אלשת

ספר שנה
לחקר הספר העברי

אֲרֶשֶׁת

ספר שנה לחקר הספר העברי על כל גילוייו וגוניו, צפונותיו ומטמוניו. עם חורבנם של מרכזי־ספר גדולים וחידוש הגישה לאוספים עשירים של כתבי־יד ואוצרות גניזה חתומים, נתרחבו תפקידיה ונתרבו משימותיה של הביבליוגראפיה העברית. זכורים המאספים לביבליוגראפיה של הדור הקודם, של משה שטיינשניידר ושל אהרן פריימאן — חיים בראדי, הרצופים מחקרי יסוד בעלי ערך עומד וקיים. בדורנו עתיר האפשרויות והצרכים, מועטים המאספים המיוחדים למקצוע זה. המערכת מתכוונת לתרום תרומה צנועה למילוי חלל זה.

העטיפה : ש. גוטמן

דפוס טורים בע"מ, ירושלים

אֲרָשֶׁת

ספר שנה לחקר הספר העברי

א

בעריכת
נפתלי בן־מנחם · יצחק רפאל

הוצאת מוסד הרב קוק · ירושלים תשי"ט

כל הזכויות שמורות למוסד הרב קוק
Printed in Israel 1958

נדפס בדפוס טורים בע"מ, ירושלים

א ר ש ת

ספר שנה לחקר הספר העברי

א

ספר שנה זה, שיופיע מעתה בעז"ה מדי שנה בשנה, יוקדש למקצוע אחד בלבד, לחקר הספר העברי, על כל גילוייו וגווניו, צפונותיו ומטמוניו.

עם חורבנם של מרכזי־ספר גדולים וחידוש הגישה לאוספים עשירים של כתבי־יד ואוצרות גניזה חתומים, נתרחבו תפקידיה ונתרבו משימותיה של הביבליוגראפיה העברית ויש עתה מקום לבמה מקצועית נוספת. זכורים המאספים לביבליוגראפיה של הדור הקודם, הרצופים מחקרי־יסוד בעלי ערך עומד וקיים. בדורנו עתיר האפשרויות והצרכים, מועטים המאספים המיוחדים למקצוע זה. לתרום תרומתם הצנועה למילוי החלל מתכוונים בית ההוצאה והעורכים.

השם „ארשת" שבחרנו לספר שלפנינו, מעלה בזכרון מאסף קודם, שיצא לפני ט"ו שנה. אין בשני אלה מן המשותף אלא בשם בלבד. ספר־השנה הקודם נועד לשמש ביטוי לסוגי יצירה שונים ברוב ענפי הספרות. מאז נתרחבה פעולתו של מוסד הרב קוק והמקצועות למיניהם מצאו לעצמם צינורות יציבים, בסדרות ספרים מיוחדות וקבועות. אם מצאנו לנכון לייחד את ספר־השנה למקצוע אחד בלבד, הרי המתאים ביותר לרוח עבודתו של מוסד הרב קוק ולנעשה בין כתליו הוא חקר הספר העברי.

העורכים

התוכן

שמעון ברנשטיין	מחזור קצנטינא: רשימה ביבליוגראפית	9 — 43
נחמיה אלוני	רשימות ספרים כתבי־יד	44 — 60
א. מ. הברמן	המדפיסים בני ר' יעקב פרענצוני בוויניציאה	61 — 90
דניאל גולדשמידט	על סדר הסליחות כמנהג מדינת קוילן	91 — 96
אברהם יערי	הדפוס העברי באזמיר	97 — 222
מאיר בניהו	איגרות רבי משה חיים מורפורגו בעניינות ספרים	223 — 253
אלכסנדר שייבר	שמואל דרעזניץ סופר וצייר מניקלשפורג	254 — 259
עקיבא ברוך פוזנר	בית הדפוס של מאנאש בקראטאשין	260 — 278
נתנאל קצבורג	כתבי־עת עבריים באונגאריה	279 — 298
י' יוסף כהן	שבעים שנה כתבי־עת תורניים בטראנסילוואניה	299 — 326
יצחק רפאל	„פליטת סופרים" עם „שפה לנאמנים"	327 — 395
נפתלי בן־מנחם	כתבי־יד מספרייתו של רבי נחום דובער פרידמאן	396 — 413
ראובן מרגליות	ציונים ביבליוגראפיים	414 — 472
דוד תמר	מאמר מ„מגיד מישרים" בפירוש ר"א גאלנטי	473 — 478
נפתלי בן־מנחם	ארבע מהדורות של „מסילת ישרים", זאלקווא	479 — 480
יצחק אלפסי	על הספר „אוהב ישראל" להרב מאפטא	481 — 483
אלימלך ש' רימלט	מעשה נערות של ר' אליעזר גולדשמידט	484 — 485
נפתלי בן־מנחם	אבטוביוגראפיה של הרב מאַזעס חיים ליטש ראזענבוים	486 — 488
נחמיה אלוני	תוספת למאמר „רשימות ספרים כתבי־יד"	489 — 490
נחום אריאלי יצחק גולדשלג	אזכרה. מחברים שנפטרו בשנת תשי"ח	491 — 505
מוסד הרב קוק	רשימת הספרים שנדפסו בשנת תשי"ח	506 — 512

מחזור קצנטינא שבכתב־יד

(רשימה ביבליוגראפית)

מאת

שמעון ברנשטיין (ניו־יורק)

כתב־היד של מחזור קצנטינא הנמצא בספריית בית־המדרש לרבנים בניו־יורק (אוסף סולצברגר 535, הירש 26), שנכתב במאה השבע־עשרה באפריקה הצפונית הוא אוסף מופלא ורב־ערך ואם נדון אותו על־פי תכנו נראה, שהוא אולי יחיד בעולם. קצנטינא, כך קוראים היהודים לעיר מגורם קושטנדינה (Constantine) שבאלג׳יריה (הנקראת במחזורים מימי־הביניים ארגיל). קהילת ישראל בקצנטינא היא עתיקת־יומין וקיימת עד היום הזה. עוד בתחילת המאה העשרים ישבו בה שבעת־שמונת אלפים יהודים. ברבע האחרון של המאה התשע־עשרה היתה קצנטינא קהילה די גדולה והדפיסה מחזור קטן על שם עירה בתבנית זעירה (מחזור קטן קצנטינא, ליוורנו תרל״ב, 1872), כדי להראות, שגם היא אינה נופלת משאר הקהילות בצפון־אפריקה שיסדו לעצמן מחזורים על שמותיהן, בנוסח שלהן, כמו: ארגיל, והראן (Oran), טריפולי, תוניס, תלמסאן, ועוד. מחזור טריפולי „שפתי רננות" היה הראשון שהופיע בדפוס, בוויניציאה תע״א (1711).

מחזור קצנטינא מכיל 104 דף. התבנית שלו גדולה, בצורת אלבום: ארכו 16 ס״מ ורחבו 12 ס״מ. בכל עמוד 26 שורות באותיות גדולות והכתיבה בתכלית ההידור. הנייר דק, אבל די חזק, ממין משובח. הדפים שלימים, פרט לאחרונים, שכמה מהם קרועים ומודבקים בנייר עבה. מספרי הדפים רשומים בעפרון דק. רושם מספרי הדפים טעה וחזר על מספר 65 שלוש פעמים. לפי רשימתי המתוקנת מספר הדפים הוא 104.

חסרון גדול יש בכתב־יד זה, שהמעתיק לא הקפיד לגמרי על המספר הסידורי בראש כל פיוט ופיוט. כמה וכמה פעמים הוא משאיר פיוטים בלא מספר לגמרי. מפני כך החלטתי לא להתחשב בכלל עם מספריו וסידרתי את סימני המספר לפי הסדר הנכון מן ההתחלה עד הסוף, היינו ממספר א עד הסוף. אבל במעלה אחת מצטיין הסופר המעתיק: הוא מקפיד ומשגיח, שלא תחול כל טעות בסדר הדפים: בסוף כל עמוד ועמוד בשורה האחרונה הוא נותן את המלה שבה מתחיל העמוד הבא („שומר דף") ובדיוק זה הוא מחזיק בשמירה מעולה בכל האוסף הגדול. כל כתב היד הוא מכתיבה אחידה אף על פי שבסוף המחזור כתובים כמה עמודים באותיות קטנות, כאילו הן מכתיבה אחרת, אלא שבכל זאת האותיות הקטנות דמותן וכתיבתן כאילו מאותה היד שכתבה את הגדולות. אבל דא עקא, שכתב־היד חסר בתחילתו ובסופו. המספר העברי הסופי שבכתב־היד הוא שכו=326, אבל ממספר זה יש לנכות ששים ותשעה פיוטים. כתב־היד מתחיל במספר ע. הפיוטים א—סט אבדו. כמו כן יש לנכות את הסימן ע מפני שהוא נכפל בסימן שז. מלבד אלה צריך לנכות עוד שני

סימנים (דף 26, א, סי' צו—צז, שבאו עליהם מספרים, אבל הפיוטים אינם מובאים). המספר הכולל של כל הפיוטים בכתב־יד שלנו הוא אפוא 254. לפי השערה זהירה יש לחשוב בוודאות, שמספר הפיוטים האבודים בהתחלת כתב־היד ובסופו היה לא פחות מ־75 או 80 ואולי למעלה מזה. נמצא אפוא, שבשלימותו הכיל כתב־היד קרוב ל־334 פיוטים. מפני סיבה לא מובנה מתחיל המחזור בתפילות ליום הכיפורים ואחר־כך הוא מביא את התפילות לראש השנה, דבר שלא ראינו בשום מחזור. אחר סיום התפילות ליום הכיפורים, דף 73, א, הוא רושם בלשון „אני“:

אתחיל לכתוב תפלות ראש השנה בעזרת שוכן מעונה, כמנהג קהל קדוש קוצנטינה, ליל ראש השנה הולכין לבית הכנסת ומתחיל ש"ץ אחות קטנה תפלותיה עורכה וכו'.

מאז הופיע ספרו של ישראל דוידזון „אוצר השירה והפיוט“ בארבעת כרכיו ובמילואיו נתפרסמו בספרותנו העברית כמה רשימות ביבליוגראפיות מאוספים ומחזורים עתיקים. עוד קודם שהופיע ה„אוצר“ ניתנה לנו רשימה גדולה במאמרו של פרופ' יצחק דובער מארקאן במאמרו „על אדות מחזור מנהג כפא“ הכוללת למעלה מ־315 פיוטים של „הסידור והמחזור“ של יהודי קרים, שברובם המכריע עדיין אינם נמצאים בדפוס [1]. ישראל דודזון נתן לנו תוכן מלא של „חזונים“ הכולל 327 פיוטים [2]. כותב הטורים האלה פירסם רשימה „מחזור טריפולי פייטניו ופיוטיו“ הכולל 398 פיוטים [3] וכן רשימת הפיוטים של ה„מחזור הבלתי־נודע“ בפיוטיו העולים למספר 135 [4].

אנו עומדים משתוממים לפני מחזור קצנטינא המפתיע אותנו בחומר החדש הרב. הוא מופיע לפנינו כמו „מגלה טמירין“, נותן לנו שירים ופיוטים מימי הביניים וגם מתקופה קדמונית, שעדיין לא ראינו ולא שמענו משום מחזור ספרד, שבכל הארצות שהנוסח הספרדי היה שולט בהן. הנה דוגמאות אחדות: א) הפיוט „אויבי נעשו פלילי אלה חויבתי ברוב מעללי“ לר' ניסי בר ברכיה אלנהרוואני הפרסי, שחי בבבל בזמנו של רב סעדיה גאון (עי' להלן ברשימת הפייטנים ופיוטיהם, סימן א); ב) הפיוט „באלוץ הגות מדוי בלב שסוף“, סליחה על עשרה הרוגי מלכות לר' יוסף אבן־אביתור, פיוט שלא היה ידוע אפילו לצונץ, שרשם את כל הסליחות או הקינות על נושא זה (להלן סימן ב); ג) ה„בקשה“ (או הוידוי) „שעו מני אקונן“ לר' ראובן בן ניסים גירונדי (הר"ן), שהיתה נאמרת בקהילות צפון־אפריקה בליל כיפור אחר „כתר מלכות“ (להלן, סימן ח); ד) ארבעה פיוטי־שירה לרשב"ג, שלא ידענום (להלן, סימן ב); ה) כמה וכמה פיוטים חדשים לר' יוסף אבן־אביתור ולר' יצחק אבן־גיאת, ועוד. כתב־יד שלנו נכתב כאמור במאה השבע־עשרה, אבל ברור, שכל הפיוטים האלה היו מושרים בפיותיהם של ישראל בארצות ההן מאות בשנים מקודם, ומה תמוה הדבר, שאפילו המחזור קטן קצנטינא הנזכר, שנדפס בשנת תרל"ב (1872), וקהילת קצנטינא הלא היתה הגורמת ובעלת האיניציאטיבה להכנת מחזור זה ששמו נקרא עליה, אינו מביא אפילו פיוט אחד מן העושר הגדול שהאספן המתמיד זיכה לה. להלן ימצא הקורא רשימה של שבעים ותשעה פיוטים לפייטנים נקובים בשם

1. בספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), פטרבורג תרס"ט, עמודים 449—469.
2. ספר זכרון לכבוד ד"ר שמואל אברהם פוזננסקי, ורשה תרפ"ז, עמודים נט—עז.
3. סיני, כרך יט (ניסן—אלול תש"ו), עמ' צט—קד, רח—ריז, שיג—שלו; כרך כ (תש"ז), עמ' סו—עו.
4. Journal of Jewish Bibliography, New York, Vol. III. Nos. 1—2, 1942, p. 31—42.

ועלומי־שם, שכותב הטורים האלה פירסם במקומות שונים ונתונים שם המקורות שבהם הופיעו בפעם הראשונה. שמונה עשר הפיוטים המובאים במאמר הנוכחי מתפרסמים כאן בפעם הראשונה. המחזור כולל 97 פיוטים.

מחזור קצנטינא, דף 59, א. עיין להלן, עמ' 42

רשימת הפייטנים ופיוטיהם

א

ניסי בן ברכיה אל נהרוואני

אויבי נעשו פלילי אלה חויבתי ברוע מעללי, בעתוני ברוע גזירתם מימיני ומשמאלי, בהוסדם יחד עוללו לי (בצרון, כרך לו [תשי"ז], עמ' 160).

ב

יוסף בר יצחק אבן אביתור

1. אאלוץ הגות מדוי בלב שסוף אצפצף עוצם עון עם כסוף.
סליחה על עשרה הרוגי מלכות (סורא א, ירושלים—ניו־יורק תשי"ד).
2. אויה לי תלונתי על מי, אני גרמתי כל זאת לעצמי (סורא, שם).
3. אלהים מבין כל נעלם והוא היוצר היצורים כולם (סורא, שם).
4. אנא אדני הסר אף וחרון מעומדים אשמורות לקרוא בגרון (סיני, כרך לא, תשי"ב).
5. אני אקח מועד היום לרוממך (עי' תרביץ, כו, עמ' 466).
6. באשמורת הבקר קדמנו עדיך העתר נא ברחמים לקהלת ידידיך (סיני, כרך לא).
7. במוצאי יום מנוחתי הנידותי שנת אישון ובמעמד יום ראשון קראתיך אל ראשון (סיני, שם).
8. במעמד יום שביעי תופשי התורה קוראים אליך (סיני, שם).
9. הנידותי שנת עיני ובאתי מעון ביתך מתאווה סליחתך מיחל חמלתך (סיני, שם).
10. ידעתי אלהי כי אני חמסתי בנפשי ואנכי סבותי חרבן על מקדשי, פשעי הם לכדוני ויקם בי כחשי כי עוונותי עברו ראשי (סורא, שם).
11. יוודע היום כי אתה אל עליון ואנחנו עבדיך מיחדי שמך בהגיון (סורא, שם).
12. יום אתאנו לך בראש אשמורות בחצותנו לילות בחַלקנו אשמורות (סיני, שם).
13. יום אעמוד למוד דין מפעלי ואין בידי כי אם סברי בפועלי, שגבני ואל תדיינני כמעלי (סיני, שם).
14. יומם ולילה נערוך לך תפלה ואת סוד פלאיך נשוחח סלה (סיני, שם).
15. יושב שמיך ושוכן רומיך סלח נא ברחמיך פשעי רחומיך (סיני, שם).
16. מי יסד שמי גבוהים מי נטה גלגל נגוהים מי גדול כאלהים (סורא, שם).
17. עדה נא אלהים צדקה וכשרון ולנוצרי מנוחה המצא פדיון (סיני, שם).
18. קדמנו בנשף ובאנו לך שחוח דלנו מבור שאון נאדרי בכח (סיני, שם).

ג

יצחק אבן גיאת

1. אדני בדברך נטיו שבעה אהלים בלי יריעות ויתדות וחבלים מאין גזרתם ומאפס תלויים, גדולים מעשי אדני (נדפס להלן, סימן ח).
2. אנקת לבבי בקרבי המם בלה בשרי ועורי ואשב דומם, גלותי הלעד נחתם ואם נצח כאבי יתרומם (תלפיות, שנה ה, תשי"ב).
3. אתן בעפר פני אבושה מרוב עוני איך חטאתי לאדני אשא בשרי בשני (שם).

4. ברוך אל ראשון בלי תחילה ואחרון בלי תכלה ולו נאוה תהלה, הכביר והנעלם, ברוך ברא שחקים מרוקים כראי מוצקים חזקים (תרביץ, ת"ש, ספר ג—ד).
5. זכרנו מעשינו זכרנו דיניך אין בנו מעשים לעמוד בם לפניך, אנא מישרים תחזה נא עיניך (תלפיות, שנה ה, תשי"ב).
6. יה צוה הנחה לאום דלה ונאנחה, חנון שערי רחמים הואל נא ופתחה, לקבל את שביה ימינך היום שלחה (תלפיות, שם).
7. יה שעה שועתי וסמוך נפילתי ומהר לפדותי בכח וגבורה (תלפיות, שם).
8. יום באו בני אילַי להסתופף בצל אֵלִי שכם אחד לאהלי ונועדו בחצות לילי, רחמי אטה אליהם ואענם משמי זבולי (תלפיות, שם).
9. יום עינינו לך תלויות צופות לרב העלילות (נדפס להלן, סימן ט).
10. [יום] עמדת לשחר אֵל, נפשי, ולקרוא בשמו ושאלת מאל בתוך ביתו ואולמו, התבשרי לכי לשלום וחכי לנועם נאומו ואלהי ישראל השוכן במרומו יתן את שאלתך אשר שאלת מעמו (תלפיות, שם).
11. יציר חומר מה תגאה ועין לך ולא תראה סביבותיך פחים ומשאות שוא ומדוחים (תלפיות, שם).
12. יראים מאימיך וצופים את רחמיך חזקם בעוז עצמך (תלפיות, שם).
13. יריבוני מזימותי לשקוד על דלתיך ויסרוני כליותי לעמוד על דלתך, באמרם לי עד מתי בערש תנומתך, עצל תשכב עד מתי תקום משנתך (תלפיות, שם).
14. ישבתי ואבכה על רוב יגוני וצעקתי לפניך על חטאי וזדוני, חצות לילה עמדתי ונדדתי שנת עיני, קראתי בכל לבי ענני אדני (תלפיות, שם).
15. לך אדני הצדקה אל אלהי הצבאות ולך נתכנו עלילות וגדולה לך תאות, לך יודע ועד העתידות והבאות, לך יודו ויגידו חסדיך בכל פאות (תלפיות, שם).
16. לך יום אף לך לילה — אויתיך בלילה (נדפס להלן, סימן יז).
17. מי יקשב וישמע ממרחק, לחלץ עני ואביון ממדחק (תלפיות, שם).

ד

שלמה אבן־גבירול[1]

1. בטרם אגודת שלשים ושתים מנויה ועד לא אמון שעשועיה קנויה, אלהותך אחת בלי שניה מעונה אלהי קדם (הדואר, גליון כה, ערב פסח תשי"א).
2. ותחולל ארץ ותבל בטרם שפתיה מוצקת ועד לא שתולה רגבים נדבקת, שעשועים אצלך משחקת, משחקת בתבל (שם).
3. שוכן עד וקדוש שמך בסוד חוסיך, לדור ודור כסאך נכון ברום אפסיך, ומעולם אתה הדור בפי עמוסיך, דור לדור ישבח מעשיך (שם).
4. שוכני רום ותחת צבאותם וחילם, לך עוז יתנו ימי עולם כולם, ממללים ומהללים יחודך פעמים, יהי שם אדני מבורך מעתה ועד עולם (שם).

1. שלושה שירים חדשים נוספים לרשב"ג פירסמתי ב„ספר השנה ליהודי אמריקה" (שנת תרצ"ה, עמודים 197—217) מתוך כתב־יד פארמה, שפרופ' ישעיהו זנה העמיד באדיבותו לרשותי. ואלה הם: א) שירו הגדול של רשב"ג „מי כמוך שוכן עד לא ראשית ומי דומה לך, שבילו ודרכו צכל השחית, אדני אלהינו אדני אחד"; 2) „שוכן עד וקדוש שמך בסוד חוסיך" (זהו אותו השיר סימן 3 לעיל, היחידי הנמצא גם בכתב־יד קצנטינא שלנו); ג) שאול ישאלון לו ללז ימללון מהללים אהיה ואומרים איה, בכסא רם ונשא אדר ארבע חיות, ובארץ כנגדם בחירי דר עליות (עי' חולין צב, א).

ה

משה אבן־עזרא

משנות תרצ"ט עד תשי"א פירסמתי ב„הדואר" כמה פיוטים לרמב"ע מתוך כתב־יד קצנטינא, ואלה הם: אזן הטה לעם לבו ינהם; אל אלהי נפשי אנהל; בלי תקוה ולא חדוה; לפני המלך אשפוך את עתירתי; מה נעים ביום זה שירך; מפני חטאותי נמוטו פעמי; מפלאי מרומות נטיו בחכמה; מרום מעלתו ומעל כס זבולו; מתגרת כפיך רופפו שמים; ועוד אחדים. את כל אלה ימצא הקורא בספר „שירי הקדש" של ר' משה אבן־עזרא, תל־אביב, תשי"ז.

ו

אברהם אבן־עזרא

1. אליך אשוב בלב נשבר אל תפקוד בחסדך אשר עבר, חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע (בצרון, כרך כד, אב—אלול תשי"א).
2. בטחתי באל נורא מי זה ירשיעני, אדני לי ולא אירא מי איש יכניעני, באהליו אגורה ובהם אל יטעני, אני אל אלהים אקרא ואדני יושיעני (בצרון, שם).

ז

יהודה בן יוסף סגלמאסי

1. אדמון מארמון אותי הבריח, בדד הושיבני ועלי הטריח, גרתי במדבר בלי אריח, לא דלתים ולא בריח (חורב, כרך יב, תשי"ז).
2. אשר בעפר יסודם הן לא טובם בידם והנה כל מחמדם דעת האדם (חורב, שם).
3. יום זה אל תבזה ענות עמך הנכלם, צועקים... לפניך אדון עולם, פתח להם ידיך ועל מי מנוחות נהלם, כי עזרת אבותינו אתה הוא מעולם (סליחה לתענית ציבור על עצירת גשמים); (חורב, שם).
4. ימים חישבתי ורחק הסבר, קצים מניתי וכבד השבר, ישעך הוחלתי ואמרתי מי יתן לי אבר, אעופה ואשכונה בין שוכני קבר (חורב, שם).
5. מה אעשה לצידתי יום אסע לאדמתי והעוון כמו ענף על ציצית הכנף, ילדותי ובחרותי, הם הם פחי ורשתי, הם יצאו לקראתי וידו אבן בי (חורב, שם).

ח

ניסים בן ראובן גירונדי (הר"ן)

„בקשה לרבנו נסים ז"ל": „יקראוהא בעד [אחר] כתר מלכות".

שעו מני אקונן על זדוני ואבכה כל ימותי על עוני ואגירה דמעי על לחיי בזכרי מחשבות תוכי ואוני (בצרון, כרך כו, אב—אלול תשי"ב).

ט

אברהם חזן בר יעקב[2]

אדון אדיר בשמי שמי ערץ (נדפס להלן, סימן ד).

2. אברהם חזן בר יעקב נזכר אצל צונץ (Literaturgeschichte 692) ומייחס לו שני פיוטים: א) מיום דין ומשפט אני מחזק (תיכוח בין הנשמה והגוף) ומסיים: „בואוני רחמיך ואחיה"; ב) לכו נא בפחד ומורא (תוכחה) ומסיים: „כי שם אפי ממנו". הפיוט „אדון אדיר" יש בו אקרוסטיכון: אברהם חזן בר יעקב.

י

יצחק בן שמואל פנזי הספרדי[3]

יום צירים הואילו לחַוות זרע קדושים, פני צורם הקבילו במנחת שירים חדשים ולענות יוחילו והשיג רצונו דורשים (תלפיות, שנה ה, תשי"ב).

יא

יצחק הלוי בר זרחיה גירונדי נ"ע

יתיר מדע אשר יידע חקור דבר (נדפס להלן, סימן ג).

יב

אברהם (בן יצחק חזן גירונדי?)

בברית עולם הבאתנו אהבת עולם אהבתנו (נדפס להלן, סימן ו).

יג

אהרן (בן ישועה החבר אלעמאני)

אגיד עוני הרחיק פדיום ורעת יצרי רע כל היום ולפני אדני נורא ואיום, את חטאי אני מזכיר היום (בצרון, כרך כה, חוברת ח, תשי"ג)[4].

יד

דוד

אויה לי כי חילי נקצר, אויה לי כי מריתי במפצר, ובן ובת כהן גדול הנעצר, הלכו שבי לפני צר (הדואר, גליון לב, תשי"ג)[5].

טו

אפרים

אשר חסדו נשמר (נדפס להלן, סימן יח).

טז

יעקב[6]

יגענו אל יגענו (נדפס להלן, סימן א).

3. פיוט זה שבכתב־היד לא צויין אלא השם „יצחק" ייחסתי בטעות ליצחק אבן־גיאת והעירני על זה ד"ר מנחם זולאי ז"ל.

4. ונעלם אז ממני, שפיוט זה כבר נדפס בשנת תש"ו על־ידי פרופ' חיים שירמן בכרך הששי של „ידיעות המכון לחקר השירה העברית", הוצאת שוקן, ירושלים, עמוד רסט, מתוך כתב־יד הגניזה. יש כמה שינויי־נוסחאות אופיניים בשני־הפירסומים. בנוסח שירמן חסרה המחרוזת האחרונה בת חמש שורות. כן חסרה שם השורה השנייה במחרוזת הראשונה „ורעת יצרי רע כל היום".

5. הפיוט הוא תרגום כמעט מלה במלה מארמית לפי המסופר על מאורע זה בגטין.

6. מאותו פייטן „יעקב" נמצאים בכתב־יד קצנטינא שלנו שני פיוטים נוספים: א) בסימן קסג „יוצק דמע ברבות חבליו" (רשום אצל צונץ, Literaturgeschichte 561 וממנו דוידזון, אות יו"ד, 2182); ב) „אין לנו פה להשיב" הנדפס להלן סימן י באקרוסטיכון „אני יעקב בר אהרן חזק" שאולי הוא זהה עם „יעקב" זה. עמידתו של פייטן אלמוגי זה „יעקב" בפיוט

יז

יעקב בר אהרן

אין לנו פה להשיב (נדפס להלן בסימן י, באקרוסטיכון „אני יעקב בר אהרן חזק"), השווה ההערה לפיוט הקודם.

יח

לוי בר יעקב[7]

קדמתי ראש משמר לך, צור, שומר אמר, עטוי זחל ופחד ומפחדך בשרי סמר, כי תבקש לעוני וחובי בחובי נטמר, מה־נדבר ומה־נצטדק לאדני ומה נאמר (בצרון, כרך כח, אב—אלול תשי"ג, חוברת ח).

יט

בנימין[8]

אל ההרים אשא עיני להעזר, בצרותי אינני מוצא עזר, גוחי וגוזי לבד ממך אעזר, אל תרחק ממני כי צרה קרובה ואין עוזר (סיני, כרך לא [תשי"ב], עמ' שא).

כ

מאיר

מבטחי ומשגבי חטאי מאד הלאוני, אנחותי במו לילה ויומם ימצאוני, ימינך

העתיק מפליאה, מעין נשמה ערטילאית. הוא היה פייטן פורה ופיוטיו הרבים נמצאים בכל המחזורים העתיקים וכנראה גם בכתבי־יד מרובים בכל ה„נוסחאות" של ספרד, אפריקה־הצפונית ואפילו של צרפת ואיטליה עד קהילות בגדאד וסוריה. עד אמצע המאה התשע־עשרה לא היתה לנו שום ידיעה על פייטן זה עד שבא שד"ל ו„זיהה" אותו כיעקב המלמד תינוקות מקאשטילייא (אגרות, עמ' 930): „אליך ה' נשאתי עיני... תנה לנו מים", ובגליון כתוב: „פזמון למלמד תינוקות מקאשטילייא שמו הר' יעקב"; ממנו רושם צונץ, Jacob aus Castilien. Schulmeister in Fas in Marokko: 562, שחיבר את הפיוט „אליך ה' נשאתי עיני שמע קול תחנוני ותן לנו מים", ומסיים: „הרעים ה' על מים".

וב„בצרון", כרך כח (תשי"ג), חוברת ח, עמוד 203, פירסמתי פיוט מכתב־יד אדלר 1596 המתחיל „אויבי הניאוני הכוני פצעוני ויתעוני בשקריהם ובפחזותם" באקרוסטיכון „אני יעקב חזק". בפיוטו זה הוא מדבר בזעם ובשנאה בוערת נגד צוררי ישראל שנוסדו לצודד נפשות מישראל ולהעבירם על דתם באש ובמים. ובמחזור ויטרי (קונטרס הפיוטים לחיים בראדי, ברלין תרנ"ד, עמ' 45) שיר לפייטן בשם „יעקב" הנותן תודה לאלהים שהצילו מיד רודפיו שדמו להרגו וכותב:

יגוני ומר חכי נדודי וגרושי
ואזכיר שמך מלכי ותגל בך נפשי.

ובראדי רושם על זה: „פיוט לר' יעקב, ולא אדע מי הוא". לפי דעתי קרובה ההשערה, שזהו הפייטן שלנו. הוא הוכרח להמלט מספרד, אולי דרך הפרובאנס, ומשם נדד לכמה ארצות הגולה ובכל מקום ששהה בו זמן־מה הכניס למחזור של הקהילה כמה פיוטי־תפילה עד שמצא מקום מנוחתו ופרנסתו בקהילת פאס המפורסמת. אכן, יש שמייחסים את הפיוט „יגוני ומר חכי" לרבינו יעקב תם, לדעתי בלא יסוד. רבינו תם לא היה „נודד" ו„מגורש" מצרפת וידוע שמעולם לא עזב את ארץ מולדתו זו.

7. אל לערבבו עם לוי בר יעקב אלתב'אן, מדקדק ומגדולי משוררי ספרד שחי בזמנם של ר' משה אבן־עזרא ור' יהודה הלוי. נראה שזהו לוי בן יעקב השני הרשום אצל צונץ 708 ונזכר לשבח. הוא רושם שלושה שירים ממנו בהערה שהוא חי לכל המאוחר בשנת 1300.

8. השם בנימין נמצא בסוף הפיוט: בנבכי, ים, מושיע, ישבי, גורא (תיקונו של מנחם זולאי ז"ל). עיין: ג' בן־מנחם, בשולי פיוטי רבי יוסף אבן־אביתור — סיני, שם, עמ' שי.

עוררה ושובה, מתי עול דכאוני, ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני (סיני, שם).

כא

מבורך

מצרה קראנוך בנו אף אל יחרה (נדפס להלן, סימן יא).

כב

יהודה בן שמואל אבן עבאס

עת שערי רצון להפתח, יום אהיה כפי לאל שוטח, אנא זכור נא לי ביום הוכח, עוקד והנעקד והמזבח (נדפס ברוב המחזורים שבנוסח ספרד וגם בסידורי הקראים ולאחרונה ב„ספר השנה ליהודי אמריקה", כרך ח—ט, תש"ו, עמ' 303).

כג

מחברים עלומי שם

א

1. אב הרחמן אשר הסליחה עמך (נדפס להלן, סימן יב).
2. אברך את אדני אשר נאזר בגבורה (סיני, כרך לז [תשט"ו], עמ' קכז).
3. איכה אכפור בתשומת ידי (להלן, סימן ז).
4. אל תנאץ למען שמך — אתאנו לפניך מתחננים בפצח (להלן, סימן טו).
5. אליך אקרא בצר לי (להלן, סימן יג).
6. אמונה אומן בני אמוני (להלן, סימן ה).
7. אם לא תושיעני מי יושיעני ואם תרשיעני מי זה ישמעני, אליך אדני נשאתי עיני (סיני, שם).
8. אקרא לאלהים עליון, אחלה פניו בחביון, איכה שפח בציון מועד ושבת (סיני שם).

ב

9. באשמורת מרגועי אשחרך מושיעי, עתירתי בהביעי במעמדי השביעי, מלכי ואלהי הקשיבה לקול שועי (סיני, שם).
10. ביום צומנו רצנו בקראנו עצרה, כי באנו עד משבר כאשה מצרה, השקיפה והושיעה כי ידך לא קצרה, מקוה ישראל אדני מושיענו בעת צרה (סיני, שם).
11. ביום צרתי דרשתי את אדני ופחדתי מאד מפשעי בעמדי לפני אדני, רחמיך הרבים זכור לנו אדני בקראנו ביום זה אדני אדני (סיני, שם).

ה

12. הנה יום [בא] לאדני, מה אנו פועלים בקום לריב אדני, [כי שופט צדק אדני], קומו ונעלה אל הר אדני (סיני, שם).
13. הננו אתאנו לך הננו, חננו אדני כי לך קוינו, ואם קמה בנו עוות פנינו, עשה למענך וחננו (סיני, שם).
14. הננו אתאנו לך שחוח, שבורי לבות יגיעי כח (נדפס להלן, סימן ב).

י

15. ידודון יעמודון אראלים במעונים, הן בקומם ליל ויומם לרבבות שנאנים, להקדיש אֵל, אל לאל, איה מקומו עונים, ובלכת החיות ילכו האופנים (סיני, שם).
16. יחֻשב לפניך אל איום ונורא חין זעקת קוראים לך ברוח נשברה, שמע ורצה נואקים עורכים עתירה (סיני, שם).
17. ישראל עבדיך וגזעי פרים נותרו כיתומים (נדפס להלן, סימן יד).

ל

18. לך יוצר טוחותי שפכתי שיחתי, המצא לקראתי כי אתה תקותי, אנא העתר וקבל רנתי ואל תעלם אזנך לרוחתי לשועתי (סיני, שם).

מ

19. מלעיגים עלי עובדי זולתך, אמרו מה תוחיל אבדה תוחלתך ואני תמיד איחל והוספתי על כל תהלתך (סיני, שם).

ע

20. עוזה אלהים בעוז וממשלת ועוררה תנופת זרוע מחוללת, לפדות העומדים כדל על דלת ותן לנו בחסדך תקוה ותוחלת (סיני, שם).

ק

21. קדמת תשובה ועד לא שובה (נדפס להלן, סימן טז).

ר

22. ראה נא אדני את עני ידידיך, המחוצים בכל יום על שם כבודך, קומה אדני אֵל נשא ידך (סיני, שם).

ש

23. שימה דמעתנו בנאדך כי כלינו מתגרת ידיך, שובה אדני עד מתי והנחם על עבדיך (סיני, שם).
24. שעה עדה לך שבה בתחנונים ותשובה והטה אזנך לקולם ושועתם הקשיבה, העבר נא פשעך ואל תפן למשובה, השיבנו אדני אליך ונשובה (סיני, שם).

ת

25. תקפו צרים מכל עבר, נשכחנו כמו מתי קבר, רחוק זמן ישע וסבר, קראנו שבר על שבר (סיני, שם).

כד

רשימת כל הפייטנים במחזור קצנטינא

1. אברהם חזן בר יעקב
2. אברהם בן יצחק חזן גירונדי
3. אברהם אבן־עזרא
4. אברהם (בר משה ?)
5. אהרן בן ישועה החבר (אלעמאני)
7. אלעזר
8. אפרים
9. בנימין
10. דוד
11. דויד בר אלעזר אבן בקודה
12. דוד בן יהודה
13. חביב בן יצחק
13* יהודה בן בלעם
14. יהודה הלוי בר שמואל
15. יהודה בן שמואל אבן עבאס
16. יהודה בן יוסף סגלמאסי
17. יוסף בר יצחק אבן אביתור
18. יוסף בן דוד בן סולי חזן

19. יעקב
20. יעקב בר אהרן
21. יצחק בר יהודה אבן גיאת
22. יצחק בן יהודה הלוי (הנדיב) גירונדי — ירונדי
23. יצחק הלוי בר זרחיה גירונדי
24. יצחק בן יהודה בן נתנאל השנירי
25. יצחק בר לוי בן מר שאול אליסאני
26. יצחק בר שמואל כנזי
27. לוי בן יעקב אלתבאן
28. לוי בן יעקב (השני)
29. מאיר
30. מבורך
31. משה בן יעקב אבן־עזרא
32. משה בן מימון (רמב"ם)
33. משה קמחי
34. משה הממונה בן אברהם חזן
35. ניסים בן ראובן גירונדי (הר"ן)
36. ניסי בן ברכיה אלנהרוואני
37. סעדיה גאון
38. שלמה בר יהודה אבן גבירול
39. שלמה הבבלי (בר יהודה)
40. שלמה בן יצחק גירונדי
41. שלם
42. שמואל
43. שמעון (מרסי ?)
44. שמעון בר יצחק אבן אבון.

כה

רשימת הפיוטים המתפרסמים כאן בפעם הראשונה

1. אב הרחמן אשר הסליחה עמך (יב)
2. אדון אדיר בשמי ערץ (ד)
3. אדני בדברך נטיו שבעה אהלים (ח)
4. איכה אכפור בתשומת ידי (ז)
5. אין לנו פה להשיב (י)
6. אל תנאץ למען שמך — אתאנו לפניך מתחננים (טו)
7. אליך אקרא בצר לי (יג)
8. אמונה אומן בני אמוני (ה)
9. אשר חסדו נשמר (יח)
10. בברית עולם הבאתנו (ו)
11. הננו אתאנו לך שחוח (ב)
12. יגענו אל יגענו (א)
13. יום עינינו לך תלויות (ט)
14. ישראל עבדיך וגזעי פרים (יד)
15. יתיר מדע אשר יידע (ג)
16. לך יום אף לך לילה — אויתיך בלילה (יז)
17. מצרה קראנוך (יא)
18. קדמת תשובה לא שובה (טז)

א

כתב־יד קצנטינא, דף 2, א; מספר עא

יגענו אל יגענו

סימן: יעקב (ז—ח תנועות, בלא הקפדה)

יָגַעְנוּ אֵל יָגַעְנוּ — כִּי רַב צָרוֹת שָׂבַעְנוּ
עָבַר קֵצִיר כָּלָה קָיִץ — וַאֲנַחְנוּ לֹא נוֹשָׁעְנוּ (ירמיהו ח, כ)

עַד מָתַי אֲדֹנָי תִּשְׁכַּח אֲבִיוֹן — וְעַד מָתַי לֹא תְרַחֵם צִיּוֹן
הֵנָּה לִשְׁאוֹל [הִגַּעְנוּ] — וּבְיוֹן מְצוּלָה טָבַעְנוּ (תהלים סט, ג)

עָבַרְנוּ חֹק וְלָבָנוּ סָג — וְצֶדֶק וּמִשְׁפָּט אָחוֹר הוּסָג
בֵּיצֵי צְפָעוֹנִים בָּקָעְנוּ — וְעַל מִים לֹא זָרָעְנוּ (ישעיהו נט, ה)

אַיֵּה חַסְדֶּיךָ הָרִאשׁוֹנִים — וּמַעֲלוֹתֶיךָ הָאַחֲרוֹנִים
אֲשֶׁר מִקֶּדֶם יָדַעְנוּ — וּבְאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ (תהלים מד, ב)

אֱמוֹר לַעֲנִיָּה צוֹלַעָה — אַל תִּירְאִי תוֹלַעָה
וְאַל יֹאמְרוּ עוֹד בְּלָעָנוּ — צָרִים בְּיָדָם נָכְנָעָנוּ. (שם לה, כה)

ב

דף 5, עמ׳ ב—6, א; מספר סם

הִנֵּנוּ אֶתְאַנּוּ לָךְ

הִנֵּנוּ אָתָאנוּ לָךְ שְׁחוֹס — שְׁבוּרֵי לִבּוֹת יְגִיעֵי כַּס
אָנָּא הָאֵל הַמַּרְכָּבָה לְסִלּוֹס — קַבְּלֵנוּ הַיּוֹם בְּחֶמְלָתֶךָ

הִנֵּנוּ נַאֲצָנוּ מָרִינוּ וּפָשָׁעְנוּ — וְחָטָאנוּ וְהֶעֱוִינוּ וְהִרְשָׁעְנוּ
וּלְקוֹל מוֹכִיחִים לֹא שָׁמַעְנוּ — וְרַבּוּ פְּשָׁעֵינוּ לְמוּלֶךָ

הִנֵּנוּ עֲיֵפִים צְמֵאִים הַיּוֹם לְרַחֲמֶיךָ — וְנוֹשְׁאִים עַיִן לְמָעוֹנֶךָ
אָנָּא עֲשֵׂה לְמַעַן שִׁמְךָ — וְחוּסָה עַל שְׁאֵרִית קְהָלֶךָ

הִנֵּנוּ עֲנִיִּים דַּלִּים מְרוּדִים — וּמְאֻמַּת דִּינְךָ מִתְפַּחֲדִים
וְעַל פְּשָׁעֵינוּ מִתְוַדִּים. — חוּסָה עַל עַמְּלֶךָ

הִנֵּנוּ וְעוֹדִים לְחַלּוֹת פָּנֶיךָ, — צְמֵאִים מִתְוַדִּים וּמִתְחַנְּנִים לְפָנֶיךָ
אָנָּא רַחֵם בָּנֶיךָ — כִּי הָרַחֲמִים שֶׁלְּךָ

הִנֵּנוּ יָדֵנוּ רֵשָׁעֵינוּ — וְרוֹעַ מַעֲלֵלֵינוּ וּנְגָעֵינוּ
וְאִם עַל זֹאת רָסַק יְשָׁעֵנוּ — וְנוֹדַחְנוּ מִבֵּית וְבוֹלֶךָ

הִנֵּנוּ דַכְאֵי רוּחַ צָשׁוּקִים — קוֹרְאִים אֵלֶיךָ מְמַצְמְקִים
וְעַל שְׁאֵרֵי רַחֲמֶיךָ דּוֹפְקִים — וּכְבָנִים עַל אֲבִיהֶם מִתְרַפְּקִים
בְּנֵי יַעֲקֹב חֲבָלֶךָ

הִנֵּנוּ דְוִיִּים שְׁחוּיִים בָּרָךְ — שָׁבִים מְפָשָׁעֵינוּ וְסוֹפְקִים עַל יָרֵךְ
וְאִם זָדְנוּ וְחָמַסְנוּ וְצָקַמְנוּ דָּרֶךְ — וּפָרַקְנוּ עוֹל סֻבָּלֶךָ

הִנֵּנוּ הוֹמִים הוֹגִים — נְעָרוֹךְ שׁוּעֵינוּ לְפָנֶיךָ
אָבִינוּ מַלְכֵּנוּ רוֹעֵינוּ. אָנָּא מְהֵרָה — חִישׁ יְשָׁעֵנוּ בְּבִנְיַן וְבוֹלֶךָ וְאוּלָּמֶךָ.

7: מתפחדים, בבנין התפעל, אינו מצוי אלא במדרשים.

ג

דף 10, עמוד א—ב; מספר צג

יתיר מדע אשר יידע

„אופן ל״ר יצחק הלוי [בר זרחיה גירונדי] נ״ע״

(יתד ושתי תנועות בכל טור בלא הקפדה)

יְתִיר מַדָּע / אֲשֶׁר יֵידַע / חֲקוֹר דָּבָר / כְּבֶן הוֹשְׁבַּע
תְּנָה לֵב / אֶל יְצִירַת אֵל / וְהַמּוּפְלָא / אַל תִּתְבַּע
בְּסוֹד מִפְעָל / אֵל פֶּצַע כַּל / בִּיסוֹדוֹת / אַרְבַּע
בְּמִילּוּלוֹ בִּלְבָד / לֹא בְּפוֹעַל יָד / וְלֹא / אֶצְבַּע
מְתוּכָּנֶת / מְאוּזָּנֶת / בַּל תִּמּוֹט / וְלֹא תִטְבַּע
וּבָם בְּעוּזוֹ / מָעוּזוֹ / מֵאָז / עַל כֹּל נָקֻבַּע
לוֹ שְׂרָפִים / מַקִּיפִים / מֵאֲרַבַּע / הַפָּאוֹת
אוֹמְרִים קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ אֲדֹנָי צְבָאוֹת (ישעיהו ו, ג)

צְרוֹף אוֹדוֹת / הַיְסוֹדוֹת / בְּמַצָּרֵף בִּין / וּבוֹר דַּעַת
וְשׁוּר שַׁחַק / צָר וְיוֹחֵק / וְקָלַע אֶל / בְּמִקְלַעַת
וְגַלְגַּלִּים / בְּאֻהָלִים / מְחוּתָמִים / בְּטַבַּעַת
בְּלִי פֶּרֶץ / וְהָאָרֶץ / עֲגוּלָה / וְלֹא מְרוּבַּעַת
וְהַשֶּׁמֶשׁ / כִּי תָמִישׁ / זוֹרַחַת / וְשׁוֹקַעַת
לְצַד מַעֲרָב / לְמֶלֶךְ רָב / מִשְׁתַּחֲוָה / וְכוֹרַעַת
בְּרִשְׁיוֹנוֹ / וּבְרָצוֹנוֹ / בְּלִי יִתְרוֹן / וּמְגָרַעַת
כֹּל חֶבֶר / בְּדִבֵּר / בְּלִי קֶרֶס / וְלוּלָאוֹת
וְזֶה יוֹרֶה / כִּי בּוֹרֵא / יֵשׁ לְכָל / הַנִּמְצָאוֹת

חֲזֵה תֶבֶל / תְּלוּיָה / כִּי אִם / בְּאִמְרָתוֹ
בְּתוֹךְ פֶּלֶךְ / מִתְהַלֵּךְ / כְּתוֹכֶן עַל / מְסוּפָתוֹ
וְרָקִיעַ / וְהָרְקִיעַ / לְבֶן חֶרֶס / וְאַדָּמָתוֹ
גְּנוֹן פֵּירוֹת / וְהַחַיּוֹת / מֵחוּמָתוֹ / וְצִנָּתוֹ

1—2: יתיר מדע=החכם היודע לחקור את סוד היצירה באמת ובאמונה כבן הנשבע (כמאמין) ייזהר שלא יחקור במה שמופלא ממנו (לפי מאמרו הידוע של בן סירא, חגיגה יג, א).
5: ישעיהו מ, יב: ושמים בזרת תכן... וגבעות במאזנים.
9: אודות=סיבות. וכן: פירסט, מלון לתנ״ך: Ursachen. בלשון רבים בלבד. ובוקסטורף במילונו: Causa. [ועיין: נ׳ אלוני, מחקרים בספרות ימי הבינים, ירושלים תשי״ז, עמ׳ לט].
10: צר=יצר.
11: באהלים. עי׳ הושע יב, י.
16: דבר=ובדבר.
20: חרס ואדמתו, לשון חרשי אדמה, ישעיהו מה, ט.

וְשָׁם מַעֲגָל / לוֹ בְּגַלְגַּל / רְבִיעִי / וּפְלִיאָתוֹ
מִמַּעַל מֵאִיר / עַל פְּנֵי / אֶרֶץ / בְּהִלָּתוֹ
יוֹם תִּשְׁעִים / וְאֶחָד / עִם שֵׁשׁ / שָׁעוֹת תְּקוּפָתוֹ
פְּקוּדֵיהֶם / חֲמִשָּׁה הֵם / וְשִׁשִּׁים / וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת
אוֹמְרִים קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ אֲדֹנָי צְבָאוֹת

חֲזֵה שֶׁכָּל / אִישׁ נוֹכַל / וְשׁוּב לָאֵל / בְּכָל מְאוֹדֶיךָ
וְהוֹדֵה לוֹ / לְרוֹב גְּדֻלּוֹ / וּמֶה עָצְמוּ חֲסָדֶיךָ
וּמָה רַבָּה / לְאֵין קִצְבָה / תְּהִלָּתְךָ / וְהוֹדְיָךְ
הַסּוֹבֵל / פְּנֵי חֶבֶל / וּקְדוֹשָׁיו / בְּיָדֶיךָ
וְכֹל מְכַלְכֵּל / וְאֵין מְכַלְכֵּל / וְהָעוֹלָם / כְּבוֹדֶיךָ
אֵין מָכוֹן לְךָ / וּמְכוֹנְךָ / בְּלֵבָב / כָּל חֲסִידֶיךָ

וְנֶעֱלַמְתָּ / וְנִסְתַּרְתָּ / בְּלִי סֵתֶר / וּוְיֻלָּאוֹת
מְצָאוּךָ / וְרָאוּךָ / בְּעֵין שִׂכְלָם / בְּלִי מַרְאוֹת
וַתַּבְנִיתָם / וְנִשְׁמָתָם / עֲלֵיהֶם / לְךָ לְעֵד וּלְאוֹת
וּבְשׂוֹרָם / וּבְזִכְרָם / פְּלִיאוֹת / הַמּוּפְלָאוֹת
אוֹמְרִים קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ אֲדֹנָי צְבָאוֹת.

27: נוכל=בלתי־מאמין.
31: ואין מכלכל זולתו.

ד

דף 12, א—13, א: מספר ק

אל קנוא ונוקם אדני

בראשי החרוזים: אברהם חזן בר יעקב [1]

אָדוֹן אַדִּיר בִּשְׁמֵי שְׁמֵי עָרֶץ — פּוֹעֵל יְשׁוּעוֹת בְּקֶרֶב הָאָרֶץ
אַבֵּד וְדִים מִן הָאָרֶץ — הָאוֹמְרִים מִי אֲדֹנָי (יחזקאל ח, יב)

בָּרָא שְׁחָקִים וַאֲרָקִים — וְהַכֹּל בְּמַאֲמָרוֹ מְקִים
דִּין וּמִשְׁפָּט עוֹשֶׂה לַעֲשׁוּקִים — אַדִּיר בַּמָּרוֹם אֲדֹנָי (תהלים צג, ד)

רָצָה נָא הַיּוֹם וְהוֹאִיל — וּבָרֵךְ עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל
וְהַכְרִית קֶדֶר וַאֲרָבָאֵל — כִּי נָאֲצוּ אֶת־אֲדֹנָי (שם י, ג)

הַכְרִית מִזֶּה וְשָׁמָּה — וְאַבֵּד שְׁעִיר וּבֶן הָאָמָּה
וּנְקוֹם מֵהֶם נְקָמָה — וּלְצִיּוֹן תָּחִישׁ כַּחֲמָה
מְקַוֵּה יִשְׂרָאֵל אֲדֹנָי (ירמיה יז, יג)

מָרוֹם רוֹכֵב עֲרָבוֹת — גִּלָּה נְבוּאוֹת כְּתוּבוֹת
יוֹדֵעַ כָּל מַחֲשָׁבוֹת — כִּי אֵל דֵּעוֹת אֲדֹנָי (שמואל־א ב, ג)

אל קנוא

קֶרֶב קֵץ הַיְשׁוּעָה — וְתָמוּשׁ הַיָּתֵד הַתְּקוּעָה
וּזְכוֹר הַבְּרִית וְהַשְּׁבוּעָה — יַחֵל יִשְׂרָאֵל אֶל־אֲדֹנָי (תהלים קל, ז)

זְכוֹר בְּרִיתְךָ וְאַל תַּעְכּוֹר — וּפְדֵה בִּנְךָ הַבְּכוֹר
הַיּוֹם כַּמָּה שָׁנִים מָכוּר — וְנֶאֱמַר כִּי־פָדָה אֲדֹנָי (ירמיהו לא, י)

זְרֵה עָוֹן וְפֶשַׁע — וּמְחֵה כָּל חֵטְא וְרֶשַׁע
וְהָחִישׁ פְּדְיוֹן וְיֶשַׁע — כַּפֶּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־פָּדִיתָ אֲדֹנָי
(דברים כא, ח)

חֲמוֹל עַל עַם אֲשֶׁר נִדְּחָם — אֲשֶׁר צַר וְאוֹיֵב עָלָיו יִנָּחֵם
וּזְכוֹר בְּרִיתְךָ לַאֲבָרָהָם — וְהָאֱמִין בַּאדֹנָי (בראשית טו, ו)

זָכְרֵנוּ אֱלֹהִים בְּרָצוֹן עַמֶּךָ — וּבָנָה דְבִירְךָ וְאוּלָמֶיךָ
וַעֲשֵׂה עִמָּנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ — לְהַגִּיד כִּי־יָשָׁר אֲדֹנָי (תהלים צב, טז)

8: כחמה, במהרה=כנף החמה, במובן מהירות.
12: ותמוש. ישעיהו כב, כה.

נָאוֹר שׁוֹכֵן שְׁמֵי עֶלְיָה שְׁצֵה שַׁוְעַת נֶפֶשׁ הוֹמְיָה
וְזָכוֹר בְּרִית גָּעֲקֵד בְּהַר הַמּוֹרִיָּה בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם־אֲדֹנָי (בראשית כב, טז)

בְּרַחֲמִים תָּחִישׁ לְרָאוֹת וּשְׁצֵה נְפָשׁוֹת נְכֵאוֹת
סוֹבְלִים עוֹלֵי תְלָאוֹת עֲשֵׂה צְדָקוֹת אֲדֹנָי (תהלים קג, ו)

רְאֵה נָא וְהַבֵּט עֲוֹנֵיהֶם צוּר הַמַּצֵלִים מַיִם
כִּי גָלוּתָם דַּיִּים לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת אֲדֹנָי (מיכה ו, ה)

יוֹצֵר רוֹם וּגְשִׂיָּה צוֹפֶה כָּל עֹמֶק וְתַחְתִּיָּה
שׁוֹכֵן בְּרוּם עֶלְיָה שְׁצֵה שַׁוְעַת סוֹעֲרָה עֲנִיָּה
בְּזָכוּת תָּם יָשַׁב בְּאָהֳלֵי תוּשִׁיָּה מְמַעֲמַקִּים קְרָאתִיךָ אֲדֹנָי (תהלים קל, א)

אל קנוא

עֶלְיוֹן שׁוֹכֵן בְּרוּם חֶבְיוֹן שְׁצֵה נָא שַׁוְעַת עַם דַּל וְאֶבְיוֹן
וְתָשִׁיב אֶת שְׁבוּת צִיּוֹן לְבֵיתְךָ נָאוָה־קֹדֶשׁ אֲדֹנָי (שם צג, ה)

קוֹלִי שְׁמַע בְּחַסְדֶּךָ וְאַל תֵּרֶף מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ
וְאַל תַּכֵּה בְּאַף עֲבָדֶיךָ וְכוֹר רַחֲמֶיךָ אֲדֹנָי (שם כה, ו)

בְּנוֹ יְשֵׁי תִּשְׁלַח וְשַׁוְעַת צַמְּךָ תַּצְלַח
וְתִשָּׂא בֵּן גְּאֻלַּח וְתִהְיֶה עֲתִירָתִי קְטֹרֶת מְמוּלָּח
נַאֲנִי תְּפִלָּתִי־לְךָ אֲדֹנָי (שם סט, יד)

דְּלֵה צַמְּךָ מְשֻׁחַת מוֹשֶׁל רוֹם וְתַחַת
כִּי הַנֶּפֶשׁ בָּא לִקְחַת בְּתוֹךְ הַכֹּל מִתְלַקַּחַת
נַפְלָה־נָּא בְיַד־אֲדֹנָי (שמואל־ב כד, יד)

לְמַעַנְךָ אֲדֹנָי עֲשֵׂה כִּי אַתָּה אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה
וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה אַהֲבָה, כִּי אַתָּה לָנוּ מָעוֹז וּמַחְסֶה
צַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל אֲדֹנָי (שמות יח, יא)

אָנָּא אֵל אֶרֶךְ אַפַּיִם לְךָ אֶקוֹד עַל כַּפַּיִם
וְגַם לְךָ אֶשָּׂא עֵינַיִם הַשֹּׁקְפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם
מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִים אֲדֹנָי (שם טו, יא)

לָמָּה אֲדֹנָי זְנַחְתָּנוּ וּלְקֵץ אֲשֶׁר בְּיַד צָרִים נְטַשְׁתָּנוּ
כִּי אַתָּה אֲדֹנָי עֻזְרָתֵנוּ וְנֶחְמָתֵנוּ בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי
פָּדִיתָה אוֹתִי אֲדֹנָי (תהלים לא, ו)

קָדוֹשׁ טָרֶם בְּרָאתָנוּ בְּרָפּוּאָה קָדוּמַת עוֹלָם אֲדֹנָי סְמַכְתָּנוּ
וְזָכָד טוֹב זְבַרְתָּנוּ טַעֲמוּ וּרְאוּ כִּי־טוֹב אֲדֹנָי (שם לד, ט)

לְךָ אֲנִי, הוֹשִׁיעֵנִי וּבְסִסְדְּךָ לְדִין אַל תַּגִּיעֵנִי
פְּנֵה אֵלַי וְחָנֵנִי כִּי טוֹב לַחֲסוֹת בַּאדֹנָי (שם קיח, ח)

עֲנִיֵּי תַּצְאן תְּקַבֵּץ וְתוֹשִׁיבֵם לְמִרְעֶה וּמַרְבֵּץ
וְתַחֲזִיר לוּבְשֵׁי כְּתוֹנֶת תַּשְׁבֵּץ וּבְנֵה מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ אֲדֹנָי (שמות טו, יז)

הַסּוֹמְכִים עָלֶיךָ תְּבַקֵּר וְיִסְבֹּר פִּי דוֹבְרֵי שֶׁקֶר
עוֹשֶׂה גְּדוֹלוֹת עַד אֵין חֵקֶר מִי יְמַלֵּל גְּבוּרוֹת אֲדֹנָי (תהלים קו, ב)

אַתָּה תִּסְלַח כְּתָמֵינוּ וְתִמְחוֹל חַטָּאֵינוּ וּמַעֲלֵינוּ
וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵינוּ בַּצַּר־לִי אֶקְרָא אֲדֹנָי (שמואל־ב כב, ז)

וּבְטוּבְךָ חוֹן חֲרִידֶיךָ וְהַצְּדִיקֵם וְכֹלֶה צַר אֲשֶׁר מְצִיקֵם
אֵל קַנּוֹא וְנֹקֵם לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת אֲדֹנָי (מיכה ו, ה)

בְּרַחֲמֶיךָ עוֹרֵר אַפִּיר וְרוּחַ נְכֵאָה תָּעִיר
וּלְקַח שְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה וְאֶחָד מֵעִיר כִּי־שֹׁמֵעַ אֶל־אֶבְיוֹנִים אֲדֹנָי (תהלים סט, לד)

יְמִינְךָ הַט לְהַקִּימֵנִי וְיִהִי נָא חַסְדְּךָ לְנַחֲמֵנִי
וְהָאֵר פָּנֶיךָ וְהוֹשִׁיעֵנִי וּתְחַיֵּינִי וְתַחֲלִימֵנִי

בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמוֹ אֲדֹנָי
אֵל קַנּוֹא וְנֹקֵם אֲדֹנָי. (נחום א, ב)

ויעבור: ישראל עבדיך וגו׳ במוסף של כפור.

ה

דף 22, ב—23, א; מספר קכ

שומר הברית והחסד[1]

סימן: א״ב וחסרה אות ק

אֱמוּנָה אוֹמֵן בְּנֵי אֱמוּנָי חַנּוּן וְרַחוּם אֲדֹנָי
אֶרֶךְ־אַפַּיִם וְרַב־חֶסֶד (נחמיה ט, יז)

בְּכָל לֵב אוֹתוֹ יַעֲבֹד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד
רֹדֵף צְדָקָה וָחֶסֶד (משלי כא, כא)

גַּדְּלוּהוּ עֲדַת אֱמוּנָי יַחַל יִשְׂרָאֵל אֶל־אֲדֹנָי
כִּי־עִם־אֲדֹנָי הַחֶסֶד (תהלים קל, ז)

דְּרֹשׁוּ שׁוֹכֵן שְׁמֵי עֶרֶץ כִּי רִיב לַאדֹנָי עִם יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ
אֵין אֱמוּנָה וְחֶסֶד (הושע ד, א)

הָפְכוּ מִשְׁפָּט לְמִסְפָּח טָמְנוּ לְרַגְלֵי פֵּח
וְלֹא־עָשׂוּ חֶסֶד (שופטים ח, לה)

וַאלֹהֵי מִשְׁפָּט אֲדֹנָי אַשְׁרֵי כָּל חוֹכֵי לוֹ גּוֹמֵל אִישׁ כִּפְרִי מַעֲלָלוֹ
גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד (משלי יא, יז)

זֶרַע צֶדֶק־יוּ מַה־לָּכֶם לִצְדָקָה זִרְעוּ לָכֶם לִצְדָקָה
וְקִצְרוּ לְפִי־חֶסֶד (הושע י, יב)

חָמוֹל צַל דַּל נוֹשֶׁא לִבּוֹ כְּכַפּוֹ וְלֹא־הֶחֱזִיק לְצַד אַפּוֹ
כִּי־חָפֵץ אֲדֹנָי חֶסֶד (מיכה ז, יח)

טָמֵא וְצָרֵל שָׁרֵשׁ וְשָׁרְשׁוֹ וְזֵד יָהִיר אַבֵּד נַפְשׁוֹ
יְהַלְּמֵנִי צַדִּיק חֶסֶד (תהלים קמא, ה)

יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל וְיֹאמַר אֱלֹהַי תְּפִלָּתִי הַשְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי
כִּי אֲנִי אֲדֹנָי עֹשֶׂה חֶסֶד (ירמיהו ט, כג)

כִּי אֶת אֲשֶׁר תַּחְפּוֹץ תַּעֲשֶׂהוּ וְכָל אֲשֶׁר אֲהַבְתּוֹ תַּמְצְאֶהוּ
אִם־לְשֶׁבֶט אִם־לְאַרְצוֹ יִמְצְאֶהוּ אִם־לְחֶסֶד (איוב לו, יג)

לְהַחֲיוֹת מְךָ בּוֹחֵל יֹאמַר מַה כֹּחִי כִּי אֲיַחֵיל
לַמַּס מְרֻעֵהוּ חֶסֶד (איוב ו, יד)

מַחְסִי הָאֵל תָּמִים דַּרְכּוֹ מְגֹדּוֹל יְשׁוּעוֹת מַלְכּוֹ
וְעֹשֶׂה חֶסֶד (דברים ה, י)

1: ואין זה הפיוט הרשום באוצר השירה והפיוט, א, 5638, לפי צ׳ 395, שהוא פיוט לעקידה (אמונת אומן עצות מרחוק וכו׳).

17: אבד נפשו (לפי יחזקאל כב, כז: לאבד נפשות); ישעיהו נב, א: לבשי בגדי תפארתך ירושלם עיר הקדש, כי לא יוסיף יבא־בך עוד ערל וטמא.

נוֹרָא וְצַל מִי לֹא יָקוּם אוֹרֹהוּ כִּי אַתָּה תְשַׁלֵּם לְאִישׁ כְּמַעֲשֵׂהוּ
כִּי אֲנִי אֲדֹנָי עָשָׂה חֶסֶד (ירמיהו ט, כג)

סְלַח וְהַעֲבֵר פְּשָׁעַי וְחַלְּצֵינִי מִיַּד צַר הַרְבֵּה פְּצָעַי
אַל־יְהִי לוֹ מִשְׁךָ חֶסֶד (תהלים קט, יב)

עָרִיץ לֹא שְׁמֶךָ לְנֶגְדּוֹ יִלְבַּשׁ קְלָלָה כְּמַדּוֹ
יַעַן כִּי לֹא־זָכַר עֲשׂוֹת חֶסֶד (שם קט, טז)

פָּנֶיךָ הָאֵר בְּעַבְדֶּךָ כִּי גָדוֹל מֵצַל שָׁמַיִם חַסְדֶּיךָ
וְעָשִׂיתָ עִמָּנוּ אֱמֶת וָחֶסֶד (בראשית מז, כט)

צוֹפֶה סְלִיחָתְךָ לְיוֹם הַכִּפּוּרִים תְּבַשְּׂרֵם כִּי עִמְּךָ הַסְּלִיחָה וְלֹא עִם הַזָּרִי
הַיּוֹם אֲעֻשֶּׂה־חֶסֶד (שמואל־ב ג, ח)

רַחוּם מְלֵכִּי וְקָדוֹשִׁי כְּבוֹדִי וּמֵרִים רֹאשִׁי
בְּכָל לֵב בָּרְכִי נַפְשִׁי לְאֵל הַמְצַטְרֵכִי חֶסֶד (תהלים קג, ד)

שׁוֹמֵר עַם נִבְרָא יְהַלֵּלְךָ נָאוֹם נִשְׁמַר אֲדֹנָי אֱלֹהֶיךָ
הַבְּרִית וְאֶת־הַחֶסֶד (דברים ז, יב)

תָּשִׁיב שְׁבוּת אָהֳלֵי תָם וְתַשְׁלִיךְ בִּמְצֻלוֹת יָם כָּל־חַטֹּאתָם
תִּתֵּן אֱמֶת לְיַעֲקֹב וּלְאַבְרָהָם חֶסֶד. (מיכה ז, יט—כ)

35: צופה, כן בכתב־היד במקום: צופי.

ו

דף 30, עמוד א—ב; מספר קמא

בברית עולם הבאתנו

סימן: אברהם (בן יצחק חזן גירונדי ?)

מיוסד על תשע תנועות

בְּבְרִית עוֹלָם הֲבֵאתָנוּ
אַהֲבַת עוֹלָם אֲהַבְתָּנוּ

אֶחָד בְּאֶחָד נֶחְלַק לִשְׁנַיִם
אַף לֹא כְאֶחָד אַחֲרָיו הַשְּׁנַיִם
הֵעֱמִיד בְּאֶחָד הָעֲדָיִם שְׁנַיִם
הַמָּה וְחֵילָם אֶרֶץ וְשָׁמַיִם
שָׁרָשָׁם וּבַדֵּיהֶם רַק בְּשֵׁשׁ כְּלָם
אַהֲבַתְנוּ אַהֲבַת עוֹלָם

בָּרָא שְׁלֹשָׁה בִּיסוֹדוֹת אַרְבַּע
וְאַרְבָּעָה וְשָׁלֹשׁ שָׁת בְּשָׁלֹשׁ וְאַרְבַּע
פְּעָמִים שָׁלֹשׁ יְקַדֵּישׁוּ אַרְבַּע
שַׁבַּי תְּבָלָם בְּתֵשַׁע וְאַרְבַּע

„חידה" בצורת שיר ורמזים שהיתה חביבה על משוררי ספרד וביניהם ר' יצחק אבן גיאת, ר' שלמה אבן־גבירול ור' אברהם אבן־עזרא, רעיונות שברובם נשאבו מתוך „ספר יצירה". כך, למשל, כותב גיאת:

יחיד נמצא ואין שני והוא באחד...
צרפו ויהי לכל אב אחד.

וכן אומר רשב"ג:

באחד נקרא והוא מתחלק לשנים...
אתה אחד ראש כל מנין.

ובמזמור המוני בצפון־אפריקה אומר הפייטן ב„שיר ושבחה" (אוצר השירה והפיוט, כרך שני, אות יו"ד 2541): יחיד ומיוחד ולא כאחד שיש לו שני.

3—4: אחד באחד=יש במספר כמה מיני „אחד", אבל יש רק „אחד" ראשון ואין „אחד" אחריו =הקדוש־ברוך־הוא.

5—6: הכוונה לדברי משה: „העדתי בכם היום את־השמים ואת־הארץ" (דברים ל, יט).

7: יצר את האדם ודורותיו ביום הששי.

9: ברא שלשה=היבשה וכל מיני דשא, הימים ואת כל מיני החיות למזון בארבעת היסודות, לפי פרקי דרבי אליעזר פרק יד, יב: ארבעה טבעים שברא מהם את העולם: הארץ, המים, האויר והאש. ברא שלשה. ביום שלישי.

10: וארבעה ושלש = 7 = שבעה דברים שנבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח (פסחים נד, א). שת=גמר, שבת בשלש וארבע = 7 = ו׳ כ׳ כ׳ אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, כי בו שבת מ כ ל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות.

לְהַצָּרִיצָךְ אֵלַי יִתְּנוּ קוֹלָם
אֲהַבְתָּנוּ אַהֲבַת עוֹלָם

15 רָשׁ חֲמִשָּׁה וַחֲמִשָּׁה בְּשִׁשָּׁה
וְהִנָּחִיל חֲמִשָּׁה לְשׁוֹמְרֵי חַד וַחֲמִשָּׁה
וְגוֹי חָק חֲמִשָּׁה וְנִדְבַּק בְּשִׁשָּׁה
יִהְיוּ כְּאַחְאָב בֶּן קוֹלָיָה וְצִדְקִיָּהוּ בֶן מַעֲשֵׂיָה
נְבוּכַדְנֶצַּר אֲשֶׁר בָּאַשׁ קֶלֶם
20 אֲהַבְתָּנוּ אַהֲבַת עוֹלָם

הֵנָחִיל שִׁבְעָה לְמָלִים מִשְׁמוֹנָה
כַּאֲשֶׁר הֶעֱלָם מִנּוֹף עַם סְגֻלָּה
יַעֲלֵם מִשְׁבִי לְעִיר גְּבוּלָם בְּצָהֳלָה
מַשְׁבִּית תִּשְׁעָה וְעֶשְׂרִים וַעֲשָׂרָה בְּמִלָּה
25 גְּאֻלָּם בְּיָמֵינוּ כַּאֲשֶׁר גְּאָלָם
אֲהַבְתָּנוּ אַהֲבַת עוֹלָם.

11: יקדישו ארבע, לפי פרקי דר׳ אליעזר, פרק ד: ארבע כתות של מלאכי השרת מקלסין לפני הקדוש ברוך הוא; רעיון תמידי ויסודי בכל שירתנו העתיקה, שבאותה שעה, שמלאכי השרת אומרים שירה למעלה, בני ישראל אומרין שירה למטה (לפי חולין צב, א).

12: תבלם, פעל מלשון תבלין, דברים המטעימים והממתיקים, כלומר תבלין תורה ותבלין מצוה (בבא בתרא טז, א). וזה מה שנתן להם הקדוש ברוך הוא תשע וארבע = מספר 13 = שלוש עשרה מידות. עי׳ ערוך השלם, ערך תבל.

13—14: בין המפרשים הקדמונים יש כידוע חילוקי דעות בנוגע לסדר של עשרת הדברות. כמה מהם חושבים „אנכי" ו„לא יהיה" דיבר אחד. „לא תרצח" הוא אפוא הדיבר החמישי ו„לא תנאף" הששי. כן דורש הרמב״ן בדרשותיו בשם חכמי הגוים, שהם מחלקים את „לא תחמוד" לשני דיברות (או שמאחדים אותם לאחד). עי׳: תורה שלמה, כרך טז, פרשה ז, אות תב ובמילואים עמ׳ שלד. ניכר, שהפייטן שלנו סבור, ש„לא תרצח" הוא הדיבר החמישי ו„לא תנאף" הששי.

15: חמשה וחמשה = מספר 10 = עשרת הדיברות; בששה = סדרי משנה.

16: והנחיל חמשה = חומשי תורה, לשומרי חד וחמשה = מספר 6 = לפי משנה סוטה פרק ז, ה: ששה שבטים עלו להר גריזים (וששה שבטים עלו להר עיבל...) הפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה ברוך האיש אשר לא יעשה פסל וכו׳... ובנו המזבח וכתבו עליו את כל דברי התורה בשבעים לשון.

17—19. וגוי = אומות העולם שדחו את קבלת התורה משום שהכריזה על „לא תרצח" ועל „לא תנאף" (חמישי וששי שבעשרת הדיברות). והפייטן אומר, הלואי שיהיה סופם כמו זה של אחאב בן קוליה וצדקיהו בן מעשיה שנבוכדנצר שרפם באש (ירמיהו כט, כב).

21—22: הנחיל שבעה = לשבעת השבטים שאחר כיבוש הארץ נותרו בלא נחלתם ובפקודת יהושע קיבלו לפי הגורל שבעה חלקים: והתחלקו אותה לשבעה חלקים (יהושע יח, ב—ו); למולים משמונה (שם ה, ד—ז).

24: משבית=אסר תשעה ועשרים ועשרה = 39 = לט אבות מלאכה.

דף 32, ב—33, א; מספר קנא

איכה אכפור בתשומת ידי

שמונה תנועות בדלת ובסוגר

אֵיכָה אֶכְפּוֹר בְּתָשׂוּמַת יָדִי וְהִנֵּה בַּשָּׁמַיִם עֵידִי
אַךְ אֲנִי בְּטַעֲנַת נַדַּאי מוֹרֶה אָז אֶמְרָתִי הֵבֵה־בָאתִי
בִּמְגִלַּת־סֵפֶר כָּתוּב עָלָי (תהלים מ, ח)

נָתַתַּיְבָתִי בְּפַרְעוֹן חוֹבִי וְאֵין לִי מָמוֹן לִגְבוֹת נוֹבִי
וְאָז נָתַתַּיְבָתִי בְּפַרְעוֹן חוֹבִי וְאָז נִחַמְתִּי אַחֲרֵי שׁוּבִי
וְלֹא נִסְתַּרְתִּי בָּצַל חָכְמָתִי בָּרַח כָּעֹפֶר וְסַר מֻשָּׁלַי (שמואל־א כח, טו)

במגלת

נָגַבְתִּי אֵל וְתַפְסְתִּי שָׁם וּמְצָאוּנִי חוֹקְרִים וְדוֹרְשִׁים
וְאָז נִכְפַּרְתִּי בְּגִנְבָתִי בְּבֹשֶׁת וְחֹפֶר וְשֶׁמֶשׁ עָלָי (ירמיהו טו, ט)

במגלת

אֲנִי מָאַסְתִּי אֲשֶׁר אֲנִי בּוֹחֵר בּוֹ וּבְלֹא הוֹן וְכֶסֶף וּמְחִיר
פָּקוּדָתִי אָז לָקַח אַחֵר וְעֵת בָּחַרְתִּי אֶת נַחֲלָתִי
נַחֲלַת שֶׁפֶר שָׁפְרָה עָלָי (תהלים טז, ו)

במגלת

אֶבְטַח בְּחֶסֶד אֵל, כָּל הַיּוֹם נִמְצָא כָל בֶּרֶךְ שׁוֹכֵן מְרוֹם
נוֹשֵׂא עָוֹן וְנוֹרָא וְאָיוֹם אֵיךְ נוֹצַרְתִּי מֵאַדְמָתִי
עָפָר וָאֵפֶר נִיפְקוֹד עָלָי (בראשית ג, יט)

במגלת

נוֹצֵר אָדָם חָטָאתִי לָךְ וְסַרְתִּי וְלֹא שָׁמַעְתִּי בְקוֹלָךְ
וְשָׁבְתִּי וּבָאתִי תַּחַת צִלָּךְ כִּי זָכַרְתִּי יוֹם מִיתָתִי
יוֹם אֵין כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָי (שמות כא, ל)

במגלת ספר כתוב עלי.

פיוט של „וידוי" בצורה סאטירית חריפה ויפה לגמרי בלתי־רגילה בפיוט העתיק שלנו, כתובה כאילו „מעשה סוחר", אבל ברגש דתי המדבר אל לבו של יהודי מן המון העם שבנפשו יביא לחמו.

1: אכפור, לשון כפירה והכחשה; בתשומת ידי = בחטאי ובעוונותי. — הפיטן מייסד את ה„סאטירה" המרה שלו על המאמר בפרקי אבות ג, כ: הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה והחנוני מקיף, והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללוות יבוא וילוה והגבאים מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו.

4—6: נוֹבִי, לשון תנובה, תבואה או סתם סחורה; מחוסר ממון אינני יכול לקבל את הסחורה שהזמנתי; חכמתי לא עזרה לי, צל חכמתי ברח כעפר = לא עלתה לי להשתמט מפשיטת רגל כדי להסתלק מתשלום חובותי.

7—8: ותפסתי שם (השי"ן צרויה בכתב היד), כלומר: הסתרתי את שמי ונתתי שם בדוי, אבל החוקרים והדורשים („הגבאים") גילו את תרמיתי. נמכרתי בגנבתי, לפי שמות כב, ב: אם אין לו ונמכר בגנבתו. חופר=בושה, לשון חפרה הלבנה.

10: פקודתי. הריוח שחכיתי לו מן המסחר או לקח אחר. ועת בחרתי את נחלתי = כשהודיתי וחזרתי בתשובה אז באו עלי רחמי האל.

ח

דף 47, ב; מספר קצט

גדולים מעשי אדני

א״ב; יצת[ק]

אֲדֹנָי בְּדָבְרְךָ נָטִיו שְׁבָעָה אֹהָלִים בְּלִי יְרִיעוֹת וִיתֵדוֹת וַחֲבָלִים
מֵאַיִן גְּוָרָתָם וּמֵאֶפֶס תְּלוּיִים גְּדֹלִים מַעֲשֵׂי אֲדֹנָי (תהלים קיא, ב)
אֲדֹנָי דְּבָרְךָ נִצָּב לַעֲשׂוֹת רְצוֹנֶךָ הַמּוֹתָם רָקִיעִים לַחֲנוֹת עַל מַחֲנֶיךָ
נַעֲלֵיהֶם מְכוֹן שִׁבְתְּךָ וּמְעוֹנֶיךָ פָּעַלְתָּ אֲדֹנָי (שמות טו, יז)
5 אֲדֹנָי זְמַנְתָּ שַׁלְהֶבֶת וּבָרָד חִבַּרְתָּם וְאֶחָד מִשְׁפָּתָם לֹא נִפְרָד
טָרַפְתָּם יַחַד וּמֵהֶם מָשׁ וְבוּל וְנִגְרָד מַה־גָּדְלוּ מַעֲשֶׂיךָ אֲדֹנָי (תהלים צב, ו)
אֲדֹנָי יָצַאתָ לְהַרְאוֹת נִכְלָאִים כַּלּוֹת מֵאַיִן וְכָל מַעֲשֵׂיהֶם נִפְלָאִים
לְפִי דְבָרְךָ עָמְדוּ כֻלָּם מְלֵאִים כֹּל אֲשֶׁר־חָפֵץ אֲדֹנָי (שם קלה, ו)
אֲדֹנָי מְעוֹנְךָ כָּרָאשׁוֹן נִכְלָל נִגְמַר בְּלָבָן וְאָדוֹם וּתְכֵלֶת נִתְלָל
10 שִׁים הָיָה בָּאָרֶץ נִגְבָּל וְיוֹדוּ שָׁמַיִם פִּלְאֲךָ אֲדֹנָי (שם פט, ו)
אֲדֹנָי עֲשַׂר שִׁבְעָה כּוֹכָבִים וּשְׁנַיִם עָשָׂר מַזָּלוֹת
פִּלַּגְתָּ בְּרָקִיעַ שָׁמֶיךָ וְחָצַבְתָּ גְּבוּלוֹת
צָבְאוּ צָבָא וְרַבּוּ חֲיָילוֹת לִקְרֹא כֻלָּם בְּשֵׁם אֲדֹנָי (צפניה ג, ט)
אֲדֹנָי קֶדֶם וְאָחוֹר שַׂמְתָּם בְּמַעוֹנֶיךָ רַבִּים מַיִם לְמִזְרָח דֶּרֶךְ קָדְשָׁךְ מְהַלְּלִים
15 מְשֻׁתָּחִים לְפָנֶיךָ וּלְשִׁמְךָ מְגַדְּלִים מְהֻלָּל שֵׁם אֲדֹנָי (תהלים קיג, ג)
אֲדֹנָי תָּכִיז לְרִגְלֶךָ גְּבָהֵי מְעוֹנִים מְשִׁתּוֹרְרִים עֲלֵיהֶם עוֹלִים וּמַזְהִירִים
לְזַמְּנִים חֲשִׁים וְיוֹרְדִים וּבַחשֶׁךְ שׁוֹכְנִים וְאַתָּה מָרוֹם לְעֹלָם אֲדֹנָי (שם צב, ט)
אֲדֹנָי אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה וְאֵין מֵפִיר יְמֵהֵה פְּשָׁעֵי רוּחַ עָפָר וְאָפָר
צִיץ וְחָצִיר בְּהַשָּׁפָטָם יִמְצְאוּ כוֹפֶר לְמַעַן יִזָּמֶרְךָ כָּבוֹד וְלֹא יִדֹּם אֲדֹנָי. (שם ל, יג)

גדולים מעשי אדני

רוב המליצות על יצירת השמים והארץ, על שלהבת וברד (לבן אדום ותכלת, כוכבים ומזלות) בנו על מאמרים בחגיגה יב ואילך.

6: טרפתם כמו צרפתם יחד, לשון הטריפני לחם חקי (משלי ל, ח).

ט

דף 48, עמ׳ ב—49, א; מספר רה

יום עינינו לך תלויות

סימן: יצחק [גיאת ?], א״ב; שש־שבע תנועות

יוֹם עֵינֵינוּ לָךְ תְּלוּיוֹת — צוֹפוֹת לְרֹב הֲמֻלִּילוֹת
סְדֹדְךָ בּוֹחֵן לִבּוֹת — הַרְאֵה לְעוֹרְכֵי תְּהִלּוֹת
קֶרַע לִבֵּנוּ גָּלוּיוֹת — שִׁטְרֵי חוֹב פְּלִילִיּוֹת
קָרָאתִי שִׁמְךָ אֲדֹנָי — מִבּוֹר תַּחְתִּיּוֹת (איכה ג, נה)

קראתי

אָזְלוּ מַיִם מִנִּי יָם — צַד יְשׁוּבוּן לְקַוִּים
בָּנִים מֵאֶרֶץ שִׁבְיָם — וְלֹא שָׁבוּ לְמַאֲוַיִּים
גַּם נִצְּלוּ עֲדָיִים — אַדְבְּאֵל מִבְשָׂם וּנְבָיוֹת (דברי הימים א, כט)

קראתי

דְּרוֹשׁ אֶרֶץ הַנְּשַׁמָּה — תֵּעָבֵד וְנָשׁוּב שָׁמָּה
הֲנָנִי בְגוֹדֵל אֲשָׁמָה — וְלֹא שָׁבְנוּ עִיר אֲדֹנָי שָׁמָּה
וְעֵין עָשׂוּ אֲשִׁימָה — נָעֲרוּ כְּגוֹרֵי אֲרָיוֹת (ירמיהו נא, לח)

קראתי

זֶה הָצֵץ יֵשׁ תִּקְוָה — אִם יִכָּרֵת עוֹד תְּשׁוּבָה
חֻלְפוּ כָּל מְתֵי גַּאֲוָה — וְלֹא שָׁבוּ עוֹד לְתַאֲוָה
טָרְדוּנִי בְּנֵי צַלְוָה — אֲדוֹמִיּוֹת חִתִּיּוֹת (מלכים־א יא, א)

קראתי

יְשִׁימוֹן עִיר נֶחְדוֹת — עוֹד יְשׁוּבוּן בְּשַׁעֲרִים
כְּלוּלוֹת אַהֲבַת נְעוּרִים — וְלֹא שָׁבָה לְקֶרֶת יְעָרִים
לְתוֹכָהּ יְרֻקְּדוּ שְׂעִירִים — אַךְ־שָׁם נָקְבְּצוּ צִיּוֹת (ישעיהו לד, טו)

קראתי

מְעוֹנִים, יֶחֱשׁוּ גַלִּים — לְקוֹל הָמוֹן בַּת גַּלִּים
נַחֲנוּ הוֹלְכִים וְדַלִּים — וְלֹא יֶחְדָּלוּ גַּלְגַּלִּים
סַבּוּנוּ רוֹדְפִים קַלִּים — בְּיָדָם חֶרֶב פִּיפִיּוֹת (תהלים קמט, ו)

עָלוּ שָׁכְנֵי הָרָעִים — עַל מִשְׁכְּנוֹת הָרוֹעִים

10: אשימה, שם לפסל של עבודה זרה, לפי מלכים ב יז, ל: ואנשי חמת עשו את אשימא. והשוה ערוך השלם, מהדורת קאהוט, ערך אשימא. ואולי יש לקרוא עָשׂוּ במקום עשו ?
11: זה העץ = רמז לפסל. עוד תשובה, לשון גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע י, א) והכתוב מדבר על עבודות גלולים בישראל. [תְּשׁוּבָה — לא נחרז עם הצלעיות האחרות].
14: שערים, שם עיר במטה יהודה (שמואל־א יז, נב).
15: קרית יערים, עי׳ שם.
17: מעונים, הפייטן קורא לאלהים: יחשו נא גלי הסערות והתלאות (תהלים קז, כט). בת גלים, שם עיר מערי בנימין (שמואל־א מה, כד; ישעיהו י, ל).

פָּרְצוּ גְדֵרֵי וָרָעִים וְקֹרְעוּ לִבֵּי קֹרָעִים
צְוֹוחַת אַחִים וְרֵיעִים תִּקְרָא בְרֹאשׁ הוֹמִיוֹת (משלי א, כא)

קראתי

קִנְאַת צִיּוֹן תְּקַנְּאָ וּלְאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּכָלְנָה
וְנָגִיד עַל צַמְּתֵ מְנֵה מִמַּטֵּה בֶּן יְפוּנֶּה
25 רֶגֶשׁ בְּאַשְׁפָּה תִּרְנֶה עַל בֶּזֶק וְעַל קְרִיוֹת (עמוס ב, ב)

קראתי

שְׁבוּת עַם הַנּוֹתֶרֶת תִּקְרָא לָהּ שָׁלוֹם
וּזְבוּל בֵּית מִקְדָּשֵׁךְ תַּצִּיב בִּמְקוֹם
מְזֻמָּם וּקְטוֹרֶת וְכַפּוֹת וּמְנַקִּיוֹת. (במדבר ד, ז)

קראתי

23: וליהודים היושבים בכלנה. כלנה, שם עיר בארץ שנער (עמוס ו, ב, ועוד).
25: רגש = סערה ומהומה, לשון למה רגשו גוים. אשפה = חצים, חרבות ובליסטראות (עליו תרגנה אשפה להב חנית וכידון, איוב לט, כד). בזק, שם עיר בארץ כנען (שופטים א, ה). קריות, שם עיר בארץ מואב (ירמיהו מח, כד, ועוד).

י

דף 49, א; מספר רו

אין לנו פה להשיב

סימן: אני יעקב בר אהרן חזק

אֵין לָנוּ פֶּה לְהָשִׁיב — וְלֹא לָשֵׂאת לְךָ עֵינַיִם
שָׂא נָא לְפֶשַׁע — עֲבָדֶיךָ הָעֲנִיִּים:

לְךָ אֲדֹנָי הַצְּדָקָה — וְלָנוּ בּשֶׁת הַפָּנִים
אָתָאנוּ לְפָנֶיךָ — לָשׂוּם בִּרְנָנִים
נוֹרָא בָּעֲלִילוֹנִים — לְךָ נֶהֱגָה כְּיוֹנִים:

לך ה׳

יְהִי בְּרַחֲמֶיךָ — חוֹן אֶת קְהָלֶיךָ
עֲבוֹר עַל פֶּשַׁע אֵלֶּה — הָעֹמְדִים לְפָנֶיךָ
קְרִיאָתָם תִּשְׁמַע — מִשְּׁמֵי מְעוֹנִים:

לך ה׳

בְּנִבְכֵי יָם תַּצְלִיל — עֲוֹנוֹת וַאֲשָׁמִים
בּוֹטְאֵי יְחוּדֶךָ — בְּחוֹרִים מִן הָעַמִּים
רֵצֶץ אֲשֶׁר רָדוּם — זֶה כַּמֶּה שָׁנִים:

לך ה׳

אִמְרָתָם הַקְּשִׁיבָה — וּמְחוֹל וְסְלַח מַצָּלָם
וּבְמַהֲרָה תְּבַשְּׂרֵם — כִּי תָשׁוּב שְׁבוּת אָהֳלָם
רוּמָה בְּעָזֶּךָ — וְנָשִׁירָה בְּהֶגְיוֹנִים:

לך ה׳

הָאֵר פָּנֶיךָ — בְּעֹז וְשָׂסוּי
מֹלֵט מִשְׁחַת — גּוֹי לְפָנֶיךָ אָתוּי
דְּלָתֶיךָ דוֹפְקִים — בִּלְבָבוֹת מְכֻנָּנִים:

לך ה׳

רוֹחֲשִׁים בְּתַחֲנוּנִים — גָּשִׁים בְּמִלּוּלִים
עֲנֵה יְהִי צוֹעֲקִים — וּשְׁעֵה פְּלוּלִים
יַשֵּׁר עֲקַלְקַלּוֹתָם — וְהַצְדִּיקֵם בְּכָל דִּינִים:

לך ה׳

חָנֵּנוּ וַעֲנֵנוּ — כִּי לְךָ מְיַחֲלוֹת עֵינֵינוּ
זְרֹה וְדוֹנֵינוּ — וְהַשְׁלֵךְ בִּמְצוּלוֹת חַטֹּאתֵינוּ
קָרֵב נָא שְׁנַת יֶשַׁע — לְעַם מְשׁוּלֵי גְּפָנִים:

לך ה׳

אֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים — הַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹנִים
כְּרַחֵם אָב עַל בָּנִים — זְכֹר לָנוּ בְּרִית אֲמוּנִים
וְשָׁבַע אִיתָנִים וְאַל תְּזָכֹר לָנוּ — עֲוֹנוֹת רִאשׁוֹנִים.

5: היו״ד להשלמת „אני״ חסרה ונראה שצריך לצרף את היו״ד שבמלת „בעליונים״. הפייטן הקפיד, שכל מחרוזת לא תכיל יותר משלושה בתים וכן הוא עושה מפני אותו טעם למטה בבית 19 בשימו את הנו״ן להשלמת „אהרן״ בתוך המלה „ענה״.

26: שבע איתנים: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, דוד ואליהו.

יא
מצרה קראנוך

דף 49, א—ב; מספר רח

סימן: מבורך (כמה בתים לפי סדר א"ב)
שש תנועות בדלת ובסוגר, בלא הקפדה

מִצָּרָה קְרָאנוּךָ — בָּנוּ אַף אַל יֶחֱרָה
וְחִלִּינוּ פָּנֶיךָ — רָם קוֹרֵא הַדּוֹרוֹת

כִּי־עִמְּךָ הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּוָּרֵא

אָתָאנוּ עָדֶיךָ — בּוֹטְחִים בְּחַסְדֶּיךָ
גְּאַל נָא צֹאן יָדֶיךָ — שׁוֹמְרֵי פְּקוּדֶיךָ
הָרִימָה פְּעָמֶיךָ — וְיָפוּצוּ קָמֶיךָ
זְכוֹר מְכוּנָּה בְשָׁמֶךָ — חָקוּק בְּמְרוֹמֶיךָ
רַחֵם נָא עֲדָתֶיךָ — וְחַטָּאָם בְּיָם תִּזְרֶה

כי עמך

טַהֲרֵנוּ וְזָרוֹק מַיִם — הַיִּשְׁבִי בַּשָּׁמַיִם
פְּדֵם מִיּוֹמַיִם — עַם מְיַחֲדִים פַּעֲמַיִם
נוֹשְׁאִים לְךָ עֵינַיִם — עַם פִּיךָ לֹא מוֹרֶה

כי עמך

פְּתַח נָא שַׁעֲרֵי תְשׁוּבָה — לְצַדֵּק בַּת שׁוֹבָבָה
וְקֶרַע גְּזַר דִּין וְחוֹבָה — גּוֹמֵל לְחַיָּבִים טוֹבָה
צוּר חֶפֶץ בְּתְשׁוּבָה — וְדֶרֶךְ חַיִּים מוֹרֶה

כי עמך

רַצֵּנִי גָדוֹל וְנוֹרָא — וְחוֹן נֶפֶשׁ נִשְׁבָּרָה
וְקַבְּלֵנוּ בַּעֲתִירָה — תְּמוּרַת מִנְחָה טְהוֹרָה
וְהַעֲתֵר בְּמְהֵרָה — לְנִין אַבְרָהָם הָעִבְרִי.

כי עמך

2: קורא הדורות, כינוי לאלהים.
7: חקוק במרומיך, רמז ליעקב. [ע"י: סיני, כרך כט (תשי"א), עמ' רפה].
17: אברהם העברי (בראשית יד, יג).

יב

דף 52, א—ב; מספר רטו

א ב ה ר ח מ ן

סימן: א״ב

אָב הָרַחֲמָן אֲשֶׁר הַסְּלִיחָה צְמְחָהּ תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה כִּי אֲנַחְנוּ צֶמַח

בַּעֲבוּר בְּחִירֶיךָ הַיְרֵאִים מִמְּךָ אֲדֹנָי אֲדוֹנֵינוּ מָה־אַדִּיר שִׁמְךָ (תהלים ח, ב)

גִּשְׁנוּ לְעָבְדְךָ וּמִמְּךָ לְהִתְיָרֵא תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה וּבָנוּ אַף אַל יֶחֱרֶה

בַּעֲבוּר דְּמוּ הַשָּׁלִים לְרָצוֹנְךָ הַבּוֹרֵא כִּי־צִמְּךָ הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּנָּרֵא (שם קל, ד)

חטאנו

5 הֶרְשַׁעְנוּ בְּמַעֲשֵׁינוּ וּבְרוֹחַ שִׂיחָה תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה וְהַמְצֵיא חֲנָחָה

בַּעֲבוּר חֵן בְּשִׂכֶם עֵת הַמְּנָחָה אֲדֹנָי שְׁמָעָה אֲדֹנָי סְלָחָה (דניאל ט, יט)

שְׁמַע זַעֲקָתֵנוּ וַעֲוֹנֵינוּ תִּסְלַח כַּפֶּר נָא חַטָּא וְעָוֹן נֶאֱלַח

בַּעֲבוּר חִבֶּר עַם קְטֹרֶת מְמוּלָּח כִּי־אַתָּה אֲדֹנָי טוֹב וְסַלָּח (תהלים פו, ה)

חטאנו

טְפַּשְׁנוּ מִלִּשְׁמוֹעַ דִּבְרֵי נָבִיא וְחוֹזֶה תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה וֶעֱנוּתֵנוּ אַל תְּבָזֶה

10 אֲחַד שִׁמְךָ אֵלִי זֶה סְלַח־נָא לַעֲוֹן הָעָם הַזֶּה (במדבר יד, יט)

כְּרֹשׁ בָּאנוּ לְדַבֵּר תַּחֲנוּנִים תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה לְבַל נִהְיֶה כַּיְּצִינִים

בַּעֲבוּר קִנֵּא לְךָ בְּפִשְׁעֵי פוֹסְחֵי לְךָ אֲדֹנָי הַצְּדָקָה וְלָנוּ בוּשֶׁת הַפָּנִים

עַל שְׁתֵּי הַסְּעִיפִּים (דניאל ט, ז)

חטאנו

מְהַרְנוּ לִשְׁפּוֹךְ לְפָנֶיךָ חִנּוּן תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה בְּרָצוֹן וּבְצִיּוּן

בַּעֲבוּר נַחֲלַת יְהוֹשֻׁעַ בִּן־נוּן אֲדֹנָי אֲדֹנָי אֵל רַחוּם וְחַנּוּן (שמות לד, ו)

15 שִׁיחָתֵנוּ קְשׁוֹב הַנַּשָּׂא וְהַנִּפְלָא תְּחָנְּתֵנוּ שְׁעָה בְּדִיצָה וּבְגִילָה

בַּעֲבוּר הֶעֱלָה טָלָה לְעוֹלָה נָשָׂאתָ עָוֹן עַמֶּךָ כִּסִּיתָ כָּל־חַטָּאתָם סֶלָה
(תהלים פה, ג)

חטאנו

פְּשָׁעֵינוּ מְחֵה צוּרִי וְגוֹאֲלִי תַּחֲנוּנֵינוּ קַבֵּל הַבּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל

בַּעֲבוּר צָרַח לְפָנֶיךָ גּוֹאֵל זְכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל (שמות לב, יג)

4: דמו השלים = אברהם.
6: יצחק.
8: =משה (שמות ל, לה).
12: אליהו.
16: שמואל = שמואל־א ז, ט.
18: גואל = משה (שמות לב, ט—יג).

קוֹלֵינוּ הַאֲזִין וְחִישׁ לָנוּ יֵשַׁע תְּחַנָּתֵנוּ שְׁעֵה וּבְךָ נְנַשֵּׁעַ
נְשָׂא עָוֹן וְעֲבֹר עַל־פֶּשַׁע בַּעֲבוּר רִיפְאָ מְזֻבָּם וְאֵלֶיךָ שִׁינַע (מיכה ז, יח)

חטאנו

שׁוֹבְבִינוּ אֵלֶיךָ אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת תְּחַנָּתֵנוּ שְׁעֵה וְלָנוּ הַמְצִיא הֲנָחוֹת
בַּעֲבוּר תְּשׁוּעַת חוֹטֵר יִשַׁי בְּשׁוֹבַע שְׂמָחוֹת לַאדֹנָי אֱלֹהֵינוּ הָרַחֲמִים וְהַסְּלִיחוֹת (דניאל ט, ט)

אֱלוֹהַּ סְלִיחוֹת רַחוּם וְחַנּוּן חוֹן עַל שְׁאֵירִית פְּזוּרֵי הַצֹּאן
וּפְתַח לָהֶם אוֹצַר הַקִּיצוֹן אָמֵן וְכֵן יְהִי רָצוֹן.

חטאנו

20: דוד = (שמואל־ב כד, יח).
22: ישעיהו = פרק יא.

יג

דף 52, ב—53, א; מספר רטז

אליך אקרא בצר לי

סימן: א״ב

אֵלֶיךָ אֶקְרָא בְּצַר לִי בְּקָרְאִי תִּשְׁמַע קוֹלִי
גְּעָיָתִי שְׁעֵה וְהַאֲזִין פִּילּוּלִי דֶּוְפִי חֲטָאַי מְחוֹל וְכַפֶּר מַעֲלִי

הֲן אִם תִּשְׁפּוֹט מִי יַעֲמוֹד בְּדִינֶיךָ וְאִם תּוֹכִיחַ מִי יִצְדַּק לְפָנֶיךָ
זְהוּרִי רוֹם וּצְבָא מְעוֹנֶיךָ חוֹקְרֶיךָ לֹא זַכּוּ בְעֵינֶיךָ

חטאנו

טִינּוּפֵי שֶׁמֶץ וְלֵיחָה סְרוּחָה יְחוּמִים חֵטְא וְאַחֲרִיתָם לְשׁוּחָה
כֹּם אֵיךְ יַעְצְרוּ בְדִין תּוֹכָחָה לְאַיִן חֲשׁוּבִים אִם אֵין סְלִיחָה

מַעֲלָלַי גָּבַר וּמְצָדַי יְצוּרִים נִכַּח פָּנֶיךָ בְּגָלוּי סְדוּרִים
סְלַח לְבָאִים עָדֶיךָ בּוֹשִׁים וְנֶחְפָּרִים עַל רַחֲמֶיךָ בְּטוּחִים וְלִסְלִיחָתְךָ מְסַפְּרִים

חטאנו

פְּתוּחָה יָדְךָ לְקַבֵּל שָׁבִים צְבִיּוֹנְךָ אֵין בְּמִיתַת חַיָּבִים
קַלַּע חֲטָאַינוּ בִּמְצוּלוֹת רָהָבִים רְשָׁעֵינוּ מְחֵה בְּרַחֲמֶיךָ הָרַבִּים

שַׁחֲרֵנוּף שְׁקוֹד עַל דַּלְתֵי חַסְדֶּיךָ תַּחֲנוּן שִׁיחֵינוּ יֶעֱרַב לְפָנֶיךָ
תְּקַבֵּל שִׁיחֵינוּ בְּמִשְׁפְּטֵי צִדְקֶיךָ תַּצְדִּיקֵינוּ לְמַעַן צִדְקוֹתֶיךָ.

חטאנו, ויעבור

4: איוב טו, טו: הן בקדושיו לא יאמין ושמים לא־זכו בעיניו. חוקריך = אפילו מבקשיך.
9: צביונך = רצונך, הנאתך.

יד

דף 53, א; מספר ריח

ישראל עבדיך וגזעי פרים
סימן: א״ב

יִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ וְגִזְעֵי פְרָיִם
נוֹתְרוּ כְיָתוֹמִים בָּאָרֶץ שְׁבָיִם
וְאַתָּה אֲבִיהֶם אֵל חַי וְקַיָּם

אֲצַפְצֵף כְּסוּס עָגוּר וְאֶנְהֶם מְיגוֹנִי בְּהָסִירִי מִצְנֶפֶת אֲשֶׁר בְּאַהֲבָה עִטְּרוּנִי
חֲבָלַי שְׁאוֹל קִדְּמוּנִי (שמואל־ב כב, ו)

חטאנו

דְּרָכַי סִלַּפְתִּי בְּלִי נְצוֹר נֶאֱמָנָה הִתְאַנַּף צוּר וְהַקְצֵיף לוּלֵי נָם עָנָו סָלַח נָא
וְצִמְּתָה אִם תִּשָּׂא חַשָּׁאתָם וְאִם־אַיִן מְחֵינִי נָא (שמות לב, לב)

זְכוֹר זֹאת אוֹיֵב נִתְגַּבֵּר עַל הַמּוֹנִי חֵירֵיף וְגִידֵיף וְנֵאֵץ אֲשׁוּרֵינוּ בְּצַיָּנִי
טוֹב וְיָחִיל וְדוּמָם לִתְשׁוּעַת אֵלָנִי (איכה ג, כו)

חטאנו

יִיחַלְתִּיךָ אֵלַי וְלִנְאוּמְךָ אֶכְסוֹף כְּנִמְתָּ לְמַעֲנִי אֲעֲשֶׂה וּבְחִירִי מִלְּשָׁטוֹף
נִשְׁבַּעְתִּי וְאָקַיְּמָה לִנְצוֹר פִּקּוּדֶיךָ סָלַח־נָא לֶעָוֹן הָעָם הַזֶּה כְּגֹדֶל חַסְדֶּךָ
(במדבר יד, יט)

חטאנו

עֲשָׁקוּנִי זֵדִים נוֹטְרֵי אֵיבָה פְּדַע צוּר דָּגוּל מֵרֻבָּה
צְדָקָתְךָ כְּהַרְרֵי־אֵל מִשְׁפָּטֶיךָ תְּהוֹם רַבָּה (תהלים לו, ז)

קָרָאתִיךָ בְּכָל לֵב כִּי אֵין בִּלְעָדֶיךָ רַחֵם עֲנִיֶּיךָ עוֹסְקִים בְּתוֹרָתֶיךָ
שׁוּב לְמַעַן עֲבָדֶיךָ שִׁבְטֵי נַחֲלָתֶךָ תְּזַכּוֹר זְכוּת צוֹעֵק אָבִי אָבִי וּתְרַחֵם חוֹנֶיךָ.
(ישעיהו סג, יז)

2—3: מליצה חביבה על משוררי ספרד המתכוונת לכנסת ישראל: „יתומה ואביה (שבשמים) חי״.
4: אצפצף כסוס עגור, מליצה רגילה אצל ר׳ יוסף אבן־אביתור. [ועיין: נ׳ בן־מנחם, משתה ברמון ספרד — סיני, כרך מא (תשי״ז), עמ׳ לא, הערה 46].
6: נאמנה = התורה; ענו = משה.
15: צועק = אלישע. [עיין מלכים־ב ב, יב; שם יג, יד].

טו

דף 53, ב; מספר ריט

אל תנאץ — אתאנו לפניך מתחננים

סימן: א״ב

אַל תִּנְאַץ לְמַעַן שִׁמְךָ וְאַל תְּנַבֵּל כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ וְאַל תָּפֵר בְּרִיתְךָ אִתָּנוּ

אֲתָאנוּ לְפָנֶיךָ מִתְחַנְּנִים בְּפֶצַח — בְּשִׁבְרוֹן הַלֵּב וְלֹא בְּעַזּוּת מֶצַח
גְּרָמֵינוּ הַצֵּל מִכָּל יָגוֹן וְרֶצַח — עַד־אָנָה אֲדֹנָי תִּשְׁכָּחֵנוּ נֶצַח (תהלים יג, ב)

חטאנו

דּוֹבֵר שֶׁקֶר בְּכָל עֵת אֲרָאֵנוּ — הוֹלֵם בְּפִתְחֵינוּ וְנִגְזַרְנוּ בַּאֲמָרֵינוּ
וְנֶאֱלַמְנוּ וְדוֹמַמְנוּ — וְשַׁמְנוּ יָדֵינוּ לְפִינוּ (איוב מ, ד)

וַלְּפָּה אֲחָזַתְנוּ מֻרְשָׁעִים — הָיֵינוּ אַחִים לַיְּעָנִים
וְטוֹב קִוִּינוּ וַיָּבֹא רָע אֵלֵינוּ — עַד־אָנָה תַּסְתִּיר אֶת־פָּנֶיךָ מִמֶּנּוּ (תהלים יג, ב)

חטאנו

יוּקְשָׁנוּ בְּיַד חַיְלֵי מִשְׁמָע — כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה חֶרְפָּתָם אֶשְׁמָע
לַיְלָה וְיוֹם עֵינֵינוּ תִּדְמָע — עַד־אָנָה אֲשַׁוַּע אֵלֶיךָ וְלֹא תִּשְׁמָע (חבקוק א, ב)

מְגוֹרֵינוּ בְּיַד מַחֲרִיבֵי אַרְצֵינוּ — נָפַלְנוּ וְאֵין מִי יְסַמְּכֵינוּ
עַד אָנָה תִּשִּׁית יָגוֹן בְּלָבָבֵינוּ — קוּמָה עֶזְרָתָה לָּנוּ וּפְדֵנוּ (תהלים מד, כז)

חטאנו

עֲנֵינוּ אֱלֹהֵינוּ בְּזֹה הַשָּׁעָה — פְּלוֹלֵינוּ הַקְּשֶׁב כְּמַשְׁמִיעֵי תְרוּעָה
תְּנַצֵּר צָרֵינוּ בְּעָמְקֵי תְרוּעָה — אֲשֶׁר קָצַפְתָּ מְּעַט וְהָמָּה עָזְרוּ לְרָעָה
(זכריה א, טו)

קוֹלֵנוּ תִּשְׁמַע מִשְׁמֵי מְעוֹנֶיךָ — רַחֲמִים תִּשְׁלַח לְמַאֲמִינֶיךָ
תִּכּוֹן תְּפִלָּתֵינוּ קְטֹרֶת לְפָנֶיךָ. (תהלים קמא, ב)

6: אחים = כלי שמבערים בו גחלים (ירמיהו לו, כב—כג: ואת האח לפניו מבוערת).

12: כמשמיעי תרועה = תקיעת שופר בימים נוראים.

13: בעמקי תרועה = בגודל עליצותם ובבטחון נצחונם של צרינו; תרועה (לפי איוב לג, כו: וירצהו ויראה פניו בתרועה) ולפני הפייטן רחף כאן הכתוב ירמיהו מט, ב—ד: מה־תתהללי בעמקים זב עמקך הבת השובבה הבטחה באצרתיה מי יבוא אלי.

טז

דף 53, ב; מספר רכ

קדמת תשובה ועד לא שובה
סליחה

סימן: א״ב, בחוסר כמה אותיות; מיוסד על תשע תנועות בלא הקפדה

קַדְמָתְךָ תְּשׁוּבָה וְעַד לֹא שׁוּבָה שׁוּבָה מְשׁוּבָה עֲרִי לַשּׁוֹבָבָה
הֲשִׁיבֵנוּ אֲדֹנָי אֵלֶיךָ וְנָשׁוּבָה (איכה ה, כא)
אָנָּא אֵל אָדוֹן שְׁאֵה שַׁוְעָה וְחִינּוֹן בְּיוֹם זֶה הַסְבֵּתָ וּשְׁמַע תַּחֲנוּן
אֲדֹנָי אֲדֹנָי אֵל רַחוּם וְחַנּוּן (שמות לד, ו)
דּוֹרְשִׁים מִמְּךָ רַחֲמִים וְסִלִּיחָה אֲדֹנָי שְׁמָעָה אֲדֹנָי סְלָחָה
הַעֲתֵר בְּרַחֲמִים עַל עַמְּךָ בְּיוֹם זֶה וְטַהֲרֵם מֵעָוֹן וּמִי סְלִיחָה עֲלֵיהֶם תַּזֶּה
קַבֵּל תַּעֲנִיתָם וְעֶנּוּתָם אַל תִּבְזֶה כַּפֶּר לְעַמְּךָ כְּנָאוּם חוֹזֶה
סְלַח־נָא לַעֲוֹן הָעָם הַזֶּה (במדבר יד, יט)
זַעֲקָתֵינוּ צוּר קָשׁוֹב מִמְּעוֹנֶיךָ וְחוֹן עָלֵינוּ כְּגֹדֶל חַסְדֶּיךָ
וּבְרוֹב רַחֲמֶיךָ חוּסָה עַל־עַמֶּךָ (יואל ב, יז)
נָטְעָנוּ אֱלֹהֵינוּ בְּהַר נַחֲלָתֵנוּ וְסָלַחְתָּ לַעֲוֹנֵינוּ וּלְחַטָּאתֵנוּ
זְכוֹר עֲנֵינוּ וּסְלַח עֲוֹנוֹתֵינוּ (דברים כו, ז)
מְחִילָה הֶרֶב לַחֲסִידֶיךָ וְנַקֵּה מְרִיב גֶּזַע יְדִידֶיךָ
גַּם מְזֵדִים חְשׂךְ עַבְדֶּךָ (תהלים יט, יד)
סְלַח נָא לַעֲוֹן עַם בְּךָ נוֹשָׂע אֵל נֹשֵׂא עָוֹן וְעֹבֵר עַל פֶּשַׁע
וּבְשֶׁר נָא עַמְּךָ בְּשׁוּבָה וָנַחַת תִּוָּשַׁע (ישעיהו ל, טו)
שִׁבְטֵי עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ תָּחוֹן, עוֹרְכִים רְנָנוֹת בְּבֵית תְּפִלָּתֶךָ
וְאַתָּה תִּשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מְכוֹן כִּסְאֶךָ. (מלכים־א ח, מג)

ואין זה הפיוט „או מקדם קדמוני הקדמת תשובה״ לר׳ אברהם אבן־עזרא הרשום אצל דוידזון.

1: קדמת תשובה, רמז למאמר שבין שבעת הדברים שברא הקדוש ברוך הוא קודם בריאת העולם היתה התשובה (פסחים נד, א).

6: העתר = הרבה, לשון עתרת שלום ואמת (ירמיהו לג, ו).

18: השמים, כינוי לאלהים; כסאך, בכתוב שם: מכון שבתך.

יז

דף 58, ב—59, א; מספר רלט

לך יום אף לך לילה — אויתיך בלילה*

סימן: יצחק הקטן [גיאת ?], מיוסד על שבע תנועות, בלא הקפדה

לְךָ יוֹם אַף לְךָ לָיְלָה — תֶּשֶׁת חֹשֶׁךְ וִיהִי לָיְלָה
אֲוִיתִיךָ בַּלַּיְלָה — בּוֹרֵא יוֹם וְגַם לָיְלָה

יוֹם פָּנָה כְּצֵל תּוֹמֶר — אֶקְרָא לְאֵל עָלַי גּוֹמֵר
יוֹם אֲשֶׁר אָמַר שׁוֹמֵר — אָתָא בֹקֶר וְגַם־לָיְלָה (ישעיהו כא, יב)

5 צִדְקָתְךָ כְּהַר תָּבוֹר — עָלַי פָּשָׁעַי עָבוֹר תַּעֲבוֹר
כְּיוֹם אֶתְמוֹל כִּי יַעֲבוֹר — וְאַשְׁמוּרָה בַלָּיְלָה (תהלים צ, ד)

חֻלְפָּה עוֹנַת מְנוּחָתִי — מִי יִתֵּן מְנוּחָתִי
יָגַעְתִּי בְּאַנְחָתִי — אַשְׁחֶה בְכָל־לַיְלָה (שם ו, ז)

קָרָאתִיךָ הוֹשִׁיעֵנִי — אֹרַח חַיִּים הוֹדִיעֵנִי
10 מְדַלָּה תְּבַצְּעֵנִי — מִיּוֹם וְצַד־לָיְלָה (ישעיהו לח, יב—יג)

הֲשָׁתֵר נוֹרָא וְאָיוֹם — אֲשַׁוֵּעַ תְּנָה פְּדְיוֹם
בְּנָשֶׁף בְּעֶרֶב יוֹם — בְּאִישׁוֹן לָיְלָה (משלי ז, י)

* פיוט זה הוא ה„זמר" למוצאי שבת הידוע בהתחלה אחרת „המבדיל בין קודש לחול" הנמצא בכל הנוסחאות של אשכנז, ספרד ואיטליה ואפילו בסידורי התפילות של הקראים. דוידזון, אות ה, סימן 741 (עיין גם בכרך רביעי, עמ' 299) רושם כחמישים מקורות שבהם הפיוט נכלל. בפעם האחרונה נדפס אותו פיוט („המבדיל") בספר „זמירות של שבת", ערוכות ומפורשות על־ידי נפתלי בן־מנחם, ירושלים תש"ט (עמ' פא—פב), בצירוף הערות וביאורים מעניינים (עמ' קפו—קצא) ומביא גם כמה חרוזים נוספים לאותו הפיוט ממקורות אחרים. על הסימן „יצחק הקטן" רושם בן־מנחם: „ואין אנו יודעים מיהו". אותו פיוט בהתחלה שלנו „לך יום אף לך לילה... אויתיך בלילה" אני מביא כאן משום שאני נוטה לייחסו לר' יצחק אבן־גיאת. את בעלותו אפשר לקבוע בוודאות על־ידי שתי עובדות מכריעות: א) כתב־יד קצנטינא מכיל ש ל ו ש י ם פיוטים של אבן־גיאת ובאותו מספר מובאים בכתב היד פיוטים מר' יהודה הלוי, בשעה שר' יוסף אבן־אביתור לא זכה אלא לעשרים ושלושה פיוטים ורשב"ג לעשרים ואחד . מרמב"ע בלבד מובאים כאן ארבעים פיוטים. מסתבר, שעורך המחזור חשב, שיצחק הקטן, מחברו של „לך יום אף לך לילה" הוא הוא ר' יצחק אבן־גיאת; ב) באותו כתב יד (דף 9, א, מספר צא) בין פיוטי ר"י אבן־גיאת נמצא פיוטו „לך אדני הצדקה אל אלהי הצבאות" באקרוסטיכון „אני י צ ח ק ט ן" (עיין לעיל עמ' 13, מספר 15), שפירסמתי ב„תלפיות", שנה ה, עמ' 509.

1: לך יום, תהלים עד, טז; תשת חשך, שם קד, כ.
2: ישעיהו כו, ט; נפשי אויתיך בלילה; בורא יום — לפי כתוב מקביל שם מז, ה.
3: אקרא לאל, תהלים נז, ג.
5: מידת צדקתך רמה וגבוהה כמו הר ולא תוכל לעבור בנקלה על חטאי הגדולים כהר.
7: עונת מנחתי = נגמרה תפילת המנחה של יום־הכפורים.
9: אורח חיים, תהלים טז, יא.

קוֹלִי שְׁמָעָה בַּל יוּשָׁל — פְּתַח לִי שַׁעַר הַמְנוּשָׁל
שֶׁרֹאשִׁי נִמְלָא־טָל — קְוֻצּוֹתַי רְסִיסֵי לָיְלָה (שיר השירים ה, ב)

15 שֶׁהַר טִנּוּף מַעֲשַׁי — פֶּן יֹאמְרוּ מַכְעִיסִי
אַיֵּה אֱלוֹהַּ עוֹשִׂי — נוֹתֵן זְמִירוֹת בַּלָּיְלָה (איוב לה, י)

נַחֲנוּ בְּיָדְךָ כַּחוֹמֶר — סְלַח־נָא צַל־קַל וְחוֹמֶר
יוֹם לְיוֹם יַבִּיעַ אוֹמֶר — וְלַיְלָה לְלָיְלָה. (תהלים יט, ג)

לד

13: בל יוטל = בל ייעלם, לשון מתו מוטל לפניו; שער המנוטל = בית המקדש שנחרב.
17: כחומר = ביד היוצר; קל וחומר = עבירה קלה וחמורה.

יח

דף 99, א; מספר שי

אשר חסדו נשמר
לברוך שאמר

סימן: אפרים; חמש תנועות בכל טור

אֲשֶׁר חַסְדּוֹ נִשְׁמַר — וְרַחֲמָיו לֹא כָלָם — פְּלָאָיו מִמִּשְׁמָר — שָׁם וְזֶה הַחֵילָם
רוֹם וְתַחַת גָּמַר — וְהֶעֱמִיד צַל תִּלָּם — יַצֲנוּ בְטוּב מַאֲמָר — לוֹ מַצֲשֵׂיו כּוּלָּם
נוֹטֶה שָׁמַיִם — כְּאֹהֶל וּכְקוּבָּה — וְרָגַע צַל מַיִם — אֶרֶץ נוֹשָׁבָה
וְסָגַר דְּלָתַיִם — וְאֵין יוֹצֵא וְאֵין בָּא — וְשָׁם לוֹ יָדַיִם — בְּכָל וַיֵּשֶׁב קְצָבָה
צַל מֵי תְהוֹם רַבָּה — חוֹל שָׁם וַיְהִי גְבוּלָם
יְסוֹדוֹת וּמְמַדִּים — בְּקַו צֶדֶק הַתְוָה — וּבְחַסְדּוֹ הַקְּדִים — סְלִיחָה לְמַצֲנֶה
וּפֹתֵחַ לְמוֹרְדִים — יָד לְפֶתַח תִּקְוָה — בְּשׁוּבָם הֵם עוֹמְדִים — לְפָנָיו הוּא יְחַוֶּה
כִּי גָגְדוּ נְשָׁוָה — כְּצַוַּר כְּמַפִּילָם.

רשימות ספרים כתבי־יד

מן המאה החמש עשרה מטיבולי שבאיטליה

מאת

נחמיה אלוני

טיבולי היא היום עיירה קטנה, דלה ועזובה, סמוכה לרומא, אולם בתקופה העתיקה היתה מקום מושב של מלכי רומא ועשיריה [1]. בסביבתה נמצאו ארמונות המלכים, ששרידיהם מעידים על גדלם ועשרם. גם בימי־הביניים היתה מקום מגוריהם של עשירי רומא וארמונות חדשים נבנו והוקמו בה. מן המאה השלוש־עשרה נחשבה בית־האוצר של איטליה. בה ישבו גם יהודים וביניהם עשירים מאוד. המשפחות המפורסמות מן הידועות לנו כיום היו: דוד מטיבולי [2], יצחק מטיבולי, יקותיאל מטיבולי. בשנת 1388 כבר עמד כאן על תילו בית־כנסת ובשנת 1428 אף היתה לקהילה בית־קברות שלה. שם גם נתכנס אחד הכינוסים של וועד יהודי איטליה [3]. היהודים גורשו מטיבולי בשנת 1699. היה כאן אפוא יישוב יהודי במשך 400—500 שנה ותקופת הפריחה שלו היתה כנראה במאות הארבע־עשרה והחמש־עשרה.

בין היושבים בטיבולי היו אנשים עשירים שעסקיהם ניהלו ברומא וטיבולי לא שימשה להם אלא מקום מגורים. ידועים לנו כמה רופאים שישבו בעיר זו: אליה, אליה בן יהודה, גרשום ושבתי בן יחיאל.

בין היהודים העשירים שם היו גם בעלי ספריות עבריות, שהיו מעסיקים סופרים ומעתיקים, שיעתיקו בשבילם מספרות ישראל. בכתבי־יד שונים אנו מוצאים מעתיקים המציינים, שישבו בטיבולי והעתיקו בה את החיבורים. ביניהם: יחיאל בן שלמה בן יואב, העתיק כתב־יד, שתכנו ענייני רפואה, ביום טו בטבת צ"ב (1332); יואב בן אברהם בן יואב מן הכנסת, סיים העתקת כתב־יד ברפואה ביום ד במרחשון קצ"ג (=1432); אליה בן יהודה הרופא, סיים בשנת רל"ו (=1476) העתקתם של שני כתבי־יד ברפואה; יוחנן בן יעקב סרקוסי מבני הגרשוני, סיים שם העתקת ילקוט שמעוני בשנת רע"ד (=1514), ועוד. שבתי בן יהושע נקרא "סופר מטיבולי".

מבעלי ספריות עבריות בטיבולי נתגלו באוסף כתבי־יד אחד בוואטיקאן שלוש רשימות ספרים המתפרסמות כאן לראשונה.

1. ע' ספרו של ברלינר על רומא (גרמנית), פראנקפורט 1893, כרך ב, חלק א, עמ' 114, 123—124; מ"ד קאסוטו, Gli ebrei a Firenze nell'età del Rinascimento, פירנצי 1918, עמ' 33—34, 72, 270—271.
2. ע' קאסוטו, שם, עמ' 34, הערה 1; 270—271. לפי כתב־יד במוזיאום הבריטי, מס' 1081/29 (ע' קטלוג מרגליות, כרך ג, עמ' 484) הזמין מטיבולי קינה עם נחמה מאת אבא מרי במות איש נכבד בשם יחיאל.
3. קאסוטו, שם, עמ' 33—34; בצלאל רות, The History of the Jews in Italy, פילדלפיה 1946, עמ' 163—164.

כתבי היד העבריים בספריית הוואטיקאן מורכבים מאוספים שונים וידועים כיום באותה ספרייה לכל הפחות שמונה אוספים נפרדים, מהם אוסף אחד בלבד נושא את השם וואטיקאן. מכיון שהאוספים אינם ידועים בציבור המלומדים — אף אוסף היסוד של הוואטיקאן אינו רשום בשלימותו בקטלוג מודפס — נמנה כאן אוספים אלה ומספר כתבי היד בכל אחד מהם: 1. אוסף הוואטיקאן (אף הוא מורכב מחלקים שונים) — 619 כתבי יד [4]; 2. אורבינאטי — 59 כתבי יד [5]; 3. הניאופיטים — 55 כתבי יד [6]; 4. בורג׳יאנה — 19 כתבי יד; 5. רוסיאנה — 36 כתבי יד; 6. ברבריני — 13 כתבי יד; 7. קיג׳יאנה — כתב יד אחד; 8. אוטובוניאנה — כתב־יד אחד. באוסף השני בין אלה, אוסף אורבינאטי, נמצאות שלוש רשימות הספרים המתפרסמות כאן.

אוסף אורבינאטי עבר לרשות ספריית הוואטיקאן מן העיר אורבינו בשנת 1658 [7]. בעיר אורבינו כבר היו כתבי־יד אלה במחציתה השנייה של המאה החמש־עשרה, כי נמצאת רשימה הכוללת אוסף זה והיא נכתבה במחצית השנייה של מאה זו. מספר כתבי היד העבריים באוסף זה הוא כיום 59 ומספר זה רשום בקטלוג אסימאני ואילו בכתב־עת שיצא מאה שנה בערך יותר מאוחר נמנו 60 כתבי־יד [8]. מסתבר, שאוסף אורבינאטי כולו היה שייך ליהודי עשיר אחד, מאחר שבשני שלישים מכתבי־יד אלה רשומים מספרים סידוריים עבריים ושם אחד:

מנחם בן אהרן מוולטירה (או: מבולטירה)

האיש היה בן לאחת המשפחות העשירות באיטליה במאה החמש־עשרה [9]. היתה זו משפחה של סוחרים באבנים יקרות ובאנקאים. אבי המשפחה, משולם בן יהונתן מבולונייא, פתח באנק בשנת 1408 בוולטירה [10] ועבר לשם מבולונייא. בני המשפחה נתייחסו על שם מקום מסחרם החדש. ממשפחת באנקאים זו ידוע לנו אחד הנוסעים לארץ, משולם בן מנחם מוולטירה, וחיבורו „מסע משולם מוולטרה" [12]. היה עוד אדם אחד בשם משולם מוולטירה, שחיבר חיבור מיוחד מוקדש לאבנים היקרות, סחורתם ומסחרם של בני המשפחה [13]. ראש המשפחה התעניין בספרות עברית ואף העתיק לעצמו חיבור עברי בהגיון בשם „ההגיון היא כלי החכמות והוא

4. מאוסף זה אינם רשומים בקטלוג אסימאני, רומא 1756, אלא 453 כתבי־יד; ברשימת מאי, רומא 1831, עוד 77 כתבי־יד; נפתלי בן־מנחם, מגנזי ישראל בוואטיקאן, ירושלים תשי״ד, תיאר תיאור מפורט 35 כתבי־יד וביניהם 34 מאוסף היסוד ואחד מאוסף אורבינאטי.
5. אוסף זה רשום בקטלוג אסימאני הנזכר בהערה הקודמת.
6. לאוסף זה קטלוג מיוחד ואילו שאר האוספים אינם רשומים ברשימות מודפסות.
7. עי׳ שטיינשניידר, Vorlesungen ueber die Kunde hebraeischer Handschriften, ירושלים 1937, עמ׳ 70.
8. Giornale degli Archivi Toscani, כרך 6, עמ׳ 127—147; 7, עמ׳ 46—55; 130—164 (1862—1863). כתב עת זה לא היה בידי ואני רושם על פי הספר בהערה הקודמת. על כן לא יכולתי לברר את ההבדל בין המספרים של כתבי־היד באוסף זה. וע״ע להלן.
9. עי׳ גירונדי, תולדות גדולי ישראל, עמ׳ 224.
10. עיירה קטנה ליד פיסא באיטליה המרכזית.
12. המהדורה האחרונה על־ידי א׳ יערי, ירושלים תש״ט; JE, XII, עמ׳ 451; שטיינשניידר, המזכיר XXI, עמ׳ 76; ברלינר, Magazin, VII, עמ׳ 119; קאסוטו, שם, עמ׳ 172, 173, 211, 228 הערה 2; 264—269.
13. ר׳ אברהם הרופא שער אריה, שלטי הגבורים, מנטובה שע״ב, דף נט, א.

הנותן דרך ישר ומתוקן אל התחלתן" וסיים העתקתו בשנת קע"ח (=1418)[14]. אחד הבנים של מנחם בן משולם מוולטירה בשם רפאל היה מוכר ספרים ואנו נמצאים בתקופה של כתבי־יד בלבד, כי חי במחצית השנייה של המאה החמש־עשרה וספר עברי נדפס כמעט ולא היה בימים ההם[15]. במשפחת וולטירה היו גם בעלי ספריות ואספנים חרוצים ואחד מהם היה מנחם בן אהרן מוולטירה[16].

צונץ מנה 26 כתבי־יד[17], שהיו שייכים למנחם מוולטירה מאוסף אורבינאטי. ספירתו היתה על סמך קטלוג אסימאני. היום לא נמצא או אי־אפשר לברר ציון הבעלות בעשרה מהם[18]. יש לשער, שנעלמו ציוני שם הבעלים במשך הזמן בשל כריכת כתבי היד, השמטת דפים חלקים ונייר דבוק לכריכה. לעומת זאת נתגלו בשעת בדיקת תצלומי כתבי־היד במכון 11 כתבי־יד אחרים[19], שלא נמנו בין המספרים של צונץ ואף בקטלוג של אסימאני לא צויין שמקורם אוסף וולטירה. בסך הכל אנו יודעים אפוא על 37 כתבי־יד שבהם היה חתום „מנחם מוולטירא" ומתוך 57 כתבי־יד[20] הרי הם שני שלישים. אולם אפשר, שגם בשאר כתבי היד היה שם בעלים זה ונעלם במשך הזמן, מרכישתם של כתבי־היד באורבינו במחצית השנייה של המאה החמש־עשרה ועד כתיבת הקטלוג על ידי אסימאני בשנת 1756, שהם כשלוש מאות שנה, כמו שאבד השם בחמישה עשר אחוז מהם במאתיים השנים האחרונות.

במספרים העבריים הרשומים בכתבי־היד הנמוך ביותר הוא ד והגבוה ביותר הוא ריא[21] ואף אם היו כל 57 כתבי היד מאוסף מנחם מוולטירה אינם אלא 25% מן האוסף השלם. יש לשער, ששלושת רבעים אחרים נפלו בירושה לבני משפחה אחרים של משפחת וולטירה המסועפת ונתגלגלו כתבי היד לספריות אחרות. שרידים מהם נזכרים בשתי ספריות אחרות באיטליה ושתיהן בצפונה של הארץ: פארמא[22] וטורינו[23].

ב. שם אחר של אספן כתבי־יד הנזכר בכתבי־יד אלה הוא יצחק מטיבולי. שתים מן הרשימות המתפרסמות כאן נושאות כתובת של אדם זה. ברשימה א[24] כתוב: „הנה אכתוב כל הספרי[ם ש]תשים בב"ה שהם מכמ"ר יצ[ח]ק דודי יזי"א מטיבולי". וברשימה ב[25] כתוב: „מזכרת הספרים אשר שלח הר' יצחק מטיבולי יזי"א". ידועים

14. פירון, קטלוג כתבי־היד בטורינו, טורינו 1880, עמ' 274, מס' 256.
15. עי' ברלינר, שם.
16. עי' מ"ד קאסוטו, שם, הערה מס' 1, עמ' 265, הערה 5. שם גם על אנשים אחרים ממשפחה זו אחר המאה הט"ו. שם נזכר, שבכתב־יד אורבינאטי, מס' 2, רשום שם בעלים: אהרן בן מנחם מוולטירא בשנת 1469 והכל חשוד בעיני. ועוד יותר תאריך כתב־היד 979.
17. Zur Geschichte und Literatur, ברסלאו 1857, עמ' 233: 2, 4, 6, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 31, 39, 40, 41, 42, 43, 52, 55, 56, 57.
18. 18, 21, 39, 41, 42, 43, 57 (חסרים במכון לכתבי־היד של משרד החינוך והתרבות בירושלים 2—7) ואי־אפשר לבדוק את 2, 4, 6, סך הכל עשרה כתבי־יד.
19. 8, 12, 15, 24, 30, 32, 37, 44, 46, 48, 50, בסך הכל 11.
20. שנים האחרונים מאוסף זה הם שינויי נוסח של מלומדים נוצרים ומספר זה להם מונה צונץ שם (הערה 17).
21. אורבינאטי מס' 31, בכתב־יד זה רשימה ארוכה של שמות חיבורים, אולם היא כולה של תוכן אותו קובץ.
22. עי' קטלוג די־רוסי מס' 1420.
23. עי' קטלוג פירון. לדאבוני, אין כאן נתונים על בעלים ואין גם אפשרות לברר זאת, כי בשנת 1904 פרצה דליקה בספרייה זו ושרידי כתבי־היד העבריים לא זוהו עד היום.
24. אורבינאטי מס' 22. 25. אורבינאטי מס' 32.

לנו גם שני כתבי־יד, ואינם אלה שבהם נמצאות שתי רשימות הספרים, ובהם רשימות בעלים: „הגיע לחלק מ״ר יצחק דודי כשחלק הספרים עם ר׳ יואב אחיו ויוסף נכדו ג׳ אוט[וברי] קצ״ח״ (=1438).

על סמך רשימות אלו נוכל לומר, שר׳ יצחק חי במחצית הראשונה של המאה החמש־עשרה ובשנת 1438 קיבל חלק בירושה שנתחלקה לשלושה חלקים. לא ברור מי הוריש (אביו, בנו או בתו, שהרי נזכר „נכדו״). כבני משפחתו ידועים לנו מהכתבות: „הגיע לחלק... נכדו״ אח אחד, יואב, ונכד אחד, יוסף, וכותב הרשימה היה בן אח או בן אחות וברור, שכותב הרשימה לא היה בן אחיו יואב, כי היה צריך לכתוב „כשחלק עם אבי״.

לפי שתי רשימות אלו היו ברשותו של ר׳ יצחק מטיבולי — 29 קבצים (רשימה א) ו־20 קבצים (רשימה ב). סך הכל 49 קבצים. אולם יותר ממחצית רשימה ב נמצאת ברשימה א ואם לא היו טפסים שונים לא יגיע מספר הקבצים לארבעים. לעומת זאת ידועים לנו כתבי־יד [26] שהיו שייכים לו לפי רשימת אותו בן אח או בן אחות: „הגיע לחלק... דודי״ ומהם שאינם רשומים בשתי רשימות הספרים גם יחד. לדוגמה ישמש כתב־יד „מכלול״ באוסף אורבינאטי [27], שבו רשום כי עבר אליו בירושה ואינו נזכר ברשימותינו.

הרשימה הראשונה נמצאת בקובץ כתב היד שבו כלולים: החזקוני ליעקב בן שבתאי חזקוני, איגרת המוסר לאליעזר הכהן צדק ושערים על דרך הפילוסופיה ליהודה בן משה בן דניאל מרומא. הקולופון הוא: „תם ביאור מפירוש הרב רבי׳ שלמה מכל התורה כלה חברו החכם ר׳ יעקב ב״ר שבתאי ז״ל נשלם כט באייר שנת ה׳ אלפים וקצ״ג לבריאת עולם...״ (=1433). כנראה אוטוגראף.

הרשימה נכתבה סמוך לאמצע המאה החמש־עשרה, כי לא יכלה להיכתב לפני 1433, שנת כתיבת החזקוני, ולא אחר המאה החמש־עשרה, כי במחציתה השנייה עבר כתב־היד לרשות הספרייה בעיר אורבינו.

כתב הרשימה הוא קורסיב איטלקי. באחת־עשרה השורות האחרונות הכתב מטושטש וקשה לקריאה.

ברשימה א מוקדשות 29 שורות לספרים ובהם לכל הפחות 34 חיבורים המתחלקים לפי המקצועות: מקרא ופרשנות — 14; הלכה ומדרש — 14; פילוסופיה וקבלה — 4; מדעים ורפואה — 2.

רשימה ב נמצאת בקובץ כתב־יד בעניני הלכה הכולל: פסקי ר׳ יצחק מדורא והשערים מאסור והיתר (=שערי דורא) והגהות ר׳ בנימין בן יצחק מגרני על החיבור האחרון. כתב היד הוא קווארטו, קלף, 108 דפים, כתב רש״י, וכתיבתו נסתיימה ביום יג בניסן ה׳ קל״ט (=1379).

רשימת הספרים באה בדף ב, ב מדפי־הלווי בראש כתב־היד. הכתב הוא קורסיב איטלקי. הרשימה נכתבה סמוך למחציתה של המאה החמש־עשרה, כי קשורה היא בבעלים של הרשימה הקודמת.

אין לדעת איזו רשימה נכתבה קודם. הכתובת בה: „מזכרת הספרים אשר שלח הר׳ יצחק מטיבולי יזי״א״ ולא ברור לנו למי נשלחו הספרים ולאן נשלחו. לפי הכתובת ברשימה א כאילו ביקש יצחק מטיבולי להעביר את הספרים לבית־הכנסת. אפשר שרשימה ב נרשמה על־ידי מקבל הספרים בבית־הכנסת ותהיה אפוא רשימה ב מאוחרת יותר מן הראשונה. לעומת זאת יש להעיר, ששני כתבי־יד מרשימה א

26. אורבינאטי מס׳ 31; 55. 27. מס׳ 55.

(שורות 20—22) ושני כתבי־יד מרשימה ב (שורות 7—9) עברו כנראה לרשותו של מנחם מוולטירה ואחד מהם הוא אותו כתב־יד עצמו הנזכר בשתי הרשימות גם יחד. בסך הכל ידועים לנו ארבעה כתבי־יד, שעברו מרשותו של יצחק מטיבולי לרשותו של מנחם מוולטירה וקשה אפוא לומר, ששמו בבית־הכנסת כתבי־היד שברשימה א וקשה לדעת לאן נשלחו כתבי היד שברשימה ב.

ג. שם בעלים שלישי הוא ר' יקותיאל תם מטיבולי. הוא חותם: „שלי יקותיאל תם אליהו הנביא בכמ"ר יואב לב"י מב"ע". בסך הכל נזכר יקותיאל זה בשישה כתבי־יד של אוסף אורבינאטי [28]. הוא נזכר כבעל פקדון של כתבי־יד ברשימת ספרים [29]: „לזיכ[רון] כי יש לי בפקדון ליד מ"ר יקותיאל מטיבולי א' סדור מתפילות כל השנה בקלף" וכקונה כתב־יד אחד באוסף זה [30]. ויש כתב־יד שבו נזכר גם נכדו כבעל כתב־היד ובאחד נזכר אף נינו. וזה לשון הכתובת [31]: „אליה בן יוסף בן אברהם מטיבולי בן יקותיאל אליה הנבי"א בן יואב לב"י מב"ע בן אליה רופא מעיר רומא רבתי ממשפחת הרומי צדיקים תמימים וישרים בעיני ד' ואדם" בכתב־יד בספריית מינכן (מס' 79) והוא הוא כנראה האיש שנזכר כבעל כתב־יד שנפל בחלקו בירושה.

על סמך הרשימות בכתב היד אפשר לסכם ראשית כל אילן יחס גדול: אליה הרופא מרומא — יואב — יקותיאל אליה — אברהם — יוסף — אליה. שנים משלשלת זו מצויינים כבני טיבולי: אברהם ואביו יקותיאל אליה. זה האחרון היה כנראה איש עשיר שהלווה כסף כנגד פקדון שהופקד אצלו ומתוך שנזכר שמו בכמה וכמה כתבי־יד ואף נזכר, שקנה כתבי־יד, הרי שהיה אחד האספנים של כתבי־יד ובעל ספרייה.

ד. שם בעלים נוסף הוא נתן בן יוסף שנזכר בכתובת לרשימה [32]: „בהנו"א הנה אכתו[ב] אני נתן בכ"ר יוסף ז"ל הספרים שיש לי שהנחתי[ם] ליד כמ"ר שלמה דיין בר[ומא]". בסוף רשימה ג נזכרו שוב השנים: „עוד הנחתי בפקדון ליד מ"ר שלמ[ה] הנ[זכר] ד ספר[ים] נצרים". שני אנשים אלה אינם ידועים לנו ממקור אחר. בשני כתבי־יד אחרים של אוסף אורבינאטי נזכר איש בשם „נתן הרופא". באחד מהם [33] הוא מוכר קובץ אבן רשד למר שלמה ידידיה ובשני [34] מספר יקותיאל בן יואב, שקנה „מכלול" לרד"ק מנתן הרופא. אולם יש לפקפק אם יש לזהות את נתן בן יוסף עם נתן הרופא, אף על פי ששני השמות נזכרים באוסף כתבי־יד אחד.

ברור שהאיש חי במאה החמש־עשרה, מאחר שהעתקת רשימת הספרים נסתיימה בשנה קס"ה (=1405) [35] ובמחצית השנייה של אותה מאה כבר עבר כתב היד לרשות העיר אורבינו ובין שני תאריכים אלה היה כתב היד ברשותו של נתן בן יוסף. אין להחליט בבירור אם היה נתן בן יוסף איש טיבולי, אף כי כנראה ישב מחוץ לרומא, כי הוא מציין, שהפקיד ספרים בידי ר' שלמה דיין ברומא.

לנתן בן יוסף היו שייכים לפי רשימה זו לכל הפחות 19 קבצים כתבי־יד, שחמישה עשר מהם היו עבריים ופורטו שמותיהם ברשימה ג, וארבעה ספרים לועזים שלא נתפרשו שמותיהם. הספרים העבריים מתחלקים לפי המקצועות: מקרא ופרשנות — 3; הלכה ומדרש — 10; פיוט ושירה — 1; בלשנות — 1.

28. 11; 12; 17; 30; 32; 55. 29. אורבינאטי מס' 30. עי' רשימה ג.
30. אורבינאטי מס' 55, והנוסח מובא להלן על נתן בן יוסף בעל הספרים של רשימה ג.
31. אורבינאטי מס' 17. בכתב־יד מינכן (קטלוג שטיינשניידר, מס' 79) רשום, שכתב־יד זה קיבל יקותיאל בן יואב בירושה ואפשר, שזהו יקותיאל הנדון כאן.
32. אורבינאטי מס' 30. 33. אורבינאטי מס' 45. 34. אורבינאטי מס' 55.
35. עי' קטלוג אסימאני, עמ' 428, ומובא להלן.

רשימת כתבי־היד נמצאת בס׳ המצוות לרמב״ם, שהעתקתו נסתיימה ביום ב בסיון קס״ה (=1405). הגודל קוואדרטו, נייר, 179 דפים, קורסיב איטלקי. הרשימה כתובה בדף 1, עמוד א.

גם הרשימה עצמה כתובה בקורסיב איטלקי נקי וברור מאוד לקריאה. היא נכתבה על־ידי בעל הספרים עצמו במאה החמש־עשרה סמוך למחציתה, כי כתב־היד שבו נמצאת הרשימה נכתב בראשית אותה מאה ובמחציתה השנייה כבר היה בספריית העיר אורבינו. גם השאלת הספר לר׳ יקותיאל מטיבולי מעידה על מחציתה השנייה של מאה זו.

מן הכתוב ברשימה ניכר, שנתן בן יוסף היה אדם משכיל ויודע ספר ומפליאה היא טעותו בייחוס ספר השרשים לחיוג׳ במקום ג׳נאח.

ה־ו. שמות בעלים נוספים ברשימות אלו הם: שלמה ושלמה בן עוזיאל, הנמצאים בסוף רשימה ג: „שלי שלמה קניתיו ממעותי פריביטי מ״ר שלמה בכ״ר עוזיאל״ ובידי שניהם היה: ס׳ המצוות לרמב״ם. שניהם אינם ידועים לנו ממקור אחר.

ז. שם בעלים נוסף הנזכר בכתב־היד שבו נמצאת רשימה ב הוא בנימין בן יצחק מאספילו[36]. אין לחשוב, כי היה זה בנו של יצחק מטיבולי מאחר ששונה שם המקום ממקום מוצאו של יצחק.

ברשימות כתבי־יד אלה אין למצוא חיבורים בלתי ידועים לנו ממקום אחר. מן החיבורים הנזכרים בהם יש לראות כחשובים מאוד את החזקוני, שהוא אוטוגראף, וחיבורי ר׳ ישעיה דיטראני.

חשיבות נוספת של רשימות אלו, שבהן נזכרים כמה וכמה חיבורים, אולי רובם, שהם נמצאים היום באוסף אורבינאטי שבספריית הוואטיקאן ובזה ניתנו לנו תולדותיהם של אותם כתבי היד במשך 500 שנה.

ברשימות אלו ניתנו לנו דוגמאות ממאספי ספרים במאה החמש־עשרה באיטליה ובכל אחת מהן מעורבים חיבורים ממדעים כלליים ואינם מצטמצמים בדברי מקרא והלכה בלבד. ברשימה א נמצאים ספרי פילוסופיה ורפואה, ברשימה ב — ספרי בלשנות, ברשימה ג — ספרי פילוסופיה, אף כי שלושת האוספים הם בעיקרם ספרי קודש.

מרשימות אלו אנו למדים על הקהילה היהודית הקטנה בטיבולי, שהיתה מוגבלת לעשרות בתי משפחה, כי היו בה יהודים הוגים בתורה ועוסקים בהעתקת כתבי־יד ומעסיקים מעתיקים, ביניהם בעלי אוספי ספרים, שבהם שמו מעייניהם ורחשי לבבם והיו לאוצרותיהם ולשעשועיהם בחייהם.

בשלוש הרשימות הללו כמה מונחים ביבליוגראפיים (עי׳ מפתח) אולם ראויים לתשומת לב מיוחדת שלושה מהם: חתיכה, חתיכות; פריביטי; ריטונילה. המונח האחרון אינו ידוע ממקום אחר ואף ביאורו אינו ברור. בדרך ההשערה פורש כצורת כתיבה והובעה ההשערה, שהכוונה לכתיבה עגולה[37].

36. = על שם המקום ספילו (Spello), עי׳: א׳ פריימן, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, ניו־יורק 1950, מספרים 193, 289, 475.

37. בידי כותב הטורים האלה מפתח של מונחים הקשורים ברשימות ספרים כתבי־יד, שנתפרסמו בספרותנו במשך מאה שנה והוא כולל חיבורים רבים בנדון זה.

שמות אנשים

אבוקרט א29
אבן רשד ב14
אברהם בן יואב מ
אברהם בן יקותיאל מ
אהרן מוולטירא מ
אהרן בן מנחם מוולטירא מ
אחאי משבחא גאון ג7
אליה הרופא מרומא מ
אליה בן יהודה הרופא מ
אליה בן יוסף מטיבולי מ
אליעזר בן מנחם מוולטירא מ
אריסטו ב14
ארנולד מוילנובה א30
בנימין בן יצחק מאספילו מ
ג'נאח, יונה אבן ג14
דיטראני ישעיה א19, 23, 24; ג11
ידעיה הפניני הברדשי א21
היפוקראטס. ע' אבוקרט
חונין בן יצחק א21
חזקיה בן מנוח א22
חיוג' יהודה ג14
יהודה הרופא מ
יהודה בן אלעזר הכהן אשכנזי ב7
יואב אחי יצחק מטיבולי מ
יואב בן אברהם מ
יואב בן אליה מ
יואב מן הכנסת מ
יוחנן בן יעקב סרקוסי מבני הגרשוני מ
יוסף בן אברהם מטיבולי מ
יוסף נכד יצחק מטיבולי מ
יצחק אלפסי ב20
יצחק מדורא א16; ב20
יצחק מטיבולי מ
יצחק מקורביל א16; ג3
יעקב סרקוסי מבני הגרשוני מ
יקותיאל אליה תם מטיבולי מ
כספי, יוסף אבן ב6
מנחם בן אהרן מוולטירא מ
מנחם בן משולם מוולטירא מ
מנחם מריזבורק א17
מנחם ריקאנטי א29
מרדכי בן מנחם מוולטירא מ
משה בן מימון א43, 32; ב5
משולם מוולטירא מ
נתן בן יוסף מ
נתן הרופא מ
עוזיאל מ
עזרא, אברהם אבן ב6
קמחי, דוד א11, 15, 28, 31; ב17, 18
רפאל בן מנחם מוולטירא מ
רקאנטי. ע' מנחם
שלמה מ
שלמה הדיין ברומא מ
שלמה בן עוזיאל מ
שלמה יצחקי א5, 8, 14, 27; ב11, 13, 21;
ג5, 6, 8, 9, 12, 13, 15

הערה: האותיות א, ב, ג הם מספרי רשימות המחברים המתפרסמות כאן. מ =מבוא.

מפתח שמות החיבורים בשלוש הרשימות

באור אבן כספי לראב"ע ב6
בחינת עולם לר' ידעיה א21
דיטראני. ע' מקרא; תלמוד
דינין למנחם א17
ההגיון לן' כספי א25
הפטרות א6
הקש ב14
התנצלות א21
חזקוני א22
מאמרות ב14
מבוא ב14
מופת ב14
המכריע ג11
מליצה ב14
מנחת יהודה ב7
מצות קצר א16; ג3
מקרא ופרשנות תורה א6—9; ב16, 19, 22
נביאים א10; ב4
כתובים א12; ב3, 10
דיטראני, ישעיה א23
משה בן נחמן ג16
עזרא, אברהם אבן א18
קמחי, דוד א11, 15, 28, 31; ב17, 18
רש"י (פעמים) א5, 8; ב21
משנה תורה לרמב"ם א4 (פעמים), 32; ב5
סידור ג4; גליון
ספרא. ע' תורת כהנים
ספרים נצרים (4) ג19

עמודי גולה, ע׳ מצות		שערי דורא	א19
פילוסופיה	א21	שרשים לריב״ג	ג15
פסק ר׳ יצחק מדורא	א19	תורת כהנים	ב11
פסק	ב20	תלמוד ופרשנות	א13; ב12, 15
פסקים	א26	אגונימי	א26
פעולה קטנה	א30	דיטראני, ישעיה	א24
ר״ף	ב2	רש״י	א14, 27; ב11, 13; ג5, 7, 8, 9, 12, 13, 15
ריקנטי	א29		
שאילתות ר׳ אחאי	ג7	תרגום	א8
שלוש עשרה מדות	א20; ב8		

רשימה א

הנה אכתוב כל הספרי׳ [ש]אשים
בב״ה [1] שהם מכמ״ר יצ[ח]ק דודי יזי״א [2] מטיבולי

ב׳ [3] כרכי׳ מחבור [3]א (וכל) [4] באחד [5] יש בו מדע אהבה זמנים
קצת [6] נשים ובאחר יש בו מדע אהבה זמנים [7]

5. ב׳ פיר[ושים מ]רש״י על החומש
א׳ חו[מש] כתיבה [8] עבה עם ההפטר[ות]
א׳ חומש קטן כתיבה ריטונילה [9]
א׳ חומש תרגום עם הפי׳ סביבו [10]
א׳ חומש קטן קטן [11]
10. א׳ נביאים שלם
א׳ פי׳ ישעיה ירמיה לקמחי
א׳ תלים איוב ומשלי (וחמש) [12] ודניאל ועזרא
א׳ גמרא שבת וחולין
ב׳ פירושי רש״י מחולין

1. = בבית הכנסת (?).
2. = יראה זרע יאריך ימים אמן.
3. = שנים. זהו מספר עברי בתוספת צרי תחת הבי״ת ובא הניקוד לשם הבדלה בין בית וכף, שכתיבתם היתה שוה. ע״: אלוני, ספר אסף, עמ׳ 38, ש׳ 13, 14; א׳ יערי, מסע משולם מחלטרה, ירושלים תש״ט, עמ׳ 30.
3א. = היד החזקה.
4. = המעתיק העביר קו על האותיות כסימן מחיקה. ע״ בסמוך.
5. הבית כתובה מעל לשורה, כי תחילה ביקש לכתוב כי בכל אחד מב׳ הכרכים . . . ונתישב בדעתו ורשם תכנו של כל כרך לחוד, מאחר שבראשון היה גם „קצת נשים״. וע׳ הערה 31.
6. המלה מעל לשורה.
7. וע״ שורה 32 שבו חוזר כרך א.
8. האותיות מטושטשות ואולי: כריכה, וע׳ א. ז. שוארץ, קטלוג כתבי־היד של הספרייה הלאומית באוסטריה, עמ׳ 146.
9. עגולה (?). ע׳ אורבך, קרית־ספר טו, עמוד 238, 239.
10. =בגליון. ע׳ זנה, Studies in Bibliography and Booklore, כרך א, עמ׳ 64—65 (9 פעמים).
11. = גודל קטן — ונזכר פעמים רבות ברשימות שונות.
12. ביקש להמשיך וחמש (מגילות) ונזכר, שוה לא נכון והעביר קו על חמלה כסימן מחיקה.

15. א׳ פי׳ תהלים מקמחי
א׳ עמודי גולה [13]
א׳ דינין להר׳ מנחם [14]
א׳ פי׳ על א״ע [15] בנייר
א׳ פי׳ על פסקי ר״י [16] ושערים מדורא [17]
20. א׳ פי׳ שלש־עשרה מדות וע״א [18] בקלף
א׳ שמים לרום [19] וכתב ההתנצלו׳ [20] ומאמרי פילוסופי׳ [21]
א׳ החזקוני [22] עם הנסים בתוכ[ו] (או „כתוב[ים]״) [23]
א׳ פי׳ נביאים לר׳ ישעיה [24]
א׳ פי׳ שבת ועירובין ופסחים לישׁ[עיה] [24]
25. א׳ הגיון לאבן כספי [25] ליד מר [נתן] הרופא בתר[גומיו] [26]
א׳ פי׳ ברכות ופסקי׳ אחרים [27]
א׳ פי׳ שבת לרש״י
א׳ פי׳ תלים מקמחי
[א׳] ריקנט [28] בנייר
30. [א׳] פעולה קטנה [29]
א׳ פירו׳ ק[מ]חי[׳ בקלף] [30]
א׳ כרך מחבור יש בו מדע אהבה זמני׳ וקצת נשים [31]
שלי מנחם נ״ו [32] מבולטירא כ״ן [33]

13. = סמ״ק, ספר מצוות קטן לר׳ יצחק מקורבייל.
14. מריזבורק, ועי׳ בן יעקב, דלת, מס׳ 226.
15. = אברהם אבן־עזרא. קשה לברר פירושו של מי.
16. ר׳ ישעיה דיטראני.
17. שערי דורא לר׳ יצחק מדורא.
18. = ועניינים אחרים. ברשימה ב, שורה 8—9, כתוב „עם אחרים״ ואולי יש לקרוא כך גם כאן.
19. בחינת עולם לר׳ ידעיה הבדרשי.
20. לר׳ ידעיה הבדרשי.
21. „מוסרי הפילוסופים״ לחונין בן יצחק.
22. לר׳ חזקיה בן מנוח (פירוש על התורה).
23. לא פענחתי. ואולי: התורה.
24. דיטראני. לא נדפס.
25. עי׳: שטיינשניידר, המזכיר, טו, עמ׳ 14, מס׳ 13. לא נדפס.
26. לא פענחתי. אם זה נתן הרופא הריהו נזכר בכתבי־יד 45, 55 ובשניהם היה המוכר של כתבי־יד, אולם שרידי האותיות אינם מאפשרים את השם נתן. ואולי יש לקרוא: מרדכי.
27. לא פורש למי.
28. = פירוש ריקנטי על התורה. אולי אין קריאתי נכונה וצריך לומר: „אבוקרט״ והכוונה להיפוקרטס, הוא חיבור ברפואה כמו בסמוך.
29. ספר רפואות, קצר; רמש״ש, Hebraeische Uebersetzungen, עמ׳ 780: מלאכה קטנה לארנולד מוילנובה. ונזכר שם, עמ׳ 800: פראקטיקא קטנה.
30. האותיות מטושטשות, איני בטוח בקריאתי, ומוזר שלא פירש שם החיבור.
31. חיבור זה נזכר בשורה 4 ומסתבר שזהו אותו כרך ונרשם פעמיים, תיקן אחר שסיים כתיבת הרשימה.
32. זהו מספר כתב היד, כשהיה ברשותו של מנחם מוולטירא ועיין מבוא.
33. מספר שונה, שנכתב אולי בטעות ונמחק, כי הדיו חלשה ונקודות על שתי האותיות, מתחת לכתובת של הרשימה נוספו שתי מלים בדיו שדהתה, קורסיב איטלקי שונה מכתיבת היד של הרשימה, והן: „אלה ברכות״.

רשימה ב

מזכרת הספרים אשר שלח [1] הר׳ יצחק מטיבולי נישייא [2]

זה הספר שמו פירוש מהרי״ף [3] בקלף
א׳ תלים קטנים [4] בקלף
שמונה נביאים [5] מכתיבה אשורית [6] בקלף
מדע אהבה זמנים וקצת קדושה [7] לר״ם בקלף
באור כספי לא״ע [8] בקלף
מנחת יהודה [9] בנייר
ספר אחד בקבלה יש בו פירוש י״ג מדות [10] עם אחרים [11]
(והספרים) [12] והוא יפה מאד מכתיבה פרוינצ[אלית] [13]
כתובים שלמים בקלף
פירוש הרש״י משבת בקלף
גמרה ברכות תענית מגילה יום טוב בקלף
עוד פירוש אחר לרש״י משבת בקלף
מבא מאמרות מליצה הקש מופת [14] בקלף
גמרה משבת וחולין בקלף
א׳ חמש קטן יפה [15] עם ההפטרות בקלף
פירוש תלים לר׳ דוד [16] בקלף
פירוש ר׳ דוד מישעיה וירמיה בקלף
חומש אחר בקלף

1. לא פירש לאן שלח.
2. לא עלה בידי לפענח. כנראה שיבוש של „יזיי״א״ = יראה זרע יאריך ימים אמן. ואולי: נרו יאיר שיאריך ימים אמן.
3. תחילה היה כתוב „תורת הבית״ ונמחק בקו והמלים „פירוש מהרי״ף״ הם בשולים מצד שמאל. = ר׳ יצחק אלפאסי. מן = של. בהשפעת הלשונות הלועזיות ונמצאת ברשימות ספרים באיטליה ובגרמניה.
4. עי׳ לעיל הערה 11 לרשימה א.
5. = נ״ך ונ״א.
6. כתיבה מרובעת ואין מונח זה ידוע לי מרשימות ספרים אחרות.
7. ברום כתבי־היד של „משנה תורה״ אין ספר זה נמצא ולפנינו טופס, שבו היו גם הספרים שאין דיניהם נוהגים הלכה למעשה.
8. = לאבן עזרא. נדפס על ידי יצחק לאסט, פרעסבורג תרס״ד.
9. לא ברור לאיזה חיבור נתכוון. מסתבר כי נתכוון לחיבורו של יהודה בן אלעזר הכהן אשכנזי שנמצא בין כתבי־יד אורבינאטי, מס׳ 21, והיה בין אלה שעברו לרשותו של מנחם מוזלטירה.
10. חיבור בקבלה ונמצא בכתבי־יד שונים למחברים שונים ולא ידוע למי נתכוון.
11. כנראה היו אלה חיבורים קטנים בקבלה.
12. המעתיק העביר קו על המלה כסימן מחיקה.
13. עי׳: אורבך, קרית־ספר, טו, עמ׳ 238 (פעמים); 239 (4 פעמים).
14. קרוב לוודאי, שהכוונה לביאור אבן רשד לחיבורים של אריסטו. עי׳: שטיינשניידר, Hebraeische Uebersetzungen, ברלין 1896, עמ׳ 57.
15. וגם שורה 9 „יפה מאד״. נזכר גם ברשימת ספרים שפירסם מודונה, עמ׳ 121, מס׳ 29.
16. = ר׳ דוד קמחי וכן בשורה הסמוכה.

20. פסק אחר לא ידעתי מחברו [17] בקלף
פירוש הרש"י מחומש בקלף
חמש גדול עם חמש מגילות מהפטרות בקלף
סך כ' [18] חתיכות [19] ספרים

רשימה ג [1]

בהנו"א [2] הנה אכתו' [3] אני נתן בכ"ר יוסף ז"ל הספרים שיש לי
שהנחתי' [4] ליד כמ"ר שלמה דיין בר[ומא]

קודם [5] זה הספר המצוות קצר [6] בנייר
עוד א' סידור יש בו היוצרות שלכל השנה בקלף
5. עוד א' פי' פסחי' מרש"י
עוד א' פי' בבא מציעא בנייר מרש"י
עוד א' שאילתו' רבי אחאי גאון
עוד א' פי' בבא בתרא בנייר מרש"י
עוד א' פי' יבמות ונדה בנייר מרש"י
10. עוד א' תורת כהנים [7] בקלף
עוד א' ספר המכריע [8]
עוד א' פי' מסכת [9] יבמות בקלף מרש"י
עוד א' פי' יום טוב ומגילה בקלף מרש"י
עוד א' שרשים מר' יונה חיוג [10]
15. עוד א' פי' מיבמות וכתובות בקלף מרש"י
עוד א' פי' חומש מרבי' מש' בן נחמני ז"ל
לזיכ[רון] כי יש לי [11] בפקדון ליד מ"ר יקותיאל מטיבולי
א סדור מתפילות כל הש[נה] בקלף

17. מכאן שידע יתרם ולא פירש.
18. = עשרים. זהו מספר עברי בתוספת פתח תחת הכ"ף לשם הבדלה מבית. עי' הערה 3 לרשימה א.
19. המונח נמצא ברשימות ספרים אחרות: Loewe, Catalogue of the Mss. in the Hebrew Character, קמברידג' 1926, עמ' 45 (ד פעמים); שוורץ, קטלוג כתבי־היד בספרייה הלאומית באוסטריה, עמ' 145 (פעמיים).

1. מעל לרשימה רשום "א' פרח ג' זהו[בים]" וזה היה כנראה מחיר הקובץ.
2. = בעזרת ה' נתחיל ונגמור אמן.
3. = אכתוב.
4. = שהנחתים.
5. = ראשית.
6. לר' יצחק מקורבייל.
7. = ספרא.
8. לר' ישעיה דיטראני.
9. בכתב־היד בטעות: מכסת.
10. טעות וצריך לומר: אבן ג'נאח.
11. חוזר פעמים רבות באופן מיוחד בשתי רשימות ספרים שפירסם מודונה, REJ, XX, (1890), עמ' 119—135.

עוד הנחתי בפקדון ליד מר שלמ׳ הנז׳ ד׳ ספרי׳ נצרים [12]

20. שלי שלמה [13] קניתיו ממעותי פריביטי [14] ממ״ר שלמה בכ״ר עוזיאל [15].

נ ס פ ח
מקורות לטיבולי

א. ה ע י ר

1. כתב־יד ניאופיטי, מס׳ 29.

ספר רפואה למשואי, טו בטבת צב (1332) בטיבולי על־ידי יחיאל בן שלמה בן יואב מטיבולי.

2. כתב־יד מינכן, מס׳ 364 (קטלוג שטיינשניידר, עמ׳ 205).

פירוש איוב לרלב״ג וחמש מגילות לראב״ע: „ותכל עבודת הקודש... ימים לחדש אדר שנת חמשת אלפים ומאה ולשים וחמשה לבריאה עולם וכתבתי הנה בטיבולי, בעבורי...״ (=1375).

ברלינר, עמ׳ 124, וחסר אצל פריימן.

3. כתב־יד וואטיקאן, מס׳ 564; פריימן, עמ׳ 271, מס׳ 186.

שושן הרפואה והקאנון: יואב בן אברהם בן יואב מן הכנסת השלים בטיבולי ביום ד במרחשון קצ״ג (=1432) כתב־יד ברפואה.

ברלינר, עמ׳ 124, הערה 1, לא רשום מספר כתב־היד וחסר אצל פריימן.

4. כתב־יד בספריית קאזאנאטינזי, מס׳ 178.

זוהר: „ותכל מלאכת הקדש... בטו יום לירח כסליו משנת חמשת אלפים ומאתים וארבעה ושבעים ליצירה פה טיבולי ע״י הקטן יצחק בן אברהם נ״ע למשפחת בני גלילה במצות החכם השלם האלהי אח אישידיו ייניראלי מכת סנט... אגוסטינו שנת ה אלפים ותקי״ג לחשבון היצירה״ (=1513).

Egidio General dell' ordine de S. Agostino.

קטלוג סאצרדוטי, עמ׳ 589, וחסר אצל פריימן.

5. כתב־יד המוזיאום הבריטי, מס׳ 342 (קטלוג מרגליות, כרך ב, עמ׳ 5).

תרי עשר: „ותשלם מלאכת הקדש... פה טיבולי... יוחנן בן יעקב סרקוסי מבני הגרשוני רע״ד״ (=1514).

ברלינר, עמ׳ 124, וחסר אצל פריימן.

6. בית־כנסת בשנת 1388.

G. Moroni, Dizionario di erudizione storico — ecclesiatico ויניציאה 1890, כרך 7, עמ׳ 97 (מקור זה לא ראיתי); ברלינר, עמ׳ 123.

7. בית־קברות יהודי בשנת 1428.

12. = לא עברים מבחינת תוכן הספר ולאו דוקא קתולים דתיים. עי׳: שוארץ, קטלוג כתבי־היד בספרייה הלאומית בוינה, עמ׳ 145 (יותר מעשרים פעם „נוצרי״ ופעם אחת „מהספרים נוצרים״). רמש״ש, המזכיר, טו, עמ׳ 14; שתי רשימות ספרים, ספר אסף, עמ׳ 37 (בכותרת: „הגיותיים״. ומסתבר בעיני כי פירושה: ספרים לא עברים, ואילו לפי חברי ש׳ אברמסון פירושה ספרי מחשבה).

13. אין זה שלמה הדיין הנזכר בשורה הקודמת ובכותרת.

14. private, כלומר, פרטי.

15. ויש לחשוב, שאף זה אינו זהה עם שלמה הדיין מאחר שלא היה נמנע מהוסיף זאת.

מורוני, כרך 7, עמ' 175; ברלינר, עמ' 123.
8. כינוס באי־כוח וועד יהודי איטליה בשנת 1428.
קאסוטו, עמ' 72; רות, עמ' 170—171.

ב. אנשים

1] יקותיאל תם אליה בן יואב מטיבולי — בעל כתבי־יד, מלווה כספים על כתבי־יד וחותם על תקנות בולוניא.

I. נזכר בכתבי־היד של אוסף אורבינאטי, מס' 11, 12, 17, 30, 32, 55.
1. אורבינאטי 11: יקותיאל בכ"ר יואב לב"י מב"ע (שנית בעמוד אחר).
2. אורבינאטי 12: 1. יקותיאל תם בכ"ר יואב לב"י מכ"ע.
2. באותו כתב־יד יש כתובת נכדו:
„שלי יוסף יזי"א בכמ"ר אברהם שלה"ה בכ"ר יקותיאל תם ז"ל בכ"ר יואב לב"י מב"ע בכ"ר אליהו הרופא מעיר רומא רבתי ממשפחת הרומי".
3. אורבינאטי 17: כאן נזכרים נינו וזקינו: „אליה בן יוסף בן אברהם מטיבולי בן יקותיאל אליה הנביא בן יואב לב"י מב"ע בן אליה הרופא מעיר רומא רבתי ממשפחת הרומי צדיקים תמימים וישרים בעיני ד' ואדם".
4. אורבינאטי 30: „לזיכ[רון] כי יש לי בפקדון ליד מ"ר יקותיאל מטיבולי א סדור מתפילות כל השנ[ה] בקלף".
5. אורבינאטי 32: 1. של יקותיאל תם אליהו הנביא בכמ"ר יואב.
2. של יקותיאל תם אליהו הנביא בכמ"ר יואב לב"י מב"ע.
3. שלי אני יקותיאל תם אליהו.
4. יקותיאל בחיר האל.
5. של יקותיאל תם אליהו.
6. אורבינאטי 55: יקותיאל אליהו הנביא בכ"ר יואב לב"י מב"ע שקניתים ממ"ר נתן הרופא. ברלינר, עמ' 114.
7. מינכן 79, דף 224, ב (קטלוג שטיינשניידר, עמ' 50):
1. יקותיאל (באותיות מרובעות);
2. יקותיאל קורזיב;
3. לחלקי יקותיאל כשחלקתי עם מורי אחי;
4. שלי יקותיאל בכמ"ר יואב תנצב"ה שבא לחלקי כשחילקתי עם מוריי;
5. יקותיאל;
6. לחלקי יקותיאל כשחילקתי עם המוריי אחיו;
7. יקותיאל.
שם גם שם בעלים „שלי אברהם" וזהו אברהם סופר הנזכר שם ונסיונות קולמוס אחרים.

II. חותם בטבת קע"ו (=1416) על החלטות בולוניא. ס' היובל לגרץ, עמ' 55; ברלינר, עמ' 124.

השמות הנזכרים בכתבי־היד לפי אילן היחס:
אליה הרופא מרומא (2, 2; 3, 5, 1, 2, 4, 5)
יואב (1; 2, 1, 2; 3, 5, 1, 2; 5)
יקותיאל אליה (כולם)
אברהם (2, 2; 3)

יוסף (2, 2 ; 3)
אליה (3)

2] יחיאל בן שלמה בן יואב מטיבולי, מעתיק.
I. כתב־יד מינכן, מס' 111 : ספר רפואה לרמב"ם ברומא 1330.
II. כתב־יד ניאופיטי, מס' 29 : ספר רפואה למשואי, טו בטבת 1332 בטיבולי. פריימן, עמ' 271, מס' 186 ; המזכיר, יא (1871), עמ' 104.

3] אליה בן יוסף בן אברהם בן יקותיאל אליה בן יואב בן אליה רופא מטיבולי, מעתיק.
כתב־יד וואטיקאן, אורבינאטי, מס' 17, בשנת פ"ה (=1325).
עי' מס' 1 ; עמ' 257, מס' 105. ברלינר, עמ' 114.

4] יואב בן יחיאל מטיבולי.
חותם כעד בכתב־יד מינכן, מס' 400, בשנת 1414. ברלינר, עמ' 124 ; המזכיר, יא (1871), עמ' 104.

5] גרשום מטיבולי הרופא.
כתב־יד קאזאנאטינזי, מס' 193/4 (קטלוג, עמ' 610). קובץ רפואה שושן רפואה לברנארד די גורדון. העתקתו נסתיימה ביום ח במנחם אב 1443. קטלוג סאצרדוטי, עמ' 608.

6] שבתי בן יחיאל הרופא מטיבולי.
כתב־יד די רוסי, מס' 305, חותם כעד בשנת 1477. ברלינר, עמ' 124.

7] אליה בן יהודה הרופא מטיבולי, מעתיק.
I. 7 ביאנואר 1476. ספר רפואה בקאזאנאטינזי, 200.
II. יא בשבט 1482. ספר רפואה בוואטיקאן, מס' 360. ברלינר, עמ' 124, וחסר אצל פריימן.

8] שבתי בן יהושע סופר מטיבולי, מעתיק.
I. כתב־יד ניאופיטי, מס' 5.
רד"ק לישעיה. יז באלול 1474, בנאפולי.
II. כתב־יד המוזיאום הבריטי, מס' 194 (קטלוג, כרך א, עמ' 148).
ראב"ע לתורה : "אני שבתי ע"י (צ"ל : נ"י = נרו יאיר) תלמיד הסופרים בכא"מ יהושע סופר מטיבולי י"צ . . . שנת רח"ם הזכר לאלף השישי (=1488) בשביל שמואל בן מנחם הארי שבחבורה". פריימן, עמ' 314, מס' 436.

9] מרדכי בן יצחק מטיבולי, מעתיק.
כתב־יד פאריס, הספרייה הלאומית, מס' 269 (קטלוג, עמ' 35).
פירוש לשיר השירים במאה החמש עשרה. פריימן, עמ' 299, מס' 331.

10] יחיאל בן דוד מטיבולי.
מעיר הערה בכתב־יד אוכספורד, בודלי, מס' 192, דף 9, ב.

11] מרדכי בן אברהם די טיבולי.
שחיטות ובדיקות. קושטא ש"א (1540/1).

12] דניאל מטיבולי.
נזכר בהערה בכתב־יד בודלי, מס' 2912, דף 167, ב (1541).

13] יוסף בן אברהם מטיבולי.
עד חותם על כתב־יד בודלי, מס' 2332, שנמכר 25 באוגוסט כ"ד (1564).

14] מרדכי בן ברוך מטיבולי.
„מתושבי צפת תובב"א אשר בגליל העליון".
בשנת שמ"ה (1585) היה בויניציאה והביא לדפוס שני ספרים מאת חכמי צפת:
1) מנות הלוי לר' שלמה אלקבץ; 2) פירוש מגילת רות על דרך האמת לר'
עובדיה המון מברטנורא. עי': יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א,
עמ' 251.

15] יעקב מטיבולי.
מחבר קינה בכתב־יד בודלי, מס' 1998[1], על מותו של יצחק כהן מביקורבו
ביום ו במרחשון שנ"א (1590).

16] משה בן יוסף וינטורה מטיבולי; איש ירושלם תוב"ב.
כתב־יד בספריית ששון, מס' 819 ב (קטלוג, עמ' 1049);
ספר ימין משה, הגהות על השלחן ערוך מהלכות שחיטות ובדיקות וטריפות,
מנטובה שפ"ד (ושבוע).

17] יוסף מטיבולי.
בשנת ת"ט (1649) השאיר צוואה של 50 סקודי לתלמוד תורה. ברלינר, עמ' 124.

18] לאמה בת שמואל די טיבולי תושבת ברומא.
המירה דתה ב־15 במרס 1686. פוגלשטיין־ריגר, עמ' 226.

19] יצחק חיים טיבולי.
קינה על פטירת רפאל נתן אשכנזי. טריאסטי תק"ס (1 דף). פרידברג, ק, 790.

20] ויטאלי מטיבולי.
חבר הקונסיסטוריום שיצר נאפוליון בשנת 1811. פוגלשטיין־ריגר, עמ' 359.

21] יוסף יעקב חי טיבולי.
דברי שיר, שירים, פאדובה 1831. יערי, שלוחי ארץ־ישראל, עמ' 878.

ג. ספרות

1. א' ברלינר, Geschichte der Juden in Rom, פראנקפורט ע"מ 1893, כרך ב, חלק א, עמ' 114, 124—125. תרגום עברי יצא בווילנא תרע"ג; חלק שני, עמ' 110, 123—124.
2. פוגלשטיין—ריגר, Geschichte der Juden in Rom, ברלין 1895, כרך ב, עמ' 226, 359.
3. מ"ד קאסוטו, Gil ebrei a Firenze nell'età del Rinascimento, פירנצי 1918, עמ' 28 הערה 3; 33—34, 72, 270—271.
4. ב' רות, The History of the Jews in Italy, פילדלפיה 1946, עמ' 163—164.
5. א' פריימן, Jewish Scribes in Medieval Italy, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, החלק האנגלי, ניו־יורק 1950, עמ' 231—345, מס' 186, 331, 436. מונה חמש מאות מעתיקים של כתבי־יד.
6. א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 251, 878.
7. גרץ, דברי ימי ישראל, וארשא תרס"ב, כרך ח, עמ' 303.
טיפולי (!) ראש העיר הדף פורעים שביקשו להתנפל על היהודים (האם זוהי טיבולי?).
8. ספר היובל לגרץ, החלק העברי, ברסלאו תרמ"ה, עמ' 55.

9. המזכיר, יא (1871), עמ' 104.
10. ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, מהדורה ב.
11. קטלוגים של הספריות אוכספורד (בודלי), הוואטיקאן (היסודי, ניאופיטי), לונדון (המוזיאום הבריטי), פאריס (הספרייה הלאומית), פארמא (די רוסי), רומא (קאזאנאטינזי).

מפתח כתבי־היד

אוכספורד: בודלי 192 — מקורות ב, 10; 912 — מקורות ב, 12; 1998 — מקורות ב, 15; 2332 — מקורות ב, 13.
וואטיקאן: אוסף היסוד 360 — מקורות ב, 7; 564 — מקורות א, 2.
אורבינאטי 11, 12, 17, 30, 32, 55 — כולם מקורות ב, 1; 17 — גם מקורות ב, 31.
ניאופיטי 5 — מקורות ב, 8; 29 — מקורות א, 1; ב, 2.
לונדון: המוזיאום הבריטי 194 — מקורות ב, 8; 342 — מקורות א, 5.
מינכן: הספרייה הבאווארית 79 — מקורות ב, 1 (7); 111 — מקורות ב, 2; 364 — מקורות א, 3; 400 — מקורות ב, 4.
פאריס: הספרייה הלאומית 269 — מקורות ב, 1; 9.
פארמא: די רוסי 305 — מקורות ב, 6.
רומא: קאזאנאטינזי 178 — מקורות א, 4; 193, 200 — מקורות ב, 7.
ששון: 819 ב — מקורות ב, 17.

מפתח האנשים

אברהם סופר — מקורות ב, 1 (7).
אברהם בן יקותיאל מטיבולי — מקורות ב, 1 (3); 3.
איגידיו (אישידיו) גינירלאי — מקורות א, 4.
אליה בן יוסף — מקורות ב, 3.
אליה בן יוסף בן אברהם מטיבולי — מקורות ב, 3.
אליהו בן יהודה הרופא — מקורות ב, 7.
אליה הרופא מרומא — מקורות ב, 1; 3.
גרשום הרופא — מקורות ב, 5.
דניאל מטיבולי — מקורות ב, 12.
יהושע סופר — מקורות ב, 8.
ויטאלי מטיבולי — מקורות ב, 20.
יואב בן אברהם בן יואב — מקורות א, 2.
יואב בן אליה — מקורות ב, 1 (3).
יואב בן יחיאל — מקורות ב, 4.
יוחנן בן יעקב סרקוסי מבני הגרשוני — מקורות א, 5.
יוסף מטיבולי — מקורות ב, 17.
יוסף בן אברהם מטיבולי — מקורות ב, 13.
יוסף יעקב חי טיבולי — מקורות ב, 21.
יחיאל בן דוד מטיבולי — מקורות ב, 10.
יחיאל בן שלמה בן יואב — מקורות א, 1; ב, 2.

יעקב מטיבולי — מקורות ב, 15.
יצחק בן אברהם למשפחת בני גילילה — מקורות א, 4.
יצחק חיים טיבולי — מקורות ב, 19.
יקותיאל תם אליה בן יואב — מקורות ב, 18.
לאמה בת שמואל די טיבולי — מקורות ב, 18.
מרדכי בן אברהם — מקורות ב, 11.
מרדכי בן ברוך — מקורות ב, 14.
מרדכי בן יצחק — מקורות ב, 9.
משה בן יוסף וינטורה — מקורות ב, 16.
שבתי בן יהושע סופר — מקורות ב, 8.
שבתי בן יחיאל הרופא — מקורות ב, 6.

תוספת

1. ד"ר ד"ש לוינגר, מעיר: בכתב־יד הספרייה הלאומית פאריס 15 נמצאת הערה זו: „מודים ומעידים אנו עדים חתומי מטה איך הנכבד מנשה בכמ"ר יקותיאל מ ט י ב ל י מכר זה העשרים וארבעה לחכם הרופא ר' אלחנן מטופיא בסכום ארבעים ושבעה דוקט די קרליני ומכרו מכירה שלימה וחלוטה וראינו אנו עדים איך קבל הדוקט הנזכרים במעות מנוזיין [מנויין, מזומנים] מנשה הנזכר והיה זה שמנה ועשרים יום לחדש תמוז משנת הרס"ד ליצירה ובעבור שיהיה לראיה ולזכות לר' אלחנן הנז' כתבנו וחתמנו שמותינו פה. מודה אני מנשה בכמ"ר יקותיאל כל מה שכתוב לעיל". יקותיאל זה ודאי זהה עם יקותיאל הנזכר במאמר זה.
2. ובבית מר אברהם רוזנשטינגל בבארצלונה מצאתי ספר חמשה חומשי תורה, אמשטרדם תפ"ו (1726), ועל השער רשום שם בעלים: זה הספר של... אברהם מטיוולי יצ"ו ש' התק"ז (1747).

הערות נוספות

מאת
נפתלי בן־מנחם

1. עמ' 47. „הגיע לחלק מ"ר יצחק דודי כשחלק הספרים עם ר' יואב אחיו ויוסף נכדו". ברור, ש„נכדו" זה הוא בן אחיו. עיין: רשב"ם על בבא בתרא קח, א; כתבי הרב יהודה אריה ממודינא, מהדורת בלוי, פרעסבורג תרס"ו, עמ' 1, הערה 2. הירושה נתחלקה בין שני אחים ובן־אח או בן־אחות (נכד). בעת החלוקה כבר לא היה בחיים האח השלישי.
2. עמ' 48. נתן הרופא. אפשר שזהו נתן הרופא ב"ר שמואל, בעל „מבחר המאמרים", ליוורנו ת"ר. ועיין: מרדכי שמואל גירונדי, תולדות גדולי ישראל, טריאסטי 1853, עמ' 274; י' בן־יעקב, אוצר הספרים, עמ' 157, מס' 144.
3. רשימה א, שורה 20: „פי' שלש־עשרה מדות". אפשר והוא פירוש שלש עשרה מדות של רב סעדיה גאון. נדפס בראשונה על־ידי ר' שניאור זלמן שעכטער ב„בית תלמוד", שנה ד (תרמ"ה), עמ' רלה—רמד, ושנית על־ידי הרב חיים יהודא עהרענרייך, קלוזש [תרס"ב].
4. שם, שורה 25: הגיון לאבן כספי. עיין: Bruno Finkelscherer, Die Sprachwissenschaft des Josef Ibn Kaspi, Göttingen 1930, S. 8.
5. רשימה ב, שורה 6: „באור כספי לא"ע". אלוני סבור, שזהו „פירוש הסודות של הראב"ע על התורה" לר' יוסף אבן כספי, שנדפס על־ידי ר' יצחק לאסט ב„עשרה כלי כסף", חלק שני, פרעסבורג תרס"ד, עמ' 145—172. לי נראה, שזהו „פרשת הכסף" שלו, שלא נדפס עדיין. עיין: נ' בן־מנחם, מגנזי ישראל בוואטיקאן, ירושלים תשי"ד, עמ' 10—11.
6. רשימה ב, שורה 23: פי' נביאים לר' ישעיה [דיטראנין]. נדפס והולך בירושלים פירוש רבינו ישעיה מטראני הראשון על נביאים וכתובים, מתוך כתב־יד פאריש, על־ידי הרב אברהם יוסף וורטהימר.

המדפיסים בני ר' יעקב פרענצוני בוויניציאה

מאת

א. מ. הברמן

ויניציאה „העיר המהוללה" [1], „ויניציאה היפיפיה האומרה אין לי בת גילי" [2], נטלה מקום בראש בתוצרת הדפוס שלה מראשית מלאכת הדפוס [3] ואילך. עוד במאה החמש עשרה ידועים היו קרוב למאתיים מדפיסים שפעלו בה וארבעת אלפים ספרים נדפסו על ידיהם. אבל כל נסיון שנעשה על־ידי מדפיסים יהודים (כגון גרשם שונצינו ובני משפחתו) [4] ושאינם יהודים (כגון אלדוס מאנוציוס) [5] להדפיס בוויניציאה ספרים עבריים לא הצליח.

זכה דניאל בומבירגי איש פלאנדריה וייסד את הדפוס העברי הראשון בוויניציאה, שבה הדפיס כמאתיים ספרים החל משנת רע"ו (1516) עד שנת ש"ט (1549). עד שנת ש"ג (1543) היה הוא השליט היחיד בממשלת הדפוס העברי בעיר ורק החל מאותה שנה [6] התחילו כמה מן המתעסקים במלאכת הדפוס שלו להדפיס ספרים בבתי דפוס נוצריים אחרים, היינו אצל זואני די פארי (Giovanni dei Farri) ואחיו ואצל פראנציסקו ברוצילו (Francesco Brucello), שלא הדפיסו אלא ספרים מעטים בלבד עד שנת ש"ה (1545).

בשנת ש"ג (1543) קם מתחרה רציני לבומבירגי, והוא אציל ויניציאני בשם מארקו אנטוניאו יושטיניאן (Marco Antonio Justinian) שבסיועם של יהודים, שלמדו את המלאכה בבית דפוסו של דניאל בומבירגי, ייסד בית דפוס חדש גדול, ותחרותו בעסק הספרים, ובתוכה גם הדפסת התלמוד [7], גרמה בסופו של דבר לחיסול בית דפוסו של בומבירגי [8]. הוא התחיל להדפיס ספרים עבריים בשנת ש"ה (1545)

1. אבודרהם, ויניציאה ש"ן.
2. פירוש על התורה לרלב"ג, ויניציאה ש"ז.
3. הדפוס הראשון בוויניציאה בכלל נוסד על ידי יוהניס די ספירא בשנת 1469.
4. אמנם רק השערה כאן, אבל הדברים מסתברים אם נחפש את מקור היחסים הרעים ששררו בין בני שונצינו, כלומר בין גרשם שונצינו ובין אלדוס מאנוציוס ולאחר מכן גם בין שונצינו לבין דניאל בומבירגי ועוזריו. ע' דברי מ' מארכס ב־HUCA XI (1936), עמ' 445, 479—484, ומאמר על הדפסת התלמוד לרנ"ן רבינוביץ, ירושלים תשי"ב, עמ' כט—ל, רנה.
5. ע' דברי מ' מארכס שם ב־HUCA, עמ' 445—455. אלדוס יזם להדפיס את המקרא בעברית עוד במאה ה־15 ובשנת 1501 לערך הדפיס דף אחד לדוגמא (בראשית א, א—טז) בעברית יחנית ולאטינית. ע': „המקרא והקונקורדנציה" באוצר לשון המקרא, ירושלים תשי"ז, עמ' כד.
6. ע' ZfhB, X, עמ' 39.
7. התלמוד נדפס בשנים ש"ן—שי"א.
8. ואלה דברי אלויזי בראגאדין במשנה תורה לרמב"ם, חלק שני: כל כוונתיו (של יושטיניאן) לסבב שיהיה יחידי במלאכה זו ויכוף היהודים ברצונו ויתעשר מהם וכן בהנהגתו הבלתי ראויה עם הבומבירגי סבב שפסקו מלהדפיס והזיק בזה מאד ליהודים, כי מלאכתם היתה טובה מאד בכל דבר, וכאשר פסקו מהדפיס נחדלו הספרים הטובים וגם נתיקרו הספרים.

ובני משפחתו המשיכו להדפיס ספרים עד שנת 1593. סמל בית דפוסו היה בית המקדש (יערי, דגלי המדפיסים, ירושלים תש"ב, עמ' 11, סי' 16—17).

משום סיבות שונות עזבו הרבה מן היהודים שעסקו במלאכת הקודש אצל בומבירגי את בית דפוסו והוא ירד פלאים.

בשנת 1545, ואפשר עוד קודם לכן, התחילו קורניליו אדיל קינד ומאיר בר יעקב איש פארינצו[9], שעבדו כנראה יחד בבית דפוסו של בומבירגי, להדפיס ספרים בבתי דפוס אחרים על חשבונם. ספרם היחיד היה „ספר תהלים אין טויטשר שפראך", בתרגומו של אליהו בחור, שנדפס בוויניציאה בשנת ש"ה (1545) ואין שם בית הדפוס נזכר בו. השותפים נפרדו מהר מאוד[10], ובשנים ש"ו—ש"ח (1546—1548) הדפיס מאיר לבדו חמישה ספרים אחרים (סי' 2—6), וגם בהם לא נזכר שמו של בית הדפוס. ואפשר שהיה כאן נסיון ראשון של יהודי כבעל בית דפוס בוויניציאה, אלא שאי־אפשר היה להזכיר זאת במפורש. בשנת ש"ט (1549) הוציא מאיר בבית השר קארלו קווירינו (Carlo Quirino) את המשניות עם פירוש ר' עובדיה מברטנורה, שלא נדפס עד אז[11]. קרוב לזמן הזה עבר לבית הדפוס של אלויזי בראגאדין (Alvise Bragadin), שייסד בית דפוס עברי גדול בשנת שט"ו (1555), ומשום ידיעותיו במלאכת הדפוס נתמנה „נאמן ביתו", היינו הפקיד הראשי הממונה על בית הדפוס. מסתבר שהיה מנהג בבתי העוסקים במלאכת הדפוס בבתי דפוס גדולים, שהיו מדפיסים לפרקים ספרים על חשבונם, ועל אלה נרשמו שמותיהם במפורש. ואפשר גם כן שהספרים, שנדפסו בעצתם של ה„נאמנים" על־ידי המדפיסים הנוצרים ובהוצאותיהם, נרשם שמם עליהם לשם השבחת מקחם.

סמל בית דפוסו של בראגאדין היה שלושה כתרים וגם ארבעה (יערי, עמ' 12, סי' 18 ועמ' 31).

והנה עוד בשנת ש"ה (1545) הזמין יושטיניאן את יוצר האותיות הפאריזאי

9. שניהם היו ממוצא אשכנזי, ומאיר בא מפארינצו (Parenzo) שבאפוליה. הוא עצמו מעיד על כך ואומר: שם כינוי פרענצוני, כי המקום ההוא עירי (סי' 3); מאיר מפרענץ העיר שם לאבותיו היתה דירה (סי' 4); הדופס מאיר הפרענצוני (סי' 4), ועי' חיי יהודה, מהדורת א' כהנא, קיוב תרע"ב, עמ' 13—14. כתיב שם המשפחה הוא שונה מספר לספר.

10. קורניליו אדיל קינד המשיך להדפיס ספרים אצל בומבירגי ולאחר מכן עבר לעבוד בדפוס יושטיניאן. ואשר למאיר פארינצו — אם כי אין שמו נזכר בספרי הדפוס של בומבירגי, אין ספק שהוא עבד בו. ולא עוד אלא שנראה כי עבד גם ומן־מה בבית דפוסו של יושטיניאן. אבל לא מצאתי שום סמוכין, שגם אביו יעקב, שהיה בן תורה, עסק במלאכת הדפוס כפי דברי ד. ו. עמרם בספרו The Makers of Hebrew Books in Italy, פילדלפיה 1909, עמ' 367, מסתבר שגם שאר בני המשפחה, ולא רק אחיו אשר, שמילא את מקומו, היו עסוקים בבית הדפוס. ועי' להלן בדברים שהובאו מפי אשר בספר הראשון שהדפיס אחר מות אחיו. מסתבר, שמאיר היה תלמיד חכם. בספר שערי דורא [ש"ן] ובספר שער השמים, ש"ו, הוא חותם: המתאבק בעפר רגלי החכמים. ובמשניות, ש"ט, חתימתו: חד מן התלמידים. בטור יורה דעה, שי"א, הוא קורא למחבר „דודי לי". וידוע כי הוא ערך את הילקוט, שכ"ו. עי': מקדמוניות היהודים, מחקרים ורשימות, מאת א' עפשטיין, ירושלים תשי"ז, עמ' רפ.

11. סמל בית הדפוס היה בכל הדפוסים הללו (סי' 2—7) המנורה. עי': א' יערי, דגלי המדפיסים העברים, ירושלים תש"ד, עמ' 10 סי' 14. רק בסדרים מועד וטהרות השתמש בסמל חדש והוא המגן. עי': יערי, שם, סי' 15. סמל זה בשינוי המלוי מופיע גם בספרי הדפוס של טוביה פואה בסביונטה. יערי שם, עמ' 13 סי' 21. על הסמלים האחרים שהשתמשו בהם בני פארינצו עי' סי' 15 וסי' 25.

גוליאלמוס לי בי צרפתי (Guillaume Le Be)[12], שיבוא לווינציאה ויתקין לו אותיות עבריות מסוגים שונים. במשך שנת ש"ו (1546) עבד לי בי בשביל בית דפוסו של יושטיניאן, אבל בשנת ש"ז (1547) התקין אותיות עבריות גם בשביל מאיר פארינצו (אחרי כן גם בשביל בית דפוסו של בומביריגי) ועובדה זו גררה אחריה ריב ומשפט קשה בין יושטיניאן ולי בי ואפשר גם כן בין יושטיניאן ופארינצו.

בשנת שי"א (1551) הוציא מאיר פארינצו בדפוס בראגאדין שני ספרים (סי' 8—9). גם בשנת שי"ב (1552) הוציא שם שני ספרים ובתוכם ספר רב אלפס הגדול, שהדפסתו נמשכה ודאי הרבה זמן (סי' 10—11). הריב שפרץ בין בראגאדין ויושטיניאן בעניין הדפסת ספר משנה תורה לרמב"ם עם הגהות ר' מאיר קצינלנבויגן ובנו ר' שמואל יהודה[13] בשנים ש"י—שי"א, שהשני קיטרג עליהן תחילה ולבסוף הדפיס אותן, גרם לשריפת התלמוד ושאר ספרים עבריים באיטליה על־ידי האפיפיור יוליוס השלישי החל משנת שי"ג (1553)[14]; ומשנת שי"ד לא נדפסו ספרים עבריים בווינציאה עד שנת שכ"ד (1564). מייד לאחר שהותרה הרצועה, היינו בשנת שכ"ד (1564), הוציא מאיר שוב אצל בראגאדין מהדורה שנייה של ספר "מאיר נתיב" לר' יצחק נתן עם תיקונים (סי' 12). בשנת שכ"ו (1566) מת ר' יעקב אביו של המדפיס ובנו הזכיר את צערו בחתימתו לילקוט (סי' 15): "כמה טצדקי והרפתקי עדו עלוהי דההוא גברא, לא זו הטרדות והמבוכות אשר השיגו בני עמי בכללות כאשר גלוי וידוע לכל. ומה גם עתה אשר מידי הייתי בעוצם המלאכה בעונותי לקח מאתי מאור עיני ונפלה עטרת ראשי החסיד אשר נתבקש בישיבה של מעלה, הלא הוא אדוני אבי הקצין כמ"ר יעקב ן' פרינץ ז"ל". בדבריו על ה"טרדות והמבוכות" הכלליות נתכוון גם לשריפת התלמוד שהזכירה במפורש בחתימה לחלק הראשון ואמר: "האם אצא קל חיש לטוש על פני כל התלמוד והמדרשות ולבקש כל מאמר ומאמר על מכונו, הלא גם זה הוא נמנע, כי עוונתינו גרמו לנו אשר איננו במציאות כי לאש נתן לאכלה כאשר נודע לכל".

מחמת חולשה וזקנה חלה האטה בפעולת הדפוס של מאיר ולאחר שהדפיס שלושה חלקים מספר משנה תורה לרמב"ם, של"ד (סי' 16), נפטר לבית עולמו בי"ח בתשרי של"ו. בחלק הרביעי שנדפס על ידי אחיו וממלא מקומו, אשר, בשנת של"ו הוא נזכר במלים אלו: "וגם אחרי כן היתה יד ה' בזקן ונשוא פנים, הוא הראש במלאכת הדפוס שלא הניח כמותו כמ"ר מאיר פארינצו ז"ל שנפטר אל בית עולמו יום ה יח תשרי של"ו וחיים לרבנן ולכל בית ישראל שבק, תנוח נפשו במשכבו בשלום, כי הפליא עצה להגדיל תורה, וכל כוונתו היתה לשמים לזכות

12. הוא היה תלמידו של רוברטוס שטפנוס, המלומד והמדפיס הנודע בפאריז, וכשבא לחיניציאה, היה בן עשרים שנה ושמונה חדשים. הוא ישב בחיניציאה וברומא עד שנת 1550 וחזר לפאריז. לי בי מת בשנת 1598. גם יוצר האותיות Michael Du Bois התקין אותיות ועיטורים בשביל יושטיניאן. לי בי היה אדם מסודר מאד ובדוגמאות של האותיות, פרי עבודתו לסוגיהן, שהתקין לעצמו, רשם בשביל מי הותקנו ואימתי וכן פרטים אישיים אחרים. עי': H. Omont, Spécimens De Caractéres Hébreux etc. par Guillaume Le Be, Paris 1889.

13. ר' מאיר ב"ר יצחק קצינלנבויגן (מהר"ם מפדוחא) היה רבה של פדובה וגליל ויניציאה והוא ההדיר בסיוע בנו ר' שמואל יהודה, ששימש משנת ש"ו חבר בית הדין בחיניציאה ובשנת שכ"ו נתמנה רב הכולל של העיר, את ספר משנה תורה לרמב"ם.

14. עי' א' יערי, שריפת התלמוד באיטליה, תל אביב תשי"ד, עמ' 8—13; 32—39.

ציור 1: א׳ יערי, דגלי המדפיסים, סי׳ 14

את הרבים״. אשר היה תלמידו של ר׳ שמואל יהודה קצינלנבויגן[15], רבה של ויניציאה, ובספר הראשון שהדפיס והוא פירוש התורה לר׳ יצחק אברבנאל, של״ט (סי׳ 17), אמר עם הספר: ״ותצלח עלי רוח ה׳ לדרוך בפעמי אבותי ובני משפחתי אשר שמו נפשם ומאדם לזכות את הרבים בהוציא לאור ספרים הרבה אין קץ, ובפרט אחי יפת הגדול כמ״ר מאיר נ״ע אשר רבה וקבץ פועלים לתורה ועל המדפיסים השליך נעלו להוסיף כח בתלמידים ללמוד וללמד״.

ושוב דיבר בשבח אחיו בלכתו בדרכו בספר מקראי קדש לר׳ יוסף סאמיגה, שמ״ו (סי׳ 21): ״אמר המדפיס, מעת אשר בעונתי הוסר והורם מצנפת ועטרת ראשי ה״ה אחי וראש רבי מאיר פורינץ ז״ל אשר נתבקש בישיבה של מעלה זה שנים עברו, אשר כל ימיו החזיק במלאכת הדפוס לזכות לרבים, פניתי אני כה וכה וראיתי כי אין איש שם על לב לעסוק ולעזור במלאכת הדפוס, קמתי אני ובחרתי דרכו ומלאכתו מלאכת שמים וישבתי בפתח עינים לראות כל ספר הנותן אמרי שפר כדי להטפל ולעזור בהדפסתו ולהיות בתומכי מחברו או זולתו הבא להדפיסו כדי לזכות הרבים להגדיל התורה ולהאדירה״.

כ״נאמן בית״ בראגאדין הדפיס אשר בשמו בשנים של״ט—שנ״ו (1579—1596)

15. בשנים עשר דרשות, שנ״ד (סי׳ 28) הוא קורא לו ״מורי ורבי״. וחותם ״מקטני תלמידיו״.

ארבעה עשר ספרים (סי' 17—30)[16] ומסתבר, שנפטר לבית עולמו בשנת שנ"ז (1597). מבני בניו ונכדיו של יעקב פרענצוני, גרשון ומשה בן גרשון, נזכרים עוד בשתי הגדות של פסח, ויניציאה שס"ט (1609), שפ"ט (1629), שנדפסו לשמם בדפוס בראגאדין המאוחר ומסתבר, שהיו להם עדיין קשרים מסויימים לבית דפוס זה. לאשר לא היו כנראה בנים ובחתימותיו לספרים שהדפיס הוא מזכיר, כי הספרים הם לו במקום בנים (סי' 17—20, 24—25). ספרי הדפוס של מאיר פארינצו הוגהו על־ידי אליהו בחור, משלם המכונה קפמן בן שמעיה, משה כהן בר זכריה כהן מקורפו, הרופא אליה מנחם חלפן, דוד פרובינצאל, מנחם פורטו הכהן אשכנזי (= מנדלין פארט הכהן), הרופא חזקיה בר יצחק מפאנו. ואת ספרי הדפוס של אשר הגיהו יצחק גרשון ושמואל מן הארקוולטי.

בזה נסתיימה פרשת המדפיסים בני יעקב פרענצוני שבשמם נדפסו שלושים ושנים ספרים עבריים. בית דפוס בשם Stampera Bragadina נתקיים בוויניציאה עד סוף המאה השמונה־עשרה.

ציור 2: יערי, סי' 15

16. בימיו היתה העבודה רבה בבית הדפוס ובסי' 26 השמיע דברים אלה: „ותמיד בימים אלה בית הדפוס אינו פנוי ח"ל".

בני משפחת פארינץ הנזכרים בפי יהודה אריה ממודינה בכתביו (כתבי הרב יהודה אריה ממודינה), חיי יהודה ובדיואן [17] הם ללא ספק קרוביהם של המדפיסים. ואלה הם: אברהם בן מרדכי פארינצו [18], אשר בן יהושע פארינץ [19], יהודה בן אברהם פארינצו [20], יהושע פארינץ [21], יוטלן אשת יהושע פארינץ [22], יוסף בן אברהם פארינץ [23], יעקב בן משה פרינצו [24], יעקב בן קלונימוס פרינצו [25], מרדכי המכונה גומפלן פארינצו אחיו של מאיר פארינצו המדפיס ואחיו החורג של יהודה אריה ממודינה [26]. אפשר גם כן, שיעקב ב"ר מאיר המוהל הנזכר ב„חיי יהודה" עמ' 26, היה בנו של מאיר פארינצו. א' יערי אומר, כי אביו של גרשון (לשמו של גרשון נדפסה ההגדה שס"ט, סי' 31) היה משה בן יעקב, אחיו של מאיר פארינצו (קרית ספר, כרך ל (תשט"ו), עמ' 116) ולא מצאתי סמוכין לכך.

נ' בן־מנחם הראה לי ספר „קרבן אהרן" לר' אהרן אבן חיים, ויניציאה שס"ט, דפוס זואן די גארה, ומעבר לשער ציור 1 ואחר הקדמת המחבר ציור המתואר בסוף סי' 23 והרי הם דגלי המדפיסים, שמשפחת פרענצוני השתמשה בהם.

17. כתבי יהודה אריה ממודינה, מהדורת יהודה בלוי, בודפסט תרס"ו; חיי יהודה, מהדורת אברהם כהנא, קיוב תרע"ב; דיואן לר' יהודה אריה ממודינה, מהדורת שמעון ברנשטיין, פילדלפיה תרצ"ב. יהודה אריה ממודינה היה בנה של רחל אשת מרדכי ב"ר יעקב פארינץ (אחיו של מאיר פארינץ), שנישאה לאביו יצחק לאחר שנתאלמנה. חיי יהודה (=ח"י), עמ' 13—14.
18. כתבי יהודה אריה ממודינה (=כ'), עמ' 20, 25, 27; ח"י, עמ' 14, 27.
19. דיואן, סי' רנ.
20. כ' 29.
21. דיואן, סי' רנ.
22. דיואן, סי' קכט.
23. כ' 29.
24. כ' 102.
25. כ' 102.
26. כ' 20, 25, 27; ח"י עמ' 14, 19. הוא מת בן כ"ח שנה בשנת שמ"ח.

רשימת הספרים

1] ספר תהלים. דא האט איר דאש תלים אויש לשון הקודש גימאכט אין טוייטשער שפראך דורך דען גילערנטן מאן אליה בחור אשכנזי הלוי... דאש האט גידרוקט קורנילייו אדיל קינד אונ׳ מאיר פרענץ יצ״ו בשותפות אים יאר דא מאן צילט דריי הונדרט אונ׳ בונף אין דר קלייני צאל היא אין דר גרויסן שטאט ווינידיג.

בסוף הספר: קורנילייו אדיל קינד שרייבט דאש דען ורומין בחורות אונ׳ דען בעלי בתים די דא ניט האבין צייט גיהאט צו לערנין. אין מיינר יוגנט האב איך ויל קוישטליכי אונ׳ גרויסי ספרים העלפין דרוקן אונ׳ הון אל מיינין ולאייס דרוף גילעגט אז מאן וואל מאג זעהן אין אלי ספרים די מאן האט גידרוקט אין דניאל בומבירגס דרוקערייי דא איך בין אינן גיחתמת פורנן אודר הינטן. איצונדר אז איך בין אין די עלטער קומין דא האן איך מיר גידאכט וי איך ניכס האב גימאכט וואר די ורומין בחורות און וואר איטליכי בעל בתים די דא ניט האבין צייט גיהאט צו לערנין אין אירר יוגנט נאך דינאכטר וואלטן זי געלן אירי צייט ורטרייבין אן אם שבת אדער אם יום טוב מיט לייאן גויטליכי שמועות אונ׳ ניט פון טיטריך פון בערן אודר פון דער שוינן גלויק. אונ׳ דען זעלביגן צו ליב די דא געלן וואלטין לייאן פון גוטש וארט אונ׳ דאך וינט מאן וענינ ספרים אין טוישטר שפראך גשריבן די דא וואל אונ׳ רעכט גיטוייטשט זיין בין איך גאנגין צו רבי אליה בחור אונ׳ האן מיך מיט אים פרטראגין ער זאל מיר איטליכי ספרים טוייטשן אונ׳ צום ערשטן דאש תהלים נאך דעם דקדוק. אונ׳ באלד חילש גאט זו חיל איך דרוקן דאש משלי אונ׳ איוב אונ׳ דניאל וואל גיטוייטשט. אונ׳ לאשט מיך גאט נאך אייני צייט לעבן זו חיל איך מאכין דאש קלייני אונ׳ גרויסי וועלן מעגן געלינגליך חישן וואס אים עשרים וארבע שטיט גישריבן דאש איצונדר בעתונות אידרמאן חייס מען דערפון פון מיר. דרום ביט איך אויך ליבי ורומי בחורות אונ׳ בעלי בתים קאפט ווערליך אונ׳ מיט גוטים הערצן פון דען תהלים אונ׳ גיבט אונש געלט דאש מיר מיגין באלד אן הייבען משלי צו דרוקין אמן. דאש פרהייסין אייך אייערי דינר קורנילייו אונ׳ מאיר פרענץ.

°16. ספר זה מכיל יז גליונות.

2] משל הקדמוני ספר סופר אמרי שפר נקרא משל הקדמוני אותו העיר האיש מאיר בכמ״ר יעקב פרענצוני גם הוא מוגה אף אם הוגה מאחיהו השילוני [ויניציאה ש״ן].

[ז]את מנורת המאיר הוא בן יעקב איש פרענץ (משני צידי המנורה שעל השער; תחתיה:) שמו הוא מאיר עיני שניהם יי׳.

א׳ יערי, דגלי המדפיסים, סי׳ 14.

°4. סד דף.

3] כוזרי חברו בלשון ערבי החכם הגדול אבי כל המשוררים רבי יהודה הלוי הספרדי ז״ל אשר קדש שם שמים בויכוחו הישר הזה והעתיקו אותו החכם רבי יהודה בן תבון מרמון ספרדי אל לשון הקדש במגדל לוניל שנת תתקכ״ו אותו העיר האיש מאיר בן כמ״ר יעקב ממשפחת פרענצוני.

[ז]את מנורת המאיר הוא בן יעקב איש פרענץ (משני צידי המנורה שעל השער; ותחתיה:) שמו הוא מאיר עיני שניהם יי׳.

בסוף הספר:

תקח לך את הכוזרי / תודה לאל הי״ה עזר״י
אותו הביא ר״י הלוי / היה עז בבינ״ה כאר״י
ספר נאה אל כל רואה / ולכל חכמה הו״א הפר״י

הלל לגמור שבחו לאמר / קצרה יד כח״י בזמיר״י
חברו הרב בלשון ערב / בן תבון הו״א הג״ה עבר״י
ואני האיש אותו הדפיס / קוראין אל״י המאיר״י
שם כינויי פרענצוני / כי המקום ההו״א עיר״י
רב הדפסתי שהכנסתי / אותו אל תוך אוצר״י
גם אדפוס עוד ספרי הוד / אשא עולם על צואר״י
אשביר שבר אל כל עבר / וזכות הרבים ל״ה סבר״י
סימן לפרט ד׳ משבט / זה החשבון הוא סו״ד זכר״י

נשלמה השירה, היפה ובחירה, במדה במשקל ובמשורה, מרובעת ופשוטה עד גמירה, והם י״א בתים בספירה, ובסוגר בסוף כל שורה, נרשם פרט של שנת היצירה, ונחקק פה ויניציא הבירה [ש״ז]. נראה לי כי השיר חובר על־ידי אליהו הלוי בחור.

°4. נ דף.

4] ספר שערי דורא הנקרא איסור והתר שבח והודיה לאדון המציאות שזיכני להתחיל ספר הנכבד והמפואר הזה שחיבר החכם השלם רבינו יצחק מדור״א מאי״ר עיני ישראל בחיבור הקטון הזה קטון הכמות ורב האיכות בו יבאר כל דיני המאכלות האסורות והמותרות וכללן בשערים קצרים ובלשון צחה למען היות נקל על המעיין בו ועוד ניתוסף עליו ע״י חכמי תורתינו הקדושה כמה וכמה חידושי׳ בהגהות ישנות וגם חדשות מקרוב באו ועוד נוסף עליו מראה מקום כל דין ודין אן הוא מוזכר בתלמוד ובשאר פוסקי׳ באופן שזה הספר יספיקיהו בדיני מאכלות אסורות ומותרות שאל יצטרך לחיבור אחר זולתו והשם יתברך שזיכני להתחילו לשלום כן יזכני להשלימו עם ספרים אחרים כאשר עם לבבי אלה דברי הקטון מאיר ב״ר יעקב למשפחת הפרענצוני נדפס פה ויניציאה העיר הגדולה [ש״ז]. זאת מנורת המאיר הוא בן יעקב איש פרענץ (משני צידי המנורה).

בסוף הספר: שבח והודיה לאדון המציאו׳ אשר עד כה עזרני והגיעני ברוב חסדו להשלי׳ שני החיבורי׳ המפוארים מזוקקים ככסף צרוף שחברם רבינו יצחק מדור״א ועוד דברים רבים נוספו עליהם מהגהו׳ ושאלות ותשובות אשר מצאנום מפוזרים בהרבה טופסים וכפי האפשר הרימונו חלבן מעליהן וקבענו כל אחת ואחת לפי מקומה ואולם אם לא תהיו מושבותם למקומותם כ״כ מכוונים אל יתלה השגיאה במתקן הספר כי מי שנודע לו איכות מלאכה זו ומהותה ישיב אל לבו כי המלאכה זאת עשויה כהלכתה כפי האפשרי וכאשר זכינו להשלמת ספר זה כן יזכני האל שהוא מרומם על כל ברכה ותהלה להדפיס עוד ספרים אחרים רבים עד אין קץ לזכו׳ בו את הרבים אלה דברי הקטן המתאבק בעפר רגלי החכמים מאיר בן לאדוני אבי כמ״ר יעקב פירענץ ותהי השלמתו ביום ד׳ שהוא יום חנוכת המזבח שנת ש״ח לפ״ק פה ויניציאה.

מדברי המגיה מעבר לשער: אמר המגיה יען כי ראיתי שושנה בין החוחי׳, וריחה נודף ריח ניחוחים, ודבריה טובים ומאמריה נכוחי׳, לבא לטהר שערי״ה אינם נעולים אבל הן פתוחי׳, ובלתי איחור לו ידים שלוחים, והמדפיסים שבמלאכת אל יד שולחים, על יופיה והדרה אינם משגיחי׳, אך עליה לב מקשיחים, כאילו היא מהקוצים השרופי׳ וכסוחים, ... ולכן עלבונה אנכי תבעתי... ובפתחי הדופס מאיר הפרענצוני דפקתי ועל דלתותיו יום יום שקדתי ... ויאמר ... אתה תהיה על ביתי, ועל תיקון זה הספר אותך מניתי, להרי׳ מכשוליו, ולסלול מסלוליו, ... והנה הקרה ה׳ לפני טופסי׳ למיניהם שנים אח׳ מקלף ישן נושן ועבר בתוכו אחד מהחשובים הקדמונים, תקנו בכל מיני נוי ותיקוני׳, והאחר מצאתי ביד אחד מתלמידי מאור הגולה מהר״ר שכנא הוגה בכתב ידו ... ועוד חיפשתי בכל כתי אחר כל דין ודין מזה הספר אחר מקומו בתלמוד או בשאר פוסקי׳... ועוד דפסנו בסוף הספר כללים קצרי׳ נכלל בהם בקצור מופלג כונת השער כולו.

בסוף הספר דף סד, א:

ספר נעים / שערי דורא / על שם יצחק / רב מדור״א
בו אסור כל / דברי מאכל / אין כמהו / דינים הורה
בו נצמדה הלכות נידה / עם רוב דעות לומדי תורה

זאת הפעם נדפס נשלם / פה ויניציאה / היא הבירה
סימן לפרט גימ"ל משב"ט / כן מספר קט / של היצירה
על יד מאיר / מפרענץ העיר / שם לאבותיו / היתה דירה
המשורר הוא / אליהו / בחו"ר וזקן / פ' לגבורה.

שם המגיה אינו רשום בספר. ואף על פי כן אין לשער כי בעל השיר, אליהו הלוי בחור, הגיהו.
°4. סד דף.

5] ספר שער השמים פיהו פתח בחכמה וידבר על העוף ועל הבהמה, ועל כל הרמש הרומש על האדמה, ועל כל אשר בו נשמה, ועל ההרים והעבים והשמים, ועל הארץ ורוח ואש ומים, ועל שלג וברד וענגים, וידבר על העצ[י]ם ועל האבנים, ועל כל מיני אילנות וצמחים ואותו העיר הבחור מאיר במשפחתו הצעיר.
זאת מנורת המאיר הוא בן יעקב איש פרענץ (משני צידי המנורה; ותחתיה:) שמו הוא מאיר עיני שניהם יי'.

דף סד, א: בעזרת אלקים חיים, נשלם ספר שער השמים, הוא מאי"ר לכל אדם עינים.
ובסוף הספר: ברוך השם אשר זכני, ובדרך אמת הנחני, ובמעגלי צדק הדרי[כ]ני, ובמעמ' טוב העמ[י]דני, ועל נתיב יושר הורני ועל מלאכה זו אדון שמני, ועד הנה עזרני לגמור מלאכתי קיימני, ולזמן הזה הגיעני, על כן אהודנו חי בעודני, על הטוב אשר גמלני, מעמלי אשר נשני כי לא כלו רחמיו ממני, בחמלתו הוא יפקדני, ועל מי מנוחות ינהלני, ובמהרה לישועה יזכני, עם כל ישראל יחייני, מתאבק בעפר רגלי החכמים כל זמני, מן החושך מאיר ב"ר יעקב ממשפחת הפרענצי ש"ז לפ"ק נדפס פה וינייציא.
°4. סד דף.

6] ספר כפתור ופרח אשר נמצא בבית גנזי החכם סיני ועוקר הרים הלא הוא הגאון נגיד ממצרי' עשיר עניו בו נמצא תורה וגדולה במקום אחד כמהר"ר יצחק כהן שולל ובו נמצא רוב התועלת שמדבר בדיני ארץ ישראל הנהוגות היום בארץ ובשאר דינים יפים כאשר תראה בסימני פרקים שלו אותו העיר הבחור מאיר במשפחתו הצעיר פה ויניציא [ש"ח ?].
זאת מנורת המאי"ר הוא בן יעקב איש פרענץ (לשני צידי המנורה שבשער).

בסוף הספר: אמר מאיר ב"ר יעקב איש פרענץ כאשר ראיתי ספר הנותן אמרי שפר ודיניו מיושרים ודבריו מתוקים ונופת צופים עבד לחם רב לכל תלמיד ורב ורב התועלת לכל מעיין בו נכנסתי בעובי הקורה להדפיסו בתכלית היופי לכל דבר הן בנייר הן בדיו הן באותיות כי נשאו חן בעיני כל ראיהם ובהיות כי משגיאות לא יוכל אדם להינצל ובפרט במלאכת הדפוס אפיל תחינתי לפני כל יודעי דת ודין ההוגים בספר הזה שידיינני לכף זכות ולהוציא לאור משפטו ולחזק בדקו בררתי למגיה בחור אשר טעם זקנים לקח בקי בחדרי תורה שתורתו אומנתו הנבון החריף מהר"ר משה כהן בכהר"ר זכריה כהן מקרפו.
°4. קפב דף והפאגינאציה אינה בסדר. אחר „קט" בא המספר „ר" ואחר „רט" — „ש" ואחר „שט" — „ת".

7] משניות עם פירוש הרב המובהק הגאון כמהר"ר עובדיה מברטנור"ה והוציא לאור תעלומו ונימוקו עמו להאיר עיני כל ישראל החכם כהר"ר עובדיה בכמהר"ר זכריה זלה"ה על יד מאיר בן יעקב איש פארינצו בבית השר הטפסר כבוד לו מאנייפיק"ו מסי"ר קארל"ו קווירינ"י נדפס בשנת ש"ט בויניציאה תחת ממשלת אדונינו הדוכוס מסי"ר פרנצישק"ו דונ"א יר"ה בשנה שלישית למלכותו.
°8. עג, פז, סו, פו, צח, קכו דף.

נוסח שער סדר זרעים: פירוש המשניות חברו הרב המובהק החכם השלם האלוף והגאון כהר"ר עובדיה מברטנורה אשר נפשו אותה ויעש בירושלם עיר הקודש תב"ב כאשר נודע בשערים שמו כי היה השם עמו לחם משנה תלקטו יום יום אותו העיר הבחור מאיר במשפחתו הצעיר פה ויניציא. במחציתה השניה של השער הזה צורת מנורה ולצדדיה: זאת מנורה המאי"ר הוא / בן יעקב איש פרענק. ועל שאר השערים הנוסח: . . . עם פירוש הרב המובהק וכו', כנ"ל. ובמחציתה השניה של השערים ההם מגן ובו שלושה כוכבים ולצדדיו: היושב בקרון של זהב והוא קארל"ו קוירינ"י / ההולך בראשי גייסות איש גבור חיל.

בשערי הסדרים זרעים ומועד אין שנה נזכרת.

מעבר לשער זרעים: אמר מאיר בר יעקב איש פרענק, במה אתרצה לפני חכמי' לבא ולשמש לפני גבורי חיל כי אם להגדיל תורה ולהאדיר ובפרט שבעונותינו שרבו נתמעטו הלבבי' ורבו הגליות באופן שכמעט נאבדה החכמה מכל וכל ואין איש שם לב זולתי אחד מעיר ושנים ממשפחה גם דעת ותבונה נדדו הלכו ויאבדו מתוך הקהל נכרתה החכמה אפסו הסופרים וגם המכתב נאסף אמרתי עת לעשות משנ"ה התורה הזאת שחברו הגאון איש ירא אלקים החכם הכולל ויתמהו מגערתו זקנים וישישים כן] ספר זה קדש קדשים המחכים פתי המאי"ר עיני' אשר בה ימצא כל נגוע מזור למכתו וכל שוגה יבין ושב ורפא לו. אז חזקתי כגבר חלצי וחפשתי בכל יכלתי להוציא לאור משפטו ולהדפיסו בתכלית היופי קטן הכמות שיהא מצוי בחק כל אדם וקרא בו יומם ולילה ובשמו הגדול חסיתי ואדע כי לא אבוש והבא לטהר מסייעין ליה. ואחל' פני השם יתע' שיצילני משגיאות ינקני מנסתרות קלות וחמורות. ובאולי אם ימצא בו שגיאות היודע בטוב הדפוס לא יתמה על זה. לכן אני מפיל תחנתי לפני כל בר אוריין אשר ישוט בספר הזה שאם ימצא בו טעו' שידנני לכף זכות. נאם המצפה להדפיס ספרים אחרי' כאשר עם לבבו ולהרביץ תורה בישראל, חד מן התלמידים מאיר בר יעקב ממשפחת פרענצוני.

ובסוף הכרך: אמר מאיר בר יעקב איש פירענק, בהיות כי צוה עלי השר המאושר מסי"ר קארל"ו למשפחת קוירינ"י המושל בים וביבשה להגיה זה הספר ולסדר אותו בתכלית היפוי(!) ושלא יעצרני שום פיזור והוצאה מהוציא לאור משפטו וגדול המצוה ועושה אזרתי כגבר חלצי לצאת ידי חובתי ולמלאת חקי כמצות אדוני עלי. והנני מפיל תחנתי לפני יודעי דת ודין שישימו עין עיונם בספר הזה אם ימצאו בו טעות ושגיאה מה שיתלה אותם לסבה האמיתי כי לא נמצא אתנו רק העתק ישן אשר הטשטוש רבה על הכתב עד כי בדוחק האומנים מבחינים האותיות. והשם יצילנו משגיאות אכי"ר. ועל דברי סיום אלה חזר המדפיס גם בסוף סדר מועד מלה במלה.

בסדר קדשים השתתף בהגהה ר' משה הכהן מקורפו, הידוע לנו גם מספרי דפוסו האחרים, ובסוף הסדר נאמר: אמר משה בכהר"ר זכריה הכהן מקורפו, ועובדיה היה ירא את ה' מנעוריו חנני נער כי נעור ממעון תנומתו למעון תנאים שם יתנו צדקות ומשפטי ה' ויקץ משנתו לשנות משנתו שם ישננו כחרב לשונם וכליותיהן ישתוננו פנינים ואבן יקרה בכל פנותיו פנימיות חצוניות נמצאים בו שעור רחב ידים טופח ע"מ להטפיח כלי חפץ מקיף כל קטרי המשנה והתלמוד קטרת סמי' דקה ער ער עד היסוד סוד ה' ליריאיו ואשכח מרגנית' דלית בה טימי תמים היה עם ה' אלהיו והשפיע והופיע עליו נצוץ מהוד זיו יקרו ונפתחו לו מעיינות שערי חכמה שערי בינה ונכנס בגן ה' ויתפור עלי תנאים וילקוט שושנים ששונים חכמים בלשון המשנה ועלינו לשבח לסבת הסבות ועלת העלות אשר חנן למין האנושי בדורותינו אלו איש גבור חיל במלחמתה של תורה בונה חיל וחומת החכמה רב החובל בים התלמוד שמכתלי ביתו נכר שנכנס לפני לפנים בתורה האלהית ויצא בשלום והוציא שכלו מהכח אל הפועל ובלשון צח ונקל כלכל במשפט דבריו ולהם פנים קלקל הציע את המשנה הציע את התלמוד בלשון קצרה מעט הכמות ורב האיכות בפלפול בסברה בדקות, דבריו מתוקים לכל פיות, בנויים לתלפיות, בו כל מיני מגדים, רבד מרבדים, דובב שפתי ישנים, חדשים גם ישנים, ויין הרקח עסיס רמונים, תרומת יינות וראשית שמנים, ובלי לאות חבר לולאות, מר ואהלות מלאות ואלם אלומים נותנים פתחון פה לאלמים ופתח דלתות לדתות ה' אשר סוגרו ויצפם זהב סגור המסגר והחרש חרש ודרש במעגלי עגילי הצדק ורצע אזני החרשים ובפרט במשנה שלא בנו עליה תלמוד ולא בא עליה פלפול כפלפלתא חריפתא הראה כחו והאיר אל עבר פניה בפני' ואופני' ופירושי' שוני', וכאשר ראינוהו רב התועלת לדורך במשעול החכמה ולמודד בשעולו מים לצבא צבא לכל עבודת הקדש השתדלנו בכל עוז להדפיסו

ולזכות בו את הרבים ולהאיר עיני העברים במר עובר בעבור ישמרו חקי ה' ויאכלו מעבור ארץ החיים. אליכם אישים אקרא אוהבי התורה ולומדיה הבו גודל לאלהינו והכינו עצמכם להשיג הספר הזה שלספיריו אין ספירה ובהתנדב עם לקנות אמת ובפרוע פרעון בישראל בקניית התור' הטהורה הזאת ברכו אלהים כי הכתוב צוחח יריע אף יצרח קחו מוסרי ואל כסף ולהחזיק ידי המשתדלים להוציא לאור משפטו ולהודיע טבעו בעולם כי היכי דלא להוי כצלוחית של פוליטון מוקפת צמיד פתיל נדרשתי לאשר שאלוני משה בכהר"ר זכריה כהן ז"ל.

ואחריו נאמר: אמר מאיר בר יעקב איש פרינץ, כבר עשיתי התנצלותי בכל הסדרים שנדפסו קודם זה שאי אפשר להדפיס בלתי טעות ושגיאה וכל שכן בזה ההעתק ישן ומיושן רך ויחיד אשר הטשטוש רבה על הכתב כי בדוחק גדול נראים האותיות ולא עצרני פיזור והוצאה להוציא לאור משפט הספר ומעשהו ועשיתי לי רב וקניתי לי חבר להגיה הספר הזה אשר שם העקוב למישור ותקן המעוות ודרכיו ראה וירפאהו וחזק בדקו ובדקו באור שכלו וילן בעמקה של הלכה הלא הוא הותיק בקי בחדרי תורה כמהר"ר משה כהן בכהר"ר זכריה כהן מקורפו.

כלילת הוד / ואבן ה / שתיה / ראו אחי / יסדה בן / עליה
ועובדיה / שמו היה / בתבל / חכם לבב / וגם נפש / נקיה
ואם הורד / שאול גופו / במות / בחבור זה / שמו הקים / וחיה
הלא עשה / למשנייות / פרישה / אשר לא נ / עשה כזאת / עשייה
יהי ספרו / לנחמה / לאומה / בתוך גולה / שכולה ו / ענייה
לרעב דת / יהי כפת / למאכל / לצמא בין / אמת יין / שתיה
לקר נפש / כנחל אש / יחמם / ברוב נחת / ולא תחת / כויה
לכושל פה / יהי מרפא / וחבוש / לנשבר לב / לאין שליו / רטייה
ואיש משכיל / וגואל ה / מחבר / מצאוהו / וירד ב / אנייה
ופה הביא / לדפסו כי / לזכות / בני אל בו / לקחו ב / צדיה
והטופס / הכי אפס / סדרים / בטשטושים / כצלמות / וציה
אנוש מצא / לכל שמצה / תרופה / והארוכה / לכל מכה / טריה
והוא כהן / ולוית חן / בראשו / יקר רוח / ונפש עם / גויה
שמו משה / וחבר רב / בתורה / והגייוני / ואיש פילו / ספייה
ומושבו / בעיר קורפו / לפנים / ועתה פה / בארץ לא / נשיה
ולא קדשו / בקבלה / אבל כי / ברוב עייון / ועל פה ה / ראייה
והגהו / בהגהות / עמוקות / ולא עשה / מלאכת אל / רמיה
אמת שלש / וגם חמש / והשש / לראשונה / וגם כן ל / שנייה
עדי השלים / פניי ופנים / לאחד / אשר נדמה / שני תאמי / צבייה
ולא נשאר / כחוט שער / מבוכה / לבד בדפוס / אשר אין לו / דחייה
בכן קום רוץ / אנוש חרוץ / וחרוץ / אמת תמאס / וכל חמדת / שכיה
היה מהר / עשה גם אל / תאחר / ודע לך כי / אסורה כל / שהייה
הלום תקרב / קנה לך רב / וחבר / ולאו כל יום / כזאת תמצא / קנייה
ותזכה אז / בגיל לראות / בבניין / כלילת הוד / ואבן ה / שתיה

אשרי האיש / בחור מעיר / פרינץ נקרא / בשמו מאיר
כל ספר הוד / ישן מעיר / ובהדפיסו / תבל מאיר:

סדר טהרות נדפס לפני סדר קדשים, ובסוף טהרות נאמר: נשלמה סדר טהרות / ובעזרת הצור נתחיל סדר קדשים. אמר מאיר בן יעקב איש פארינץ, כבר עשיתי התנצלותי בכל הסדרים שנדפסו מקודם זה שא"א להדפיס בלא טעות וכ"ש בואת ההעתקה אשר הטשטוש רבה על הכתב כי בדוחק גדול נראים האותיות לכן כמתנצל באתי על החתום לכל אחד שימצא טעות שידיינני לכף זכות ושלום. החל מסדר מועד נדפס סמלו של השר קארלו קחירני בשערים. יערי, סי' 15.

8] י ו ר ה ד ע ה עם חדושי החכם השלם הגאון כמהר"ר יוסף קארו יזיי"א אשר הוסיף דעת וחכמה בספר רבינו יעקב בן הרא"ש וקרא שמו בית יוסף ובתבונתו אזן וחקר וקבץ על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות פסוקות למען ירוץ הקורא בהם לעומקא דדינא ומעשי תקפו וגבורתו הלא הם כתובים בהקדמתו נדפס במצות השר

מאנייפיק"ו מיסי"ר אלויז"י בראגדי"ן בן האדון מאנייפיק"ו מיסי"ר פיר"ו בראגדי"ן שנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחת עשרה לבריאת עולם בשנה חמשית לאדונינו הדוכוס פראנציסק"ו דונ"א יר"ה אמן בויניציאה.

מעבר לשער דברי המגיה אליה מנחם חלפן „מתעסק בחכמת הרפואה פה ויניציאה המהוללה" ובתוכם דברים אלה: „... שהעיר ה' רוח השר הגדול האדון מיס' אלויזי"י בראגדי"ן מגדולי ויניציאה ושריה להדפיס זה חלק מיורה דעה מדוייק בתכלית עם כל יפויי הדפוס לא הפיל דבר ארצה מכל אשר שאלו שלוחי הגאון מהר"ר יוסף הנ"ל אשר זכה לזכות את הרבים".

בסוף הספר: עתה הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו כי קרא ה' בשם האדון מאנייפיק"ו מיסי"ר אלויזי"י בראגדין ן' השר מיסי"ר פיר"ו בראגדי"ן ורוח אלהים נוססה בו להדפיס ספרים בלשון הקדש ולהרביצם לזכות את הרבים וה' נתן חכמה ותבונה בלבו להשיג אותיות וניירו וכל כלי הדפוס יפים וטובים אשר כמוהם לא היו עד היום הזה להקים מלאכת הדפוס על מכונה לכן אני מאיר בכה"ר יעקב מפרינצו הדר בויניציאה הבירה כמצוה ועושה ושנסתי את מתני בכל מאמצי כחי להפיק רצונו ולגלגל על ידי זכות זה להוציא לאור משפט ספרים גדולי הערך ומעשיהם ועתה אמרתי אשירה נא לידידי הגאון המופלג מהר"ר יוסף קארו ואשא משלי ואומר:

הפעם אודה לאדני / כי לכדתי קרית ספר
הוא גלגל עלי זה הזכות / ועצת האל מי זה יפר
לכן אתן תודות לאל / עם פה נותן אמרי שפר
ואבקש ממנו עזר / שלא אבוש גם אחפר
במלאכת האל הרמה / ופאר אשית תחת אפר
ולבער קוצי הכרם / אמצא שוקל גם הסופר
הוא יאיר אל עבר פניו / ובאר שכל יהיה חופר
חבר זה איש שהכל בו / דודי לי אשכול הכופר
מהר"ר יוסף קארו נקרא / מקהה שיני איש הכופר
בטור עטר פירוש יפה / פריו הוא עצום מספר
ובספר היורה דעה / לא יושת עליו רב כופר
ואני מאיר איש פרינצ"ו / כדמות איל גם כעופר
לעשות מצות שר המדפיס / עם אבק רגליו אתעפר
ארוץ מהר אוציא לאור / משפטו כי אז יתכפר
פשעי גם כי יהיה גדול / כי לכדתי קרית ספר.

2°. (32), שצח דף המסומנים עברית וערבית.

9] מורה נבוכים עם פירוש שם טוב ועם פירוש האפודי ושער אחד יודיע בו כוונת כל פרק ופרק מפרקי המורה ושער יכלול בו כל המלות הזרות שבאו בו והועיל למעיינים בו כאשר כתב בהקדמת השער גם סדור כל פסוקי התורה והנביאים אשר בא זכרם בכלל המאמר הזה למען יהיה כשלחן ערוך לאשר נגע אלהים בלבו להגות במורה צדק הזה נדפס במצות השר מאנייפיק"ו מיסי"ר אלוויז"י בראגדי"ן בן האדון מאנייפיק"ו מיסי"ר פיר"ו בראגדי"ן שנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחד עשר לבריאת עולם בשנה רביעית לאדונינו הדוכוס פראנציסק"ו דונ"ה יר"ה אמן בויניציאה.

מעבר לשער: אמר מאיר ברבי יעקב מבני פרנצו ימים רבים עמדתי בין הין ולאו ורפי' בידי משתומם משתאה מחריש לדעת אי זה יכשר מהשני אפשרים והצודק מהם קול אומר קום קרא אל האלהי מורה המבוכים והוצא לאור משפטו ומעשהו וקול אומר מה תשאל לשמו והוא פלא כי רבים לא ידעו מה הוא ויראו מגשת אליו מיראתם שלא יהיו מכלל מי שנאמר בו הציץ ונפגע או לפחות יעלו חרס בידם סוף דבר בחרתי הסתופף בבית משה איש האלהים גם כי אפשר שלא אועיל בו רק אחד מעיר ושנים ממשפחה ואיך לא והלא הרב המורה צדק בעצמו בצוואת המאמר אמר ז"ל אני האיש כשיציקהו זה העניין ויצר לו ולא אמצא תחבולה לחון האמת שבא עליו מופת אלא בשיאות לאחד מעולה ולא יאות לעשרת אלפים סכלים אני בוחר לאמרו לעצמו ולא ארגיש

בגנות העם הרב ההוא והדין עמו כמו שדרשו חכמים ז"ל בפסוק נעשה אדם כי ה' יתברך לא חשש למי שיטעה כל שכן שאקוה לאל יתעלה להועיל לכל אשר יעסוק בו כי כל המור' אשר ראיתי לא ראי זה כראי זה והם מתחלפי' חלוף לא מעט אשר בלבול כרוך בעקביו וידוע הוא כי לא רבי' יחכמו לבחור הטוב במה שהוא טוב ועתה בבא אליכם זה המורה צדק מדוייק היטב יסור הבלבול ההוא.

המגיה היה ר' משה ב"ר זכריה מקורפו והוא אומר בסוף הספר: ...אמנם מידי היתה זאת להפיק רצון השר הטפס' מ' אלויזו ברגדין אשר נדבו לבו לקרבה אל המלאכ' הזאת להדפי' להפיץ מעייני הספרי' יקרי הערך חוצה כאשר תנחהו ותנהלהו עצת איש חיל מבין ובקי בדרכי הדפוס שמו כה"ר מאיר לבית פרינצו כי נדרשתי ממנו ובחר בי ובחרבי ובקשתי לבקש לדרו' ולתור בחכמ' המורה וכן אמ' לי אזור נא כגב' חלציך ולב שמח יטיב הגהה יברר הסולת יסלק הפסולת יחזה ארזי רזיו ואודות חידו' סודותיו בעיון נמרץ עד שיצא לאור משפטו ומעשהו נקי מכל סיג וחלאה והלא' למרחו' זרה הנסחאו' הזרות בלויי הסחבו' וסוף דבריו היו לא תיתי' אכרעי' עד וכו' ובכן שנסתי מתני ואתנה את כל תוק' האגרת הזאת במתון מתון... ואני תפלה ואתחנן אל אדוני יחידי סגולה השרידי' והשרי' יסורו לראות המרא"ה הגדו' הזה ויהיה להם עסק בנסתריו שאם ימצאו בו טעו ושגיא לא יתלו הסבה בחסרוני לבד כי מלבד קוצר ידי ידיעתי היו הביאורי' הנז' אשר רצון השר ופקיד ביתו חפץ בהם בלתי נמצאי' הנה ואין אתם רק העתק אחד ומוטעה ובר מן דין ומן דין רוב העוסקים במלאכת הדפו' לא מבני ישראל המה ואנחנו בוני' והם הורסים.

2°. (12), קפה, (1) דף.

10] **שאלות ותשובות להרב רבינו אשר ז"ל אשר קבץ ורבץ תורה והאיר עיני גלות ספרד בפסקיו הפוסקים דין אמת לאמתו ובתשובותיו המופלאות אשר הראה בהן עשר כבוד מלכותו בתלמוד ובירושלמי במשנה בתוספתא במכילתא ובספרי וספרא : וניתוסף על דפוס הראשון מראה מקום כי ראיתי אני מאיר ב"ר יעקב איש פרינץ י"ץ שיש בו תועלת גדול כדי לידע כל דין ודין מקור מבואו לתועלת המעיין בו. נדפס בבית האדון מיסיר אלוויזו בראגאדין תחת ממשלת הדוכוס מיסיר פראנציסקו דונא יר"ה בחדש אלול שנת שי"ב לפ"ק פה ויניציא.**

בסוף הספר: „ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד אשר זכנו להשלים תשובות הרא"ש על פי האדון מיסיר אלויזו בראגדין בחדש מרחשון שי"ג לפ"ק פה ויניזייה הבירה תחת ממשלת השררה יר"ה כן יזכנו להתחיל ולהשלים שאר ספרי קדש להגות בו כל זרע ישראל למען לא תמוש תורת משה מפינו ומפי זרענו עד עולם אמן ואמן".

2°. קנח דף המסומנים עברית וערבית.

11] **רב אלפס עם כל הדברים אשר היו על לוחות ספרי אלפסי הראשונים וניתוסף על שתי כתפות האפוד אשר חוברו לו מפה ומפה הם כתובים לכתף האחד ציונים על פרטי פסקי הרב ז"ל באיזה מקום מחיבוריהם הביאום שלשת הרועים מיימוני סמ"ג וטור. ולכתף השני מחלוקת אשר לבעלי התוספת ומיימוני וסמ"ג וטור ויתר הפוסקים ומפרשים החולקים עם הרב אלפסי ז"ל עם איזה דינים מחודשים וקושיו' ותירוצים. ועוד ניתוסף עליו חדושי ריא"ז שהוא רבינו ישעיה אחרון ז"ל. ובתוך גוף הספר מצד עמוד הפנים סימנים לכל פסקי הרב ז"ל באלפא ביתא אשר נלקטו אחד לאחד והושמו בסוף הספר. וגם לספר המרדכי באותות מסודר יפה להלכות מכל פרטי דיניו בקיצור. וגם הגהות ניתוספו על המרדכי כל אחת ואחת במקומו אשר מסדר זה ימצא האדם את מבוקשו. ועל כלם נדפס ספר מאור הגדול ומאור הקטן מהרב הגדול רבינו זרחיה הלוי, אשר השיג על רב אלפס. וגם ספר מלחמת ה' אשר חיבר הרמב"ן ז"ל עם התשו' אשר השיב על רבינו זרחיה ז"ל. ומאלו החיבורי' נדפס סדר מועד וסדר נשים בפני עצמן וסדר נזיקין נדפס סביבו. כל אלה יגעתי ומצאתי לזכות בהם את הרבים נאם מאיר בר יעקב איש פארינץ. נדפס במצות מיסיר**

אלויזי בראגדין בן האדון מיסיר פירו בראגדין בשנת חמשת אלפים ושלש מאות וי״ב לבריאת עולם בשנה שביעית לאדונינו הדוכוס פראנציסקו דונא יר״ה.

בסוף הכרך השלישי: תהלה והודאה לאל אלדי הרוחות אדוני האדונים מחויי המציאו׳ ועלת העלו׳ אשר העי׳ רוח השר והאדון מיסיר אלויזו בראגדין בן האדון מיסיר פירו בראגדין ע״י חמד הבחורים כמ״ר מאיר פרענץ י״צ להדפיס שנית החיבור הנפלא של הרב הגדול רבי׳ אלפסי ז״ל עם פי׳ רש״י ורבינו נסים ונמוקי יוסף ותוספת׳ ומרדכי ובתוספ׳ הגהות רבות וחבורי מאור הגדול ומאור הקטן מלחמת ה׳ להעיר עיני חכמים בהלכה ולמען יגדיל תורה ויאדיר ולא קצרה יד האדון מלבחו׳ בעלי אומני׳ מובהקים ומומחי׳ ובקיאין במלאכת הקדש הזה ומלחזק ידי המגיהי׳ לקרבה אל המלאכה להסיר כל מכשול ולסקל המסילה לצרף ולטהר ולזקק מכל סיג וחלאה להגיע לתכלית השלמות האפשרי בכל יכולתו ובכל מאודו להיו׳ כשלחן ערוך לפני התלמידים: ויעירני ויאמ׳ לי קום נא אזור כגבר חלצי׳ ועליך אשליך היהב הזה כפי אשר יאיר עין שכלך. ואני בראותי חשק האדו׳ לא יכולתי לסרב פניו ולהשיבו ריקם ונזדרזתי למצותו לתועלת הכלל וחשתי ולא התמהמהתי וקמתי ונערתי חצני כפי אשר חנני האלדים ועברתי דרך הים הזה ובדקתי בחורין ובסדקין בכל מקום אשר ידי מגעת ופשפשתי להסיר הטעיות והמכשולות בכל כחי למען ירוץ הקורא בו. ואף כי תולעת אני ולא איש לא נמנעתי מלהפיק רצון האדון ולמלאות רצונו כפי אפשרות שכלי ואף כי בלי ספק יפלו בו איזה טעיות ידוע הוא לכל יודעי דת ודין כי זה במקרה מסבו׳ מתחלפות. האחת מצד תגבורת חומר האנושי׳ המטריד ומעור פעם עין השכל מסבה מה מבלי משגיח על תוכן הענין בשלמותו. השנית מצד העדר ספרים מוגהין אשר מהם נעתק החבור הזה ושכל האנושי מפחד לתקן ולבדו׳ מלבו פן אולי ימעול ומניח לזולתו להתגדר בו. השלישית מצד תגבורת משא הדפוס המתרבה בעת מן העתי׳ ושכל האנושי לואה להישירו לדרך הנכון. הרביעית מצד השתלשלות המלאכה העוברת ע״י אומנין רבים אשר מצד הנמנע שלא יחטא אחד מהם מלתקן כל הצורך והמופת, שיתוקן פעם טעות מה נמצא מעות בדף ובמקו׳ ההו׳ בעצמו והוא מסבת התחלפות עושי המלאכה. כל הסבות האלו הם התנצליות אמתי׳ ליודעי דרכי הדפוס וכמעט הכרחיי׳. ולכן כל מי שימצא שגיאה מה בספר הזה ידינני לכף זכות ויתלה באחת מהסבות הנ׳ כי לא במרד ולא במעל עשיתי ואין בי עון אשר חטא. וכל אדם ישים יד לפה וידום ובכן יזכה לחזות בנועם ה׳. ובכן אשתחוה ואודה ואחלה פני אדון העולם שכאשר זיכני לבא לתכלית מלאכה זו כן יזכני לראות בנין אריאל, בבוא לציון גואל, עם כל ישראל במהר׳ בימנו אמן ואמן. כה דברי הפעוט זער שבתלמידים והקטן משלם המכונה קפמן בכמ״ר שמעיה ז״ל. והיתה השלמתו בחדש השלישי שנתנה בו תורה לישראל שהוא חדש סיון שנת שי״ב לפ״ק פה ויניציאה.

°2. שלושה כרכים. שצט, (1), סב; תא—תשעח, סג—צג; שצב, כ דף.

12] ספר מאיר נתיב נקרא קונקורדנסייש שחיבר הר״ר מרדכי נתן ובו תמצא כלל מספר כל השרשים וביאור המלות חמורות מכל המקרא ומלות משותפים מכל ספרי ארבע ועשרים וגם כן תמצא בנקלה הפסוקים על מקומותם מכל פרשה ופרשה ובכמה פסוקים מכל קאפיטולה וראיתי אני מאיר ן׳ יעקב פרינץ רב תועלת וקורת רוח לתלמידים העוסקים בתורה וכמעט אי אפשר לעשות זולתו אמרתי עת לעשות ליי׳ נדפס במצות השר משיר אלוויזי בראגדין שנת חמשת אלפים שלש מאות עשרים וארבע ליצירה פה ויניציא.

°2. 454 דף.

לפני היה רק אכסמפלאר עם שער עברי. לפי דברי וואלף, כרך ג, עמ׳ 607, ושטיינשניידר, עמ׳ 1142, סי׳ 5399, יש אכסמפלארים עם שער לאטיני בו מדובר על החידושים שהכניס המהדיר בספר ועל האות החדשה.

13] עקדת יצחק ישמחו וירננו עיני כל איש אשר עפעפיו יישיר נגד מלאכת זאת ההדפסה בצלם ודמות אשר הדפיסו הבומבירגי בשנים עברו חלפו למצוא כל מעיין למו עם לוח המפתח ועם מורה מקום בכל גליון די מחסורו ולא יאלה למצא הפתח ואלה מוסיף על הראשונים אשר תמצא לעמודים רשומים התר כל ספק וספק

איש איש על דגלו ויהיה כל מבקשם ימצאום צובאים צבא פתח אהליהם מה שבדפוסים הראשונים כל ספק היה נשאר במקומו ובבתי כלאים נחבא ולא נודע מקום התרו איו זאת ועוד אחרת להראות לכל כי לא תחסֵר כל בספר הזה ספיר גזרתו כי תמצא אל פתח כל שער ושער ממנו יצאו נצבים כללי השער ההוא במאמרים קצרים וכוללים ובדברים נערכים אמת מה יתרון לאדם בכל עמלו ימצא חיים וכבוד לו יהיה בו עקר ותועלת ותוספת עליו על אשר נוסף עוד לוח לכל דרוש אשר יבאר הרב במקומות שונים באומרו, כאשר בארתי, וכאשר אבאר. ובלוח הזה ימצא אותו וקרא זה אל זה ואמר מקום תחנותו יהי שם ה' מבורך אשר לא השבית לנו גואל ויאר לנו בחדושים חדשים לבקרים לא נם ולא ישן עד דו"ד הגדיל עצה הרבה תושיה ה"ה החכם הכולל כמהר"ר דוד פרובינצל יצ"ו מעיר מ"ן טוב"ה ויבא האיש המטהר לטהר כל בית ובית אחרי הקצות מקצה אל הקצה ולא טח עיניו מראות עד בואו אל תכליתו ולא הניח לא דבר גדול ולא דבר קטן אשר לא תקנו על מכונו מזוקק שבעתיים ותאורנה עיני מאיר ב"ר יעקב איש פרינץ יצ"ו אשר זכה וזכה את הרבים במעשיו הנוראים השם כל עיונו עליו להסיר המכשלה מתחת ידינו כי לא ימצא בה ערות כל דבר מעות אלה פוסל הראשונים המלאים עמירי אמירי אמרי שגיאות מי יבין כי לא היה בית אשר אין שם שגגה היוצאות מלפני המדפסים חדשים גם ישנים נדפס במצות השר מיסיר אלויזי בראגדין שנת חמשת אלפים שכ"ה לפ"ק פה ויניציאה.

2°. שנ דף.

14] שלחן ערוך מטור אורח חיים [יורה דעה; אבן העזר; חושן המשפט] הנקרא בית יוסף חברו הגאון מופת הדור החכם השלם מהר"ר יוסף קארו נר"ו בן מהר"ר אפרים קארו זצ"ל אשר אור תורתו זורחת כאור היום בעיר צפת תוב"ב ומעיני תורתו נפוצות ביהודה ובישראל נודע שמו וחבר הספר הזה קיצור מחיבורו הגדול אשר עשה על הארבעה טורים אשר קראם בית יוסף אשר בם כח מעשיו הגיד וכל יקר ראתה עינו כדי שכל מבקש ה' ימצא מבוקשו בנקל כל דין ודין על מתכונתו באין אומר ואין דברים והכין לכל מטה ושלחן וכסא ומנורה אשר לאורו ילכו בטח כי כן משנת רבי יוסף קב ונקי ותהי ראשית מלאכתו ח"י כסליו שכ"ה לפ"ק פה ויניציאה הבירה.

2°. קלו, (10) דף.

יורה דעה: ותהי ראשית מלאכתו יא ניסן שכ"ה לפ"ק פה ויניציאה הבירה.

2°. קלא, (1) דף.

בסוף יורה דעה: היום הזה ראינו כי יבדר אלהים את האדם וחי אחרי השפיע והאציל מרוחו לתת בלב המלך מאן מלכא רבנא ומרנא הגאון ר"ג כמהר"ר יוסף קארו יצ"ו לחבר חבור קצור הלזה אשר בו יזכה כל אדם לשתי שלחנות ערוכות ובו כל בית ישראל למקטנם ועד גדולם ידונו ידונו יאספו יאספו יתירו בכורות דבר דבר על אפניו ועל ידו שב דורנו כדורו של חזקיה באופן יבדקו מדן ועד באר שבע וימצאו כל איש ואשה בקי בהלכות טומאה וטהרה התר ואסור לאשר המחבר צרר בחפניו במעט הכמות ורב האיכו' כל דין ודין קמח סלת מנופה בי"ג נפה עד אשר אין בם נפתל ועקש ודעת שפתיו ברור מללו בלשון צח קל ונקי לאשר אם לא תדע אחרי מי יצא מלך ישראל הביטה וראה כי בעקבות הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל הלך לו לא נטה מאשוריו ימין ושמאל בכל כל ועם כי הרב יפעת אורו זורח כהיום בצפת תוב"ב עם כל אלה מצודתו פרושה בכל מקום אשר בשם ישראל יכונה ומה גם עתה מאחרי חבוריו אלו הובאו בברית המסורת ברית הדפוס אשר הן הנה היו כנפים להם לעופף על פני תבל באופן בכל מקום אשר דבר המלך מגיע שמחה וששון ליהודים ועם כי כמו לסבה ראשונה משועבדים אנחנו אל הגאון הנז' עם כל

אלה לולי קם הנדיב נדיבות יעץ השר אשר בו תורה וגדולה במקום אחד כבוד רבי שלמה אלשקר יצ״ו ממצרים אשר התנדב מהונו למען זכות הרבים לפרוע הוצאת ההדפסה כבר שבה ונשארה כותנת הרב בכח ושוא לנו עבוד הכח בלתי יוצא לפועל על כן עלינו לשבח אל השר הנז׳ ותמיד בפי כל ישתבח ועל טוב יזכר גם באו ונחזיק טובה אל הישיש וזקן שקנה חכמה כבוד רבי אברהם ן׳ היני יצ״ו נאמן בית השר הנז׳ העומד פה עמנו היום בויניציאה רבתי עיר ואם בישראל אשר עינו לא חסה לעמל ולא לטורח ותהי עין השגחתו תמיד פקוחה לעשות מלאכת יי זאת בשלמות האפשרי הן מצד עצמות׳ הין מצד מקריה ואני הדל באלפי ח״מ אהבתי את אדוני הגאון הנז׳ בשגם לא זכו עיני להנות מזיו פניו מ״מ לאהבתו ולאהבה האמת ולאהבת תורת יי תמימה פקחתי עיני שכלי כמות שהם להשגיח מבלי יפול טעות ושגיאה במלאכה הזאת הנעימה עד מקום שידי מגעת כי יודע כל שער בת עמי ובפרט כל יודעי דת ודין ההדפסה כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה מלאכה זאת ולא יחטא אך בפחות ויתר על כן הפעם אפרע חוק המוסר ויהללני פי ולא זר כי זה ימי׳ אין יוצא ובא במלאכת הדפוס ספר מדוקדק ומעויין כספרנו אלה והאל המאזרני חיל בב׳ חלקים אלה נגמרו כן יוסיף אומץ בשני חלקים הנותרים הבאים לקראתנו לשלום בין כך אפרוש כפי אל יי יזכנו לראות בשוב יי את שיבת ציון לחזות בנועם יי ולבקר בהיכלו כבוד אומר כלו וכיר״א אלה דברי תולעת ולא איש הקטן מנחם פורטו הכהן אשכנזי על ידי המולך והמביא מאיר ב״ר יעקב פרנץ.

אבן העזר: ותהי ראשית מלאכתו יא ניסן שכ״ה לפ״ק פה ויניציאה הבירה.

4°. עט (1 חלק) דף.

טור חושן המשפט: ותהי ראשית מלאכתו ו חשון שכ״ו לפ״ק פה ויניציאה הבירה.

4°. קסה (1) דף.

בסוף דף קסה: ותשלם המלאכה על ידי כמ״ר מאיר ב״ר יעקב פרינץ.

15] ילקוט התורה הנקרא שמעוני והוא מדרש על כל עשרים וארבע ספרים הלא הוא החבור הגדול שחבר הרב רבינו שמעון ראש הדרשנים זצ״ל מק״ק ורנקבורט לא הניח דבר גדול ודבר קטן סיפרא סיפרי מכילתא רבות תנחומא משנה גמרא ואגדה אשר לא שם אותם בכלי הרועים אשר לו ובילקוט. ולמען לא יחסר כל בו הוספנו מראה מקום המאמרים לעומתם בגליון יאמרו איה מקום תחנותם גם כל מלה זרה ונקשה, הואלנו לבאר פירושה, כפי אשר פירש בעל הערוך, וגם הרבה מלות אשר לא הביאם הערוך יגענו ומצאנו מקורם ומוצאם מאין באו ונגזרו ופירשנום כיד ה׳ הטובה עלינו נדפס במצות השר משיר אלוויזי בראגדין פה ויניציאה [שכ״ו].

בסוף החלק הראשון: אליכם אישים אקרא שלום כמו צי אדיר או אניה בלב ימים חשבה להשבר אשר גלי הים ונעפו ממסלותם נלחמו עמה כתרוה הרדיפוה ממנוחה הדריכוה לא נחה ולא שקטה. ורב החובל תמיד עיניו פקוחות לא יירא ולא יחת מהמון ים וגליו לא יסוב מפני כל. ועינו ולבו שם כל הימים להנהיג האניה במעגלי יושר. גם לא ימנע עצמו מן הרחמים או אולי יכנע גאון ימים. והיה בהניח יי לו מעצבו ומרגזו וכי יגיע אל מחוז חפזו לשלום יחד על כל הטובה ויודה ליי חסדו כדין שלשה צריכין להודות: כן כמקרה רב החובל קרה לי כי לשמע אזן שמעתי שמע השמע״וני אשר בחר לו חמשה חלקי אבנים לבאר על חמשה חומשי תורה הלא המה אבן הראשה יקר מוסד אבן פינה אשר מהם מגיע רב טוב לבית ישראל. אסף וצרר בחפניו כל מדרש ודין דבר דבר על תלו לא הניח לא דבר גדול ולא קטן ושם אותם בכלי הרועים אשר לו ובילקוט כי כן לקט באומרים לא הניח שכחה ובכל פאה מהגמרא והמדרש * חפש בנרות ולקטם אחד לאחד למצא חשבון. עודני מדבר והנה סערת הסרדות והעכובים הולכים וזועפים כנגדי באשר כי אפן כה וכה בההעתק אשר לפנינו אין שיטה אשר אין שם מתי טעות כל דברי בעל הספר הפוכים על פניהם עליונים למטה ותחתונים למעלה חסרותי יתרות [=חסרות ויתרות] אותיות ומלות עקומות ומלופפות בלות ומטולאות. ולא על דרך ערים בצורות בשמים דברי הבאי רק דברים כהווייתן ויתר מאשר אוכל ספר. אז אמרתי אל לבי אהה יי אלהים האסוג ידי אחור אמנע טוב מבעליהם. ואם אומר לעשות כאשר היו לפני ישכון באהלי עולה. האם אצא קל חיש לטוש על פני כל התלמוד והמדרשות ולבקש כל

* [בטופס שבאוצר הספרים של מוסד הרב קוק: מהתלמוד והמדרש].

מאמר ומאמר על מכונו הלא גם זה הוא נמנע כי עתנתינו גרמו לנו אשר איננו במציאות כי לאש נתן לאכלה כאשר נודע לכל. וככה מידי עמדי משתאה מחריש לדעת פוסח על שתי הסעיפים כדת מה לעשות הקרה יי לפני אחד מן התלמידים מאנשי סודי ושמו מנחם פורטו הכהן אשכנזי ואגלה אליו את כל לבי והמלחמה אשר בקרבי. ואהי בעיניו כמצחק באומרו הכי מפני שוטים אשר עתתו דברי המחבר הלאלה ימנע ספר הזה מקרב ישראל רב הערך וגדול התועלת. עורה עורה משנתך כי ידי תהיה אתך בעזרתך ואם לא נביא ולא בן נביא אנכי מ״מ לא יעבור מתחת ידי מאמר ודבר אשר לא אבקש מקום תחנותו כפי אשר ידי מגעת. ואם ישאר איזה דבר מעות לא אוכל לתקון הלא החסרון יהיה תלוי בחסרון ידיעתי. ולהבאים אחרי אניח מקום להתגדר בו. ואיש צדיק אין בארץ אשר יעשה הדפוס ולא יחטא. בפרט בהיות המלאכה נעשית על ידי ערלים. וביום השבת שני דפוסים יעשו ואין איש שמה לדקדק על מלאכתם. ובשמעי דבריו כי נעמו נכנסתי באניית זאת המלאכ׳ וחתרתי לבא אל היבשה להשלמת הספר לא שלותי לא שקטתי ולא נחתי עד אם כליתי. וע״כ הפעם אודה את יי מאחרי זכני לבא אל קצה גבול פי׳ התורה הנקרא ילקוט אנכי טרם אכלה לדבר אכרע על ברכי ואפרוש כפי אל יי כאשר נתן אלי חיל להשלים חלק פי׳ התורה כן יוסיף אומץ ויזכני להשלים חלק נביאים וכתובים. אלה דברי העומד על הפקודים מאיר פרינץ.

ילקוט חלק שני מנביאים וכתובים הנקרא שמעוני והוא מדרש על כל עשרים וארבע ספרים. הלא הוא החבור הגדול שחבר הרב רבינו שמעון ראש הדרשנים זצ״ל מק״ק ורנקבורט לא הניח דבר גדול ודבר קטן סיפרא סיפרי מכילתא רבות תנחומא משנה גמרא ואגדה אשר לא שם אותם בכלי הרועים אשר לו ובילקוט. ולמען לא תחסר כל בו הוספנו מראה מקום המאמרים לעומתם בגליון יאמרו איה מקום תחנותם. גם כל מלה זרה וקשה. הואלנו לבאר פירושה. כפי אשר פירש בעל הערוך. וגם הרבה מלות אשר לא הביאם הערוך יגענו ומצאנו מקורם ומוצאם מאין באו ונגזרו. ופירשנום כיד יי הטובה עלינו. נדפס במצות השר משיר אלוויזי ברגדין. פה ווינציאה.

בסוף הספר: ותשלם כל המלאכה בשעה ברכה שנת חמשת אלפים שכ״ו ליצירה לאשר כל פועל פועל לתכלית אם טוב ואם רע אך הטוב במה שהוא טוב יוכר בהתענג בו נפשו וישישו בו טוחיו ורעיוניו אז לא יחליפנו ולא ימיר אותו רע בטוב. ע״כ הפעם אודה את יי אשר אחרי רוב העמל והטורח זכני להגיע אל תכלית מלאכתי זאת מלאכת יי. ואם אומר להביא על ספר כל התלאה אשר מצאתני בהדפסת זה הספר יקר הערך הן בעצמותו הן במקריו תקצר היריעה מהכיל. כי בעצמותו הלא כל ההעתקות אשר היו לפני כסו פניהם חרולי הטעויות רבו כמו רבו עד כי חדלו לספר. ואני בעניי הכינותי לחפש כל מדרש ומדרש על מכונו ותלו ותקנתי המעות כפי האפשרי וגללתי האון מעל פי הבאר באר מים חיים יוצאים מבית הספר היקר הזה. גם בסימנים אשר ציין לו המחבר לא ידעתי מה היה לו ומה ראה על ככה ומה הגיע לו מהם מצאתים מוקדמים מאוחרי׳ בלתי נכונים על מקומם. ואני יראתי לנפשי לשלוח יד בהם. מ״מ בכל מקום ראיתי מעות ברור תקנתיו כפי מעוט שכלי. ואם שגיתי אתי תלין ויי הטוב יכפר. ואם במקריו כמה טצדקי והרפתקי עדו עלוהי דההוא גברא. לא זו הטרדות והמבוכות אשר השיגו בני עמי בכללות כאשר גלוי וידוע לכל. ומה גם עתה אשר מידי [=מדי] הייתי בעוצם המלאכה בעונותי לקח מאתי מאור עיני ונפלה עטרת ראשי החסיד אשר נתבקש בישיבה של מעלה. הלא הוא אדוני אבי הקציו כמ״ר יעקב ן׳ פרינץ ז״ל והכ״מ. מכל מקום בנפול עלי יראת האלקים כי אמרתי אני בלבי אם ח״ו יצא טעות מתחת ידי נמצאתי מחריב עולמות השלכתי כל הטרדות והמבוכות אחרי גוי וסקלתי המסלה כפי האפשרי. אני טרם אכלה לדבר תפלתי יי לך ואליך אשא כפי כאשר נתת לי אומץ להשלים הכלי הנחמד הזה. כן יוסף אלי אומץ לזכות את הרבים ולעשות ספרים אין קץ. אמן. אלה דברי המתעסק במלאכת יי מאיר ן׳ פרינץ המתאבל על אביו ז״ל והכ״מ.

שטיינשניידר, עמ׳ 2603, סי׳ 7197/2; וינר, עמ׳ 595, סי׳ 4851.

16] **משנה תורה היא היד החזקה להרמב״ם וצל עם השגות הראב״ד ז״ל ומגיד משנה ועם כסף משנה לגאון המופלא כמהר״ר יוסף קארו נר״ו [בכרך הרביעי: זצ״ל] וחדשנו בו התמונות השייכות בפירוש הלכות קדוש החדש ועוד הוספנו על**

ההלכות הנזכרות פירוש מהר"ר לוי ן' חביב ז"ל הכל הוגה עם רוב העיון והשקידה בהעתק הבא מצפת תוב"ב וגם בהעתק מעויין ומוגה מישיבת מצרים ועם תוספת כמה חסרונות שהיו במגיד משנה ובהשגות בדפוסים הראשונים והוסיפנו עליו מפתח גדול ורחב ידים עיני כל אליו ישברו ולחם משנה ילקטו יום יום ועוד הוספנו באחרונה מפתח אחר על סדר אלפא ביתא מצאנו בבית מדרשו של הרב המובהק כמוהר"ר ברוך עוזיאל חזק וצ"ל וזה החלנו לעשות במצות השר מיסיר אלוויסו בראגאדין על יד הקטן מאיר פרינץ שנת של"ד [בכרך הרביעי: של"ן] לפ"ק פה ויניציאה.

מעבר לשער החלק הראשון: אמר המגיה, למה שקדם היות כל מצוה נקראת על שם גומרה, ובפרט במלאכת הדפוס שסופו מוכיח על תחלתו, והיה הקונטריס הראשון למשמר אחרון למלאכה, חלה עלי חובת ההודאה לאל המרומם על כל ברכה ותהלה שזכנו להשלים הספר הזה לשלום עם כל השלמיות שנתוספו בו כי עיני כל תחזינה משרים מה נשתנה למעליותא החבור הנורא זה בצאתו לאור מחדש מאשר כבר עשוהו הדפוסים הראשונים. ואם כי הרב האלוף כמהר"ר אברהם מנחם פורטו הכהן יצ"ו התחיל בהגהה זו, וכבר נשלמה על ידו המחצה ממנה, הנה עתה כי נקראתי להשלימה למה שפנה הרב הנזכר אל אשר היה שמה הרוח ללכת, יצאתי בעקבותיו לכל המלאכה לעשות אותה בתכלית התקון האפשרי. המחברים יזהירו כזהר הרקיע והמסייעים בהדפסה מצדיקי הרבים כככבים לעולם ועד, ובראשם הרב המובהק כמהר"ר משה פרוינצאלי יצ"ו, שהוא במנטובה ומצודתו פרושה בצפת תוב"ב לזרז הרב המופלא בעל הכסף משנה להועיל בו את הרבים, זכות השר הבראגדין לעולם תהיה, שנתן לכסף מוצא ומנה איש אמונים זקן ביתו ראש המדפיסים כמ"ר מאיר פרינץ י"ץ, להיות נצב על האומנים ולסדר המלאכה בשלם שבפנים. והיה לנו לעינים איש אשר רוח דעת ויראת ה' היא אוצרו, בר אוריין ובר אבהן, הקצין כמה"ר מנחם עזריה מפאנו, פקיד מהגאון המופלא מהר"י קארו נר"ו ובית דינו שהשליטוהו על החבור הלז לסדר אופן הדפסתו ולהזהר עוד שלא יבוזו זרים יגיע הרב הנזכר בהדפיסו פעמים אחרות עולה קמשונים וחרולים. האל המאזרנו חיל יתן עז ותעצומות לכל העוסקים במלאכת שמים, עוד ינובון בשיבה וצאצאיהם יחדו ירננו. תפלה לעני כי יעטוף אני הוא קטן התלמידים צעיר הרופאים חזקיה בכמ"ר יצחק מפאנו זצ"ל.

בסוף הכרך הרביעי: אמר המגיה, אני אמרתי בחפזי להפיק רצון השר הברגאדין אשר צוה עלינו זה כמשלש חדשים להשלים החלקים שהיו מסויימים בעת ההיא, כי דרך המדפיסים השלמים לאחר את הקונטריס המוקדם עד סוף המעשה והיה לעד על תחלת המחשבה הטהורה שקמה וגם נצבה במציאות הפועל המשתלם, למען לא ישלחו בעולתה לשונם לידור ולא לשלם, והיה הטוב ההוא אשר יוסיפו מחדש על החבורים לתהלה ולשם ולתפארת יגמרו עליו את ההלל לראש אשמורות כעל אשר כבר עשוהו והלא דין הוא לכל ברכות השבח וההודאה, שלא תחול מצותן עובר לעשייתן. כמעט שעברנו מחקי המדפיסים לעשות נחת רוח למאהבי השר הנזכר שחשקה נפשם לחזות בנועם הספר הנורא הזה בחפזון שכינה, עדין לא לקחה אזננו שמץ מהלקח ארון האלקים הרב המופלא כמוהר"ר יוסף קארו זצ"ל, שנתבקש בישיבה של מעלה יום ה יג ניסן של"ה והיתה מנוחתו כבוד. וגם אחרי כן היתה יד ה' בזקן ונשוא פנים, הוא הראש במלאכת הדפוס שלא הניח כמותו כמ"ר מאיר פאדינצו ז"ל, שנפטר אל בית עולמו יום ח' יח תשרי של"ו וחיים לרבנן ולכל ישראל שבק, תנוח נפשו במשכבו בשלום, כי הפליא עצה להגדיל תורה, וכל כוונתו היתה לשמים לזכות את הרבים. ואחריו היה בסומכי ידינו המפואר כמר אשר פרינצו, אחיו יצ"ו, המקום יסייע בידו וביד שאר אחיו למלאת מקום אחיהם הנפטר ז"ל להאיר עיני ישראל במלאכת הדפוס כאשר עם לבבם ואנחנו נברך יה כעל כל אשר גמלנו כרחמיו וכרוב חסדיו להתחיל ולהשלים לשלום עם כל השלמיות שנתוספו בספר הנפלא הזה, לא נעשה כן לכל ההדפסות, ועיניכם הרואות כי אמרנו מעט ועשינו הרבה. ראו כי הדפסנו בסוף הספר מפתח כולל קטן הכמות ורב האיכות בסדר אלפא ביתא מצאנוהו שגיא כח להועיל למעיינים לנחותם הדרך להשיג מבוקשם, מוצאו מבית מדרשו של הרב הזקן גדול בדורו כמוהר"ר ברוך עוזיאל חזק וצ"ל. האל המאזרנו חיל יזכה אותנו ואת כל ישראל ללמוד וללמד לשמור ולעשות את כל דברי התורה הזאת ובה נחזה בטוב ירושלם במהרה בימינו אמן.

לאחר דברי המגיה בא „שיר ידידות לאיש חמודות אשר יצק מים על ידי הרב וצ"ל בעל הכסף משנה ושמו בראשי שטין נגש והוא נענה". התחלת השיר היא: „אומץ גבורות אל אשר עמקו".
בסוף החלק הרביעי: והיתה השלמת הספר הנכבד והנורא הזה יום ד כט מרחשון של"ו לפק כבודך יי"י.
°2. ארבעה כרכים. חלק ראשון: (22), שיו; חלק שני: (10), ריח; חלק שלישי: (20), תנא (1); חלק רביעי: (10), רצז, (9) דף.
שני ציורים מופיעים בכרכים השונים: דרקון בעל שבעה ראשים ועליו חנוס וחץ בידה השמאלית המכוון כלפי ראשי הדרקון (יערי, דגלי המדפיסים, סי' 35); הר גבוה באמצע הים. משמאלו נשר פורח ומעל ראש ההר זר דפנא (יערי, סי' 36). וע' כאן ציור 1—2.
הציור השני נמצא בסוף המפתחות של החלק הראשון וכן של החלק השני שנדפסו על ידי מאיר פרינץ, שלא כדברי יערי, שם, עמ' 137 „שאין ציור זה מופיע בשום ספר אחר שנדפס בבית דיגארה בוינציאה, על כרחנו נאמר שיש כאן סימן מיוחד שקבע אשר פארינץ".

17] פירוש התורה מהחכם השלם דון יצחק אברבנאל זצ"ל ירד כמטר על גז להצמיח ציצים ופרחים בחמשה חומשי תורה ויצא ונלחם עם כל אשר לא יעלה על שמים שיאה גם פריו יתן בעתו להבין ולהשכיל בה דבר אמת לאמתו והוגה בעיון רב על ידי החכם כמהר"ר שמואל ארקוולטי יצ"ו נדפס במצות השר מסיר זואן בראגדין בן האדון מסיר אלוויזי בראגדין על ידי נאמן ביתו כמ"ר אשר פרינצו יצ"ו בוינציאה בשנת השל"ט לבריאת עולם.
°2. תכד, (1) דף.
בעמוד ב של השער: אמר המדפיס, בחפשי אמתחות עתותי לדעת מה יסכון גבר בכל העמל אשר הוא עמל בתבל ארצו ובמה יזכה להנצל מחמת פתנים רבים לוחמים לו ולא יבאו לראות כבלע את הקדש: ראיתי כי בשתים יתחתן להשיב נפשו מני שחת אל גרם המעלות וכהניה ילביש ישע. אם בהשאיר אחריו ברכה זרעו זרע קדש לעבוד עבודתו למלך הכבוד סלה דברא מזכי אבא. או בהציב לו יד ושם בכשרון המעשים לעשות נחת רוח לקונו כנעים זמירות ישראל ויעש דוד שם. ואם אמנם שניהם כאחד טובים ואשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם. קרא קא צוח על שומרי בריתו ועדותיו ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות גם קדושים אשר בארץ המה קיימו וקבלו שעקר תולדותיהם של צדיקים מ"ט. ואחזה אנכי אשית לבי כי ארכו לי הימים עבשו פרודותי תחת מגרפותיהם הייתי כגבר אין איל משתאה לדעת במה אתרצה אל המגביהי לשבת למצוא חן ושם עולם לא יכרת ותצלח עלי רוח ה' לדרוך בפעמי אבותי ובני משפחתי אשר שמו נפשם ומאדם לזכות את הרבים בהוציא לאור ספרים הרבה אין קץ. ובפרט אחי יפת הגדול כמ"ר מאיר נ"ע אשר רבה וקבץ פועלים לתורה ועל המדפיסים השליך נעלו להוסיף כח בתלמידים ללמוד וללמד. זכותו תעמוד לו עד בלי ירח דור דורים. עודני באבי רעיוני אלה הולך סובב הנה זה מלאך נוגע בי אחד מאנשי היחס והמעלה אשר לו חוברות אשה אל אחותה תורה וגדלה חסידות ופרישות וממרחק יביא לחמו אשרי הדור שהוא פרנסו כי כל מעשיו לש"ש. ויעירני כאיש אשר יעור משנתו לחלק לרבים חמדה גנוזה בחדרי משכיתו באורי האשל הגדול חכם עדיף מנביא השר דון יצחק אברבנאל זצ"ל על חמשה חומשי תורה. ויתמוך ימיני לרגל המלאכ' כי רבה היא. אז אמרתי הפעם אודה את ה' שהחייני וקיימני להטפל במצו' הרמה הזאת לתועלת הרבי' כי מהיום אשר נראו לתופשי התורה פירושי הנביאי' ויתר ספרי השר המחבר הלזה סמוכים לעד לעולם. בקשו בכל צד ופנה לשתות בצמא את דבריו ומי האיש אשר יתן אומר להראות באוריו על כל התורה קדוש יאמר לו. אלה הם אם כן מועדי ה' מקראי קדש הנחמדים מזהב ומפז רב יוצאים על מלאת כצאת השמש בגבורתו בהתר פסת היד לאומנים הבקיאים ולכל כליהם ולכל עבודתם אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב. ואני תפלה זכרה לי אלהי לטובה והוא רחום יכפר בעד ובית יעשה לי לעבדו שכם אחד ויזכני להיות ממצדיקי הרבים עולם ועד: אלה דברי הקטן אשר בכמ"ר יעקב פאר"ינצו זצ"ל.
ובעמוד האחרון: ובשבח מעלת השר המחבר פתחתי פי לומר לשמו כי נעים. על שלשים ועל רבעים:

מקור אשר מימי / יאוריו נבלמו / נפתח ונתן קול / כקול הרעם
אל עם מקדש אז / לכלות זעם / נצב בתחתית הר / צפוניו גלמו
שם אלפי שנאן / וכן שם נשלמו / דור דור וכל דורשיו / והקול פעם
יפעם בלב נבון / ויתן טעם / לחשוף לעם נברא / סתרים נעלמו
כן עוד בדון יצחק / אברבנאל / והוא חכם בכל מדע / אמת הופיע
לו נכ׳ / ספו דודים / ולו ישתוקקו
ציץ הוד עלי מצחם / בישראל / יהוא ספרי / תבונתו / אשר השפיע
אותם / במשפט יכתבו / ויחוקקו

ת ם

השיר הוא למגיה ר׳ שמואל ארקחלטי; ונראה לי כי ב„מקור אשר״ מרומז שם „נאמן הבית״ אשר פרינצו ומצד שני דברי המדפיס המובאים בזה הם דברי אשר פרינצו: אמר המדפיס, תהלתי אחטם לאל המרומם שזכני להשלים המלאכה המעולה הספר הנורא הזה צרופה בכור העיון מזוקקת שבעתים לשלום עם כל השלמיות מרגניתא דלית בה טימי יזכור לי אלהי לטובה כי נתתי את הכס״ף כאבנים אל האומנים העושים במלאכה ואל המגיהים למען יפקחו עיניהם לסקלה מאבן נגף וצור מכשול פן תשכון עולה על ידי ח״ו באהלי תופשי התורה. ואם באולי אחרי שבדקתי עד מקום שידי מגעת כל זאת לא שוה לי ואכלתי חטאת היום בדבר מה כמשפט ההדפסה הבוגדת באלוף נעוריה. לדבר הזה יסלח ה׳ לעבדו ויאיר עינינו במאור תורתו לעבדו שכם אחד כימי השמים על הארץ אכי״ר. ותהי השלמתה ביום הששי י״ג לחודש אלול השל״ט פה ויניציי״אה הבירה תחת ממשלת הש״ררה ירי״ה בשנה השנית לאדוננו הדוכוס ניקולו די פונטי יצ״ו יר״ה בבית האומן בקי במלאכתו זואני די גארא בנל״ך ואע״י.

18] ספר ראשית דעת אשר חבר החכם השלם הכולל בנן של קדושים כמה״רר משה אלב״ילדה נר״ו ובו חדושים דרושים חדשים מקרוב באו בציון עיון המחבר כיד אלקים הטובה עליו על התור״ה ועל ההשגח״ה ועל התשוב״ה וכאשר יזכנו השם להשלים הספר הזה נדפיס עוד ספר שער״י דמע״ה שחבר עוד המחבר הנז׳ בשלמות תמימות דרוש ההשגחה והאל יתברך יהיה בעזרנו וחפץ ה׳ בידינו יצליח אמן. נדפס במצות השר מסיר זואן בראגדין בן האדון מסיר אלוויזו בראגדין על ידי נאמן ביתו כמ״ר אשר פורינצו יצ״ו בויניציאה שנת ה׳שמ״ג לבריאת עולם.

מעבר לשער: אמר המדפיס, מנעורי גדלני כאב להחזיק במעוז מלאכת מעשה המכתב מכתב אלקים חרות על הלוחות מפותחות פתוחי חותם תבנית עט ברזל על הספר ובדיו כדי לזכות את הרבים וגם היום כי נדבה רוח דעת החכם השלם הכולל בנן של קדושים כמהר״ר משה אלבילד״ה נר״ו להדפיס ע״י ספר ראשית דעת שחבר לזכות הרבים בצדקתי החזקתי ולדברו הוחלתי חשתי ולא התמהמהתי ולמלאכת הדפוס חיל אזרתי אולי יעתר ה׳ לתפלתי לחשבה לי לטובה טוב מבנים ומבנות שם עולם אשר לא יכרת וה׳ אלקים אשר היה עמדי מעודי במלאכת תורתו הוא יחזיק במעוזי ויזכני להדפיס ספרים הרבה אין קץ אכיר״א. אלה דברי הקטן אשר בכמ״ר יעקב פורינץ ז׳ל.

4°. רמה (1 חלק) דף. הפאגינאציה אינה בסדר. ע״י סי׳ 19.

העירני ידידי נ׳ בן־מנחם על אכסמפלאר הנמצא בספריית מוסד הרב קוק ובו שינוי בדברי המדפיס בצורה זו: כי נדבה רוח דעת הגבר הוקם על מעלות המדות נכבדות מדובר בו מיודעי ומחותני אשר בו אתפאר הנבון כה״ר גינטיל יצ״ו בכ״ר שבתי מאצה נ״ע להחזיק בממונו והונו להדפיס על ידי ספר ראשית דעת שחבר החכם השלם הכולל בנן של קדושים כמהר״ר משה אלבילדה נר״ו. ולזכות הרבים בצדקתי החזקתי וכו׳.

19] פירוש מגלת אסתר שחבר החכם הכולל הגאון כמהר״ר אלישע גאליקו זצ״ל בצפת תוב״ב ובו הפליא לעשות דברים נאותים מאד ויקרים הן בפשטי הפסוקים הן בדברי רז״ל אשר על פיהם אנו חיין: במצות השר משיר זואן בראגדין

בן האדון משיר אלוויזו בראגדין על ידי נאמן ביתו אשר פורינץ. בוויניציאה שנת ה' שמ"ג לבריאת עולם.

מעבר לשער: אמר המדפיס, חכמינו ז"ל דרשו בפסוק את הכל עשה יפה בעתו מלמד שכל א' וא' ייפה לו הקב"ה אומנותו בפניו. כן אנכי עמדי היום במלאכתי מלאכת שמים לעשות ספרים הרבה בעט ברזל ועופרת לזכות את הרבים דלא תשתכח תורה מישראל. בטחתי באלקי ישעי יחשבה לי צדקה ויעשה אתי ברכה לתת לי אחרית טוב ותקוה שם עולם לא יכרת ויזכני להיות ממצדיקי הרבים אכיר"א. אלה דברי הקטן אשר בכמ"ר יעקב פורינץ זצ"ל.

4°. סב דף.

20] ספר שערי דמעה אשר אזן ותקן קנקן חדש מלא ישן נושן החכם השלם הפלוסוף האלקי גזע ישישים בנן של קדושים כמהר"ר משה אלבילדה זלה"ה דרוש על ההשגחה משיב דברים נכוחי' על תהפוכות הזמנים למי אוי למי אבוי למי טוב למי חיל כי ינוב על מה אדניהם יטובעו האם ישמחו על הטובות כי באו ועל הרעות כי גאו או הפכה וכן שואל ומשיב בענין על מיתתם של צדיקים וחרבן בית המקדש על אי זה אופן הן כפרה ורפואה לנפש נכאה ועל כל דרוש ודרוש מהנז' הפליא לדבר ולהוכיח בצדק כל אמרי פיו מן אנ"ך ועל צבאם מאמרי דברי רז"ל כתובים באצבע אלהים עם רוב כתובי ניבי פסוקי האיכה עד כי כמעט יאמר לו פרשה כולה וה' אלהים אשר עזרני להוציא לאור שנים כרובים אשר למחבר ראשי"ת דע"ת ושער"י דמע"ה זה יעזרני להדפיס עוד באהבה רבה ספר עולת תמיד באור על התורה דרוש דר"ש מש"ה והיו לאחדים נצמדים בידינו אכי"ר במצות השר משיר זואן בראגדין בן האדון משיר אלוויזי בראגדין על ידי נאמן ביתו אשר פורינץ שנת ה' שמ"ו. נדפס בבית זואן דיגארה פה ויניציאה.

מעבר לשער: אמר המדפיס, לשמע אזן שמעתי חכמת עצמת הלֵת תהלת הרב המחבר הן בעודו חי ועיני אורו בראותי חמותי ספריו וחבוריו שתים אלה ספר ראשי"ת דע"ת וספר שער"י דמע"ה אשר לא ננעלו מעיני לזכות את בני ישראל מאשר הואל מש"ה באר על חומת אנ"ך ותלי תלים של מז"ל אהבתי אותם יודע ה' והדפסתים להיותם עמודי האמונה אשר לבבו פונה בוכים את הבתים הושמו בתה ומבכים על פטירת הצדיקים. ואדע כי למענם יברכוני טובים יאהבוני ישרים אשר בחיים וגם נפשות המתים אבותיו של המחבר והוא משום דובב שפתי ישנים אשא עיני אל ההרים אשר הדריכוני כתרוני למצוא מעלת החכם השלם הגאון כמהר"ר יצחק גרשון יצ"ו להגיה ספר שערי דמעה זה להיות הספר כתוב באותיות דקות מלופפות למעט בהטעיות של ענין קנין רע ומאורע ולהוסיף תוספת טובה על העשוי בראשי"ת דע"ת כי עשינו מפתחות באיזה מקום ובאיזה פרשה ובאיזה דף וכן למאמרים אשר בספר זה הם באים להקל משא הלומדים בו ואדע כי לא אבוש יען וביען בנ"י הם אשר נתן לי אלהים בזה מזה ומזה הם כתובים. הן תוי שדי יעניני יגיעני ספר עול"ת תמי"ד באור על התורה הטהורה להגיעו עד אחיו ע"י הדפוס כמשלש הספרי' והחוט המשולש לא במהרה ינתק בילא"ו. אלה דברי העומד על הפקודים הקטן אשר פורינץ.

4°. (10), קמ דף.

הספר „ראשית דעת" נדפס בשנת שמ"ג.

הספרים „עולת תמיד" ו„דרוש דרש משה" נדפסו בוויניציאה רק בשנים ש"ס—שס"ב, הראשון אצל צאניטי והשני אצל די גארה.

21] ספר מקראי קדש אשר חבר החכם השלם סיני ועוקר הרים מוה"ר יוסף סאמיגה נר"ו וחלקו לשני חלקים ובחלק הראשון יבואו בו חקירות יקרות במצוות היראה והאהבה ויתבאר שרשם ומהות' וגדרם והמעלה והשלימו' הנמשך ומושג מהם. ובחלק השני יבואו בו סוד וטוב טעמי מצוות המועדים כולם ויתבאר איך מהם ומרמזי מצותיהם וטעמיהם יבא האדם לבנות בעצמו האמונה השלימה ולנטוע ולתקוע

יתד היראה והאהבה במקום נאמן. במצות השר משיר זואני ברגדין בן האדון משיר אלוויזי ברגדין על ידי נאמן ביתו הקטן אשר פורינץ שנת ה'שמ"ו בבית זואן די גארה באותיות הבומבירגי בווינציאה.

מעבר לשער: אמר המדפיס, מעת אשר בעונתי הוסר והורם מצנפת ועטרת ראשי ה"ה אחי וראש רבי מאיר פורינץ ז"ל אשר נתבקש בישיבה של מעלה זה שנים עברו, אשר כל ימיו החזיק במלאכת הדפוס לזכות לרבים, פניתי אני כה וכה וראיתי כי אין איש שם על לב לעסוק ולעזור במלאכת הדפוס, קמתי אני ובחרתי דרכו ומלאכתו מלאכת שמים וישבתי בפתח עיני' לראות כל ספר הנותן אמרי שפר כדי להטפל ולעזור בהדפסתו ולהיות בתומכי מחברו או זולתו הבא להדפיסו כדי לזכו' הרבי' להגדיל התורה ולהאדירה. ועתה בראותי זה הספר קטן הכמות, ורב האיכות והתועלת והאימות, וצאו וראו מאן גברא רבא מסהיד עליה החכם השלם המחבר, אשר חיילים יגבר, אריה דבי עלאי, רב יוסף סיני, לכן נתאזרתי לעסוק ולהטפל בהדפסתו ולהיות בעוזריו ותומכיו ברוח נדיבה, כיד ה' עלי טובה, כדי לגמור המצוה בטחתי בה' יחשבה לי צדקה, ויעלה אתי ברכה, לתת לי אחרית טוב שם עולם לא יכרת ויזכני להיות ממצדיקי הרבים אכי"א. אלה דברי הקטן אשר בכמ"ר יעקב פורינץ ז"ל.

4°. קיו דף.

22] ספר דבק טוב חבר במחברת אחד מן החבורה הקדושה דק"ק ורנקבור"ט יצ"ו הלא הוא החסיד הגאון כמהר"ר שמעון אושנבורג הלוי יצ"ו והוא באור על פירוש רש"י מחמשה חומשי תורה פלפול נאה ודרך ישר בקיצור מופלג פשטים וטעמים מתוקים מדבש ונופת צופים. אשר אזן וחקר ותקן מספרי גאוני עולם כאשר באר בהקדמתו ה' ישלח מלאכו לפניו יביאנו למחוז חפצו לירושלים לשלום נדפס בעיר הגדולה ויניציאה על יד זואן דיגארה שנת שמ"ח לפ"ק.

מעבר לשער: אמר אשר פורינץ הנה זה מלאך נוגע בי אחד מאנשי היחס והמעלה תורה וגדולה וחסידות חוברות אשה אל אחותה ממרחק הביא לחמו. מתושבי ק"ק ורנקבור"ט עיר שכולה חכמים ונבונים ה"ה החכם השלם הגאון מהר"ר שמעון ב"ר יצחק הלוי זצ"ל התולה דעתו לעלות לארץ הצבי וכעת הוא מתגורר פה ק"ק ויניציאה כאורח נטה ללון וחפץ ה' בידו יצלח. העירני כאיש אשר יעור משנתו לחלק לרבי' חמדה גנוזה בחדרי משכיתו ולהניח אחריו ברכה באורי ח"ה רש"י זצ"ל. ואפרין נמטי לר' שמעון בראותי כן אמרתי לדב"ק טו"ב והחזקתיו במסמרים שלא ימוט. ולמלאכת הדפוס חיל אזרתי. לזכות הרבים חשתי ולא התמהמהתי. אתפלל לה' יעתר לתפלתי בית יעשה לי לעבדו שכם אחד ויזכני להיות ממצדיקי הרבים עולם ועד אמן אלה דברי הקטן אשר בכמ"ר יעקב פורינץ ז"ל.

מתוך דברי המגיה בסוף הספר: „אמר המגיה נקרא נקראתי מהדא צורבא מרבנן ה"ה כהר"ר אשר פורינץ יצ"ו ואמר לי דע אהובי . . . בחרתיך שתכלה מן הכרם הקוצים ולהסיר מזה הספר הטעיות הנמצאים בו . . . אלה דברי הקטן שבתלמידים מנדלין פארט הכהן".

4°. קלא דף.

וראוי עוד להעיר כי אחר „התנצלות המחבר" שבסוף הספר נאמר: „נגמר הספר הנותן אמרי שפר. בחדש אב טו"ב ימים. ובאותה שעה הלך החכם המחבר לארץ ישראל הבנוי ברמים. ה' יצליח דרכו אמן".

23] ספר מאמץ כח והוא קבוץ שמנה ועשרים דרושים חדשים אל האנשים הנגשים אל ה' לחיכם ימתקו אשר נעתקו מספר דרשותיו של המחבר הספר הקודם ספר ידי משה הלא הוא הרב הגדול הגאון הכולל מוהר"ר משה אלמושנינו תנצב"ה שנת ה' שמ"ח בווינציאה על יד זואן דיגארא.

מעבר לשער:

אמר המתעסק במלאכת שמים / לזכות את בני ישראל
בספרי חכמי ראשי בשמים / אשר בגולת אריאל
שליו ושקט הייתי בקרב ביתי כאשר הקרה ה' לפני בני עליה המצפים על פתח דירתי עד רדתי

לחצר עיר האיר זיום לנגד עיני ויתנו לי שלום ואני החזרתים שלום ויענו אותי דבר ויאמרו מצוה רבה באה לידיך קום ועשה אותה ככל מחמד ידידותיך ספרי התורה ליהודים היתה אורה אשר הדפסת כי זה משה האיש גדול ורם שר וגאון בישראל חבר ספר קטן הכמות רב האיכות נקרא שמו מאמץ כ"ח בסוד כ"ח דרושים כח מעשיו הגיד לעמו, ה"ה ביד בנו חמודו והודו איש נבון וחכם כה"ר שמעון אלמושנינו מעון מכון כסא כבוד אביו הגאון ז"ל ברא מזכה אבא אין המצוה נקראת אלא ע"ש גומרה. גם בעת ההיא רצתי ולא אצתי עד אשר מצאתי שאהבה נפשי ה"ה החכם השלם הגאון כמהר"ר יצחק גרשון יזי"א להשתדל בהגהתו כי ידעתיו לא יצא מתחת ידו דבר בלתי הגון ושמו נודע בשערים ואצלנו חביב מאד. וישיבני לאמר הנני הנני מה אני כי זכיתי להגיה ספר אור ישראל המלאך הגואל הגאון מוהר"ר משה אלמושנינו זצ"ל גדול מעיר סאלוניקי יע"א שם הרביץ תורה עד בלי די בתורה שבעל פה אלו הש"ת פסקים וסוגיות עמוקות, שם גלה אהל משכנות נכבדות פירושי האנ"ך קשורים בעטרות המאמרים על ראשיהם ממעל. ויהי כשמעי כן שמחתי ואשתעשע בדבריו כעל כל הון ואשא עיני אל ה' ואומרה כאשר זיכיתני לעבור על ידי ספר זה נותן ליעף כ"ח מאמץ כ"ח תחת בני הנפש כן תזכני למצות רבות יעברון על ידי משאר ספריו תורת משה פי' התורה ופני משה כפני חמה ומלא ברכת ה' על כל גדותיו ויתר ספרי פסקיו כי אתעגג בהן על רוב שלום. אלה דברי העומד על הפקודים הקטן אשר פורינץ.

בהקדמת בן המחבר ר' שמעון אלמושנינו מסופר: "העוזרים אותי להדפיסו מממונם נדבה ה"ה החכמים השלמים אלופי ומיודעי כמהר"ר אברהם אלמושנינו נר"ו וכמה"ר אבשלום אלמושנינו נר"ו". אף בסוף הספר נדפסו קצת דברים בעניין הדפסת הספר מאת הבן ובסופם נאמר: "נאם הכותב בדמע נותן התנצלות גם בעד מעל' המגיה יען עיני ראו ולא זר עוצם השתדלותו לנקות לנכות הספר הזה מכל סיג אשר ישיג זולתי בעלי המלאכה הנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו ובפרט בערבי שבתות אשר לא יוכל איש חקור צלם דמות תבנית יתן המשחית כמז"ל והן הנפשות אשר לא נבראו כי קדש היום על כן יצא לפעמים בדפוס משפט מעוקל כי הם לא פנים קלקל".

ובסוף הספר: התנצלות המדפיסים, ואלה דברי אמת העומדים על מלאכת הדפוס ונמוס ההגדות מוסיפים שיר ושבח לאדון הכל אשר כל יכול אשר נתן מחכמתו להגאו' הרב השלם בעל הספר מעלם בספרו זה משפר שפר וכתב יושר יכשר בעיני פני אלדים ואדם והאלדים עשה ונתן בלב החכם בנו יצ"ו להביאו ולהדפיסו פה ויניציאה לזכותנו גם לנו בימינו נאדרי בכ"ח מעשה ידי הרב אביו ז"ל כן נזכה אל השאלות ותשובות יראו עינינו וישמח לבנו בהוציאם משעבוד הטמון לחירות וטוב הצפון ואם יש איזה שגיאה פליאה דעת נשגבה לא יוכל לה הקורא להולמה דון ידינו לכף זכות כי שגיאות מי יבין ועל שגיונות נתנו המחילות כי לא מלבנו ואם בינה שמעו זאת וקנו ספר נאה וגולתיה יאה לא ישקל כסף מחירו וירא אלדים את האור כי טוב ראה החלותי להדפיסו ר"ח חשון משנת השמ"ח בחלקו ותם ונשלם בי"ד על כס יה לחדש כי טב"ת הנה. °4. רלו דף.

ובדף האחרון, עמ' א למטה, מין טוס בתוך מסגרת דומה לשל טוביה פואה. עי' יערי, סי' 21, ועל הציור:

כנף רננים נעלסה
לתאבה נפשי
גרסה.

24] ספר נפוצות יהודה דרושים לכל חפציהם נקבצו באו מיד דורש טוב לעמו ה"ה הגאון כמהר"ר יהודה יצ"ו בכמ"ר יוסף מוסקאטו זלה"ה רוחו הוא קבצם וידו חלקה אותם למספר חמשים ושנים זכר לדבר ב"ן נתן לנו וסימן טוב לדבר אנ"א ה' הצליחה נא ואתה תחזה דמות דיוקנם חקוקה תחת כנפי ספורו אשר יקדים לחבר ולקשר אותם על ידי חלקי אמריו יתלכדו ולא יתפרדו ולמען לא יחסר כל בו הדפסנו לוח מאמרי חז"ל ומקראי קדש שעלימו תטוף מלת המחבר לחדש דבר בעניגם בכל דף ודף במספרם כמשפט זאת ועוד אחרת לוח הנוסע באחרונה בו יוחק ויורשם כל מעות ותקונו אצלו עם הוראת הדף והעמוד והשורה במצות השר

זואן ברגאדין על ידי נאמן ביתו אשר פורינץ נדפס על יד זואן דגארה פה ויניציאה שנת אשמ"ח לפ"ק.

מעבר לשער: אמר אשר פורינץ, ישמחו וירננו עיני כל איש אשר עפעפיו יישירו נגד פרשת גדולת נ"ב דרושים חברם החכם הכולל המאור הגדול כמהר"ר יהודה מוסקאט"ו נר"ו נאה דורש ונאה מקיים אריה דביה עלאי ארי שבחבורה גדול ביהודה ובישראל נודע הנאהבי' והנעימים מתוקים מדבש ונופת צופים שפר קדמי להחויה שבחיה דמריה אך לא אחת מני אלף אשמרה לפי מחסום דלא לקרי לי כההוא דנחית קמיה דר' חנינא וכו' זאת הפעם אודה את ה' אשר זכני ואנה לידי להוציא לאור יקר תפארת גדולתם להקריב בערי יהודה מדינה ומדינה לקרובים ולרחוקים מנחת יהודה מנחת מרחשת בארשת שפתיו ברור מללו ואני תפלה לאל חי כי יבוא על שכרי ועתה בי צדקתי יחשוב זאת לי לצדקה לעשות אתי ברכה כאלו ב"ן נתן לי על ככה ולהיות ממצדיקי הרבים בהוציאי לאור ספרים הרבה אין קץ המצויינים כהלכה ויחפץ ה' בידי יצלח אכי"ר.

בסוף הטכסט דף רלד, א: „ותשלם המלאכה המפוארה. בחדש וביום אשר ליהודים היתה שמחה ואורה. שנת אשמ"ח לפ"ק פה ויניציאה הבירה".

ספר ראשון זה של המחבר מוקדש לשם הורי אשתו יהושע מינצי בירימאר"ו ואשתו כפי שנאמר בשער עמ' ב במכתבו לגיסו ר' שמואל.

°4. יד, רלט דף.

25] חמשה חומשי תורה נדפס מחדש עם פירוש המאור הגדול רש"י ז"ל, ועליו חונים שלשה מטיבי צעד הלא הם תרגום אנקלוס ותרגום ירושלמי עם איזו תוספתא דמעליותא כאשר יראו ישרים וישמחו. ואחרון חביב תרגום הקדוש יונתן בן עוזיאל לו שם בשלשה אשר עין לא ראתה עד הנה בדפוס בחוט המשולש הזה תשתעשע נפש כל שומע וימצא קורת רוח הכל מתוקן כראוי מוגה היטב ומזוקק שבעתיים: ואף גם זאת מורה מקום מכל מלה מבוארת על פי רש"י ז"ל בסדר אלפא ביתא להקל על המעיין למצא חפצו, וסדר דיני תרי"ג מצות כל אחת במקומה ערוכה, וקצת פרפראות חדושי בעל הטורים, והרבה מסורות מחסרות ויתרות וקרי וכתיב: ואלה מוסיף על הראשונים וגם על חדשים מקרוב באו לאור הדפוס התרגום על חמש מגלות. ועוד תרגום שני על מגלת אסתר אשר יחידי סגולה זכו ליהנות מזיוו עד הנה. וכן בהפטרות כמנהג כל הקהלות עין כל לנוכח יביטו התרגום לעומתן: ולמען יהיה ספר התורה הזה יתר שאת ויתר עז ולא יחסר כל בו באחרונה יסע לוח מורה מקום מכל פסוקי התורה הנדרשים בגמרא באיזו מסכתא ופרק ודף ועמוד לרצון לפני ה'. ותהי ראשית המלאכה מלאכת הקדש בחדש זיו שנת גדול שמ"י בגוים לפ"ק. במצות השר זואן ברגאדין בן האדון אלויזי ברגאדין על יד נאמן ביתו אשר פורינץ יזי"א: בבית זואן דגארה פה ויניציאה.

מעבר לשער דמות החנוס כמו במשנה תורה, עיין ציור 1.

בדף ב, א: אמר אשר פורינץ, למן היום אשר שנסתי את מתני לקרבה אל מעשה הדפוס כי נורא הוא לסמוך יד מוציאי לאור תעלומות חכמה בספרים מספרים שונים וכן רבים חדשים גם ישנים כאשר יודע כל שער עמי, נכספה וגם כלתה נפשי לתת לעיני כל ישראל ספר התורה שלם בכל מיני השלמיות, כי אמרתי יש לי תקוה כי בו אשביע כל נפש שוקקה, ויהי גם זה לי בן להקים את שמי. ובצפייתי זאת צפיתי ועל משמרתי עמדתי מיום אל יום החרשתי ואתאפק אולי יקרה ה' לקראתי ודבר מה יראני והגדתי. ויהיה היום שמח לבי ויגל כבודי אף גילה ורנן כי העיר ה' רוח אחד מן הקדושים אשר בארץ המה ויאר את עיני בתרגום של הקדוש יונתן בן עוזיאל אשר רבים אליו השתוקקו ובני עלייה והם מעטים זכו עד הנה להתענג מזיו כבודו. והתרגום הלז יוצא מבית מדרשו של הגאון המופלא כמוהר"ר יצחק פואה תמ"ך ובניו תחתיו הממלאים מקומו בכל חכמה ודעת וביראת חטא הסכימה דעתם להוציאו לאור לזכות בו את הרבים. לכן חשתי ולא התמהמהתי, אחזתיו ולא ארפנו, ודברתי על לב האדון ברגאדין המדפיס כי עת לעשות לתת לדפוס התרגום אשר לא נראה עד עתה למען תברכנו נפש כל קורא בו כי יאכל פרי מגדיו ולנפשו ינעם. ויואל האיש

לשמוע לקולי כי רוח נדיבה סמכתהו, ויתן את הכסף על ידי עושי המלאכה לעשות אותה בתכלית השלמות והיופי. ברוך ה' כי הפליא חסדו לי ומחשבתי לטובה צרף למעשה:
לכן הדור אתם ראו התועלת הרב אשר ימשך ממנו לכל קורא. מובטח אני כי ישיש ויגיל ממוצא שלל רב כי ימצא בו מלין עתיקין וסתומי' עד היום. ולכל אשר תשאלנו נפשו אל יחסר המזג מים עמוקים דברי פי חכם חן. ובעמדו לפני ה' בשבתות ובמועדים להגות בתורתו התמימה וחשקה נפשו לדעת ולהבין פירוש כל פסוק על תלו הוא יהיה לו לפה. ומי כמוהו יגידה ויערכה זאת התורה כי כאשר הורנו חז"ל המתרגם הלז קדוש ונורא שמו כל עוף הפורח עליו מיד נשרף ולמפורסמות אין צריך ראיה. ולמען יהיה המעשה הזה שלם ותמים וחוט משולש להשקות את כל חי נחל נובע מקור חכמה הדפסנו עמו גם שני התרגומים של אנקלוס והירושלמי ופירו' רש"י ז"ל וחדושים אחרים להטיב לזולת בכל כחנו כאשר עין כל תחזה משרים בהקדמה בשער. ה' יברך את עמו בשלום ויזכנו ויחזיק ידינו לעשות חיל במלאכת הקדש כאשר עם לבבנו ויגדיל תורה ויאדיר, אמן כן יהי רצון.

בסוף התורה (דף תרנה, ב) נמצאים פסוקים אלה המצטרפים לסימן: אשר פורינץ חזק:

אודך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך
שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול
ראה כי פקודיך אהבתי ה' בחסדך חייני.
פנה אלי וחנני כמשפט לאהבי שמך
ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש
ראה עניי וחלצני כי תורתך לא שכחתי
יהי נא חסדך לנחמני כאמרתך לעבדך
נחלתי עדותיך לעולם כי ששון לבי המה
צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה.
חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצותיך
זכור דבר לעבדך על אשר יחלתני
קולי שמעה כחסדך ה' כמשפטך חייני.

ובדף תרנו, א נמצאת התמונה השנייה הידועה לנו מספר משנה תורה, עיין ציור 2.
אמר אשר פורינץ, אודה ה' מאד בפי ובקול תודה אובחה לו כי גבר עלי חסדו וזכני להשתדלות הדפסת החומש המפואר הל"ז עם חוט המשולש ג' תרגומים וחמש מגלות וההפטרות ואיזו מהן עם התרגומים וכל תוספתא למעליותא אשר עין בעין יראו ישרים וישמחו, בפרט ת"י ב"ע ז"ל. ולמפורסמות אין צריך ראיה כי לא קרה בי כמקרה הספר אשר בו יתהלל המתהלל וזה שמו אשר יקראו ראה זה חדש הוא וכבר היה לעולמים, כי יודע כל שער עמי כי התרגום הנורא זה לא ראה מאורות הדפוס מימיו. ואולם בעבור זאת עתה באתי להפיל תחנתי לפני כל יקר רוח איש תבונה שידיעני לכף זכות אם באולי ימצא בו איזה טעות לחפות האומנים כי רבה היא. כי בוחן לבות הוא יודע כי לא מנעתי עצמי מהשתדל בכל עוז עד מקום שידי מגעת בעבור תהיה מלאכה הזאת בתכלית השלמות. ואם כל זה איננו שוה לחפזון העושים במלאכה זאת אשר לה כרעים לנתר בשגיאות אל כל אשר הרוח ללכת, ובפרט בשבתות ובמועדים שאין השגחת המגיה עליהם. מה לעשות עוד רק ללמד זכיות עלי אז ינוח לי ומה' תהא משכורתו שלמה ועליו תבא ברכת טוב. ותשלם כל המלאכה מלאכת הקדש זאת במעלי יומא דעצרתא פרשת נש"א את ראש לפ"ק.

°8. תתכז (1) דף.

26] ספר יפה מראה חבור קדוש ונורא חברו הנודע בשערים שמו הלא הוא החכם השלם פטיש החזק כמוהר"ר שמואל יפה אשכנזי נר"ו אשר שם אהל לו בק"ק קושטנטינה פירושים וחדושים על אגדות מירושלמי ובכל אשר יפנה ישכיל בצוף דבש אמרי נועם באוריו וכתפוחי זהב במשכיות כסף חדושיו כאשר עין בעין יראה השם לבו אל החבור הנורא הזה קרוב לכל אשר יקראהו באמת והיה לו למשיב נפש: והוגה בעיון רב על יד החכם השלם כמהר"ר יוסף סאמיגה נר"ו במצות השר זואן בראגדין בן האדון אלויזי בראגדין ע"י נאמן ביתו אשר פורינץ יזי"א: ותהי

ראשית מלאכתו בחדש אלול שנת למען ספר ש מ י בכל הארץ: בבית האומן זואן דיגארה פה ויניציאה.

בעמוד השני של השער: אמר אשר פורינץ אל אלקים הוא יודע כי מאז נדבני רוחי לחזק ידי עושי מלאכת הדפוס במלאכת הקדש עיני ולבי שם כל הימים יצוא ושוב רץ כצבי וגבור כארי לזרז אומני המעשה העצום הזה ולפקוח עיני להבין ולהשכיל אם באמונה הם עושים. והנני היום ככחי אז כחי עתה על משמרתי אעמוד להיות מעיר לעזור להאיר עיני ישראל בחבורים יקרים ונחמדים כיד ה' הטובה עלי ותמיד בימים האלה בית הדפוס אינו פנוי ת"ל. והנה יצא לקראתי המחבר הנורא הזה הנזכר בשער על פי אגרתו שהאירה אל עבר פני וחלה אותי בכל עוז שהדפסת הספר הנחמד הזה לא תפסל בלינה למען יוכל להוסיף אומץ להוציא לאור הדפוס גם שארו הקרוב אליו ספר יפה תואר כאשר יעד בהקדמתו ולא יאמר לשלמו כי אל זה יביט עין כל יקר רוח איש תבונה אשר שמע שמעו. וגם כי גליתי אזן מעלת כבוד תורתו כי אי אפשר להפיק רצונו לעת כזאת כאשר האמת כן הוא כי הטפול אשר נתן על ידי עושי המלאכה דיים כאשר יוכלון שאת והותר. כל זה איננו שוה לי כי שלמים וכן רבים יחידי סגולה מנדיבי עם קדש הפצירוני בתכלית הלחץ לעשות רצונו. ומה אעשה לאלה היום אשר חזקוני וזרזוני לדבר מצוה זו כי אם לשמור ולעשות את אשר דרשו ממני לכן בראותי כי גדול המצוה על פי קדושים כאלה ועושה אזרתי כגבר חלצי לקרבה אל המלאכה כי אמרתי גם זה יהיה לי אות לטובה להקים שמי על נחלתי בישראל כאשר קותה נפשי וה' הצליח לי"א.

בסוף הדברים בא דגם המדפיס. עי' יערי, סי' 36.

°2. שלא, (1) דף.

בהקדמת המחבר מודה הוא לדון שלמה ן' יעיש „אשר עזרני ועוז וישע אזרני... בממונו והונו לקרבה אל המלאכה... הנה כי כן יבורך... כמה"ר משה בכ"ר אברהם פסח שהתחיל במצוה וקדש במלוה אשר הלוני בעמלי הלואת חן וחסד לקרבה אל המלאכה עשרת אלפים כסף".

27] **זה ספר תולדת אהרן** מראה מקום מכל הפסוקים מחמשה חומשי תורה וחמש מגילות הנמצאים בשתא סדרי המסכתא והפרק הדף והעמוד חברו האלוף כמה"ר אהרן מפיסארו זצ"ל ונדפס בעיר פריבורג במדינת בריסגויא פעם ראשונה ולעת עתה נדפס שנית והוספנו על הנדפסים מראה מקום מהפסוקים נדרשים ונמצאים בספר הזוהר והעקידה ובעקרים כל זה עשינו להפקת רצון התלמידים והדרשנים למען יוכלו בנקלה למצא דברי חפץ לדרוש ולתור בחכמה ונופת תטופנה שפתותיהם גם ברוך יהיה הממציא הראשון מהשגות אלו אשר אמר מעט ועשה הרבה ולא נדר כי אם מראה מקום הש"ס והשיג שלשת המחברים הנז' צדקתו תעמוד לעד ומה' תהיה משכרתו שלמה אמן נדפס במצות השר בראגדין ע"י נאמן ביתו אשר פרינץ פה ויניציאה שנת נש"א ברכה.

°4. 87 דף.

ספר זה נדפס לתועלת קוני חמשה חומשי תורה [סי' 25] וגם נספח אליו.

28] **שנים עשר דרשות** מדרשות החכם הכולל כמהר"ר שמואל יודא נר"ו בן הרב הגדול בישראל נודע שמו כמהר"ר מאיר ז"ל קצנאילנבוגן מק"ק פאדווה. במצות השר זואן בראגדין בן האדון אלוויזו בראגדין ע"י נאמן ביתו אשר פורינץ. ויניציאה על יד זואן דגארה שנת ושמ"ח לפ"ק.

מעבר לשער: מרגלא בפומייהו דאנשי שתים הנה ארחות משפט לומדי ותופשי התורה יש אשר יהיה עם לבבו לעסוק בד' אמות של הלכה תחבולות יקנה דבר מתוך דבר עוקר הרים וטוחנן. ויש דרך ישר לפני איש למשוך לוית חן האנשים בחכת הדרש והאגדה ולוקח נפשות חכם נאה דורש. ואמרי אנשי לא ראי זה כראי זה נאה דורש אינו נאה מעיין ונאה מעיין אינו נאה דורש ולכל אחד חדר לבדו. לכן אמרתי גמרתי בלבי להראות כי לא יבצר מזמה ודעת באנשים מרי חטייא אשר נגע אלקים בלבם בחכמת העיון וטחנו ברחים ודכו במדוכה ההלכות עד אשר דק כי גם מזה לא הניחו ידיהם לעורר און בפשטים ובדרושים ערבים על שומעיהם כדבש ונופת צופים. עינינו

הרואות המאור הגדול הר"ן ע"ה נכר במדת אמיתות עיונו דקה מן הדקה על הרי"ף ז"ל ובתשובותיו עכ"ז אמין לבו בגבורים אשר מעולם אנשי השם לא תשבע עין לראות דרשותיו הנדפסים שנית למען ירוץ עין הקורא בהם וישביע בצחצחות נפשו. ככה יעשה ויורה דעת מעלת המחבר מורי ורבי אשר לו דומיה תהלה ה"ה כמהר"ר שמואל יודא נר"ו בן הרב הגדול כמהר"ר מאיר קצנאלנבוגן ז"ל בדרושים אשר חבר מים עמוקים וקרים על נפש עייפה ולוקחו מהמה כמספר הדרושים אשר להר"ן ז"ל כפות זהב שתים עשרה את זה לעומת זה עשה האלקים כלם נכוחי למבין. ויבין שמועה בשמעתתא דבעיא צלותא כיומא דאסתנא בשטותיו המדוייקים מאירים פני עיני המעיינים. ולא יעברו ימים רבים אם ה' ישמרהו ויחייהו כרצון איש ואיש מבני ישראל יוסיף אומץ לתורה ולתעודה במה שהגדיל תורה והאדיר וגם מהם יוקחו ויובאו אל בית הדפוס למען יעמדו ימים רבים ויאירו נגד פני הנבונים יהי ה' אלקיו עמו ויעל אלה דברי מקטני תלמידיו הקטן אשר פורינץ.

°4. סה, (1) דף.

ה"דרושים להר"ן" נדפסו לאחר מכן. עי' סי' 30.

29] חשן המשפט עם פירושי וחדושי הגאון עיני העדה ריש מתיבתא בקרית צפת תוב"ב כמהר"ר יוסף קארו זצ"ל אשר בזרוע עיונו קבץ כל הדעות ותילי תילים של הלכות חדשות גם ישנות לא היתה קריאה אשר שגבה ממנו את הכל העלה על ספר סביבות החבור הלז וקרא שמו בית יוסף. ה' יתן מנוחתו כבוד וכאשר זיכה את הרבים ללמד אותם דעת ודרך תבונות כן יזכה לחזות בנועם ה' באור החיים. ואופן וסדר ביאוריו וחדושיו על מה אדניהם הוטבעו, הכל רשום בהקדמתו, ממנה ישמע חכם ויוסף לקח. ועם היות כי המחבר הפליא לעשות ולא הניח לנו מקום להתגדר בו, מכל מקום להיות מנהג בעלי הדפוס ליפות את המלאכה שעור מה שאפשר, לכן כדי להקל הטורח מעל המעיינים והמבקשים איזה דינים סדרנו דרך סלולה לפני כל אדם ולא יצטרך בבקשו איזה דין לקרא כל הסימן מהטור מראשו לסופו ולא כל פירוש הרב המחבר. ובשביל כך סימננו פרטי רמזי הדינין דרך א' ב' ג' בלוח הסימנים, ואחר כך עשינו כמו כן סימניות בתוך הספר, ואותם הסימנים עצמם עשינום בתוך הביאור, באופן כי כל מבקש דרך משל דין אחד רשום בלוח בסימן ג' ימצאנו בפנים בסימן ג' וגם בפירוש בסימן ג' ובתוכו ילמד די מחסורו אשר יחסר לו. עוד הצבנו ציונים על הדינים המחודשים שחדש הרב בפירושו וסדרנו אותם כמו כן על סדר א' ב' ג' רשומים בלוח בסוף כל קפיטלו וכמו כן בספר עם סימן יד פשוטה. השם יתברך יקיים בנו קרא דכתיב אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה.

קחו דינים / מזוקקים / כמו זהב / וככסף
צרופים הם / וצדיקים / לכו שברו / לבית יוסף

נדפס במצות השר זואן ברגאדין שנת כי בשמח"ה תצאו לפ"ק בהשתדלות נאמן ביתו אשר פורינץ יצ"ו פה ויניציאה הבירה על יד זואן דגארה.

°2. תכא, (1) כז דף.

המגיה היה שמואל בכמ"ר אלחנן יעקב מן הארקוולטי ובסוף „חושן משפט" (דף תכא, ב) שר שיר שקול, שהתחלתו היא: „שירתי הכיני דרך" וסימנו: שמואל מן הארקוולטי חזק יצ"ו.

על שלושת הכתרים הגדולים נמצא כתר קטן ולמטה נדפס: כתר שם טוב.

30] שנים עשר דרשות שחבר הרב רבינו נסים זלה"ה נדפסו מחדש והוגהו בעיון נמרץ וכל המלאכה נמבזה ונמס שהיתה בהעתק אותה החרמנו במצות השר זואן בראגדין בן האדון אלוויזו בראגדין ע"י נאמן ביתו אשר פורינץ. נדפס בבית זואן דגארה פה ויניציאה שנת ותתענג בדש"ן נפשכם לפ"ק.

בסוף הספר: „נשלם ביום עשירי לחדש תמוז שנת ותתענג בדש"ן נפשיכם תושלב"ע ברוך ה' לעולם אמן ואמן".
°4. צ דף.

31] סדר הגדה של פסח בלשון הקדש ופתרונו בלשון איטליאנו עם כמה צורות על כל האותות והמופתים אשר נעשו לאבותינו במצרים ועל הים ובמדבר וכל סדר קדש ורחץ אל תרחק ממנו כי צורה קרובה. וכן מכות מצרים ואותיות מצויירות מורות איכות הברכות ודברים אחרים יפים עד מאד. המצאה חדשה ערוכה בכל עמוד ועמוד ולכל הנמצא בכתב נעשו צורות זו לזו ככל הכתוב בספר התורה וכל ישראל יראו ויבינו מתוכם דברים נפלאים לא שערום אבותיהם. ונוסף על כל אשר היה לפנינו מזמורים של פסח וברכת המזון ופתרונם וברכת העומר ערוכה שבעה על שבעה בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים יהללו את שם ה' אשר שם בלבי אני הזפרוני להוציא לאור מכלול יופי כזה לא תשבע עין לראות הצורות ולעולם תמצאו בהם חדושי' כי לא לחנם נעשו כי אם בכונת מתכוין ומה לי להאריך ועיניכם תראנה ופעולותי תהלתי יספרו נדפס פה ויניציאה בבית ייואני די גארא שנת שס"ט לפ"ק.

°2. 25 דף. קלף.

האכסמפלאר שראיתי, הנמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, מכיל דף לפני השער ועליו נדפס: „נדפס לשם הבחור נחמד כמ"ר גרשון פרינץ יצ"ו.

רש ועשר אל תתן לי כי עשר בלתי הרש
ופרט ודפוס הגדה זו ימצא בשמי כל איש דורש".

שיר זה הוא של יהודה אריה ממודינה ונמצא בדיואן לר' יהודה אריה ממודינה, מהדורת ש' ברנשטיין, פילדלפיה תרצ"ב, עמ' 140, סי' קג, ורשום עליו: לבקשת כמר גרשון פארינץ יצ"ו על שם גרשון לשנת שס"ט; ועי' שם, הערה 1, שבה נזכרה הגדה זו לראשונה מפי יצחק ריבקינד. א' יערי רשם הגדה זו בצירוף פאכסימיליה ב„קרית ספר", כרך ל (תשט"ו), עמ' 114—115, ופירש את השער ועניינו בדברים אלה: במלים „רש ועשר אל תתן לי כי אם עשר בלתי הרש" בא הבחור לרמז, שבמלה גרשון, הבאה לרמז על שנת הדפוס, אין להביא בחשבון את האות ר אלא האותיות ג'ש'ו'ן' ואילו במקום ר יש למנות אות י שנדפסה באות קטנה ממעל לאות ר, ואז תצא שנת שס"ט, המתאימה לשנה שנזכרה בפירוש בשער העיקרי. באות י שממעל לר' הוא בא לרמז גם לשמו של המדפיס: ישראל הזפרוני. ולכן הוא אומר: „ופרט ודפוס הגדה זו ימצא בשמי כל איש דורש", כי בשם גרשון מרומזת שנת הדפוס ואף שמו של המדפיס.

32] סדר הגדה של פסח בלשון הקדש ופתרונו בלשון איטליאנו עם כמה צורות על כל האותות והמופתים אשר נעשו לאבותינו במצרים ועל הים ובמדבר וכל סדר קדש ורחץ אל תרחק ממנו כי צורה קרובה וכן מכות מצרים ואותיות מצויירות מורות איכות הברכות ודברים אחרים יפים עד מאד המצאה חדשה ערוכ' בכל עמוד ועמוד ולכל הנמצא בכתב נעשו צורו' זו לזו ככל הכתוב בספר התור' ומתוכם יראו דברי' נפלאים לא שערום אבותיהם הכינה וגם חקרה זה כמו עשרים שנה זקן שקנה חכמה ה"ה הקשיש ונעלה כמ"ר ישראל הזפרוני ז"ל ואלה מוסיף על הראשונים פירוש צלי אש והוא קצור זבח פסח מהרב הגדול השר דון יצחק אברבנאל זצ"ל נדפס לתשוקת הבחור היקר ומשכיל כמ"ר משה בן הנעלה לתהלה כמ"ר גרשון פרינצו יצ"ו בויניציאה בבית ייואני קאליוני המדפיס שנת שפ"ט לפ"ק.
Apresso gli Illustr. Sig. Pietro Aluise et Lorenzo Brag.

°2. 19 דף. השיר „אדיר הוא" מתורגם גם לאשכנזית־יהודית.

א' יערי ב„קרית ספר", כרך ל (תשט"ו), עמ' 117. ולדבריו נדפסו שלוש מהדורות של אותה ההגדה באותה שנה עם התוספת „נדפס לתשוקת הבחור" וכו', עי' שם, עמ' 113.

נספח

בעמוד 63 נאמר, כי ספרים עברים נדפסו בוויניציאה עד שנת שי״ד ושוב הותרה הדפסתם בשנת שכ״ד. והנה ראינו, כי מאיר פארינץ השלים בחודש סיון שנת שי״ב את ספר „רב אלפס״ ואין אנו יודעים ספרים ששמו נקרא עליהם אלא החל משנת שכ״ד (השוה עמ׳ 73—74, סי׳ 11—12). אבל ידועים לנו ארבעה ספרים שנדפסו בדפוסו של אלויזי בראגאדין בשנים שי״ג—שי״ד, ואלה הם: 1) ספר הערוך לר׳ נתן ב״ר יחיאל; 2) תולדות אדם וחוה וספר מישרים לר׳ ירוחם ב״ר משולם; 3) לחם יהודה לר׳ יהודה לירמה; כולם דפוסי ויניציאה שי״ג; 4) פירוש על פירוש החכם רבי אברהם אבן עזרא... מ ג י ל ת ס ת ר י ם לר׳ שמואל מוטוט, ויניציאה שי״ד. שלושת הכתרים הידועים מדפוס בראגאדין מקשטים גם ספרים אלה. בשלושה מן הספרים הללו אין שום זכר לשם יהודי שהתעסק בהם בהבאתם לדפוס ובהגהתם. וספר לחם יהודה נשרף רובו ככולו בראש השנה שי״ד (ע׳ בספרי „תולדות הספר העברי״, ירושלים תש״ה, עמ׳ 59—60). ורק בספר הערוך נזכר המהדיר שמואל מן הארקוולטי. בסוף הספר רומז המחבר על שריפת התלמוד וכן הוא מדבר בשבחו של מאיר פארינץ ודורש את שמו בנוטריקון: מכתב אלהים חרות על הלחת. כמו כן הוא מזכיר את השתדלותו של פארינץ לפני מלכים ושרים לבטל את הגזירה על הספרים העברים, שלא הצליח בה. ואפשר שספר זה נדפס עוד על־ידי פארינץ, אלא שבאותו זמן אסור היה לו לקרוא את שמו על ספריו.

וזהו תיאורו של הספר:

ספר הערוך עורך שולחן במעגל ובמעוזו מחזק כל בדק חברו הרב המובהק פטיש החזק תנא דאורייתא בוצינא דנהורא הגאון הרב רבי נתן הצדיק ז״ל בן כבוד קדושת מרנא ורבנא הרב רבי יחיאל ז״ל בן כבוד גדולת קדושת מרנא ורבנא אברהם ז״ל מעיר רומי וקבץ כל מלה חמורה שבתלמוד בספר הזה וסידרו באלפא ביתא למען ירוץ הקורא בו. ונוסף בזה על הנדפסי׳ מאז המורה מקום על פיו יצאו ועל פיו יבאו דפי התלמוד ובאיזו מסכתא תחנותם וכל זה מסודר ע״י הבחור הנחמד והמשכיל רבי שמואל בן האיש הנבון ירא אלהים וסר מרע כמ״ר אלחנן יעקב מן הארקוולט״י יצ״ו יגע ומצא למען ישתלם הספר בפרטיו כבכללו. נדפס במצות השר מיסיר אלויסי בראגאדין בן האדון מיסיר פירו שנת חמשת אלפים וארבע מאות ושלש עשרה לבריאת עולם תחת ממשלת השררה יר״ה בשנה ראשונה בחדש שני לאדונינו הדוכוס מארקו אנטוניו טריוויסאנו יצ״ו יר״ה בויניציאה.

2°. קסו דף.

בסוף הספר: אמר הצעיר שמואל בן הישיש כמ״ר אלחנן יעקב מן הארקוולט״י יצ״ו. נקרא נקראתי בימי חרפי להציב ציונים בספר הנכבד הלז בכל מקום יזכר בו מסכתא בלעדי הפרק או הפך זה, ובכלל להורות דרך הדפוס עד היות כשחר נכון מוצאם. ואמנם תכלי׳ זה בשתים תתחתן, אם בעצם וראשונה להמצי׳ מנוח למי שהלכה רופפת בידו הבא למצא חפץ באחד ממאמרי רז״ל מתוך ספר זה שלא ידע מקומו איו עד מהרה ירוץ אל מקום תחנותו לא ייעף ולא ייגע, ואם לסקל המסלה משגיאות הנדפסים מקדם עצמו מספר. ובכן היתה המלאכה נכונה בידי ערוכה בכל ושמורה לא נתתי שנה לעיני עד אמצא מקום כל מלה ומלה ואם און ביד המדפיסים הרחקתיהו.

אני טרם אכלה הנה מעוף צוקה ואפלה נותן עמלי כחציר גגות שקדמת שלף יבש כי ככבים אספו נגהם ונפש כל העם מרה עליו על אותיות פורחות אשר ירשיעון אלקי׳ ומאז היו הלוך וחסור הצלחות עמנו ואין אומר השב, מן הוא והלאה נשאוני מקרי הזמן אל ארץ אחרת וספרי יצאוני.

ויהי כי ארכו לי הימים ונשתנו הזמנים אחרי שובי בקריה עליזה עלץ לבי בראות העמל שעמלתי הולך ואור ויפג כי לא האמין יזוקק שבעתים בלא עולתה בו כאשר זמם לעשות.

אפריין נמטייה אל המשכיל אשר נדב לבו אותו להציב דלתות למלאכתו, גם ברוך יהיה הבקי וחריף באמנותו כמ״ר מאיר פרינצו יצ״ו יגע ומצא אותיות ספיר גזרתן, הכי קרא שמו מאיר מכתב

אלהים יפה ירושם, הלא זה האיש שם נפשו בכפו לדבר עם מלכים ויועצי ארץ או עם שרים להחזיר עטרה ליושנה. ואם הוכח במכאוב על זה עוד ידו נטויה להגדיל תורה ולהאדיר בל נמטו פעמיו.

אקרא אם כן אל השרידים ראשי עם קדש, אם ימצאו בפעלתי עולה ידינוני לזכות על חסדם ועל אמתם כי לא זכיתי לכוין את שמועתי כאשר עם לבבי וצדקה תחשב להם בשומם מעקשים למישור ויתקנו את אשר עותו אצבעותי או ידי המדפיסים אשר עוד כל ימי הארץ ילפתו ארחות דרכם. אל אלקי אשים דברתי יאיר עינינו במאור תורתו ישובו יושבי בצלו אל המנוחה ואל הנחלה להבין ולהורות ומלאה הארץ דעה כי יהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ויברך את עמו בשלו.

על סדר הסליחות כמנהג מדינת קוילן

מאת

דניאל גולדשמידט

סדרי הסליחות, כפי שהם נמצאים בדפוסים השונים, לא נקבעו כנראה לפני המאה הט"ו. ברוב כתבי היד של אספי סליחות, וגם במחזורים העתיקים הכתובים במאות הי"ג—הט"ו, אין הסליחות מסודרות לפי הימים, אלא באות זו אחר זו, אחריהן הפזמונים, ה„חטאנו", התחינות, וכנראה היה הכל תלוי בבחירת הש"ץ. עד היום קיים בסדרי הסליחות של מנהג האיטלקים העקרון: „ואומר סליחה כרצון החזן"[1]. דומה לזה היה הסדר גם אצל האשכנזים. במאה הט"ו נקבע סדר מסויים לאמירת הסליחות ולחלוקתן לפי הימים והקהילות שמרו על מנהגיהן, שהיו, כידוע, דווקא בעניין זה חלוקים יותר מבשאר התפילות. במשך הזמן הגיעו כמעט כל המנהגים לדפוס: בשטח מזרח אירופה א) מנהג פולין[2] ב) מנהג פיהם, מעהרין ואונגרן[3] ג) מנהג ליטא וזאמוט[4] ד) מנהג פוזנא וגרודנא[5]; בשטח מערב אירופה ה) מנהג אשכנז הגדול (פראנקפורט ואגפיה)[6] ו) מנהג אֶלזאס[7] ז) מנהג האשכנזים שבאיטליה[8] ח) מנהג נירנבורג—פיורדא[9] ט) מנהג שוואבן ושווייץ[10]. היו קהילות שהמשיכו בשימוש ספרים כתבי־יד, כגון הקהילה הקטנה פלאס (Floss) במדינת באווארי‍ה, ששמרה על מנהג מיוחד באמירת הסליחות, שלא זכה לדפוס אלא במאה הי"ט[11]. ויש שהסתפקו בהדפסת קונטרסים שכללו השינויים כלפי מנהג אשכנז הנפוץ ביותר, כגון קהילת וורמייזא[12].

סדר סליחות אחד שזכה להדפסה חד־פעמית והיום נשכח כמעט לגמרי, הוא מנהג מדינת קוילן (Kőln). כידוע גורשו היהודים מעיר קוילן בשנת 1424 ולא חזרו לעיר עד זמן המהפכה הצרפתית, בסוף המאה הי"ח. אבל היו בשטח שלטונו של הארכיאפיסקופוס עוד קהילות, כגון דייץ (Deutz), בונא (Bonn), רימאגן (Remagen), לינץ (Lïnz), שקיבלו את מגורשי העיר הבירה[13] וגם הם שמרו כנראה על מנהג אבותיהם באמירת הסליחות. לכן היה צורך להדפיס את סדר הסליחות, אבל רק על סף המאה הי"ח זכו להוצאת הספר בדפוס. אין אנו יודעים מה מספר הטפסים שנדפס, שוודאי לא עלה על 300—500. היום לא ידוע אלא הטופס

1. עי' סליחות ותחנונים כמנהג ק"ק איטלייאני, טורינו תקי"ט, דף ט, ב; יא, א; יג, א וכו'.
2. לובלין שס"ג; פראג שס"ח. 3. פראג רפ"ט; שם ש"נ—שנ"ב.
4. אמשטרדם תי"א. 5. פראג שס"ח.
6. אויגשפורג רצ"ו; העדרנום ש"ו; ויניציה ש"ח.
7. ספד"מ תפ"ה. 8. ויניציאה ש"ס, תע"ב.
9. וילהרמשדורף תע"ד. 10. וילהרמשדורף תצ"ז; פיורדא תקמ"ב.
11. זולצבך 1843.
12. מערבות סליחות וכו', ספד"מ תע"ד, אבל זמן קצר אחר כך יצאה הוצאה שלמה (סדר סליחות עם הפסוקים ומערבות ויוצרות . . .), זולצבך תצ"ז.
13. עי' Weyden, Geschichte der Juden in Kőln, 1867, ע' 251.

שהיה באספו המפורסם של הרב דוד אופנהיים ז"ל מפראג, שנמכר אחר כך אל Bodleian Library באוכספורד. טופס זה היה גם לפני צונץ[14]. כוונתי ליתן כאן פרטים על ספר נדיר זה (סימנו: Opp. 4° 1322)[15].

והנה נוסח השער:

סליחות כמנהג מדינת קוילן אשר מעולם לא נדפסים. דברי כבושים וכמוסים. מסוד חכמים ונבונים מלמד דעת מבינים. לחנן פני מלך ה' אל טוב וסלח מוחל עונים. באשר חלפו ועברו השנים. שלא כסדרן תלאות הזמנים. הסימנים וכלי הרו"אים שונים. וקצת סליחות נעלמות ונפלאות. אחד בעיר ושנים במשפחה נמצאות. והנה כי כן יבורך גבר ירא ה' יגיע כפו כי תאכל. בברכות אבות בכל מכל כל. קול הדר לו להדרו פני איש זקן עוטה עולה. מתושבי דייץ הקהלה. לו נאוה תהלה. האלוף כהר"ר יצחק בן הח' פ"ו הר"ר אברהם זצ"ל. חתן איש תמים טובי מדינה הר"ר ליפמן רויזבורג מבית לוי זצ"ל. מתנדב מנחה לכבוד ה' להתאזר מתניו בקסת סופר. להעתיק דברי עתיקין שתקנו ותיקין. באיסור אחד כולל כל הסליחות יחד ע"פ הסדר כהלכתן כדי להביאן לדפוס מי שישאל בידו לעשות. וכאשר שמעו כן ראו אלופי פ"ו עדה המדינה כולם עונים ואמרו כאחד מיוחד הוא ראש המדברים כהר"ר משה לינץ ונדבו בשער בת רבים. לרוב חפצי מזכי הרבים. להדפיס ביופי נייר ודיו כאשר תראו ביפיו. גם הוגהו בתכלית הדיוק ואמיץ כח. להיות לפני ה' לריח ניחוח.

נדפס פה פרנקפורט דמיין שנת שויתי ה' לנגדי ת מ י ד לפ"ק.

הספר כולל 112 דף ב־4°. קטן. הקונטרסים סומנו באותיות גותיות A—Z Aa—Ff. כל קונטרס בן 4 דפים.

על עיבוד הטכסט ועל המגיה נותנת לנו פרטים מעניינים חתימת הספר:

דברי בעל המגיה ה"ה כהר"ר ראובן דייץ יצ"ו

ראו אביעה ואדבר בדברים נאמרים באמת אין דרכי להגיה ספרים, רק ע"י הפצרה של בעל המדפיס ואשר הראה לי שהעתקה של אלו סליחות הן כ"י של אבי שי' נתרציתי לכך וכאשר נדרתי כן קיימתי והגהתי הסליחות על צד היותר הטוב כאשר עיניכם תחזנה (!) משרים (!) מה גם בראשית מלאכתי ראיתי כי אעפ"י שדברי ההעתקה אדוני אבי כהר"ר יצחק עולה כולה כליל. ודייק בלישנא כאנשי יהודא ולא כאנשי גליל. בכל זאת ע"י הרבה העתקות שנעתקו אלו סליחות מכתב לכתב כמה שנים נפלו בו כמה טעות (!) נשתנו ונשמטו כמה תיבות וחרוזות עד שנשארו הסליחות בכמה מקומות בלי הבנה ופירוש. ואמרתי מה לי להניח ראשי בין הרים גדולים להגיה שום דבר ורציתי להמשיך ידי ממנו לולי שמצאתי בין הספרים שלי הבאים לי מחמי החסיד כהר"ר יוסף הויניק ז"ל סליחות בכתב על קלף ישן נושן הנכתב בדקדוק ממש ומוגה ונרשם בו כל שמות המחברים של כל סליחה וסליחה. ובו מצאתי כל הסליחות כמנהג מדינת קוילן ואמרתי סימנא מלתא שעלי המלאכה לגמור. וכן הגהתי אלו סליחות מכל טעות שהיה בהן כבר והמבין יבין. וכן יגילו וישמחו בני המדינה אשר ה' הופיע להם לילך בדרך סלולה להתפלל כמנהג אבותיהם כאשר יסדו ותקנו להם קדמוניהם. וקרוב לודאי אם לא באו הסליחות לידי להגיה מעולם נשארו בטעות וחסרים ע"כ גם אני אתן שבח לאל עולם אשר מזכיני להיות מן המזכי

14. צונץ, Ritus, ע' 138.

15. הפרטים ניתנו על פי התצלום הנמצא בבית הספרים הלאמי בירושלם.

הרבים וכן יזכיני ה׳ לדברים הרבה כ״ע הקטן הצעיר ראובן בלא״א הר״ר יצחק שליט מדייק.

ותהי השלמת מלאכתו ביום שני ט אלול שנת ד ת ן לפ״ק.

אשר לתוכן הספר ניתן כאן סדר הסליחות, עם הפסוקים הקודמים להן.

יום א

פתיחה : איך נפתח

א סליחה : אנשי אמנה אבדו

ב " תבא לפניך שועת חנון

ג " אין כמדת בשר מדתך

ד פזמון : במוצאי מנוחה

ה חטאנו : אל נא רפא נא

יום ב

ו סליחה : אין מי יקרא בצדק

ז " ישראל עמך תחנה עורכים

ח " אזון תחן והסכת עתירה

ט פזמון : ה׳ ה׳ אל רחום וחנון

י חטאנו : יושב בגבהי מרומים

יום ג

יא סליחה : איככה אפצה פה

יב " אם עונינו רבו להגדיל

יג " אני יום אירא

יד פזמון : ישראל נושע בה׳

טו חטאנו : אדון בינה הגיגינו

יום ד

טז סליחה : אליך נשואות עינינו

יז " אליך אקרא איום ונורא

יח " אויתיך קויתיך

יט פזמון : רועה ישראל האזינה

כ חטאנו : אודה עלי פשעי

יום ה

כא סליחה : אם אמרי אשכחה

כב " אבדו חכמי גזית

כג " ארכו הימים ודבר חזון

כד פזמון : מלאכי רחמים

כה חטאנו : אבותי כרבת ריבם

יום ו

כו סליחה: אני קראתיך כי תענני אל

כז " אפסו אשים ובטלו קרבנות

כח " תערוג אליך כאיל על אפיקים

כט " איה קנאתך וגבורתך

ל פזמון : למה ה׳ תעמוד ברחוק

לא חטאנו : אז קשתי וחרבי

יום ז

לב סליחה : אריה ביער דמיתי

לג " אלהים בישראל גדול נודעת

לד " אל ימעט לפניך את כל התלאה

לה פזמון : חננו ה׳ חננו

לו חטאנו : אדון משפט בקרבך

ערב ראש השנה

לז פתיחה : לב ונפש נשפך כמים

לז* סליחה : אדון כתקה מועד

לח שלמונית : אני ברוב חסדך

לט " אני עבדך בן אמתך

מ סליחה : אנשי אמנה אבדו

מא " אנשי אמנה עברו

מב " איה כל נפלאותיך

מג שלישיה : אשפוך שיחי לפניך צורי

מד " אדון דין אם ידקדק

מה " אלהים אין בלתך

מו שנייה : אדון בפקדך אנוש

מז " אדון בשפטך אנוש רמה

מח " אך במתח דין ומרוץ חבל

מט " אל באפך פן תמעיט

נ " תיעוב שמלות ובשחת נטבל

נא " אוילי המתעה מרגיז

נב " אך בך לדל מעוז

נג " אך בך לדל עזרה

נד " אביוני עמך עניים ודלים

נה " אנוסה לעזרה פצתי עדיך

נו " תעלת צרי תרף

נז עקידה : אשא כנפי שחר

נח שנייה : תמור עבודת מזין

נט עקידה : אהבת עזז ותוקף חבה

ס " אמונת אומן עצות מרחוק

סא " אמונים בני מאמינים

סב פזמון : שופט כל הארץ

סג סליחה : אלהים אל דמי לדמי

סד סליחה : את הקול קול יעקב נוהם

סד* חטאנו : אלה אזכרה

סה פזמון : ה' שמעה ה' סלחה
סה* [פסוקים : נקום נקמת . . .]
סו פזמון : זכור ברית אברהם
סז [תחינה : י"ה"ר מלפניך]
סח תחינה : תפלה תקח תחנה תבחר צום גדליה
סט פתיחה : ה' אלהי צבאות נורא בעליונים
ע סליחה : אמנת מאז ארשת שפתים
עא " אבלה נפשי וחשך תארי
עב עקידה : אנוש עד דכא תשב
עג שלמונית : אורח צדקה ועלמות נחיית דבריך
עד סליחה : אריה ביער דמיתי
עה " את צום השביעי ואת צום החמישי
עו שלישיה : שוממתי ברוב יגוני
עז עקידה : אזרחי מעבר הנהר
עח פזמון : הורית דרך תשובה
עט חטאנו : כסא כונן בחסדך
פ [תחינה : כשחטאו ישראל במדבר]
פא תחינה : תורה הקדושה יום ב שבין ראש השנה ליום הכיפורים
פב פתיחה : שיחרנוך בקשנוך יוצר הרים
פג סליחה : את ה' בהמצאו
פד " ה' אלהי ישראל צדיק אתה
פה שלמונית : תשוב תרחמנו שוב שבותינו
פו שלישיה : אתה חלקי וצור לבבי
פז סליחה : אתה מקדם אלהינו אדונינו
פח עקידה : אל הר המור גבעת מוריה
פט פזמון : אם עוונינו ענו בנו
צ חטאנו : אמוניך שעה בשועם
צא תחינה : שבת הכסא יום ג שבין ראש השנה ליום הכיפורים
צב פתיחה : אשת נעורים האהובה
צג סליחה : אך בך מקוה ישראל ה'
צד " ה' אבינו אתה גואלנו מעולם
צה " ה' אלהי אברהם יצחק וישראל
צו סליחה : אנוש במה יצדק ביום דין
צז שלישיה : אליך ה' שועתי
צח שלמונית : תוחלת ישראל חסד לא נעזב
צט עקידה : אברהם היה אחד
ק פזמון : כי הנה כחומר
קא חטאנו : אשמרה אליך עוזי
קב תחינה : שערי שמים יום ד שבין ראש השנה ויום הכיפורים
קג פתיחה : סלח נא אשמתנו רבה
קד סליחה : אשירה ואזמרה שמך גואלי
קה שלמונית : תחרות רוגז הניח
קו " איך אוכל לבא עדיך
קז שלישיה : אלהים שלח עזרה
קח סליחה : אקרא בשמך להחזיק בך
קט עקידה : איתן האזרחי השכיל
קי פזמון : באשמורת הבקר
קיא חטאנו : אריד בשיחי
קיב תחינה : מלך מלכים ורם על רמים יום ה שבין ראש השנה ויום הכיפורים
קיג פתיחה : אז טרם נמתחו
קיד סליחה : אתה אלקי מלכי מקדם
קטו " אלהים ה' חילי בקראי תשמע קולי
קטז " אתה הרואה בעלבון עלובים
קיז " אריות הדיחו שה פזורה
קיח שלמונית : אמרנו נגזרנו לנו
קיט שלישיה : אקרא אל אלהים קולי
קכ עקידה : אהל שכן אם רקן
קכא פזמון : שחר קמתי להודות
קכב חטאנו : אוילים מדרך פשעם
קכג תחינה : תא שמע מרי עלמא
קכד תחינה (קודם מכניסי רחמים) : ה' שומרי לביתך נאוה לערב יום הכיפורים
קכה פתיחה : עם ה' חזקו ונתחזקה
קכו סליחה : אומץ יוסיף טהר ידים
קכז שלישיה : אורך ואמתך שלח
קכז* שלישיה : תמו פסו עבודת בית עולמים
קכח שלמונית : אב לרחם ורב סלוח

קכט שניה: אנוסה לעזרה פצתי עדיך
ואומרים סי׳ נז, נח, נא, נ

קל עקידה: אז בהר המור דץ יונת אלם

קלא עקידה: איתן לימד דעת

קלב פזמון: ירצה צום עמך

קלג חטאנו: אודך ה׳ כי אנפת בי
ואומרים סי׳ סה, סו, סז ומוסיפין

קלד תחינה: איש עניו חלה
ליוצר דיום הכיפורים

קלה סליחה: אנא ה׳ הנכבד והנורא

קלו " אנא הואל סלוח לעבדיך

קלז " אמנם אנחנו חטאנו והעוינו
למנחה דיום הכיפורים

קלח " אמנם אלהי עולם

קלט " תעלה תפלתנו למעון שמך

קם " אל עבדיך המצא קונם

קמא " ה׳ אלהי רבת צררוני
מנעורי

קמב עקידה: אמונים בני מאמינים

קמג " מפלטי אלי צורי וסתרי

קמד פזמון: שופט כל הארץ

קמה " שרי קדש היום איש ברעהו

קמו חטאנו: אדברה תחנונים כרש
למוסף דיום הכיפורים

קמז סליחה: איך אשא ראש וארים פנים

קמח " אפס מזיח מחבב ומכפר

קמט " אבל אנחנו חטאים ואשמים
ואומרים סי׳ מג, כז, קמא, נט

קנ עקידה: את הברית ואת החסד
ואומרים פזמון סי׳ סה

וחטאנו סי׳ סו

קנא סליחה: אכפרה פני מלך רב

קנב " משאת כפי מנחת ערב

קנג " אני הוא השואל
ואומרים סי׳ קמא, עו

קנד פזמון: מי אל כמוך נושא עוון...
אנשי משמר ואנשי מעמד...

קנה חטאנו: גדול עווני ולחטא הוספתי

מתברר אפוא, שהסליחות הכלולות בספר ידועות לנו ברובן גם ממנהגים אחרים, בעיקר ממנהג אשכנז הגדול. אף על פי כן יש להעיר על כמה פרטים. סי׳ יז בא בנוסח „אליך אקרא״ (ולא בנוסח „אליך ה׳ אקרא״, כמו בפולין, ולא „אליך נקרא״ כמו באשכנז). סי׳ לז בנוסח „לב ונפש״ (כצ״ל, וכן במנהג האשכנזים שבאיטליה; בשאר המנהגים „אליך לב ונפש...״). סי׳ נא בנוסח „אוילי (לא „אויל״) המתעה״. סי׳ סו קטוע כרגיל, אבל יש כאן, יתר על שאר המנהגים, החרוזים ז—ח, ש—ת[16]. סי׳ עט „כסא כונן״, הוא חלק מן הסליחה „אדון משפט בקרבך״, כמו במנהג אלזאס סי׳ קי. סי׳ קכ בנוסח „אהל שכן״ כמו במנהג אשכנז.

מספר סליחות ידוע לנו או ממנהגי מזרח אירופה או ממנהגים נדירים, כגון „אוילי המתעה״, סי׳ נא הנזכר, ממנהג פיהם, אלזאס והאשכנזים שבאיטליה; נז ממ׳ פולין (סי׳ צז); נח מפולין (קכו), ליטא (קלו); ס מנירנבורג, אלזאס (סי׳ נ), ווירמייזא והאשכ׳ שבאיטליה; צ מפלוס (דף פז); צה מפלוס (דף קכז); קג מנירנבורג (יום ז); קג ממחזור רומא (ב, עמ׳ 205); קיד מפיהם (סי׳ ע); קטו מנירנבורג (יום ה בתשובה); קטז מפיהם (סי׳ עט); קלד מפולין ומפיהם (בתוך התחינה „וכשחטאו ישראל במדבר״ בערב ראש השנה); קם מאלזאס (סי׳ קכב).

ואלו הסליחות שנשתמרו אצל האשכנזים בכמה כתבי־יד, אבל לא נתקבלו במנהגים הידועים ונדפסו רק בספר זה:

16. הנוסח השלם לא נשמר אלא במחזורי אפ״ם ובכמה כתבי־יד ונדפס על־ידי בראדי—וינר, מבחר השירה העברית, מהד׳ ב, עמ׳ סב, ועל ידי הברמן, רבינו גרשם מאור הגולה, סליחות ופזמונים, עמ׳ 30.

סי׳ נ תיעוב שמלות ובשחת נטבל
נה אנוסה לעזרה [=קכט]
צד ה׳ אבינו אתה
צט אברהם היה אחד
קז אלהים שלח עזרה
קט איתן האזרחי השכיל
קיז אריות הדיחו שה פזורה
קכז* תמו פסו עבודת בית עולמים
קנד מי אל כמוך — אנשי משמר ואנשי מעמד.

מהם נדפסה הסליחה נה = קכט בספר אשמרת הבקר מחבורת מעירי שחר, ויניציאה ת״פ.

אין אנו יודעים מה היתה סיבת ההשמדה של סדר הסליחות כמנהג מדינת קוילן. עובדה היא, שהיהודים ששבו לעיר קוילן לאחר המהפכה הצרפתית הצטרפו למנהג אשכנז הגדול, כנראה משום חוסר ספרי סליחות לפי מנהגם העתיק.

הדפוס העברי באזמיר

מאת

אברהם יערי

משלושת מרכזי הדפוס העברי בקיסרות העותומנית: קושטא, שאלוניקי ואזמיר, היה האחרון הצעיר לימים. בקושטא ובשאלוניקי נוסדו בתי־דפוס עבריים עוד ברבע הראשון למאה השש־עשרה, כי בהן היו שרידי קהילות רומאניוטים, היינו מימי מלכות ביזאנטיה, ואליהן נוספו לאחר גירוש ספרד, פורטוגאל וסיציליה גם רבים מן המגורשים מן הארצות הללו, ואילו אזמיר עמדה כמעט בחורבנה עד המאה השבע־עשרה. ורק משהפכה בראשית המאה השבע־עשרה מרכז החברות המסחריות הבריטיות, הצרפתיות וההולאנדיות, נוסדה בה קהילה יהודית, שרבה הראשון היה ר' יוסף אישקאפה. היהודים שימשו מתורגמנים לסוחרי אירופה ועל־ידי כך נודעה להם השפעה רבה במסחר עיר־הנמל. עם התבססותה של הקהילה הורגש בה הצורך בבית־דפוס עברי, שבו יוכלו חכמי העיר, ואסיה הקטנה בכלל, להדפיס את חיבוריהם. וכך נוסד בה הדפוס העברי הראשון בשנת תי"ח (1658) [1].

*

תולדות הדפוס באזמיר ניתנות להתחלק לארבע תקופות:

א. תקופת שנות תי"ח—תל"ה (1658—1675), תקופת פעולתו של המדפיס אברהם בן ידידיה גבאי.

ב. תקופת שנות תפ"ט—תצ"ט (1728—1739), תקופת פעולתם של השותפים יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן.

ג. תקופת שנות תקי"ד—תקכ"ז (1754—1767). בתקופה זו פעלו באזמיר שלושה מדפיסים: 1. יהודה בן דוד חזן. 2. יעקב בן שמואל באלנסי. 3. אוסטה מארגוס.

ד. תקופת שנות תקצ"ח—תרפ"ד (1838—1924). בתקופה זו פעלו באזמיר שבעה־עשר בתי־דפוס שונים, אם זה בצד זה ואם זה אחר זה. ואלה הם:

1. דפוס שמואל חכים, בשנות תר"א—תר"ד (1842—1844).
2. דפוס יצחק חכים וחיים יצחק שאול, בשנות תר"י—תרי"ז (1850—1857).
3. דפוס בן־ציון בן משה רודיטי, בשנות תרי"ז—תרמ"ד (1857—1888).
4. דפוס יעקב ואחיו בני הרב ר' שמואל אשכנזי, בשנות תרי"ב—תרט"ו (1852—1855).

1. על החיים הפנימיים בקהילת אזמיר במאה השבע־עשרה והשמונה־עשרה, עיין: שמואל ורסס, מחיי הקהלה באזמיר. במאסף „יבנה" ב (ירושלים ת"ש), עמ' 93—111.

5. דפוס ר' נסים חיים מודעי ויעקב אשכנזי, בשנות תרכ"א—תרכ"ג (1861—1863).
6. דפוס בני משפחת די שיגורא (יצחק שמואל די שיגורא, אהרן יהושע די שיגורא, חיים אברהם די שיגורא) ושותפיהם, בשנות תרכ"ה—תרס"ו (1865—1905).
7. דפוס אברהם פונטרימולי ויעקב פולי, בשנות תרל"ו—תרמ"ט (1876—1889).
8. דפוס מרדכי בן יצחק בארקי, בשנות תרנ"ו—תרנ"ז (1896—1897).

ועוד כמה בתי־דפוס קטנים, שבהם נדפסו בעיקר ספרי־לאדינו או עתוני־לאדינו. ואלה הם:

9. דפוס ג' גריפפיט, בשנות תקצ"ח—תרי"ג (1838—1853).
10. דפוס לה בואינה איספיראנסה, משנת תרל"ו (1876) ואילך.
11. דפוס „שבת אחים", בשנת תרל"ח (1878).
12. דפוס ב' טאטיקייאן, בשנות תרנ"ג—תרנ"ז (1893—1897).
13. דפוס איל נוב'יליסטה, משנת תרמ"ט (1889) ואילך.
14. דפוס איל מיסיריט, משנת תרנ"ז (1897) ואילך.
15. דפוס אפרים מלמד, בשנות תרס"א—תרפ"ד (1901—1924).
16. דפוס פראנקוס, בשנות תרס"ד—תרפ"ב (1904—1922).
17. דפוס בן סניור, בשנות תרע"ג—תרפ"ב (1913—1922).

*

ועתה אתאר את תולדותיו ומהותו של כל בית־דפוס לחוד.

א. בית־דפוסו של אברהם בן ידידיה גבאי

בית־הדפוס הראשון באזמיר נוסד על ידי אברהם גבאי, בנו של ידידיה גבאי ובן־בנו של ר' יצחק גבאי, מחבר פירוש על המשנה בשם „כף נחת", שנדפס בפעם הראשונה בויניציאה בשנת שע"ד (1614) ואחר־כך פעמים רבות.

מלאכת־הדפוס מסורה היתה בידי משפחת גבאי. כבר אבי־אביו של המדפיס מאזמיר, ר' יצחק גבאי, בעל „כף נחת", היה מסדר בדפוס בראגאדין בויניציאה בראשית המאה השבע־עשרה. אביו של המדפיס מאזמיר, ר' ידידיה גבאי, יסד את בית־הדפוס הראשון בליוורנו, שהיה קיים עשר שנים, שנות ת"י—ת"כ (1650—1660), ובו נדפסו ספרים חשובים[2]. לעת זקנתו שלח את בנו הבחור אברהם גבאי לאזמיר, שעם חכמיה היה קשור, ומסר בידו רוב החומר הטיפוגראפי לייסד בית־דפוס באזמיר. האב נשאר בליוורנו עוד שנים אחדות.

בשנת תי"ז (1657) הגיע הבחור אברהם גבאי ועמו „אומנים בקיאים" לאזמיר וכונן בה את בית־דפוסו. ראשית מלאכתו היתה הדפסת הספר „ראש יוסף" על אורח חיים, לר' יוסף אישקאפה, הרב הראשון של אזמיר. סידורו של ספר זה התחיל למחרת ראש השנה, ביום ג בתשרי תי"ז, ונסתיים ביום יד בשבט באותה שנה.

2. כגון: ילקוט שמעוני עם פירוש ר' אברהם גדילייא מחברון, שני חלקים, ת"י—ת"כ; שו"ת הרדב"ז, שני חלקים, ת"י—תי"א; סידור־התפילות כה תברכו, תי"ג; תולדות אדם, שו"ת הרשב"א, תי"ז; כנסת הגדולה לר' חיים בנבנשתי על אורח חיים, תי"ח.

ועוד קודם שנסתיים ספר זה בדפוס התחיל בסידורו של חלק חושן משפט של אותו ספר. בהקדמה לספר זה כותב המחבר ר' יוסף אישקאפה: „אנה ה' לידי... בחור כארזים... כה"ר אברהם גבאי בעל הדפוס, בן בנו של החסיד בעל כף נחת זצ"ל, ועמו אומנים בקיאים במלאכת ה'... ובהגיעו פה העירה... דברתי עמו על הדפסת ספרי זה... ומלא חפצי... ויגיעהו האל לחופה ולבנים זכרים עוסקים בתורה בחיי אביו הזקן... כבר התחילו האומנים בטור חשן המשפט"[3]. עוד באותה שנה, תי"ח, הדפיס המדפיס עוד את „ספר כתובות", הכולל פיוטים לחג השבועות שהיו נוהגים לאומרם באזמיר ולא נדפסו במחזורים[4].

בשנה שלאחריה, תי"ט, הדפיס המדפיס שלושה ספרים: מקור ברוך, שו"ת לר' ברוך קלעי; ראש יוסף על חשן משפט לר' יוסף אישקאפה; שמע שלמה, דרשות לר' שלמה אלגאזי[5]. בשנה ההיא הלך המדפיס לקושטא לארוס לו אשה[6].

בשנה השלישית למלאכתו, ת"כ, הדפיס שוב שלושה ספרים: כנסת הגדולה, חלק חשן משפט, לר' חיים בנבנשתי[7]; לחם רב, שו"ת לר' אברהם די בוטון; שו"ת לר' מאיר די בוטון[8].

משתי השנים שלאחר־מכן, שנות תכ"א—תכ"ב, לא הגיע לידינו שום ספר שנדפס באזמיר.

בשנת תכ"ג הדפיס את הספר „הליכות אלי", על כללי התלמוד, לר' שלמה אלגאזי[9]. בשנה ההיא הגיע אביו הזקן של המדפיס מליוורנו. בדברי המדפיס שבסוף ספר זה נאמר: „וטרם אכלה לדבר אשאלה רשות מעטרת ראשי אדוני אבי נר"ו אשר בא מליגורנ"א והעמידני על הדפוס. ה' יתן לו שיבה טובה".

משבע השנים שלאחר־מכן, שנות תכ"ד—ת"ל, לא הגיע לידינו שום ספר שנדפס על־ידו. מה סיבתה של הפסקה ארוכה זו לא נדע. על כל פנים לא נגרמה על־ידי פולמוס שבתי צבי בלבד, שהרי גם בשנתיים שקודם הופעת שבתי צבי כמשיח, שנות תכ"ד—תכ"ה, לא נדפס שום ספר שם.

בשנת תל"א חידש המדפיס את מלאכת־הדפוס ובשנה ההיא הדפיס שני ספרים: „דובב שפתי ישנים" לר' משה בנבנשת די שיגוביה; שיירי כנסת הגדולה על אורח חיים לר' חיים בנבנשתי[10].

בשנה ההיא, תל"א, נפטר אביו של המדפיס, ר' ידידיה גבאי, כי בספר „דובב שפתי ישנים" הוא נזכר עוד בברכת החיים „נר"ו" ואילו בספר השני שנדפס בשנה ההיא, שיירי כנסת הגדולה על אורח חיים, הוא נזכר בברכת המתים „זצ"ל". יש לשער שנפטר באזמיר[11].

3. עיין להלן ברשימה, מס' 1.
4. עיין להלן ברשימה, מס' 2 (ועיין צילום השער בציור ג).
5. עיין להלן ברשימה, מס' 3—5.
6. עיין להלן ברשימה, בהערה למס' 3.
7. החלק הראשון ממנו, על אורח חיים, כבר נדפס על־ידי אביו בליוורנו בשנת תי"ח.
8. עיין להלן ברשימה, מס' 6—8.
9. עיין להלן ברשימה, מס' 9.
10. עיין להלן ברשימה, מס' 10—11.
11. ג' שלום, בספרו „שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו", תל־אביב תשי"ז, עמ' 119, עירבב את פרשיות פעולתו של ידידיה גבאי. בדברו על שמועות שהגיעו לאמשטרדם על מעשיו של שבתי צבי באזמיר בשנות החמשים, הוא כותב, שמקור השמועות היה „הזקן ידידיה בן יצחק

משתי השנים שלאחר־מכן, שנות תל"ב—תל"ג, שוב לא הגיע לידינו שום ספר מבית־דפוס זה.

בשנת תל"ד הדפיס את הספר „בני אהרן", שאלות ותשובות לר' אהרן לפפא[12].

בשנת תל"ה, השנה האחרונה לקיומו של דפוס זה באזמיר, הדפיס אברהם גבאי ארבעה ספרים: „גופי הלכות" על כללי התלמוד, לר' שלמה אלגאזי; „ישמח משה", דרושים לר' משה בושאל; „עין יוסף", דרושים לר' יוסף חזן; „קרבן מנחה" לר' יעקב חאגיז[13].

בית־דפוסו של אברהם גבאי באזמיר היה קיים אפוא שמונה־עשרה שנים ובו נדפסו, תוך שבע שנים, ששה־עשר ספרים, משל חכמי אזמיר: ר' יוסף אישקאפה, ר' שלמה אלגאזי, ר' חיים בנבנשתי, ר' אהרן לפפא, ר' יוסף חזן, ועוד, וכן כתבי־יד שנמצאו באזמיר וספר פיוטים כמנהג אזמיר.

*

שמות הפועלים שעבדו בדפוס אברהם גבאי לא נזכרו בספרים.

לעומת זה נזכרו שמות המגיהים, שלא פעלו מטעם המדפיס אלא מטעם המחברים או המביאים לדפוס. ואלה הם לפי סדר א"ב:

אברהם בן יצחק אזובי, בשנת תל"ה (עיין להלן ברשימה מס' 15).
אברהם בן ר' שלמה אלגאזי, בשנת תי"ט (שם, מס' 5).
יהודה בן יצחק לפפא, בשנת תל"ה (שם, מס' 13, 14).
ישי אלמולי, בשנת ת"כ (שם, מס' 8).
משה גבאי, בשנת תי"ח (שם, מס' 2).
משה קארילו, בשנת תי"ט (שם, מס' 5).
שמואל באלנסי, שנסתייע בבניו יעקב ושמואל, בשנות תי"ח—תי"ט (שם, מס' 1, 3, 4).
שמעון רודיטי, בשנת ת"כ (שם, מס' 7).

המדפיס הודיע כמה פעמים בשולי הספרים שהדפיס, שלא הוא ופועליו אחראים לשיבושים שנפלו בספרים, אלא המגיהים. הוא כותב: „ואני מהלה לכל הקורא בו אם מצא איזה טעות ושגיאה לא עלי תלונתכם כי על המגיהים כמו שנראה בהקדמות שבספרים שהדפיס אדוני אבי בליוורנו ובהקדמותי שבספרים שהדפסתי פה באזמיר, כי הפועלים נוהים דעתם על המגיהים". ובספר אחר הוא כותב: „ואני התאזרתי כח... שתהיה המלאכה שמורה וערוכה בתכלית היופי בנייר ובדיו ואותיות מחכימות על ידי אומנים בקיאים, ואם המצא ימצא איזה טעות, לא תלינו עלינו כי אם על המגיהים, כי עליהם אנו סומכים"[14].

גבאי מאיזמיר, המכונה כף נחת, שהיה בעל בית־הדפוס העברי באיזמיר ואחרי כן עבר להדפיס בליוורנו". הנכון הוא, שמדפיס זה לא פעל אלא בליוורנו בשנות ת"י—ת"כ. לעת־זקנתו, בשנת תכ"ג, הגיע מליוורנו לאזמיר. ופעולת־הדפוס באזמיר נעשתה על־ידי בנו, אברהם גבאי. על מה שנעשה באזמיר בשנות החמשים לא יכול היה ידידיה גבאי לדעת אלא מפי השמועה. לדברי שלום שם יש להעיר עוד, שאמנם היה ידידיה גבאי באמשטרדם ונתיידד עם ר' מנשה בן ישראל, כפי שיבואר להלן.

12. עיין להלן ברשימה, מס' 12.

13. עיין להלן ברשימה, מס' 13—16. בספרים אלה מציין המדפיס את שנת הדפוס בפרט „תהלה" ואינו מציין אם לפרט קטן או לפרט גדול. אולם מכיון שלגבי שנים מהם ניתן להוכיח שהכוונה לשנת תל"ה (מס' 13, 15 ברשימה שלהלן), אפשר ללמוד מהם גזירה שוה על השאר.

14. עיין להלן ברשימה, מס' 5, 6, 8.

איש־הביניים ששימש מתווך בין המדפיס ובין המחברים או המביאים לדפוס היה ר׳ שלמה בן משה ן׳ עזרא, תלמידו של ר׳ יוסף אישקאפה. הוא מודיע על כך באחת מהקדמותיו: „אודה את ה׳... ונתנני לחן ולחסד בעיני... בעל הדפוס נר״ו, אשר מיום בואו פה העירה יע״א לא הפיל מדברי ארצה... ובפרט בענין ההדפסה, שכל הספרים שנדפסו עד היום רבם ככולם היו על ידי...״ ואמנם הוא הקדים הקדמות לכמה ספרים, הוסיף מפתחות לספר אחד ואסף תרומות להדפסת ספרים[15].

האותיות והקישוטים שהשתמש בהם אברהם גבאי באזמיר הם־הם האותיות והקישוטים שהשתמש בהם אביו ידידיה גבאי בליוורנו ואף הוא רכש אותם מדפוס בראגאדין. לפיכך אנו מוצאים על קצת ספרים שנדפסו בליוורנו ובאזמיר על־ידי האב והבן את דגל־המדפיס של בראגאדין (שלושה כתרים), בתוספת דגל קטן למעלה מהם, לציין „כתר שם טוב עולה על גביהן״, שהשתמש בו בפעם הראשונה אשר פורינץ, נאמן־ביתו של בראגאדין. וכן אנו מוצאים בין הקישוטים באזמיר ציור הר, שהשתמש בו תחילה אשר פורינץ בספר „יפה מראה״ לר׳ שמואל יפה, שהדפיס בויניציאה בשנת ש״ן[16].

אותיות וקישוטים אלה נתגלגלו ברבות השנים לשאלוניקי ובהם נדפסו בראשית המאה השמונה־עשרה כמה ספרים בדפוס חברת תלמוד־תורה ובדפוס אברהם דוד נחמן ויום טוב קונפילייאש[17].

*

מלבד הספרים העבריים שהדפיס אברהם גבאי באזמיר, הדפיס שם שני ספרים בספרדית באותיות לאטיניות, והם: מהדורה שנייה של הספר „מקוה ישראל״ (Esperanza de Israel) מאת ר׳ מנשה בן ישראל; מהדורה שנייה של הספר

15. עיין להלן ברשימה, מס׳ 3, 4, 8, 9, 11, 12.

16. עיין: א׳ יערי, דגלי המדפיסים העברים, ירושלים תש״ד, עמ׳ 131, 137; ועיין להלן ברשימה מס׳ 1, 2, 4, 10, 11, 15. [הציור מובא למעלה, עמ׳ 65].

17. ח״ד פרידברג, בספרו „תולדות הדפוס העברי במדינות איטליה... וארצות הקדם״, אנטוורפן תרצ״ד, עמ׳ 116—117, הקדיש שש־עשרה שורות לדפוס גבאי באזמיר ובדבריו הפרוץ מרובה על העומד והמשובש על המוגה. הוא כותב, שהמדפיס אברהם גבאי נולד בליוורנו. מנין לו זאת? הרי אביו לא בא לליוורנו אלא בשנת ת״י ואברהם ודאי לא נולד קודם שנת ת״י, כי בשנת תי״ח כבר פעל כמדפיס עצמאי ובודאי היה אז יותר מבן שמונה. קרוב לודאי, שנולד בויניציאה, שבה פעלו בדפוס העברי אבי־אביו ר׳ יצחק גבאי בעל „כף נחת״ ואבי־אמו ר׳ אברהם ב״ר שלמה חבר טוב (עיין: אור החיים לר׳ חיים מיכל, סימן 241). — פרידברג מונה שם 14 ספרים שנדפסו בדפוס זה, אחד מהם (מסכת כתובות) לא היה ולא נברא ואחד מהם (מעלפת ספירים) לא נדפס באזמיר בשנת תכ״ה, אלא בקושטא בשנת ת״ך. — הוא כותב, שמשה גבאי שהביא לדפוס בשנת תי״ח את „מסכת כתובות״ (ובאמת: ספר כתובות, פיוטים לחג השבועות), היה בנו של המדפיס אברהם גבאי והרי בשנת תי״ח עוד לא היה המדפיס נשוי ורק בשנת תי״ט הלך לקושטא לארוס לו אשה. — כן הוא כותב, שהספר „ישמח משה״ נדפס בשנת ת״מ ובאמת נדפס בשנת תל״ה. — פרידברג מונה שלושה מגיהים שפעלו בדפוס זה, מהם אחד (שלמה קורמילייו) שלא היה ולא נברא ובאמת פעלו שם עשרה מגיהים, כפי שמיניתי אותם לעיל. — וכן כותב פרידברג (שם, עמ׳ 65), שידידיה גבאי נפטר בליוורנו בשנת תי״ז ואחר מותו העביר בנו אברהם את החומר הטיפוגראפי לאזמיר. באמת עבר הבן לאזמיר עוד בחיי אביו, שנשאר בליוורנו, והאב עבר לאזמיר בשנת תכ״ג ונפטר בשנת תל״א, כפי שהוכחתי לעיל.

מקוה ישראל

Eſto es,

ESPERANCA

DE ISRAEL.

Obra con ſuma curioſidad compueſta
Por
MENASSEH BEN ISRAEL

Theologo, y Philoſopho Hebreo.

Trata del admirable eſparzimiento de los diez Tribus, y ſu infalible reduccion con los de mas a la patria : con muchos puntos, y Hiſtorias curioſas, y declaracio de uarias Prophecias, por el Author rectamente interpretadas.

EN AMSTERDAM.
Y de nueuo en Smirne
Impreſſa En La Eſtampa Del Caſ Na hat.
5419.

ציור ב

APOLOGIA

Por

La noble nacion de los

IVDIOS

Y bijos de

ISRAEL

Eſcrita en Ingles

Por

EDVARDO NICHOLAS

Theologo Ingles.

Impressa en caſa de Iuan Field en Londres.
año cIↃ cI c xI ıx
Y de nueuo impressa en Smirne.

ציור א

צילום השערים של שני ספרים בספרדית שנדפסו באזמיר בשנת תי"ט
הספרים הראשונים באותיות לאטיניות שנדפסו באסיה המערבית
טפסים יחידים בעולם בבית־המדרש לרבנים בסינסינאטי

„סנגוריה על עם־היהודים האציל" מאת אדוארדו ניקולאס, שנכתב אנגלית וניתרגם לספרדית על־ידי ר' מנשה בן ישראל (Apologia por la noble nacion de los Judios, por Eduardo Nicholas).

שני הספרים נדפסו בפעם הראשונה על־ידי ר' מנשה בן ישראל באמשטרדם ובמהדורה השנייה הוסיף המדפיס מאזמיר סוניטות בשבח ר' מנשה בן ישראל וקינה על מותו מאת הרופא דוקטור דניאל די סילוה. לספר „מקוה ישראל" הוסיף המדפיס אברהם גבאי „התנצלות המדפיס" בספרדית. וזה תרגום דבריו: „אל הקורא המעוניין. לזכרו עדי־עד ולכבודו של הרב המלומד ר' מנשה בן ישראל זצ"ל החלטתי להדפיס מחדש הספר הזה, מקוה ישראל, משום שבספר זה השפיע המחבר חכמתו ודעותיו והראה את עצמו בקי כל־כך בתולדות האלהיות והאנושיות ומקנא כל־כך לטובת הכלל. והלא זה האחרון בלבד, ולא שום תועלת פרטית, הביא אותו לידי מעשה זה. כי שמעתי מפי אבי, שהיה ידיד נאמן לו, סיפורים על כשרונותיו ואישיותו של המחבר. על כן הנני חושב להביא בהוצאה זו תועלת גדולה לאומתי ולכל מי שירצה לקרוא בספר הנכבד הזה — והכל להגדיל כבוד ופאר השם יתברך ויתפאר שמו עדי עד. שלום. א. ג."[18].

שני הספרים נדפסו באזמיר בשנת תי"ט (1659) והם הספרים הראשונים שנדפסו באותיות לאטיניות באסיה המערבית, היינו בכל אסיה מחוץ להודו וסין. (עיין צילום השערים בציור א—ב).

ב. בית־דפוסם של יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן

בית־הדפוס השני באזמיר נוסד על־ידי שני שותפים: יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן.

יונה בן יעקב אשכנזי היה איש זלאזיץ בגאליציה המזרחית, שהיגר לתורכיה ובשנת ת"ע (1710) יסד בית־דפוס בקושטא והדפיס בה ספרים רבים וחשובים בצורה נאה ובאותיות ובקישוטים שחתך ויצק הוא עצמו. בית־דפוס זה בקושטא נתקיים שם עד מותו ועבר בירושה לבניו ומהם לבני־בניו והיה קיים בקושטא במשך שלושה דורות, ששים וחמש שנה, שנות ת"ע—תקל"ה (1710—1775)[19].

כדי שיוכל להדפיס גם ספרי חכמי אזמיר במקומם ובהשגחתם, יסד בשנת תפ"ט (1729) סניף לבית־דפוסו באזמיר ולשם כך עשה יונה בן יעקב שותפות עם ר' דוד חזן, בן ר' חיים חזן, בן ר' יוסף חזן, מחבר הספרים עין יוסף ועין יהוסף, כולם חכמי אזמיר מפורסמים א[19]. תפקידו של יונה בן יעקב היה להביא מקושטא אותיות ועיטורים וקצת מפועליו המומחים ותפקידו של ר' דוד חזן היה להשיג את כתבי־היד מידי חכמי אזמיר, להשיג תרומות להדפסה מידי גבירי אזמיר ואולי אף להגיה את הספרים. בית־דפוס זה לא היה אפוא, אלא סניף לבית־דפוסו של יונה בן יעקב בקושטא, ובכל שנות פעולתו באזמיר, המשיך יונה בן יעקב להדפיס ספרים גם בקושטא ואף הוא עצמו ישב בקושטא. כל הספרים שנדפסו אפוא בתקופה זו, באותיות

18. ועיין: בצלאל רות, הדפוס הספרדי באזמיר. — קרית ספר, כרך כח (תשי"ב—תשי"ג), עמ' 390—393.

19. על דפוס זה בפרוטרוט עיין: א' יערי, שלשה דורות של מדפיסים אשכנזים בקושטא. — קרית ספר שנה יד—טו.

א19. עיין עליהם: א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 349—351.

קושטא נדפסו, אלא שהתקין המדפיס מקושטא ציור מסגרת־שער מיוחדת לספרים שהדפיס באזמיר. (עיין ציור ד).

ר' דוד חזן בשעה שהצטרף לשותפות הדפוס באזמיר, כבר היה ידוע בספרו „חוזה דוד" על תהלים, שנדפס ארבע שנים לפני כן באמשטרדם בשנת תפ"ד (1724) ולכן הזכירו דבר זה בשערי הספרים שהדפיסו השותפים באזמיר. כשנסע ר' דוד חזן מאזמיר לאמשטרדם להדפיס את ספרו הנזכר ועבר דרך ערי אשכנז, עשו לו שם כבוד גדול. בהאמבורג החליטו אז מנהיגי הקהילה לפרוץ התקנה הקדומה, שאין רשות לשום מחבר לחלק ספרו בבתי היחידים ולכבודו הוכרז בפומבי בבית־הכנסת ביום ו באייר תפ"ה (1725), שכל הקונה ספר מידו רוח חכמים נוחה הימנו, ורשמו את נוסח הכרוז בפנקס הכרוזים של הקהילה[20]. מלבד ספרו הנזכר, חיבר עוד שלושה ספרים שנדפסו כולם בשאלוניקי אחר מותו: „דוד במצודה" על פרקי אבות (שאלוניקי תק"ח); „קהלת בן דוד" על קהלת (שאלוניקי תק"ח); „אגן הסהר" על משלי (שאלוניקי תק"ט). וכן הניח בכתב־יד חיבור דרושים על ספר בראשית. בין ידידיו באזמיר היה המקובל ר' מאיר ביקייאם, המביא בספריו דברי־תורה ששמע מפיו ומכנהו „רע כאח לי"[21].

בית־דפוסם של השותפים יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן היה קיים באזמיר אחת־עשרה שנה, בשנות תפ"ט—תצ"ט (1728—1739), ונדפסו בו שלושים ואחד ספר, בממוצע כשלושה ספרים לשנה[22].

בין הנדיבים, שסייעו בכספם להדפסת הספרים, היו הגבירים באזמיר ר' משה ב"ר יהושע צונצין ור' יצחק די מאייו. השני גם סייע לר' דוד חזן לעלות אחר־כך לארץ־ישראל.

אחד הספרים שנדפסו בדפוס זה הובא לדפוס על־ידי „הארוס" יהודה חזן בנו של ר' דוד חזן[23], שהיה גם מסדר בבית־הדפוס וכעבור שנים יסד בית־דפוס משלו באזמיר, כפי שיסופר בפרק הבא.

רובם של הספרים שנדפסו בבית־דפוס זה הם חיבוריהם של חכמי אזמיר (ר' חיים אבואלעפיה, ר' אליהו הכהן, ר' חיים בנבנשתי, ר' יצחק הכהן, ר' יוסף חזן אביו של המדפיס השני, ר' מאיר ביקייאם), או ספרים שהובאו לדפוס על־ידי חכמי אזמיר (החשוב שבהם „חמדת ימים" שהובא לדפוס על־ידי ר' יעקב אלגאזי).

בבית־דפוס זה של השותפים באזמיר פעלו עשרים פועלים (מסדרים, פועלים במכתש, מפזרים), שאחדים מהם הועברו מקושטא. ואלה הם לפי סדר א"ב:

בנימין הנוכה (חנוקה), פועל (בשנות תצ"ג—תצ"ד).
דוד גאגין, מסדר (בשנת תצ"ז).
חיים (בן יוסף) אשכנזי, פועל (בשנות תצ"ח—תצ"ט).
יהודה בן אליעזר אשכנזי, פועל (בשנת תצ"ט).
יהודה בן יעקב אשכנזי, מסדר (בשנת תצ"ה).
יהודה בן חנניא קשטוריאנו, פועל (בשנות תצ"א—תצ"ב).
יהודה חזן (בן המדפיס ר' דוד חזן), מסדר (בשנות תפ"ט—תצ"ה).
יום טוב קאנפלייאש, מסדר (בשנת תפ"ט).

20. אור החיים לר' חיים מיכל, סימן 722.
21. גולל אור לר' מאיר ביקייאם, אזמיר תצ"ז, בחלק ערכי הכינויים, דף ז, ב, ועוד.
22. עיין להלן ברשימה, מס' 17—47.
23. עיין להלן ברשימה, מס' 26.

יחיאל פישל בן פנחס לוי אשכנזי משטנאב, פועל ומסדר (בשנות תפ"ט—תצ"ה).
יעקב טבוח (טבואה), מסדר (בשנות תפ"ט—תצ"ה).
ישעיה יוסף (בן משה) רוזילייו, מפזר (בשנות תצ"ח—תצ"ט).
מאיר אלגראנאטי, מפזר (בשנת תצ"ח).
משה אזוביל, פועל (בשנות תצ"ב—תצ"ד).
משה בן אברהם ציידון (צאיידון), פועל (בשנות תצ"ז—תצ"ח).
משה בן יצחק טאראנטו, מפזר (בשנות תפ"ט—תצ"ה).
משה ג'יפרוט, פועל ומסדר (בשנות ת"צ—תצ"ט).
נסים גאגין, פועל (בשנת תצ"ז).
ראובן בן מרדכי גימפל (גומפרכט) אשכנזי, פועל (בשנת תצ"א—תצ"ז).
שלמה (בן אהרן) עזר, פועל ומסדר (בשנות תצ"א—תצ"ה).
שמואל ן' ריי, מסדר (בשנות תצ"א—תצ"ו).

שמות המגיהים לא נדפסו בספרים שנדפסו בדפוס זה ויש לשער שהוגהו בידי ר' דוד חזן עצמו.

בשנת תצ"ט (1739) נפסקה פעולתו של בית־דפוס זה, משום שהשותף האזמירי של הדפוס, ר' דוד חזן, עלה אז לארץ־ישראל בעקבות גיסו ר' מאיר ן' גבאי שעלה לפניו[24]. סייע לו בכך הגביר ר' יצחק די מאיו מאזמיר. את הקדמותיו לספרים שנדפסו אחר מותו (עיין לעיל) כתב בירושלים[25]. עם עלייתו של ר' דוד חזן לארץ־ישראל נתבטלה השותפות וחומר הדפוס חזר לידי יונה בן יעקב אשכנזי בקושטא[26].

ג. בית־דפוסם של יהודה חזן ויעקב באלנסי

חמש עשרה שנה לאחר שנפסק קיומו של דפוס השותפים יונה בן יעקב ור' דוד חזן, בשנת תקי"ד (1754), נוסד באזמיר דפוס חדש (ולא משרידי הדפוס הקודם, שחזרו לקושטא) על־ידי יהודה חזן ויעקב באלנסי. היה זה בית־דפוס אחד שהוא שנים.

24. עיין הקדמתו לספרו „חוזה דוד", אמשטרדם תפ"ד.

25. בשער ספרו „דוד במצודה" על אבות, שנדפס אחר מותו בשאלוניקי בשנת תק"ח, הוא מספר על מעשה שאירע לו בעיר וויינה: „חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלני ה' בהיותי בעיר וויינה יע"א, להיות מנהגם שכל עובר ושב צריך להיות בידו פאשה פורטו, ובידי היה אחד אמתי, ורשע א' הוליך אל השררה ב', וא' מאיש אחר ששמו דוד ואין שמות האבות שוים והעלילו עלי ונתנו אותי כמרגל את הארץ ושמו אותי במשמר בחג הפסח. ולהיותי חולה, גבירי ופרנסי העיר שלחו לרופא וגזר הרופא שיוציאו אותי משם אל בית החולים שיש להם ליאודים ה"י, וה' ישלם כפעולם לפרנסי וגבירי העיר שעשו עמי חסד גדול וציוו לרופא שיתעסק ברפואתי וכל ההוצאה עליהם. והייתי שם מפסח עד העצרת ושאלתי מאת הפרנסים ה"י שישלחו לי ס' מדרש שמואל [לר' שמואל אוזידה] ועין יעקב, ובתוך זמן זה חברתי פי' על פרקי אבות, וביום שברכתי על המוגמר בא אלי פטורין מן השררה, ולכן קראתי שמו דוד במצודה, שבהיותי שם במצודה היתה הורתו ולידתו, ומאת ה' יהיה משכורתם שלימה לכל יחידי עם סגולה עיר וויינה אשר הרבו להיטיב עמי ששלחו מן השררה ב' שולדאדוש לשמירה וכל ההוצאות עליהם..." וקשה לדעת אם הדבר אירע בשעה שנדד באירופה המערבית למכירת ספרו „חוזה דוד" בשנת תפ"ה (1725), או אם נסע שנית שם בדרכו מאזמיר לארץ־ישראל.

26. ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי באיטליה... וארצות הקדם, אנטוורפן תרצ"ד, עמ' 117, מייחד כמה שורות לבית־דפוס זה ומשבש הכל: הוא כותב, שבית־הדפוס נוסד בשנת תפ"ו ובאמת נוסד בשנת תפ"ט; כותב שבית־הדפוס היה קיים עד שנת תק"א ובאמת נפסק קיומו בשנת תצ"ט; מונה ששה פועלים שפעלו בדפוס זה (מהם אחד, יעקב סיבויה, שלא היה ולא נברא) ובאמת פעלו שם עשרים פועלים; מבין שלושים ואחד הספרים שנדפסו בדפוס זה הוא מזכיר אחד בלבד.

כלומר, האותיות, השערים והעיטורים היו משותפים לשני המדפיסים. גם רבים מן הפועלים עבדו בשביל שני המדפיסים, אבל כל מדפיס הדפיס ספרים מיוחדים וקרא עליהם את שמו בלבד. לא היתה זו אפוא שותפות, אלא שני בתי־דפוס שהשתמשו במכשירים משותפים.

יהודה חזן היה בנו של ר' דוד חזן הנזכר בפרק הקודם, וכבר בהיותו בחור פעל בדפוס אביו כמסדר ואף הביא לדפוס שם ספר אחד[27]. בבסיס השערים המקושטים לספרים הגדולים קבע ציור שני אריות לרמז לשמו: גור אריה יהודה. (עיין ציור ה).

יהודה בן דוד חזן הדפיס במשך ארבע־עשרה שנה, שנות תקי"ד—תקכ"ז (1754—1767), שנים עשר ספר[28]. וכנראה נפסקה פעולתו עם מותו[29].

המדפיס השני שהשתמש בדפוס זה והדפיס ספרים שעליהם קרא את שמו היה **יעקב בן שמואל באלנסי** (או: ואלאנסי). יש לשער, שהוא היה מצאצאיו של שמואל באלנסי, שהוא ובנו יעקב היו מגיהים בבית־דפוסו של אברהם גבאי באזמיר בשנות תי"ח—תי"ט (1658—1659)[30].

יעקב בן שמואל באלנסי הדפיס במשך שלוש־עשרה שנה, שנות תקי"ד—תקכ"ו (1754—1766) עשרה ספרים[31].

בבית דפוסו של יהודה בן ר' דוד חזן עבדו ארבעה־עשר פועלים — ואלה הם לפי סדר א"ב.

אברהם בונומו, מפזר (בשנות תקי"ז—תקי"ח).
אברהם משה, מסדר [וגם מביא־לדפוס ומגיה] (בשנות תקי"ט—תקכ"ו).
אלעזר ג'יפרוט, מפזר (בשנת תקכ"ב).
ברכיה הכהן, פועל (בשנת תקי"ד).
יעקב יעבץ, מפזר (בשנות תקכ"ב—תקכ"ו).
יעקב ניניו, מפזר (בשנות תקי"ט—תקכ"ו).
יצחק (בן חיים) חזן, מפזר ומסדר (בשנות תקי"ד—תקי"ח).
יצחק (בן מרדכי) כהן (כ"ץ) אשכנזי, פועל (בשנות תקי"ו—תקכ"ו).
יצחק מורינו, מסדר (בשנת תקי"ו).
משה בן יהודה ליב אשכנזי, פועל (בשנות תקי"ד—תקי"ו)[32].
משה ג'יפרוט, מסדר (בשנות תקי"ד—תקכ"ו)[33].
משה קאריליו, מפזר (בשנת תקי"ו).

27. עיין להלן ברשימה, מס' 26. 28. עיין להלן ברשימה, מס' 49—52, 57—62, 64, 69.
29. א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 145, סימן צא, מעתיק את מצבתו, שלפיה נפטר יהודה חזן באזמיר ביום ה אב תקכ"ה. אולם הרי עוד בשנת תקכ"ו הדפיס ספר. נראה אפוא שנפלה טעות בהעתקת המצבה וצריך לומר: תקכ"ח.
פרידברג בספרו (עיין הערה 26) כותב, שדפוס יהודה חזן בא לו מירושה מאביו ר' דוד חזן ובאמת היה זה דפוס חדש מעיקרו ואילו שרידי דפוס אביו חזרו לקושטא. הוא כותב, שהדפוס נוסד בשנת תקט"ז ובאמת נוסד בשנת תקי"ד. אין פרידברג מזכיר כלל את הספרים שנדפסו בדפוס זה. 30. עיין להלן ברשימה, מס' 1—4.
31. עיין להלן ברשימה, מס' 48, 53—56, 63, 65—68. — מבין עשרה ספרים אלה אינו מזכיר פרידברג אלא שנים, מהם אחד תוך שיבוש שנת־הדפוס.
32. אביו נפטר באזמיר תקכ"ה ועל מצבתו כתבו: „גדול בכל חכמה ה"ה הרב המופלא כמוהר"ר יהודה ליב ז"ל ממדינת פולין שנת התקכ"ה". (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 145, סימן פט).
33. פועל זה כבר עבד בדפוס השותפים יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן בשנות ת"צ—תצ"ט. (עיין לעיל, פרק ב).

שלמה אזובי, מסדר (בשנות תקי"ד—תקט"ו).
שמואל בר"י אשכנזי, פועל (בשנות תקי"ט—תקכ"ז)[34].

בבית־דפוסו של יעקב בן שמואל באלנסי עבדו שנים־עשר פועלים, ואלה הם לפי סדר א"ב:

אברהם בונומו, מפזר (בשנת תקט"ז).
אברהם משה, מסדר ומגיה (בשנת תקכ"ג).
דוד בר דוד, מפזר (בשנת תקכ"ג).
חיים כהן, מפזר (בשנת תקכ"ג).
יום טוב הלוי, מפזר (בשנת תקכ"ד).
יצחק בן חיים חזן, מסדר (בשנת תקט"ז).
יצחק (בן מרדכי) כ"ץ, פועל (בשנת תקכ"ב—תקכ"ד).
יצחק מורינו, מסדר (בשנת תקט"ז).
משה בן יהודה ליב אשכנזי, פועל (בשנת תקט"ו).
משה ג'יפרוט, מסדר (בשנות תקט"ז—תקכ"ד).
משה כהן מעיר עג'ים, פועל (בשנות תקט"ז—תקכ"ב).
משה קאריליו, מפזר (בשנת תקט"ז).

לכשנשווה את רשימת הפועלים שעבדו אצל יעקב באלנסי לרשימת הפועלים שעבדו אצל יהודה חזן, נראה ששמונה מהם משותפים לשני הדפוסים. והמשווה את הספרים שנדפסו בשני הדפוסים יראה, שהאותיות ועיטורי השערים שווים בשניהם. שני המדפיסים שפעלו כל אחד לעצמו, השתתפו לגבי האותיות ומקצת מהפועלים[35].

לרגל מותו של יהודה חזן נפסקה פעולתם של שני הדפוסים והאותיות ואף ציור השער שבתחתיתו שני אריות, עברו לתוניס ושם נדפס בהם בשנת תקכ"ח (1768) ספר אחד: „זרע יצחק" לר' יצחק לומברוזו ולא הוסיפו עוד.

ד. בית־דפוסו של אוסטה מארגוס

באותו זמן שבו פעלו באזמיר המדפיסים יהודה בן דוד חזן ויעקב בן שמואל באלנסי, פעל שם דפוס שלישי, בית־דפוסו של היווני אוסטה מארגוס, שהיו לו אותיות ועיטורים משלו. בבית־דפוס זה נדפסו במשך ארבע שנים, שנות תקט"ו—תקי"ח (1755—1758), חמשה ספרים[36].

בבית־דפוסו של אוסטה מארגוס עבדו שמונה פועלים, ואלה הם לפי סדר א"ב:

אברהם בונומו, מפזר (בשנת תקי"ח).
אברהם בן דוד יעקב, מפזר (בשנות תקי"ז—תקי"ח).
אברהם משה, מסדר, מגיה ומפזר (בשנת תקט"ז).
ברכיה הכהן, פועל (בשנת תקט"ז).
יהודה רוסו (בשנת תקי"ח).
יצחק בן חיים חזן, מסדר ומגיה (בשנת תקי"ז).
משה הכהן מזרחי מעיר עג'ים (בשנות תקי"ז—תקי"ח).
שמואל הלוי, פועל (בשנת תקט"ו).

34. מבין ארבעה־עשר פועלים אלה מונה פרידברג (עיין הערה 26) רק חמשה, מהם אחד (יעקב סיבויה) שלא היה ולא נברא. וכן כותב פרידברג, שהפועל יצחק חזן היה אחיו של המדפיס, ולא היא, כי המדפיס היה בנו של ר' דוד חזן והפועל יצחק היה בנו של חיים חזן.
35. פרידברג בספרו (עיין הערה 26) ממחס קצת פועלים של דפוס חזן לדפוס באלנסי, משמיט כמה פועלים בכלל ומוסיף אחד (שמואל ן' ריי), שלא עבד בדפוס באלנסי ואף לא בדפוס חזן.
36. עיין להלן ברשימה, מס' 70—74. פרידברג בספרו (עיין הערה 26), מונה ארבעה ספרים שנדפסו בדפוס מארגוס, מהם שנים (יד אהרן; נאות יעקב) שלא נדפסו בדפוס זה, אלא בדפוס יהודה חזן (עיין להלן ברשימה, מס' 68—69).

מבין שמונה פועלים אלה עבדו ארבעה גם בדפוס יהודה חזן וארבעה גם בדפוס יעקב באלנסי [37].

ה. בית־דפוסו של ג׳ גריפפיט

בשנת תקצ״ח (1838) נוסד באזמיר בית־דפוס עברי של האנגלי ג׳ גריפפיט, שהדפיס בעיקר בשביל המיסיון הפרוטסטאנטי האנגלי ספרי תנ״ך או חלקי תנ״ך עם תרגום לאדינו או בלאדינו בלבד. וכן נדפסו בו שני העתונים הראשונים בלאדינו שנדפסו באזמיר [38]. בית־דפוס זה היה קיים עד שנת תרי״ב (1852).

ו. בית־דפוסו של שמואל חכים

בשנת תר״א (1841) הקים שמואל חכים באזמיר בית־דפוס חדש „באותיות חדשות ומפוארות״. בית־דפוס זה היה קיים ארבע שנים, שנות תר״א—תר״ד (1841—1844), וממנו הגיעו לידינו ארבעה ספרים [39].

בבית־דפוס זה עבדו שני פועלים אלה:

חיים אברהם הלוי, מגיה (בשנות תר״ג—תר״ד).

יצחק בן סימן טוב חכים, מסדר (בשנות תר״ג—תר״ד).

למה נפסקה פעולתו של בית־דפוס זה אין אנו יודעים. המדפיס שמואל חכים נפטר באזמיר ביום כא בטבת תרי״ב [40].

ז. בית־דפוסם של השותפים יצחק חכים וחיים יצחק שאול

בשנת תר״י (1850) נוסד באזמיר בית־דפוס חדש, ולא משרידי דפוסו של שמואל חכים, על־ידי השותפים יצחק בן סימן טוב חכים, שכבר עבד כמסדר בבית־דפוסו של שמואל חכים, וחיים יצחק שאול. בשערי הספרים כתבו: „בדפוס השותפים ... יצחק חכים ... וחברו חיים יצחק שאול״, או: „בדפוס השותפים ח״ר חיים שאול וחברו יצחק חכים״.

בבית־דפוס זה נדפסו במשך שמונה שנים, שנות תר״י—תרי״ז (1850—1857), שבעה ספרים [41].

מהפועלים שעבדו בבית־דפוס זה ידוע לנו רק אחד: יצחק בן יעקב קארמונה, מסדר.

ח. בית־דפוסם של האחים יעקב ואחיו בני הרב ר׳ יהודה שמואל אשכנזי

בשנת תרי״ב (1852), בעוד היה בית־הדפוס הקודם קיים, נוסד באזמיר בית־דפוס

37. פרידברג, שם, אינו מזכיר כלל את שמות הפועלים שעבדו בדפוס מארגוס.

38. עיין להלן ברשימה, מס׳ 75, 76, 81, 88, 90. — בית־דפוס זה לא נזכר כלל על־ידי פרידברג, שם.

39. עיין להלן ברשימה, מס׳ 76, 78—80.

40. א׳ פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ׳ 149, סימן קפג. — פרידברג (עיין הערה 26) משבש לגמרי את קורות בית־הדפוס הזה. הוא כותב, שהדפוס נוסד בשנת תר״ד ובאמת נוסד בשנת תר״א. כותב, שהדפוס עבר בשנת תרי״א לידי בנו יצחק חכים ובאמת לא היה יצחק חכים בנו של שמואל חכים, אלא בנו של סימן טוב חכים, כפי שהוא חותם בפירוש, ולא בשנת תרי״א ייסד את בית־דפוסו אלא בשנת תר״י והיה זה דפוס חדש מעיקרו.

41. עיין להלן ברשימה, מס׳ 83—85, 95—97, 100.

חדש על־ידי האחים בניו של הרב ר' יהודה שמואל אשכנזי. אביהם של המדפיסים, ר' יהודה שמואל אשכנזי, היה חכם ספרדי מטבריה ויצא בשליחות טבריה לאיטליה ולצפון־אפריקה ובתום שליחותו נשתקע בליוורנו והדפיס שם את ספריו: „ישא ברכה" על הלכות רבינו ירוחם, ליוורנו תקפ"ב; „גזע ישי", כללי־דינים, ליוורנו תר"ב; „בית עובד", סידור־תפילה עם דינים, ליוורנו תר"ג; „בית מנוחה"; „בית מועד", מחזור עם דינים, ליוורנו תר"ט [42]. עוד בחיי אביהם יסדו בניו בית־דפוס בליוורנו והדפיסו בו ספרים שונים בשנות תר"ג—תר"ט (1843—1849) [43]. מליוורנו העבירו את בית־הדפוס לאזמיר, לאחר מות אביהם בשנת תר"ט. בשערי הספרים שנדפסו על־ידם בליוורנו ובאזמיר נאמר: „בדפוס יעקב ואחיו בני הרב ר' יאודה שמואל אשכנזי". שמו של אחד האחים פורש ואילו השני לא נזכר בשמו אלא „ואחיו". יש לשער, שהוא ר' אברהם אשכנזי, שהיה מסדר אותיות בדפוס שלמה אוטולינגי באלכסנדריה של מצרים וסידר שם בשנת תרכ"ב את הספר „נחלה לישראל" לר' ישראל משה חזן [44]. ונראה שמשום שהיה צעיר לימים לא נזכר שמו בפירוש על שערי הספרים.

בדפוס שני האחים נדפסו תוך ארבע שנים, שנות תרי"ב—תרט"ו (1852—1855), ששה ספרים [45]. אחר־כך נפסקה פעולת הדפוס, כנראה משום שהאח הצעיר, שהיה המסדר, עזב את אזמיר והלך לליוורנו ומשם לאלכסנדריה של מצרים. באותיות ובעיטורים של בית־דפוס זה השתמש בינתים המדפיס רודיטי (עיין להלן, פרק ט).

בשנת תרכ"א (1861) עשה האח הגדול, יעקב אשכנזי, שותפות עם ר' נסים חיים מודעי, מחכמי אזמיר, מחבר הספרים „מימר חיים" שנדפס באזמיר בשנות תרל"ט—תרמ"ה, והספר „דרישה מחיים", שנדפס שם תרמ"ח [46]. בשערי הספרים כתבו: „בדפוס... נסים חיים מודעי... וחבירו יעקב אשכנזי ס"ט בריה דרב זיע"א". בדפוס השותפים ר' נסים חיים מודעי ור' יעקב ב"ר יהודה שמואל אשכנזי נדפסו תוך שלוש שנים, שנות תרכ"א—תרכ"ג (1861—1863), חמשה ספרים [47]. אולם גם שותפות זו בטלה ובשנת תרכ"ג עוד הדפיס ר' יעקב אשכנזי לבדו ספר אחד [48] ואחרי־כן נפסקה פעולת בית־דפוסו באזמיר [49].

42. עיין: א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 644.
43. בין הספרים שנדפסו על־ידם בליוורנו: „אברהם יגל" לר' אברהם הכהן מתוניס, תר"ג; „אמת ליעקב" לר' יעקב שאלתיאל נינוי, תר"ג; „גירסת הנערים" לר' יצחק שמשון מלאך, תר"ג; „בית עובד" לאביהם, תר"ג; „מגד שמים" לר' יעקב שמשון סיניגאליא, תר"ד; „ספר הזכרון" לר' אברהם בקראט, תר"ה; „בית מועד" לאביהם, תר"ט.
44. בקולופון לספר ההוא נאמר: „על ידי מסדר האותיות הבחור... כה"ר אברהם אשכנזי נר"ו בן להרב המובהק כמוהר"ר יהודה שמואל אשכנזי זלה"ה בעל בית עובד, ובית מנוחה, ובית השואבה, וישא ברכה, וגזע ישי". (א' יערי, הדפוס העברי בארצות המזרח, חלק ראשון, ירושלים תרצ"ז, עמ' 67).
45. עיין להלן ברשימה, מס' 86, 87, 89, 91—93.
46. עיין להלן ברשימה, מס' 255, 296, 309.
47. עיין להלן ברשימה, מס' 108, 114, 119, 120, 124.
48. עיין להלן ברשימה, מס' 123.
49. פרידברג בספרו (עיין הערה 26) כותב, שהאחים בני ר' יהודה שמואל אשכנזי העבירו את בית־דפוסם מליוורנו לאזמיר „ערך תרט"ז" והאמת, שבשנת תרי"ב כבר הדפיסו באזמיר. אין פרידברג מזכיר את הספרים שהדפיסו ואינו מספר כלל על שנות קיום הדפוס וגלגוליו.

ט. בית־דפוסם של בן ציון בנימין בן יהושע משה רודיטי וחבריו

בשנת תרי"ז (1857) התחיל מדפיס באזמיר החכם בן־ציון (בנימין) בן (יהושע) משה רודיטי. משפחת רודיטי משפחה ותיקה היתה באזמיר. אחד מבני המשפחה, ר' מצליח רודיטי, נפטר שם בשנת ת"ה [50]. חכם אחר ממשפחה זו, ר' שמעון רודיטי, הגיה שם בשנת ת"כ את הספר „לחם רב" שאלות ותשובות לר' אברהם בוטון [51]. המדפיס בן־ציון רודיטי עצמו חיבר שני ספרי־מוסר בלאדינו: ספר „אהבה תזכור", שנדפס באזמיר בשנת תרל"ב, וספר „כי זה כל האדם" שנדפס שם בשנת תרמ"ד [52]. וכן חיבר שירים עבריים בשבח ספרים שהדפיס, כגון ספר „מעם לועז" וספר „דרך צדקה" [53].

בשנה הראשונה לפעולתו, שנת תרי"ז, עוד לא היה לו בית־דפוס משלו והדפיס באותיות ובעיטורים של המדפיס יעקב בן ר' יהודה שמואל אשכנזי, שהיה אז בטל ממלאכתו (עיין בפרק הקודם), ולפיכך כתב בשערי הספרים: „על יד העוסק במלה"ק ן' ציון בנימן ס"ט בכה"ר משה רודיטי זצ"ל" [54]. ואילו בשנת תרי"ח כתב בשערי הספרים: בדפוס וכו' [55]. ובשנת תרכ"ב רכש בית־דפוס חדש בעזרת החברא קדישא של אזמיר וכתב בשער הספר: „בדפוס חדש של הח"ק יצ"ו ע"י החכם ן' ציון בנימן רודיטי" [56]. ואחר־כך נשמט שם החברה בכלל ונשאר שמו של המדפיס בלבד כבעל הדפוס. תחילה הדפיס לבדו ובשנת תר"ל (1870) צירף לו שותפים ומאז נדפס בשערי הספרים: „בדפוס בן ציון בנימן רודיטי וחבריו" [57]. ולבסוף נפרדו שותפיו ממנו ונשאר שמו לבדו על הדפוס. הוא עצמו גם הגיה את הספרים שהדפיס [58].

בית־דפוס זה האריך ימים יותר מכל בית־דפוס שקדם לו באזמיר ונתקיים עשרים ושמונה שנה, שנות תרי"ז—תרמ"ד (1857—1884), ונדפסו בו שבעים ואחד ספר [59], ביניהם ספרים גדולים וחשובים, כגון „ספר הזוהר" באותיות מרובעות גדולות, כל חלקי „מעם לועז", ועוד [60].

י. בית־דפוסם של ר' נסים חיים מודעי ור' יעקב בן ר' יהודה שמואל אשכנזי

על בית־דפוס זה שהיה קיים באזמיר שלוש שנים, בשנות תרכ"א—תרכ"ג (1861—1683), כבר כתבתי לעיל בפרק ח.

50. א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 141, סימן ה.
51. עיין להלן ברשימה, מס' 7.
52. עיין להלן ברשימה, מס' 180, 292.
53. עיין להלן ברשימה, מס' 129, 130, 197.
54. עיין להלן ברשימה, מס' 98, 99, 101.
55. עיין להלן ברשימה, מס' 102—107, 109, 112.
56. עיין להלן ברשימה, מס' 117.
57. עיין להלן, מס' 174 ואילך.
58. עיין להלן ברשימה, מס' 188.
59. עיין להלן ברשימה, מס' 98—99, 101—107, 109—113, 117, 126, 129, 130, 132, 137—140, 142, 147, 149, 153—155, 161, 162, 164, 165, 167, 174, 179—181, 185, 187—189 196—198, 201—203, 205, 206, 208, 211—213, 216, 217, 220, 223, 225, 234, 236, 241, 244, 245, 248, 258, 260, 262, 267, 280, 292.
60. פרידברג בספרו (עיין הערה 26) כותב, שבית־דפוסו של רודיטי התקיים עד תרל"ז ובאמת התקיים עד תרמ"ד. אין פרידברג מזכיר כלל את הספרים שנדפסו בבית־דפוס זה.

יא. בית־דפוסם של בני די שיגורא ושותפיהם

בשנת תרכ"ב (1862) נוסד באזמיר דפוס חדש על־ידי יצחק שמואל די שיגורא וחבריו. המדפיס היה בן הרב ר' רחמים נסים יהודה די שיגורא, מחבר הספרים „מגיד דבריו" על הגדה של פסח, ו„עקב ענוה", דרושים, שנדפסו באזמיר בשנת תרמ"א. אתו במלאכתו עבד אהרן יהושע די שיגורא. ובקצת ספרים נקרא הדפוס על שמם של שניהם. ועתים הוא נקרא על שם אהרן יהושע די שיגורא בלבד. ואילו משנת תר"מ (1880) ואילך נקרא בית־הדפוס בדרך־כלל על שמו של חיים אברהם די שיגורא[61].

בית־דפוסם של בני די שיגורא האריך ימים יותר מכל בית־דפוס אחר באזמיר ונתקיים ארבעים וחמש שנה, בשנות תרכ"ב—תרס"ו (1862—1906). נדפסו בו מאה ושמונה ספרים[62].

בין העושים במלאכה והמגיהים בדפוס זה היו: ר' רחמים נסים יהודה די שיגורא, אביו של מייסד הדפוס, מגיה; חיים בן יעקב אלבעלי, יהודה אלבעלי ומשה אלבעלי[63]. שאר הפועלים לא נזכרו בשמותיהם.

יב. בית־דפוסם של ר' אברהם פונטרימולי ויעקב פולי

בשנת תרל"ו (1876), בעוד היו בתי־הדפוס של רודיטי ודי־שיגורא קיימים, נוסד באזמיר בית־דפוס חדש על־ידי ר' אברהם פונטרימולי ושותפו יעקב פולי. ר' אברהם פונטרימולי היה בן למשפחה ותיקה באזמיר. אחד מבני המשפחה, ר' בנימין פונטרימולי, נפטר באזמיר ביום טז בסיון ת"ץ (1730)[64]. אביו של המדפיס, ר' חיים בנימין פונטרימולי, היה מחשובי חכמי אזמיר וחיבר ספר „פתח הדביר", חידושי־דינים, שלושה חלקים, שנדפסו באזמיר בשנות תרט"ו—תרכ"ג—תרל"ג[65]. אחיו של המדפיס, ר' ישעיה יוסף פונטרימולי, חיבר ספר „פנים במשפט", שנדפס באזמיר בשנת תרל"ג[66]. אח אחר של המדפיס, ר' רפאל חייא פונטרימולי, חיבר ספר „מעם לועז" על מגלת אסתר, שנדפס באזמיר בשנת תרכ"ד[67]. אף המדפיס ר' אברהם פונטרימולי עצמו חיבר חמשה ספרים: „חנך לנער" בלאדינו, שני חלקים, שנדפס באזמיר בשנות תרכ"ב—תרל"ב; „תעצומות לעם" בלאדינו, שנדפס שם בשנת תרל"ו; „עבד אברהם", ביאור סליחות ותפילות, שנדפס שם בשנת תרמ"א;

61. ורק בספר אחד שנדפס אחר תר"מ נקרא הדפוס על שמו של אהרן יהושע די שיגורא (עיין להלן ברשימה, מס' 295).

62. עיין להלן ברשימה, מס' 118, 121, 122, 125, 127, 128, 131, 133—136, 142, 144, 146, 148, 151, 152, 156—160, 163, 166, 168, 170—173, 175, 178, 183, 184, 190—195, 199, 200, 204, 207, 209, 210, 215, 218, 219, 222, 224, 227, 228, 230—232, 237, 243, 246, 250, 251, 253, 255—257, 264, 266, 269, 270, 272, 274, 275, 281, 284, 286, 288, 290, 295, 297, 298, 300, 302, 305, 310, 314, 318—322, 324—326, 333—337, 350, 352, 353, 358, 363—365. פרידברג בספרו (עיין הערה 26) שיבש את כל התאריכים הנוגעים לדפוס זה.

63. עיין להלן ברשימה, מס' 122, 158, 337.

64. א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 143, סימן נג.

65. עיין להלן ברשימה, מס' 95, 123, 192.

66. עיין להלן ברשימה, מס' 190.

67. עיין להלן ברשימה, מס' 128.

„כי זה כל האדם", בלאדינו, שנדפס שם בשנת תרמ"ד; „אשר לאברהם" על הגדה של פסח וכו', שנדפס באזמיר בשנת תרמ"ז [68].

בשנת תרמ"ד (1884) נפרד השותף יעקב פולי מעל פונטרימולי והדפוס נקרא על שמו של פונטרימולי לבד.

בית־דפוס זה נתקיים ארבע־עשרה שנה, בשנות תרל"ו—תרמ"ט (1876—1889), ונדפסו בו שלושים וחמשה ספרים [69].

יג. בית־דפוסו של מרדכי בן יצחק בארקי

בשנת תרנ"ו (1896) יסד הבחור „הארוס" יצחק בן מרדכי בארקי בית־דפוס עברי באזמיר. בית־דפוס זה לא נתקיים אלא שנתיים ובשנות תרנ"ו—תרנ"ז (1896—1897) נדפסו בו חמשה ספרים [70].

יד. דפוס „שבת אחי"ם"

בבית־דפוס זה נדפס בשנת תרל"ו (1876) ספר אחד [71]. בשער הספר כתוב: „בדפוס הנקרא שבת אחי"ם". לא נודעו לנו שום פרטים נוספים על דפוס זה.

טו. דפוס ב' טאטיקיי'אן

בעל בית־דפוס זה היה לפי שמו ארמני. בבית־דפוסו נדפסו בשנות תרנ"ג—תרנ"ז (1893—1897) שלושה ספרים [72]. וכנראה היה זה דפוס מסחרי.

טז. דפוס „איל נוב'יליסטה"

בבית־דפוס זה נדפס בעיקר העתון בלאדינו „איל נוב'יליסטה", שנוסד באזמיר בשנת תרמ"ט (1889) וכמה ספרים בודדים עד שנת תרפ"ב (1922) [73].

יז. דפוס „איל מיסיריט"

בבית־דפוס זה נדפס בעיקר העתון בלאדינו „איל מיסיריט", שנוסד בשנת תרנ"ז (1897), ועוד כמה ספרים בודדים, בעיקר ספרי לאדינו, שהם תדפיסי פ'יליטונים מתוך עתון זה, עד שנת תרפ"ב [74].

יח. דפוס „לה איספיראנסה"

בבית־דפוס זה נדפס בעיקר העתון „לה בואינה איספיראנסה" שנוסד בשנת תרל"א

68. עיין להלן ברשימה, מס' 118, 184, 229, 276, 292, 304.
69. עיין להלן ברשימה, מס' 221, 229, 235, 239, 242, 247, 252, 254, 259, 263, 268, 271, 273, 276—279, 282, 283, 285, 287, 289, 291, 293—295, 298, 299, 304, 306—308, 311, 312, 319. פרידברג בספרו (עיין הערה 26) כותב, שהדפוס נוסד בשנת תרמ"ה ובאמת נוסד בשנת תרל"ו ושנדפסו בו „המון ספרים" ואין הוא מזכיר אף אחד מהם.
70. עיין להלן ברשימה, מס' 341, 342, 344—347. דפוס זה וכן כל הדפוסים שאתאר בפרקים הבאים לא נזכרו על־ידי פרידברג.
71. עיין להלן ברשימה, מס' 249.
72. עיין להלן ברשימה, מס' 335, 339, 348.
73. עיין להלן ברשימה, מס' 320, 386, 397, 404, 406.
74. עיין להלן ברשימה, מס' 343, 378, 383, 391—396, 399, 400, 401, 409, 411.

(1871) ובשנת תר"ע (1910) עוד היה קיים. וכן נדפסו בו כמה סיפורים בלאדינו שנדפסו תחילה בעתון הנזכר[75].

יט. בית־דפוסו של אפרים מלמד

בית־דפוס זה נוסד בשנת תרס"א (1901) לערך ובשנת תרפ"ד (1924) עוד היה קיים. נדפסו בו בעיקר ספרי לאדינו. על כמה מן הספרים שנדפסו בדפוס זה כתוב בשערים: ב"יינה. וזה משום שנדפסו ללא נטילת רשות מהשלטונות התורכיים כחוק[76].

כ. דפוס פ׳ראנקוס

בית־דפוס זה היה מסחרי ולא נדפסו בו אלא ספרים בודדים לעת־מצוא. הגיע לידי שני ספרים בלבד: אחד משנת תרס"ד (1904) ואחד משנת תרפ"ב (1922)[77].

כא. דפוס בן סנייור

אף דפוס זה היה מסחרי ולא נדפסו בו אלא ספרים בודדים בשנות תרפ"א—תרפ"ב (1921—1922)[78].

*

ברשימה שלהלן רשמתי 415 ספרים שנדפסו באזמיר מראשית ייסוד הדפוס בה בשנת תי"ח (1658) עד שנת תרפ"ד (1924). אמנם לא במשך כל הזמן הזה היה קיים דפוס עברי באזמיר. היו, כאמור, הפסקות ארוכות. ובעצם לא היה בה דפוס עברי אלא 129 שנה (בתקופה הראשונה — 18 שנה; בתקופה השנייה — 11 שנה; בתקופה השלישית — 13 שנה; בתקופה הרביעית — 87 שנה). בשנות קיום דפוס באזמיר נדפסו אפוא בממוצע קצת יותר משלושה ספרים לשנה.

ואלה סוגי הספרים העיקריים שנדפסו באזמיר וליד כל סוג מספר הספרים באותו סוג:

דרושים — 69; חידושי אגדה — 20; חידושים על הש"ס בבלי וירושלמי — 15; חידושים על ארבעה טורים ושלחן ערוך — 48; חשבון תקופות ומולדות — 3; כללי התלמוד — 4; לקוטי דינים וחידושים בסדר א"ב — 14; מוסר — 18; פירושים וחידושים על תנ"ך — 43; קבלה — 16; שאלות ותשובות — 38; תנ"ך וחלקיו — 6; תפילות ופירושיהן — 28.

עד שנת תקצ"ח (1838) היו כל הספרים שנדפסו באזמיר באותיות עבריות — בעברית. מאז ואילך התחילו מדפיסים גם ספרים בלאדינו. בסך־הכל נדפסו באזמיר 117 ספר, שכולם או מקצתם בלאדינו. תחילה היו הספרים בלאדינו שנדפסו שם מסוג הספרים שנזכרו לעיל בעברית, ובעיקר ספרי מוסר, אגדה, סיפורי־עם, תרגום תפילות ופירושים על תנ"ך מסוג „מעם לועז", אולם בסופה של המאה התשע־עשרה התחילו מדפיסים גם סיפורים חילוניים ורומאנים בלאדינו.

75. עיין להלן ברשימה, מס׳ 176, 226, 238, 413, 414.
76. עיין להלן ברשימה, מס׳ 357, 359—361, 367, 373, 375—377, 380—382, 384, 385, 387—389, 402, 412.
77. עיין להלן ברשימה, מס׳ 362, 405.
78. עיין להלן ברשימה, מס׳ 398, 403, 410.

כל העתונים שנדפסו באזמיר לשונם לאדינו. הנסיונות הראשונים להוציא־לאור באזמיר עתונים בלאדינו נעשו באמצע המאה השמונה־עשרה. הראשונים לא האריכו ימים. העתון הראשון בלאדינו שיצא־לאור באזמיר היה „לה בואינה איספיראנסה" בשנת תר"ב (1842) ונפסק לאחר שיצאו כמה גליונות [79]. נסיון שני נעשה ארבע שנים לאחר מכן, בשנת תר"ו (1846), שהוציאו את העתון „שערי מזרח". מעתון זה יצאו תשעה גליונות תוך חמשה וחצי חדשים [80]. בשנת תרל"א (1871) התחילו מוציאים עתון חדש בשם ישן, „לה בואינה איספיראנסה". היה זה העתון הראשון שהאריך ימים והיה קיים לפחות ארבעים שנה [81]. כעשרים שנה היה עתון זה היחיד באזמיר. בשנת תרמ"ט (1889) נוסד עתון שני בשם „איל נוב'יליסטה" ואף עתון זה האריך ימים, לפחות שלושים שנה [82]. בעוד שני העתונים הללו קיימים, נוסד באזמיר בשנת תרנ"ז (1897) עתון שלישי בשם „איל מיסיריט". אף עתון זה האריך ימים, קרוב לשלושים שנה.

קיומם של העתונים הללו הביא גם לידי הדפסת סיפורים ושירים וספרי־בדיחה בלאדינו, רובם תדפיסים מתוך העתונים הללו.

*

רוב הספרים שנדפס באזמיר היו ספרים שנתחברו בידי חכמי אזמיר או ספרים שנמצאו בכתב־יד באזמיר ומיעוטם ספרי מוסר ותפילה, ספרי־לימוד וספרי־שעשוע, שנדפסו בשביל יהודי אזמיר. בתקופה הראשונה למלאכת־הדפוס נדפסו בעיקר ספרי חכמי אזמיר שבאותו דור: ר' יוסף אישקאפה, ר' שלמה אלגאזי ור' חיים בנבנשתי. בתקופה השנייה נדפסו שוב בעיקר ספרי חכמי אזמיר שבאותו דור: ר' חיים אבואלעפיא ור' אליהו ב"ר אברהם שלמה הכהן. בתקופה השלישית נדפסו בעיקר ספרי חכמי אזמיר שבדור ההוא: ר' ברזילי יעבץ, ר' אברהם טובייאנה, ר' מאיר ביקייאם ור' אליהו הכהן (ספרים שהניח אחריו בכתב־יד). ואילו בתקופה האחרונה, החל מאמצע המאה התשע־עשרה, היו המסַפקים העיקריים של חיבורים לבתי־הדפוס של אזמיר ר' חיים פאלאג'י אב"ד אזמיר ושני בניו ר' אברהם פאלאג'י (שהאריך ימים עד למעלה מתשעים) ור' רחמים נסים יצחק פאלאג'י. מחיבוריהם של שלושה אלה בלבד נדפסו בשנות תרי"ב—תרס"ו (1852—1906), היינו במשך חמשים וחמש שנה, לא פחות מתשעים ואחד ספר [83].

מלבד ספריהם של חכמי אזמיר נדפסו באזמיר גם ספריהם של חכמי הקהילות האחרות שבאסיה הקטנה ושבאיי יוון, בעיקר רודוס.

*

ברשימת הספרים שנדפסו באזמיר השתדלתי ככל אשר לאל ידי להגיע לידי מיצוי ולשם כך חיפשתי במשך שנים רבות בבתי־ספרים ציבוריים ובגנזי־

79. עיין להלן ברשימה, מס' 77.
80. עיין להלן ברשימה, מס' 81.
81. עיין להלן ברשימה, מס' 176, 340.
82. עיין להלן ברשימה, מס' 320.
83. באביב 1856 מצא באזמיר ל"א פראנקל כחמשה עשר אלף יהודים (ל"א פראנקל, ירושלימה, ויען תרי"ט, עמ' 32); ארבעים שנה לאחר מכן מצא בה דוד ילין כשלושים ושנים אלף יהודים (השלח, כרך ג, תרנ"ח, עמ' 460—467). בשנת 1955 מצא בה מר נ' בן־מנחם 5.500 יהודים בערך (נ' בן־מנחם, נסיעה לתורכיה ולפרס, ירושלים תשט"ו, עמ' 4). רוב יהודי אזמיר עלו למדינת ישראל.

ספרים של אנשים פרטיים. ודומני שלא יימצאו עוד ספרים רבים שלא נכללו ברשימתי. אולם בטוחני, שלא כל הספרים שנדפסו באזמיר הגיעו לידינו ובוודאי נדפסו שם עוד כמה וכמה ספרים שנכחדו ולא הגיע אלינו אף שריד כלשהו מהם. כלום אפשר שבשנות הפולמוס של שבתי צבי, שבהן היה קיים באזמיר בית־דפוסו של אברהם גבאי, לא נדפס שם אף קונטרס או מגילה עפה או ספר־תיקונים? אבל אלינו לא הגיע דבר. הסיבה לאבדן כמה מספרי אזמיר בדליקות המרובות שנפלו באזמיר לעתים תכופות ושבהן עלו באש ספרים רבים שנדפסו באזמיר ושלא התפשטו מחוץ לתחומי העיר. על כמה מן הדליקות הללו הגיעו אלינו ידיעות מפורשות:

על דליקה שנפלה באזמיר בשנת תק"ב (1742) מספר ר' אליקים ב"ר יצחק גאטיניו דברים אלה: „והן בעוון ממרום שלח אש [באזמיר] בליל י"ח תמוז משנת התק"ב ויבער ביעקב להבה והיה למאכולת אש הללו בתי כנסיות ובתי מדרשות ואין בית אשר אין שם אש ויהי כל הארץ שפה אחת ואיש לדרכו פנו לכרכים ולכפרים ולא נמצא גם ספר ללמוד והנה יצחק הוא א"א [אדוני אבי] ז"ל צועק ובוכה ואומר לריק יגעתי, ולהוציא מחשבתו לפועל אף שהיה זקן קרוב לשבעים שנה כה אמר אלי: נסעה ונלכה לעיר רבתי עם שמשם תורה יוצאת זאת העיר כלילת יופי שאלוניקי יע"א, ונפן ונסע עם מרת אמי" [84].

על דליקה באזמיר בשנת תקל"ב (1772) מסופר באחד מספרי ר' חיים פאלאג'י: „בשנת התקס"א כשנבנו הבתי כנסיות משריפה שנשרפו בשנת התקל"ב, הסכימו... כי כל יחיד אשר ילך מביהכ"נ שלו לביהכ"נ אחר, חייב ליתן בתחילה חלקו הנוגע לו בחובות הביהכ"נ שהוא חייב" [85].

על דליקה באזמיר בשנת תקצ"ז (1837) מסופר בספר אחר של ר' חיים פאלאג'י: „וכבר אירע מעשה בשנת תקצ"ז בכ"ח אדר שני שבעוה"ר נשרף בה"כ ק"ק ת"ת בחצות הלילה, והיו הבתי כנסיות שאצלו בסכנה עצמה, עד שנכנס האש בתוכם, ובפרט בבה"כ ק"ק אורחים ובה"כ ק"ק אלגאזי, ובחמלת ה' עלינו אשר חמל ע"י השתדלות קצת מב"א [מבני אדם] ניצולו, והיו לנס, והיו רוצים לומר הלל הגדול על הנס שניצולו, ומנעתי אותם מטעם זה שהוא עגמת נפש לבה"כ ק"ק ת"ת שהוא שרוף לפנינו, אך זה אמרתי כי אנחנו מקבלים בנדר גמור כי ביום שיעזרנו ה' להתחיל בנין בה"כ הנז', באותו יום עצמו אנחנו אומרים הלל הגדול, וכן היה, כי ביום שהתחילו הבנין של בה"כ ת"ת אמרנו הלל הגדול" [86].

רושם קשה ביותר עשתה באזמיר הדליקה בשנת תר"א (1841), שבה עלו באש ספרים רבים, נדפסים וכתבי־יד. על דליקה זו הגיעו אלינו ידיעות רבות בספרי ר' חיים פאלאג'י, שגם כמה מחיבוריו בכתב־יד נשרפו באותה דליקה. באחד מספריו הוא מספר: „מעשה שהיה כך היה שבשנת התר"א ליצירה, שממרום שלח אש בעוה"ר לעירנו יע"א ולתפ"ץ [ולא תקום פעמים צרה] והן בעון נשרפו הבתי כנסיות ג"כ" [87]. ובספר אחר הוא מספר: „ובעוה"ר בשריפה אשר שרף ה' בשנת התר"א בי"א לח' אב הנחמות נשרף הביה"כ, ובחמלת ה' עלינו נבנה בשנת התר"ג" [88]. תיאור מפורט

84. יצחק ירנן, על הרמב"ם לר' אליקים גאטיניו, שאלוניקי תקמ"ו, בהקדמה.
85. משא חיים, לר' חיים פאלאג'י, אזמיר תרל"ד, דף ב, א.
86. לב חיים, שו"ת לר' חיים פאלאג'י, חלק ב, אזמיר תרכ"ט, סימן מג.
87. רוח חיים, חידושי דינים, לר' חיים פאלאג'י, חלק ב, אזמיר תרל"ו, סימן רז, דף קיג, ב.
88. לב חיים, סימן לב. ועיין גם: שם, סימן כט.

יותר של דליקה זו אנו מוצאים במקום אחר בספרו הנזכר של פאלאג׳י: „ומכאן תשובה נצחת למי שרצה לברך ברכת הטוב והמטיב בנס שנעשה, שנשרפו כל הבתי כנסיות שהיו במבוי אחת, ואחר שכבר נכנס גם האש באותו בה״כ, ע״י השתדלות מאנשים שבאו לכבות, ניצול מהשריפה... ואני אומר כי אינו נכון לברך הטוב והמטיב... כיון שבשריפה הזאת עצמה אשר שרף ה׳ היה כליון חרוץ לשאר בתי כנסיות וכמה ספרי תורות שנשרפו, וגם כמה וכמה חיבורים רבים מתורה שבע״פ מהגאונים והרבנים ראשונים ואחרונים ומרבנים שבדור... כי שמים וארץ בוכים, ויש להספיד בפה מלא קינה ספרי תורה כי חוללה תפארתך וכו׳, חוץ מכמה בעלי בתים עם רב מישראל, קרוב לשני אלפים, נעים ונדים הם ונשיהם וטפם לחורב ביום ולקרח בלילה בעניות ואביונות ודלות מבלי לבוש ואין כסות בקרה נודדים ללחם איה, וא״כ אחר כל הרעה הזאת איך יתכן לברך ברכת הטוב והמטיב״ [89].

בדליקה זו נשרף חלק מן הספר „אזור אליהו״ לר׳ אליהו הכהן מאזמיר. החלק הנשאר נדפס אחרי־כן בשאלוניקי בשנת תר״ו ובסוף הספר הודיע המדפיס: „ע״כ [עד כאן] שלחו לידי מזה שנים רבות, ויהי אחרי כן בשריפה הגדולה אשר היה באזמיר יע״א בי״א לחד׳ מנחם התר״א נשאר שאר החיבור בעו״ה ולא תפ״ץ״. וכן נשרף בדליקה ההיא חלק מהספר „מצא חן״ על הרמב״ם לר׳ אליהו חאקו. המדפיס שהדפיס באזמיר בשנת תרי״א את החלק שנשאר לפליטה, הודיע: „ע״כ [עד כאן] נמצא, והשאר שהיה לו חיבור גדול על הרמב״ם ברוב ההלכות... הכל נשרף בשריפה גדולה של שנת תר״א״. ר׳ חיים פאלאג׳י מספר, שבדליקה זו עלו באש רובי חיבוריו, נ״ד במספר, ומזכיר לשבח את תלמידו יצחק ישורון שבמסירות נפש הציל י״ד חיבורים מן הדליקה [90].

לודוויג אוגוסט פראנקל, שעבר את אזמיר בשנת תרט״ז (1856), מספר מה ששמע מפי הרב ר׳ חיים פאלאג׳י על הדליקה משנת תר״א הנזכרת וגם על דליקה שלאחריה בשנת תרי״ד (1854), ומפיו אנו שומעים פרטים נוספים על הספרים שנשרפו בדליקות הללו. הוא כותב מפי פאלאג׳י: „בשנת תר״א ותרי״ד הצית ה׳ תבערות נוראות בעדתינו, עדי גם עשירי העם בעורם ובחסר כל נשארו... גם כחמש עשרה אלף ספרים יקרי ערך ומסולאים מפז וכתבי יד אשר חסרונם לא יוכל להמנות נשרפו עמם ונאבדו לנצח״ [91].

*

הספרים שרשמתי רובם ראיתי בעיני. רוב־רובם בבית־הספרים הלאומי והאוני־ברסיטאי בירושלים והשאר בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק, בגנזי הראשון־לציון הרב הראשי לארץ־ישראל ר׳ יצחק נסים הי״ו בירושלים ובגנזי בנו מר מאיר בניהו, בגנזי ד״ר י׳ מהלמן בירושלים. לכולם אני מחזיק טובה מרובה על שפתחו לפני את שערי בתי־גנזיהם. במעטים (אחד למאה בערך), שלא ראיתי בעיני, ציינתי בהם בפירוש את המקור שממנו שאבתי.

לצערי לא יכולתי להפיק תועלת מן העבודות שקדמו לי. על עבודתו המשובשת לחלוטין של פרידברג, כבר העירותי לעיל כמה פעמים [92]. וכן נאלצתי לציין בגוף

89. שם, סימן מג.
90. חיים לראש, על הגדה של פסח, לר׳ חיים פאלאג׳י, אזמיר תרי״ב, בפתיחת הספר, דף ד.
91. ל״א פראנקל, ירושלימה, ויען תרי״ט, עמ׳ 32.
92. עיין לעיל, הערה 17, 26, 29, 34, 35, 40, 49, 60, 69, 70.

הרשימה את שיבושיו של פרידברג לגבי כמה וכמה ספרים שנרשמו בספרו „בית עקד ספרים", כדי שלא יבואו להקשות מן המשובש על המוגה. רשימת ספרים מדפוסי אזמיר בעברית ובלאדינו פירסם אברהם גאלנטי בספרו הצרפתי על היהודים באסיה הקטנה, חלק א[93]. גם ברשימה זו הפרוץ מרובה על העומד והמשובש על המוגה ולא עוד אלא שכלל ברשימתו ספרים שלא נדפסו באזמיר כלל אלא בשאלוניקי[94].

לא כללתי ברשימתי קצת מספרי המיסיון הפרוטסטאנטי הנוצרי שנדפסו באזמיר בלאדינו[95].

בסוף אציין עוד ספר אחד שבשערו כתוב אמנם א ז מ י ר, אבל באמת לא נדפס שם. הכוונה לספר „קול שחל, שירי השירים אשר להמשורר אפרים לוצאטו", שנדפס בברלין, בדפוס „חנוך נערים" אשר למשכילי ברלין ומסיבה בלתי ידועה לי לא כתבו בשער הספר את מקום הדפוס האמיתי, ברלין, אלא מקום בדוי: אזמיר.

אני מקווה שמעבודה זו יפיקו תועלת לא ביבליוגראפים, ספרנים וחובבי־ספר בלבד, אלא גם חוקרי הספרות הרבנית וחוקרי תולדות היהודים בארצות הקיסרות העותומנית.

93. A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie. I. Izmir. Istanbul 1937, pp. 331—341.

94. כגון: חזוק אמונה; פטירת רבי שמעון בן יוחאי ז״ל; דרך החיים לר׳ רפאל קצין; דרכי הים לר׳ רפאל מאייו; דרכיו למשה לר׳ חיים פאלאג׳י; חיים תחילה לר׳ חיים פאלאג׳י; כף החיים לר׳ חיים פאלאג׳י; מאמר המלך לר׳ רפאל אברהם מצליח; נשמת חיים לר׳ חיים אבואלעפיה; תורה וחיים לר׳ חיים פאלאג׳י.

95. כגון „איל ליב׳רו די אוראסייוניס", 1844; גן נעול, חש״ד; עיר המקלט או סיב׳דאד די אבריג׳ו, 1909.

ספר כתובות

נהוגות לאמרם בחג השבועות

בקהלות הקדש מאזמיר ובמקומות אחרים
בשעת שמוליכין הספר:

הכינו על הדפוס סנכון כפי משה גבאי מיני
וסונם כפי כח המעבר
על ידו.

באזמיר

תחת ממשלת פרוכפו המלך המפואר

סולטן מחמד ירה

שנת פתיח לתורה

יהי נעם אדנים יברכם כמעלי יוסיפיה גבאי כף נקת כ"ו

ציור ג

צילום שער הספר שנדפס בשנת תי"ח, השנה הראשונה ליסוד הדפוס באזמיר
טופס יחיד בעולם במוזיאום הבריטי
(למספר 2)

א. בדפוס אברהם בן ידידיה גבאי

תי"ח (1658)

1] ספר ראש יוסף והוא ביאור על קצת הלכות מטור אורח חיים וקצת לשונות מהרמב"ם ז"ל דשייכי להלכות הנז' חברו... אב בית דין דעיר אזמיר וכל סביבותיה... מוהר"ר יוסף אישקאפא נר"ו בן... כמה"ר שאול אישקאפא נ"ע... והוגה בעיון נמרץ... על ידי... כה"ר שמואל באלנסי נר"ו. באזמיר... ותהי ראשית המלאכה שמורה וערוכה, בס"ט ובשעת ברכה, ביום שני ג' לחדש תשרי שנת מה אהבתי תורתך [תי"ח] במצות בעל הדפוס אברהם בן... ידידיה גבאי כף נחת נר"ו. 110 דף. °2. 28 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

על טור הלכות פסח, תשעה באב, ראש השנה, יום כיפור, סוכה, חנוכה ומגילה.

על השער: ציור שלושה כתרים (חיקוי לדגל המדפיס בראגאדין בויניציאה).

מעבר לשער הקדמת המחבר, ובה יאמר: „אנה ה' לידי... בחור כארזים... כה"ר אברהם גבאי בעל הדפוס בן בנו של החסיד בעל כף נחת זצ"ל ועמו אומנים בקיאים במלאכת ה'... ובהגיעו פה העירה... דברתי עמו על הדפסת ספרי זה... ומלא חפצי... ויגיעהו האל לחופה ולבנים זכרים עוסקים בתורה בחיי אביו הזקן... ויהי רצון מלפני אלהי השמים יזכני להדפיס שאר הטורים שכבר התחילו האומנים בטור חשן המשפט". (עיין להלן, מס' 4).

בסוף דף קט: ציור שלושה כתרים (קטנים מאלה שבשער) ולידם כתוב: שלשה כתרים הם וכתר שם טוב עולה על גביהם. לאחר הציור נדפסו דברי בעל הדפוס, המתפאר בהשתדלותו להדפיס את הספר כראוי.

דף קי כולל: התנצלות המגיה תלמידו של הרב המחבר נר"ו.

בסוף דף קי: „תם ונשלם שבח לאל בורא עולם ביום ששי ערב ראש השנה [לאילנות] יד לחדש שבט".

המחבר נפטר באזמיר ביום כ"ו טבת תכ"ב (א' פריימאנן, עיניי שבתי צבי, עמ' 141, סימן יא).

2] ספר כתובות נהוגות לאמרם בחג השבועות בקהלות הקדש מאזמיר ובמקומות אחרים בשעת שמוליכין הס"ת. הביאו אל הדפוס הנבון כה"ר משה גבאי נר"ו והוגה כפי כח האפשר על ידו. באזמיר... שנת התי"ח ליצירה במצות בעל הדפוס אברהם במה"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו. 8 דפים. °8. 15 : 20 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

כולל פיוטים אלה: ירד דודי לגנו לערוגות בשמו; אשרי העם שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש דברים נצחיים; אשרי העם נוחלי דת עלילה; בי אל דבר, בי אל דבר, סימן יעקב; אשרי עין ראתה מעמד הר סיני; חומל עדי שיבה שאלתי, סימן חיים כלב.

ספר זה נהפך לו לפרידברג ל„מסכת כתובות לתועלת הלומדים בישיבות העיר" (ח. ד. פרידברג, תולדות הדפוס העברי באיטליה... תוגרמה וארצות הקדם, אנטוורפן תרצ"ד, עמ' 116).

תי"ט (1659)

3] ספר מקור ברוך להרב... כמהר"ר ברוך קלעי בן להרב כמהר"ר שלמה קלעי זלה"ה, והוא תשובות לשאלות... והובאו אל הדפוס בהשתדלות

החכם... כה״ר יצחק ישורון יצ״ו לבקשת הגביר... שלמה קלעי יצ״ו בן להרב המחבר ז״ל אשר נתן לכסף מוצא... הוגה בעיון נמרץ על ידי... כה״ר שמואל באלנסי יצ״ו. באזמיר... ותשלם המלאכה... יום א׳ א׳ לחדש תמוז שנת אות הוא לעולם [תי״ט] במצות בעל הדפוס אברהם בכה״ר ידידיה גבאי כף נחת נר״ו. 6, 87 דף. °2. 27 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

על השער: ציור שלושה כתרים (חיקוי לדגל המדפיס בראגאדין בויניציאה).
ששת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר׳ שלמה קלעי בן המחבר; התנצלות המגיה [המזכיר את בניו יעקב ושלמה שסייעו לו בהגהה]; דברי מסדר המפתחות ר׳ שלמה ן׳ משה ן׳ עזרא [המזכיר שהמדפיס הלך לקושטאנדינה לארוס לו אשה ובדרך נכנס לעיר ברוסה כדי לקבל את כתב־היד]; מפתחות; דברי בעל הדפוס. (ובסופם ציור שלושה כתרים קטנים).
בסוף הספר נדפסו שלוש תשובות: של ר׳ אהרן ן׳ חסון, רבו של המחבר; של ר׳ שלמה ן׳ חסון; של ר׳ מרדכי קלעי, אחיו של המחבר. — גם בפנים נדפסו תשובות חכמים אחרים.

4] ספר ראש יוסף והוא ביאור על קצת הלכות מטור חשן המשפט חברו... אב בית דין דעיר אזמיר... מוהר״ר יוסף אישקאפה נר״ו... והוגה בעיון נמרץ... על ידי... כה״ר שמואל באלנסי נר״ו. באזמיר... ותשלם המלאכה... ביום ב׳ ו׳ לחדש כסלו שנת לשפט יתום ודך [תי״ט] במצות בעל הדפוס ובביתו אברהם בן... ידידיה גבאי כף נחת נר״ו. [2], 214 דף. °2. 28 : 19 ס״מ. (אותיות רש״י).

על הלכות דיינים, עדות, הלוואה, שמיטה ופרוזבול, כתב ידו, הלוואות, נאמנות, מלוה על המשכון, טוען ונטען.
על השער ציור הר (חיקוי לציור של אשר פורינץ מעבר לשער „יפה מראה״, ויניציאה ש״ן) ובמסגרת מסביב כתוב: על הר גבוה עלי לך.
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר (ובה הוא מודה לגביר אברהם קארמונה); הקדמת תלמידו שלמה בן משה ן׳ עזרא; מפתחות.
בסוף הספר: התנצלות בעל הדפוס (מודיע, כי מחוסר כסף לא נדפס על כל חשן משפט) וציור שלושה כתרים קטנים (חיקוי לדגל בראגאדין בויניציאה) ומסביב להן: שלושה כתרים הם וכתר שם טוב עולה על גביהן.
ראש יוסף על אורח חיים עיין לעיל מס׳ 1.

5] ספר שמע שלמה... והוא תרומות מתרומות ממה שדרשתי פה אזמיר... ביום השבת... אנא... שלמה אלגאזי. הוגה בעיון נמרץ על יד... כה״ר אברהם בן הרב המחבר נר״ו. באזמיר... תחת ממשלת... שלטן מחמד... שנת אתי מלבנון תבואי לפרט אלף הששי [תי״ט] במצות בעל הדפוס ובביתו אברהם בכר ידידיה גבאי כף נחת נר״ו. 94, 65 דף. °4 (בראשית־שמות באותיות מרובעות, ויקרא באותיות רש״י, ואולי רק עד סוף שמות נדפס באזמיר, כי בסופו באים מפתחות דברי התנצלות מאת המדפיס).

בסוף המפתחות שבסוף שמות דברי־חתימה מאת המדפיס:
„אמר בעל הדפוס: ברוך אלהינו שעזרנו להשלמת הספר הזה, כן יעזרנו להתחיל ולהשלים ספרים הרבה אכי״ר, ואני מחלה לכל הקורא בו אם מצא איזה טעות ושגיאה לא עלי תלונותם כי על המגיהים כמו שנראה בהקדמות שבספרים שהדפיס אדוני אבי בליוורנו ובהקדמותי שבספרים שהדפסתי פה באזמיר, כי הפועלים נוהים דעתם על המגיהים, וה׳ יצילני משגיאות אכי״ר״.
בסוף הספר, לפני המפתחות, נדפסו דברי המגיה אחרון, תלמיד המחבר, ר׳ משה קארילו.

ת"כ (1660)

6] כנסת הגדולה חלק חשן משפט [סימן א—קנו] שחברתי אני... חיים בן ישראל זלה"ה בנבנשת... באזמיר.... בשנת ישמע חכם ויוסף לקח [ת"כ] במצות בעל הדפוס אברהם בכ"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו ובביתו. 2, 5—232 דף. °2. 28 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר (ר' יוסף אישקאפא, ר' משה ב"ר חיים עובדיה, ר' שלמה אלגאזי, ר' בנימין מלמד, ר' אברהם ב"ר אהרן די בוטון, ר' זרחיה מליריאה), בלא תאריך; הקדמת ר' ישראל בנבנשתי, בן המחבר, ובסופה שני שירים בשבח הספר; הקדמת ר' יהושע רפאל בנבנשתי, אחיו של המחבר, ובסופה שיר בשבח הספר.

בסוף הספר: התנצלות בעל הדפוס. בה יאמר: „ואני התאזרתי כח... שתהיה המלאכה שמורה וערוכה בתכלית היופי בנייר ובדיו ואותיות מחכימות על ידי אומנים בקיאים, ואם המצא ימצא איזה טעות לא תלינו עלינו כי אם על המגיהים כי עליהם אנו סומכים, ובטחתי בחסד אלהים שלא יצא תקלה מתחת ידם, כי הרב המחבר היה מדקדק עמהם עד חוט השערה".

חלק ב, חושן משפט, נדפס באזמיר בשנת תצ"ד. (עיין להלן מס' 32).

7] ספר לחם רב משאלות ותשובות מעשה ידי... כמוהר"ר אברהם די בוטון זלה"ה בעל לחם משנה. הובא אל הדפוס על יד... כמה"ר אברהם נר"ו בן... כמה"ר אהרן די בוטון זלה"ה בנו של הרב המחבר זצוק"ל ועל יד הגביר... כה"ר יצחק אלגראנטי נר"ו נשוי בת בנו של הרב המחבר... אשר נתן פי שנים בכל הוצאת ההדפסה הנז' ושניהם כאחד טובים הסכימו... להקדיש... חמש מאות ספרים שהודפסו מזה הספר שימכרו והקרן יהיה קיים לעולם והפירות ינתנו לת"ח הלומדים בישיבה פה העירה... והוגה בעיון נמרץ על ידי... כה"ר שמעון רודיטי נר"ו. באזמיר... ותהי השלמת הספר בשלהי ניסן שנת ויקדש אותו [ת"כ] במצות בעל הדפוס אברהם בכ"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו ובביתו. 2, 140 דף. 28 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י זעירות).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן בנו של המחבר; הסכמת רבני אזמיר (ר' יוסף אישקאפא, ר' שלמה אלגאזי, ר' יצחק דאלבה, ר' גרשום מוטאל, ר' שלמה בן משה ן' עזרא, ר' בנימן מלמד); הסכמת ר' חיים בנבנשת; דברי המגיה; דברי בעל הדפוס.

דף קלב, ב ואילך: מפתחות (באותיות רש"י רגילות).

8] ספר שאלות ותשובות וקצת סוגיאות ודבורים ולשונות הרב בעל הטורים, מהרב הגדול מוהר"ר מאיר בן הרב... כמהר"ר אברהם די בוטון זלה"ה. הובא אל הדפוס והוגה בעיון נמרץ על יד החכם השלם כמה"ר ישי אלמולי נר"ו, חתנו ותלמידו של הרב המחבר זצוק"ל. באזמיר... ותהי השלמת הספר בחדש ניסן שנת ליהודים היתה אורה ושמחה [ת"כ] במצות בעל הדפוס אברהם בכ"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו ובביתו. [8], 138 דף. °4. 19 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).

שמונת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיה (בה הוא מודה לר' שלמה ן' עזרא, שסייע להדפסת הספר); התנצלות בעל הדפוס (על שיבושי הדפוס, כי סמך לגמרי על המגיה); דברי המגיה על שיבושי הדפוס; מפתחות.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: ת"ם.

המגיה ר' ישי אלמולי נפטר באזמיר ביום ה במרחשון תל"ד (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 142, סימן כא).

תכ"ג (1663)

9] ספר הליכות אלי חבור על כללי התלמוד אשר השיגה ידי... והוא קונטרס נוסף על השמועה אשר חברתי בימי בחורותי וסדרתי להקל על המעיין מאלף ועד תיו... חברתיו אני שלמה (בן אברהם) אלגאזי... באיזמיר... ותהי ראשית המלאכה יום ראש חדש טבת שנת תחדהו בשמחה [תכ"ג] במצות בעל הדפוס אברהם בן... כה"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו. 80 דף. °4. 19 : 14 ס"מ. (אותיות מרובעות).

מדף סט, ב עד דף עח, ב עניינים שונים ובייחוד תשובה על השגות ר' חיים בנבנשתי בספרו כנסת הגדולה על אורח חיים על מה שכתב המחבר בספרו „יבין שמועה".

בדף עט נדפסה: הסכמת רבני אזמיר (ר' יוסף איסקאפא, ר' חיים כלב קאלקי, ר' בנימן מלמד, ר' משה ציון, ר' שלמה אברהם הכהן, ר' שלמה בן משה ן' עזרה, ר' יהודה בן יצחק אפומאדו, ר' משה בן חיים עובדיה, ר' שם טוב פילו); דברי בעל הדפוס („וטרם אכלה לדבר אשאלה רשות מעטרת ראשי אדוני אבי נר"ו אשר בא מליגורנ"א והעמידני על הדפוס, ה' יתן לו שיבה טובה אכי"ר") ובסוף דבריו ציור שלושה כתרים קטנים.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 81 דף.

חלק שני של ספר זה נדפס שם, בשם „גופי הלכות", בשנת תל"ה (עיין להלן מס' 13).

תל"א (1671)

10] ספר דובב שפתי ישנים והוא ממה שנמצא קונדריס אחד בענין קל וחומר וכללי דיו מהרב המופלג בדורו משה בנבנשת די שיגוביא ז"ל... ואח"כ הדפסנו מה שנמצא אחד מני אלף מכתיבות... בנו כמהר"ר יוסף ז"ל על פשטים ומאמרים [על תנ"ך]. גם הדפסנו מה שנמצא בגליוני... כמה"ר משה אלגאזי ז"ל מפשטים ומאמרים כי חבורו נאבד, ובסוף הספר יבא שפת אמת שחבר [על שין ימנית ושמאלית]. הובא לבית הדפוס על יד... כה"ר משה אלגאזי נר"ו לדרישת דודו... כה"ר יוסף אלגאזי נר"ו אשר פזר ממונו... באזמיר... שנת ומלאך פניו הושיעם לפ"ק [תל"א] במצות בעל הדפוס אברהם בכ"ר ידידיה גבאי כף נחת נר"ו, [4], 20, 128 דף. °4. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

עם הקדמת המעתיק ר' נסים שלמה אלגאזי, שסידר את הספר לדפוס.

כולל: סוגית ב"ק לר' משה בנבנשת דשיגוביא (דף א—יח); וידוי ליום משמרה לר' נסים שלמה אלגאזי (דף יט—כ); דובב שפתי ישנים, דרושים, לר' יוסף ב"ר משה בנבנשת (דף א—קח); נמוקי אחי ז"ל, דרושים לר' יוסף אלגאזי (דף קט—קיח); תשובה לר' נסים שלמה אלגאזי בעניין קדושי קטנה בשבת, אנגורה תכ"ט (דף קיט—קכד); שפת אמת, בעניין שין ימנית ושמאלית לר' משה אלגאזי (דף קכה—קכח).

על השער ציור שלושה כתרים.

11] שירי כנסת הגדולה חלק אורח חיים לחד בדרא... כמוהר"ר חיים [בן ישראל] בנבנשת נר"ו... שנת ציון במשפט תפדה לפ"ק [תל"א] פה ק"ק אזמיר... במצות בעל הדפוס ובביתו אברהם בכ"ר ידידיה גבאי כף נחת זצ"ל. [2], 156 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י זעירות).

על השער ציור שלושה כתרים (חיקוי לדגל המדפים בראגאדין בויניציאה).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר; הקדמת ר' אברהם ב"ר אהרן די בוטון, תלמיד המחבר; הקדמת ר' שלמה בן משה ן' עזרה.

המחבר מודה בהקדמתו לר' שלמה ן' עזרה, שאסף תרומות להדפסת הספר, ולגבירים שלמה קורדוירו, דוד עטיאס ויעקב דיאש, פרנסי קהל פורטוגאל באזמיר, שהלוו את שארית הסכום הנצרך להדפסה.

כנסת הגדולה על אורח חיים נדפס בליוזרנו תי"ח.

תל"ד (1674)

12] ספר בני אהרן תשובות לשאלות דשייכי לטור חשן המשפט... גם לרבות סוגייאות ולשונות הרב הטור והרב ב"י... [מאת] כמוהר"ר אהרן לפפא זצוק"ל... באזמיר, ותשלם המלאכה... יום ו' ח' לחדש אדר שני שנת גאלת עולם [תל"ד] במצות בעל הדפוס אברהם בכמה"ר ידידיה גבאי כף נחת זלה"ה. [3], 158 דף. °2. 26 : 18 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת תלמיד המחבר ר' יהודה ב"ר יצחק לפפא; הקדמת [=הסכמת] ר' אברהם ב"ר אהרן די בוטון; הקדמת חתן המחבר ר' יעקב ן' נעים; הקדמת ר' שלמה ב"ר משה ן' עזרה ("אודה את ה'... ונתנני לחן ולחסד בעיני... בעל הדפוס נר"ו אשר מיום באו פה העירה יע"א לא הפיל מדברי ארצה... ובפרט בענין ההדפסה שכל הספרים שנדפסו עד היום רובם ככלם היו על ידי..."); הקדמת [=הסכמת] ר' נסים שלמה אלגאזי; דברי בעל הדפוס.

המחבר נפטר באזמיר ביום כו אייר תכ"ז (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 142, סימן טו).

תל"ה (1675)

13] ספר גופי הלכות חלק שני מספר הליכות אלי... על כללי התלמוד... ויסדתיו על סדר אלפא ביתא להקל על המעיין ובסוף הספר אעשה מפתח למצוא הלשונות והדבורים אשר עיינתי בס"ד. ועוד יבואו בסוף קצת סוגיות ודבורים עמוקים שהשיבותי עליהם... חברתיו אני הקטן שלמה [בן אברהם] אלגאזי. באיזמיר... ותהי ראשית המלאכה יום א' עשרה ימים לחדש אלול שנת ישים תהלה בסדר קומי אורי [לפ"ג, תל"ה] במצות בעל הדפוס ...אברהם בכמה"ר ידידיה גבאי כף נחת ז"ל. 150 דף. °4. 20 : 15 ס"מ. (אותיות מרובעות).

בדף קמח נדפסה "בקשה" מהמחבר (תחילתה: מי האיש הירא את דבר ה').

בסוף הספר נדפסו דברי ר' יהודה לפפא שעסק "במלאכת הקדש" (הגהה).

ברור שבפרט השנה הכוונה לשנת תל"ה, שבה חל יום י' אלול ביום א בשבת, מה שאין כן בשנת ת"מ.

ס' "הליכות אלי" נדפס שם בשנת תכ"ג. (עיין לעיל מס' 9).

14] ספר ישמח משה חברו וגם חקרו... כמה"ר משה דיי בושאל נר"ו... בדרושים... על התורה... באזמיר... שנת תהלה [לפ"ג תל"ה] במצות בעל הדפוס ובביתו אברהם בכמה"ר ידידיה גבאי כף נחת זצ"ל. [2], 145 דף. °2. 28 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר (משה בן שלמה בן משה דיי בושאל מצידון. המחבר נולד בצידון ובביתו בן י"ב הוליכו אביו לצפת ושם למד "ואחר כך בהריגת השרים אב ובנו בגזרת המלך באו עלינו כמה צרות... ובאתי לעיר רודיס יע"א בן כ"ה שנה ורבצתי תורה בק"ק שבה"); התנצלות המגיה יהודה ב"ר יצחק לפפא, בה נאמר שהספר הובא לדפוס על־ידי נסים אמאטו.

פרידברג (תולדות הדפוס העברי באיטליה... תוגרמה...", עמ' 116), משבש את שנת־הדפוס: ת"מ. ברור שהכוונה לשנת תל"ה. (עיין מס' 13).

15] ספר עין יוסף חלק ראשון מדרושים... מידי חדש בחדשו ומידי שבת בשבתו אשר אזן וחקר... כמהר"ר יוסף חזן נר"ו בכמה"ר אליהו זלה"ה... באיזמיר שנת תהלה לכל חסידיו [לפ"ג, תל"ה] במצות בעל הדפוס ובביתו אברהם בכמה"ר ידידיה גבאי כף נחת זלה"ה. [2], 118 דף. °2. 29 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

דרושים על בראשית—משפטים.

ציור ד

צילום שער ספר שנדפס בדפוס יונה בן יעקב ור׳ דוד חזן, אזמיר תפ״ט

(למספר 18)

על השער: ציור שלושה כתרים.
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר (מודיע שקרא שם הספר כך, על שום שנרפא מסמיותו); הקדמת בן המחבר ר' חיים; הקדמת תלמיד המחבר המגיה ר' אברהם ב"ר יצחק אזובי.
הקולופון: „תם ונשלם שבח לאל בורא עולם ביום שלישי ט"ב לחדש סיון שנת תה"ל אור לפ"ק."
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: ת"מ, ואת מספר הדפים: 2, 114 דף.

16] קרבן מנחה הוא חבור מכמה פשטים ופירושים נחמדים עם הקדמות רז"ל ועם דינים וחדושים להשתעשע בהם התלמידים... אמר הצעיר יעקב אשר הוסב את שמי ישראל בכמוהר"ר שמואל חאגיז זלה"ה: בהיות כי מצאתי עצמי מחוייב לה' אלהי אבותי מכמה חסדים ונפלאות שהגדיל לעשות עמי מיום היותי עד אשר החליתי חולי רע ומר והגעתי בו עד שערי מות ויהי עמדי והעלני ממות לחיים גם מסכנות הדרכים אשר הלכתי בהם... אמרתי במה אקדם פניו... אמרתי להדפיס קונטריס אחד... ממילי דאגדתא ויהא נחשב לי כקרבן מנחה... באזמיר, תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן מחמד, במצות בעל הדפוס אברהם בכמהר"ר ידידיה גבאי כף נחת. בלי שנת דפוס. 56 דף. °4. 20:14 ס"מ. (אותיות רש"י).
נדפס כנראה בסוף תקופת קיומו של דפוס גבאי (לערך תל"ה).
בדף נ נדפסה „בקשה" להמחבר (תחילתה: ישראל עבדך דוד יחלגון), סימן ישראל בן שמואל חאגיז.

ב. בדפוס השותפים יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן

תפ"ט (1729)

17] ספר ישרש יעקב והוא פי' על כל עין יעקב ממה שלקט מפי סופרים ומפי ספרים ונופך משלו... כמהר"ר חיים אבואלעפייא נר"ו, ובסופו ספר באר לחי [דרושים על התורה] מהרב... כמה"ר יצחק נסים ן' גאמיל ז"ל... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י והח"ר דוד חזן ה"י... בשנת יציץ ופרח ישראל [תפ"ט] באזמיר... [1], 187 דף. °4. 19:14 ס"מ. (אותיות רש"י).
עם הקדמת המחבר, שבה הוא מודה לגבירים משה אישפורנו והשר יצחק מאייו מלארסו על עזרתם.
הקולופון (בסוף דף קפד): „ע"י המסדר... יעקב טבוח ה"י, וע"י המסדר... הבחור... יאודה חזן ה"י [בנו של המדפיס], וע"י הפועל... יחיאל המכונה פ'ישל בכ"ר פנחס לוי אשכנזי ה"י משטנאב, וע"י המפזר הבחור משה טאראנטו."

18] ספר מקראי קדש אשר איזן וחקר... ה' פסח בפסח וה' חג בחג... כמהר"ר חיים אבואלעפייא... בדפוס השותפים... יונה בכר יעקב ז"ל והח' דוד חזן... באזמיר, בשנת וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש יהיה לכם [תפ"ט].
[1], 24, [4], 216, [3] דף. °4. 20:15 ס"מ. (אותיות רש"י).
כולל: באורים על מגלת אסתר; זבח פסח, על ההגדה של פסח; דרוש מתן תורה; דרוש לשבת תשובה; חידושי ש"ס; חידושים על הרמב"ם.
עם הקדמת המחבר, שבה הוא מודה לגבירים משה אישפורנו ומשה צונצין על עזרתם.
הקולופון: „ע"י המסדר... יום טוב קאנפלייאש ה"י, וע"י העוסק... הבחור... יהודה חזן ה"י, וע"י המפזר הבחור... משה בכ"ר יצחק טאראנטו ה"י."
פרידברג, בית עקד ספרים בערכו, משבש את מספר הדפים: 218 דף.

19] ספר עץ החיים... אשר איזן וחקר... כמהר"ר חיים אבועלפיא נרו יאיר... דרוש דרש... בדפוס השותפים... יונה בכמה"ר יעקב יצ"ו והח"ר

דוד חזן... בשנת עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאשר לפ"ג [תפ"ט] נדפס פה איזמיר יע"א. [2], 84, 142, 12, [6] דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

דרושים על סדר פרשיות התורה.

עם הקדמה מאת חתנו ותלמידו של המחבר, ר' חיים וינטורה, ובה הוא מודה לגביר ר' משה בן חנגאל אישפורנו על עזרתו.

דף קלז—קמ: ליקוטים ממהרג"א (ר' גבריאל אישפראנסא).

הקולופון: "ע"י הפועל המסדר... יום טוב קאמפילייאש וע"י העוסק... הבחור... יאודה חזן... וע"י המפזר... הבחור... משה בכ"ר יצחק טאראנטו."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את כינוי בעל הלקוטים: איש פיראנסה. וכן הוא משבש את מספר הדפים.

ת"ץ (1730)

20] יוסף לקח [חלק ראשון, דרושים על בראשית—שמות]. אשר הוסיף ואזן וחקר... כמהר"ר חיים אבואלעפייא נרו יאיר... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי... וח"ר דוד חזן... נדפס באזמיר... [ת"ץ]. [1], 171 דף. 4°. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים משה אישפורנו ואברהם סידיש.

הקולופון: "ע"י המסדר... הבחור... יאודה חזן... וע"י המסדר... יעקב טבואה... וע"י הפועל... הבחור יחיאל אשכנזי... וע"י המפזר הבחור משה טראנטו..."

חלק ב נדפס שם באותה שנה; חלק ג נדפס שם תצ"ב. (עיין להלן מס' 21, 29).

הוספות לספר זה נדפסו בסוף ספרו "שבות יעקב", שם תצ"ד (עיין להלן מס' 34).

21] ספר יוסף לקח חלק ב [ויקרא] אשר הוסיף ואזן וחקר על ב' המאורות עץ החיים ומקראי קדש... כמהר"ר חיים אבואלעפייא נרו יאיר... נדפס באזמיר... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... בשנת תן לחכם ויחכם הוד הודע לצדיק ויוסף לקח [ת"צ]. [1], 131 דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

בהקדמה מודה המחבר לר' יצחק אנגיל "אשר השתדל בכל עוז בעיר קושטא יע"א לחלק את הספרים..."

חלק א נדפס שם באותה שנה; חלק ג נדפס שם תצ"ב (עיין מס' 20, 29).

22] ספר מר דרור והוא חיבור נחמד על כמה מסכתות על גפ"ת... [מאת] כמהר"ר מרדכי עטייא ה"י. הובא לבית הדפוס ע"י החכם המחבר ה"י בהוצאת הגביר... גיסו כמה"ר שלמה הכהן ה"י תושב יוזל חיציר יע"א. בדפוס השותפי'... יונה בכר יעקב ה"י וח"ר דוד חזן... בשנת ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות לפ"ק [ת"ץ]. [2], 166 דף. 2°. 29 : 20 ס"מ.

על השער: "ואפריון נמטיה להנבון... יעקב הכהן... כי לו הפקיד הגביר הנז' על הכסף..." עם הסכמת ר' חיים אבואלעפייא והסכמת ר' יצחק [ב"ר יהודה] הכהן ("מקטני ארץ הצבי").

הקולופון: "ע"י המסדר... יעקב טיבואה, וע"י המסדר הבחור... יאודה חזן נר"ו, וע"י בחור וחשוב משה טאראנטו, וע"י הפועל הבחור... יחיאל הלוי אשכנזי, ועל ידי הפועל הבחור... משה ג'יפרוט נר"ו."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 162 דף.

תצ"א (1731)

23] ספר חמדת ימים... [למועדים] הובא מהר הקדש גליל העליון אני הצעיר יעקב בכמה"ר יום טוב אלגאזי... ואפריון נמטייה ליחידי סגולה מדרש כתר תורה אשר נתנו לכסף מוצא... נדפס באזמיר בדפוס השותפים... יונה אשכנזי וח"ר דוד חזן... בשנת ואתנם לו מורא ויראני לפ"ק [תצ"א]. [2], 282 דף. °4.

על השער ובהקדמת המחבר נזכר לטובה ר' משה צונצין שסייע להדפסה.
עם הסכמת ר' חיים אבואלעפייא מאזמיר, בחדש מנחם תצ"א, ועם הסכמת ר' יצחק [ב"ר יהודה] הכהן.
הקולופון: "ע"י המסדר... יעקב טיבואה, וע"י המסדר... הארוס... יאודה חזן... וע"י הפועל... יאודה בכ"ר חנניה קשטוריאנו נר"ו, וע"י המפזר הבחור... יצחק טאראנטו, וע"י הפועל הבחור... שלמה עזר."
שאר החלקים נדפסו שם בשנת תצ"ב (עיין להלן מס' 27, 28).
על מחבר ספר "חמדת ימים" עיין: א. יערי, תעלומת ספר, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשט"ו.

24] ספר כנסת הגדולה חלק אבן העזר אשר אזן וחקר... כמוהר"ר חיים [בן ישראל] בנבנשת זלה"ה... ואשר הביא... להדפיסו הוא... כמה"ר אליה הלוי מתושבי עיר אזמיר... הברית כרותה מפי הגביר... כי כ"י הנעשה דמים ממכר ספרי' הללו... ידיו מסולקות הימנו... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... נדפס באזמיר יע"א... כי אם בזאת יתהלל המתהלל לפ"ק [תצ"א]. [2], 220 דף. °2. 29 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים הראשונים כוללים שער והקדמה בלתי חתומה. — בהקדמה נאמר שהמנדב "נתן שש מאות שקל כסף מאריות גברו." (גרושים תורכיים).
הקולופון: "נשלם המלאכה ע"י המסדר... יעקב טיבואה... וע"י המסדר... הארוס... יאודה חזן... ע"י הפועל... יחיאל פישל אשכנזי... וע"י בחור... משה ג'יפרוט, וע"י המפזר הבחור... משה טאראנטו."
חלק חושן משפט נדפס שם בשנות ת"כ—תצ"ד. (עיין מס' 6, 32).

25] ספר מעיל צדקה אשר חבר... כמוהר"ר אליאו [ב"ר אברהם שלמה] הכהן ז"ל והו' חיבור מדבר בצדקה מכל אשר נמצא בתנ"ך ותלמוד ומדרשי' ומפרשי' וידו בכל לדרוש דרושים ומוסרים... הובא לבית הדפוס ע"י תלמידו... כמה"ר משה אישפורנו ה"י וסיעת מרחמוהי ה"י. בדפוס השותפין... כמה"ר יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... נדפס באזמיר יע"א... שנת תגל נפשי באלהי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני [תצ"א]. [2], 154 דף. °2. 32 : 21 ס"מ (אותיות רש"י).

שני הדפים הראשונים כוללים שער והקדמת המחבר. — אחר ההקדמה נזכרו לטובה המסייעים משה אישפורנו, יאודא מורסיא, יהושע צונצין, בנו משה צונצין ואליא הלוי. — בסוף הספר נדפס "פיוט מדבר בצדקה של הר' ישראל נאג'ר", תחילתו: יפתח איש ידו בהיות על איתנו.
הקולופון: "ע"י המסדר... יעקב טבוח ה"י, ע"י המסדר... הבחור... יאודה חזן ה"י, ע"י המפזר הבחור... משה בכר יצחק טארנטו... וע"י הפועל הבחור... יחיאל פישל אשכנזי."
המחבר נפטר באזמיר ביום ח אדר שני תפ"ט. (א' פריימאנן, עיניני שבתי צבי, עמ' 143, סימן נב).

26] סדר הלימוד בליל שבועות וליל הושענא רבה והם מאמרי רז"ל אשר נהגו בני ישראל ללמוד בלילות אלו נעשה בכרך קטן להקל על המביא אתו כמה ספרים לבית הספר. נדפס לבקשת הארוס חכם נבון כה"ר יאודה חזן ה"י.

בדפוס השותפים החכם ונעלה כה"ר יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן בעל ס' חוזה דוד. ונוסף בו על הראשונים מספר הנחמד חמדת ימים השייך לשבועות ולהושענא רבה שנדפס מחדש, שנת כי מציון תצ"א תורה [תצ"א] נדפס באזמיר יע"א, אשר תחת ממשלת אדונינו שולטן מחמוד יר"ה. [1], 11 דף. 4°. (אותיות רש"י).

בעמוד האחרון קולופון (נדפס שלא כדרכו בשורות עקומות): "ע"י המסדר במלה"ק הנבון וחכם כה"ר משה ג'יפרוט הי"ו. על ידי המסדר במלכת [!] הקודש ה"ה הבחור החכם... כמה"ר שמואל ן' רויי נר"ו יאיר לעד אכי"ר. ע"י הפועל במלה"ק הנבון וחכם... ג'יפרכט..."

טופס יחיד־בעולם של ספר זה ראיתי בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק. ועיין: י. ריבקינד: Journal of Jewish Bibliography I, 112. לא נרשם על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים".

תצ"ב (1732)

27] ספר חמדת ימים ח"א... לשבת ור"ח ולמקראי קדש... הובא ע"י... יעקב בכמה"ר... יום טוב אלגאזי... נדפס באזמיר... בדפוס השותפים... כמה"ר יונה אשכנזי וח"ר דוד חזן... בשנת והיה המזבח קדש [תצ"ב]. 4°. [2], 154, [4] דף.

חלק זה כולל תיקונים מערב שבת עד מוצאי שבת.

הקולופון: „על ידי המסדר... יעקב טיבואה... וע"י המסדר הארוס... משה ג'יפרוט... וע"י הפועל... הארוס ראובן בכ"ר מרדכי גימפל אשכנזי, וע"י המפזר הבחור... משה ב"ר יצחק טאראנטו... וע"י הפועל הארוס שלמה בכ"ר אהרן עזר, וע"י הפועל הבחור משה אזוביל..." שאר החלקים עיין מס' 23, 28.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 156 דף.

28] ספר חמדת ימים חלק ב'. כולל משמרת החדש, ובסופו יום ט"ו בשבט ר"ה לאילנות. עם סדר הלמוד לימי השבוע... תפלות וסגולות. והדרת קדש חי' שנתחדשו אצלי בשבתות [על פרשיות בראשית—ויחי]. באזמיר... בדפוס השותפים... כמה"ר יונה אשכנזי וח"ר דוד חזן, [תצ"ב]. 4°. [1], 190 דף. (על פי וויענער 4213).

הקולופון: „על ידי המסדר החכם הנעלה כמה"ר יעקב טיבואה ה"י, וע"י המסדר... הארוס וחשוב כמה"ר משה ג'יפרוט נר"ו, וע"י הפועל... הארוס... ראובן בכר מרדכי גומפל אישכנזי, וע"י המפזר הבחור... משה בכר יצחק טאראנטו, וע"י הפועל... הארוס שלמה בכר אהרן עזר, וע"י הפועל הבחור משה אזוביל נר"ו."

שאר החלקים עיין לעיל מס' 23, 27.

29] ספר יוסף לקח חלק שלישי [במדבר־דברים] אשר הוסיף ואזן וחקר... כמה"ר חיים אבואלעפייא... נדפס באזמיר... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... שנת ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבלות יקנה [תצ"ב]. [1], 348 דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

בהקדמה מזכיר המחבר לשבח את ר' יצחק בן משה די מאייו, שנתן את הכסף להדפסה, ואת ר' יצחק פראנסיש שהשתדל בדבר.

הקולופון: „נשלם המלאכה... ע"י המסדר... יעקב טיבואה... וע"י המסדר הארוס... יהודה חזן... וע"י הפועל... יאודה בכר חנניא קאשטורייאנו... וע"י הפועל הבחור... משה בכר יצחק טאראנטו... וע"י הפועל הבחור... שלמה בכר אהרן עזר..."

החלקים א—ב נדפסו שם בשנת ת"צ. (עיין לעיל מס' 20, 21).

30] ספר להפסקה גדולה... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי וח"ר דוד חזן... באישמיר... בשנת ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים [תצ"ב]. 24 דף. 12°. (העתיק בשבילי ד"ר ישעיה זנה).

כולל תפילות ובקשות.

תצ"ג (1733)

31] ספר זרע אברהם... חברו... כמוהר"ר אברהם יצחקי זלה"ה אב"ד ור"מ דעה"ק ירושלי' תובב"א והם תשו[בות] דשייכי לא"ח וי"ד. הובאו לבית הדפוס ע"י... משה פאלקון ה"י וחתנו... יצחק ארדיט תושבי אזמיר... בדפוס השותפין... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... נדפס פה אזמיר יע"א בשנת נהר פלגיו ישמחו עיר לפ"ק [תצ"ג]... [2], 140, [4] דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמת ר' יצחק הכהן, תלמיד המחבר.

בסוף דף קמ קולופון: „ע"י המסדר... יעקב טיבואה... ועל ידי המסדר... הארוס... משה ג'יפרוט... וע"י הפועל... הבחור... משה אזוביל... ע"י הפועל... הבחור... בנימין חנוקה."

חלק התשובות על אבן העזר וחושן משפט נדפס בקושטאנדינא תצ"ב.

תצ"ד (1734)

32] ספר כנסת הגדולה חלק חשן המשפט אשר אזן וחקר... כמוהר"ר חיים [בן ישראל] בנבנשת זלה"ה... וברכות לראש צדיק... כמוהר"ר יצחק (בן משה בן שמעיא בן משה) די מאיו... אשר הזיל זהב מכיסו להוציא לאור תעלומה... נדפס באיזמיר... בשנת פרי צדיק עץ חיים [תצ"ד] בדפוס השותפים... יונה אשכנזי הי"ו וח"ר דוד חזן... [2], 394 דף. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

חלק זה כולל מהדורא בתרא לחלק א וכל חלק ב (סימנים קנז—תכו) מהדורא קמא ובתרא. שני הדפים הראשונים כוללים שער והקדמת ר' חיים אבואלעפייא.

בסוף הספר נדפס פסק לר' רפאל טריויש על עניין חריצי התפילין.

הקולופון: „נשלם המלאכה ע"י המסדר... משה ג'יפרוט... על ידי המסדר... שלמה עזר... ועל ידי הפועל הארוס... ראובן בכר מרדכי גומפרכט אשכנזי נר"ו."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 2, 396 דף. וכן הוא כותב בטעות, שחלק זה הוא רק עד סוף סימן רפט.

חלק א של חושן משפט נדפס באזמיר בשנת ת"כ. (עיין לעיל מס' 6).

33] זה ספר צמח צדיק... בסדר קריא"ה... מידי אור השישי בלימודי ה' בזוהר ושפר התקונין... שורשו פתוח אלי... ס'... חמדת ימים... [הובא לדפוס ע"י] כה"ר דוד חזן ה"י לזכו' את הרבים... נדפס באזמיר... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי נר"ו וח"ר דוד חזן... בשנת יצאת לישע עמך לישע את משיחך מחצת ראש מבית רשע ערות יסוד עד צואר סלה [תצ"ד]. [1], 121, 12, [2] דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

הקולופון: „ע"י המסדר... הארוס... משה ג'יפרוט... ע"י הפועל... הבחור... משה אזוביל... וע"י הפועל הבחור בנימין חנוכה נר"ו."

34] ספר שבות יעקב... על עין ישראל [הוא עין יעקב, מאת ר' חיים אבואלעפייא, עם הוספות לספרו יוסף לקח]. אזמיר, בדפוס השותפים יונה אשכנזי וח"ר דוד חזן, פדית לפ"ק [תצ"ד]. 261 דף. 4°. (צדנר עמ' 35).

ספרו יוסף לקח נדפס שם בשנות ת"ץ—תצ"ב. (עיין לעיל מס' 20, 21, 29).

תצ"ה (1735)

35] ספר יד אהרן מאסף כל המחנות... קמאי ובתראי... אורח חיים טור ובית יוסף וכמה מילי מעלייתא הוסיף מדיליה... החכם... אהרן במהר"ר משה אלפאנדארי הי"ו... בדפוס השותפים... יונה בכמה"ר יעקב אשכנזי וח"ר דוד חזן... נדפס פה איזמיר יע"א... בשנת הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא [תצ"ה]. [1], 168, 34 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בהקדמה מזכיר המחבר לשבח את הגבירים חיים ן' מאייור, שלמה הכהן ואליהו רולו, שסייעוהו. הקולופון לפני המפתחות: „נשלם המלאכה על ידי המסדר... כה"ר משה ג'יפרוט... וע"י הפועל... ראובן מרדכי גומפרכט אשכנזי נר"ו, ע"י המסדר... שלמה עזר... על ידי המסדר... הבחור... יהודה בכ"ר יעקב אשכנזי."

חלקים אחרים על אבן העזר נדפסו שם בשנת תקט"ז ובשנת תקכ"ו (עיין להלן מס' 55, 68).

36] ספר עין יהוסף אשר חיבר... כמהר"ר יוסף [ב"ר אליהו] חזן זצ"ל... על מסכתא מציעא... הובא לבית הדפוס ע"י בנו... כמה"ר כלב חזן ה"י. בדפוס השותפים... יונה בכר יעקב אשכנזי ז"ל וח"ר דוד חזן... נדפס פה איזמיר יע"א, בסדר ובשנת ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה [תצ"ה]. [3], 157 דף. 2°. 29 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים הראשונים כוללים: שער; הקדמת המחבר; הקדמת בן המחבר חיים חזן; הקדמת המגיה בן בנו של המחבר, ר' דוד בן חיים חזן; הסכמת רבני ירושלים (ר' אברהם ברודו, ר' יאודה הכהן, ר' יהוסף קונקי, ר' שמואל הכהן, ר' שמשון גומץ פאטו, ר' משה חיון, ר' אברהם יצחקי); הסכמת רבני מצרים (ר' שמואל גנדור, ר' דוד שמחון, ר' יצחק ן' צהל, ר' יוסף רומאנו, ר' יוסף הלוי).

לדברי המגיה בהקדמתו נדפס בדיהרן פורט חלק הספר על בבא קמא ושבועות, אבל כל המהדורה נשרפה „ולא נותר מהם כי אם א' בברשלה ביד החכם... דיין... יעקב תלמיד הרב יונה ז"ל..." הקולופון: „ע"י המסדר... יעקב טיבואה... ע"י המסדר... הבחור... יאודה חזן... וע"י המפזר הבחור... משה בכ"ר יצחק טאראנטו... וע"י הפועל... הבחור... יחיאל פישיל אשכנזי משטנאב."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: ת"ץ, ואת מספר הדפים: 3, 155 דף.

תצ"ו (1736)

37] ספר בתי כהונה ח"א... בית דין [שאלות ותשובות]... בית ועד [על הרמב"ם]... אנא זעירא מאנשי ירושלם... יצחק הכהן [בן ר' יהודה הכהן רפפורט] הי"ו אשר כעת מתגורר פה אזמיר... וגדול המזכה להדפיסו הוא הגביר... כמה"ר אליה הלוי... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... נדפס פה אזמיר יע"א בשנת הנה אנכי שלח לכם את אליה לפ"ג [תצ"ו]. [3], 132, 108, [7] דף. 2°. 29 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמת המחבר.

הקולופון: „ע"י המסדר... משה ג'יפרוט... וע"י המסדר... הבחור... שמואל ן' רי... ע"י הפועל... ראובן בכ"ר מרדכי גומפרכט אשכנזי."

חלק ב נדפס אחר כך בשאלוניקי תק"ד.

תצ"ז (1737)

38] גולל אור... על גלגולי הנשמות אשר הורה... האר"י זלה"ה ומשנהו הרח"ו זלה"ה וגם מהרמ"ע... ואחרי ספר ערכי הכינויים ועל ידם חדושי'

על דרך נסתר בקצת פסוקים תנ"ו ומאמרי חז"ל אשר חברו... מאיר ביקיאם ... ואחר החתום קצת חידושים על הרמב"ם ומאמרי חז"ל מהגביר החכם... משה צונצין הי"ו בכ"ר יהושע צונצין... אשר על ידו הובא לעלותו על מזבח הדפוס... נדפס באזמיר... בדפוס השותפים... יונה אשכנזי נר"ו וח"ר דוד חזן... בשנת ברוכים את"ם ל"ה' לפ"ק [שם הויה מלא, תצ"ז]. [3], 58, [2], 31, 21 דף. °8.

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים אבואלעפייא משנת תצ"ז; הסכמת ר' יצחק הכהן; "הצעת המגיה" ר' דוד חזן; הקדמת המחבר, משנת תצ"ז.

ערכי הכנויים הם לר' משה זכות, עם הוספות מאת ר' מאיר ביקיאם.

בסוף "ערכי הכנויים" (דף לא) הקולופון: "נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי הפועל... ראובן בכר מרדכי גומפרכט אשכנזי... ועל ידי הפועל... משה בכר אברהם ציידון... ועל ידי הפועל... ניסים גגין..."

בחלק האחרון נפלו טעויות בסימני־הדפים.

המחבר נפטר באזמיר ביום כט תמוז תקכ"ט (א' פריימאנן, עיניי שבתי צבי, עמ' 145, סימן קז).

המחבר מביא כמה דברים בשם המדפיס ר' דוד חזן שהיה ידידו ורעו.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 109 דף.

39] ספר חיים וחסד והוא מהני מרגליות טובות דאתאמר מפומא דהאי סבא קדישא ה"ה הרב... יצחק נסים ן' גאמיל זצ"ל. וזאת שנית ספר חנן אלהים... [שניהם בסדר פרשיות התורה לר' חיים אבואלעפייא, שבידו היו כתבי המחבר שדרש בחברון בשנת תכ"ז והדפיסם על סדר הפרשיות חיי שרה— האזינו. ובסופו הלכות וחידושים, גם שו"ת אחת מארם צובא, עם ל"ב תקנות שתקן ר' חיים אבואלעפייא באזמיר, ובדף האחרון מעתיק תשובת ר' משה עוזיאל]. נדפס על ידי הגביר... כה"ר חננאל בכר יעקב אישפורנו... [אזמיר], בדפוס, השותפין... ר' יונה אשכנזי... וח"ר דוד חזן, בשנת בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם [תצ"ז]. [1], 142, 151, [7] דף. °4. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

מעבר לשער נדפסה הקדמת ר' חיים אבואלעפייא.

40] ספר מדרש תלפיות חלק ראשון... והוא ילקוט מחידושים אשר נמצאו בשלש מאות ספרים כולם נקבצו... על יד... כמהר"ר אליהו [ב"ר אברהם שלמה] הכהן זצוק"ל בעל שבט מוסר וספר מעיל צדקה... ונתעורר הדפסת הספר הזה על ידי... הגביר... כמה"ר אליהו רולו הי"ו. נדפס בדפוס השותפים... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן... נדפס באזמיר יע"א, בשנת כמגד"ל דוד צוארך בנוי לתלפיות אלף המגן תלוי עליו כל שלטי הגבורים לפ"ק [צ"ז, כלומר: תצ"ז]. [4], 214 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

צדנר (עמ' 234) רושם: תצ"ו. בן־יעקב בערכו רושם: צרורה לפ"ג (תצ"ו).

ארבעת הדפים הראשונים כוללים: שער; הקדמת המגיה תלמיד המחבר ר' יאושע מאיר, בה הוא מזכיר לטובה את הגבירים המסייעים יאודה מורסייא, יהושע צונצין ובנו משה צונצין, אליהו רולו; הקדמת המחבר; "שמות הספר שיש בספר זה" בסדר א"ב.

חלק א זה כולל אותיות א—כ. חלק שני לא נדפס.

הקולופון: "ע"י המסדר... משה ג'יפרוט... וע"י המסד'... הבחור... דוד גאגין... הפועל... ראובן בכר מרדכי גומפרכט... וע"י הפועל... הבחור... משה צאיידון... ועל ידי המפור הבחור... ניסים גאגין..."

המחבר נפטר באזמיר ביום ח אדר שני תפ"ט (א' פריימאנן, עיניי שבתי צבי, עמ' 143, סימן נב).

41] ספר עבודת ישראל אשר אזן וחקר... כמה"ר ישראל קמחי זלה"ה על סדר עבודת יום הכפורי' ושקיל וטרי ברוב פלפולו עם ב' צנתרות הזהב מפרשים על סדר עבודת יוה"ק ה"ה מוהרי"ב זלה"ה ומוהרמן ז"ל... ומעמיד הגרסא על מכונה... הובא אל בית הדפוס על ידי אחיו של המחבר... כמה"ר אברהם קמחי... נדפס פה איזמיר... בשנת כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם [תצ"ז], בדפוס השותפים... יונה בכר יעקב אשכנזי הי"ו וח"ר דוד חזן... [2], 215 דף. °4. 22 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים אבואלעפייא (ובה נאמר שהמחבר היה תושב צפת ונפטר בחוץ לארץ בדרך שליחות מצוה); הקדמת אחי המחבר המביא לבית הדפוס. בראש דף א: "פירוש סדר העבודה של יה"כ שהתחלתי לכתוב במירון תובב"א על ציון אדוננו הרשב"י זיע"א ש' התפ"ג."

הקולופון: "נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי המסדר... הבחור... דוד גאגין... וע"י הפועל... ראובן בכר מרדכי גומפרכט אשכנזי... וע"י הפועל... הבחור... משה בכר אברהם ציידון... ע"י המפזר... הבחור... ניסים גאגין..."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 222 דף.

על המחבר עיין: א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, מוסד הרב קוק, עמ' 433—435.

תצ"ח (1738)

42] ספר אוצר נחמד מגיד לאדם מה שיח"ו בשפ"ר הכונות ומקראות... בקרב הימים האלה ימים נוראים. שורשו פתוח אל... ס'... חמדת ימים... נדפס באזמיר... [בדפוס השותפים ר' יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן] שנת יפתח ה' לך את אוצרו הטוב [תצ"ח]... [2], 52, [1] דף. °12. 14 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

הקולופון: "נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי הפועל... חיים אשכנזי... ועל ידי הפועל... הארוס... משה ציידון שמש מק"ק אלגאזי"

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, מתאר את הספר: "תפלות ופיוטים לר"ה ויו"כ מאוספים ע"י הר' משה אלנקוה" ולא ידע, שאין כאן אלא פרק מתוך ס' "חמדת ימים".

43] ספר בן אוני אשר אסף וקבץ... כמה"ר בנימין זאב בכ"ר דוד שוחט מ"ק קיזאנליק שליקט וחיבר לוח של משך ארבעים ושש שנים עם כל חידושי הכללים ופרטים עד סוף ששת אלפים לבריאת העולם... הביאו לבית הדפוס על ידי החכם המחבר... נדפס פה איזמיר... בשנת וערבה לה' מנחת יאודה לפ"ק [תצ"ח] נדפס באותיות המחוקק כמהר"ר בצלאל אשכנזי ה"י [בדפוס יונה ב"ר יעקב ור' דוד חזן]. [2], 59 דף. °12. (על פי יצחק ריבקינד): Journal of Jewish Bibliography I, 53—54).

קישוטי הספר כמו "אוצר נחמד", "חמד אלהים" ו"נאדר בקדש" שנדפסו שם באותה שנה.

מעבר לשער הקדמה אוטוביוגראפית, שממנה אנו למדים, שהמחבר נמצא באזמיר בדרכו לארץ ישראל, לאחר שנשדד כל כספו, והוא מודה לגביר ר' יצחק סבע על עזרתו ועל מתן הכסף להדפסת הספר. (עיין בפרוטרוט ריבקינד, שם).

הספר נדפס שנית בזאלקוא תקי"א (בבית-הספרים הלאומי בירושלים נמצאות שתי מהדורות שונות שנדפסו שם בשנה אחת).

44] ספר חמד אלהים... והוא תקון נפלא לז' ימי חג הסוכות שבעה אושפיזין... נאצל ונשפע מספר חמדת ימים... הובא לבית הדפוס על ידי־יחידי סגולה... נדפס באזמיר... [על ידי השותפים יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן] שנת הוא

יפתח לבנו בתורתו לפ"ק [תצ"ח] ... [1], 95 דף. °12. 14 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י ואותיות מרובעות־מנוקדות).

הקולופון: „נשלם המלאכה על ידי המסדר ... משה ג'יפרוט ... וע"י המפזר ... הבחור ... ישעיה יוסף רוזיליו ... וע"י המפזר ... הבחור ... מאיר אלגראנאטי ... וע"י הפועל ... חיים אזכנזי [!] ... וע"י הפועל ... הארוס ... משה ציידון שמש מק"ק אלגאזי."

45] ספר נאדר בקדש ... אידרא רבא קדישא שבפרשת נשא ואידרא זוטא קדישא אשר בפרשת האזינו ואשר בפ' משפטים וספרא דצניעותא שבפ' תרומ' ותפילת אליהו ... כפי הנהוג בארץ הקדושה תוב"ב וחוצה לה לקרותם אחר התיקון בלילי שבועות והושענא רבא ועל קברי הקדושים ... ונוסף עליהם ספר יצירה ... מוגה מפי ... כמהר"ר שולימאן ן' אוחנא זלה"ה. נדפס באזמיר ... [בדפוס יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן] שנת הוא יפתח לבנו בתורתו לפ"ק [תצ"ח] ... [2], 54, [1] דף. °12. 14 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

תצ"ט (1739)

46] ספר יפה קול מדרש שיר השירים עם פירוש ... כמוהר"ר שמואל יפה אשכנזי זצ"ל בעל יפה תואר ויפה מראה ויפה עינים ויפה ענף. הובא אל בית הדפוס ע"י ... כמהר"ר חיים אבואלעפייא הי"ו. בדפוס השותפים ... יונה אשכנזי ה"י וח"ר דוד חזן ... נדפס פה איזמיר יע"א בשנת חיים שאל ממך לפ"ק [תצ"ט]. [2], 192 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות מרובעות ואותיות רש"י).

עם הקדמה והסכמה של ר' חיים אבואלעפייא, בה הוא מודה לגבירים המסייעים ר' יצחק די מאיו, ר' משה צונצין, ר' משה מודרוך.

הקולופון: „נשלם המלאכה על ידי המסדר ... משה ג'יפרוט ... ועל ידי הפועל ... הבחור ... חיים בכר יוסף אשכנזי ... ועל ידי המפזר ... הארוס ... ישעיה יוסף בן ... משה רוזיליו ... ועל ידי הפועל ... יהודה בכר אליעזר אשכנזי ה"י."

47] טובה תוכחת מגולה, והיא מליצה ... בעבור ישמע העם בטוב טעם [דברי מוסר בלאדינו מאת] ר' חיים יום טוב מאגולה. אזמיר, בדפוס יונה בן יעקב אשכנזי ור' דוד חזן, האיש החפץ לפ"ק [תצ"ט]. 12 דף. °8. (על־פי רשימת ון־שטראלן, עמ' 287).

לא נרשם על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים".

ג. בדפוס יהודה חזן ויעקב בלאנסי

תקי"ד (1754)

48] סדר הלימוד שנוהגים ללמוד ליל שבועות וליל ה"ר הדפסתי אותו פעם אחרת ... בתוספת על מה שהי' מס' מעיין החכמ' ומס' בעל ח"י ומס' פרקי ר"א ותפילה אחר האידר' רבה או זוטה ותפיל' להנצל מכרת ... הביאו לבית הדפוס החכם הנעלה ירמיה מורגונטו. אזמיר, בדפוס יעקב ואלאנסי, הבקר אור לפ"ק. 27 דף. °16. (טופס בלתי־שלם בגנזי ש. ז. שוקן בירושלים).

ברשימת ון־שטראלן, עמ' 142 רשום: בדפוס יהודה חזן.

לא נרשם ב„בית עקד ספרים" לפרידברג.

49] תקון לליל ל"ג לעומר והוא מאמרים לקוטים מספר זוהר הקדוש משבחי התנא האלהי הרשב"י זצוק"ל זיע"א לקראות בזה הלילה כמ"ש הר"ב חמדת ימים זלה"ה. הובא לבית הדפוס ע"י בנו של המאסף החכם וחשוב כמה"ר שמואל די שיגורה הי"ו. נדפס פה איזמיר, אשר תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן מחמוד יר"ה, בשנת ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשיו והיתה לה' המלוכה לפ"ק [תקי"ד] בדפוס המפואר החכם הנעלה יאודה בכמה"ר דוד חזן זצוק"ל בעל ס' חוזה דוד וס' קהלת בן דוד וספר אגן הסהר על משלי וספר דוד במצודה על פרקי אבות זיע"א. [2], 42 דף. °12. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המאסף יצחק ב"ר אברהם די שיגורה.
שני הדפים שבסוף הספר כוללים: בקשות (אל מסתתר בשפריר חביון; שורש כל ענפים ראש לכל האילן).
הקולופון: "נשלם המלכה [!] ע"י המסדר במה"ק החכם וחשוב נז"י כמה"ר משה ג'יפרוט הי"ו. ע"י המסדר במה"ק החכם וחשוב נז"י כמה"ר שלמה אזובי הי"ו. וע"י המפזר במה"ק הבחור וחשוב כמה"ר יצחק חזן הי"ו. וע"י הפועל במה"ק הבחור וחשוב כה"ר משה בכר יאודה ליב אשכנזי הי"ו. וע"י הפועל במה"ק הבחור וחשוב כה"ר ברכיה הכהן הי"ו."
יש טפסים שבהם נדפס בטעות לפ"ג במקום לפ"ק. (ועיין: י. ריבקינד, Journal of Jewish Bibliography, I, 51).
ב"רשימת הספרים... אשר אסף נה"ל... מלאכת שמואל זעליגמאן", עמ' 176, מס' 2993, נרשם בטעות: תקל"ה. אחריו נגרר פרידברג ב"בית עקד ספרים". באמת לא היה קיים אז דפוס עברי באזמיר.

תקט"ו (1755)

50] ספר אגדת אליהו חלק ראשון והוא ביאור על מאמרי הירושלמי בדברי אגדה... חיברו... כמהר"ר אליהו [ב"ר אברהם שלמה] הכהן זלה"ה בעל שבט מוסר... ומפני ההוצאה... הדפסנו עד [סוף] סדר זרעים... הביאו לבית הדפוס ע"י המדפיס נכדו של הרב המחבר זלה"ה עם סיעת מרחמוהי מיחידי סגולה. נדפס פה איזמיר יע"א... בשנת השי"ר יהיה לכם לפ"ק [תקט"ו]. בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [2], 124 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הפרקים הראשונים כוללים שער והקדמת המחבר.
הקולופון: "נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי המסדר... שלמה אזובי... וע"י המפזר... הבחור... יצחק חזן... וע"י הפועל... הבחור... משה בכר יאודה לב אשכנזי הי"ו."
חלק שני נדפס בשאלוניקי תקפ"ה.
המחבר נפטר באזמיר ביום ח אדר שני תפ"ט. (א' פריימאן, עיני שבתי צבי, עמ' 143, סימן נב).

51] ספר לשון למודים סובב הולך... על ספר דברי רבינו יעקב בעל הטורים ומרן... מוהר"י קארו [על או"ח, יו"ד, חו"מ]... הכנותי בעוניי... ברזלי בכמוהר"ר... ברוך יעבץ... נדפס פה אזמיר... בשנת ולו יקהת עמים לפ"ק [תקט"ו] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן זצוק"ל... [2], 120, 86, 54, 16 דף. °2. 29 : 18 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר; התנצלות המדפיס. בהקדמה מודה המחבר לגבירים המסייעים בנימין שוחמי, יוסף אשייאש, משה שוחמי. וכן הוא מספר: "לימים שעברו זה מדת ימים ושנים הובא לבית הדפוס זה ספר על יד... ישעיא קאלומיטי נ"ע אשר נתן לכסף מוצא ונדפס ממנו סך... פ"ז ניירות... והן בעון ממרום שלח אש... והיה למאכולת אש הכל כאשר לכל לולי ה' שהיה לי ששם בלבי ומחשבתי ליקח נייר אחד מכל נייר שהיה

נדפס ... והוא לבדו דר עמי במחיצתי אז אמרתי מאת ה' היתה זאת למען הציל ... והן עתה זיכני ה' עוד הפעם להביאו לבית הדפוס ...".

ב„התנצלות המדפיס" נאמר: „אמר המדפיס ... מכאן מודעא רבא שבית הדפוס הזה שעשיתי האותיות והכלים הכל כאשר לכל חדשים מקרוב באו וזה החל"י שלא יצא הדפוס מפואר כאשר ידוע לבעלי האומניות, גם זאת שהנייר החלק הטוב לא היה בנמצא והדפסנו על נייר מחוק ומזויף. הנה כי כן אל נא תשת עלי חטאת, כי יגעתי בכל מאמצי כחי להוציא הדבר כהוגן וכשורה ושלי"ת. ובע"ה איה"ב להדפיס עוד ספרים אחרים יהיו מודפסים קרוב לדפוס אמשטרדם ... ואחזיקנא טיבותא וברכת אבות עליהם ... אחי ... אליהו חזן ... והשני ... שהיה הוא ג"כ לעזר ולהועיל לעשות בית הדפוס הזה בסיוע שיש בו ממש ... כמה"ר יוסף בכ"ר מרדכי ן' עזרה ...".

בסוף הספר (לפני המפתחות) הקולופון: „נשלם המלאכה ע"י המסדר ... משה ג'יפרוט ... וע"י המסדר ... שלמה אזובי ... וע"י הפועל ... הבחור ... משה בכ"ר יאודה ליב אשכנזי ... וע"י המפזר ... הבחור ... יצחק חזן הי"ו."

המחבר נפטר באזמיר בשנת תק"ך (א' פריימאנן, ענייני שבתי צבי, עמ' 144, סימן עח).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שם המחבר: ברזילאי.

52] ספר מאיר בת עין והוא חיבור ... על חלק ראשון מעין יעקב עם הקדמת ... האר"י ... ומשנהו הרח"ו ... אשר חיברתי אני ... מאיר בן ... כמהר"ר חליפה ביקייאם נ"ע. ואפריון נמטייה להגביר ... חיים יוסף סאבאן ה"י אשר הזיל זהב מכיס לפעולתו על מזבח הדפוס לעלוי נשמת מר אביו ... יצחק סאבאן ... נדפס פה אזמיר ... בשנת הי"ש"ר לפני דרכך לפ"ק [תקט"ו] בדפוס ... יהודה בכמהר"ר דוד חזן ... [2], 108, [12] דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים הראשונים כוללים: שער; הסכמת ר' יצחק הכהן משנת תק"ח על ספרו מגן אבות; הקדמת המחבר (בה הוא מודה לגבירים המסייעים משה ב"ר יהושע צונצין, שלמה ארדיט, חיים יוסף סאבאן, שמואל הלוי ובנו אברהם הלוי, יצחק בן שלמה ארדיט, הבחור חיים יהושע בן משה צונצין).

שנים־עשר הדפים שבסוף כוללים: ערכי הכנויים ח"ב לר' משה זכות. בסופם פיוט, תחילתו: מוכתר ונטמר בכתר, סימן מאיר חזק.

הקולופון: „נשלם המלאכה על ידי המסדר ... משה ג'פרוט ... וע"י המפ' ... הבחור ... יצחק חזן ... וע"י הפועל ... הבחור משה בכר יהודה לב אשכנזי נר"ו."

המחבר נפטר באזמיר ביום כט תמוז תקכ"ט (א. פריימאן, ענייני שבתי צבי, עמ' 145, סימן קז).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תקט"ז, ואת מספר הדפים: 112 דף.

תקט"ז (1756)

53] ספר בקורים אשר עשה ותיקן ... כמהר"ר חזקיה מרדכי ב"ר שמואל חיים בשאן זצוק"ל. הנה הוא סדר למקרא העדה ולמסע המחנות ... להיות משכיל אל ד"ל ביום צרה ... [תפלות בשעת גסיסה] הובאו לבית הדפוס פעם שנית על ידי גזברי חברה הקדושה של בקור חולים ... שלמה הלוי ... יצחק פרחי ... נדפס פה אזמיר ... בשנת תק"י ושש לפ"ק [תקט"ז] בדפוס ... יעקב ... בכ"ר שמואל באלנסי ... [1], 23 דף. 8°. 16 : 10 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש"י).

הקולופון (בסוף דף כא): „נשלם המלאכה על ידי המסדר ... הבחור ... יצחק בכמוהר"ר חיים חזן ה"י, ועל ידי הפועל ... הבחור ... משה בכ"ר יאודה ליב אשכנזי ה"י."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, רושם שתי מהדורות מאזמיר, משנת תק"י ומשנת תקט"ז. ובאמת המהדורה משנת תק"י לא היתה ולא נבראה ובשנת תק"י לא היה קיים שום דפוס עברי באזמיר. הטעות נובעת כנראה מצורת הפרט שבשערי הספר.

מהדורה אחרת עיין להלן מס' 86.

54] ספר זקן שמואל... והוא חיבור... על דברי רבינו בעה"ט [=בעל הטורים] ומרן ב"י [=בית יוסף]... [מאת] מר שמואל דניאל זלה"ה... הביאו לבית הדפוס נין ונכד להרב... כמוהר"ר מצליח מאיר הי"ו אשר אור תורתו זורח בעה"ק ירושלים תובב"א. נדפס פה אזמיר... שנת ביום ההוא ישר אשיר [!] הזה לפ"ק [תקט"ז] בדפוס של הנבון ונעלה כמה"ר יעקב בכ"ר שמואל בלאנסי הי"ו. [2], 182, [4] דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר' מצליח מאיר; הקדמת המגיה ר' משה ב"ר אברהם סוסי.

הקולופון (בסוף דף קפב): „נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... וע"י המסדר... יצחק מורינו... וע"י המפזרים הבחורים... משה קארילו... ואברהם בונומו... וע"י הפועל... הבחור... משה בכר יאודה ליב אשכנזי... ע"י הפועל... משה כהן ה"י מעיר עג'ים."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 188 דף.

55] ספר יד אהרן ח"א מחלק אבן העזר... דינא רבא ודינא זוטא מקדמאי ובתראי... כולם נקבצו על ידי... אהרן בכמה"ר משה אלפאנדארי... הביאו לבית הדפוס ע"י הגביר... שלמה (בן משה) הלוי הי"ו. נדפס פה אזמיר... בסדר ובשנת שיר"ו לה' לפ"ק [תקט"ז] בדפוס של הנבון ונעלה כה"ר סי' יעקב בלאנסו הי"ו. [1], 103, 27 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת המחבר, בה הוא מודה לגביר שלמה ב"ר משה הלוי שסייע לו להדפיס את הספר.

כז הדפים שבסוף כוללים תשובות אבן העזר לר' אהרן ן' חיים [וחכמים אחרים].

הקולופון (בסוף דף קג): „נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי המסדר... יצחק מורינו... וע"י הפועל... הבחור... משה בכר יהודה ליב אשכנזי... ע"י המפזר הבחור... משה קארילו... וע"י המפזר הבחור... אברהם בונומו..."

חלק שני על אבן העזר נדפס שם תקכ"ו. (עיין להלן מס' 68). חלק אורח חיים, עיין לעיל מס' 35.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 1, 155 דף.

56] ספר מים טהורים והוא סדר הרחיצות. רחיצה קטנה אשר הביאו בעל ס' הבקורי' [ר' חזקיה מרדכי בן שמואל חיים בשאן] מס' מעבר יבק זלה"ה וסדר רחיצה גדולה שעושי' לאיש חכם... הביאו הרב בעל לחם הפנים שנמצא בקובץ ישן נושן... והוא מהלל הזקן זלה"ה. נדפס פה אזמיר... בשנת תק"י וש"ת [תקט"ז] בדפוס... יעקב בכ"ר שמואל בלאנסי... [1], 7 דף, 8°. 16 : 10 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש"י).

פרידברג, בית עקד ספרים, ערך בקורים, משבש את שנת הדפוס: תק"י, ומתאר את הספר כמהדורה של ס' „בקורים" עם הוספה, ובאמת אינו אלא חלק מתוך ס' „בקורים".

תקי"ז (1757)

57] ספר לשון ערומים דרושים... [וגם באורים] על קצת לשונות... הרא"ם [ר' אליהו מזרחי] ז"ל בפירו' על החומש... קצת לשונות... הרמב"ם... ובקרבו... מהני מילי... כתב איש רב"י... אדוני אבי [ר' ברוך יעב"ץ]... הערותיהו... ברזלי [בן] ברוך יעבץ... אזמיר, בדפוס יאודה בן דוד חזן, בשנת ה' יברך את עמו בשלום [תקי"ז]. [2], 80, 30, 37, 22, 7 דף. °2. (אותיות רש"י).

הקולופון (לפני המפתחות): „נשלם המלאכה על ידי העוסק במלאכת הקודש החכם וחשוב נז"י [נעים זמירות ישראל] כמה"ר משה ג'יפרוט נר"ו, ועל ידי המפזר במה"ק הבחור וחשוב כמה"ר

משה קארילו ה"י, ועל ידי הפועל במה"ק הבחור וחשוב כמה"ר יצחק כהן אשכנזי ה"י."
ר' ברוך יעבץ נפטר באזמיר בשנת תע"ה. (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 143, סימן מב).
ר' ברזלי ב"ר ברוך יעבץ נפטר שם בשנת תק"ך. (שם, עמ' 144, סימן עח).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שם המחבר: ברזילאי, ואת מספר הדפים: 172 דף.

58] האי ספרא דבי רב... על סדר זרעים של... הרמב"ם... [מאת] כמוהר"ר יוסף קורקוס זלה"ה... המשתדל להביאו אל בית הדפוס... חיים וינטורה ס"ט. נדפס פה אזמיר... שנת ה' יברך א"ת עמ"ו בשלום לפ"ק [תקי"ז] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [2], 147 דף. °2. 31 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המשתדל. בהקדמה זו הוא מזכיר לטובה את הגבירים המסייעים אברהם רפאל חיון ובניו, את פ'ריג'א סלאמה תושב נא אמון, עמנואל כלבו רופא בשאלוניקי, דוד מורפורגו, שלמה דילה וידא, נתן וינטורה. הוא מודיע שיש בדעתו להדפיס מכתב־יד את פירוש הרדב"ז על הרמב"ם, סדר הפלאה סדר זרעים וסדר עבודה. (עיין להלן, מס' 73).
הקולופון: „נשלם המלאכה על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי המסדר... יצחק מורינו... וע"י הפועל... הבחור... משה בכ"ר יהודה לב אשכנזי... וע"י הפועל... יצחק כהן אשכנזי... וע"י המפזרים הבחור משה קארילו ה"י והבחור אברהם בונומו."
לא נרשם על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים".

תקי"ח (1759)

59] ספר אורים גדולים מעשה... אב"ד ור"מ בעה"ק חברון ת"ו כמהר"ר אברהם ישראל זאבי זצוק"ל... ראשונה יסעו הני הלכת' גברוות' [חדושי הלכה] ונקראו בשם אור גדול... ושניים יסעו קצת דרושי'... אור לישרים... הובא לבית הדפוס על יד בן הרב המחבר זלה"ה והוא... יצחק זאבי יצ"ו... נדפס פה אזמיר... שנת פר"י צדיק ע"ץ חיי"ם לפ"ק [תקי"ח] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [4], 128, 40 [הדף האחרון מסומן בטעות: לח], [7] דף. °2. 30 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: הסכמת רבני חברון (ר' אברהם חיים כהן, ר' אברהם קשטיל, ר' מרדכי רוביו, ר' פנחס מרדכי באגאיו, ר' חייא זאבי, ר' יצחק הכהן, ר' חיים יאודה גומיץ פאטו, ר' אברהם גדיליא); הסכמת רבני אזמיר (ר' אברהם ן' עזרא, ר' יעקב שאול); הקדמת בן המחבר.
הקולופון: „על ידי המסדר... נז"י משה ג'יפרוט... על ידי המסדר הבחור... יצחק בכמה"ר חיים חזן... ועל ידי הפועל... הארוס... יצחק הכהן... וע"י המפזר בחור... אברהם בונומו ה"י."
רק הדפים הראשונים, ספר אור גדול והמפתחות שבסוף, נדפסו בדפוס חזן, ואילו ספר „אור לישרים" שבאמצע (40 דף) נדפס בדפוס אוסטה מארגוס, עם שער מיוחד וקולופון מיוחד. (עיין להלן מס' 74).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 129 דף.

60] מגן אבות זיע"א. [הנהגות, לימודים ותפילות על קברי האבות בארץ הקדושה. אזמיר, בדפוס יהודה חזן, תקי"ח לערך]. 4, 12 דף. °8. (אותיות רש"י).

נדפס בלא שער. שם הספר בראשי העמודים.
בסוף הספר נזכרו המסדר משה ג'יפרוט והמסדר יצחק בן חיים חזן והפועל יצחק כהן.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב: [שאלוניקי ת"ק]. אולם שמות הפועלים שבסוף הספר מוכיחים שנדפס באזמיר בשנת תקי"ח לערך.

ציור ד

צילום שער הספר „מדרש אליהו", אזמיר, בדפוס יהודה חזן, תקי"ס
(למספר 61)

תקי"ט (1759)

61] ספר מדרש אליהו כלול בו י"א דרושים המודיעים מעלת תהלת פטירת הצדיקים... ובכל דרוש ודרוש פר' א' ממוסר היוצא ממאמרי הדרושים. ובסוף הדרושים פי' על מאמרי רז"ל ממגילת אסתר... חיברו... כמהר"ר אליהו [ב"ר אברהם שלמה] הכהן זלה"ה בעל ס' שבט מוסר... הביאו לבית הדפוס ע"י חוטר מגזע בן בתו... אברהם בכמה"ר חיים חזן... נדפס פה אזמיר... בשנת חסד ואמת לפ"ק [תקי"ט] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [2], 68 דף. °2. 29 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער: הסכמת ר' חיים אבואלעפייא; תוכן הדרושים והמוסרים. הקולופון: „על ידי המסדר... משה ג'יפרוט... ועל ידי המסדר... אברהם משה... ועל ידי הפועלים... יצחק כ"ץ י"ץ והבחור... שמואל בר"י אשכנזי י"ץ, ועל ידי המפזר... הבחור... יעקב ניניו ה"י."

המחבר נפטר באזמיר ביום ח אדר שני תפ"ט (א' פריימאנן, עיניני שבתי צבי, עמ' 143, סימן נב).

תק"ך (1760)

62] ספר קול יעקב... ראשונה... מילתא דאתי מדרשא... וזה שני... פירש הלכות [על ש"ס]... השלשה... על קצת לשונות... הרמב"ם... ועוד לו אך משו"ת שנשאל... הן כל אלה דברים היוצאים מפי... כמהר"ר יעקב שאול תנצב"ה... ובא עד קצו קונטריס אחיו... כה"ר גרשון שאול... הובא לבית הדפנס על יד חתנא דבי נשיאה... משה שאול... נדפס פה אזמיר... בשנת זה דור דרשיו מבקשי פניך יעקב סלה לפ"ק [תק"כ] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [2], 106, 58, 10, 23, 8 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת [=הסכמת] ר' אברהם ן' עזרה; הקדמת המשתדל יצחק גוניש בילמונטי. — שמות הפועלים לא נזכרו.

ר' יעקב שאול נפטר באזמיר ביום כט סיון תקי"ט (א' פריימאנן, עיניני שבתי צבי, עמ' 144, סימן עא).

תקכ"ב (1763)

63] ספר שבט מוסר... זכה וזיכה את הרבים... כמוהר"ר אליהו [ב"ר אברהם שלמה] זלה"ה מתושבי ק"ק אזמיר... ראו זה חדש... שנתחדשו בו כמה הגהות... ועוד... אגרת התשוב' שחבר רבי יונה... הובא לבית הדפוס על ידי... המדפיס יאודה חזן הי"ו ועל ידי... יעקב באלאנסי הי"ו. נדפס פה אזמיר... בשנת הלא היא כתבה על ספר הישר לפ"ג [תקכ"ב] בדפוס... יעקב באלאסי [!] ה"י. [2], 142, [4] דף. °4. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים הראשונים כוללים: שער; הקדמת המחבר; הסכמת רבני אזמיר (ר' חיים אבואלעפייא ור' יעקב אלבעלי) להוצאה זו.

הקולופון (לפני אגרת התשובה): „על ידי הפועל... יצחק כ"ץ... על ידי הפועל... משה כהן איל עג'ים."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 142 דף, אף שבדרך־כלל דרכו לכלול במספר הדפים גם את הדפים הבלתי־מסומנים.

64] ספר תועפת ראם אליו פי קראתי בקהל רב, כי רוב בכתב הלוך ודבר אמר רב הרא"ם... זה שמי... אליקים בן... יצחק גאטיניו... נדפס פה אזמיר... שליש ראשון לחדש שבט מש' כי עין בעין יראו בשוב ה' לפ"ג

[תקכ"ב] בדפוס... יאודה בכמה"ר דוד חזן... [2], 111, [2] דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים הראשונים כוללים: שער; הקדמת המחבר, שבה הוא מודה לגביר רפאל יוסף ן' בנבנשת על עזרתו.

הקולופון (לפני המפתחות): „נשלם המלאכה ע"י המסדר... משה ג'יפרוט... וע"י המסדר.. אברהם משה... ועל ידי מפזרים הארוס... יעקב יעבץ... והבחו'... אלעזר ג'יפרוט.. וע"י הפ:סל... יצחק כ"ץ...".

המחבר נפטר באזמיר ביום ה שבט תקנ"ה (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 147, סימן קמב).

תקכ"ג (1763)

65] תקון קריאה לכל לילה ויום וישב אל יי וירחמהו לראות עזו וכבודו. הביאו לבית הדפוס פעם שני ע"י איש משרי המלך מלכו של עולם ה"ה החכם המרומם כמהר"ר דוד אבואלעפייא ה"י זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו. נדפס פה אזמיר... בשנת ישראל אש"ר ב"ך אחפאר [תקכ"ג], בדפוס הנבון ונעלה כמה"ר יעקב בכר שמואל ואלאנסי הי"ו. [1], 56, [1], 22 דף. °12. (אותיות מרובעות־מנוקדות). (טופס בגנזי בית המדרש לרבנים בניו־יורק).

22 הדפים האחרונים כוללים: פרקי אבות.

הקולופון: „ע"י המסדר במלאכת הקדש הנבון וחשוב אברהם משה ה"י. וע"י הפועל במה"ק יצחק כ"ץ הי"ו. וע"י המפזר הבחור חיים כהן ה"י."

לא נרשם על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים".

תקכ"ד (1764)

66] בטרם בקר... הרחמים והסליחות פרשת"י... בעקיבות... האר"י... אנכי... אברהם בה"ר שלום טוביאנה... נדפס פה אזמיר... בדפוס יעקב בכ"ר שמואל ואלאנסי (תקכ"ד). [2], 70 דף. °8. 15 : 10 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר (ר' חיים אבואלעפיא ור' יעקב אלבעלי) משנת יחרוש בבקרים לפ"ק [תקכ"ד]; הקדמת המגיה אברהם משה.

67] ספר חסד לאברהם [סדור־תפלה על פי קבלה]... סדר החול. ועולת שבת. ועולת החדש... המה יוצאים מכתבי... האר"אל זצוק"ל. מני.. אברהם... בה"ר שלום טוביאנה נ"ע מתושבי אלגזאייר... נדפס לשם נכבד... נתן הכהן בקרי הי"ו. נדפס פה אזמיר... שנת כל תחנוני לפ"ק [תקכ"ד] בחדש העבור. בדפוס... יעקב בכ"ר שמואל ואלאנסי הי"ו. [4], 2—108, 60 דף. °4. 19 : 14 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: הסכמת רבני אזמיר ר' חיים אבואלעפייא ור' יעקב אלבעלי; הסכמת ר' מסעוד רפאל אלפאסי אב"ד תוניס; הסכמת רבני תוניס; שיר לכבוד המחבר מאת ר' יוסף בושערה (תחילתו: אקרא לבעלי שיר); הקדמת המחבר; הקדמת המגיה ר' אברהם משה.

הקולופון: „נשלם המלאכה ע"י המסדר... נז"י כמה"ר משה ג'יפרוט... וע"י המפזר... יום טוב הלוי... וע"י המפזר הבחור דוד בר דוד... וע"י הפועל... יצחק בכה"ר מרדכי כ"ץ נ"ע אשכנזי."

תקכ"ו (1766)

68] ספר יד אהרן ח"ב מחלק אבן העזר... דינא רבא ודינא זוטא מקמאי ובתראי... כולם נקבצו על ידי... אהרן בכמה"ר משה אלפאנדארי

ציור ה

צילום שער ספר „מרכבת המשנה", אזמיר, בדפוס אוסטה מארגוס, תקס"ו
(למספר 70)

נ״ע... נדפס פה אזמיר... בשנת לעולם יירשו ארץ [תקכ״ו]. בדפוס המשובח של... יעקב בלאנסי הי״ו. [1], 125, 155 דף. 2°. 31 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת המחבר. המחבר מזכיר בהקדמתו לשבח את גבירי תריא ומגנציאה ואת הגביר ר׳ יצחק ארדיט על סיועם.

חלק ראשון על אבן העזר נדפס שם תקט״ז (עיין לעיל מס׳ 55). חלק אורח חיים, עיין לעיל מס׳ 35. פרידברג (תולדות הדפוס העברי באיטליה... תוגרמה...״ עמ׳ 117) משבש וכותב שספר זה נדפס בדפוס אוסטה מארגוש.

69] ספר נאות יעקב והוא חבור מקצת שאלות ותשובות, ואחריהם קצת דרושים... ובתוכם ביאור ההגדה, וסמוך לחתימה קונטרס... מענה לשון, והיו תוצאותיו מאל״ף ועד תי״ו בביאור לשון תורה לענין דרשה. הכינם וגם חקרם הרב... ישראל יעקב אלגאזי זצוק״ל. ואפריון נמטיה להנבון... שם טוב הכהן... אשר הזיל זהב מכיסו וממונו לעלותו על מזבח הדפוס לעלוי נשמת מר אביו... אלעזר הכהן נ״ע ולעלוי נשמתה של מרת אמו... אסתר... נדפס פה אזמיר... בשנת כשמן הטוב על הראש לפ״ג [תקכ״ז] בדפוס... יאודה בכמהר״ר דוד חזן... [2], 79, 61, 39, 6 דף. 2°. 31 : 19 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר ר׳ יום טוב אלגאזי; התנצלות המגיהים, אליא בכ״ר יצחק טורמיני, יצחק בכ״ר שלמה מורינו.

הקולופון בסוף הספר (לפני המפתחות): „תם ונשלם זה הספר הקדוש והיתה התחלתו בט״ו באב והשלמתו בט״ו בשבט...״

הקולופון (בסוף המפתחות): „על ידי המסדרים... משה ג׳יפרוט... והחכם... אברהם משה... ועל ידי המפזרים... הבחור... יעקב נינו ה״י והארוס... יעקב יעבץ... ועל ידי הפועלים... יצחק בכ״ר מרדכי כ״ץ ה״י והבחור... שמואל בר יאודה אשכנזי ה״י.״

פרידברג (תולדות הדפוס העברי באיטליה... תוגרמה...״ עמ׳ 117), משבש וכותב שספר זה נדפס בדפוס אוסטה מארגוש.

ד. בדפוס אוסטה מארגוס

תקט״ו (1755)

70] ספר מרכבת המשנה... סובב הולך על ספר היד [להרמב״ם]... אשר חברתי אני... אהרן בכמה״ר משה אלפנדארי נדפס פה אזמיר... שנת אז ישיר משה ובני ישראל את השי״ר לפ״ג [תקט״ו] נדפס בדפוס המחוקק מארגוס. [1], 123 דף. 2°. 32 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת המחבר. בהקדמתו מודה המחבר לגבירים המסייעים יצחק די מאייו זצ״ל, שבתי בן אברהם סידיש, האחים משה ויוסף בני יצחק די מאייו.

בדף קכ (לפני ההשמטות) הקולופון: „על ידי הפועל... הבחור... שמואל הלוי.״

תקט״ז (1756)

71] ספר מאורעות עולם והוא סיפור מלכי עותמנליס וסיפור רבני קושטנטינא יע״א ופזמון שאומרים קודם האדרא ותפילת אליהו הנביא זיע״א ומעשה נורא משלמה מולכו ומעשה מהר׳ יוסף דילה ריינה ומעשה הרוח מה שעשה על יד המקובל כמהר״ר חיים ויטאל ז״ל וסיפור פטירת האר״י זיע״א. הביאו לבית הדפוס ה״ה התולעת הקטן אברהם משה ה״י. נדפס פה אזמיר יע״א אשר תחת ממשלת

אדוננו המלך שולטאן אוסמאן, שנת אני אברהם משה לפ"ק [תקט"ז] בדפוס המחוקק אוסטה מארגוס. 22 דף. °12. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י). (טופס בבית־המדרש לרבנים בניו־יורק ובגנזי ד"ר י' מהלמן בירושלים).

מעבר לשער: הקדמת המסדר, אברהם משה.

הקולופון: „אלו הם דברי התולעת הקטן אברהם משה, אני הדפסתי ואני המסדר ואני המגי[!] ואני המפזר ע"כ. וע"י העוסק במלאכת הקדש ה"ה הבחור ונבון ברכיה הכהן."

לקוח כולו (חוץ מהפזמון והתפילה) מספר סיפור דברים שנדפס בקושטנדינא תפ"ח והוא לקוח מספר דברי הימים לר' יוסף סמברי. (עיין: א' מארכס, 192—190, VIII, ZfHB).

ועיין תיאור מפורט של ס' מאורעות עולם (שטיינשניידר, VI, 186 ,ZfHB).

בין סיפור רבני קושטנטינא ובין הפזמון שאומרים קודם הארא (הוא הפיוט „בר יוחאי נמשחת אשריך") נדפסה תוכחת מוסר לבעל שבט מוסר [ר' אליהו ב"ר אברהם שלמה הכהן], תחילתה: „אראה יומי הוא מתרחק".

תקט"ז (1756)

72] ספר נאדר בקדש והיה אדירו ממנו דברים שבקדושה שניתנו באידרין קדישין הא"ר [האדרא רבה] קדישא שבפ' נשא והא"ז [והאדרא זוטא] ק' שבפ' האזינו והאפ"מ [והאדרא פרשת משפטים] וס' דצניעות' שבפ' תרומה ותפיל' אליהו זיע"א וס' יצירה לא"א ע"ה מוגה מפי הרב המופל' המקובל האלהי כמהר"ר שולימן ז' אוחנא זלה"ה. הביאו לבית הדפוס... אברהם משה ה"י. נדפס פה אזמיר אשר תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן עוצמאן יר"ה שנת אני אברהם משה [תקט"ז] בדפוס המחוקק אוסטא מארגוס. [2], 70 דף. °12. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המסדר ר' אברהם משה; פיוט שאומרים קודם האדרות (בר יוחאי).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תקט"ו, ומשבש את מספר הדפים. וכן הוא רושם מלבד דפוס זה גם דפוס אזמיר תק"ו. דפוס כזה לא היה ולא נברא, כי בשנת תק"ו לא היה קיים שום בית־דפוס עברי באזמיר.

תקי"ז (1757)

73] ספר יקר תפארת זאת התורה... הכינה וגם חקרה... כמוהר"ר דוד בן זמרה זלל"ה... על סדר הפלאה וסדר זרעים מנר המערבי הרמב"ם ז"ל סובב והולך לפרש על כל הלכתא אשר הושג מהמאור הגדול הראב"ד ז"ל... דברי המשתדל... חיים בן... משה וינטורה ז"ל. הובא לבית הדפוס שנת בשי"ר"ה ובזמרה לפ"ק [תקי"ז]... בדפוס המחוקק מארגוס פה אזמיר. [1], 120 דף. °2. 29 : 18 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער והקדמת המשתדל, בה הוא מספר שמצא את כתב־היד בבית יוסף כן יצחק די מאייו בשאלוניקי.

הקולופון: „נשלם המלאכה על ידי המסדר והמגיה... הבחור... יצחק בכמוהר"ר חיים חזן נ"ע, ועל ידי המפזר... אברהם בכ"ר דוד יעקב נ"ע, ועל ידי הפועל... משה הכהן מזרחי... מעיר עג'ים."

תקי"ח (1758)

74] ספר אור לישרים... והוא קצת דרושים על התורה מאת... כמהר"ר אברהם ישראל זאבי זלה"ה. הובא לבית הדפוס על יד בן הרב המחב'...

יצחק זאבי ה"י... בשנת ישראל אשר בך אתפאר לפרט גדול [תקי"ח] בדפוס המחוקק אוסטה מארגוס פה אזמיר. 40 דף. [הדף האחרון מסומן בטעות: לח]. °2. 30 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

הקולופון: „על ידי המסדר... אברהם בכ"ר דוד יעקב... ועל ידי המסזר הבחור... אברהם בונומו... ועל ידי הפועלים... משה הכהן... והבחור יאודה רושו." — השוה לעיל מס' 59.

ה. בדפוסים שונים
(משנת תקצ"ח ואילך)

תקצ"ח (1838)

75] ספר כתבי הקדש תורה נביאים וכתובים עם העתקה ספרדית. אזמיר, נדפס בידי ג' גריפפיט, תקצ"ח [1838]. חלק ראשון [תורה, חמש מגילות, יהושע, שופטים, שמואל, מלכים]. [2], 389 דף; חלק שני [נביאים אחרונים וכתובים, חוץ מחמש מגילות]. 359 דף. °4. 24 : 19 ס"מ. (המקור באותיות מרובעות־מנוקדות והתרגום באותיות רש"י).

לפי ההסכמה של שמואל חיים מקונשטאנטינופולי שנדפסה בראש חלק א' המתרגם הוא ב' י ל י א ם ג' ש א ו פ ל י ר. הוא היה מיסיונר. אבל נוסח התרגום הוא בדיוק כנוסח התרגום של ר' יצחק אסא בשנוויי־כתיב.

בית־דפוסו של גריפפיט לא נזכר כלל על־ידי פרידברג (תולדות הדפוס העברי באיטליה... תוגרמא... עמ' 117).

תר"א (1841)

76] אצר בינה חלק ראשון [באורים על התורה] ואבני צהר חלק שני [שאלות ותשובות] מאת ר' אהרן צבי ב"ר משה יהודה. ג' חלקים. [אזמיר, בדפוס ר' שמואל חכים, תר"א]. °2. (רשימת ון־שטראלן, עמ' 2).

תר"ב (1842)

77] לה בואינה איספיראנסה [עתון בלאדינו בעריכת רפאל עוזיאל]. אזמיר, בדפוס ג. גריפיט, תר"ב.

יצאו־לאור גליונות אחדים ונפסק מפני מיעוט המנויים עליו. (נזכר בהקדמת העורך לעתון „שערי מזרח", עיין להלן מס' 81).

עתון בשם זה שהתחיל מופיע שנית בשנת תרל"א, ומאז יצא כסדרו במשך שנים רבות, עיין להלן מס' 176.

לא נרשם על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים".

78] ספר קרא מקר"ה והוא תיקון... לפגם הקרי מלוקט מתורת... האר"י... ומהרב חמ"י [חמדת ימים] ז"ל ובפרט למי שראה קרי ביוה"ק... אנכי העירותיהו... מאיר בן... חליפה ביקייאם נ"ע... נדפס מחדש בדפוס המשובח אשר נתחדש עתה פה העירה באותיות חדשות ומפוארות... באזמיר... בדפוס אשר הוקם בס"ד ע"י הצעיר שמואל חכים ה"י, שנת ואה"ל ישרי"ם יפריח לפ"ק [תר"ב]. 16 דף. °12. 15.5 : 11 ס"מ. (אותיות רש"י).

מדף י' ואילך נדפסו: הנהגת יושר; תיקון לזמן מגפה ב"מ; צוואות ר"י החסיד; ימים לא טוביס (שהם מסוכנים להתחיל בהם דבר).

ולא ידעתי היכן ומתי נדפס בפעם הראשונה.

המחבר נפטר באזמיר ביום כט תמוז תקכ"ט (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 145, סימן קז).

שום מהדורה של ספר זה לא נרשמה ב„בית עקד ספרים" של פרידברג.

תר"ג (1843)

79] ספר מוסר השכל פעולת צדיק חד מן קאמייא... כמוה"ר יוסף גן זלה"ה אשר פעל ועשה... להוכיח את עצמו... נדפס פה אזמיר... בדפוס אשר הוקם ע"י... שמואל חכים, שנת אזן שומעת תוכחת חיים, בקרב חכמים תלין לפ"ג [תר"ג]. [2], 34 דף. °8. 16 : 11 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המשתדל ר' חיים אברהם הלוי; בה הוא מודה לרופא יוסף דיל בורגו ואחיו דניאל דיל בורגו, שסייעו להדפסת הספר.
הקולופון: „ע"י המסדר ... הבחור ... יצחק בכר סימן טוב חכים הי"ו."
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש בתיאור הספר: „מאמרי מוסר להוכיח בהם את האומות".

תר"ד (1844)

80] ספר בית הזבח... הכינו וגם חקרו... וגם דלה דלה ממשקה בי' מטבחיי' הלכתא ומנהגא... בסדר אלפא ביתא... כמוה"ר יוסף גן ז"ל... [הובא לדפוס ע"י] חיים אברהם הלוי... נדפס פה אזמיר... בדפוס אשר הוקם ע"י... שמואל חכים ה"י, שנת בשרו מיום ליום ישועתו לפ"ק [יש להביא בחשבון רק שתי המלים הראשונות, ועולה תר"ד]. [4], 75 דף. °12. 16 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: הסכמת רבני אזמיר משליש ראשון לחדש כסלו תר"ד, חתומה על־ידי ר' יהושע אברהם יאודה, ר' רפאל פנחס די שיגורה, ר' יהושע אברהם קריספין; הסכמת ר' שאול ב"ר יצחק מולכו אב"ד שאלוניקי משלהי שבט תר"ד; התנצלות המגיה והמשתדל חיים אברהם הלוי.
הקולופון: „נדפס ע"י המסדר הצעיר יצחק בכר סימן טוב חכים ס"ט."
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, רושם בטעות שר' חיים אברהם [והשמיט: הלוי] הוא מחבר שני ובאמת לא היה אלא מגיה ומביא לדפוס.

תר"ו (1846)

81] שערי מזרח [עתון לידיעות בלאדינו]. (איל קומפונידור רפאל עוזיאל ס"ט). אזמיר, איסטאמפאריאה ג' גריפיט, תר"ו. גליון 1—9. 72 ע'. °2. 28 : 22 ס"מ. (אותיות רש"י).

גליון 1 יצא לאור ביום 30 כסליו תר"ו; גליון 9 יצא לאור ביום 17 סיון תר"ו.
ב„הקדמה דיל קומפונידור" שבראש גליון 1 מודיע העורך שעוד בשנת תר"ב הוציא לאור עתון בשם „לה בואינה איספיראנסה" שמפאת מיעוט המנויים עליו נפסק אחר גליונות אחדים.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מקום הדפוס: קושטא, ואת שמו של העורך: פינגורילי.

תר"ז (1847)

82] בס"ד שעות [צ"ל: שועת] עניים אתה תשמע צעקת הדל תקשיב ותושיע. [ענייני קהילת אזמיר, חלוקת המסים ומשרד הרב הראשי] אדר שנת ותר"א אותו כי טוב הוא [תר"ז]. [8] דפים. °2.

כולו בלאדינו. נדפס ללא שער.
טופס במוזיאון הבריטי. צילום במכון בן־צבי לחקר קהילות ישראל בירושלים.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב, שהספר הוא „אדות חלוקת כסף הצדקה בא"י".

תר"י (1850)

83] ספר זכות ומישור איסטי ליב'רו לו איזי אין לאדינו פור קונפליר

ב׳ילונטאד די מונג׳ה ג׳ינטי קי רוגארון קי ליס אישטאנפי אין לאדינו [דברי מוסר] די מי איל מחבר הצעיר יצחק פרחי ס״ט. באזמיר... בדפוס אשר הוקם בס״ד ע״י השותפים חיים שאול ה״י וחבירו יצחק חכים ה״י, שנת כל עם הקהל יכפר לפ״ק [תר״י]. [3], 95 דף. °12. 17 : 10 ס״מ. (אותיות רש״י).

בהקדמה מזכיר המחבר לטובה את הנדיבים יום טוב דאנון, יוסף בן ברכה דאנון, משה דאנון, ברכה דאנון, יצחק דאנון, יאודה דאנון והגברת האלמנה וידה דאנון.
הקולופון: „ע״י המסדר העוסק במלה״ק הבחור... יצחק... בכמוה״ר יעקב קארמונה ז״ל.״
לא נזכר על־ידי פרידברג ב„בית עקד ספרים״.

תרי״א (1851)

84] ספר אחי וראש... שאלות ותשובות על יו״ד ואה״ע וח״מ... ותשם בסוף דרושים... [מאת] כמוהר״ר חיים יאודה אברהם ז״ל בן... בעל ס׳ עבודת משא... [הובא לדפוס ע״י] רפאל ישראל בנימין אברהם ס״ט. שנות עולם חכמת אדם תא״ר פניו לפ״ק [תרי״א] נדפס פה אזמיר יע״א באותיות איזמיר... בדפוס השותפים הצעיר יצחק חכים הי״ו וחבירו חיים יצחק שאול נר״ו. [2], 101, 62 דף. °2. 30 : 19 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר מחודש סיון תרי״א, תחומה על־ידי ר׳ יהושע אברהם קריספין, ר׳ חיים פאלאג׳י. בה נזכר לשבח הגביר נסים יהושע אלעזר, שנתן כסף להדפסה, ואחיו של המחבר רפאל ישראל בנימן אברהם וברוך אברהם, שטרחו בהדפסה.
המחבר נפטר באזמיר ח״י כסלו תר״ט ונספד על־ידי ר׳ חיים פאלאג׳י. (חלקם בחיים, דרוש ו להספד; א׳ פריימאן, עניני שבתי צבי, עמ׳ 149, סימן קפ).

85] ספר מצא חן סובב הולך ע״ד... הרמב״ם ז״ל... תורת חכם... כמוהר״ר אליה חאקו ז״ל... ותשם בסוף... נאה דורש... וזאת ליאודה... כמוהר״ר יאודה בונומו ז״ל... שנת לא ימוש ספר התור״ה הזה מפיך לפ״ג [תרי״א] באזמיר... בדפוס אשר הוקם בס״ד ע״י השותפים יצחק חכים הי״ו וחבירו חיים שאול נר״ו. [3], 38, [1], 39 דף. °4. 20 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

שלושת הדפים שבראש כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר משליש ראשון לחודש מרחשון תרי״א, חתומה על־ידי ר׳ יהושע אברהם קריספין, ר׳ חיים פאלאג׳י. — בה נזכרה לטובה האשה אסתר אלמנת המחבר ר׳ אליה האקו שנתנה את הכסף להדפסה; וכן נזכר לשבח ר׳ יאודה אלגאזי שנתן את הכסף להדפסת הדרושים של ר׳ יאודה בונומו.
בסוף חידושי הרמב״ם נדפס: „ע״כ נמצא והשאר שהיה לו חיבור גדול על הרמב״ם ברוב ההלכות... הכל נשרף בשריפה גדולה של שנת תר״א חבל על דאבדין...״
לפני חלק הדרושים נדפסה הקדמת ר׳ יהודה אלגאזי בן אחותו של ר׳ יהודה בונומו שהביא לדפוס חלק זה.

תרי״ב (1852)

86] ספר חברה קדושה של ביקור חולים אשר עשה ותיקן... כמוהר״ר חזקיה מרדכי בר שמואל חיים בשאן זצוק״ל הנה הוא סדר למקרא העדה ולמסע המחנות מחנה שכינה להיות משכיל אל ד״ל ביום צרה להתעדן נפשו באור החיים... הובא לבית הדפוס פעם שנית ע״י החכם רפאל יצחק אלגראנטי הי״ו ב״מ נר״ו... נדפס פה אזמיר יע״א בדפוס האחים המבורכים כה״ר יעקב ואחיו הי״ו בני הרב כמוה״ר שמואל אשכנזי ז״ל, שנת לישראל ברי״ת עולם [תרי״ב]. 12 דף. °12. (אותיות רש״י). (טופס בגנזי ש. ז. שוקן בירושלים).

ספר

ולא עוד אלא

זאת פצולח ניית תוכי כהן נרול · מרכז ורכבו בקדוש כמלאך מצוה ומנהול ·
תכונו רוצינו המלמד לדם העם נרול תחונינו מרן מלכה סרב סנהול ·
אליהו זכור לטוב שמו נודע כצרפת כיבראל נרול · המלוי לתרן ולדרים זכם
ויכה לם תרכים וכיתים נרול עשוח ספרים הרכה אסף וקיבן נרולם
קדם ס' ולא עוד אלא מיכר בפלח פלח נרול · רפח זם מדם מכתם סיח
ומלחכם רכה עמ־ ודרם שנם ומדים כל ולח עוד אלח
שכחנדוח המלמוד ומדרשים דרשינו כמון חומר חכו ממחקים תנחומינו לעוינן
פלוגו כרקים רכי נרול זכוכוח דרב מרן מלבה כהנא רכא יען עלינו וכעדינו סמשקדלים
כמלחכם מלאכם סקדם עד כיחם הנולל מסוח ליסרלל ובכהן סנהול :

כ"ר חיב נעשר **יאודה** ס"ט בן לח"פ

עש"ר מו"ר כמוס"ר **יהושע נשה מרדכי קרישפין** זצ"ל

נם אלם לחכמים יכינו מרעתם כי לח בנוסם שסיו כיום סכמו סתלמוד ז"ל
בעמים סלולם לחבר אלו מלחורים כחילם כי המם היו עוכרי כוכבים
ומזלות וידבקים בכל סחוצבות · לח וישנו לחם ס' ולח רבר קדשו · לבל בעמים
שבזמינו חת ס' הם ידחים ונוחנים כבוד לחורתו עושים מצותו ונרך בחרטוקם
וחס"ם נבר על סיחודים סחיים עמסם · וכפיטו חנשי חם לחבר בחרלנו ולחוינו
במלך מחיר ומחסיר **שולטן עבדול מיג'יד** יר"ם ור"מ · ותזילה לנו לבחוב
לו לזכר שם נגחי עליהם וכ"מ סנוכר בספרים
נויים ככרים פומות סעולם וכיולח סכוונם על פוקם נויים שסיו כימי חכמי סמשנם
ולחרכם על מצמרסנו מנחנו עופרים להחפלל תמיד בשלום המלך ובניים כמ"ש
ולרדקו לח עלום הציר וכו' וכמ"ש רז"ל סיו מקפלין בשלומם של מלכות :

נדפס

כרפוס פלחים המכוחכים כס"ר יעקב ואחיו כי"ו כמי מרב כמהר"י שמואל
אשכנזי ונ"ע :

פה **איזמיר** יע"א

שנת **נדח"י ישרא"ל** יכנס נפ"ק

ציור ו

צילום שער הספר „ולא עוד אלא" לר' אליהו הכהן
אזמיר, בדפוס בני ר' יהודה שמואל אשכנזי, תרי"ג
(למספר 89)

נדפס בפעם הראשונה בשם „ספר בקורים" בויניציאה [תס"ה] ושנית באזמיר תקט"ז (עיין לעיל מס' 53) ושלישית בקושטאנדינה בשנת תקכ"ח.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

87] ספר חיים לראש [הגדה של פסח עם דינים וביאור מאת] חיים פאלאג'י ס"ט. פה אזמיר יע"א בדפוס האחים המבורכים כה"ר יעקב ואחיו הי"ו בני הרב כמהר"י שמואל אשכנזי זצוק"ל. שנת וברחמי"ם גדולי"ם אקבצ"ך לפ"ק [תרי"ב]. 9 [למספר ספרי המחבר שנדפסו]. 52, 112 דף. °8. 21 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

בפתיחת הספר (דף ד) מזכיר המחבר את השריפה מליל יא אב תר"א, שבה נשרפו רובי חבוריו, נ"ד במספר, ומזכיר לשבח את אחד מתלמידי הישיבה יצחק ישורון שמסר את נפשו והציל י"ד חבורים מן הדליקה. וכן הוא מזכיר לשבח את ר' חיים מודעי, שטרח עם המדפיס, ואת הגביר אלעזר הילל בן מנוח, שנתן את הכסף להדפסה.
המחבר נפטר באזמיר ביום יז שבט תרכ"ח. (א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 149, סימן קפז).
א. פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150) רושם בטעות: תר"ב.

88] יסודות דקדוק לשון הקדש או גראמאטיקה די לה לינגואה סאנטה... [פור ב'יליאם גוטליב שאב'פ'ליר?]. אזמיר, אימפרימידו אין לה אימפרינטה די ג' גריפ'פ'יט, 5612 [1852]. 9, 173 ע'. °8. 21 : 14 ס"מ. (הלאדינו באותיות רש"י).

אני משער שזהו המחבר, שחיבר את „אוצר דברי לשון הקדש", קונסטינטינופלה 1855 (עיין ספרי „רשימת ספרי לאדינו" מס' 840). על שערי שני הספרים נדפס המוטו: „כתב חזון ובאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו חבק' ב' ב'." גם בשיטה ובצורה שוים שני הספרים לגמרי זה לזה.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 189 דף.

תרי"ג (1853)

89] ספר ולא עוד אלא זאת פעולת צדיק... הרב... אליהו [בן ר' אברהם שלמה הכהן מאזמיר]... עמד ודרש שנה ופירש כל ולא עוד אלא שבאגדות התלמוד ומדרשים... [הובא לדפוס על־ידי] יאודה ס"ט בן... כמוהר"ר יהושע משה מרדכי קרישפין... נדפס בדפוס האחים המבורכים כה"ר יעקב ואחיו הי"ו בני הרב כמהר"י שמואל אשכנזי זצוק"ל פה איזמיר שנת נדח"י ישרא"ל יכנס לפ"ק [תרי"ג]. [2], 178 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ו„התנצלות המגיה" הוא המביא לדפוס.
דף קסז—קסח מתואר עניין הרעש באזמיר ביום יב תמוז תמ"ח (בעברית ובלאדינו).

90] תהלים או לוס סאלמוס טריסלאדאדוס דיל לשון הקדש אין לה לינגואה ספרדית. אזמירנה, איסטאמפאדו פור ג' גריפ'פ'יט, 5613 [תרי"ג]. 215 ע'. °8. 14 : 9.5 ס"מ. (אותיות רש"י)

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרי"ד (1854)

91] ספר בינה לעתים ולוח השנים די רעשים ורעמים קופייאדו די לשון הקדש אה לאדינו... אי מיטימוס טאנביין אל לאדו איל לוח דילוס אניוס קי אינפיסה משנת התקפ"א ואילך: נדפס פה אזמיר בדפוס האחים... יעקב אשכנזי

ואחיו הי״ו בשנת התדי״ר [תרי״ד] ע״י ה״מ חיים המ׳ בכור ן׳ חביב הי״ו. 22 דף. °12. 16 : 10 ס״מ. (אותיות רש״י).

לא נזכר על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרט״ו (1855)

92] ספר בן שלמה [חידושים על סדר פרשיות התורה מאת] כמה״ר שלמה אשכנזי ז״ל... נדפס באזמיר בדפוס האחים המבורכים כה״ר יעקב ואחיו הי״ו בני... כמוהר״י שמואל אשכנזי זלה״ה, שנת פדות שלח לעמו צוה לעולם בריתו פ״ק [עולה שע״ו והוא מן הנמנע, והספר נדפס בשנת תרט״ו, שנת ההסכמות]. [2], 66 דף. °2. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר מחדש כסלו תרט״ו, חתומה על־ידי ר׳ יאושע אברהם קריספין, ר׳ חיים פאלאג׳י; הקדמת המביאים לדפוס יוסף אלבעלי ויצחק פיג׳ון, אזמיר בשליש ראשון של כסלו תרט״ו. בשניהן נזכרים לטובה האשה רחל אלמנת ר׳ נתן אשכנזי בן המחבר והנדיבים חיים רודיטי ובנו בן ציון רודיטי, שנתנו את הכסף להדפסה.

93] ספר לקוטי אמרים והוא ויכוח עם הנוצרים ומתורגם ללועזים בלעז [לאדינו] לאשר ולקיים את האמת במה שהוא אמת היא דת הישראלית כי היא הדת האלהית האמיתית ואין עוד מלבדה. ולפרסם את השקר במה שהוא שקר. חברתיו אני... רפאל בכמוהר״ר אליהו קצין זלה״ה ס״ט. נדפס פה אזמיר יע״א אתן שנת ע״ת לחננה כי ב״א מועד לפ״ק [תרט״ו]. [בדפוס יעקב ואחיו בני ר״י שמואל אשכנזי]. 111 דף. 120. 15 : 10 ס״מ. (אותיות רש״י).

נדפס עברית ולאדינו עמוד מול עמוד.

בראשו הסכמת ר׳ חיים פאלאג׳י משליש ראשון לחדש טבת תרט״ו.

מכתן בעיקר נגד הספר „נתיבות עולם״ לאלכסנדר מק־קויל.

94] מעשה אברהם... שו״ת... [מאתי] נסים אברהם אשכנזי ס״ט. נדפס פה אזמיר יע״א בדפוס האחים המבורכים כה״ר יעקב ואחיו... בני... כמוהר״י שמואל אשכנזי זלה״ה שנת כל ארחו״ת ה׳ חסד ואמת לפ״ק [תרט״ו]. [1], 273 דף. °2. 31 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים שם טוב מלמד, יעקב מלמד, רפאל יוסף מלמד, בן ציון משה מלמד.

המחבר נפטר באזמיר ביום טו אלול תר״כ ונספד על־ידי ר׳ חיים פאלאג׳י (חלקם בחיים, דרוש ח להספד; א׳ פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ׳ 149, סימן קפו).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש במספר הדפים: 2 דף.

95] ספר פתח הדביר... [חדושי דינים על] הטור והש״ע א״ח... הכ״ד אנא... חיים בנימן פונטרימולי ס״ט. ותשלם כל המלאכה בירחא תליתאי [סיון] מש׳ התרט״ו ליצירה... נדפס פה אזמיר... בדפוס השותפים ח״ר חיים שאול ה״י וחבירו יצחק חכים ס״ט. [2], 224 דף. °2. 31 : 22 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר, ר׳ יאושע אברהם קריספין ור׳ חיים פאלאג׳י, מחדש שבט תרי״ג; הקדמת המחבר, אזמיר סיון תרט״ו.

חלק שני, נדפס שם תרכ״ג; חלק שלישי, נדפס שם תרל״ג. (עיין להלן, מס׳ 123, 192).

96] ספר שנות ימין [דרושים]... אשר חנני ה׳ לדרוש... בע״ת ארץ מולדתי אי רודיס... כותב וחותם פה... ירוש׳ תוב״א... בח׳ רחמים... אתן שנת יחל ישראל אל ה׳ לפ״ג [תרט״ו] הצעיר מיכאל יעקב ישראל ס״ט. נדפס פה אזמיר... [בדפוס חיים שאול וחברו יצחק חכים]. [2], 192 דף. °2. 28 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר רחמים חיים יהודה ישראל, רודיס ד אב תרי״ו.

הספר מתחיל בדרוש שדרש המחבר בשנת תקפ״א כשנתמנה לרב ברודיס.

בשער מזכיר המחבר לשבח את ר׳ שלמה אברהם שסייע להדפסה. בהקדמה מזכיר בן המחבר לשבח את המסייעים שלמה אברהם אמאטו, ר׳ רחמים נסים יאודה די שיגורה ור׳ אברהם פאלאג׳י.

חלק שני, נדפס לאחר מות המחבר, באזמיר תרכ״ו. (עיין להלן מס׳ 151).

תרט״ז (1856)

97] ספר אות היא לעולם... בהוויות דאביי ורבא... ע״ס האותיות... פעולת... כמוהר״ר יאושע רפאל פנחס די שיגורה המ׳ מורינו זצוק״ל... פה אזמיר... בדפוס האחים המבורכים כה״ר יעקב ואחיו בני... כמהר״י שמואל אשכנזי זלה״ה... שנת וחבר״ת את האה״ל לפ״ק [יש להביא בחשבון רק את המלה הראשונה והיא תרט״ז]. [3], 150 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

חלק זה כולל את האותיות א—כ.

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר; הקדמת בני המחבר המביאים לדפוס רחמים נסים יאודה די שיגורה וישראל שמואל די שיגורא, אזמיר סיון תרט״ז.

חלק שני, נדפס שם תרכ״ה (עיין להלן מס׳ 134).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 168 דף.

תרי״ז (1857)

98] ספר חיים ושלום... שאלות ותשובות לחלק אבן העזר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. שנות עולם ברית׳ היתה אתו החיים והשלום לפ״ג [תרי״ז] פה אזמיר... (11) [למספר ספרי המחבר שנדפסו] על יד העוסק במלה״ק ז׳ ציון רודיטי... בכמוה״ר משה זצ״ל. [2], 108 דף. °2. 30:20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני העמודים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה, ובשער, הוא מזכיר לשבח את הגביר אלעזר הילל בן מנוח.

חלק שני, נדפס שם תרל״ב (עיין להלן מס׳ 183).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 2, 110 דף.

99] ספר מגלה צפונות ח״א [באורים על התורה]... פעול׳ צדיק... כמוהר״ר אליהו [ב״ר אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זצ״ל... פה אזמיר... ע״י... ז׳ ציון בנימן ס״ט בכה״ר משה רודיטי זצ״ל, שנת מכת״ב מאליה״ו הנביא״א לפ״ג [תרי״ז]. [2], 144 דף. [הדף האחרון מסומן בטעות: קמה]. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; התנצלות המגיה [=המדפיס]. בה הוא מזכיר לשבח את הנדיבים רפאל יוסף הכהן חמצי, אברהם מודון, אהרן הכהן חמצי.

חלק ראשון הוא על ספר בראשית. חלק שני, נדפס שם תר״כ; חלק שלישי, נדפס שם תרכ״א (עיין להלן מס׳ 105, 109).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 157 דף.

100] זה ספר נחמד למראה ח"ג... על... ירושלמי בסדר נשים... פי המדבר נסים אברהם אשכנזי ס"ט, אתן שנת שומר הבריתי והחסד לפ"ק [תרי"ז]... נדפס פה אזמיר יע"א [בדפוס חיים שאול וחברו יצחק חכים]. [1], 204 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המחבר, שבה הוא מזכיר לשבח נדיבים שונים.
חלק ראשון, על זרעים, נדפס בשאלוניקי תקצ"ב; חלק שני, על מועד, נדפס בשאלוניקי תר"ו; חלק רביעי, נדפס באזמיר תרכ"א. (עיין להלן מס' 113).
המחבר נפטר באזמיר טו אלול תר"ך והספידו ר' חיים פאלאג'י (חלקם בחיים, דרוש ח להספד; א' פריימאנן, עיניי שבתי צבי, עמ' 149, סימן קפו).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 211 דף.

101] ספר שומע תפלה כולל תפלות ותחינות בית עלמין למעלי יומא דכפורי וריש שתא וסדר התרות לכל נדר וקללה... ותשליך... ותפלה... לה' עינוים [תפלה זכה] מהגאון בע"ס חיי אדם [ר' אברהם דנציג] ז"ל... ונוסף... ס' הלל הגדול דנהוג עלמא למימריה בעידן עקתא... נדפס פה אזמיר... ע"י... בנימן ז' ציון רודיטי... בכר משה... אתן שנת וירא"ת מאלהיך אני ה' לפ"ק [תרי"ז]. 64 דף. °8. 15 : 11 ס"מ. (אותיות מרובעות בלתי־מנוקדות).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרי"ח (1858)

102] ספר התקונים תקוני הזהר... חלק ראשון [עד סוף תקון ל"ה] לימים... הובא אל מטב"ח הדפוס [בעיר בילוגראדו בשנת תרי"א] ע"י... כמוה"ר יצחק פרחי זלה"ה... והן עתה... שנית חזרנו להדפיסו כתבנית הראשון... נדפס פה אזמיר... בשנת והמשכילים יזהירו כזוה"ר הרקיע לפ"ג [תרי"ח] בדפוס... ז' ציון בנימן רודיטי... [4], 232 דף; חלק שני. כנ"ל. 209 דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות מרובעות בלתי־מנוקדות).

ארבעת הדפים שבראש חלק א' כוללים: הקדמת ר' יצחק פרחי להוצאה משנת תרי"א; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר שליש ראשון לחדש מנחם תרי"ח; התנצלות המגיה [=המדפיס]; תפלה קודם הלימוד.
הקולופון: „ותשלם המלאכה ביום החדש ה'ר'א'ש'ו'ן ב'ש'נ'ה' ה'שנית לפ"ג [תרי"ט] 5619."

תרי"ט (1859)

103] ספר יד ימין... מקצת שו"ת מאשר נשאלתי... אנא... מיכאל יעקב ישראל ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ז' ציון רודיטי... אתן שנו"ת ימי"ן ב'ג'ב'ו'ר'ו'ת' ישע ימינו לפ"ק [תרי"ט]. [2], 191 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר רחמים חיים יאודה ישראל, רודיס תרי"ט.
המחבר שימש רב ברודיס.

104] ספר תושע יאודה [דרושים]... זאת פעולת צדיק... כמוהר"ר יאודה בנבנשת זלה"ה... [הובא לדפוס ע"י] עבדו ובנו... ז' ציון בנבנשת ס"ט. פה אזמיר... בדפוס ז' ציון בנימן רודיטי... שנת תו'שע י'ה'ו'ד'ה' וישו'ר'אל' י'שכון ל'ב'טח לפ"ג [תרי"ט]. [1], 154 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת בן המחבר, בשליש ראשון לחדש אייר תרי"ט.
בקטלוג „לקוטי שושנים" של ספרי מתתיה שטראשון, ברלין 1889, מס' 5595, נרשם בטעות: תרי"ג.

תר"ך (1860)

105] ספר מגלה צפונות ח"ב [באורים על התורה] ספר שמות וספר ויקרא [מאת ר' אליהו ב"ר אברהם שלמה הכהן האיתמרי]. פה אזמיר... ע"י... ן' ציון בנימן ס"ט בכה"ר משה רודיטי זצ"ל, אתן שנת ויה"י בהעלו"ת יקו"ק את אלי"ו [הפרט הוא מן הנמנע, ונדפס בשנת תר"ך, שנת "התנצלות המגיה"] [2], 154 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; התנצלות המגיה [=המדפיס]. בה הוא מזכיר לשבח את הנדיבים רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי, שמואל ן' שושן, דוד אלעזר הכהן, אברהם מודון. חלק ראשון, נדפס שם תרי"ז; חלק שלישי, נדפס שם תרכ"א. (עיין מס' 99, 109).

106] ספר שבט מוסר ליברו לוזייו אי איסטימאד'ו קי לו אינג'ינייו אי לו איזו איל רב... כמוהר"ר אליהו [בן ר' אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זכר צדיק לברכה [תרגום ללאדינו על־ידי ר' אברהם אסא]... פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... אתן שנת כת"ר תורה [תר"ך]. [חלק ראשון]. [4], 138 דף; ח"ב. 169 דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש חלק ראשון, כוללים: שער; הקדמת המחבר; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, כח סיון תר"כ; התנצלות המדפיס, בלאדינו, בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים ישראל שמואל די שיגורא וחיים קאסוטו.

בראש חלק שני, נדפסה תוכחה עברית להמחבר, תחילתה: "אראה יומי הוא מתרחק".

בסוף חלק שני (דף קסז—קסט): "שמות בני ישראל" החתומים על הספר, כלם בני אזמיר.

"ותשלם המלאכה ביום שהוכפל בו כי טוב בסדר ובשנת ואלה שמות ב' נ' י' ש' ר' א' ל' ה' ב' א' י' ם' לפ"ק" [תרכ"א].

תרגום זה נדפס בפעם הראשונה בקושטאנדינה תקכ"ו. (עיין מה שכתבתי ב"קרית ספר" שנה יג, עמ' 533).

107] ספר שמחה לאיש... דרושים... [מאת] כמוהר"ר חיים שונשול המ' מורינו ז"ל... [הובא לדפוס ע"י] רפאל חייא פונטרימולי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... שנת שמחה' לאיש במענה' פיו ודבר בעתו מ"ה ט"ו'ב' לפ"ג [תר"כ]. [2], 112 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר סיון תר"כ. בה הוא מזכיר לשבח את יצחק איסטרוגו ואת בני המחבר שבתי ויצחק שונשול, שסייעו להדפסה.

תרכ"א (1861)

108] ספר חיים שנים [שאלות־ותשובות, חידושים על הש"ס, על התורה ועל מגילת רות] פעולת צדיק... כמוהר"ר חיים שלמה טארסה זצוק"ל... [המביא לבית־הדפוס] כותב וחותם פה העירה רודיס... בשליש אחרון לח' כסלו... תרכ"א... רפאל יצחק ישראל. נדפס פה אזמיר... בדפוס... נסים חיים מודעי... וחבירו יעקב אשכנזי ס"ט בריה דרב זיע"א. [2], 107 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, ניתנה באזמיר בשליש ראשון של חודש שבט תרכ"א; הקדמת המביא לבית הדפוס. — בשער מודה המביא לבית־הדפוס לר' חיים יעקב טוריאל ור' משה טוריאל שנתנו את הכסף להדפסה.

109] ספר מגלה צפונות ח"ג [באורים על התורה מאת]... כמה"ר אליהו [ב"ר אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זצ"ל... ס' במדבר וס' דברים... כ"ד המגיה... ן' ציון בנימן רודיטי... פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט, אתן שנת בהתאסף ראש"י ע"ם יחד שבטי ישראל לפ"ק [תרכ"א]. [1], 153 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

חלק ראשון נדפס שם תרי"ז; חלק שני נדפס שם תר"ך. (עיין לעיל מס' 99, 105).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 155 דף.

110] ספר מועד לכל חי הרי זה לקט להדשי השנה... פסקי דיני' ותוכחו' מוסר... חדשים גם ישנים... פי המדבר... חיים פאלאג'י ס"ט, אתן שנת ראיתי... [תרכ"א]. (14) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. 12, [1], 282 דף. °12. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

נדפס באזמיר בדפוס בן־ציון רודיטי.
הקולופון: "ת"ו [תם ונשלם] היום ח"י לח' חשון מש' תברך את שמך ה'." [תרכ"ב].
בשער ובפתיחה מודה המחבר לגביר אלעזר הילל בן מנוח, שנתן את הכסף להדפסה, וכן הוא מודה בסוף הפתיחה לגביר שמואל פיסואה שתמך בידו.

111] מקור החיים... מוסרים אי משלים אי מעשיות אי דרשות [בלאדינו] לר' חיים אברהם עוזיאל. ח"ב. אזמיר תרכ"א. 8°. (פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו).

חלק ראשון נדפס בשאלוניקי, חלק שלישי נדפס בקושטא, שלשתם באותה שנה.

112] ספר מעשה רב ונורא די איל רב רבי משה גלאנטי זצ"ל די לוקי לי אקונטיסייו קון איל ש'יך איסי דיפרינדי קאסטיגרייו גראנדי פורנו מינטאר איל נומברי די איל שם יתברך כ"י לבטלה. אי לה קארטה די לוס בני משה אי לה גדולה קי טיינין לוס אוז'וס דיקולגאדוס איספיראנדו לה גאולה. יה"ר שיבא משיח צדקינו ויבא ויגאלינו במהרה בימינו כיר"א. נדפס פה אזמיר יע"א... בדפוס של כה"ר בן ציון בנימן רודיטי הי"ו, ש' בהתאסף ראש"י ע"ם יש"י לפ"ק [תרכ"א]. 16 דף. °12. (אותיות רש"י).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

113] ספר נחמד למראה ח"ד [מאת] כמוהר"ר נסים אברהם אשכנזי זצוק"ל... על... ירושלמי... ס' נזיקין... גומרה של תורה ביום טו לחדש אלול משנתינו כתר"א ליצירה [תרכ"א] נדפס פה אזמיר יע"א [בדפוס בן ציון רודיטי]. [1], 195 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י)..

הדף שבראש הספר כולל: שער; התנצלות בני המחבר: ...יו"ט אשכנזי, גרשון אליה אשכנזי.
חלק ראשון על זרעים נדפס בשאלוניקי תקצ"ב; חלק שני, על מועד נדפס שם תר"ו; חלק שלישי, על נשים נדפס באזמיר תרי"ז. (עיין לעיל, מס' 100).
המחבר נפטר באזמיר טו אלול תר"ך והספידו ר' חיים פאלאג'י (חלקם בחיים, דרוש ח להספד; א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 149, סימן קפז).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 135 דף.

114] ספר שותא דינוקא... מעשה ידי... כמוהר"ר חזקיה שמואל טאריקה דמתקרי בכור זלה"ה... פרפראות וגימטריאות לתורה... גם בנביאים

גם בכתובים... ואפריין נמטייה... כמוה"ר חיים יעקב טוריאל נר"ו אשר הקדיש מממונו לאדפוס"י הדר"א... כותב וחותם פה העירה רודיס יע"א בשליש אחרון לחדש כסלו... תרכ"א [המביא לדפוס] רפאל יצחק ישראל ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס כמה"ר נסים חיים מודעי נר"ו וחבירו יעקב אשכנזי ס"ט בריה דרב זיע"א. 51 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער נזכרו לשבח גם המסייעים להדפסה משה טוריאל, רפאל מרדכי משה טאריקה.

115] ספר שירה חדשה שירים והשבחות לכבוד צדיקים שוכני עפר בלשון לע"ז לעורר לבבות אחינו בני ישראל להרהר בתשובה שתהא זכותם מגן וצנה בעדינו חיברו מע' החה"ש כמוה"ר חזקיה שמואל טאריקה דמ' בכור נ"ע ונקראה שמו בישראל שירה חדשה גי' חזקיה שמואל טאריקה בדיוק יה"ר תנוח נפשו בעדן גן אלהים כיר"א. פה אזמיר, שנת ראיתי לקחתי מוסר לפ"ק [תרכ"א]. [1], 18 דף. 2°. 15 : 19.5 ס"מ. (אותיות רש"י).

על השער ציור גֶבל.

השירים כולם בלאדינו, ואלה הם: שיר על עקדת יצחק; שיר על „כורתי ברית" להזכיר זכותם בלילי סליחות ובליל הושענא רבה; שני שירים לחן בקול שופר; שיר לעצירת גשמים; שיר לליל שמירה; שיר על ר' שמעון בן יוחאי; שיר על פטירת משה רבינו; שיר על שמואל הנביא; שיר על פטירת אהרן הכהן; שיר לחן איז"ה מיאה מי קירידה.

טפסים בגנזי ד"ר י. מהלמן וברשותי. לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרכ"ב (1862)

116] ספר והוכיח אברהם ח"ב [דברי מוסר בלאדינו מאת] אברהם פאלאג'י. אזמיר, תרכ"ב. [3], 103 דף. 4°. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

בטופס שלפני חסר השער; הקדמת המחבר נכתבה בשנת תרכ"ב. — שלושת הדפים שבראש כוללים הסכמת אבי המחבר ר' חיים פאלאג'י והקדמת המחבר.

חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תרי"ג.

מהדורה אחרת משנת תרל"ז, עיין להלן מס' 232.

117] זהר על התורה... פה אזמיר, שנת תושע יהודה וירושלם תשכון לבטח לפ"ק [תרכ"ב] בדפוס חדש של הח"ק יצ"ו ע"י החכם ז' ציון בנימן רודיטי. 4°. 26 : 19 ס"מ. (אותיות מרובעות).

חלק ראשון מספר בראשית. [6], 240, 34 דף.

חלק שני מספר בראשית. [1], 241—501, [4] דף.

חלק ראשון מספר שמות [עד סוף משפטים]. 251, [11] דף.

חלק שני מספר שמות [תרומה—פקודי]. [1], 252—537, 5 דף.

ספר ויקרא. 230, 3 דף.

חלק שישי ספר במדבר. [1], 233—518, 14 דף.

חלק שביעי ספר דברים. [1], 519—598, 6, 11, [1] דף.

הקולופון בסוף דברים: „ותשלם כל מלאכת הקדש... שנת והמשכילים יזהירו כזוה"ר הרקי"ע (לפ"ק)...." [תרכ"ג].

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, אינו רושם שנסתיים בשנת תרכ"ג ומשבש את מספר הדפים.

118] ספר חנך לנער אביז"ה אין דיטו ליב'רו פאלאב'ראס סאב'רוזאס די לוס מפרשים ז"ל אי מעשיות טימירוזוס... בכלל אביז"ה איניל סדר חנוכת הבית... (מאת ר' אברהם בן חיים בנימין פונטרימולי). פה אזמיר...

כ״ה רחמים ש׳ ויביאם אל גבול קדש׳ ו ה׳ ר ז׳ ה לפ״ג [תרכ״ב] בדפוס... יצחק שמואל דש״ן [די שיגורה נר״ו] וחבריו... [2], 98 דף. °4. 13:18 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ חיים פאלאג׳י, אזמיר כ״ב רחמים תרכ״ב; הקדמת המאסף. שם המחבר [=המאסף] נזכר בהסכמה ונרמז בהקדמה. — רוב הספר בלאדינו. חלק שני נדפס שם תרל״ב. (עיין להלן מס׳ 184).

119] ספר שפתי רננות... דרושים... זאת פעולת צדיק... כמוהר״ר רחמים אריה אברהם הכהן אריאש זצוק״ל... זאת היתה אגב אסיפה... קונטריס קול רנה דרושים... [מאת] כמוה״ר חיים יוסף הכהן אריאש ז״ל... [הובא לדפוס ע״י אחי המחבר] נסים משה הכהן אריאש ס״ט. נדפס פה אזמיר... שנות מספר ויתן לך את ברכ״ת אברהם לפ״ק [תרכ״ב] בדפוס כמה״ר נסים חיים מודעי נר״ו וחבירו יעקב אשכנזי ס״ט בריה דרב זיע״א. [3], 78, 27, 7 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ חיים פאלאג׳י, אזמיר בשליש ראשון לחשון תרכ״א; הקדמת אחי המחבר המביא לדפוס. בה הוא מזכיר לטובה את המסייעים יצחק הכהן, דניאל הכהן נהר, משה הכהן, יצחק הכהן נהר, שמואל שבתי הכהן אריאש.

בדף עח נדפסו ארבעה פיוטים של המחבר הראשון: פיוט תחילתו „אתה ה׳ צור גואלי״; פיוט תחילתו „חי אל ה׳ בצרתה לי״; פיוט תחילתו „אברך בקול שמך וארנן שיר לפניך״; פיוט תחילתו „אקרא לאלהים עליון הבוחר בציון״. — כולם סימן אברהם.

ר׳ חיים יוסף הכהן אריאש נפטר באזמיר כ אייר תר״ב. (א׳ פריימאנן, עיניני שבתי צבי, עמ׳ 148, סימן קעד).

תרכ״ג (1863)

120] ספר בית אהרן חלק ראשון... חדושי דינים על סדר א״ח י״ד אה״ע... [מאת] כמוה״ר אהרן קריספין זלה״ה... בן... בעל ס׳ אברהם במחזה [ר׳ אברהם יהושע קריספין] זיע״א... מסדר ומגיה אלו מן ההלכות... יום טוב ס״ט בכמוהר״ר יאשוע [!] אברהם קריספין... נדפס פה אזמיר... שנות מספר יבר״ך א״ת בית אהרן לפ״ק [תרכ״ג] בדפוס... נסים חיים מודעי... וחברו יעקב אשכנזי ס״ט בריה דרב זיע״א. [2], 69 דף. °2. 29 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ חיים פאלאג׳י, אזמיר בשליש ראשון לחודש שבט תרכ״ג; התנצלות המגיהים יום טוב קריספין ויצחק קריספין, נכתבה באזמיר שבט תרכ״ג. בה נזכרו לשבח המסייעים אברהם בן בנימין רודיטי, נסים רודיטי, שמואל בן שם טוב פוליטי, משה פאלומבו, יצחק בן מנחם אשכנזי, רפאל הכהן חמצי.

מדף מד ואילך: דיני שמות הגטין ומזכרת הגטין.

121] ספר ימצא חיים... סדור תפלות דאשתכח באמתחתא... פי המדבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. פה אזמיר יע״א שנות עולם ונתפלל אל אלהינו לפ״ק... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה וחבירו... (17) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [5], 94 דף. °12. 16 : 10 ס״מ. (אותיות רש״י).

כולל נוסחי תפילות שונות וחידושים בענייני תפילה.

חמשת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר (בה מזכיר המחבר לשבח את ר׳ אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ואת בניו מנוח ויצחק ואת חתניו מנחם אליהו ויוסף חלפון. כן הוא מברך את „עושי המלאכה״ האחים אהרן יהושע ויצחק שמואל די שיגורה.

הפרט (תשכ״ט) מן הנמנע, אולם תאריך הפתיחה ותאריך ההקדשה הוא תרכ״ג. בסוף דף פח: 5623.

א׳ פריימאנן (עיניני שבתי צבי, עמ׳ 150), רושם בטעות: תרכ״ח.

122] ספר עיני העדה ח"א פעולת צדיק... כמוהר"ר אליהו [בן אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זצוק"ל... ביאור... ע"ס בראשית שמות... ומגילת אסתר... נדפס פה אזמיר יע"א אתן שנת ה' נ' ה' א' נ' כ' י' ש' ל' ח' ל' כם את א' ל' י' ה' ה' נ' ב' י' א' לפ"ק [תרכ"ג]... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה בן... רנ"י [רחמים נסים יהודה]... וחביריו. [2], 164 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיה רחמים נסים יאודה די שיגורה. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי, רחמים יעקב שמשון, ישראל שמואל די שיגורה.

חלק שני, נדפס שם תרכ"ד. (עיין להלן מס' 131).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 174 דף.

123] ספר פתח הדביר ח"ב... פתחא תנינא כמשפט הראשון... חידושי דינים על ש"ע א"ח... ורבו יתירה אשתכחת ביה... קונטריס כ"י חידושים על ש"ע והרב הלבוש א"ח... אשר הכין... כמהר"ר שמואל ויטאל... [בן] מוהרח"ו... פי המדבר... חיים בנימן פונטרימולי ס"ט... פה אזמיר, בחדש רחמים מש' וא"ת פתח הדביר עשה לפ"ג [תרכ"ג]... בדפוס כה"ר יעקב אשכנזי הי"ו בן... כמוהר"י שמואל אשכנזי זלה"ה. [1], 22, 148 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת ר' שמואל ויטאל לקונטרס חיים שנים ישלם, ט אלול תל"ה, מצרים; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, חדש רחמים תרכ"ג. — כב הדפים הראשונים כוללים קונטרס אחרון לפתח הדביר ח"א וקונטרס חיים שנים ישלם.

חלק ראשון נדפס שם תרט"ו; חלק שלישי נדפס שם תרל"ג. (עיין מס' 95, 192).

124] ספר קרית ספר... פעולת צדיק... רבינו מנחם לבית מאיר [המאירי] זלה"ה בדיני ס"ת... אני אבא אחריו... קונטריס... כסא דברכתא... הצעיר משה (בן דניאל) הכהן נהר ס"ט. נדפס פה אזמיר... שנות מספר כסא דברכתא לפ"ק [תרכ"ג] בדפוס... נסים חיים מודעי... וחברו יעקב אשכנזי ס"ט בריה דרב זיע"א. [2], 62, [1] דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, ניתנה בשליש ראשון של אדר תרכ"ג; הקדמת המביא לדפוס.

בשער מודה המביא־לדפוס לאביו ר' דניאל הכהן נהר שנתן את הכסף להדפסה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 63 דף.

חלק שני נדפס שם תרמ"א (עיין להלן, מס' 279); חלק ראשון נדפס שנית שם תרמ"ד (עיין להלן, מס' 293).

תרכ"ד (1864)

125] ספר אבות הראש ח"ב... על מסכת אבות דר' נתן... פי המדבר... המחבר... רחמים נסים יצחק פאלאג'י ס"ט בר... הרב... חיים... נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה... בן... יאודה... וחבריו... ותהי ראשית מלאכתו ביום טו באב שנת והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים [לפ"ג, היינו תרכ"ד]. [2], 112 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת אבי המחבר ר' חיים פאלאג'י, אזמיר ר"ח רחמים תרכ"ה; התנצלות המחבר.

הקולופון: „ותשלם כל המלאכה בחדש סיון ... שנת ואחרית שלום" [תרכ"ה].
חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תרכ"ב; חלק שלישי נדפס באזמיר תרל"ח (עיין להלן מס' 244).

126] ...ספר זבח פסח דיקלארה איניל איל סדר די איל קרבן פסח... אי לה קארטה די איל דיקלארו די איל פאפה די לוס רומיים קי טרוש'ו איל רב עמודי שמים ז"ל... אי לה העתקה קי סי טופו אסקריטה די... רבינו שמשון מגיד מאוסטרופלייא דיקלארו די לוקי אישקריב'יו איל רב האר"י... פארה דיזירלו אין ב'ירניס די פסח... אי איל סדר די קצירת העומר... נדפס פה אזמיר... בדפוס... בן ציון בנימין רודיטי... ש' ואמרתם זבח פסח הוא [תרכ"ד]. 18 דף. °12. 16 : 10 ס"מ. (התפלות באותיות מרובעות־מנוקדות, והדינים באותיות רש"י).
כולל כל התפילות בעברית, עם ביאורים ודינים בלאדינו.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרי"ט.

127] ספר חינא וחסדא ח"א... שיטה על מסכת כתובות... זה יצא ראשונה חידושי על פרק בתולה נשאת... אנא... יהושע שלמה ארדיט הי"ו... נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה ס"ט וחבירו... שנת רנ"י ושמחי בת ציון וכו' לפ"ק [תרכ"ד]. [3], 207, 41 דף. °2. 31 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).
שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים שם טוב מלמד, בן ציון מלמד, יוסף מלמד, יצחק ארדיט. בהקדמה הוא חותם: יהושע שלמה ארדיט (בן ר' חיים נסים יעקב ארדיט).
בדפים כ—לה שבקונטרס האחרון נדפסה שו"ת להרב יש"א ברכה [יעקב שאול אלישר].
חלק שני נדפס שם תרכ"ח; חלק שלישי נדפס שם תרל"ז. (עיין להלן מס' 159, 234).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 275 דף.

128] ספר מעם לועז דיקלארו די מגילת אסתר קופייאדה אין לאדינו... (מאת ר' רפאל חייא פונטרימולי). נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של כה"ר יצחק שמואל די שיגורה ס"ט וחבירו... שנת רני ושמחי לפ"ק [תרכ"ד]. [2], 186 דף. °4. 19 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פיוט לרי"ץ ן' גיאת (תחילתו: „יום פוריא יומא דנן"); הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, שליש אחרון לחדש שבט תרכ"ד. בה נזכר שמו של המחבר, ובה נזכרים לשבח המסייעים משה אלאזראקי, שם טוב אלאזראקי ויצחק אלאזראקי; אביז'ו אלוס סינייוריס [בלאדינו].
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

129] ספר מעם לועז חלק ראשון דיקלארו דיל ארבע ועשרים אין לאדינו... אי איסטי איס איל דיקלארו די ספר בראשית... (לר' יעקב בן מכיר כולי). נדפס לשעבר בקושטאנדינה יע"א אי סיינדו קי אגורה נו סי טופה די טודו סי דיספירטארון לוס סי' יחידים די דיטה סיב'דאד אזמיר... אה איסטאנפארלו אוטרה ב'יז... המשתדל להוציאו לאורה... ן' ציון בנימין רודיטי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימין רודיטי... אתן שנת רנ"י ושמחי בת ציון [תרכ"ד]. 12, 288 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).
שנים עשר הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר בשליש אחרון לחודש כסלו תרכ"ד; הקדמות המחבר בעברית ובלאדינו; התנצלות המדפיס, בלאדינו. בה הוא

מזכיר לשבח את המסייעים להדפסה חיים יהודה אלגראנטי, חיים פאטינטי, אברהם קאמונדו. בסוף הספר נדפס שיר, סימן בן ציון חזק [להמדפיס], תחילתו: „בהר סיני קרבתנו, אהבת עולם אהבתנו".

חלק שני נדפס שם תרכ"ד; חלק שלישי נדפס שם תרכ"ה—תרכ"ו; חלק רביעי נדפס שם תרכ"ו; חלק חמישי נדפס שם תרכ"ז; חלק ששי נדפס שם תרכ"ח (עיין מס' 130, 139, 147, 154, 165).

130] ספר מעם לועז חלק שני דיקלארו דיל ארבע ועשרים אין לאדינו... אי איסטי איס איל דיקלארו די ספר שמות ח"א [פרשיות שמות—יתרו]... (לר' יעקב בן מכיר כולי). נדפס לשעבר בקושטאנדינה יע"א אי סיינדו קי אגורה נו סי טופה די טודו סי דיספירטארון לוס סי' יחידים די דיטה סיב'דאד אזמיר... אה איסטאנפארלו אוטרה ב'יז... המשתדל להוציאו לאורה... ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס ן' ציון בנימן רודיטי... אתן שנת רנ"י ושמח"י בת ציון [תרכ"ד]. 257 דף. °2. 30 : 20 ס"מ.

בסוף הספר נדפס שיר סימן בן ציון חזק [להמדפיס], תחילתו: „בחר מוסר אשר חובר בשירים, כמו סמים בתוך דבש יערים".

חלק ראשון נדפס תרכ"ד; חלק שלישי נדפס שם תרכ"ה—תרכ"ו; חלק רביעי נדפס שם תרכ"ו; חלק חמישי נדפס שם תרכ"ז; חלק ששי נדפס שם תרכ"ח (עיין מס' 129, 139, 147, 154, 165).

131] ספר עיני העדה ח"ב... באור רחב על ס' ויקרא במדבר דברים... ונוסף... ביאור שיר השירים ורות ואיכה גם אלה משלי ואיוב ודניאל... אשר פעל... כמוהר"ר אליהו [בן אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זלה"ה... [הובא לדפוס והוגה ע"י] רחמים נסים יאודה די שיגורה ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורא ס"ט וחביריו... שנת ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים בברית"י לפ"ק [תרכ"ד]. [1], 139 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

חלק ראשון נדפס שם תרכ"ג. (עיין לעיל מס' 122).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 138 דף.

132] ספר עקדת יצחק דיקלארו דילה פרשה דילא עקידה... קופייאדו די איל ליב'רו פריסייאדו מעם לועז [לר' יעקב ב"ר מכיר כולי]... ואפריון נמטיה להגבי'... חיים כלב קאלפו נר"ו קי אייודו אין דיטו גאסטי... פה אזמיר... תחל שנה וברכותיה לפ"ג [תרכ"ד] בדפו'... ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט. 30 דף. °12. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

פרידברג, בית עקד ספרים בערכו, משבש וכותב, שהספר הוא בחרוזים ושנכתב על־ידי אלכסנדר בן גיאת, בניגוד למה שמפורש כאן בשער הספר.

133] ספר שלחן המלך... על... הרמב"ם... אתאן לסיפא דרושים... [מאת] כמהר"ר יוסף (בן חיים משה) ן' עזרא זצוק"ל... [הובא לדפוס על־ידי חתנו] יעקב אמאדו ס"ט... נדפס פה אזמיר... ויה' א' ת יוס"ף ויה' איש מצליח לפ"ק [תרכ"ד] בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה ס"ט וחביריו... [2], 87, 56 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; התנצלות המגיה, בן בתו של המחבר, יוסף בן יעקב אמאדו, נכתבה באזמיר באדר תרכ"ד. בה נזכרו לטובה המסייעים מרדכי הלוי ובניו שם טוב ויעקב, רחמים דוד הנקרא בכור ן' עזרא.

המחבר נפטר באזמיר ב מרחשון תר"ד ונספד על־ידי ר' חיים פאלאג'י. (חלקם בחיים, דרוש ה להספד; א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 148, סימן קעו).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ב.

תרכ"ה (1865)

134] ספר אות היא לעולם ח"ב [אותיות ל—ת]... דינים והלכות [על פי סדר האותיות, מאת] איש ירושלים... כמוהר"ר יהושע רפאל פנחס די שיגורה... נדפס פה אזמיר... אתן שנת פתח אהל מועד [תרכ"ה] בדפוס חדש... בני בניו של... המחבר... אהרן יהושע די שיגורה הי"ו וכה"ר יצחק שמואל די שיגורה הי"ו וחביריו... [2], 227 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בני המחבר המביאים לדפוס רחמים נסים יאודה די שיגורה, ישראל שמואל די שיגורה, אזמיר, שלהי סיון תרכ"ה.
חלק ראשון נדפס שם תרט"ז. (עיין לעיל מס' 97).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 269 דף.

135] ספר הדר עזר... ביאורים על לשונות... הראב"ע [ר' אברהם ן' עזרא] ז"ל... על נביאים ראשונים ואחרונים... אנא... יצחק שרים ס"ט. נדפס פה אזמיר... שנת בהדר"י קד"ש לפ"ק [תרכ"ה]... בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה ס"ט וחבריו... מדפיסים ומוכרי ספרים. [2], 141 דף. 2°. 30 : 22 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני ארם צובה, שבט תר"כ, חתומה על ידי: חיים מרדכי לבטון, משה בר"י סתהון, יצחק ענתיבי, רפאל שלמה נחמד, אברהם לאניאדו, שאול עזרא דויך הכהן, שלום כאסכי; הקדמת המחבר משנת תרכ"ד.
ספר זה הוא חלק שני לספרו „באר יצחק" על פירוש ר' אברהם אבן־עזרא לתורה, ליחדנו תרכ"ד.

136] ספר חוט של חסד... על חמשה חומשי תורה... [מאת] כמוהר"ר אליהו בכמוהר"ר אברהם [שלמה] הכהן האיתמרי זלה"ה... פה אזמיר... בשנת נהירו ושכלתנו ורבו יתיר"ה אשתכחת ביה [תרכ"ה]... בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחביריו... מדפיסים ומוכרי ספרים. [1], 208 דף. 2°. 32 : 22 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת המשתדל להוציא לאור נסים משה חיים מודעי, בה הוא מזכיר לשבח את המסייע יוסף הכהן חמצי.

137] ספר חיי וחמרא [בענין עשיית יין במרתפים ובכלים של גויים בכפרים הסמוכים לאזמיר]... הצעיר חיים פאלאג'י ס"ט שנות עולם חיי"ם ש"ל ברכ"ה לפ"ק [תרכ"ה] פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... (19) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 20, [1] דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף האחרון כולל דרוש בלאדינו לכבוד מלכת אנגליה, בשם מצה חיים.
ספר זה נדפס יחד עם ספרו „ראה חיים" חלק שני (עיין להלן מס' 140).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ח.

138] ספר יקהיל שלמה אשר טפחתי וריביתי... על סדר ארבע טורים... אנא... שלמה (בן יוסף) קמחי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... אתן שנת ומעושר' מתנות' ידיך' שמרה' והצילה' ש"ז לפ"ג

[תרכ"ה]. [2], 160 דף [הדף האחרון מסומן בטעות: קנח]. °4. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, שליש אחרון לחדש אדר תרכ"ה. בה נזכרים לשבח המגיהים והמשתדלים ר' יוסף בן המחבר, ר' משה הלוי תלמיד המחבר ור' אהרן אלנקוה.

139] ספר מעם לועז חלק שלישי דיקלארו דיל ארבע ועשרים אין לאדינו... אי אי'סטי איס איל דיקלארו ספר שמות ח"ב [משפטים—אמצע תרומה] [לר' יעקב בן מכיר כולי']. נדפס לשעבר בקושטאנדינה יע"א אי סיינדו קי אגורה נו סי טופה די טודו סי דיספירטארון לוס סי' יחידים די דיטה סיב'דאד אזמיר... אה אי'סטאנפארלו אוטרה ב'יז... המשתדל להוציאו לאורה... ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... תחל שנה טובה ו' א' ח' ר' י' ת' שלום לפ"ק [תרכ"ה]. 117 דף; כנ"ל ספר שמות ח"ב [אמצע תרומה—פקודי] (לר' יצחק בן משה מאגריסו). שם, אתן שנת שים שלו"ם טוב"ה וברכ"ה וחיים לפ"ג [תרכ"ו]. 138 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

חלק ראשון וחלק שני נדפסו שם תרכ"ד; חלק רביעי נדפס שם תרכ"ו; חלק חמישי נדפס שם תרכ"ז; חלק ששי נדפס שם תרכ"ח (עיין מס' 129, 130, 147, 154, 165).

140] ספר ראה חיים ח"ב... [דרושים על ויקרא במדבר דברים]... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. עטרת שנת שלו"ם ברכ"ה טוב"ה לפ"ק [תרכ"ה] פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... (18) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 128 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר, שבט תרכ"ה. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים אלעזר הילל בן מנוח ז"ל ואת בניו מנוח ויצחק, רפאל קאמונדו ושני בניו בכור אברהם ונסים.

חלק ראשון, על בראשית שמות, נדפס בשאלוניקי תר"כ.

א' פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150) רושם בטעות את מקום־הדפוס של חלק שני: שאלוניקי. פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ד.

141] ספר רפואות דיטו ליב'ריקו די רפואות די לוס סי' חכמים אי די איל סי' רבינו משה בר מיימון. אזמיר תרכ"ה. 10 דפים. °8. (עפ"י רשימת ון־שטראלן, עמ' 174).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, רושם: 12 דף.

142] ספר שבחי הארי שבחי המקובל האלהי האר"י הקדוש זלה"ה מיום הולדו עד יום אסיפתו... [לר' שלמה שלומיל בן חיים] נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של כה"ר יצחק שמואל די שיגורה ס"ט וחבריו... שנת שלו"ם ברכ' ה טוב' ה [תרכ"ה]. 76 דף. °8. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

כולו בתרגום לאדינו בלבד. תרגום זה נדפס בפעם הראשונה בקושטאנדינא תקכ"ו.

נדפס שנית באזמיר תרל"ח (עיין להלן מס' 253).

143] תפלת בית עלמין קי סי אוזה אדיזיר על קברי הצדיקים אין ב'יירניס די ראש השנה אי יום הכפורים פארה אזיר תפלה בעד החיים. הובא לבית הדפוס

ע״י... כה״ר חיים בכמה״ר משה פאטינטו נר״ו. פה אזמיר... בשנת ספ״ר ח׳׳י׳׳ם׳ ברכ״ה (לפ״ק) [תרכ״ה] בדפוס... ן׳ ציון בנימן רודיטי... 15 דף. °8. 15:10 ס״מ. (התפלות בעברית באותיות מרובעות־מנוקדות, ההקדמה והדינים בלאדינו. באותיות רש״י).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרכ״ו (1866)

144] ספר אות הברית אשר הכין ופעל... כמוהר״ר רפאל פנחס יאושע די שיגורה זלה״ה... על ס׳ תהלים [עם הפנים]... והוסיפו על השמועה מידי עלותו... ירושלם... נדפס פה אזמיר יע״א שנת אשר פריו יתן בעת״ו ועלה״ו ל״א יבול [תרכ״ו]... בדפוס... יצחק שמואל די שיגורא... וחביריו... [12], 172, 21 דף. °4. 20:14 ס״מ. (הפנים באותיות מרובעות־מנוקדות עם טעמים והפירוש באותיות רש״י).

שנים־עשר הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר; מעלות ודינים לקריאת תהלים; הקדמת בני המחבר רחמים נסים יאודה די שיגורה וישראל שמואל די שיגורה (בה הם מודים למסייע מרדכי הכהן); תפילה על החולה; יהי רצון לאחר תהלים.

כא הדפים שבסוף כוללים: קונטרס אמר הכהן, חידושים על התורה, מאת המסייע מרדכי הכהן דמת׳ בכור.

145] זכר עשה. סיפורי מעשיות בלאדינו. אזמיר תרכ״ו.

(A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie, I. Istanbul 1937, p. 341).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

146] ספר יסד המלך... דרושים... [מאת] הגביר... כמהר״ר סי׳ ליאון סיד זלה״ה... [הובא לדפוס בעזרת בניו] בכור משה סיד... ואחיו... יעקב סיד... [ע״י] נסים חיים משה מודעי הי״ו. נדפס פה אזמיר... בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחבריו... [בשנת תרכ״ו]. [4], 124 דף. °4. 20:15 ס״מ. (אותיות רש״י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ חיים פאלאג׳י, אזמיר, בשליש אחרון לחדש רחמים תרכ״ו; הקדמת המסדר נסים חיים משה מודעי, אלול תרכ״ו.

147] ספר מעם לועז חלק רביעי דיקלארו דיל ארבע ועשרים אין לאדינו... אי איסטו איס איל דיקלארו ספר ויקרא... כמוה״ר יצחק [ב״ר משה] מאגריסו זצוק״ל אינג׳ינייאדור די דיטו ליב׳רו... המשתדל להוציאו לאורה... ן׳ ציון בנימן רודיטי ס״ט. פה אזמיר... בדפוס... ן׳ ציון בנימן רודיטי... אתן שנת שים שלו״ם טוב״ה וברכ״ה וחיים לפ״ג [תרכ״ו]. 198 דף. °2. 30:20 ס״מ. (אותיות רש״י).

חלק ראשון וחלק שני נדפסו שם תרכ״ד; חלק שלישי נדפס שם תרכ״ה—תרכ״ו; חלק חמישי נדפס שם תרכ״ז; חלק ששי נדפס שם תרכ״ח. (עיין מס׳ 129, 130, 139, 154, 165).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב: שאלוניקי־אזמיר. וכן הוא משבש מספר הדפים.

148] ספר עיני דוד... על הרמב״ם ז״ל... ואתיא מבינייא קצת שו״ת... [מאת] כמהר״ר דוד אמאדו זצוק״ל... [הובא לדפוס ע״י] בן... המחבר... יעקב אמאדו ס״ט. פה אזמיר... שנת עוררה את גבורת״ך ולכה לישועתה לנו

לפ"ג [תרכ"ו] בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחבריו... מדפיסים ומוכרי ספרים. [2], 132 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיהים בני המחבר יעקב אמאדו וחיים משה אמאדו, בה הם מספרים, שאביהם עלה לארץ ישראל והתיישב בחברון ומזכירים לשבח את המסייעים מאיר אמאדו, שמואל יעקב אמאדו, יעקב ן' גבאי וחיים משה ציון.
מדף עד ואילך: לקוטי דינים בסדר א"ב; לקוטים על הש"ס ועל תנ"ך.
המחבר נפטר באזמיר ביום י"ג בכסלו תקצ"ב ונספד על־ידי ר' חיים פאלאג'י. (חלקם בחיים, דרוש ג להספד; א' פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ' 148, סימן קסח).

149] ספר צור יעקב... דרושים... אשר טפחתי ורביתי ע"ס הפרשיות... ממני... בכור יעקב בן חיים משה) יעבץ ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימין רודיטי... שנת התרכ"ו ליצירה בא סימן לקוח את ס' ה'ת'ו'ר'ה' ה'זה'. [4], 223 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעה הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, בשליש אחרון לחדש זיו תרכ"ו; התנצלות המחבר, בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים ירמיה בכור מרגונטו ואחיו יוסף וגיסו ברוך יעבץ ובנו יהודה; פתח צו"ר [פתיחת הספר].
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 225 דף.

150] קול ברכה ושלום בשירי תפארת לכבוד השר סי' משה מאנטיפיורא, מאת נתן נטע זאב ריבקינזאהן. אזמיר, תרכ"ו. 14 עמ'. °8. (על פי רשימת ון־שטראלן, עמ' 200).

151] ספר שנות ימין ח"ב... דרושים... פעולת צדיק... כמוהר"ר מיכאל יעקב ישראל זכרונו לחיים העולם הבא... דברי פי... פה העירה רודיס... שליש ראשון לח' אייר משנת התרכ"ו... בן... המחבר [המביא לדפוס]... רחמים חיים יאודה ישראל ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחבריו... אתן שנת לקוח את ס' ה'ת'ו'ר'ה' ה'זה' לפ"ק [תרכ"ו]. [1], 141 דף. °2. 28 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר בן המחבר לשבח את המסייעים ר' רפאל יצחק ישראל ור' רחמים נסים יאודה די שיגורה. חלק ראשון, נדפס שם תרט"ו. (עיין לעיל מס' 96).

תרכ"ז (1867)

152] ידו בכל... שהכל בו מקרא ומשנה תלמוד תוספות ואגדות... [מאת] כמהר"ר אליהו ב"ר אברהם שלמה הכהן האיתמרי ז"ל... [הובא לדפוס על ידי] יהודה בכמוהר"ר משה מרדכי קרישפין ס"ט. פה אזמיר, בדפוס חדש של יצחק שמואל די שיגורה וחבריו, שנת וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים לפ"ג [תרכ"ז]. [2], 240 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

כולל אלף רע"ז מאמרים מלוקטים על פרשיות התורה מפרשת תולדות ואילך, ובסופו כור לזהב, שירים מצבות וחידות מכתב־יד המחבר, עם הקדמה וחידושים מהמגיה המביא לדפוס.

153] ספר מזבח אליהו [דרושים על סדר פרשיות התורה מאת]... כמוהר"ר אליהו [בן ר' אברהם שלמה] הכהן האיתמרי זצוק"ל... פה אזמיר... שנת לשוב א"ל ירושלי"ם בשמחה לפ"ק [תרכ"ז] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט וחבריו... [2], 248 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; התנצלות המגיה [=המדפיס] בן ציון בנימן רודיטי, בה הוא מזכיר לשבח את המסייע רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי.

154] ספר מעם לועז חלק חמישי דיקלארו דיל ארבע ועשרים אין לאדינו... אי איסטי איס איל דיקלארו די ספר במדבר... כמוה"ר יצחק [ב"ר משה] מאגרי סו זצוק"ל אינג'ינייאדור די דיטו ליב'רו... המשתדל להוציאו לאורה... ן' ציון בנימין רודיטי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... אתן שנת והארכ"ת ימים לפ"ג [תרכ"ז]. 168 דף. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

מעבר לשער הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר בשליש אחרון לחדש כסלו תרכ"ד.

בסוף הספר מזכיר המדפיס לשבח את האחים משה בכר יאודה ויצחק בכר יאודה ואת בכור אברהם הלוי.

חלק ראשון וחלק שני נדפסו שם תרכ"ד; חלק שלישי נדפס שם תרכ"ה—תרכ"ו; חלק רביעי נדפס שם תרכ"ו; חלק ששי נדפס שם תרכ"ח (עיין מס' 129, 130, 139, 147, 165).

תרכ"ח (1868)

155] ספר אותיות רבי עקיבא ע"ה איס אב'יזארמוס קי אנטיס קי קריארה איל שו"ת אסו מונדו ויניירון לאס וינטי אי דוס ליטראס דילה ליי דיזיינדולי קאדה אונה דיאילייאס קי קון אילייא קריארה אאיל מונדו אסטה קי וינו לה ביחאי לה ריסיב'יי איל שי"ת אי קריאו קון אילייא אסו מונדו אי מונג'וס חידושים אי קאסטיגירייוס טופאריש די איר מילדאנדו אין איסטי ליב'רו. פה אזמיר יע"א, שנת וברכ"ת את ה' אלהיך [תרכ"ח], בדפוס של ן' ציון בנימן רודיטי נר"ו. 64 דף. 12°. (אותיות רש"י).

מדף סב, ב ואילך: מעשה רבי עקיבא (מתוך "מעם לועז" בראשית).

עם הקדמה לר' יצחק עוזיאל.

נדפס בפעם הראשונה בתרגום לאדינו בקושטאנדינא תפ"ט. (עיין מה שכתבתי ב"קרית ספר" שנה יג, עמ' 533—534).

156] ספר ברוך מבנים דרושים... פעולת צדיק... כמוהר"ר ב'כור נ'סים י'עקב מ'זרחי המ' מירקאדו זלה"ה... שמת רבי בערב ראש השנה 29 לח' רחמים ש' התרכ"ו... בלא בר... פה אזמיר... אתן שנת גם ברכו"ת יעטה מורה [תרכ"ח] בדפוס... יצחק שמואל דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחביריו... [2], 136 דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, בשליש ראשון לחדש טבת תרכ"ח; הקדמת המגיה רחמים נסים יאודה די שיגורה. בה הוא מזכיר לשבח את האחים הגבירים דוד אלעזר הכהן ושלמה רפאל הכהן. — רוב הדרושים דרושי הספד; מדף צא ואילך: לקוטים על סדר הפרשיות.

157] ספר ברכת מועדיך לחיים... במילי דדרשה אשר דרשתי... עצרת בעצרת ולכבוד ס"ת... ממני... חיים פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת וברכ"ת את ה' אלהיך לפ"ק [תרכ"ח] בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחביריו... (27) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 159 דף. 2°. 30 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים אלעזר הילל בן מנוח ובניו מנוח ויצחק וחתניו מנחם אליהו ויוסף חאלפון ובן אחיו מנוח בכר יהודה, וכן הוא מזכיר לשבח את נותן הכסף להדפסה רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי'.

חלק שני נדפס שם תרל"א. (עיין להלן, מס' 177).

158] זוהר חדש ח"א... באותיות מרובעות... מול סו"ף קונטריס... חיים ומזון... מאתי... חיים פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של... יצחק שמואל די שיגורה וחבריו... שנת כה תברכו את בני ישראל לפר"ק [תרכ"ח]. [2], 296 דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (הטכסט באותיות מרובעות והפירוש באותיות רש"י).

שני הדפים שבראש כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, סיון תרכ"ה. בה הוא מזכיר לשבח את המגיהים ישראל שמואל די שיגורה ובכור יוסף אלבעלי, את "העושים במלאכה" אהרן יהושע די שיגורה, יצחק שמואל די שיגורה וחיים אלבעלי, ואת המסייע לו אלעזר הילל בן מנוח. קונטרס "חיים ומזון" מתחיל בדף רעד.
חלק שני נדפס שם תרל"ח. (עיין להלן מס' 246).

159] ספר חינא וחסדא ח"ב... שיטה על מסכת כתובות... [מאת ר'] יהושע שלמה ארדיט... אזמיר, בדפוס יצחק שמואל די שיגורא וחביריו שנת... הברכו"ת לפ"ג [תרכ"ח]. [2], 249 דף. 2°. (על־פי "קהלת משה" לווינער מס' 4145).

חלק ראשון נדפס שם תרכ"ד; חלק שלישי נדפס שם תרל"ז. (עיין מס' 127, 234).

160] ספר ייטב לב... דרושים... [מאת] מלך ירושלים ראשון לציון... כמהר"ר חיים דוד חזן נר"ו... [הובא לדפוס בעזרת] הגביר... קאיץ נסים שמאמה... [על־ידי בן המחבר] אליהו בכור חזן ס"ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת דוד אשר בחרת"י ב"ו לפ"ק [תרכ"ח]... בדפוס... יצחק שמואל דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... [2], 128 דף. 2°. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר, בה הוא מזכיר לשבח את הגביר הנזכר בשער ואת המגיה ר' יהודה קרישפין.

161] ספר ישמח לב ח"א [חידושי דינים על אורח חיים, יורה דעה וחשן משפט, ובסוף: דרושים]... פי המדבר... המחבר ח"פ קושט"א... חיים מנחם פ'ראנג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת כי שם צוה ה' א"ת הברכ"ה חיים עד העולם לפ"ג [תרכ"ח] בדפוס... ן' ציון בנימין רודיטי... וחבריו... [2], 24, 86, 28, דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר בשליש אחרון לחודש שבט תרכ"ח; הסכמת רבני קושטא, בחודש אייר תרכ"ח, חתומה על־ידי נסים יעקב בכר דוד ויעקב אביגדור; הקדמת המחבר, נכתבה בקושטא תרכ"ח.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

162] ספר ישמח משה... [דרושים ממני] שבתי... בן... הרופא... כמה"ר חיים משה גאליפוליטי... פה אזמיר... שנת עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר [תרכ"ח] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... [3], 137 דף. 2°. 32 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש כוללים: שער; הסכמת אב"ד קושטא ר' נסים יעקב בכ"ר דוד, קושטא, כו רחמים תרכ"ח; הקדמת המחבר, בה הוא מזכיר לשבח נדיבים רבים מקושטא ובנותיה שסייעו להדפסה.

163] ספר כפר לחיים הרי זה לקט בסדר העבודה במוסף יום נורא... מפי סופרים ומפי ספרים... נאום... חיים פאלאג'י ס"ט. פה אזמיר... שנת

ותגד לבנ"י ישרא"ל לפר"ג [תרכ"ח] בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה וחביריו... (28) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [4], 24, [1] דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י ; נוסח העבודה באותיות מרובעות־מנוקדות).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר. בה מזכיר המחבר לשבח את המסייעים המנוח אלעזר הילל בן מנוח, את שני בניו מנוח ויצחק, את שלושת חתניו מנחם אליהו, יוסף חלפון ומנוח בן יהודה ואת נסים רוסו.

עי' להלן, מס' 216.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

164] ספר מכתב לחזקיהו... [חדושים על הש"ס ושאלות ותשובות ממני] המחבר... חזקיהו מדיני... [בן] רפאל אליהו מדיני זצ"ל... אתן שנת מכתב לחזקיהו לפ"ק [תרכ"ח]... בדפוס... ק' ציון בנימן רודיטי... [1], 112, 76 דף. °2. 30 : 22 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את המסייעים נסים יוסף אלנקוה, אברהם גבאי בן שבתי, עזרא צבי. פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ו.

165] ספר מעם לועז חלק השישי איס דיקלאראדו אין לאדינו... אי איסטי איל דיקלארו די חלק פרימירו די דברים [דברים—עקב] אי איל אינג'יניאדור די דיטו ליב'רו... כמהר"ר יצחק בכ"ר שמריה ארגואיטי זצוק"ל... המשתדל להוציאו לאורה... בן ציון בנימן רודיטי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... ק' ציון בנימן רודיטי... וערבה שנת' ומברכתיך יבר"ך א"ת בית עבדך לעולם לפ"ג [תרכ"ח]. 229 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הקולופון: „ותשלם המלאכה ביום שהוכפל בו כי טוב בש"א [בשליש אחרון] לירחא תליתאי ובשנת כה תברכ"ו את בני ישראל...“

חלק ראשון וחלק שני נדפסו שם תרכ"ד; חלק שלישי נדפס שם תרכ"ה—תרכ"ו; חלק רביעי נדפס שם תרכ"ו; חלק חמישי נדפס שם תרכ"ז. (עיין מס' 129, 130, 139, 147, 154).

166] ספר נכח השלחן... משיב כהלכה... בסדר ארבעה טורים... פעולת צדיק... אב"ד ור"מ... אר"ץ [ארם צובה]... כמה"ר חיים מרדכי לבטון נר"ו... [הובא לדפוס על־ידי] נין ונכד להרב המחבר... יצחק לבטון ס"ט. נדפס פה אזמיר... ותהי השלמתו בח' רחמים ש' ברכו"ת לראש צדיק לפ"ק [תרכ"ח] בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה ס"ט וחביריו... [3], 143 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני ארם צובה מיום י בשבט תרכ"ה, חתומה על־ידי שלום כאסכי, אברהם דיין, משה סתהון, שאול עזרא דחיך הכהן, רפאל שלמה נחמד; הסכמת ר' חיים יוסף יאושע מוספייא; הקדמת המחבר, ארם צובה ר"ח אדר תרכ"ה. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים אברהם יצחק שמאע ושלום לנייאדו וכן הוא מודה להרב נסים חיים מודעי באזמיר, שטרח והשתדל בהדפסת הספר ובהגהתו.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שם המחבר.

167] ספר פרת יוסף... [שאלות ותשובות] אשר טפחתי ורביתי אנא... יוסף אלפאנדארי ס"ט. פה אזמיר... בדפוס... בן ציון בנימין רודיטי... וחבריו... אתן שנת בן פרת יוסף לפ"ק [תרכ"ח]. [2], 150, 44 דף. °2. 30 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים פאלאג'י, אזמיר, בשליש אחרון לחדש

טבת תרכ״ז; הסכמת רבני קושטא נסים יעקב ב״ר דוד ויעקב אביגדור, קושטא שבט תרכ״ז; הסכמת ר׳ יקיר גירון, קושטא, שבט תרכ״ז; הקדמת המחבר.
44 הדפים שבסוף כוללים ס׳ רב דגן חלק שני, שאלות ותשובות וחידושי ש״ס לר׳ יצחק הלוי עטיה (חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תרכ״ב).

168] ספר צוואה מחיים למען ילמדון ליראה את ה׳ [צוואה]... פי המדבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. פה אזמיר בשנת ברך בניך בקרבך לפ״ק [תרכ״ח]... בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה ס״ט וחבריו... (29) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. 30 דף. °4. 20 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).
בשער מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז״ל, שסייע לו, ואת ראשי חברת „מחזיקי עניים״.

169] ספר קול החיים [סדר תיקון ולמוד מהזוהר] למי שהגיע להשלים ע׳ שנה, וקרא בו מיום שנולד מע׳ שנה ואילך... פי המדבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. אזמיר [תרכ״ח]. 44 דף. °12. (על־פי פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו).
נדפס שנית שם בשנת תר״מ לערך. (עיין להלן מס׳ 266).

תרכ״ט (1869)

170] ספר אברהם במחזה... דרושים... הלכות חג בחג... אשר הכין ופעל... כמוהר״ר יאושע אברהם קריספין זצוק״ל... מסדר ומגיה... בן... המחבר... יום טוב קריספין. פה אזמיר... ותשלם המלאכה בריש ירחא דסיון... אתן שנת היה דבר ה׳ אל אברם במחזה לאמר לפ״ק [תרכ״ט] בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... [1], 157 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בני המחבר יום טוב קריספין ויצחק קריספין. בה הם מזכירים לשבח את המסייעים אברהם רודיטי ושמואל פוליטי.
המחבר נפטר באזמיר טו תמוז תרט״ו והספידו ר׳ חיים פאלאג׳י (חלקם בחיים, דרוש ז להספד; א׳ פריימאנן, ענייני שבתי צבי, עמ׳ 149, סימן קפה).

171] ספר לב חיים ח״ב... שו״ת... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. פה אזמיר... בדפוס אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... שנת רצון ושמרו דרך ה׳ לעשות צדק״ה ומשפ״ט לפ״ג [תרכ״ט]. (30) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 165 דף. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר, נכתבה באזמיר הושענא רבה תרכ״ח. בה הוא מזכיר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ואת בניו מנוח ויצחק ואת חתניו מנחם אליהו, יוסף האלפון ומנוח בן יהודה, ואת המסייע בנימין בן מורינו רודיטי.
חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תקפ״ג; חלק שלישי נדפס באזמיר תר״ן. (עיין להלן מס׳ 324).
חלק זה לא נרשם ברשימת ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י של א. פריימאנן (ענייני שבתי צבי, עמ׳ 150).

תר״ל

172] ספר האח נפשנו... ליקוטי בתר ליקוטי [סגולות ורפואות בסדר א״ב]... הצעיר אברהם [בן רפאל] חמוי ס״ט. פה אזמיר... מתוקה שנת חכו ממתקים [תר״ל] בדפוס יצחק שמואל די שיגורה נר״ו. [4], 106 דף. °4. 21 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).
ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמות ר׳ חיים פאלאג׳י מאזמיר ור׳ אברהם אשכנזי מירושלים; הקדמת המחבר.

173] ספר ישרי לב... [לקוטי דינים בסדר א"ב, מאת] ראשון לציון כמוהר"ר חיים דוד חזן זצוק"ל... מקצה בחוב'רת קונטריס הזכרונות לאבא... הי"ח [יוסף רפאל חזן] בעל חק"ל [חקרי לב]... פה אזמיר... בשנת כרת"י ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי [תר"ל] בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... [1], 121, 5 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המגיה נכד המחבר, אליהו בכור חזן. בה הוא מודה לכמה מסייעים ובראשם ר' ישראל שיח חזן.

חמשת הדפים שבסוף כוללים: דרוש להספד על המחבר, מאת המגיה; תולדות משפחת המחבר וקורות ימי חייו.

174] ספר מעם לועז ח"ב על ספר יהושע [פרקים ט—כד]. דיקלארו די לאס גיראס גראנדיס קי איזו יהושע אי טודי ישראל, אי דיקלארו דיל מילאגרו גראנדי אי טימירוזו קי איזו יהושע איל סול אי לה לונה... אי דיקלארו די לוס גורלות די לה איספארטיסייון די ארץ ישראל... הספר הזה חברתי מיום בואי ירושלים תובב"א עד היום הזה... הכ"ד המחבר... ממתא... אינדארייאנו... רחמים מנחם מיטראני ז"ל. נדפס פה אזמיר... אתן שנת ויהושע בן נון מלא רוח חכמה לפ"ק [תר"ל] בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי וחבריו... [7], 194 דף. °2. 30 : 24 ס"מ. (אותיות רש"י).

שבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' חיים דוד חזן מירושלים; דברי המחבר. בהם הוא מזכיר לשבח את משה בן ויניסטי פקיד הספרדים בירושלים ואת ר' יעקב קורדיב"ירו ששאיל לו ספרים שונים; הקדמת המחבר בלאדינו; הודעת בן המחבר על פטירת אביו ביום כא שבט תרכ"ז; צוואות המחבר בלאדינו; הקדמת בן המחבר המביא לדפוס אברהם מיטראני; הקדמת הבן בעברית, בה הוא מזכיר לשבח את הנדיבים המסייעים האחים יוסף אבוהב ומרדכי אבוהב, שבתי בארקי, שמעון מרדכי בן נסים שלמה, אברהם קאמונדו, ועוד.

חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תר"ט. (עיין: א' יערי, רשימת ספרי לאדינו, מס' 73).

פרידברג, בית עקד ספרים, רושם גם: חלק א, אזמיר תרכ"ז. מהדורה כזו לא היתה ולא נבראה.

175] ספר תנופה חיים... לבא"ר פסוקי תנ"ך... [ממני] חיים פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... אתן שנת לעיני ילמדו את דרכי לפ"ג [תר"ל]. (30) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 320 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; כי תקדמנו ברכות טוב (ברכות המחבר למסייעים שהתנדבו להדפסה נסים חיים שמואל שונשול, חיים פוליטי, האחים חיים מורון, מיכאל משה מורון, נתן יצחק מורון, אלעזר אנג'יל); פתיחת הספר להמחבר.

א' פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150) רושם בטעות: תנופה לחיים. אחריו נגרר פרידברג בבית עקד ספרים.

תרל"א

176] לה בואינה איספיראנסה. [עתון]. שנה א. אזמיר תרל"א—1871.

בשנת תרנ"ו—1896 יצא־לאור גליון מיוחד במלאת 25 שנה לקיום העתון. (עיין להלן מס' 340).

בשנת תר"ע עוד היה העתון קיים.

עתון אחר בשם זה יצא לאור שם בשנת תר"ב (עיין לעיל מס' 77).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

177] ספר ברכת מועדיך לחיים ח"ב... [דרושים] למועדי רגל... [ממני] חיים פאלאג'י ס"ט... פה אזמיר... שנת שלו"ם ברכ"ה וטוב"ה לפ"ק [תרל"א] בדפוס... אהרן יאושע דש"ץ [די שיגורה נר"ו] וחבריו... (32) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 166 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר. בשער ובפתיחה מזכיר המחבר לשבח את המסייעים אלעזר הילל בן מנוח ובניו מנוח ויצחק, את מיכאל חיים דוד בכור צורייאנו מאי רודיס ואת אליה בן אברהם ארדיט.

חלק ראשון נדפס שם תרכ"ח. (עיין לעיל מס' 157).

178] ספר גנזי חיים... על סדר אלפא ביתא... ומפי סופרים ומפי ספרים כמה הלכתא גברוותא... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה... וחבריו... שנת שלו"ם טוב"ה וברכ"ה חיים [תרל"א]. (31) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 165 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ופתיחת הספר. בשער ובסוף הפתיחה מזכיר המחבר לשבח את מיכאל שמואל מירקאדו אבוהב, שנתן את הכסף להדפסה.

179] ספר קציר החטים... קצת רמזים על רות בר"ת וס"ת... ממני... אברהם סיד... בכר משה נ"ע. פה אזמיר... וערב"ה שנת'י שמרנ"י א"ל כ"ח [כי חסיתי] בך לפ"ק [תרל"א] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... וחבריו... [1], 32, [1] דף. °4. 19 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש כולל שער והתנצלות המסדר. — בשער אומר המחבר שבהדפסת הספר התכוון „למעבד נייח נפשא לנפש... זוגתי... ג'ינטיל נ"ע..."

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"א.

תרל"ב (1872)

180] ספר אהבה תזכר [בלאדינו, על מצות ואהבת לרעך כמוך, מאת ר' בן ציון בנימין רודיטי]. אזמיר, בדפוס המחבר, תרל"ב. 40 דף. °8. 17 : 12 ס"מ. (אותיות רש"י).

בטופס שלפני חסר השער.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, אינו מזכיר שהספר נכתב בלאדינו.

181] ספר הוראה דבית דין קונטריס מזכרת הגטין אשר נמצאו ביד הסופר המשרת בתי דינים של עה"ק ירושלים ת"ו עם קצת הערות משלי... משה פארדו נר"ו. נפ"ה אזמיר... בדפוס ן' ציון בנימן רודיטי... וערב"ה שנ'תי והארכ"ת ימים לפ"ק [תרל"ב]. [1], 77 דף. °4. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

182] ספר זכרנו לחיים ח"ב... [חידושי דינים בסדר א"ב] הכ"ד... המאסף... רפאל חיים בנימן פרץ ס"ט. נפ"ה אזמיר... בדפוס ן' ציון בנימן רודיטי... וערב"ה שנת'י בספ"ר חיי"ם ברכ"ה ושלום לפ"ג [תרל"ב]. [4], 164 דף. °4. 22 : 15 ס"מ.

בראש הספר הסכמת ר' יעקב אביגדור מקושטא, בחדש אדר תרל"א, והקדמת המחבר שנכתבה בגאליפול. חלק א נדפס בשאלוניקי תרכ"ז.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את כינויו של המחבר: כ"ץ (במקום פרץ).

183] ספר חיים ושלום ח"ב... שאלות ותשובות על אה"ע... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... אתן שנת לעיני ת"ן לחכ"ם ויחכ"ם עוד [תרל"ב] (37) [למספר ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 153 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר, נכתבה בשליש ראשון לחדש תמוז תרכ"ז; כי תקדמנו ברכות טוב [ברכות לאנשים שונים שסייעו לו]. — בשער ובהקדמה מזכיר המחבר לשבח את הגביר אלעזר הילל בן מנוח.

חלק ראשון נדפס שם תרי"ז. (עיין לעיל מס' 98).

חלק זה לא נרשם על־ידי א' פריימאנן ברשימת ספרי ר' חיים פאלאג'י (עיניי שבתי צבי, עמ' 150).

184] ספר חנך לנער ח"ב... מחידו' דינים, מעשיות ותוכחות מוסר... ודברי תורה... לכל ימות השנה ולעתים מזומנים... אנכי... אברהם (בן חיים בנימין) פונטרימילי ס"ט. נדפס פה אזמיר... בשנת ויתן לך את ברכת אברה"ם ל"ך ולזרע"ך אתך לפ"ק [תרל"ב]... אהרן יאושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... [1], 139 דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הסכמת רבני אזמיר משליש אחרון לחודש תמוז תרל"ב, חתומה על־ידי יאושע שלמה ארדיט, אברהם פאלאג'י, חיים בנימן פונטרימולי. — רוב הספר בלאדינו. — חלק ראשון נדפס שם תרכ"ב. (עיין לעיל מס' 118).

185] ספר יפה ללב ח"א... חידושי דינים... על... א"ח... מסי' א... ע"ס סי' רמ"א... כתבו... רחמים נסים יצחק [בן ר' חיים] פאלאג'י... נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... בדפוס ז' ציון בנימן רודיטי... ותשלם המלאכה בירחא תליתאי מש' התרל"ב ליצירה... [2], 203 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתח לבי [פתיחה מהמחבר].

שאר החלקים נדפסו שם: חלק שני בשנת תרל"ו; חלק שלישי בשנת תר"מ; חלק רביעי בשנת תרמ"ב; חלק חמישי בשנת תרמ"ד; חלק ששי בשנת תרמ"ט; חלק שביעי בשנת תרנ"ג; חלק שמיני בשנת תרנ"ו; חלק תשיעי בשנת תרס"ו. (עיין מס' 224, 260, 283, 290, 318, 334, 342, 365).

186] בס"ד זאת מאתי מלאכת שמים ושייך להלכות הקדש (כ"ד החו"פ אזמיר יע"א בש"א לחדש אדר א משנתינו זאת ליאודים הית"ה אור"ה ושמחה... [תרל"ב] הצעיר יאודה רבי הי"ן). 8 דפים. °4. 21 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שאלה ותשובה בדבר הקדש שהקדיש זקנו ר' יעקב רבי לישיבות באזמיר, לפני עלותו לארץ־ישראל, אם רשאי הנכד הכותב ליהנות הימנו.

נדפס בלא שער. חתימת המחבר והשנה בסוף הספר.

טופס נמצא בידי מר מ. בניהו בירושלים. לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

187] ספר משנת רבי אליעזר... שאלות ותשובות... [מאת] כמהר"ר אליעזר די טולידו זצוק"ל... [הובא לדפוס על־ידי] חיים מנחם הי"ו נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... בדפוס בנימן ז' ציון רודיטי... וערב"ה שנת' ושם האחד אליעז"ר כ' אלהי אבי בעזר' ויצילני לפ"ג [תרל"ב]. [2] 160, 37, 44, 10, 10 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיה והמשתדל חיים מנחם, קושטא כז אב

תרל"א. אחר השו"ת (160 דף) נדפסו: קונטרים הזכרונות מהמחבר (חידושי דינים על סדר א"ב, 37 דף); דרושים (44 דף); קונטרים דבר אליהו (חידושי דינים על סדר א"ב לר' אליהו רבו של המחבר, 10 דף); פתח רבי אליעזר (מפתחות, 10 דף).
חלק ראשון נדפס בשאלוניקי בשנת תרי"ג.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת־הדפוס: תרכ"ה.

תרל"ג

188] ספר אם הבנים ח"א [דרושים מאת] כמוהר"ר חיים משה מצליח... [בן המחבר] בן ציון אברהם מצליח... הזיל זהב מכיסו להוציא לאור... אזמיר... בדפוס בן ציון בנימן רודיטי... וערב"ה שנת' טב'א כי אלהי"ם יוש"ע צי"ן ויבנה ערי יהודה לפ"ג [תרל"ג]. [2], 177, 21, 4 דף. 2°. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר ר' יהושע שלמה ארדיט ור' אברהם פאלאג'י, בשליש אחרון לחדש מנחם תרל"א; הקדמת המגיה [=המדפיס] בן ציון בנימן רודיטי.
חלק שני נדפס שם תרמ"ב (עיין להלן מס' 280).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב, ששני החלקים נדפסו בשנת תרל"ג.

189] ספר חיים ביד... שו"ת מחלק יורה דעה... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... שנת לעיני הגוים גל"ה צדקת"ו לפ"ג [תרל"ג] בדפוס... בנימן ז' ציון רודיטי... (38) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 138 דף. 2°. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחה. בשניהם מזכיר המחבר לשבח את המסייע מסעוד סאיימאן ואת בנו שמעון. בשער נזכר לשבח גם אלעזר הילל בן מנוח ז"ל.

190] ספר חקות החיים... פסקים [שו"ת]... על סדר טוש"ע חשן המשפט... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... שנת כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם [תרל"ג] (39) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 177 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר. בשער ובסוף הפתיחה מזכיר המחבר לשבח את המסייעים מסעוד סאיימאן ובניו שמעון ואליהו ואת מחותנו השד"ר שלמה בן רפאל מאמאן, שהשתדל אצל הנדיב.

191] ספר פנים במשפט זאת פעולת צדיק על טור וש"ע ח"מ עד [סימן פ"א... כמוהר"ר ישעיה יוסף פונטרימולי זצוק"ל... [הובא לדפוס בעזרת] שלמה רודיטי... [ואלמנת] רפאל אברהם ליאון... מ' לונא... נדפס פה אזמיר... ותשלם כל המלאכה בז"ך אדר התרל"ג ליצירה... בדפוס... אהרן יהושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... [1], 430 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל שער והקדמת אבי המחבר ר' חיים בנימן פונטרימולי.

192] ספר פתח הדביר ח"ג... [חדושי דינים על או"ח הלכות שבת]... גם בזה רצים ועולים... גידולי הקדש מס' חיים שנים ישלם... אמרי... מהר"ש [שמואל בן ר' חיים] ויטאל... [מאת ר' חיים בנימן

פונטרימולי ס"ט]. נדפס פה אזמיר... בדפוס... יאושע אהרן דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... (תרל"ג). [1], 337 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המחבר, שלהי טבת תרל"ג.

בשער מזכיר המחבר לטובה את שני בניו שמתו ישעיה יוסף דמתקריא בכור פונטרימולי ורפאל חייא פונטרימולי ואת חתנו המנוח יוסף אמאדו.

חלק ראשון נדפס בשנת תרט"ו; חלק שני נדפס בשנת תרכ"ג. (עיין לעיל מס' 95, 123).

193] ספר צדקה לחיים... [חדושי דינים בסדר א"ב לר' חיים פאלאג'י]. פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... שנת אה"ב צדקו"ת ה' [שם הויה מלא, היינו תרל"ג]. (35) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 51 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את הנדיבים המסייעים רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי, מרדכי אבוהב.

תרל"ד (1874)

194] ספר אור לי... [שו"ת מאת ר' חיים חזקיה מדיני]. נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה וחבריו... שנת אורי וישעי ממי אירא לפ"ק [תרל"ד]. [3], 147 דף. °2. 31 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' יוסף תומארקין, אב"ד קרעמענטשוק, תרל"ג; הסכמת רבני אזמיר ר' יאושע שלמה ארדיט ור' אברהם פאלאג'י, בשליש אחרון לחדש רחמים תרל"ג; הקדמת המחבר בלא חתימה, בחודש רחמים תרכ"ט (בה הוא מודה לחשובי קהל עדתו, עדת הקרימצאקים בקראסוב באזר); והמה בכתובים (רשימת המתנדבים להדפסת הספר).

195] ספר בגדי יום טוב... [חדושים על ד' חלקי שלחן ערוך, ממני] יום טוב קריספין ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה נר"ו וחבריו... ותשלם המלאכה ביום טוב לחדש כסלו מש' הת"ר וארבע ושלשים, בא סימן ברוך אתה לפ"ק [תרל"ד]. [2], 122, 12 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: הסכמת רבני אזמיר, ר' יאושע שלמה ארדיטי ור' אברהם פאלאג'י, כסלו תרל"ד; הקדמת המחבר. 12 הדפים שבסוף כוללים שלושה דרושי הספר.

חלק שני נדפס שם תרמ"ו. (עיין להלן מס' 305).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו משבש את שנת הדפוס: תרל"ג, ומציין בטעות את מהות הספר כשו"ת.

196] ספר דבר המשפט ח"א... חדושי דינים מראשונים ואחרונים... [על ש"ע ח"מ סי' א—רז], המחבר... מנחם ס"ט בכמוה"ר שמעון מרדכי זלה"ה [מאדריאנופולי]. אזמיר, בדפוס ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט בכה"ר יאושע משה ז"ל, אתן שנת לפנ"י העדה למשפט לפ"ג [תרל"ד]. [2], 78 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער והקדמת המחבר, נכתבה באדריאנופולי יב ניסן תרל"ד.

197] ספר דרך צדקה ח"ב סוב'רי 3 פילאריס... תורה עבודה צדקה... [פור] נסים רפאל (בן יעקב) הכהן פרחיא יצ"ו... [נדפס בעזרת] משה בן דוד בארוקאס... נפ"ה אזמיר... בדפוס ן' ציון בנימן רודיטי ס"ט, אש"ר"י משכיל א"ל ד"ל ביו"ם לפ"ק [תרל"ד]. 159 דף. °8. 16 : 11 ס"מ. (אותיות רש"י).

חמשת הדפים הראשונים כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר ר׳ יהושע שלמה ארדיט ור׳ אברהם פאלאג׳י, אדר תרל״ד; הקדמת המחבר. — שני הדפים האחרונים כוללים פיוט לשבת ע״ס לט מלאכות, סימן אני בן ציון בנימן חזק י״ה ס״ט [להמדפיס], תחילתו: „אבי צור ישועתי אל נא תשכחני״.

חלק זה מתחיל באות ג ולא ידעתי היכן ומתי נדפס חלק א. — כולו בלאדינו.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו משבש את שנת הדפוס: תרל״ט, ואינו מזכיר את שם המחבר כלל.

198] ספר ובחרת בחיים סובב הולך ע״ד... רש״י עה״ת ורבותינו בעלי התוספות והרא״ם... והחונים עליהם... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נפ״ה אזמיר... מתוקה שנת מע״ן גנ״ם באר מ״ם חי״ם לפ״ק [תרל״ד] בדפוס... ן׳ ציון בנימן רודיטי... (41) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 31 דף. °2. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

בהקדמה מספר המחבר שחיבור דומה שחיבר בעניין זה נשרף בשריפה באזמיר, יא מנחם־אב תר״א.

199] ספר חיים ומלך סובב הולך ע״ד... הרמב״ם... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... שנת אשר גדלו המלך לפ״ג [תרל״ד] (42) [למנין ספרי המחבר שנפסו]. [2], 56 דף. °2. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ופתיחת המחבר. בשער מזכיר המחבר לשבח את המסייעים האחים אברהם וכליפה בני יצחק פוליטי.

200] ספר חיים לגופא מדובר בו על אותיות התורה... פי המדבר... המחבר חיים פאלאג׳י ס״ט. פה אזמיר... מתוקה שנת והתענ״ג ע״ל ה׳ ויתן לך משאלות לבך לפ״ק [תרל״ד] בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה.... וחבריו... (47) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 38 דף. °4. 20 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמה. בה מזכיר המחבר לשבח את רחמים רפאל יוסף הכהן חמצי שנדב את הכסף להדפסה.

א׳ פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ׳ 150) רושם את שנת־הדפוס בטעות: תרל״ז.

201] ספר חלקם בחיים... הספדא... על סילוקן של צדיקים ונשים צדקניות... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נפ״ה אזמיר... וערבה שנתי וכי תאו״ה הו״א לעינ״ם לפ״ק [תרל״ד] בדפוס... ן׳ ציון בנימן רודיטי... (40) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 114 דף. °2. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ופתיחת הספר, נכתבה בשבט תרכ״ז. בפתיחה מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ואת בניו מנוח ויצחק ואת הגביר רפאל חכים מק״ק אורלה שנדב להדפסת הספר. א׳ פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ׳ 150) רושם בטעות: תרל״ח.

202] ספר ימי שלמה סובב הולך על... הרמב״ם... [ממני] שלמה קמחי ס״ט. נפ״ה אזמיר... שנת מתוקה וברכו״ת לראש צדיק לפ״ק [תרל״ד] בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... [2], 183 דף. °2. 31 : 23 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר ר׳ יאושע שלמה ארדיט ור׳ אברהם פאלאג׳י, בשליש אחרון לחדש זיו תרל״ד; הסכמת רבני קושטא, כסלו תרל״ד, חתומה על־ידי מאיר יעיש, רחמים משה חיים, יצחק עקריש, דוד קאלמה; הסכמת החכם באשי מקושטא, ר׳ משה הלוי, כסלו תרל״ד.

203] ספר ישמח חיים... כל כנויי... מפי סופרים ומפי ספרים... [לקוטי אגדה בסדר א"ב]... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. נפ"ה אזמיר... וערבה שנתי ובניה"ם יראו"ן ושמח"ו יגל לבם לפ"ק [תרל"ד] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... (46) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 36 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שברא הספר כוללים שער והקדמת המחבר. בהקדמה מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז"ל.

204] ספר כל החיים... כללי הש"ס וכללי הפוסקים... לקוטי בתר לקוטי [לקוטי הלכה ואגדה]... מאלף ועד תיו... ממה שעלה בקב"ץ אחר השרפה לפי מיעוט השנים... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... שנת ברכת טוב לפ"ג [תרל"ד]... בדפוס... אהרן יהושע די שיגורה נר"ו וחבריו... (45) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 31 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמת המחבר.

205] ...משא חיים... (מהלכות מדינה הסכמות ודיני מסים ומנהגים)... [על דרך] משא מלך... עבודת משא... ואני הולך אחר עקבותיהם... חיים פאלאג'י ס"ט... נפ"ה אזמיר... ושנתי ערבה לי לד"ת עולם לפ"ק [תרל"ד] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... (44) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 69 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

מעבר לשער מזכיר המחבר לשבח את אברהם אינריקיס שנדב כסף להדפסת הספר.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מקום הדפוס: שאלוניקי.

206] ספר נפש כל חי... מחברת השנית מקונ' נפש חיים... לקוטי [אגדה] מפי סופרים ומפי ספרים... ומה שחידשתי... ע"ס א"ב בסדר המערכה... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. נפ"ה אזמיר... אתן שנת מישרי"ם אהבו"ך לפ"ק [תרל"ד] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי... (43) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 63 דף. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער והקדמת המחבר, בה הוא מזכיר לשבח את ר' יהודה דאנון שסייע לו להדפיס את הספר.
בסוף הספר דרוש להספד מאת ר' אברהם פאלאג'י בן המחבר.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

207] ספר צדק ומשפט [חדושים על חשן משפט, מאת] כמהר"ר משה פארדו נר"ו... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... שנת ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט לפ"ק [תרל"ד]. [2], 184 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם אשכנזי, ירושלים, בשליש אחרון לחדש מרחשון תרל"ד; הקדמת המחבר, שם כג מרחשון תרל"ד.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרל"ב.

208] ספר צדקה חיים... [דרושים להלבשה]... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. נפ"ה אזמיר... שנת כי צדיק יקו"ק צדקו"ת אה"ב לפר"ק [תרל"ד] בדפוס... בנימן ז' ציון רודיטי... (34) [למנין ספרי המחבר]. [2], 130 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער ופתיחה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ד. וכן הוא מציין בטעות: ב"ח, ובאמת לא נדפס אלא חלק זה בלבד.

209] ספר רני ושמחי... [דרושים] פעולת צדיק... כמוהר"ר נסים רפאל יצחק צוריאנו זלה"ה... נדפס פה אזמיר... אתן שנת ויברך אלהים את יצחק לפ"ג [תרל"ד] בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... [2], 163 דף. 2°. 31 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר חיים דוד צוריאנו, יוזיל חיסאר, ניסן תרל"ג. בה הוא מזכיר לשבח את בן אחי המחבר, מיכאל חיים דוד הנקרא בכור צורייאנו, שנדב את הכסף להדפסה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרכ"ט, ומשבש את שם הספר: רני ושמחי, וגם את מספר הדפים.

210] ספר רפואה וחיים... קול תפילה ותחינה... סגולה... לכמה מיני תחלואים... ממה שמצאתי כתוב ומפי השמועה מרבנן קשישי... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה נר"ו וחבריו... שנת כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא לפר"ק [תרל"ד] (48) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 64, [1] דף. 4°. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער הספר ובהקדמה מודה המחבר לגביר אלעזר הילל בכר מנוח, שסייע אותו בכספו.

הספר כולל תפילות, סגולות ורפואות לחולה.

הדף האחרון (בגודל שני דפים רגילים) כולל ציור של קמיע.

נדפס שנית בירושלים בשנת תרס"ח.

א' פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150) רושם בטעות את שנת הדפוס: תרל"ח.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרל"ה.

211] ספר שמו משה... תשובות על סדר ארבע טורים... [מאת] כמוהר"ר משה פארדו נר"ו... נפ"ה אזמיר... מתוקה שנת ו'לברך' בשמ"ו ע"ד עול"ם ומ'שה' לפ"ג [תרל"ד]. בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... [2], 218 דף. 2°. 30 : 23 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם אשכנזי מירושלים, תמוז תרל"ד; הקדמת המחבר.

212] ספר תוכחת חיים ח"ג מדובר בו מסדר ויקרא עד סדר וזאת הברכה [דרושים מאת ר' חיים פאלאג'י]... נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... אתן שנת כ"י תד"ר נדר לה"א ל"ת לשלמו [תרל"ד]. בדפוס... בן ציון בנימן... רודיטי... (49) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 168 דף. 4°. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את מסעוד סאיימאן ובניו שמעון ואליהו. מעבר לשער מזכיר המחבר את נשמת אליה סוסי מתלמידי הישיבה.
הדפים קסו—קסח כוללים דרוש־מוסר לר׳ אברהם פונטרימולי.
חלק ראשון על בראשית נדפס בשאלוניקי ת״ר; חלק שני על שמות נדפס בשאלוניקי תרי״ג.
חלק שני וחלק שלישי לא נרשמו ברשימת ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י של א׳ פריימאנן (עיניי שבתי צבי, עמ׳ 150).

תרל״ה (1875)

213] איסטוריאה או נוטאס סוב׳רי איל אוספידאל רוטשילד אין ג׳ונטו סו ריגולאמינטו. אזמיר 28 סיון 5635 . . . בדפוס המפואר בן ציון רודיטי הי״ו. 96, [1] עמ׳. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).
בסוף הספר נדפס: תם חלק ראשון.
כולו בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

214] זה ספר בן הרמה . . . על הרמב״ם . . . תוכו רצוף . . . קצת שו״ת . . . באתרא דשייכו להו ללשון רבינו . . . פי המדבר . . . המחבר חיים מאיר מזרחי ס״ט. נדפ״ה אזמיר . . . וערבה שנת׳ ממזרח שמש יקרא בשמי לפ״ג [תרל״ה] . . . בדפוס . . . אהרן יאושע די שיגורה . . . וחבריו . . . [3], 252 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ יאושע שלמה ארדיט, אזמיר ר״ח אדר ראשון תרל״ה; הקדמת המחבר, נכתבה באזמיר ר״ח אדר תרל״ה.
בהקדמתו מספר המחבר שבנעוריו למד אצל ר׳ דוד אמאדו בישיבת „בית הלוי״ מיסודו של הגביר יהושע שם טוב הלוי.
פרידברג, בית עקד ספרים, מהדורה שניה, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תל״ה.

215] לוס מיסטוריוס די לוס ג׳ודיוס. איסטורייה פובליקאדה אין לשון הקדש אי טריזלידאדה פור מאנו די נסים פרץ. פובליקאדה אין פ׳ולייטון דיל ג׳ורנאל „לה איספיראנסה״. אזמירנה, אין לה איסטאמפיריאה דיל סי׳ יצחק שמואל די שיגורה וחבריו הי״ו. 5635—1875. [2] דפים, 218 ע׳. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).
הוא תרגום לאדינו של הספר הגרמני: Herman Reckendorf, Die Geheimnisse der Juden, Leipzig 1856. התרגום נעשה על פי התרגום העברי, בשם „מסתרי היהודים״ מאת אברהם בן שמואל הכהן קאפלאן, וארשא תרכ״ה.
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמה קצרה של המתרגם (בלאדינו).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

216] סדר עבודה והודאה [עבודת יום הכיפורים] . . . מדפ׳ס ועולה פעם שנית . . . אשר העתיקו מתוך ספרי חיים מרן החבי״ף [ר׳ חיים פאלאג׳י] זצוק״ל . . . נדפס פ״ה אזמיר יע״א . . . עטרת שנת טובתך נשמת כל ח״י תבר״ך את שמך לפ״ג [תרל״ה] בדפוס המפואר ן׳ ציון בנימן רודיטי בכמה״ר יהושע משה זצ״ל. [1], 19 דף. °8. (אותיות מרובעות־מנוקדות).
כולל: דף א—יב: סדר עבודת יוה״ך (בראשי העמודים: כפר לחיים); דף יג ואילך: הלל הגדול (פסוקים „על הודאת הנס אשר נעשה לו״; בראשי העמודים: ימצא חיים).
השוה לעיל מס׳ 163.

מהדורה זו לא נרשמה ברשימת ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י (א. פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ׳ 50) ואף לא על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

217] ספר עמודי חיים [דרושים על תורה, עבודה, גמילות חסדים, דין, אמת, שלום]... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נפ״ה אזמיר... מתוקה שנת צדק ומשפט מכו״ן כסאך חס״ד ואמ״ת יקדמו פניך לפר״ק [תרל״ה] בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... (51) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [4], 161 דף. °2, 32 : 22 ס״מ. (אותיות רש״י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בדף קמב—קנב: שני דרושים להספד, אחד למחבר ואחד לבן המחבר ר׳ אברהם פאלאג׳י.

לפני השער נדפסה הקדשה בשם שערי ברכה בצורת שער מיוחד... אתן שנת הללוהו בגבורותיו לפ״ק. בה מוקדש הספר לנסים צורייאנו מעיר מילאס.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 162 דף.

218] ספר תאיר נריי... שאלות ותשובות... [מאתי] ראש על ארץ בעי״ת איידין יוזיל חיסאר... כמהר״ר נסים רפאל יצחק צורייאנו זלה״ה... [נדפס בעזרת] הגביר... נסים צורייאנו... נדפס פה אזמיר... שנות עולם ארבנו בישע אלהים לפ״ג [תרל״ה] בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה וחבריו... [2], 117 דף. °2. 33 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר המביא לדפוס חיים דוד צורייאנו, ממלא מקום אביו.

תרל״ו (1876)

219] זה ספר אות לישועה ח״א... דרושים... פעולת צדיק... כמוהר״ר רפאל פנחס יאושע די שיגורה זצוק״ל... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... בשנת התרל״ו בא סימן טוב בשרו מיום אל יום ישועתו לפ״ק. [2], 174 דף. °2. 32 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר המביא לדפוס, רחמים נסים יאודה די שיגורה, מחודש כסלו תרל״ו. בה הוא מזכיר לשבח את הנדיבים המסייעים להדפסה, האחים דוד אלעזר הכהן ושלמה רפאל הכהן. וכן הוא מודה למדפיס בן אחיו, אהרן יאושע בן ישראל ולבניו יצחק ומשה.

יש סתירה בין התאריך המפורש תרל״ו ובין הפרט העולה תרל״ה, והתאריך המפורש עיקר, כמוכח מתאריך הקדמת בן המחבר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, רושם את שנת הדפוס: תרל״ה, בניגוד לתאריך המפורש.

220] ספר אצבע קטנה... לקט איזה דינים. מספרי יראים... מפי סופרים וספרים... כמעשהו [של ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי]... מורה באצבע... זה כתב ידי... מנחם משי״ב (בן שמעון מרדכי) ס״ט [מעיר אדיאנופולי]. נפ״ה אזמיר... וערבה שנת׳ יברכך ה׳ מציון וראה בטוב ירושל״ם כ״ל ימי חייך [תרל״ו] בדפוס... בן ציון בנימן... רודיטי... [2], 116 דף. °4. 22 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את הגביר שמעון עיניגו ואת בנו המחבר מרדכי.

221] ספר אשר לשלמה... על הנשר הגדול [הרמב"ם]... ותשם בסו'ף... דרושים... אשר הכין ופעל... כמוהר"ר שלמה יפה אשכנזי ז"ל... נדפס פה אזמיר... בדפוס אשר הוקם מחדש ע"י... אברהם פונטרימולי ס"ט וחברו יעקב פולי... בשנת וכרת"י להם ברית שלום ברית עולם יהיה אותם לפ"ק [תרל"ו]... [4], 36, 38 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר אלול תרל"ו; הקדמת אבי המחבר המביא לדפוס יעקב יפה. — בסוף הספר מודה אבי המחבר למיכאל עקריש, שנתן את הכסף להדפסה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב: ב"ח. ובאמת לא נדפס אלא חלק זה בלבד.

222] ספר בן אברהם... [דרושים ממני] יום טוב [בן יהושע אברהם] קריספין ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... ותשלם המלאכה ביום טוב לחדש כסלו מש' הת"ר ושלשים ושש ליצירה בא סימן ועליהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח כיר"א לפ"ק [תרל"ו]. [4], 140 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר, ר' יאושע שלמה ארדיט ור' אברהם פאלאג'י, כסלו תרל"א; הקדמת המחבר, נכתבה באזמיר יז כסלו תרל"ו.

223] ספר יעקב בעזרו... ביאור על מגילת אסתר... (מאת יעקב יפה). נדפס פה אזמיר, מד"א ע"א... ע"ס דף ח"ם נדפס בדפוס... ז' ציון בנימן רודיטי... ומדף מט ע"א עד סופו וההקדמה נדפס בדפוס אשר הוקם מחדש ע"י... אברהם פונטרימולי וחברו יעקב פולי... בשנת יבשו ויבהלו מאד כל אויבי ישבו ישבו רגע לפ"ק [תרל"ו]... [12], 76, 40 דף. °12. 16 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

שנים־עשר הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת רבני אזמיר ר' יאושע שלמה ארדיט ור' אברהם פאלאג'י, טבת תרל"ו; הקדמת המחבר.

דף יז—כג (בקונטרס האחרון) פיוט לפורים, תחילתו: "אלי צור ישועתי למה עזבתני".

224] ספר יפה ללב ח"ב... חידושי דינים... על שלחן ערוך... אורח חיים [סימן א—תרצז]... [ממני] רחמים נסים יצחק פאלאג'י... נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו שנת יהי לבי תמים בחקיך למען לא אבוש לפ"ק [תרל"ו]. [2], 128 דף. °2. 32 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; רחש לבי (פתיחת המחבר).

שאר החלקים נדפסו שם: חלק א בשנת תרל"ב; חלק ג בשנת תר"מ; חלק ד בשנת תרמ"ב; חלק ה בשנת תרמ"ד; חלק ו בשנת תרמ"ט; חלק ז בשנת תרנ"ג; חלק ח בשנת תרנ"ו; חלק ט בשנת תרס"ו. (עיין מס' 185, 260, 283, 290, 318, 334, 342, 365).

225] ספר יפה תלמוד ח"א... קצת חידושים בדברי תלמוד... [ממני] רחמים נסים יצחק פאלאג'י... בן... חיים... נפ"ה אזמיר... בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... שנת יפ"ה בכל ישרא"ל לפ"ק [תרל"ו]. [2], 78 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ופתיחת המחבר.

בקולופון: אמר"ת לפ"ג [תרל"ו].

חלק ב נדפס שם תרמ"ד; חלק ג נדפס שם תר"ן. (עיין להלן מס' 291, 323).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנות הדפוס של כל שלושת החלקים וכותב: ח"א תרל"א, ח"ב תרמ"ד, ח"ג תרנ"ה.

226] איל סאלבאדור. איסטורייה מויי אימפורטאנטי דיל אנייו 1600, טריזלאדאדה דיל סי' אהרן די יוסף חזן נר"ו. איזמירני, איסטאמפאדה אין לה איסטאמפאריאה די "לה איספיראנסה", 5636—1876. [2], 78 עמ'. °8. 19 : 12 ס"מ.

בסוף הספר: "נוטה די לוס ליב'רוס קיסי ב'ינדין אין נואיסטרה ריידאקסייון: רחל אין איל קונב'ינטו, איל מאטאדור אינקוב'יירטו, לוס מיסטירוס די לוס ג'ודייוס, לה פאסייון דיל ג'וגו, ריגולאמינטו סוב'רי לוס טימברוס אי ב'אדאקאס, אוקסוס קאפודאן (איסטורייה טורקה)."

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

227] פרקי רבי אליעזר הגדול... [תרגום לאדינו מאת נסים הכהן]. נדפס פה אזמיר... בשנת בא סי' להטיבך באחרית "ך לפ"ג [תרל"ו] בדפוס של אהרן יאושע די שיגורה וחבריו הי"ו. [1], 72 דף. °12. 15 : 10 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל שער ודברי המדפיס. — נדפס על פי דפוס קושטנדינה תקפ"ד (עיין ספרי "רשימת ספרי לאדינו" מס' 233).

228] ספר רוח חיים... [חדושי דינים על שלחן ערוך או"ח ויו"ד ובתוכם שו"ת בודדות] ממה שעלתה במצודתי... ואיזה חידושי דינים מפי סופרים וספרים... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... מתוקה שנת וראה בנים לבניך שלום על ישראל לפ"ג [תרל"ו] (52) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 205 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בשער מזכיר המחבר לשבח את הנדיב המביא לדפוס מיכאל חיים אמאטו. וכן הוא מזכיר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז"ל ואת בניו מנוח ויצחק.

חלק ב נדפס שם תרל"ז. (עיין להלן מס' 243).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנות הדפוס של שני החלקים וכותב: ח"א תרל"ז, ח"ב תרמ"א.

א' פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150), אינו יודע על מציאות שני חלקים ורושם בטעות: תרמ"א, שנה שאינה מתאימה לא לחלק א ולא לחלק ב.

229] ספר תעצומות לעם דברים המושכין לבו של אדם כאגדה [ארבעה פרקים לפורים בלאדינו]... שמחו בה' וגילו בימי הפורים האלה... נדפס פה אזמיר יע"א, בדפוס חדש ע"י ר' אברהם פונטרימולי וחברו... בש' להשבית אויב ומתנקם לפ"ק [תרל"ו]. 20 דף. °12. (אותיות רש"י).

נתחבר, כנראה, בידי המדפיס, ר' אברהם פונטרימולי.

טופס בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרל"ז (1875)

230] זה ספר בן יאיר... [על] תורה... בכל סדרא וסדרא... ופי' רש"י ורמזי ריב"ה [ר' יעקב בעל הטורים]... ותשם בסו"ף קצת דרושים... פי המדבר... המחבר חיים מאיר מזרחי ס"ט. נדפס פה אזמיר... ושנ'תי ערבה לי

האמנתי לראות בטוב ה' לפ"ק [תרל"ז] בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... [2], 157 דף. °2. 31 . 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את אשתו מזל טוב, שהיא „שכולה וגלמודה בלא ולד... אי לזאת נפשה איותה לבא בדמים מאשר ידיה כוננה... להיותה היא גם היא נמנית לדבר מצוה".

231] ספר דמשק אליעזר איל איס די דינים אין לאדינו... על סדר א"ב... מאתי... אליעזר ב' שם טוב פאפו ס"ט. נדפס פה אזמיר... אהרן יאושע די שיגורא... וחבריו... אתן שנת לראות בטוב ה' בארץ חיים לפ"ק... [תרל"ז]. [4], 196 דף. °8. 22 . 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: דברי המביא לבית־הדפוס רפאל פנחס די שיגורה בעברית; הקדמת המחבר בלאדינו; שמות המתנדבים להדפסת הספר, כולם בני אזמיר.
נדפס בפעם הראשונה בבילוגראדו תרכ"ה—תרכ"ז.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

232] ספר והוכיח אברהם איסטי ליב'רו איסטה אורדינאדו אין לאדינו פור קי מילדין לאס תינוקות של בית רבן אי לוס עמי הארצות די קונטינו קאדה אונו קון סו חבר אי סו ויזינו אי אינביזין די איל דוטרינו פארה קאמינאר אין בואין קאמינו אי קונוסירסי איל אומברי קי אין איסטו מונדו איסטה קומו און פיליגרינו... בא סימן שנת על עמך ברכתך סלה לפ"ג [תרל"ז]... פי המדבר... המחבר... אברהם פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס אהרן יאושע דש"ן [די שיגורה נר"ו] וחבריו... [2], 242 דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; התנצלות המחבר (בלאדינו).
הקולופון: „ותשלם המלאכה ביום כח לחדש אלול משנת למען תלך בדרך טובים לפ"ק [תרל"ז] בעיר עז אזמיר יע"א".
מהדורה משנת תרכ"ב עיין לעיל מס' 116.

233] ספר ויקרא יוסף... קצת שו"ת... וכרוך אחריו... דרושים... מאת ר' יוסף אלפאנדארי. אזמיר, כת"ר טו"ב לפ"ק [תרל"ז]. 112 דף. °4. (על־פי רשימת ואן־שטראלן, עמ' 10).

234] ספר חינא וחסדא ח"ג... על... מס' כתובות... פעולת צדיק... יהושע שלמה ארדיט המ' מירקאדו זצוק"ל... [הובא לדפוס בעזרת] יעקב מלמד... נפ"ה אזמיר... אתן שנת ראו כי חכמת אלהים בקרבו לפ"ק [תרל"ז] בדפוס בן ציון בנימן רודיטי נר"ו בכה"ר יהושע משה ז"ל. [3], 273, 18 דף. °2. 32 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המשתדל חיים ב"ר יעקב אלבעלי.
חלק א נדפס שם תרכ"ד; חלק ב נדפס שם תרכ"ח. (עיין לעיל מס' 127, 159).

235] ספר יעקב ישמח... שתים כהלכתן... ויצא האחד מע'טי'. שארית הנמצאה מספרי... יעקב בעזרו... רמזים וביאורים על מגי' אסתר [בלאדינו] ...גם את השני ס' שבחי רשב"י זיע"א [קטעים מהזהר עם תרגום לאדינו] ... [מאת ר' יעקב אלבעלי]. נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש ע"י... אברהם

פונטרימולי ס"ט וחברו... יעקב פולי, בשנת קו"ה קויט"י ה' ויט אלי וישמע שועתי [תרל"ז]. [2], 22, 78 דף. 4°. 21:14 ס"מ. (אותיות רש"י ואותיות מרובעות).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר ר"ח ניסן תרל"ז; „הקדמת המאסף" בלאדינו. — בדף האחרון נדפס פיוט „בר יוחאי נמשחת אשריך".

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב: ב"ח. ובאמת אין כאן אלא חלק אחד.

236] ספר יפה ענף... [חדושי דינים בסדר א"ב] ותשם בסו"ף... דרושים... פעולת צדיק... כמהר"ר נסים פאלומבו זלה"ה נין ונכד למרן... אליהו... [והובא לדפוס על־ידי] שלמה הלוי ס"ט. נפ"ה אזמיר... וערב"ה שנת"י לראו"ת בטובת בחירך לפ"ק [תרל"ז] בדפוס... ן' ציון בנימן רודיטי בכה"ר יאושע משה. [2], 95, 27 דף. 2°. 31:21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' מאיר יעיש, קושטא שבט תרל"ז; הקדמת בן המחבר אליה רפאל פאלומבו, קושטא תרל"ז.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 125, 28 דף.

27 הדפים האחרונים כוללים: ספר ענף עץ. (עיין להלן מס' 241).

237] ספר לקט הזהר אין לאדינו... כלם ברורים ובלשון לעז מבוארים רמ"ח מאמרים... [נלקטו ותורגמו בידי ר' אברהם פינצי]. פה אזמיר... בדפוס... יצחק שמואל די שיגורה הי"ו וחבריו... אתן שנת לזכר עולם יהיה צדיק [תרל"ז]. [3], 184 דף. 4°. 21:13 ס"מ. (אותיות רש"י).

נדפס כאן שנית על־פי דפוס בילוגראדו תרכ"ט. (עיין ספרי „רשימת ספרי לאדינו" מס' 242).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; דברי המדפיס; הסכמת ר' חיים מתתיהו ן' ארולייו, פ"ליבי אדר תרט"ו; הסכמת ר' ראובן ברוך, ב"יינה אייר תרי"ט; הקדמת המחבר (הכל על־פי דפוס ראשון).

238] איל מוג'אג'ו אבאנדונאדו או איל גיקו אליעזר. רומאנזו איסטוריקו, קומפואיסטו די אהרן די יוסף חזן. איזמירנה, איסטאמפאדו אין לה איסטאמפאריאה די „לה איספיראנסה", 1877—5637. [2], 130 עמ', 20:13 ס"מ. (אברמסקי).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

239] ספר מנורת המאור חלק ראשון. לו אינג'ינייו איל חכם רבינו יצחק אבוהב הספרדי זצוק"ל... [תרגום לאדינו]. בדפוס חדש ע"י... אברהם פונטרימולי ס"ט וחברו... יעקב פולי ס"ט. ותשלם המלאכה בשנת י"ש מפז"ר ונוסף עוד... [תרל"ז]. [4], 90 דף. 4°. 24:17 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם ב"ר יהודה מאמשטרדם, תפ"ב (למהדורה עברית שנדפסה אז); „הקדמה למנורה" בלאדינו; שמות המתנדבים להדפסת הספר. התרגום מבוסס על תרגומו של אברהם בן יצחק אסא, שנדפס בקושטאנדינא תקכ"ב. (עיין: א. יערי, רשימת ספרי לאדינו, מס' 194).

240] ספר משנת דרבי אליעזר על שלחן ערוך חשן המשפט מאת ר' אליעזר לאזי בן יוסף. ח"ב. הובא לדפוס ע"י ר' חיים מנחם. אזמיר תרל"ז. 2°. (על־פי רשימת ואן־שטראלן, עמ' 71).

חלק א נדפס באלטונא תקע"ה.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

241] ספר ענף עץ... הלכה למעשה... בהלכות טרפיות מעשה ידי... כמהר"ר שלמה עוזיאל נר"ו... [הובא לדפוס על־ידי אחי המחבר] רפאל חיים פרץ ס"ט. נפ"ה אזמיר... אתן שנת לעשות ענ"ף ולשאת פרי לפ"ק [תרל"ז] בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... [1], 27 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הסכמת ר' מאיר יעיש, קושטא, בחדש רחמים תרל"ז.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

242] ספר צידה ביום טוב ח"א... סוב'רי עשרת הדיברות [בלאדינו, על חמש דברות ראשונות, מאת] יום טוב (בן יהושע אברהם) קריספין. נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש... אברהם פונטרימולי... וחברו... יעקב פולי, בשנת והארכ"ת ימים לפ"ג [תרל"ז]. [4], 128 דף. °4. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

חלק שני נדפס שם תרמ"א (עיין לעיל מס' 278).
בסוף הספר: דרוש לכבוד מתן תורתינו הקדושה (בעברית).
הקולופון (בסוף דף קכה): „תם ונשלם שבח לאל בורא עולם, ותשלם המלאכה ביום כ"ה תברכו לחדש ניסן משנתינו זאת 5637 בא סימן כת"ר שם טו"ב לפ"ק.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, לא רשם ח"ב.

243] ספר רוח חיים [חידושי דינים על שלחן ערוך אבן העזר וחשן משפט ובתוכם כמה תשובות]... ממה שעלתה במצודתי... ואיזה חידושי דינים מפי סופרים וספרים... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... מתוקה שנת לראות בטוב ה' בארץ חיים לפ"ק [תרל"ז] בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה וחבריו... (53) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 170 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז"ל ואת בניו מנוח ויצחק, אשר „לו כסף עוד ג' אלפים כדי להשלים הדפסת הספר".
חלק ראשון נדפס שם תרל"ו. (עיין לעיל, מס' 228).
דף קסה—קסח הספד מאת ר' אברהם פאלאג'י, בן המחבר, על מות הגביר יוסף חאלפון בבוקרשט, חתן הגביר אלעזר הילל ב"ר מנוח.
א. פריימאנן (ענייני שבתי צבי, עמ' 150) רושם את שנת־הדפוס בטעות: תרמ"א.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

תרל"ח (1878)

244] ספר אבות הראש ח"ג וספר נפש היפה... [הראשון על] פרקי אבות דר' נתן... נפש היפה, נפש שפלה, נפש יתירה בשבת [לקוטי אגדה ומוסר בסדר א"ב, ממני] רחמים נסים יצחק [ב"ר חיים] פאלאג'י ס"ט. נפ"ה [נדפס פה העיר] אזמיר... בדפוס... בן ציון בנימן רודיטי... שנת כנפ"ש האי"ב וכנ"פש ה'בן' לפ"ג [תרל"ח]. [2], 176 דף. °4. 21 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את חיים בכור אמאדו, שסייע בממונו להדפסת הספר.
חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תרכ"ב; חלק שני נדפס באזמיר תרכ"ד־ה' (עיין לעיל, מס' 125).

245] ספר ויחי יעקב ח"א... דרושים... ע"ס הפרשיות [ס' בראשית] דברתי ועשיתי... יעקב (חאביף). נפ"ה אזמיר, ותשלם המלאכה בחדש זיו

שנת ויק״ם עדו״ת ב׳יעקב לפ״ק [תרל״ח] בדפוס בן ציון בנימן רודיטי... [4], 108 דף. °2. 31 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י, ו לחדש זיו תרל״ח; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את בנו חנגאל מנחם חאביף ואת חתנו נסים יצחק ן׳ גבאי, שסייעו לו בהדפסת הספר.
חלקים אחרים לא נדפסו.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

246] ספר זוהר חדש ח״ב... באותיות מרובעות... ומול סוף קונט׳ חיים ומזון [לר׳ חיים פאלאג׳י]... [נדפס בסיוע] הגביר... מרדכי אבואב... נדפס פה אזמיר... בדפוס אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... שנת ויתפלל בעדו תמיד כל היום לפ״ק [תרל״ח]. [1], 288 דף. °4. 20 : 14 ס״מ. (הטכסט באותיות מרובעות והפירוש באותיות רש״י).

קונטרס חיים ומזון מתחיל בדף רסה. — מדף רפד ואילך: זאת זכרון, רשימת אנשים שלעלוי נשמתם לומדים אדרות ותקונים ביום פקודתם מלמדי ת״ת „מחזיקי עניים״.
חלק א נדפס שם תרכ״ח. (עיין לעיל מס׳ 158).

247] ספר יביא מפריו והוא העתקות מספרי חכמת הדקדוק הכולל בה כל דרכי הלשון והלכותיה, ושוה לכל נפש בין למתחילים ובין למשכילים בלשון צח ספרדי עפ״י שטה חדשה מאת יצחק בכר יאודה דידיע אבא הי״ו. נדפס פה אזמיר... בשנת ויעתר יצחק לה׳ לפ״ק [תרל״ח] בדפוס חדש ע״י... אברהם פונטרימולי ס״ט וחברו יעקב פולי... 17 עמ׳, 112 דף, 25 עמ׳, 15 דף. °4. 19 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

17 העמודים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמות ר׳ אברהם פאלאג׳י, אזמיר טבת תרל״ח; התנצלות המעתיק ופתח דבר מאת המעתיק (בלאדינו). 15 הדף שבסוף הספר כוללים שני דרושים בלאדינו.

248] ספר ישמח לב ח״ב [חידושי דינים על אבן העזר וחשן משפט]... אנא... חיים מנחם [פ׳ראנג׳י] ס״ט נפ״ה [נדפס פה העיר] אזמיר... מתוקה שנ׳ת ובחרת בחיי״ם למע״ן תחי״ה לפ״ג [תרל״ח] בדפוס בן ציון בנימן רודיטי... 121 דף. °2. 33 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

חלק א נדפס שם תרכ״ח. (עיין לעיל מס׳ 161).

249] ספר לב נשבר... אני מציל ממתקוממים בימינו אשר השיגוני ואשר רדפוני אויבי חינם על דברתי בעניותי בספרי... פני יצחק ח״א ובתשו׳ כת״י והן עתה לא באתי אלא לחזק דברי הראשונים... יצחק [בן] משה אבואלעפייא ס״ט. נפ״ה אזמיר... בדפוס הנקרא בשם שבת אחי״ם... אתן שנת לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה לפ״ק [תרל״ח]. [7], 75 דף. °4. 21 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

שבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הודיית המחבר לחתנו חיים משה לנייאדו שנתן את הכסף להדפסה; הקדמת המחבר.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

250 ספר לחיים בירושלם... על התלמוד ירושלמי... חי׳ הלכות... וחי׳ אגדות... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה

אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה נר״ו וחבריו... מתוקה שנת וראה בטוב ירושלם כל ימי חייך לפ״ק [תרל״ח] (55) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 79 דף. °2. 31 : 22 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את הגביר אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ואת הנדיבים שלמה הלוי ויאודה בן מנוח, שנתנו את הכסף להדפסה.

251] בס״ד לימוד לר״ח אב ליקוטי אמרים. המה המדברים. לכבוד ולתפארת ת״ת בחורי׳ם. הכהן הגדול אהרן קדוש ה׳ אדיר אדירים. אס׳ף המזכיר תנ״ך ומשנה וש״ס ומדרז״ל וזוה״ק ונאספו שמה כל ההדרי׳ם. למען תפוס בנ׳י יום אחד בשנה במערו׳ת צורי׳ם. ר״ח אב שח״ל בין המצרים. בו היתה מנוחתו כבוד על אחד ההרים. זכותו יג״ע להאיר בחשך וזרח במאורים. והאלהים יעננו ונצא לדרורים. אכי״ר. פה אזמיר יע״א בדפוס של כה״ר אהרן יאושע די שיגורה נר״ו וחבריו הע״א תמ״א המלך שולטן עבדול חמיד ירה״ו ותמ״א שנת וברכתי אותה [תרל״ח]. [3], 28 דף. °12. 15 : 9.5 ס״מ. (אותיות מרובעות ואותיות רש״י).

סדר לימוד ליום פטירת אהרן הכהן.

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער והסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י מראש חודש סיון תרל״ח.

טופס בגנזי ר׳ מהלמן בירושלים.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

252] ספר עיני כל חי... על התלמוד בבלי... חידושי הלכות... וחידושי אגדות... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נדפס פה אזמיר... אתן שנת כי אלהי״ם יושי״ע ציו״ן לפ״ק [תרל״ח] בדפוס חדש ע״י... אברהם פונטרימולי וחברו יעקב פולי... (54) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 216 דף. °2. 32 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את הנדיב יוסף אבוהב מעיר מילאס, שנתן את הכסף להדפסה.

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מספר שרוב חידושיו על מסכתות הש״ס נשרפו בשריפת אזמיר, יא אם תר״א. כן הוא מזכיר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ואת בניו מנוח ויצחק.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, כותב שנדפס בסופו ס׳ „פעלת צדיק לחיים״. בכל הטפסים שהיו לנגד עיני אין ספר כזה בסופו.

253] ספר שבחי הארי שבחי המקובל האלהי הארי... מיום הולדו עד יום אסיפתו... [מאת ר׳ שלמה שלומיל בן חיים, בתרגום לאדינו]. נדפס פעם שנית פה אזמיר בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה... וחבריו... אתן שנת וברכתי אותה לפ״ק [תרל״ח]. 56 דף. °8. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

נדפס לפני כן באזמיר תרכ״ה (עיין לעיל מס׳ 142). — תרגום זה נדפס בפעם הראשונה בקושטאנ־דינה תקכ״ו. (עיין בספרי „רשימת ספרי לאדינו״ מס׳ 834).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרל״ט (1879)

254] ספר זכירה לחיים על האגדה [ההגדה של פסח]. [אזמיר], (תרל״ט). 24 דף. °2. (אותיות רש״י).

נתחבר בידי ר׳ חיים פאלאג׳י. שמו לא נזכר בספר. נדפס בלי שער.

בסוף הספר נדפס: „חיבור האגדה הלזה נדפס בדפוס חדש של כה״ר אברהם פונטרימולי הי״ו

וחברו יעקב פולי העי״א. ותשלם המלאכה בירחא תליתאי ערב חג מתן תורתינו הקדו׳ משנת כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר לפ״ק [תרל״ט].
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

255] ספר חיים לעולם וספר מימר חיים ח״א מא״ח ויו״ד... שו״ת... חיים לעולם... זאת תורת... כמהר״ר חיים מודעי זיע״א... ממני יצאו הדברים מימר חיים... נסים חיים משה מודעי ס״ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס אהרן יאושע די שיגורה נר״ו וחבריו... שנת ועליהם תבא ברכת טוב לפ״ק [תרל״ט]. [2], 153 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר׳ נסים חיים משה מודעי, בן אחיו של ר׳ חיים מודעי, בה הוא מזכיר לשבח את הנדיב יאודה סיד ובניו משה ויעקב.
חלק שני, נדפס שם תרמ״ה. (עיין להלן מס׳ 296).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנות־הדפוס של שני החלקים וכותב: ח״א תרל״ח, ח״ב תרל״ט. וכן הוא משבש את מספר הדפים.

תר״מ (1880)

256] ספר אב״י הנח׳ל... קצת רשימות וחידושים על אגדת בראשית... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... חיים אברהם די שיגורה נר״ו, אתן שנת וברי׳ותיו ברחמים [תר״מ]. (63) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 9 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

257] ספר זכירה לחיים... [על הזוהר] ותקוני הזוהר... במדרש ילמדנו... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... חיים אברהם די שיגורה נר״ו, אתן שנת בסוד ישרים ועדה [לפ״ג, תר״מ] (56) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 69 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
הדף שבראש הספר כולל שער ופתיחת המחבר. חלק שני נדפס שם תרמ״ה (עיין להלן, מס׳ 295).

258] ספר החפץ חיים הרי זה לקט... סעיפי דינים... באיסור והיתר ודיני ממונות... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נפ״ה אזמיר... מתוקה שנת מי האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב [תר״מ] בדפוס ז׳ ציון בנימן רודיטי... (60) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 104 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמה. בשער מזכיר המחבר לשבח את הגביר אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ואת בניו מנוח ויצחק.

259] ספר יעקב סלה... [על התורה בדרך רמז, מאת] יעקב [יפה]. נדפס פה אזמיר... ותשלם המלאכה בין כסה לעשור שנת משגב לנו אלהי יעקב סלה [תר״מ] בדפוס... אברהם פונטרימולי... וחברו יעקב פולי... [2], 131 דף. °2. 30 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י, אזמיר תשרי תר״מ; הקדמת המחבר, בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים יעקב ארדיטי, יהודה מאג׳ה, יעקב אלבעלי ואת בניו חיים משה יפה ואליה יפה.

260] ספר יפה ללב ח״ג... [חדושי דינים על] א״ח [סימן א—תרצז]... י״ד [סימן א—תג]... ממני רחמים נסים פאלאג׳י... נפ״ה [נדפס פה העיר] אזמיר... שנת כמו שחר יפה כלבנה ברה לפ״ק [תר״מ] בדפוס ן׳ ציון בנימן רודיטי... [2], 166 דף. 2°. 33 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמה. — מדף קט ואילך: קונטרס אחרון על א״ח וי״ד; השמטות ותקונים מס׳ אבות הראש ונפש היפה.

שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל״ב; חלק שני בשנת תרל״ו; חלק רביעי בשנת תרמ״ב; חלק חמישי בשנת תרמ״ד; חלק ששי בשנת תרמ״ט; חלק שביעי בשנת תרנ״ג; חלק שמיני בשנת תרנ״ו; חלק תשיעי בשנת תרס״ו (עיין מס׳ 185, 224, 283, 290, 318, 334, 342, 365).

261] ליב׳רו איבראיקו פור טימיל פארה לאס קריאטוראס. אזמירנה, איסטאמפאדו אין לה איסטאמפאריאה די אזמיר, בא סימן אהב״ה תזכ״ר לפ״ק [תר״מ] 5640—1880. 15 עמ׳. 16°. (אותיות רש״י ואותיות מרובעות־מנוקדות).

ספר לימוד ראשית הקריאה.

שמו של המחבר ושמו של המדפיס לא נתפרשו.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

262] ...ספר מנחם אבלים... חידושי דינים מס׳ אחרונים... בה׳ אבלים... הכ״ד... מנחם ס״ט בכמהר״ר שמעון מרדכי זלה״ה. נפ״ה אזמיר... מתוקה שנ׳ת וענוים יירשו ארץ והתענג״ו ע״ל רב שלום [תר״מ] בדפוס ן׳ ציון בנימן רודיטי... [2], 84 דף. 4°. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י, אזמיר כסלו תר״מ; הקדמת המחבר.

פרידברג בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

263] ספר פני יוסף... דרשות על התורה ועל הנביאים ע״ס הפרשיות וההפטרות... [מאת] כמה״ר ישעיה יוסף פונטרימולי זלה״ה... נדפס פה אזמיר... בשנת ויהי ה׳ את יוסף ויט אליו חסד לפ״ק [שם הויה מלא, תר״מ] בדפוס השותפים... אברהם פונטרימולי וח״ר יעקב פולי... [1], 218 דף. 2°. 33 : 22 ס״מ. (אותיות רש״י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המגיה „חתן גם בן ואח להרב המחבר״ שמואל רחמים פונטרימולי. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים חותנו של המחבר רפאל אברהם ליאון ובנו נסים יששכר ליאון.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

264] ספר פר אחד סובב הולך ע״ד... פרקי רבי אליעזר... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... חיים אברהם די שיגורה נר״ו, אתן שנת ויזרח לו השמש [לפ״ג, תר״מ]. (64) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 9 דף. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער: „והבנים בניו [של המחבר]... לוז כסף שלשת אלפים וג׳ מאות את׳ להוציא לאור ג׳ חיבורים הללו״. [זכירה לחיים, אבי הנחל, פר אחד].

265] סדר קדושת היום פארה ימים נוראים דוס פרקים די מוסר קופייאדוס אין לאדינו אונה פארה ראש השנה אקונטיסימיינטו די לה עקידה די יצחק אבינו ע״ה

קי אוזארון עם בני ישראל אה מילדארלה אין איסטי דיאה קי איס פרוב׳יגו גראנדי איסטי דיקלארו די לה עקידה פארה סאלב׳ארמוס די טודו דיזאסטרי אי פור פידרונאר לוס פיקאדוס. אי איל פרק סיגונדו טריזלאדו די לה הפטרה די יונה די מנחת יום הכפורים קי אוזארון אה מילדארלה אין שבת תשובה אי אין יום הכפורים פארה דיספירטאר נואיסטראס קוראסוניש אה טורנאר אין תשובה אי סיר איסקריטוס אין ליב׳רו די וידאס אכי״ר. נדפס פה אזמיר.... מתוקה שנת תרם ידך לפ״ק תר״מ]. 16 עמ׳. °16. (אותיות רש״י).

כולו בלאדינו.

טופס בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

266] ספר קול החיים. זה הקונטריס מדובר בו למי שהגיע להשלים ע׳ שנה ואילך והיתה עמו וקרא בו ביום שנולד מע׳ שנה ואילך... מאמרי הזוה״ק... [מעין תיקון]... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פעם ב׳ פה אזמיר... בדפוס של חיים אברהם דש״ן [די שיגורא נר״ן] (59) [למנין ספרי המחבר שנדפסו], [נדפס בשנת תר״מ לערך]. [1], 35 דף. °12. 14 : 10 ס״מ. (אותיות רש״י).

נדפס בפעם הראשונה באזמיר תרכ״ח. (עיין לעיל מס׳ 169).

מהדורה שנייה זו לא נרשמה על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

267] ספר ג׳ המלמד שערי התלמוד... עזר למורה... (מאת חננ׳א אלחנן חי כהן מרג׳יין). נפ״ה אזמיר, שנת השמ״ש לפ״ג [תר״מ] בדפוס ן׳ ציון בנימין רודיטי... [1], 60 דף. °4. 22 : 16 ס״מ. (אותיות רש״י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; פתיחה מאת המשגיחים והמנהיגים של ת״ת אזמיר המביאים לדפוס. נדפס בפעם הראשונה ברג׳יין תק״ע.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרמ״א (1881)

268] ספר אמרי אמת... דרושים... [מאת] כמהר״ר יעקב אמאדו זכר צדיק וקדוש לברכה... [הובא לדפוס ע״י] דוד בן... המחבר... נדפס פה אזמיר... בשנת להודיעך קשט אמרי אמ״ת לפ״ק [תרמ״א] בדפוס... אברהם פונטרימולי הי״ו. [2], 57 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת בן המחבר המביא לדפוס. בה הוא מזכיר לטובה את אמו, אלמנת המחבר, ג׳ויא סולטאנה, היושבת בירושלים „חגרה בעז מתניה עד כי מצאה קורת רוח להוציא לאור תעלומה תו׳ מר בעלה״.

269] ספר ויוסף אברהם. דיטו ליב׳רו איסטה אורדינאדו אין לאדינו פארה קי טודוס קוראן אין סו מילדאדו. אי איס פור לאס מעלות די יוסף הצדיק... [הוצא לאור בעזרת] הגביר... יוסף די מאיו... [מאת] אברהם פאלאג׳י ס״ט... יוסף פאלאג׳י ס״ט [בני ר׳ חיים פאלאג׳י]. פה אזמיר... אתן שנת ידע את יוסף [תרמ״א] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר״ו. [4], 43, 106 דף. °4. 20 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר' אברהם פאלאג'י; הקדמת ר' יוסף פאלאג'י. החלק השני (106 דף) כולל מעלות יוסף הצדיק בעברית בסדר א"ב מפי סופרים וספרים.

270] ספר חיים טובים... על מדרש שמואל ומדרש שוחר טוב ומדרש משלי... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט. פה אזמיר... שנת כי נאמן שמואל לנביא [תרמ"א] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. (65) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 87 דף. °4. 19 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מודה לנדיבים הארוס אהרן יצחק שלם ואחיו שלמה, שהפרישו מירושת אביהם להדפסת ספר זה וספר „מי החסד" שנדפס אתו. (עיין להלן מס' 274).

271] ספר החיים יודוך הני מילי מחיים (חיים פאלאג'י) פירוש על תהלים [עם הפנים]... נדפס פה אזמיר... בשנת ויברכ"ו א"ת שמך לפ"ג [תרמ"א]. בדפוס השותפים... אברהם פונטרימולי וחברו יעקב פולי... (62) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [8], 192 דף. °12. 16 : 11 ס"מ. (הפנים באותיות מרובעות־מנוקדות והפירוש באותיות רש"י).

שמונת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחה; הודיה למדפיס אברהם פונטרימולי על הגהתו; תפלה בעד החולה; יהי רצון שלפני אמירת תהלים.
מהדורה זו לא נרשמה ברשימת ספרי ר' חיים פאלאג'י של א' פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ' 150). פרידברג, בית עקד ספרים, משבש וכותב: ליחרנו. וכן הוא משבש את מספר הדפים.

272] ספר לוח ארז... על תנא דבי אליהו... בזמן החולי רע... נהגתי בעצמי הולך סגולתא ללמוד עם בני הגדול הוא אברהם נר"ו בהאי ספרא... בזמן שכיבה סמוך לק"ש שעל המיטה... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... אור ר"ח תמוז מתוקה שנת כ"י פוע"ל אד"ם ישל"ם ל"ו לפ"ק [את „לו" אין להביא בחשבון, ועולה תרמ"א]... בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר"ו. (64) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 160 דף. °4. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את דניאל בן אברהם שנתן את הכסף להדפסה. — מעבר לשער הוא מזכיר לשבח את יהודה בן משה סיד „דהשתדל לקרבה אל המלאכה".
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרל"ז, ואת מספר הדפים: 16 דף.

273] ספר מגיד דבריו [פירוש על הגדה של פסח, עם הפנים] מעשה ידי... כמוהר"ר רחמים נסים יהודה די שיגורה זצוק"ל... נדפס פה אזמיר יע"א... בדפוס השותפים אברהם פונטרימולי וחברו יעקב פולי, אתן שנת כ"י אתה תאי"ר נרי לפ"ק [תרמ"א]. [2], 104 דף. °8. 20 : 14 ס"מ. (הפנים באותיות מרובעות־מנוקדות והפירוש באותיות רש"י).

בראש הספר: הקדמת בני המחבר, ר' יצחק שמואל די שיגורה ור' משה די שיגורה, בה הם מודים ליעקב ברזילי שנתן כסף להדפסת הספר.

274] ספר מי החסד... על המכילתא ועל הילקוט... ממני... חיים פאלאג'י ס"ט. פה אזמיר [בשנת תרמ"א] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. (72) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 88—144 דף. °4. 19 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).

מניין הדפים הוא המשך למניין הדפים של ס' „חיים טובים" שנדפס בשנת תרמ"א (עיין לעיל, מס' 270). חלק שני נדפס שם תרמ"ה (עיין להלן, מס' 297).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס של חלק ראשון: תרל"ה. וכן הוא משבש את מספר הדפים.

275] ספר ספרי חיים... על הספרי... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג'י ס"ט... ביום יט לח' זיו שנת כי חסדיך גדול עלי והצלת נפשי לפ"ק [תרמ"א]... פה אזמיר... בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. (63) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 148 דף. °4. 19 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את דניאל בן אברהם שנתן את הכסף להדפסה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 288 דף.

276] ספר עבד אברהם (לר' אברהם פונטרימולי) זכרון בספר ממה שעלה מצודתי בביאור נוסח סליחות ותפלות ימים נוראים יסדתיו, וכפי סדר ארבע קדושות אף עשיתיו, ובחילופי גירסאות מעיוה"ק ממה שהשיגה ידי יד כהה השגתיו, ובקצת שו"ט ממרן אבא ז"ל תמכתיו... אזמיר, בשנת שובה ישראל עד יהו"ה אלהיך לפ"ג [צ"ל לפ"ק, ועולה תרמ"א], זיכני ה' ברחמיו להדפיסו בדפוסי שחנני ה' בצוותא חדא עם... כה"ר יעקב פולי הי"ו. [2], 114 דף. °8. 16 : 11 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, ניתנה באזמיר בחודש מנחם תרמ"א; הקדמת המחבר, מחודש רחמים תרמ"א.

בסוף הספר (מדף קל ואילך): דרוש להספד על בנו של המחבר, הארוס נסים אהרן בכור פונטרימולי, שנפטר ביום טו בשבט תרמ"א.

277] ספר עקב ענוה... [דרושים] מבראשית עד לעיני כל ישראל... וקצת ביאור על הנביאים ועל הכתובים... מעשה ידיו של... כמהר"ר רחמים נסים יאודה די שיגורה זצוק"ל... נדפס פה אזמיר... בשנת ותנו כבוד לתורה לפר"ק [תרמ"א] בדפוס השותפים אברהם פונטרימולי ויעקב פולי... [2], 140 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר; הודעת בני המחבר שגיסם יצחק קורי נתן את הכסף להדפסה.

278] ספר צידה ביום טוב חלק שני סיינדו איל פרימיר ליב'רו... דיקלארי לוס סינקו דברות די לה ליי [דברות ו—י] אין לאדינו... הכ"ד החותם פה אזמיר... בש"א [בשליש אחרון] לחדש אייר... 5641 והוא הצעיר יום טוב [בן יהושע אברהם] קריספין ס"ט. אזמיר, בדפוס השותפים... אברהם פונטרימולי ויעקב פולי, תרמ"א. [4], 120 דף. °4. 19 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר בעברית. — דף קז—קטו: דרוש למתן תורה בעברית. מדף עב ואילך: דברי מוסר למועדים בלאדינו.

חלק ראשון נדפס שם תרל"ז. (עיין לעיל, מס' 242).

חלק זה לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

279] קרית ספר חלק שני פעולת צדיק... רבינו מנחם [בן שלמה] לבית מאיר [המאירי] זצוק"ל... על דיני כתיבת ס' תורה וסדר הקריאה... אשר... הגי'ה אורו בשנת ברכ"ת ה' [תרכ"ב] עם קונטריסי כסא דברכתא...

ובחלק הזה כתב... חסרות ויתרות מבראשית עד לעיני כל ישראל... ואותיות מלופפות ומתויגו'... נדפס פה אזמיר... בשנת אמר"ת אלוה צרופה לפ"ק [תרמ"א]... בדפוס השותפים... אברהם פונטרימולי... יעקב פולי... [4], 108, [2] דף. 4°. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המביא לדפוס אבא משה הכהן נהר, שהדפיס בשנת תרכ"ג את החלק הראשון בצירוף ספרו כסא דברכתא. (עיין לעיל מס' 124). בהקדמה הוא מודה לאביו דניאל הכהן נהר שנתן את הכסף להדפסה. — בסוף הספר נדפס קונטרס זכרון בספר לר' משה זכות.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ה.

חלק ראשון נדפס שם בשנת תרכ"ג ושנית, שם תרמ"ד (עיין מס' 124, 293).

תרמ"ב (1882)

280] ספר אם הבנים ח"ב... [דרושים על ויקרא—דברים מאת] ר' משה... חיים... מצליח... אזמיר... וערבה שנתי לשמרך בכל דרכיך לפ"ק [תרמ"ב] בדפוס ז' ציון בנימן רודיטי... בכמ"ר יאושע משה... [2], 174 דף. 2°. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר יד מרחשון תרמ"א; הקדמת המגיה [=המדפיס]. — חלק ראשון נדפס שם תרל"ג. (עיין לעיל מס' 188).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס של ח"ב: תרל"ג.

281] ספר ויקח אברהם... דרושים... אני המחבר אברהם קורקידי ס"ט. נדפס פה אזמיר... שנת גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב לפ"ג [תרמ"ב]. בדפוס של חיים אברהם די שיגורה. [1], 73 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר ר"ח כסלו תרמ"ב.

בשער מודה המחבר לארבעת בניו חיים משה, דוד, יוסף ונסים, שהשתתפו בהוצאות ההדפסה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 64 דף.

282] ספר חכמה מאין חלק ראשון... דרושים... הכינה וגם חקרה... כמוהר"ר נסים יצחק אלגראנאטי זצוק"ל... נדפס פה אזמיר... בשנת כ"י אתה תאי"ר נרי לפ"ק [תרמ"ב] בדפוס השותפים... אברהם פונטרימולי וח"ר יעקב פולי... [1], 134 דף. 2°. 33 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער נזכרו לטובה שלמה בכור גאלינדוס שנתן את הכסף להדפסה וחתן המחבר משה זיביל.

283] ספר יפה ללב ח"ד... [חדושי דינים] על... מקצת אה"ע וח"מ... [ממני] נסים רחמים... יצחק פאלאג'י... נדפס פה אזמיר... שנת נכון לבי' אשי"ה לפ"ג [תרמ"ב]. בדפוס השותפים כה"ר אברהם פונטרימולי ויעקב פולי... [2], 72 דף. 2°. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמת המחבר.

שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל"ב; חלק שני בשנת תרל"ו; חלק שלישי בשנת תר"מ; חלק חמישי בשנת תרמ"ד; חלק ששי בשנת תרמ"ט; חלק שביעי בשנת תרנ"ג; חלק שמיני בשנת תרנ"ו; חלק תשיעי בשנת תרס"ו. (עיין מס' 185, 224, 260, 290, 318, 334, 342, 365).

284] ספר משה עבד... דרושים... [מאת חיים] משה... קורקידי... פה אזמיר... שנת כל ימי חיי לחזות בנועם ה' לפ"ג [תרמ"ב] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. [2], 116 דף. 4°. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר שבט תרמ"ד. הקולופון: „ותשלם המלאכה ביום 6 לחדש תמוז מהאי שתא למישרים דובב שפתי ישנים לפ"ק [תרמ"ד]."

נדפס אתו בשער מיוחד ספר אחר להמחבר: „פני חמה ... [חדושי דינים] לקוטי בתר לקוטי ... מפי סופרים וספרים" ... 58, [1] דף.

הדף האחרון כולל „התנצלות המגיה" יוסף הכהן.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ז.

תרמ"ג (1883)

285] ספר בית היין ח"א ... דרושים ... אשר דרשתי ... בעוב"י רודיס עיר מולדתי ... כ"ד ... כותב וחותם פה ... ירושת"ו ... שנת ז"ה השע"ר לה' לפ"ק [שם הויה מלא, תרמ"ג] ... רפאל יצחק ישראל ס"ט. נדפס פה אזמיר ... בדפוס ... אברהם [פונטרימולי] ... בן הרב פתח הדביר זלה"ה ... [2], 149 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער והקדמת המחבר, שנכתבה בירושלים בשנת תרמ"ג. בשער נזכר לשבח יוסף בן מצליח נוטריקה, שנתן את הכסף להדפסה.

מדף קמז ואילך: סדר הגיטין שניתנו על ידי.

לא נדפס יותר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ח.

תרמ"ד (1884)

286] ספר אפד בד ... [דרושים מאתי] כמהר"ר דוד פ' ראנסיי"א זלה"ה ... פה אזמיר ... מתוקה שנת תפלה לדוד הטה ה' אזנך עניני לפ"ק [שם הויה מלא, היינו תרמ"ד] בדפוס של חיים אברהם די שיגורא הי"ו. [2], 127 דף. °2. 29 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת נכדי המחבר סעדיא יוסף ן' יקר, אליה אלאזראקי, אזמיר שליש אחרון לחדש אדר תרמ"ד. בה נזכרים לטובה המגיה נסים חיים משה מודעי והמסייעים חיים שלמה אלאזראקי, יוסף ישראל אלאזראקי, יעקב אלאזראקי, דוד אלאזראקי.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים: 120 דף.

287] ספר וימהר אברהם ... [חדושי אגדה בסדר א"ב] ליקוטי בתר ליקוטי ... מפי סופרים וספרים ... פי המדבר ... המחבר ... אברהם פאלאג'י ס"ט. נדפס פה אזמיר, אתן שנת כי זכר את דבר קדשו א"ת אברה"ם עבדו לפ"ג [תרמ"ד] בדפוס ... אברהם פונטרימולי ... (8) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 224, 29 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את אשתו הראשונה שרה נ"ע, אשר „בלילות מנדדת שינה מעיניה להיות ממתנת לי ולתקן הנרות בלומדי ובעשותי החיבור קטן הלזה". — בשער מזכיר המחבר לשבח את המסייעים דוד טאראנטו וחיים יעקב ן' גבאי. „זה הקונטרס אחרון [29 דף] נדפס בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורא נר"ו]."

288] ספר ויקרא אברהם ... על התורת כהנים על ספר ויקרא ... פי המדבר ... המחבר ... אברהם פאלאג'י ס"ט. פה אזמיר ... מתוקה שנת ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל לפ"ג [תרמ"ד] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. (ז) [למספר ספרי המחבר]. [2], 175 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת המחבר.
בשער נזכרו לשבח חיים אליה המכונה מירקאדו מזרחי ובניו יעקב מזרחי ושלמה מזרחי, שנתנו את הכסף להדפסה.

289] ספר יד הנהר והוא קצת דרשות לעט"ר אדוני אבי... כמוה"ר דניאל הכהן נהר זלה"ה בכמו'... יאושע אברהם הכהן נהר ז"ל ואיידי דזוטר סיפחתי עמו קצת דרשות ממני בנו... משה הכהן נהר ס"ט. נדפס פה אזמיר... בשנת ויתן אלהים את דניאל לחסד ולרחמים לפ"ק [תרמ"ד] בדפוס... אברהם פונטרימולי נר"ו. [6], 3—119, [5] דף. °4. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

ששת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת בן המחבר, נכתבה בתירייא, שלהי תשרי תרמ"ה; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר, סיון תרמ"ה. בה נאמר שבן המחבר המו"ל הוא חבר בית דין צפת ומחמת צרה נמצא לפי שעה בתירייא. — חמשת הדפים שבסוף כוללים הספד על המחבר מאת ר' יוסף פאלאג'י.
נדפס ביחד עם ס' „קרית ספר" להרב המאירי, חלק ראשון (עיין להלן, מס' 293).

290] ...ספר יפה ללב ח"ה... [חדושי דינים] על קצת ש"ע ארבעה טורי... [ממני] רחמים נסים יצחק פאלאג'י... נדפס פה אזמיר... שנת ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה לפ"ג [תרמ"ד]. זה פתח השער לבד נדפס בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ו]. [2], 132 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים שער ופתיחת המחבר.
שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל"ב; חלק שני בשנת תרל"ו; חלק שלישי בשנת תר"מ; חלק רביעי בשנת תרמ"ב; חלק ששי בשנת תרמ"ט; חלק שביעי בשנת תרנ"ג; חלק שמיני בשנת תרנ"ו; חלק תשיעי בשנת תרס"ו. (עיין מס' 185, 224, 260, 283, 318, 334, 342, 365).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת־הדפוס: תרמ"ו.

291] ספר יפה תלמוד ח"ב... מחידושי הש"ס... [ממני] רחמים יצחק פאלאג'י... נדפס פה אזמיר... שנת ת'ל'מ'ד'נ'י' חק'י'ד לפ"ק [תרמ"ד] בדפוס... אברהם פונטרימולי... [2], 106 דף. °2. 31 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת המחבר; סוף „השמטות ותיקונים" (המשך מסוף הספר). — חלק ראשון נדפס שם תרל"ו; חלק שלישי נדפס שם תר"ן (עיין מס' 225, 323).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבשת את שנות־הדפוס של כל שלושת החלקים וכותב: ח"א תרל"א, ח"ב תרמ"ב, ח"ג תרנ"ה.

292] ספר כי זה כל האדם ח"א לו אינג'ינייו יין איל מינור אי אריקוז'י אין איל קאסטיגירייו אי דוטרינו... אי טרושי איניל פסוקי תנ"ך אי מאמרים די לה גמרא אי לימודים אי וידויים אי משלים די לוס סי' חכמים... אי איסקאפאר די חולי הנפש וחולי הגוף אי סדר מצות בקור חולים... דינים די נטילה אי דינים די תפלה... [הכל בלאדינו, מאת בן ציון בנימן רודיטי המדפיס]. נפ"ה אזמיר... בדפוס בן ציון בנימן רודיטי... וערבה שנת' הטיב"ה ברצונך את ציו"ן תבנה ח"י לפ"ק [תרמ"ד]. 20, 80, 48 דף. °8. 22 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שם המחבר נרמז בראשי פסוקים ובסופי פסוקים שבסוף הספר.

293] זה שפ'ר ק'ר'ית ספר ח"א על הלכות ס"ת... לרבינו המאירי זלה"ה, נדפס שנית לע"נ [לעילוי נשמת]... כה"ר דוד רחמים הכהן נ"ע בכ"ר אליהו הכהן

...גם אשו״ר נלוה... יד הנהר מתורתו של... אבי... דניאל הכהן נהר זיע״א... נדפס פה אזמיר... בשנת ויתן אלהים את דניאל לחסד ולרחמים לפ״ק [תרמ״ד], בדפוס... אברהם פונטרימולי נר״ו. [2], 41, [10] דף. °4. 20 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים הקדמת המביא לדפוס ר׳ משה הכהן נהר. — עשרה הדפים שבסוף הספר כוללים דרוש־להספד של ר׳ יוסף פאלאג׳י על מות ר׳ דוד רחמים הכהן. חלק זה נדפס בפעם הראשונה שם בשנת תרכ״ג (עיין לעיל מס׳ 124). חלק ב נדפס שם בשנת תרמ״א (עיין לעיל מס׳ 279). — ס׳ „יד הנהר״ עיין לעיל מס׳ 289.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ״ה, ואת מספר הדפים: 114 דף.

תרמ״ה (1885)

294] ספר וישכם אברהם אנכי תקנתי על ספר תהלים קצת רמזים ופירושי׳ [עם הפנים]... אנכי אברהם פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... בשנת אודה ה׳ בכל לבב בסוד ישרי״ם ועד״ה [תרמ״ה]. [8], 336 דף. °12. 17 : 11 ס״מ. (הפנים באותיות מרובעות־מנוקדות והפירוש באותיות רש״י).

שמונת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר (בה מודה המפרש לר׳ אברהם פונטרימולי שהעתיק והגיה את הספר); יהי רצון קודם התהלים ולאחר התהלים.

295] ספר זכירה לחיים ח״ב... על מדרש רבה חמשה חומשי תורה וחמש מגילות... על הגדה של לילי פסחים... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אהרן יאושע די שיגורה נר״ו וחבריו... מתוקה שנת לא ימנע טוב להולכים בתמים [לפ״ג, תרמ״ה]. (57) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 128, 45 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את נסים בן שמואל דאנון ממגנאציאה, שנתן את הכסף להדפסה. הדפים כט—לו (בקונטרס האחרון) כוללים ספרו טועמי חיים על טעמי מצות (ספר 58 למנין ספרי המחבר שנדפסו), שחיבר במקום חיבורו הגדול על ספר החנוך שנשרף בשנת תר״א. בסוף דף כד (בקונטרס האחרון נאמר: „חיבור האגדה הלזה נדפס בדפוס... אברהם פונטרימולי... וחברו יעקב פולי... ותשלם המלאכה... ערב חג מתן תורתינו... משנת... וכעצם השמי״ם לטה״ר לפ״ק״ [תרל״ט]. — חלק ראשון נדפס שם תר״מ. (עיין לעיל, מס׳ 257).

א. פריימאנן (ענייני שבתי צבי, עמ׳ 150) רושם את שנת־הדפוס של „טועמיה חיים״ תרמ״ה, ובאמת נדפס בשנת תרל״ט, אלא שצירפוהו אחר־כך לספר שנדפס בשנת תרמ״ה.

296] ספר חיים לעולם וספר מימר חיים חלק שני אה״ע... שו״ת... חיים לעולם... אשר פעל... כמהר״ר חיים מודעי זצוק״ל... מימר חיים... [ממני] נסים חיים מודעי ס״ט [בן אחיו של הראשון]. נדפס פה אזמיר... בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו, אודה ה׳ בכל לבב בסוד ישרים ועדה לפ״ק [תרמ״ה]. [2], 162 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר השני.

חלק ראשון נדפס שם תרל״ט. (עיין לעיל מס׳ 255).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנות־הדפוס של שני החלקים: תרל״ח—תרל״ט.

297] ספר מי החסד חלק שני... על ילקוט שמעוני... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט... נדפס פה אזמיר... בא סי׳ אשירה לך בנבל עשור אזמרה לך לפ״ג [תרמ״ה] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו.

(72) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 180 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

מעבר לשער מודה המחבר לר׳ חיים אלבעלי המגיה.

בשער נזכרו לשבח אלעזר הילל בן מנוח ז״ל ובניו מנוח ויצחק שנתנו כסף להדפסה, ובני המחבר אשר „לו כסף עוד שלשת אלפים את׳ כדי להשלים הדפסת הס״.

חלק ראשון נדפס שם תרמ״א. (עיין לעיל מס׳ 274).

תרמ״ו (1886)

298] ...ספר אברהם את ידו ח״א... [דרושים] לשבת תשובה... לשבת הלבשה... לשבת זכור... שבת הגדול... חג בחג... פי המדבר... המחבר... אברהם פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר, שנת לך זרוע עם גבורה תעז ידך תרום ימינך לפ״ק [תרמ״ו]... בדפוס... אברהם פונטרימולי... (יוד) [הספר העשירי למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 180, 12 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הודית המחבר למגיה אברהם פונטרימולי; פתיחת הספר.

12 הדפים שבסוף כוללים מפתחות. „אלו המפתחות נדפסו בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו״.

חלק שני נדפס שם באותה שנה. (עיין להלן מס׳ 299).

299] ספר אברהם את ידו ח״ב... [דרושים לכתיבת ספר תורה, להספד, לשמועות, לנשואין, לחנוכת בית כנסת, לשבת תשובה, לשבת הלבשה, לשבת הזכור, לשבת הגדול, לשבת כלה] פי המדבר... המחבר... אברהם פאלאג׳י ס״ט שנת וברצונך תרו״ם קרנינו לפ״ג [צ״ל לפ״ק : תרמ״ו]... בדפוס... אברהם פונטרימולי... (י״א) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 173 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר.

חלק ראשון נדפס שם באותה שנה. (עיין לעיל מס׳ 298).

300] ספר אברהם את עיניו... שיטה על תלמוד בבלי על כל מסכתא ומסכתא מחי׳ הלכות... וחי׳ אגדות... פי המדבר... המחבר... אברהם פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... שנת עיני תמיד אל ה׳ לפ״ג [שם הויה מלא, תרמ״ו] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו. (יב) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 102 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר.

301] הפטרה לתשעה באב ב׳יינדו נוזוטרוס קי טאן קולאיי נו סי טופאן ליג׳ריקוס די לה הפטרה די תשעה באב אין לאדינו... אתן שנת שישו אתה משו״ש כל המתאבלים [תרמ״ו] נדפס פה אזמיר יע״א. 8 דפים. °12. (אותיות מרובעות־מנוקדות).

נדפס מקור ותרגום לאדינו פסוק אחר פסוק.

טופס בבית־המדרש לרבנים בניו־יורק.

לא נזכר על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

302] ספר ויען אברהם... על סדר ד׳ טורים... במאי דהשבתי לשואלי דבר... המחבר... אברהם פאלאג׳י ס״ט. אזמיר, בדפוס חיים אברהם די

שיגורה, תרמ"ו. (ט) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 94 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

כולל שאלות ותשובות. בשער מודה המחבר לגביר שלמה המכונה רבינו אלגראנאטי, שתרם כסף להדפסת הספר לזכר בנו הבחור גרשון אברהם.

בעמ' [2] מזכיר המחבר לשבח את המגיה ר' חיים ב"ר יעקב אלבעלי.

תרמ"ז (1887)

303] איסטוריה אוטומאנו. בלאדינו. פור דוד חזן. אזמיר תרמ"ז. (A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie, I. Istanbul 1937, p. 341).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

304] ספר אשר לאברהם... חידושים וביאורים על האגדה של פסח ובקצת דינים... ופירוש על תיקון הגשם והטל ומגילת שיר השירים ופרקי אבות דמישך שייך מפסחא ועד עצרתא... (ממני אברהם פונטרימולי). נדפס פה אזמיר... ותהי ראשית מלאכתו מוצאי יוה"ק משנת והי"ה באחרי"ת הימים נכון יהיה לפ"ג [צ"ל לפ"ק: תרמ"ז]... בדפוסי אשר נתן לי אלהים... [3], 77 דף. °2. 28 : 19 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר ד תשרי תרמ"ז; פתיחת הספר להמחבר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ב.

305] ספר בגדי יום טוב ח"ב... [חדושים על ד' חלקי שלחן ערוך] פי המדבר... המחבר... יום טוב (בן ר' יהושע אברהם) קריספין ס"ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת והארכת ימ"ם לפ"ג [תרמ"ז] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]. [2], 89 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. — בסוף הספר נדפס דרוש להספד. בסוף הספר (לפני הדרוש): „ותשלם המלאכה בערב שבועות משנתינו התרמ"ז...".

חלק ראשון נדפס שם תרל"ד. (עיין לעיל מס' 195).

חלק זה לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

306] ספר חלקו של יוסף... דרושים... ותשם בסו"ף ליקוטים על ד' טורים... כמה"ר יוסף אמאדו ז"ל... [הובא לדפוס על־ידי] בניו... המשתדלים... והמתנדבים לאדפוס"י הדר"ה... נדפס פה אזמיר... בשנת ז"ה חלק"ו ש"ל יהוס"ף לפ"ק [תרמ"ז] בדפוס... אברהם פונטרימולי הי"ו. [1], 91 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הקדמת בן המחבר חיים אמאדו.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ו.

307] ספר שאלות ותשובות פני יצחק חלק שלישי... אשר השיגה ידי... יצחק משה אבואלעפייא... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אברהם פונטרימולי... בשנת ואל תצל מפי דב"ר אמ"ת עד מאד כי למשפטיך יחלתי לפ"ק [תרמ"ז]. [1], 69 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, תשרי תרמ"ח. חלק זה כולל שאלות ותשובות על חשן משפט.

חלק ראשון נדפס בארם צובה תרל"א; חלק שני נדפס בליוורנו תרמ"ו; חלק רביעי נדפס באזמיר תרמ"ז; חלק חמישי נדפס באזמיר תרנ"ח (עיין להלן מס׳ 308, 350); חלק ששי נדפס בירושלים תרס"ו (ולא: תרס"ה, כפי שמשבש פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו).

308] ספר פני יצחק חלק רביעי... [לקוטי דינים בסדר א"ב] דברי המחבר... יצחק משה אבואלעפייא... נדפס פה אזמיר... בשנת ואמר"ת להם זה האשה אשר תקריבו לה׳ לפ"ק [תרמ"ז]... בדפוס... אברהם פונטרימולי הי"ו. [1], 91 דף. °2, 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

עיין למעלה, מס׳ 307.

תרמ"ח (1888)

309] ספר דרישה מחיים... דרושים... שערי חיים לפ"ק [תרמ"ח] פי הוא המדבר [המחבר]... נסים חיים משה מודעי... נדפס פה אזמיר... בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר"ו. [2], 219 דף. °2, 30:20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר. בה הוא מזכיר לשבח את האשה שרותה אשת יוסף רוזאניס שציותה לפני מותה להדפיס ספר אחד לשמה.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ה.

310] ספר חיים עד העולם... פעולת צדיק... מאריה דאתרא עי"ת תירייא... כמהר"ר חיים ביז"ה זלה"ה... דרושים... כ"ד המגיה... חיים בכר יעקב אלבעלי... נדפס פה אזמיר... שנת אתה תקום תרחם ציון לפ"ק [תרמ"ח] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]. [1], 130 דף. °2, 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל: שער; הסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י, אזמיר סיון תרמ"ח.

חלק שני נדפס שם תרנ"ט. (עיין להלן מס׳ 353).

311] ספר חלק יפה... קצת הערות ופירושים ורמזים... בסדר הפרשיות וחמש מגלות... אתה תקום תרח"ם ציון [ממני] רחמים נסים יצחק פאלאג׳י ס"ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס... אברהם פונטרימולי... שנת ה׳ מנ"ת חלק"י וכוס׳ לפר"ק [תרמ"ח]. [1], 39, 9 דף. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

בשער כותב המחבר שהספר נדפס כדי לספחו אל ספרו של אביו „פני חיים" (עיין מס׳ 312).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת־הדפוס: תרל"ח.

312] ספר פני חיים... על חמשה חומשי תורה... ומול סוף חידושים על חמש מגילות... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס"ט... [נדפס בעזרת האחים] משה עדיס... יצחק עדיס... נדפס פה אזמיר... בדפוס... אברהם פונטרימולי... שנת יהיו לרצון אמר"י פ"י והגיו"ן לב"י לפני"ך לפר"ק [צ"ל לפ"ג, היינו תרמ"ח]. (69) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 95 דף. °2, 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר (נכתבה בטבת תרכ"ח). בה מודיע המחבר שחיבורו הראשון בעניין זה נשרף בשריפה שנפלה באזמיר ביום יא אב תר"א והוא חזר

וכתב את רובו ואף הוסיף עליו חידושים. יחד עם הספר הזה נדפס ס׳ „חלק יפה״ לבנו. (עיין מס׳ 311).

א׳ פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ׳ 150) ואחריו פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, רושמים את שנת־הדפוס: תרנ״ג. והנכון כמו שכתבתי.

313] פרוייקטו די איסטאטוטו אורגאניקו. [הצעה לארגון קהלת אזמיר, בלאדינו, מאת] דוד חזן. אזמיר תרמ״ח.
(A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie, I. Istanbul 1937, p. 341).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרמ״ט (1889)

314] ספר אברהם אזכור... אשר שמתי על סדר א״ב... מחידושים וכללים וציונים... ממני... אברהם פאלאג׳י ס״ט... מתוקה שנת ואברהם זקן בא בימים וה׳ ברך את אברהם בכל לפ״ק [תרמ״ט] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר״ו. (יד) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 101 דף. 2°. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הודית המחבר למגיה ר׳ חיים אלבעלי; פתיחת המחבר.

315] ספר אברהם אנכי... על תנ״ך בכל הארבע ועשרים ספרים. חידושי תורה... מימי הנעורים... ותוכו רצוף דאוסיפה לך מפי סופרים ומפי ספרים... מאת... אברהם פאלאג׳י... נדפס פה אזמיר... שנת בטרם תבוא ואברכהו לפ״ק [תרמ״ט] בדפוס של חיים אברהם דש״ן [די שיגורה נר״ו] (יג) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 227, 99, 89 דף. 2°. 30 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הודית המחבר למגיה ר׳ חיים אלבעלי; פתיחת המחבר.

316] ספר איש מבין... דרושים... אשר פעל ועשה... כמה״ר יאושע שלמה המכונה מירקאדו ארדיט זצוק״ל... נדפס פה אזמיר... מתוקה שנת את פני מבין חכמה לפ״ג [תרמ״ט] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר״ו. [2], 162 דף. 2°. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר׳ חיים ב״ר יעקב אלבעלי שטיפל בהדפסה מטעם בן המחבר ר׳ יצחק ארדיט.
חלק שני נדפס שם תרס״ה. (עיין להלן מס׳ 363).

317] ספר ולבש הכהן [דרושים על התורה, באורים על נ״ך וחדושי־אגדה על מסכתות הש״ס מאת] חיים יאושע אלעזר הכהן חמצי ס״ט. נדפס פה אזמיר... שנת בטרם תבוא ואברכהו לפ״ק [תרמ״ט] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה נר״ו. [2], 286 דף. 2°. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים הראשונים כוללים: שער; כו סעיפים על מדת הענוה.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שמו של המחבר ואת מספר הדפים.

318] יפה ללב חלק הששי [חדושי דינים על א״ח ואה״ע]... אנא... יפ״ה [רחמים נסים יצחק פאלאג׳י] פה אזמיר... אתן שנת והשיב לב אבות

עלי בנים ולב בנים לפ"ג [תרמ"ט]. בדפוס של חיים אברהם די שיגורה. [3], 87 דף. °4. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער קצר; שער מפורט; פתיחת המחבר; השמטות ותיקונים. שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל"ב; חלק שני בשנת תרל"ו; חלק שלישי בשנת תר"מ; חלק רביעי בשנת תרמ"ב; חלק חמישי בשנת תרמ"ד; חלק שביעי בשנת תרנ"ג; חלק שמיני בשנת תרנ"ו; חלק תשיעי בשנת תרס"ו. (עיין מס' 185, 224, 260, 283, 290, 334, 342, 365).

319] **ספר מנת חלקי...** [דרשות והספדים מאתי] **רפאל מאיר חסן** ס"ט. נדפס פה אזמיר... בשנת אני מדב"ר בצדק"ה ר"ב להושיע לפ"ק [תרמ"ט], בדפוס כה"ר אברהם פונטרימולי הי"ו. [4], 176 דף. °8. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר מיום ח"י סיון תר"ד. ונראה שאז התחילו להדפיס את הספר. הדפים א—מד נדפסו על נייר עבה יותר ובדפוס אחר.

בהקדמה כותב המחבר שספר זה הוא אוד מוצל מהשריפה הגדולה שהיתה באזמיר ביום יא מנחם תר"א.

מדף קמט ואילך: מזמורי רפואה, מזמורי־תהלים להתפלל על החולה.

המחבר נפטר באזמיר ביום כה סיון תר"ד. (א' פריימאנן, עיניי שבתי צבי, עמ' 148, סימן קעז).

פרידברג, בית־עקד ספרים, בערכו, משבש את שם המחבר ואת שנת־הדפוס: תרנ"א.

320] **איל נוב'יליסטה.** איזמירנה 5649 ואילך. °2.

לפני נמצאים רק גליונות של שנה 30 (1919) ועליהם נאמר: »אפאריסה סינקו ב'יזיס אה לה סימאנה«.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

321] **ו קונטרה איל אנטיסימיטיזמו. וו מאקסימאס אי ריפ'ליקסיוניס. אימיטאדו פור און איסקריב'אנו ג'ודייו.** ב'יינה [נדפס באמת באזמיר] 1889. 16 ע'. °8. 17 : 12 ס"מ. (אותיות רש"י).

השער נדפס רק על המעטפת.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תר"ן (1890)

322] **ספר זכותיה דאברהם...** דרושים... בחגים ובמועדים... **ותשם בסו'ף קונטריס... אברהם שנית...** שירות מספרי... וימהר אברהם ואברהם אזכור דאספתי... מפי סופרים ומפי ספרים... פי המדבר... **אברהם פאלאג'י** ס"ט. נדפס פה אזמיר... מתוקה שנת ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים לפ"ק [תר"ן] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן] (טו) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [2], 72, 29 דף. °2. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הודית המחבר למגיה ר' חיים אלבעלי; פתיחת המחבר.

323] **ספר יפה תלמוד ח"ג** [חדושי ש"ס] **וספר עין יפה...** בקצת מאמרי עין יעקב... פי המדבר... המחבר... רחמים נסים יצחק פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]... שנת מבוא פתחים תרנ"ה לפ"ג [תר"ן]. [1], 171 דף. °4. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדף שבראש הספר כולל שער ופתיחת המחבר. — בשער נזכר לשבח הרופא יוסף דיל בורגו.

חלק ראשון נדפס שם תרל"א; חלק שני נדפס שם תרמ"ד. (עיין לעיל מס' 225, 291).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנות־הדפוס של כל שלושת החלקים וכותב: ח״א תרל״א, ח״ב תרמ״ב, ח״ג תרנ״ה. וכן הוא משבש את מספר הדפים של חלק זה: 2, 178 דף.

324] ספר לב חיים... שו״ת... על א״ח... פי המדבר... המחבר... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... מתוקה שנת ישבעו בנים והניחו יתרם לפ״ק [תר״ן] בדפוס של חיים אברהם דש״ן [די שיגורה נר״ן]. (70) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 130 דף. °4. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מזכיר המחבר לטובה את הגביר המנוח אלעזר הילל בן מנוח ומעבר לשער את המסייע להדפסה יוסף דיל בורגו ואת בן המחבר יוסף פאלאג׳י „אשר טרח בספר הזה״.

חלק ראשון נדפס בשאלוניקי תקפ״ג; חלק שני נדפס באזמיר תרכ״ט. (עיין לעיל מס׳ 171).

חלק זה לא נרשם ברשימת ספרי ר׳ חיים פאלאג׳י של א. פריימאנן (עניני שבתי צבי, עמ׳ 150).

325] ספר לחם יאודה מדובר בו ענייני נביאים (יאושע שופטים ושמואל ראשון) ובקרבו... דברי מוסר מלוקט מספרי המפרשים... [הכל בלאדינו]. [ממני] יצחק יאודה דידיע אבא ס״ט. פה אזמיר... מתוקה שנת ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא [תר״ן]. (3) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [3], 114 דף. °4. 21 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר (בלאדינו). — שם המדפיס לא נזכר, נדפס תחילה בשאלוניקי תרמ״ח.

מהדורה זו לא נרשמה על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרנ״א

326] ספר חוקי החיים... כמעשה הראשונים... [מעין „חק לישראל״ על התורה]... פי המדבר... המאסף... חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... שנת ותהי חק בישראל [תרנ״א] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה... (71) [למנין ספרי המחבר שנדפסו]. [1], 422 דף. °4. 20 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז״ל שמעזבונו נדפס הספר.

הקולופון: „העוסקים במלאכת הקדש... כמהר״ר חיים אלבעלי נר״ו והבן... כה״ר יאודה אלבעלי הי״ו...״

ספר זה נדפס שם בשנה ההיא גם בצורה אחרת. (עיין להלן מס׳ 327).

מהדורה זו לא נרשמה על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

327] חוקי החיים... [מעין „חק לישראל״ על כל התורה] פי המדבר האיש המאסף חיים פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר, שנת ותהי חק בישראל [תרנ״א] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו. (71) [למנין ספרי המחבר]. [1], 204 דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

בשער מודה המחבר לבנו ר׳ אברהם שסייע לו ומזכיר לטובה את ר׳ אלעזר הילל בכר מנוח שמעזבונו נדפס הספר.

הקולופון: „העוסקים במלאכת הקדש... כמהר״ר חיים אלבעלי נר״ו והבן... כה״ר יאודה אלבעלי הי״ו...״

ספר זה נדפס שם בשנה ההיא גם בצורה אחרת. (עיין מס׳ 326).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש וכותב: ב״ח. ובאמת לא נדפס אלא חלק זה.

תרנ״ב (1892)

328] ספר דברי משה מסובב נתיבות ארבעה טורי ועל מרן מהריק״א זצוק״ל

... פעולת צדיק חד מן קמיא... כמהר"ר משה ן' אדרת זלה"ה, ומשה עלה שמים ביום אחד עשר לח' מנחם... נדפס פה אזמיר... שנת דברי אמת ושלום לפ"ג [תרנ"ב] בדפוס של חיים אברהם דש"ן. [2], 43 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, ניתנה בשליש אחרון לחודש אדר תרנ"ב באזמיר; רשימת האנשים שהשתדלו בהדפסת הספר; הודעה שבסוף הספר חוברו ששה דפים מתורת רבינו חיים יו"ט דאנון ז"ל מזורגוטלו קאסאבה הקרובה לאזמיר, שארית הפליטה מחיבוריו שעלו באש.

בסוף המפתחות קולופון של העתקת הספר (ולא ההדפסה): „נשלם זה הספר ז' ימים לחדש ניסן שנת התצ"ב ליצירה ע"י הפועל במלאכת הקודש מרדכי בן יצחק פציצא נר"ו".

המחבר נפטר באזמיר ביום יא מנחם אב תקי"ח (א' פריימאנן, ענייני שבתי צבי, עמ' 144, סימן עב).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת־הדפוס: תרנ"ז.

ובטופס שבידי מר מ' בניהו נכרך בסופו ס' נתן חיים, שלושה דרושים לשבת תשובה [לר' חיים פאלאג'י], נדפס בלא שער. נדפסו ששה דפים בלבד ונפסק באמצע ההדפסה.

329] ספר כבוד יעקב [קובץ תשובות בעניין קבורת יעקב עקריש מאלג'יר שיצא עליו שם שאיבד עצמו לדעת] זה ספר הדפיס אותו מכיסו וממונו... שלמה די יוסף עקריש... לעשות עילוי לאחיו הקטון... יעקב עקריש נ"ע... אלה דברי [מסדר הספר לדפוס] אפ"י [אברהם פאלאג'י] זוטרי ס"ט. פה אזמיר... שנת תרנ"ב בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]. [2], 78 דף. 4°. 21 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר לר' אברהם פאלאג'י.

כולל תשובות מאת: ר' רפאל מאיר פאניז'ל, ירושלים; ר' חיים בלייח, תלמסאן; ר' רפאל יצחק ישראל ור' יוסף נסים בורלא, ירושלים; ר' שמואל סלאנט, ירושלים; ר' אליהו חי בורג'ל סאליט, תונס; ר' צדוק הכהן, פריז; ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר; ר' אליהו אבואלעפייא; ר' רחמים חיים יאודה ישראל; ר' יוסף פאלאג'י. — בסוף הספר נדפס הספד על יעקב עקריש.

השוה להלן מס' 332.

תרנ"ג (1893)

330] ספר אמר יצחק... על ש"ס בבלי... יתר הפליטה... מוצל מאש... לאחד קדוש... כמהר"ר יצחק אלבעלי זלה"ה... והנה צורף... [דרושים] להרב נכדו... כמהר"ר יאושע יוסף דמ' בכור אלבעלי ז"ל... נדפס פה אזמיר... אתן שנת המאורות הגדולים לפ"ג [תרנ"ג] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]. [2], 41 דף. 2°. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיה ר' חיים ב"ר יעקב אלבעלי. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים אברהם הלוי, חיים מנחם אלגאזי, יעקב חזן.

331] ספר אנ"ך יפה... על קצת פסוקי ארבעה ועשרים... מאשר נמצא אתי... רחמים נסים יצחק פאלאג'י ס"ט. נפ"ה אזמיר... שנת כד הקמח לא תכלה לפ"ג [תרנ"ג] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורה נר"ן]. [2], 207 דף. 4°. 20 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר; השמטות ותיקונים.

בשער מזכיר המחבר לשבח את אלעזר הילל בן מנוח ז"ל, שמעזבונו נדפס הספר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרנ"ב.

332] אתם קשות... סובב הולך... על חבור עצב״ים חזות קשה... כי ידפ׳וס איש... שלמה די יוסף עקריש... לעשות נח״ר לאחיו המנוח סי׳ יעקב עקריש נ״ע לעלוי נשמתו... פי המדבר מגיה הדפוס... יאודה אלבעלי... אזמיר, בדפוס חיים אברהם דש״ן [די שיגורה נר״ן], תרנ״ג. 75, 8, דף. °4. 19 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

כולל תשובות רבנים שונים נגד מעשה רבני והראן שהוציאו את יעקב עקריש מקברו כדי להרחיקו מקברי ישראל, מחשש איבוד־לדעת. — בסוף דרוש להספד על עקריש מאת ר׳ יוסף נסים בורלא. השוה לעיל מס׳ 329.

333] ספר וישב אברהם [לקוטי דינים בסדר א״ב] פעולת צדיק... כמוהר״ר יאושע אברהם קריספין זצוק״ל... [בצרוף] קונטרס אחד משלי שמו יצחק.... על סדר א״ב קצת שו״ת וקצת חידושי דינים. ותשם בסו״ף קצת דרושים... כ״ד... יצחק קריספין ס״ט [בן המחבר הראשון]. נדפס פה אזמיר... בדפוס של חיים אברהם דש״ן [די שיגורה נר״ן] (בשנת התרנ״ג ליצירה). [3], 52, 107, [1], 53—57, [1] דף. °2. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שלושת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת ר׳ יצחק קריספין משנת התרנ״ג ליצירה. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים דוד חודארה, האחים חיים ושלמה בני אברהם רודיטי וחיים חכים.

ר׳ יאושע אברהם קריספין נפטר באזמיר טו תמוז תרט״ו והספידו ר׳ חיים פאלאג׳י (חלקם בחיים, דרוש ז להספד; א׳ פריימאנן, עיניני שבתי צבי, עמ׳ 140, סימן קפה).

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

334] ספר יפה ללב חלק שביעי... [חדושי דינים על ד׳ חלקי שלחן ערוך, ובסופו] קצת דרושים... [ממני] המחבר... רחמים נסים יצחק פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... שנת ולישרי לב שמחה לפ״ג [תרנ״ג] בדפוס של חיים אברהם דש״ן [די שיגורה נר״ן]. [2], 74 דף. °2. 30 : 21 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; השמטות ותיקונים; פתיחה.

שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל״ב; חלק שני בשנת תרל״ו; חלק שלישי בשנת תר״מ; חלק רביעי בשנת תרמ״ב; חלק חמישי בשנת תרמ״ד; חלק ששי בשנת תרמ״ט; חלק שמיני בשנת תרנ״ו; חלק תשיעי בשנת תרס״ו. (עיין מס׳ 185, 224, 260, 283, 290, 318, 342, 365).

335] ספר כוכב מיעקב... חשבון די תקופות ומולדות [בלאדינו]... דיטו ליב׳רו פ׳ואי אדיריסאדו אי לאדינאנדו מאתי... יעקב עוזיאל... החותם פה העירה דורגוטלו קאסאבה... שנת התרנ״ג ליצירה... [אזמיר] לה פריס ב׳ טאטיקיאן. [5], 104, [1] ע׳. °8. 19 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

חמשת העמודים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר׳ אברהם פאלאג׳י, אזמיר תמוז תרנ״ג; הקדמת המחבר בלאדינו.

תרנ״ד

336] ז׳ורנאל די לינדה. רומאנסו איזמוביינטי. אימיטאדו דיל פ׳ראנסיז פור אליקסאנדר ז׳ גיאת. (פ׳ולייטון די לה „בואינה איספיראנסה״). איזמירנה, 5654—1894. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

לפני נמצאים רק הקונטרסים הראשונים, עד עמ׳ 28.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

337] ספר פדה את אברהם... פסקי דינים ע"ס א"ב... המחבר אנא... אברהם פאלאג'י... נדפס פה אזמיר... שנת השקט ובטח עד עולם לפ"ג [תרנ"ד] בדפוס של חיים אברהם דש"ן [די שיגורא נר"ן]. (טוב) [היינו הספר הי"ז לספרי המחבר שנדפסו]. [2], 115, 10 דף. 2°. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר.

עשרת הדפים שבסוף כוללים: שיירי הספר „יפה ללב" על אורח חיים מאת ר' רחמים נסים יצחק פאלאג'י.

בסוף הספר (דף קיב) מודה המחבר לר' חיים אלבעלי ולבנו ר' יהודה אלבעלי שהגיהו את הספר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרנ"ט.

תרנ"ה (1895)

338] ספר אמונת אברהם דיטו ליב'ריקו אב'יזה איל ירא שמים קי טוב'ן סי' די אברהם אע"ה אי לוס נסים קי לי איזו איל שי"ת... (מאת בכור חיים רפאל חאביף). נדפס פה אזמיר... שנת טוב ה' לכל ורחמיו על מעשיו [תרנ"ה]. 16 דף. 8°. 18 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).

שם המחבר חתום בסוף ההקדמה. — הספר כולו בלאדינו. — שם המדפיס לא נזכר.

פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שם הספר, משמיט את שם המחבר ומשבש את שנת הדפוס: תר...

תרנ"ו (1896)

339] אלף בית אין לינגואה איבראאיקה (לשון הקדש) אל אווז די לוס תלמידים דיל אוריינטי. אידיסיון סיגונדה... סולו ב'ינדידור... רפאל קורייאל... איזמירנה, איסטאמפאריאה ג. טאטיקייאן, אידיטור, 5656 [תרנ"ו]. 56 ע'. 8°. 16 : 12 ס"מ. (אותיות מרובעות־מנוקדות ואותיות רש"י).

בראש הספר הקדשת המדפיס מיום 1 אגוסטו 1874 (זמן הדפסת המהדורה הראשונה).

שום מהדורה של ספר זה לא נרשמה על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

340] אידיסיון איספיסיאל די לה בואינה איספיראנסה אה לה אוקאזיון דיל ב'ינטיסינקין אניב'ירסאריו די סוס פ'ונדאסיון. דיריקטור־פרופרייטאריו אהרן די יוסף חזן. 1896—1871, 5656—5631. סמירנה 1896—5656. 60 עמ', דף אחד. 2°. 36 : 25 ס"מ. (אותיות רש"י).

חוברת מיוחדת במלאת 25 שנה לקיום העתון. כוללת גם פורטריטים שונים.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

341] ספר יוסף את אחיו... ע"ס א"ב [אות א—ה] אסיפת דינים ליקוטאי נינהו מספרן ש"צ [של צדיקים]... פ"י המדבר... המחבר... יוסף פאלאג'י ס"ט... נדפס פה אזמיר... בדפוס... מרדכי [בן] יצחק בארקי הי"ו בשנת ש ש ו"ן ושמחה ימצא בה לפ"ק [תרנ"ו]. [2], 41 דף. 2°. 30 : 21 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המחבר.

בסוף הספר מודה המחבר לבנו ר' בנימין פאלאג'י שסייע לו להדפיס את הספר.

342] ספר יפה ללב חלק שמיני וספר יפה לעינים [הראשון כולל חדושי דינים על ד' חלקי שלחן ערוך ודרושים, והשני חדושים על מסכתות הש"ס]..

[ממני] המחבר... רחמים נסים יצחק פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... בדפוס של מרדכי די יצחק בארקי הי״ו. [שנת הדפוס מרומזת בשער במלים „כי ש ש ו ״ן לבי המה לי״, היינו תרנ״ו]. [1], 46, 51 דף. °2. 30:23 ס״מ. (אותיות רש״י).

שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל״ב; חלק שני בשנת תרל״ו; חלק שלישי בשנת תר״מ; חלק רביעי בשנת תרמ״ב; חלק חמישי בשנת תרמ״ד; חלק ששי בשנת תרמ״ט; חלק שביעי בשנת תרנ״ג; חלק תשיעי בשנת תרס״ו. (עיין מס׳ 185, 224, 260, 283, 290, 318, 334, 365). חלק זה לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

343] איל מיסיריט ז׳ורנאל טורקו־ישראלית אפאריסיינדו דוס ב׳יזיס אה לה סימאנה (ישראלית אפאריסיינדו איל מיירקוליס די קאדה סימאנה). דיריקטור ריספונסאבלי: אליקסאנדר ן׳ גיאת. איזמירנה, תרנ״ז ואילך. °2.

לפני נמצאים: שנה 8 (5664); שנה 9 (5665); שנה 12 (5668); שנה 14 (5670).

344] קונדאנאדו אה טריס סימאנאס די פריזיון. נוב׳יללה אינידיטה. פור יוסף רומאנו. איזמירנה, יולייו 1896, אימפרימיריאה בארקי. 42, [1] עמ׳. °12. (אותיות רש״י).

טופס בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

345] ס׳ שמו אברהם ח״ב... על הפסיקתא... לקח טוב אשר ייסד רבינו טוביה זצוק״ל... אימא סיפא... דרושים... בכל מועדיא... פי המדבר... המחבר... אברהם פאלאג׳י ס״ט. אתן שנת לעיני קו״ה א״ל ה׳ חז״ק ויאמ״ץ לב״ך וקו״ה א״ל ה׳ [שם הויה פעמיים מלא, היינו תרנ״ו]... נדפס פה אזמיר... בדפוס של מרדכי די יצחק בארקי הי״ו. [2], 78, 84 דף [שני הדפים האחרונים מסומנים בטעות: גם, מד]. °2. 31:22 ס״מ. (אותיות רש״י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר להמחבר, ערב פורים תרנ״ו. בה הוא מזכיר לשבח את המגיה ר׳ חיים אלבעלי.
84 הדפים שבסוף הספר כוללים דרושים.
חלק ראשון על מאמרים בעניין אברהם אבינו בש״ס ומדרשים, נדפס בשאלוניקי תרכ״ו.

346] ספר תהלים עם ויכתב משה... [ממני] חיים משה חסן ס״ט... שנות מספר יאתיו תרנ״ו... נדפס פה אזמיר... בדפוס חדש של הארוס... מרדכי יצחק בארקי הי״ו. [8], 216 דף. °8. 17:11 ס״מ. (הפנים באותיות מרובעות־מנוקדות עם טעמים, והפירוש באותיות רש״י).

שמונת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המפרש; יהי רצון לאמירת תהלים.

תרנ״ז (1897)

347] ליב׳רו די מוראל אל אוזו די לאס איסקולאס דיל אוריינטי... איזמירנה 1897 [תרנ״ז] אימפרימיריאה מרדכי די יצחק בארקי, מדפיס ומוכר ספרים. [3], 64 ע׳. °8. 18:13 ס״מ. (אותיות רש״י).

על המעטפה: „סי ב׳ינדי... אין לה בוטיקה דיל סי׳ ן׳ ציון מלמד... לה קוב׳ירטורה איס אימפרימידה אין לה טיפוגראפיאה ג. טאטיקייאן״.
נדפס שנית שם בשנת תרע״ג לערך. (עיין להלן מס׳ 380).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

348] ריגולאמינטו די אדמיניסטראסיון די לה קומונידאד ישראלית די איסמירנה. איג'ו באשו לה אלטה פרוטיקסיון די... איל סולטאן עבדול חאמיד ב'... אי קון לה אפרוב'אסיון די... אברהם פאלאג'י... נואיסטרו גראן ראבינו. איסמירנה, איסטי ג. טאטיקייאן. 5657 [תרנ"ז]. 22, [1] 4. °8. 20 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

„תקנות הנהלת הקהילה הישראלית באזמיר". — השער לא נדפס אלא על המעטפת בלבד.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרנ"ח (1898)

349] כולל אזמיר. קואינטו רינדידו די לה אניאדה 5657. איסמירנה, תשרי 5658 [תרנ"ח]. 30 ע'. °8. 21 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

„כולל אזמיר" [קהילת אזמיר]. דין־וחשבון לשנת תרנ"ז. — השער לא נדפס אלא על המעטפת. שם המדפיס לא נזכר.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

350] ספר פני יצחק חלק חמישי... שו"ת על א"ח ויו"ד ואה"ע וח"מ אשר כוננו ידי... יצחק משה אבואלעפייא ס"ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת את פני מבין חכמה לפ"ק [תרנ"ח] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. [4], 231 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

ארבעת הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת ר' אברהם פאלאג'י, אזמיר תרנ"ז; הקדמת המחבר. בה הוא מודה לחיים משה לנייאדו שנתן את הכסף להדפסה.
חלק ראשון נדפס בארם צובה תרל"א; חלק שני נדפס בליוורנו תרמ"ו; חלק שלישי וחלק רביעי נדפסו באזמיר תרמ"ז (עיין לעיל מס' 307, 308); חלק ששי נדפס בירושלם תרס"ו.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ"ח.

תרנ"ט (1899)

351] הגדה אור במושבותם עם דינים ותרגום לאדינו. אזמיר [תר"ס]. 70 דף. °8.

על־פי דיינארד, עתיקות יהודה, עמ' 18, ושם לא נרשמה שנת־הדפוס; פרידברג, בית עקד ספרים, הוצאה שניה, עמ' 261, מס' 33.

352] ספר ואברהם זקן... פירורים [דברי אגדה]... על סדר א"ב... מול סוף... דרושים... [ממני] אברהם פלאג'י... נדפס פה אזמיר, בדפוס חיים אברהם די שיגורה, תרנ"ט. [2], 31, 51 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; פתיחת הספר.
51 הדפים שבסוף הספר כוללים דרושים.
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את מספר הדפים.

353] ספר חיים עד העולם... דרושים... בשבתות דרגלא... אשר פעל... מארי דאתרא עי"ת תירייא... כמהר"ר חיים ביז'ה זלה"ה... נדפס פה אזמיר... אתן שנת כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם [שם הויה מלא, תרנ"ט] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. [2], 148 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הסכמת המגיה ר׳ חיים אלבעלי. בה הוא מזכיר לשבח את המסייעים להדפסה אליה ביז״ה ובניו שמואל, יצחק, יעקב ודוד.
חלק ראשון נדפס שם תרמ״ח. (עיין לעיל מס׳ 310).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת הדפוס: תרמ״ח.

תרס״א (1901)

354] אנג׳ילינה דיל אמור. לה ב׳ידה די אונה דיסגראסייאה. פ׳ולייטון דיל „מיסיריט״ 1901—5661 איזמירנה. 64 ע׳. 8°. 18 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).
בראש השער: ביבליאוטיקה דיל „מיסיריט״.
„מלאך האהבה. חיי אומללה״. סיפור בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

355] ב׳ינגאנסה די מואירטה. נוב׳יללה מויי איזמוב׳יינטי. פ׳ולייטון דיל „מיסיריט״. 1901—5661 איזמירנה. 24 ע׳. 8°. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).
בראש השער: ביבליאוטיקה דיל „מיסיריט״.
„נקמת מתה״ סיפור בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

356] פינטו די אמסטירדאם. קואינטו היסטוריקו ג׳ודייו. פ׳ולייטון דיל „מיסיריט״ 1901—5661 איזמירנה. 32 ע׳. 8°. 18 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).
בראש השער: ביבליאוטיקה דיל „מיסיריט״.
„פינטו מאמשטרדם, סיפור היסטורי־יהודי״ מחיי היהודי בהולאנד, בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

357] איל קוריאו די ליון. דראמו אין סינקו אקטוס אי אוג׳ו טאבלוס. טראדוסידו דיל פ׳ראנסיז פור אלבירט ז׳ עזרה. ב׳יינה [נדפס באמת באזמיר בדפוס אפרים מלמד], 1901 [תרס״א]. 96 ע׳. 8°. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).
„הדאר של ליון. דראמה בחמש מערכות ושמונה תמונות״. בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרס״ג (1903)

358] ספר עיני יצחק... על מאמרי אגדות הש״ס... נותר מן האש מקונטריס מלא וגדוש וקצת שו״ת ודרושים... אשר פעל ועשה... כמהר״ר יצחק דמתקרי רבינו אלבעלי זלה״ה... נדפס פה אזמיר... אתן שנת ומפרי העץ אשר בתוך הגן לפ״ג [תרס״ג] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי״ו. [2], 81 דף. 2°. 30 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).
שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיהים נכדי המחבר ר׳ חיים ב״ר יעקב אלבעלי ור׳ משה אלבעלי.
המחבר נפטר באזמיר ביום י׳ אלול תר״ב. (א׳ פריימאנן, עניני שבתי צבי, עמ׳ 148, סימן קעה).

תרס״ד (1904)

359] לה אמאנטי דיל אוב׳ראדור (רומאנסו). ב׳יינה [נדפס באמת באזמיר בדפוס אפרים מלמד] 1904 [תרס״ד]. [1] דף, 40 ע׳, [1] דף. 8°. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„אהובת הפועל". סיפור בלאדינו המראה על התועלת שבמלאכה. — השער נדפס רק על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

360] בוקייטו די איסטורייאס I. ו קונסיז'וס די אמיגוס. II נוטאס ז'יאוגראפיקאס. III מאקסימאס אי ריפ'ליקסיוניס. ב'יינה, Imprimerie N. Herberg [נדפס באמת באזמיר, בדפוס אפרים מלמד, ושם המדפיס בדוי] 1904 [תרס"ד]. 24 ע'. °8. 15 : 12 ס"מ. (אותיות רש"י).

בראש השער: סוסיידאד לוס אמאטוריס די לה קולטורה.
„צרור סיפורים" בלאדינו. — השער לא נדפס אלא על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

361] אונה מאטאנסה טיררי'בלי. טריזלאדאדה דיל פ'ראנסיז פור. I. M. ב'יינה [נדפס באמת באזמירנה בדפוס אפרים מלמד, לערך תרס"ד]. 523 ע'. °8. 18 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

„רצח נורא [סיפור] מתורגם מצרפתית" ללאדינו. השער לא נדפס אלא על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

362] איל קומירסיו פור מאאיסטרו אלביר טאריקה (אב'וקאטו)... אימפרימיריאה פ'ראנקוס... איזמירנה, 1904 [תרס"ד]. [2] דפים, 396 ע'. °8. 18 : 12 ס"מ. (אותיות רש"י).

„המסחר". ספר־לימוד על דרכי המסחר בשלשה חלקים, בלאדינו. — „דידיקאדו אה לה אליאנסה ישראלית אוניב'ירסאל..."
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרס"ה (1905)

363] ספר איש מבין ח"ב... דרושים... אשר פעל ועשה... כמהר"ר יהושע שלמה המ' מירקאדו ארדיט זצוק"ל... נדפס פה אזמיר... אתן שנת ותרב חכמת שלמה לפ"ג [תרס"ה], בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. [2], 123 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

שני הדפים שבראש הספר כוללים: שער; הקדמת המגיה ר' חיים ב"ר יעקב אלבעלי, שטיפל בהדפסה מטעם בן־בנו של המחבר שלום דמת' בכור ארדיט.
חלק ראשון נדפס שם תרמ"ט. (עיין לעיל מס' 316).
פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו, משבש את שנת־הדפוס: תרנ"ה.

364] ספר ויקרא יצחק... כסדר הפרשיות [מויקרא ואילך] וקצת דרושים... הגם שיירות מן הגמרות אגדתא ושמעתא... [מאת] רחמים נסים יצחק פאלאג'י... בן... חיים... אזמיר, בדפוס חיים אברהם די שיגורא, קרוב ה' לכל קראיו לכל אשר יקראהו באמת לפ"ק [שם הוי"ה מלא, ועולה תרס"ה]. [2], 42, 40 דף. °2. 30 : 20 ס"מ. (אותיות רש"י).

הדרוש האחרון הוא מיום יט כסלו התרס"ו וכנראה נסתיים הספר אז בדפוס.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרס"ו (1906)

365] ספר יפה ללב חלק ט' [כולל חדושי־דינים בשלחן־ערוך אורח חיים]...

על פאת השלחן... קצת דרושים... [ממני] רחמים נסים יצחק פאלאג׳י ס״ט. נדפס פה אזמיר... אתן שנת... הללויה אודה ה׳ בכל לבב בסוד ישרים לפ״ק [תרס״ו] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה. [2], 18, 67 דף. °2. 31 : 20 ס״מ. (אותיות רש״י).

שאר החלקים נדפסו שם: חלק ראשון בשנת תרל״ב; חלק שני בשנת תרל״ו; חלק שלישי בשנת תר״ם; חלק רביעי בשנת תרמ״ב; חלק חמישי בשנת תרמ״ד; חלק ששי בשנת תרמ״ט; חלק שביעי בשנת תרנ״ג; חלק שמיני בשנת תרנ״ו. (עיין מס׳ 185, 224, 260, 283, 290, 318, 334, 342).

תרס״ח (1908)

366] לה בוז דיל פואיב׳לו. דיריקטור פרופריאיטאריין ז׳וזיף רומאנו. איזמירנה 5668 ואילך. °2. 45 : 32 ס״מ. (אותיות רש״י).

לפני נמצא רק גליון אחד: שנה 6, גליון 38 (13 אלול 5674 — 4 סיפטימברי 1914).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרס״ט (1909)

367] מאלדיג׳ה. רומאנסו טריזלאדאדו דיל פ׳ראנסיס. איזמירנה 5669 [תרס״ט] ליברירייאה [אי איסטאמפאריאה] אפרים מלמד. 221 ע׳. °8. 18 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

„מקוללת. רומאן מתורגם מצרפתית״ ללאדינו. — השער לא נדפס אלא על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

368] איל קיסמיט פואיטה. ז׳ורנאל די ריאיר אי די בורלאר. אליקסאנדר ן׳ גיאת לו׳ ביריז׳י... סופלימינטו דיל „מאזאלוזו״. איזמירנה 5669. °2. 34 : 23 ס״מ. (אותיות רש״י).

עתון לצחוק ולבדיחה.
לפני נמצאים גליונות שנה ראשונה מס׳ 1—25 (7 תשרי — 10 אלול 5669).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תר״ע (1910)

369] באיירא ם. ז׳ורנאל פוליטיקו ליטיראריין אי אומוריסטיקו ג׳ודיאו־איספאנייול... אפאריסו דוס ב׳יזיס אה לה סימאנה... רידאקטור אין קאפו בכור חנה. דיריקטור־פרופריאיטאריין באייראם אבואב׳. איזמירנה 5670. °2. 45 : 31 ס״מ. (אותיות רש״י).

לפני נמצא רק גליון 27 של שנה ראשונה (13 סיון 5670).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

370] לה בוז די אזמיר. דיריקטור־פרופריאיטאריין בכור חנה. איזמירנה 5670. °2. 31 : 24 ס״מ. (אותיות רש״י).

לפני נמצא גליון אחד: שנה 5, מס׳ 48 (7 תשרי 5676 — 15 סיטימברי 1915).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

371] איל גיאון ריב׳יסטה מנסואל אורגאנו דילה אסוסיאסיון דילוס ב׳יז׳וס אילב׳וס דילה אליאנסה ישראלית אוניב׳ירסאל. סיקריטאריו די רידאקסיון מ.

אדוט. אדמיניסטראטור ח. קוריאל. סמירנה, אימפרימיריאה איל נוב׳יליסטה, °2.
ראיתי אניי 1 נומירו 1 (אינירו 1910) — אנייו 3 נומירו 7 (ז׳וליייו 1913).
כל גליון כולל גם מדור בצרפתית.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

372] ליב׳רו די אינסטרוקסיון ריליג׳יוזה. טראדואיזידו אי קומפואיסטו פור איסקולאס ג׳ודיאס פור יעקב קאבולי פרופ׳יסור די איבריאו אין לה איסקולה דילה אליאנסה ישראלית. איזמירנה, (אימפרימיריאה איל פריגונירו), 5670 [תר״ע]. 61, [2] ע׳. °8. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).
„ספר לימוד הדת, מתורגם ומחובר לבתי־הספר היהודיים״ בלאדינו.
מהדורה שניה של ספר זה נדפסה שם בשנת תרפ״ד. (עיין להלן מס׳ 412).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרע״ג (1913)

373] לה איז׳ה די שלמה איל פירליר׳ו. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד... איזמירנה... [בשנת תרע״ג לערך]. 208 ע׳. °8. 19 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).
„בת שלמה סוחר־הפנינים״. סיפור בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

374] איסטוריה טימירוזה די און איז׳ו מוי׳ פריסיוזו. קוארטינה אידיסייון... איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד 5673 [תרע״ג]. 64 ע׳. °8. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).
„סיפור נורא על בן יקיר״ בלאדינו. — השער לא נדפס אלא על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

375] איסטורייה אינטיריסאנטי די איל אימפיראדור באזיל איל סיגונדו אי איל רבי או און מארידו אינטרי דוס מוז׳יריס. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד... איזמירנה [בשנת תרע״ג לערך]. 142 ע׳. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).
„סיפור... על הקיסר והרבי או בעל אחד בין שתי נשים״. שם הספר על המעטפת: „איל אימפיראדור או איל רבי או און מאריד׳ו אינטרי דוס אמוריס״.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

376] לה ביליה די לה מואירטי. טריזלאדאדו דיל פ׳ראנסיס... אימפרימיריאה אפרים מלמד איזמירנה [בשנת תרע״ג לערך]. 32 ע׳. °16. 13 : 11 ס״מ. (אותיות רש״י).
„כדור המות. מתורגם מצרפתית״. סיפור בלאדינו. בראש השער: „נוב׳יללה״. — עמ׳ 31: בדיחות.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

377] אונה ב׳ינגאנסה סאלבאז׳י. אאוטור: דניאל באלאנסי. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד... איזמירנה 5673 [תרע״ג]. 95 ע׳. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„נקמה פראית". סיפור בלאדינו. על המעטפת: „לה אירמוזה איסטורייה די לה ב׳ינגאנסה סאלב׳אז׳י". לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

378] גראטג׳יללה די לאמארטין [Alphorse de Lamartine]. ריזומידו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת. איזמירנה, (איסטאמפאריאה „איל מיסיריט") 1913—5673. 157 ע׳. 8°. 19 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

תרגום לאדינו של הספר.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

379] דיסטירראמיינטו אי אינטירראמיינטו די נאפוליאון פרימירו. דיספואיס די נאפוליאון דיל 1815 אל 1871. פ׳ולייטון דיל מיסיריט נו׳ 41 אנייו 17. איזמירנה 5673 [תרע״ג] אימפרימיריאה „איל מיסיריט". 14 ע׳. 8°. 20 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

„גלותו וקבורתו של נאפוליאון הראשון". בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

380] ליב׳רו די מוראל אל אוזו די לאס איסקולאס דיל אוריינטי. סי ב׳ינדי... אין לה ליבריריאה אפרים מלמד... איזמירנה [ונדפס בבית־דפוסו בשנת תרע״ג לערך]. 64 ע׳. 8°. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„ספר מוסר. לשימוש בתי־הספר במזרח", בלאדינו. השער לא נדפס אלא על המעטפת.
הוצאה קודמת נדפסה שם תרנ״ז. (עיין לעיל מס׳ 347).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

381] ליב׳רו די פאסאטיימפו אי אינסטרוקסיון. [איזמירנה, בדפוס אפרים מלמד, בשנת תרע״ג לערך]. 32 ע׳. 8°. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„ספר שעשועים ולימוד". כולל משלים ובדיחות בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

382] לוס מאס אינטיריסאנטיס קואינטוס דילה אירמוזה איסטורייה די מיל אי אונה נוג׳י. טריזלאדאדו דיל פ׳ראנסיס פור דניאל באלאנסי. (נואיב׳ה אידיסייון). ב׳ולום פרימירו (—טריסירו). איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד... איזמירנה, 5673 [תרע״ג]. 832 ע׳. 8°. 19 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

„הסיפורים המעניינים ביותר של... אלף לילה ולילה. תרגום מצרפתית" ללאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

383] נאפוליאון פרימירו סו פ׳אמילייה, סו ג׳יקיס, סוס באטאלייאס אי סו קאאידה. פ׳ולייטון דיל מיסיריט נו׳ 40 אנייו 17. איזמירנה 5673 [תרע״ג] אימפרימיריאה „איל מיסיריט". 14 ע׳. 8°. 20 : 14 ס״מ. (אותיות רש״י).

„נאפוליאון הראשון, משפחתו, ילדותו, מלחמותיו ומפלתו". בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

384] לה סאלב׳אסיון. איסטורייה מויי אינטיריסאנטי. איסטאמפאדו אין לה ליב׳ריריאה דיל סי׳ אפרים מלמד איזמירנה 5673 [תרע״ג]. 63 ע׳. 8°. 14 : 11 ס״מ. (אותיות רש״י).

„התשועה, סיפור" מחיי היהודים בגרמניה, בלאדינו.
עמ' 62—63: „סאלה די פאסאטיימפו", בדיחות.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

385] איל פיג'ון סאלב'אדור. איסטורייה מויי קורייוזה טריזלאדאדה דילה לינגואה אלמאנה. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה דיל סי' אפרים מלמד [בשנת תרע"ג לערך]. 32 ע'. °8. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).
„הגוזל המושיע. סיפור . . . מתורגם מגרמנית", בלאדינו. — עמ' 29—32: בדיחות.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

386] פרוג'יסו ב'ירבאל די לאס ריאונייונים דיל מיג'ליס עומומי די לאס סידוטאס טיניזדאס אין איל 19 אלול, אין איל 10 כסליו 5672, אין איל 12 טבת, אין איל 8 תמוז 5673. איסמירנה, אימפרימיריאה איל נוב'יליסטה, [תרע"ג]. 61 עמ', [3] דפים. °8. 22 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

387] איל קואינטו דיל נס די חנוכה, ג'ונטוס לה איסטורייה די לה בולה ג'ואיקה. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה דיל סי' אפרים מלמד איזמירנה 5673 [תרע"ג]. 16 ע'. °8. 22 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).
„סיפור נס חנוכה יחד עם סיפור יהודית", בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

388] קומפלאס די פורים פור ריקונטאר איל נס די פורים... איסטאמפאדאס די נואיב'ו... אי אג'ונטימוס אונה קומפלה אין קואטרו לינגואס [תחלתה: אנחנו נברך את יה] פור סי' אהרן ששון נ"ע. איסטאמפאדו אין לה אימפריריאה דיל סי' אפרים מלמד... 5673 [תרע"ג]. 32 ע'. °8. 18 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

389] און קרימין סאלב'אזי. פובליקאדו אין איל ז'ורנאל „איל ז'ודייו" אנייו 4 די קונסטאנטינופלה. איסטאמפאדו אין לה אימפרימיריאה אפרים מלמד... איזמירנה... [בשנת תרע"ג לערך]. 320 ע'. °8. 19 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).
„הפשע הפראי". סיפור בלאדינו. נדפס חוברות־חוברות (נו' 1—20).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

390] איל ריי די לאס מונטאנייאס. ריזומידו פור אליקסאנדר ן' גיאת. איזמירנה 1914—1913 — 5674. 91 עמ'. °8. (אותיות רש"י).
סיפור. — טופס בבית־המדרש לרבנים בניו־יורק.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרע"ט (1819)

391] ליב'רו־ג'ורנאל די לה גיררה ג'יניראל. אימפיסאדה אין אגוסטוס 1914 אי איסקאפאדה אין אוקטובריו 1918 (ריגאלו פור פסח 5679—1919).

נוטאס ריקוז׳ידאס אי איסטאמפאדאס פור אליקסאנדר ן׳ גיאת. איזמירנה, בדפוס „איל מיסיריט״, 2 ואדר 5679 — 4 מארסו 1919. 79 עמ׳. °2. 32 : 24 ס״מ. (אותיות רש״י).

„ספר־יומן של המלחמה הכללית״, בלאדינו. — בראש השער: איל מיסיריט. ז׳ורנאל ישראלית פ׳ונדאדו אין 5657. פאטרון־ריספונסאבלי אי רידאקטור אין קאפו אליקסאנדר ן׳ גיאת. איזמירנה.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תר״פ (1920)

392] לה אלמאניה סו פאסאדו, סו פריזינטי, סו אב׳יניר. טריזלאדאדו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל „איל מיסיריט״. איזמירנה, 1920 ג׳ולייו — תמוז 5680. 15 עמ׳. °16.

„גרמניה, בעבר בהוה ובעתיד, תרגום . . .״
טופס בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

393] הגדה פור לוס גבירים נואיב׳וס. קומפואיסטה פור אליק־סאנדר ן׳ גיאת אה לה אוקאזיון די פסח 5680. סופלימינטו דיל מיסיריט נו׳ 22. איזמירנה, [בדפוס העתון „איל מיסיריט״ תר״פ]. 16 עמ׳. °8. 15 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„הגדה על הגבירים החדשים״. פרודיה בלאדינו בנוסח הגדה של פסח.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

394] טריזורוס די לה גיררה או סוב׳יניריס, פ׳אטוס, אניקדוטאס, פ׳אנטאזיאס אי ביירב׳וס פ׳ינוס. ריקוז׳ידוס פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל איל מיסיריט. די אינטרי 200 אה 300 נומירוס די לה ריביסטה פאריזייאנה לאס אנאליס. איזמירנה [בדפוס העתון „איל מיסיריט״], סיון־מאייו 5680—1920. 64 עמ׳. °8. 19 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„אוצרות המלחמה, או זכרונות, מאורעות, אניקדוטות, דמיונות ודבורים יפים, מלוקט . . . מתוך המאסף הצרפתי . . .״ בלאדינו. — שני העמודים האחרונים כוללים: מודעית.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

395] עקדת יצחק איל סאקריפ׳סייו די יצחק. איסקריטו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל „איל מיסיריט״. 1920 סיפטימברי — אלול 5680... אזמיר [בדפוס העתון איל „מיסיריט״]. 13 ע׳. °8. 19 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

סיפור עקדת יצחק בחרוזים, בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרפ״א (1921)

396] איל אב׳יניר די ארץ ישראל. ארץ ישראל איניריקיסידו מיזו דיל פורטו די חאייפה. איסקריטו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל „איל מיסיריט״. איזמיר [בדפוס העתון „איל מיסיריט״] 1920 נוב׳ימברי — כסליו 5681. 16 ע׳. °8. 18 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„עתידה של ארץ ישראל״, בלאדינו.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

397] אלמה די קוליב׳רה. [ספור בלאדינו]. פרימה (—טריסירה) פארטי... אימפרימיריאה איל נוב׳יליסטה איזמירנה 1921—6851 [צ״ל 5681]. 516 ע׳. °8. 16 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

398] ב׳ייזה נואיב׳ה טיירה פור בנימין טיאודור הרצל. אידיטאדו פור לה אימפרימיריאה בן סנייור. איזמירנה 5681 [תרפ״א]. 323, [1] ע׳. °8. 21 : 15 ס״מ. (אותיות רש״י).

תרגום לאדינו של Altneuland. שמו של המתרגם לא נתפרש.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

399] לה נאב׳יז׳יקה בלאנקה אי גואירקיזיקו פריטו. איסקריטו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת, דיריקטור דיל ז׳ורנאל איל מיסיריט. איזמירנה, מאיו 1921—5681 אייר. 38 עמ׳. °8. (אותיות רש״י).

סיפור. — טופס בגנזי בית־המדרש לרבנים בניו־יורק.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

400] סוב׳ינירים דיל מילדאר. איסטודייו ב׳ירדאדירו די לו קי סי פאסאב׳ה און טיימפו. איסקריטו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל „איל מיסיריט״. איזמירנה [בדפוס העתון „איל מיסיריט״] 1920 דיסימברי — כסליו 5681. 16 ע׳. °8. 18 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

„זכרונות מן ה׳חדר׳. מחקר אמיתי מימים עברו״ בלאדינו.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

401] פירלאס דיל תלמוד או ריקוז׳ימיינטו די לאס מיז׳וריס פאלאב׳ראס אי קונסיז׳וס דיג׳וס אין איל תלמוד... ריקוז׳ידו אי אידיטאדו פור אליקסאנדר ן׳ גיאת דיריקטור דיל ז׳ורנאל „איל מיסיריט״. איזמירנה [בדפוס „איל מיסיריט״] 5681 — 1921. 8, 14, 9—183 ע׳. °8. 19 : 13 ס״מ. (אותיות רש״י).

„סניני התלמוד או לקט מטובי המאמרות והעצות שבתלמוד״, בלאדינו.

402] ז׳ודיקס. טריזלאדאגו [!] דיל פראנסיס פור ייומטוב בידרשית. פארטי פרימה (— סיגונדה). אידיטאדו אין לה ליב׳ריריאה [ונדפס בדפוס] אפרים מלמד... איזמירנה 5682 [תרפ״ב]. 314 ; 288 ע׳. °8. 17 : 12 ס״מ. (אותיות רש״י).

„ז׳ודיקס [ספור] מתורגם מצרפתית״ ללאדינו. — החלק השני נקרא: לאס קאפאסידאדיס די זודיקס. — יצא חוברות־חוברות, עם שער מיוחד לכל חוברת: החלק הראשון ב־22 חוברות והשני ב־19 חוברות. המקור: Arthur Bernède & Louis Feuillade, Judex.

לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרפ״ב (1922)

403] חברנו יוצא אחת לשבוע. העורכים: חבר תלמידים. תלמוד התורה אזמיר. אזמיר, בדפוס בן סיניור, תרפ״ב. °2. 2 דפים בכל גליון. 29 : 22 ס״מ. (אותיות רש״י).

שנה א, גליון א יצא־לאור ביום כ כסלו תרפ״ב.

הגליון האחרון הוא גליון ט״ו ובו הודעה על הפסקת העתון לפי שעה לרגל סגירת בית־הספר

מחמת מחלות השוררות בעיר, עם הבטחה שהעתון יתחדש בראשית שנת תרפ"ג, אבל לא נתחדש. החל בגליון ה נקרא: חברנו, שבועון לילדים.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

404] טראדוקסיון ליברי די 35 פואיזיאס איבראאיקאס די ראש השנה כפור אי סליחות. איג'ה פור ראובן אליהו ישראל איקס רבינו אי חזן די לה קומונידאד ישראלית־ספרדית די קראיוב'ה אין רומאניאה אי אקטואלמינטי גראן רבינו די רודיס. [אזמירנה], (אימפי איל נוב'וליסטה), 5682 [תרפ"ב]. 79, [1] ע'. °8. 19 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).
„תרגום חפשי של 35 פיוטים עבריים לראש השנה„ כפור וסליחות" ללאדינו.
תוספת לספר זה עיין להלן מס' 405.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

405] סופלימינטו אה לה טראדוקסיון ליב'רי די לאס פואיזיאס איבראאיקאס די ראש השנה אי כפור. איג'ה פור ראובן אליהו ישראל רבינו אי חזן די לה קומונידאד ישראלית ספרדית די קראייוב'ה אין רומאניאה... אימפ. „פראנקוס" איזמירנה [תרפ"ב ?]. 8 ע'. 22 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).
„תוספת לתרגום החפשי של פיוטים עבריים לראש השנה וכיפור". (לעיל מס' 404). — השער לא נדפס אלא על המעטפת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

406] מאריטה או אמור פ'ידיל. פרימה (—סיגונדה) פארטי. איזמירנה, אימפ. איל נוב'ליסטה, 5682—1922. 308 עמ'. °8. 16 : 12 ס"מ. (אותיות רש"י).
סיפור. נדפס חוברות־חוברות (נו' 1—22), עם שער מיוחד לכל חוברת.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

407] מי כמוך ואין כמוך, מי דומה לך ואין דומה לך. [פיוט מאת ר' יהודה ב"ר שמואל הלוי, מתורגם ללאדינו ע"י הרב ראובן אליהו ישראל]. [אזמירנה תרפ"ב ?]. 3—10 ע'. 22 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).
נראה שחסר כאן השער.
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

תרפ"ג (1923)

408] איל מונדו Journal hebdomadaire. פאטרון אי רידאקטור אפרים שוחמי. איזמירנה 5683—5684. °2. 31 : 24 ס"מ. (אותיות רש"י).
לפני נמצא רק גליון אחד: שנה א, מס' 17 (14 כסלו 5684).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

409] משה רבינו. ריקוז'מיינטו די לוס מאס אפריסיאבליס איסטודייוס אי נוטאס איסקריטוס סוב'רי איל גראנדי פרופ'יטה. רידיז'ידו פור אליקסאנדר ן' גיאת דיריקטור דיל ז'ורנאל „איל מיסיריט". איזמירנה, [בדפוס העתון „איל מיסיריט"] 1923—5683. 72 ע'. °8. 17 : 13 ס"מ. (אותיות רש"י).
„משה רבינו. מלוקט מהחקירות והרשימות החשובות ביותר על גדול הנביאים", בלאדינו.

תרפ"ד

410] פרקי אבות קון טראדוקסיון ליבירה אין ז'ודיו־איספאניול אי פידאסוס די מוראל, מאקסימאס אי פואיזיאס די ראובן אליהו ישראל גראן ראבינו די רודיס. (איזמירנה, אימפרימיריאה בן סיניור, ניסן 5684). [4], 111 עמ'. °8. 21 : 15 ס"מ. (הטכסט באותיות מרובעות, הלאדינו באותיות רש"י).

לפני השער תמונת מנשה ישראל נ"ע (אחיו של המתרגם).
שם המדפיס לא נזכר אלא על המעטפה השמאלית.
הקדמת המתרגם נכתבה בניסן [תרפ"ד] 5684, לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

411] אימפריסיונים אי ריפליקסיונים [מאמרים ושירים בלאדינו] פור חזקיה פראנקו. אזמיר, בדפוס Mechroutiyet, 1924.
(A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatalie, I. Istanbul 1937, p. 342).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

412] ליב'רו די אינסטרוקסיון ריליג'יוזה. קומפואיסטו פור יעקב קאבולי פרופיסור די איבריאו אין לה איסקולה דילה אליאנסה ישראלית. רודיס 5684 סיגונדה אידיסיון. [אזמיר, בדפוס אפרים מלמד]. 56 ע'. °8. 17 : 14 ס"מ. (אותיות רש"י).

„ספר לימוד הדת" בלאדינו.
מהדורה א נדפסה שם בשנת תר"ע. (עיין לעיל מס' 372)
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

חסרי שנת־דפוס

(עיין גם לעיל מס' 373, 375, 376, 380, 381, 385, 389).

413] רחל אין איל קונב'ינטו. [סיפור מעובד ללאדינו על־פי Diderot, La Religieuse] על־ידי אהרן בן יוסף חזן. אזמיר [תרל"ו לערך].
(A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie I. Istanbul 1937, p. 341).
לא נרשם על־ידי פרידברג בבית עקד ספרים.

414] דון שלמה אברבנאל. סיפור בלאדינו. אזמיר.
(A. Galanté, Histoire des Juifs d'Anatolie I. Istanbul 1937, p. 341).

415] פי' על התורה להגאון רבינו אפרים זלה"ה. [אזמיר, בדפוס בן־ציון רודיטי, אחר שנת תרי"ז]. 44 דף. °4. 19 : 15 ס"מ. (אותיות רש"י).
נדפס בלא שער. לא נגמר בדפוס. החלק הנדפס מגיע עד ראשית פרשת תצוה.

מפתח שמות הספרים

אבות הראש 125, 244
אב״י הנחל 256
איל אב״יניר די ארץ ישראל 396
אבני צהר 76
אברהם אזכור 314
אברהם אנכי 315
אברהם את ידו 298, 299
אברהם את עיניו 300
אברהם במחזה 170
אברהם שנית 322
אגדת אליהו 50
אהבה תזכר 180
אוצר נחמד 42
אור במושבותם 351
אור גדול 59
אור לי 194
אור לישרים 74
אורים גדולים 59
אות הברית 144
אות היא לעולם 97, 134
אות לישועה 219
אותיות רבי עקיבא 155
אחי וראש 84
לה איז״ה דיל שלמה איל פירלירו 373
איז״ץ מויי פריסיזו 374
אימפיראדור באויל איל סיגונדו 375
אימפריסיונים אי ריפליקסיונים 411
איסטוריה אוטומאנו 303
איסטורייאה . . . אוספידאל רוטשילד 213
איש מבין 316, 363
לה אלמאניה 392
אלמה די קוליב׳רה 397
אלף בית 339
אם הבנים 188, 280
לה אמאנטי דיל אוב׳ראדור 359
אמונת אברהם 338
אמר הכהן 144
אמר יצחק 330
אמרי אמת 268
אנג׳לינה דיל אמור 354
אנ״ך יפה 331
אפר בד 286
אצבע קטנה 220
אצר בינה 76
אשר לאברהם 304
אשר לשלמה 221
אתם קשות 332

באייראם 369
באר לחי 17
בגדי יום טוב 195, 305
לה בואינה איספיראנסה 77, 176, 340
לה בוז די איזמיר 370
לה בוז דיל פואיב׳לו 366
בוקייטו די איסטורייאס 360
בטרם בקר 66
ב״יזה נואיב״ה טיירה 398
לה בילייה די לה מואירטי 376
ב״ינגאנסה די מואירטה 355
אונה ב״ינגאנסה סאלב׳אזי 377
בינה לעתים ולוח השנים 91
בית אהרן 120
בית דין 37
בית ועד 37
בית הזבח 80
בית היין 285
בן אברהם 222
בן אוני 43
בן הרמה 214
בן יאיר 230
בן שלמה 92
בני אהרן 12
בקורים 53
ברוך מבנים 156
ברכת מועדיך לחיים 157, 177
בתי כהונה 37

גולל אור 38
גופי הלכות 13
איל גיאון 371
גנזי חיים 178
גראטג׳יללה 378

דבר אליהו 187
דבר המשפט 196
דברי משה 328
דובב שפתי ישנים 10
דון שלמה אברבנאל 414
דיסטיראמיינטו . . . די נאפוליאון פרימירו 379
דמשק אליעזר 231
דרישה מחיים 309
דרך צדקה 197

האח נפשנו 172
הגדה פור לוס גבירים נואיב׳אס 393
הגדה של פסח 87, 273, 351

הדר עזר 135
הוראה דבית דין 181
הליכות אלי 9
הפטרה לתשעה באב 301

ואברהם זקן 352
ובחרת בחיים 198
והוכיח אברהם 116, 232
ויוסף אברהם 269
ויחי יעקב 245
ויכתב משה 346
וימהר אברהם 287
ויען אברהם 302
ויקח אברהם 281
ויקרא אברהם 288
ויקרא יוסף 233
ויקרא יצחק 364
וישב אברהם 333
וישכם אברהם 294
ולא עוד אלא 89
ולבש הכהן 317

זבח פסח 126
זהר 117
זהר חדש 158, 246
ז'ודיקס 402
ז'ורנאל די לינדה 336
זכות ומישור 83
זכותיה דאברהם 322
זכירה לחיים 254, 257, 295
זכר עשה 145
זכרון בספר 279
זכרנו לחיים 182
זקן שמואל 54
זרע אברהם 31

חברה קדושה של בקור חולים 86
חברנו 403
חוט של חסד 136
חוקי החיים 326, 327
חיי וחמרא 137
חיים ביד 189
חיים וחסד 39
חיים ומזון 158, 246
חיים ומלך 199
חיים ושלום 98, 183
חיים טובים 270
החיים יודוך 271
חיים לגופא 200
חיים לעולם 255, 296
חיים לראש 87
חיים עד העולם 310, 353
חיים שנים 108
חיים שנים ישלם 123, 192
חינא וחסדא 127, 159, 234
חכמה מאין 282
חלק יפה 311
חלקו של יוסף 306
חלקם בחיים 201
חמד אלהים 44
חמדת ימים 23, 27, 28
חנך לנער 118, 184
חנן אלהים 39
חסד לאברהם 67
החפץ חיים 258
חקות החיים 190

טועמיה חיים 286
טראדוקסיין די פואיזיאס איבראיקאס 404, 405
טריזורוס די לה גירירה 394

יביא מפריו 247
יד אהרן 35, 55, 68
יד הנהר 289
יד ימין 103
ידו בכל 152
יוסף את אחיו 341
יוסף לקח 20, 21, 29, 34
ייטב לב 160
ימי שלמה 202
ימצא חיים 121, 216
יסד המלך 146
יסודות דקדוק לשון הקדש 88
יעקב בעזרו 223, 235
יעקב ישמח 235
יעקב סלה 259
יפה ללב 185, 224, 260, 283, 290, 318, 334, 337, 342, 365
יפה לעינים 342
יפה ענף 236
יפה קול 46
יפה תלמוד 225, 291, 323
ספר יצירה 45, 72
יקהיל שלמה 138
יקר תפארת 73
ישמח חיים 203
ישמח לב 161, 248
ישמח משה [בושאל] 14
ישמח משה [גאליפוליטי] 162
ישרי לב 173
ישרש יעקב 17

כבוד יעקב 329
כוכב מיעקב 335
בולל איזמיר 349
כור לזהב 152
כי זה כל האדם 292
כל החיים 204
כנסת הגדולה 6, 11, 24, 32
כסא דברכתא 124
כפר לחיים 163, 216
כתובות [לחג השבועות] 2

לב חיים 171, 324
לב נשבר 249
להפסקה גדולה 30
לוח ארז 272
לחיים בירושלם 250
לחם יהודה 325
לחם רב 7
ליב׳רו איבראיקו 261
ליב׳רו־ג׳ורנאל די לה ג׳ירה 391
ליב׳רו די אינסטרוקסיון ריליג׳יוזה 372, 412
ליב׳רו די מוראל 347, 380
ליב׳רו די פאסאטיימפו אי אינסטרוקסיון 381
לימוד לר״ח אב 251
לקוטי אמרים 93
לקט הזהר 237
לשון למודים 51
לשון ערומים 57

מאורעות עולם 71
אונה מאטאנסה טירריב׳לי 361
מאיר בת עין 52
מאלדיג׳ה 367
מאקסימאס אי רים׳ליקסייוניס 321
מארייטה או אמור פידיל 406
מגיד דבריו 273
מגלה צפונות 99, 105, 109
מגן אבות 60
מדרש אליהו 61
מדרש תלפיות 40
איל מוג׳אג׳ו אבאנדונאדו 238
איל מונדו 408
מוסר השכל 79
מועד לכל חי 110
מזבח אליהו 153
מי החסד 274, 297
מי כמוך ואין כמוך 407
מיל אי אונה נוג׳ 382
מים טהורים 56
מימר חיים 255, 296
לוס מיסטיריוס די לוס ג׳ודיוס 215
מיסיריס 343
מכתב לחזקיהו 164
מלאכת שמים 186
המלמד 267
מנורת המאור 239
מנחם אבלים 262
מנת חלקי 319
מעיל צדקה 25
מעם לועז [בראשית־שמות, כולי] 129, 130, 139
מעם לועז [עקדת יצחק, כולי] 132
מעם לועז [סוף שמות—במדבר, מאגריסו] 139, 147, 154
מעם לועז [דברים, ארגומיטי] 165
מעם לועז [יהושע, מיטראני] 174
מעם לועז [אסתר, פונטרימולי] 128
מעשה אברהם 94
מעשה רב 112
מצא חן 85
מצה חיים 132
מקור ברוך 3
מקור החיים 111
מקראי קדש 18
מר דרור 22
מרכבת המשנה 70
משא חיים 205
משה עבד 284
משה רבינו 409
משנת דרבי אליעזר 240
משנת רבי אליעזר 187

לה נאב׳יז׳יקה בלאנקה 399
נאדר בקדש 45, 72
נאות יעקב 69
נאפוליאון פרימירו 383
איל נוב׳ילישטה 320
נחמד למראה 100, 113
נכח השלחן 166
נפש היפה 244
נפש יתירה בשבת 244
נפש כל חי 206
נפש שפלה 244
נתן חיים 328

איל סאלב׳אדור 226
לה סאלב׳אסיון 384
לוס סאלמוס 90
סדר הלימוד לליל שבועות והו״ר 26, 48
סדר עבודה והודאה 216
סוב׳יניריס דיל מילדאר 400

ספרא דבי רב [ר״י קורקיס] 58
ספרי חיים 275

עבד אברהם 276
עבודה והודאה 216
עבודת ישראל 41
עין יהוסף 36
עין יוסף 15
עין יפה 323
עיני דוד 148
עיני העדה 122, 131
עיני יצחק 358
עיני כל חי 252
עמודי חיים 217
ענף עץ 236, 241
עץ החיים 19
עקב ענוה 277
עקדת יצחק [גיאת] 395
עקדת יצחק [כולי] 127
ערכי הכנויים 38, 52

פדה את אברהם 337
איל פיג׳ון סאלב׳אדור 385
פינטו די אמסט׳רדאם 356
פירלאס דיל תלמוד 401
פירוש רבינו אפרים 415
פני חיים 312
פני חמה 284
פני יוסף 263
פני יצחק 307, 308, 350
פנים במשפט 191
פר אחד 264
פרוג׳יסו ב׳ירבאל 386
פרוייקטו די איסטאטוטו אורגאניקו 313
פרקי אבות 410
פרקי רבי אליעזר 227
פרת יוסף 167
פתח הדביר 95, 123, 192

צדק ומשפט 207
צדקה חיים 208
צדקה לחיים 193
צוואה מחיים 168
צור יעקב 149
צידה ביום טוב 242, 278
צמח צדיק 33

קדושת היום 265
איל קואינטו דיל נס די חנוכה 387
קול ברכה ושלום 150
קול החיים 169, 266
קול יעקב 62
קול רנה 119
איל קומירסיו 362
קומפלאס די פורים 388
קונדאנאנדו אה טריס סימאנאס 344
קונטרה איל אנטיסימיטיזמו 321
קונטרס הזכרונות [חזן] 173
קונטרס הזכרונות [טולידו] 187
איל קוריאו די ליון 357
איל קיסמיט פואיטה 368
קציר החטים 179
קרא מקר״ה 78
קרבן מנחה 16
און קרימין סאלב׳אזי 389
קרית ספר 124, 279, 293

ראה חיים 140
ראש יוסף 1, 4
רוב דגן 167
רוח חיים 228, 243
רחל אין איל קונב׳ינטו 413
ריגולאמינטו [קהלת אזמיר] 348
איל ריי די לאס מונטאנייאס 390
רני ושמחי 209
רפואה וחיים 210
רפואות 141

שאלות ותשובות [ר״מ בוטון] 8
שבות יעקב 34
שבחי האר״י 142, 253
שבחי רשב״י 235
שבט מוסר 63, 106
שומע תפלה 101
שועת עניים 82
שותא דינוקא 114
שיירי כנסת הגדולה 11
שירה חדשה 115
שלחן המלך 133
שמו אברהם 345
שמו יצחק 333
שמו משה 211
שמחה לאיש 107
שמע שלמה 5
שנות ימין 96, 151
שעות עניים 82
שערי התלמוד 267
שערי מזרח 81
שפת אמת 10
שפתי רננות 119

תאיר נרי 218
תהלים 90, 294, 346
תוכחת חיים 212
תוכחת מגולה 47
תועפת ראם 64
תורה נביאים וכתובים 75
תושע יהודה 103
תגופה חיים 175
תעצומות לעם 229
תפלת בית עלמין 143
תקון לליל ל"ג לעומר 49
תקון קריאה לכל לילה ויום 65
תקוני הזהר 102
ספר התקונים 102

מפתח שמות המחברים

אבא, יצחק בן יהודה 247, 325
אבואלעפייא, חיים 17, 18, 19, 20, 21, 29, 34, 39
אבואלעפייא, יצחק משה 249, 307, 308, 350
אבוהב, יצחק 239
אדוט, מ. 371
אדרת, משה 328
אהרן ן' חיים 55
אהרן צבי בן משה יהודה 76
אישפראנסה, גבריאל 19
אישקאפה, יוסף בן שאול 1, 4
אלבעלי, יהודה 332
אלבעלי, יהושע יוסף 330
אלבעלי, יעקב 235
אלבעלי, יצחק 330, 358
אלגאזי, יוסף 10
אלגאזי, ישראל יעקב 69
אלגאזי, משה 10
אלגאזי, נסים שלמה 10
אלגאזי, שלמה בן אברהם 5, 9, 13
אלגראנאטי, נסים יצחק 282
אליהו בן אברהם שלמה הכהן 25, 40, 50, 61, 63, 71, 89, 99, 105, 106, 109, 122, 131, 136, 152, 153
אליעזר לאזי בן יוסף 240
אלישר, יעקב שאול 127
אלפאנדארי, אהרן בן משה 35, 55, 68, 70
אלפאנדארי, יוסף 167, 233
אמאדו, דוד 148
אמאדו, יוסף 306
אמאדו, יעקב 268
אפרים (רבינו) 415
ארגואיטי, יצחק בן שמריה 165
ארדיט, יהושע שלמה 127, 159, 234, 316, 363
אריאש, חיים יוסף הכהן 119
אריאש, רחמים אריה אברהם הכהן 119
אשכנזי, נסים אברהם 94, 100, 113
אשכנזי, שלמה 92

באלאנסי, דניאל 377, 382
בוטון, אברהם 7
בוטון, מאיר בן אברהם 8
בונומו, יהודה 85
בורלא, יוסף נסים 332
בושאל, משה דיי 14
בידרישית, ייומטוב 402
בי"ה, חיים 310, 353
ביקייאם, מאיר בן חליפה 38, 52, 78
בן גיאת: עיין: גיאת
בנבנשת, יהודה 104
בנבנשת, יוסף בן משה 10
בנבנשת, משה 10
בנבנשתי, חיים בן ישראל 6, 11, 24, 32
בנימין זאב בן דוד 43
בשאן, חזקיה מרדכי בן שמואל חיים 53, 56, 86

גאטיניו, אליקים בן יצחק 64
גאליפוליטי, שבתי בן חיים משה 162
גאמיל, יצחק נסים 17, 39
גיאת, אליקסאנדר 336, 343, 368, 378, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 400, 401, 409

דנציג, אברהם 101

הרצל, תיאודור 398

ויטאל, שמואל ב"ר חיים 123, 192

זאבי, אברהם ישראל 59, 74
זכות, משה 38, 279

חאביף, בכור חיים רפאל 338
חאביף, יעקב 245
חאגיז, יעקב ישראל בן שמואל 16
חאקו, אליה 85
חזן, אהרן בן יוסף 226, 238, 340, 413
חזן, דוד 303, 313
חזן, חיים דוד 160, 173
חזן, יוסף בן אליהו 15, 36
חזן, יוסף רפאל 173
חיים יהודה אברהם 84

חיים כלב 2
חמוי, אברהם בן רפאל 172
חמצי, חיים יהושע אלעזר 317
חנה, בכור 369, 370
חסון, אהרן 3
חסון, שלמה 3
חסן, חיים משה 346
חסן, רפאל מאיר 319

טאריקה, אליביר 362
טאריקה, חזקיה שמואל 114, 115
טארסה, חיים שלמה 108
טובייאנה, אברהם בן שלום 66, 67
טולידו, אליעזר די 187

יהודה ב"ר שמואל הלוי 407
יונה גירונדי 63
יעבץ, בכור יעקב בן חיים משה 149
יעבץ, ברוך 57
יעבץ, ברזלי בן ברוך 51, 57
יפה, יעקב 223, 259
יפה, שלמה אשכנזי 221
יפה, שמואל אשכנזי 46
יצחק בן יהודה הכהן (רפאפורט) 37
יצחקי, אברהם 31
ישראל, מיכאל יעקב 96, 103, 151
ישראל, ראובן אליהו 404, 405, 407, 410
ישראל, רפאל יצחק 285

כהן, חנניא אלחנן חי 267
כולי, יעקב בן מכיר 129, 130, 132, 139

לאמארטין, אלפונס די 378
לבטון, חיים מרדכי 166
לפפא, אהרן 12

מאגולה, חיים יום טוב 47
מאגריסו, יצחק בן משה 147, 154
מאירי, מנחם בן שלמה 124, 279, 293
מדיני, חיים חזקיה 164, 194
מודעי, חיים 255, 296
מודעי, נסים חיים משה 255, 296, 309
מזרחי, בכור נסים יעקב 156
מזרחי, חיים מאיר 214, 230
מיטראני, רחמים מנחם 174
מנחם בן שמעון מרדכי 196, 220, 262
מצליח, חיים משה 188, 280
מרדכי הכהן 144
משה בן מימון 141

נג'ארה, ישראל 2, 25
נהר, דניאל הכהן 289, 293
נהר, משה בן דניאל הכהן 124, 279, 289, 293
נסים הכהן 227

סיד, אברהם בן משה 179
סיד, ליאון 146

עוזיאל, חיים אברהם 111
עוזיאל, יעקב 335
עוזיאל, יצחק 155
עוזיאל, משה 39
עוזיאל, רפאל 77, 81
עוזיאל, שלמה 236, 241
עזרא, יוסף בן חיים משה 133
עזרה, אלבירט 357
עטייא, יצחק הלוי 167
עטייא, מרדכי 22

פאלאג'י, אברהם בן חיים 116, 206, 232, 243, 269, 287, 288, 294, 298, 299, 300, 302, 314, 315, 322, 329, 337, 345, 352
פאלאג'י, חיים 87, 88, 110, 121, 137, 140, 157, 158, 163, 168, 169, 171, 175, 177, 178, 183, 189, 190, 193, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 212, 216, 217, 228, 243, 246, 250, 252, 254, 256, 257, 258, 264, 266, 270, 272, 274, 275, 295, 297, 312, 324, 326, 327, 328
פאלאג'י, יוסף 269, 293, 341
פאלאג'י, רחמים נסים יצחק בן חיים 125, 185, 224, 225, 244, 260, 283, 290, 291, 311, 318, 323, 331, 334, 337, 342, 364, 365
פאלומבו, נסים 236
פאפו, אליעזר בן שם טוב 231
פארדו, משה 181, 207, 211
פונטרימולי, אברהם בן חיים בנימין 118, 184, 229, 276, 304
פונטרימולי, חיים בנימין 95, 123, 192
פונטרימולי, ישעיה יוסף 191, 263
פונטרימולי, רפאל חייא 128
פינצי, אברהם 237
פראנג'י, חיים מנחם 161, 248
פ'ראנסייא, דוד 286
פראנקו, חזקיה 411
פרחי, יצחק 83
פרחיא, נסים רפאל בן יעקב הכהן 197
פרץ, נסים 215
פרץ, רפאל חיים בנימן 182

צונצין, משה בן יהושע 38
צורייאנו, נסים רפאל יצחק 209, 218

קאבולי, יעקב 372, 412
קורקידי, אברהם 281
קורקידי, חיים משה 284
קורקוס, יוסף 58
קלעי, ברוך בן שלמה 3
קלעי, מרדכי בן שלמה 3
קמחי, ישראל 42
קמחי, שלמה בן יוסף 138, 202
קצין, רפאל בן אליהו 93
קריספין, אהרן בן יהושע אברהם 120
קריספין, יהושע אברהם 170, 333
קריספין, יהודה בן משה מרדכי 152
קריספין, יום טוב בן יהושע אברהם 195, 222, 242, 278, 305
קריספין, יצחק 333

רבי, יהודה 186
רודיטי, בן־ציון בנימן 180, 292
רומאנו, יוסף 344, 366

ריבקינזאהן, נתן נטע זאב 150
רפאפורט, יצחק בן יהודה הכהן 37
רקנדורף, הרמן 215

שאב׳פ׳ליר, ב׳ילייאם גוטליב 75, 87
שאול, גרשון 62
שאול, יעקב 62
שוחמי, אפרים 408
שונשול, חיים 107
שיגורא, יהושע רפאל פנחס די 97, 134, 144, 219
שיגורא, רחמים נסים יהודה די 273, 277
שלמה שלומיל בן חיים 142, 253
שמואל דניאל 54
שרים, יצחק 135
ששון, אהרן 388

מפתח שמות המסכימים

אבואלעפייא, חיים 22, 23, 38, 41, 46
אבואלעפייא, חיים (שני) 61, 63, 66, 67
אברהם ב״ר יהודה 239
אברהם חיים כהן 59
אישקאפא, יוסף 6, 7, 9
אלבעלי, חיים 353
אלבעלי, יעקב 63, 66, 67
אלגאזי, שלמה 6, 7
אלפאסי, מסעוד רפאל 67
אפומאדו, יצחק 9
ארדיט, יהושע שלמה 184, 188, 194, 195, 197, 202, 214, 222, 223
אשכנזי, אברהם 172, 207, 211
באגאיו, פנחס מרדכי 59
ברטון, אברהם ב״ר אהרן 6, 11, 12
בנבנשת, חיים 7
ברודו, אברהם 36
גדיליא, אברהם 59
גומץ פאטו, חיים יהודה 59
גומץ פאטו, שמשון 36
גנדור, שמואל 36
דאלבה, יצחק 7
דויך, שאול עזרא הכהן 135, 166
זאבי, חייא 59
זרחיה מליריא 6
חזן, חיים דוד 174
חיון, משה 36
יהודה הכהן 36
יהושע אברהם יהודה 80
יוסף הלוי 36
יעיש, מאיר 202, 236, 241
יעקב אביגדור 161, 167, 182
יצחק ב״ר יהודה הכהן 22, 23, 38, 52, 59
יצחקי, אברהם 36
כאסכי, שלום 135, 166
לאניאדו, אברהם 135
לבטון, חיים מרדכי 135
מוטאל, גרשום 7
מולכו, שאול בן יצחק 80
מוספייא, חיים יוסף יהושע 166
מלמד, בנימין 6, 7, 9
משה ב״ר חיים עובדיה 6, 9
משה הלוי 202
משה ציון 9
נחמד, רפאל שלמה 135, 166
נסים יעקב בכר דוד 161, 162, 167
סתהון, משה בר״י 135, 166
עזרא, אברהם 59, 62
עזרא, שלמה בן משה 7, 9, 11, 12
ענתיבי, יצחק 135
עקריש, יצחק 202
פאלאג׳י, אברהם 184, 188, 194, 195, 197, 202, 221, 222, 223, 235, 245, 247, 251, 259,

262, 276, 280, 281, 284, 289, 307, 310, 328, 335, 350
פאלאג'י, חיים 84, 85, 92, 93, 95, 102, 106, 107, 108, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 129, 138, 146, 149, 154, 156, 158, 161, 167, 172
פונטרימולי, חיים בנימן 184
פילו, שם טוב 9
צהל, יצחק 36
קאלמה, דוד 202
קאלקי, חיים כלב 9
קונקי, יהוסף 36
קריספין, יהושע אברהם 80, 84, 85, 92, 95
קשטיל, אברהם 59
רובייו, מרדכי 59
רומאנו, יוסף 36
רחמים משה חיים 202
שאול, יעקב 59
שיגורה, רפאל פנחס די 80
שלמה אברהם הכהן 9
שמואל הכהן 36
שמואל חיים מקושטא 75
שמחון, דוד 36
תומארקין, יוסף 194

מפתח העניינים

אבות 125, 244, 304, 410
ארץ־ישראל 60, 396, 398
דיני כתיבת ספר תורה 124, 279, 293
דקדוק 10, 88, 247
דרושים והספדים 5, 10, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 29, 39, 57, 59, 61, 62, 69, 74, 84, 85, 96, 104, 107, 111, 119, 133, 137, 140, 146, 149, 151, 153, 156, 157, 160, 161, 162, 170, 177, 188, 201, 208, 209, 212, 217, 219, 222, 230, 233, 242, 245, 268, 277, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 289, 298, 299, 306, 309, 310, 316, 317, 319, 322, 328, 330, 334, 342, 352, 353, 358, 363, 364, 365
דראמה בלאדינו 357
הגדה של פסח ופירושיה 18, 87, 126, 254, 273, 304, 351
היסטוריה וביוגראפיה 71, 303, 379, 383, 391, 392, 394, 400, 409
הלכות אבלים 262
הלכות שחיטה וטריפות 80, 240
חיכוך עם הנוצרים 93
חידושי אגדה 17, 34, 46, 50, 52, 89, 206, 244, 256, 264, 270, 272, 274, 287, 295, 297, 317, 323, 345, 352, 358
חידושים על ארבעה טורים ושלחן ערוך 8, 51, 54, 120, 138, 161, 195, 290, 305, 306, 328, 334, 342
חידושים על אורח חיים 1, 11, 18, 35, 95, 120, 123, 185, 192, 224, 228, 260, 317, 337, 365
חידושים על יורה דעה 137, 228, 255, 260
חידושים על אבן העזר 24, 55, 68, 181, 243, 248, 283, 317
חידושים על חשן משפט 4, 6, 32, 191, 196, 207, 240, 243, 248, 283
חידושים על מדרשי הלכה 274, 275, 288
חידושים על תלמוד בבלי 22, 36, 59, 108, 127, 159, 164, 225, 234, 252, 291, 323, 330, 342
חידושים על תלמוד ירושלמי 100, 113, 250
חשבון תקופות ומולדות 43, 91, 335
כללי התלמוד 9, 10, 13, 204
לאדינו 47, 75, 77, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 93, 106, 111, 112, 116, 118, 126, 128, 129, 130, 132, 137, 139, 141, 142, 143, 145, 147, 154, 155, 165, 174, 176, 180, 184, 197, 213, 215, 226, 227, 229, 231, 232, 235, 237, 238, 239, 242, 247, 253, 261, 265, 269, 278, 292, 303, 313, 320, 321, 325, 335, 336, 338, 339, 340, 343, 344, 347, 348, 349, 351, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414
ליקוטי דינים וחידושים בסדר א"ב 97, 134, 173, 178, 193, 203, 220, 231, 236, 258, 308, 314, 333, 337, 341
מוסר 23, 25, 28, 47, 57, 79, 83, 106, 110, 111, 116, 118, 180, 184, 197, 232, 242, 244, 265, 278, 292, 296, 338
מעשיות 72, 112, 118, 142, 144, 386
סיפורים בלאדינו 215, 226, 238, 336, 344, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 367, 368, 373—378, 381, 382, 384, 385, 386, 389, 390, 397, 398, 399, 400, 402, 406, 413, 414
ספרי־לימוד 261, 267, 339, 347, 360, 372, 380, 412
עתונים 77, 81, 176, 320, 340, 343, 366, 369, 370, 371, 403, 408

פיוטים 115, 407
פרודיה 393
פרושים וחידושים על הראב"ע 135
פרושים וחידושים על הרא"ם 57, 64, 198
פרושים וחידושים על הרמב"ם 1, 18, 38, 57, 58, 62, 70, 73, 85, 133, 148, 199, 202, 214, 221
פרושים וחידושים על תנ"ך 10, 114, 131, 175, 263, 311, 315, 317, 325, 331
פרושים וחידושים על התורה 76, 92, 99, 105, 108, 109, 122, 129, 130, 131, 132, 136, 144, 152, 154, 165, 200, 230, 259, 312, 369 (עיין גם: דרושים).
פרושים וחידושים על יהושע 174
פרושים וחידושים על שיר השירים 304
פרושים וחידושים על אסתר 18, 122, 128, 223, 235
פרושים וחידושים על רות 108, 179
פרושים וחידושים על תהלים 144, 270, 294, 346
צדקה 25, 197
צוואה 168
קבלה 23, 27, 28, 38, 40, 52, 66, 67, 71, 72, 102, 117, 142, 158, 235, 237, 246, 253, 257 (עיין גם: תפילות ותיקונים).
קהילת אזמיר ומוסדותיה 82, 213, 313, 348, 349, 386
רפואות וסגולות 141, 172, 210
שאלות ותשובות 3, 7, 8, 12, 31, 37, 39, 69, 76, 84, 94, 98, 103, 108, 127, 137, 148, 164, 166, 167, 171, 183, 186, 187, 189, 190, 194, 211, 218, 228, 233, 243, 249, 255, 296, 307, 324, 329, 332, 350, 358
שירים ופיוטים בלאדינו 388, 395, 404, 405, 407, 411
שירים לעת מצוא 150
שמות בגיטין 120, 181
תיקונים. עיין: תפילות ותיקונים.
תנ"ך וחלקיו 75, 90, 144, 271, 346
תפילות ותיקונים ופירושיהם 2, 10, 26, 30, 33, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 53, 56, 60, 66, 67, 72, 78, 86, 101, 115, 121, 143, 163, 169, 216, 251, 266, 276, 326, 327, 404, 405
תקנות 39, 205, 313

נוספות

ספר חסד ומשפט קו"ל מעשהו באמונה, על טש"ע ח"מ דבר נכונה. אור יופיע. באורים כבירים ישירים ערבים לשומע... ועליו יזרח עניינים שונים, קטו"כ סימנים... ומס' הפרשיות. שנ"ה ופיר"ש הויות, מבראשית עד הברכה הגיע. וארי דור"ש על נישואין והספד ומילה... פעולת צדיק תמים. הרב השלם מבחר עצמים כמהר"ר שמואל חייא המ' ג'ילבי פונטרימולי ז"ל ז' לבנימן הצדיק ה"ה הרה"ש נז"י סרו"י כמהר"ר נסים בנימן דמתקרי רבינו פונטרימולי ז"ל... נדפס פה אזמיר יע"א... אתן שנת חסד ומשפט אשירה לפ"ג [=תרס"ח] בדפוס של חיים אברהם די שיגורה הי"ו. °2. [2], תיב דף.

דף 2: הקדמת המגיה, חיים אלבעלי בכר יעקב, בה נזכרים חותנו של המחבר, ר' יצחק איספורנו; בתו, היא אשת המחבר, לונא המ' מירקאדא, ושלושת בניו: חננאל דמתקרי בכור פונטרימולי, בנימן נסים ויצחק.

1] ברשותי טופס, שנוסח השער שלו שונה מזה של מר א' יערי:
ספר ראש יוסף והוא ביאור על הטור ז"ל וקצת על הרמב"ם ז"ל חברו החכם השלם הדיין המצויין מר קשישא וראש מורא של איזמיר יע"א הלא הוא כמהר"ר יוסף אישקאפא נר"ו בן היקר והגביר ומעולה כה"ר שאול אישקאפא נ"ע העמיק תושיה בשכלו הרחב לפרש דברי הטור ז"ל הצריכים ביאור. והוגה בעיון נמרץ כפי כח האפשר באיזמיר... ותהי ראשית המלאכה בשעת ברכה יום שני ג לחדש תשרי שנת מה אהבתי תורתך [תי"ח]... אחר דף קי בא דף המכיל "מפתחות": "עשיתי אותם בחפזון ובמהרה אנא קטינא וזעירא שלמה בן לא"א החכם השלם סיני ועוקר הרים כמוהר"ר משה בן עזרא".

67] ברשותי טופס, שנוסח השער שלו שונה מזה של יערי:
ספר חסד לאברהם... נדפס לשם נכבד נבון ומעולה כה"ר מסעוד הכהן יהונתן הי"ו.

97] ספר אות היא לעולם. מספר הדפים: [9], 157. תשעת הדפים שבראש מכילים: הקדמת עט"ר מו"ר מע' הרב המחבר זלה"ה (2—6), פתיחת הספר (7—8), הקדמה מבני מעלת הרב המחבר זלה"ה (9). שבעת הדפים האחרונים של הספר (קנא—קנז) מכילים מפתחות.

111] מקור החיים. פז דף. באוצר הספרים של מוסד הרב קוק נמצא הספר, אבל חסר בתחילתו (הדפים א—ג). נ' בן־מנחם

איגרות רבי משה חיים מורפורגו בעניינות ספרים

מאת
מאיר בניהו

ידיעות חשובות לתולדות הספר העברי נמצאות באיגרותיהם של חכמי איטליה שהגיעו אלינו במקובץ: ב„כתבי הרב יהודה אריה ממודינא" (בודאפשט תרס"ו), ב„אגרות הרמ"ז" שבדפוס (ליוורנו תק"מ) ושבכתב־יד ובייחוד ביומן מכתביו של ר' שמואל אבוהב, שעל־פיו נכתבו תולדות הספר העברי באיטליה בתקופתו ותולדות הדפוס העברי בווירונה [1], שבה גר ר' שמואל אבוהב קודם שעבר לויניציאה. חכמים אלה עיקר פעולתם היתה ויניציאה, מרכז התורה והדפוס באיטליה. עצם הימצאם במקום זה ופירסומם יצר את קשריהם של חכמי ארץ־ישראל, תורכיה ומדינות אחרות עמהם לשם הדפסת חיבוריהם וספרים אחרים.

ר' משה חיים שבתי רפאל נסים מורפורגו, בנו של ר' שמשון מורפורגו, בעל ספר „שמש צדקה" (ויניציאה תק"ג), חי כשני דורות לאחר הרמ"ז והתגורר באנקונה, שלא היה בה בית־דפוס עברי ולא היה מפורסם כחכמים הנזכרים. על־כן אין באיגרותיו ידיעות על הדפסת ספרים ותולדות בתי־הדפוס באיטליה, אלא בעיקר על קשרים של אספן ספרים מובהק עם חכמי תורכיה, שאלוניקי ואמשטרדם ומאמציו לרכוש ספרים שנדפסו במדינות אחרות בשביל עצמו ובשביל חכמי איטליה ועל הפצת דפוסי איטליה, בכללם חיבורו של אביו שנדפס על־ידו, בערים שמהן הגיעו אליו ספרים.

כתב־היד של איגרות מורפורגו שמור בספריית הבארון גינצבורג במוסקבה וסימנו 1430. תצלומו במכון בן־צבי [2]. הוא מכיל 52 עמוד ויש בו שבע וחמשים איגרות שנשלחו בין השנים תק"ב—תקי"א לשלוחי ארץ־ישראל ולחכמי תורכיה, איטליה, ועוד. האיגרות אינן כתובות בידו של מורפורגו אלא נעתקו לאחר פטירתו. בראש כתב־היד רשם המעתיק: „אגרות לה"ק [לשון הקודש] מהחכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר משה חיים שבתי רפאל ניסים מורפורגו זצוק"ל" [3]. השם שנתן הסופר לאגרון בא ללמד, שמורפורגו כתב גם איגרות באיטלקית [4].

הסופר העתיק את האיגרות שלא כסדרן ושלא כעניינן (איגרותיו לר' חיים משה אמארילייו, דרך־משל, נעתקו בסי' לב, מב, מ, יח, י) ואין בכתב־היד אלא חלק מאיגרותיו של מורפורגו. האיגרות שנשלחו אליו נשמרו, כנראה, בשני כתבי־יד שבספריית האוניברסיטה קולומביה בניו־יורק, סי' X893.19 V 566 וסי'

1. מ' בניהו, ידיעות על הדפסת ספרים והפצתם באיטליה — סיני, כרך לד, תשי"ד, עמ' קנו—רב.
2. פרופ' אברהם כ"ץ מאוניברסיטת ניו־יורק, צילם את כתב־היד לבקשת המכון ויבוא על הברכה.
3. על גבי הכריכה צויין גילגולו של כתב־היד: „מאוצר הספרים של הרב הח' מורפורגו בעיר אנקונה ונקנה אצל המו"ס ר' מנחם ליפשיטץ בפאריס בחדש תשרי תרנ"ח לפ"ק".
4. עי' איג' יב.

X893.19 Ab. 94[5]. ברוב האיגרות נזכרה מחלוקת גדולה שפרצה בין חכמי איטליה על האות ו שבפסוק „הנני נותן לו את־בריתי שלום" בפרשת פינחס (במדבר כה, יב), שלפי המסורה (קידושין סו, ב) אות ו של „שלום" קטיעא ולא נתברר הפירוש. פרשה זו הסעירה את קהילות איטליה ועוררה וויכוחים ופולמוסים מרובים, אך היא אינה עניין לבירור במקום זה ולא נבוא אלא לרמז עליה.

בפרשת פינחס של שנת תק"א הוציאו בבית־הכנסת ברוויגו ספר־תורה ומצאו, שהאות וי"ו היא רגילה. בבית־הכנסת נמצאו אז ר' דוד קורינאלדי, מחשובי החכמים שבעיר, ושליח טבריה ר' חיים וינטורה, חתנו של ר' חיים אבואלעפיה. שניהם פסקו, שיש להחזיר להיכל את ספר התורה ולהוציא ספר תורה אחר. חכמי העיר נחלקו ופנו לחכמי ויניציאה. ר' יצחק פאציפיקו, חותנו של ר' דוד קורינאלדי, החרה־החזיק בדעת חתנו. שאר חכמי ויניציאה, ומכללם הגדולים שבחבורה, ר' שלמה זלמן מלבוב ור' יעקב בלילייוש, כתבו תשובה, שאותם החכמים שהורו להוציא ספר תורה אחר לא יפה הורו. ר' משה חיים מורפורגו לקח חלק פעיל בפולמוס זה. דעתו היתה כדעת ר' דוד קורינאלדי והיה מריץ תשובות לחכמי הדור ומעוררם להביע דעתם על שאלה זו. המחלוקת נתפשטה לקהילות אחרות באיטליה ועברה לארץ־ישראל, לתורכיה, לאמשטרדם, לפראנקפורט וכו'. הפסק לדעת הרוב של חכמי ויניציאה נדפס בשנת תק"ד בקונטרס מיוחד ולא מצאתי זכרו אצל רושמי רשומות וחזר ונדפס בספריהם של המשיבים. המחלוקת שככה לאחר זמן מרובה, כשמונה שנים לאחר מכן, בשנת תק"ט.

חלקו של ר' משה חיים מורפורגו בפרשה זו מלמד גם על מרצו ופעילותו בייסוד ספרייתו הגדולה והחשובה, שהפכה את ביתו בית וועד לחכמים. על אוסף ספריו אנו שומעים מאיגרתו של בן דודו, ר' יצחק בן דוד מורפורגו, שבדברי[6] לרבו בשאלוניקי על סדר לימודו, הוא מזכיר את שניים, אשר „בית נכאתה בית מלא ספרים ושמה יאספו כל ההדרים אבירי הרועים" (איג' יא). היתה זו תופעה נפרצת באיטליה. גם לר' אברהם סגרי בקסאלי, בן דורו הקשיש של מורפורגו, היתה ספרייה עשירה[6] וחכמי קסאלי נאותו לספריו[7].

ר' חיים משה מורפורגו לא הסתפק בספרים הנמצאים בבתי־מסחר הספרים באיטליה אלא עמד בקשרים עם מחברים ומדפיסים במדינות אחרות כדי לדעת מה נדפס במקומם ולרכוש לעצמו ספרים הדרושים לו. אנו יודעים על שלושה תלמידי־חכמים חשובים מן הממלכה התורכית שהחליף עמהם ספרים: ר' חיים משה אמארילייו, ר' יצחק שמואל מודיליאנו בשאלוניקי ור' אברהם בנבנשת באיזמיר. הקשר עמהם בא, כנראה, עוד קודם ששאלת וי"ו קטיעא ב„שלום" הגיעה לידי פולמוס ספרותי (בשנת תק"ד). לאמארילייו כתב לא לאחר קיץ תק"ב (עי' איג' ה) והיחסים עם בנבנשת נקשרו באמצעות ידידו ר' חיים וינטורה, שד"ר טבריה, חותנו של ר' אברהם בנבנשת. באיגרתו לשד"ר משנת תק"ו (איג' ה בכתב־היד) לאחר שהגיע

5. עי': ש' בארון, לתולדות הישוב היהודי בטבריה וישיבתה בשנות התק"ב—ד — ספר היובל לכבוד פרופ' א' מארכס, ניו־יורק תש"ג, עמ' 79. על האיגרות ששלח למורפורגו ר' חיים וינטורה, שליח טבריה, שנתפרסמו שם, נמצאות תשובותיו של מורפורגו בכתב־יד גינצבורג. בהיותי בניו־יורק ביקשתי לעיין בכתבי־יד אלה ולצערי לא נמצאו.

6. עי': יעקב נאכט, מגנזי ירושלים (של פ' גראייבסקי), חוב' כה, תרצ"ב, עמ' 8—9.

7. על היקף ספרייתו של מורפורגו אפשר אולי ללמוד מכך, שהוא הזמין מאיזמיר חיבורים של ר' חיים בנבנשת ולאחר זמן נתברר לו, שהם מצויים בספרייתו (איג' ב).

לאיזמיר, כותב מורפורגו: "דרכו נכון לפניו לשלוח אגרות דרך ליוורנו ויניציאה ואיזמיר ע"י החכם הותיק ומעולה כמהר"ר אברהם בנבנשת נר"ו חתנו, שכך קדשנו במצותיו משמיה דמר, וע"י יקבל האגרת הלזו וממנו קבלתי ס' המאורות הגדולים[8] אשר מטיבותיה דמר שדר לי". מורפורגו ביקש מבנבנשת לשלוח לו רשימה של הספרים שנדפסו לאחרונה בתורכיה וכן להודיעו על הספרים החדשים שיופיעו (איג' א). לאחר מכן שלח לו מורפורגו רשימת ספרים המבוקשים על־ידו. בשנת תק"ז שלח בנבנשת למורפורגו את ספריו של ר' חיים בנבנשת, "דינא דחיי" (שני חלקים, קושטא תק"ב—תק"ג) ו"כנסת הגדולה" (שם תק"ג), במחיר של ששה וחצי אריות ומאיגרת תשובתו של מורפורגו (ב) אנו למדים, שספרים אלה היו מצויים בבתי־מסחר הספרים באיטליה ומחירם היה יותר זול. תרעומת על מחירם היקר של הספרים הנשלחים לו מאיזמיר חוזרת ונשנית גם באיגרתו של מורפורגו לבנבנשת מחודש אב תק"ח: "כי העלה מקחם וערכם הרבה יותר מן הראוי" (ג), ספרים אלה עצמם שהגיעו משאלוניקי נמכרים, לדבריו, באיטליה "כמעט החצי" מן המחיר שדרש בשבילם בנבנשת. אף־על־פי שמורפורגו התלונן כמה פעמים על המחירים של בנבנשת עסקי הספרים נמשכו ביניהם גם לאחר מכן. בשנת תק"י שלח בנבנשת למורפורגו רשימת ספרים וביקשו לרכשם בויניציאה ממאיר די־זארא ומורפורגו הודיע לו, שישלחם אליו בספינה הראשונה, שתפליג מויניציאה לתורכיה (איג' ד).

בספרייתו של מורפורגו נמצאו ספרים מדפוסי קושטא, איזמיר ושאלוניקי ועל־כן שלח לבנבנשת רשימה מספרים אלה וביקשו להשלים לו את הספרים החסרים. ואף על פי כן מציין מורפורגו באיגרתו הרביעית את הספרים "מדרש תלפיות" לר' אליהו הכהן ו"משפט צדק", חלק ב, לר' מאיר ב"ר שם טוב מלמד, וודאי משום שספרים אלה היו נחוצים לו אותה שעה לצורך לימודו והוא חוזר ומכפיל את בקשתו לשלוח לו את הספרים החדשים. עניין מיוחד גילה מורפורגו בספרים שנתחברו על־פי ספר "חמדת ימים". ספר "חמדת ימים" עצמו כבר היה ברשותו והוא ביקש הקיצורים לראש־השנה, יום הכיפורים וחלקים אחרים אם נדפסו, ואחר שנתיים (תק"י) חזר וביקש מבנבנשת לשלוח לו קיצורים אלה "ד או ה מכל חלק וחלק" (איג' ד).

את הספרים היה בנבנשת שולח על־פי הוראות מפורשות של מורפורגו (איג' א). בדרך כלל נשלחו על־ידי רב־חובל איטלקי בשם רפאל די־ארדיאה, שספינתו היתה מהלכת בין נמלי תורכיה ואיטליה (איג' א, ג). מחיר ההובלה היה כנראה יקר ועל־כן כתב מורפורגו לבנבנשת בשנת תק"ח, שאת הספרים ישלח באמצעות דודו, שעמד כנראה לבקר באנקונה, ואם אי־אפשר, יש לבטל את ההזמנה. באיגרת אחרת, משנת תק"י (ד), הוא מבקשו להטעין את הספרים בספינה המפליגה לויניציאה ולא לאנקונה, עיר מושבו, "כי אצלנו יש קצת אחריות בענין הספרים". כלום היה חשש, שהשלטונות האיטלקיים יחרימו את הספרים? הוא אף משיא לו עצה, שיבוא בדברים עם הסוחרים היהודים, אנג'יל ואיספורנו, כנראה בקושטא, שישלחו את הספרים לויניציאה יחד עם הסחורות שהם שולחים לסוחרים אהרן עוזיאל ודניאל בונפיל בויניציאה. מפיהם יוכל מורפורגו לדעת על בוא הספרים[9]. את הכסף היה שולח לו מורפורגו על־ידי חברה של סוחרים איטלקיים, פיטראני פאליטו, שסניף לבית־מסחרם היה בתורכיה.

8. שני המאורות הגדולים, שו"ת לר' אליהו קובו ור' יהושע חאנדאלי, קושטא תצ"ט.
9. ע' להלן, שספרים שנשלחו לו משאלוניקי דרך ליוורנו לא הגיעו לידו אלא שנתיים לאחר שנשלחו משום שהסוחרים בליוורנו לא הודיעו לו על בוא הספרים.

עם ר' חיים משה אמארילייו החליף מורפורגו איגרות בענייני ספרים עוד קודם שהחליף עם ר' אברהם בנבנשת. באיגרתו הראשונה, לפני זו שהגיעה לידינו ממנחם־אב תק"ג (ה), ביקש לקנות לו ספרים לפי רשימה, שכללה בין השאר הספר „משפט צדק", חלק שני, לר' מאיר בר שם טוב מלמד, „שי למורא" לר' שבתי יונה, „דורש משפט" לר' שלמה פלורינטין ו„מורה צדק" לר' יצחק בראקי, כולם מדפוסי שאלוניקי, ואמארילייו הבטיחו להשיגם בשבילו. באיגרתו מסוף שנת תק"ד או ראשית תק"ה (ו) ביקש מורפורגו מאמארילייו, שישלח אליו כל הספרים החדשים המופיעים במקומו, באמצעות דודו דוד מורפורגו, תמורת הספרים הוא נכון לשלוח לו ספרי הלכה חדשים מדפוסי ליוורנו ואמשטרדם, כגון שו"ת הרשב"ש, הספר „דברי יוסף" לר' יוסף אירגאס, הספר „מים רבים" לר' רפאל מילדולה. לפני כן שלח לו במתנה, באמצעות דודו, ספר „תודת שלמים" שנדפס בויניציאה (איג' ה). על כך הוא חוזר גם באיגרות שלאחריה (ו—ז). משנסתיימה במנטובה הדפסת הספר „מנחת שי" לר' ידידיה שלמה רפאל ב"ר אברהם מנורצי (תק"ב—תק"ד) שלח מורפורגו לאמארילייו טופס אחד מן הספר והציע לו לעסוק בהפצתו, שכן מחירו, חמשה אריות, הוא זול מאוד וגם הספר „שווה לכל נפש הוא, מבין ושאיננו מבין" (ו).

ר' חיים משה אמארילייו לא התעניין, כנראה, בעסק חילופי־הספרים. מורפורגו חיפש תלמיד־חכם אחר, שבאמצעותו יוכל לרכוש ספרי תורכיה. הוא הריץ איגרות לחכם השאלוניקאי המפורסם ר' יצחק שמואל מודילייאנו ושלח לו רשימת ספרים שירכשם בשבילו וישלחם באמצעות דודו. במיוחד התעניין בשני ספרי הלכה חשובים, „נתיבות משפט" לר' חיים אלגאזי (קושטא תכ"ט) ו„שי למורא" לר' שבתי יונה (שאלוניקי תי"ג), שלפני ארבע שנים ביקשו מאמארילייו. מודילייאנו נענה לו וכנגד זה ביקש לשלוח לו ספרים אחרים (י).

ר' חיים משה אמארילייו ביקש ממורפורגו, באיגרתו מחודש אייר תק"ג, שלא הגיעה לידינו, להפיץ ולמכור באיטליה את חיבורו „דבר משה" שנדפס אז בשאלוניקי (חלק א, תק"ב; חלק ב, תק"ג). מורפורגו נענה לבקשתו, ביקשו לקבוע מחיר הספר והודיעו, שאת התמורה ישלח באמצעות דודו. את הספרים שלח אמארילייו לליוורנו ולא כתב למורפורגו לידי מי נשלחו. מורפורגו הודיע, שעדיין לא הגיעו לידו וביקש למסור לדודו מספר טפסים שישלחם דרך ויניציאה עם שוב האניה הנושאת את מכתבו. מאיגרתו של יצחק בן דוד מורפורגו (יא) אנו למדים, שעד אמצעה של שנת תק"ה (האיגרת נכתבה באדר ראשון תק"ה), לא הגיע הספר לאנקונה ומחירו בשוק הספרים באיטליה היה יקר: „להיות בלתי נמצא במקומות הללו כי אם בליוורנו והנה שם בשער הגבוה". לאחר זמן קצר הגיעו הספרים. תפוצתם היתה מרובה וקלה ומורפורגו ביקש לשלוח לו עוד מספר טפסים (איג' ו). הספרים נמכרו „לתלמידי חכמים היותר גדולים" ולא נשארו בידו אלא אחד או שניים מפני שמספר הטפסים מחלק ב שנשלח אליו היה קטן יותר (איג' ח, ט).

האיגרות מכילות ידיעות גם על הפצת הספר „שמש צדקה" לר' שמשון מורפורגו (נפטר בן נ"ח שנה בליל פסח ת"ק)[10], שהדפסתו נמשכה מיום יז מנחם אב תק"ב עד כז באלול תק"ג[11]. עוד קודם שהספר יצא לאור דאג מורפורגו להפצתו. במנחם־אב תק"ג כתב לאמארילייו, שבקרוב יופיע ספרו של אביו והוא ישלח לו טופס אחד

10. ע' הקדמת ר' משה חיים מורפורגו לספר.
11. ע' שער הספר.

בשבילו ומספר טפסים למכירה בשאלוניקי ובקהילות הסמוכות לה, במחיר שימצא לנכון (איג׳ ה). מן האיגרת שלאחריה אנו שומעים שכבר שלח לו מספר טפסים על־ידי דודו. אמארילייו לא הזדרז להודיע לו על קבלתם וכנראה גם לא הפיץ את הספרים, כי בכל איגרותיו של מורפורגו אין על כך דברי תודה. עד ראש־חודש אייר תק״ו (איג׳ ח) לא מכר אמארילייו אפילו טופס אחד וכנראה שהספרים עצמם נשארו בידי דודו בשאלוניקי. משראה כך פנה מורפורגו ביום כ בסיון תק״ו לר׳ אברהם בנבנשת באיזמיר בשאלה שמא ישתדל הוא למכור כמה טפסים מן הספר באיזמיר ובקהילות הקרובות כגון תירייא ומגנאציה „ויש לי קצת מהם בשאלוניקי בידי דודי הגביר הנעלה כמ״ר דוד״. בתורכיה לא נמצאו, כנראה, קופצים על הספר, אולי משום שחכמי הקהילות נזקקו בעיקר לספריהם של חכמי תורכיה. גם בידי בנבנשת, שעסק במסחר ספרים נשארו באב תק״ח כמה טפסים מן הספר (איג׳ ג) ומורפורגו היה נכון „להחליפם עם הספרים שיקנה לשמי״.

מורפורגו נהג ליתן את הספר חינם לתלמידי חכמים גדולים שהכירם. הוא שלח ספרים לטבריה לידי ר׳ חיים אבואלעפיה לשמו ובשביל חכמי העיר: „וכבר פני מועדת להגיע לידו הרמה — כתב אליו מורפורגו — דרך ליוורנו איזה סך מספרי שמש צדקה והוא חיבור שו״ת על סדר ד׳ טורים מהרב המופלא מר אבא זצוק״ל וממני הצעיר שהדפסתי מחדש בויניציאה מנחה שלוחה לאדוני ולסיעת מרחמוהי״ (איג׳ לח). הוא נתן את הספר גם לחתנו ר׳ חיים ויטטורה, לחכמי איזמיר ר׳ יצחק הכהן, ר׳ אברהם ן׳ עזרא, חותנו של בנבנשת, ולבנבנשת עצמו (איג׳ א); לזוג השלוחים מצפת, ר׳ חיים יעקב ור׳ מאיר די שיגורא, שלח באמצעות זוג השלוחים שבא לאחריהם, ר׳ יום טוב סבאן ור׳ יוסף ן׳ ג׳וייא, והוא כותב להם בחמשה במרחשוון תק״ז: „אם הראו בעליל לאיזה מהרבני׳ נר״ו ס׳ שמש צדקה שמסרתי להם ואם נתקבלו הדברי׳ לרצון קצת לפני מזבחם״ (איג׳ ז בכתב־היד). כדברים האלה כתב בשנת תק״ד גם לר׳ משה ליפשיץ במודינה: „יקבל נא מעכ״ת מיד מע׳ הרב הנ״ל [מורי החריף כמהרר״י פורמיג׳יני] נר״ו ספר שמש צדקה של הרב מר אבא זצ״ל שנדפס מחדש, מנחה שלוחה לאדוני בלי כסף ובלי מחיר כי כך חובתי וכך יפה לי, ומי יתן ידעתי שיקובל ברצון לפניו״ (איג׳ מו).

עניין מיוחד יש באיגרת יב, שממנה אנו למדים על גילגול נוסף של ספרייתו של ר׳ דוד אופנהיים, שהיתה הספרייה העברית הגדולה והחשובה ביותר באירופה ושהכילה גם מאות כתבי־יד יקרים. לאחר פטירתו (בשנת תצ״ז) נשארה הספרייה סגורה והועברה לידי איצק בן זעליגמן כהן בהאמבורג והוא הוציאה למכירה[12]. לשם כך נדפסה רשימת הספרים פעמים אחדות: בשנת תקכ״ד (רשימה חלקית) ובשנות תקמ״ב ותקפ״ו. קטלוגים אלה הם יקרים במציאות והרשימה הראשונה לא היתה למראה עיני. וזה שער הקטלוג השני: „רשימה תמה ומתואמה בסידור אב מסוימה מן קבוצת ספרים ונקראה בשם ביבליותיקי העתיקה המפורסמה והרוממה אשר מאז מקדם קיבץ ריבה ואסף איש טהור... מהור״ר דוד אופנהיים זצ״ל אין ערוך אליה והיא מכמה אלפים ספרים חשובים ורבים נדפסים על קלף וכמה מאות כתובים יד... והמה הוצגו באחרונה בסידור א״ב ברשימה לבדהם... ועם רוב יושנם עוד לא פנה הוד תפארתם מכתבם וזיו כריכותם ההדורות לא נשתנה ורמה לא היתה בם. כעת במצות בעליה ה״ה האלוף הקצין התורני המרומם כבוד הר״ר איצק כהן נר״ו השר המפורסם

12. ר׳ יעקב קאפל דושינסקי, תולדות הגאון ר׳ דוד אופנהיימער, בודאפשט תרפ״ב, עמ׳ 3—4.

הנגיד מהור"ר זעליגמן כהן זצ"ל. נדפסה פה המבורג יע"א ה' תקמ"ב". מאחורי השער נמצא תנאי זה למכירת הספרים: "ועתה לעת הזאת נשתלשלה ובאה ליד... איצק כהן נר"ו פה המבורג בדעתו למכרה לאיש אשר יחפוץ לקחת ולקנותה כולה עפ"י תנאים ישתוו בם". הספרים לא נמכרו לרגל משפט של איצק כהן בערכאות.

הרשימה השניה נקראת בשם "קהלת דוד" וזה נוסח השער: "קהלת דוד. רשימת אוצר הספרים המפואר אצרו ואספו... מהור"ר דוד אפפענהיים זצ"ל... המבורג בשנת תקפ"ו. נדפס באלטונא". רשימה זו סודרה לפי גודל הספרים ובסוף כל אות באה רשימת כתבי־היד שבאותה האות ונוסף בה תרגום לאטיני מול הטכסט העברי. על תנאי המכירה מודיע המחבר אייזק מעטץ בסוף הקדמתו: "אוצר הספרים הנ"ל ימכר כולו יחד. אכן אם במשך שנה ומחצה לא יושוו בעליו עם קוניו על כסף מכרו, אזי יעשה ביום ב טז סיון תקפזי"ן אוקטציאן וימכרו הספרים אחד לאחד". גם הפעם לא נמכרו הספרים ושלוש שנים אחר כך, בשנת תקפ"ט (1829), קנתה ספריית הבודליאנה באוכספורד את כל הספרים וכתבי־היד במחיר זול מאוד, 9000 רייכסטולר (2,080 ל"ש)[13]. בזמן האחרון פירסם בצלאל רות תעודה, שעל־פיה נודע לנו שבשנת תקס"ז (1807) הוצעה הספרייה למכירה פעם נוספת, לסנהדרין בפאריס[14].

והנה עתה מתברר, ששבע־עשרה שנה לפני שנת תקכ"ד עמדה הספרייה למכירה. התענייננו בה המדפיסים הידועים באמשטרדם, יוסף ויעקב, בני שלמה פרופס, והם הציעו אותה לחובבי ספרים במקומות שונים. בשנת תק"ז כתבו על כך למורפורגו. מורפורגו התענין באוסף, אך לא רצה לקנותו בשלימות (איג' יב). אין אנו יודעים באילו תנאים הוצע האוסף למכירה, אך מעניין הדבר, שגם מוכרי ספרים מפורסמים ובעלי קשרים מרובים עם קהילות ישראל כבני פרופס לא הצליחו למכור את הספרייה.

האם היה עיסוקו של ר' חיים משה מורפורגו במכירת ספרים והפצתם לשם מסחר? אנו יודעים, שמשפחת מורפורגו היתה עשירה והיו לה עסקי מסחר[15]. את הספרים רכש לא רק לצורך עצמו. מבנבנשת ביקש טפסים אחדים של קיצורי "חמדת ימים" והיה מעוניין בכל הספרים החדשים שיצאו בתורכיה; משנשלחה לו רשימת ספרים מבית המסחר של המדפיסים לבית פרופס באמשטרדם הזמין בעיקר ספרי פוסקים, חידושים, דרשות וקבלה ולא ספרי מקרא, מחזורים וספרי תפילות, מפני שאין הם יכולים לעמוד בהתחרות עם דפוסי ויניציאה, הפצתם תצריך מאמץ או מסירתם לסוכנים "וע"י אחרים אינו נעשה כראוי" (איג' יב). מורפורגו היה מביא לאיטליה ספרים מדפוסים אחרים, שהיו מבוקשים באיטליה, ומפיץ באותם המקומות את הספרים שנדפסו בזמנו באיטליה. לאלה שבא עמהם בקשרים הציע לא רק ס' "שמש צדקה" אלא גם דפוסי איטליה החדשים והוא משדל רב מובהק כמו ר' חיים משה אמארילייו להפיץ את הספר "מנחת שי" ושולח לו ממנו דוגמה; ולא זו בלבד, אלא שהציע לו ספרי ההלכה שנדפסו לא רק בליוורנו, בויניציאה ובמאנטובה, אלא גם

13. דושינסקי, שם. בצלאל רות במאמר הנז' בהע' הבאה.

14. עי': Cecil Roth, An Epizode in the History of the Oppenhiemer Colection. The Bodleian Library Record, Vol. V, 1954, p. 104—108.

15. בניו של ר' שמשון מורפורגו יסדו סוכנות מסחרית באנקונה בשם Morpurgo Banchieri. Edgardo Morpurgo, La famiglia Morpurgo, פאדובה 1904, עמ' 35. ור' להלן הע' 11 לתעודות.

באמשטרדם „והרבה ספרים אחרים הנדפסים כעת מדי יום ביומו וכמדומה שעדיין לא נשלחו מהם למ"ק" (איג' ה).

גם אחד מחשובי חכמי איטליה עצמה, ר' ישמעאל הכהן ממודינה, היה רוכש ספרים באמצעותו של מורפורגו. בשנת תק"י ביקש ממנו לשלוח לו ספרים ומורפורגו שלח לו תיבה מלאה באמצעות מאיר די זארא בויניציאה במחיר 212 ליטרין מטבע ויניציאה, שהם 105 אריות ו־50 אספרוס (איג' יג)[16]. לעומת זאת ביקש ממנו מורפורגו לרכוש לו ספרים ולשלחם אליו דרך ויניציאה ולא מסתבר שספרים אלה נועדו לשם מסחר.

יש בידינו גם עדויות על מאמציו המרובים של מורפורגו לרכוש ספרים לצורך עצמו. כדי לזרז את ר' חיים משה אמארילייו לשלוח לו את ספרו „דבר משה", שהמחבר חשב ליתן לו במתנה, הודיעו, שהוא ישלם לו את מחיר הספר (איג' ז). מכתבים רבים כתב כדי להשיג את ספריו של ר' חיים אבואלעפיה, שרק חלק מהם היה מצוי בספרייתו ויתרם אי־אפשר היה לרכשם באיטליה, ולא עמדה בפניו שאלת מחירם. וכך כתב מורפורגו לר' חיים אבואלעפיה בשנת תק"ד: „אם אפשר וכשר הדבר בעיני אדוני המלך רם ונשא להגיע לידי מהתם לליוורנו ליד הנ"ל מהגבירים [יעקב ב"ר ראובן זכותו] לי לשמי רובי תורותיו וחבוריו הנחמדים המאירים לארץ ולדרים, היינו: ס' מקראי קדש, יוסף לקח שני חלקים וס' חנן אלקים, שכבר יצא מוניטן בעולם, הארץ האירה מכבודם לפי הנשמע, ועדיין לא זכיתי להם וכ"כ גדלה תאותי וחפצי בם בהגלות נגלות אלי מראות אלקים בשאר ספריו החשובים ס' עץ חיים, שבות יעקב וישרש יעקב ומקראי קדש, אף שהוא חסר אחת הנה ואחת הנה... אידי דחביבן לי שמעתיה דמר והם בפי כדבש למתוק שקלקלתי השורה להגדול (?) עד חלות פניו לדבר הזה יכולת האדון לזכותני מהם באופן היותר נקל אצלו, כי אין בית המלך חסר. וכסף אשקול כאשר ישית עלי רום מעכ"ת ואשלם במיטבא" (איג' לח)[17]. מורפורגו לא הסתפק בפנייתו זו וכתב גם להתנו ר' חיים וינטורה, כדברים האלה: „אם באולי יש לאל ידו להמציא תחת ידי רובי תורת האדם הגדול בענקים מר חמיו ה"י חכם ורבי לו יתקרי ה"ה ס' מקראי קדש, ישרש יעקב, ויוסף לקח, לקח טוב לכל עושיהם, ועלי לשלם תשלומין מעליא" (איג' מז).

עיסוקו של ר' משה חיים מורפורגו במסחר ספרים היה ללא ספק, לא לשם מסחר, אלא מתוך חיבה לספר והרצון להפיץ את הספר העברי ולסייע לחבריו במצווה להמציא להם ספרים הצריכים להם[18]. נאמנים עלינו דבריו באיגרתו לבני פרופס שהוא חפץ בספרים הצריכים לו „או לת"ח אהובים שלי כמו שאני עושה כל היום במדינתנו וגם במדינת ליואנטה" (איג' יב). מורפורגו, כאספן מובהק, הכיר בוודאי בחשיבותם של הקשרים עם תלמידי־חכמים וסוחרי ספרים להעשרת ספרייתו, שלא תמיד קונה הכסף את הספר והטרחה למכור ספריהם של אחרים ולהפיץ ספרים במדינות שונות עשויים להקל על הדרך להשגת ספרים. אלמלא כן לא יובנו קשריו

16. לאחר שנשלחו הספרים ביקש ר' ישמעאל הכהן לצמצם את המשלוח.

17. ר' חיים וינטורה השיב לו בחודש שבט תק"ב: „על דבר הספר ישרש יעקב, כבר כתבתי לעיר ליוורנו להגביר יקר נשא ונעלה כמהר"ר מסעוד ב"ר משה רקח שימסור אותו ליד אהובו הגביר המרומם כמה"ר שמואל טילי הי"ו. וימחול לי שלא נמצא אתי כעת עוד מספרי הגאון מעלת הרב מ"ח נר"ו לכבדו כאשר יאות לשר צבאות". בארון, במאמר הנז' בהע' 5, עמ' 85.

18. השוה סוכה כו, ב; פסחים נ, ב. וע"ז גם: ש' אסף, באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, עמ' 9.

עם גדולי החכמים שבשאלוניקי ושבאיטליה ובקשתו שישמשו לא רק סוכניו להשגת הספרים החדשים אלא גם שיעשו להתפשטות ספרים מדפוסי איטליה.

בדמותו של מורפורגו יכולים אנו אפוא לראות טיפוס של תלמיד־חכם, שאהבתו לספר לא ידעה גבולות ובשקידה מרובה אסף ספרים רבים ויקרים. זאת היתה גם דרכם של חכמי איטליה ותורכיה, שעם כל גדולתם וחכמתם לא בזו לעסוק בהפצת הספר העברי ולא ראו בכך עניין לרווחים ולסחורה בקדשי שמים[18], אלא „מלאכת שמים", לזכות את הרבים בספרים הצריכים להם.

ועתה מלים אחדות על כותב האיגרות: ר' משה חיים מורפורגו נולד באנקונה. מצד אמו היה נכדו של ר' יוסף להבה, המכונה פיאמיטה, רבה של אנקונה, ושלאחר פטירתו מילא את מקומו חתנו ר' שמשון מורפורגו[19]. למד תורה בבית־מדרשו של אביו, אך תורתו לא היתה אומנותו, כי עסק במסחר. בשנת תק"ג הוציא את ספרו של אביו „שמש צדקה", שבו נדפסו כמה מתשובותיו והוסיף לדברי אביו הערות הרבה משלו. הוא נזכר ב„פחד יצחק" לר' יצחק לאמפרונטי, ערך אבר מן החי ואשת איש[20]. עמד בקשרים עם גדולי החכמים שבארץ־ישראל ובתורכיה והחליף עמהם שאלות ותשובות. מלבד התשובות שהחליף עם ר' חיים משה אמארילייו[21] שלח תשובה לר' דוד פארדו בעניין צורת האות ה שבאזכרה בספר תורה ונדפסה בספרו „מכתם לדוד"[22]. בשנת תק"ט הסכים עם חכמי אנקונה, ר' יצחק ב"ר אברהם אלקוסטנטיני ור' יחיאל ב"ר יעקב הכהן, על „פחד יצחק", חלק א[23].

לר' משה חיים היו שלוש בנות[24] ושני בנים: שמעון צמח, שנולד בשנת תק"ג[25] ונקרא על שם אביו; יוסף פינחס, נפטר באבו, בשנת תק"ו, והוא נזכר באיגרת מחמשה במרחשון תק"ז: „זה שנה הילד שעשועי' בני הקטן יוסף פנחס הע"ני (?) לקח אותו אלקים מחולי האבעבועות... וזה כמשלש חדשים ילדה לי אשתי בת" (איג' ז בכתב־היד).

בשנת תק"י חלה מורפורגו בחולי כבד וחייו היו בסכנה ואז נוספו לו שני שמות: רפאל ונסים. באיגרתו לר' מסעוד בונאן, שד"ר טבריה, כתב מורפורגו, שהגיע „לשערי מות" ובוודאי השד"ר ידע על כך „מהשם חדש אשר עפ"י השם הרופא לכל בשר הוסיפו על שמותי כאשר יראה בחתימתי"[26]. מחלתו נזכרת גם באיגרת (נב) ששלח ביום יא בניסן תק"י לר' משה ליפשיץ: „היו לי ימים של צער וסער מתחולל מהחולי כבד ועצום אשר נהייתי ונחליתי... עד דכדוכה של נפש ועד בכלל וכמעט שערי התקוה על רפואתי נגעלו". לאחר טו בסיון של שנה זו יצא מורפורגו למרחצאות שבערי טוסקאנה ושהה שם כשלושה חדשים וסמוך לראש־

19. עי' הקדמתו לס' „שמש צדקה".
20. =שמש צדקה, סי' לח.
21. עי' הע' 66—67 לאיגרות.
22. מכתם לדוד, שאלוניקי תקל"ב, יורה דעה, סי' לז, דף קא, ג. תאריך התשובה מנחם־אב תק"ח.
23. ההסכמה נמצאת בכתב־היד סי' כח, דף 13, ב. ומכאן שנכתבה על ידי מורפורגו. גם איג' יד, המתפרסמת להלן, נכתבה בידו וחתמו עליה חכמי אנקונה. מסתבר, שמורפורגו היה מנסח המכתבים לחכמי אנקונה.
24. נזכרו באיג' מחודש אדר־א תק"י (סי' נ בכתב־היד).
25. באיגרת הנז' כותב מורפורגו, שבנו זה הוא כבן שבע.
26. איג' נה. ומכאן הוכחה להשערתו של וילנסקי במאמרו על רבני אנקונה ב„סיני" כרך כה (תש"ט), עמ' עה, שהשמות נוספו לו בשעת מחלה.

השנה חזר לאנקונה. נראה שלא החלים ממחלתו זו ונפטר בשנת תקי"א [27] או סמוך לה. ר' דוד פארדו, שלא הספיק להשיב על הפסק ששלח לו מורפורגו בשנת תק"ח, כתב בראש דברי תשובתו: "בין דא לדא בעו"ה הצדיק אבד" [28] וכתב עליו דברי שבח רבים.

בנו, ר' שמעון צמח, הלך בדרכי אבותיו ואף הוא עסק בתורה ושימש ברבנות. בהיותו נער, בן יא שנים, החליף איגרות עם ר' אפרים יוסף רימיני ובשנת תקט"ז, כתב חידושי תורה ושלח אותם להחיד"א [29].

ואלו הן האיגרות ששלח ר' משה חיים מורפורגו לר' אברהם בנבנשת באיזמיר:

א. כ סיון תק"ו. תשובה על איגרתו של בנבנשת מפרשת אמור והיא, כנראה, האיגרת הראשונה שקיבל מבנבנשת. מורפורגו מבקש לשלוח לו איגרות ומה שמתחדש לו בבית־המדרש בכל פעם שתזדמן אניה מתורכיה לאיטליה ואף הוא ינהג כן.

ב. לא נרשם בה זמנה, אך נכתבה לפני איגרת ג, כי עדיין לא היה ידוע למורפורגו אם ר' חיים וינטורה נמצא באיזמיר או שכבר נסע לטבריה. באיגרת שלאחריה, שכפי שנוכיח נכתבה בשנת תק"ח, הוא איננו מזכיר דבר על ר' חיים וינטורה. איגרת זו נכתבה אפוא בשנת תק"ז. נזכרת בה עוד איגרת ששלח מורפורגו לבנבנשת כמה ימים לפני־כן שכללה גם רשימת ספרים המבוקשים על־ידו וכן מאיגרת ג אנו למדים, שלפניה היתה לפחות עוד איגרת אחת, שאף היא איננה בכתב־היד.

ג. זמנה הוא: "ב בשבת ח"י לחדש מנחם ושנת ובאתם וירשתם את הארץ לפ"ג". האותיות הנכללות בפרט השנה אינן מצויינות. אולם ברור, שהאיגרת נכתבה בשנת תק"ח, כי משנת תצ"א ועד שנת תק"ח לא חל יח מנחם־אב ביום שני, אלא לאחר פטירתו של מורפורגו.

מורפורגו מוסר על השתדלויותיו לשכנע את אחד האחים של ר' יהושע פאציפיקו לנסוע לאיזמיר כדי לחלוץ ליבמתו. על העניין אנו שומעים מאיגרות אחרות שלו שבכתב־יד זה. ר' יהושע פאציפיקו מאנקונה התעורר לעלות לצפת בזמן ביקורם של שני שלוחי צפת, ר' יום טוב סבאן ור' יוסף ן' ג'וייא. הוא התחייב לפרוע לכולל מאתיים סקודי והיתנה, שאם יגיע לצפת יתן עוד מאתיים סקודי ואם ימות בלא זרע יוריש את יתר כספו לכולל (איגרת יא בכתב־היד). את הכסף הפקיד ביד חותנו, מיכאל מורג'יו באנקונה. בראשית אייר תק"ז כתב מורפורגו לשלוחי צפת (איג' ו בכתב־היד), שהגיעה שמועה, שכאילו פאציפיקו נפטר ועל־כן סירב חותנו להעביר את הכסף. באיגרת אחרת (ג) מעשרים בסיון כותב מורפורגו, שהגיעה ידיעה מאלכסנדריה על פטירתו "אחר סמוך להגעתו למחנה קדשם" (ו). האלמנה נמצאה באיזמיר. ליהושע פאציפיקו היו שלושה אחים באנקונה. חכמי איזמיר ביקשו ממורפורגו, שישתדל, שאחד האחים יבוא לאיזמיר לחלוץ ליבמתו. באיגרת זו הוא מודיע על הסכמת דוד פאציפיקו לנסוע לאיזמיר לאחר שהאלמנה התחייבה לשלם לו שלוש מאות אריות והוא מבקש מבנבנשת שידאג לצרכיו. הוא שואל אם שד"ר חברון, ר' אברהם גדילייא, נמצא באיזמיר ומבקשו לפרוש בשלומו.

27. התאריך האחרון שבאיגרות הוא שנת תקי"א.
28. מכתם לדוד, שם, דף קג, ג.
29. עי': מ' בניהו, ספר החיד"א א (בדפוס).

ד. יא ניסן תק״י. תשובה על איגרת שקיבל ממנו בכ״ז בשבט ובאה לאחר הפסקה גדולה.

ואלו הן האיגרות ששלח מורפורגו לר׳ חיים משה אמארילייו בשאלוניקי:

ה. חסרה תאריך. באיגרת נזכר, שהדפסת ס׳ „שמש צדקה״ תיגמר בעוד כחודש ימים. מכאן שהיא נכתבה בתמוז—אב תק״ג. האיגרת היא תשובה על מכתבו של אמארילייו מראש־חודש אייר. שנה לפני כן שלח לו מורפורגו איגרת והיא כנראה הראשונה שהוחלפה ביניהם.

ו. אין ספק שהיא שנייה בסידרה. את זמנה אפשר לקבוע מכך שהוא מזכיר, שלפני שנה שלח לו תשובה בעניין וי״ו דשלום קטיעא. הפולמוס הספרותי החל בשנת תק״ד; נזכר באיגרת הספר „מנחת שי״ ש„נדפס מחדש״. ספר זה נשלם בדפוס בשנת תק״ד. אמארילייו הודיעו, שלפני יותר משנה שלח לו כמה טפסים של ספרו „דבר משה״. מאיגרת ה אנו למדים שהיה זה באייר תק״ג. באיגרת יא, שזמנה אדר ראשון תק״ה, נאמר, שעדיין לא קיבל מורפורגו את הספר ואילו באיגרת זאת הוא מאשר קבלתו. האיגרת נכתבה אפוא סמוך לאחר אדר ראשון תק״ה.

ז. נכתבה כארבעה חדשים לאחר איגרת אחרת הקודמת לה ואין ספק שהכוונה לאיג׳ ו, שכן נזכר בה שלפני שלוש שנים שלח לו ס׳ „תודת שלמים״. הוא נזכר גם באיג׳ ה. מורפורגו חוזר ומבקש מאמארילייו להזדרז בכתיבת תשובתו בעניין המחלוקת של וי״ו דשלום קטיעא, כי על־פי הכרעתו ינהגו ומודיע, שבכל יום המחלוקת גדלה והולכת.

ח. ראש חודש אייר תק״ו. אמארילייו כתב לו, שאת תשובתו על וי״ו דשלום קטיעא ישלח לו לאחר שיקבל תשובת חכמי קושטא ואיזמיר. בינתיים עבר זמן מרובה ולא הגיעה התשובה לידי מורפורגו. בניסן קיבל מורפורגו מכתב משליח טבריה ר׳ חיים וינטורה, שר׳ יצחק הכהן, רבה של איזמיר, כבר כתב על כך „פסק גדול״ בהשיבו לרבני ויניציאה. מכאן למד מורפורגו, שפסקו של ר׳ יצחק הכהן הגיע כבר לידי אמארילייו.

ט. ד מנחם־אב תק״ז. חסרה הפיסקה הראשונה ושמו של מקבל האיגרת, ר׳ חיים משה אמארילייו, מוכח מתוכה. הוא מודיע, שקיבל ממנו באמצעות דודו שתי תשובות: האחת על וי״ו דשלום קטיעא והשנייה בהלכות ריבית. את האיגרת שולח לו מורפורגו על־ידי יצחק בן דוד מורפורגו, שעמד לנסוע לשאלוניקי והוא תמה על־כך, שפסק, שיש להשאיר את האות וי״ו השלימה כמות שהיא.

ואלו הן האיגרות האחרות:

י. לר׳ יוסף שמואל מודילייאנו. רבו של ק״ק איטליה ישן בשאלוניקי. זמנה של האיגרת הוא ללא ספק מנחם־אב תק״ז, שכן כל הפרטים שבה מתאימים לאיגרת ט. מורפורגו מודיע בשניהם, שבן דודו יצחק מורפורגו יוצא מאיטליה לשאלוניקי לשוב ללימודיו. עמו היה מחליף ר׳ משה חיים שאלות ותשובות כפי שאנו למדים גם מן האיגרת של יצחק מורפורגו (סי׳ יא). מודילייאנו עיכב תשובה לאיגרתו של מורפורגו משום שהאחרון לא ענה לו על חידושי־תורה ששלח אליו. מורפורגו שלח לו עם בן דודו שנים מפסקיו.

יא. היא איננה מר׳ משה חיים מורפורגו, אלא מיצחק בן דוד מורפורגו וזמנה כו אדר־א תק״ה. האיגרת נכתבה לרבו. הוא מוסר לו על סדר לימודיו. בבית שנייו

מצא ספרים רבים והוא לומד שם בכל יום. מורו הוא בוודאי ר' יצחק שמואל מודיליאנו, כנזכר למעלה.

יב. ליוסף ויעקב בניו של ר' שלמה פרופס באמשטרדם. ראש חודש אלול הק"ז. בעניין מכירת ספרייתו של ר' דוד אופנהיים וספרים מבית מסחרם באמשטרדם. מורפורגו כתב להם איטלקית והם השיבו לו בלשון זו, אך ביקשו ממנו, שלהבא יכתוב להם עברית.

יג. לר' ישמעאל הכהן ממודינה. פרשת בהעלותך, טו סיון תק"י. אך נשלחה לאחר כארבעה חדשים.

יד. המלצה לר' פייבש. חכם זה היה מסבב בערי איטליה ומוכר ספרים, ביקר באנקונה ושם הכירו מורפורגו. באחד המקומות העליל עליו «אפיקורס ישראל», עלילה שלא הוברר טיבה. אולי מסר לשלטונות, שיש בספרים דברים נגד הנצרות. ר' פייבש נאסר וישב שבעה חדשים בבית הכלא. לאחר ששוחרר נתברר לו, שחסרים הרבה ספרים וגם חלק מכספו אבד. חכמי אנקונה פנו לקהילות לעזור לו וללכת בדרכה של קהילת אנקונה שאף־על־פי שנתרחשו בה מאורעות קשים סייעו בידו של ר' פייבש «מן הכלל ומן הפרט».

איגרת א

[סי' ב, דף 2 ב] כל דפריש מרובה פריש [1] רוב דעות דאורייתא. כל היד המרבה לבדוק בהרבה גופי תורה דרבנן ודאורייתא. כל שהוא עיקר הן נותנין לו את השבח טעם כעיקר דאורייתא. כל קבוע רבה וקבץ פעלים לתורה רובה דאיתיה קמן דאורייתא. ה"ה החכם הותיק והמופלא בכתם פז לא יסולה כמוהר"ר אברהם בנבנשת [2] נר"ו. אתה ה' תשמרהו הוד והדר תעטרהו הדרה דאורייתא. כי"ר [3].

ריש מילין אנא דאמרי לאלקא רבא דישראל בבעו ומטו כי ירבה כבוד ביתו גם כי יזקין, הנה ברך בכל חותמי ברכות גם הוא יגדל עפ"י התורה וכסא וסמוכות שלו ירום ונשא וגבה מאד וכו'.

אורו עיני במראה אשר לנגדי מאורי אור גי"ה [4] מס' אמור הגיעו ובאו לידי הקאפיטאן רפאל די ארדיאה הידוע, אשר הגיע לשלום ביום א' שבועות שעבר עם הסחורה הידועה, ושמחתי כעל כל הון כמוצא שלל רב באמרותיו הטהורות ומעשה ידיו כי נעמו. והנני מודה לו במאד מאד על כל הכבוד הזה אשר כיבדני וחלק מכבודו לי אני עבדו, ומטיבותיה דמר הרב המופלא מר חמיו כמהר"ח וינטורא [5] נר"ו מידו היתה זאת להכירני בעיני דמר כי ידעתי במדת טובו ולבו השלם עמי. הן עתה הימנותא ליהוי כי קבלתי בסבר פנים יפות כתבו הבהיר, ומה מאד נכספה גם כלתה נפשי שיאחז צדיק דרכו כזאת וכזאת מידי זמן בזמן בהזדמן

1. ברכות כח, א.
2. מחכמי איזמיר. אפשר מצאצאיו של ר' חיים בנבנשת, בעל «כנסת הגדולה», או של אחיו ר' יהושע בנבנשת, בעל «שדה יהושע». שלח למורפורגו ספרים מחיבורו של ר' חיים בנבנשת (איג' ב) וספרו של ר' יהושע בנבנשת (איג' ד). היה חתנם של ר' אברהם ן' עזרא הנזכר להלן בהע' 13 ור' חיים וינטורה.
3. כן יהי רצון.
4. גלילות ידיו הקדושות.
5. עי' עליו: א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 504—507.

מסלול ודרך יום כה, ואעשה כן גם אני ועל משמרתי אעמודה לשרת בקדש בכל כחי ככל אשר על פועל ידי יצווני ודרך מצותיו ארוץ בכל לבי.

כעת לא הספיק הזמן מרוב טרדתי לעיין במאי דבדיק לן מר בדברי הרמב"ם ז"ל ולכן לישרי לי מרי אם אתאפק להשיב עד זמן מה בהקדם הראשון בו בפרק אעשה את חובתי בע"ה. ואם ניחא קמיה דמר מידי פעם בפעם אבא נבוא בדברי תורה בפרק הן שואלין ודורשין מן הבא בידינו בבה"מ [6] ובע"ה ע"מ אגיע למח"ק [7] דרך שאלוניק פסק מלא וגדוש הלכה למעשה במלתא דאתשיל ואגיע הדברי' לידי דמר.

תשואות חן חן אתן ואחזור ואתן למר ניהו רבה ה"י ולמר חמיו כמהרח"ו הנ"ל נר"ו על זכרונם הטוב במנחה ההולכת הששה הנקובים בשם הנם לע"ע [8] בלאזאריטו [9] ואחר עבור זמן הקונטומאציה [10] אדרוש בעדם. ומחזיקנא טיבותא לרבנן ביתר שאת ויתר עז על כל הטובה אשר גמלוני. ומי יתן והייתי יודע איזה ספר הייתי יכול לבקש באלו המדינות מהצריכים לו והייתי משתדל בכל כחי אחריו למען להגיעו לידו. והואיל שבאתי לידי מדה זו, שתים זו אשאל ואבקש מטיבותיה דמר יגדיל חסדו עמי. אחת היא להודיעני מידי זמן בזמן הספרי' החדשי' שיודפסו מכאן ולהבא וגם אותם שנדפסו מקרוב כדי שאוכל ליקח אותם ע"י דמר ואודיעהו באיזה דרך יגיעו אותם לידי ועלי לשלם שכרם משלם ע"י האהובים הסוחרי' סי' פיטראני פאליטו וכו' ולחסד גדול יחשב לי.

וזאת שנית להיות כי זה שלשה שנים בקירוב הדפסתי בויניציאה ס' שאלות ותשובות להרב המופלא מר אבא זצוק"ל עם הרבה ענינים משלי נקרא שמש צדקה, אפשר קרוב שראה אותו ביד הרב מהרח"ו הנ"ל נר"ו, ויש לי קצת מהם בשאלוניקי בידי דודי הגביר הנעלה כמ"ר דוד [11] ה"י, אם היה באפשרות למכור קצת מהם במחנה קדשו ובמתא תיריא, מגאנציאה או שאר מקומות הקרובות מה מאד הייתי חפץ בכך, ואלו דברים שאין להם שיעור וגדולה הנאה. ולכן חלותי היא אל נא ימנע הטוב הזה ממני בהיות לאל ידו לעשות עמי לטובה אות כי ידעתי דרב חיליה וגובריה, ואם את הדבר הזה יעשה הנה דרכו לפניו ימחול לכתוב לשאלוניקי לדודי סי' הנ"ל שישלח לידו איזה סך שיראה בעיניו מהספרים הנזכר' בלי ספק אחר סמוך יעשה כאשר אכתוב לו, ובפרק התקבל הספרי' לידו יד הקדש יבחר מהם הג' מובחרים ויתנם במתנה מנחת עני לי לשמי, הא' למורינו הרב המופלא הוא הראש מוהרר"י הכהן [12] נר"ו והשני למר חמיו הרב המובהק כמוהר"ר אברהם ן' עזרא [13] נר"ו והג'

6. בבית־המדרש.
7. עת מועד אגיע למחנה קודשו.
8. לעת עתה.
9. מחנה־הסגר.
10. Contumacia, ימי ההסגר.
11. למד רפואה בפאדובה בשנות 1704—1705. בשנת ת"ע לערך עבר לשאלוניקי ויסד בה סוכנות מסחרית „דוד מורפורגו ושותפיו", שהיו לה קשרים עם בתי־המסחר הגדולים באיטליה, כגון ויניציאה. מורפורגו סיפק לבית־המסחר הראשי של המשפחה באנקונה צמר, עורות, טבק ומיני תבלין. עיין: Edgardo Morpurgo, La Famiglia Morpurgo פאדובה 1904, עמ' 34, 38.
12. ר' יצחק הכהן, בעל „בני כהונה".
13. אברהם ב"ר חיים ידידיה אבן עזרא, אב־בית־דין באיזמיר, מחבר „בתי כנסיות", שאלוניקי תקס"ו. ראוי להעיר על פרט ביבליוגראפי. ספר זה נמסר לדפוס בשנת תקל"ב באיזמיר והגליונות שנדפסו נשרפו. עי' בהקדמת המגיה, נכדו, ר' אברהם ן' עזרא. היה לו בן בשם חיים שלמה שחיבר „בית אבטינס" על מעשה הקטורת ונדפס ב„בתי כנסיות".

יהיה קודש לו לשמו הטהור, והאחרים ישתדל בעדם למכרם במקח היותר שוה שאפשר ויעשה כאדם העושה בשלו, כי ידעתי באמונה הוא עושה. ונא לשון בקשה ישית עצות לנפשו בדבר הזה לתועלתי והנאתי ועל פועל ידי יצווני ככל אשר ירצה, וישיבני על דבר אמת וצדק ובכך אדע כי מצאתי חן בעיניו. אעשה כדברו להגדיל עד חלות לאוהבים הסוחרי' הידועים סי' פיטראה פיליטו וכו' למען יתמידו אהבתם ומדת טובם עם האדון להשתמש ממנו בכל עניניהם, ואקוה שדברי יעשו פירות ויכנסו באזניהם.

תוככי זאת יקבל אגרת א' למר חמיו הרב כמהר"א ן' עזרא נר"ו, ימחול למסרה בידו וכמו כן אחרת להרב מהרר"ח וינטורא נר"ו, כאשר ציוה עלי למען ישלחנה לידו אל המקום אשר יהיה שמה, ואתמיד לעשות כן כפעם בפעם מידי כתבי להרב הנ"ל נר"ו ואגיענה למר ע"י הסוחרים הנז"ל. וכעת לא יכולתי לכתוב למורנו הרב הכהן הגדול נר"ו הנז' כמו שבדעתי לעשות ע"ד הפסק הידוע בדין וי"ו דשלו' ואז אודיעהו הכל על נכון. וכעת אשים יד על קץ מרוב הלחץ, זה דוחק הפנאי, ופעם אחרת אי"ה אבוא יותר בארוכה. ותפלתי על חקי תשוב מעין פתיחה, ישב עולם חי שש ושמח ומלא ברכת ה' כל הון יקר ונעים בברכת טובה מרובה, וזרעו נכון לפניו אהל ישרים יפריח בהני תלת מילי דמשנו רבנן בני סמיכי חיי אריכי ומזוני רויחי, הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', כנפשו הרמה והנשאה ונפש נאה דורש שלו' תורתו ונאמן בברית אהבתו פה אנקונה בד' בשבת כ' ימים לחדש סיון ס' וימלא כבוד ה' ש' ויש תקוה לאחריתך.

איגרת ב

[סי' כא, 10 א] אופן א' בארץ וראשו מגיע לשמי הדעת והתבונה, ליש גבור במלחמה, מלמד ידיו לקרב ולו שם בגבורים ולאין אוני' ירבה עצמה, כל סתום לא עממוהו וכל רז לא אניס ליה, דין גלי רזיא, מרבה ישיבה מרבה חכמה, החכם המופלא זה סיני כמה"ר אברהם בנבנשת, נר"ו יאיר שבעתים כאור החמה נס"ו[14].

מאחרי שבת בתפלת קבע פעמים שלש בעי ומתחנן בעד שלותו והצלחתו וחדות מעוז תורתו ישגה. זאת אומרת מגדת שכבר זה ימים השבתי לאגרתו אחרונה שקבלתי ע"י אניה רגוסיהא[15] הבאה מהתם להכא, וכעת אודיעהו שקבלתי עכשיו הג' ספרים ששלח לי, היינו דינא דחיי ב' חלקי'[16] וס' שו"ת הכנה"ג[17] ז"ל. ואחר ראותי אותם הרגשתי בעצמי שכבר היו נמצאים אצלי כלם, ואעפ"כ אפריון נמטייה למר שלא עזב חסדו ואמתו ממני לדבר הזה, והששה אריות וחצי שנתן במקחם אף שהוא קצת ביוקר לערך מה שנמכרו במדינותינו יקבלם האדון מהסוחרי' הידועי' סי' פידראנה פיליטי דרוש ידרשם מהם. רק לזאת לא תעזוב נפשי לשאול במטותא מיניה דמר ישים בין עיניו לטוטפות רשימת הספרי' ששלחתי לו באגרת הנ"ל לדרוש ולחפש אחריהם לקנותם על יד על יד מן הבא בידו במקח היותר קצוב וראוי ומדי זמן בזמן ישלחם מהתם להכא דרך אניה בלב ים ולחסד גדול יחשב ועל פועל ידי יצווני בכל אשר אוכל לשרתו תמיד על משמרתי אעמודה.

14. נצח סלה ועד.
15. מראגוזה.
16. לר' חיים בנבנשת, קושטא תק"ב.
17. קושטא תק"ג.

ואם עדיין המצא ימצא במח"ק הרב הכולל מר חמיו מהר"ח וינטורא נר"ו יגדיל חסדו לדרוש לו משמי אלומות שלומות מפני היראה והכבוד כראוי למעלתו, אשר תמיד כל היום תהלתו בפי, ויחלה פני קדשו להטות לי חסדו באמריו כי נעמו אחר סמוך להגעתו לשלו' לעה"ק טבריה תוב"ב. להרב המופלא מר חמיו מהר"ר אברהם ז' עזרא נר"ו הנני נוטה אליו כנהר שלו' בקידה על אפים, ועיני צפויות לתשובתו הרמתה לאגרותי, ובפרט על דבר תורה דשיילנא קמיה דמר ה"י. וגם מיניה דמר הנני ממתין ומצפה לדעת אם עברו הדברים במצרף עיונו הזך. וכעת רק אין דבר ותשובתו מהרה תצמח וביני ביני תפלתי קבע, יהי כנהר שלומו וכל אשר יפנה ישכיל, ויחי ויתן לו טובה חכמה עם נחלה, אורך ימים ושנות חיים, גדול כבודו וכסאו כירח יכון לעולם ועד. כנפשו החכמה וכנפש נאמן בברית אהבת תורתו כו"ח[18] פה אנקונה וכו'.

איגרת ג

[סי' כו, 12 א]. מקרא מלא דבר דבר דבור על אופניו, חכמת אדם תאיר פניו, הנה נא כחו במתניו, כעדר הרחלים שיניו, חלב מלאו עטיניו, דולה ומשקה מנחל עדניו, החכם המרומם זה סיני כמה"ר אברהם בנבנשת, ישב עולם מושבע ועומד ובידו מכל טוב אדוניו, נס"ו.

אחרי דרישת החיים והשלו' כמשפט לאוהבי ולחושבי שמו. עתה באתי על שבעתה להודיעו איך עפ"י הדברי' שהגדתי למר אחר סמוך שקבלתי אגרותיו האחרונות שתים הנה מר"ח אדר להשתדל עם הזקן כ"ה דוד פאציפיקו אח הגדול כ"מ יהושע פאציפיקו[19] נ"ע לשום לדרך פעמיו מהכא להתם לחלוץ ליבמתו אלמנת המנוח הנ"ל שנשארה בחבלי העיגון, ע"פ מה שנתחייבה האלמנה הנ"ל וקרוביה לשלם לו סך שלש מאות כסף אריות. סוף דבר אחר רוב ההשתדלות ההפצרות עלתה בידי, וכעת שנמצא מעבר אניה רגוזיאה ההולכת מהכא להתם, הנה לקראת הזקן הנ"ל לעשות את שלו לפטור את יבמתו בחליצה כשירה. ומעתה עליה דמר ליהדר לעשות עמו חסד ואמת שקרובי היבמה יקבלוהו בסבר פנים יפות בביתם לזונו ולפרנסו כל הימים שיתעכב שם, על זה ההכרח כדי שלא להרבות עליו הוצאות, וכמו כן לזרז שיוכל לקיים מצותו בלי איחור ולחזור לביתו במעבר הראשון היותר מוכן. וסוף דבר שהאלמנה הנז' או קרובים קודם כל יקיימו הבטחתם ורשותם לשלם לו סך מאתים ועשרים כסף אריות נוסף על השמונים אריות שכבר נתתי לו בתורת מוקדם לצורך הוצאותיו, כאשר נתבאר בכתב קבלה והשובר אשר אני שולח להסוחרי' סי' פידרנה פיליטי פאמקיו ויטרי, שבין הכל יהיו שלש מאות אריות שנתחייבו לתת לו כאשר כת' לי האדון. והאימנותיה קא סמיכנא כי ידעתיו נאמן בבריתו וקיים במאמרו, ואם יהיה באפשרות שיוסיפו לו איזה סך ראוי ומתנה הוגנת על הקצבה הנ"ל תחת ההוצאה רבה והטרחות אשר השתרגו עליו בגלל הדבר הזה, במטותא מיניה דמר יעשה כל טצדקי ותחשב לו למצוה רבה, וכמו כן להשגיח עליו בעינא פקיחא לזמן חזרתו להמציא לו מעבר ראוי ולמעט בהוצאות השכירות וכיוצא. ובכלל הדבר, רב חסד ירבה להטיב בכל האפשרי גם עם הבחור

18. כותב וחותם.
19. עי' במבוא לאיג' ג.

יהודה ברזילי ספרדי הבא עמו. וידיע להוי למר כי מסרתי ליד הזקן היבם הנ"ל כת' עדות מרבני הישיבה יע"א מעידים ומגידים היותו אח הנפטר מצד האב למען לא יהי ספק ופקפוק בדבר.

כבר הודעתיו מקבלת הספרי' ששלח לי ע"י הקאפיטאן דארדיאה. אכן לא אכחד היות לי עליו בדבר הזה תרעומת דברים, כי העלה מקחם וערכם הרבה יותר מן הראוי. וזאת אות, כי קצת מהם שלחו מתם ממתא שאלוניקו בערך יותר קצוב, וכמעט החצי מהסך שהעלם האדון. וכמו כן ס' חמד אלהים[20] ששלח לי אינו מה שבקשתי ממנו, כי זה כבר נמצא אצלי מזמן רב, אמנם אני שאלתי על החלק האחר שנדפס אח"כ על דיני ר"ה ויה"כ[21], והאחרים אם באולי נדפסו[22]. והואיל דמטא לידן נסיעה כי האי דלאו כל שעתא מתרחיש, הנני שולח לידו רשימה מקצת ספרים שנדפסו בקרוב במח"ק ובקושטאנדינא וסאלוניקי הנמצאי' אצלי למען יראה וידון מהם אותם החסרים לי מהספרי' שנדפסו מזמן קרוב, וישתדל לקנות משבא בידו מאותם שלא באו ברשימה הנ"ל ושיוכל ליקח אותם במקח שוה והגון כדי להגיעם לידי עם הזקן כ"מ דוד הנ"ל בחזרתו, אמנם אם לא יעלה בידו לשלחם עמו ימשוך את ידו מהם לגמרי.

כבר מלתי אמורה אודות האיש כ"ה אלישיב נחמיאש למען ישתדל בכל עוז לעכב על ידו שלא יוציא מחשבתו אשר לא טובה לפועל ליקח משם אשה כאשר עלה במחשבתו, להיותו כבר נשוי מכמה שנים וגודא רבא מטי עליה חרם רגמ"ה כידוע, וכמו כן להכריחו בכח התורה שיחזור אצל אשתו שנשארה באלמנות חיות כי עניה זו וקרוביה צועקים בקול מר על הדבר הזה להשתדל בכל עוז עם רבני וגאוני מתא להציל עשוק. וכבר לפי הנשמע נכתב ונחתם כזאת וכזאת מעיר ויניציאה מקרובי האשה אשר עיניהם צופיות כל היום לחזרתו.

אם באולי המצא ימצא במח"ק הרב הכולל כמהר"ר אברהם גדיליא[23] נר"ו שליח עה"ק חברון תוב"ב, במטותא מיניה דמר יפרוש עליו סוכת שלו' מלא משמי ומשם כל בני ביתי בקידה הראויה למעלתו, ויודיעהו היותי מיחל ומצפה להתבשר משלומו הטוב ומהגעתו לשלו'. וכמו כן שימחול האדון על כבודו אם לרוב הלחץ זה דוחק לנסיעת המעבר ההולך איני מייחד עמו הדיבור ושב"נ[24] אם ירצה ה' במוקדם הראשון יהיה האות הזה.

אוחילה אחלה פניו עוד הפעם לעשות עמי לטובה אות בכל האפשרי במכירת ספרי שמש צדקה הנשארים במקח היותר ראוי שאפשר, ולכל הפחות להחליפם עם הספרים שיקנה לשמי ככל הכתוב למעלה. הקאפיטאן קאטצו עם הסחורה הידועה עדיין משתאה לבוא, אמנם אנו מקוים שלא יאחר עוד. ובכן תפילתי קבע, כסא כבוד תורתו כירח יכון ושלו' יעשה לו כנפשו שבעו וכחפץ נפש המתפלל בעדו תמיד מכתיב וחותם פה אנקונה בב' בשבת ח"י לחדש מנחם ושנת ובאתם וירשתם את הארץ לפ"ג[25].

20. תיקון לשבעת ימי הסוכות על־פי „חמדת ימים", אזמיר תצ"ח. על המהדורות של ספר זה, עי': א' יערי, תעלומת ספר, ירושלים תשי"ד, עמ' 93.
21. אוצר נחמד, אזמיר תצ"ח. עי' יערי, שם, עמ' 92.
22. נחמד למראה, קריאה לכל ימי השבוע, קושטא תצ"ז; צמח צדיק, סדר קריאה אור ליום ו, אזמיר תצ"ד; שכיות החמדה, סדר קריאת הנשיאים בחודש ניסן, קושטא תצ"ד. עי' יערי, שם.
23. עי' עליו: א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, עמ' 499—500.
24. ושבלא נדר.
25. תק"ח. עי' מבוא לאיג' זו.

אגרת ד

[סי' נג, 25 ב] כל שהוא עיקר טעמו בו ריחיה וטעמו חמרא, כל דפריש הרבה גופי תורה סתום ועשאו פתוח זה בורר לו איזו היא דרך ישרה, כל היד המרבה לבדוק בשבע חקירות ובדיקות למד מלמד מק"ו ומג"ש לדעת לעות לבקר משפט נבחרה, ה"ה החכם השלם כמהר"ר אברהם בנבנשת נר"ו.

הנה לשלו' אני ארבה ולא אסור מלהתפלל בשלומה של מלכות שלו' יעשה לו, שלו' מלא בכלי מחזיק ברכה ערוכה ושמורה, ונוה צדיק יבורך בכל הון יקר ונעים טובה חכמה עם נחלה סמוכים מן התורה כי"ר.

הן היום הנה זאת עולה מן המדבר אגרתו החמודה והחביבה מז"ך שבט היא שלוחה ע"י האניה פראנציס, וקריתי את הקריאה מכאן לקובלנא מתרעם על מדותי כי זה זמן רב משכתי את ידי ואחור נסוגותי לכתוב לו כפעם בפעם, ולפום קושטא עמו הסליחה כלפי ליה כי לא מידי היתה זאת, וידעתי באמנה היותי מחוסר תשובה עד עתה לקצת מאגרותי אשר כתבתי לו זה זמן רב, והאמת כן הוא דזה וזה גרמו רוב הטרדות אשר השתרגו עלו עלי ולא נתנוני השב רוחי, ולעתיד לבא לא אמנע עצמי מלבא כפעם בפעם הכל לפי הזמן.

מעתה הנני מודה לו במאד מאד על זכרונו הטוב מהשני חלקים של ס' שדה יהושע[26] הנם לע"ע בקונטומאציה[27], ובזמן הראוי אדרוש אחריהם, וזכור יזכור להודיעני ערכם מה שהוציא בשבילם כדי שאוכל להגיע לידו מעות ע"י הסוחרים הידועים. וחלותי היא שיואל ליקח לי לשמי ס' מדרש תלפיות[28] והוא חבור הרב שבט מוסר שנדפס במח"ק, וכ"כ ישתדל אם יהיה באפשרות ס' שו"ת משפט צדק ח"ב[29], וכ"כ הקצורים שנדפסו מס' חמדת הימים חוץ מס' חמד אלהים ע"ע חג הסוכות שזה כבר ישנו אצלי, יגדיל חסדו להשתדל על האחרים היינו ס' שכיות החמדה הנוגע לפסח ועצרת והחלקים השייכים לד"ה כפור ואחרים[30], ומאלו ישלח לי ד' או ה' מכל חלק וחלק, וכ"כ יקח מן הבא בידו מספרים חדשים הנדפסים מקרוב ולערך היותר קצוב שאפשר, רק את הדבר הזה ישמור מאד לעשות מכאן ולהבא שלא לשלוח הספרים עם האניות הבאות משם לכאן כי אם עם האניות ההולכות משם לויניציאה, כי אצלינו יש קצת אחריות בענין הספרים. ובהיות שהגבירים הסוחרים סי' אנג'יל ואיספורנו[31] הם אוהבים עם הגביר הסוחר סי' אהרן עוזיאל מויניציאה ועם סי' דניאל בונפיל[32] ובנו יכול להשתדל עמהם בהזדמן אניה ההולכת שם שישלחו להם כדי שאוכל לדרוש אחריהם ועל הכל יודיעני מידי פעם בפעם.

כדברו אעשה לכתוב לסי' מאיר די זארא[33] מויניציאה כדי שישלח לידו עם

26. לר' יהושע בנבנשת, קושטא תק"ט.
27. עיין הע' 10.
28. לר' אליהו הכהן, אזמיר תצ"ז.
29. לר' מאיר ב"ר שם טוב מלמד, שאלוניקי שע"ה ?
30. עי' הע' 20—22.
31. כנראה בקושטא.
32. עי' מעגל טוב השלם להחיד"א, מהדורת פריימאן, עמ' 85—86.
33. מדפיס יהודי בבית־דפוסו של Vendramina בויניציאה. עיין ברשות מהשררה להדפסת הספר „שמש צדקה" ובתעודה של ראשי ועד קטן בויניציאה: „בהתאסף מעלת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו בא לפניהם הגביר כמ"ר מאיר דא זארא בהראותו... כ"י בשם שמש צדקה... נעתרנו לקול המתחנן והרשות בידו להדפיסו".

האניה ראשונה הספרים הרשומים באגרתו ואודיעהו מקחם וערכם, וכ"כ אדרוש בעניין הסחורות ערכם אם הם נמכרות במקומינו ובאיזה ערך ובאחרת אגלה אזנו גם על זה. במטותא מיניה דמר יודיעני ממר חמיו מהרר"ח וינטורה נר"ו את אשר לשלמה, בהיות שמיום נסעו ממח"ק לא זכיתי לראות עוד כתביו, וכ"כ זכור אזכרהו שעדיין תשובה תולה להאגרת ששלחתי על ידו זה שנים למר חמיו מהר"ר אברהם ן' עזרא נר"ו ואנכי לא ידעתי טעם כעקר לדבר. ובכן תפלתי תכון נכח פני עליון יחגהו את חג המצות הבע"ל בשמחה ובששון לאורך ימים ושנות חיים, וימלא אסמיו שפע שבע רצון. כנפשו החכמה והחביבה וכחפץ נפש נאה דורש שלומו וטובתו כל הימים, מכתיב וחותם פה אנקונה עש"ק י"א לחדש ניסן ס' ושנת ת'ש'י'ג י'דו לטה'ר'תו לפ"ג [34].

א י ג ר ת ה

[סי' לב, 15 א] משה שפיר קאמר אמירה יהיבה ונעימה, אשל הגדול אשר ברמה, טוב לישראל כגלגל חמה, דין גלי רזיא מוציא לאור כל תעלומה, וממתנה נחלו אל תורה חתומה, כרע שכב כאריה וכלביא ביד רמה, לא יערכנו פטדת לשם שבו ואחלמה. ה"ה החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל כמהר"ר חיים משה אמארילייו [35], נר"ו יאיר שבעתים כאור החמה.

אחרי אשר הרבתה נפשי להתפלל לפני רב מחולל, אורך ימים ישביעהו וכבוד והדר יעטרהו על כל שכיות החמדה כי"ר. האותיות ואשר תבאנה בהיכל מלך בלכתם ילכו הלוך ודבר איך זכיתי לקבלת כתב ג"ה [36] מר"ח אייר שעבר, משיב אמריה על אגרתי השלוחה לרום מעכ"ת זה לי זמן שנה תמימה ויותר ע"י ש"ב [37] הגביר המרומם מר דודי כה"ר דוד יצ"ו, ואנהירנה לעיינין סוד שיח שפתי כ"ת ה"י אשר חלק מחכמתו וכבודו לי אני עבדו בספר התורה אשר שם לפני ממעשה תקפו וגבורתו אשר הגדיל לעשות ויצב לו ציונים על מזבח הדפוס [38] להורות את בני ישראל, ומטיבותיה דמר השגיח ממרום קדשו להפריש מהם ד' וה' לי לשמי ולאנשי' אשר כגילי. מחזיקנא טיבותא לרישא דדהבא מר ניהו רבא ה"י ברכות התודה על כל הכבוד הזה אשר הגדיל לעשות. ואף שעדיין לא הגיעו לידי ואין לי ידיעה כלל מה היה בסופם, אקוה שנשלחו מהתם לעיר ליוורנו ע"י אניה או ממר דודי או ממעכ"ת ה"י לי לשמי. ובע"ה ביום הראות הס' אצלי בכל עוז אשתדל לחלק הנשארים מלבד הנוגעים לחלקי ליד איזה ת"ח או מתנדבים בעם, ואשלח את כסף המתוקן כסף הקדשי' לידו הרמה ע"י הגביר דודי הנ"ל. האמנם כגון דא מיבעי ליה למר לאודועי מקח ומחיר השוה לכל א' מהספרי' הנ"ל למען אוכל לשמור מאד ולעשות ככל אשר יצוני. והנני מן הצופים לפרק התקבל לי הס' הלז

34. תק"י.
35. ב"ר שלמה אמארילייו, נולד בשאלוניקי. מתלמידיו של אביו ושל ר' יוסף דוד בעל „בית דוד". נפטר ביום כג בסיון תק"ח. רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה, חלק ה, סופיה תרצ"ח, עמ' 23. על תולדותיו והנהגותיו עי' הקדמת בן אחיו ר' שלמה ב"ר יצחק אמארילייו לספרו „הלכה למשה", חלק א. חיבר „דבר משה", שאלות ותשובות, שלושה חלקים, שאלוניקי תק"ב, תק"ג, תק"י; הלכה למשה" על הרמב"ם, שני חלקים, שאלוניקי תקי"ב, תקט"ז; יד משה, דרושים על התורה, שאלוניקי תקי"א.
36. גלילי ידיו הקדושות.
37. שאר בשרי.
38. דבר משה, חלק א.

(שלע"ע [39] לא ידענא מה טיבו כי את שמו וענינו לא הוגד לי ממעכ"ת) לאתעלסה באהבי תורתו ולהשתעשע באמריו כי נעמו.

כבר מלתי אמורה באגרתי הקדומה הנ"ל אודות ס' הרב מר אבא זצ"ל הנקרא שמש צדקה, והוא חיבור שו"ת על סדר ד' טורים עם הרבה פסקי דינים ותשובות והגהות ממני הצעיר, מאשר השיגה ידי, והוא נדפס כעת בויניציאה ובקרב ימים אי"ה תוך חדש ימים בקירוב יוגמר הדפסתו, ובו בפרק דעתי לשלוח קצת מהם למח"ק לידו הרמה, וא' מהם יהיה לשם האדון מנחה שלוחה בלי כסף ובלי מחיר, והנשארים יהיו מוכנים בידו לחלקם למי מקדושי' או נדיבי עם אשר נדבה לבם אותם לקרבה אל המלאכה להפריש ממונם מקח שוה אשר אקצוב בזמנו. ואהימנותיה דמר קא סמיכנא מובטחני בו ובתורתו כי יש לאל ידו להטיב להשכיל למען לא אצא חפשי ולא ליתי למלף ריקם. וכגון דא צריך אני למודעי כי בס' הנ"ל בחלק ח"מ זכרון א' עולה לכאן ולכאן שם הרב הגדול מר אבא זלה"ה ושם מעכ"ת מוזכרים לטובה בשני פסקי דינים כאשר עין בעין יראה בו לעת מועד בע"ה.

ועל דברת הספרים הרשומים באגרתי הקדומה שמעכ"ת הבטיחני להשתדל אחריהם מידי בואם במח"ק, אוסיף חלות פניו כדברו כן יקום גדולה הבטחה שנתנה. ובפרט ע"ע ס' שו"ת משפט צדק ח"ב [40] ושי למורא [41] וס' דורש משפט [42] ומורה צדק [43] שנדפסו לשעבר במח"ק ואינם נמצאים כלל בגלילותינו, ועלי לשלם במיטבא כסף אשקול ע"י מר דודי הנ"ל ככל אשר יצא מפי האדון ואם טוב הדבר לפני המלך וכשר אני בעיניו. אולם אני ג"כ אוכל לשרתו בענייניים הללו לשלוח עומתם ובעדם ספרים אחרים שנדפסו מקרוב בגלילותינו כמו שו"ת הרשב"ש הנדפס מקרוב בליוורנו [44] ודברי יוסף שו"ת מהרר"י אירגאס [45] זצ"ל ומים רבים תשו' מהר"ר רפאל מילדולה [46] וכו', והרבה ספרים אחרים הנדפסים כעת מידי יום ביומו, וכמדומה שעדיין לא נשלחו מהם למ"ק.

בצפייתי הייתי מצפה שמעכ"ת יבשרני מקבלת ס' תודת שלמים [47] ששלחתי לו מאז מקדם ע"י כה"ר דוד דודי הנ"ל הנדפס מקרוב בויניציאה ואין ספק שהגיע לידיו הטהורות. ומעתה רק אין דבר ותפלתי על חקי תשוב יואל אלוק ויחייהו עוד רבות בשנים ויגדיל ויאדיר כסא כבוד מרום תורתו למעלה למעלה להורות את בני ישראל, יפוצו מעיונותיו חוצה והוא מרומים ישכון. כאות נפשו החכמה הרמה והנשאה וכחפץ נפש נאה דורש שלו' תורתו נאמן אהבתו נרצע לעבודתו ונושק כנף אדרתו.

אי גרת ו

[סי' מב, 21 א] כלל גדול בתורה ליהודים הוא אורה, אור ישר אור חוזר על קטבי הלימוד והמעשה שתי קצות העבודות לעבדה ולשמרה, אריא דבי עלאי וטביא דבי

39. שלעת עתה.
40. ע"י הע' 29.
41. לר' שבתי יונה, שאלוניקי תי"ב.
42. לר' שלמה פלורינטין, שאלוניקי תט"ו.
43. לר' מיכאל ב"ר משה הכהן ור' אברהם שמואל מוסאפיה, שאלוניקי תט"ו.
44. ליוורנו תק"ב.
45. שם, תק"ב.
46. אמשטרדם תצ"ו.
47. חלק א, חידושי ראשונים; חלק ב, שאלות ותשובות לר' ישעיה באסאן, ויניציאה תק"א.

תתאי שאגה לו כלביא אריה שאג מי לא ייראַ. קול הולך על גחון חציין של אותיות ותיבות, נאה דורש על כל קוץ וקוץ כפטיש יפוצץ סלע המחלקות, קול גדול ולא יסף באישורי מוסיף טעם לשבח טעם כעיקר דובר מישרי׳ והולך צדקות. קול הולך אל ארבע גדולי ארש ארשות החיים פרד״ס רמונים, אמיץ כח ורב אונים תל שהכל בו פונים, ויחפשוהו במטמונים, כל הדבר הקשה פותח כוון ופותר הן אותו בדברים המתיישבי׳, כל קבל די רוח אלהים אשתכחת ביה הלא לאלהים פתרונים. דין הוא הדר גבר בכלא החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל כמוהר״ר חיים משה אמאריליו נר״ו. קרנו תרום בכבוד למעלה תוך תוך אל הקדש לפני ולפנים כי״ר נס״ו.

מני קדם קדמתה אשור וכל צעדה קדמת עדן צלותא לגבוה מעל גבוה, צור תעודה יריק לו ברכה עד בלי די שפע שבע רצון, רצון יריאיו יעשה במה שהפה יכולה לדבר, ולא תשבע עין מראות דבר טוב יורד מן השמים, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו ברבות הטובה סביב לאהלו ומשכן שלו כאהלים נטע ה׳, ישישו וישמחו עדי עד נס״ו.

זה לי ימים זמן רב הוספתי עוד שנית ידי למשוך בקסת לתומי אל מול הדרת מעכ״ת באגרת שלומים אוגרת אמריה ע״ע [48] המחלוקת הידוע הנתהווה בויניציאה אשר מאז מקדם גליתי אזנו הכל כאשר לכל זה שנה תמימה דברים כהוייתן על הכלל ועל הפרט, ובאגרת הזאת השנית אחת שאלתי מרום מעכ״ת לזרז עצמו במותר וראוי לו להודיעני הכרעתו וסברתו על הדין ועל האמת, והודעתיו נאמנה ההכרח שהביאני לידי מדה זו לחלות פניו על הזריזות המביא לידי זהירות להזהיר את העם משפט צדק, וידעתי ביחוד שמגלה זו ניתנה לידו יד הקדש מהגביר המעולה מר דודי סי׳ דוד ה״י, ובצפיתי צפיתי זה זמן רב מתי יבא דבר המלך ודתו להעשות ועד עתה אותותיו לא ראיתי ואין קול ואין עונה, ואנכי לא ידעתי מדוע נהיה הדבר הזה ואם באולי מזלי גרם והיה בעוכרי ... בידו גודל טובת האדון ה״י ואוזניו קשובות לקול כל קורא בצדק ודורש באמונה תורה מפיו ובשער יפתח פיו בשערי תשובה שלא ננעלו לכל הקרב הקרב לשאל בדבר איש האלהים, ומי יתן ידעתי מה משונה ביאה זו שתהא יוצאה ריקנית בפכי נפש והייתי כמאן דיליף ריקם, ובפרט צר לי מאד להיות הדברים נוגעים בכבוד הרב המופלא נשיא וראש כמהר״ר יצחק פאציפיקו [49] הנ״ל שעודנו משתאה מחריש לקבל תשובה לאגרתו. ולכן תפול נא תחנתי עוד הפעם לרום פאר מעכ״ת יעשה עמנו לטובה אות ויראנו מתורתו נפלאות מה הלשון אומרת בפרק נגמר הדין זה ומאי הוי עלה דמילתא בבית דינו הצדק, והיו הדברים האלה בזריזות האפשרי ויפה שעה א׳ קודם למען כל העם הזה על מקומו יבא בשלו׳ ולא תהא עוד זאת לפוקה ולמכשול בהתארכות הזמן ימים על ימים, כי עבר קציר כלה קיץ תוחלת ממושכה. ואחר סמוך בראשונות ישמיעונו דברי חכמים כדרבונות הללו בעלי אסופות מע׳ רבני וגאוני קושטנדינא ואיזמיר יע״א. ומבעל הגמול הנה שכרו אתו הלא זאת הקרנות דמגלגלין זכות ע״י זכאי שהכל נהיה בדברו דבר בעתו, וממנו יראו וכן יעשו דוגמא לדבר שלומי אמוני ישראל כאשר הרבה עשו כן ובפרט הרבני׳ האדירים שבמודונא ווירונה שנמנו על שלנו, ומצודתו פרושה למשוך אבירים בכחם לצאת לקראת נשק, לכבוד האמת.

אין ספק אצלי שכבר איתיה במסירה ליד הקדש ממר דודי הנ״ל ס׳ שמש צדקה

48. על עניין.

49. אב־בית־דין בויניציאה, חותנו של ר׳ חיים דוד קורינאלדי מרוזיגו. נפטר יג ניסן תק״ו (איג׳ ה בכתם היד). נזכר בהזכרת נשמות של קהילת אנקונה. עי׳: בצלאל רות, סיני, כרך כא, תש״ז, עמ׳ שכה.

של הרב מר אבא זצ"ל מכורך כראוי כאשר ייחדתי לו לשמו לפה ולמליץ בהשתדלות מכירהם לבעלי תורה ובעלי מצות החיל אשר נגע ה' בלבם. ואודות ספרי קדשו דמר, קטן אני לא אדע שכל דבר זה, כי מלבד שכתב לי רום מעכ"ת זה שנה ויותר ששלח מקצתם לשמי לליוורנו עוד הפעם הודיעני מר דודי הנ"ל שהגיעו לשם וזרזני להשתדל בשבילם, ואנכי לא ידעתי מי הוא זה אשר נשלחו לידו ואם הודיעהו על נכון למסרם לידי או יד שלוחי כאשר אשית עליו. ואם אמנם כתבתי לשם לאיזה אוהבי' ישגיחו לדעת דבר או חצי דבר לא עלתה בידם כלל ואין אתם יודע מי הוא זה אשר נתמנה שליח בדבר, ומן ההכרח שרום מעכ"ת ישלח דברו מקדש ועדיין לא נראה בעליל אור זה טמיר ונעלם, ויקח מן הבא בידו קצת מהם ויתנם במסירה מיד ליד מר דודי הנ"ל למען ישלחם לויניציאה בחזרת אניה זו ההולכת מהתם להתם, כאשר בפיו מלאתי לאמר לו לדודי הנ"ל למען אוכל לעשות את שלי לשרתו בכל מאמצי כחי כאשר אעשה למען כבוד שמו ביתר שאת.

הפעם הנני שולח לדוגמא ליד מר דודי הנ"ל מקרא שנדפסה מחדש במנטובה עם פי' קדמון נקרא מנחת שי [50] דבר נאה ומתקבל בעל מלאכה אחת ממש הפליא לעשות מכל שהיו לפניו במלאכה זו כאשר עיני מעכ"ת תחזינה מישרים. ואם אפשר למצוא במה"ק למכור קצתם בערך חמש כסף אריות בקירוב יותר מהנה במדינותינו, אשלח עוד מהם סך רשום כי לא דבר רק הוא שיקפצו עליו זביני. ובאמת דן אנכי להיות דבר השוה לכל נפש הוא מבין ושאיננו מבין.

וזכרון א' עולה אתיא זכירה ופקידה אגב חדא למר ניהו רבה אודות הספרי' החדשי' הנדפסי' בגלילותיו, שכבר הקדמתי לחלות פניו להמציאם מידי פעם בפעם למר דודי הנ"ל בכסף מלא. ובטח ישכון צדיק עלי על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר האמור לשלוח ליד רמה מאותם שיודפסו מידי פעם בפעם במקומותינו, ועל הכל יבא נא דבר המלך ודתו בתשובה שלימה על הכלל ועל הפרט. ופה תהא שביתת קולמוסי בהעתיר אל אלוק בעד חדות שלות מעוז ישועתו והצלחתו ורוממות הדרת מטה עוז מקל תפארתו וכסא כבוד הוראתו בברכה המשולשת בני סמיכי חיי אריכי ומזוני רויחי, יאריך ימים על ממלכתו מלך במשפט יעמיד משפט הדרו על תלה תוך אמוני עם סגולה הוא מרומי' ישכון ונוגה לו סביב זקני העם ושופטיו כחצי גורן עגולה. כנפשו נפש ברכה תדושן נפש עמל עמלה, וכחפץ נפש העבד העברי מוכן ומזומן לעבודת הקדש כרע כחיזרא אפים ארצה לרצפת בית מדרשו שואל מפני היראה והכבוד תשובתו הרמתה מהרה תצמח וכו'.

איגרת ז

[סי' מ, 19 ב] סולם מוצב ארצה וראשו מגיע לשמי שמים העליונים גדול העצה ורב העלילה, רישא דדהבא ראשון לציון חכימיא וספריא, דבר אחד לדור זה דור דורשיו כל הדבר הקשה אליו גוים ידרושו מלתא דשויא, מגברא דאית ליה אשכול הכופר איש שהכל בו דין גלי רזייא כפלים לתושיה, דן ידין עמו כי יהיה להם דבר בין דם לדם בין דין לדין דבר קטן ודבר גדול כי יבא העם לדרוש למתבע אולפן הכל צריכין למרי חטיא, זה האיש מרעיש הארץ החכם השלם והכולל הדיין המצויין

50. תק"ב—תק"ד. ר' חיים משה אמארילייו השתמש בספר זה לבירור שאלת וי"ו קטיעא. עי' ספרו דבר משה, חלק ג, יורה־דעה, סי' ח, דף כב, ד.

רב ועצום כמוהר"ר חיים משה אמארילייו נר"ו, ליפוש חיי סגי ומסגי ונפשו לו חיה כי"ר.

כארח כל ארעא זה יצא ראשונה שפל קול התחנה בעי ומתחנן אנא לרב מחולל כל יתן ויחזור ויתן למר ניהו רבה וסיעת מרחמוהי וכל המסתופפים בצלו צל החכמה נהרי נחלי דבש אלומות שלומות וכל מידי דמיקרי מיטב טוב ערב ומועיל כיד ה' המלאה והרחבה פרוח יפרח ברבות הטובה כגפן פוריה כי"ר.

האותיות ואשר תבאנה בלכתם ילכו הלוך ודבר בראשי פרקי' לחכימיא ברמיזא כדי שלא להטריח כלפי מעלה יותר מדאי, על דבר אשר קדמתי לימים חלפו למו כמו ארבעה חדשי' בקירוב לבוא אל המלך להתחנן לו באגרת אוגרת דברים שבכתב שנתנו להאמר ולהכתב על מחלוקת שהיא לש"ש [51] שנתהווה במדינותינו בדין וי"ו דשלו' בפ' פנחס הכתובה שלימה בס"ת, ונחלקו המורים לשתי כיתות כאשר בפי מלאתי לאמר בכתב הנ"ל דברים כהוייתן וככתבן, והן על כל אלה אם אמת כבר רשום יחדו למשפט כל הקונטריסים השייכים ע"י האדון, ונוסף עליהם אגרת שלומים מהרב המופלא זקן ויושב בישיבה כמהר"ר יצחק פאציפיקו נר"ו ר"מ ור"מ דקק"י ויניציאה, וכאיש א' למשפט נקרבנו לשוי בדבר איש האלהים מר ניהו רבה וסיעת מרחמוהי מעלת רבני ישיבתו הרמה נר"ו למען יורונו יאמרו לנו איזה דרך ישכון אור דעתם הרחבה והבנתם הישרה אשר חכמים יגידו על הדין ועל האמת מלתא בטעמא להבין ולהורות. וידעתי באמנה כי כבר זה זמן רב הגיעו הדברים לידי מעכ"ת ה"י ע"י דודי הגביר המעולה כה"ר דוד מורפורגו ה"י. ובהיות שבעו"ה [52] בכל יום ויום שלהבת להב המחלוקת בדין זה עולה מאליה ע"י חילוק הדעות והסברות, זה מחזיק לכאן וזה לכאן וכל אחד עומד בשמועתו, הללו בעלי אסופות, ותהי האמת נעדרת, היא הנותנת מחדש עוצם תאותינו וחשקינו לשמוע מה יהיה דבר המלך האדון ה"י וסיעתו להכריע ולהכריח בין הדעות בראיות ראויות ותורת ה' בפיהם אמת להחזיר העטרה לישנה ולהעמיד משפט הדת והאמת על תלה. ולכן פן ואולי באריכות הימים הרגל הדעת והסברא תעשה טבע ותתחזק בלב כל א' מהכיתות סברתו ודעתו מבלי שמוע לקול מלחשי' באזניהם דברים של טעם כי אין אדם רואה חובה לעצמו, ההכרח אלצני והעבירני על מדותי לבא מחדש אל המלך ולהתחנן לו בנא לשון בקשה לדבר הזה יסלח להיות זריז ונשכר בדבר מצוה זו כי תורה היא ולזרז ביתר שאת האפשרי בהכרעתם הרחבה למען כל העם על מקומו יבא בשלו', ואז שלוח ישלחנה אלי ע"י הגביר מר דודי הנ"ל ויפה שעה א' קודם, כי הדין כך והשעה צריכה לכך. ואם כשר הדבר בעיניו להגיע בעצמו רובי תורתו והכרעתו המכרעת להדרת מע' רבני וגאוני קושטנדינא ואיזמיר יע"א, שלחתי להם ג"כ באמצעות מר דודי הנ"ל כל הכתבים הנ"ל, למען ממנו יראו לשמור מאד ולעשות לחסד גדול יחשב וזכות הרבים יהיה תלוי בו.

ומכאן מודעא מר ה"י כי שלמים הן אתנו רבים ונכבדים אשר בקרב סביבותינו אשר באו לעזרתינו מחדש מלבד הראשונים, וביחוד מע' רבני וירונה נר"ו והרבה לומדים מופלאים ומופלגים שבעיר מודינא יע"א. ואם הזמן יספיק תוככי זאת אשלח למעכ"ת חדשות שהגדתי לחזק סברתי להשיב על דברי החולקים במה שהוסיפו על הראשונות.

51. לשם שמים.
52. שבעוונותינו הרבים.

בצפיתי אצפה לדעת אם קבל מידי מר דודי ס׳ שמש צדקה של הרב מר אבא זצ״ל שיחדתי לשמם מאותם ששלחתי לידו שכבר הגיעו לשח זה זמן רב ואיך עלה לרצון לפני מזבחו. והנני חוזר על הראשונות במטותא בבקשה מיניה דמר אם יש לאל ידו להיות מעיר לעזור להגביר מר דודי הנ״ל במכירת קצתם לתופסי התורה ומתנדבי׳ בעם. כבר מלתי אמורה באגרתי הקדומה על דברת ספרי דבי רב מר ניהו רבה שעדיין לא זכיתי לראותם ולההנות מהם ואם יזכני מר ממנו יהיה לי למשיב נפש ולכלכל את תאותי וחפצי ולהשתעשע בגן עדן אמריו ואתן לכסף מוצא שכרו אתו ואשתדל ג״כ בעד הנשארות למכרם ע״צ [53] היותר טוב. וכמו כן ע״ד שאר ספרים חדשים הנדפסים מקרוב בקרב מחנהו ובשאר גלילותינו לא מראש בסתר דברתי אחת שאלתי מגודל טובת האדון בהגיעם לידו כפלים לתושיה למסרם לי לשמי למר דודי הנ״ל ועליו לשלם כסף מלא כאשר ישית עליו מעכ״ת, ואעשה כן גם אני לשלוח ליד הקדש הרבה גופי תורה הנדפסים לע״ע בסביבותינו חדשי׳ גם ישני׳. אמנם צר לי כי כבר זה לי ג׳ שנים ששלחתי לו ע״י מר דודי ס׳ תודת שלמים [54] הנדפס בויניציאה ועדיין לא הקיפה לי ידיעה מקבלתו. ופה אשים קנצי למלין בהעתיר אל אלוק וכבוד והדר יעטרהו אורך ימים ישביעהו ויחי ויתן לו מה שהפה יכולה לדבר, ירום ונשא וגבה מאד כסא כבוד הוראתו והדרתו, ירחיב גבולו בתלמידים ויפוצו מעינותיו ברחובות קריה להורות את העם העברי והעברים וכו׳.

איגרת ח

[סי׳ יח, 8 א] כל דפריש מרובא פריש [55] לתהלה לשם ולתפארת כי תפארת אדם. כל קבוע ויטע אהלי אפדנו לתורה ולתעודה וזאת תורת האדם. כל היד המרבה לבדוק בשלש עשרה מדות שהתו׳ נדרשת ספרא וספרי וכולי תלמודא זה ספר תולדות האדם. ה״ה החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל אין גומרין עליו את ההלל כמוהר״ר חיים משה אמארילייו הי״ו, ישב עולם חי מושבע בעושר ב״י בנ״י [56] סמיכי סמוכי׳ דרבנן ראשוני׳ כמלאכים קרואים אדם [57] כי״ר.

הן קדם הן יוצא הן בא למר ולתורתו שלמא רבא. שלם טב מרבון טב טבא וטבא להוי, אלף עולות יעלה כן ירבה וכן יפרוץ צור מרומים יפרוס עליו סוכת שלומים, ירום ונשא וגבה מאד לכבוד ולתפארת ברבות הטובה נס״ו.

הן כל ראתה עיני את כל הקורות אתי בענין הידוע מחלוקת דין וי״ו דשלו׳ אשר מאז מקדם הקדמתי לחלות פני קדשו במנחה ההולכת קונטרסי׳ שונים אשר פצו על ענייגא דנא על הדין ועל האמת, ולא פעם א׳ ולא שתים אנא נפשאי בעשר חלות יבוא דבר אדוני המלך על דבר אמת ולהורות את העם מה הלשון אומרת במסקנת דין זה אם לרחק או לקרב, ועברו הימים ואין קול ואין עונה ולא נשמע פתגם המלך, אף כי בפיו מלא לאמר באגרתו החמודה אלי כתי׳ כי בא יבא לא יאחר ואין שכחה לפני כסא כבודו, ואעיקרא דמלתא אהדר מר אטעמא לדעת מתחלה מה יעשו ראשי גליות רבנן סבוראי אשר בערי קושטינדינא ואיזמיר, וגדולה הבטחה

57. שבת קיב, ב; יבמות סא, א.
53. על צד.
54. עי׳ הע׳ 47.
55. ברכות כח, א.
56. שבת לג, ב.

אשר מני אז הבטיחני להיות הדברי' בין עיניו לטוטפות עד עת בא דברי הרבנים האדירי' האלה ואחר סמוך יעשה האדון את שלו. הן אני נשארתי עד הנה משתאה מחריש צופה ומביט מתי יהיה אחרית האלה. וביני ביני הנה יד שלוחה אלי ביום ז' של פסח שבע"ל[58] מכתב מוהר"ר חיים וינטורה נר"ו שליח עה"ק טבריה ת"ו מעיר איזמיר יע"א מבשר ואומ' היך בהמתיקו סוד ע"ז[59] עם הרב המופלא מופת הדור כמהר"ר יצחק הכהן נר"ו גלייה לדרעיה ונפק נהורא[60], פסק גדול מלא וגדוש אשר כוננו ידיו לשעבר בהשיבו לרבני ויניציאה[61], והרב הנ"ל נר"ו מטיבותיה שדר לן חורפא העתק הפסק הנ"ל חתום בטבעת המלך הנ"ל וארא מראות אלהים על כל קוץ וקוץ מדברי פסק רבני ויניציאה הנ"ל תילי תילים של תשו', ואסוף דינא כך עלה במחשבה: דלכתחילה ודאי מבעי לן לכתוב הוי"ו זעירא או חתוכה קצת למטה בתחתיתה, ואם נכתבו הס' בוי"ו שלימה בלי ספק חובה עלינו להגיה כל הספרי', וכן אם בדיעבד נוציא ס' שנמצא בו וי"ו שלימה מכיון שעלה אין לפוסלו ושרי לקרות בו. אלה קצות דרכיו למסקנא. והואיל שכן כשאני לעצמי תם אני לא אדע שכול עד היכן הדברי' מגיעי' שלא באו דבריו ליד האדון, בפרט שכפי הנראה מתוכם כבר עלו ובאו ליד הרב נר"ו הקונטרסי' שלנו שנשלחו מאתריה דמר. אי לכן יצאתי לקראת מלך רב מר ניהו רבה לשחר פניו ישים הדברים לנגד עיניו לבוא עכ"פ לפרק נגמר הדין זה כי עת לחננה כי בא מועד ועד מתי קץ הפלאות, ואם עד אלה עדיין עמדה לפניו לראות תחלה פסק דין של הרב הנ"ל עליה דמר רמיא לשאול ולדרוש התם ממנו, כי אין ספק אצלי 'מהר יחיש מעשהו ואמנותא בידיה כי כך עלתה במחשבה לפני לשלוח ממנו העתק ליד הקדש. אך אמנם אדרב' כי אמרתי מלבד דטריחא מלתא מחמת הוצאת הבי דואר כי ידעתי אין מעבר יוצא מהכא להתם יותר נקל להביאו מהתם להתם דסמיכי אהדדי. ואגב חדא חדא ידרוש רו"ם מעכ"ת לשם מאת הרב המופלא מהר"ר הרב בן עזרא נר"ו אשר בידו אשתכח מרגניתא פסק קדמון ממר זקנו הרב המפורסם כ"מ שלמה בן עזרא[62] ז"ל ע"ע זה דאיתשיל מלתא בבי מדרשא ופסק כדברינו בכל מכל כל, כאשר מכתב יד מהר"ר חיים וינטורא נר"ו עלי השכיל זה זמן רב. וכעת להיות שאינו תחת ידי ששלחתיו לויניציאה ליד הרב הישיש הוא הראש כמהר"ר יצחק פאציפיקו נר"ו, ועכ"פ כשיבוא לידי גמרתי לשלוח ממנו העתק ליד הקדש במוקדם הראשון. ועכ"פ א' שאלתי שלא להחמיץ עוד מצוה רבה כזו כדי שלא תשתכח באריכות הזמן תורת דין זה מישראל, ועם האדון עוז ותושיה להשיב לכל שואל באמיתה של תורה כאשר אראנו ידו החזקה בזאת התורה אשר שם בעט ברזל ועופרת כן ירבה, ולמה ישתנה לגריעותא משפט זה מאחרי' רבים. נא ליתן כבוד לה' אלהי ישראל ותורתו. ועדי

58. שבא עלינו לטובה.
59. על זה.
60. ברכות ה, ב.
61. נדפס בספרו בתי כהונה, חלק ב, שאלוניקי תקי"ד, סי' כא, דף לו, ד. פסקם של חכמי ויניציאה, שם, סי' כ, דף לה, ד. בדף מד, ד הוא מזכיר את הקונטרסים שכתב ר' משה חיים מורפורגו על שאלה זו.
62. מגדולי החכמים באיזמיר. נפטר ביום כז באדר ראשון תמ"ח. מצבות איזמיר ב„עניני שבתי צבי" לפריימאנן, עמ' 142. חלק מחידושי תורתו נדפס בספר בתי כנסיות לנכדו ר' אברהם ן' עזרא בשם „דברי שלמה". בכתב־היד נמצאת איגרת (סי' ד) משנת תק"ו ששלח מורפורגו לר' אברהם ן' עזרא ובה הודה לו על הפסק. התשובה עצמה נדפסה בס' בתי כנסיות (שאלוניקי תקס"ו), אורח חיים, סי' רצב, דף עד, ד.

בשמים כי חפץ הייתי להטריח כלפי מעלה בענייני׳ אחרי׳ לשאול תורה מפיהו איידי דחביבן לי שמעתתיה דמר אכן אדרבי עד עת בא דברו על ראשון ראשון.

כבר מילתי אמורה זה זמן רב אודות ספרי דבי רב שהגיעו ובאו לידי, ואף שהיו חסרי׳ הח׳ שני שלא נמצאו כ״א שנים השתדלתי למכרם לת״ח היותר מפורסמי׳ שבגלילותינו למען יפוצו מעינותיו ות״ל [63] עלתה בידי. לכן עדיין נשארו א׳ או ב׳, ובע״ה כשיומכרו גם אלו אגיע לידו המעות ע״י הגביר המרומם מר דודי סיניור דוד יצ״ו. ובהיות שעדיין תפלתי לא עשתה פירות בעת שחליתי פני קדשו להיות מעיר לעזור למר דודי הנ״ל במכירת ספרי שמש צדקה שבידו מהרבה זמן הן התם הן בעיירות קרובות, אלה מוסיף על אחרוני׳ אוחילה אחלה פניו אל ימנע ממני הטוב הזה בהיות לאל ידו לעשות ותו לא מידי. הן היום אסוף מגילתא צללו שפתי כי ירבה כבוד ביתו גם כי יזקין יעמוד חי שש ושמח מלא ברכת ה׳ ונגילה ונשמחה בו ובתורתו תורת חכם מקור חיים כי יפוצו מעיינותיו כהנה וכהנה, ככל אות נפשו הרמה והחכמה המלאה לה דעת ויראת ה׳, וכנפש נאמן בברית אהבת תורתו נרצע לעבודתו ומצפה לישועתו כו״ח [64] בר״ח אייר ט״ו למב״י [65] התק״ו ברב עוז ושלו׳.

איגרת ט

[סי׳ י׳, 5 ב] פתח דברי יאירו אל הרינה ואל התפילה כי ירבה כבוד ביתו וצדקתו עומדת לעד, קרנו תרום בכבוד הגבה למעלה, ויחי ויתן לו אורך ימים ושנות חיים ושלו׳ כולו שאנן ושלו תחת גפנו ותאנתו אכי״ר.

אחרי קומי מכרוע על ברכי אשתחוה מרחוק אפים ארצה נכח כסא כ״ת התמימה משיבת נפש. היום באתי להשמיע במרום קדשו איך אמת כי זה ימים מספר האירו לעבר פני מאורי אור דברות קדשו שתים כסדרן, האחת ע״ע המחלוקת הידוע בדין וי״ו דבריתי שלו׳ [66], שזה לימים ושנים נשאתי נפשי אליו לדבר הזה, והשני תשובתו הרמתה עלי דידי ליהדר במה שהעירותי את הצדיק על ההוא עובדא בענין ריבית [67], שניהם כא׳ טובים הגיעו לידי דרך אניה בלב ים ע״י הגביר המרומם מר דודי דוד בכל דרכיו ה״י. אך לא זכיתי לקבלת תורה שבכתב גלילות י״ק לתשובות אגרותי כאשר הייתי מצפה. לכן עתה באתי על שבעתה הקרה ה׳ לפני ע״י מעשה זו היא ביאה הבחור הנעים שאר בשרי גם לי לבב יצחק מורפורגו בנו ה״י ההולך קדמת אשו׳ להשתחוות אל המלך, וכדו מהודענא למר ניהו רבה כעת מקבלת השני קונטריסין הנ״ל והיו לאחדים בידי, ובע״ה אחר סמוך אשימה עיני עליהם כראוי לרעות בגני תורתו וללקוט שושני אמריו כי נעמו, וע״י מוקדם הראשון אודיעהו דבר וחצי דבר כי לע״ע לא הספיק הזמן. רק זאת אודיעהו כי עברתי על בתרי דבריו בענין דין וי״ו דשלו׳ הנ״ל וראיתי כי נטו אשוריו ורוח אחרת אתו שלא להגיה הספרים, וחפץ הייתי להציע קמיה דמר מה שכתבתי עוד

63. ותהלות לאל.
64. כותב וחותם.
65. למניין בני ישראל, לספירת העומר.
66. נדפסה בספרו דבר משה, חלק ג, שאלוניקי תק״י, יורה דעה, סי׳ ח, דף כב, א, ואילך. בדף כג, ב נזכר פסקו של ר׳ משה חיים מורפורגו.
67. שם, יורה דעה, סי׳ ד, דף יז, ד—כא, ב.

ע"ע זה להכריח דהסוגיא דקידושין[68] היא אליבא דכ"ע ונפק"מ דינא, וכמו כן להוכיח במישור ולהכריח דאמיתות הבנת תשו' הרדב"ז[69] והרשב"א[70] ז"ל היא דכל מה דנפק"מ דינא מתקנין, אפי' הרוב עפ"י המיעוט, וכמו שהוא מבואר בדברי הרב בית דוד ז"ל ביו"ד סי' קלד טעם לעיקר בדבר. ונפלאתי מרום מעכ"ת שהוא בן משק ביתו ובדבר הזה עשה עצמו כאלו לא ידע את יוסף. ובכלל הדברי' הבאתי מה שמצאתי בס' התשב"ץ ח"ו[71] סי' קס כת' וז"ל: ועוד כתבת כי רש"י ז"ל כתב בפי' החומש המול ימול חסר, ולבני הפלגשים חסר, וביום כלות חסר, ואתם מצאתם כלם מלאים בכל הספרי' אם הם פסולי' בכך. תשובה: בענין המול ימול לא אמ' שום אדם שהוא חסר וי"ו, אבל בפ' אין מעמידין למדו מכאן שאין ערל מל שנאמ' המול ימול, ושם כת' ר' שלמה ז"ל קרי ביה המל ימול כלומ' מה שהוא מהול ימול אחרי'. אבל הפלגשי', וביום כלות משה, נמצאו מדרשות שהם חסרים, אבל כבר כת' הרשב"א ז"ל בתשו' שאין סומכין על אלו מדרשות לתקן הספרי' ומניחין אותם שלמי' אלא בדבר שיוצא ממנו דין, כגון בסכת סוכות קרנת קרנות וכיוצא בהם עכ"ל. ומדכתב סתם ולא התנה דוקא מיעוט עפ"י הרוב משמע ודאי דאפי' איפכא הרוב ע"פ המיעוט מתקני' בדבר שיוצא ממנו דין, דהרי בההיא דפלגשם וכלת כתב הרשב"א עצמו דאזלי' אחר רוב הספרים וזהו החילוק שביניהם, וגם התם בדין הוי"ו הנ"ל מצאתי להרב[72] ז"ל בח"ב סי' רצד וז"ל: בטעם וי"ו דאת בריתי שלו' מפורש הוא בקידושי' בכל האומ' דאמרי' הכי ובע"מ[73] דעבודתו פסולה מגלן, אמ' רב יהודה אמר רב דאמ' קרא הנני נותן את בריתי שלו' כשהוא שלם ולא כשהוא חסר, והא שלום כתיב, אמ' רב נחמן בר יצחק וי"ו דשלו' קטיעא היא. וה"ר צמח נכדו כתב שם בהגהה, ו"ק ר"ל חתוכה לשני' עד שנראית כשני יודי"ן זה למעלה מזה אלמא נר' ודאי דלדעתו למסקנא נמי הטעם דאך וי"ו היא... היינו מהך מימרא למילף מיניה האי דינא דשפיר קאי אליבא דכ"ע, דאי לאו הכי לא הו"ל לאתויי מטעם זה, ועוד דאל"כ הי"ל להשיב לשואל להדיא דלרש"י המסקנא מיהא לא בעי' ליה קטי' משום דנדחו דברי ר"י א"ש ור"ב.

וכדי שלא להטריח את הצדיק יותר מדאי אמנע עצמי מלהאריך עוד בדבר, רק אציץ קמיה דמר מה שכתבתי על קצת מדברי תשו' הרב המופלא מהר"ר יצחק כהן נר"ו מאזמיר וממנו יראה וידון בדמדי טעם כעקר בדבר. אכן לא תעזוב נפשי לשאול בעשר חלות בהיות שמכלל דבריו הכרתי שכבר נמצאו בידו פסק הרב מאריה דאתרא קושט'[74] יע"א ותשו' רבני עה"ק ירושלם תוב"ב שעדיין לא זכיתי להם, שיחוננני בחסדו לצוות לא' מתלמידיו לעשות העתק משניהם וימסרם ליד מר דודי הגביר הנ"ל ה"י לחסד גדול יחשב לי עד מאד.

ע"ע ספרי דבי רב הלוא מראש בסדר דברתי דחסרון החלק ב הגדיל עיכוב מכירתם ולכן טוב הדבר שישלח ב' או ג' מהם ואז יומכרו לאחדים. ובכן תכון תפלתי נגד פני עליון ימים על ימי מלך יוסיף ושנותיו כמו דור ודור וכסאו כשמש הולך ואור וכירח יכון עולם ועד, הנה כי כן יבורך גבר בכל חותמי ברכות. כנפשו החכמה

68. קידושין סו, ב.
69. הישגות, חלק ג, ליוורנו תי"ב, דף לה, ב.
70. המיוחסות להרמב"ן, סי' רלב.
71. צריך לומר: ח"ג.
72. התשב"ץ.
73. ובעל מום.
74. ר' אברהם רוזאניס. עי' דבר משה, שם, דף כה, א.

רמה ונשאה למעלה וכחפץ נפש עבדו המוכן לשרתו נכסף לתורתו ומשתחוה לעומתו, כו"ח פה אנקונא בג' בשבת ד' מנחם התק"ז.

איגרת י

[סי' ט, 5 ב] יוסף תהלות ישראל, ידו אוחזת הרבה גופי תורה ואגמרינהו בסימני בכח ואל, חכם לבב ואמיץ כח כח גבורותיו מי ימלל, צופה ומביט בין מים העליוני' ובמים אדירים צולל, מאן גבר בכולא החכם הותיק והמעולה כמה"ר יוסף שמואל מו[ד]ליאנו [75] נר"ו, ישב עולם חי נס"ו.

אחר סמוך לברכת שים שלום טובה וברכה מאדון השלו'. דא תהא למיקם ולהיות קמי דמר במסירת מיד ליד מתלמידו החביב שאר בשרי גם לי הנפש יצחק מורפורגו יצ"ו, ההולך קדמת אשור וחוזר לארץ מולדתו [76] לבית אביו לחיים ולשלו'. ומכאן מודעא כי איזה ימים שבינתים ימי' רבים שלא נראה בעליל המראות מעכ"ת בכתב גלילי ידיו אשר אהבתי, וכשאני לעצמי חוקר ודורש טעמן של דברים נסתרה דרכו מעיני. הן אמת ידעתי גם אני היותי עדיין מחוסר תשובה לקונטריסי כבוד תורתו ששלח לי פעם ופעמים, אכן הימנותא להוי דלא מידי היתה זאת ואין דנין אפשר משאי אפשר ואונסא דשכיח תדיר, ואל ישית עלי חטאת בזה ושגגת תלמוד זה לא יעלה לי לזדון, ובלי נדר לכשאפנה אשנה גם בפרק זה. וביני ביני הנה בידו שני ענינים ממני האחד על המחלוקת הידוע בדין וי"ו דשלו', שסוף סוף הגיעו לידי בשבוע שעברה פסק הרב המופלא מהר"ם אמארילייו נר"ו על זה, וראיתי כי נטה אשוריו מני דרך אשר בחרתי בו במסקנא דמלתא ורוח אחרת אתו, ואצלו נמצא ג"כ ענין אחר ממני בדין רבית שגם בזה קבלתי תשובת הרב הנ"ל ועדיין לא הספיק הזמן לעיין בהם כראוי.

אצפה חסדי האדון בקניית הספרים הרשומים באגרתי האחרונה ובפרט ס' נדיבות משפט [77] וס' שי למורא [78], וימסרם מיד ליד להגביר המרומם דודי כ"מ

75. רבו של ק"ק איטליה ישן בשאלוניקי. נפטר ביום כו מנחם אב תקמ"ה (רוזאניס, חלק ה, עמ' 102). מחבר ספר תשובות בשם "ראש משביר" חלק א, שאלוניקי תקפ"א; חלק ב, ת"ר. בשנת תקי"ד הדפיס בשאלוניקי שיטות ראשונים בשם "אוריין תליתאי", עם חידושים משלו. תשובתו על וי"ו דשלום קטיעא אינה נמצאת בס' "ראש משביר" משום שנשרפה כנראה יחד עם הרבה מכתיבותיו בשריפה הגדולה של שנת תקי"ט. על כך אנו שומעים מדבריו בס' "אוריין תליתאי" ואגב זה אנו למדים פרט ביבליוגראפי חשוב. בטפסים אחדים באה תוספת בסוף הספר, בראשה (דף נב, א) כתב המחבר: "א"ה יוסף שמואל: בהיות שבכ"ז לאלול שנת התקי"ט ליל רביעי היה השריפה גדולה אשר שרף ה' פה שאלוניקי יע"א ונשרפו הרבה בתים מלאים כל טוב, ונשרף ביתי בעונותי וגם הרבה ספרים ובכלל נשרפו ספרי אוריין תליתאי, ובחמלת ה' עלי נמלטו מהם כמו מאתיים ס', אלא שנחסר מהם מבסוף פרק השוכר את הפועל, ואמרתי להדפיסם בדפוס אשר בת"ת יע"א, ואמרתי אגב אדפיס מלתא דשייך ביה מה שחידשתי בעניי בישיבת ק"ק שלי איטליא ישן יע"א בפרק זה, ואחר עד עתה בר"ח כסליו שנת התקכ"ג מפני הטרוף והטרדה מהמגפה אשר נהיתה ד' שנים שנת התקי"ט התק"ך וכ"א וכ"ב". תוספת זו נדפסה אפוא תשע שנים לאחר הופעת הספר שנשרף ברובו בשריפה ולא "בדפוס האחים יתמי הר' בצלאל [סעדי] הלוי נ"ע", אלא בדפוס תלמוד־התורה בשאלוניקי.

76. מכאן, שיצחק מורפורגו נולד בשאלוניקי ואביו דוד מורפורגו עבר לעיר זו קודם שנת ת"צ.

77. צריך לומר: נתיבות משפט לר' חיים אלגאזי, קושטא תכ"ט.

78. עי' הע' 41.

דוד יצ"ו והוא יתן לכסף מוצא. ס' אפי רברבי שדרש מעכ"ת ממני כעת אינו נמצא במחננו לקנות ובהזדמן הא' אקנהו לשמו. במטותא מיניה דמר יפרוש כנפיו על תלמידו הנ"ל ההולך וישקהו בנשיקות פיהו כי טובים דודיו מיינה של תורה וישים עין השגחתו עליו לטובה ובצל כנפי תורתו יחסהו יעשה עמו אות לטובה.

לפי הנר' מפסק הרב אמארילייו הנ"ל נר"ו כמדומה שנמצא בידו תשו' רבני עה"ק ירושלם והרב מאריה דאתרא קושטנדינא על ענין הוי"ו הנזכר, ולהיות שאלו עדיין לא זכיתי לראותם, הנני מחלה פני הרב הנ"ל שיתנם לא' מתלמידיו להעתיקם לי לשמי ולשלחם לידי ע"י הגביר מר דודי הנ"ל. לזאת לא תעזוב נפשי לשאול מהאדון להשתדל מהרב הנ"ל שיעשה לי אות זה לטובה ולחסד רב יחשב ועמו הסליחה. ופה תהא שביתת קולמוסי להתפלל בעדו תמיד כי כן יבורך גבר בכל חותמי ברכות שמורות וערוכות ויהי זרעו נכון לפניו ופריו יתן בעתו פרי צדיק עץ חיים ויפוצו מעינותיו חוצה. כנפשו נפש ברוכה תדושן וכחפץ נפש נאמן בברית אהבתו ומוכן תמיד לשרתו.

איגרת יא

[סי' יג, 6 ב] צמרת הארז הרמה, עמו עוז ותושיה דעת ומזימה, יודע דעת ומבין כל תעלומה, ידיו רב לו ביתרון דעת תבונה וחכמה. מורי ורבי[79] נר"ו יקרא לו ה' שלו'.

ראשוני' יסעו נהרי נחלי אלומות שלומות, שלו' שלו' למר ולתורתו ולכל המסתופפים בצל קורתו, ברוך בכלל וברוך בפרט, הנה ברך יבורכו מפי עליון והחיים והשלו' יחדיו יהיו תמים יתלכדו ולא יתפרדו עוד כל הימי' נס"ו.

זאת אות מדברת מבשרת ואומרת מקבלת אגרתו החמודה מר"ח חשון שעבר ותהי כמבשר בשלומו הטוב כי בו חפצתי, כן ירבה וכן יפרץ פרץ ע"פ[80] פרץ כי"ר. קריתי ושניתי בקריאה לשון חבה לשון חכמים מרפא לשון עץ חיים באמרותיו החביבים והיקרי' ויהיו בפי כדבש למתוק, והימנותא ליהוי ביד מר איך הקדשתי את גופי מדעת לעבוד את עבודת הקדש ולעמוד על המעמד על התורה ועל העבודה לילה ויומם, ות"ל מצאתי את שאהבה נפשי בבית מר שניי[81] נר"ו, ויביאני תוך בית נכאתה בית מלא ספרים ושמה יאספו כל ההדרים אבירי הרועים, ומידי יום ביומו הנני שוקד על לימודי מלאכת יום ביומו במקרא אגדה רש"י והרמב"ם וש"ע, כפי אשר תשית ידי, ומידי זמן בזמן כפי יתרוני אעלה בהדרגה בסדר הלימודי' מעלה ע"ג[82] מעלה, ובחסדי ה' בטחתי שיהא ראשיתי מזער ואחריתי ישגא מאד אכי"ר.

מצד מר שניי הנ"ל ה"י רוב רובי שלומות ומחלה פניו למחול על כבודו אם עדיין לא בא בתשובה שלימה לפניו על ענייני תורה הידועי', להיות שמזה זמן רב סבבוהו כתרוהו טורח משא עיונים אחרים הנוגעי' להלכה ולמעשה דאיתנהו בשאלה מהרבה מקומות והקרוב קרוב קודם. ומה גם שעדיין ספר דבר(י) משה להרב המופלא מהר"ם אמארילייו נר"ו לא הגיעה לידו, להיותו בלתי נמצא במקומות הללו כי אם בליוורנו והנה שם בשער הגבוה לעילא לעילא, ומע' הרב נר"ו הנ"ל לא שלחו לכאן. ומ"מ

79. ר' יוסף שמואל מודילייאנו, שאליו נשלחה האיגרת שלפני זו. ע' מבוא לאיג' זו.
80. על פני.
81. שני לו בסדר הקרבה, הוא בן דודו ר' משה חיים מורפורגו.
82. על גבי.

גדולה הבטחה שמבטיחו מר שניי הנ"ל שבע"ה ע"י מוקדם בא יבא בתשובה על שאר העניינים לא יעבור, וביני ביני צוה למעתיק להעתיק לו קצת חידושי' שלו לשלחם ע"י אניה זו, ואם יוגמרו קודם פרק נסיעתה ימצאם תוככי זאת ובאם לאו אחר סמוך במוקדם האפשרי. ועמו הסליחה אם לא באתי בכתב שלנו[83] או רש"י להיות שכאן אינם בקיאים בהם ומ"מ נקל הוא למצוא שם מביניים באותיות ההם[84].

ומעתה רק אין דבר להמעטירה זוגתו ובני ביתו ה"י הנני נוטה להם כנהר שלום, ומר ליעול ברישא בראש עלי' ע"ג מרומי ההצלחות שובע שמחות נעימות, שלו' יעשה לו מאדון השלו', אשר אליו אתחנן ירומם ויקומם כסא כבוד תורתו למעלה ראש וירחיב גבולו בתלמידים. כנפשו נפש ברכה תדושן וכחפץ נפש עבדו ותלמידו השותה בצמא את דבריו ונושק ידיו אמונה לקבל ברכתו משתחוה מרחוק.

הצעיר יצחק בכ"ר דוד מורפורגו יצ"ו

כו"ח פה אנקונה ביום שנתלו בו המאורות כו לח' אדר ראשון התק"ה סדר גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה[85].

איגרת יב

[סי' טו, 7א] האנשים האלה שלמים, אנשי חיל ורבי פעלים, הגבירי' הרמי' והמפורסמי' בשער בת רבים, כשמן תורק שמם הנה הנם, היקרים ומעולים שניהם כא' טובים, כה"ר יוסף וכה"ר יעקב בני המנוח המפורסם כהר"ר שלמה פרופס נ"ע. אתה ה' תשמרם נס"ו.

אגרתכם החמודה מכ"ז לחדש יוניו שעבר כתובה בלשון איטליאני קבלתי על נכון, ובהיות שמכותלי דבריהם שרמזו בשולי האגרת הכרתי תאותם וחפצם שאכתוב להם בלשוננו הקדוש, עם ועם כלשונו, כדי שיכנסו דברי באזניהם פעם בפעם ולא יצטרכו לשמוע מפי המתורגמן, כדבריהם אעשה. והנה על דברת הספרים של המנוח הרב אפנהיים ז"ל, טוב הדבר שאם יתרצו הבעלים למכרם על יד על יד ולא כלם כא' אז יודיעוני כדי שאוכל להגיד להם הצריכים לי.

כבר מלתי אמורה שאינו בדעתי לקבל' הספרי' השוים לכל נפש, היינו מחזורים, תפלות, מקראות וכדומה מהרבה טעמים, מכללם שמעט מזער ימכרו כאן, שכבר באים מדי זמן בזמן מויניציאה ונמכרים בזול, ועוד שאי אפשר לי להטפל בכך וכשהדבר נעשה ע"י אחרים אינו נעשה כראוי. ורק מגמתי ליקח ספרים טובים ללימוד, הן ספרי פוסקי', חידושי', דרושי' או קבלה מאותם הצריכי' או לת"ח אוהבים שלי, כמו שאני עושה כל היום במדינתם וגם במדינות ליוא[נ]טה, ומאלה ישלחו לי מדי פעם בפעם כפי מה שאדרוש מהם, רק שיהיו במקח שוה והגון וכעת אקח רובם ככולם אותם הספרי' הכתובי' ברשימתם. אכן במחילה מכבודם הערך שקבצו [!] על כל א' וא' הוא ביוקר הרבה כפלים משיווים, ולכן אם ירצו לוותר כפי הראוי ולהעריכם כפי מה שאכתוב ברשימה הכמוסה תוך זאת אקנה אותם ואודיעם איך ישלחו אותם לידי ואני אתן את שכרם ואגיע לידם המעות אחר סמוך בלי איחור כמנהגי הטוב ת"ל, ואם ככה יעשו ויכלכלו דבריהם במשפט כזאת וכזאת נעשה ביניינו ת"ל מאלו המקחים בסך ראוי מדי זמן בזמן ויקבלו ממני תועלת.

83. הכוונה, כנראה, לכתב חצי־קולמוס הנהוג בשאלוניקי.
84. מורפורגו כתב, כנראה, מכתבו זה בכתב חצי קולמוס איטלקי.
85. פרשת כי תשא: שמות לג, יז.

וביני ביני אצפה לתשובתם ועל פועל ידי יצווני בכל אשר אוכל לשרתם, כי תמיד אהיה מוכן ומזומן. ועושה שלו' במרומיו יעשה שלו' להם יברכם וירבו מאד בכל מידי דמיטב. כנפשם וכנפש דורש שלומם וטובתם כל הימי' כותב וחותם פה אנקונה ר"ח רחמים התק"ז.

איגרת יג

[סי' נז, 26א] נהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיו תוצאותיו המדע והחכמה. נהר שאינו פוסק והולך חכם לבב ואמיץ כח גבור ואיש מלחמה. נהר הרביעי הוא פרת שמימיו פרים ורבים ומן המקדש הם יוצאים א"ח מעין ובור מקוה מים חיים ונוזלים מן לבנון, הכא תרגימו מיני תרגימא נהר דינור נגד ונפק לפניו לפידים יהלוכו והגא מפיו יצא דבר שפתים עצם וגבורה למלחמה. את שאהבה נפשי ובו חפצתי כמהה"ר ישמעאל הכהן[86], נר"ו יאיר כאור בקר שבעתים כאור החמה נס"ו.

נהרא מכיפיה מבריך, הנה ברך לקחתי וברך לא אשיבנה ויהי כנהר שלומו וארוחתו ארוחת תמיד תורה בטהרה אך שלו' ואמת השקט ובטח עד עולם עד זיבולא בתרייתא. שלמא ע"ד[87].

זבחי שלומים עלי לשלם במיטבא ברכת הודאה למר שיחיה על כל דברי האגרת הזאת האחת אהובה שקבלתי בסבר פנים יפות במעלי יומא דעצרתא[88], ואישור מוסיף ניתוסף לי בה שמחה שלימה על שמחת הרגל בשמעי קול דודי דופק בקריאה לשון חיבה וזכרון א' עולה לעורר את אהבה רבה אהבתיהו ודם חימוד הלבבות כמים הפני', שתים הנה קראותיו והיו אותותיו אות ומופת על יושר לבו השלם עמי. ושמח בטובתי על כל טוב אשר גמלני הגומל לחייבים טובות. הנני מודה לו במאד מאד על כל הדברים האלה. ומחזיקנא טיבותא רבא למר דמטיבותיה חשיב להחזיק בכל עוז לתקוע יתד אהבתנו יתד נאמן וגם אני לא אחשך פי אני ארבה ולא אסור מלהתפלל בעדו תמיד יפרח בימיו צדיק ברבות הטובה סמוך ונראה סחור סחור לכרמא ישב עולם חי מלא ברכת ה' בכל אשר לו מגדיש ועד קמה, וכסאו כשמש הולך ואור על התורה ועל העבודה למעלה ראש יגדיל תורה ויאדיר ויגד לו תעלומות חכמה. כנפשו שבעו וכחפץ נפש הפורש עליו סוכת שלום רב גם יחד עם כל ב"ב וביחוד לכמהח"ר אחיו[89] נר"ו גדול שבכולם על א' כמה וכמה. נאה דורש שלו' תורתו ונענה אוהבו בלב ונפש מכתיב וחותם פה אנקונה יום ו' לס' ושנת בהעלותך את הנרות אל מול פני ה'מנורה' י'אירו[90] לפ"ג.

את הדברים והאמת האלה כתבתי למר לשעבר ואחרי כן הוצרכתי לצאת מביתי ללכת לערי טוסקאנה במקום מרחצאות למצוא ארוכה לאיזה מחושים שנשארו לי מחמת חולי הכבד שנחלתי מקודם. ונתעכבתי שם כמשלש חדשים ויותר, וביני ביני הגיעה לכאן אגרתו שניה מר"ח סיון זאת אומרת חילופי דברים מהראשונה למעט בקניית הספרים כפי הרשום באגרתו הב'. אך אמנם הימנותא להוי למר כי

86. במודינה. מחבר שו"ת „זרע אמת", ג חלקים: ליחדרנו תקמ"ו, שם תקנ"ו, ריג'יי חש"ד.
87. עליה דמר.
88. ערב חג השבועות תק"י.
89. ר' דוד הכהן, אב־בית־דין במודינה. החיד"א מזכירו ב„מעגל טוב השלם", עמ' 7, 93.
90. טו בסיון תק"י.

תכף ששלחו לי מביתי אותה אגרת כתבתי בויניציאה לסי׳ זארא [91] לראות אם עדיין לא הלכה משם האניה אשר בתוכה היתה תיבת הספרים ששלחו לו עפ״י ציווי לקול האות הראשון, ותכף הושיבני שכבר נסעה משם האניה והיה מעוות שאינו יכול לתקון, כי ריוח הרבה עבר בין ב׳ האגרות להיות כי התיבה הנ״ל נשלחה עם אניה ויניציאנה קאפטיאנו פוציטו [92] זה ג׳ חדשים וחצי, כאשר מני אז כתב לו סי׳ זארא, ובאותו פרק שלח לו פוליצא די קאריקו [93], אין ספק אצלי שכבר הגיעה התיבה לידו על נכון זה זמן רב. ולהיות שנתעכבתי חוץ מעירי עד סמוך לר״ה לא יכולתי לייחד אליו הדיבור עד עכשיו. ומעתה מהודענא למר שסך הספרים עם ההוצאות שפרעתי לסי׳ זארא עולים למנין שני מאות ושנים עשר ליטרין מטבע ויניציאה, שהם מאה וחמשה כסף אריות וחמשים אספרי, ואלו יתרצה לפרוע אותם לחשבוני להסוחרים סי׳ פידרנא פלמייש כהיום הנני כותב להם ובטח ישכון שמקח הספרים הוא בערך שוה. עוד הפעם אחלה פניו לקנות לי לשמי הספרים אשר שאלתי באגרתי הקדומה המועתקת למעלה, ולשלחם לויניציאה באופן אשר כתבתי. ובכן שלמא דמר יסגא, שלום יעשה לו מאדון השלום. כנפשו שבעו וכנפש נאמן אהבתו המכתיב בנחיצה בד׳ בשבת [94].

איגרת יד

[סי׳ לד, 15 ב] אנשי חיל יראי אלהים עושים מאהבה שמעם הולך בכל המדינות. אנשי אמת השרידים אשר ה׳ קורא רודפי צדק ומחזיקי בדק למחסה ולמסתור מה יונה זו כנפיה מגינות. אנשי שם ראשי עם קדש רחמנים בני רחמנים פחות וסגנים העומדים על הפקודים תחת שלש על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים לדעתן נבראו למקרא העדה ולמסע את המחנות. אנשי מדות עליונים למעלה מצדיקי הרבים החכמים השלמים הדיינים המצויינים הרבנים המובהקים די בכל אתר ואתר שלוחי דרחמנא אשר בית ישראל נכון עליהם הכתרים אשר על ראש העמודים והמכונות. ה׳ עליהם יחיו יציצו מעיר ברבות הטובה אתה ה׳ תשמרם נחת שלחנם במשכנות מבטחים ושאננות כי״ר.

כארח כל ארעא הן שואלין ודורשי׳ מפני דרכי שלו׳ רב השלו׳ יפרוס עליהם סוכת שלום רב מלא חפנים כיד ה׳ המלאה ותמימים יגחלו אלה הנחלות, נהרי נחלי כל מידי דמיטב משובצים זהב יהיו בתוספת מרובה כעל כל טוב כעל גמולות, ותורה חוזרת סביב לאהליהם אהל ישרים יפריח יפרחו כגפן פוריה וזה החילם לעלות, כי״ר.

האותיות ואשר תבאנה יעידון יגידון על דבר אמת את כל הקורות כמה הרפתקי דעדו על האי גברא פרישא זקן ונשוא פנים התורני הרבני כמהח״ר פ י י ב ש נר״ו, כי זה ימים חלפו למו עבר עלינו כדרך כל הארץ שב שקט ושאנן מתהלך בתומו, ויהי כמשיב רגלו ופניו מועדות ללכת אנה ואנה כרוכל המחזר בעיירות, מכריז עלה מאן בעי סם חיי ספרי דבי רב. ויפגע במקום מוכן לפורענות, פגע בו מנוול אפיקו׳ ישראל ופקר טפי [95], שם שם לו עלילות דברים אשר לו כן, והוא מסיבות מתהפך

91. עי׳ הע׳ 33.
92. כנראה שם האניה.
93. Polizzo di carico. תעודת מטען.
94. כנראה ז בתשרי תקי״א.
95. סנהדרין לח, ב.

ההפך עליו בלהות רגע כממריה, משמים נלחמו מזליה קא גרם גרמא בנזיקין וגירי דיליה עדו עליה גודא רבא, ויאסרהו במשמר ידיו לו אסורות, ויהי ימים במשמר שבעה חדשים מתמוז עד שלהי שבט, ישב בדד בוכה ומבכה אחרים עמו, כי עלה הצער צערא דגופא עדיף. ויהי לשון צער כי אין טובתו שלימה, בהשקיף ה' משמים ותעל שועתו אל האלהים אך יצא מאפילה לאורה מבית כלא יושבי חשך במקלו ובתרמילו, הלואי תהא יציאה כביאה, וחסרון לא יוכל להמנות כל מחסורו אשר יחסר לו עד עתה ספרים הרבה דבר תורה ומטבעות ומעות, עד האידנא עני הוא וגווע אין כל מאומה בידו. והאי גברא בההוא פחדא יתיב כי לא דבר ריק הוא לדעת כדת מה יהיה אחרית אלה ועד היכן הדברים מגיעים. ואם אמת הדבר הזה גדולה הבטחה כי אל רחום ה' חסדי ה' כי לא תמו ישלח עזרתו, גם לזאת אינו דומה שמיעה לראיה שמוע שמוע, כי בנפשו דבר צועק לשעבר המחזר אחר האבידה, פסידא דלא הדרא דמים בדמים דשקלי לטיבותיה ושדי וקים לנו בגויה דמשלו לא נתנו ודנוהו בחזרה באפס דמים.

אי לזאת אליכם אישים אקרא אחינו בית ישראל עליכם המצוה הזאת בשמעכם את קול מדבר דברי' הדברים שהשתרגו עלו על צוארו, כל המקום אשר יבוא שמה יעמדו לימין אביון בהתיר לו פסת יד איש איש כברכתו, העשיר לו ירבה כיד ה' הטובה עליו די מחסורו, וחסרונו ה"ן משלמין לו תנחומין לנחמו בכפלים במדה טובה מרובה, כל שהוא בא בחיבה חיבת הידור וקימה להדרו ולעזרו כי ראוי הוא לרחמים. ואל אלהים יודע וישראל יידע כמה הרפתקי עדו עלן ועל צווארנו בגלל הדבר הזה הן בגופנו הן בממוננו, והדברים עתיקין אסורים בתספור"ת, ומ"מ לא מנענו עצמנו מעשות עמו חסד נמצאת עשייה זו במתן דמים ונדבה מרובה מן הכלל ומן הפרט. ולכן עיננו תלויות ומיחלות גם אתם בני ישראל רחמנים בני רחמנים משנה כסף בידכם הענק תעניקוהו בכסף מלא החפץ ימלא ידו לזכות במצוה זו כמה חביבה מצוה בשעתה, ויש תקוה לאחריתה, טובה כפולה ברכות נעימות כמה מעלות טובות למקום עליכם, זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד. בשכר זאת באספה מלא שפע שבע רצון בשמחה ובטוב לבב מרוב כל מדי דמיטב וכל המדות, ואתם הדבקים בה' אלהיכם קוו לשלו' והן טוב, וראיתם ושש לבבכם את ישועת ה' אשר יעשה לכם קל מהרה וחש עתידות, ואזננו תשמענה כרוזא קרי בחיל שובו בנים לגבולם ובא הנשיא דרך אולם, אז ישיר משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל משכיל שיר ידידות. כעתירת נאמני אהבתם החתומים פה אנקונה שלהי אדר שני וכו'.

שמואל ב״ר צבי הירש דרעזניץ סופר וצייר מניקלשפורג

כתב־יד מצוייר של תפילות יום כיפור קטן מנ״ש

מאת

אלכסנדר שייבר (בודפשט)

ב„ידע־עם״ (כרך ה, תשי״ז) תיארתי כתב־יד של תיקון קריאת שמע מצוייר, שמוצאו נ״ש, משנת 1727, שהיה רכושו של אדם פרטי, אולם מאז היגר בעל כתב־היד לאמריקה עבר, בהשתדלותי, לרשות המוזיאון היהודי בבודפשט. הדף האחרון מספר קטן זה חסר ומשום כך לא ניתן לקבוע שם סופרו. אך בסוף מאמרי שם הבעתי את התקווה, שעל יסוד הכתב והציור נזכה לקבוע את סופרו. עתה נתמלאה תקוותי זו.

בביתו של ד״ר יצחק בנושופסקי, הרב הראשי דק״ק בודא, נזדמנו לידי „תפלות יום כפור קטן״ בכתב־יד. הכתב זהה לגמרי עם זה של תיקון קריאת שמע, הציורים דומים ואף הוא מאותה השנה ומאותו מקום — ניקלשפורג. בעמוד האחרון שבו (עמ׳ 30) נרשם שמו של הסופר והצייר: „אני הסופר והצייר שמואל בלא״א כהר״ר צבי הירש דרעזניץ מק״ק ניקל שפורג״. ובכן מוצאו מדרעזניץ (Strassnitz) שבמורביה [1].

במקום אחר (עי׳ להלן כתבי־היד מס׳ 5, 6, 7) נמסר גם על משלוח ידו: שוחט בניקולשפורג. על יסוד הנתונים הבאים אפשר לקבוע את זמן פעולתו בין השנים תפ״ז—תקי״א (1727—1751).

כיון שנשמרו מסופר זה במקומות שונים עבודות אחרות מעשה ידיו, הרי יש ביכלתנו לערוך רשימה מיצירותיו:

1. תיקון קריאת שמע. נ״ש תפ״ז (עי׳: א׳ שייבר, ב„ידע־עם״, כרך ה, תשי״ז).

2. תפלות יום כפור קטן ותקון ערב ראש חדש בחדשו יבא כל בשר להשתחות ולחנן לפני המלך מלכו של עולם הקב״ה אולי ימצא לנפשו מרגוע ויזכה לחזות בנועַ׳ ה׳ ולבקר בהיכלו והבוחן לבות מחשבו׳ ימחול חטאי׳ ביום כ״ק ביום כ״ג לטהר מעוני׳ לבל יסטנינו ותקבל ברחמים וברצון את תפילתינו. נכתב פה ק״ק נ״ש תחת ממשלות אדונינו הקיסר קאראלוס יר״ה בשנת תפ״ז לפ״ק (ברשותו של ד״ר יצחק בנושופסקי בבודפשט).

קולופון: אני הסופר והצייר שמואל בלא״א כהר״ר צבי הירש דרעזניץ מק״ק ניקל שפורג.

לספר כריכת עור חום יפה. נרשם בו גם שמו של בעל הספר: הק׳ נטע הרץ אפענהיימער (N. Aron Oppenheimer). הספר מכיל 30 עמודים, בגודל 14 : 9.5 צ״מ, קלף. הכתב הוא מרובע ומנוקד יפה ואי פה אי שם אותיות רש״י מחליפות.

1. עיין: מ׳ שטיין: Die Juden und בקובץ Geschichte der Juden in Strassnitz Judengemeindess Mährens in Vergangenheit und Gegenwart ברין 1929, עמ׳ 517—522.

נוסח התפילה של יום כיפור קטן הוא המקובל, אלא שהוא מוסיף לה אילוסטראציות. מלבד הדיו השחורה הוא משתמש גם בצבע זהב.

תיאור העמוד הראשון: המלים שבשער הספר כתובות בין שני עמודים. את הרושם האמנותי הוא משיג בדרכים הבאות: א) את האיניציאלה הוא מקיף בקישוטי פרחים או חיות (עמ׳ 3, 13, 19, 23, 25); ב) האותיות של התיבה הראשונה כתובות כל אחת בתמונה קטנטנה (עמ׳ 7, 27); ג) הוא משתמש באותיות מסוגננות (עמ׳ 11). בשלושת אמצעים אמנותיים אלה הוא משתמש גם בכתב־יד מס׳ 1. הקורא יכול לעמוד על כך על פי הצילומים משני כתבי־יד אלה. עיין ציורים 1—3.

ציור 1
כתב־יד ברשות ד״ר יצחק בנושופסקי, בודא
עיין עמ׳ 254, מס׳ 2

3. סדר ברכת המזון עם תיקון קריאת שמע עם ברכת הנהנין עם ציורים נאים ותיקון קרי העון הגדול והרשע׳ והאומרה בכוונה בכל יום ינצל מכל אשמה ופשע. נכתב פה ק״ק נ״ש תחת ממשלות אדוננו המיוח׳ הקיסר קאראלוס יר״ה בשנת תפ״ח לפ״ק (נמצא בספרייה הממלכתית בקופנהאגן, Cod. Hebr. XXXII. העירני על זה ידידי ד״ר א׳ נמנ׳י בפאריס). צילום סוף כתב־היד אינו בידי, אבל משער הספר׳ ברור כי מעשה ידיו הוא. עיין ציורים 4—9.

4. סדר ברכת המזון עם ברכת הנהנין, עם תיקון קריאת שמע עם ציורים נאים. נכתב פה ק״ק נ״ש תחת ממשלת אדונינו הקיסר קארלוס יר״ה בשנת תפ״ט לפ״ק (עי׳ זכריה שווארץ : Die hebräischen Handschriften in Österreich, כרך א׳ ליפסיה 1931, עמ׳ 118, מס׳ 167).
אמנם שם הסופר אינו נמצא בו, אולם מן הנוסח שבשער הספר אפשר לקבוע, כי פרי ידיו הוא.

5. ספר סוד יי׳ עם סדר ברכת המזון : מה ששייך לברכת מילה עם סדר ברכה אחרונה על היין הכל על סדר נכון. עם ציורים נאים ויפה ומהודרת. נכתב פה ק״ק ניקלשפורג בשנת ומבשרי אחזה אלוה לפ״ק [1747] (עי׳ זכריה שווארץ שם, עמ׳ 122, מס׳ 178).
ניתן לקרוא בו שם הסופר.

6. ספר קיצור מעבר יבק. נעשה ע״י האלופים גבאים דג״ח התו׳ מהו׳ מרדכי לעמליש מרגליות יפה והר״ר הירש ב״ר גבריאל סג״ל והר״ר שמחה זקס והר״ר אהרן ב״ר שמעון האליטש ובתוכם גבא חדש הר״ר דוד בר״מ סופר סג״ל. נכתב פה ק״ק ניקול שפורג בשנת בלע המות לנצח לפ״ק. Cum Licentia Superiorum [1748] (כתב־היד היה ברשותה של הקהילה הניקולסבורגית).
קולופון : „אני הסופר והצייר הקטן שמואל בן המנוח התורני מהורר צבי הירש דרעזניץ זצ״ל שוחט דמתא פה ק״ק ניקל שפורג״ [2].

7. סדר ברכת המזון עם סדר תיקון קריאת שמע עם ברכת הנהנין וסדר ב״ה לנשואין גם לברית מילה. עם סדר קידוש של כל השנה וגם תמני׳ אפי׳ (!) עם ציורי׳ נאי׳ הכל על סדר נכון : נכתב פה ק״ק נ״ש בשנת לא תירא מפחד לילה לפ״ק [1750]. (עי׳ זכריה שווארץ, שם, עמ׳ 118, מס׳ 168).
קולופון : „אני הסופר והצייר הקטן שמואל דרעזניץ שוחט דמתא פה ק״ק ניקל שפורג״.

2. עי׳ ז׳ שוארץ בקבץ יד ושם לזכר אברהם זלמן פריידוס, ניו־יורק תר״צ, עמ׳ 170. שלוש התמונות שבו הביא פלש במאמרו Aus jüdischen Handschriften in Mähren בספר השנה Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslov. Republik כרך ב, פראג 1930, עמ׳ 288. עי׳: י. ז. כהנא, ניקולסבורג, ב„ערים ואמהות בישראל״, („מוסד הרב קוק״), חלק רביעי, ירושלים תש״י, עמ׳ 244.

איורים 2 — 3
אורט בוטשוקאק, צבי הירש דרעזניץ, סופר וצייר מניקלשפורג, עמ' 254, עמ' 2

ציורים 4 — 7
כתב־יד קופנהאגן, מס׳ 32
עיין עמ׳ 256, מס׳ 3

8. את ה„זמר לשמחת תורה" שעל הקיר בבית־הכנסת „אלטשול" בניקולשפורג, שחיברו יהודה אריה לב בן מנחם מנדל, ששימש מקודם רב בבוסקוביץ ואחר כך דיין בניקולשפורג, העתיקו הוא בשנת 1751 [3].

בעבודותיו משתקפות השאיפות האמנותיות של יהודי מוראביה במאה הי״ח [4].

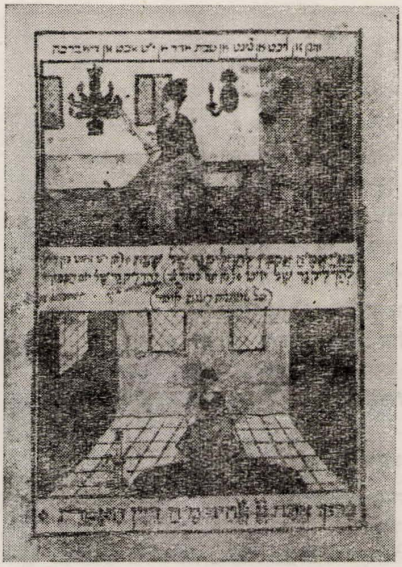

ציורים 8 — 9
כתב־יד קופנהאגן, מס׳ 32
עיין עמ׳ 256, מס׳ 3

3. עי׳ ז׳ שהארין, שם; ה׳ פלש, שם, תמונה מס׳ 7.
4. עי׳ מה שכתב א׳ נמני ב־ REJ, כרך CXVI, 1957.

בית הדפוס של מאנאש בקראטאשין

מאת
עקיבא ברוך פוזנר

א. דברי הקדמה

שם העיר קראטאשין היה מפורסם מאוד במדינת פרוסיה, במאה הקודמת וגם במאה זו. כאן נדפסו ספרים עבריים, ספרים שזכו לתפוצה רבה במדינות פוזנא, שלזיה, פרוסיה המזרחית והמערבית ובירידים בפראנקפורט דאודר ובליפסיאה.

יהודי העולם, מכירים את שם העיר מן הדפוס השני של הירושלמי, שנדפס כאן לפי דפוס ויניציאה בכרך אחד ונשלח לכל העולם היהודי, שעד היום מצטטים את ההבאות של הירושלמי לפי הוצאה זו.

יחד עם שם המקום זוכרים רבים את שם בעל הדפוס ובניו, שדאגו לפירסום רב לספריהם וסיפקו לבתי ישראל ספרים רבים בצורה יפה, כי בית הדפוס שלו יכול היה להתחרות עם דפוסים רבים במקומות אחרים.

ב. המקום והמשפחה

בקראטאשין ישבו יהודים החל במאה הט"ו וסבלו מן השריפה הגדולה שם בשנת 1423. שם נקבר בשנת תע"ח (1718) ר' שבתי בן יוסף בס, בעל „שפתי ישינים", שנפטר ביום כא בתמוז תע"ח בברסלוי ונקבר בקראטאשין. עם חלוקת פולין, בסוף המאה הי"ח, עברה העיר לידי הפרוסים. בין 3692 תושבים ישבו אז 1384 יהודים. בשנת 1825 ישבו כאן 2537 יהודים.

הראשון בשם מאנאש הידוע לנו הוא ליב מאנאש [1], שכנראה לא נולד בקראטאשין. הוא היה כורך ספרים והתפרנס מיגיע כפיו. בשנת 1801 נולד לו בקראטאשין בנו דוב בער מאנאש, שלמד מלאכת אביו מאביו ומבעל מקצוע לא יהודי במקום. בן זה היה בעל יזמה רבה, הרחיב את ידיעותיו ולמד גם את חכמת הדפוס. בשנת תקפ"ט (1829) יסד דפוס אבן (ליטוגראפיה) ובשנת תקצ"ג (1833) בית דפוס רגיל והשיג תעודה מבית הדפוס של האחים הירש ומארקוס ווארשויער [2], ילידי קראטאשין, שעבדו בדיהרנפורט שבשלזיה והפסיקו להדפיס בשנת 1834, תעודה על ידיעותיו במקצוע זה.

דוב בער בר"ל מאנאש — כך הוא רושם את שמו על שערי הספרים — התחיל עובד שנה אחר מות המדפיס הידוע ר' וואלף היידנהיים, זאת אומרת בשנת 1833, ועבד יותר מארבעים שנה כמדפיס, עד מותו בשנת 1876. אמנם הוא עסק גם בדבר אחר; אולי משום שהכנסת הדפוס לא הספיקה, או אולי מפני שיזמתו הרבה לא נתנה לו סיפוק בבית הדפוס.

1. השם הוא קיצור של מנשטדט אן דער וארטה. יש הרואים את מקור השם בשם מנשה.
2. Hirsch Markus Warschauer, Dyhernfurth.

גם לאחר מותו המשיך בית הדפוס לפעול. עוד בחייו צירף לבית־הדפוס את בנו ושינה את שם הדפוס: „ב. ל. מאנאש ובנו". גורם חשוב להצלחה היה גם, שגריץ, ההיסטוריון, יליד פוזנא, בא עמו בקשרי משפחה, שלקח את בתו מרים בשנת 1850 לאשה. גם חתנו, בן־ציון בעהרענד, היה שותף לבית־הדפוס. חתן אחר, ליב גולד־שמידט, שהדפיס גם שבועון רשמי בעיר, ירש או קנה את כל בית הדפוס, שקיים לכל הפחות עד שנת 1908, שנת פטירתו. אבל תהילת בית הדפוס והצלחתו ירדו ורק השנים הראשונות, עד 1880 בערך, היו ימי אושר ושבח גדול [3].

ג. ספרי קודש

מאנאש התחיל את עבודתו בספרים לועזיים. הספר העברי הראשון שיצא מבית דפוסו היה הספר „בית מנחם", חידושי תורה והלכה, מאת הרב מרדכי מיכאל יפה, שיצא בצורת קוואַרט בשנת תקצ"ד [4] [תצלום השער בעמוד הבא].

חשובה יותר היתה ההוצאה של חמשה חומשי תורה. מאנאש התחיל כבר אז בהדפסת התורה. שער הכרך הראשון: „אור לישראל ספר בראשית ראשון לתורת אלהים הוא ספר הבריאה יקיף משנברא העולם עד שמת יוסף אלפים ושלש מאות ותשע שנים. עם פירש... רש"י ז"ל, ותרגום אונקלוס, הפטרות, וחמש מגלות, תפלות ויוצרות לכל שבת ושבת. הוגה בעיון רב והוסר מכל סיג ושבוש על פי תקון עין הסופר מאשכול השלמות החכם הרבני מהור"ר [כאן בא החתימה הידועה של וואלף איש היידנהיים] ומתורגם אשכנזית מאת החכם מהור"ר אשר בן מהור"ר יוסף פולדא זצ"ל.

OR LEISRAEL

רעוויעדירט אונד מיט אנמערקונגען בעגלייטעט פון התורני החכם מו"ה רפאל בר"י פירשטענטהאל [5], נקבץ ונדפס פה ק"ק קראטאשין בשנת תקצ"ז לפ"ק. בבית ובדפוס ה"ה דוב בער בר"ל מאנאש ז"ל. Krotoschin, gedruckt bei B.L. Monasch 1837.

הספר מתחיל בהקדמה, „פאררעדע", מאת המתרגם. הטכסט הגרמני נדפס באותיות עבריות וכן התרגום הגרמני. המתרגם מסביר באריכות את הצורך בתרגום ומביא דוגמות של שגיאות וליקויים בתרגומים הקודמים. דבריו מבוססים על עניינים בלשניים ודקדוקיים.

המחבר חותם את ההקדמה בראש חודש אייר ה' תקצ"א, ז"א: 14 באפריל 1831. אבל אין להניח, שכבר היה בקשר עם מאנאש, אלא הוא הכין אז עבודה זו, אחר שהדפיס את התרגום לתרי עשר בקארלסרוה בשנת 1829 וקווה בוודאי למצוא מוציא לאור חדש. אחר ההקדמה מדפיס מאנאש רשימה של החותמים „אלפא־

3. רוב התאריכים מובא מקיצור תולדות חייו וצוואתו של מאנאש, שראה ד"ר ל' לוין. השוה: Monatsschrift, 77 (1933), p. 464—467.

4. הרב מרדכי מיכאל יפה היה יליד קראטאשין. נולד שם בשנת 1803, היה תלמידו של רע"א בפוזנן, שימש רב בזדון, היא Zduny, אחרי כן בשמיגל ומשנת 1849 בקלאוז בהאמבורג שם נפטר בשנת 1868, ח באייר תרכ"ח. ע': דוקקעס, חכמי אה"י, שכותב בחלק הגרמני Sadon במקום: Zduny. עמ' 43 בחלק הגרמני, עמ' 125 בחלק העברי.

5. יעקב רפאל פירשטענטהאל נולד בגלוגא ונפטר בשנת 1855 בברסלוי. תירגם כמה ספרים, מחזורים, תפילות, סליחות, גם „חובות הלבבות", ועוד. חיבר גם שירים בעברית. ועוד נדבר עליו להלן.

ספר

בית מנחם

חברתיו לפי סדרם לבית הספר, לבית תלמודי מרדכי מיכאל בלומ"ג
מוה מנחם מענדל זנ"ל יפה ולפניהם תבד"ק זהן וכעת
תבד"ק שמיגעל, ועין הספר ועל מה תדניה הסדעו יבואר בהקדמה.

נדפס בק"ק

קראטאשין

בדפוס ה"ה דוב בער בן ר' ליב ז"ל מאנאש.

בשנת תקצד לפ"ק

שער הספר הראשון שנדפס בקראטאשין בשנת תקצ"ד (1834)

בעטישעס פערצייכניס דער הערערן פראנומעראנטען". הרשימה מסודרת לפי שמות הערים, בעיקר ממדינת פוזנא. היא מכילה 800 שמות בערך. אחדים הזמינו כמה טפסים. המוציא מדגיש בסוף, שמרשלנות המחתימים לא הופיעו כל השמות ברשימה. מכאן אפשר להסיק, שהמהדורה הראשונה נדפסה בהרבה יותר מאלף טפסים. ואין ספק בדבר, שעוד בתחילת המאה הזאת נמצאו דוקא ספרים אלה בכל בית ישראל במזרח פרוסיה. מביאים גם ויניטה יפה בסוף הרשימה. אחר ההפטרות בא „לוח המולדות עד שנת תר"י ובכלל לספר בראשית". התפילות לא ניתרגמו, אבל חלקים רבים של היוצרות ניתרגמו לאשכנזית באותיות עבריות.

ספר שמות „הוא ספר היציאה" מביא רשימה חדשה קטנה של חותמים, כמאה שמות, ומלבד זה הסכמה ארוכה וחשובה מידי הרב ישראל ליפשיץ [6], שישב אז בחאדזייש [7] שבפוזנא, המצדיק את התרגום ללשון זרה בכלל ואת התרגום הזה בפרט, כי אין בו דברים נגד המסורת. וכך מספר הרב ליפשיץ: „ויהי בראותי כאלה, חרדתי על המראה ותהי בלבי כאש בוערת, מהרתי ונערתי חצני, וקראתי אחריו מלא לכל המקומות סביבותינו וגם להרבנים המאה"ג בד"צ דק"ק קראטאשין, קראתי למאהבי להחלץ חושים לעמוד בפרץ ולנטות בכידון לכבוד ד' ותורתו, תחת אשר לא נגרענו מאבותינו, כי עליה הורגנו כל היום. והרבנים בד"צ הנ"ל השיבו, כי לא במרד ולא במעל יצאה המכשלה הזאת מתח"י הישר המדפיס הנ"ל, כי הוא בתמימותו לא ידע אתו מאומה, ומסר כל התרגום למשגיח אחד לשום עין השגחתו עליו, והשליח הוא דעוות, שהתעצל מלהשגיח כראוי. ועוד העידו, כי המדפיס הנ"ל מימיו הולך תמים ולא נמצא עולתה בו. וגם המדפיס הנ"ל בעצמו התנצל במכתבו כי בתום לבבו ונקיון כפו אירע לו זאת, והבטחני כי מעתה העמיד לה"ה התו' המפורסם החכם השלם מו"ה רפאל פירשטענטהאל מברעסלוי, להשגיח בהשגחה פרטית על הכרכים דברים ובראשית שכבר נדפסו, וגם על שאר הכרכים אשר עוד ידפסם, על הכל ישגיח מהר"ר פירשטענטהאל הנ"ל בהשגחה מיוחדת ומדויקת על כל מלה ומלה בתרגום ובהערות, שבכל מקום שימצא שם שום דבר נגד דעת רבותינו ז"ל, שקץ ישקצנו ותעב יתעבנו כאשר יבער הגלל, וידפיס דפים אחרים כשרים תחת דפים הפסולים אשר נגועלו בשבושים המתועבים". הרב ישראל ליפשיץ מדבר על התנאים ומביע את תקוותו, שכולם יקיימו את התנאים האלה ועל יסוד זה מבוססים דברי הסכמתו, בהם אומר בסוף: „וכדי לתמוך ידי הישר המדפיס הנ"ל הנני כמזכיר כי כל המשיג גבולו להדפיס חומשי' הנ"ל עם התרגום המתוקן ממהו' רפאל הנ"ל במשך עשר שנים מיום דלמטה בלי רשיון המדפיס כ"ה מאנאש הנ"ל, הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו. ולשומע יונעם ועליו תבוא ברכת טוב. כה דברי המדבר בצדקה לכבוד ד' ותורתו. פה ק"ק האדזייש יום ב' כ"ב אדר הראשון להטות לבבינו אליו לפ"ק. הקטן ישראל ליפשיץ". נוסף על כך מביא המדפיס את הסכמת הדיין ר' שמואל הלוי מקראטאשין.

בשער של כרך זה מביא עוד ידיעה זו: Posen, in Commission bei H. Sussmann am Markte No. 95. מלבד השם המופיע ככותרת־משנה כתוב על השער: „יקיף משמת יוסף עד שהוקם המשכן מאה וארבעים שנה".

ההבטחות כנראה נתקיימו, כי הכרכים הבאים יוצאים לאור כסדר, כולם בשנת תקצ"ז.

הכרך השלישי נקרא תורת כהנים ונאמר: „יקיף משהוקם המשכן בשנה השנית באחד לחדש הראשון עד אחד לחדש השני חדש ימים".

ספר רביעי נקרא חומש הפקודים ועל זמנו נאמר: „יקיף מאחד לחדש השני בשנה השנית עד בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש שלשים ושמונה שנה ותשעה חדשים".

ספר דברים נקרא משנה תורה ועל זמנו נאמר: „יקיף מאחד לחדש העשתי עשר בשנת הארבעים עד אשר תמו ימי בכי אבל משה בשבעה לחדש הראשון בשנת הארבעים ואחת. שנים חדשים ושבעה ימים".

6. ר' ישראל ליפשיץ, בעל „תפארת ישראל" למשנה, שימש רב בזורונקה ובסוף ימיו בדאנציג.
7. Chodziesen. הגרמנים קראו למקום הזה אחרי כן Kolmar i. P.

שמות החותמים אינם מופיעים בכרכים אלה.

עלינו לציין, ששמו של היידנהיים על „חמשה חומשי תורה" אלה, יש שראו בו אחיזת עינים, פלאגיאט מחוכם של המדפיס או ערמה מסחרית, כדי לשווק ביתר קלות הוצאה חדשה זאת. אני מפקפק אם זוהי הסיבה. מי שנכנס קצת לענייני הפצת ספרים, יכיר מהר, שדפוסי גרמניה, ז״א דרום גרמניה, לא הגיעו למזרח גרמניה ואם המדפיס משתמש ב„עין הקורא" של היידנהיים ומודה בזה, כוונתו להגדיל ערך ספריו ולומר לקהל הקונים, שבחר בטוב.

הספרים מצאו את דרכם לבתי היהודים. הכריכות היו טובות. יש עוד טפסים מהוצאה זו בספריות ובבתים פרטיים גם בארץ־ישראל, מהם ניתן להכיר, שגם עבודת הכורך נעשתה בחן ובטוב טעם.

המדפיס ממשיך בעבודתו. משנת תקצ״ט יוצאים כרכים חדשים של „אור לישראל" והם כוללים נביאים וכתובים עם פירוש רש״י, ביאור — הנקרא באור ושום שכל — ותרגום אשכנזי, מכוון אל המלות לתועלת ילדי בית הספר, ונוספו עליהם הערות הרבני החכם השלם המפורסם מה״ו רפאל בר״י פירשטענטהאל. לספר יהושע מקדים המתרגם „הערה כוללת מן המחבר שום שכל" בעברית, בה מסופר, שבכל מקום שהוכרח לשנות דברי הביאור בפנים הוסיף את המלים „וכן מתורגם". ועוד אומר המתרגם: „ומצאתי און לי בתקון זה בהערות החכם ר׳ שלמה דובנא על באור החכם הרמבמ״ן ובהערות הרמבמ״ן על באור החכם ר׳ הירץ וויזל, שגם הם הציגו את השגותיהם בפנים הבאור, וראוים החכמים הגדולים האלה לסמוך עליהם". ומלבד זה ניתן מבוא לכל ספר על תוכן ענייניו ומי כתבו, על דרכי הלשון ועל התקופה. בסוף הדפיס את תולדות אהרן ומבשרת ציון.

ספר יהושע וספר שמואל (א—ב), ספר מלכים (א—ב) וספר שופטים יצאו בשנת תקצ״ט. ספר ישעיה בשנת ת״ר, ירמיה בשנת תר״א, יחזקאל תר״א, תהלים ומשלי בשנת תר״ב, תרי עשר, איוב, דניאל, עזרא, נחמיה ודברי הימים בשנת תר״ג. לחמש המגילות לא הוקדש כרך מיוחד במסגרת זאת; הן נדפסו עם תרגומן בחלקי החומש.

מלבד זה לטובת הקהל ולשימושו הוציא מאנאש את מגילת אסתר, מגילת איכה ורות בהוצאות מיוחדות. מגילת אסתר הופיעה בשם „קול ששון" בשנת ת״ר. הספר כולל תפילות וקרובץ לפורים ומגלת אסתר עם פירש אבן עזרא „ונלוה עליו פירש פתוחי חותם דבר חדש אשר לא היה לעולמים, הוא באור מספיק על כל המקומות הסתומים והקשים בפירש אבן עזרא אשר איזן וחקר החכם המפורסם, בישראל גדול שמו, מהור״ר רפאל בר״י פירשטענטהאל . . . ונוסף על זה התרגום שני ממגלת אסתר מתורגם בלשון אשכנזי מהנ״ל". תרגום של המגילה, של הפיוטים ושל תרגום שני נדפס גם כאן באותיות עבריות. מאנאש נתן לספר צורה נוחה מאד והדפוס מצטיין בהידורו. אין לספר כל הקדמה, אלא בראש הספר מובאים „דיני פורים". מכל זה רואים, שההוצאה שמה לעצמה מטרה ליתן ליהודי ספר קל וטוב לשימוש בבית הכנסת ולקריאה בבית, אלא שרצונו היה גם להדפיס דברי המפרשים הידועים מימי הביניים.

בשנת תר״ה יצאה הוצאה שנייה של אותו ספר, מהדורה שלישית בשנת תרכ״ה ורביעית בשנת תרכ״ז. בכל ההוצאות נדפס התרגום באותיות עבריות.

בצורה קצת אחרת יצאה מגילת איכה. גם בחוץ וגם בפנים יש שינוי ניכר. הספר נקרא: קול בכי או סדר תשעה באב. כבר בהוצאה הראשונה נדפס התרגום באותיות גוטיות ואין למגילה שום פירוש וכמו כן אין פירוש אלא תרגום של כל

הקינות לתשעה באב. השער מודיע, שבנספח לספר יבוא תיאור היסטורי של חורבן בית המקדש בירושלים, מעובד על־ידי רפאל פירשטענטהאל, אבל בנספח נאמר, שנעשה על פי יוסט וגולדשמידט. למעשה לפנינו תרגום כמעט מילולי של האגדות על חורבן הבית, ממס׳ גיטין נה, ב ואילך.

גם כאן מובאים כל הדינים, כל התפילות, קריאת התורה וההפטרה ועוד דברים רגילים לתשעה באב. בפעם הראשונה יצא הספר בקראטאשין בשנת תר״ב ושנית בשנת תר״ה.

גם בהוצאה זו לא חסרה הנימה המדעית. כמעט לפני כל קינה נזכר שם המחבר והצורה הפיוטית, בייחוד העניין המוזר שלפעמים האותיות אינן מופיעות בסדר הא״ב. נביא למשל את המלים לפני הקינה „שכרת לא מיין" (עמ׳ 91): „הקינה הזאת שקולה ע״מ שש תנועות אלא שלפעמים החליף התנועה ביתד, ושם מחברה שלמה חתום בראשה".

אחר הוצאת חמשה חומשי תורה בשם „אור לישראל", התחיל מאנאש מוציא את החומש בהוצאה אחרת. שם הספר: חמשה חומשי תורה. החומש מובא, לפי השער, בנוסח המסורתי, אבל עם תרגום ופירוש מאת ד״ר ג׳ סלומון, מטיף בהאמבורג, ז״א בבית הכנסת הריפורמי שם. המתרגם מקדים לכל פרק או חלק, בו הוא רואה חטיבה אחת, כמה שורות, ומבאר על פי רוב בקיצור ולפעמים באריכות את המלים ותוכן הפסוקים. כדי לעזור להבנת הפסוקים הוא מביא מקורות אחרים, יהודיים וכלליים, ולוחם בדעות, שאינו רוצה לקבל. יש להדגיש, שהוא בקי בספרות הפרשנית ומחפש סיוע אצל גדולי המפרשים כאבן־עזרא, רש״י, ועוד. בכל הפרקים על משה רבינו משתמש המתרגם בספרו עליו, שהקדיש לו 21 הטפות, כדי לתאר את היקף האיש, את גדולתו ואת השפעתו. מהדורה זו יצאה בשנת תקצ״ז. בשנת תרכ״ג יצאה מהדורה שנייה, שוב בחמשה כרכים, דוגמת הראשונה. ההפטרות נדפסות אחר כל פרשה והתפילות עם היוצרות בסוף כל כרך. בנוסח התפילות אין שום שינוי, הכל לפי הנהוג בבתי הכנסיות שומרי המסורת. ההוצאה השנייה נקראת „מתוקנת". כאן מופיעה גם הידיעה, שאפשר להשיג את הספר אצל מ׳ מאנאש בברסלוי, ברחוב קארל 27, וביריד בפראנקפורט, בביתן מסויים.

גם לנביאים הראשונים הקדיש מאנאש הוצאה חדשה יחד עם נביאים האחרונים. כאן הדפיס מצודת דוד ומצודת ציון, תולדות אהרן והוסיף עוד „הגהות לכ׳ מהו׳ ישעיה ברלין".

ספרים אלה נדפסו בששה כרכים בשנים תר״ו עד תר״ז. בצורה רגילה.

מגילת רות יצאה עם פירוש הרב גבריאל הכהן בקראטאשין, בשנת תרי״ג: פ ד ו ת י ש ר א ל והוא ביאור נחמד על מגילת רות על פי הפשוט... אשר חברתי אני הקטן גבריאל בן מה״ו יאקב כ״ץ זצ״ל אב״ד דק״ק זאמטער יע״א וקודם היה אב״ד בק״ק טירשטיגעל יע״א... ונלוה אליו תרגום אשכנזי מאת האדון דאקטער הערקסהיים. קראטאשין... 1853. מקודם הוציא שני ספרים בשם דרשות גבר״י ותשובת גבר״י.

בשנת תר״ה יצא בקראטאשין הספר „איל המלאים" לר׳ אריה ליב ב״ר חיים קרא המכיל חידושי תורה, פירושים על שיר השירים וגם חידושים מאת נכדו אברהם ב״ר יצחק זעליג קרא בשם „אבני צדק". כאן גם ספר הייחוס של משפחת קרא[8].

8. קרא שימש דיין או מגיד בפוזן.

ד. תורה שבעל פה

הספר הראשון במעלה במדור זה הוא התלמוד הירושלמי „כמו שנדפס בויניציאה בשנת (ה' אלף רפ"ב לב"ע) עם פירוש קצר על הגיליון כבדפוס קראקא (משנת ה' שס"ט) ונלוו אליו הגהות ומראה מקום ממסכתא למסכתא בירושלמי ומש"ס בבלי מכילתא ספרא ספרי ותוספתא ומדרשים והובא לבית הדפוס מאת מה"ו בן ציון בעהרענד. קראטאשין בשנת תרכ"ו. בדפוס דוב בער מאנאש". בסוף, לפני שער העין, נאמר: „תם השלמתי מראה מקום והגהות אני הצעיר מרדכי ווייסמן חיות בן השלם מהר"ר יצחק יהודא ליב. ברוך אל עליון הנותן ליעף כח, תרכ"ו לפ"ק". הכוונה היתה כנראה להשלים את ההוצאה הזאת על־ידי מבוא, מלון ועוד מחקרים אחרים מפרי עטו של הירש גרין, ההיסטוריון, אבל הדברים לא נכתבו או לכל הפחות לא נדפסו אף פעם [9].

ב' בעהרענד כותב הקדמה ארוכה על הירושלמי וההוצאות השונות ובא למסקנה: „והנה כל הדפוסים הראשונים ספו ותמו ולא נמצאו... ומשנת רס"ט (=שס"ט) לא נדפס כל הירושלמי במקום אחד רק סדר זה בכה וסדר במקום אחר ואין יד הכל משגת לקבצם, מה גם כי דמי מחירם רב מאד. על כן... ויאמר בן ציון דורש אין לה, אנכי אדרשנה, מידי תבקשנה ויקם וידפיס בעזר השם את כל הירושלמי בדיו שחור ונייר לבן כאשר עיני הקוראים תחזינה, ולמען היות הדבר שוה לכל נפש ולא יתיקר השער אמר עם הספר להניח הפירוש הישן של דפוס קראקויא ולבקש פני חכמים לעשות מראה מקומות והגהות וכו' לטובת הקורא". ועתה פירש בשמם את עוזריו: למס' ברכות הרב זלמן בראן משניידעמיהל, אביו של ההיסטוריון מרדכי בראן; משם עד מס' פסחים האברך השנון יודל מסלובודקה. ואחר פטירתו ר' מרדכי ווייסמאן חיות מטארנוב. ולבסוף מתנצל המהדיר, שאינו יכול לקיים את הבטחתו „ביאור מלות יונית ורומית ושמות הארצות והמקומות המובאים בתלמוד ירושלמי. הנה החכם הגדול אשר עליו שמתי מבטחי אפפו עליו טרדות אין מספר ולא הניחוהו לגמור מלאכתו עד עת כלות הדפוס". והוא ממשיך: „אכן ברצות ה' אדפיס בזמן קצר קונטריס מיוחד ואשלם נדרי". כאן הכוונה לגרין, אבל לא עלה בידי החכם לגמור את העבודה.

כאן עלינו לרשום גם את „מנחת שבת כולל פרקי אבות מועתקים ללשון אשכנז עם ביאור חדש הנקרא סלת למנחה, ועליו מערכת לבונה זכה, הוא ביאור בלשון אשכנז, אפס קצה מהביאור סלת למנחה הנ"ל, חברתי אני הצעיר ברבבות אפרים ואלפי דורשי דעת בישראל יוסף חיים בלאאמ"ו הרב המובהק מוהר"ר יצחק זעליג זצ"ל ממשפחה המיוחסה בישראל גזע ק ר א, החונה פה ק"ק פינענע".

יש גם שער גרמני. בסוף ההקדמה נותן המפרש תודה לקהילתו פיננע, בה יושב שנים, ולאוהביו בקהילת גנעזען ומברך אותם בכל טוב. הפתיחה מדברת על תועלת הספר ועל סדר מס' אבות, מזכיר כמה אנשים ונשים ממשפחתו ומברך אותם גם כן: „ונזכה יחדיו לראות בנינו כנטיעים מגודלים על פלגי התורה והתעודה, כאהלים נטע ה', כארזים על יבלי מי החכמה וההצלחה, יראו עינינו וישמח לבנו כי ירא ה' וישקיף מן השמים וישיב שבות עמו לציון וירושלים אכי"ר". במודעה מיוחדת מזהיר המפרש לא להדפיס את הספר בלא רשות המחבר ונגד חוק המדינה.

בחרוזים קצרים מסיים המחבר, הרב יוסף חיים קרא, כל פרק ופרק. ובסוף הפרק

9. עי' בראן בביבליוגראפיה של גרין, מונאטסשריפט, כרך 61 (1917), עמ' 434.

הרביעי מודיע, שהפירושים לפרק החמישי ארוכים הם, על כן החליט לדבר עליו בדרשות שידפיס כספר לחוד וישלחו לכל אלה, שהתמו על ספר זה, חינם אין כסף. בפרק זה וכן בפרק השישי חסר הפירוש הגרמני „לבונה זכה". על פרק אחרון זה מעיר המחבר בקצרה: „בפרק הששי יש כמה חלופי גרסאות, ואני בחרתי הגרסא המדויקת וכאשר מצאתיה ג"כ בספר יין לבנון, לבד מאיזו שיבושים שנפלו גם בגרסתו תקנתים על מכונם". נראה לי, שכדאי גם להביא את סיום הספר הזה: „וגם אנחנו מתפללים עם רבינו הקדוש תפלתו בגמר המסכתא, יה"ר שתבנה עירך במהרה בימינו, ויפתחו לנו נ' שערי בינה להבין עמקי סודות תורתינו, כנאמר ע"י חוזך, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, ותן חלקנו בתורתיך, ולא תמוש מפינו ומפי זרעינו וזרע זרעינו עד סוף כל הדורות, ובעולם הגמול תהיה חלקנו, אחוזת נחלתינו בין נוצרי עדותיך, ונחסה בסתר כנפיך סלה, אמן".

הוצאה אחרת של פרקי אבות „עם שני באורים ביאור נשמת חיים קצור מביאור הגאון מהר"ל זלה"ה בספר דרך החיים, ביאור עגת אליה, אשר הולידו רעיונותי חברתי הדל והצעיר מלומדי תורה אלי' בלא"א המ"ה יצחק אייזיק ז"ל מילידי ק"ק מיכיילישאק אב"ד דק"ק פייזיר" נדפס כנראה בקראטאשין ויצא באמשטרדם תרי"ט.

מסכת אחת של תלמוד ירושלמי יצאה בבית הדפוס של מאנאש: מסכת שקלים מן תלמוד ירושלמי על כל שקלא וטריא כאשר הוא בכ"י מינכען והוספתי הפירוש דברי שלמה, מלאכת שלמה, מאתי שלמה זלמן טאוסק. נראה שהספר נדפס בקראטאשין תרל"ז.

ה. תפילות

נתחיל בהגדה של פסח. ההגדה הראשונה יצאה כנראה בשנת תקצ"ח *. היא הביאה גם את הפירוש של אבודרהם ודיני החג בשם עטרת צבי. דינים אלה הובאו ועובדו לפי „חורב" של ר' שמשון רפאל הירש. כל חלקי ההגדה ניתרגמו לגרמנית, באותיות עבריות. בשנת ת"ר נדפסה הגדה זו שנית ובשנת תר"ד הפעם השלישית. סדר הסליחות נדפס כמה פעמים לפי מנהגים שונים.

המהדורה הראשונה עם פירוש „מטיב שפה" ועם תרגום גרמני נדפסה בשנת תקצ"ט.

סליחות לליל הושענא רבה כמנהג ק"ק קראקא נדפסו כאן בשנת תר"ד.

סליחות כמנהג פולין נדפסו בשנת תר"ה.

באופן מיוחד נדפסו סליחות לימים נוראים כפי מנהג פוזנא, בתרגום חדש לפי דברי השער, באותיות גוטיות. הספר מכיל יותר מ־400 עמודים ובאו בו גם סליחות לימים מסויימים כמו כ' סיון, שחיבר הגאון שעפטיל סג"ל, וגם לשובבי"ם ת"ת. הספר יצא בשנת תר"ה.

בשנה הבאה, תר"ו, יצאה מהדורה דומה לזאת בשם „סליחות לימים הנוראים כפי מנהג פולין פיהם ומערין, בוסגעבעטע נאך פולנישעם ריטוס, נייא איבערזעצט". גם כאן הסליחות לכ' סיון, לשובבים ת"ת עם „אל מלא רחמים להרב הגדול מהור"ר

[* בשנת תקצ"ח (1838) נדפס בקראטאשין: גבורת יי והוא פירוש נפלא על ההגדה... אשר אספתי ולקטתי מתוך מכתבי הכתבים, אשר טמונים וגנוזים ביד אדוני אבי מורי ורבי שיחי'... מהו' גבריאל הכהן אב"ד דק"ק זאמטער... וגם לעשות הטוב והישר לכל הוספתי בו תרגום אשכנזי... מאת... ואלף... איש היידנהיים ונלוזה אליו באור המלות וגם איזה הערות... מאתי הבחור יוסף שמואל בן הרב... גבריאל נ"י... 1838. °4. [12], כט דף. נ"ב].

ר׳ יחיאל מיכל זצ״ל בק״ק נעמרוב הגדול שנהרג על קדוש השם בשנת ת״ח לפ״ק. כמעט ארבע מאות עמודים והתרגום נדפס באותיות עבריות.

הסליחות כמנהג פוזנא יצאו שוב בשנת תרי״ג, תר״כ ותרכ״ה.

בשנת תרכ״ה נדפסו בקראטאשין גם סליחות כמנהג ליטא רייסן * וכו׳. והסליחות כמנהג פולין נדפסו שוב בשנים תר״ל ותרל״ח.

רואים שבמחוז זה שהיה באופן יחסי קטן, במחוז פוזנא, שררו מנהגים שונים בנוגע לסליחות ואי־אפשר היה להדפיס נוסח, שיתאים לכל יושבי המדינה.

נקדיש כמה מלים להוצאה העשירה של שנת תקצ״ט, שהיא הדוגמה לכל הבאות אחריה. שער ההוצאה הזאת: „ספר מטיב שפה כולל הסליחות לימים הנוראים כפי מנהג המדינות פולין קטן ופולין גדול ליטא ורייסן. עם תרגומן לל״א ובאורן מאת הרבני החכם המפורסם מו״ה רפאל בר״י פירשטענטהאל והוספנו בו תפלת שחרית לימי הסליחות. קראטאשין בדפוס ה״ה דוב בער בר״ל מאנאש שנת תקצ״ט לפ״ק״. שם המדפיס ומקום הדפוס נוספו גם באותיות רומיות.

אפיינית היא המודעה הידועה מספרים אחרים שנדפסה גם כאן: „אף שבעתים הללו אין הקורא צריך למודעה כזאת, עכ״ז אנהג מנהג המחברים להודיע שבכ״מ שנזכרה בפיוטים האלה או בבאור מלת גוי או עכו״ם הכוונה על האומות הקדמוניות אשר טמאו את הארץ בשקוציהן וגלוליהן וכקוצים היינו בעיניהן; לא כן האומות אשר אנחנו חוסים בצלן והן דורשות שלומנו וטובנו כי לא לבד שאסור לשנאן כ״א ראוי לנו להתפלל בעדן כאשר כבר הסכימו ע״ז אנשי השם ובפרט גדול אחד שבזמננו ה״ה הרב הגדול המפורסם מו״ה אלעזר פלעקלס בהקדמתו לספרו הנחמד תשובה מאהבה עיי״ש״.

הרב גדליה טיקטין מברסלוי נתן הסכמתו לספר זה, ערב חג השבועות תקצ״ט. מתחיל במתרגם, שדורך „במסילת החכם המפורסם מוה׳ וואלף היידענהיים נ״י אשר כל גאוני הדור הסכימו על ידו״ ומסיים במלים אלו: „וחלילה חלילה לשום איש להעלות על לבו להדפיס הסליחות הנ״ל כמעשהו ומתכונתו עם ביאור ותרגום הנ״ל בלי ידיעת ורשיון החכם המחבר נ״י משך עשר שנים מיום כלות הדפוס וכל העובר הוא בכלל ארור משיג גבול רעהו ומושבע ועומד הוא מצד התורה וקבלה, והשומע תבוא עליו ברכת טוב. דברי המדבר לכבוד האמת״.

הערך העיקרי בספר זה הוא הביאור, המבאר את המלים הקשות ומביא את מקורות התנ״ך ששימשו יסוד לסליחות. פירשטענטהאל מראה גם כאן את בקיאותו בלשון העברית.

גם התפילות ניתרגמו. לפני כל סליחה נזכר שם המחבר ועל פי רוב גם צורת הפיוט. הספר נדפס בצורה יפה, אמנם לא על נייר משובח ביותר. גם הכריכה האוריגינאלית היתה טובה וחזקה.

בין שאר ספרי התפילה שהוציא מאנאש עומד בראש „סדר תפלת ישראל עם דרך החיים מאת הגאון המפורסם הרב מהור״ר יעקב אב״ד דק״ק ליסא זצ״ל״. המהדורה הראשונה נדפסה בקר׳ בשנת תר״ד, השנייה בשנת תר״ך ועליה נאמר בשער הספר „באותיות חדשות ובהגה״ה מדויקת מאד״.

סידור זה היה הנפוץ ביותר בכל מזרח פרוסיה עוד בתחילת המאה הזאת. ערכו הגדול: ההדרכה והדינים הלקוחים מס׳ דרך החיים להרב מליסא, שהיתה אישיות

[* וגם: סליחות לימים הנוראים כפי מנהג המדינות פוזנע והראדנו, קראטאשין תרכ״ה. נ״ב].

ידועה במדינה אחר רבי עקיבא איגר זצ"ל. תוכנו הרב, למשל יוצרות לכל שבתות השנה, שיר היחוד לכל השבוע, תיקון חצות, לקוטי שבת, וידוי הגדול עם פירוש הסליחות לתעניות, קריאת התורה לימות החול ולחול המועד, סדר יום כיפור קטן, ועוד, גרמו להפצה רבה ונתנו לסידור מקום בבית הכנסת ובכל בית ישראל.

הרבה יותר מאוחר הוציא מאנאש את הסידור עם תרגום גרמני, נתן לו את השם סידור שפה ברורה. סידור זה נדפס שתי פעמים, בשנת תר"ל ותרל"ז.

כאן נביא גם ספרי תפילות ממין אחר. ראשית את הספר „מענה לשון, כולל תחינות ובקשות על בית עלמין על כל צרה שלא תבוא לעלמין. פריעדהאפס־געבעטע. איבערזעטצט פאן פירשטענטהאל". בעמוד 183 מתחיל נספח: Anhang zu den Friedhofsgebeten für das weibliche Geschlecht von B. Behrend. הספר יצא ראשונה בשנת תר"ד ושנית בשנת תרי"ח *. גם ספר זה היה נפוץ מאוד בסביבה. את ההקדמה ותרגומה כתב ב' בעהרענד.

ספר דומה לזה נקרא „לוית המת" בו יבואו „תפלת המבקרים וגם וידוי החולה עם כל התפלות והפסוקים והמזמורים שאומרים אצלו עד לאחר יציאת נשמתו. ועוד נוסף בו כל דיני ביקור חולים וקריעה ואנינות ואבילות מהש"ע והאחרונים בסדר נכון". רק בעמוד האחרון נזכר, שהספר נדפס בקראטאשין. המהדיר היה שרגא פייבש סגל פרענקעל. הספר מונה 102 עמודים ונדפס בשנת תרי"ד [10].

כאן ראוי להזכיר ספר, שנדפס בעיקר בשביל בעלי תפילה. הספר נקרא „לקוטי אברהם והוא קונטרס לחזנים לכל איש העומד לשרת בקדש הן בבית ד' והן במושבות בני ישראל. חוברו ולקטו ונאספו מאת אברהם בן מו"ה משה שענפעלד נ"י ש"ץ דעדת אחים בק"ק פאזען". יש לספר גם שער ארוך בגרמנית. ההוצאה הראשונה יצאה בשנת תר"ך, השנייה בשנת תרל"ט והיא מתוקנת ומושלמת יותר. זהו ספר קטן, אבל נעים לשימוש ומכיל שירים, שלא נדפסו ברוב הסידורים. העתון Der Israelit בפראנקפורט דמיין פירסם ביקורת טובה על הספר [10*], שמחברו היה חזן בבית הכנסת של הריפורמה בפוזנן. התבנית הקטנה של הספר מתאימה לשימושו. הדפוס יפה.

כל הספרים האלה, שהזכרנו באחרונה, היו מיועדים סוף סוף לסוג אנשים פחות או יותר גדול וקטן, אבל שמו של בית הדפוס של מאנאש יצא למרחקים על־ידי הוצאת המחזור, ספר שיצא בשתים־עשרה מהדורות ונמכר במדינה ומחוצה לה, אפילו עד ברלין, והיה המחזור הרגיל בבתי־ישראל.

ההיסטוריה של מהדורות אלו קצרה מאוד, כי המוציא נשאר נאמן לתכניתו ולא שנה כמעט ולא כלום במשך ארבעים השנה שהדפיס את המחזור.

המחזור קיבל את השם „מנחה חדשה". השער של ההוצאה הראשונה משנת תקצ"ח אומר: מנחה חדשה... דורכאויס פערבעסערטעס מחזור... נאך היידענהיימס קאמענטאר פאסליכער אונד אללגעמיין פערשטענדליכער איבערזעטצט פאן מיכאל מנחם קונאו [11] אבערלעהרער אן דער איזראעליטישען געמיינדעשולע היזעלבסט.

[* ממהדורה זו, השנייה, יש טפסים שהתרגום האשכנזי בא באותיות עבריות ויש שבא באותיות לועזיות (גוטיות). — נ. ב.].

10. המחבר מביא ראיות רבות על ערך הביקור בבית הקברות ומתחיל בכלב בן יפונה, שהשתטח על קברי האבות.

10*. שנת 1860, גליון 284.

11. מיכאל מנחם קונאו. נפטר בשנת תרל"ה בקראטאשין בגיל של 76 ונקבר בברלין. עי': Allgemeine Zeitung des Judentums 39 (1875), 664.

רעווידירט אונד דורך הינצופיגונג פאַן קאַמענטאַר אונד איבערזעטצונג דער ביזהער דאַמיט אונפערזעהען געבליבענען שטיקקע פערפאַללשטענדיגט פאַן הרבני החכם המפורסם מו"ה רפאל בר"י פירשטענטהאַל... שנת קחו מידי מנחה חדשה לפ"ק... 1838. ספרים ראשונים אלה מביאים גם את שמות החותמים, כמה מאות איש, והמדפיס מודיע, שלא היה יכול להביא את כל השמות, כי לא קיבל אותם בזמן. התרגום מביא גם את כל שיר היחוד וההסדר נעשה באופן דוגמתי לכל ההוצאות הבאות. הדפוס יפה מאוד, הנייר טוב. אמנם יש צמצום בדבר, כי תפילת שחרית עד "שוכן עד" למשל לא נדפסה אלא ביום הראשון של החג ועל המתפלל לחפש לפעמים פה ושם.

התרגום וההדרכה נדפסו באותיות עבריות.

בשנת תר"א יצאה כבר המהדורה השנייה. כאן שינוי רב, אבל רק בשער. השער קצר מאוד: מנחה חדשה, מחזור על כל השנה, מתורגם מחדש על־ידי פירשטענטהאל וקונאוו. התרגום באותיות עבריות, אבל כל הסידור הפנימי נשאר. כל מחזור מחולק לחמשה כרכים: 1. ראש השנה. 2. יום כיפור. 3. סוכות ושמיני עצרת. 4. פסח. 5. שבועות.

אחר שלוש שנים יצאה מהדורה חדשה ובה נדפס התרגום באותיות גוטיות. וגם השער הוא בגרמנית, בקיצור נמרץ, כמו בהוצאה הקודמת.

בשנה הבאה יוצאת המהדורה הרביעית, בלא שום שינוי. ועכשיו חלה הפסקה של כמה שנים. כי המהדורה החמישית לא יצאה אלא בשנת תרי"א, הששית בשנת תרי"ב, השביעית בשנת תרט"ו, השמינית בשנת תרי"ט, התשיעית בשנת תרכ"ד, העשירית בשנת תרכ"ז ושתי האחרונות בשנים תר"ל ותרל"ז. כמה מהוצאות אלו יצאו בצורה מקבילה, ז"א שהיו טפסים שהתרגום וכו' נדפס באותיות גוטיות וכאלו שנדפס באותיות עבריות. למחזור זה היתה תפוצה רבה. בית הדפוס ראה בודאי בשנים ת"ר—תרל"ה תקופת הזוהב שלו, כי העסיק לפעמים יותר מארבעים פועלים. אחר ההוצאה האחרונה לא נדפס המחזור שוב בקראטאשין. ואם נשאל על ירידה זאת, נענה, כי בינתיים מחזור אחר הופיע ומשך את לב הקהל, זה המחזור בתרגומו של הרב מיכל זק"ש בברלין, שתירגם הכל בחרוזים, היה נאמן גם למסורת ורכש בזמן קצר את השוק הזה.

מוזר מאוד, שבשנת תרל"ג יצא מחזור בלבוב ועל השער כתוב באותיות גדולות קראטאשין, באו לבית יעקב, ורק למטה נדפס באותיות רומיות, למברג, דפוס והוצאה של פעסיל באלאבאן. התרגום מובא בכל ביידיש.

סיבה נוספת, שהדפסת המחזורים בשנה זאת ירדה: בשנת תרל"ח נפטר מאנאש וחסרה לבית הדפוס יד מארגנת וחרוצה.

ו. פילוסופיה, מוסר

גם בשטח המוסר והפילוסופיה הביא בית הדפוס מאנאש ספרים שונים לשוק. נתחיל במורה הנבוכים של הרמב"ם. רפאל פירשטענטהאל הידוע תירגם את הספר לפי התרגום של אבן־תבון והוסיף גם כן פירוש. החלק הראשון נדפס בקר' בשנת תקצ"ט ויצא חוברות־חוברות. פתאום נפסקה העבודה ופירשטענטהאל הודיע, שאין לו חלק בעבודה מן הגליון השלישי של החוברת החמישית. המתרגם אינו מדבר בהודעה זו על הסיבה. מורה הנבוכים שיצא בשנה ההיא ובשנים הבאות בפראנקפורט דמיין נחשב המשך של הוצאת קר'.

משנת תר"ד עד תר"ה יצא בקר' בשלושה כרכים הזהר. אין מקוריות בהוצאה זו ואולי נאמר בהתאם לזה על השער „כמו שנדפס באמשטרדם".

באותו הזמן בערך התחילו מדפיסים את מנורת המאור של ר' יצחק אבוהב. גם כאן היה פירשטענטהאל המתחיל וגם כאן הפסיק את השתתפותו ונאמר בפירוש, שבן־ציון בעהרענד המשיך בעבודת התרגום ובהשלמת המהדורה. כבר בשנת תר"ג חיפש מאנאש במודעה מיוחדת חותמים להוצאה זאת והשיג אותם כנראה במידה מספיקה והיה בידו להוציא את החלק הראשון בשנת תר"ה (1845).

עוד לא סיים הדפסה זאת והנה פנה להוצאת הספר שני לוחות הברית לר' ישעיה ב"ר אברהם הלוי הורוויץ. גם את הספר הזה הוציא מאנאש בשלושה חלקים ובשלושה כרכים. מקום הדפוס וההוצאה אינם מופיעים בשער הספר.

לבית דפוס זה הזכות המיוחדת, שפירסם את שמו של ר' צבי הירש קאלישר מליסא, אחרי כן טהארען. ר' צ"ה קאלישער, שספריו — הן אלה העוסקים בדינים ובהלכה והן אלה העוסקים במחשבת ישראל וגם אלה שהקדיש לארץ־ישראל ולהחייאתה — הם די מפורסמים, מסר את פרי עטו הראשון לדפוס לאחר שהגיע לגיל הבינה. בשנת תר"ג נדפס בקר' חלק ראשון של ספר „אמונה ישרה" ותוכנו „מחקר עיוני כולל דרכי הפלסופיא וחכמת מה שאחר הטבע בדרך קל ולשון צח במופתים ברורים, ונלוה להם הבנת מקראות קשים ומאמרים פלאים. גם באור ספר איוב ורוב דברי קהלת". מצד אחד מתאר הספר את אמונת ישראל על יסוד השכל וההגיון ומצד אחר כוונתו גם אפולוגטית, להגן על תורת ישראל מפני הגויים ושונאי ישראל. ההמשך של ספר זה נדפס במקומות אחרים.

יותר פופולארי היה הספר „אהבת הברית" שיצא בקר' בשנת תרי"ח ושם המחבר ר' יעקב זאב בר"צ מליסא, שנקרא בפי העם יעקב וולף ליסנר. תוכן הספר על חובת האדם לאדם ואהבתו לרע. השם הגרמני הוא „חובות אהבת הזולת ואהבת האדם". הספר נכתב עברית וגם גרמנית. שטיינשניידר כתב בירחון הביבליוגראפי שלו ביקורת טובה על ספר זה [12].

עוד שני ספרים ממין זה נדפסו בקר': ספר מרפא לנפש על השארת הנפש המיוחס לבניו של הרשב"ץ. ראו זה דבר חדש אשר מצאתי בין גנזי כתיבת יד מונחים בערמות עפר ועש תאכלם עיני אביהם תשברם לגואלם חי בן מקין אנכי להביאם לדפוס למען לזכות הרבים וזה יצא ראשונה מטעם המבואר בהקדמה. מאתי עבד חכמים דב בער מירושלים בהרב הגאון הצדיק המפורסם מהור"ר מנחם מענדל נ"י מדובראווה". ספר זה, בן 48 עמודים, היה מיועד לעם ויצא לאור בקר' בשנת תרכ"ז.

ספר דומה לזה נדפס בשנת תרכ"ט: שביל האמונה. שם זה מתורגם גם לגרמנית. על תוכנו נאמר בשער: „מחברת הזאת מעט הכמות ורב האיכות כי יפקחו עיני הבריות לדעת מעלת ד' עם ישראל ולבחר להם את הדרך אשר ילכו בו, עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם, אשר חברתי אני הצעיר שבתלמידים להעמיד עם ב"י על אמונתנו הקדושה אשר ניתן לנו מאת השי"ת וללמד אותם מוסר השכל ולירא מלפניו משה הקטן אונגאר מו"צ דק"ק אוסטראווא יע"א. בשנת ברכה והישועה לפ"ק". המחבר, ר' משה אונגאר, יליד אונגאריה, בא למדינה בשנת 1864, תחילה לרשקוב ומשם, בשנה הבאה לאוסטראווא כדיין ומשם, לאחר כמה שנים, לקראטאשין שוב כרב. המחבר מדבר על כוונת ספרו בכלל בהקדמה ומוסיף, בלא

12. עיין: המזכיר, שנה א (1858), עמ' 92. ליסנר הוציא גם ספר קטן על הלכות ציצית ותפלין בברסלוי תרי"ד והשיג הסכמות מאת הרבנים יעקב יוסף עטינגר, רוזנשטיין וד"ר זק"ש בברלין.

להעלים דבר, שחיבר את הספר, כדי להשיג את האמצעים להשיא את בתו הארוסה. הספר מונה 82 עמודים.

באחרונה נזכיר כאן את הספר „כנף רננים": „ביאור נחמד על פרק שירה, חברו הרב המאוה"ג מופלג השלם בחכמה ומדע הדרשן מו"ה חנוך זונדל במו"ה ישעי' זצ"ל לוריא מק"ק זאגער חדש לע"ע מ"מ דק"ק נאווהרדאק יע"א. נדפס פה קראטאשין תר"ב בדפוס המשובח ה"ה דוב בער מאנאש בשנת בעל כנף רננים לפ"ק". הספר יצא בצורת קווארט וי' קאליש מקראטאשין ביקר את הספר במוסף הספרותי של ה„אורינט", ג, עמ' 409—411. המחבר היה כנראה בן משפחת לוריא הידועה, שיצאה אי פעם מעיר לוריה באיטליה והתיישבה בפולין ובגרמניה, בא כדרשן גם לקראטאשין או לסביבה ומצא כאן את ההזדמנות להדפיס את ספרו. לאחר פחות מעשרים שנה נדפס הספר שנית בפרעסבורג תרי"ט *.

ז. על ספרי הלכה

בשנת תר"ג הוציא הרב צבי קאלישר בקר' את הקונטרס „אבן בוחן", באור על סי' פט משולחן ערוך חושן המשפט. כוונת הקונטרס לשמש דוגמה לספרו הגדול „מאזנים למשפט", שיצא גם כן בקר' בשנת תרט"ו וספר זה „ביאור רחב על כל דין ודין מני חוק ומשפט כדת תורתינו הקדושה לברר וללבן דברי ראשונים ואחרונים". רק החלק הראשון יצא בקר', החלק השני נדפס בקניגסברג והחלק השלישי לא יצא בכלל. אלה הם הספרים, שבהם הראה את בקיאותו ואת למדנותו המחבר הדגול.

בנוגע לס' בגדי שרד לר' שרגא פייבש בן ר' מתתיה פרענקעל הלוי משערים שנדפס בקר'. השער אינו מביא לא את שנת הדפוס ולא את מקום הדפוס. הספר מביא חידושים ובאורים על כל דיני שמוטת עצמות ושבירתן בבהמה ובעופות, נדפס בקר' בשנת תרי"ב ויצא שם או בברסלוי.

גם בספר „דברי חיים" לר' יצחק איצק ב"ר חיים אויערבאך חסר מקום דפוס, אבל כנראה נדפס הספר בשנת תר"י בערך בקר'. בעל הספר מפלפל בעניינים שונים בארבעת חלקי השולחן ערוך והפוסקים ומביא קונטרס מים חיים מאת אביו ר' חיים אויערבאך על עניינים השייכים לאורח חיים ויורה דעה.

הספר הבא הוא מן הספרים הראשונים שיצאו מבית הדפוס בקראטאשין. זהו הספר „דברי משפט". השער ארוך מאוד „על חושן משפט על חלק ראשון וחלק שני והוא ביאור נכבד ויקר אשר חיבר כבוד אדונינו מ"ו הרב הגאון נזר ראשנו אור ישראל שר התורה המפורסם בתורה ובמעללים אשר חי ורב פעלים פרי קודש הילולים כקש"ת מהור"ר חיים נ"י אויערבאך אב"ד ור"מ דק"ק לונטשיץ בהמנוח הרב הצדיק המפורסם מהור"ר יצחק איצק זצלה"ה מליסא ומחצבתו מגאונים דור דורים צדיקים יסודי עולם. ומשפט זה הספר ומעשהו הוא על שרשי העניינים בפלפולא חריפא ובסברות ישרות לאמתתה של תורה ועוד ידו נטויה להוציא לאור עולם שאר חיבוריו הטהורים ויקרים, והמה בכתובים... הובא לדפוס ע"י בנו הרב מהור"ר מנחם נ"י אויערבאך אב"ד ור"מ דק"ק אסטראווע". אחר עמ' קצא באים חידושים מלוקטים על חושן משפט מאת הרב ר' מנחם, בנו של בעל „דברי משפט", יד דף, ואחרי כן שוב חידושים מלוקטים על חושן משפט, אשר חיבר ר' יצחק איצק אויערבאך, רבה של דאברי, בנו. הספר נדפס בשנת תקצ"ה בצורת פוליו.

* [אמנם על שער הספר נאמר שנדפס בפרשבורג 1859, אבל על הדף האחרון, דף קנג, ב, נאמר, שנדפס בוינה 1860. נ"ב].

הספר „זבחי רצון" זכה לשתי מהדורות בקראטאשין. בפעם הראשונה הופיע הספר בשנת תר"ה. הספר כולל כל דיני שחיטות ובדיקות למהרי"ו עם שני פירושים: א. תמידים, על הדברים העיקריים. ב. מוספים, על דברים בלתי שכיחים, עם קצת פירושים בדרכי הפוסקים. המחבר הוא שרגא פייבש סגל פרענקעל. בכ"ז מנחם־אב תר"ד נתן הרב מנחם אויערבאך הסכמה לספר „זבחי רצון". חתנו של המחבר, זאב וואלף ב"ר אהרון הלוי, הוציא את הספר שנית בהוספות ובתיקונים, גם כן בקר', בשנת תרכ"א. בשנת תרמ"ב יצא הספר שוב בקראקא.

בשנת תר"ה יצא גם בקר' הספר „חיי אדם" לר' אברהם דאנציג ובשער נאמר שנדפס „כפי שנדפס בווילנא". הרב ר' גדליה ב"ר שלמה זלמן טיקטין מברסלוי הסכים לספר זה.

יותר מאוחר יצא בקר' הספר „יריעות האהל עם קונטרס זבחי שלמים" מאת הרב בנימין סגל, ששימש אז שוחט ודיין בשוקן, במדינת פוזנא. המחבר השיג הסכמות מגדולי הדור במדינה, הרב פיילכנפלד מפוזנן, הרב אליהו פלסנר מרוגאזין, הרב צבי הירש קלוזנר מוונגרוביץ ומהרב יואל בקראטאשין. הספר נדפס בשנת תרל"ח.

הרב אליהו בן הגאון ר' יוסף יוסקי שפירא הוציא את החלק השני של ספרו „לקט אליהו" על שס"ה מצות לא תעשה בקר' בשנת תקצ"ה. החלק הראשון על מצוות עשה יצא בשנת תקצ"ד בברסלוי.

ח. ספרי דרוש

כאן עלינו לרשום ספרים קטנים, בעלי תוכן שונה.

ספר קטן בשם דרוש בדברי הלכה ואגדה, שדרש הרב יעקב שמחה רעהפיש בשבת הגדול שנת תקצ"ט. תוכן הדרוש היה בעיקר פלפול, אבל בסוף גם אגדה, לפי מנהג של שבת הגדול בקהילות רבות. המחבר, ר' יעקב שמחה רעהפיש, יליד ראוויטש במדינה, שימש שנים רבות רב בקעמפנא, על גבול פולין, וידוע ספרו „שערי שמחה", וואַרשא תרל"ח ובילגורייא תרע"א. מתלמידיו ידועים הדיין דוב בער צאמבער בברלין וד"ר דוד ראזין, מורה בבית המדרש בברסלוי, שהוציא לאור את פירוש הרשב"ם לחומש, ועוד *.

יותר מאוחר נדפס בבית הדפוס מאנאש הספר „י"ב דרשות לריב"א". אלו הן „דרשות מיוסדות על ימי חנוכה כנגד י"ב נשיאים, שאנו קוראים בהם. והמה בפסוקי תנ"ך ובאגדות הש"ס ובמדרשים שונים, מספרי חקירות ומאמרי גאונים וחידושי תוה"ק בש"ס ופוסקים בהלכות חנוכה וקראתי בישראל חלק א' ארון העדות וחלק ב' חנוכת יוסף כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת חברתיו לשפל ערך כמוני יוסף ב"ר אהרן מעסינג ז"ל רועה צאן קדשים ק"ק גאסטין". הספר נדפס בשנת תרכ"א ומכיל נו עמודים. המחבר בא מפולין לשמפין, משם לגאסטין ושימש אחרי־כן רב בויטקובו. חיבר גם את הספר „ארונו של יוסף". לספרו הראשון, הנדפס בקר', השיג את הסכמתו של הרב אליהו שרזון בפייזרן.

גם המלבי"ם הוציא כאן את ספר הדרוש שלו „ארצות השלום", בזמן ששימש רב בוורעשנא, במדינה. תשעה דרושים אלה יצאו בראשונה בקר' בשנת תקצ"ט ושנית בווארשא, בשנת תר"כ („כמו שנדפס בקראטשין").

* [ראוי להזכיר גם: ספר דבר שמואל על מאמרים ודרושים שונים . . . אשר חברתי . . . שמואל הקטן בר"מ ז"ל איש מבית לוי . . . קראטאשין תרט"ו. — נ"בן].

ולבסוף נזכיר, שהחלק השני של מדרש רבות עם פירוש גשמי טל נדפס בקר׳ בשנת תרי״ט, לאחר שהחלק הראשון יצא ברדלהיים בשנת תרי״ז. חלק שני זה מתחיל בבמדבר, פרשה ח, ומסתיים בסוף התורה. משה בן מאיר רוזנטאל, בעל התרגום. בסוף ההקדמה נאמר בפירוש: „פה קר׳ יום ג׳ י״ז תמוז שנת ד׳ יהפכו לנו לטובה ושמחה לפ״ק מאיר בן מהר״ר משה עמק שושן״.

ט. ספרי היסטוריה

הספר הידוע של החיד״א „שם הגדולים״ יצא בפעם השניה בקר׳ ונדפס בבית הדפוס מאנאש בשנת תר״ג, אמנם חלק א בלבד. השער אומר בפירוש: „נדפס ראשון בק״ק ליוורנא״. החלקים הבאים יצאו בפראנקפורט דמיין ושוב יחד עם „חסדי אבות״.

אחת ההוצאות הראשונות של איגרת רב שרירא גאון נדפסה גם כן בקר׳. יהושע וולרשטיין, יליד גרמניה ותלמיד הסמינאר בברסלוי, קיבל מרבו צבי גריץ העתק כתב־יד של איגרת רש״ג מפאריש והוציאה מחדש עם תרגום לאטיני. זו היתה הדיסרטאציה של וולרשטיין, שנתקבלה באוניברסיטת ברסלוי. על ערך העבודה מבחינת המדע מדבר באריכות ד״ר ב״מ לוין, שהוציא את האיגרת בשנת תרע״א [13]. בשער הספר נקרא הכותב כבר ד״ר וולרשטיין. הוא שימש אחרי כן רב בשוטלאנד על יד דאנציג ונפטר שם בשנת תרל״ו, בן ארבעים [14].

ההספד של הרב אברהם זעליג קרא על ר׳ יוסף יוסקי שפירא בשם אבל גדול ליהודים נדפס שם בשנת תרי״ד.

וכן נדפס שם „מספד המשנה״ הספדים על החתם סופר, דברי חיים וחמדת שלמה. קר׳ שנת ת״ר [15].

סוג בפני עצמו הוא הספר „תואר פני שלמה״ מאת ר׳ משה ב״ר שלמה זלמן לאנדעסבערג, ספר מלא זכרונות היסטוריים ודברי־מוסר. נדפס בשנת תר״ל.

י. ספרים שונים

נתחיל בסיפור המוסר, שתירגם מנחם מאנוש בענדטזאהן בגרודנא, מגרמנית של וו׳ טוגענהאלד. הסיפור יצא בשנת תר״ז, לפי אחדים בברסלוי, אבל כנראה נדפס בקר׳.

הרב שרגא פייבש סגל פרענקעל, רב בלעסלא, שלזיה, הדפיס כאן את הספר „ציון לדרוש״: „למצוא בנקל כל מאמרי חז״ל מתלמוד בבלי וירושלמי הבאים בספר עין יעקב״. הספר יצא בשנת תרי״ח [16].

13. השנתון הפראנקפורטי: Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft, Frankfurt am Main VII (1909) 257—264.

14. שער איגרת רב שרירא: Scherirae quae dicitur epistola, interpretatione latine, adnota tionibus et criticis et exegeticis instructa, Dissertatio ... quam publice defendet auctor J. Wallerstein.

15. מספד המשנה על ר׳ משה סופר, ר׳ שלמה זלמן ליפשיץ ור׳ חיים אויערבאך, מאת ר׳ ישראל ב״ר ליבוש גאלדשמידט.

16. פרענקעל שימש כנראה שו״ב בלעסלא.

בשנה בלתי ידועה נדפס כאן „קונטרס של מנהג פוזנא וקצת אגפיה", עליו מדבר דניאל לוין בספר היובל לר' יעקב פריימאנן באריכות [17].

יא. ספרים בלועזית

הספר הראשון שנדפס בבית הדפוס של מאנאש היה ספר גרמני; ספר דקדוק של המורה קאסליץ. הספר השני הוא ספר חשוב מאוד, אוסף כל החוקים וההוראות, החלפת מכתבים על חוקים והוראות אלה הנוגעים ליהודים במדינת פוזנא.

ספר זה נדפס באותיות גוטיות וגם באותיות עבריות, כדי להקל על השימוש. המחבר הוא ו. י. איכבורן. נראה שהמחבר היה אחר כך שר החינוך והדת בפרוסיה. הממשלה עשתה תעמולה רבה לספר זה ולרגל תלונות שהממשלה הביאה לפני פרנסי הקהילות, העירה פעמים רבות, שכל השגיאות אפשר היה למנוע, אילמלי שמו לב לספר זה, על כן ביקשו במיוחד, שכל פרנסי הקהילה וכו' יזמינו את הספר. שני הספרים האלה נדפסו בשנת 1834 [18]. אחר כמה שנים, בשנת תרט"ז, הדפיס מאנאש ספר תחינה בגרמנית לנשים ישראליות להתפלל בציבור, ביחידות ולעידוד נפשי בכל מקרי החיים. הספר היה מקודם נספח לסידור אחד. ספרי תחינה כאלה, שבראשונה נדפסו באותיות עבריות ואחרי כן באותיות גוטיות, היו רכוש האשה הישראלית במקומות רבים והיה קיים המנהג ליתן ספר זה לצעירות ליום החופה. יש תחינות שזכו למהדורות רבות ולתפוצה גדולה מאוד. נשים רבות לקחו את הספר עמהן לבית־הכנסת, אף על פי שידעו עברית וקראו עברית.

משנת 1869 עד שנת 1887, נדפס בקר' הירחון הידוע, שנקרא הירחון הברסלואי, ז"א יד כרכים (גריץ התחיל חותם כעורך בשנת 1869 ובשנת 1887 הפסיק לשמש עורך). כמה מאמרים יצאו בצורת ספרים בקר' [19]. כבר מקודם הדפיס גריץ את הדיסרטאציה שלו בשנת 1846 בקר' [20]. לזכריה פראנקל, העורך הראשון של ירחון זה, הקדישו בשנת תרל"א ספר יובל ליום הולדת השבעים: מבוא לתלמוד, מחקר על משקלות ומידות בתורה, מאת יוסף אבן עקנין, בתרגום עברי, והוסיפו סדר תנאים ואמוראים. כמחברים נקראו מורי בית המדרש בברסלוי, אבל הספר נדפס בקר'. יוסף פרליס הוציא כאן כמה מאמרים שלו בהוצאה מיוחדת [21]. מרדכי בראן, ששימש אחר גריץ עורך של הירחון הברסלואי ומורה בסמינאר בברסלוי, הדפיס בקר' את הדיסרטאציה שלו ברומית, על הורדוס הגדול. גבריאל פרליץ, רב בנקיל במדינה, הדפיס כאן את מחקרו על רבי אבהו [22].

17. עי' בספר היובל לכבוד הרב ד"ר יעקב פריימאנן, החלק הגרמני, עמ' 145 וכו'. בפעם החמישית נדפסו המנהגים בקר', שנת הדפוס גם לוין אינו יכול לקבוע בדיוק, על כל פנים אחר שנת 1844—תר"ד.

18. Kaselitz: Formenlehre. — Eichborn, W. J.: Sammlung der die neue Organisation des Judenwesens im Grossherzogthum Posen betreffenden Gesetze, Instruktionen... Posen 1834.

19. Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.

20. H. Grätz: Gnosticismus und Judentum. Krotoschin 1846.

21. יוסף פרליס, יליד אונגאריה, שימש רב ליבראלי בפוזנן ובמינכן. הדפיס כאן: Eine neu erschlossene Quelle über Uriel Acosta.

22. הדיסרטאציה של בראן היתה: De Herodis, qui dicitur, magni filiis patrem in imperio secutis. — Perlitz, Gabriel: Rabbi Abahu, ein Lebensbild und Charakterbild eines palästinensischen Amoräers.

סוג מיוחד של דפוסים בבית הדפוס מאנאש היוו התקנות השונות של הקהילות במקום ובסביבה. אחדים ידועים לנו. בשנת תר"ה כבר נדפסו שם „תקנות החברה הוגי דעות". בשנת תרל"ב הדפיס מאנאש את „סדר בית הכנסת והתפלות בקר' לקהלה הזאת". ולאחר ששינו את בית הכנסת והכניסו גם חידושים בנוסח התפילות הוציאו בשנת תרנ"ו: „סדר לתקנות בית הכנסת לקהלת קראטאשין" והדפיסו שני „טכסטים לשירים ולזמירות בבית הכנסת בקר'". יש להניח שספרים או חוברות כאלו נדפסו שם במספר רב, אבל אין לנו הוכחות ברורות על זה. הרב ברגר הוציא שם עוד בשנת תרס"ו דרשות שלו וידיעות היסטוריות על קהילת קר'. לבסוף נזכיר כאן שני דברים: בשנת 1888 נדפס בקר' תוכן העניינים של הירחון הברסלואי משנת 1869 עד שנת 1888, בצורה פשוטה מאוד, תוכן העניינים של כל שנה ושנה, כמו שהופיע שנה שנה [23]. שנים רבות רבות נדפס בבית הדפוס מאנאש העתון הרשמי למחוז קר', שיצא מטעם הממשלה והופיע, כנראה, שלוש פעמים בשבוע, הביא את הידיעות הרשמיות של העירייה, של המחוז ושל הממשלה. אי אפשר להשיג אף טופס אחד מעתון זה; אפילו בספרייה הממשלתית בברלין איננו [24]. בשנת תר"ס נדפסה שם דרשה של הרב י' כהן על תורת הסוד ביהדות. 8 עמודים [24*]. נזכיר עוד:
Heinrich Gross: R. Abraham ben David aus Posquieres, Kr. 1874. — A. Gladisch: Herakleitos und Zoroaster, Kr. 1859. — H. Gratz: Shylock in der Sage, im Drama und in der Geschichte, Kr. 1899. מהד' שנייה.

יב. ספרים שנדפסו בקראטאשין, אבל לא יצאו שם לאור

ברוגאזין, עיר קטנה במדינת פוזנא, היה קיים משנת 1830 בערך בית מסחר והוצאת ספרים וסניף לו בעיר וולשטיין. העסק נקרא בית מסחר ספרים אלכסנדר [25]. בעל בית המסחר הוא וולף אלכסנדר. שם הופיע בשנת תר"ג סידור בשם „תהלות בני ישורון" עם תרגום חדש והדרכה מאת י"ה יעקובסון ועם חלק בשם חקי חיים, הכולל דינים לכל יום ויום, גם על ציצית, תפילין ועניני תפילות בציבור, מאת דוד קסל. ספר זה נדפס אצל מאנאש בקר'.

החזן משה בן מנחם יהודה שווארץ, שישב באסטראווע, גם כן במדינה, תירגם את השיר „אמנון" מאת ל' שטיין לעברית והוציא אותו בקר' תרי"ד בהוצאתו הוא.

גריץ הדפיס בשנת תרכ"א את הספר „לקט שושנים, כולל שירי שפת עבר מימות התלמוד עד דור עמנואל הרומי" בדפוס מאנאש בקר' [26].

ליאופולד אייזלר, הוציא בווינה משנת תרל"ב עד שנת תר"נ ארבע חוברות בשם „הערות למחקר הלשון והעתיקות של חכמינו" והדפיס אותן בקר' [27].

23. Inhaltsverzeichniss der Jahrgänge 1869—1887 der Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. Kr. 1888.

24. Amtliches Kreisblatt des Kreises Krotoschin.

24*. J. Kohn: Die Gheimlehren des Judentums, Predigt am Fest der Offenbarung, Juni 1900.

25. Alexandersche Buchhandlung, Rogasen-Wollstein.

26. Blumenlese neuhebräischer Dichtungen... vom 2. bis zum 14. Jahrhundert, chronologisch geordnet. Breslau 1861, gedruckt bei B. L. Monasch in Krotoschin.

27. Eisler, Leopold: Beiträge zur Rabbinischen Sprach und Alterthumskunde, vier Teile, Wien 1872—1890, gedruckt bei B. L. Monasch & Co. Krotoschin.

יג. תכנית שלא יצאה לפועל

ב„תוספת הספרותית של האורינט" [28], שיצא שנים רבות בליפסיאה, הופיעה בשנת 1843 פעמים רבות מודעה זו: „הזמנה לחתימות על אנציקלופדיה ריאלית של היהדות, עבודת חבר חוקרים יהודים". בסוגריים נאמר: לקסיקון יהודי. מודעה זו אפיינית היא לתקופה והיתה בוודאי לעיני רבים, שניסו את כוחם בעבודה דומה. בתחילתה רמז ברור להשפעתה של חכמת היהדות על ידיעת היהדות. אמנם, טוען הכותב, הרבה יותר קשה להשיג את הידיעות האלו מאשר כל ידיעה כללית, כי רוב הספרים נכתב בלשון שאינה מובנת כל־כך בגרמניה ומה שכתבו בגרמנית, שם לא חודש שום דבר. על כן חסר ספר מקיף כזה. כאן רוצה האנציקלופדיה, שלה מחפשים חותמים, לעזור לכל הקהל. היא תביא את ההיסטוריה מתקופת המקרא ואחריה עד היום הזה; את ידיעת ארץ־ישראל מתקופת־המקרא, תכלול את הספרות המקראית, התלמודית וספרות הרבנים וקורות חייהם של החכמים מן העבר ומן ההווה, ידיעת העתיקות, מנהגי היהדות ודינים, ענייני חינוך ולימוד, כרונולוגיה, ועוד. כאן יקרא המעיין את המסקנות האחרונות של מדע היהדות והכל בלשון קלה ופופולארית, על יסוד מחקר מקיף ומעמיק. כל ערך יקבל גם את המונח העברי והמלים העבריות האלו תופענה במפתח לחוד, להקל על המשתמשים באנציקלופדיה. רשימת המשתתפים תופיעו בסוף הכרך הראשון [29].

סבורים, שכל העבודה הזאת תוצא לפועל בששים חוברות, בצורת אוקטאב; שש או שבע חוברות יהוו כרך אחד. החוברת הראשונה תצא ביולי שנה זאת. במשך שלושה או ארבעה שבועות תצא שוב חוברת חדשה. החתימה מחייבת לקבל את כל הספר.

ההוצאה ב"ל מאנאש בקר׳ חותמת על פרוספקט זה בחודש אפריל 1843.

שם העורך הראשי או שמות המשתתפים אינם נזכרים לא כאן וגם לא בפירסום שני, שיצא בשנה הבאה, ז"א בשנת 1844. פירסום זה נקרא „תכנית לאנציקלופדיה הריאלית של היהדות" ובכותרת־משנה נאמר: „לעת עתה למשתתפים" [30]. המחבר, ששמו לא נזכר, על שער פירסום זה, היה דוד קאסל [31], יליד גלוגא, אז בן עשרים וחמש בערך, ונתפרסם אחרי כן על־ידי הוצאת הכוזרי ועל ידי כמה ספרים היסטוריים. הוא גם שכתב את רוב הערכים היהודיים בקונברזאציונס לקסיקון של ברוקהאוס בליפסיאה. עוד ידוע לנו: מערכת האנציקלופדיה ביקשה מאחד מעובדיה להביע את דעתו על הערכים החשובים שצריכים להופיע בספר זה. והוא ענה לבקשת המערכת, שהביאה את המכתב לפני הקהל הרחב בשני המשכים עוד בשנת 1843 בתוספת הספרותית של האורינט. כותב זה היה הביבליוגראף הידוע

28. Literaturblatt des Orients, Orient, ed. Julius Fürst, Leipzig.

29. Einladung zur Subscription auf die Allgemeine Real-Encyclopädie des Judenthums, bearbeitet von einem Vereine jüdischer Gelehrten (Jüdisches Conversations-Lexicon). Literaturblatt des Orients IV (1843) 319—320.

30. Plan der Real-Encyclopädie des Judenthums, Zunächst für die Mitarbeiter. Krotoschin 1844.

31. David Cassel.

משה שטיינשניידר, יליד פרוסניץ, שישב כמה שנים בפראג ומשם ענה למערכת. מכתבים, שהיו צריכים לבוא בהמשכים, לא הופיעו [32].

על כל פנים אנו מכירים על־ידי זה מקצת מחבר העובדים.

כל התכנית הזאת לא יצאה לפועל. האנציקלופדיה לא הופיעה, קאסל פנה לעבודות אחרות, המדפיס מאנאש לא מצא חותמים במידה מספקת, אבל העובדה מעידה על רמת ההוצאה ועל הקשרים היפים, שמאנאש קשר עם חכמי ישראל.

יד. שונות

בית דפוס זה של מאנאש היה כמובן עסק. ולשם זה עשו הבעלים תמיד תעמולה רבה, בעתונים שהדפיסו ובעתונות אחרת. משנה ראשונה עד השנים המאוחרות הכריזו על ספריהם, קודם שיצאו ולאחר שיצאו, ובייחוד על ספרים שנדפסו בשביל כל עם ישראל. החומשים וסידורי התפילה השונים וכו׳ זכו לתעמולה רבה.

אבל גם דברים אחרים נדפסו שם. תפילות לרגל הזדמנויות שונות, שהדפיסו בצורת עלונים בודדים, כמו צדוק הדין וברכת הלבנה, שטר למכירת החמץ, תנאים וכתובות וכדומה.

ואחרון אחרון חביב, דבר שהתחילו בו אחר אמצע המאה שעברה: כרטיסי ברכה לראש השנה. וכל חומר אחר, לאו דוקא יהודי, הדרוש לסוחרים, לכותבי מכתבים, ועוד, כגון מעטפות וגלויות וכדומה. גם הגויים נהנו מן העבודה של בית דפוס זה.

טו. סוף דבר

בקיץ תרס״ז (1907) נפטר בעל בית הדפוס, ה׳ גולדשמידט, שהיה המוציא של העתון הרשמי. עם מותו חדל בית הדפוס לעבוד [33]. כך נגמרה תקופה חשובה של יותר ששים שנות עבודה ביהדות אשכנז. העבודה נפסקה, אבל לא נשכחה. יש לחזור על זה, שספרים רבים, בעיקר המחזורים, נמצאים בשימוש בבתים רבים וגם בספרי מדע משתמשים רבים עד היום הזה. בית הדפוס הביא עמו ברכה רבה לעיר ולקהילה.

טז. ביבליוגראפיה

לצערי אי־אפשר להביא רשימה ביבליוגראפית, כי אין להשיג בירושלים את כל הספרים. רשימותיי רבות, כי התחלתי בהן לפני שלושים שנה ויותר וספרים רבים תחת ידי ורבים ראיתי אצל אחרים, אבל לשלימות המבוקשת לשם רשימה ביבליוגראפית לא הגעתי [34].

32. Steinschneider, Literaturblatt des Orients, IV (1843), Nr. 30, 465—471; Nr. 31, 491—494.

33. Allgemeine Zeitung des Judenthums, Berlin 71 (1907) Nr. 36. Der Gemeindebote. 2. Prov. Posen.

34. ל׳ לוין הדפיס שני מאמרים על בית הדפוס של מאנאש. האחד בשם Heidenheimiana הופיע ב״ישרון״ של וולגמוטה, כרך י (1923), עמ׳ 110—129, 206—220. השני: Die Gründung der Krotoschiner Buchdruckerei im Jahre 1833 — Monatsschrift 77 (1933), 464—467.

כתבי־עת עבריים באונגאריה

מאת
נתנאל קצבורג

פרק ראשון: כתבי־עת של השכלה

ראשית תולדותיה של הספרות העתית בלשון העברית באונגאריה[1] נעוצה בניצני ספרות־ההשכלה שנראו בארץ זו בשנות השבעים של המאה התשע־עשרה, ניצנים שכמעט ולא העלו פירות של ממש. כי באמת לא היתה אונגאריה מרכז של ספרות ועתונות עברית, אלא זעיר פה זעיר שם נמצאו משכילים עברים בודדים, ששלחו ידם בדברי מליצה ושיר והטיפו לאידיאלים של ההשכלה. תנאי המקום גרמו לכך, שההשכלה העברית לא מצאה אחיזה באונגאריה. השכלת היהודים בארץ זו היתה מתחילתה גרמנית ובשלב המאוחר אונגארית ולא היו תנאים נוחים ליצירתה של ספרות עברית. במידה שנראו גילויים של השכלה עברית באונגאריה הרי הם נחשבים כחלק של ספרות ההשכלה באוסטריה[2] ולכדי זרם עצמאי לא הגיעו. אלה שחשו צורך בספרות כזו, אם כסופרים ואם כקוראים, מצאו מבוקשם בספרות העתית שבארצות הסמוכות, באוסטריה ובגאליציה, שהיו מרכזים של ספרות והשכלה בזמנם. ובאמת אנו מוצאים כמה וכמה סופרים מאונגאריה, שהיו ממשתתפי כתבי העת העבריים באותה תקופה, כמו המשורר שמעון באכר (בכרך), הרופא והחוקר יוסף ברגל, שלום בר"ש הכהן ואחרים, שרישומם בארצם כמעט שלא היה ניכר.

מכל מקום נראים הדברים, שהיה איזה כוח חיוני ורצון של יצירה בין המשכילים הבודדים באונגאריה וכוח זה הוא שהצמיח את שני העתונים העבריים הראשונים שראו אור במדינה זו, שניהם באותה שנה, תרל"ה (1875): "היהודי" בפרעסבורג ו"בית ועד לחכמים" בגרוסווארדיין שבטראנסילוואניה.

היהודי

בראש חודש שבט תרל"ה התחיל יעקב פישער מפרשבורג להוציא שבועון עברי

1. במאמר זה אני דן בכתבי העת העבריים שיצאו בתחומי הממלכה האונגארית, היינו "אונגאריה הגדולה" שלפני מלחמת העולם הראשונה, הכוללת את טראנסילוואניה וסלובאקיה, ואונגאריה המקוצצת שאחר המלחמה. לא כללתי כאן עתונים עבריים שיצאו לאור במחוזות אלה משנת 1918 ואילך, לאחר שנקרעו מעל אונגאריה.
2. היחיד בין המשכילים העברים באונגאריה, שתופס מקום בולט בספרות ההשכלה, היה שלמה לעווי זאהן, אך הוא עזב את אונגאריה בגיל צעיר ועיקר פעולתו הספרותית היתה בפראג ובוינה ורק סמוך למותו חזר לאונגאריה. כותבי תולדות הספרות העברית החדשה, יוסף קלוזנר (היסטוריה של הספרות העברית החדשה, מהדורה שנייה, כרך א, עמ' 261—274) וכן ס' לחובר (תולדות הספרות העברית החדשה, ספר ראשון, עמ' 119—130) מונים את לעווי זאהן בין משכילי אוסטריה. על סופרים עברים מאונגאריה בכתבי העת העבריים בוינה (שבהם בעיקר השתתפו סופרים אלה) עיין: Wachstein—Taglicht—Kristianpoller: Die hebraeische Publizistik in Wien, Wien 1930.

שנה שניה

Hajehudi

Nr.3

היהודי

יצא לאור פעם א' בשבוע, מחירו בכל ארצות אסטרייך 6 g. 3 גלשנה. לחצי שנה ברוסלאנד חמשה רוב לשנה.

ביחר הארצות נוסף 50 k. לשנה. הרוצה להודיע דבר מה לשיבתו עליו לשלם 10 k., מכל שורה. תע"י מקובלת חנם.

ישית מחז חפצו להיות בתומכי שפתינו הקדושה וכל ענין הגלוה אליה. ישמיע חדשות וקורות דברי הימים, יזכיר לתהלה מעללי צדק, להגיד ליעקב חסדו ולבית ישראל צדקתו.

מאת

יעקב פישער

יודע בנים ורעם וצאצאיהם בתוך העמים, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' (ישעיה סא).

Pressburg, den 20. Jänner 1876.

פרעסבורג כ"נ טבת התרל"ו לבי"ע.

תוכן הענינים:

משכיות היהודי. דברי הימים: עפטרייך-אונגארן, פראנקרייך, מכתבים: אינגארן, גאליציען, רוסלאנד, פריסען. חדשות שונות. – מודע לחכמה: דברים אחדים. משקל מדה משקל ומשורה בספרי קדש. חדה. לוח התשביות. הודעות. מסנרת היהודי: מספרי היהודים – קנאת חכמה.

משכיות היהודי

מעשה השלום

ויראו את שכר בת עמי על נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום (ירמיה ח' י"א)

כהקיר ביר מימיה כן הקרה המריבה מימי עולם רעתה ותשחית מוסדות שלות בני אדם יתאכלם לענה ותשקם מי רוש, ואם נתפשר מעיות כל דברי ריבות נראה כי שונים המה.

א. לפעמים ע"י מיצג שפתים יצא איש המדינים המתלקחת ויתבער בחמתה הנצחונה.

ב. ויש אשר נעלה ענן מצה ומרן מדעות הפיבות אשר על ידיהן עוררה המלחמה בין איש לרעהו ובין עם לעם.

ג. ממעשים אשר נעשו ישמשו מי המריבה בעים ריחם. אבר הלא תעצא תרופה למחלה בפרם נברה ועצמה אם החולה בנפש תפצה יקח סמי המרפא, אפס הכסת הרופא תתבלע. אם השוכב על ערש דוי מאן ימאן לקחת מזור למחלתו עד כי אנשה מכתו. בן: גם בני אדם כיוים שחת לנפשם אם רק קרבות יחפצון ויתאוו תאוה לשתות מי מריבה.

מה מאד נאמנו דברי הכמיני הראשונים ול. כי השלום הוא הבלי המחזיק טובה לישראל, ובכל זאת שמה ישעיוריה בין אחב"י בדור הזה, אלה מיצגים ואלה משמאילים, אלה מרימים ואלה משפילים, אלה מהללים ואלה מחללים, אלה ברוחניה ישבים – ואלה מוסות תשבים –.

ומה היא אחרית דבר. שם ישראל מחולל בין העמים לראבן לב כל המוני דרך, הגה רבים אומרים, אל נא תהי מריבה ביניני. נשליך את הגל המלחמה ונשא את נם השלום הלא אנשים אחים אנחנו. מה אנו שואלים מכם, הלא דבר קל הוא לנטות נטיעו השלום על אדמת ישראל, אבל לא ברברים ריקם ישוב השלום למקומו ולאיתני הראשון, לא בדבר שפתים תתיר אבני מכשולים נתולים, לא ברברים רק במעשים תראו לעיני השמש כי בשלום תחצבו וכי בלב נאמן ותמים תתרשו בריח אתים, רק ע"י מעשים נכחים אשר בתיתת האמת נאהדים יוכל השלום לשוב שערינו, דברים בלי מעללים דומים לחללים – קחו לכם מוסר מאת קהה ארץ ושמים העושה שלום במרומיו עשו כמוהו דרשו השלום במעשים ולא רק בדברים, ואז ישראל ינשע ויראה שבר בת עמנו על נקלה.

דברי הימים

(אעסטרייך-אונגארן) אם נם עצת השר אנדראשי על אדות השלום נרצה בעיני ממלכות אייראפא, בכל זאת עוד לא נודעה אחרית דבר, אמת הדבר כי נם הסולטאן נאלץ לשמוע עצת השר הנ"ל, יען בעינים פקוחות יראה, כי רפה ידו להשביח את מרד העדצאנוינא, אבל אם סיר על מעל שכם הערצאנוינא ויחלק תוקות השיוני לכל העמים היושבים בצלו, אז יושבי המירקיא ישאו דעל המלחמה ובעיניו אש המדון אשר תנדל ותאמץ מאוד על המלחמה הנוכחית, ואז ישלח הסולטאן צבאותיו נגד המתקוממים, ולא יאומן, כי אנשי מלחמת המירקיא ישאו את החרב נגד אחיהם.

השר פעלל המפקד על עניני ההנצאת והכנסת השיב דבר את הנבחר בבית מחוקקים מאראאש, אשר שאלהו על אדות תוקי רגשך בואת: בגלל הענין הזה נועד בבית מחוקקים, למחר אנשים הכמים לחשוב עצה נבונה, אפס עד עתה עוד לא סדע דבר אשר נילד על ברכי האספה הזאת.

נבחרים אחדים בבית מחוקקים השמיעו קולם באמרם: כי החוקים בדבר משפטת פקידי המסלבה לא ימצאו חן בעיני העם, ויען הנבחר מורה האוניעריטעט מהאמאס: וועשטע, בימים יולדו אם יצאו החקים האלה מכח אל הפועל יראו בני עמנו, כי טובים וישרים הם ועל פיהם כל דבר בשלום ישוב למקומו.

(פראנקרייך) הבחות השונות מתאמצות לעיע לבצע מחשבתן

שער של „היהודי", שנה ב, גליון 3 (כג בטבת תרל"ו)

בשם „היהודי", שלפי הרשום עליו „ישית מחוז חפצו להיות בתומכי שפתינו הקדושה וכל ענין הנלוה אליה, ירים כשופר קולו להביע חדשות ומעללי צדק, להגיד ליעקב חסדו ולבית ישראל צדקתו". לפי תכנו היה זה שבועון ספרותי ועל עמודיו (שמונה בכל גליון) נתפרסמו מאמרים, שירים וסיפורים. המאמרים כתובים בלשון המליצית המקובלת על סופרי הדור והסיפורים, בהתאם לתבנית הסיפור של ההשכלה, היו נושאים מוסר־השכל והנם בעלי מגמה מוסרית־דידאקטית. סיפורים כמו „הממיר דתו ושב אליה", שפורסם בששה המשכים בלא חתימת המחבר; „תפילת מנשה בשובו מדרכו הרעה" („נעתקה מלשון אשכנז על־ידי חיים יוסף פאללאק, רב בטרעביטש") הם אפיניים לדרך סיפורית זו. מלבד סיפורים מקוריים, שאמנם לא תמיד היו מקוריים באמת, נתפרסמו כאן גם סיפורים מתורגמים.

השירה שב„היהודי", מקורית ומתורגמת, תפסה בו מקום ניכר וכדרך שירת ההשכלה היתה מגמתית. מרובים היו ביניהם „שירי מספד" („שיר אלון בכות... על מות האשה החשובה לאה... בת המורה המשכיל... שלמה מילער ז"ל"; „אבל גדול על מות ר"א גוטמאכער"; „מספד מר על מות נגיד רב תבונות מליץ נעים... נתן נטע מעללער מסטניסלב") ו„שירים לעת מצוא" לרגל מקרים ומאורעות.

מדור מיוחד נקבע בעתון זה לביאורי מקראות בשם „מודע למקרא", שאף הוא מסימניה האפיניים של הספרות העתית של ההשכלה (מקום נרחב הוקדש לכך כידוע ב„המאסף"). בדרך כלל ניתנו כאן ביאורים על פסוקים מפרשת השבוע והמגמה היתה לבארם על דרך ההבנה הפשוטה וההגיונית ולהתרחק מהדרש. וכן כותב העורך באחת מתשובותיו במדור „לוח התשובות" שנדפס בסוף כל גליון: „ביאורי הכתובים הנוטים מדרך הפשט לא ימצאו מהיום והלאה מקום בהיהודי, מלבד דבר בעתו מענין סדר השבוע"[3].

כעתון שבועי, נתן „היהודי" מקום גם לכרוניקה, בעיקר על קהילות פרשבורג וסביבתה: נייטרא, וואגניישטאדטל, נייאהייזעל ואחרות וגם על קהילות גאליציה.

בין משתתפי העתון היו: צבי פייטה, צבי בן יצחק מאשקאוויטש[4], וואלף גרינס־פעלד, חיים יוסף פאללאק מטרעביטש (היה ממשתתפי „בית המדרש" של א"ה ווייס בווינה), שלום בר"ש הכהן מפשט (השתתף גם ב„מגיד משנה" של דוד גורדון), שלום גרוס מטארנופול, שמואל דייטשלענדער, מרדכי דושאק, יצחק מאיר צאַבעל.

„היהודי" הופיע במשך ארבע שנים, עד תרל"ח[5].

בית ועד לחכמים

באדר תרל"ה (1875) התחיל יהודה ליב לאנדעסבערג מגרוסווארדיין להוציא ירחון בשם „בית ועד לחכמים" וכפי שרשום בראשו „פריו לחדשים יבכר בערגות חכמת ישרון".

לאנדעסבערג[6] היה בנו של הרב יצחק אהרן לאנדעסבערג, רבה של הקהילה

3. היהודי, גל' 3, עמ' 8.
4. מאשקאוויטש פירסם, בין השאר, ביוגראפיה קצרה של אלברט קאהן (הממונה על התרומות בבית רוטשילד בפאריש) בשם „כתר שם טוב", פרעסבורג תרל"ו, וכן קובץ שירים „פרחי נעורים", פרעסבורג תרל"ז.
5. לפי הרשום אצל פינחס יעקב הכהן, הדפוס העברי בפרעסבורג — קרית ספר, שנה לא, סימן 152 ואילך; לפני לא היו אלא חוברות 2, 8—10 משנה א.
6. ביוגראפיה קצרה שלו ב־Magyar Zsidó Lexikon, עמ' 522.

החרדית בגרוסווארדיין. תחילה למד בישיבתו של אביו ואחר כך בווינה. הוא נטה להשכלה וכתב חיבורים על נושאים היסטוריים: על מטבעות היהודים, על כת שומרי שבת בטראנסילוואניה, על היהודים במלחמת החירות האונגארית של 1848 וכן תולדות חייו של ה„חתם סופר" („אלה תולדות" וכו', פרעסבורג תרל"ו). נראה, שבתקופת לימודיו בווינה, הושפע לאנדעסבערג מן ההשכלה, שעיר זו היתה אז אחד ממרכזיה, ובייחוד מכתבי־העת העבריים שיצאו אז שם, כגון „אוצר נחמד", „בית המדרש", „ישורון" של קאבאק, „כוכבי יצחק" ואחרים.

העורך קבע בעתון שלושה מדורים, שהוא קורא להם בשמות סמליים: בית המקדש, בית המדרש, בית הכנסת. המדור הראשון, „בית המקדש", יכלול כלל מאמרים בתולדות ישראל ותולדות החכמים וכתבי־יד עתיקים; המדור „בית המדרש" יוחד למחקרים בתלמוד, במקרא ובמדרש, ואילו במדור השלישי, „בית הכנסת", יבואו בו ענייני לשון ודקדוק, דברי שירה מקורית ומתורגמת ומדעי־הטבע. עוד מבטיח העורך ליתן „העתקות נכונות ממליצת לשונות שונות — ויתרון לאונגארית — אשר רוח היהדות נוססה בהן תמצאנה מקום בתוכו אך אם ישמרו מחלל את לשוננו הטהורה בשירי עגבים וכהמה [7] אשר כהתל אנוש יהתלו על מנהגי ישראל... ולירכתי הבית יחנו ספורים אשר אבן פנתם ואדניהם הטבעו בחיי אומתנו. וגם לא נחדל מלהודיע חדשות נצורות... ועל שאלת העת הנחוצה לקיום דת ישראל, כפי מסת כחנו תטיף מלתנו" [8].

תכניתו של „בית ועד לחכמים" היתה אפוא שמרנית למדי ואינה חורגת ממסגרת ההשכלה המתונה שעניינה דברי חקירה, לשון, דקדוק ושירה וטיפוח המליצה העברית.

כדי לקבל מושג על „בית ועד לחכמים", שהוא היום יקר המציאות, כדאי להביא כאן מתוכן העניינים שנתפרסמו בו.

בראש החוברת הראשונה בא מאמר פרוגראמאטי מאת העורך בשם „וזאת ליהודה", שבו הוא מבאר בסגנון פילוסופי מליצי את הגורמים שהניעוהו להוציא את העתון ומעלה את תכניתו וסדר המדורים. במדור הראשון „בית המקדש" בא מאמרו של העורך „תולדות התנא רבי מאיר", במדור שאחריו „בית המדרש" מתפרסמים מאמרים אלה: „שאלת תורה ליודעי חכמת הנתוח", מאת מישוב [=מרדכי יונה ראזענפעלד]; „שם בשלשה" (על המושג שלושה באגדה ובתלמוד), מאת זעליג הכהן לויטערבאך מדראהאביטש; „פורת יוסף", מכתב אל העורך, מאת גיסו יוסף אלעזר ראזענפעלד המברכו ומחזק ידו להוצאת עתונו ובסופו בא שיר לכבודו „יהודה יעלה"; „ביאור במקרא", מאת יעקב עהרליך מלבוב; „טוב טעם בד[ברי] חז"ל, מאת ד"ר אלכסנדר רוזנטל ממינכן; „אמרי שפר", אף הוא ביאורי כתובים מאת נפתלי וויניג. במדור „בית הכנסת" בא השיר „דוד והכנור", תרגום חפשי של השיר David's Reue להרב ב' לינשטיין מאת נחום בן זאב פוזאמנט; „משפט המלך", שיר מאת אברהם צבי פערלס; „סופר העדה", סיפור מאת העורך אשר „יספר את אשר קרה לשתי משפחות בעיר ג[רוסווארדיין?] בפרוע פרעות שנת 1848 למרידה". בסוף החוברת הראשונה באה „בשורת ספרים חדשים" מאת העורך ותשובות אל הקוראים. מתוכן החוברת אנו למדים, שמלבד אונגאריה, היו לעורך קשרים עם סופרים וקוראים

7. מעניין הדבר, כי דברים דומים בדבר „שירי עגבים" אנו מוצאים כבר בכתב העת הראשון של ההשכלה, ב„המאסף" לשנת תקמ"ד (1784): „אמנם שירי החשק והעגבים פגול המה לא ירצו" (עמ' א: „נחל הבשור").

8. חוב' א, עמ' 5.

בגרמניה, איטליה, אנגליה, פולין וכן גאליציה, שאחדים ממשכיליה היו ממשתפי העתון.

בחוברת השנייה אנו מוצאים מאמרים אלה: יעקב רייפמאן, „מכתב: בשם מושיע דכא רוח"[9]; קיצור התקנות של חברת כל ישראל חברים; שיר „בת יהודה", מאת מרדכי בן יהודה דרוקער מסטרי; שיר „חזות קשה", מאת יעקב ביברינג („בעאיידעטער טראנסלאטאר אין סטניסלב"). מלבד אלה באו בחוברת זו מאמרים מאת הסופרים שהשתתפו בחוברת הראשונה.

„בית ועד לחכמים" לא האריך ימים. כבר בחוברת השלישית נפרד העורך מן הקוראים, בהודיעו שלא יוכל להמשיך בהוצאת הירחון. „לדאבון נפשי באתי להגיד לכם שהחוברת השלישית הזאת אשר אנכי נותן לפניכם היום הוא האחרונה להבית ועד לחכמים... לעצבים היו עלי כל צרכי הבית כגורל כל מעריך מ"ע עברי — ואם אמנם חכמים וסופרים היו בתומכי ביתי[10], ואשר עוד תפארת עוזמו בכתובים עמדי. אבל מה יסכון כל זה והחותמים מעטים המה"[11].

עתוני ההשכלה שיצאו באונגאריה לא הכניסו בדרך כלל נימה חדשה ולא נבדלו אלא במעט משאר העתונים מסוג זה, שיצאו באותו הפרק בארצות הסמוכות. רק מיעוטם של המשתתפים היו מאונגאריה, רובם נמנו על סופרי גאליציה וארצות אחרות. במידה שיש כאן שוני מכתבי עת אחרים של ההשכלה הרי זה במגמה הדתית של שני העתונים „היהודי" ו„בית ועד לחכמים", מה שמראה שהמשכילים העברים באונגאריה עמדו עוד בתחום הדת והמסורת. תקופת קיומם הקצרה של עתונים אלה וחוסר תנאים מתאימים, כפי שנאמר למעלה, לא הניחו מקום להשפעה ניכרת.

פרק שני: כתבי־עת תורניים

פרק חדש נפתח בתולדות העתונות העברית באונגאריה עם הופעתו של „תל תלפיות", המסמן את תחילתה של העתונות התורנית העניפה, שצמחה באונגאריה מסוף המאה התשע־עשרה ואילך.

העתונות התורנית בכללה, על צורותיה וגוניה השונים, היתה לה מסורת ארוכה בספרות העתית והיא היתה חלוצת העתונות העברית בכלל. הפירסום הפרידי הראשון בלשון העברית היה כידוע כתב־העת התורני „פרי עץ חיים"[1] שהתחיל מופיע באמשטרדם בשנת 1728 ויצא במשך שלושים שנה בערך. עתונות זו הכניסה חיוניות לעולם היצירה התורנית ויצרה מגע חי בין עולם זה לעולם המציאות; היא עוררה את שאלות השעה וביקשה להן פתרונים לאור ההלכה. ומצד שני העמיקה את זיקת ההלכה אל שאלות החיים המתחדשות. אמנם עתונים אלה לא באו לפסוק הלכות, אולם הבירורים והמשא ומתן של חכמים בתחומים השונים של ההלכה העיונית והמעשית סייעו הרבה בידי מורי ההוראה, בייחוד כשנזדקקו לבעיות השעה.

9. עוד מאמר מאת יעקב רייפמאן נדפס בחוברת השלישית של „בית ועד לחכמים": „אבות הבקרה בעמנו".

10. על העוזרים ללאנדעסבערג נמנה המשורר שמעון בכרך, שסייע לו בענייני ההדפסה כשהעתון נדפס בבודפשט והעורך ישב בגרוסווארדיין.

11. לפי מ' זאבלאצקי ברשימתו הביבליוגראפית „דגל מחנה יהודה" (אוצר הספרות, שנה ה) יצאו עוד שתי חוברות של „בית ועד לחכמים" בנייהייזעל הסמוכה לפרעסבורג, בשנת תרנ"ד (1894) [עיין להלן, עמ' 306].

1. עיין: יצחק רפאל, ראשונים ואחרונים, עמ' 323 ואילך.

כתבי העת התורניים באונגאריה הגיעו להתפתחות ניכרת, הן באיכות והן בכמות. הם שימשו לא רק את הרבנים, אלא גם חוג רחב של למדנים, שתורתם לא היתה אומנותם. העובדה, שבתקופות ידועות יצאו באונגאריה שנים־שלושה כתבי עת תורניים בעת ובעונה אחת מעידים, שהיה ציבור שנזקק להם. בהתפשטותה של העתונות התורנית באונגאריה יש לראות תוצאה מפעולתן והשפעתן של הישיבות, שנתרבו בארץ בייחוד מזמן ה„חתם סופר" ואילך. ישיבות אלו, שנמצאו בכל קהילה חשובה (ולעתים קרובות הישיבה שבעיר היתה מקנה לקהילה את חשיבותה), העמידו תלמידים הרבה. מקצתם גדלו ועלו במעלות התורה ונעשו רבנים ומורי הוראה ואילו רובם פנו אחר לימודיהם אל חיי המעשה ונימנו על אותו ציבור של „בעלי בתים" בני תורה בדרגות שונות של למדנות, שהיוו את עמוד־השדרה של היהדות הנאמנת והיתה מציינת אותם אהבת תורה והוקרת חכמים וזיקה אל דברי תורה.

אווירה רוחנית זו היתה רקע נוח לצמיחתה והתפתחותה של העתונות התורנית.

תל תלפיות

הראשון בין כתבי־העת התורניים באונגאריה ואחד הראשונים מסוגו בעולם התורני בכלל היה „תל תלפיות", שהתחיל מופיע בתרנ"ב בוואיטצען (Waitzen—Vác סמוך לבודפשט), בעריכת הרב דוד צבי קאטצבורג [2] ותחת השגחתו של הרב ישעיה זילבערשטיין.

ב„דבר אל הקורא" שבראש הגליון הראשון מבאר העורך מה היו הסיבות שהניאוהו לייסד כתב־עת זה ומה מגמתו. תחילה הוא עומד על המניעים הפנימיים שבלב האדם, המעוררים אותו „להודיע השגותיו וידיעותיו לאחרים". שאיפה זו הטבועה בלב האדם היא המעוררת אותו למאמץ רוחני הכרוך בהעברת ידיעותיו לזולתו. כוונתה של במה תורנית זו לשמש אכסניה למשא ומתן של הלכה, בה יציעו חכמים חידושיהם והשגותיהם לחבריהם. העורך מטעים חשיבותו של דבר זה נוכח העובדה, שחכמים יושבים במקומות שונים, רחוקים זה מזה ובודדים במקומותיהם ובדידות זו עלולה לקפח את תלמודם. וכן הוא אומר: „הרבה ת"ח יושבין בבתי חצרים ולנים בכפרים בעומקה של הלכה, משימים לילות כימים להעמיק בתוה"ק, ואין להם קרבות איש בגבולם אשר יבין שמועה, בלי מקום להם להודיע השגותיהם לאחרים, לא תלמידים

2. קיצור תולדותיו של הרב ד"צ קאטצבורג זצ"ל נכתבו על ידי בנו משולם זלמן ז"ל בפתח הספר „פרחי כהונה" („חידושים ופלפולים... מימי בחורתו — על רוב סוגיות מסכת פסחים... מאת מו"ה דוד צבי כ"ץ קאטצבורג זצ"ל... בודאפעסט ת"ש"). הוא נולד ביום ו באייר תרט"ז בכפר פילזען, מחוז הונט, באונגאריה לאביו משולם זלמן, ששימש שו"ב בפסט עוד קודם שקמה קהילה חרדית מסודרת בעיר זו. למד בישיבת ניידורף אצל הרב נפתלי סופר וכן אצל דודו הרב ישראל חיים קאטצבורג, בעל כתבי מהרי"ח. ממנו עבר לישיבת הרב זוסמן סופר, רבה של פאקש, ואחר כך לישיבת שוראן, בה למד אצל הרב חזקיה פייבל פלויט, בעל „לקוטי חבר בן חיים". שנות לימודיו האחרונות היו בישיבת פרשבורג, אצל בעל „שבט סופר", שהיה מתלמידיו המובהקים ונסמך להוראה ממנו ומגאונים אחרים שבאותו דור. עד שנת תרמ"ב שימש מו"צ בכמה קהילות ובאותה שנה השתקע בוואיטצען, שם התחיל מוציא את „תל תלפיות" ובה חי עד פטירתו: ג באדר תרצ"ו. מלבד כתביו בהלכה, המפוזרים בארבעים וחמשת כרכי „תל תלפיות", פירסם חיבורים בדרוש ובמחשבת ישראל: „זר צדק", פרעסבורג תרל"ח; „מבשר צדק" על מסכת אבות (תרע"א); „אגרת צדק עולמים", הסוציאליזם לאור היהדות, תרע"ח; ניתרגם גם ליידיש ולאונגארית; „לקוט המליצות" — דרושים על התורה, תרצ"א; „זר צדק", חקירות פילוסופיות, תרצ"ח. עיין עוד: אביגדור קאטצבורג, תמונת הגדולים, נייפעסט תרפ"ה.

שנה ראשונה. TÉL TALPIOSZ. Erster Jahrg. No. 1.
Redakteur u. Eigenthümer D. KATZBURG, WAITZEN. Erscheint jeden Monat am 1. u. 15.
Abonement Ganzj. 4 fl, Halbj. 2 fl, Viertelj. 1 fl.

תל תלפיות

מכתב

אשר ההוגים בתורת ד' אליו פונים, וקוראים דרור איש לרעהו לבבר באמרים, עד שיצא כנוגה צדקם להעלות פניהם.

פעמים בחודש יצא לאור, ובעיר ט' מחיר המנוי על יתקבלים זהב א', ובכל מדינה תוספת ששה זהובים

עומד תחת בקורת הרב ח"א ' מוהר
ישעיה זילבערשטיין
אבי"ד דקהלתינו יע"א.
ערוך מאתי
הכ" דוד צבי כ"ץ מאטצבורג.

כתבים וכספים הנשלחים יהי' מיוחדים בית
DAVID KATZBURG
Waitzen
Ungarn.

פה וואיטצען בירה * השלישי כ"ט בו תרנ"ב לפ"ק.

דבר אל הקורא!

חלק מדור האגדה אשר בעת מקומו מקדם, ואולם מעתה ולהלאה יהי' לאחור ולא לפנים.

דרך נבר בתרגום.. לכתוב בספר ובדיו חיזה רעיון, אשר בטוחותיו ובכלייתיו היה לו הריון, ובבית תלדתו ילד בכאב ובעצבון, כתאמר יגעת ומצאת תאמין, אז תקדם יחל ספרו ויאחון, בורא על ברכיו ותבקע ותתהון, לכל אשר בספרו רואה ותחבון, לבל יאמר כי זה כשל ונפגין, ולקטן כזה אין על זה רשיון. כי אם לגדול תפורסם וגאון, אשר כל בית ישראל עליו נשען, ומצאו סבות שונות לופן בתוך לופן, בכולם יש רב כח ואין להלחם מעלליהם על נכון, אין גם אחד בלי נקיון, אכן לדעתי כל זה היה לריך רק ביתי קדם, בעוד לא היו תלחמת הלשון בעולם, וגם אחריו כן בימת אשר לא היו נשלי ובינקר גדול תאיר התה בתלחמת מוסים, ואז רק גדולי הדור ועיני העדה התיחס, אשר הנה תכתחם היו לכל ישראל חקים קבועים וכאשר נגזר לאבר ולכתוב ספרים, עניח ריחם והכבדה לידי כך הביאם, להציע לעיני כל בשער ספרם, מה רחו על ככה ומה פגיעם, לתוך בשבט סופר דבריהם, ולכוזה על פני תומות תבריהם, ויהיה אשר הדפיס גם בעריה הקטנים ובגדולים, בלי תספר ערוכים וסדורים, לא חדלו החכמים, להיות נמוך מחרי הרחשונים, להעתיד הקדמה וסער בפתח עיניהם, להטדק על עשותם טוניה לתלחמת הסופרים, וכאשר תריחי מלין להמדיק מפעלי זאת אשר נטלתי על שכמי בכח, לא ידעתי נפשי שתהני מרכבות זאת התשדה אשר רק בימים רחשונים היו הכרח ורלוי, כעת אין טורך להגידה כי ספק יהי המה ייתכן שיתגלל חדם על עשיתו מה שטוטבע עליו יוניו? או על הפתחנו בכח אשר הוכן לי מיום הולדו? הנעתם עם קול התנלגל' תחד' על תכלוכתו בעת רעבונו ומתיקו? ולית יגרע כח הטבע בזאת התשוקה הנתרלח אשר בקרב כל חדם להודיע הסגיותיו וידיעותיו לאחריו, ויפה עשה הנשתן ריח תיכו כבודו הר"י מסקטו בהקדמה בספרו נפוצות יהודה שהודה ולא בוש כי רק זאת היתי, חפלו בקיבון נפולותיו ובוקש שלח להשית עליו עון ותאשת על עשיתו מעשה תוס על פי חוק הטבעי ולא יכול תלט עשק, והעד עדיש נאתנים כי נתלח וגם הי' התשוקה זאת בקרב כל חיש אשר לא יכחיש ולא יסתור טיס חדש, וסופר שהפליגו החכמים לדבר ונומר שחם היה תפשר לאדם לעלותו השמיתה לרחות

* הנדפסים תז כבר תתו לכן נדפס כעת בחודש תדר פעם שניה:

שער הגליון הראשון של "תל תלפיות" (תרנ"ב)

ולא חברים מקשיבים לקולם, ויש לחוש שעי"ז יצרו צעדי אונם כאשר כבר ירגיש כל הבוחן בעין בקורת".

הרב קאטצבורג הכיר בחשיבותה של העתונות המקצועית, המוקדשת כולה לתחום מוגבל; **"ועינינו רואות אצל כל בעלי חכמה אחת או מלאכה אחת יש להם מכתב גלוי אשר ידובר בו מהנוגע להם בכל תהלוכתם להטיב ולהרבות יפי חכמתם ואומנתם וכל אשר אתו חדשות אשר לא שערו עד הנה יבוא בתוך הבאים לעורר את אנשי גילו לומר כזה וכזה עלתה במחשבה לפני... ובזה יגיעו לשלמות גדול**

בענינם". כדוגמה מציין הוא את כתב העת "שומר ציון הנאמן" (שהשפיע עליו בתכניתו להוצאת "תל תלפיות") : "ונאספו שמה כל גדולי הדור גם ממדינתינו שלחו דבריהם לשם ובראשם הגאון הקדוש מהר"ם שיק זצוק"ל ובתמונה ובתואר הזה אערכה מכתב זה".

עיקרו של "תל תלפיות" נועד להלכה, אך העורך מודיע, שיתן מקום על דפיו גם לדברי אגדה, "כי אגדה היא דבר המושכת לבו של אדם. יהי' תמיד מדור מיוחד ג"כ לביאור פסוקים מוקשים ואגדות רז"ל ובזה יהיה ג"כ תועלת לב"ב אשר נתונים המה לבקש מחיתם ואין עתם אתם לעסוק בשמעתתה בעיון".

הופעת "תל תלפיות" נתקבלה בעין יפה בקהל הרבנים והחכמים. דברי ההלכה שהופיעו על דפיו עוררו דיונים הלכתיים ערים והעורך מצידו היה מלווה בהערותיו הרבה מן המאמרים. הדרישה לחוברות "תל תלפיות" היתה ניכרת ואחדות מן החוברות הראשונות אזלו סמוך להופעתן והיה צורך להדפיסן במהדורה שנייה, זמן קצר לאחר זה [2*]. תפוצתו הניכרת של העתון מקורה לא רק בכך שהיה זה אחד העתונים התורניים היחידים בזמנו, אלא במידה רבה במקום הניכר שניתן בו לבעיות הלכה אקטואליות. וכדאי להזכיר כאן אחדות מהן : שאלת נישואין אזרחיים על־פי ההלכה [3], דיני גירות לגבי הנולדים מנישואין כאלה [4], קידושין על תנאי [5], היתר עגונה על ידי צילום [6], אפיית מצות על־ידי מכונה [7] וכן על־ידי מכונה חשמלית [8]. על דפי "תל תלפיות" נידונה בהרחבה הבעייה של תקיעת שופר בראש השנה שחל להיות בשבת [9] וכן שאלות שונות הנוגעות ליישוב בארץ ישראל, כגון קניית אתרוגי ארץ־ישראל [10] ושאלת בתי־הספר החולוניים בארץ [11].

מחוברת ניסן תרנ"ד הנהיג העורך מדור חדש בעתון : "שפתי ישנים", "מדור מיוחד למכתבים מגאונים ות"ח אשר כבר לקח אותם ה' מאתנו" [12]. מדור זה הונהג על פי הצעתו של הרב מנחם אליהו גויטיין מהעדיעס ונתפרסמו בו כתבי הלכה מאת גדולי הרבנים, כגון ה"חתם סופר", הרב אפרים זלמן מרגליות ואחרים. חטיבה מיוחדת במדור זה מהווים כתבי־היד שקיבל העורך מאת הרב דוב אריה ריטטער מרוטרדאם. וכן כותב העורך : "כתבים עתיקים יקרי הערך מגדולי דורות הקודמים... והיו מונחים עד עתה בגנזי הספרים של בית המדרש הישן דק"ק ראטטערדאם במדינת האללאנד יע"א. וכבוד הרה"ג מו"ה דוב אריה ריטטער נ"י אב"ד דהמדינה שם הוא המשביר לי בטובו כל אלה" [13]. בין כתבי־יד אלה היו משל

2*. [עיין: קרית ספר, כרך כו (תש"י), עמ' 202].
3. מחברת ב (תרנ"ד), עמ' 51 ואילך; מחברת ד (תרנ"ו), עמ' 5.
4. מחברת ז (תרנ"ט), עמ' 139.
5. נגד תקנה בעניין זה שנתקנה אז על־ידי רבני צרפת; מחברת טו (תרס"ו), עמ' 177; מחברת טז (תרס"ח), עמ' לז.
6. מחברת ט (תרס"א), עמ' 129, 148.
7. מחברת ב (תרנ"ד), עמ' 84.
8. מחברת יד (תרס"ו), עמ' 104; מחברת טו (תרס"ו), עמ' 101.
9. מחברת יב (תרס"ד), עמ' 190; מחברת יג (תרס"ה), עמ' 4; מחברת יד (תרס"ו), עמ' 1; מחברת טז (תרס"ח), עמ' 203.
10. מחברת ג (תרנ"ה), עמ' 3 וכן הקדמה למחברת ה (תרנ"ו).
11. מחברת יג (תרס"ה), עמ' 93, נתפרסם מכתב מאת הרב חיים חזקיה מדיני נגד בית הספר של חברת כל ישראל חברים בחברון.
12. מחברת ג (תרנ"ד), עמ' 71.
13. מחברת ה (תרנ"ו) עמ' 101.

בעל „שאגת אריה", בעל „כרתי ופלתי", ר' עקיבא ממיץ. ראויים לציון במיוחד דברי־תורה מכתבי־יד של החכמים למשפחת ליפשיץ מהולאנד: הרב כתריאל ליפשיץ[14], רב בלווארדן (נכדו של הרב ישראל ליפשיץ, בעל „אור ישראל"), בנו הרב אליהו צבי, ששימש רב ברוטרדאם[15], הרב אברהם ליפשיץ, אף הוא רב ברוטרדאם בשנות תקט"ז—תקל"ז[16]. בין כתבי־יד אלה היו גם דברי־הלכה מאת הרב שמואל הילמאן, רבה של מאנהיים ואחר־כך מיץ[17], הרב שמואל ברנשטיין[18], ששימש רב באמשטרדם, ואחרים.

פירסומם של כתבי־יד אלה גאל מן השכחה דברי־תורה וחידושי הלכה מאת טובי החכמים בארצות המערב בדורות האחרונים לקיומם של מרכזי תורה בארצות אלה.

במשך שנים מעטות נעשה „תל תלפיות" בטאון מרכזי של הרבנים והעורך ראה חובה לייחד מפעם לפעם מקום גם לשאלות ציבוריות שעמדו על הפרק בו בזמן. כך למשל הועמדה לדיון בעיות לימוד מלאכה לבני החרדים ושאלת ה„תכלית" של בני הישיבות[19].

ערך היסטורי רב יש לדיון על שאלת הציונות במחנה החרדי, שהתנהל על דפי „תל תלפיות" בשנות תרנ"ח ותרס"ד.

הפותח בשאלה זו היה הרב עקיבא יוסף שלעזינגער (שהיה מהמשתתפים הקבועים של העתון) בדבריו שפירסם בתרנ"ח (מחברת ו, עמ' 71) בעקבות מאמר שנתפרסם במדור „שפתי ישנים" על־ידי הרב אברהם יהודה הכהן שוואַרטץ. בשולי מאמרו של ר' עקיבא יוסף רושם העורך: „והנה מכבר חשבתי שגם הת"ת יביא במשפט את עצת האנשים הנקובים בשם ציונים — ואשנה ואשלש לבקש מגאוני הדור שיפרסמו את דעתם ולא תהיה ציון כדורש ומבקש אין לה"[20]. התנועה הציונית היתה אז עדיין בתחילתה והתפשטה בעיקר ברוסיה ובפולין בדמות האגודות של „חובבי ציון" ורבני אונגאריה לא ראו בזה אז עניין קרוב להם ומאמרו של ר' עקיבא יוסף לא עורר עניין מיוחד.

השאלה חזרה ונתעוררה לאחר שש שנים, בשנת תרס"ד, בחדשים שקדמו לכינוס הוועידה העולמית הראשונה של המזרחי (פרשבורג, אלול תרס"ד). בגליון „תל תלפיות" מיום טו בסיון תרס"ד התחיל העורך מפרסם שורה של מאמרים על הציונות בשם „דרישת ציון" והמאמרים כתובים מתוך יחס חיובי אל התנועה[21]. בעקבות העורך יצאו גם אחרים מרבני אונגאריה: הרב יצחק שווייגער[22], רבה של טאפאלטשאן, והרב שלמה זלמן בראדי, דיין באונגוואר[23].

14. שם, עמ' 147, 155, 161.
15. שם, עמ' 139; מחברת ו (תרנ"ח), עמ' 87, 163.
16. שם, עמ' 61.
17. מחברת ה (תרנ"ז), עמ' 115.
18. שם, עמ' 131.
19. מחברת ב (תרנ"ד), מכתב י, עמ' 61, וכן „דבר אל הקורא", בראש מחברת ג (תרנ"ה).
20. מחברת ו (תרנ"ח), מכתב ו, ע' 73. עיין עוד: נ' קצבורג, מימים ראשונים — במישור, שנה ד, גליון קסט (יא מנחם־אב תש"ג).
21. וכן הוא אומר בין השאר: „כי לענ"ד יש בתנועה הזאת סימן טוב לישראל ואסור לנו להפר עצתם ולקלקל מחשבתם והוא בכל מונע את חבירו מלעשות מצוה. המה משתדלים בישוב אה"ק ובהצלת נפשות וגם אם הוא רק ספק אם יצליח איך סלקא דעתן למנעם מזה".
22. עיין עליו: נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 73, הערה 17.
23. עיין: חיים בראדי, האיר המזרח, בקובץ היובל של המזרחי בגרמניה (ברלין תרפ"ז) והוא גוסח מתוקן של מאמר הרב שלמה זלמן בראדי ב„תל תלפיות".

דברים אלה עוררו התנגדות נמרצת מצד מתנגדי הציונות, שבראשם עמד הרב ישעיהו זילבערשטיין, רבה של וואיטצען, והם הפעילו לחץ גם על עורך ה„תל תלפיות". מכל מקום, הדברים הנלהבים בזכות הציונות שנתפרסמו כאן חיזקו את ידיהם של הציונים הדתיים באונגאריה והם הכירו תודה לרב קאטצבורג[24]. הוא אף בא בקשרים עם ראש ה„מזרחי", הרב ריינס, עם הרב משה אריה ראטה מפאפא ועם לשכת המזרחי בציריך[25].

הדיונים הערים בשאלות השעה משקפים את ההתעניינות בשאלות אלו בעולם הרבני, אך הם לא היטו את „תל תלפיות" ממגמתו המקורית והעיקרית כעתון תורני ועניני הלכה תפסו תמיד מקום בראש.

עד מלחמת העולם הראשונה נמשכה הופעתו הסדירה של העתון פעמיים בחודש. עם פרוץ המלחמה הורע מצבו כיון שנשתבשו הקשרים עם החותמים בארצות חוץ, אך העורך התאמץ להתמיד בהופעה הקבועה. אמנם הוכרח לצמצם את היקף העתון ולהעמידו על ארבעה עמודים בחוברת, מכל מקום לא בוטל התמיד במשך כל שנות המלחמה. לעומת זה התנאים החמריים הקשים אחר המלחמה אילצו את העורך להפסיק זמנית את הוצאת „תל תלפיות" מסוף שנת תרפ"א עד חודש שבט תרפ"ג. מאז ועד פטירתו של הרב קאטצבורג, ג באדר תרצ"ז, יצא העתון כסידרו. אחר פטירתו עברה העריכה לידי הרב ישראל וועלק, דיין בבודפשט, שהמשיך בה עד תרצ"ח. נראה שהגליון האחרון של „תל תלפיות" יצא באדר א תרצ"ח.

ארבעים וחמש שנה קיים „תל תלפיות" והיה אחד מכתבי העת העבריים שזכו לתקופת־הופעה ארוכה. הוא משמש אספקלריה נאמנה לספרות התורנית של הדורות האחרונים ועל דפיו נתפרסמו דבריהם של גדולי הרבנים בדור. מלבד הנזכרים למעלה יש להזכיר עוד מבין משתתפיו את הרבנים: שמחה באמבערגער מאשאפנבורג, ר' משה שמואל גלאזנער מקלוזנבורג, ר' שלום מרדכי הכהן שוואדראן מברזאן, ר' שלמה הכהן מפאריש, ר' שלמה אהרן ווערטהיימער מירושלים, ר' לוי שטיין מברלין, ר' עקיבא יוסף שלעזינגער מירושלים, ועוד.

וילקט יוסף

בשנת תרנ"ט התחיל מופיע בבוניהאד (Bonyhád) דו־שבועון תורני „וילקט יוסף"[26] בעריכת הרב יוסף שוואַרטץ, חתנו של הרב אליעזר דייטש, רבה של בוניהאד, בעל „פרי השדה" ו„חלקת השדה", שהיה מגאוני אונגאריה בדורו ואף הוא סמך ידו על העתון.

24. האגודה הדתית־לאומית „אהבת ציון" בניטרא כותבת אל הרב קאטצבורג: „דבריו אשר השמיע בשער בת רבים בעליהו לתרופה הנאמרים באמת וצדק ברב חיל למען התנועה הציונית הרגינו לבבינו ולבב שאר אחב"י היושבים פה, בני חברת „אהבת ציון". בסוף האיגרת באות 20 חתימות.

25. איגרותיהם של הרב ריינס והרב ראטה אל הרב קאטצבורג פורסמו על־ידי נ' בן־מנחם, עיין: מאיגרותיו [של הרב יצחק יעקב ריינס], הצפה 13.9.1940; צרור אגרות לתולדות המזרחי — ספר המזרחי, ירושלים תש"ו; צרור אגרות ציון — סיני, כרך כד (תש"ט), עמ' שמ—שנא [=מספרות ישראל באונגאריה, עמ' 64—85].

26. „קובץ על יד פלפולים בשיטות הש"ס והפוסקים, וחידושי תורה במקרה ובמשנה, בהלכה ואגדה, ושו"ת להלכה ולמעשה, אשר יתחדשו תמיד במשך הזמן, ממרנן ורבנן... זה שואל וזה משיב... להרבות קנאת סופרים ולהרים קרן תורתנו הקדושה וגם באו בו דברים מאלה החכמים אשר כבר לקחם ד' מאתנו, לעורר שפתי ישנים" (מתוך השער).

תכנו של העתון ומגמתו לא היו שונים בדרך כלל מזה של „תל תלפיות". בכל קונטרס באו בראשו דברי־הלכה, מאמרים קצרים בהלכה עיונית, חידושי־תורה ושאלות שונות. לאחר מאמרי ההלכה באו בכל קונטרס מאמרי־אגדה וכן „לוח התשובות" מאת העורך אל הפונים אליו. במדור „שפתי ישנים" באו דברי־הלכה מכתבי־יד של רבנים שהלכו לעולמם. ניתן כאן מקום גם לדברי־תורה מאת תלמידי־ישיבות, שיוחד להם מדור „תפארת בחורים". קושיות קצרות ושאלות נתפרסמו לעתים קרובות ונענו על־ידי הקוראים וכך נתפתח על דפי העתון משא ומתן הלכתי ער.

בהקדמתו בראש הכרך הראשון מודיע העורך, כי „דברים המתנגדים לפסק שו"ע ומנהגים הנוהגים בין שלומי אמוני בנ"י לא אקבל". נראה, כי כוונת הדברים להרחיק את בעלי־הריפורמה או המצדדים בהם, אף על פי שקשה להניח שהללו ימצאו עניין בפירסום דברים בכתבי־עת מסוג זה; קרוב יותר לומר, שהדברים מכוונים אל בעלי הדעות המתונות בתוך המחנה החרדי. שערי העתון לא היו פתוחים אלא בפני החותמים, שרשאים היו לפרסם אחת לרבע שנה עמוד אחד; שאר הכותבים היו חייבים לשלם בעד הפירסום — וסיבת הדבר בודאי בקושי לקיים את מעמדו החמרי של העתון. יש לשער שרבנים בעלי־שם דבריהם נתפרסמו גם ללא תשלום.

דברי הלכה ואגדה היו עיקר ב„וילקט יוסף" אך לעתים באו בו גם ענייניים החורגים ממסגרת זו. גם שאלות ציבוריות מצאו כאן מקום וראויים לתשומת־לב בייחוד הפירסומים בדבר האגודה ליישוב ארץ ישראל „מוריה" שראו אור על דפי „וילקט יוסף"[27]. העורך פתח לרווחה את דפי העתון בפני רעיון יישוב ארץ ישראל כפי שהועלה על־ידי מייסדי „מוריה" והקצה לשם כך מדור מיוחד, שבו נדפסו ידיעות שונות בדבר מהלך הפעולה. חברת „מחזיקי הדת", שנוסדה בבוניהאד בתר"ע, זכתה גם היא לפירסום. בחוברות מסוף שנת תרע"ב וראשית תרע"ג נתעוררו דיונים בדבר הסתדרות „אגודת ישראל" שנוסדה באותו הפרק. הדיונים נסבו סביב השאלה אם יש מקום ב„אגודת ישראל" לאלה שאינם מודים בחובת הפירוד מהחפשים — והם מאלפים ביותר להבנת ההשקפות של ראשי החרדים באותו דור בסוגיה זו. רבני אשכנז טענו, שהתנאים בארצם שונים הם מאלה שבאונגאריה ולא תמיד ניתנת האפשרות לחלק החרדי שבקהילה להיפרד מעליה. יתר על כן, הרב אהרן נייוירטה ממגנצא טוען, שעל הקהילות החרדיות באונגאריה נמנים — כלומר משלמי מסי קהילה — גם כאלה „שמחללין שבת ואוכלי' טריפות וחמץ בפסח"[28].

לתולדות הרעיון של חידוש הסנהדרין כדאי לציין קול קורא שנתפרסם על עמודי „וילקט יוסף" בשם „סמיכת חכמים" מאת אריה ליבש פריעדמאן מניו־יורק ובו הצעה לחידוש הסנהדרין. וכן הוא אומר בין השאר: „ועצתי שיתאספו כל גדולי רבנים בעיה"ק י ר ו ש ל י ם ויבררו המובחרים שבהם ויסמכו ויהיו סנהדרין ומשם תצא הוראה"[29].

מלבד מאמרים בענייני השעה, מאת העורך ואחרים, באו ב„וילקט יוסף" גם דברי זכרונות וסיפורים ומעשיות של מוסר השכל.

העתון הופיע עד שנת תרע"ח, שאז הוכרח להפסיק הופעתו לרגל תנאי הזמן.

27. עיין: ש' הכהן וינגרטן, הסתדרויות מקבילות לה„מזרחי" — ספר המזרחי, תש"י, עמ' 103 ואילך.

28. וילקט יוסף, שנה טו (תרע"ג), קונטרס ג, עמ' 22.

29. שם, שם, קונטרס ד, עמ' 31.

Bonyhád 19 október 5660 „WAJLAKET JOSZEF" zweiter Jahrgang No. 1

Erklärungen schwieriger Talmud stellen →←← Erscheint 2-mal Monathlich

Pränumerations Preis: Ganzjährig 3 fl | Halbjährig 1 fl. 50. | Vierteljährig 75 kr.

וילקט יוסף

קובץ על יד פלפולים בשיטות הש"ס והפוסקים, וחדרית במקרא ובמשנה, בהלכה ואגדה, ושו"ת להלכה ולמעשה, אשר יתחדשו תמיד בכשך הזמן, מסודן ורבנן נאוני וגדולי והכמי תורה חי"ו, זה שואל וזה משיב, זה מקשה וזה מפרק להרמות קנאת סופרים ולחרים קרן תוה"ק, וגם כאן בו רבבים מאלת התכמים אשר כבר לקחם ר' מאתנו, לעורר שפתי ישנים ולחקיץ נרדמים וי"ע ובלצנבביא

מחירו בעסטרייך אונגארן שלשה זוהו"ב לשנה, לרייטשלאנד 6 מארק, אמעריקא ב' דאלליר, רוסלאנד שלשה רובעל, פראנקרייך עשרה פראנק (ומחוצים לחצי שנה.)	יוצא לאור פעמים בכל חודש (בראשון ובשני בו) בעזרת פו"ו בכל יום תת"ש, על ידי הצעיר יוסף הכהן שוואַרטץ תתן הנאבדאפ"ק שלושא.	Pränumerations gelder sowie alle sendungen sind zu Adressieren an Redackteur und eigenthümer des Blattes Josef Schwartz, Bonyhád. (Com. Tolna) Ungarn.
ב"ה באניהאד פ"ו חשון,	(שנת תר"ס לפ"ק)	שנה שנייה, קונטרס א'

ראשית אומר והקדמה בעזרת ימין ה' רוממה

יתברך דקטנא ויסכלא דקטן מיתי, לפעמי יפרעו מקדמתי, ומסליל עליהם מחכמתו, להבין ולהסכיל בשום שכל, בהורמו מקדומים, לוח לבו מפתם, לקבלם יענק מורמים, וכרוך שוא אסר לא מחד מקרא, מלגלות קורה, קיד ר' ליזליה, לפיכי מעוכי תעמוקות. ומיל יפרעו לה מלגלן, והנני ר' נחמן. לה מלקמים ולה נעלמים, להסר גריסי לחסם, כי גריס סורחסה, לה חשם מחסי, וגם בהירנו, לחסר נעשכסיו, לפעמים יבדיל. ככ"ח כמליהים עוד, חכמים מעוכירים בסדר זסה, נעסרים בל סורם וכבוד. חכמים יגחלו, בזם יסבללו. לומדים לפעמים, סירם ר' סחמיעה, ילחמים עלחמם. בפסיקים ובכיון, ובדבר סיעה סקניון. אסר סקפם לפ, ללקן לטעסיו, ומעלים בדוחקו ניכ בעהם סיה ובחלפו, סרבה סעיק"ר בעבודתו. ובראסם רבנים, גדולים וגאוכים, הטומדים בראש קהלותיהם בכל מקומות מלבותיהם, הטחברלים ומחתלים בכל כחם, בעסיקים בפפם ובחסם. לפעמיד הדם על הלב, לרומם קרן הסורה ולהגדיל בגבול. עליהם בלחר עליריק הרבים כבוכנים, כולם בחודים וחלוצים, וחכריהם, על דגלם לחזוחסם. כמליהים, לחלוצים ולעזרם, לחר הם כי עקקים בימוצ בל עולם, ושפם מכבעני סחלן בבסרון בפעלם, ובחכעם פילמד בפ"ף סוף פעומדם לפם, לחר גם לח יעבוו הם בחוסקי בעבר עיניהם, וחוחם יום יודפון, וחביבו עליהם בכל יום כחדם ולח כיען. ושן הטם חכמים ובכוכים, קיהרים ובוכים. בלחבי קודם, בלחומי הבח מן החדם. וכבר חחכיל קיהן בלח להם ומלח לשולם. ביב בבר מי לשולמים, עיי נחן עולם

א

שער של „וילקט יוסף", שנה ב, קונטרס א (טו מרחשון תר"ס)

אהל יצחק

הירחון התורני „אהל יצחק" התחיל יוצא בסטמאר בתרס"ג על ידי ר' יצחק קליין, דיין בעיר זו. אף הוא מכריז כי „חד"ת הן באגדה אקבל ודבר המגדים לפסקי שו"ע ומנהגי ישראל לא יקרבו אל אהלי". הוא רואה צורך להדגיש זאת כיון שהוא נמנה על קהילת סטאטוסקוו שבסטמאר, שאנשיה נפרדו בתרנ"ח מן הקהילה החרדית, שהרוב החסידי השתלט עליה.

כתבי־עת עבריים באונגאריה

I Jahrgang No. 1 NITÉ BACHURIM Waitzen Schwat 5664
Ganzjährig 4 ₰. Erscheint zweimal Monatlich Halbjährig 2 ₰
Redacteur und Eigenthümer Wictor Katzburg

נטעי בחורים

מכתב מיוער לישיבת צעירי צאן קדשים הדונים בתחת ה הנישאר לנו כ ישר טידישה

תוכו רצוף דברים יקרים כטילי דשמעתא ואגדתא ימלין לחיזוק
הדתיי דת היהודית. ייפיע אי״ה פעמים בחד׳ בראשון ובחמשה עשר בו.

עריך נאתי

אבינדור כ״ץ בלאאמ״ו ההג הצדיקם מהו׳ דוד צבי קאטצבורג נ״י

שנה ראשונה ניסן תרס״ב ווימטצען ריש שבט תרסד

דבר אל הקורא!

פתח הדעה ויפעה הקסתרות לבני עמנו
לבני יהודינכם הסיבים חסר הניחני
עד היום ינעמת לכל הנולחמת
הבתיבת נחתון גיידי יד כיהם עט הסופרי
לחיות בו דברי תורה ועבודת היוקדש
לתורה ולתעבודה. הבי בכעט בזלת נחור
לעני ליוים חבר עובדת שחוק בעיני כל
יעריך עתין בזה? חבר יהות רק יחיים
וגדול הדור, ובו לקנן כמוני, לא חבריך
ניפות הדברים, כי הות לבו היציב ליעזבה
יחצבו, ורק בקובר חמרים חודיעכם הסיבה
ומה לכך זביה הדומה, כי חהם חבנים
כניני ומחוסי ומיודעי, כי כל דברי על
חדבי החוה והלבך מובדו, ומיד בפתח חבלי
חודיע עכ החות ומודיע הדברים חסר
הבעני בהעריך ובהן לפניכם לחודיע היו
מיע הבן בלי ס ס הם.בשות בעלים בל ירחם
בניים יקדובה שחיש בלי בעיים רק בחסר
עם בנבי בן חבר.

הנה לבל חדם יש לחזה דבר חבוקה
כמוכם ולחבד בלמוד חורוחה תבוכי
בעצמי חסר בזרו עליו מן הבמים, ובעמוד
בכנד בעצמו היה דבר חסר לו חפצר בידוע,
ובזה בן גם לי חורה הלבנים, בעצמי
חסר בזרו עלי מן הבמים, יבחריב הבנותי
בחדרים ובבזוה ובסחור ובה בזה בוכם כי
בן חוא דרכם של תורה זה בינם וזה
קושר ובילו חבד ומניח דברים שבחורה יקבים
בבם, וחוא גם בן ומעבב לבחריב לזיבהו
להצטוידו עד החוחם לחלבל עליו ומחמתו
בחבר בילחר בעוב בעם ידעת בם הברים
חיב ומחור להבחם רעים, ובלילו ומחבחתי
ומבח לו חבשעה, לא יכלתי ליתן ומעמות
בלפבי כי חם בחיבן זה לעריך ומיע שבן,
לף שבבן ומיע בלבב בוחיבחתי חבל בדעתו
לחות בי ליבו יחות שבחורים בעריים ליוים
יעמדו על ובמיר חחד עם רבים בחוקי חרן
ועמודי עליכם ועל כי שיבלחתי לי בעת בעתם
הבוכר לבילים ותבחבתי ומבח לל תפיעל כי זה
לא בביר בקב. והפליגו חות חברי וידידי
והחוחק ומרבי בינוים לאיר עולם ומיע תשבר
רק לבלי הבחים ומחר שחני ומבן קידוש
וחברכם ומכתב עם כחבר עיני חזי הלל עד
חבת הלחים בי כי חמרו למם בגרע ומבחר
החבים חסר לחם ישבן ומיע שוכים, כי יולמת

שער הגליון הראשון („מכתב א״) של „נטעי בחורים״ (תרס״ד)

ב„אהל יצחק" נתפרסמו מאמרים בהלכה ובאגדה. המאמרים, שהם בדרך כלל קצרים, רבים מהם כתובים בצורת מכתב אל העורך, המלווה אותם בהערותיו ותשובותיו.

בין משתתפי „אהל יצחק" היו רבנים מגאליציה, מרוסיה, מרומניה ואף מאמריקה נתקבלו מאמרים וכמובן מאונגאריה עצמה *.

נטעי בחורים[30]

הפולמוס הפנימי החמור ביהדות אונגאריה בין החרדים לריפורמים עורר בין השכבות הפעילות שבציבור החרדי תחושה ציבורית, ערנות לענייני הכלל ושאיפות להטבת המעמד בהווה בדרך של התארגנות ופעילות ציבורית. בשכבה הפעילה שבתוך הכלל החרדי תפס הנוער מקום בולט — והוא נמנה בחלקו הגדול על בני הישיבות, ישיבות אונגאריה, מהן מפורסמות ונודעות גם בארצות אחרות ומהן לא ידועות אלא בתחומי המדינה, שהגיעו בתקופה שקודם מלחמת העולם הראשונה לעשרות ומספר תלמידיהן לאלפים. בין בני הישיבות היתה ניכרת תסיסה כלפי הבעיות האקטואליות של היהדות החרדית, אך מטבע הדברים הבעיות המיוחדות שלהם היו קרובות ביותר ללבם — מצבם החמרי, מעמדם הרוחני ועתידם של בני הישיבות. העסקנים שביניהם נוכחו לדעת, שהצעד הראשון לפתרונן של בעיות אלו הוא העלאתן לפני דעת הקהל כשאלות ציבוריות, שיש להכיר אותן ולפעול לפתרונן. האמצעי הראשון והחשוב בכיוון זה היה ייסוד הבטאון לבני הישיבות „נטעי בחורים".

כתב־עת זה נוסד ונערך על־ידי אביגדור קאטצבורג, בנו של הרב דוד צבי קאטצבורג, עורך „תל תלפיות", והתחיל מופיע בוואיטצען בשבט תרס"ד. כל חוברת הכילה שמונה עמודים בגודל 8° ויצאה אחת לשבועיים.

מבחינת תכנו נחלק העתון לשני מדורים עיקריים: דברי תורה, הלכה ואגדה, ומאמרים פובליציסטיים. המאמרים התורניים נכתבו על־ידי תלמידי הישיבות, חידושים שנתחדשו להם אגב לימודם. מובן, שלא היה מקום לדרוש כאן במה תורנית ולעתים באו גם דברים שבניפוי קפדני יותר לא היו ראויים לראות אור. אף ב„נטעי בחורים", כמו בכתבי העת התורניים האחרים בו בזמן, היה מדור „שפתי ישנים". מן השנה השנייה ואילך התחילו מתפרסמים מאמרים בענייני השעה במדור „השקפת הדת" ולעתים באו גם דברי ביקורת ושירים.

שערי „נטעי בחורים" נפתחו לרווחה בפני תלמידי הישיבות — ומבקרים טענו כי רבו כאן דברי בוסר, „פרי אשר לא ישוה, דבר אשר לא ניתן לדפוס"[31]. העורך דוחה ביקורת זו, באמרו כי מגמתו היא לעודד את התלמידים על־ידי פירסום דבריהם ברבים וגם אם לעיתים באים „דברים פשוטים, בלי חידוש וחדוד", הנה הכוונה היא „להפיח רשפי אש שלהבת תוה"ק בבעל המאמר הזה, כי עי"ז יוסיף אומץ לייגע וללמוד כי מטבע קנאת סופרים תרבה חכמה"[32]. מגמת העתון היא אפוא חינוכית־לימודית. מודגש הדבר גם בהודעת העורך בראשית השנה השנייה,

* [עיין גם להלן, עמ' 310].

30. „מכתב מיועד לשיחות צעירי ציון קדשים ההוגים בתורת ה' ... תוכו רצוף דברים יקרים במילי דשמעתתא ואגדתא ומלין לחיזוק הדתי דת היהודית".

31. כרך ב, דף כ, א. 32. שם.

לפיה נושאי המאמרים התורניים יהיו מרוכזים מעתה בסוגיה קבועה במשך שני חדשים „ועיקר המדובר יהיה תמיד בשני ירחים אלו בסוגיא הקבועה כדי שיהיה פלפול ארוך בעניין אחד ויתבררו ויתלבנו הדברים על בוריין" [33].

אף על פי שהיה זה עתון של צעירים נשמרה ב„נטעי בחורים" הנימה המתונה ויחס הכבוד אל הרבנים ואל „בעלי הבתים". היתה כאן שאיפה לטפח רצון טוב מצד גורמים אלה לשם השגת תמיכה בתביעותיהם של בני הישיבות להטבת מצבם. זו גם הסיבה לכך, שההתעוררות הלאומית בתקופה זו, שהיתה לה אחיזה ידועה בין בני הישיבות באונגאריה, כמעט ואינה ניכרת על דפי „נטעי בחורים", בעוד היא משמשת נושא לדיונים ערים בשאר העתונים התורניים. לעומת זאת הושמעה כאן התביעה לטיפוח הלשון העברית בין בני הישיבות: „כמו שיש בכל ישיבה חברה חריפות או מגידי מישרים, כן תעמוד חבורה לשון למודים, אשר מפעלה תהיה ללמוד מדי יום ביומו שעה אחת בנביאים, ופעם בשבוע או פעמים בחדש ישימו להם לחוק בני החברה לדרוש בשפה צחה. אחד יקרא משלו, והשני מליצתו, זה בחידתו יחקור וזה בשיריו מזמר, ספורים ומקראים בלשון ערב ונעים" [34].

עוד בחוברות הראשונות של „נטעי בחורים" נתעורר הדיון על מעמדם העלוב של בני הישיבות. בייחוד התריעו הכותבים על הנוהג הנפסד, שבני הישיבות אנוסים לצאת בתקופת „בין הזמנים" לערים ולעיירות ולחזר על הפתחים. „באדר משמיעין על השקלים ושלושים יום קדם פסח שואלים ודורשים במהלכות הפתח בענין מתן דמים... וגם יבלו הזמן היקר... וזה וזה גורם בעוה"ר להשפיל קרן תוה"ק בעיני ההמון" [35]. מורת רוח רבה עורר בין בחורי הישיבה המנהג של „אכילת ימים" על שולחנות בעלי הבתים שבעיר. אמנם הדבר נבע מהכרח כלכלי, שכן הישיבות שבעיירות הקטנות לא היה בכוחן לכלכל את לומדיהן אלא בדרך זו, אולם הדבר קיפח את כבודם של התלמידים והוריד ערכם בעיני עצמם ובעיני זולתם [36].

בשאלות אלו דן העורך בהרחבה, תוך העלאת הצעות מעשיות, במאמרו בכרך ב, עמ' לו. דיונים אלה על דפי „נטעי בחורים" עוררו הדים הן בין בני הישיבות, הן בין הרבנים וגם בין בעלי הבתים. בגליונות כרך ב מביא העורך חליפת המכתבים בינו לבין רבני המדינה בשאלה זו וגם ידיעות על התנועה הרחבה שקמה בעקבות מאמרים אלה בין בני הישיבות להטבת מצבם. אמנם התוצאות המעשיות של פעולה זו לא היו מרובות, אולם היא עוררה בעייה שעד אז רק יחידים נתנו דעתם עליה [37]. אביגדור קאטצבורג ערך את העתון שבע שנים, עד ניסן תרע"ב. מכאן ואילך עברה

33. שם.
34. שמואל משה ראזענבערג, שנה א, דף כז, ב.
35. מ"ד גראס, שנה ראשונה, חוברת ד.
36. הרב צבי יעקב א ב ר א ה א ם במאמרו על „הישיבות בהונגריא הנרחבה" בקובץ „מוסדות תורה באירופה בבנינם ובחורבנם" בעריכת ש"ק מירסקי, תשט"ז, עמ' 444, מתאמץ להצדיק את המנהג של „אכילת ימים" ומשתדל להעמידו כתופעה חיובית ומתעלם לגמרי מירידת כבודם של בני התורה שבא בעקבות מנהג זה. הרב יצחק אייזיק הלוי יונגרייז במאמרו על ישיבת פרשבורג באותו קובץ, עמ' 492, אומר: „עם תנאי הזמן החדש התחילה נפשם של תלמידי הישיבה לסלוד מאכילת ארוחות של „ימים" על שולחנותיהם של אחרים". ועיין עוד עמ' 513, שם.
37. בעיות עתידם של בני הישיבות והצורך להקנות אומנות לנערים הן קודם לימודם בישיבה והן בתקופת לימודם בה נתעוררה על דפי „תל תלפיות" עוד בשנת תרנ"ה (שנה שלישית, מכתב י', עמ' 61; ועיין מאמרו של העורך בראש הכרך הרביעי).

עריכת „נטעי בחורים" לידי יהודה ליב פליישער, שהיה עוד בשנים הקודמות מן המשתתפים הקבועים בו. העורך החדש הנהיג שינויים ניכרים. נתרבתה בעתון הפובליציסטיקה בענייני הישיבות והורחב מדור האגדה. ניתן מקום ניכר ל„חידושים במקרא על פי הפשט וגם על דרך האגדה" ובאו מאמרים בתולדות ישראל וספרותו. ידיעות מעולם הישיבות ואף פיליטונים ושירים מצאו כאן מקום. המאמרים התורניים לא היו מעתה אלא חלק מן העתון והם נתחלקו בשיעור שווה בין הלכה ואגדה (העיסוק ב„מגידות" היה אהוב ורווח בין בני התורה באונגאריה).

„נטעי בחורים" היה המודרני שבין כתבי העת התורניים באונגאריה. לאמיתו של דבר הוא יצא מגדר עתון תורני וקיבל גון ספרותי פובליציסטי ועל דפיו משתקפת רוח ההשכלה שהתחילה עוברת גם על הנוער שבמחנה החרדי; אמנם זו היתה השכלה מתונה, שעמדה כולה בתחומי היהדות התורנית. מלבד חשיבותו לשעתו מילא עתון זה גם תפקיד חינוכי־ציבורי: הוא העמיד חכמים וסופרים, שהיהדות הנאמנת התברכה בהם ברבות הימים.

„נטעי בחורים" יצא עד מלחמת העולם הראשונה. הופעתו נמשכה עשר שנים רצופות.

פרק שלישי: כתבי־עת בחכמת ישראל ובספרות

בתקופת פריחתה של חכמת ישראל באירופה היתה אונגאריה אחד המרכזים הפוריים והחיוניים במקצועות השונים על מדעי היהדות. כמה וכמה מראשי המדברים בחכמת ישראל היו מחכמי ארץ זו, מהם שחיו ויצרו בתוכה ומהם שיצאו לארצות אחרות ותפסו שם עמדה חשובה בבתי־מדרשות לרבנים, שבתוכם ובסביבם התרכזה עבודת המחקר וההוראה. תוצאותיה של עבודה זו נתפרסמו בכתבי העת של חכמת ישראל והיתה קיימת זיקה טבעית ביניהם ובין בתי־מדרשות אלה. ה־Monatsschrift, כתב העת המרכזי של חכמת ישראל בגרמנית במשך למעלה משמונים שנה היה קשור בבית המדרש לרבנים בברסלוי וכיוצא בזה הרבעון האנגלי Jewish Quarterly Review, שיצא על ידי אנשי בית המדרש לרבנים בלונדון ואחר שנתחדש באמריקה נערך על ידי כורש אדלר מבית המדרש לרבנים בניו־יורק.

חכמי אונגאריה תרמו את תרומתם לכתבי עת אלה אולם הורגש הצורך בבטאון משלהם וכתוצאה מכך נוסד בשנת 1884 כתב העת האונגארי Magyar Zsido Szemle.

הצופה מארץ הגר

הירחון האונגארי לא יכול היה למלא את הצורך של בטאון מדעי לחכמת ישראל באונגאריה. רק חלק מן העתון ניתן למאמרי מדע וגם הללו לא מצאו קהל קוראים רחב, שכן מחיצת הלשון בהכרח צימצמה את תפוצתם לקוראי אונגארית בלבד. כדי להביא את הישגי המדע היהודי באונגאריה לחכמים בעולם היהודי כולו היה צורך בבמה מדעית בלשון המובנת לרבים. חכמי אונגאריה עם יהודה בלוי בראשם החליטו אז להוציא רבעון חדש לחכמת ישראל בלשון העברית.

והיה בכך משום חידוש גדול בימים ההם. כידוע נכתבה אז חכמת ישראל בעיקרה גרמנית, שהיתה שגורה בפיהם של חכמי המערב והמזרח גם יחד ובאונגאריה היתה זו אז לשון ההשכלה והמשכילים. היה מתקבל על הדעת כי כתב־עת מסוג זה המכוון בעיקרו לארצות חוץ יצא בלשון הגרמנית. אולם נראה כי דוקא נוכח נטייתם של

היהודים באונגאריה אל הלשון הגרמנית ותרבותה בזמן שהתגברו השאיפות להשרשתה של התרבות בלשון המדינה לא היה רצוי להוציא עתון בגרמנית. בתקופת המאדי־אריזאציה, שהיהודים היו מתומכיה הנלהבים, עשוי היה הדבר להתפרש כצעד העלול לעכב השתלבותם של היהודים בלשון הארץ. סכנה כזו לא היתה צפויה, כמובן, מעתון עברי. ברם אין לומר, כי זה היה הטעם היחידי להחלטה להוציא כתב־עת בעברית. בוודאי פעלה כאן גם ההכרה, שכתב־עת מדעי המכוון לכלל החכמים בכל הארצות יגיע להתפשטות הרחבה ביותר דוקא בעברית, שכבר התחילה אז כובשת לה מקום בחכמת ישראל. חובה לציין את זכותם של בלוי וחבריו במעשה זה, שהיה בו משום תרומה ראויה להחזרת חכמת ישראל ללשונה הטבעית.

במאמרו הידוע על חכמת ישראל מקדם ביאליק [1] בברכה את הופעתו של המאסף „דביר" ורואה בו מפנה בחכמת ישראל. כמדומה שרשאים אנו לראות ב„הצופה מארץ הגר", שהתחיל מופיע למעשה עשר שנים קודם, מסימניו הראשונים של מפנה זה.

החוברת הראשונה של „הצופה" הופיעה בתרע"א בעריכת יהודה א' בלוי, ממורי בית המדרש לרבנים בבודפשט. מבחינת תכנו לא היה רבעון זה שונה מכתבי־העת האחרים מסוג זה; נתפרסמו בו מחקרים וכתבי־יד מתחומים שונים של מדעי היהדות. בשנים הראשונות ניכר מקומם של מאמרים ומקורות לתולדות היהודים באונגאריה. (רובם של המקורות המעטים על תולדות יהודי אונגאריה בלשון העברית ראו אור על דפי „הצופה"). מדי פעם נתפרסמו גם דברי־שירה, על פי רוב תרגומים מהשירה האונגארית הקלאסית, אך הם נראים כאן כיוצאי דופן.

העורך הצליח לכנס לאכסניה זו טובי החכמים, ביניהם: יחיאל מיכל גוטמן, אריה שוארץ, אביגדור אפטוביצר, צבי פרץ חיות, זכריה שוארץ, שמואל אברהם פאזנאנסקי, ישראל דאווידזאן, חיים בראדי, אברהם אליהו הרכבי, דוב ב' וואכשטיין ואחרים; מחכמי אונגאריה: בנימין זאב בכר, ישראל גאלדבערגער, יהודה לייב פליישער, אברהם האפפער, אביגדור פוירשטין (המאירי) ואחרים. היה זה אחד המעולים שבמאספי חכמת ישראל ומיד עם הופעתו ביצר לו מקום מכובד בעתונות המדעית היהודית.

„הצופה מארץ הגר" יצא עד תרע"ה, שאז פסקה הופעתו לרגל מלחמת העולם. בתרפ"א חודש הרבעון ואז שונה שמו ל„הצופה לחכמת ישראל". אל העורך הראשון, בלוי, הצטרפו גוטמן וצדוק העוועשי (רב, אחר כך רב ראשי בקהילה הניאולוגית בבודפשט ומורה בבית המדרש לרבנים) [2].

בפתיחה לכרך החמישי של „הצופה לחכמת ישראל" המחודש, כותבים העורכים בין השאר: „הצופה לחכמת ישראל מתעתד כעת לשוב אל משמרתו ולהתמיד כהונתו בהיכל התורה והחכמה באמצעות שפתנו הקדושה". להלן מציינים העורכים, שהלשון העברית היא לשונה הטבעית של חכמת ישראל ולא לשון המדע ולשון חקר הנושנות בלבד. „— חשיבות השפה העבריה אינה מצטמצמת על קימה והידור

1. כל כתביו, עמ' רכא.
2. כאחד הגורמים לחידוש „הצופה" היתה השאיפה הרווחת אז בחוגים הרשמיים ביהדות אונגאריה לחדש את הקשר עם העולם היהודי והוצאת כתב־עת עברי נראה כאחד האמצעים המתאימים לכך. הקהילה היהודית (הניאולוגית) בבודפשט הקציבה הקצבה קבועה לעתון. כשנתיים אחר חידוש „הצופה" התחיל יוצא המאסף „דביר" בברלין ובלוי הביע את החשש — בשיחה עם אבי מורי נ"י, שבבית דפוסו נדפס העתון, — כי הדבר עלול לקפח את „הצופה".

שבפני זקנה ושיבה בלבד; אין תשמישה מוגבלת ומוקדשת ליחידי סגולה בלבד לפתור בה חידות מני קדם. לא רק דיוטגמאות ישנות, לא רק חטיטות היסטוריות, לא רק פתוחי מצבות אבן ושרידי חרבות נצח זקוקים לה, אבל גם החיים החדשים של עולם היהדות"[3].

בהמשך התכנית מציינים העורכים כאחת המטרות של הרבעון „לטפל בחומר הגניזה אשר במצרים. חלק חשוב מן החומר היקר הזה נמצא תחת ידינו ובביבל־יותיקאות העומדות ברשותנו או סמוכות לנו"[4] (מכוון לאוסף כתבי־היד מן הגניזה שהוריש דוד קויפמן לאקדמיה האונגארית למדעים).

כמו בתקופה הראשונה כן גם עתה עמד „הצופה" על רמה מדעית גבוהה כאחד מבטאוניה המרכזיים של חכמת ישראל. מלבד הנזכרים למעלה השתתפו בו בתקופה זו אלכסנדר מארכס, אהרן פריימאן, א' אלבוגן, י"נ אפשטיין וכאן פירסם יעקב מאנן את מאמריו הראשונים. מרובה היתה השתתפותם של חכמי ארץ ישראל באותו הזמן ב„הצופה": דוד ילין, א"ז רבינוביץ, ב"מ לוין, ש' אסף, ש"ח קוק ואחרים.

מהשנה האחת עשרה (תרפ"ז) פרש גוטמן מחבר הָעורכים ובמקומו בא מרדכי קליין. „הצופה לחכמת ישראל" יצא כסדרו עד תרצ"א[5] (הכרך החמשה עשר).

הסוקר

בשנת תרצ"ג חדשו חכמי אונגאריה כתב־עת עברי בחכמת ישראל, הפעם בשם „הסוקר", כתוספת לרבעון האונגארי Magyar Zsidó Szemle וראו בו המשך ישר של „הצופה לחכמת ישראל". המגמה היתה „להדליק עוד הפעם את הנר הכבוי ולהפיץ את אור החכמה והמדע חכמת היהדות גם בלשון הקדש בארצנו ולתת חשבון מעל לגבול ארץ מולדתנו לחובבי התורה וחכמת היהדות מתעמולות החוקרים ויודעי בינה לעתים אשר כעת כותבים בלשון הגר ולהוביל תמצית דבריהם ומדושתם ובן גרנם אל גורן הדעת הכללית"[6]. „הסוקר" שימש בעיקרו את חכמי אונגאריה ורק מעטים מחכמי הארצות האחרות השתתפו בו. הוא יצא עד ת"ש ונפסק מחמת המלחמה. עורכיו היו אפרים העוועשי, דוד שמואל לאווינגער ודוד צבי פרידמן — שלשתם מוסמכי בית המדרש לרבנים בבודפשט ומורים בו. העורכים נהגו מתמיכתו ומעידודו של צדוק העוועשי, הרב הראשי של הניאולוגים בבודפשט, שהצליח לעניין במפעל זה בעלי יכולת שבקהילה. העוועשי הקנה אבטוריטטה מדעית לכתב־עת זה, שעורכיו נימנו על הדור החדש שבין חכמי אונגאריה.

כתבי העת של חכמת ישראל באונגאריה העשירו את מדעי היהדות בפירות משובחים של המחקר בזמנם. נוסף על ערכם העצמי, היו כתבי־עת אלה אספקלריה ליצירתם של חכמי ישראל באונגאריה.

3. מתוכן הדברים וסגנונם יש לשער שהדברים נכתבו על־ידי גוטמן.
4. עורכי „הצופה" כוונו בכך אל אחד השטחים החשובים בעבודה במדעי היהדות, העיבוד השיטתי של כתבי־היד מן הגניזה, בעייה העומדת על הפרק גם כיום. לפי ערך היכולת שבידו, תרם „הצופה" תרומה נכבדה בתחום זה.
5. כמה וכמה מחשובי החכמים סייעו ל„הצופה" בהשגת האמצעים לקיומו: פרופ' שור מוארשה, ר' יעקב קאפל דושינסקי מלונדון, זיגמונד זליגמן מאמשטרדם. רוב החותמים היה בארצות הברית (עיין: ד"ש לאחינגר, פרופ' יהודה אריה בלוי, תולדות חייו ופעולתו המדעית — הסוקר, שנה רביעית, עמ' 26). עיין עוד: Magyar Zsido Szemle, כרך 40 (1923), עמ' 40, 50—51.
6. הקדמתו של ד"ר צדוק העוועשי: הסוקר, שנה ראשונה, חוב' ראשונה.

יצירה זו טבועה בעיקרה בחותמה של חכמת ישראל הקלאסית. רוב הדברים שבאו כאן הם חקירות בספרות העתיקה ופירסומי כתבי־יד, דברים שמבקרי חכמת ישראל המערבית — אולי במידה ידועה שלא בצדק — כינוה כ„חקירת הנושנות". באמת הגבילו עצמם חכמי אונגאריה בתחומים מסויימים והלכו בדרך שסללו ראשוני חכמת ישראל באשכנז. אמנם בראשית הסדרה החדשה של „הצופה לחכמת ישראל" איננו מוצאים סימנים לעבודה בכיוון זה. „עולם היהדות" כגוף חי, יוצר ומתפתח לא היה נושא להתעניינותם של חכמי אונגאריה. הם לא כתבו כמעט מאומה בתחומים של תולדות ישראל בזמן החדש, הסוציולוגיה והדימוגראפיה של היהודים, התפתחות הקהילות והחיים הפנימיים וכדומה. היו כנראה איזה מעצורים פנימיים, אולי תוצאה של פאטריוטיות מופלגת, שמנעו מלכתחילה התעניינות בנושאים כאלה, שהיתה להם נגיעה אל חיי ההווה. אך אין בהשגות אלו כדי לקפח ערכה וגודל חשיבותה של חכמת ישראל באונגאריה, כפי שהיא משתקפת על דפי „הצופה לחכמת ישראל", שהרי הזקירה בפרטים ובתחומים מוגדרים היא יסוד העבודה וזולתה אין להגיע לסיכום, להשקפה הכוללת, שממנה נפתחים אפקים חדשים למחקר. מבחינה זו של העבודה תרמו חכמי אונגאריה תרומה נכבדה, פרי חיוניות וכשרון יצירה. מכוחן של תכונות אלו יש לבאר את התופעה הנראית לכאורה תמוהה, שדוקא בתוך אחד הקיבוצים המתבוללים ביותר קמה אחת האכסניות החשובות והמכובדות של חכמת ישראל באותה תקופה.

„אהל שם"[7]

פרשת היצירה העברית בשדה העתונות באונגאריה מסתיימת בשורה צנועה של פירסומים פריודיים תחת השם הכולל „אהל שם" שיצאו בשנות מלחמת העולם השנייה (תש"ב—תש"ד) בעריכתו ובהוצאתו של חכם וסופר עברי בטראנסילוואניה, בנימין גלזנר, בנו של הרב משה שמואל גלאזנר מקלוזנבורג.

פרט לעתוני ההשכלה שנזכרו לעיל, היה זה העתון העברי היחיד באונגאריה שמגמתו לא היתה תורנית או מדעית, אלא ספרותית כללית. בשנים אלו היה באונגאריה ציבור ניכר באופן יחסי של משכילים וקוראים עברים, בייחוד לאחר שנספחו לאונגאריה מחוזות רוסיה הקארפאטית וטראנסילוואניה. היה קיים כאן חינוך עברי והזיקה לתרבות ולספרות עברית היתה מושרשת. גלילות אלה נפגעו פחות מההתבוללות, שלא כיהדות באונגאריה עצמה. גורם נוסף שהעלה את הצורך להוצאת בטאון ספרותי היה ניתוקה של אונגאריה מארץ־ישראל ומארצות אחרות שבהן יצאו כתבי עת עבריים.

מגמת העתון היתה דתית והועתקו כאן מאמרים של חכמים וסופרים דתיים, אבל העורך נהג בליבראליות ואסף אל עתונו גם מאמרים של סופרים אחרים וכך באו כאן, בצד מאמריהם של הרב י"ל הכהן מימון, הרב ש"י זוין ואחרים, גם מאמרי ביאליק ואחד־העם. מסופרי אונגאריה השתתפו בקבצים אלה בין השאר: י"ל פליישער, יעקב קליין, אליהו קליין, יצחק אייזיק ווייס, מאיר הרשקוביץ ואחרים.

7. השם הכללי של הסדרה היה „אהל שם" ואילו החוברות נקראו בשמות שונים, כנראה מפני חוסר רשיון להוציאם כעתון. כיון שעתון זה אינו מצוי כיום, אביא כאן שמות החוברות: יבנה (ניסן תש"ב), אושא (סיון תש"ב), סורא־נהרדעא (חוברת כפולה — תשרי תש"ג), פומבדיתא־מחוזא (חוברת כפולה, אדר ב תש"ג). בחדשי ניסן—אלול תש"ג יצאו שתי חוברות ובחדשי תשרי—אדר תש"ד שלוש חוברות. כל חוברת הכילה שנים־שלושה גליונות דפוס. [עיין גם להלן, עמ' 322—325].

במשך תקופת הופעתו הקצרה, כשתי שנים, רכשו חוברות „אהל שם" מקום חשוב בין חובבי הספרות. בעוד שבחוברות הראשונות היה חלק ניכר מן המאמרים מועתק מכלי שני (בדרך כלל מפירסומי ארץ־ישראל), הרי במשך הזמן התרכזו סביב עתון זה הסופרים המעטים באונגאריה שכתבו עברית ובחוברות האחרונות רוב הדברים הם מקוריים.

ב„קול קורא" שפירסם העורך עם סיום המחזור הראשון של קבצי „אהל שם" באדר־ב תש"ג הוא כותב: „בשביעת רצון אנו יכולים להעיד כי בשנות העשרים האחרונות נתרבו בחוגי היהדות ההונגרית למספר גדול קבוצת חובבי השפה העברית ותרבותה והמטפלים במדע היהודי וספרותו. כוונתנו לא רק על הקוראים כי היה לנו העונג להכיר גם קבוצה מצוינת של יוצרים ובונים על שדה העבודה של הספרות העברית. הסופרים והמשוררים, הלמדנים והחוקרים המפוזרים בכל קצוי מדינתנו, חיים חיי התבודדות באהליהם בתוך ד' אמות של הלכה מבלי להכיר זא"ז ומבלי לזכות את הצבור באוצרות החשובים [של] פרי רוחם הנעלה"[8].

החוברת האחרונה יצאה בחודש אדר תש"ד ויצאה מבית־הדפוס אחר פלישת הגרמנים לאונגאריה. היה זה אפוא הפירסום העברי האחרון קודם השואה והוא מסמן את סופה של היצירה העברית, התורנית, המדעית והספרותית בתוך הקיבוץ היהודי באונגאריה במשך שבעים שנה.

ה ע ר ה

רשימה ביבליוגראפית מלאה של העתונות היהודית באונגאריה לא נערכה עוד. הנסיון הראשון בכיוון זה נעשה על־ידי Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hirlapirodalom bibliográfiai összeállitása. Egyenlőség XXX (1911) [ביבל־יוגראפיה של הספרות העתית היהודית באונגאריה]. גרוסמאן אינו מזכיר אלא שלושה עתונים עבריים: תל תלפיות, אהל יצחק, נטעי בחורים.

העתונות היהודית באונגאריה נרשמה עתה על־ידי אלכסנדר שייבר: כתבי עת יהודים בלשון הונגרית בהונגריה — קרית ספר, שנה לב (תשי"ז), עמ' 481—494. ביבליוגראפיה זו, שהיא המושלמת ביותר מסוג זה, אינה כוללת את העתונים העבריים.

ביבליוגראפיה של כתבי העת שנדפסו בסיגט (פלך מארמאראש, אונגאריה) נערכה על־ידי נפתלי בן־מנחם: מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 224—235. ברשימה זו נרשמו, בין השאר, כתבי העת העבריים שנדפסו בעיר זו, שהיתה מרכז חשוב של עתונות יהודית באונגאריה.

אחדים מן העתונים העבריים שראו אור באונגאריה נרשמו ברשימתו של משה זאבלאָצקי: „דגל מחנה יהודה" (אוצר הספרות, שנה ה [תרנ"ו], עמ' 269—283).

העתונים העבריים באונגאריה לסוגיהם נמנו במאמרו של מ' פרובסט „חומר מספרי לתולדות התפתחותה של העתונות הישראלית", קרית־ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו).

בחיבורו של לין על תולדות העתונות העברית Josef Lin: Die hebräische Presse, Berlin 1928, לא נזכר אף אחד מכתבי העת העבריים באונגאריה. בביבליוגראפיה של העתונות העברית, המצורפת לחיבורו של לין וערוכה בידי מ' פרובסט, נרשמו גם כמה מעתוני אונגאריה, אולם הפרטים אינם מדוייקים.

8. אהל שם, ה—ו: „סומבדיתא־מחוזא", עמ' 63—64.

שבעים שנה כתבי־עת תורניים בטראנסילוואניה: תרל"ד—תש"ד

מאת
י' יוסף כהן

בבואנו לכתוב על העתונות התורנית בטראנסילוואניה, יש להזכיר מיד, כי מבחינה גיאוגראפית לא הרי טראנסילוואניה שצורפה לרומניה מיד אחר מלחמת העולם הראשונה, כהרי טראנסילוואניה המקורית, שעד שנת 1869 היה לה מעמד של נסיכות אוסטרית, בעלת אבטונומיה עצמאית כמעט, ורק בשנה הנזכרת, עם הקמתה של הקיסרות האוסטרית־האונגארית, צורפה טראנסילוואניה לאונגאריה כשטח בלתי נפרד הימנה. טראנסילוואניה המקורית לא כללה את כל המחוזות שצורפו בשנת 1920 לרומניה. המחוזות מאראמאראש, סאטמאר, ביהור, אראד, ועוד, לדוגמה, היו שייכים לאונגאריה גם לפני שנת 1869[1]. כשצורפו בשנת 1920, כתוצאה מהתמוטטותה של הקיסרות האוסטרית־אונגארית, שטחים אלה לרומניה, נכללו גם הם מבחינה אדמיניסטראטיבית, אם כי ללא הצדקה היסטורית, בשם המאחד את כל המחוזות — טראנסילוואניה או ארדיאל (Ardeal).

תולדות היהודים בטראנסילוואניה המקורית בזמנים קדומים לוטים בערפל. המכוסה והמשוער מרובה על הנגלה והוודאי. על תקופות אלו כתב כמה עבודות חשובות מתיאס (Mátyás) א י י ז ל ר, רבה של הקהילה הריפורמית („ניאולוגית") בקלוזנבורג, והוא עצמו מצביע על עובדה זו[2]. לפי אגדה עתיקה, ששמואל כ ה ן, אחד ההיסטוריונים הבולטים של יהדות אונגאריה, מתייחס אליה כאל דבר המתקבל על הדעת, היתה התחלת התיישבות היהודים בטראנסילוואניה עוד בשנת 88. אגדה זו מוסרת, שדצבאלוס, מלך הדאקים, במלחמתו ברומאים, גייס לצבאו כמה יהודים ממגורשי ארץ־ישראל ובראשם יהודי עשיר משבט דן, שמימן חלק גדול ממלחמתו. כתוצאה ממלחמה זו השתחררה דאקיה (Dacia), שטראנסילוואניה היתה חלק ממנה, מעול הרומאים ודצבאלוס מסר ליהודים, כגמול על השתתפותם במלחמתו, רשות לסחור את הארץ ולעסוק במכרות זהב. הוא גם הירשה להם לבנות לעצמם עיר מיוחדת[3]. אולם גם אם אגדה זו נכונה היא ויש לה יסוד במציאות ההיסטורית, אין אנו מוצאים רציפות היסטורית ליישוב היהודי בטראנסילוואניה ועקבות היהודים

1. צ"י אבראהאם, לקורות היהדות בטרנסילבניא, נויארק תשי"א, עמ' 15.
2. מ' ווייסברגר במאמרו האונגארי „לתולדות היהודים בטראנסילוואניה", שהופיע ב„מחקרים בחכמת ישראל לזכרונו של פרופ' יחיאל מיכל הכהן גוטמן", בודפשט תש"ו, החלק הלועזי, עמ' 283. מובא גם על־ידי נ' קצבורג ב„סיני", כרך מ (תשי"ז), עמ' שי. עיין שם גם הערה 23; ווייסברגר מזכיר שם את כל עבודותיו של אייזלר בשטח זה.
3. S. Kohn, A Zsidók története Magyarországon. I. Budapest, 1884 עמ' 6—7. שם העיר הוא טלמץ' (Talmács) ולפי מסורת האגדה הזאת קראו לה היהודים „תלמוד" ונשתבשה לטלמץ'. עי' שם עמ' 7, הערה 1; י"י גרינוואלד, מקורות לקורות ישראל... במדינות סלובקיה, אונגריה, טרנסילבניה ויוגוסלביה, ברגסאס תרצ"ד, עמ' 73, הע' 3; אבראהאם, עמ' 15—16.

נעלמו. במאה החמש־עשרה אנו מוצאים שוב יהודים בטראנסילוואניה, בעיקר בעיר קארלסבורג (Alba Iulia ברומנית, Gyulafehérvár באונגארית)[4]. הקהילות הראשונות בטראנסילוואניה נוסדו על־ידי יהודים ספרדיים שבאו אחר הכיבוש התורכי, בשנת 1526, מתורכיה ומארצות הבאלקאן[5], ומשנת ת"ח ואילך, כתוצאה מגזירות חמלניצקי, באו גם יהודים אשכנזים מפולין ואחר כך גם מפיהם[6]. העיר קארלסבורג שימשה גם המרכז ליהודי טראנסילוואניה, ששם היה מקום מושב הרבנים הראשיים של המדינה[7]. קארלסבורג היא העיר היחידה בטראנסילוואניה שנזכרה במקורות עבריים כבר במאה השש־עשרה (שאלות ותשובות הב"ח) וממקור זה מסתבר, שבשנת שנ"א (1591) כבר היה קיים בית־דין קבוע בעיר זו[8]. יישוב יהודי צפוף בטראנסילוואניה לא היה עד תחילת המאה העשרים. במאה השמונה־עשרה אין לנו ידיעות אלא על חמש קהילות בטראנסילוואניה וביניהן גם קארלסבורג[9]. אפילו בראשית המאה התשע־עשרה, עוד היה היישוב היהודי בטראנסילוואניה דל בכמותו[10].

ביחס לשטחים שאינם שייכים לטראנסילוואניה המקורית, הרי יש בהם כמה וכמה ערים שהיישוב היהודי בהן עתיק למדי. על אחדות מערים אלו יש לנו ידיעות מן המאה השבע־עשרה ואילך. בעיר קראלי (Carei Mare), למשל, נתמנה הרב הראשון בשנת תפ"ד (1724)[11]; בעיר טמשוואר (Timişoara) היה כבר יישוב יהודי בשנת 1636 ובשנת 1739 כיהן כבר שם רב[12]; בסיגט שבמאראמאראש אנו יודעים על רב שכיהן שם בשנת תקי"ט (1759)[13]; בעיר אראד יש לנו ידיעה על קהילה יהודית משנת 1717[14]; בגרוסווארדיין נוסדה החברה קדישא בשנת 1731[15]. בשנת 1920 נערך מפקד־עם ומספר היהודים בטראנסילוואניה (המקורית והמחוזות

4. י"י גרינוואלד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו־יארק 1945, עמ' 179.
5. אבראהאם, עמ' 20; י"י גרינוואלד, קורות התורה והאמונה בהונגריה, בודאפעשט תרפ"א, עמ' 45.
6. אבראהאם, שם.
7. על הרבנים הראשיים בטראנסילוואניה עיין מאמרו האונגארי של אייזלר בספר השנה של IMIT, 1901, עמ' 221; גרינוואלד, מקורות לקורות ישראל, עמ' 73—90.
8. ר' יואל סירקש, שאלות ותשובות [הישנות], פרנקפורט דמיין תנ"ז, תשובה עז, דף נג, ב; ש' כהן סותר את הדעה, שהכוונה כאן אינה לקארלסבורג, בספרו: Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez, Budapest 1881, ע' 104.
9. אייזלר בספר השנה הנזכר, עמ' 221.
10. בספר הזכרון לשמואל כהן, בודפשט 1941, בחלק האונגארי, עמ' 112, מתפרסמת סטאטיסטיקה, שלפיה היה בשנת 1860 מספר היהודים בטראנסילוואניה המקורית 15.657 ואילו בשטחים המצורפים אחר כך לטראנסילוואניה: במחוז גרוסווארדיין (הכולל גם את מאראמאראש) 50.116 ובמחוז באנאט (יחד עם החלק שסופח בשנת 1920 ליוגוסלאביה) — 16.252 יהודים.
11. מקורות לקורות ישראל, עמ' 92. שם גם רשימת הרבנים שכיהנו בקראלי עד שנת תרס"ח.
12. על רבני טמשוואר עיין ספרו האונגארי של J. Singer, Temesvári rabbik a XVIII és XIX században, Seini 1928. תמצית מספרו של זינגר בעברית פירסם י"ל פליישר ב„סיני", ספר־השנה של החברה לחכמת ישראל ברומניה, כרך ב, בוקרשט תרפ"ט, החלק העברי, עמ' [19]; ר' יחזקאל לנדא בספרו „נודע ביהודה" תנינא, חלק יורה דעה, פראג תקע"א, תשובה כח, דף עד, א, כותב להרב מטמשוואר בין השאר: „והוא ודאי שקהלתו היא קהלה ישנה".
13. י"י גרינוואלד, מצבת קודש . . . סיגעט ופלך מאראמארוש, ניו יורק תשי"ב, עמ' 16.
14. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ' 198.
15. שם, עמ', 192.

המסופחים גם יחד) היה 181.340 [16]. לא נפריז אם נקבע, שבשנת 1944, שנת השואה ליהודי טראנסילוואניה, הגיע מספר היהודים לרבע מיליון בערך.

ראשי הפרקים של תולדות יהודי טראנסילוואניה נזכרו כאן בקיצור נמרץ כרקע להבנת התפתחותם הרוחנית והתרבותית של יהדות זו. כפי שראינו היתה יהדות טראנסילוואניה דלה ביותר בכמותה עד סוף המאה התשע־עשרה. אך גם באיכותה לא הצטיינה ביותר ומצבו התרבותי של יישוב יהודי דליל זה היה ירוד [17].

אחת הסיבות העיקריות לדלילותו של היישוב היהודי בטראנסילוואניה וכן למצבו התרבותי הירוד, היתה הגזירה על היהודים בטראנסילוואניה לא לגור בערים (פרט לקארלסבורג). עם ביטול גזירה זו באמצע המאה התשע־עשרה [18], הלך והתעצם היישוב היהודי בצעדים מאוששים ומהירים, בין מבחינה מספרית ובין מבחינה תרבותית, עד שבשנת 1920 הגיע, כאמור, מספר היהודים קרוב למאתיים אלף. נוסדו קהילות מסודרות שלהן רבנים, דיינים, שוחטים וכו'; נפתחו בתי־ספר ובתי תלמוד־תורה וישיבות גדולות וקטנות פעלו כמעט בכל עיר ועיירה [19]; בתי דפוס עבריים הדפיסו ספרים בעשרים ערים ועיירות בטראנסילוואניה [20].

כתבי־עת ועתונים בעברית, שהם אחת התופעות החשובות בהתפתחותה של יהדות טראנסילוואניה, התחילו מופיעים בשנת תרל"ד. מלבד עשרות עתונים וכתבי־עת יהודיים בלועזית, בעיקר באונגארית [21], ראו אור בטראנסילוואניה 58 עתונים וכתבי־עת באותיות עבריות, 38 בעברית ו־20 ביידיש [22]. מתוך 38 העתונים 32 הם כתבי־עת תורניים. עובדה זו מאפיינת במידה רבה את כיוונה התרבותי של יהדות טראנסילוואניה, שהיתה ברובה הגדול יהדות תורנית ושומרת דת. אמנם מלבד היהדות המסורתית, היו בכמה ערים גם קהילות ריפורמיות שנקראו „גיאולוגים" וכן קהילות שקראו לעצמן „שטאטוסקוו", שהיו קרובות להשקפות הקהילות הריפורמיות, ברם רוב מניין ורוב בניין של הקהילות היהודיות בטראנסילוואניה היו מסורתיות־אורתודוכסיות [23]. אדיקותם של יהודי טראנסילוואניה בדת ובמסורת ולמדנותם באו לידי ביטוי גם באמצעות העתונות שלהם ובאפייה של עתונות זו, שממנה נזון חלק ניכר מיהדות זו, והעתונים הם תורניים־רבניים, כי

16. אבראהאם, עמ' 101.

17. ר' יחזקאל פאנעט, רבה של קארלסבורג ורב הכולל של המדינה בשנים תקפ"ג—תר"ה, כותב בספרו „מראה יחזקאל", סיגעט תרל"ה, בתשובה עט, דף מה, א: „מי יחוש יותר ממני נושא עול המדינה הלזו ארוכה מארץ מדה ובני תורה מעטים".

18. מ' וויינברגר במאמרו האונגארי הנזכר, עמ' 284.

19. על הישיבות בטראנסילוואניה, עיין: אבראהאם, עמ' 105—109.

20. כותב שורות אלו אוסף באופן שיטתי חומר לדפוס העברי בטראנסילוואניה ולפי הרשימות שבידי נדפסו בטראנסילוואניה קרוב לאלף ספרים עבריים בשבעים שנה לערך (תרל"ג—תש"ד). [עיין עכשיו: י' יוסף כהן, הדפוס העברי בטרנסילבניה — קרית ספר, כרך לג (תשי"ח), עמ' 386—403].

21. עיין רשימתו של א' שייבר „כתבי עת יהודים בלשון הונגרית בהונגריה" ב„קרית ספר", שנה לב, עמ' 481—494. לפי רשימה זו הופיעו בטראנסילוואניה 57 כתבי־עת יהודים באונגארית, הראשון בגרוסוארדיין בשנת 1880 (עמ' 491, מס' 236).

22. מתוך רשימה ביבליוגראפית של העתונות העברית והיידיש ברומניה לכל מחוזותיה (כולל טראנסילוואניה) במשך כמאה שנה, הנמצאת אתי בכתובים.

23. לפי ז' גאבעל בספר „לקורות היהדות בטרנסילבניא" לצ"י אבראהאם (עמ' 137) היו בטראנסילוואניה עשרים ושלוש קהילות ניאולוגיות ושמונה קהילות „שטאטוסקוו". אבראהאם (עמ' 101) מונה 153 קהילות אורתודוכסיות בטראנסילוואניה.

אלה היו קרובים ללבם ביותר. אך אין להסיק מכאן, שלא היו נזקקים לעתונים חולוניים־אינפורמאטיביים. יהודים אלה, לרבות רבנים ותלמידי־חכמים, קראו את העתונות הכללית באונגארית ובגרמנית ומשום כך כל־כך מעטים היו העתונים הכלליים בעברית או ביידיש בטראנסילוואניה.

בסקרנו את רשימת כתבי־העת התורניים המתפרסמת להלן אנו למדים, שעד שנת תרפ"ב לא החזיקו מעמד העתונים התורניים ולא היו אלא נסיונות שברוב המקרים לא הצליחו (פרט לירחון „אהל יצחק", מס' 6, שהחזיק מעמד כעשר שנים). אפילו העתון העברי הראשון בטראנסילוואניה „התור" (מס' 1), שיצא לאור כשלוש שנים, הוכרח לנדוד לבסוף לגאליציה. כנראה, שיהדות טראנסילוואניה עדיין לא היתה בשלה במובן התרבותי־התורני ולא היו הרבה אנשים ביהדות זו, שראו צורך לחתום על עתון תורני. גם העתון השני „בית ועד לחכמים", מתאונן העורך, שהוכרח להפסיק את הופעתו משום ש„החותמים מעטים המה" (עיין להלן, מס' 2). ואמנם מ„בית ועד לחכמים" שיצא בשנת תרל"ה ועד לכתב־עת הבא אחריו „מגד ירחים" (מס' 4)[24] עברו יותר מעשרים שנה. אולם גם אז, בשנת תרנ"ח, עוד לא היתה הקרקע מוכשרת לעכל עתונים מסוג זה וגם חלקו של ה„מגד ירחים" לא שפר עליו מקודמו ועם החוברת השנייה שבק חיים. שפע עתונים וכתבי־עת תורניים, באופן יחסי, לא התחיל אלא משנת תרפ"ב ואילך. להדגמת הדבר כדאי להביא כמה מספרים מאלפים: מתוך 32 כתבי־העת הרשומים ברשימתנו, לא יצאו עד שנת תרפ"ב, כלומר במשך חמישים שנה, אלא 9 כתבי־עת ואילו בעשרים השנים הנותרות, עד שנת תש"ד, יצאו לאור 23 כתבי־עת. לשם האמת יש להוסיף, שמתוך 23 כתבי העת הללו רק 7 הוציאו את שנתם השלישית והשאר היו נסיונות שלא הצליחו ביותר, ברם בין 9 העתונים הראשונים עד תרפ"ב, 2 בלבד יצאו יותר משלוש שנים.

רשימת העתונים סודרה בסדר כרונולוגי. לא הסתפקתי ברישום ביבליוגראפי יבש, אלא השתדלתי ליתן תיאור קצר על אופיו של כל עתון ועתון, על תוכנו, מגמתו ורוחו, על ייחודו ועל המציין עתון פלוני מכתב־עת אלמוני. במידה וניתן לי, העדפתי לצטט מתוך ההקדמה, מאמר־פרוגראמאטי או מאמר אפייני אחר שבעתון, בסגנונו ובלשונו של העתון עצמו, שאין כמוהם נאמנים למסור את רוח העתון ואופיו. דומני, שהדבר עשוי להביא תועלת למעוניינים בקיבוץ היהודי שבטראנסילוואניה מבחינות שונות. את ההוצאות החד־פעמיות שלא הופיעו מהן אלא חוברת אחת או שתיים ושנהפכו במרוצת הזמן לנדירים ויקרי־מציאות, משום קטנן, השתדלתי לתארן תיאור יותר רחב וממצה, כדי לשמור בדרך זו על קיומן הביבליוגראפי.

כמעט את כל כתבי־העת הרשומים ראיתי בעיניי, אם בשלימותם ואם בחלקם, פרט ל־3 כתבי־עת שרשמתים על־פי מקורות שהצבעתי עליהם בתוך הרשימה (המספרים 3, 7, 22). רוב כתבי־העת ראיתי בגנזי בית הספרים הלאומי והאוניברסי־טאי בירושלים ומיעוטם בספריית מוסד הרב קוק בירושלים (המספרים 10, 16, 19, 20, 25, 27); חלק ראיתי בגנזי בית הספרים שלא בשלימותם והושלמו על פי החלקים של ספריית מוסד הרב קוק (המספרים 6, 28); 5 כתבי־עת הואיל בטובו מר נ' בן־מנחם להעמיד לרשותי מתוך ספרייתו הפרטית (המספרים 1, 16, כרכים מסויימים ממס' 28, מס' 29 ומס' 31). הוא גם שהעיר את תשומת לבי על אוסף

24. את העתון „שערי ציון" (מס' 3) לא הבאתי בחשבון, כי אין הוא למעשה עתון טראנסילואני, אלא באורח מקרי נדפס גליון אחד בעיר סיגט.

של כתבי־עת תורניים בספריית מוסד הרב קוק, מעזבונו של ר' יעקב קליין ז"ל, וביניהם כמה שיצאו לאור בטראנסילוואניה.

לאחר שרשימתי זו היתה כבר ערוכה ומוכנה לדפוס, נודע לי על כמות הגונה של כתבי־עת תורניים מטראנסילוואניה, הנמצאת אצל ר' צבי מאשקאוויטש בירושלים, שהוא עצמו ערך כמה מהם (עי' מס' 11, 26, 27), קודם עלותו ירושלימה. ואמנם הצלחתי להוסיף לרשימה שני כתבי עת שלא היו ידועים לי. כן הושלמו על פי אוסף זה 5 כתבי־עת (המס' 6, 10, 11, 21, 27). חן־חן לו ויישר כוחו.

1] ה ת ו ר; ציר נאמן להודיע ולהשמיע חליפות בתבל וקורות עולם, לתפארת אום ישרון, ולהרמת קרן שפתנו הקדושה. דורש טוב לחכמים יודעי העתים, ודובר שלום לכל יודעי דת ודין. מאת אברהם גינצלער. מ.־סיגעט, תרל"ד—תרל"ו. Gedruckt in der Marmaroscher Actien-Buchruckerei.

ראיתי 30 גליונות: משנה א (תרל"ד), את הגליונות מס' 24, יום ו חקת; מס' 28, ו עקב; מס' 30, ו שופטים; מס' 32, ו תבא; מס' 34, ו ערב ראש השנה תרל"ד [!]. משנה השנייה (תרל"ה): מס' 1—6, ו האזינו—ו וישלח; מס' 8—20, ד מקץ—ג פקודי; מס' 22, ג צו. משנה ג (תרל"ו) ראיתי את הגליונות: א, ד שמות, גליון ג—ו, ה בא — ד משפטים. כל גליון מכיל 8 עמודים. °4.

בצד ימין של הכותרת: בישע עליון יוצא לאור פעם אחת בכל שבוע. על כל גליון אחר כותרת־המשנה: עת הזמיר הגיע וקול ה ת ו ר נשמע בארצנו. מגליון מס' 14, ג יתרו, שנה שנייה, תרל"ה, עד גליון מס' 22, ג צו מאותה השנה, מופיע משה אליהו איש־שלום (במקצת הגליונות פריעדמאנן), שהיה תושב אונגוואר, כעורך משנה על־יד שמו של אברהם גינצלער. גם המאמרים המופיעים בחתימתו מופיעות המלים „חבר למעריך ,התור'" מתחת לשמו.

„התור" הוא העתון העברי הראשון בטראנסילוואניה. ואם כי אין הוא עתון־תורני מובהק, דומני שבהתייחס אל נדירותו ויקר־מציאותו, מן הדין יהיה להרחיב עליו במקצת את הדיבור.

במשך שלוש השנים (תרל"ד—תרל"ו) נדפס, כאמור, בסיגעט, אך הוא המשיך את הופעתו אחר הפסקה של שלוש שנים, עוד שלוש שנים נוספות, תחילה בקאלאמעא, מיג באדר תר"מ (24.2.1880) עד ו באלול תר"מ (13.8.1880). מכאן ואילך יצא בקראקא עד שנת תרמ"ב כנראה.

פרידברג, בית עקד ספרים, עמ' 1071 רושם: „התור, עם קול התור, שבועון לחדשות ולספרות נערך ע"י ה"ר אברהם גינצלער: קאלאמעא־קראקא תרל"ח—מ"ב °2". פרידברג אינו מכיר כלל את „התור" שיצא בסיגט בשנים תרל"ד—תרל"ו. גרשם באדר, מדינה וחכמיה, ווינה תרצ"ד, עמ' 65, כותב: „לתכלית זו יסד (בשנת תרל"ז) [אברהם גינצלער] במרמרוש־סיגט שבועון עברי בשם „התור" וכשלא יכל העתון הזה להחזיק מעמד נתן ג' את עזרתו לאיש ששמו ה[ירש] ל[ייב] גוטליב, שהחזיקוהו למוצלח יותר בענינים כאלה, כי יסד עתון כדוגמת „התור". אז נוסד העתון „השמש" בסיגט, שהיה ג' עורכו במשך זמן קצר, עד שנוכח, כי לא לחיזוק הדת כוונת האיש גוטליב. אז יצא גינצלר לגליציה, ויחדש את הוצאת „התור" בקולומיא". כמה פרטים בלתי מדוייקים בדברי באדר: א. „התור" יצא בסיגט בתרל"ד—תרל"ו; השנה הרביעית (תר"מ) הופיעה בקאלאמעא־קראקא. ב. ספק גדול

אם גינצלער נתן ידו ל„השמש" של גאטטליעב, שהתחיל מופיע בתרל"ט, כשגינצלער כבר היה בקאלאמעא (פרטים אלה קיבלתי ממר נ' בן־מנחם. הוא גם שהעמיד לרשותי, ברוב טובו, את „התור" מספרייתו הפרטית של מר יצחק רפאל).

ועכשיו כמה פרטים על העתון בכללו, מאמריו, כיוונו ומגמתו. העתון נושא אופי אינפורמאטיבי־פובליציסטי ורצונו לספק לקוראיו אינפורמאציה על הנעשה בעולם בכלל ובעולם היהודי בפרט. לעתון שני מדורות עיקריים: „תמורות במדינות", שבו ידיעות וחדשות פוליטיות מהעולם הגדול. לרוב אין העתון עוסק בתגובות ובפרשנות פוליטית. הוא מוסר את הידיעות בצורה עובדתית, כפי הנראה מתורגמות מהעתונות הכללית. המדור השני „מכתבים", מוסר כתבות מהמתרחש בעולם היהודי. הכתבות הן בעיקר מערי אונגאריה, טראנסילוואניה וגאליציה, ששלשתן השתייכו בתקופה ההיא לקיסרות האוסטרית־אונגארית. מכאן יש אולי להסיק, שהעתון לא היה נפוץ מחוץ למדינות אלו. ואכן באחד המאמרים הראשיים (גליון מס' 12, ג וארא תרל"ה) מתאונן העורך, לאחר שמשבח ברבים את סגולות עתונו ושואל: „יאמרו נא קוראים נכבדים, האם לא יצאנו ידי חובת „תמורות במדינות" בימים האלה ובזמן הזה אשר ילדי יום ישנים ונרדמים בעריסתם, בשעה שכל מלכי מזרח ומערב מתענגים על רוב שלום, אוהבים המנוחה ומבקשים מרגוע ושלוה וחרב לא תעבור בארץ?" רצונו לומר, שכאשר הימים ימי שלום ושלווה, הרי טבע הדברים, שהידיעות הפוליטיות מעטות הן, ואף־על־פי־כן המדור „תמורות במדינות" מלא וגדוש ידיעות מכל קצווי תבל. אך המדור השני, שבו צריכות לבוא לידי ביטוי ידיעות על מצב וחיי היהודים בעולם שמחוץ לקיסרות האוסטרית־אונגארית, דל הוא מחוסר כתבים, שיודיעו לעתון על הנעשה והנשמע במדינותיהם. והעורך ממשיך: „ידענו כי עוד חומר <שטאף> אחד נכבד יחסר לנו, והיא [!]: מכתבי סופרים מארצות ומדינות רחוקות אשר אליהם תשוקת קוראינו, לשמוע חדשות ונצורות מאחינו האובדים באמעריקא והנדחים באויסטראליען, או השוכנים בפרס ומדי והנפוצים בארבע רוחות השמים, לחלח וחבור והרי גוזן". העורך מפריז כאן בהזכירו, שחסר לו חומר מיבשות אחרות, כי לאמיתו של דבר, אין כתבות מרובות, כנזכר, גם מארצות אחרות אשר באירופה גופה. להלן מתאונן העורך על תפוצתו הדלה של העתון: „מראשית שנת 1875 למספרם החלו ששה מכתבי עתים לצאת אורה בעיר הבירה פעסט, כלם גדולים, כלם רחבים... התחשוב קורא יקר כי שמשם תערוב עד מהרה כמקרה מכ"ע לאחינו ב"י... כי רבים מעם הארץ מכחם ישחדו בעדם ויעניקו עלימו מכספם וזהבם למען יעמדו ימים רבים..." ולעומת המצב המזהיר אצל מכתבי העתים אשר לעם הארץ „שא עיניך וראה העמל והתלאה אשר שבעה נפשנו במכתבנו העתי זה „התור" אחד הוא במדינתנו ואין שני, פחים ורוח זלעפות מנת כוסו... יקרא לתשועה... ואך זועה. איה רגשות החמלה? איפא [!] מרכבות ישועה? איה הבטחת נדיבי עם?".

מלבד שני המדורות הנזכרים יש כמעט בכל גליון מאמר ראשי בשם „קול התור", אשר בו מגיב העורך על הבעיות שעמדו אז על הפרק בחיי היהודים באונגאריה. השאלה המרכזית שעמדה אז ברום עולמם של היהודים באונגאריה היה עניין הפילוג שחל בימים ההם בין היהודים האורתודוכסים מזה, הניאולוגים מזה וה„שטאטוס־קוו" בתוך. „התור" לחם את מלחמת האורתודוכסים בניאולוגים. ואמנם במרבית המאמרים הראשיים תוקף העורך את ה„מתחדשים". במאמר הנזכר כותב העורך בין השאר: „וכאשר ששנו לבשר כל טוב וישר אשר בו ישראל יתפאר כן ברית

שנה ראשונה HATÖR. № 28.

התור

ציר נאמן להודיע ולהשמיע חליפות בתבל וקורות עולם, לתפארת אום ישרון, ולהרמת קרן שפתנו הקדושה. דורש טוב לחכמים יודעי העתים, ודובר שלום לכל יודעי דת ודין:

מאת

אברהם נינצלער

בישע עלין
יצא לאור פעם אחת בכל שבוע
מחירו במדינתנו
6 fl. — kr. . . לשנה
3 „ — „ . . . לחצי
1 „ 50 „ . . . לרבע
בשאר ארצות
נוסף חצי דמי משלוח

משלוח
הנפקד יבל מכתב, אך חשש
באספי החתימים
יקבלו עשירה למאה
10%
בל מודעות וכסף
החתימים ישלחו על שם המו"ל אברהם
נינצלער בעד הכתובות 10 נר"ת בפורים

M.-Sziget, julius 31-en 1874. || מ.-סיגעט יום ו' עקב תרל"ד

תוכן הענינים: מאמר ראשי. (נעזר מאנשים). תשובות־בטעות. אספר־אנגארן: (שמעס). צרפת: (וויכוחים־נלהבים). ענגלאנד: (לאנדאן). בעלגיען: (בריסעל). נייעס־אמעריקא. מכתבים: (נעדיי נמניע. פסקיות. תפסר אמעריקס). חדשים: (שני גליוי זהב). הודעות.

נחנו נעבור חלוצים לפני ה'!

אם נשים מבט עיוני על ספרי־ברית ישראל בכרך עמים רבים בנוגע אל רוח החפץ יהודית, אז נשכיל לדעת כי באו גלותה ירושלים ויהודה היתה למשוסה. בכף מזכיות עוד לא הטעינה שמש צדקה יהודית על ראש ישראל באשר בימני אלה, אשר בשם „עת היהודי תקרא לכל העמים. הן לא ניכל לבחד כי גם משפחות העמים בניהם עוד לא נעמדו מעין הדעת על השנים האחרונית אלה. כי בדורנו שעבר גם עליהם הכבוד ש ע ב ו ד ה ד ת י ד ע ת בעבשים. והמבטיח יהדעות אשר נולדו בין עי לגוי בין מערכי דעם אחד השתוות את כל בשר ודוח על עפר אחד. הוש מבפר לנידוי אוהים אשר בשם המעיים ארצה נשפך דמם בדרב ניקמת הדמות, האדם בחרם את הדעי האדמה ושכב בעיני נבר עמיתי בחומי על אמותי, בבו באדמת אדוים חיי, רמה קרוש יבבדם בעמרת נאות האצילים האדוים עד האבר העיבר ארמתי. לא בן שת שראל עיני ראומים עליה המד לרעה. ני ממשך ומידם בחי ושמי בניים. מעים לא תסה עליה עין לחמלה, ותחי לתבך — כי בל עת סבסבה מחלבה בריעיתה, היא היתה חלק לבעים נידל השדדים, יעל ידי חרב מלחמת איש ברעהו הניתה. מעת שעלים מחבלים היתה.

עתה פלאות תמים העם תחונה עיניו כי בל עם מעלבב ישמלבה עת תתנער מעפר יתלעים עיניו ישראל רוח החפץ המתחלך בתבל תתאמין בכל עז להעלות עם את אים הישראלית עמה, לתת לה חלק בחלק בכל נתת טוב בובות ומשפט אזרחי האדץ, ומשתדלים להשיב מ צ ב ה ה מ ד י נ י על בתחי הצלחתן המון. אם אמנם רבים יחשבו למשפט אשר בעוד מעבנת המדיני הוטב ועלה על פסגת הצלחה ידה מעבני המשרי פלאים עשר מעלות את רוחו, עודני אמר כי לחלל החפץ, יהוצני ימיני תיתתני עשיתי אמונתני השבו לחשבה. אילם דא יבי ימים חלו בנו, לא מלחם בני הנכר קדמו יהועות חדה. אך יחי מדיניי אל בני פייני עמני אשר שבט מישור שבט מלכי אדץ המבאה טוב יחסר, בדם הנה בחוה בוד שבית, ובמשל העורים ודבשים אשר אבא אותם איש שחור לם שרבה להוטיבו: אל ביתו המבון להאות בו נגעי בני אדם, וחם בא־בסלנות יעיבם. עוקשי בבני הבות ושבבי, האם בעבור זה נתן דופי במעמדות איש החפץ עשים תרומה בחבנית הנעשית המבשרת לפקוח עינים עיוית ולישר הגל עבה לדעת באילן לו הבמי ישבלו כי אשעתני הסוקה והשמוחה מעולם לא היתה מקך ובבדיל בניני לבין מבת האנשי, לא שמרת תורתנו שמה עלינו מוסבות העמים, כי בל העמים היו יפאתו את עם בני כי עם נאון האלהי הוא, כבורי כי תיתני תלמד לאנש לאהבב את בון האנשי, לעזת בנפשו מדות הרחמים והסלח לכל נבראי. בבר תראי רועת כי לם יהודתו ישר עם אלהים לישראך נפשי מנוי בעך אמונתי יחתי וישר עם אנשים לעשות סבר לקוא בשמם. לא בגלל תיתני אמונתני דמיני שרים, כי אם עיני החשר אשר בם פני אלה יעיפל אשר פיש על יאומים שמה הגדולה שבש עשקתני ונגה משעבני האנשי, כי בשי קם. ת נ ב ו ר ה ו ה נ צ ה הזו מישרים בקרב תבל, יבי איש נדוע לו ארץ שלאה, עיב יצא משבט מעקל לרבא תחת הגלם עניה סעירה, לרשם בשם בבוד ישראל המעט בכל העמים, ובשה נאלמה בן אייות ובפירים היתה יהודה הנדה בישמי. ובזה, ישים האדנים טובים מן האשונים. עתה לא בחיל ולא בבח יעבר איש, ולא בודע עיז יתלולל המתהלל בזוד מבן ומשבול. כי החכמה יחזי המשר והעדק הם עד להגלי המשרות, גם במדים המשפט תחת ישע שכל, צדק ומשפט ישבו על בסאי שופטי צדק. הממשלה אשר עודנה עינה מבטות בפנים נועמות על חקי הזבות מלהלקם ביעקב דעת בני המדינה יעמדו לישעי: ומבקשים בפיהם לחזוק את שרביט הצדקה והמשפט לני גם יהודה יעלה, ובמקום אשר

שער של „התור", שנה א, גליון 28 (תרל"ד)

כרותה ללשוננו לבל יגלה ערות דבר על ידנו ולא נודיע ברבים ענין אשר נדע שעי"ז ינתן יעקב לשמצה ודתו לבוזזים חלילה. ואם לפעמים לא חדלנו לשפוך בוז על מעשי המתחדשים ולשום קטורה באף הולכים בדרך הישן הלא לצדקה יחשב לנו, כי איך נחשה ונתאפק להדר פני רשעי עמנו הנוטים קו תהו על דתנו הקדושה. על הניאולוגים בכלל ועל בית המדרש לרבנים בבודפשט, שהניאולוגים פתחו אז בפרט, שופך את חמתו גם ר' יואל מרגרטן, הרב בדיאסעג, במאמר ארוך הנמשך בכמה

וכמה גליונות (מגליון מס׳ 30, שנה א [תרל״ד] עד גליון מס׳ 6, שנה ב [תרל״ה]). שם המאמר „שיטה חדשה שפכו געולים״ (על משקל: שירה חדשה שבחו גאולים). כמעט בכל גליון וגליון מודפסים סיפורים, שירים, הספדים (לעתים בחרוזים), מאמרי מדע וכו׳. בין השאר קטעים מסיפורו הדמיוני של ז׳ול וורן „אל הירח״ (אשר יצא בעברית בצורת ספר בווארשא בשנת תרפ״ד וניתרגם על־ידי דוד צמח), בשם „הנסיעה מן הארץ עד הירח, מאת יול. ווערנער [!] הועתקה לעברית ממני יה״ל בקר״ל [= ?]״ (מגליון מס׳ 30 עד 34, שנה א, תרל״ד).

נציין לבסוף את המאמרים התורניים שב„התור״, אשר בגינם יש אולי מקום לצרף גם את „התור״ לרשימת כתבי־העת התורניים שיצאו בטראנסילוואניה. את המאמרים ארשום לפי סדר הגליונות. מס׳ 28, תרל״ד: „שני גרגרי זהב״, שהכותב נפתלי האלבערטהאל שמע מפי ר׳ אברהם בנימין קלוגער מבראד; חידושי הלכה במסכת נדה דף ע, א וחידושי אגדה. גליון מס׳ 1, תרל״ה: „תורת חכם״, משל עם מוסר השכל מעובד על פי השל״ה, בלא חתימה. גליון מס׳ 4: „בא ואראך דוגמתן בעולם הזה״, תגובה על לגלוגו של „החלוץ״ על כמה מאגדות חז״ל, מאת יוסף כהן־צדק. על נושא זה גם בגליון מס׳ 8, מאת מיכל טארטין מיאסי. גליון מס׳ 34 משנה א: „חליפות המכתבים בין המכונה אחי״ך [= אברהם חיים כ״ץ] ובין... קלמן מאיר זאהן העהמער בן משק בית השר... סיר בנימין פראנקלין פעאקסאטא קאנזול האמעריקאני בבוקארעסט בירת „רעים־מענים״ <רומאַניען>״, שעניינו חילופי־דעות על מחקרים שונים בתנ״ך ובספרות התלמודית, הנמשך בגליונות אחדים (מס׳ 9 ומס׳ 11 משנה ב, תרל״ה). גליון מס׳ 18: „מצוה חובה להפיץ כפי היכולת ידועת [!] וחכמת לה״ק״, מאת חיים יוסף פאללאק, הרב מטרעביטש (מורביה). גליון מס׳ א, משנה ג, תרל״ו: „דגמא קטנה מהגהותי על התלמוד הבבלי ועל הנלוים עליו״, מאת יעקב רייפמאן (המשך במס׳ ג); באותו הגליון: „חקרי לב״, מחקרים על המכילתא פרשת בא, מאת לייב לאנדעסבערג בגרוסווארדיין (המשך בגליון מס׳ ג); גליון מס׳ ה: „תבואות יוסף״, הערות תלמודיות, מאת יוסף באאר מברעזאן (המשך בגליון מס׳ ו).

2] ב י ת ו ע ד ל ח כ מ י ם; פריו לחדשים, יבכר בערגות חכמות ישרון. „אורך ואמתך המה ינחוני <תהלים מג>״. יעריכנו ליב לאנדעסבערג ב׳ הגאון מוהרר איצק אהרן נ״י. גראסווארדיין, תרל״ה.

מחברת ראשונה, חודש אדר תרל״ה; מחברת שנייה, אדר שני תרל״ה; מחברת שלישי [!], סיון תרל״ה. יותר לא הופיע. מחברת א נדפסה בבודאפעסט, בוכ־דרוקעררייא פאן מאריטץ בוריאן, מחבר׳ ב—ג נדפסו בפרעסבורג, בוכדרוקעררייא פאן קאטטריטש עט צימערמאן. כל מחברת מכילה 32 עמ׳. °8.

מ׳ זאבלאצקי, דגל מחנה יהודה, רשימה ביבליוגראפית מכל העתונים והמאספים שיצאו ויוצאים לאור בשפת עבר (בתוך: אוצר הספרות, שנה ה, תרנ״ו, עמ׳ 269—283), וכן מ׳ פרובסט, העתונות העברית בהתפתחותה הכרונולוגית (בתוך: אחיאסף, שנה יג (תרפ״ג), עמ׳ 240—285) רושמים בטעות את מקום ההופעה של „בית ועד לחכמים״ פרעסבורג. שטיינשניידר ב„המזכיר״ (שנה 16 [1876], עמ׳ 73) רושם את העתון ומסיים: „פסק להופיע, אך אין להצטער על כך״. בשנת תרנ״ב ניסה לאנדעסבערג לחדש את הופעתו בנייהיזל, אבל לא הוציא יותר משתי חוברות. במאמר פרוגראמאטי בשם „וזאת ליהודה״, אחר גיבוב של מליצות, בא „המעריך״

ספר מחברת א

מגד ירחים

מ"ע לתורה ולתעודה, לפשט דרש ואגדה המושכת לבו של אדם ומקרבו לאביו שבשמים.

יו"ל מדי חודש בחדשו בעזר וסיוע חכמים וסופרים מובהקים

ממני ה"ק שלמה קליין.

בתוך עמי אנכי יושב פה מ.-קערעסטעש והגליל יע"א.

שנה ראשונה. חודש סיון.

סגת תרנ"ח לפ"ק.

מודפס במדינת אסטר־אונגארן לרכע שנה 75. קר' ולשאר ארצות 1½ מארק

MEGED JROCHIM

Herausgeber,

RABBINER S. KLEIN in M.-KERESZTES.

Com. Bihar, (Ungarn.)

בדפוס של הרבני הגניד

מו"ה מנחם מענדיל ווידער נ"י

מ.-ס י ג ע ט.

שער המחברת הראשונה של „מגד ירחים" (סיון תרנ"ח)

סוף־סוף להתוות את תכנית העתון: „וזאת תבנית בית ועד לחכמים, תחתיים שניים ושלישים יעשה, והמה: „בית המקדש", „בית המדרש", „בית הכנסת". א) „בית המקדש" בו נשים לב על... בקורות דברי הימים, ונוציא לאור תעלומות כתבי יד עתיקים... גם תולדות חכמינו וסופרינו... ב) „בית המדרש", שם ימתקו יחדיו סוד חכמי המקרא התלמודים והמדרשים... בדרכי העיון והחקירה על מקומות אשר ערפל חתולתם. ג) „בית הכנסת" לכנס ולאסוף מזמרת השפה הקדושה בדבר חקר דקדוקיה ובנינה... גם העתקות נכונות ממליצות לשונות שונות — ויתרון לאונגארית — אשר רוח היהדות נוססה בהן תמצאנה מקום בתוכו". בסוף מבקש העורך את החכמים לתת יד לכתב־העת: „הבו לי עוז, ובחנונו נא בזאת: אם לא אפתח לכם שערי „בית ועד לחכמים" ואפיץ חוצה מעינות דבריכם בתורה ובחכמה".

במדור „בית המדרש" המוקדש לחקר התלמוד וספרותה, השתתפו יעקב ריפמאן, מישוב [=מרדכי יונה ראזענפעלד], זעליג הכהן לויטערבאך מדראהאביטש, יוסף אלעזר ראזענפעלד, גיסו של העורך, אלכסנדר רוזנטל (החותם באותיות לועזיות), ה„מעריך" לייב לאנדעסבערג (גם בשם אביו ר' יצחק אהרן, הרב בגרוסווארדיין), חיים יוסף פאללאק מטרעביטש, זאב וואלף ראזענבליה מסעמארטין.

ב„וזאת ליהודה" של חוברת ג מודיע לאנדעסבערג על הפסקת כתב־העת, משום תפוצתו הקטנה „לדאבון נפשי באתי להגיד לכם שהחוברת השלישית הזאת... הוא [!] האחרונה... ואם אמנם חכמים וסופרים היו בתומכי ביתי... אבל מה יסכון כל זה והחותמים מעטים המה". כאמור ניסה לאנדעסבערג בשנת תרנ"ב לחדש את כתב־העת אבל בלא הצלחה.

3] שערי ציון שערים המצוינים בהלכה קובץ על יד פלפולים בשיטות הש"ס והפוסקים להלכה ולמעשה, זה שואל וזה משיב זה מקשה וזה מפרק, להרים קרן תורתינו הקדושה. ועל כל אלה תפקח ותשגיח, עין הבדולח להרים מכשול, לבלתי היות בהם ערו"ב, ושלא להוציא דבר שאינו מתוקן, ה"ה אדמו"ר הרב הגאון הגדול מורג חרוץ בעל פיפיות כש"ת מו"ה שמעון עהרנפעלד שליט"א אב"ד דפה ק"ק מיהאלעוויטץ והגליל יצ"ו. יוצא לאור פעם אחת בחודש... שתי חוברות: מיהאלאוויטץ — מ.־סיגעט תרנ"ה. יז דף. °8.
רשמתי לפי נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 124.

4] ספר מגד ירחים; מ"ע לתורה ולתעודה, לפשט דרש ואגדה המושכת לבו של אדם ומקרבו לאביו שבשמים. יו"ל מדי חודש בחדשו בעזר וסיוע חכמים וסופרים מובהקים. ממני הק' שלמה קליין בתוך עמי אנכי יושב פה מ.־קערעסטעש והגליל יע"א. מ.־סיגעט, דפוס מנחם מענדל ווידער.

ראיתי מחברות א—ב חודש סיון—תמוז משנה ראשונה תרנ"ח, המכילות לא דף. °8. דומני שלא יצאו יותר משתי חוברות אלו.

חוברת א מכילה דרושים לפסוקים שונים בתורה וחידושים לכמה אגדות הש"ס. המשתתפים מלבד ה„מעריך": ר' יודא הכהן קרויס רב ביאנקאווא־טץ, ר' יחזקאל בנעטה רב בס.־וואראהל, ר' יצחק קליין רב בסאטמאר, ר' ישראל מאיר גליק מקעזמארק, ר' יוסף לייב סופר רב בדערעטשקע, ר' מענדיל שיק מגראסווארדיין, ר' שלמה אהרן ווערטהיימער מירושלים, ר' ישראל טענענבוים מחראסטקוב (גאליציה).

5] קונטרס אגם מים; פלג אלהים מלא מים עמוקים, מי מגידו, מי אמנה ופרפר, מי תרופה בפולפולא [!] דאורייתא גמרא מדרש, נוזלים מבארות, חפרוה שרים הורים ומורים גודרי גדרים, ידברו בשערים, לבקר באמרים, להשקות עדרים מים טהורים, להלהיב לבות זקנים וצעירים דגל תוה"ק וכבודה להרים. יופיע אורו פעמים בחודש ברצות שולח עזרו מקודש. נערך מאתי אברהם מאיר גלאנצר הכהן בלאאמו"ר הרה"ג מ' יעקב ז"ל הכ"מ. "מודעות הנוגעים לעניני "דת קדשינו" יקבלו במחיר מעט". לבחורים הלומדים בישובהן[!] יקטן המחיר כפי אשר תשיג ידם. קונטרס א לשנה ראשונה לבארי כרוה נדיבי עם לפ"ק [= תר"ס], בחודש אדר שני. Druck von Blumenfeld & David 1900, M.-Sziget. בראש השער: Prospect. ח דף. 4°.

לא הופיע יותר מחוברת זו. מעבר לשער: הסכמות מר' משה הרש פוקס, הרב מגרוסווארדיין, ר' משה גרינוואלד, הרב מחוסט, ור' משה ווייס, הרב מזבארא. בראשית החוברת מאמר־פרוגראמאטי מאת העורך בשם "שפת האגם", שבו הוא מצהיר בין השאר: "לבי בקרבי מר צורח, בבואי בגבול חכמים להסתפח, כי מה אשיב לשואל מה? ומי הוא זה הפועל?... כי לבבו נבר לא לשם אף לא לבצע כסף נפשו תכסוף... ורק זה כל מגמתו להלהיב לבות ב"י לתורה ולתעודה". אחר מאמר זה המשתרע על ארבעה עמודים שלמים, המתובל בהתנצלות, בדברי משל ומליצה ובדברי אגדה, מתווה העורך את תכנית עתונו: "האגם מים יופיע ברצ"ה פעמים בחודש, יכיל פעם בפעם שמונה דפים... ארבעה מהם יביאו חידושים ובאורים בשיטות הש"ס ופוסקים... יקראו בשם מים עמוקים ושני דפים מלאים ממגד ירחים בהבנת מקראי קודש ומדרשי חכז"ל שתוילם [!] על מי מגידו ושני דפים האחרונים יהי' ציר נאמן להזיב מי אמנה בעניינים הנוגעים אמונת אומן לחזק מוסדות דת קדשינו".

במדור "מים עמוקים" משתתפים ר' משה הרש פוקס, ר' יהושע ברוך רייניטץ הרב מטשעטשעוויץ, ר' משה גרינוואלד, ר' שמעון שהרנפעלד, הרב ממיהאלוויץ, ר' פנחס שמענדבוים, ר' מנחם מענדל שיק, דיין בגרוסווארדיין, ור' יוסף זעלטענרייך מזבארא. העורך מעיר על כל דברי המשתתפים. הדפים ז—ח: "מי אמנה", שבו מרבה העורך להלל ולשבח את העתון ומשווה אותו אל "שומר ציון הנאמן", שערך ר' יעקב עטלינגער, הוא גם מסתייג מעתונים אחרים: "דע נא קורא יקר כי לא עתון ולא בר עתון אנכי, אף גם לא ארוח הנני לחברת העתונים ולא יש את נפשי להתפאר במה שאין בי לומר לשוני עט סופר מהיר הוא. ולא אכחד אשר לא למדתי כאלה ותודות לד' מעודי לא הגיתי בפעלי החטאים בנפשות חבורי עצבים ועגבים המרבים לדבר גבוהה במליצות רמות וסף רעל עכס צפעוני טמון בחובם... לא מחפצי להיות מושך קסת הגעתי הלום, רק פקודת גדולי וצדיקי דורינו הי"ו תשמור רוחי והם אשר פקדו עלי כי אתן מקום בקונטרס הלז גם לדברים הנוגעים לכללות ישראל".

המדור "מי מגידו", שלפי התכנית היה צריך להכיל דברי אגדה, חסר בפרוספקט, אך העורך מבטיח ש"ברצ"ה בעלים הבאים יבואו גם שני דפים בדברי הגדה ויהי' נקראים בשם מי מגידו כאשר יעדתי".

פרידברג ב"בית עקד ספרים", עמ' 17, מס' 409, רשם את שם העורך "גלאדנר". וכבר תוקן על־ידי בן־מנחם (סיני, כרך ל, עמ' קמט, מס' 15).

6] ספר א ה ל י צ ח ק; יכיל בקרבו אמרות טהורות, מפנינים יקרות, בפלפול והלכה, אגדה וחקירה, מארזי הלבנון אדירי התורה גאוני הדור וחכמים, עם תוספות נופך משלי, להלהיב לבות זקנים וצעירים, דגל תוה״ק וכבודה להרים. מאשר יביא עולת חודש בחדשו אל פתח האוהל. ער[ו]ך מאתי: יצחק ה״ק קליין חתן הגאון הקדוש מהר״ח זצ״ל דיין ומו״צ פק״ק סאטמאר. ירחון רבני.

החוברת הראשונה יצאה בניסן שנת י ב נ ה י ר ו ש ל י ם = תרס״ג. סאטמאר, דפוס ישראל קליין. למראה עיני היו: [שנה א], תרס״ג, ניסן—אלול [6 חוברות]; שנה ב, תרס״ד, חוב׳ ב, כסלו—חוב׳ יא, אלול; שנה ג, תרס״ה, חוב׳ ב, ג, ה, מרחשון, כסלו, שבט; שנה ד, תרס״ו, חוב׳ א—יב; שנה ה, תרס״ט, חוב׳ א—יב; שנה ח, תר״ע, חוב׳ א—יב; שנה ט, תרע״א, חוב׳ א—יב; שנה י, תרע״ב, חוב׳ א—יב. שנה יא, תרע״ד, ניסן—אייר, סיון—תמוז, אב—אלול. על מקצת החוברות מופיעים המדפיסים מאיר קלויזנער, זאב שווארץ, אברהם בראש, נתן מנחם איסטרייכער. מאיר קלויזנער מופיע כמדפיס גם בעיר אחרת, סאסאפאלא, אך ניכר שזהו אותו הדפוס של סאטמאר. החוברות של שנה ב נדפסו בעיר שאמלויא, דפוס שלמה היימליך. החוברות של שנה יא נדפסו בעיר ס.־וואראהל, דפוס יעקב ווידער. כל חוברת מכילה 16 עמ׳. 8°.

על חלק מן החוברות (של כל השנים) מעבר לשער מודפס מודעה־מצע: „אלו האופנים אשר על פיהם תצא אורה: א) חד״ת הן בהלכה הן באגדה אקבל ודברים המנוגדים לפוסקים, ש״ע ומנהגי ישראל לא יקרבו אל אהלי... ב) ...בלתי מעות קדומה לא אדפוס חד״ת... ג) כל איש אשר בא עה״ח ויקריב פרי עשתונותיו... עד עמוד אחד בכל רבע שנה אדפיס חנם ועל העודף עליו לשלם בעד עמוד שלם שני כתרים״. מי שרצה ש„מעיונותיו יפוצו החוצה״ עליו היה לשלם את המחיר המתאים.

בגליון הראשון הסכמות מר׳ משה מייזילש מפרעמיסלא, ר׳ חיים געלערנטער מקיטוב, ר׳ אליעזר זוסמאן סופר מפאקש, ר׳ חיים שמואל שור מבוקרשט.

מה שמייחד ירחון רבני זה הוא ריבוי המשתתפים מארצות אחרות, גם רחוקות למדי מטראנסילוואניה ומאונגאריה. כגון ר׳ יעקב בעניזאהן מליבויא (קורלאנד), יודל ראזענבערג מטארלא־וואראשא, יוסף הלל בערמאן מפרידריכשטאדט (קורלאנד), אפרים סטאניסלאבסקא מעיר מיאסקיבקא (רוסיה), ברוך עין מאמדור (רוסיה), משה קאהן מברעסלויא, משה ווינטרויב מצפת, אברהם אליהו יאעלסאהן מלוצין (פּלך ויטבסק), זידא לעבל מבוקרשט, אברהם נסים אשכנזי מקאראסו־באזאר, תלמידו של בעל „שדי חמד״. וכל הנזכרים כאן מתוך שתי חוברות בלבד (שנה ג, חוב׳ ה, ושנה ד חוב׳ ב). בחוברות האחרות אחוז המשתתפים שמחוץ לטראנסילוואניה ואונגאריה הוא עוד יותר גבוה. כנראה ש„אהל יצחק״ לא היה מקובל ביותר על יהודי טראנסילוואניה ואונגאריה. מכאן, יש להניח, ההסכמות שהעורך מפרסם שוב בחוב׳ שנה ה, תפקידן לשנות את היחס הבלתי אוהד מצד היהודים בני ארצו. ההסכמות הן מר׳ חיים חזקיהו מדיני, בעל „שדי חמד״, ר׳ צדוק הכהן מפאריש, ר׳ אליהו חזן מאלכסנדריה של מצרים, ר׳ מאיר ראזענפעלד ממישקולץ, ר׳ שלמה הירש שיק מקארצאג, ר׳ דוד שיפמן מטבריה, ר׳ אליעזר זוסמן סופר מפאקש, ר׳ חיים טויבש מבאטאשאן, ר׳ אליהו פוסק מאלאפאליא (רוסיה).

המאמרים ניתנים בלא כל סדר ושיטה. פילפול ליד דרוש, חידושי אגדה אחר חידושים על סוגיות הש״ס. כפי הנראה לפי סדר קבלתם במערכת.

7] ועד חכמים; מקודש לתורה ולתעודה. פלפולים בהלכות ואגדות ביאורים במקראות... וספיקות וקושיות ושאלות להלכה למעשה. יופיע פעמיים בחודש ע"י ...צבי דוב ציטראן בעיר יאזלאוויץ הסמוך [!] לבוטשאטש, נוסד בעצת הרב... בעהמ"ח שירי טהרה על טהרות וס' מ"ק [= מנחת קנאות] על מס' סוטה... [ר' מאיר אריק] וברשיון והסכמת גאוני ישראל הנדפסים בגליון הראשון.

הרישום לפי ח' ליברמן, הדפוס העברי במונקאטש, ב„קרית ספר", שנה כז (תשי"א), עמ' 263, מס' 14. העתון הופיע בשנת תרנ"ח והגליונות נדפסו בקאלאמעא, מונקאטש, פרעמישלא, דראהאביטש, סיגעט, לבוב, הוסיאטין, בוטשאטש, לסירוגין. לפי ליברמן (שם, עמ' 266, מס' 32) נדפסו הגליונות ד—ט משנה השנייה [תרס"ד ?] בסיגעט. עיין גם: ZfHB, כרך 3 (1898), עמ' [97], וכן פרידברג, בית עקד ספרים, עמ' 311 מס' 274.

בבית הספרים הלאומי כמה גליונות משתי השנים הראשונות, אך מן הגליונות שיצאו בסיגט אין אף אחד.

8] ספר כנסת חכמים; קובץ פלפולים נחמדים והערות יקרות בהלכה ואגדה ושו"ת בפסקי דינים מאת גדולי וחכמי הדור דע"י [= ד' עליהם יהיה]. ערוך ויו"ל ע"י אלימלך פריעדלאנדער בהגאבד"ק בארגאפרונד <אונגארן>. יופיע פ"א בחודש. בארגאפרונד, תרס"ה—1904. נדפס בדפוס יעקב ווידער, ס.־וואראהל.

חוברת א: תשרי תרס"ה, חוב' ב: כסלו, חוב' ג: טבת תרס"ה. 4°. חוב' א 16 עמ', ב—ג 8 עמ' כל אחת. לפי פנחס זעליג שוואַרטץ, שם הגדולים מארץ הגר, חלק ג מערכת ספרים (קליינוואַרדיין תרע"ה), דף כא, סי' ו, לא יצאו אלא חוברות אלו.

עיין גם: י' יוסף כהן: הדפוס העברי בטרנסילבניה — קרית ספר, שנה לג, עמ' 389, מס' 3.

מעבר לשער של חוב' א הסכמות מאת ר' יצחק ליב סופר מדראהאביטש, ר' שלום מרדכי הכהן [שוואדראן] מבערזאן, ר' אברהם בנימין קלוגר מבראד, ר' שמואל ראזענבוים מיערגן. בין הרבנים המשתתפים בולטים: ר' שלום מרדכי הכהן מבערזאן, ר' אברהם מענדל שטיינבערג מסניאטין [אחר כך רב בבראדי], ר' חיים שמואל שור מבוקרעשט, ר' משה מייזעלס מפרעמישלא, ר' יחזקאל בנעט מס.־וואראהל, ר' אברהם יצחק גליק מטאלטשווא.

9] קבוצי אפרים; קובץ מחי' תורה בענין הלכה, דרוש וחידוש ואגדה מרבני גאוני זמננו. יופיע פעם אחת בחודש על ידי העורך אפרים לנדא, רב בבוקארעשט בעל מחבר ספרי אוצר התורה קמא ותנינא... יאסי־בוקארעשט, תרע"ד—תרע"ו, בוקארעשט־סעאיני, תרפ"ג—תרצ"ב.

החוברת הראשונה הופיעה בסיון תרע"ד. עד חוב' ב, שנה ב, תמוז תרע"ה, יצא לאור בעיר יאסי. מחוב' ג שנה ב הופיע בבוקרשט. הופעת „קבוצי אפרים" נפסקה זמנית עם החוב' יב—יג, ניסן—אייר תרע"ו. בחודש תמוז תרפ"ג נתחדשה שוב הופעתו של הירחון והמשיך לצאת לאור עד שנת תרצ"ב לפחות. עד גליון ו—ז,

טבת תרפ״ד, נדפס בבוקארעשט, מכאן ואילך בעיר סעאיני (טראנסילוואניה). הגליון האחרון שראיתי הוא חוב׳ א—ד, שנה יא (תרצ״ב). °8.

רוב המשתתפים בירחון זה הם רבנים מרומניה הישנה. מטראנסילוואניה מספר המשתתפים מועט ביותר. זהו למעשה כתב עת רומאני ורק הודות לעובדה, שחלק גדול מהעתון נדפס בטראנסילוואניה הוכנס לרשימה זו.

10] ב י ת ו ע ד ל ח כ מ י ם; יוצא לאור פעמים בחודש. עומד תחת בקורת הרב הגאון הצדיק מו״ה אליעזר דוד גרינוואלד שליט״א אב״ד דקהלתינו. קובץ חידושי תורה בשיטת הש״ס ופוסקים, הערות חדשות במקרא, משנה, בהלכה, ואגדה, ושו״ת להלכה למעשה, מגאוני וחכמי הדור הי״ו. ערוך מאתי יוסף שמעון פאללאק. סאטו־מארע, תרפ״ב—תש״א [?]. בדפוס המשובח והמפואר יעקב ווידער, סעאיני ס.־וואראהל. °8.

מחוברת יא—יב, אב—אלול, שנה ז (תרפ״ח), עד חוב׳ ז—ח, אדר שני—ניסן, שנה ח (תרפ״ט), נדפס בעיר סאטו־מארע, דפוס מאיר ליב הירש. משנה ה (תרפ״ו) ואילך „יוצא לאור פעם אחת בחודש״. משנה ח (תרפ״ט) ואילך אינה נזכרת תכיפות ההופעה, אך מהחדשים המופיעים על הגליונות נראה שהופיע פעם לחודש.

החוברת הראשונה יצאה בראש חודש סיון תרפ״ב. חוב׳ ב: טו סיון. חוב׳ ג: ראש חודש תמוז. חוב׳ ד: טו תמוז. חוב׳ ה: ראש חודש אב. חוב׳ ו: טו אב. חוב׳ ז: ראש חודש אלול. חוב׳ ח: טו אלול. עה דף (מלבד המעטפות). מלבד חוברות אלו ראיתי: שנה ב, תרפ״ג, חוב׳ א—כב־כג. קכה, [4] דף; שנה ג (תרפ״ד), חוב׳ ב—כד. פאגינאציות נפרדות לכל חוברת (על פי רוב ח דפים בכל חוברת) וכן בכל הכרכים שמכאן ואילך. שנה ד (תרפ״ה), חוב׳ א־ב—כג־כד; שנה ה (תרפ״ו), חוב׳ א—יב; שנה ו (תרפ״ז), חוב׳ א—יא־יב; שנה ז (תרפ״ח), חוב׳ א—יא־יב; שנה ח (תרפ״ט), חוב׳ א—יג; שנה ט (תר״ץ), חוב׳ א־ב—יב; [שנה י (תרצ״א) לא ראיתי]; שנה יא (תרצ״ב), חוב׳ א־ב—ט־י; שנה יב (תרצ״ג), חוב׳ א־ב—ג־ד, ה־ו־ז־ח. שנה יג (תרצ״ד), חוב׳ א—ב; שנה טו (תרצ״ו), חוב׳ ה—ז; שנה טז (תרצ״ז), חוב׳ ג, ד—ה, ח, ט—י; שנה יז (תרצ״ח), חוב׳ א—ב, ג—ד, [ה—ו]; שנה יח (תרצ״ט): ספר שאלות ותשובות בית ועד לחכמים. חלק ראשון. ממני הצעיר יוסף שמעון פאללאק.יז—לב עמ׳. לא ראיתי יותר, אבל כפי הנראה המשיך להופיע עד שנת תש״א, כי בירחון לקט ששנ״ה, שנה ח (תש״א), דף עה, ב, באה מודעה, שבה מציע פאללאק למכירה את „בית ועד לחכמים״ משנת תרפ״ב עד שנת תש״א.

דו־שבועון (אחר כך ירחון) תורני זה מוקדש רובו ככולו לחידושי הלכה ולפלפולים בש״ס ופוסקים. דרוש ואגדה הם מעט מזעיר. בחוברת הראשונה כל המשתתפים הם מעיר סאטמאר, מקום מושבו של העורך, כגון ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד (בגליון זה גם הסכמה ממנו), ר׳ משה דוד ווינטערניץ, ר׳ ישעיה קליינמן, דיין; ר׳ אברהם חנוך [פרידמאן], דיין; ר׳ אליהו לייכטאג, דיין. בחוברות הבאות מתרבים המשתתפים ונעשים מגוונים יותר: רבנים, דיינים, תלמידי־חכמים וסתם בעלי־בתים וכן בחורי־ישיבה. ואמנם מחוב׳ ב ואילך מוקדש לתלמידי הישיבה מדור מיוחד „תפארת בחורים״, שבו הם מפרסמים את החידושים שהעלתה מצודתם בלימודיהם השונים בישיבות. מכרך ב ואילך אחוז המשתתפים מחוץ למדינה הולך וגדל בהדרגה.

מלבד הפלפולים והחידושים מתעסק העתון גם בדברי פולמוס שהזמן גרמם. למשל בחוב׳ יא—יב משנה ו (תרפ״ז), שופך העורך את חמתו על הרבי מגור,

שבהיותו בירושלים ביקר את הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל. באותה חוברת נתפרסמה רשימה של ספרים בכותרת „טעונים גניזה" והם ספריו של הרב קוק, של הרבי ממונקאטש (העורך היה מחסידי בעלזא!), של ר' משה שמואל גלאזנער, מראשוני רבני טראנסילוואניה שנתנו ידם למפעל הציוני, של אהרן חארין, ספרי ר' משה מנדלסזון ור' נפתלי הירץ וויזל. את כל אלה „בחדא מחתא מחתינהו". בחוב' ד משנת תרפ"ז מתפרסמים דברי פלסתר נגד ר' חיים יהודה עהרענרייך, עורך „אוצר החיים" ורב בדעווא. לחוב' ו—ז נוספה חוברת שלמה בת 14 עמודים בכותרת „רב אורטודוכסי שאין בו יראת חטא" נגד הרב עהרענרייך וירחונו „אוצר החיים" (עי' גם להלן, מס' 13).

בחוב' יא—יב שנה ז (תרפ"ח) מופיע מדור חדש „הישיבה מדור מוקדש לכל עניני הישיבות החרדיות בארץ וחוצה לה". גם דבר זה אופייני לפאללאק, שהיה איש ריב ומדון. באותה השנה התחיל מופיע ירחון „הבחור" בשביל בחורי הישיבה ופאללאק שחשש, שדבר זה יזיק לירחונו, הלך ועשה מעשה והקדיש גם הוא בירחונו מדור מיוחד לענייני הישיבות. ולא עוד אלא שהשמיץ את עורכי ה„הבחור" בציונות (עיין להלן מס' 16). בשנת תרפ"ט הוציא בנו של העורך, משה יהודה פאלאק, ירחון בשם „הישיבה" (עיין להלן מס' 17).

בעניין הריבות שבעיר סאטמאר, סביב כסא הרבנות שנתרוקן שם עם פטירתו של ר' אליעזר דוד גרינוואלד, ור' יואל טייטלבוים וחסידיו לטשו עיניהם לרבנות זו (ואמנם נתקבל לסאטמאר בשנת תרצ"ד), יש „הוספה לבית ועד לחכמים חוברת ד—ה טבת—שבט תרפ"ט", חוברת בת 10 עמ' בשם „גלוי מילתא לעלמא", שבה מתפרסמים דברי פולמוס חריפים נגד אלה המתנגדים להרב טייטלבוים. יש גם ידיעות על „ועידת צירי ורבני הקהלות האורטודוכסיות בטרנסילבניה", בחוב' ה—ו משנה יא (תרצ"ב).

11] מכתב־חדשי ד ג ל ה ת ו ר ה; תורת העולה עולת חודש בחידו"שי הלכה, פלפול ואגדה, ושאלות חדשות העומדות על הפרק, אשר יבואו תחת דגל התורה, מרנן ורבנן, גאוני וגדולי וחכמי דורנו שליט"א, תחת השקפת מרן הגאון הנאדר בקודש מו"ה מנחם מענדיל [האגער] שליט"א אב"ד ור"מ דפה. העורך והמבקר הרב מו"ה יחזקאל ווידמאנן חובק"ק סיטשעל יצ"ו. יו"ל ע"י מנהלי הישיבה הקדושה. א[ויבער]־ווישא, תרפ"ב—תרפ"ג, תרפ"ז—תרפ"ט; מארגהיטא, תרצ"ו. °4. °8.

החוברת הראשונה יצאה ביום טו בתמוז תרפ"ב. במרחשון תרפ"ג נפסקה הופעתו וחזר ויצא בשנים תרפ"ז—תרפ"ט. בשנת תרצ"ו חזרה ויצאה חוברת אחת בעיר מארגהיטא, בעריכתו של צבי מאשקאוויטש. הרישום לפי חוב' א משנת תרפ"ז. למראה עיני היו: חוב' א—ב, מנחם אב—אלול תרפ"ז; חוב' א—ו, תשרי—כסלו, שבט—ניסן תרפ"ח. עד כאן נדפסו החוברות בתבנית 4°. שתי החוברות ז, ח—ט משנת תרפ"ח יצאו בתבנית 8°. יותר לא ראיתי. כל חוברת מכילה 8 עמ'. הפאגינאציה, עמ' א—צח, נמשכת בין כל החוברות של השנים תרפ"ז—תרפ"ח. פרטים ביבל־יוגראפיים מדוייקים עיין: נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, עמ' 290.

בירחון נמצאים מדורות אלה: „משכנות הרועים", אשר בו מובאים חידושים ופלפולים מרבנים ויושבים על מדין; „רעיית הגדיים", מדור מיוחד המוקדש לפרי

עטם של תלמידי הישיבה; „מאסף לכל המחנות", הערות והוספות העורך ר' יחזקאל ווידמאנן. אחר כך בא מדור לאגדה ואחריו „מילי דחסידותא", המוקדש לדברי חסידות.

12] אפריון; ירחון לדרוש ולכל עניני ישראל סבא. העורך והמוציא לאור שמואל מיללער, יאנקערס, אמריקה. קובץ א—ה. בודאפעסט־סעאיני, תרפ"ד—תרפ"ח. °8.

שתי השנים הראשונות, תרפ"ד—תרפ"ה נדפסו בבודפשט. שלוש השנים האחרונות, תרפ"ו—תרפ"ח, נדפסו בסעאיני, דפוס יעקב ווידער. ירחון זה, אם כי השתתפו בו גם מחברים מטראנסילוואניה, הוא למעשה לפי אפיו ותוכנו, ירחון אמריקאני. משום כך גם לא אתעכב עליו. רשמתיו, אחר היסוס־מה, משום שחלק ממנו נדפס, כאמור, בטראנסילוואניה.

13] אוצר־החיים; מאסף לתורת ישראל ולדברי ימי חייו... ערוך בידי הרב חיים יהודה עהרענרייך אבדקה"י ארטה. דווא. סעאיני־דעווא־הומענע, תרפ"ה—תרצ"ח [?]. °8.

חוברת א, ספר א: תשרי תרפ"ה. ספר א—ב, תרפ"ה—תרפ"ו נדפס בסעאיני, דפוס יעקב ווידער. ספר ג—ז, תרפ"ז—תרצ"א, נדפסו בדעווא, דפוס אברהם יצחק פריעדמאנן. ספר ח—יד, תרצ"ב—תרצ"ח, הופיע בהומענע ונדפס בבערעגסאס, דפוס ש. ש. קליין. יותר לא ראיתי, אולם ספק אם הופיע אחר שנת תרצ"ח. ספר א: קלו עמ'; ספר ב: קיב עמ'; ספר ג: קיד עמ'; ספר ד: קע עמ'; ספר ה: 264 עמ'; ספר ו: 232 עמ'; ספר ז: 208 עמ'; ספר ח: 192 עמ'; ספר ט: 172, 32 עמ'; ספר י: 188 עמ'; ספר יא: 185, [3] עמ'; ספר יב: 112, 54 עמ'; ספר יג: 86, 28, 56 עמ'; ספר יד: 188 עמ'.

ב„פתח דבר" לגליון הראשון, כותב העורך ר' חיים יהודה עהרענרייך: „לאוצרנו לא יהיה מטבע אחת קבוע [!]. „האוצר־החיים" יכיל כל מקצועות שבתורת ישראל. תלפיות שכל פיות פונים אליו. בו יבואו מאמרים: א) בינה במקרא תלמיד [!] ומדרשים ותרגומים. ב) חידושים וביאורים בספרי רבותינו. ג) פרקים בדברי הימים לבני ישראל. ד) בקרת על ספרים. ה) דרושים". כן מצהיר העורך „לא יקפיד [העתון] מי הוא הכותב, אבל יקפיד מה הוא כותב. אם הם דברים הנאמרים בהבנה ברורה בשכל הישר ובהגיון דעת".

ואמנם אין ירחון זה כתב־עת תורני מן הסוג הרגיל בימים ההם בארצות אירופה המזרחית, שכל כולו מיוסד על חידושים חריפים ופלפולים וחידות, „היכי תמצא" ושאלות ותשובות. אמנם אין „אוצר החיים" פוסל גם דברים מסוג זה, שהם באים לידי ביטוי מעל דפיו. אך אחוז הגון מהמאמרים נושא אופי מחקרי, לעתים גם מדעי. רוב המשתתפים בירחון הם רבנים „נאורים", אם כי אורתודוכסים. בעתון זה השתתפו, בין השאר, רבנים ומלומדים ידועים ומפורסמים כגון (לפי סדר הכרכים): ש"ח קוק, ח"ה שפרן מבוקרשט, י"ל פליישער מטמשוואר, שמואל שוומר מיאסי, ד' גולומב, ב"מ לוין, י' זלוטניק, ז' באמברגר מבאד קיסינגן, ח' אלבק, הרב י"ל צירלסון מקישינוב, י"י גרינוואלד, א' קמינקא, ח"ש נייהויזן, הרב י"מ טולידאנו, י"ל לנדאו מיוהניסבורג, הרב א"י אונטרמן, ב' דה־פריס, ד' וואכשטיין, נ' בן־מנחם,

מ׳ היגער, א׳ יונג ועוד רבים. שמות אלה מהווים ערובה, ש„אוצר החיים" עמד על רמה גבוהה.

ברכה לעצמה קובע המדור „בנתי בספרים, רשימות ביבליוגרפיות ודברי בקרת" על ספרים חדשים, ברובם המכריע מפרי עטו של עהרענרייך, שהופיע בכל חוברת כמעט.

14] מגד ירחים; יוצא לאור פעם אחת בחודש. כולל מגדים חדשים גם ישנים, ביאורים ופירושים בדעת קדושים לכל חפציהם דרושים על פרשיות התורה יפוצו אורה, וגם על מדרשי חכז״ל האהובים כזויות מחוטבים, דרושים לכל חפציהם בזמניהם, פנינים יקרים, מפי סופרים וספרים, בעזרת יוצר הרים. ערוך מאת יוסף חיים הכהן ווייס. סאטמאר, תרפ״ה—תר״צ. סאטו־מארע, דפוס מאיר ליב הירש. °8.

הרישום לפי חוברת ב, חודש מרחשון, שנה שניה, תרפ״ו. ראיתי: שנה שניה, תרפ״ו, חוב׳ א—ו, ט—יא; שנה ג [תרפ״ז], חוב׳ א, ז; שנה ד, תרפ״ח, [חוב׳ א], חוב׳ אייר—סיון; שנה ה, תרפ״ט, חוב׳ תשרי—אלול; [חוב׳ כסלו משנה ה צוינה בטעות כ„חשון"]; שנה ו, תר״צ, חוב׳ תשרי—חשון—שבט—אדר.

דומני, שהעורך האמיתי היה יצחק קליין, שערך משנת תרפ״ח ואילך את „המגיד", כי בחוב׳ י (תרפ״ח) של „המגיד" באה מודעה מאת קליין (על המעטפת השמאלית): „בשער בת רבים אודיע בזה כי מר״ה שנה זאת תפר״ח חדלתי לערוך את הירחון „מגד ירחים" אשר הייתי לבדו היוצרו והמחוללו המיסדו והעורכו שלש שנים ותמורתו הנני עורך את ,המגיד״". יוסף חיים ווייס שימש כנראה עורכו של ה„מגד ירחים" רק כלפי הרשות הרומנית. מכל מקום עובדה היא, שאחר פרישתו של קליין מעריכת ה„מגד ירחים" ויסד את ה„מגיד" לא החזיק מעמד אלא זמן מועט וה„מגד ירחים" הלך ודעך עד שבשנה האחרונה, שנת תר״צ, הצטמצם לשלוש חוברות צנומות. ואכן ווייס לא היה ביכלתו להתחרות עם יצחק קליין, שהיה בעל נסיון בעריכת ה„אהל יצחק" במשך עשר שנים תמימות (עיין גם להלן, מס׳ 18).

ה„מגד ירחים" מסודר לפי פרשיות השבוע. כל חוברת מכילה דרושים וחידושי אגדות על אותן הפרשיות החופפות את התקופה שבין חוברת לחוברת וכן על המועדים אם חלו בתוך פרק זה. יש גם מדור „דברים בעתם", דרושים על נשואים, ברית־מילה, הספד וכדומה. בסוף כל חוברת „יידיש דייטשע ערקלעהרונגען", פחות מעמוד, ו„ארגז מכתבים", שבו עונה העורך לשואלים. תשובות העורך מצטיינות לעתים בשנינות ובהומור.

חידושי הלכה אין כמעט. המשתתפים ברובם מרבני טראנסילוואניה, אונגאריה ורומניה. אבל רוב החידושים הם מרבנים וממחברים שכבר לא היו בחיים והעורך לקט אותם מתוך ספריהם או מתוך כתבי־יד שהשאירו אחריהם.

15] הלבנון; קובץ לדרוש ואגדה, ביאורים ופירושים. ודרשות שלמות לכל שבתות השנה. ולמועדים, ולדבר בעתו דרושים לכל חפציהם, בעזרת הרבנים גדולי הדור שליט״א. ערוך על ידי הרב אליעזר ליפא ווייסבלום, מחבר הספרים דברי אליעזר, פרח לבנון ועוד. קובץ ראשון. ניו־יארק, תרפ״ו. סיגהעט, דפוס אברהם קויפמאן ובניו. 72 עמ׳. °8.

קובץ שני נדפס בסאטמאר, דפוס מאיר ליב הירש, תרפ״ח. את הקובץ השני לא

ראיתי. כמעט כל המשתתפים ב„הלבנון" הם מארצות הברית, פרט לר' יצחק קליין, מסאטמאר.

16] ה ב ח ו ר: ירחון לתורה ולכל עניני בחורי הישיבות. מופיע בעזהשי"ת בכל ר"ח. בעריכת והוצאת אברהם יצחק פריעדמאנן. מ.־אויוואר, תרפ"ח—תרפ"ט. °8.

ראיתי: שנה א, תרפ"ח, גליון א, אייר; גליון ב, סיון; גליון ג, תמוז; גליון ד, אב; גליון ה, אלול. שנה ב, תרפ"ט, גליון א, תשרי; חוברת ב, מרחשון; חוב' ג—ד, כסלו—טבת; חוב' ה—ו, שבט—אדר; חוב' ז—ח, ניסן—אייר; חוב' ט—י, תמוז—אב. שנה א: מג עמ'; שנה ב: נח, [3] עמ'. נדפס בעיר דעווא, דפוס מארקאוויטש עט פריעדמאנן.

רוב המשתתפים הם בחורי ישיבה, המפרסמים חידושים קצרים על סוגיות שונות בש"ס. בסוף כל חוברת יש מדור „מהנעשה והנשמע בעולם הישיבות" ובו סקירות קצרות על מצב הישיבות השונות, בטראנסילוואניה על פי רוב, על מספר התלמידים, השיעורים הנלמדים בכל ישיבה וכו'. כל חוברת מתחילה במאמר על עניין אקטואלי הקשור בחיי הישיבות. בגליון ה משנה א (תרפ"ח): „הבדלו מתוך העדה... הזאת" ובו אזהרה לתלמידי הישיבות העניים, שאל להם להלכד ברשת שה„ניאולוגים" טומנים לרגלם בפרסום מודעה שיסדו בית־מדרש לרבנים בעיר מורוש־וואשארהלי ומציעים לבחורי הישיבה תנאי־לימוד נוחים: „וגזרו אומר ליסד בעיר מ.־וואשארהעלי בית חרושת לרבנים תחת הנהלת הרב הרפורמי דשם ושם יקבלו בחורים <תלמודיסטים> חינוך עולמית [כלומר: כללי] ותיאולוגית ויעשו מהם רע־בנים מורה הרעה... ורוצים ללכוד ברשתם בחורים בני עניים שאין להם בהישיבות די־מחסורם, באמרם שיתנו להם כל מחסורם".

גליון א משנה ב (תרפ"ט), מוקדש רובו ככולו למאמרי־פולמוס והתגוננות נגד ר' יוסף שמעון פאללאק מסאטמאר, עורך הירחון „בית ועד לחכמים", שהשיג את גבולם ביסדו בירחונו מדור מיוחד בשם „הישיבה" ונוסף לכך הוא משמיץ את עורכי „הבחור" ב... ציונות (עיין לעיל מס' 10).

17] ה י ש י ב ה: ירחון לכל עניני הישיבה החרדית ולחדושי תורה בהלכה ואגדה. העורכים: משה יהודה פאללאק, משה ליעבסטוק. סאטמאר, תרפ"ט. °8.

שנה א, קובץ [=חוברת] א, מרחשון תרפ"ט — שנה א, קובץ ד, שבט תרפ"ט. לא יצאו יותר מארבע חוברות אלה? חוב' א, 8 עמ', שאר החוברות 12 עמ'. מקובץ ב ואילך מעל לכותרת: סאטמאר־אראדעא.

רוב המשתתפים בירחון (כולל העורכים) הם בחורי־ישיבה. בכל חוברת סקירות על חיי הישיבות השונות, במדינה ומחוצה לה. בחוב' א: על הישיבות באראדעא (גרוסווארדיין) וסאטמאר; מחוץ למדינה: על הישיבות בצירץ, לאדז, פרעשבורג; בחוב' ב: אויבערווישא, קראלי, נ.־שאמקוט; מחוץ למדינה: בודאפעסט, ראאב־דיאר, ירושלים, ווארשא; בחוב' ג: קלוזש, דעש, סעקעלהיד, טאשנאד, מארוואשארהעלי, שאמלוי, קראסנא; מחוץ למדינה: ישיבת הכמי לובלין, טירנא, טעלז; בחוב' ד: פעטראזשעני, סיגעט, אילאנדא; מחוץ למדינה: נירעדיהאז, ראדושיץ, ביאליסטאק.

מגמת הירחון מובאת במאמר בגליון הראשון „עת לטעת" שכותב בין השאר: „לעורר קנאת סופרים וידפיס חדושים בהלכה ואגדה כדי לתת אפשרות להתפתחות הכשרונות של תלמידי הישיבה, כל א' במקצועו". לשם כך הוקדש מדור מיוחד בשם „בית המדרש". יש גם חידות תלמודיות או „חדות הלכותיות" בלשון הירחון בדרך „היכי תמצא".

יש לציין במיוחד את הסגנון החי והשוטף של מרבית המאמרים.

18] ספר המגיד; יופיע לחלקים, בעזרת שוכן שחקים. מאסף דרשות לכל שבתות השנה ודברים בעתם, למועדים, לנשואין, ברית מילה והספד, ולכל מאורעות החיים, דרושים לכל חפציהם בזמניהם. נאסף ונסדר ע"י הרב יצחק קליין נר"ו ראב"ד סאטמאר <רומאניען>. תרפ"ח—תרצ"ו. סאטמאר, דפוס מאיר ליב הירש. °8.

ראיתי: [שנה 1], תרפ"ח, חלק [=חוברת] א—יא; שנה חמישית [צריך לומר: שנייה — עיין להלן], תרפ"ט, חלק א—יא; שנה ששית [שלישית], תר"צ, חלק א—יא; שנה שביעית [רביעית], תרצ"א, חלק א—י; שנה שמינית [חמישית], תרצ"ב, חלק א; שנה תשיעית [ששית], תרצ"ג, חלק ד. לא ראיתי יותר, אך המשיך להופיע עד שנת תרצ"ו לפחות (עיין בספרו של י"י גרינוואלד, לתולדות הריפורמציאן הדתית בגרמניא ובאונגריא, חמ"ד, תש"ח, בביבליוגרפיה של כתבי גרינוואלד, מאת חיים בלאך, בסוף הספר, עמ' 22, רשום מאמר שפורסם ב„המגיד", שנה יא, תרצ"ו).

אולם כפי שנ' בן־מנחם מוסר ב„מספרות ישראל באונגאריה", עמ' 349, הערה 85, המשיך לצאת עד שנת תרצ"ט לפחות.

העורך מונה את שנות ההופעה משנת תרפ"ה, שנה שבה הופיע הירחון „מגד ירחים" בעריכתו של קליין (עיין לעיל, מס' 14). הוא חושב את ה„המגיד" כהמשך ל„מגד ירחים". על חלק מהחוברות רשום באמת „ספר המגיד <מלפנים מגד ירחים>" (על המעטפת של חלק א, שנה שביעית [רביעית], וכן חלק ד, שנה תשיעית [ששית]). מחלק ז של השנה [הראשונה] שינויים בכותרת־המשנה: ספר המגיד, יצא לאור מדי חודש בחדשו, בעזרת צור ישראל וקדושו וכו'.

תוכנו וצורתו של „המגיד" דומה לקודמו „מגד ירחים".

19] קול מחזיקי הדת; ירחון כללי מיועד לכל באי שעריו, בכל ענייני מקצועות הדת הישראלי[!] בכלל ולעניני הקהילות ולכל הדברים הנלוים אליהם בפרט... הלא המה נלקטים ונבחרים ממחזיקי דת ישרים... הקול נשמע מדי חודש בחדשו... ערוכים ומסודרים מאת... דוד הארפענים, מלפנים דומו"צ דק"ק נאסאד וכעת תופס ישיבה פה קלויזענבורג. קלוזש, שנה ראשונה, תמוז—אב, תרפ"ח, חוברת א—ב. דפוס ווייגשטיין את פריעדמאנן. °8.

מלבד החוברת הראשונה ראיתי עוד חוב' ד, כט אלול, שנה ראשונה, תרפ"ח; חוב' ג—ד, טבת—שבט, משנה שנייה, תרפ"ט. על חוב' ד משנה א, במקום ירחון כללי „שבועון כללי" וכו', ותת־כותרת ביידיש: וואכענבלאטט פיר ארטהאדוקסישע[!] אינטערעססענ דער יידישען געמיינדען אין טראנסילוואניען.

כתב עת זה נועד בעיקר להתריע על „ענינים נחוצים הנוגעים לדת תוה"ק... בראותם כבלע את הקודש... לעורר על ידו לבב... היראים את ד'... לגדור גדר

ולעמוד בפרץ והמכשלה הזאת תחת ידיהם... לאפרושא מאיסורא...״ (מתוך המאמר הראשון של החוברת הראשונה). הוא יצא כנספח ל״שערי דעה״ (עיין מס׳ 20). בשתי החוברות האחרונות הופיע בהמשכים ״פוליטון אבן ספיר מר׳ יעקב ספיר״, קטעים מתוך הספר אבן ספיר (ליק־מגנצא, תרכ״ד—תרל״ג).

20] שערי דעה; שואף עזרת רעים יועילו דברים עתיקים הגלות. שערים המצויינים בהלכה ואגדה בכלל, ולהפצת ספרי רבותינו ז״ל בפרט. העורך והמו״ל: דוד הארפענים. קלוזש, תרפ״ח; דעווא, דפוס מארקאוויטש עט פריעדמאנן. °8.

שנה ראשונה, תרפ״ח, מחברת א—ג, תשרי—מרחשון—כסלו; מחברת ד—ו, טבת—שבט—אדר; מחברת ז—ט, ניסן—אייר—סיון. לא ראיתי יותר משלוש חוברות אלו. הפאגינאציה נמשכת לאורך שלוש החוברות: כד, [1] עמ׳.

מטרת כתב־העת זה היה בין השאר להוציא ספרים יקרי מציאות שאינם מצויים בשוק הספרים. העורך ר׳ דוד הארפענים הגה רעיון, שכל החותמים יסייעו בידו על ידי תמיכה כספית, למטרה זו. בהסכמתו של ר׳ אברהם יהושע פריינד, הרב מאינטערדאם ונאסאד, המופיעה בראש חוב׳ א—ג, אנו קוראים: ״וכעת רוצה להדפיס קונטרס לכל חודש בפילפולא דאורייתא אשר עי״ז יוכל להוציא לאור ספרי קדמונים. ומקודם בדעתו להדפיס ס׳ סמ״ק [=ספר מצות קטן] וס׳ המזרחי״. כמעט כל החוברת הראשונה מוקדשת להסביר לקוראים את נחיצותו של רעיון זה. אחר הקדמה ארוכה פונה העורך בשאלון אל הקוראים בשם ״שער העליון — שערי זוהר תורה״, לאמור: ״א) מי האיש אשר לו חפץ ורצון... בחדושי הרמב״ן על כל מס׳ הש״ס; ב) ומי האיש אשר לו חפץ ורצון בהדפסת חדושי הר״ן. ג) בהדפסת ספר המזרחי על פירש״י. ד) בהדפסת ספר משכיל לדוד על פירש״י עה״ת מהר״ר דוד פארדו. ה) בהדפסת ספר באר יצחק על פרש״י על התורה... מהר״ר יצחק הורוויץ אבדק״ק יערסלוב. ו) עוד זאת אדרוש... מי האיש אשר לו ספר הסמ״ק יאבה נא בטובו לכתוב איזה דפוס יש לו, כי ידוע שיש הגהות מתחלפות״. ואכן כעבור כמה שנים, בשנת תרצ״ה, הדפיס ר׳ דוד הארפענים את הסמ״ק [=עמודי גולה], לר׳ יצחק מקורביל, בעיר סאטמאר, על פי דפוס לאדי תקס״ה. קטע מהספר עמודי גולה (עמודים א—מ) צורף לחוב׳ ז—ט.

אם משום שהקוראים לא התייחסו בהבנה לרעיונו של הארפענים ואם משום מיעוט חותמים וגם משתתפים, נפסק, כנראה, כתב־העת עם צאתה של החוברת השלישית. בשלוש החוברות השתתפו בסך הכל, מלבד העורך, בנו יוסף מרדכי הארפענים, ר׳ אשר רובין הרב מראדנא ור׳ מנחם ישעיה הכהן שוואַרץ.

21] האורה; ירחון. מיועד לח״ת בהלכה ואגדה ולשאלות התלמודים [!] הכלליים. עתונה [!] המרכזי של מוסד תומכי־ישיבות האורט׳ בטרנסילבניא. העורך: ארי׳ פריעדמאנן. עומד בבקורת אדמו״ר הגה״צ... יעקב אלימלך פאנעט שליט״א, רב הצעיר דפה... מיסוד: חברה בחורים דישה״ר [=דישיבה הרמה] דפה ע״י משה מרדכי קלערמאן [ו]רפאל מרדכי פריעדמאן. דעעש, תרפ״ט—תר״צ (Tipografia "Someşana"). °8.

ראיתי מספר א, סיון; מס׳ ב, תמוז; מספר ג, אב; מס׳ ד—ה, אלול—תשרי. שנה ב

(תר"צ): מס' ו, מרחשון; מס' ט, שבט. ספירת העמודים נמשכת לאורך השנתיים: נח, [1] עמ'.

מלבד המאמרים, שתכנם הוא חידושי הלכה ואגדה, מופיעות גם שאלות בדרך „היכי תמצא" והידות. בסוף כל חוברת „בתנועת הישיבה", סקירות קצרות על כמה ישיבות בטראנסילוואניה.

22] **האשכול**; מוקדש למדע, לספרות ולכל עניני החיים. יוצא אחת לשבוע בעריכתו של יעקב שמואל. קלוזש (דפוס ווינשטיין עט פריעדמאנן), תר"צ—תרצ"א. °2.

נרשם לפי הכרטיס של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, שעליו רשום: שנה ב, תרצ"א, גליון א—ב. את הגליון עצמו לא ראיתי.

23] **המטיף**; יטיף נופת צופים, ועסיס רמונים, פלגי דבש וחלב יזלו מדליו מדי חודש בחדשו לחדשי השנה. דרושים נחמדים למוצאי דעת ומבקשי אגדה אמיתית. ערוך מאת הרב חננ' יו"ט ליפא גאלדמאנן בן הגאון... האב"ד נייפעסט. שנה ראשונה, תשרי—מרחשון, תרצ"ב, חוברת א. סאטמאר, דפוס מאיר ליב הירש. ח דף. °8.

דרושים שונים באגדה על הימים הנוראים, סוכות ופרשיות השבוע בראשית—לך. כולם מפרי־עטו של העורך. מסופקני אם הופיעה יותר מחוברת זו.

24] **ירחון עמוד התורה**; מיועד לח"ת בפלפול ובאגדה ושו"ת, להלכה ברורה מהרבנים והלומדים די בכל אתר ואתר. תחת השגחת כ"ק אדמו"ר... האבדפ"ה [ר' יעקב אלימלך פאנעט] שליט"א. העורך: ישעי' שוואַרטץ בה"ג המפורסם יעקב משה האבדק"ק קראלי. דעש, תרצ"ב; בעקלאזן, דפוס יוסף אהרן הירש. °8.

ראיתי רק חוברת א, אדר ב, שנה א (תרצ"ב). בראש החוברת: הקדמה מאת „המשתדלים והמוציאים לאור" ובה תכנית כתב־העת ומגמתו: „עמוד התורה ישתדל ליתן מקום לכל שאלה חדשה או ישנה להציעה לפני המון הקוראים... אין ברצוננו להרבות בפלפולים ופשעטליך שונים אשר ילאה הקורא לעיין בסוגי[ות] הש"ס, רק חדושים בדרך קצרה... גם יתן מקום לדברי אגדה בדרך דרוש ובדרך פלפול... יבואו בו לפעמים [חדושי תורה] מאלה החכמים אשר היו לפנינו שכבר נאלצו מאתנו לעולמים".

המשתתפים בגליון שלפנינו: ר' יהושע גרינוואלד, ראש בית דין באונגוואר, ר' יוסף הכהן שוואַרטץ מגרוסווארדיין, ר' מנחם ישכר בעריש שאנצער, דיין בדעש, ר' אפרים ביליצער, דיין בבעטלאן, אי"ש [כנראה ר' ישעיה שוואַרץ, העורך].

החוברת מכילה 8 עמ', מלבד המעטפת.

25] **הלכה למעשה**; קובץ על יד שאלות ותשובות בענינים שונים היוצאים בדינא, חדשים לבקרים ועליהם יוסף כתבי קודש אמרים נעימים המדברים בעניני תורה ויראת שמים מגדולי וגאוני ישראל אשר הם בחיים

חיותם לאורך ימים ושנות עולמים, ומעורר שפתי ישנים, דברי חכמים וצדיקים אשר כבר חלקם בנ"ע [!] בחיים נצחיים... ונלוה אליו קונטרס תולדות גדולי ישראל בלשון המדובר [!] "יידיש דייטש" כדי שיבינו הכל ויתבוננו בגדולת הצדיקים ודרכיהם הישרים... יופיע פעמים בחודש, בראשון ובחמשה עשר... על ידי הרב מו"ה חיים יודא ברוין אב"ד דק"ק איקלאד <בן ההגה"צ אבדק"ק ברעזאוויטץ וחתנא דבי נשיאה... ההגה"צ מו"ה יצחק יחיאל פאנעט החונה בק"ק דעש>. Tipografia "Orient", Dej. °8.

ראיתי שתי חוברות: שנה א (תרצ"ג), מחברת א, ראש חודש תמוז; מחברת ב, טו תמוז. בראש חוב' א "שפתי ישנים", תשובה לעורך בעניין בית־כנסת שבו הרבה ספרים שעומדים ללא שימוש, אם מותר לשבעה טובי העיר לתתם במתנה לתלמיד־חכם עני שילמוד בהם. כן מובאות עוד כמה שאלות בענייני הלכה שונים. "תולדות גדולי ישראל" מכיל ציונים ביוגראפיים ביידיש על ר' מאיר א"ש מאונגוואר. ההמשך של כמעט כל המאמרים ניתן בחוב' ב, שגם שם מסתיימים ב"המשך יבוא", אך מסופקני אם היה המשך לדו־שבועון זה.

26] קבוצי בחורים; ירחון לחד"ת בהלכה ואגדה, ולכל עניני הישיבה החרדות [!]. מלאכת צעירי צאן קדשים בחורי חמד דארצינו, ושאר הארצות הי"ו. בעריכת והוצאת המדפיסים: צבי מאשקאוויטש, המאסף ומו"ל מכ"ע "קובץ מפרשי התורה" על סדר פרשיות התורה, [ו]אברהם יצחק פריעדמאן. מארגרעטען, דפוס "יבנה", תרצ"ג. °8.

שנה א (תרצ"ג), חוב' א, אדר; חוב' ב, ניסן; חוב' ג, אייר; חוב' ד—ה, תמוז—מנחם־אב. שנה ב (תרצ"ד), [חוב' א], ניסן; [חוב' ב], אייר; [חוב ג], תמוז—אב. לא הופיע יותר. מחוב' ג, שנה א מופיע מאשקאוויטש בלבד כעורך.

בראש החוברת הראשונה: "ה,קבוצי בחורים' מיועד להיות כלי מבטא לכל עניני בחורי הישיבות... יביא חידושי תורה בהלכה ואגדה ושו"ת ובדרך חידות וה"ת [=היכי תמצא]... יביא כפעם בפעם הערות תולדות ואגדות, ופתגמים מגדולי ישראל... יודיע מהנעשה ונשמע בחיי הישיבות בכלל ובחיי הבחורים בפרט... ישתדל להרים קרן הישיבות וכבוד הבחורים בכל הענינים הנוגע להישיבות".

ספירת העמודים, מח עמ', נמשכת לאורך כל החוברות, למרות ההפסקה הגדולה שחלה בין חוב' תמוז—אב תרצ"ג לבין חוב' ניסן תרצ"ד.

27] קובץ מפרשי התורה; כשמו כן הוא, קובץ על יד חידושי תורה, פנינים יקרים ופלפולים נעימים, ביאורים ופירושים במקרא והתרגומים ואגדות הש"ס והמדרשים, וגם לרבות הערות וביאורים על פירש"י ז"ל ושאר מפרשי התורה, מרבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל, מאת ראשי אלפי ישראל מרנן ורבנן גאוני וגדולי וחכמי דורינו, וגם מכתי"ק הרבנים הגאונים הצדיקים אשר כבר לקחם ה' מאתנו לעורר שפתי ישנים. כל אלו על סדר פרשיות התורה נערכים ומסודרים. יוצא לאור פעם אחת בחודש... העורך צבי מאשקאוויטש. מארגרעטען <רומאניא>, תרצ"ג. °8.

ראיתי קובץ א—ב, שנה א, תרצ"ג. כח עמ'. לא הופיע יותר.

בראש החוברת הסכמת ר' שמואל זלמן ווינבערגער, רבה של מארגרעטען.

החוב׳ מכילה חידושי תורה, בעיקר בדרך דרוש וחסידות על הפרשיות בראשית—וירא. החידושים לקוחים ברובם מכתבי־עת תורניים שונים, כגון: בית ועד לחכמים, נטעי בחורים, אוהל מועד, אסיפת חכמים, תורה מציון, וילקט יוסף וכן מספרים שונים.

28] ל ק ט ש ש נ ״ ה; עתון ירחי הכולל פלפולים שונים ושפתי ישנים מגדולי רבנן ותלמידיהם, דרושים לכל חפציהם, שאלות ותשובות, הלכות ואגדות, בעזרת יוצר הרים, מפי ת״ח וסופרים. מעל המדינות בו יאמר. נערך ע״י הצעיר שמואל הכהן שווארטץ בהגה״צ מו״ה נפתלי אבדק״ק מאד. סאטו־מארע, דפוס מאיר ליב הירש, תרצ״ד—תש״ד. °8.

הגליון הראשון יצא בחודש סיון תרצ״ד. ראיתי: שנה א (תרצ״ד), גליון א—ד, סיון—אלול, 35 דף; שנה ב (תרצ״ה), גליון א—יב, תשרי—מנחם־אב, עט דף; שנה ג (תרצ״ו), גליון א—יא, תשרי—מנחם־אב, עה דף; שנה ד (תרצ״ז), גליון א—יב; שנה ה (תרצ״ח), גליון א—יב; שנה ו (תרצ״ט), גליון א—[ז]; שנה [ז] (ת״ש), [גליון א—יב]; [שנה] ח (תש״א), [גליון א—יב]; שנה ט (תש״ב), [גליון א—יב]; [שנה] י (תש״ג), [גליון] ח; גליון מרחשון משנה יא (תש״ד), שהוא כנראה האחרון, אצל נ׳ בן־מנחם.

משנה ו (תרצ״ט), [גליון ד], עד שנה ז (ת״ש), גליון ז, שונתה הכותרת, כנראה כתוצאה משלילת הרשיון, ל„ספר ל ק ט ש נ ״ ה״ בו נכלל פלפולים ישנים וגם חדשים, שאלות ותשובות״.

בגליון הראשון הסכמות מר׳ יואל טייטלבוים, רבה של סאטמאר; ר׳ בן ציון וועזל, טארדא; ר׳ שלמה זלמן עהרענרייך, שאמלויא; ר׳ משה דוד טייטלבוים, לאפאש. אין מאמר־פרוגראמאטי לירחון זה. מטרת העורך בהוצאת הירחון היתה פרוזאית ביותר: „ועלה בדעתו להדפיס עלה עם חידושי תורה להפיץ מעיינות התורה חוצה אולי יוכל מזה להמציא לו פרנסת ביתו״ — כותב ר׳ יואל טייטלבוים בהסכמתו.

רוב הגליונות מתחילים ב„שפתי ישנים״, שמטרתו לפרסם חידושי תורה, אם בהלכה ואם באגדה, מאת רבנים (על פי רוב מטראנסילוואניה ומאונגאריה), שכבר שבקו חיים. החידושים לקוחים מכתבי־יד שנשארו אחריהם ושלא פורסמו עדיין.

ירחון זה עמד במשך כל שנות קיומו תחת השפעתו והשראתו הישירה של הרב יואל טייטלבוים מסאטמאר. ברוב הגליונות חידושים, שנרשמו על יסוד הדברים שנאמרו על ידי הרב טייטלבוים, בשעת עריכת ה„שולחן״ או בהזדמנויות אחרות. רובם המכריע של המשתתפים הם רבנים וסתם תלמידי־חכמים. משתתפים מארצות אחרות מעטים מאוד. מזמן לזמן מתפרסמים גם דינים וחשבונות על „הארט־האדאקסישע לאנדעס פערזאמלונג״, שהתכנס מדי פעם בפעם לדון על מצב הקהילות האורתודוכסיות בטראנסילוואניה.

29] ה מ א ס ף; מכ״ע לתורה ולתעודה, לספרות ויהדות, ולחיזוק הדת, וכן לדברים המתרחשים בעולם אשר ראוי לדעת לכל איש ישראל <רב, דיין, מגיד, תורני, ובע״ב> מעדת היראים, בכל מקומות מושבותיהם. יוצא לאור בע״ה פעם אחת בחודש, בעזרת גדולים וחכמים. אראדעא <גרויסווארדיין>, תרצ״ד. °4.

לא ראיתי אלא חוברת אחת: שנה ראשונה (תרצ״ד), גליון ב, חודש טבת. Tip. Isac Friedman, 4 עמ׳. מעל לכותרת: הוספה מיוחדת לשביל ישראל. העורך

אינו נזכר, אך יש לשער שנערך על־ידי ר׳ יוסף הכהן שווארטץ, ששימש מגיד־מישרים בגרוסווארדיין והוציא את „וילקט יוסף" בבאניהאד. זו גם דעתו של נ׳ בן־מנחם, שברשותו נמצא גליון זה.

תוכן הגליון: „למען השבת", דין וחשבון על כנס למען השבת בגרוסווארדיין; סיפור חסידי מר׳ שניאור זלמן מלאדי; „חנוך הילדים", דרוש על נושא זה מאת ר׳ ישראל גאלדמאן, מגיד בגרוסווארדיין; „שיחת חולין של ת״ח", אמרה חסידית מר׳ משה טייטלבוים מאוהלי; „זכרונות מחודש טבת", רבנים ואדמו״רים שהלכו לעולמם בחודש זה; „חדשות בישראל", כרוניקות קצרות מהעולם התורני ברחבי תבל; „יגדיל תורה ויאדיר", מאורעות משפחתיים אצל כמה מרבני ואדמו״רי טראנסילוואניה; „דרך חכמה, מכבוד הרב ... משה חיים לוצטו... <נעתק מספר יקר המציאות הנדפס בשנת תקנ״ט>"; „ארגז מכתבים", תשובות העורך לפונים אליו; מודעה על ספרי ר׳ יוסף שווארטץ.

30] אוצר הדרושים; דרושים נחמדים ונאומים נאים ונעימים ארוכים וקצרים משופרא דשופרי לכל שבתות השנים, מועדים וימים טובים, לכל מאורעות החיים ולכל עת כושר, דרושים לכל חפציהם בזמניהם לרבנים ודרשנים ת״ח ובע״ב, מגידים ומטיפים. יו״ל פעם בחודש ע״י הרב מרדכי גינצבורג מח״ס תפ״מ [=תפארת מרדכי] ג״ח, רב בק״ק הנ״ל [סטראזיניץ] באאמו״ר הגאוה״צ... מהרש״ג [=שלום גרשון]... סטראזיניץ, תשרי תרצ״ז. שנה א, גליון א. סאטו־מארע, דפוס מאיר ליב הירש. °8.

ראיתי גם גליון ב, מרחשון תרצ״ז. גליון א: ח, [1] עמ׳; גליון ב: [1], יח—לב עמ׳. מכיל חידושי אגדה מהעורך ומאביו, ר׳ שלום גרשון גינצבורג.

31] אהל שם; קובץ לתורה, לספרות ולחכמת ישראל. מסודר ע״י בנימין גלזנר. קולוזשור [קלוזנבורג], תש״ב—תש״ד. °8.

בסך הכל יצאו תשעה קבצים. הקובץ הראשון, שתאריך ההקדמה שלו הוא חודש ניסן שנת שב״ת, נקרא „יבנה". מקובץ שני ואילך מופיע השם הכללי „אהל שם" מעל לשם הפרטי של הקובץ. „אהל שם" ב: „אושא", סיון תש״ב; ג—ד: „סורא—נהרדעא", א סליחות תש״ב; ה—ו: „פומבדיתא—מחוזא", ראש חודש אדר שני תש״ג; אחר ארבעה הקבצים הנזכרים יצאו עוד חמשה קבצים בלא שם לוואי: ספריית „אהל שם", [סדרה] 2: חוברת א, סיון—תמוז תש״ג; חוברת ב, אב—אלול, תש״ג; חוברת ג, תשרי—מרחשון תש״ד; חוברת ד, כסלו—טבת תש״ד; חוברת ה, שבט—אדר תש״ד. בסדרה הראשונה מכילה כל חוברת 64 עמ׳, בסדרה השנייה 48 עמ׳. את כל החוברות העמיד לרשותי, ברוב טובו, מר נ׳ בן־מנחם.

פרידברג הכניס עירבוביה ברשמו בבית עקד הספרים שלו את החוברות של „אהל שם". ברצוני להעמיד בהזדמנות זו את הדברים על דיוקם. את החוברת „יבנה" הוא רושם בצורה זו: „יבנה... י״ל ע״י ה״ר שמואל (במקום: בנימין) גלזנר, קלוזנבורג, תש״א (במקום: תש״ב)" (עמ׳ 406, מס׳ 34); „אהל שם... קלוז׳ תש״ה" (עמ׳ 35 מס׳ 824). כפי שהראנו יצאה החוברת האחרונה באדר תש״ד; „אושה... קולוזבר תש״ד" (עמ׳ 58, מס׳ 1379). צריך לומר: תש״ב (אושא ולא אושה).

התחלת הופעתו של כתב־עת זה היתה כשמרבית יהדות פולין הושמדה כבר

ומיעוטה עוד פירפר פירפורי־יאוש לקראת השמדתה הטוטאלית. באונגאריה חיו עוד אז היהודים בשלווה יחסית כאי בתוך ים גועש. הם היו נתונים בין תקווה ליאוש, אך החיים הרוחניים והתרבותיים התנהלו עוד בקושי. כתב־עת זה הוא אחד הגילויים המפליאים של יצירה תרבותית־תורנית בשעה ש„חרב חדה היתה מונחת על צווארם" של יהודי טראנסילוואניה ואונגאריה. ואמנם ר' בנימין גלזנר (אחיו של ר' עקיבא גלזנר, רבה של הקהילה האורתודוכסית בקלווש־קלוזנבורג), כותב במאמרו בחוברת הראשונה „יבנה", „אל הקוראים" כדברים האלה: „חזיון רגיל הוא בעולם הספרותי לאסוף בקבץ מיוחד את המאמרים הספרותיים השונים, שרטוטים וקטעי מחשבות של גדולי הרוח שהופיעו בכתבי־עת, ירחונים ומאספים... ובפרט בתקופה נוראה זו שחושך ואפלה מתוחים על אפקי היהדות ואין לנו שום קשר עם מרכזנו הרוחני. ובשעה זו של משבר־הרוח המזעזע את כל קומת היהדות יש ליחס חשיבות מיוחדה ולהעריך במדה המתאימה את מפעלנו, מפעל גאולת מחשבתנו המקורית ולהעלותה מבית גנזיה". אם כי החוברת הראשונה מכילה באמת רק דברים שלוקחו מכתבי־עת וממאספים שונים, פרט לדבר מקורי אחד, הוא ביקורת על ספר „דור רביעי, ביאור רחב על מסכת חולין, מאת הרב הגאון מוה"ר משה שמואל גלזנר" (אביו של העורך), מפרי עטו של ר' יעקב קליין מקלוזנבורג, הרי החוברות הבאות נזונות כבר יותר ויותר מפרי יצירותיהם של אנשי המקום, כגון: ר' יעקב קליין על פסקא בתלמוד בבלי, שבת, דף ל, א (אושא, עמ' 54); „תפקידי המדע היהדות ודרכי חקירתה" (סורא—נהרדעא, 41; פומבדיתא—מחוזא, 51); „בקרת ספרים" (פומבדיתא—מחוזא, 61); „פטפוטי אורייתא" (סדרה ב, חוב' א, 29); „רשימות מתוך הערותי לסדור שלנו" (שם עמ' 31, המשך בחוב' הבאה עמ' 33); „הציונות והתרבות העברית והדת" (סדרה ב, חוב' ג, 9; חוב' ד, 27; חוב' ה, 10); אהרן דוד בראון מקלוזנבורג: „הישוב בבנינו" (אושא, 46); יהודה ליב פליישר מטמשוואר: „בינה במקרא" (שם, 58), „אגדות עם על אודות ר' אברהם אבן־עזרא" (פומבדיתא—מחוזא, 27); ישראל נח בריסק מקלוזנבורג: „רעיון השלום בתורה" (סורא—נהרדעא, 18); ד"ר יצחק אייזיק ווייס מאונגוואר: „לשאלת החינוך הדתי" (שם, 22; סדרה ב, חוב' א, 26), „הארטהדקסי' הרשמית אחרי שבעים ושלש שנים" (סדרה ב, חוב' ד, 40; חוב' ה, 29); פרופ' משה מנהים, דברצן: „הוראת השפות הזרות בבתי ספר התיכוניים" (סורא—נהרדעא, 25); ד"ר שלמה בקוני: „החנוך העברי במונקץ'" (פומבדיתא—מחוזא, 17), „השאלה העיקרית של הספרות העברית החדשה" (סדרה ב, חוב' א, עמ' 12); ד"ר משה שויגר מסובודקה: „הקשר הפנימי של שלש הרגלים" (שם, 1); הרב יעקב סניידערס מקישקערעש: „תורת חיים", על קיום המצות אצל החלוצים ובוני היישוב החדש (שם, 28; חוב' ב, 13); יהודה רעזמיווטש מגרוסווארדיין: „לדמותו הרוחנית של בעל 'החתם סופר'" (שם, 33; חוב' ג, 11; חוב' ד, 17; חוב' ה, 21); מאיר הרשקוביץ מבודפשט: „אתה בחרתנו" (סדרה ב, חוב' ג, 6); הרב יחזקאל יעקב דושינסקיא: „הערות למאמר 'ארבעה ראשי תיבות'" [של הרב ישעיהו זלוטניק בחוב' ב] (סדרה ב חוב' ג, 34); חיים צבי גרוסמן ממישקולץ: „חשיבותו של חנוך הנערות" (שם, 42); שלמה ליב מושקוביץ ממונקץ': „שנאת חנם, פרק מתולדות ריב הציונים והחסידים במונקץ'" (שם חוב' ב, 13); צפני' [עיין להלן]: „ויהי בנסוע" (שם חוב' ה, 4); יצחק גולדשטיין: „במחנה העבודה" (חוב' ה), ועוד.

מן הדין יהיה להתעכב במקצת על החוברת האחרונה מכתב־עת זה, חוב' ה,

שבט—אדר תש"ד. חוברת זו יצאה לאור בחודש העגום והטראגי ליהודי אונגאריה, שבו כבשו הקלגסים הנאציים את אונגאריה (19 במרס 1944). חדשים מעטים בלבד לאחר הכיבוש הקיץ הקץ גם על יהודי טראנסילוואניה ואונגאריה וגם עליהם עלה הכורת והושמדו במהירות גדולה באופן האכזרי ביותר, זמן קצר קודם שהצבא הרוסי כבש את המקום. בעייה טראגית ביותר משתקפת מחוברת זו. במאמר אחד בשם „ויהי בנסוע" שפורסם על ידי „גאון מפורסם במדינתנו הרוצה בעילום שמו" — כעדותו של העורך בהערתו למאמר זה — החותם בשם צפני' מתעוררת בעייה טראגית ומזעזעת לאמור: „בבית ישראל ראיתי שערורי', בעת אשר עננים כבדים מכסים את האופק האירופאי; במשך הימים האחרונים שמועה עברה במחנה ישראל, חלק גדול ממנהיגנו הרוחניים מתכוננים לעזוב את משמרתם ולעלות אל ארץ־הקדושה על ידי השתדלותם לקבל סרטיפיקאטים <רשיון־כניסה> באמצעות הסתדרות־לאומיים <ציונים> או הסתדרות־דתיים <מזרחי, אגודת־ישראל>. ובכן אמרתי... לפנות מעל במה ישראלית זו... בדברים היוצאים מן הלב דואג וחרד... בלי כחל ושרק, לתת ביטוי להשאלה הגדולה המנקרת במוח עמנו המפרפר בחבליו במצב השעבוד היוצא מגדר הרגיל — היתכן?! מתעוררת השאלה על שתי פנים: א) לעזוב את משמרתם דפה. ב) לעלות לארצנו הקדושה". ביחס לשאלה הראשונה כותב הרב האלמוני בין השאר: „השעה הזאת שעה רצינית הנה, שעה מכרעת בחיי עם ישראל, ואינה סובלת לא אמתלאות ולא השליות ריקות, ואף לא חצאי מלים, אלא... תשובה ברורה ומבררת... אכן עת הגיע למנהיגינו שעת הכושר שיש לאל ידם להראות את התמסרותם לגבי העם, ושיתברר על ידי זה למפרע כי ראויים היו הם לכל אלו הטובות שנתנו על ידם, לעת כזאת ימלטו על נפשם כאלו לא הי' להם שום התקשרות או התחייבות מול שדרות הרחבות של העם?... תפקידו של קברניט ספינת ישראל לנפוח רוח חיים בעצמות היבשות של בית ישראל... וצריך לתת להם עדוד ונוחם. ונהפוך הוא... זהו ממש כמו הקברניט שיעזוב את הספינה בעת הצורך הגדול. ירא ה' וישפוט!".

עוד יותר מזעזע הוא החלק השני של המאמר כשבעל המאמר בא להשיב על שאלתו השנייה, ביחס לעלייתם ארצה של אותם המנהיגים שכל ימי חייהם לחמו בתנועה הלאומית וביישוב בארץ־ישראל. בדבריו יש משום „על חטא" וגם את עצמו אין הוא מוציא מן הכלל: „כל ההסתדריות הן לאומיות או דתיות אשר רצו להמשיך אותנו לאיזה עבודה משותפה בנוגע לארצנו הקדושה, מצאו אותנו מזוייני איש חרבו על ירכו ללחום כנגדם: לאיסורים המבוארים להדי' בתורתנו הקדושה מצאנו איזה אופן להתיר לצורך שעה או לפרנסת הכלל... לאיסור רבית... מצאנו תקנה בהיתר עיסקא, לאיסור חמץ... יש תקנה למכור לנכרי. אף לאיסור שבת החמורה מכל... [יש] תקנה ע"י שטר־מכירה... רק לעלובה אחת לא מצאו תקנה: ציון היא דורש אין לה, אלא אדרבה, במקום שרוב הראשונים סוברים שיש מצות עשה מן התורה אף בזמן הזה בישוב ארץ ישראל, חתרנו וחפשנו למצוא איזה חומרא או איסור לזה... מצאנו בספר אגדה אחת [!] של אחרון... שאין לבנות יסוד על זה... תוצאות שיטה זו היתה כי רבים מעמנו אשר רצו לחונן את עפר ארץ הקדושה לוכחים עפר אוקריינא הי"ד... ועתה כאשר רואים איזה ממייסדי שיטה זו כי גם עליהם יעבור הכוס, הרכישו להם סרטיפיקאטים... עתה תצלצל באזניהם דברי הגמרא ב"ק צ"ב, בירא דשתית מני' מיא לא תשדי בי' קלא, באופן מהופך: בירא דשדית בי' קלא לא תשתי מני' מיא!". הוא מסיים את וידויו ותוכחתו במלים

הנוקבות: „חוו דעתכם, הגעו בעצמכם, והשיבו תשובה מלאה המתיישבת על הלב, תשובת אמת לאמתה!".

בגליון זה (עמ' 7) יש גם כתבה מאת יצחק גולדשטיין מברזנה „במחנה העבודה", על חיי היהודים במחנה־עבודה מסויים באונגאריה, שבו הם עובדים עבודות־כפייה.

32] **הליכות עולם**; קובץ לדעות גדולי זמננו רבנן ותלמידיהון בענינים העומדים על הפרק בש"ס, במקרא ובמשנה, בתפלה ופיוטים ודיבורים נאותים במוסר ובמדות, ומנהגים ותולדות גדולי ישראל. יו"ל ע"י: יוסף מרדכי ווידמאן [ו]יודא ליב ווידמאן בלאאמו"ר מוהרנ"י ... גראסווארדיין, דפוס בנימין זאב רובינשטיין (תש"ג). מעטפת, טז עמ'. 8°.

נראה שלא יצאה אלא חוברת זו.

בהסכמתו של ר' משה אהרן הכהן [קרויס], רבה של באניא, לאחר שהוא משבח את העורך, יודא לייב ווידמאן, „אשר עיני ראו שקידתו הגדולה בתורה גם בהיותו כאן בגדוד העבודה" (כלומר עבודת־כפייה אצל האונגארים), הוא מעיר, ש„לדעתי יותר ראוי ליחד הקובץ לברר שאלות העומדות על הפרק. ואזכיר א' מהרבה", אם מותר ליהודי להתגייס מרצונו הטוב לעבודה בתוך העיר ויהיה באפשרותו לאכול כשר, אך יצטרך לחלל שבת, ולעומת זאת אם יחכה בחיבוק ידיים עד לגיוסו בעל כרחו, שאין ספק שבוא יבוא, יש סכנה שיוציאו אותו מחוץ לגבולות המדינה, לסביבת החזית, ומלבד שיאלץ כמובן לאכול מאכלות אסורות ולחלל את השבת, יש סכנה ממשית של קיפוח־חיים. הרב קרויס אינו נושא ונותן כאן בעניין זה מבחינת ההלכה. הוא מסיים „והארכתי להתיר".

שאלה אחרת, שגם בה יש מאותות הזמן ההוא, מעלה ר' יצחק יעקב ווייס, אחד מדייני גרוסווארדיין, „אם חייבים אנשי עיר שאין בה ד' מינים ליסע קודם יו"ט לעיר אחרת, ששם ישנם. כפי הנודע אין אתרוגים במדינה רק מיעוטא דמיעוטא".

שאר המאמרים דנים על כמה סוגיות בש"ס מפרי עטם של כמה מרבני טראנסילוואניה.

מפתח העתונים

אגם מים 5
אהל יצחק 6
אהל שם 31
אוצר הדרושים 30
אוצר החיים 13
האורה 21
אושא, עיין: אהל שם
אפריון 12
האשכול 22
הבחור 16
בית ועד לחכמים (גרוסווארדיין) 2
בית ועד לחכמים (סאטמאר) 10
דגל התורה 11
הליכות עולם 32
הלכה למעשה 25
ועד חכמים 7
יבנה, עיין: אהל שם
הישיבה 17
כנסת חכמים 8
הלבנון 15
לקט שנה, עיין: לקט ששנ"ה
לקט ששנ"ה 28
המאסף 29
מגד ירחים (סיגעט) 4
מגד ירחים (סאטמאר) 14
המגיד 18
המטיף 23
סורא—נהרדעא, עיין: אהל שם
עמוד התורה 24
פומבדיתא—מחוזא, עיין: אהל שם
קבוצי אפרים 9

קבוצי בחורים 26
קובץ מפרשי התורה 27
קול מחזיקי הדת 19
שערי דעה 20
שערי ציון 3
התור 1

מפתח העורכים

איש־שלום, משה אליהו, עיין: פרידמאן, משה אליהו
ברודא, ישראל 3
ברוין, חיים יהודה 25
גאלדמאנן, חנניה יום טוב ליפא 23
גינצבורג, מרדכי 30
גינצלער, אברהם 1
גלאנצר, אברהם מאיר 5
גלזנר, בנימין 31
הארפענים, דוד 19, 20
וידמאנן, יהודה ליב 32
וידמאנן, יחזקאל 11
וידמאן, יוסף מרדכי 32
וייס, יוסף חיים הכהן 14
וייסבלום, אליעזר ליפא 15
לאנדעסבערג, לייב 2
ליעבסטוק, משה 17
לנדא, אפרים 9
מאשקאוויטש, צבי 11, 26, 27
מיללער, שמואל 12
עהרענפעלד, שמעון 3
עהרענרייך, חיים יהודה 13
פאללאק, יוסף שמעון 10
פאללאק, משה יהודה 17
פרידמאן, משה אליהו 1
פריעדלאנדער, אלימלך 8
פריעדמאנן, אברהם יצחק 16
פריעדמאנן, אריה 21
ציטראן, צבי דב 7
קליין, יצחק 6, 14, 18
קליין, שלמה 4
שוארטץ, יוסף הכהן 29
שוארטץ, ישעיהו 24
שוארטץ, שמואל הכהן 28
שמואל, יעקב 22

מקומות ההופעה והדפוס

(מקומות שמחוץ לטראנסילואניה לא נכללו כאן)

אויבער וישא: Felsövisó, Vişeul de Sus 11
בארגאפרונד: Borgoprund 8
בעקלעאן: Bethlen, Beclean 24
גראסוארדיין, אראדעא: Nagyvárad, Oradea Mare 2, 17, 29, 32
דעוא: Deva 13, 16, 20
דעש: Dès, Dej 21, 24, 25
מ.־אויוואר: Marosujvár, Uioara 16
מארגיטא, מארגרעטן: Marghita 11, 26, 27
סאטמאר, סאטומארע: Szatmárnèmeti, Satu Mare 6, 10, 14, 15, 17, 18, 23, 28, 30
סיגעט, מ.־סיגעט: Máramarossziget, Sighetul Marmatie 1, 3, 4, 5, 7, 15
סעאיני, ס.־וואראהל: Szinérváralja, Seini 6, 8, 9, 10, 12, 13
קלוזש, קלויזענבורג: Kolozsvár, Cluj 19, 22, 31
שאמלויא: Szilágysomlyo, Şimleul Silvaniei 6

„פליטת סופרים" עם „שפה לנאמנים"

מתוך תיק המערכת

מאת

יצחק רפאל

במאמרי „פרקים בתולדות העתונות העברית" (ראשונים ואחרונים, תל־אביב תשי"ז) תיארתי את מאסף זה שיצא בעריכתו של הרב יהושע העשיל הלוי לוין (עמ' 342—346). בשמו של עורך זה קשורים מאורעות וזכרונות רבים של המאה הקודמת. אישיותו המעניינת ורבת־הגונים חרגה ממסגרת רגילה ומקובלת של רב גאון, גדול בתורה. נפשו התוססת והשופעת חיים לא ידעה מנוח ולא מצאה סיפוק במוסדות הקיימים. מתוך שאיפותיו לגדולות ראה הכרח בשינויים יסודיים וראדי־קאליים בסדרי החיים הנהוגים בציבור התורני. לבו היה מלא רעיונות נשגבים, שנולדו אולי קודם זמנם. למרות גדלותו בתורה והתמדתו בלימודה ידע גם על המתהווה בעולם החיצוני. אף על פי שהתעסק בחיבור ספרים תורניים כבדי־משקל [1] היו נהירים לו גם שבילי הספרות החדשה. לעיניו ריחפה דמות אידיאלית של רב בישראל בעל סמכות והשפעה. כאן היסוד העיקרי לביקרתו החריפה על תכנית הלימודים בישיבת וולוז'ין וכאן הסיבה למלחמתו העזה בשני ראשי הישיבה המהוללים, הגאונים רבי אליעזר יצחק והנצי"ב, לאחר שגם הוא היה בין המועמדים למשרה זו כחתנו של רבי אליהו זלמן, בנו של רבי יצחק מוולוז'ין [2].

כבר בשנת תר"ז, בעודנו צעיר לימים (נולד ח"י בתמוז תקע"ח), עלה בדעתו לייסד ולהוציא לאור מאסף רבני־תורני. לשם כך בא בדברים עם גדולי הדור, שהתייחסו לתכניותיו באימון ובאהדה, כי כבר אז ידעוהו כגדול בתורה. רבים עודדוהו והדרי־כוהו בעצות ובהוראות. הגאון רבי יצחק, בנו של רבי חיים מוולוז'ין, כתב אליו דברי ברכה לשמע תכניתו — ועדיין לא היה אז חתן בנו. רבי שלמה איגר מפוזנא צירף לדברי הברכה גם עצות מעשיות ובדרך של ענווה, כמסורת בית אבא רבי עקיבא איגר, כתב: „ואולם אשר אמר מעלתו לבקש ממני ליעצו מה לעשות עוד בדבר, בלעדי שאינני יודע מה מצא בי כי נתנני ליועץ, הנה אינני יודע את אשר כבר עשה בזה, ואין אדע להוסיף דעת ועצה. הכי יש כבר פרענומעראנטין בטוחים אשר יספיקו להדפסה כזו. הלא זה העיקר לפרסם במודעה את אשר בלבבו לעשות ושכל מי אשר נשאו לבבו לקחת העלים נגד תשלום כך וכך יכתוב ידו לה' בעיר פלונית אצל פלוני" וכו'. גם רבי יצחק אלחנן, שישב אז בנישוויעז הבטיח ליתן ידו למיודעו הצעיר, שראה בו עדיין טל־ילדות, אך „גם אז שם אותיותיו אותות כי ישגה וכי יגדל בתורה בישראל" ושלח לו שני קונטרסים של שאלות ותשובות לפירסום במאסף.

1. רשימת ספריו במאמרו של מ"י ברדיטשבסקי ב„האסיף", שנה ג, עמוד 234.
2. עיין בזכרונותיו של ש"ל ציטרון „מלחמת הדינאסטיות בישיבת וולוז'ין" ב„רשומות", כרך א, עמ' 123—135.

בינתיים חלו שינויים בחייו הפרטיים של רבי יהושע העשיל. הוא עזב את ווילנא עיר מולדתו ולימודיו ועבר לוולוז'ין, בה נכנס בריב קשה וחמור עם ראשי הישיבה. גם כאן, למרות עסקיו המרובים שהטרידוהו, לא וויתר על תכניותיו הספרותיות. ב„המגיד", שנה ג (תרי"ט), גליון לה, אנו קוראים מודעה על הכנות להוצאת המאסף „פליטת סופרים". גם אז נענו לקריאתו ולהזמנתו רבים מגדולי הדור וביניהם רבי שלמה קלוגר מברודי, רבי מאיר ליבוש מלבי"ם ועורך „שומר ציון הנאמן", רבי יעקב יוקב עטטלינגער מאלטונה. ההכנות נמשכו למעלה מן המידה. הוצאת המאסף התעכבה עד שנת תרכ"ג, בה הופיעה החוברת הראשונה, שלדאבון לב העורך ולצערם של שוחרי התורה, היתה גם האחרונה.

המאסף מתחלק לשני חלקים:

א. פליטת סופרים מגאונים אדירים. וגדולי המורים. בכל הערים. אמרות טהורות. לדעת ולהורות. לשעה ולדורות. מכתבי יד חדשים גם ישנים. מדורות שלפנים. ומזמננו מגדולי הרבנים;

ב. שפה לנאמנים משמיע חדשות. רב פעלים מקבצאל. בתורה וחכמה ויראת אל. לרומם קרן ישראל. מכתבי יד קדש מדורות שלפנינו. ומגדולי ישראל וחכמי זמננו.

בדברי ההקדמה „הפותח שער", מברר העורך את תפקידי מאספו ומתנצל על האיחור בהוצאה. בין השאר הוא מספר, כי „לא היה בידי עתותי להקדישם לזה מסבות שונות" ובינתיים „התעורר מאהבינו תפארת ישראל שי', המתחזק ע"ד אמת ואמונה, ויוציא לאור עלי ה ת ב ו נ ה. וכעת נשבת הדפסתו וחדל מלצאת עוד. ובמו פיו ובמכתביו קרא אלי לאמר: קום עשה כי עליך המצוה לגמור. וירא ראשית לי. והוא יהי' לי מעיר לעזור".

העורך לא הסתפק בהקדמתו הקצרה והקדיש מאמר פרוגראמאטי מיוחד בשם „דבר אמת וענוה צדק", אשר „יכלכל תכלית יסוד החוברות פליטת סופרים". במאמר זה הוא מברר את דרך לימודו ושיטתו בהוראה וקובע, כי שם חוק לעצמו: „לקבל רק חקירות וספיקות אשר יסודתן בהררי התלמוד והפוסקים — — — ורק ראיה ברורה מש"ס מפורשה יהיה תוכן התשובה — כי אמנם החריפות נקל לשגיאה, כמ"ש אגב חורפי' לא עיין בה (עירובין צ, א; בבא בתרא קטז, ב) ולפום חורפא שבשתא (בבא מציעא צו, ב)". לאחר בירורים מקיפים, אגב שילוב דברי תורה נאים על תוכנן של החוברות, הוא פונה למשתתפים החכמים „שיזהרו בדבריהם שיהי' בלשון נקיה וקלה ולא להאריך עד אשר יקוץ בהם הקורא ויאמר, כמה ארכן הוא זה', ותורתו כמפולש', כי החכם יענה דעת ומלים לא יועיל". לאחר כל אלה שוב „פתיחה" נמלצת, המסיימת בהזמנה לכל „אשר נתן לו ה' לב לדעת, להוציא לאור משפטי התורה ולשאוב ממעין התלמוד הקדוש לבאר כל סתום בדת ודין", שיבוא להשתתף במאסף ו„כעל כנפי נשרים ינשאו דבריהם ב פ ל י ט ת ס ו פ ר י ם יעופו בקצה תבל להורות לכל ישראל".

החלק העניני מתחיל בביאור מקיף של הדין הראשון בשולחן ערוך אורח חיים. אחריו באה תשובה ארוכה מאת הגאון רבי חיים מוולוז'ין לרבן של קהילות אה"ו, רבי נח חיים צבי, מחבר הספרים „עצי ארזים", „עצי אלמוגים" ו„מעין החכמה" בתוספת העורך. בסוף החוברת באות שלוש שאלות, הלכה למעשה, לגדולי ישראל, האחת מאת אחד מרבני ווילנא ב„מילי דפיסחא", השנייה מאת גדול אחד מקובנה

בעניין אתרוג והשלישית מאת רבה של זסלאב אשר בוולין בעניין ה„פאבריקעס מעשיית צוקער ממין לפת שקורין בעריקעס".

בראש הקונטרס „שפה לנאמנים", המצורף לחוברת, באים מכתבי הרבנים על החוברת „פליטת סופרים" שנזכרו לעיל. מעניינת כאן הערתו של העורך בדבר התוארים הנהוגים, בה נאמר: „אשר אמנם אין בידינו פלס ומאזני משפט לשקול כל איש ע"פ מדותיו ומעלותיו, ולחזי טיבעה דמאן סגי בעלמא, על כן צויתי על המסדר לתאר אך בשם הרב וכו', וע"פ המשרה אשר עליו, רב בעיר או במדינה, מו"צ, מגיד מישרים וכאלה. אך ביען כי כל מגמת לבבי לכבד יראי ה' וגדולי תורה איש לפי מהללו... זאת העצה היעוצה, כי את אשר יבואו דברי גדולי הדור בשו"ת וכי"ב אשר כתבו רצוא ושוב אחד לאחד כן יודפסו לא יגרע דבר גם מהתוארים, אך את הרבנים הגדולים במיתתם ז"ל, אשר המה בעלמא דקשוט, המה יתארו כפי דפקיע שמייהו, ולפניהם חנף לא יבוא. ונקיתי מפשע רב".

בין הדברים האקטואליים מפרסם הרב יעקב בריט המכונה קאוונער, מרבני ווילנא וראש ישיבתה, שהיה גם חבר אסיפת־הרבנים בעיר המלוכה, את מכתב התודה והברכה ששלח בשם קהילת ווילנא לממשלת רוסיה ליום מלאות אלף שנה לקיום המדינה האדירה. במכתבו לעורך מספר הרב בריט על נסיעתו לפטרבורג ועל השתתפותו בחגיגה המלכותית. כמו כן נתרפסם כאן מכתבו של הרב אלעזר הלוי איש הורוויץ מווינה להרב לוי יצחק פרענקיל, מ"ץ לעדתו בעיר בוקארעשט, על הריב שפרץ שם בעניין שחיטה בימי כהונתו של הרב המלבי"ם כרב הקהילה.

בחוברת בא מאמר „הבן במקרא" מאת רבי דוד טעביל ממינסק, ביאור מקיף על הפסוק „ויכתבם שמעיה בן־נתנאל הסופר" וגו', שבדברי הימים־א כד, ו, ומכתבו של רבי צבי הירש חיות מזאלקווא משנת תר"ז, המחזק את ידי העורך להוציא מאסף לחכמת ישראל ולאחר שהוא מביא דוגמא מדברי חז"ל הוא מסיים ואומר: „ואם חז"ל התירו סמוכות כאלה גם אנו רשאין לסמוך ענינים דומה בדומה להרחיב ולהשלים חכמת התורה מכל צד ועבר, כאשר יאות לנו בחוק דרכי הביקור".

החוברת עטופה במעטפה צבעונית, שהמערכת מבקשת לשמור עליה כדי להכניס לתוכה גם את החוברות הבאות. על המעטפה מדובר עוד על הפצת המאסף בצירוף הבטחה לעוזרים ולסוכנים, ששמם יזכר בחוברת „שפה לנאמנים". כמו־כן מובא מכתב מאת רבי ישראל מסלאנט על הצורך בהפצת המאסף. מכיון שבוולוז'ין לא היה בית דואר נתבקשו כל הפונים למערכת לכתוב לפי כתובתו לווילנא או לאושמיאנא שבפלך ווילנא. בשולי המעטפה מפורט תוכן העניינים של החוברת השנייה, שתופיע בקרוב. אולם החוברת השנייה לא זכתה לראות את אור הדפוס.

ואמנם בספרייתו של מו"ח הרב י"ל הכהן מימון מצאתי בין כתבי־היד תיק המערכת המכיל חלק ניכר מן החוברת השנייה וכן חומר נוסף בכתב־יד המחברים ובהעתקות. תיק זה הגיע להרב מימון מידי ר' מיכל רבינוביץ ז"ל (עיין: סיני, כרך ד [תרצ"ט], עמוד ריה). החוברת השנייה היתה צריכה להופיע בשנת „ומשמה אקבצם" (תרכ"ד), אולם „פרעות ותלאות רבות הקיפוהו מכל צד ומלאכת הקודש נשבתה" (במכתב אחי העורך, רבי שמואל הלוי לוין, בראש המחברת של רבי יהושע העשיל „דבר בעתו", ווילנא תרל"ח). כפי שמספר ר' משה זלמן אהרונסון מקובנה, במאמרו המתפרסם כאן, סירבו השלטונות להוציא רשיון לחוברת השנייה. בכל אופן נראה בהפסקת ההוצאה של המאסף, שהעורך התכונן לה במרץ ובהתלהבות, נסיון

סליטת סופרים בכתב־יד (עיין עמ' 328)

[330]

נוסף מן הנסיונות הרבים שלא הצליחו בחייו הסוערים ועשירי המעש של רבי יהושע העשיל הלוי לוין. יש עניין רב בפירסום החומר העשיר מתוך „תיק המערכת" הגנוז.

השלמה לחוברת הראשונה

במדור זה יובא החומר שנועד לחוברת הראשונה, אלא שברגע האחרון הושמט כנראה מחוסר מקום. כדי ליתן דברים שלימים נביא את המאמרים הארוכים בבת אחת, אם כי העורך תיכנן לפרסמם בהמשכים.

א[1]

ג) והנה מ"ש במנחות שם (צט, ב), א"ר יוחנן משום רשב"י אפילו לא קרא אדם אלא קריאת שמע שחרית וערבית קיים לא ימוש וגו', יפורש גם כן בחיבור יום ללילה ולילה ליום, ורשב"י לשיטתו דא' בברכות (ח, ב) תני רשב"י אומר פעמים שאדם קורא קריאת שמע שני פעמים בלילה, א' קודם שיעלה עמוד השחר כו' ויוצא בהן ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה כו', לעולם לילא הוא כו', וע' מה שכתב הרא"ש בפי' וש"פ, אם כן יכול גם בקריאת שמע לחבר לילה ליום בדיעבד, וכן בערב יסבור כמאן דס"ל בברכות (ב, ב) דזמן ק"ש הוא קודם צאת הכוכבים, כיון דס"ל לרשב"י הסברא כיון דאיכא אינשי דגנו בההיא שעתא (שם ט, א) ה"נ קודם הערב.

ובזה יבואר לן בנדרים (ח, א) א"ר גידל אמר רב, האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו נדר גדול נדר לאלהי ישראל. ופריך והלא מושבע ועומד הוא (דכתיב והגית בו יומם ולילה, הרא"ש) ומשני הא קמ"ל כיון דאי בעי פטר נפשי' בק"ש שחרית וערבית, ע"כ. והנה רבים תמהו על לישנא דאמר א ש כ י ם ואשנה, ולפי מה שכתבתי ניחא, דכיון דלצאת ידי הגיית יומם ולילה צריך להיות דוקא בחיבור יום ללילה ולילה ליום, על כן אמר א ש כ י ם דהכוונה קודם היום קצת [כמ"ש רש"י בסוכה (נב, א) ד"ה נקדים, נשכים בהשכמה קודם היום, השכמה קרי קדמותא בש"ס, וע' בבא מציעא (ל, ב) דהוי חזי לה בקדמיתא ובמחשכתא, פרש"י בקדמיתא לפני עלות השחר] לחבר לילה ליום ורב לשיטתו עבד עובדא בברכות (יד, ב) דא"ר חייא בר אשי זימנין סגיאין הוה קאימנא קמי' דרב ומקדים ומשי ידי' ומברך ומתני לן פרקין ומנח תפילין והדר קרי קריאת שמע, ומסקינן שם בדלא מטא זמן קריאת שמע, והיינו שהקדים למיתני קודם זמן קריאת שמע, כדי לחבר לילה ליום כנ"ל (וע' ברכות ה, ב על תפלתי שתהא סמוך למיטתי, פרש"י שם ושלא לעסוק בתורה כו', ע"ש, והתוס' הקשה שם מרב דהכא, ולפמ"ש רב לשיטתו א"ש).

ד) וכן נראה מ"ש בברכות (ח, א) א"ל לר' יוחנן איכא סבי' בבבל תמה, כיון דאמרי לי' מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, א"ל היינו דאהנו להו, כדאמר ר' יהושע בן לוי קדימו וחשיכו ועיילי לבי כנישתא כי היכי דתוריכו חיי' ע"כ, הכוונה גם כן מקדמי קודם היום ומחשכי בלילה [כמ"ש לעיל (אות ג) פרש"י בבבא מציעא (ל, ב) דהוי חזי לה בקדמיתא ובמחשכתא, בקדמיתא לפני עלות השחר, ובמחשכתא שחשכה ערבית ע"כ] והיינו לחבר יום ללילה ולילה ליום. ור' יוחנן לשיטתו דס"ל במנחות (צט, א) דבפ"א שחרית ובפ"א ערבית קיים לא ימוש וגו', וכמ"ש ר' יוחנן גופא בירושלמי יומא (פ"א הל"א) דבחיבור

1. בחוברת המודפסת במדור „פליטת סופרים", דף ה, התחיל העורך בהדפסת מאמר־הסבר על הדין הראשון בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן א, סעיף א: יתגבר כארי וכו'. משסיים שני פרקים הפסיק וציין „ההמשך מזה יבוא". בכתב־היד של החוברת הראשונה באים ארבעה פרקים נוספים.

דוקא, כמ"ש לעיל, וכן ריב"ל אזיל לשיטתו כמבואר במדרש תהלים (הביאו הש"ך ביורה דעה סי' רמו סק"א), דס"ל דבפ"א שחרית ובפ"א ערבית קיים והגית בו יומם ולילה, והארכתי בזה לקמן, והיינו בחיבור יום ולילה כנ"ל, לכן אמר קדימו וחשיכו וכמ"ש [ומ"ש מקדמי ומחשכי לבי כנישתא, ולא אמר לבי מדרשא, אין לומר דרצו לחבר יום ולילה בתפלה וכמ"ש השל"ה לחבר יום ולילה בתורה או בתפלה (ובע"כ צריך לומר בשאר תפלות אבל תפלת שמו"ע מצותה בנץ החמה), ור' יוחנן א' היינו דאהני להו, לשיטתו דס"ל במגילה (כז, א) בית הגדול מקום שמגדלין בו תפלה, ולדידי' בהמ"ד מותר לעשות בהכ"נ, וכמ"ש ר"י בברכות (כא, א) ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו (וע' ירושלמי ברכות פ"א הל"א, א"ר יוחנן אמר על גרמי' כו'. ואפי' לתפלה אנו מפסיקין כו', ר"י כדעתי' דאמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו, ע"ש, והארכתי במקום אחר) דהא ריב"ל גם כן אמר קדימו וחשיכו ועיילו לבי כנישתא, והא איהו פליג על ר"י במגילה (שם) וס"ל בית הגדול מקום שמגדלין בו תורה. ובהכנ"ס מותר לעשות בהמ"ד, ע"ש, אבל הכוונה בי כנישתא גם כן ללמוד תורה מקודם, ואחר כך היו עומדין בתפלה מתוך ד"ת, וכן אמרו בברכות (ד, ב) נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא ק"ש ומתפלל, וע' ירושלמי ברכות פ"ה הל"א, א"ר יוחנן ברית כרותה היא, היגע תלמודו בבית הכנסת לא במהרה הוא משכח ע"ש, ועמ"ש לקמן בזה].

ואפשר מ"ש ר' אלעזר בתר צלותי' (ברכות טז, ב) ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך, ע"כ, אמר ג"כ ונשכים קודם היום כמ"ש לעיל, והיינו ג"כ לחבר לילה ליום [ועמ"ש לקמן להוכיח דר"א ס"ל כר' יוסי במנחות דתמיד בהפסק משמע, ויוצאין לדידי' בפ"א שחרית וערבית ובחיבור לילה ויום] והתפלל שיעמוד בבוקר לעבודת בוראו, וכמ"ש הש"ע יתגבר כארי וכו' שיהא הוא מעורר השחר, והוא נובע מהירושלמי ברכות (פ"א הל"א) שאמר אנא הוינא מעורר שחרא, ע"ש, והיינו ג"כ כמ"ש הירושלמי יומא (פ"א הל"א) שהבאתי לעיל שצריך שימסור יום ללילה ולילה ליום.

ונראה ג"כ הא דאמר ר' יוחנן בברכות (ט, ב) ותיקין הי' גומרין אותה עם הנץ החמה כו', ונמצא מתפלל ביום, וכן במנחה עם דמדומי חמה, ע"ש, היינו לחבר היום והלילה גם בתפלה, ובמקום אחר בארתי, כי לענין חיבור לתורה חשבינן מעלות השחר ומצאת הכוכבים, ולענין תפלה מחשב מהנץ החמה ועם דמדומי חמה, ומקצת היום ככולו מיחשב מהתחלת חיוב המצוה, ויש לי ראיות ע"ז.

ה) והנה אמרו בברכות (ד, ב) חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעה כו', ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה כו', אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבהכנ"ס אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא ק"ש ומתפלל ואוכל כו', ע"כ. והמפרשים הקשו דאמאי מסיק אם רגיל לקרות כו' לא הי"ל אלא אבל קורא ק"ש ומתפלל ואוכל פתו כו', והוי שפיר היפך ממ"ש מקודם [ובחידושי בארתי, ע"ד מ"ש השאגת ארי' (סי' א) דמאן דס"ל דבשכבך ובקומך בד"ת כתיב, וס"ל ק"ש דרבנן, היינו קריאת הפרשיות שמע וכו', אבל מודה דצריך ללמוד איזה דבר מן התורה בשכבו ובקומו מן התורה ע"ש, ולפי דבריו אם למד תורה קודם ק"ש, הוי אח"ז קריאת הפרשיות רק דרבנן. והוי אמינא דרק קודם ק"ש דאורייתא אסור לאכול, אבל קודם ק"ש דרבנן דהיינו היכא שלמד מקודם, מותר לאכול, לכן שפיר אמרו, חכמים עשו סייג ל ד ב ר י ה ם, ר"ל אפי' לק"ש דרבנן שהיא מדבריהם עשו סייג שלא יאכל מקודם כו'. ומפרש, אבל אדם בא מן השדה נכנס לבהכנ"ס אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה,

וא"כ הו"ל הק"ש שאחר זה רק דרבנן, עכ"ז קורא ק"ש ומתפלל ואח"כ אוכל פתו וכו' וד"ל]. ובפסחים (ד, א) אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידני' באורתא דתליסר דנגהי ארבסר דלמא משכא לי' שמעתי' ע"כ. והקשו הפוסקים באו"ח (סי' תלא, סעי' ב) מ"ט התירו ללמוד קודם ק"ש ותפלה, כמבואר בברכות (ד, א) ולפמ"ש ניחא שפיר, דהא הרבינו יונה כתב שם, דמירי בבא קודם זמן ק"ש דהיינו קודם צאת הכוכבים, ואז דינא הוא ללמוד בעת ההיא לחבר יום ללילה כמ"ש לעיל ודינא אתי לאשמעינן שלא יהא אדם בא מן השדה בערב, ואומר אלך לביתי כו', אבל מחויב הוא לכנוס לבהכנ"ס ואם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, והיינו לקיים מצות והגית בו יומם ולילה, לחבר יום ללילה כמ"ש [ונקט לקרות ולשנות, כמ"ש במנחות (שם) אפי' לא שנה אדם אלא פרק א' שחרית ופ"א ערבית קיים לא ימוש, ור"י משום רשב"י הוסיף אפי' לא קרא אדם אלא ק"ש כו', דיוצאין אף במקרא, ואין צריך משנה דעדיף, ע"כ תפס גם כאן הלשון לקרות או לשנות, והארכתי בזה במקום אחר] אבל גבי בדיקת חמץ בפסחים הא כתב הראב"ד (הובא בר"ן שם) בריש פסחים (ב, א) דתנן אור לארבעה עשר בודקין את החמץ, וקאמר שם דנקט אור לישנא מעליא, וכתב הראב"ד דמשום לישנא מעליא לחוד, לא הי' משים התנא חושך לאור, לקרוא לילה בלשון אור, אך באמת מכאן אתה למד שהביעור צריך להקדימו עם אור היום כדי שלא יתרשל, וכיון דאותה שעה קושטא הוא שיש בה אור, תנא אור לישנא מעליא, ע"ש. א"כ מעיקרא עקרו רבנן באותו הלילה של בדיקת חמץ, שלא לחבר אז יום ללילה בתורה, כ"א לעסוק בבדיקה בעת חיבור יום ללילה. ומדויק היטיב הלשון מ"ש אביי הלכך האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידני', שקבוע לו לחבר אז יום ללילה בתורה, והיינו באורתא דתליסר דנגהי ארבסר, ור"ל שמחבר אז התליסר עם הארבסר, שיש באותו עת מעט מן הי"ג ומעט מן הי"ד, דלמא משכא לי' שמעתי', והיינו מטעם שלא יתרשל, כמ"ש הראב"ד, ולק"מ, וע' בש"ך יור"ד בהלכות ת"ת (סי' רמו סק"א) הביא גי' הילקוט דסיים במימרא דאר"י משום רשב"י אפי' לא קרא אדם אלא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש, לייט עלה אביי האומרו בפני ע"ה, ורבא אמר מצוה לאמרה בפני ע"ה ע"ש, משמע דלדינא מודה אביי ועמ"ש לקמן להוכיח אביי כמאן ס"ל, ועמ"ש לעיל (אות ב).

ויבואר כמין חומר, מ"ש בכתובות (סב, א) הטיילין בכל יום, מאי טיילין, אמר רבא בני פירקי, א"ל אביי מאן דכתיב בהו (תהלים קכז, ב) שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת וגו' כן יתן לידידו שנא[2], וא"ר יצחק אלו נשותיהן של ת"ח שמנדדות שינה מעיניהם בעוה"ז כו', ואת אמרת בני פירקי, אלא אמר אביי כדרב דא"ר כגון רב שמואל בר שילת דאכל מדילי' ושתי מדילי' וגני בטולא דאפדני', ע"כ. וע' פרש"י מה שכתב על בני פירקי, ודוחק, ולפמ"ש אתי שפיר, דהנה רבא ס"ל במנחות (שם) דיוצאין בפ"א שחרית ובפ"א ערבית, ואמר מצוה לאומרה בפני עם הארץ, על כן קאמר רבא הכא לפרש מאי טיילין, בני פירקי, היינו אותם שמקיימין והגית בו יומם ולילה, בפ"א שחרית ובפ"א ערבית, והיינו בני פירקי שני פרקים, ובשאר היום יוכלו לטייל, והיינו לפמ"ש בחיבור יום ללילה ולילה ליום, להיות משכים קום ומאחרי שבת כדי לחבר. לכן השכיל אביי להשיב עליו לשיטתו, דלייט עלה, ונקיט קרא לענינו, שוא לכם משכימי קום (לחבר לילה ליום) מאחרי שבת (לחבר יום ללילה),

2. עיין רש"י שם: מאחרי שבת. למלאכת הרשות, אוכלי לחמם בעצב, כן יתן הקב"ה לידידו שנא, למי שמנדד לכבודו ולמצותו שינה.

כן יתן לידידו שנא, כו', המגדדות שינה בעוה"ז כו' [ועמ"ש לקמן במאמר ג] כי צריך להיות הוגה בתורה תמיד גם ביום גם בלילה, ואין עת לטיילי, ואמר כדרב, דא"ר כגון רב שמואל בר שילת דאמרו עליו בב"ב (ח, ב) דרב אשכחי' דקאי בגינתא, א"ל שבקית להימנותך, א"ל הא תליסר שנין דלא חזיא לי, והשתא נמי דעתאי להתם, ע"כ, שלא ביטל כרגע, והטעם מה שנקראו טיילין, לא על שם טיול, כ"א על שם דיתיבי בטולא דאפדני', כמ"ש התוס' ד"ה טיילין, על שם שדרכם בטולא דאפדני' שלא לצאת חוצה, כ"א להגות בתורת ה' כל היום.

ו) ואפשר לומר עוד, דמאי דמצינו בברכות (יג, ב) שרבי הי' שונה פרקו לתלמידיו קודם זמן ק"ש, וכשהגיע זמן ק"ש לא הפסיק (ערש"י שם ד"ה לא חזינא) וכן מצינו בברכות (כז, ב) פעם א' התפלל רבי כו', ויצא ושנה לן פרקין ועדיין לא חשכה, היינו שהי' דרכו לחבר יום ללילה ולילה ליום כנ"ל, וכן במנחות (מג, א) אמרינן רב יהודה רמי תכלתא לפרזומא דאינשי ביתי' ומברך כל צפרא להתעטף בציצית, ופריך מדרמי קסבר מ"ע שלא הזמן גרמא הוא, אמאי מברך כל צפרא וצפרא, ומשני, כרבי דתני תפילין כל זמן שמניחן מברך עלי' דברי רבי, א"ה כל שעתא נמי, רב יהודה אינש צניעא הוה, ולא שרי' לי' כולא יומא לגלימא, ופריך מאי שנא מצפרא, ופרש"י לברך כשהוא עומד ומתעטף בה באשמורת קודם היום לגירסי', ע"כ. והיינו כמ"ש דהלא הי' צריך לעמוד בכל יום קודם אור היום לחבר לילה ליום בתורה [ועמ"ש לקמן במאמר ב] [3].

ובמדרש שמות רבה (פמ"ז) איתא, רשב"ל הי' אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דשחרין ודקרין בלילה [עמ"ש המבארים דבלילה ט"ס, וע"ש מה שפירשו, ול"נ דהכוונה בחיבור יום ללילה, ודשחרין ודקרין ר"ל כמו שאמרו בשבת (לד, ב) הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בין השמשות, והכסיף ר"ל השחיר כפרש"י שם, וכן מפורש בירושלמי ברכות (פ"א הל"א) בלשון השחיר כו' וכוונתו שילמדו תורה דשחרין, מעת שמתחיל להשחיר התחתון, ודקרין וכשעדיין אור, והיינו לחבר יום ללילה, וס"ל כר' חייא בר יוסה דס"ל בירושלמי יומא (פ"א הל"א) מכיון שמסר יום ללילה דיי, ע' לעיל (אות א) [4] וז"ש בלילה או פירושו לחבר יום ללילה ולילה ליום, כר"י, ודקרין, מקרי איילת השחר, כמבואר בירושלמי ברכות (שם) הדא איילתא דשחר כו' כמין תרין דקורנין דנהור כו', והוא קודם עלות השחר ע"ש, והיינו לחבר לילה ליום, ודשחרין, היינו קודם הלילה שהרקיע מתחיל להשחיר וכנ"ל]. ור' יוחנן הי' אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דאימטין [נ"ל כוונתו ג"כ בחיבור יום ללילה ולילה ליום, ואימטין הוא מלשון מטי להכא ולהכא, וכמ"ש בזבים (פ"ג מ"ג) איזהו ספינה גדולה כל שאינה יכולה להמיט באדם, ופי' הערוך והרע"ב שכשעולה בה אדם אינה מתמוטטת, ור"ל דאימטין שיהי' נוטה לכאן ולכאן ללילה וליום, ור' יוחנן לשיטתו דס"ל דיוצאין בפ"א שחרית ובפ"א ערבית, בחיבור יום ולילה] כו', וכה"א ותקם בעוד לילה, לכן התקינו חכמים שיהי' המשנין יושבין בבוקר ובערב לקיים מה שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה, והיינו כמ"ש בחיבור יום ולילה, וכן הוא במדרש תהלים (מזמור א) וז"ל א"ר ברכיה אף אבות הראשונים קבעו את המשנה שהי' יושבים ביום שנוטל מן הלילה, ובלילה שנוטל מן היום ע"כ, ופי' שהי' מחברים יום ולילה בתורה [ועמ"ש לקמן במאמר ב] וע' מכילתא פ' בשלח, ויסע (פ"ב), ר' יהושע אומר שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתים בערבית ועוסק

3. במודפס דף ה.
4. שם.

במלאכתו כל היום מעלין עליו כאלו קיים כל התורה כולה מכאן הי' רשב"י או' כו', והיינו ממש כמ"ש הירושלמי ביומא (פ"א הל"א) גבי ישיבת אהרן ובניו, שצריך שימסור יום ללילה ולילה ליום, שהבאתי לעיל (אות א) דגמרינן מיני' גם לוהגית בו יומם ולילה דתורה, דצריך להיות בחיבור יום ולילה, ונגלה בעז"ה ית"ש הסוד שהביא המגן אברהם בשם השל"ה, ועתה אבוא ברצות ה' לבאר המאמר השני [5].

ב [6]

ליובאוויץ

בעזר"ה יום ה ער"ח אייר [7],

שלום וברכה לכבוד א"ה ידידי הרב המפורסם החריף ובקי, תורה וגדולה במקום א' יחדיו יהי' תמים כש"ת מוהר"ר דוד [8] נ"י.

אגרתו ותשובתו הנ' הגיעני קודם הפסח, ומחמת כבוד המועד לא יכולתי להשיבו, וכעת הנני להשיב, ע"ד דבדיק לן מר, נידון הס"ת דק"ק דאסקוקע [9], אשר כבר השבתי בזה.

והנה מ"ש כת"ר בענין תמונת החתין הנכתבים כזה ך, שיש בזה מקום עיון לפי שאף מתורת ח' פשוטה של רש"י יוצא תמונה זו, וגם יש לחוש בזה משום שהאות שבור במקצתו דאעפ"י שכאן נדבקין השני זיינין יחד ע"י קו דק, ואלמלא הי' נכתב מתחלה כל האות דק כפי הקו הי' כשר, אבל עתה שניכר בו שבירה במקצתו אינו כתב שלם, וכ"מ קצת פ' העור והרוטב (קיט, ב) דנקב כחוה"ש [כחוט השערה] מוציאו מידי כתב שלם ע"ש בפרש"י, ובסתם אותיות נקב כחוה"ש אין מפסיק כל עוביו. לפענ"ד שאין בזה פיסול ח"ו, כי מה שיוצא תמונה זו גם מפרש"י, מובן מכל הפוסקים [10] דאין בזה קפידא כמ"ש המרד' ושא"פ ב' [המרדכי ושאר פוסקים בשם] ר"ת גבי חטירה דחי"ת דאף אם אין צורתה כך, לא מיפסלא בהכי, וכ"כ שם בשם ר"י, וכ"ש לפי מה שנהגו לעשות החטוטרת שפי' ר"ת חלולי, ויסוד הטעם דאף לפרש"י שא"צ כלל חטירה וחלל זה מכל מקום אינו פוסל א"כ כ"ש חסרון מבפנים שבחי"ת הלז שאינו פוסל ולומר שהיא שבורה במקצתו, אי־אפשר לומר רק כשאינה גולם א' ממש, מה שאין כן בנדון זה. והנה בסוגי' דפ' העור והרוטב שכ' כת"ר נחלקו הט"ז (סי' לב סק"ז)

5. כאן בא הציון „יודפס בל"נ אי"ה בהעלים הבאים" וחתימת העורך: יהושע העשיל הלוי לעחין מחילנא, בזלאזין.
בטיוטא הראשונה של כתב־היד, שהוכן לחוברת הראשונה, נמצא דרוש „עת תמיד" מאת העורך ולפניו הערה זו: „אמר הצעיר יהושע העשיל הלוי, אשוב עוד הפעם ליסוד המאמר שהבאתי בחיקור דין ולהאריך כיד ה' הטובה עלי, להלהיב הלבבות בלמוד תוה"ק". ואמנם דרוש זה בנוי על אותם מאמרי חז"ל עליהם בנוי מאמרו, שחלקו מודפס בדף ה (9) והמשכו מובא כאן.
6. העורך התכוון להכניס במקום זה (בכתב־יד דף ט) לתוך חוברת א התשובה של רבי מנחם מנדיל שניאורסון זצ"ל, בעל „צמח צדק", שקיבל אותה ללא ספק מאת רבי דוד (לוריא ז"ל), אליו היא נשלחה. אם כי תכנה של תשובה זו נמסר בסימנים רה—רו ב„צמח צדק" על יורה דעה חלק ג (וילנא תרל"ד), עמ' 54—61, אני מביא קטעים מתשובה זו במקומות בהם הם מנוסחים בצורה שונה. במודפס אין תאריך וכתובת.
7. השנה לא נרשמה.
8. ניתן להניח, שהתשובה מופנית לר' דוד לוריא, שהיה כידוע גם סוחר עשיר ואותו יהלום התואר „תורה וגדולה במקום אחד". ועיין להלן ד, הערה 16.
9. הכוונה לעיירה דאשקאווקא, פלך מוהילוב.
10. צמח צדק, שם סי' רה, מביא דעות הפוסקים.

עם המג"א (שם סקט"ז) דהט"ז ס"ל, דאפילו הדיו מקיף לנקב מכל מקום לא מקרי כתיבה תמה, וזה כדעת כת"ר, אבל המג"א שם חלק על זה וכדפי' במחצית השקל שם, וכ"כ עוד (ס"ק כא) ב' ר"י הלוי, ומדברי הרמב"ם ספ"א מהלכות תפילין דכתב לא יכתוב על גבי הנקב, ולשון לא יכתוב איתא בפסקי מהרא"י סי' צג דהפי' שלכתחילה לא יכתוב כך יעו"ש. עכצ"ל דהרמב"ם מיירי בנקב כזה שאין האות נפסק על ידו לשניים, וס"ל דנקב כזה אינו פוסל דיעבד, ולכן דקדק לכתוב אחר כך נקב כו' עד שנפסקה כו', ואפילו להט"ז נראה דדוקא גבי נקב ממש פסול כה"ג, מה שאין כן בנידון זה, שאין שום נקב בהקלף רק חסרון דיו במקום אחד, כיון שהאות גולם א' וגם אינו מופסק על ידי נקב נקרא כתיבה תמה לכ"ע. וכן נלע"ד מבואר בדברי אדמו"ר [11] הגאון נ"ע בסי' לב, סעי' טז יעו"ש, ומכל מקום נראה דנכון לתקנם ואני לא השבתי אז נידון חתי"ן אלה כדלקמן — — — [12]. ומכל מקום לא החלטתי שיש לחוש בהתיקון משום חשש נימור, רק עיקר הטעם משום שחתי"ן הנ"ל א"צ תיקון כל כך, והלמדי"ן שנכתבו ל אף על פי שמתשו' פמ"א הנ"ל מובא בודאי דא"צ לתקנם, וכך כתבתי שא"צ תיקון, אבל מכל מקום אם ירצו לתקנם ודאי יוכלו לתקנם. ומיהו ודאי אפילו קודם כל תיקון יש לקרות בה לכתחלה גם אם יש ספר תורה אחרת שבלי שום פקפוק דאתיא בכש"כ ממ"ש בפסקי מהרא"י (סי' צג) אות כז הודעתי לו נאמנה הנלע"ד כרצונו הט'.

ד' ידידו דוש"ת מאהבה רבה.

מנחם מענדל באאמ"ו מוהר"ש שכנא זללה"ה.

ג [13]

שלמא רבה משמיא וחיים לכבוד א"ה ידידי, הרב המאוה"ג המופלג המפורסם כש"ת מוהר"ר א"ש פייווש נ"י.

כבר הודעתיו בחורף העבר ששלחתי השו"ת לרבנים דאה"ו ודגלוגא, והנה מרבני דאה"ו הגיעני לא דבר ברור, ומהרב דגלוגא הגיעני להחמיר מאוד שלא יועיל אף חזקת שכנים שיקראו בחור ובתולה. ואני עומד בדעתי, שאם הוחזקה בשכנותי' לבתולה, מסכים אני להתיר, ואני כותב שנית להגאונים הנ"ל, והנה א"ה לקחה אזני שאיזו חכמים הסכימו להתיר, ואם הוא ע"פ טעמי' דמר, כבר כתבתי בחורף העבר להשיב עליהם, ואם מאיזה טעמים אחרים, יודיעני נא. והנני לקבל האמת ממי ומי שישיב דברי טעם, וסוף דבר אם הוחזקה בשכנותי' לבתולה, הנני מסכים להתיר, ובאם לאו צריך ישוב הדעת מאוד. וה' אלקים אמת ינחנו בדרך האמת, בתורה דכתיב בה אמת ושלום. שלום יקבל כנפשו ונפש החיים באמ"ו מוהרי"ץ זללה"ה.

יום א טז אב, תקס"א.

11. בנדפס שם סי' רו: אאזמו"ר. הכוונה לשולחן ערוך של הרב, בעל "התניא", רש"ז זצ"ל.

12. כאן מובאות מלה במלה הפסקאות ה—ו של התשובה סי' רו (עמוד 60) כפי שנדפסה, עד "עכ"פ העולה מזה" שבסוף העמוד.

13. תשובה ארוכה של חמיו זקנו הגאון רבי חיים מוולוז'ין אל הרב נח חיים צבי ברלין, רבן של קהילות אלטונה, האמבורג, ואנדסבק (עיין: יחזקאל דוקקעס, אוה למושב, קראקא תרס"ג, עמ' 74—77) הדפיס העורך בחוברת א, עמ' 10—12. תשובה זו נדפסה אחר כך ב"חוט המשולש" לר"ח מוולוז'ין (וילנא תרמ"ב) סי' ט, עמ' 37—39.

עם תשובה זו חשב העורך להדפיס גם איגרת זו הקצרה מרבי חיים בתוספת "עוד לו", המהוה מעין תזכורת לתשובתו באותו עניין, בנדון אשה שנשאה לקטן, לרבה של דובראוונא רבי א"ש פייבוש, עיין: חוט המשולש, סי' י, עמ' 39—51.

ד[14]

נשמת חיים

השאלות ותשובות אשר נשארו פליטה מהמון השו"ת הרבים וכן עצומים, אשר הניח אחריו ברכה, מרן חמי זקני הגאון מאור הגולה, צדיק יסוד עולם, מוהר"ר חיים נ"ע (תלמיד מובהק להגאון החסיד מווילנא נ"ע, אשר סמך עליו בשתי ידיו ונחה רוח אליהו עליו, כנודע), האב"ד ור"מ מק"ק וולאזין יע"א, קראם בנו ח"ז הגאון החכם הכולל צדיק ועניו, מרן יצחק נ"ע, האב"ד ור"מ בק' הנ"ל, בשם „נשמת חיים", באמרו „כי בדבריו נותן נשמה ותבונה למבינים, כענין ונשמת מי יצא ממך (איוב כו) [בהקדמתו לספר „נפש החיים" הנדפס בווילנא, שנת תקפ"ד, ונשנה בשנת תקצ"ז, וכעת יצא בדפוס גם בק"ב[15] ומראשית כזאת הודיע [בהקדמתו שמה], כי „הרבה להשיב שו"ת מנעוריו ועד שיבה לכל גדולי רבני מדינתינו וגאוני זמנינו וכולם נקבעו הלכה למעשה, (ועם כי בעו"ה המון גנזי שו"ת שגנזם, נשרפו בעו"ה באש ששולח ממרום, יום ד יד אייר בשנת תקע"ה, ונשרפה ר"ל כחצי העיר, וגם הוא הי' מהם שהי' בתיו לאכול אש, ורק על בית אולפנא דידי' רחמי ה' מתלקחת בתוך האש שאכלה סביביו וקצותיו, והוא נשאר כאוד מוצל מאש, וגם הספרים נצולו, ברוך שעשה נס במקום הזה. אמנם הרבה מהם נשארו ביד התלמידים שהעתיקו להם, והרבה מבדרן בעלמא, ה' יהא עוזר לאספם ולחברם יחד". והנה אחרי אשר הי' ניחא לי' דאידבק בזרע', וחפץ ה' נשאני לשום משכני בוולאזין בהיכל קדשו, ונתן לי יד ושם בביתו ובחומותיו, פניתי לבי למלאות רצון צדיק, לאסוף נדחי השו"ת, ונפוצות הכתבים לקבץ, ובחרתי דברי בזה עם אהובי ומיודעי, שב"א הגאון הנפלא מ' דוד לוריא[16] זצ"ל, מבוחאוו ישן, ביען כי חביבין עלי' שמעתת' דרב רבנן, כולי האי, לתת נפשו עליהם, וגם הקשבתי, כי מעט נמצאו גם ת"י, וזה דבר תשובתו הטהורה.

בעזר"ה יום ד טו"ב מרחשון תרי"א, בוחאב ישן יצ"ו.

ידידי בעש"ב הרב וכו' מ' יהושע העשיל הלוי נ"י.

מכתבו מן ז תשרי העבר, הגיעני יום אתמול, ושמחתי מבשורת שלומו ושלום תורתו, יחזקהו ויאמצהו ה', ויקוים בו הבטחת חז"ל, היגע בתלמודו בצינעא כו', ואח"כ יזכה להפיץ מעיינותיו חוצה... בדבר העתקת תשובות מר חמיו זקנו ש"ב, הגאון האמתי מוהר"ח ז"ל, כן הדברים, נמצאו אצלי ג' תשובות גדולות וג' קטנות, וארשום למטה בפרטן, למען ידע אם נצרכים המה לו, או כבר ישנם ת"י כו', ומאוד שמח לבבי על זה ואמינא לפעלא טבא יישר, אך רוב התשובות לדעתי יוכל להשיג בליטא וזאמוט, ובפרט אצל התלמידים אשר עדן בחיים, כו'. בטוח אני בידידי כי יזדרז למלאות דברו הטוב בזה, והנני ידידו דור"ש כנפשו ונפש דוד לוריא מבוחאב ישן יצ"ו.

14. בשולי שתי התשובות של רבי חיים, האחת שהדפיס והשנייה שהשאיר בכתב־יד, הביא העורך את ההצעה לכנס את שרידי תשובותיו של רבי חיים, שהיה כידוע אחד המשיבים הגדולים בדורו (עיין בהקדמה ל„חוט המשולש" וב„תולדות רבנו חיים מוואלוזין" מאת משה שמואל שמוקלר, וילנא תרס"ט, עמוד 58). חומר מעניין זה לא נדפס בחוברת הראשונה והוא נשאר בכתב־יד.

15. = בקניגסברג, בת"ר, תר"כ, תרכ"א ואחר־כך בשטעטין תרכ"ז, ועוד.

16. עיין תולדות הרד"ל בראש ספרו „קדמות ספר הזהר" (מהדורה מצולמת, ניו־יורק תשי"א) ובעמ' כה שם רשימת ספריו וכן „משפחת לוריא" לאברהם עפשטיין (תיען תרס"א) מעמוד 20 [= כתבי ר' אברהם עפשטיין, כרך ראשון, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י, עמ' שכה].

והוסיף עוד במכתבו שנית לאמר:

בעז"ה יום א טו"ב למב"י תרי"א, בוחאב ישן יצ"ו.

ידידי בעש"ב [בעל שאר בשרי] הרב וכו' מוהר"י העשיל לעווין נ"י.

... בדבר העתקת תשובת מר ח"ז ש"ב הגאון אמיתי זצ"ל, תמהתי שלא שם על לב על כל דברי שכתבתי לו אודותם, שראוי לקבץ כל תשובותיו המפוזרים הנה והנה, שיעלו לכמה מאות, והראתי מקום כו', אבל להדפיס איזו תשובות ממנו וגם אלו יבואו "בפליטת סופרים" לסירוגין אין זה כבודו [17] של ח"ז הגאון אמיתי זצוק"ל, ובכ"ז אם מתאמץ הוא להשיג העתקה מהנמצאים אצלי, אשכור ע"ח מעתיק להעתיקם, כי לא רבים המה, אך אחכה תשובתו על מכתבי דנא אי"ה, ויקבל שלום כנפשו ונפש ידידו שב"ז.

דוד לוריא מבוחאב ישן יצ"ו,

ואחרי כל הדברים והאמת, הנני קורא, לכל אשר נמצא אתו, תשובות כתובות באצבע ח"ז הגאון זצ"ל, או את אשר העתיקו מהם מילים, לשלוח אלי, ועל טוב יזכר שמם בזכרון קודש.

הערה

בעומקה של הלכה למעשה, האמור במכתב הזה, העמיק הרחיב, ח"ז הגאון מאור הגולה זצ"ל, בקונטרס ארוך מאוד, אשר נמצא ת"י, ושמה בא על כל נעלם, והניף בעים ידו, בש"ס בבלי וירושלמי, להוציא דין אמת לאמתו, וקצת מזה מובא מאתו בדפוס, בשו"ת בית אפרים (סי' מז) [18] להגאון מ' זלמן מרגליות זצ"ל מבראדי, ונעים לי להעתיק ראשית אמריו, וז"ל "ראיתי את השאלה ותשובתה בצידה, אשר נגזר עלי' מכבוד הרב הגאון כו' מו"ה חיים נ"י האב"ד דק"ק וולאזין, שהאריך הרחיב הדבור בזה בחריפות ובקיאות, והגאון נ"י ענותו תרביני לתת עין בדבריו הנעימים. וראיתי עצמי כמחויב בדבר לעלות רצון צדיק כ"ב, אשווע ואומר הנני, ואומר עם קני, אשר מן השמים יורני, ואף כי זה לי שבע ועשרים שנה אשר כתבתי בעסק זה, והרימותי ידי בארוכה בימי חרפי כד הוינא זוטרא לגברי רברבי הקדושים אשר בארץ המה הגאונים המפורסמים במדינות אשכנז, בעהמ"ח שאגת ארי' [19], והגאון אב"ד דק"ק ברלין [20], והגאון אב"ד ק"ק אה"ו [21], ודודי הגאון מוהר"ר סענדר ז"ל האב"ד דק"ק סטנאב, כאשר המה בכתובים ת"י, ותשובת הגאון האב"ד דק"ק אה"ו לי, נדפסה בספרו שו"ת ושב הכהן [22], וגם זה לי שש עשרה שנה כתבתי בעסק השערות בענין חליצה, למחו' הגאון החסיד האב"ד דק"ק פפד"מ *[22] ז"ל, שם באתי במשפט על כל נעלם, וקשה עלי למיגמר בעתיקא, אולם בכאן ישן מפני חדש אוציא, ולא אבוא אלא בדבר שנתחדש לי בדרך הילוכי ועיוני ומיזל, בדברי הגאון הנ"ל, והנה פתח דבריו יאיר, שאם באנו לעשות ס"ס כו' עכ"ל — ולהפיץ אור ע"ד המכתב,

17. [אחרי הודיע הדברים האלה, כבודו במקומו, וידעו כל העם, כי אך זה מעט מהרבה, ועלינו לשמור בטהרת הקודש, ולתת לדפוס שלא יתקלקלו, הפליטה הנשארה, וכל חפצים לא ישוו לדבר אחד מן התורה. המ"ל].

18. אבן העזר, א (וארשא תרמ"ד), עמוד 256.

19. ר' אריה לייב ב"ר אשר, רבה של מיץ. עיין ב"דור דעה" מאת הרב י"א קאמעלהאר (פיעטרקוב תרצ"ה) מעמוד כו.

20. הרב צבי הירש לוין.

21. רבי רפאל הכהן.

22. אלטונא תקנ"ב. *22. ר' פינחס הלוי איש הורוויץ, בעל "הפלאה" ו"המקנה".

ראיתי להעיר כי הנה תוכן השאלה, נשאל ח"ז הגאון זצ"ל, מאת הרב המאוה"ג המפורסם הגאב"ד דק"ק דובראוונה, בנדון אשה שנשאת לקטן שלא שלמו לו י"ג שנים, והיתה עמו עד כמה חדשים אחר כלות י"ג שנה, ונפטר האיש והניח אח קטן, והאשה אומרת שלא קרב אליה, וכל הקונטרס של חמי זקני הגאון זצ"ל סובב הולך לבאר, ע"ד אם יש לסמוך על ספק שמא לא הביא שתי שערות, דהא איכא חזקה דרבא, בנדה (מו, א) קטנה שהגיעה לכלל שנותי' כו' חזקה הביאה סימני', וכן על הספק השני', שמא לא בא אלי' אחר י"ג, והאריך בזה בעוצם ידו החזקה, [ונפלאתי על תלמידו הגאון מוהר"י זצ"ל מקארלין בעהמ"ח שו"ת משכנות יעקב (סי' לט) שהאריך בזה, ולא ידע מדברי רבו בזה], והנה כי יפלא בעיני רבים, על אשר לא נגע בקצה עטו, בענין קידושי קטן, ואם יש לחוש לדעת הר"י בר ברזילי, שהביא גם המשנה למלך בה' גירושין (פ"ו הל"ג) דקטן שקידש לו אביו אשה דחשש להצריכה גט, משום דזכין לאדם שלא בפניו, והוסיף לאמר, ולפי הנראה משום קידושי תורה אתי עלה, ע"ש. הנה אמנם גלוי לכל את אשר הביא הגאון מוהרד"ב [23] ראב"ד דק"ק ווילנא, בספרו רביד הזהב (פ' תצא) אחר שהביא החוששים לדברי ר"י ברזילי הנ"ל, סיים, וז"ל ונראה שאין דבריהם מכריעין נגד כל חכמי ישראל, וכן נעשה מעשה פה קהילתינו ק"ק ווילנא, כ"פ, והסכים אתנו מרנא ורבנא מהו' אלי' החסיד נ"י, ולית מאן דחש למ"ש הב"ח בא"ע סי' א, עכ"ל. כי על כן הדבר יצא מפי מורו הגאון החסיד זצ"ל, ומי יבוא אחריו להרהר עוד בזה. והנה אנוכי הקשבתי ואשמע, כי הרב הגאון מ' שמואל ז"ל דגליל הוראדנא, העריך שו"ת קדם רבינו הגאון החסיד זצ"ל, להחמיר בדין קידושי קטן, בפלפול עצום, הלא היא בספרו, בס' תשובת שמואל [24] (סי' ז'), והגאון החסיד זצ"ל השיב. אף כי מתוך פלפולו נודע כי אדם גדול וחריף הוא, אבל לדין, הדין דין אמת, כי אין חוששין לקידושיו כלל, כפשטת לשון הש"ס בכ"מ.

והנה גדולי בראדי, שמחו כי מצאו מבואר בירושלמי תרומות (פ"א הל"א) דתני' חש"ו שקידשו אין קידושיהן קידושין, ר"י בנו של ריב"ב אומר בינן לבין עצמן אין קידושיהן קידושין, בינן לבין אחרים קידושיהן קידושין, (וע' בשו"ת אור הישר שכ"ה הגאון בעל נודע ביהודה) ובקשו לשאול זאת מהגאון החסיד זצ"ל, ובן הגאון הרה"ג ר' אברהם זצ"ל, הכניס א"ע בזה לשאול זאת ממר אביו הגאון החסיד זצ"ל, ויהי כאשר החל לאמר לאביו הגאון זצ"ל, כי חכמי בראדי מצאו ירושלמי מפורש להחמיר לענין קידושי קטן, וטרם כילה לדבר, אמר אליו הגאון זצ"ל ידעתי בני ידעתי, גם הוא תוספתא מפורשת במס' פרה (פ"ד) והי' כוונתו לומר, דמירי בקידושי אפר פרה במי חטאת, ע"כ. כעת ראיתי כי גם בס' תורת גיטין [25] להגאון מליסא (בא"ע סי' קכא סק"ה) תמה על הבית מאיר ונו"ב [26], דאיך אפשר לפרש דהירושלמי מקידושי אשה איירי, דא"כ האיך משכחת לה קידושין בינו לבין עצמו, הא קידושין

23. רבי דוב בער טריוש. ספרו „רביד הזהב" (הוראדנא תקנ"ז) מכיל פשטים על התורה והדינים היוצאים מהם כדי לאחד תורה שבכתב עם תורה שבעל פה.

24. לרבי שמואל מאמדור. נדפס בווילנא תרי"ט.

25. לרבי יעקב מליסא, פראנקפורט ענ"מ תקע"ג. נדפס עוד כמה פעמים ובאחרונה בניו־יורק תש"ט. עיין ב„דור דעה", שם, מעמוד קפא.

26. ה„בית מאיר" לרבי מאיר פוזנר, חידושים על אבן העזר; צלעות הבית, וכוחים ושאלות ותשובות הנוגעות לדיני אבן העזר, פראנקפורט דא' תקמ"ז ו„הנודע ביהודה" לרבי יחזקאל לנדא.

בלא עדים אף בפיקח לאו כלום הוא, אלא ודאי דהירושלמי מיירי בקידושי של אפר הפרה כו' ע"ש, והגאון מ' אברהם אבלי [27] זצ"ל, מווילנא, כתב לתרץ (מובא בפתחי תשובה שם) דלעולם מיירי בקידושי אשה, ומ"ש בינו לבין עצמו היינו שהי' העדים עומדים מרחוק והוא רואה אותם, ובינו לבין אחרים היינו שעומדים בסמוך ומלמדי' אותו, עכ"ד. אבל האמת יורה דרכו, כי ברמז קל, שאמר הגאון החסיד מווילנא, כי הוא תוספתא במס' פרה, אזדי לה כל הפלפול שלהם, ונראה לעין כל כי בקידושי אפר פרה מיירי, — וחפשתי בהגהות נר מערבי על סדר זרעים כי"ק מידידי הגאונים בעל מפרשי הים שליט"א, אשר תחת ידי, ומצאתי בהירושלמי תרומות שם, וז"ל: "ע' במחברת קטן אור הישר [28] אשר נתחברו שם גאוני עולם בדבר הגט הנעשה סמוך לפפד"מ, והאריכו שם בביאור דברי הירושלמי ע"א וע"ב, וע' בבית מאיר בסי' קכא, שהאריך גם כן בזה, וכולם הבינו מדברי הירושלמי אלו דקאי לענין קידושי אשה, אבל הדבר ברור דקאי לענין קידוש מי חטאת, וכמו שציינו כאן כל המקומות, וע' בר"ש פ"ה דפרה מ"ז, ושמענו כי הגאון מוהרא"ו ז"ל, גילה רז זה דקאי לענין מי חטאת, וע' בפירושו", עכ"ל. והנה התקלה שהי' נוהגים עד דור הגאון זצ"ל, להשיא בניהם ובנותיהם כשהם קטנים, הביא כמה תקלות, וביותר אותם אשר לא קידשו שנית כשנתגדלו, וע' מ"ש הגאון בעל הנו"ב, להגאון מ' אלכסנדר מרגליות ז"ל אב"ד דק"ק סטנוב, (מובא בס' תשובת הרא"ם סי' לב) וז"ל, הרי אתה עושה הרבה נשים תחת בעליהן במדינות שנושאין נשים בקטנותם, שדרין בלא קידושין כל ימיהם, ומעולם לא שמענו ששום אחד אחר שהגדיל קידש מחדש, כו', וא"כ המה כל ימיהם בלא קידושין כפנוי ופנוי' יחד כו'. ואיך שתקו כל חכמי הדור, אלא ודאי הוא הדבר אשר דברנו, כיון שמתחלה נושא אותה ונשאר עמה כל ימיהם, הרי הוא עצמו התנאי שיחולו לאחר שיגדיל כו', עכ"ל, וע' בשו"ת נודע ביהודה מה"ת (סי' נב, נג, נד), והגאון מוהרא"ס מרגליות הנ"ל השיב לו (שם סי' לג) אם כי עדותו נאמנה מאוד, ואין להרהר אחריו, מכל מקום בלתי ספק נשתנה המנהג, שהרי בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו בכמה קהלות קדושות אשר שמענו שמעם, שהמנהג להיפך, ואם כי מילתא דלא שכיחא הוא להשיא קטן, מכל מקום זה ערך שמונה עשר שנה, ואחר כך ערך שמונה שנים שהיה רעש בעניני נשואין, והשיאו קטנים וקטנות, וחזרו וקדשו לאחר שהגדילו, כו'. והנה נעשה כמה מעשיות כאלה, וכן פה קהילתנו נעשה מעשה ועוד בשאר קהילות, ואעידה לי עד נאמן, לפי מה ששמעתי הלא הוא ידיד נפשי חביבי כבוד חתנו נד"ז [נכד דודי זקני] הגאון מ' יוסף נ"י שנעשה מעשה כזה בק"ק סקאהל בפניו וע"פ, וא"כ איכא ראי' להיפך, עכ"ל.

וע' תולדות אדם (פ"ב) בשנת ה' אלפים תקכ"ד הי' רעש גדול במדינת ליטא, מפני שהעבירו קול במחנה העברים שהמלך צוה על בנות ישראל הבתולות שתהינה צרורות בביתן אביהן, ולא תהיינה לאיש עד שתהינה בת שלשים שנה, ועל הזכרים גזר כו' עד שיהי' בני כ"ה שנה, וגלל זה רבים מהעברים מהרו להשיא את בניהם ואת בנותיהם אף שהי' קטנים עד מאוד, והעלם הנעים הזה (הוא הגאון ר"ז [29] זצ"ל אחי חמי זקני הגאון מוהר"ח זצ"ל הנ"ל) הי' אז כבן ט שנים, וכאשר שמע בבית

27. רבי אברהם אבלי פאסוואלער (על שם העיירה פאסוואל, בה שימש ראב"ד קודם שנתמנה ראב"ד בווילנא). עיין: בגדי ישע, שאלה ט; עליות אליהו לרבי יהושע העשיל הלוי לעוזין (וארשא תרע"ד), עמוד 82.

28. שאלות ותשובות ופסקים על הגט מקליזא (אמשטרדם תקכ"ט).

29. רבי שלמה זלמן. עיין במחברתו של שמוקלר, שם, עמוד 63.

הספר, שהנערים אשר בגילו מתלחשים לאמר, מחר יהי' שמחת יום חתונותינו ושמחת לבבנו, חרד לקראתם בנועם לב, ענה ואמר להם לא ירד בני עמכם, והראה להם מקור הדין מהגמ' ופוסקים ראשונים שבעילתם ב"ז, ע"ש, [וע' בקול יעקב[30], קהלת ע"פ טוב ללכת (דף קכא) כי הי' זה למשל בפיו, ע"ש], וע' בשו"ת בתורת יקותיאל[31] בסוף (סי' ט) וז"ל „נשאלתי במדינתינו, הוה מה דהוה, ועשו כמה מעשה רב להשיא בניהם כשהם קטנים, אם צריכות גט, או לא, ותשובתו בארוכה, וסיים וז"ל „דקטן שלא הגיע עדיין לתוך שנת יג אסור להשיאו, ואפי' בדיעבד נראה לפע"ד בעילתו ב"ז כו'. ופשיטא בגדולה לקטן דאסור לכתחילה לכ"ע משום למען ספות וגו', ואחר התחלת שנת י"ג שהוא סמוך לפרקו מותר אפי' לכתחילה כו', ומצוה נמי איכא אם כוונתו להצילו מעבירה ומהרהורי עבירה, ואין חילוק בין אם אביו משיאו או נושא בעצמו, כו', ד"ה תקכ"ה לפ"ק, נאום רפאל כו' חופ"ק פינסק", והסכימו בהיתר זה כמה בתי דינין שבישראל, מחכמי דור המפורסמים.

וע' בשו"ת שבות שמואל (סי' ז) וז"ל : „בשנת תקכ"ה, הוה מה דהוה, ועשו כמה מעשה רב, להשיא בניהם כשהם קטנים, ע"י חופה וקידושין ושטר כתובה כנהוג, רק היחוד המתינו לקטנים עד שיגדלו וכעת נשאלתי אם צריכות גט או לא", ותשובתו בפלפול בארוכה, וכתב שם וז"ל „והנה שמעתי שכמה מורים הקילו בזה, והורו להלכה ולמעשה להנשא לאחרים בלא גט מבעליהן הראשונים, ולענ"ד הנמוכה והקלושה לא יצא י"ח עיונם כלל, כי סמכו על עיונם בהשקפה הראשונה בגפ"ת, ובכל הפוסקים דקדושי קטן אינו כלום, והי' נ"ל דשוב א"צ עיון כלל מגודל הפשיטות להקל, ולא כן עמדי, כי לפע"ד צריך עיון גדול בנ"ד, ויש לחלק דלא דמי כל הנ"ל לנ"ד, ואחרי עיון נלע"ד פשוט להיפך, דבנ"ד צריכין גט דוקא לדעת כ"ע דהקידושין תופסין מדאורייתא ומכש"כ בדרבנן בנ"ד", כו' ע"ש.

וע' בשו"ת נודע ביהודה (מה"ק חא"ע סי' סג) וז"ל ולהיות ששאלה כי"ב [כיוצא בזו] באה במדינת פולין לפני חתני הרב הגאון המפורסם מ' יוסף נ"י, ושלח לידי דברי קדשו בזה, וז"ל חתני הגאון נר"ו אשר השיב לחכמי קהלה אחת שנחלקו בזה, — הנה בדברי הקידושין והנשואין בשעת הרעש הגדול טרם יצאה (הגזירה) הדת על הנשואין ובטרם יצא הדת הי' קל זיע סגי, והי' חושבין שיהי' ח"ו הנשואין מבלי תרופה, ומחמת זה הי' משיאין קטן לקטנה בחופה וקידושין, וכעת הרבה חוזרים כו' וסיים שם להקל ואין חוששין לקידושיו, וגם הגאון נו"ב (שם סי' סד) מקיל (וע"ש סי' סב), ואין להאריך יותר בזה.

והנה על מ"ש ח"ז הגאון מוהר"ח זצ"ל דאין ספק לומר שמא לא בא עלי' ע"ש, ראיתי בשו"ת כ"י מהגאון בעל פאת השולחן, ג"כ בקידושי קטן, וכתב בזה"ל : „וזכרוני דכעין זה רק בספק דבעל, הי' במדינת פלניא, וראיתי למורינו ורבינו הגאון אמיתי, מאור הגולה, פאר הזמן המפורס' מו"ה חיים נ"י, הרב ד"ק וולאזין, בתשובתו הרמתה, אחר שהאריך להחזיק הך חזקה שאיש ואשתו ודאי בועלין מדאמרינן סוקלין על החזקות, בראיות חזקות, כראי מוצקות, ומ"מ הסכים באם שיתברר הדבר ע"י שכנים, אם יצא עליהם הקול שעדיין לא נבעלה, כדרך השושבנים והשכנים שיודעים זאת, היא יתד גדול דבחזקה זו איתרע חזקה דאיש ואשתו שבועלין, וגם רובא דרוב

30. לרבי יעקב קראנץ, המגיד מדובנא.
31. לרבי רפאל הכהן, ברלין תקל"ב.

נשים נבעלות, והי' דעתו להתירה עי"ז, והסכימו לו גאוני ארץ אשכנז המפורס', עכ"ל, — וע' שו"ת בית דוד לתלמידו הגאון מוהרד"ט [32] זצ"ל.

והנה הרימותי את המכתב הזה, וראיתי ראשית לו, שיודפס לראשונה, למען מאתו ילמדו ענוים דרכו, ויראו כי שפתי צדיק ידעון רצון, להשכיל פיהו, כי אף שלא לבו הלך להסכים עם הגאון בעל תורת יקותיאל, וכן לא הוטב בעיניו דברי הגאון בעל מעין החכמה, אשר לא חפץ לחלוק על הגאון בעל תורת יקותיאל, לאשר ירד מעצמו מכסא הרבנות והשיב עליו באמת, את הגאון בעל מעין החכמה, כמבואר בס' "זכר צדיק" תולדות הגאון הנ"ל, וחפץ על כן לבטל רצונו מפני רצון צדיק הנ"ל, להיות לו לקורת רוח, ולא למרות רוחו ח"ו, עכ"ז בענות צדק כלכל ח"ז הגאון זצ"ל את דבריו, ולא נטה מדרך האמת והמשרים, ולא נגע אף בקצה כבודם, כאשר עיני הקוראים יחזו משרים, — וממנו יראו וכן יעשו, כל הבאים בשערי "הפליטת סופרים" ע"ד אמת, וענוה צדק, —

והנני להעתיק את אשר העריכו גאוני מינסק זצ"ל ובי דינא רבה דשם שי' ומסרו מעשה בית דין לחותני הרב זצ"ל על אודות כתבי חמי זקני הגאון מאור הגולה זצ"ל.

הן ניגש לפנינו ב"ד הח"מ, ה"ה הרב וכו' מוהר"א זלמן בהגאון המפורסם אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין, והצ"ד (והציע דבריו) לפנינו איך אחרי שידוע שנמצא בכל תפוצות ישראל אור יקרות וקפאון מאבי זקינו רבינו שבגולה אביהן של ישראל, הגאון האמתי מ' חיים זצללה"ה, מתשובותיו היקרות והמשמחי' לב ונפש, ומי יתן איפוא ויחוקו מיליו בספר, ורצונו בכוונה רצויה לשמים לאסוף כל המון שו"ת המבדרן בעלמא לקובען בדפוס בכדי לזכות את נפש ונשמת החיים, ולזכות את הרבים ולחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, והנה אחרי שידוע כי מימיו מים חיים ומתוקים חדים וחריפים, והלא כל יומא שמעתתא דהגאון החסיד זצ"ל בפומינו המה, ואמרנו אפיריון נמטי' לנכדו הרב הנ"ל על מחשבתו הטהורה, ואמרנו בכח ב"ד יפה, שהחיוב על כל אחד מי שיש בידו כ"י הגאון משו"ת וכתבי קודש הנוגעים להלכה ימסור הכ"י בעצמו או העתקה ליד נכדו היקר הנ"ל או לב"כ אשר לו משפט הירושה עדי יתקבצו כל השו"ת בידו, ולרוות נפשות הצמאים והתאבים לשמוע דבר ה' זו הלכה ברורה ויתמלא העולם אור זו תורה ע"ד האמת לאמיתו של תורה, ועל נכדו היקר הנ"ל מוטל החיוב שבמשך שנה אחת מעת שיתקבצו כל השו"ת לידו שיוציאים לאור עולם בדפוס, ומקודם מדאגה בדבר אולי מחמת שיד הכל הי' ממשמשים בהם והורקו מכלי אל כלי, ומצורף לזה אולי נפלו בהם תוספות דברים מתלמידיו התולים עצמם באילן גדול, לזאת יובאו מקודם בכור המבחן וההג"ה הנאותה למביני מדע אשר יוכל לברור האוכל והטוב והיפה יבחרו, והשי"ת יהי' בעוזרו לבצע מעשהו, וחפץ ד' בידו יצלח ולזאת באנו עה"ח אור ליום ג' לסדר ושב לאחוזתו תרי"ב לפ"ק פה ק"ק מינסק

נאום דוד טעביל [33] מד"א (מרא דאתרא) פק"ק הנ"ל

ונאום משה שמואל בהרב פינס [34]

ונאום משה צבי בהרב מו"ה ישראל זללה"ה היילפרין [35]

32. לרבי דוד טעביל ממינסק, ואחרשא תרי"ד.

33. עיין "רבני מינסק וחכמיה" מאת בן־ציון אייזנשטאדט (וילנא תרנ"ט), עמוד 48.

34. שם ושם.

35. שם עמוד 42.

ונאום דובער ב"ר אהרן טאמארקין [36]
ונאום שאול בלא"א מ"ו שלמה זללה"ה
ונאום דוד טובי' במהרי"ל זלה"ה [37]

ה [38]

שאלה ותשובה

משו"ת „נשאל דוד" כתב יד, מאת הגאון המפורסם נשיא הוא בישראל, מ' דוד אופנהיים זצ"ל, האב"ד דק"ק ניקלשפורג, וכל מדינות מעהרין, ובק"ק פראג [39].

ש א ל ה, עמד השואל בבית המדרש, ושאל שאלה בבעלים עמו במלאכתו מלאכת כהנים, אם כהן מותר להיות משרת לכהן, ומותר להשתמש בו, או לא, אף שמבואר בש"ע או"ח (סי' קכח), דאסור להשתמש בכהן אפי' בזמן הזה, דהוי כמועל בהקדש, דלמא כהן בכהן שאני.

ת ש ו ב ה, הואיל ושמעתתא דכהני היא, אימא בה מילתא אלבישייהו יקירא, וטרם אחלה לדבר, אציע מקור הדין ממעין הנובע, ועיקר מטרון דין רפש *[39] יצא מהמרדכי בהגהותיו במס' גיטין, וכיון ששאלתך בין כהן לכהן, מכלל דבישראל לכהן פשיטא לך דאסור, כפסק בעל המפה, ומילתא דפשיטא לך לדידי קא מיבעי לי, כי ז"ל המרדכי שם בהגהותיו „מעשה בכהן שיצק מים על ידי רבינו תם, והקשה לו תלמיד הא שנינו בירושלמי ברכות (פרק אלו דברים דף יב ע"ב) המשמש בכהונה מעל, והשיב לו, אין בהם קדושה בזמן הזה, דקיי"ל בגדיהם עליהם קדושה עליהם, ואי לא לא. והקשה, א"כ כל מיני קדושה לא לעבד להו, ושתק רבינו תם. והשיב הר"ר פטר, דנהי דיש בהם קדושה יכול למחול, כדאמרינן בפ"ק דקידושין (דף כא, ב) אין כהן עבד עברי נרצע מפני שנעשה בעל מום, והשתא בלא הך טעמא תקשי האיך מצי משתעבד בי', אלא ודאי מצי מחיל, והלכך איצטרך לטעמא דבעל מום דאם לא כן היה נרצע", עכ"ל. הרי דלר"ת מותר בזמן הזה לשמש בכהן ואין בו משום קדושה כיון דאין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם. ואפשר דבזמן שבית המקדש היה קיים ואין בגדיהם עליהם גם כן אין קדושה עליהם. והא דנקט ר"ת בזמן הזה השיב כהלכה לפי השואל כענין בזמן הזה. ותדע דאם לא כן איך יתרץ ר"ת הגמ'

36. שם, עמ' 50. 37. שם, עמ' 51.

38. בחוברת הראשונה עמדה להידפס תשובתו של רבי דוד אופנהיים, רבן של ניקולשבורג ופראג. תשובה זו נמצאת בתוך החומר בשתי העתקות ובחלקה הראשון בהעתקה שלישית. תחילה הועתקה במהדורה הראשונה של כתב־היד אחר כך באה במהדורה השנייה, המושלמת ומוכנה לדפוס. אף על פי כן לא נדפסה מחוסר מקום כנראה והיא נדחתה לאחת החוברות הבאות.

השוויתי תשובה זו לכתב־יד „נשאל דוד" הנמצא בספריית הרמב"ם בתל־אביב ומצאתי בה שינויים קלים בלבד.

על תשובות רבי דוד אופנהיים עיין „תולדות הגאון ר' דוד אופנהיימער" מאת יעקב קאפל דושינסקיא (בודפשט תרפ"ב) מעמוד 53, ובעמוד 74 לגבי התשובות שנדפסו; במאמרו של ליבן ב„יאהרבוך" (פראנקפורט ע"מ) כרך יט (1928), עמ' 24—25, והרב י"ל הכהן מימון ב„סיני", כרך לח, עמ' ט—יב. ועי' בהערות ר' שמעון משה חאגעס ל„רב פעלים" על רבו אברהם בן הגר"א (וארשא תרנ"ד), עמ' 35.

39. [השו"ת הזאת הובאה בבאר היטיב בשו"ע או"ח (סי' קכח סק"ח) וז"ל „והגאון מוהר"ד אופנהיים מאריך בספרו נשאל דוד כ"י סי' ח, אי שרי לכהן לשמש בכהן", עכ"ל, ולא אמנע להודיע, כי הגאון הנ"ל האריך במלצות חדות אשר בלולים יעלו מש"ס ומקרא כדרכו, טרם החל בהשאלה, וחדלתי מהעתיקם — המ"ל].

*39. עיין בראשית רבא מז, ב ; צג, ו.

דקידושין שהביא הר״ר פטר דעבד כהן נרצע, דהא התם ע״כ רציעה בדין עבד עברי אינו נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג ובזמן שבית המקדש קיים, אלא וודאי דאף בזמן שבית המקדש קיים גם כן אם אין בגדיהם עליהם, אין קדושת כהונה עליהם, אך משום הא לא איריא דיש לומר דדעת ר״ת דוקא בזמן הזה קאמר, מה שאין כן בזמן המקדש אף על גב דאין בגדיהם עליהם, דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו. והא דעבד כהן נרצע סובר ר״ת דאין ראיה משום דחילל קדושתו שגנב (גם בזה שגג בעל בית הלל ביורה דעה סי׳ רמג, סעי׳ א, שהשיג גם כן על הר״ר פטר ולא דק ע״ש) והתורה אמרה ונמכר בגניבתו ולא מחלק בין כהן לישראל, כי מוכר עצמו אינו נרצע כי אם נמכר בגניבתו כמבואר בהרמב״ם הל׳ עבדים. ואם כן הראיה של הר״ר פטר דיכול למחול מעבד שנרצע אין ראיה כלל, דהא נמכר בגנבתו. ואף גם מצידו תברא דהא נמכר בעל כרחו אף שאינו רוצה למחול כלל אפילו עומד וצווח, אבל בזמן הזה סובר ר״ת אף בלי מחילה מותר להשתמש בו ולשרתו דאם לא כן יהיה ככהן ועבודתו בידו, דעל כל מלאכה יאמר שאינו רוצה למחול, ומהא דשתיק ר״ת לתלמידו השואל לא משום דאודויי אודי ליה אלא דלא חש להשיבו, וכה״ג כתבו התוס׳ בבבא בתרא (דף סה, א) ד״ה ומודה רב ע״ש, ועיקר קושיא שהקשה אותו תלמיד לר״ת א״כ כל קדושה לא ליעבד להו, צריך עיון על איזו מין קדושה קאמר, אי לענין איסור גרושה וחלוצה וטומאת מת פשיטא לך דאף על גב דקדושת כבוד הכהונה אם אין בגדיהם עליהם אין עליו קדושה לענין זה, מכל מקום לענין עבירה וחילול כהונה מי יתיר.

וגדולה מזו מצינו במרדכי דגיטין פרק הנזקין, וז״ל דלא אמרינן וקדשתו בע״כ אלא בנושא נשים בעבירה, אבל דברים שהם לכבודו או לרווח ממון מצי מחיל אבל לא בבהכ״נ משום אינצויי עכ״ל. ובודאי נעלם כל זה מלפני הט״ז בסי׳ קכח ס״ק לט מה שמקשה על הר״ר פטר, וז״ל דהא קיי״ל וקדשתו בעל כרחו דאם נשא גרושה כופין אותו שיגרשה, ואמאי לא נימא דימחול על קדושתו וכו׳, ע״ש, ובאמת לא קשה מידי כמו שמחלק המרדכי, וק״ל.

ואי כוונת התלמיד שהקשה לר״ת על קדושת לקרוא ראשון לתורה, וכה״ג, עיקר הטעם הוא מפני דרכי שלום כדאיתא בגיטין (נט, א) ואפי׳ רוצה למחול אינו יכול דלא ליתי לאינצויי וכדמסיים ג״כ במרדכי.

ובר מן כל דין, המעיין בירושלמי מקור הנובע שהוציא האי תלמודא לא מקרא דוקדשתו הוא גמיר, רק מקרא אחר הוא דורש, וז״ל מנין המשתמש בכהונה מעל, רב״א בשם שמואל אמר, ואמרה אליהם אתם קודש לה׳ והכלים קודש, מה כלים המשתמש בהן מעל אף המשתמש בכהנים מעל, ע״כ. לכך סובר ר״ת דכהן דומיא דכלים, מה כלים כיון שבאו פריצים חללוהו כדאי׳ בעבודה זרה (דף נב, ע״ב) ובמס׳ בכורות (דף ג, ע״א) בקשו לגנוז כל כסף וזהב שבעולם מפני כספה וזהבה שבירושלים עד שמצאו מקרא זה, ובאו בה פריצים וחללוהו, ופרש״י מכיון שנכנסו גוים להיכל יצאו כליו לחולין עכ״ל. לכן די לבא מן הדין להיות כנדון, דבזמן הזה מותר להשתמש בכהנים, והשתא שפיר מדייק ר״ת דוקא בזמן הזה ולא בזמן המקדש אף שאין בגדיהם עליהם, והשתא לא קשה כלל משאר קדושות דלא נפקא מהאי קרא רק מוקדשתו לכן נוהג אף כשאין בגדיהם עליהם, ונסתלק הקושיא של האי תלמידא לגמרי, והחכם עוקר מעיקרא ושפיר עבד ר״ת דשתק ולא חש להשיבו, והמעיין בגוף הירושלמי בברכות פ׳ אלו דברים יראה להדיא דעיקר כדעת ר״ת, כי שם הי׳ מעשה, וז״ל אבא בר בר חנא ור״ה הוי יתבי אכלין והוי ר׳ זעירא קאים ומשמש קומיהון, עלה וטעין

תרויהון (חמרין ושמן) בחדא ידא, א"ל אבא בב"ח מה ידך חוריתא קטעין, כעס עילוי אבוי וא"ל לא מסתייך דאת רבע והוא קאי ומשמש, ועוד דהוא כהן, ואמר שמואל המשתמש בכהונה מעל, גזירה דהוא רבע ואת קאים ומשמש תחתיו, עכ"ל. וקשה דעד האידנא למה שתק ולא מחה שלא ימעול בקדושת כהונה[40] אלא ודאי דבזה"ז מותר להשתמש כדעת ר"ת, אך כיון שהקיל בו מאוד על כן הקפיד, ודי ששימש בו ולא להקל ולזלזל יותר מדאי.

ואם נפשך לומר שאף בזמן המקדש מותר להשתמש בכהן, כמו שמצינו באליהו (מלכים־א, יח) וישנס מתניו וירץ לפני אחאב, ומכאן למד הש"ס בזבחים (קב, א) ובמנחות (צח, א), שתהא אימת מלכות עליך, לפי שאליהו רץ לפני אחאב כעבד לפני אדוניו, ע"ש. והא אליהו כהן הוי, כדאי' במס' בבא מציעא (קיד, ב) גבי אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי כו', א"ל ולאו כהן הוא מר ע"ש בפרש"י ותוס', אי משום הא לא תברא, דכבוד מלך שאני דעדיף, וכדאי' במס' סוטה (מא, ע"ב) כולהו משום כבודו דמלך, דכתיב שום תשים עליך מלך ואם כן אף שבזמן בית המקדש היה קיים אין ראיה להשתמש בכהן, אבל בזמן הזה ודאי יש להתיר כדעת ר"ת. והשתא אתי שפיר נמי מה דאיתא בש"ס דסנהדרין (כו, א) ר' חייא בר זרנוקי ור"ש בר יהוצדק הוו קאזלי לעבר השנה בעסיא, פגע בהו ר"ל איטפל בהדיי', חזיי' לההוא גברא דקא כריב, א"ל כהן וחרישׁ, א"ל יכול לומר אגיסטון אני בתוכו, ופרש"י משום ארנונא שכרו בעל הבית לחרוש, הרי דמותר להשתמש בכהונה. אכן לפי דעת ר"ת לא קשה מידי דכהן בזמן הזה שאני, והתם מיירי בזמן הזה כמבואר בתוס' שם ד"ה משרבו האנסין וכו', וא"ת משום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהוי איסורא דאורייתא, ויש לומר דמיירי בשביעית בזמן הזה דרבנן, עכ"ל.

ומצאתי ראיה מהגהות מיי' תוך פרק ג מהל' עבדים, וז"ל על מ"ש הרמב"ם עבד כהן אינו נרצע, מכאן ראיה דשירות כהן מותר. ועוד ראיה מפרק אף על פי לקוט כהן מישראל לא יאכל בתרומה. ועוד ראיה מפרק כיצד הרגל, א"ל רמי ב"ח לרב חסדא [איה"ל[41] ע' בבא קמא (כ, ב) לכי תשמש לי, וע' גליון הש"ס שהביא ממשנה למלך (פ"ג הל"ח) ע"ש] לכי תשמש לי כרוך סודרא, ורב חסדא כהן היה כדאיתא במס' סוטה. ועוד ראיה מפרק הזרוע והלחיים, א"ל רבא לשמעי' זכה לי במתנתא דבעינן למיכל לישנא בחרדלא, מיהו בירושלמי גרסינן מניין דמשתמש בכהונה מעל ר' בא בשם ר' שמואל א"ל אתם קודש לה' והכלים קודש לה', מה כלים המשתמש בהן מעל אף המשתמש בכהנים מעל, וצ"ע, עכ"ל. ובאמת מה שהניח בצ"ע בשביל הירושלמי לא קשה מידי, לדעת ר"ת וכמו שכתבנו דבזמן הזה שאני, כיון דאין בגדיהם עליהם, אמנם עיקר הראיה מרציעה אין ראיה כ"כ דשאני התם דכיון שאין רוצעים אלא כשנמכר בגניבתו וכמ"ש לעיל, והראיה שכ' מפרק אף על פי (דף נז, ב) מהא דלקיט כהן לישראל גם כן אין ראיה דשאני התם דמחל ודאי על העבודה זו, והשכיר עצמו מדעת, וכדעת הר"ר פטר, וע"ל דמיירי בכהן קטן או בעל מום דאינו בתוך קדושה, וגדולה מזו כתב המגן אברהם (סי' רפב סק"ו), דכהן קטן אינו בכלל וקדשתו כיון דכתיב את לחם אלהיך הוא מקריב, וקטן לאו בר עבודה הוא, עכ"ל. ומהאי טעמא נראה לי ללמוד, דכהן בעל מום גם כן אינו בכלל וקדשתו, וכ"ש לדין

40. [ע' שו"ת מהר"ם מרוטינבארג החדש (סי' קטז) מה שכתב בזה, המ"ל]. הכתונה לשו"ת מהר"ם בר ברוך, לבוב, תר"כ, ועיין עתה „תשובות פסקים ומנהגים" למהר"ם מרוטנבורג, מהדורת יצחק זאב כהנא, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז, א, עמוד 30.

41. אמר יהושע העשיל לעוזין.

זה להשתמש בכהן דהוא רק סמך מדברי נביאים דלא קאי אקטן, והראיה מרמי ב"ח לר"ח אין ראיה כלל, דהא בלא"ה יש לדקדק, דהא חייב אדם בכבוד חמיו, וחמיו הי' כדאיתא במס' ברכות (מד, א), ואף אם נימא שבאותו פעם עדיין לא נשא בתו, מ"מ יש מקום עיון דאיך שימש ר"ח לרמי ב"ח ומחל על כבודו כבוד הרב, והוא עצמו סובר בקידושין (דף לב, א) אמר ר"ח הרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ואל תתמה על רמי ב"ח עצמו איך שימש במי ששונה הלכות, כי י"ל דרמי ב"ח ס"ל כרב יוסף, ופליג אר"ח, דמותר למחול על כבוד הרב, והכי קיי"ל כמבואר ביור"ד (סי' רמג), אבל על ר"ח עצמו קשה, ודוחק לומר דבאמת ר"ח הדר משמעתי', דא"כ למה הטריחו הפוסקים למצוא טעם לפסוק כר"י ודלא כר"ח, תיפוק לי' דר"ח עצמו הדר בי', א"ו דשאני הכא בב"ק (דף כ, ע"ב) לפי ששאל לו ר"ח בדין הדר בחצר חבירו שלא מדעתו ולא רצה לגלותו עד שאמר לי' לכי תשמש לי, מש"ה נעשה לר"ח כהיתר לשמש לו כדי ללמוד הדין, וכדמצינו במגילה (דף כח, ע"ב) גבי ר"ל אתא האי גברא ארכבי' אכתפי', א"ל תנית כו', א"ל פסלת לך ארבעה טורי וטענת בר לקישא אכתפך, שדי בר לקישא במיא, א"ל (לא) ניחא לי דאשמעי' למר, א"ה גמור מני הא מילתא, עכ"ל. הרי אף שזה הי' ת"ח, מכל מקום היה רוצה לשמש לר"ל כדי ללמוד ממנו איזה דין כדא' גדולה שמושה יותר מלמודה, וא"כ אף ר"ח שהי' תלמיד חכם וכהן לאל עליון, וסובר הרב שמחל על כבודו אין כבודו מחול, מכל מקום כיון שרצה ללמוד ממנו הדין, כהדיוט שויא נפשיה ומותר להשתמש, וכדאמרינן במס' שבת (יב, ב) אמר ר' אבא שאני ר' ישמעאל ב"ר אלישע, שמשים עצמו על ד"ת כהדיוט, אף שגם הוא מוכתר בנימוסי כתר תורה וכתר כהונה במקום א', אפילו הכי משום ד"ת שאני. וראיה שמביא מפרק הזרוע, גבי א"ל רבא לשמעי' כו', גם מהתם אינו ראיה, לפי פרש"י, דאי משום דשמעי' שימש לדבי מר יוחנא, אטו כ"ע דינא גמירי, ואם נאמר שהיה תלמיד הכם מדקרי ליה מר יוחנא א"כ גם הטעם כדלעיל משום דגדולה שמושה כו', ובפרט לפמ"ש התורת חיים בשם הרמב"ם דשמעי' פירושו שהיה שמעי' של רבא, וכיון דלדעת רש"י שם בחולין [רבא] ג"כ הי' כהן, וא"כ אין ראי' כלל בכהן לישראל, דכהן לכהן שאני. ונפשוט שאלתינו דכהן לכהן מותר לשמש, אך י"ל דדעת הרמב"ם כדעת התוס' שם דרבא לא הי' כהן, כדמשמע בהרמב"ם פ"ט מהל' בכורות (?) [צ"ל בכורים, ע' ת"ח] ורש"י בעצמו סתרי אהדדי בר"ה (יח, א) ד"ה אביי ורבא מדבית עלי קאתי, כך שמעתי, ובשחיטת חולין פרק הזרוע אשכחן דרבא לאו כהן הוא וכו', וצ"ע, ועכ"פ אין ראי' משם לא לענין כהן לישראל, או כהן לכהן בנ"ד, די"ל הטעם משום גדולה שמושה וכנ"ל.

ואפשר דעיקר הדין תליא בפלוגתא דהני כהני אי המה שלוחי דרחמנא או דידן, דאי אמרינן שלוחי דידן נינהו הי' פשוט דמותר לשמש בהן אף בזמן המקדש, משא"כ אי שלוחי דרחמנא נינהו אפשר לומר דאסור לשמש בהן בזמן שבהמ"ק הי' קיים וכדעת ר"ת, ואם אפשר הטעם דירושלמי דאסור לשמש בכהונה כאלו מעל לפי מאי דקיי"ל כהני שלוחי דשמיא נינהו, וכמו שפסק הרמב"ם פ"ו מה' נדרים, וצ"ע קצת דבנדרים (לה, ב) קאמר הש"ס נ"מ למודר הנאה דא"א שליחי דידן נינהו קא מהני לי' ואסור, ולא קאמר הנ"מ בלא מודר הנאה כלל, אם מותר לשמש בכהן או לא, וצ"ע בקידושין (כג, ב) ובמס' יומא (יג, א).

זאת תורת העולה מדברינו שכל הראיות ורוח מצוי' בים התלמוד אינו מזיזים זיז כל שהוא דעת ר"ת ממקומו דבזה"ז מותר לשמש בכהן, ועוד ראי' מצאתי שלא נזכר בפוסקים ראשונים ואחרונים, והוא בגמ' דבכורות (כז, א) רב חמא יהיב לי' לשמעי'

כהן (אמנם לפמ"ש לעיל לדחות הראיות הנ"ל, גם זה נדחה ממקומו דת"ח שאני דניחא לי' לשמשי' דגדולה שמושה), לפי זה דעת ר"ת בזה"ז ישראל מותר לשמש בכהן, וזכר לדבר מיהו איכא, בהא דמצינו גדול ששימש, אברהם וכו', אף שנדמו לו כערביי', ובנדרים (דף לב, ב) מבואר שאברהם הי' כהן, אלא צ"ל כדעת ר"ת דבזה"ז מותר דדוקא בזמן שבגדיהם עליהם אסור, ואף להחולקים נראה דכהן לכהן ודאי מותר לשמש, וראי' מגמ' מס' שבת (כב, א) דמ"ד אין מדליקין מנר לנר משום ביזוי מצוה, משרגא של מצוה לשרגא של מצוה דאין כאן ביזוי מצוה מדליקין, א"כ ה"ה בכהן לכהן דאין כאן ביזוי מצוה מותר לשמש, אכן בשמוש קשה כמו עבודת פרך וכה"ג דהוי אכחושי אפשר דאסור (וכה"ג להקל וזלזל בו כדאי' בירושלמי שכעס ר"ה על זה, וכמ"ש לעיל י"ל דאסור) כמו התם למ"ד משום אכחושי מצוה דאסור להדליק משרגא.

והעיקר איסור יסודו בנוי על לשון הירושלמי, דהוי כאלו מעל בכלים, ובמעילה קי"ל עד שיפגום, ע' בהרמב"ם הל' מעילה פ"ו, ודי לבא מן הדין להיות כנדון וצריכי ג"כ להיות עבודה קשה דווקא שמכחיש ופוגם... ובלא"ה צריך לומר שהוא רק דמיון בעלמא כי באדם לא שייך מעילה, וע' בתוספתא פ"ב דמעילה, ועפי"ז נ"ל הטעם דמצינו במגילה (ז, ב) דשדר רבה ע"י אביי למרי בר מר, ומצינו דאביי ורבה תרווייהו מדבית עלי קאתו וכהנים הי' כמ"ש לעיל בשם תוס', אלא וודאי דכהן מותר לשמש לכהן, מלבד שנ"ל דתלמיד לרב שאני, אבל מ"מ תשמיש בזיון וקשה וודאי דאסור אפי' רוצה למחול, כדעת הר"ר פטר, דהא עיקר דין מחילה יליף במרדכי גיטין פרק הניזקין מרב כיון דהתורה דילי' מצי מחיל [ה"ה] בכהן שכהונתו דילי' הוא שנא' והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם, אלמא שהכהונה שלהם הוא עכ"ל. והרב עצמו שמחל על כבודו אינו יכול למחול בעבודה קשה שמתבזה בה, כדאי' פ' בני העיר דר"ה דרי מרא אכתפי' אתא רב חנא בר חנילאי וקא דרי מיני', א"ל אי רגילת דקא דרית במאתיך דרי, ואי לא איתייקורי אנא בזילותא דידך לא ניחא לי', הרי מה שהוא לביזוי לא רצה לשמש בו, וכדאמרינן בפ' אלו מציאות (ל, ב) כל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו נמי פורק וטוען.

ומה"ט דמדמינן כהן לת"ח אפשר עוד לחלק חילוק אחר כדאיתא בפסחים (קיג, א) [ובב"ב (קי, א)] כדאמר רב לרב כהנא פשוט נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא גברא רבה אנא, והרשב"ם כתב [בב"ב שם] ואית דגרסי כהנא אנא, כהן אני וחשוב וגנאי הדבר לי, אבל לעשות מלאכה להתפרנס אין כאן גנאי, עכ"ל. ורב כהנא כהן הי' כדאי' בקידושין (ח, א) כי הא דר"כ שקיל סודרא מפדיון הבן, אף שהתוס' בקידושין שם ד"ה ר"כ וכו', כתבו, משמע הכא דר"כ כהן הי', ותימא דבפ' אלו עוברין משמע דר"כ לא הי' כהן, דקאמר אי לאו דנסיבנא כהנתא לא גלאי, וי"ל דתרי ר"כ הוו, אי נמי י"ל דבשביל אשתו, וכ"כ תוס' שם בב"ב ולא גרסינן כהנא אנא, מ"מ בת"ח ודאי מותר כדאי' שם, ויש להשוות דין כהן לת"ח דבשביל פרנסת עצמו מותר, וצ"ע.

ע"כ העולה מכל דברינו נראה דבזה"ז מכהן לכהן פשיטא דמותר אם אינו עבודה קשה ובזיון, אך בכהן לישראל כיון שנפסק בהג"ה ש"ע להחמיר, מי יתיר לכתחלה. אמנם לדעת ר"י וסייעתו יש להקל בזה"ז בכל ענין, ואי איישר חילי אמינא דתלמודא דידן מחולק עם הירושלמי דלא גמיר האי הקישא דמקיש כהן לכלים, וראי' מבכורות (לה, א) רועי כהנים בי ישראל אינם נאמנים, אף שראי' זו יש לדחות וכדעת ר"ת שמיירי בזה"ז מ"מ הא ש"ס ערוכה היא (שם כו, ב) ת"ר הכהנים והלוים המסעיים

בבית הרועים ובבית הגרנות ובבית המטבחיים אין נותנים להם תרומה ומעשר בשכרן, ואם עושים כן חללו ועליהם הכתוב אומר שחתם ברית הלוי, ואם איתא הלא בלא"ה חילל ומעל בקדושת כהן, וליכא למימר דמיירי ג"כ בזה"ז, דהא להדיא איתא התם (כז, א) תרומת חו"ל אין בה משום כהן המסייע בבית הגרנות, א"כ ע"כ מיירי בזמן שבהמ"ק קיים, ומדסתם תלמודא דידן ואינו מחלק בין מחל או לא ש"מ דבכל ענין משרי שרי, וכ"ה בתוספתא פ"ה לא יתן אדם תרומת ביתו לשומר ביתו, ולא בכורות צאנו לרועה צאנו, ולא יתן ישראל בהמתו לטבח כהן לשחוט ולא לרועה כהן לרעות אא"כ נתן לו שכרן עכ"ל. מכל זה נ"ל פשוט כיון דהילכתא כתלמודא דידן נגד הירושלמי, המקיל לא הפסיד, רק הרוצה להחמיר ולהתחסד ולהיות גומל נפשו איש חסיד, יה"ר שבמהרה יבנה בהמ"ק בנוי כמו רמים ומגדול עוז וטרכסיד, ויחזיר כהנים לעבודתן ולוים לשירן, והמזבח בנוי קרן סובב כבש ויסוד, ויראני נפלאות מתורתו ולא ימיש מפי ומפי זרעי וזרע זרעי עד עולם, ולהיות כבור סיד, פי המדבר יום ליום יביע אומר, בחודש זיו, בשנת יאמרו נא ב' י' ת' אהר ן' לפ"ק.

דוד הקטן אופנהיים בהמנוח המפורסם מוהר"ר אברהם אופנהיים ז"ל, החונה בק"ק ניקלשפורג וכל מדינות מעהרין ודגלו אהבה פרוסה בק"ק פראג יע"א.

ן [42]

שקלאב.

ש א ל ה

בדין מי שנחלשה יד ימינו ואינו יכול להשתמש בה, ובע"כ הוא מוכרח להרגיל א"ע לעשות הכל ביד שמאלו, וכשמניח תפילין על יד שמאלו צריך הוא לסיוע מאחרים שיקשרו לו, מעתה עמד השואל ושאל, אם יש לדמותו לאיטר, ויניח תפילין בימין שלו, והגם שבאיטר שלא נולד כך, רק שהרגיל א"ע יש בזה מחלוקת הפוסקים, שאני התם שמרצונו הרגיל א"ע, משא"כ בנ"ד שהוא מוכרח לזה, וכאמור.

ת ש ו ב ה

לכאורה יראה דודאי יש לדמותו לאיטר, ויניח תפילין בימין כמו איטר, וכן ראיתי בס' דגול מרבבה [43] (סי' כז) במ"א (ס"ק ט) שכתב בפשיטות כנ"ל עיי"ש [וע' בפרמ"ג [44] לאו"ח (סי' תרנא) במ"א (סק"י) שנסתפק בזה], אולם אחר העיון היטיב נראה שיש להסתפק בזה, וכמו שאבאר בס"ד. ומקודם נבאר טעמו של המרדכי במה שנסתפק בהרגיל א"ע להיות איטר, ולכאורה אין טעם נכון לחלק בזה ומה לנו בזה אם נולד כך או שהרגיל א"ע, בין כך ובין כך, אינו יכול לעשות שום דבר ביד ימינו רק ביד שמאלו. אמנם הנראה בטעמו של המרדכי הנ"ל, דהנה מה שאיטר מניח בימין נאמרו בזה ב' טעמים, הא', דדרשינן וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין וממילא הנחה בשמאל, והר"י מפריש והטור פסקו כטעם זה, וע"כ כתבו דאפי' אם עושה כל המלאכות בימינו רק שכותב בשמאלו דינו כאיטר דכיון שכותב בשמאלו צריך לקשור בה וממילא צריך להניח בימין, ולפי טעם זה הא וודאי

42. התשובה היא של רבי יצחק אביגדור, רבה של שקלוב, ששימש תחילה ברבנות בסלונים, ואשישקי, סיני, קובנה ובשנת תרכ"א נתמנה רב בשקלוב. עיין "נחלת אבות" מאת לוי ב"ר דובער יונה (וילנא תרנ"ד), עמ' 60.

43. לרבי יחזקאל לנדא, הגהות וחידושים על ארבעת חלקי השולחן ערוך (פראג תקנ"ד).

44. בפרי מגדים לרבי יוסף תאומים.

דאין לחלק בין נולד איטר להרגיל א"ע ואין שום טעם נכון לחלק בזה, דמאחר דהעיקר תלי' דביד שכותב בה צריך לקשור בה, וממילא צ"ל ההנחה ביד שכנגדה ואפי' אינה יד כהה, דלא קפדינן כלל ביד כהה לטעם זה וכנ"ל. אמנם הטעם הב' שבאיטר, הוא משום דדרשי' ידכה יד כהה, ובאיטר הוי יד ימינו יד כהה, ולזה הטעם הסכימו הסה"ת והרא"ש, ולזה הטעם שפיר יש מקום להסתפק בהרגיל א"ע, דהנה במס' בכורות (מה, ב) איפלגו רבי ורבנן בשולט בב' ידיו אי חשיב מום באדם, ומפרשי בש"ס שם לפלוגתיי' דמ"ס כחישותא אתחלי' בימין, ומ"ס בריאותי' אתחלי' בשמאל, ובאיטר לכ"ע פסול דכחישותא אתחלי' בימין עיי"ש. וא"כ לרבנן דס"ל דבשולט בב' ידיו בריאותא אתחלי' בשמאל, מכש"כ באיטר גמור דוודאי בריאותא אתחלי' בשמאל, ולפי זה לרבנן באיטר י"ל בריאותא בשמאל וכחישותא בימין וכנ"ל. מעתה מצאנו מקום לחלק בין נולד כך להרגיל את עצמו, דבנולד כך א"כ הוי יד ימינו יד כהה דכחישותא אתחלי' בימין, ויד שמאלו הוי יד שבכח דבריאותא אתחלי' בשמאל, וכיון שהכתוב הקפיד להניח תפילין על יד כהה, על כן צריך הוא להניח תפילין בימין, מה שאין כן בשלא נולד איטר רק שהרגיל את עצמו לעשות הכל בשמאלו. מעתה וכי מחמת הרגלו ניתוסף כח בשמאלו, או נחלשה יד ימינו, הרי לפי הוולדו נולד כמו שארי בני אדם שיש להם בימין יותר כח מבשמאל, רק שלא הרגיל יד ימינו לעשות מלאכה, ע"כ א"י לעשות בה מלאכה, ואי אפשר לומר בו שניתוסף לו בריאות בשמאל או כחישות בימין. וע"כ יש פוסקים במרדכי דס"ל שמניח כשאר בני אדם, דבאמת הוי שמאלו יד כהה, וי"ל בימינו יותר כח מבשמאלו, לפי טבע בריאותו מיום הוולדו, וכאמור, וזה טעם נכון מאוד לדעתי, ומעתה אם הדברים כן הוא, יש לנו מקום ספק גם בנ"ד אם הוא דומה לאיטר או לא, ומקום הספק הוא בשנחקור לדעת באיטר גופא דקי"ל דמניח בימין והנה מצאנו באיטר שהוא חלוק משאר ב"א מהיפך להיפך, דבשאר ב"א יש להם כח ביד ימינם, וביד שמאלם א"ל כח, ובאיטר הוא להיפך, שביד שמאלו י"ל הכח שיש לשאר ב"א ביד ימינם, ובריאותא אתחלי' בשמאל, וכמו כן ביד ימינו א"ל כח, וכמו שיש לשארי ב"א ביד שמאלם, וכחישותא אתחלי' בימין כנ"ל. מעתה אם נאמר דעיקר הטעם דאיטר מניח בימין הוא משום שאי"ל כח ביד ימינו והוי יד ימינו יד כהה, וע"כ אמרינן דיניח ביד ימינו, א"כ ה"ה בנ"ד כיון דכחישותא אתחלי' בימין והוי ימינו יד כהה, ע"כ מניח בימין כמו איטר, אולם אם נאמר דהטעם באיטר דמניח ביד ימינו הוא משום דא"י להניח ביד שמאלו דבריאותא איתוסף לו בשמאלו ולא הוי שמאלו יד כהה, וע"כ כיון דא"י להניח בשמאלו מפני שאינה יד כהה, ע"כ אמרינן דיניח בימינו, א"כ בנ"ד א"א לומר כן, דהא בנ"ד לא איתוסף לו שום כח ביד שמאל וי"ל כח ביד שמאל כמו שארי ב"א לא יותר, רק שבע"כ הוא מרגיל א"ע לעשות הכל ביד שמאל, וה"ה לפי טבעו יכול הוא להניח תפילין ביד שמאל דהיא יד כהה כמו בשארי ב"א. מעתה וכי משום שנולד לו ג"כ כחישותא בימין נעקור הנחת תפילין מיד שמאל, ואדרבה מצאנו דכל כמה דנוכל לומר שיניח ככל אדם בלי שינוי טפי עדיף, וכדאשכחן בשולט בב' ידיו שמניח ככל אדם, ואין בזה פלוגתא כלל, והגם דלרבי גם בשולט בב' ידיו אמרינן כחישותא אתחלי' בימין כנ"ל, והרי ימינו יד כהה א"ו דכיון דגם שמאלו הוי יד כהה ולא איתוסף כח בשמאל שלו לדעת רבי, יותר מבשאר ב"א, ואפשר לו להניח בשמאלו אמרינן דיניח ככל אדם בשמאלו, וכמו כן לרבנן אמרי' להיפך, שהגם זאיתוסף לו בריאותא בשמאל, ואיננה יד כהה, עכ"ז כיון דאי"ל כחישותא בימין, והרי איננה יד כהה וא"א לו להניח בימין ע"כ מניח ככל אדם. ובאיטר די"ל הני

תרתי דא״א לו להניח בשמאל דאיננה יד כהה, וגם אפשר לו להניח בימין דהיא יד כהה, ע״כ אמרינן דישנה הנחתו משאר ב״א ומניח בימינו, וא״כ בנ״ד דיכול הוא להניח ביד שמאלו ככל אדם, שהרי לא איתוסף בה כח יותר מבשארי ב״א, ומה שמרגילה במלאכה זה לאו כלום הוא לדעת החולקים במרדכי דבעי׳ דוקא נולד כך, ומטעם המבואר למעלה, א״כ אינו ראוי לו לשנות הנחתו משארי ב״א ומניח בשמאלו כמו שארי ב״א.

והנראה דזה הי׳ דעת השואל בתשובת הרב [45] (שאלה קכב) ששאלו ממנו מי שאי״ל יד שמאל אם מניח תפילין בימין דומי׳ דאיטר, והרב השיב דל״ד לאיטר דימינו הוא יד כהה משא״כ כאן שאיננה יד כהה ע״ש. ולכאורה הדברים תמוהים דמעיקרא מאי קסבר השואל לדמות דין זה דאי״ל יד שמאל לאיטר מה שאי״ל שום דמיון כלל כפי המבואר לכל מעיין, אמנם לפי האמור למעלה, הדברים מבוארים באר היטיב, דדעת השואל הוא, דמאחר דכל עיקר הטעם דאיטר מניח בימין הוא משום דא״י להניח ביד שמאלו משום שאיננה יד כהה וע״כ בע״כ הוא מוכרח לשנות הנחתו מכל אדם ולהניח בימין וכנ״ל. א״כ ה״ה מי שאי״ל יד שמאל דג״כ א״א לו להניח בשמאל יניח בימין, וע״ז השיב הרב שם, דנהי דזה ודאי דכל היכי דאפשר להניח בשמאל טפי עדיף להניח בשמאל, וטעמא דאיטר מניח בימין הוא מטעם דא״א להניח בשמאל כנ״ל, עכ״ז אין דין זה דומה לאיטר, דבאיטר איכא תרתי שא״א לו להניח בשמאל מפני שאיננה יד כהה, ואפשר לו להניח בימין שהוא יד כהה וכנ״ל, משא״כ במי שאי״ל יד שמאל דא״א לו להניח גם בימין שהרי איננה יד כהה ע״כ פטור מתפילין, וא״ש. ובדברינו הנ״ל אמרתי ליישב תשובת הרב הנ״ל ממה שהשיג המ״א עליו (בסי׳ כז סק״ג) שנעלם ממנו ש״ס ערוך במקומו דתני׳ אי״ל זרוע פטור מן התפילין ע״ש, וכן תמה עליו בא״ר (סי׳ כו) והא וודאי דתמיהא נשגבה היא על הרב ז״ל, ומהראוי לנו למשכוני נפשין אדרב רבנן להצילו משגיאה עצומה כזה. אמנם אחר העיון היטיב יראה דדבריו נכונים וברורים בס״ד, וכמו״ש, והנה המ״א תמה שם ג״כ על האו״ז שפסק דאין לו יד וי״ל זרוע פטור מתפילין דפסק דלא כמאן ע״ש, והנראה בישוב כ״ז, עי׳ היטיב בסוגי׳ דמנחות (לז, א) והנה התוס׳ כתבו שם על הך ברייתא דאי״ל זרוע כו׳, אחרים אומרים כו׳, דמר אמר חדא ומר אמר חדא ול״פ. וכוונתם מבוארת דת״ק אמר אי״ל זרוע כו׳ והיינו שאי״ל כלל אפי׳ הקובד״ו [46] וכמו״ש תוס׳ שם בד״ה קיבורת, ואחרים אמרי לרבות הגידם שמניח בשמאלו ע״כ איירי בי״ל זרוע, א״כ בע״כ צ״ל דל״פ. אמנם היא גופא תיקשי מנ״ל לתוס׳ לפרש דאחרים אומרי׳ לרבות הגידם שמניח בשמאלו, ודילמא פי׳ הוא שמניח בימינו וכמ״ש בספרי בהדי׳ הביאו המ״א שם, וכ״ה במכילתא פ׳ בא, עי״ש, וכבר עמד ע״ז המ״א שם, וכן מרן הגאון בביאוריו שם, וע״ש בביאורי מרן נ״ע שהעלה מרגניתא טבא בפי׳ הסוגי׳ שם, ותורף דבריו הוא, דר״י החורם דדריש במכילתא, ידך לרבות גידם דמניח בימין אינו דורש תי׳ ידכה דפ׳ והי׳ כי יביאך, דשם נאמר ידכה בהי׳ והוא שמאל, רק הוא דורש תי׳ ידך דפ׳ קדש דשם כתיב בלא הי׳ וקאי על יד ימין וע״כ דורש לרבות הגידם דמניח בימין. וזזהו שאמרו בש״ס אהא דרב אשי ודר׳ אבא תנאי היא, דת״ק דריש שמאל מידכה בהי׳ ומידך בלא הי׳ דפ׳ קדש דריש על גידם דמניח בימין, ותנא בתרא דריש שמאל מידך בלא הי׳ וס״ל כת״ק דברייתא הא׳ דידך זו שמאל. ומידכה בהי׳ דריש על גידם שמניח בימין דס״ל ידכה יד שבכח

45. הרמ״א. עיין מגן אברהם להל׳ תפלין, סי׳ כו, ג.
46. הזרוע (עלענבויגן, עיין בבאר היטב להל׳ תפילין, סי׳ כו).

וכר' אבא, עי"ש דבריו, והם מתוקים מאוד. אולם לקט שכלי עדיין אני מתקשה בדבריו הקדושים, דמאחר שיש לנו תרי קראי ידך בלא הי', וידכה בהי', קרא א' קאי על ימין וקרא א' קאי על שמאל, א"כ מנ"ל למידרש דקרא דשמאל קאי אכל אדם, וקרא דימין קאי על הגידם, ודילמא להיפך, דקרא דימין קאי אכל אדם דמניח בימין, וקרא דשמאל קאי אגידם בימין דמניח בשמאל, והכי עדיף טפי למידרש דהשתא דמי' מצות תפילין לכל המצות כולן דעיקרם בימין. אמנם מה שנראה לע"ד בפי' הסוגי' דהנה מידכה בהי' איכא למידרש ב' דרשות, או דידכה פי' יד כהה והיינו שמאל, ולארויי דמניח ביד שמאל, או ידכה פי' יד רצוצה, והיינו דאפי' אי"ל יד רק זרוע עכ"ז יניח בה תפילין, ונתרבה מזה גידם שי"ל זרוע שמאלו שיניח בה תפילין. ומידך בלא הי' ג"כ איכא למידרש ב' דרשות, או דפי' שמאל כדדריש ת"ק בברייתא הא', או דפי' ימין ואתא לרבויי גידם דאי"ל יד שמאל כלל דיניח בימין. עתה נבוא לפי' הסוגי', והנה מ"ש בש"ס כתנאי, קאי עמ"ש שם מקודם לר"י החורם דיליף שמאל מקרא דוקשרתם וכתבתם, ורב אשי א' דיליף מידכה יד כהה, וע"ז אמרו כתנאי, דתני' ידכה בהי' זו שמאל, והנה לת"ק זה דדריש יד שמאל מקרא דידכה בהי', ע"כ צ"ל דלא דריש קרא דידך בלא הי' דפ' קדש דפי' ימין ובא לרבות גידם שמניח בימין, דא"כ יקשה מנ"ל דידכה בהי' קאי אכל אדם וידך בלא הי' קאי אגידם, דילמא להיפך וכמ"ש למעלה, אלא ע"כ צ"ל דלא דריש כלל קרא דידך דפ' קדש דקאי על יד ימין, רק ס"ל דכיון דגלי לן קרא דכוונתו ליד שמאל, א"כ ה"ה האי ידך דפ' קדש פי' יד שמאל [47], ומה דשני קרא בלישנא ולא כתב גם בפ' קדש ידכה בהי', ה"ט דאי הוי כתב גם בפ' קדש ידכה בהי', הוי דרשינן חד ידכה ליד כהה והיינו שמאל, ואידך הוי דרשינן ליד רצוצה, והיינו דאפי' אי"ל יד רק זרוע יניח תפילין, וע"כ כתב רחמנא בפ' קדש ידך בלא הי' להורות דבעינן יד שלמה דוקא ולא יד רצוצה, אבל לעולם גם ידך דפ' קדש פי' שמאל. ומעתה לפ"ז אי"ל לרבות גידם, לא על יד ימין היכי שאי"ל אפי' זרוע שמאל, דימין לא כתוב כלל בקרא, ולא גידם שאי"ל יד רק זרוע שמאלו, שיניח ע"י שמאל, דזה אימעט מקרא דידך דפ' קדש וכנ"ל, זהו דעת הת"ק, ואחרים אומרים ידך לרבות גידם, הנה נקטו כאן קרא דידך בלא הי' דפ' קדש, ודרשו בו יד ימין ולרבות גידם שמניח בימין. מעתה י"ל לאחרים תרי קראי, ידכה בהי' פי' שמאל, ידך בלא הי' פי' ימין. מעתה יקשה על אחרים מה שהקשתי למעלה דנדרוש בהיפך ימין לכל אדם ושמאל לגידם, אע"כ צ"ל דאחרים דרשי לקרא דוקשרתם וכתבתם, והשתא איצטרכו כולהו קראי, דידך בלא הי' פי' ימין וגם שמאל וכדאמר ר"י החורם, ולא ידעי' הי' מינייהו, ע"כ כתב קרא בפ' והי' כי יביאך ידכה בהי' על שמאל, להורות בידך בלא הי' דפ' קדש פי' ימין, ואכתי לא הוי ידעי' הי מינייהו קאי אכל אדם, והי מינייהו קאי על גידם ע"כ כתב קרא וקשרתם וכתבתם, להורות דכל אדם צריך להניח בשמאל, ובע"כ צ"ל דקרא דידך בלא הי' דפי' ימין קאי אגידם, וא"ש, ודו"ק. והיינו תנאי דת"ק סבר כרב אשי דילפי' שמאל מידכה יד כהה, ואחרים סברי דילפינן מקרא דוקשרתם וכתבתם וכשינויי קמא דבש"ס, ובברייתא הנ' תני' אי"ל זרוע כו' אחרים אומרים ידכה לרבות גידם כו', הנה דרשו בכאן מקרא דידכה בהי' לרבות גידם, והוא משום דהאי תנא ס"ל כת"ק דר"י החורם דידך הוא שמאל, וע"כ דריש מקרא דידכה בהי' דפי' יד

47. [הגה. דהא ודאי דגוף קרא דידך לא דרשינן דבכל הד' פרשיות כתיבי, רק העיקר הוא מה דשני קרא ולא כתב בחד לישנא בתרוייהו, ע"כ].

רצוצה ולרבות גידם שי"ל זרוע שמאל, שמניח בה תפילין, דלהאי תנא לא נזכר כלל יד ימין בקרא. זהו הנלע"ד בפי' הסוגי'. ומעתה א"ש דברי התוס' שכתבו דמר אמר חדא כו' דכיון שדרשו מידכה בהי' לרבות גידם, וודאי פי' שמניח ביד שמניחין כל אדם רק שהיא יד רצוצה, ולק"מ מה שהקשו מהספרי והמכילתא דשם דרשו מידך בלא הי' וא"כ שפיר י"ל דפי' יד ימין, וכמו שפי' בברייתא הא' בש"ס דילן בדברי אחרים, משא"כ בברייתא זו דתני' דדרשי קרא דידכה בהי', וודאי י"ל דפי' הוא יד רצוצה ועכ"ז מניח בה תפילין. ומעתה נתגלה לנו ג"כ טעמו של הא"ז שפטר גידם מתפילין, והוא מטעם שפסק כת"ק דאחרים בברייתא הא', דדריש מקרא דידכה בהי' זו שמאל, ולדידי' הדבר מוכרע לפטור גידם מקרא דידך בלא הי' וכמו"ש למעלה, וכיון דהאי תנא סבר כרב אשי וכמ"ש למעלה ע"כ פסק הא"ז כמותו, וא"ש. ומעתה א"ש ג"כ דברי הרב בתשובה, דהנה המרדכי בה"ק כתב דלת"ק דדרש ידך זו שמאל, א"כ לא נזכר כלל ימין בתורה, גם לא נזכר שום טעם בתורה למה ציותה לנו התורה להניח תפילין בשמאל, ע"כ לדידי' גם איטר מניח תפילין ככל אדם עי"ש. מעתה לפ"ז אי"ל שום הוכחה מהא דתני' אי"ל זרוע פטור מתפילין, דההיא ברייתא אתי' כת"ק דדריש ידך זו שמאל, וכמו"ש למעלה, ולדידי' גם איטר אינו מניח בימין כנ"ל, אולם לדידן דקי"ל דאיטר מניח בימין, וס"ל להשואל בתשובת הרב שם, דהוא מטעם דקי"ל כת"ק דאחרים בברייתא א', דדריש מקרא דידכה בהי' זו שמאל דהיא יד כהה, וע"כ איטר דא"א לו להניח תפילין בשמאל דאיננה יד כהה מניח בימין, וע"כ נסתפק דלמא לדידי' גם מי שאי"ל יד שמאל מניח בימין, וקרא דידך בלא הי' דפ' קדש אתי לאירויי שלא יניח בשמאל וכנ"ל. וע"ז השיב הרב דז"א, דבאיטר הוי יד ימינו יד כהה, וכיון דבקרא כתיב ידכה יד כהה ע"כ מניח בימינו שהיא לו יד כהה, משא"כ כאן שאי"ל יד שמאל דימינו אינה יד כהה, ובקרא הא לא נזכר ימין כלל להאי תנא רק ידכה יד כהה וא"כ זה שאי"ל יד שמאל, הרי אין לו יד כהה כלל, וע"כ הוא פטור מתפילין לגמרי, וא"ש, ודו"ק היטיב בכ"ז.

ועפ"י דברינו אלה אמרתי לישב מה דקשיא לן בסוגי' דשבת (סא, א) דפריך שם אר"י דאמר כתפילין כך מנעלים, מברייתא דתני' במנעלים תחלה של ימין, וקאמר אביי שם, דילמא ר"י לא שמיע לי' כו' ודלמא שמיע לי' וסבר אין הלכה כאותה משנה, ע"ש. והדברים תמוהין מאוד, דא"כ בכל מקום דמותבינן מברי' על האמורא, נימא דלמא שמיע לי' הך ברייתא, וסבר אין הלכה כמותה, ואיך מותבינן בכולי ש"ס מברייתא אדברי אמורא, ולפעמים אסקינן בתיובתא ואיתותבו דברי האמורא, נימא דהאמורא ידע מברייתא זו ופסק דאין הלכה כמותה, אולם לפי האמור א"ש, דהנה הגם אם נסכים לומר דמנעלים י"ל דין של תפילין, עכ"ז תליא בפלוגתא אי ילפינן תפילין בשמאל מקרא דוקשרתם וכתבתם או מקרא דידך זו שמאל כת"ק או ידכה בהי' יד כהה. דאי ילפינן תפילין מקרא דידך כת"ק או מקרא דידכה בהי', א"כ הרי מבואר בקרא שהקפיד על יד שמאל להניח בה תפילין וא"כ אחשבי' קרא ליד שמאל בתפילין וה"ה למנעלים צריך להקדים תחלה של שמאל כנ"ל, אולם אם נאמר דילפינן מקרא דוקשרתם וכתבתם, א"כ לא מצאנו בכתוב כלל שהקפיד על ההנחה שתהי' דוקא ביד שמאל, ואדרבה גם בתפילין אחשבי' הכתוב ליד ימין והקפיד שתהי' הקשירה דוקא ביד ימין, רק ממילא הדבר מוכרע לנו שההנחה בשמאל בכדי לקיים קשירה בימין, אבל עיקר הקפידה הוא על הקשירה וכנ"ל. והנה במנחות שם לא מצאנו בהדי' מי שידרוש מקרא דוקשרתם זולת ר' נתן, דת"ק דריש מקרא דידך זו שמאל, ור"י החורם איפלגו בש"ס אליבי' מהיכי נפקא לי', ות"ק דאחרים נפקא לי' מידכה

בהי', ואחרים דרשי תרווייהו ידכה בהי' וגם קרא דוקשרתם וכמו"ש למעלה, וא"כ על כל פנים מבואר בקרא שהקפיד גם על ההנחה שתהי' בשמאל, זולת ר"נ אשכחין בי' דדריש קרא דוקשרתם, ולא אשכחין בי' שידרוש קרא אחר. ואם נרצה דלא לאפושי פלוגתא יש לנו לומר דר"נ כאחרים ס"ל, ודריש קרא דידכה וקרא דוקשרתם, והכי מסתבר לכאורה לומר וכדאשכחין בכ"ד בש"ס דאפושי פלוגתא לא מפשינן, וא"כ תו אי"ל שום אחד שידרוש מקרא דוקשרתם לבד, ומעתה א"ש הך סוגי' דשבת, וזהו דמספקא לי' לאביי אי שמיע לי' לר"י הך ברייתא ומוקי לה כר"נ, וס"ל דר"נ לא דריש רק קרא דוקשרתם, וא"כ לא מצאנו גבי תפילין שהקפיד הכתוב על ההנחה שתהי' בשמאל, רק על הקשירה הקפיד שתהי' בימין, ועל כן גם במנעלים הימין עיקר, אבל לאינך תנאי שמפורש בקרא שהקפיד על ההנחה שתהי' בשמאל דוקא, הרי אחשבי' הכתוב ליד שמאל והוא הדין במנעלים השמאלי, כי זה כלל ברור הוא דכתפילין כך מנעלים, וע"כ בע"כ צ"ל לאוקמי ברייתא כר"נ ולאפושי פלוגתא, או אפשר דר"י לא שמיע לי' ברייתא זו, ואי הוי שמע הוי הדר בי' דאפושי פלוגתא לא מפשינן, וא"כ מוכח מברייתא זו דאין מדמין מנעלים לתפילין, ודו"ק היטיב.

נחזור לענייננו, דבנ"ד איכא לאיסתפוקי טובא, לפי דעת הפוסקים במרדכי דהרגיל א"ע לא הוי איטר ומניח ככל אדם, א"כ ה"ה בנ"ד מניח ככל אדם, אולם לפמ"ש למעלה דכל עיקר ספיקו של המרדכי בהרגיל א"ע, אינו רק אם נאמר דטעמא דאיטר הוא משום דדרשי' ידכה יד כהה, אבל אם נאמר דטעמא דאיטר הוא מקרא דקשרתם וכתבתם אין לחלק בין נולד כך להרגיל א"ע וכנ"ל, א"כ הרי קיי"ל בזה כהר"י מפריש והטור דס"ל בטעמא דאיטר מקרא דוקשרתם וכמבואר בסי' כ"ז ס"ו בהגהת הרב דפסק והכי נהוג עי"ש, וממילא אין חילוק בין נולד כך להרגיל א"ע כנ"ל, ולפ"ז נסתר הכרעת המ"א שם בסק"י בהרגיל א"ע לכתוב בשמאל ע"ש, דלפי האמור בדברינו הא בהא תלי' וכמבואר, וגם הא"ר חלק עליו בזה עיי"ש, ודו"ק היטיב בכ"ז.
יצחק אביגדור חופ"ק שקלאב.

אשר כתב לפרש שיחתי במאי פליגי ר"י ואביי בשבת (סא, א) אמר דגם לדברי אביי הדבר בספק כו', אני בעניי לא ידעתי בזה שום מקום פקפוק, עד שנצטרך להוסיף ביאור על דברינו הראשונים, ודבר זה מבואר הוא, כי רב יוסף ברצותו ליישב דברי ר"י שלא יהי' מופרכין מהברייתא רצה לדחוק בישוב זה, במ"ש דעביד כמר עביד כו', וע' תוס' שם ד"ה דעבד, ודבר זה לא ניחא לי' לאביי לומר כן דפשטא דלישנא דברייתא משמע דבעי' דוקא של ימין תחלה, וכמו כן מבואר הוא מהגי מימרות דר"י דבעי' דוקא של שמאל תחלה, ואי משום שלא תיקשי מהך ברייתא על דברי ר"י, אין לנו לדחוק משום זה, דכבר י"ל בזה א' מב' אופנים, או שנאמר דלא שמיע לי' הך ברייתא וכמו"ש בכ"ד, דאין חיוב על האמורא לידע כל הברייתות ואי שמע הוי הדר בי', וא"נ אפ"ת דשמיע לי' ברייתא זו, י"ל דפסק דלא כוותה מהטעם המבואר בדברינו הראשונים. על כל פנים זה דבר ברור דכל א' לעכובא נקיט שינעול ימין קודם או שמאל, ודלא כרב יוסף שתלה דבר זה ברצון כל אדם, ועל כן מסיק רנב"י די"ש יוצא ידי שתיהן, כמו שעשה מר בריי' דרבנא כו' עי"ש היטיב, וכ"ז פשוט מאוד לדעתי.

יצחק אביגדור הנ"ל.

ז

בכתב היד מתחיל כאן המדור „שפה לנאמנים משמיע חדשות" ובראשו הודעה זו :

מודעה ע"ד הדפסת הפליטת סופרים אשר יצא עתה לאור, וכבר נדפסה בווילנא בשנת תרי"ט, ונשנה בהמגיד בנומער 35 לשנת תרי"ט, ומסבות שונות נמשך הדפסת הפליטת סופרים עד היום, ע"כ הצגנו המודעה גם פה.

אחר כך בא המאמר „הפותח שער", שהעורך החליט כנראה ברגע האחרון להדפיסו בראש החוברת. הוא לא שינה אלא את ה„לסדר", במקום „יום א לסדר ולפרט, „שלח מלאך לפניך" לפ"ק, בא „יום א ד תשרי צו"ג שנת „ויצלח וישמעו אליו" לפ"ק. ותוספת זו :

[מודעה מהמוציא לאור לגדולי זמנינו וגם לאסוף חתומים]

אברך את ה' אשר שם חלקי בתורתו הקדושה, וגבר חסדו עלי להיות גם ממזכי הרבים, כאשר זרח עלי שמש צדקה מכבוד ש"ב הרב וכו', מו"ה יהושע העשיל הלוי נ"י, בן לאותו צדיק ב"ד הרה"ג מא"ז זצ"ל לעווין, כאשר נטע אהלו פה ווילנא להרים דגל התורה והיראה הקודמים לגודל חכמתו, ופתח לפנינו אוצרו הטוב אוצר תורה וחכמה אוצר של יראת ה' טהורה בחיבוריו היקרים והנה בהסתופפי בצלו אשר חמדתי, ראיתי ת"י חיבור מקובץ בשם פליטת סופרים אשר תועלתו גדול מאוד כנודע לכל משכיל דורש ה', ובמו פי בקשתי אותו לתת את הספר הנ"ל ע"י להדפיסו אדרא ולהוציאו לאור עולם, והוא בחסדו נענה לי, כאשר דבריו הטהורים נאמרים בזה למעלה ראש, ובא עתה אך בקצרה ובראשי דברים, וכל תוכן דבר הספר ומעשהו בקודש העריך למעניתו במאמר הנקרא בשם „מאמר על דבר אמת וענוה צדק" אשר יודפס למבוא לספר פליטת סופרים הנ"ל, יראו צדיקים וישמחו.

ועתה הנני לוי מחוי קידה מול גדולי דורנו לתת לי יד להיות בתומכי הדבר הגדול הזה, אלה ישלחו מכתביהם עם תורת אמת אשר בפיהם, וכן כתבי יד קודש מגאונים אדירי התורה זצ"ל אשר תחת ידם, ואלה יבואו על החתום לקחת את הספר ואחריהם כל אדם ימשך, למען אדע מספר ומפקד החתומים אשר לפיהן אדפיסם (ויודפס על חצי בוגין כגודל המודעה הזאת), ולה' אתפלל כי יגמור עמדי לטוב להוציאו לאור עולם. ובזכות זה אבנה להוציא גם ספרו של מר אבא הגאון המפורסם מה"ו מנחם אליעזר זצ"ל הנקרא בשם יעיר קינו על מס' קנים הנודע לתהלה מהגאון מווילנא, כמ"ש בספר עליות אליהו (הערה קז) וכן קצת מזקני הגאון הקדוש מ' לוי זצ"ל בעהמ"ח עטרת ראש, וזכותם יעמוד לנו לדור ודור.

דברי המבקש ומצפה לרחמי שמים, לוי דוד גינשטלינג בהגאון מ' מנחם אליעזר בהגאון הק' מ' לוי זצ"ל בעהמ"ח עטרת ראש [48].

לכל זמן ועת לכל חפץ

אל תתמהו על החפץ, כי ימים רבים ושנים עברו חלפו למו, מאז יצא לאור המודעה, „הפותח שער" ואין יוצא ואין בא, ואין חזון החוברות מ„פליטת סופרים" נפרץ בדפוס, כי אמנם מאהבינו הרב אשר עמס על נפשו להוציאו לאור לעת זקנה, ככלות כחו עלה השמימה יהי זכרו ברוך, ובין כה וכה התעורר אלופי ומיודעי תפארת ישראל שי', המתחזק ע"ד אמת ואמונה, ויוציא לאור הדפוס עלי „התבונה", ונשבת עתה מסבות שונות וחדל מלצאת עוד, וירא ראשית לי, ובמו פיו ובמכתבו קרא אלי לאמר,

48. עיין הערת העורך בשולי „הפותח שער", שבראש החוברת המודפסת, על נסיונו של שאר

קום עשה, כי עליך המלאכה לגמור [49], ורבים מאוהבי שי', המה בעוזרי, לשום משא העסק הזה עליהם, לכל תוצאותיו, הנה בד' התחזקתי, ואצא לפעלי, — וה' יהי' עוזר לי — הצעיר יהושע העשיל הלוי [50].

ה

מ כ ת ב י ם [51]

1

מכתב מכבוד איש שארי, הגאון הגדול, מופת דורו, צדיק תמים, ורודף צדקה וחסד, מרן יעקב מאיר פאדווא [52] זצ"ל, האב"ד דק"ק בריסק, בעל המחבר ס' מקור מים חיים, ושו"ת מהרי"ם, וכו'.

בריסק, בע"ה יום א, יב אדר שמרבין בשמחה תר"ז לפ"ק, פ"ק בריסק.

שלום לאהובי שב"ז ידיד ה' וידיד נפשי, הרב וכו' מו"ה יהושע העשיל הלוי נ"י, אשרי יולדתו,

יהי ה' עמו ויעל,

בשמחת לב קראתי דבריו כי נעמו אלי, והנה זה כביר לשמוע אוזן שמעתי את גדלו וכי הפליא עצה להגדיל תושיה, וכאשר התערב אתי בשמחת בני היקר שי' עיני ראו, ב"ה חילו שיהי' מלאכת שמים מתברכת בידו, כרצונו הטהור, וכרצון יראי ה' הישרים בלבותם. יקירי, אשריך שזכית לשם תהלה בתורה ויראה, ידעתי כי שפתיו יביעו דעת הולך למשרים לאמיתה של תורה, והנני נדרש בכל חשק לבבי לאשר דרשת מאתי, לשלוח לך מה שחלק לי ה' בבינה בהלכה למעשה, להפיצם בישראל ע"י העלים שידפסו על ידו. הנני למלאות רצונו להיות סניף לגדולי ישראל אשר על ידו יתגלה קצת מאור תורתם, ויהי' חלקי עמהם לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ואתה ידידי צלח ורכב על דבר אמת וענוה צדק, ומחמת כעת ידי רפו כוחי עזבני מעט מצפה אנוכי לרחמי שמים אשר יהי' בעזרי, לכן כעת קצרתי, ועוד חזון למועד אי"ה, א"ד בעל ש"ב דוש"ת באהבה רבה כל הימים.

יעקב מאיר פאדווא חונה בק"ק בריסק

בשורו, רבי לוי דוד, לעזור לו בהוצאת המאסף ואף הדפיס בחילנא את הפרוספקט ופירסם הודעה בהוספה ל„המגיד", שנה ג (תרי"ט), גליון 35, אך בינתיים נפטר. בהערה שם הוא מספר גם על נכונותו של רבי ישראל מסלאנט לעזור, אלא שבכתב־יד הוא מספר על כך בהרחבה.

49. [וראיתי להעתיק מעט אומר ממכתבו הארוך אלי, מן כא סיון תבר"ך, וילנא.

שלום לכבוד ידידי הרב וכו' כ"מ העשיל הלוי יחי' לברכה.

. . . דבר התבונה תתהפך כחומר חותם בקרבי, יקרת עצמותה (אם תצא לפועל צדק) תגביה עוף ותתנשא מעל לכבידת מצבי, לעומת זה גלי הזמן (והדעות כו') המה יעמדו לשטן, ומרפים כל כוחות נפשי כו', כבר חלפו שנים ב„פליטת סופרים" וקשה עתיקא כו', לזאת אם בידו להתחיל הדבר על חשבונו, לסדר הדבר בוזלאזין, ולהדפיס כו', הנני בל"נ להיות לו מעיר לעזור כפי הענין וכפי מצבי כו', אם יהי' בידו חדשות נא להודיע לידידו, י ש ר א"ל ב ה ר ב מ' ז א ב ו ו א ל ף זצ"ל].

50. בעפרון הוסיף: שנת הנ מתנים בדין.

51. המדור „שפה לנאמנים" פותח ב „מ כ ת ב י ה ר ב נ י ם, על דבר החוברות פליטת סופרים מגדולי הגאונים שלפנים, ומדורנו יאריכו ימים ושנים, ואפס קצתם תראו הנה נדפס, אך אחד אחוז ממדינה ומדינה, והנשארים יבואו ברצות ה' זעיר שם, זעיר שם, בהחוברות הבאות". ואמנם לא נדפסו בחוברת אלא מכתבים בודדים, מאת הגאונים: רבי יצחק מוזלוזין, רבי שלמה אייגר מפוזנא, רבי יצחק אלחנן ספעקטאר, רבי שלמה קלוגער מברודי, רבי מאיר ליבוש מלבי"ם ורבי יעקב יוקב עטטלינגער מאלטונא. כאן נביא את המכתבים שהוכנו לחוברת הראשונה ולא נדפסו, לפי סדר הבאתם בכתב־היד.

52. עיין „עיר תהלה" (וארשא 1886), עמוד 228.

2

מכתב מכבוד דו"ז, הרב הגאון המפורסם, דולה ומשקה לעדרים, סיני ועוקר הרים, נודע בכל הערים, גדול ומהולל שמו, מ' אליעזר יצחק זצ"ל האב"ד ור"מ דק"ק וולאזין.

וולאזין, חמשה עשר באב, תר"ז לפ"ק,
משפת עליון יבורך כבוד
ידידי מחו' רחים הרב וכו'
מ' יהושע העשיל לעווין שי'.

ידיד יקר ואהוב, כאשר נועדנו אז יחד בווילנא, הודעתיו נאמנה ע"ד העולה על רוחו בהדפסת העלים, אשר לי מה יקרו רעך, החפצים בתמים להגדיל תורה ולפארה, וידעתי דבריו כי נעמו הנובעים מלב טהור מלא דעת ויראת ה', אמרתי איש כלבבי מצאתי, אשר חשוקינו כאחד יסבו בלכתן לרומם הדרת תורתינו הק' בעת הזאת בכל מה דאפשר, וידעתי כי ה' נתן לו לב לדעת ולהשכיל בתורה וחכמה מתאימים יחד לכוון הרוחות לאביהם שבשמים, להשים לב אך אל האמת, ולהלוך בשלום ובמישור ולהקרא נועם בתורת ה' התמימה והישרה.

ברם אהובי ידידי, מדוע אחרו דבריו להקים, מהיר וזריז הוא ממולא וממולח בתורת ה', ומדוע בזה בכבדות יהלוך ובשפלות ידים, הנקלה בעיני כבודו את אשר אמר במכתבו אלי "ידעתי רב טוב הצפון בזה לבית ישראל בתורה ע"ד אמת, ובחכמה מתקיימת" והלא הוא מדברים הצריכין חיזוק רב לחזק בדקי תוה"ק היורדת למטה בעוה"ר, ואנוכי בכל חשק לבבי מצפה מתי יבוא לידי ואקיימנה להיות גם חלקי בין מהלכים האלה, לתת לו בל"נ מאשר יאיר ה' עיני בתוה"ק בהעלים אשר יופיעו ע"י, ואשים לי למטרה את דבריו, להיות בדרך קצרה וערוכה לעין כל בראיה ברורה ודרושה, בדרך אשר הורו רבותינו הראשונים ז"ל, וע"י העלים תתן לשם תהלה לכל חכימין ומנדעי בינה, בתורת ה' טהורה, ועל־ידי קנאת סופרים זו תרבה הדעת ושכרו הרבה, יחזק ה' פעלו ובכל אשר יפנה ישכיל אף יצליח לבצע מעשהו, ונועם ה' עליו יהיה לכונן פעלו על כל טוב אשר יעשה בישראל כאשר תשאל נפשו ונפש ידידו מחו' מכבדו ומוקירו באמת.

אליעזר יצחק בהגאון מ' הלל זלה"ה מוולאזין

3

מכתב מכבוד, הגאון הנפלא, אור ישראל החכם הכולל מכרות עליו תורתו, כגדלו כן תהלתו, נבון לחש, גדול שמו, מ' דוד לוריא זצ"ל מבוחאוז ישן, בעל המחבר פי' על פרקי ר"א, וחיבורים רבים בכתובים.

בוחאב ישן, ב"ה יום א, ז אייר תר"ט לפ"ק בוחאב ישן יצ"ו,
ידידי הרב וכו' מ' יהושע העשיל שי',

... אם לקבל גם דברים אחרים לבד שו"ת לדינא, הנה לדעתי, אחרי כי מטרת המבוקש לענינו, הוא לחזק אהבת התורה בלב העוסקים, ולעורר לבבות חדשות מקרוב לאחוז בה, אם יוגדר הדבר רק על שו"ת לדינא, לא רבים יחכמו בזה, כי זה חלק גדולים חקקי לב, לזאת ההכרח אשר חידושים אחרים בתלמוד ופוסקים קרובים לאמת, כגון קושי' חזקה בדברי הש"ס ומפרשיו הראשונים, הרמב"ן, ורשב"א, וריטב"א, והר"ן, וכי"ב, או בדברי פוסקים השו"ע ומבאריו, שהחזיקו בהם ישראל לנהוג על פיהם, או תירוץ חדש בהם קרוב לאמת, כאלה וכזה ראה וקדש, ואספתו

אל „פליטת סופרים"[53], כו'... אשר הזכיר כי עתה קובצו לידו שו"ת מרבנים גדולים וכו', ויודפסו זעיר שם, הנה הדפסת דברי אלה מגיני ארץ מאוד נעלה, אך בפליטת סופרים אם נשים לקו משפט מטרת המבוקש האמור, נצרך להוסיף עליהם לעורר לב הקוראי' לקראת נשק לפלפל ולסלסל בדבריהם, אף כי מי יבוא אחריהם כו', ובפרטות בחי' הגר"א ז"ל מעט שימצא ידו הבא אחריו לסתור ולבנות בדבריו הקצרים וערוכים, והנה אם יותחלו לצאת לאור הדבר בעז"ה מרבנים גדולים אז הנני להיות סניף לדבריהם, אבל לבוא ראשונה בין ראשי אריות, לא לבי הולך כעת. ואשר דרש קונטרסי ע"ד קדמות הזוהר[54], הנה לפי גדר מטרת הדברים שיקובלו בפליטת סופרים, לא ידעתי אם יש מקום להאספו שמה, ודי לנו לחזק ראשונה אהבת התורה בתלמוד ופוסקים, ולא נעורר האהבה בדברי הזוהר והמקובלים עד שתחפץ, כו'...

ויקבל ידידי שלום וברכה מאדה"ש כנפשו ונפש ידידו,

דוד לוריא מבוחאב ישן יצ"ו

4

מכתב מכבוד הרב האי גאון, תפארת ישראל ופארו, נזר עמו הודו והדרו, סוכך באברת תורתו, ומגין בצדקתו, מרן ישראל ליפשיץ זצ"ל, האב"ד דק"ק דאנציג ואגפי', בעהמ"ח ספר תפארת ישראל, וכו'.

ב"ה פ"ק דאנציג ח"י אדר השני, „ירבה אליו בשמחה" לפ"ק,

ישיג שמחות, בכל ארחות, יצמחו

בהוד עם הצלחות, לכבוד ידידי

הרב וכו' מה"ו יהושע העשיל שליט"א,

...בשאלתו השניה הנכבדה אשר חפץ ביקרו, כי אתן גם אני ידי לטעת שורק על תלמי „פליטת סופרים" אשר עלה על לבו הטהור להעלות על מזבח הדפוס בזאת לא אוכל למלאות רצונו כרגע, לבעבור כי האיש המעתיק שלי, זה איזה שבועות איננו בקו הבריאה, ואני בעניי טרידנא טובא, השתא מוקיפנא חבילי טרדן, ובפרטות בענין בנין בית ה' בית הכנסת הקדושה אשר נשרפה פה בז' תמוז העבר, ועתה תהלה לאל כי עלתה בידי בעזרתו מקודש להטות לב יקירי יח"ס לשוב לחזור ולבנותה בעהש"י, ושווייתן הך שמעתתא כגדי מסנקא, אפטרוזא בר דנקא*[54] ועודני אחוז בסבך ענייניו, עד כי אוכל להודות לאל' צורי כי גמל עלי לגמור הענין בכל מכל. וזאת שלישיה, כי גם טרדת פסח עלי השתרג, ולד' נפשי תערוג, כי יושיעני סלה כיד ה' רוממה עושה חיל, אך אי"ה אחר פסח הסמוך הנני אפר כירה מוכן לעשות רצון מעלתו ואקטוף מלילות מלקט עני מתשובותי שאלות אשר אתי באמתחתי במה שחנני החונן לאדם דעת, אך כפי הנראה ממכתב יקרתו, להביא השאלה והתשובה בקיצור נמרץ, לא הבנתי דבריו על בורין, אם אולי ברצונו לסדרם באופן „לקט הקמח" או כתשובות „הלכות קטנות" בלי טעם וראי' או להביא עכ"פ מלתא בטעמא, ורק לבלי להאריך בהעדפה שא"צ להענין. ע"כ ימחול ידידי שליט"א להודיעני דעתו באר היטיב, והנני מוכן אי"ה לעת הנ"ל לעשות רצונו, כו', והקב"ה בחסדו, למעלת

53. [גבול שמתי לעניינים כאלה, אשר יאספו אל תוך „השפה לנאמנים" ואל „הפליטת סופרים" לא יבואו, המ"ל].

54. [הקונטרס „קדמות ספר הזוהר" נדפס זה לא כביר בפרייסין המדינה, בעיר קאניגסבערג, המ"ל] — קניגסברג תרט"ז ואחר כך תארשא תרמ"ו.

*54. עיין פסחים ג, ב; בכורות יא, א.

ידידי נ״י יזכהו לשבת שאנן ושקט באהלה של תורה עם ז״ק, כעתירת כותל הגוהה, מטלית מהוהה, תהו ובהו,

הקטן ישראל ליפשיץ

5

ב״ה יום ה׳ לסדר ועשו לי מקדש, תרי״א, ווילנא.

שלום וישע רב לכבוד ידידי הרב וכו׳ מו״ה יהושע העשיל נ״י,

הן אודות אשר דרש מאתי עצתי בדבר אשר נשאו לבו לקרבה אל מלאכת הקודש, לקבץ על יד דברי חכמי גאוני זמננו ושלפנינו, אשר שקלו וטרו בדבר ה׳ זו הלכה ולקבעם בדפוס פסקי פסקי, תחת שם ״פליטת סופרים״ מי לא יבין רבת התועלת אשר תצמח מזה, תתברר ותתלבן שמעתתא על ידי משמוש רוב חכמים רבים יתעוררו מתרדמת עצלותם להיותם חרותים בעט עופרת בספר בתוך חבל חרשי חכמי דורנו, לזכר עולם. אולם טרם יוציאם לאור עולם, מההכרח אשר יושם עליהם עין בקורת וחודרת לברר אוכל מתוך הפסולת, כי ימצאו רבים אשר יצבטו דבריהם אל כת״ר, ואם יהי׳ צנומות ושדופות וכל רוח אין בהם. והנה לאשר כת״ר שם על לבו לספח בנחלתו, אנשים אשר הגיעו להוראה ללמוד בחברתו, כו׳, המה וכת״ר על גביהם יביטו ויבחנו דבריהם אשר יוגשו, ואשר אינם נאותים יזרם הלאה, לא יובאו אל היכל הקודש פנימה, יהי נועם ה׳ עליו לכונן את אשר יזם,

ידידו משתעשע באהבתו,
שמואל שטראשון [55]

6 [56]

י״ד אדר ראשון, תרי״א, ווילנא.

כבוד ידידי הרב וכו׳ מוהר״ר העשיל הלוי נ״י,

אשר דרשני כת״ה עצתי ע״ד הדפסת ס׳ ״פליטת סופרים״ מגדולי זמננו, וכן מכתבי הגדולים נ״ע, להפיץ זוהר שמש התורה ע״פ תבל, הנני רואה הדבר נכון מאוד, יזדרז נא כת״ה להוציא המפעל היקר הלזה, כאשר ידעתי רב חילו להגביר חילים לעבודת הקודש הלזו, ואקוה אשר כל אוהבי ודורשי התורה יקדמו לקראתו להיות בעזרתו למען לא תכבד העבודה עליו, וכאשר דברתי עם ידידינו הרב הג׳ מ׳ אלי׳ קראטינגער [57] נ״י, ובנפש חפצה מלא את ידיו להשתתף בענין היקר הלזו, וגם אנוכי חלילה לי מחדול לעשות בל״נ את אשר יהי׳ לאל ידי לטוב, יהי נועם ה׳ במעשהו להגדיל תורה, כנפשות החרדים אל דבר ה׳ זו הלכה, —

הנני דורש שלומו,
ישראל מסלאנט

7

ב״ה יום ה שמיני תרי״ט, לבוב.

שלום וכל טוב לכבוד הרב וכו׳ מו״ה יהושע העשיל נ״י הלוי,

. . . וע״ד הספר פליטת סופרים אשר על דעתו להוציאו לאור אחת לאחת בכל שנה ושנה חלק א׳, ומבקש כי אצא גם אני, הנה ת״ל יש בידי שו״ת רבות, קצרות וארוכות

55. עיין: הלל נח מגיד (שטיינשניידר), עיר חילנא, עמוד 250.

56. מכתב אחר של רבי ישראל מסלאנט נדפס בעמוד האחרון בעיטוף החוברת הראשונה ועיין: סיני, כרך מב, עמ׳ רעט—רפ.

57. עיין במחברתו של אמיל בנימין (גרמנית) על רבי ישראל (ברלין תרנ״ט), עמוד 17, ובספרו של שמואל רוזנפלד (ואראשא תרע״א), עמוד 34.

וממעמקי ים התלמוד והפוסקים משיתיהו, ולא אדע לבחור אחת מהם, כו'. ולדעתי אם יש את נפשו יבחר לו להעתיק מכתבי יד הקדמונים, ושם נמצאו תשובת מהריב"ש ז"ל אשר עוד לא ראתה עינו, כו'. ובזה ירבה כבוד התורה, ורבים יאותו לאורו, וזכות הרבים יהי' תלוי בו, זה דעתי, ואתו הבחירה, כו' אלה דברי ידידו דו"ש מוקירו ומכבדו מדבר באמת,

הצעיר יוסף שאול הלוי נאטהנזאהן

האבד"ק לבוב והגליל (בעהמ"ח מפרשי הים וכו').

8

זסלב, במחוז וואלין,

לכבוד הרב וכו' מוהר"ר יהושע העשיל הלוי נ"י,

יקרתי בעיניו להודיע לי אשר נתן ה' בלבו לב חכם להיות קובץ על יד תשובות ועניינים מחודשים מחכמי זמננו ומחכמים קדמונים, ולחברם במחברת וקובץ אחד להדפיסו לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל, ויקרא שמו בישראל „פליטת סופרים", וגם אותי קראת לתת על ידו מאשר חנני ה', והנה הטבתם לראות, ויפה כחו ויישר חילו בזה, כי בזה ירום קרן התורה וקרן אור פני חכמי ישראל, כי לאו כל אדם זוכה לחבר חיבור שלם שיהי' ראוי להוציאו לאורה, וגם לאו כל אדם זוכה להוציא חיבוריו על פני תבל בדפוס שיהי' שמו לעולם וזכרו לדור דור. ובקובץ זה כל מי שחננו ה' דעה והשכל יכול להאציל מרוחו איזה ענין מחודש שיהי' לו למזכרת, ועל הטוב יזכר שמו לעולם, גם כל גדולי הדור יעטרו את המחברת הזאת בדבריהם הנעימים שישלחו לידו, ודברי הגאונים הקדמונים יכללו את יפיו, וכל תלמיד עם צורב ובר בי רב ישלחו ידם לקנות הספר הזה, לכן לדעתי למותר הוא לאסוף ולקבץ חתומים בשביל הדפסת ספר זה כי ירבו הקונים עליו, כאשר יצא לאור עולם אי"ה, ולדעתי בכל שנה ושנה יהי' יכול להוציא כרך וקובץ אחד, כי כאשר יצא הראשון ויתפרסם בעולם, כל איש אשר לו חדושים ישלח לידו, וכל מי שנמצא בידו כת"י קדמונים ג"כ יזכהו להוציאו לאורה, ובזה יגדיל תורה ויאדירה. ואני שולח לו בזה ענין אחד מהקובץ שו"ת שחנני ה', ויתן לו מקום בספרו זה, כי כתבתי זה לעורר לב המעיינים והגדולים בענין מלאכת הצוקער שנתחדש בימינו במדינתינו, ויש בזה כמה הערות טובות ומועילות להלכה למעשה. ות"ל יש לי רב, ואם יש מקום להכניס עוד איזה ענינים משלי, יודיע לי ואשלח לו אי"ה כמה כמה דמטי לידי, אך לע"ע שלא להשיבו ריקם שלחתי לו זה הקונטרס לאסוף אליו ולחברו במחברתו מחברת הקודש, ולסייע לדבר מצוה באתי, חזק ואמץ והפץ ה' בידך יצליח, כו', כי דעתי נוטה אשר בכל שנה ושנה ידפיס קובץ א', כי רק התחלות קשות, אבל אח"כ יקל עליו העבודה, כי כצפרים עפות יעופו מכל המקומות לשלוח לו ענינים מחודשים, וכתבי יד ישנים [58], ולקנות

58. [ובמכתבו היקר מן ג ניסן תר"ך כתב אלי, „יודיע לי אם יצא לאור בקרוב המחברת „פליטת סופרים" אשר יעדתם, ויש לי שני פסקים כתיבת יד מהגאון רבי שכנא מענין סבלונות שמביא הרמ"א והמשאות בנימין, ואשלחם ג"כ לידו לתת להם יד במחברת הנ"ל, והוא דבר יקר" והנה כבר הקדימו ידידי הרב וכו' מ' אברהם בנימין קלוגר נ"י מבראדי, ושלחם אלי, כי כן נמצאו גם ת"ל] — ואמנם תשובה זו של רבי שלום שכנא מלובלין בדין סבלונות חשב העורך להדפיסה בחוברת השנייה ולא עלתה בידו והיא נשארה בכתב־יד. מתוך כתב־יד זה נדפסה התשובה עם השגת הרמ"א, הכתובה בצד, על־ידי מורי חמי הרב י"ל הכהן מימון ב„סיני", כרך ד, עמ' ריח—רכ, ועיין ההקדמה שם. על רש"ש עיין „לקורות היהודים בלובלין" לש"ב ניסנבוים (לובלין תר"ס), עמ' 18 ; „ענף עץ אבות" לש"ז כהנא (קראקא תרס"ג), עמוד 8, והמחברת „תולדות רבי שכנא" לחיים שלמוני (תל־אביב תרצ"ה).

את הנדפס כבר, ודרכו דרך צלחה, ודרך הקודש יקרא לה, יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה, כנפש ידידו המתאבק בעפר רגלי ת"ח אוהב תורה ולומדי' לשמה, ומסייע לכל העוסקים במלאכת הקודש באמונה,

הצעיר ארי' ליבש באלחובר
חונה פ"ק זסלב במחוז וואלין.

9[59]

מה' יבורך כבוד ידידי בחירי רצתה נפשי, איש שארי, הרב כו' מוהר"י העשיל הלוי נ"י,

ידידי כו', וגם החיבור „פליטת סופרים" תשובות וחידושים מאתו ומחכמי דורנו והדור שלפנינו, אשר ברוח אתו ונשאו לבו מאז לאספם ולסדרם ולהדפיס, ויצרף להם גם התשובות אחדים שנשארו פליטה מהתשובות של כבוד דודי אדמו"ר ז"ל הנ"ל, שקיבצם כבוד ידידי וזכוותי נפישי של כבוד דודי וחמיו זקנו הגאון מאור הגולה גולת הכותרת של עמנו נ"ע, תהא מסייעתו, כו' ידידו באמת,

אברהם שמחה[60] חונה בק"ק מסטיסלאוו יצ"ו

כתב־היד של המהדורה המושלמת מכיל כז דף. הוא מסתיים במכתבו של רבי ישראל מסלאנט, שנדפס בעמוד ד של העיטוף בחוברת א. דף כד חסר בכתב־יד. דף כה קרוע וקשה לפיענוח. הוא מכיל מכתב מליצי מאת טוביה גוטמאן פעדער ממולדרקי ונכתב בי"ב אייר תקע"א אל „הרבני המופלג, חכם השלם, מהיר צדק, חטר מגזע נדיבים ונצר משרשי שועים, החכמה והמדע אתו שעשועים, לו עשר ידות במקרא ומסורה, מוהר"ר ז ע ל י ג נ"י".

אביא ממכתב זה קטעים אחדים:

לשמע אוזן שמעתיך אף במכתב ידידי (הרב החריף המדקדק מו"ה ארי' ליב הלוי משקלאב) עיני ראתך, מצאתי אדם אחד מאלף, נכסף לקומם חרבות המסורת ולהשיבה לקדמותה, יען עד כה באו בה פריצים וחללוה, המה המדפיסים למשפחתם בגויהם, בזדון או בשגגה, המירו יפעתה בפארור וזהרה בשחור, ויד עדתינו היתה במעל הזה ראשונה, כי השליכו אחרי גום מגד תבואתה, ותהי למרמס כל יהיר וכל מתפאר...

ואני מעודי רועה צאן ישורון בגפ"ת, ובעת אשר פגרו ילדי העברים מלמודם, אקח מועד לעניינים שונים בלימודים, והיה לי הלילה משמר לקדש הקדשים בביאורי מקרא ומסורת, והיום למלאכה לסבול עול התלמידים, אבל בעניי וקוצר בינתי מהושיע ידי לי, הוחלתי מה ידברו חכמי הדור, אולי יעמדו למעוז לי, מהם וממני יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים, והמלאכה לא לאיש אחד ולא לשניים כי רבה היא, בשכבר נודע כי גם המסורה מהרבה חכמי לב נוסדה, ובראותי כי אין איש, ואשתומם ואין מפגיע, ותושע לי זרועי, לחבר קונטרס „מבשר טוב"[61] ללחום מלחמת תנופה עם הרב „מנורת שלמה". וכתבתי אך אפס קצה השגותי, ואת כולם לא ערכתי, עד אאזין אמרי חברים מקשיבים לקולי, מה ישפטו, להימין אם להשמאיל, וד' הצליח דרכי, כי ביום נפצה מחברתי על פני תבל, ואשמע אחרי קול רעש גדול, מימינים ומשמאילים באבני קלע מאשר לא ידעו ספר, באמרם, מי אתה קראת אל המלך, איך

59. קטע מתוך מכתב, שהדפיסו העורך בספר „רוח חיים", באור פרקי אבות לרבי חיים מוולוז'ין, עם הערותיו „מצפה יהושע" (וילנא תרי"ט).
60. רבי אברהם שמחה ב"ר נחמן מוולוז'ין, בעל „בנין של שמחה" (וילנא תרכ"ט).
61. מכיל פתיחה כוללת לחכמת הדקדוק והשגות על ספר „מנורת שלמה" על התורה מאת שרגא פייבש ב"ר שלמה, נדפס במאהלוב תק"ע.

לא יראת לקרוא מלא על משיח ישראל אשר בשם רב יקרא, ומה תדע ולא ידע, מה תבין ולא יבין, לאיש אשר קטנו עבה ממתניך, תאמר רבה צבאך וצאה?, במה תתפאר בימי עניך לבנות דיק ולשפוך סוללה על שוקט על שמריו ושאנן מנעוריו.

— — — ואברך ה' אשר העיר לב, הרב החריף המופלג המדקדק ובעל מסורה מו"ה ארי' ליב הלוי בהרב מ' אהרן משקלאב, ויעמוד לימיני, וכבר השבתי על אגרותיו אשר ערך אלי פעמים ושלש, הודעתיו כי פצעיו נאמנים וחבורותיו מתקו לי, השגותיו נשקתי ואטמנם באהלי, ליום אשר יצליחני הצור בחסדו אדפיסם, וקצתם אשר במהירות עטו יצאו מאתו ללא נכון הודה ולא בוש (כאשר יבורר בדפוס בס"ד). ולאשר רבים יחלו פני להוציא לאור עניני המסורת להשתעשע במו, נדבה רוחי אותי להציגם בדרך שאלות ותשובות, עתה אתה ברוך ה', כי שמעתי שמעך, כי יש ויש אתך חידושים במסורה, אשריך ריעי ואשרי אנשיך ההולכים בעקבותיך לשמוע חכמת אלהים אשר חננך בחסדו, עלה אתי בגורלי, ונלחמה עם המהרסים שבילי עולם ללכת דרך לא סלולה, ואשר אספת בימי חלדך חידושי המס"ג, קחם נא אלי ואברכם, הוציאם ואדעם, — גם אשר תשיג ידך להשיב על שאלותי אשר אציג פה בקצה אגרותי, לדעת את אשר עם לבבך, התשמור ענות צדק ותשנא יהיר, אם לא? התתכבד בחכמה ואוהביה ותגעל בשקר וריעיו, השמיעני! ואני השמעתי באזני החכם משקלאב, אשר חפץ בהדפסה האמורה, כי בצוק העתים אין ידי משגת להוציא חפצי לאור, אם לא בעזרת נדיבי העם ממרחק, והחכם ההוא אצל מרוח בינתו, נדבתו מסת ידו אשר יתן, גם אתה השר החכם הרק ברכתך לדובר תמים ממרחק, אל תקוץ במכתבו, ואם בחפזה נעשה, חושה לעזרתי, ושלח לאחד מנגידי בארדיטשוב סך ידוע, להשלים הענין האמור, והיה כי יבצע ה' מעשים, יבורך שמך בקהל רב, וראשית כל בכורי נדבתך, השיבני מילין על הדואר, וזה נוסח האדרעס, „אן גוטמאן הירש פעדיר, מלמד בוולאדרקי גראד סקוורעץ".

— — — קום אחי ועשה חיל, והשיבני דבר, אם לעשות ואם לחדול, למען ספר שמך במקהלות, בלעדיך לא אוכל לעשות דבר בהדפסה הנ"ל, ואחר אשר חננך ה' שתי שולחנות, חכמה ועושר, האציל מברכתך על רעך, ואשלח לידך מאה חיבורים לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, ידעו כי לא לתהו יגעת, לא להבל כחך כלית, אך באמרי אמת בחרת ותוכל, ומאד תתענג בשאלות ותשובות אשר אערוך ביני וביניך ובין החכם משקלאב, הוצאות הדפוס יעלה לערך עשרים אדומים, אם יחזיק חיבור נחמד למראה וטוב להשכיל. גם החכם הנ"ל הבטיחני במכתבו אשר הגיעני תמול להיות בעוזרו בסך מצער אשר תשיג ידו, אחת נשבעתי אם חפצי לאסוף לאמתחתי אגורת כסף אחת או קשיטה אחת מהכסף אשר יובא להדפסה, אך להקים נחלות המסורת אשר שממו מאין דורש ואין מבקש, הודיעני חכם לב, אם חבור „מבשר טוב" ישנו בידך, ואם לא אשלחנו לידך כאשר תצוה, ודי כעת במכתבי זה עד אשמע מלין תשיבני בחכמתך, ושלום כחפצך וכחפץ רֵעַ החכמים, וחפץ בשלותם, ודורש טובתם משתחוה מרחוק ומצפה לישועה.

חוברת שנייה

גם החוברת השנייה נערכה בידי רבי יהושע העשיל בשתי מהדורות. המהדורה הראשונה, שניכרים בה לבטי עריכה, נשארה רק בחלקה, לעומת זאת כמעט שלימה היא ומוכנה לדפוס המהדורה השניה. כל החומר הועתק בכתב ברור. בתיק המערכת נשמר לעתים גם כתב־היד המקורי של מחבר המאמר, של כותב המכתב או ההעתק של חומר אחר שהומצא לעורך.

בשער החוברת השנייה לא חל כל שינוי לעומת השער של החוברת המודפסת פרט לתוכן העניינים, שכנראה לא נקבע עדיין סופית וחשב להכניסו בשעת ההדפסה. כן חסר מקום הדפוס.

החוברת הושלמה בשנת תרכ"ד. בכתב־היד שלפנינו חסר לצערנו כל המדור „פליטת סופרים" של חוברת ב ונשאר בשלימותו רק המדור „שפה לנאמנים".

א

מפתח שפתי משרים [1]

הרוח החיה אשר באופני מצב עמנו בימינו אלה
ואמר סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי
(ישעיה נז, יד)
אנן דמסגינן בשלימותא, כתיב בן תומת ישרים תנחם
(שבת פח, ב)

אבן חן ספיר גזרתה, היה עם ישורון, אבן ישראל, גוי אחד וקדוש מראש ומקדם בארץ, כל משפחות האדמה ואיים רחוקים הביעו תהלתו, ויהי לברכה בקרב גוים אדירים ועמים עצומים, עם לבדד לבטח ישכון, גוי אשר צדקה עשה, וחקר כבודם כבוד. האבן היקרה הזאת, הקימה רועה אבן ישראל על אדמת קודש בית אל, מצבת אבן, זרע קודש מצבתה, וישבע בקדשו כי תקום ותהיה עד בלתי שמים — ואף אם תהדף ממצבתה ובגולה תתגולל עד עת קץ, אבן שלמה תהי, גם צדק — וכאשר הודחה ובגולה הלכה — בקע הצור ויזובו מימיו מי האמונה והדת גם אל לאומים רבים, אשר מלאו אחרי כן פני תבל ותרומם קרנם בכבוד מלכים ורוזנים. אמנם בימים אשר עוד החושך כסה ארץ וערפל לאומים, ובמשול הקנאה והשנאה על ארצות החיים, הקלו עמים את מקבת הצור אשר נתנה למו מימיו הנאמנים, ויקראו לאבן ישראל „אבן נגף היא לנו, נרימה מדרך החיים בעוד לאל ידינו" הסיעוה הדיחוה מדחי אל דחי מארץ גזירה אל ארץ אוכלת יושביה, וכאשר גללו אותה בארצות רבות, התגוללו עליה בתנואות שוא ומדוחים, ובתהפוכות זדון ובליעל, חורשי רע חרשו עליה און ועלילות נוראות, ועקלקלים הטו עקלקלות על זה הצור חסיו בו מלפנים, ואם כי למעין הדת והדעת אשר יזל מאבן החן הזאת אמרו „עלי באר ונשתה ונרוה מימך כחפץ לבבינו" אולם על האבן אמרו וענו „אבן גיר היא, לא תצלח מאומה, אבן מעמסה היא לכל העמים". אהה! האבן השתיה מוסד מוסד לכל היכליהם אשר אגודתם על ארץ נוסדה וראשם לעב יגיע, והנה בעוד שמש ההצלחה שואף זורח עליהם, מאסו את אבן המסד הטמונה במעט באשפתות עפר ועליה לא יאיר אור יומם ושמה בחושך יכוסה.

עוד הרעו לעשות בנים לא בינה בם, בחפצם לבנות עליות מרווחות, להניף ברזל על האבן הסגולה, לפלח אותה ולפוצצה לרסיסים, ולתת את שבריה אל תוך מגדליהם, ותהי להם האבן ללבנה להטיח אותה בכופר מבית ומחוץ, למען תאבד מקרבה את החן והסגולה אשר לה מאז ומקדם. אפס בדי ריק הי׳ כל עמלם, כל ברזל אשר הונף עליה פור התפורר, גם הגרזן גם מרימו דעכו כפשתה כהה, כי לא אבן מאבני השדה היא אבן ישראל, כי אם אבן ספיר מונחת תמיד תחת כסא כבוד נצח ישראל, — ואם בוגדים בגדו בה כאות והות נפשם, שלחו בה יד וינסו את כלי אזיניהם לגזור אותה לגזרים, גם לכתת ולהדיק אותה ולפזר את אפרה אל תוך ים הכליון ואבדן נצח, אולם כל כלי יוצר עליה לא הצליח להחרימה, והיא לא תצלח לעולם, בלעדי דקה מן הדקה צלחה בידי המשחית לגרר ממנה, ואל תוכה לא הגיע.

1. אם כי אין חתימה על מאמר זה אין ספק כי הוא נכתב בידי העורך.

אכן בדורות החדשים האלה, אשר בחפץ ההשגחה אור חדש זרח לישרים בלבותם, רבים התבוננו בינה, רבים למדו דעת, כי רק סגולה נעלה היא אבן ישראל, אשר לא תמיר חלילה בהמיר הזמן וצבא חליפותיו הרבות, כי פי שנים בכח האבן הזאת לשאת ולסבול עליה כל צר ומצוק, מושך ומורט כל הימים, משוחה היא בשמן קודש הדת והאמונה הצרופה, לגעול מעליה כל כדורי בלע וחצי גבור של שפל רוח אשר לא יתקומם נגדו במגן וצינה כעם ישראל בארצות פזוריהם, אף תשחר מכחה לעשות טוב ולגמול חסד לפרות צדקה וישע בכל אשר תקולע שמה גם בדורות עברו, לכן נצח יעמוד נצח ישראל, — ורבים וכן שלמים יעידו ויגידו כי מנקרת הצור הזה יזלו מעיני ישועה, עצה ותושיה חכמה ודעת אמונה ותבונה תמיד, ועוד יפוצו מעינות כשרונותיו חוצה, ולעצומים יחלק משפע טובו ויקרו, אם יוסר ממנו מעט כח הסבל, וינתן גם לו מקום נכבד ויקר בין אבני יקר אשר אדון העולם נתן אותן בארץ מתחת לבנות את התבל ומלואה, אז גם שמו ינון ואחריתו תשגה מאוד. ועתה תודות לה', כי כבר החלו עמים לקרוא את זרע ישורון בשם בני אל חי, וכל ממלכות אדירות אשר שם נדחו נדחי ישראל, כולן יתנו כעת כבוד עם ישרים וגוי קדוש, כי גם לו נאוה תהלה ויד ושם למו בכל דבר טוב ומועיל, צדק ויושר, ועת כנוס את אבן הסגולה ולתת גם לה חלק ונחלה במשפטי הארץ ובחסדי המדינה, ושם ישראל יזכר עוד בקהל עם לחלק גם ביעקב אות לטובה, ולאמר לעם ה' אדם אתם, לא צאן אדם אובדות כאשר אמרו אבותיהם, והנה האבן מאסו בוני העולם מאז ומלפנים, היתה עתה (בעוד נדיבי עמים נאספו לרחם את בית יעקב רצוץ המשפט ועשוק החסד מדור דור, ברצון אלהי יעקב, ולמשוך להם חסד ורחמים לרומם גם קרנם במושב שרים ונכבדי ארץ) לראש פינה[2].

ב

משמיע חדשות, מצמיח ישועות

עברו ימי החושך ושנות ראינו רעה, בארצות נדחינו, כי רבים לאומים הולכים עתה הלך ואור לפני שמש ומגן הצדק והיושר, ולא יגרעו חוקות חסדם מכל אדם ומכל עם, אלקים הפיח רוח חדשה באף העמים, ואנחנו זרע יעקב לא נהיה עוד מורדפים על צוארינו, ובחסד עליון רגלנו רגל ישרה לא תכה ולא תנגף עוד באבני נגף וסלעי מגור על דרך חיינו, כמאז ומלפנים אשר סביב שתו עלינו זדים ומעלילים בכל דור ודור, כי בקע השחר, ותצא השמש בגבורתה להאיר מחשכי האולת על גוי ועל אדם יחד, למען דעת כל עמי הארץ, כי ברשע לבב דכאו אבותיהם לארץ את חיי עם ה' אלה, וייטיבו עמהם הרבה כעל כל הרעה אשר נעשה להם בדורות קדם, אשר ללא חסד ואמת גברו בארץ.

בארצנו ארץ רוססיא המעטירה, עם ה' יושבים שלוים ושקטים, כי חסדי אדונינו הקיר"ה מלא הארץ, ופועל ישועות לנו, ואך טוב וחסד כל הימים, וברצות העליון את דרכי השלום במדינה, אז נקוה לה' ולחסדי הקיר"ה, כי יוסיף להראות לנו חסדיו הנאמנים ולתמכנו בימין צדקו, כי חסדו ואמתו גברו בלאומים, ואף כי לעבדיו הנאמנים לו בכל לבב, ובכל נפש כמונו היום, וכן שאר המלכים האדירים מכסא מלכותם ישפטו את עם ישראל במשרים, ובעין חמלה יביטו על עם ממושך וממורט מני אז, לתת גם למו נחלה בגוים, וחלק במשפטי המדינה, ובקרב אחינו בני ישראל

2. כאן צויין: ההמשך יבוא.

עלו גם כן ועמדו מושיעים שרים גדולים ונכבדים בחצרות מלכים להיות תמיד מליצי יושר מול מגידי פשע, גם לגונן באברתם על אחינו הנדכאים עוד בארצות אשר כבוד אור החדש לא זרח עדן עליהם, כאשר נספר בזה, דבר קרה עתה במדינת מאראקא (מר־עקא) עלילה תצילנה אזנים, פורה רוש השר פקיד אחד מספרד היושב שמה.

והנה רבות צררוני בימי החושך בספרד זה כביר, יאמר נא ישראל, ומאז גלתה יהודא מארצם, נתנה ה' לזעוה, ותהי לחרדת אלהים, (והבית הראשון אשר הי' אז מעי מפלה, היה בית המשפט אשר שמה נוסדו יחד על עם ה') ותרד פלאים, כן בהשכל ודעת כן במצבה המדיני, כידוע לקוראי קורות הדורות, והיתה מנוד ראש בלאומים, חרפה וקלון בין שכניה הרבים, וחרפתה לא תמחה עוד כל ימי עולם, על אשר השחיתה התעיבה אז עלילות ברשע באכזריות חמה לעם בני ישראל. והנה משורש נחשים אלה בארצם, יצאו צפעונים בארצות אחרות בימינו אלה (כפי אשר קראנו כתוב בספרי עתים שונים), כי זה כשתי שנים כאשר גברה יד ממשלת ספרד על ממלכת מאראקא, במלחמתה האחרונה, ופקידי ספרד הפקדו שמה בערים הגדולות לשאת את המס בעד תשלום כסף תוצאות המלחמה, כפי פרשת השלום אשר הקימו ביניהן אז, ומאשר כי תעוז יד ספרד על מאראקא גם עתה, על כן יפיקו שמה הפקידים רצון מאת המושל לכל אשר ידרשו — והמה תחת מסוה מחסה ממשלה אחרת, מחדשים בכל יום תמיד, מעשה רשע וכסל גם עלילות שוא על אחינו בשרנו יושבי ארץ מאראקא, כאשר היתה זאת מלפנים במדינתם בעתות החשכות ואפילה מנודה, הכל בהוות שנאת הדת.

ובשנה זו נורא עלילה, מעיר זאפפי במאראקא שמה, אשר העליל פקיד ספרדי על נער עברי בן ארבע עשר שנים, כי המית אדונו הספרדי בסף רעל, וענה את הנער בענויים קשים ומרים ממות, ועוד אחד הוציא לענותו, תסמר שערת איש לשמוע האכזריות הנוראות האלה, ובבלי כל דרישה וחקירה, נתן נפשם לממתים, ומשך ברשתו עוד אנשים עברים, והסכנה מרחפת שמה על כל היהודים היושבים שמה, באשר כי הדבר הזה, רק פתח חטאת לפני עם הארץ אשר עוד מעט ויחשבו להתנפל על כל היהודים לגרשם או להכריתם ולהשמידם. וכאשר דמוע תדמע בת עינינו על כל הנעשה במאראקא ע"י הספרדי, ופחד העתידות לנגד עינינו, הנה מאוד רחב לבבנו, אשר נבחר האיש הדגול מרבבה, המקריב את חייו בעד שלום אחיו ועמו, השר הגדול מו"ה משה מונטיפיורי הי"ו, לנסוע בכבודו אל מקום המשפט שמה הרשע, להציל את אחיו שמה, בעזר צור משגבנו. וביום וא"ו כסלו העבר, נסע השר לדרכו צלחה, לעבור דרך צרפת, ספרד, לעיר טאנגיר (כי שמה ישבו האסורים) ומשם ילך למאראקא, לדבר עם קיסר מאראקא, להעביר הרעה, מאת אחינו האומללים במדינתו, ולבער זדון מארצו. והנני נותן בזה את מכתבי אשר ערכתי להשר עם ברכת הנסיעה לדרכו הקדושה, בתשובה על מכתבו אשר קבלתי לפני נסעו מביתו, ועזרתו מקודש על פועל ידי, בשבוע אשר הכין א"ע לנסוע למאראקא בשם ה'. —

עזרי מעם ה' יום ג, יג כסלו שנת „נצב לריב ה' ועמד לדין" לפ"ק,

האדון הנעלה, בכל מעלה, למאראקא יעלה, להכניע קמים, ולמנוע עמים, מבוא בדמים, בצדק ותושיה, נפשו חיה, ותהלתו דומיה, — השר הגדול, צדיק ונשגב, עומד לנס, ובכל הארץ גדול שמו, מ' משה מונטיפיורי שליט"א.

במה נחשבה תודתי, על דבריו כי נעמו במכתבו הטהור אלי, מפ' תולדות, אשר כבדני, ומשאת כפו ומנחתו להחוברות „פליטת סופרים" „ושפה לנאמנים" ולקח מועד

להשיב דבר, בעת אשר הכין כבודו, לשום פעמיו למסעות דרכו בקודש, אל ארץ מאראקא להכריע תחתיו כל הקמים בזדון, וברשע כסל על עם ה' אלה, אשר העיר מקרוב שמה הציר הספרדי, להוציא להורג בני אל חי, — ולעת כזאת, לבבי ולבב כל אחי הנאמנים, מלאים לו תודה ברגש קודש, על כל הטוב אשר הוא עושה לבית ישראל לנסוע בכבודו אל המקום פורה העלילה הזאת, להציל את אחיו שמה, ולהביא למו ישועה, יהי אלהיו עמו. ואשר מי לא ישתומם על רוחו הכביר, ואמיץ לבו בגבורים, אשר לעת זקנה ושיבה — ה' יאריך ימיו — לא ישקוט ולא ינוח, ויחליף כח לרוץ אורח משרים, ואך זה שבתו הבית מעט, בהיכל קדשו נוה שאנן, בשובו מדרך רחוקה מקרית מלך רב קאנסטאנטינאפל הבירה, אשר הי' שם דברו עם מלך שלטון לטובת בת עמו, ועוד לא נח מעמל דרכו, והנה קול קורא באזניו מארץ מאראקא „הושיעה אבינו" — כי הי' לישראל לאב — וכרגע התנשא כארי ישאג וינהום, וכארי ידו ורגלו לעלות למקום עדת מרעים אשר הקיפו יחד, להעליל עלילות ברשע, ולהוציא לאור משפט אמת, וצדק מלאה ימינו.

והנה אנכי הצעיר, וכל אחי הנאמנים הנוסעים לדגל „השפה לנאמנים" נושאים תפלה לאל עליון, שומר שארית ישראל, כי תהי דרכו צלחה, וה' ילך לפניו להנחותו הדרך ובעמוד אש דתו להאיר לו, ויגיע למחוז חפצו בשלום וישוב אלינו בשלום. וברכות לראשו תקדמנה אותו, כי הגדיל הפליא עלילה, כל ימי חייו, ובאלהי ישראל נבטח, כי ע"י יעשה ישועה לאחינו במאראקא, כאשר הפליא חסדו על ידו בדמשק כו', ועל זאת יתפלל כל איש אשר לבו חרד לטובת עמו, כי שנות חיים ושלום, יוסיפו לו משמים, ויוסיף אומץ לדרוש שלום ירושלים.

ומי יתן ומכתבי זה יקדמנו בדרכו, ואז יזכור עוד הפעם, את עבדו, הסר למשמעת אהבתו, דורש שלומו והצלחתו, ומצפה לתשובתו [3].

יהושע העשיל הלוי

3. בשולי מאמר זה מביא העורך תיאור מפורט של המאורעות במארוקו בנוי על הידיעות שנתפרסמו בעתונות בימים ההם וכדבריו „כפי אשר לקטנו זעיר שם זעיר שם מעלי העתים וממכתבים נאמנים — למען תהי למשמרת ולזכרון". הוא מתעכב במיוחד על התערבותו של מונטיפיורי ומספר:

והנה צעקת בני ישראל מפני נוגשיהם ומעניהם, הגיע אל השר הגדול, צדיק יסוד עמו, מ' משה מונטיפיורי שי', ורוח ה' לבשה אותו להחזיק מגן וצינה ולקום לעזרתם, עד מהרה הריץ דבריו ומכתביו אל ממשלת ענגלאנד בדבר הזה, והממשלה לא מנעה לעשות לטובת האסורים בטאנגיר, וע"י השר הנ"ל נודעו הדברים אל חברת „שליחי קהלת ישראל" במדינת ברטאניא, ויתאספו יחד שליחי קהלת הנ"ל בבית הועד שלהם בלאנדאן, וראש החברה שם דברו אל השר הגדול לארד רוססעל, והוא הודיע חיש ע"י הטעלעגראף למאראקא, אל ציר ממשלת ענגלאנד היושב שמה, ויפקוד עליו להיות לעזר המדוכאים שמה בכל כחו, — והרב הגאון החכם מ' נתן אדלער נ"י אבד"ק לאנדאן, העריך מכתב ביום ב' כ' חשון, כתוב במועצות ודעת, לעורר את ועד החברה הנ"ל אשר לא ישקטו לקבץ פעלים, להציל נפשות, ולהחיש עזרה, ודרש אותם כי ירהיבו עוז לבקש את השר ר"מ מונטיפיורי שי', שיסע למאראקא לעזרתם ולהצלתם, ועל צדקו יבטיחו, כי החלש בעת זקנה כמוהו, יאמר גבור אני, ויאחז צדיק דרכו זאת, וחפצו שמה יצליח בעזר ה' ובעזר גבורת יד ממשלת ענגלאנד. וסופר החברה קרא המכתב באזני הנאספים בבית הועד, ואחר כל המחשבות והעצות הוכחו מכל המכתבים אשר העריך השר ר"מ מונטיפיורי הי"ו להממשלה, ותשובותיה אליו, כי אין עצה ותחבולה, כי אם אשר השר בכבודו יעמיס עליו את משא הנסיעה לשם, כי אז ישועה קרובה לבוא. והנה ראש החבורה קם מתוך העדה, והגיד להם, כי כבר כלכל ולקח דברים עם השר בזה, והשר בידיעתו את רוח העם היושבים שמה, הי' משכיל מראשית אחרית דבר, כי מהפרץ הזה יפרוץ על פני כולו, וסכנה עצומה מרחפת על ראשי כל אחינו שמה, כי על כן אף לעת זקנה ורפיון

ג

בכתב־יד נמצא כאן קטע „הבן במקרא", „ליישב דברי חכמים", מאת הרב יעקב צבי מעקלענבורג, רבה של קניגסברג, לפסוק „ונסכו רביעית ההין לכבש האחד" (במדבר כח, ז). בפירושו „הכתב והקבלה" שנדפס עם תורה ורש"י וכו' (קניגסברג תרי"ב) וכן ב„תשלום הכתב והקבלה" שם אין הרב מעקלענבורג מתעכב על פסוק זה כלל. אולם במהדורה המאוחרת של „הכתב והקבלה" (ברלין תר"מ) בפרשת פינחס מובא העיון כולו, כלשונו בכתב־יד.

ד

ואוהביו כצאת השמש בגבורתו

בבבא בתרא (ח, ב) במתניתא תנא: והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, זה דיין שדן דין אמת לאמתו, וגבאי צדקה, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אלו מלמדי תינוקות, כגון מאן, כגון רב שמואל בר שילת, דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוי קאי בגינתא, א"ל שבקית להימנותיך, א"ל הא תליסר שנין דלא חזיא לי, והשתא נמי דעתאי עליהו, ורבנן מאי, אמר רבינא ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, ע"כ.

והנה התוס' כתבו, אומר ר"י דצריך לומר דרקיע מיזהר טפי מכוכבים, דהא בפסחים (מט, ב) משמע דגבאי צדקה עדיפי טפי ממלמדי תינוקת, דאם לא מצא בת תלמיד חכם כו' ישא בת גבאי צדקה, לא מצא בת גבאי צדקה ישא בת מלמדי תינוקת. והריב"א פי', דזוהר הרקיע קאי על רקיע שעל ראשי החיות שמזהיר טפי מכוכבים, ע"ש.

ונראה ליישב זה, כאשר נשים לב להבין דברי חז"ל שדרשו המשכילים יזהירו וגו' דווקא על דיין שדן דין אמת לאמתו וגבאי צדקה, ולא על שאר צדיקים, ומצדיקי הרבים ככוכבים וגו' קאי על מלמדי תינוקת שמלמדין הקטנים, ולא אמר כל המזכה רבים לידי מצוה, המה ככוכבים, ומדוע שכר המשכילים כזוהר הרקיע, ושכר המצדיקי רבים ככוכבים. והנראה דביאור מלת „משכיל" הוא המתבונן בדרכיו להביט לאשורו, ולא לעשות כפי הנראה בהשקפה ראשונה, בלי התבוננות, צריך לחקור בלי יסובב מזה הדבר שיעשה איזה חסרון וענין רע, וע"ז נאמר, ויהי דוד לכל דרכיו משכיל, כי היה מתבונן בשכלו, להביט לאשורו לתכליתו אם יהיה טוב ונכון לפני אלהים ואנשים, ואמחז"ל איזהו חכם הרואה את הנולד, ולא לעשות כפי הנראה מבלי שימת לב והתבוננות בדרכיו, על כן השכילו לדרוש מהמשכילים יזהירו וגו' דקאי אך על הצדיקים, אשר המה מיוחדים להקרא בשם משכילים, והיינו דיין

כתו, לא יוכל להתעלם, לאחוז נסיעתו שמה, אך שילכו בחברתו עוד אנשים אשר לשון ומנהג הארץ הזאת נודעה להם, וגם רופא מהולל אשר יהי' לאל ידו להוכיח מגוף הספרדי המת אם סמי מות באו בקרבו או מת ככל אדם, והנה כל קהל הנאספים, המה שמעו כן תמהו על אומץ רוח השר ואהבתו לעמו, להשליך נפשו מגדר לטובתם, והחישו למלאות חפצו, וביום וא"ו כסלו נסע השר לדרכו צלחה, וה' ישמור צאתו ובואו.

העורך מספר גם על התערבותו של הבארון רוטשילד אצל ממשלת צרפת ומביא את הקול הקורא שהוציא יצחק כרמיה, עם היבחרו לנשיא „כל ישראל חברים" בצרפת „ביום ד כח תמוז העבר". הורך מעיר, כי הקול־הקורא „הועתק מלשון אשכנז ממכ"ע הרב ר' מאיר לעהמאן נ"י האב"ד דק"ק מאינץ, המוציא לאור הכ"ע בשם „הישראלי" ושמרנו כי תהי ההעתקה נכונה, ע"כ הדברים יגעים מעט בלשון הקודש".

4. [מהגאב"ד דק"ק וואלקאוויסק. נשלח מאתו גם חיקור דין להלכה, ודבריו יקרים מאוד, אשר יבוא ברצות ה' בהחוברות „פליטת סופרים" אי"ה בל"נ].

שדן דין אמת לאמתו, וכמ"ש התוס' לאפוקי דין מרומה, אף על גב שהעדים מעידים אותו, כיון שיודע ומבין שמשקרים, על כן נקרא בשם משכיל דהוא מתבונן בדרכיו, ואיננו עושה לפי הנראה בתחלת העיון לעיני האדם, וכמו שאמרו חז"ל (שבועות ל, ב): דיין שיודע בדין שהוא מרומה, אל יאמר הואיל ועדים מעידים אחתכנו ויה' קולר תלוי בצואר עדים, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק, כי צריך לחקור יפה ולמנוע עצמו מהדין ולא ידיננו. וגם גבאי צדקה יש לקרותו בשם משכיל כמו שאמר דוד: אשרי משכיל אל דל, דצריך לעשות התבוננות, איך ליתן הצדקה לדל, כמו שאמרו חז"ל דלא למיכספיה נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה, או נותנו ואינו יודע למי נותנו, כהני עובדי דמייתי בכתובות (סז, ב) ואינו עושה לפי הנראה בתחלת המחשבה, רק הוא מתבונן בנתינת הצדקה, כי הצדקה אינה משתלמת אלא לפי החסד שבה כמו שאמרו ז"ל בסוכה (מט, ב) ע"כ יקרא בשם משכיל, ובירושלמי (סוף פאה) א"ר יונה אשרי נותן אל דל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל, הדא דמסתכל במצווה האיך לעשותה כו' והוא מבואר כדברינו, וע"כ המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע דרשו חז"ל, כי קאי על צדיקים אלו דיני הצדק הדנין דין אמת לאמתו וגבאי צדקה. והענין מ"ש הכתוב כי שכרם יהיה כזוהר הרקיע, כי אמרו חז"ל (סוטה ט, א) מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה, דזוהר הרקיע עצמות אורו אינו מאיר כ"כ ככוכבים דמאירי טפי מעצם השמים לטוהר, רק עצם השמים מגודל השטח הפרוש לעינינו, נראה אור, והכוכבים שהם נפרדים, וכל אחד נראה לנו כנקודה קטנה מרוב המרחק וגובה הכוכבים מהארץ, ע"כ אינו משפיע עצמות אורו על הארץ, ועצם השמים אף שאינו מבהיק כאור הכוכבים, משפיע אור על הארץ. ונשים לב להתבונן לפעולת הטוב של גבאי צדקה עם בני אדם וטובו לפני אלהים, ולפעולת הטוב של מלמדי תינוקת, דהנה הגבאי צדקה נראה לכל צדקתו עם בני אדם, מאכיל רעבים, מלביש ערומים, ומכניס אורחים, ומעשה על הצדקה אשר דברים כאלה דרכן בפרהסיא כמו שאמרו רז"ל (סוכה מט, ב) וכולם נהנים ממנו ורואים טובו וישרת לבבו, וצדקתו אשר עושה ומהללים מעשיו, אולם מלמדי תינוקת אשר יושב כל היום ללמד לתלמידיו, בני אדם אינם רואים ומכירים מעשהו הטוב אשר המה נהנים ממנו, כי אין עסקו להיטיב עם בני אדם, רק שומר אומנתו גריס ודייק וקאי בהימנותי' בלמדו עם התלמידים תורה, ולנפשי' הוא דמהני ג"כ, אבל אחרי אשר נשים לב להתבונן, הנה מה רב טובו וחסדו עם בני אדם, ולקיום העולם כמ"ש רז"ל שבת (קיט, א) אין העולם מתקיים אלא בהבל תינוקת של בית רבן, אינו דומה הבל שאין בו חטא, להבל שיש בו חטא, ובירושלמי חגיגה (פ"א) מאן אינון נטורי קרתא אלו ספריא ומתני', אם כן אין לך טובה גדולה מזו המועיל לאדם ולכל העולם רק צדקתו וטובו שעושה הוא מכוסה ואינו ניכר, רק אחרי התבוננות כמ"ש, על כן דימה הכתוב שכרם לעתיד כל אחד לפי מדתו, המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, אלו גבאי צדקה והדן דין אמת לאמתו, כי אלו האנשים אשר העולם נהנים מהם ועושים טוב וצדק, ומהם הדיינים העושים שלום, ומשברים בעלי זרוע, איש על מקומו יבוא בשלום כמ"ש בסנהדרין (ז, א) וגבאי צדקה אשר משפיע טובו, מפרנס עניים ומכניס אורחים, על כן יהיה שכרם כזוהר הרקיע אשר אף על גב שאין האור מבהיק טפי כל כך כמו הכוכבים, אך האור ועצם נירא וניכר לכל, ונהנים בני אדם, אבל מלמדי תינוקת אשר אינו ניכר טובו וחסדו וצדקתו לכל אדם כי הוא עוסק בצינעה ללמד לתלמידיו כמ"ש רז"ל מועד קטן (טז, ב) חמוקי יריכיך ללמד לתלמידים בסתר אף על גב שעצמות הענין גדול מאוד, שכל העולם מתקיים ע"י יהיה שכרם ככוכבים לעולם ועד, אשר עצם הכוכב גדול,

כמ״ש בפסחים (דף צה, ב) כל העולם תחת כוכב אחד עומד, ואורו רב, ולעולם לא ניכר רק כנקודה קטנה ואינו נראה לאחרים. א״כ לפ״ז יבואו שני מאמרי רז״ל לנכון ואינם סותרים, דהנה מה שציווה רז״ל שלא לישא בת עם הארץ, ולמכור כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם כו׳, כדי שיתדבק אדם עם תלמידי חכמים ובעלי מעשים טובים, כדי שילמוד ממעשיהם הטובים, כי מצות עשה ולדבקה בו, הדבק בחכמים ותלמידיהם כמו שכתב הרמב״ם במצ״ע בס׳ המצוות (מצוה ז) הוא שציונו להתחבר עם החכמים ולהתייחד עמהם ולהתמיד בישיבתם בכל אופן מאופני העבודה והחברה במאכל ובמשתה ובעסק, כדי שיגיע לנו להדמות במעשיהם, ולהאמין באמיתת דבריהם, והוא אמרו ית׳ ובו תדבק ולדבקה בו, ובא בספרי הדבק בחכמים ותלמידיהם, והביאו ראי׳ על זה, חייב אדם לישא בת תלמיד חכם ולהאכיל לתלמיד חכם ולתת להם עסק. ואמרו וכי אפשר לאדם לדבק בשכינה, הא כתיב כי ה׳ אלהיך אש אוכלה, אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם והמהנה תלמיד חכם מנכסיו כו׳ כדאיתא בכתובות (דף קיא, ב) עכ״ל. והרחיקו חז״ל מאוד מעם הארץ, אם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו, בגדי עם הארץ מדרס לפרושין, וכי״ב, והכל הוא מטעם כדי שלא יתדבק עמו ולא ילמוד ממעשיו, רק יתקרב לתלמידי חכמים, כי הולך עם חכמים יחכם, כמו שהזהירו רז״ל פעמים רבות, יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, ומתאבק בעפר רגליהם, על כן אמרו יחזור לישא אשה בת תלמיד חכם ובעלי מעשים טובים דבזה איכא קרובי דעתא טפי.

ולפמ״ש דגבאי צדקה ניכר לבני אדם צדקתו ורב טובו ופעלו אשר עשה, והכל מפארים מעשיו ואומרים מה נאה מעשיו, ולמדים ממנו לעשות מעשים טובים, ומלמדי תינוקת אף על גב דעסקי בהימנותי׳ טובא ללמד תלמידים, ועצמות הענין גדול מאוד, מכל מקום אינו ניכר לבני אדם טובו חסדו וצדקתו, וא״כ אין למדין ממנו לעשות מע״ט, וא״כ הכא דעיקר שציוו רז״ל לישא בת תלמיד חכם ובעלי מעשים, כדי להתדמות במעשיו הטובים, לקרובי דעתא, כדי שילמוד ממעשיו, א״כ יקדים לישא בת גבאי צדקה מבת מלמדי תינוקת, אף על גב דמלמדי תינוקת יותר גדול מגבאי צדקה, מ״מ להעולם אינו ניכר רק פעלו וצדקתו, ומגבאי צדקה יכול יותר להתדמות למעשיו הטובים, מאם ישא בת מלמדי תינוקת, כי ממנו לא יוכל ללמוד ממעשיו, כי האדם אינו מבחין פעולתו, בלי שים לב והתבוננות וצדקו דברי חז״ל יחדיו [5].

ועל זה אמרו בבבא בתרא (שם) ורבנן מאי, דרבנן עוסקים בתורה גם בגמילות חסדים, גם מורים ומלמדים להעולם דרכי ה׳, א״כ יש להם תרתי, תורה ומעשים אשר נראה וניכר גם כן לכל מעשהו הטוב וצדקתו, ומהנה לבני אדם, עסקן בתורה יום ולילה, ועסקן בגמילות חסדים ומעשים טובים ומשא ומתן באמונה, ודבריו בנחת עם הבריות כמו שאמרו רז״ל ביומא, וכל העולם נהנים מצדקתו וטובו. על כן אמרו

5. [ולכאורה קושית התוס׳ מעיקרא לא קשי׳ כלל, דהכא אמרינן כגון מאן כגון רב שמואל, א״כ דוקא הני מלמדי תינוקת דעסקי בהימנותי׳ טובא יזכו שיהיו ככוכבים לעולם ועד, דהני עדיפא מגבאי צדקה, ובפסחים מיירי בסתם מלמדי תינוקת שאינם עומדים כ״כ בהימנותיי׳, גבאי צדקה עדיפא מינהו, וי״ל דבזה כיון דבפסחים (מט, א) חשיב הרבה איזה יקדים יותר לישא בתו ואיזה לאחר, א״כ הי׳ להש״ס לחשב נמי הני מלמדי תינוקת דמהימני׳ טובא כגון רב שמואל בר שילת, יקדים לחזור לישא בתו, לא מצא ישא בת גבאי צדקה, לא מצא ישא בת מלמדי תינוקת, ע״כ בת גבאי צדקה קדמי אפי׳ להני מלמדי תינוקת דעסקי בהימנותי׳ טובא, כמו ר״ש בר שילת, א״כ הקשו התוס׳ שפיר].

שכרו לעתיד גם כן על זה האופן, כצאת השמש בגבורתו, שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, דאור השמש גדול מאוד, אף הוא משפיע אור לעולם אשר כולם נהנים ממנה, והענין נכון.

יום ו מעלי שבתא, כ"ה סיון „טוב שפה לנאמנים" לפ"ק.

ברוך מרדכי ליבשיץ חופ"ק וואלקאוויסק [6]

ה [7]

משמיע חדשות

אין כשרון כל מעשה מבלי מחשבה ועצה תחלה, והדר כל מפעל יקר ונעלה אם יכונן מראש עלי אשיות סדרים ישרים ונכונים. אנחנו בדרך הקודם נחנו אלהי ישענו להוציא לאור את החוברת הראשונה מאספת גדולי ישראל „פליטת סופרים" עם „שפה לנאמנים" והנה רבים וכן שלמים התמכרו בכל ישעם וחפצם, ויתנדבו לתת פליטה אל „הפליטת סופרים" ולהיות נאמני רוח עם „השפה לנאמנים" והכניסו את אוצר הנחמד הזה אל בתיהם לשבוע רצון, להקשיב תורת אמת אשר העריכו למעניתם אבירי הרועים בעמנו, גדולי הדור מרוממי קרן הדת והתושיה בגאון תפארתם, ולמצוא חפץ בחדשות כלליות ואמרי בינה ומעיני חכמה ותבונה ביראת ה' טהורה מחכמי הדור. בכל לבבנו הננו להביע רוב תודה ורחש לבבנו בקהל רב לגדולי עם ישורון, על אשר קדמו באהבה תהלה וכבוד את החוברת הראשונה ציר השליח לבשר את הדבר הטוב והמועיל אשר ישולח ביעקב בעזר צור משגבנו, על ידינו העובדות עבודת הקודש *[7] ולבצע ברצות ה' את מזמותינו הנאדרות בקודש, שכלן כאחת אומרות כבוד ורב טוב לבית ישראל, תקותנו תסמכנו כי כל גדולי נכבדי אחינו אשר אהבת התורה ואור הדעת ביראת ה' עברו משכיות לבבם יחישו להביא ברכה אל „הפליטת סופרים" עם „השפה לנאמנים" ולתמוך אותם בכבוד למען יתנו פרים בעתם למשיב נפש החרדים לדבר ה' ואמונתו הצרופה, וכאבני נזר במשכיות כסף יתנוססו ויזהירו תורת חסד וחדשות מועילות ואמרות טהורות מגדולי חכמי זמננו בחוברות הבאות.

אולם אין כל תפארתנו על דרך הקודש אשר אנחנו הולכים עליה להלל ולפאר את מלאכתנו מלאכת השמים, רק באנו בפתח דברינו, להגיד פשר דבר מדוע התמהמה צאת החוברת הזאת אחרי הראשונה, ובזה הננו להתנצל לפני אחינו ועמנו ולבאר כי אריכת העת ההיא תעלה ארוכה לחוברות הבאות לטובה, כי הכינונו ת"ל הכנות נאמנות וסדרים יקרים לימים יוצרו, גם הלא תדעו אחינו היקרים כי לרגלי כל טוב ומועיל

6. בעל „ברית יעקב", שני חלקים, וארשא תרל"ו—תרל"ז וכן ספר הדרשות „בית מרדכי", וארשא תרמ"א. עיין עליו ב„לקורות עיר נאוואהרדאק ורבניה" מאת דוד וואלבערינסקי (וארשא תרע"ג), עמוד יב.

7. בהמשך החוברת שבכתב־יד חוזר העורך למדור „משמיע חדשות" ומביא „הוספה" זו, המוקדשת לענייני ירחונו.

*7. [ברגש לבב ובהדרת קודש אתנה את תוקף תודתי ואמון לבבי ונפשי, אל האדם הגדול, מעוז לעמו ומשגב לעתות — השר הצדיק אשר לפני מלכים יתיצב לחונן עמו, מ' משה מאנטיפיורי שליט"א מלונדאן, אשר כבדני במכתבו הטהור עם משאת כפו לעזר תוצאות החוברות „פליטת סופרים" עם „שפה לנאמנים" וכן כבוד הרב הכהן הגדול מאחיו עמו יתפאר עמו דורש חכמה ותושיה מ' אברהם הכהן הי"ו המכונה אלברט מפאריז, אשר התעורר גם הוא (טרם קראתיו) לקדמני במכתבו, לצאת לישע החוברות בשם השר הגדול ליהודים, מתרועע עם מלכים ורוזני ארץ מו"ה יעקב ראטהשילד מפאריז, יקבלו היקרים האלה את ברכתם מאלהי יעקב ועד בלי ירח יגון שמם ותפארתם, ועד דור אחרון יסופר לדור צדקתם בישראל].

יתיצבו אלפי פרעות, כי עוד לפני צאת החוברת החלו שונאי השלום, ויעשו שינוים רבים במדינתנו, ומסבת הפרעות האלה ירדה גם פרנסת אחינו בארצנו פלאים, עד כי רבים מבני עליה גדולים וטובים יתאוננו מתגרת יד הזמן הרע הזה אשר הי' בעוכרם, ה' ירחם עליהם ויושיבם על מכונם [8] גם הבי־דואר לא שמר לפעמים את תפקידו, וחליפות מכתבינו עם גאוני גדולי וגבירי עמנו הלכו בכבדות ובעצלתים, ומלאכת השמים גם היא נשבתה מעט מפני המסבות האלה, עד העת החיה אשר נקוה לאדון השלום כי יכירו וידעו (המתקוממים), כי אין טוב להם, רק לחסות תחת צל מלכנו הרחמן והאדיר הקיר"ה, אשר מיום ישב על כסאו גבר חסדו על כל לאומי ארצנו, יעבדוהו באמונה וישבו שקט ושאנן מפחד רעה, ויצפו לחסדי אדונם אשר לא ימנע טוב מכל אדם, והשלום אבי כל ישועה יחל לשלח את קרני אורו לארץ ולדרים עליה ברחמים, ואספת גדולי ישראל גם היא תהי כזית רענן, תתן פריה בעתה ועליה לא יבול, ואור הדעת בתורה לאמתה ויראת ה' והצלחת עם ישורון יכו שרשים בלבבות אחינו ומלאה הארץ דעה, זה יאמר לה' אני ותורתו שעשועי, ויכתוב ידו גם לחכמה ביראת ה' לרומם קרן ישראל, למען דעת כל עמי ולאומי ארץ כי יד עם אלהי יעקב על כס כל מועיל וטוב, ולבני ישראל יהי' אור במושבותם אור התורה נוגה הצדק, וקרני הוד השלום, שמש האושר וההצלחה, וכוכבי תהלה וכבוד עליהם יופיעו, דשנים ורעננים יהיו, ה' עליהם יחיו.

ו

מכתבים [9]

1

ב"ה יום ב, שמיני ג תרכ"ג לפ"ק לבוב.

שלום וברכה וכל טוב לכבוד הרב וכו' מוהר"ר העשיל נ"י,

הגיעני בחוה"מ העבר החוברת „פליטת סופרים" גם מכתבו, והנה אשר בקש להיות גם ידי בתומכי ידו, ולשלוח כפעם בפעם חדושי תורה, באמת אני טרוד מאוד, וכבר הגדתי לו בעת היותי עמו, כי על דעתי לא יתכן לתת פלפול ארוך בלי דעת ותבונה אך למלא העלים, כ"א דברים קטנים אשר יש להם תוך, ובנוים עפ"י יסודות

8. [וראינו להעתיק בזה בקצרה ממכתב מאהבנו הגאב"ד מלובלין שי' וז"ל „ב"ה יום א א דר"ח אייר „רב להושיע" לפ"ק, לובלין. כבוד הרב וכו' מוהר"י העשיל נ"י, נעימות ימין כבודו מן ט ניסן וכן הקונטרסים פליטת סופרים ושפה לנאמנים קבלתי בימי החג, ואנכי עם כי רבו טרדות הפתוחים לקודש ולחול בעיר גדולה לאלהים, בכל זאת למען כבודו תור אדם המעלה, וכבוד אביו הרב זצ"ל מוהילנא, וגם למען עצם הענין אשר המשכילים ביראת ה' יבינו כי חפץ ה' הוא לאחד לבית הוגי תורה וחכמה המפוזרים בקצות הארץ ולשים שם ושארית לדברי חכמי ישראל אשר שיחתן צריכין למוד, לא חסתי על עתותי אך להפיק מבוקשו אפס מיום רבתה השערוריה ונדחה המרגע במדינתנו, תאטר בור פי דורשי ענינים כאלה כי דלתי הפרנסה נעולים וכולם נאנחים על המחיה ועל הכלכלה, ה' ירחם וישים שלום בארץ, ואשר דרש וכו', — ומפני כי היום הוא שכבה אורן של ישראל אבא מארי זצללה"ה *, יהי' דברי מועטים, ויקבל כבוד תורתו החיים ושלום כנפש הדורש שלומו וחפץ ביקר כבודו,

הק' יושע העשיל אשכנזי]

* הרב משולם זלמן אשכנזי, רבה של לובלין, נפטר בראש חודש אייר תר"ג. לאחר עשר שנים נקרא בנו רבי יושע העשיל למלא מקומו.

9. גם בכתב־היד של חוברת ב מביא העורך צרור מכתבים של גדולי דורו על מאספו. כאן בא בראש המכתב של רבי יעקב מאיר פאדוא מבריסק, אלא שהועתק כנראה אחר כך לחוברת א והבאנוהו במדור הקודם.

חז"ל וראיות בש"ס בבלי וירושלמי וכדומה כו', וע"כ גם בהדפסת התבונה אשר הגאון ר"י סלאנט נ"י בקש מעמדי לתת מהודי עליו לא שלחתי רק עלה אחת או שתים, כו' ובכל זה אם יהי' אלהים עמדי ויפוצו הטרדות אכתוב לו ברצות ה' איזה דברים קטנים, אשר לדעתי ראוי להעלותם, וכעת כבר נתתי בידו מה שהשבתי על דברי האבקת רוכל על האר"י ז"ל, ואם ירצה להדפיסו, ידפיס כל דבר האבקת רוכל כאשר הוא בדפוס, וע"ז ידפיס דברי ויובנו הדברים, כי קצרתי בהם מאוד. זולת זה לרוב הטירדא אין אתי דבר, יהי שלום וברכה לו כנפשו, ונפש ידידו דורש שלומו באהבה.

הצעיר יוסף שאול הלוי נאטהנזאן אבד"ק לבוב והגליל

2

כאן מובא בכתב־יד מכתב מאת הרב צבי הירש קאלישר מיום ג אלול תרכ"ג. טיוטת המכתב לפי רשימותיו של רצ"ה קאלישר מתוך ארכיונו נתפרסמה על ידי ד"ר ישראל קלויזנר ב„סיני", כרך ד, עמוד תריח, והמכתב לפי כתב־היד שלפנינו ב„הכתבים הציוניים" של הרב צבי קאלישר (ירושלים תש"ו), עמוד ריד, ועיין שם, עמ' רטו וריח.

3

שיל"ת, בעז"ה, אייזינשטאדט ה' פ' וירא תרכ"ד לפ"ק.

החיים והשלום יחדיו יהי' תמים על ראש הרב וכו' מו"ה יהושע העשיל הלוי, נרו יאיר כאור הבהיר,

קבלתי היום מכתבו מיום ג' א' דר"ח חשון, ואף כי רגעי טפחות לי, ואני מושאל לאחרים בכל עת ובכל שעה, עכ"ז לעשות רצון הד"ג הפצתי ופניתי מכל עסקי לכתוב עכ"פ איזהו מלות על כל ענין וענין, ועם הד"ג הסליחה על קוצר מלולי.

והנה הדרת גאונו השתומם על אשר לא השבתי לו על מכתבו אשר העריך אלי בשלחו מחברת היקר חוברת ראשונה של „פליטת סופרים", אכן באמת לא קבלתי אז שום מכתב רק החוברת בעצמה. ומעכ"ת אין צריך כלל להסכמת צעיר כמוני, על גודל מעלת החוברת ההיא, ובאמת לא יאומן כי יסופר גודל שמחתי על כל דיבור ודיבור שם, ובפרט על המאמר הנפלא „דבר אמת וענוה צדק" אשר בו מראה כה"ג עוצם בקיאותו בש"ס בבלי וירושלמי, וכל דברי הראשונים והאחרונים, אשר אם לא ראיתי' בעיני לא האמנתי. יואל השם לבצע מחשבתו הטהורה לזכות הרבים במרגליות ופנינים כאלו, ולו הייתי רואה שום מקום לעשות דבר לסיוע, הנני לעשות בשמחה רבה. ומה שביקש ממני לשלוח לו מכ"י שישנן ת"י, או איזהו גרגרים ממני שחננני השם, הנה כ"י אינם ת"י, ופרי קט שכלי הנה כבר ראיתי כי בלי יחס קטנו של כה"ג גדול ממתני, ובלתי ספק גם אצל בני גילו, אשר בעדם מוציא מחברתו לאור, וא"כ למה זה אנכי? אכן לעשות רצון ידידי נ"י הנני שולח בזה כעת פלפולא אשר הוספתי לשעשוע דאוריתא של כבוד אדוני אבי [10] זצוק"ל, עם חדושי תורה מאבי זצוק"ל, ובקשתי שטוחה להפיץ עכ"פ האחרון עפנ"י חוצות, וזכות אבי הצדיק

10. רבי לייב גליא (על שם מקום מושבו גליידינגן שליד הילדסהיים), שהיה תלמיד חכם גדול (תלמידו של רבי פינחס הלוי הורוויץ בעל ה„הפלאה"), ממנו קיבל רבי עזריאל ראשית ידיעותיו בתורה. עיין קארפלס במחברתו על ר"ע הילדסהיימר בגרמנית (פראנקפורט ענ"מ 1870) וב„ישורון" שנה ז (ברלין תר"פ) תוברת 5—6.

המפורסם בצדקתו ובתורתו בכל ערי מושבות בעיר מולדתי תעמוד לו — וגם אוסיף הערה קטנה הנוגע למה שראיתי בחוברת א'. —

וע"ד מה שבקש ממני הרמ"ז נ"י, לנקוב בשמותם האנשים במדינת אונגארן אשר לדעתי יוכשרו להיות סוכנים במדינתם, אמת יורה דרכו כו', כי ידעתי דעת ברורה, כי חידושים יקרים כאלו, לא יסולאו בכתם אופיר, וגם הנני לקבל מחברת א', כפי המחיר שיושת עליו, כו' גם זה לא אמנע למלאות מבוקשו, וזה כי לסוכנים במדינתנו יוכשרו לדעת אותן ב' ב' מוכרי ספרים כו'.

וע"ד מה שבקש ממני להודיע לו, למי יפנה במדינת אונגארן, הנה ב"ה יש כמה וכמה רבנים אשר יש להם יד ושם בתורתנו הקדושה, ולבם כלב ארי לסייע הרמת קרן התורה, אכן לא לכל אחד יש מקום לעשות בזה, עכ"ז אנקבם בשם כאשר הם, או גדולי מדינתנו או מהראשונים לעשות בעד אמונתנו הרמה, והם כו'.

ובזה אסיים באמי"ר חיים וברכה ושלום,

ידידו,

הק' עזריאל הילדעסהיימר

חידושי תורה מכבוד אאמ"ו הרב המובהק מה"ו ליב גליא...

עירובין דף צה ע"ב פיסקא ר"ג אומר עד ואבעית אימא דכ"ע שבת זמן תפילין ועוד בדף צו ע"ב, אלא האי תנא הוא, עד אמר ר"א המוצא תכלת בשוק תוס' בד"ה אבל באשה לא.

התי"ט בתחלת הפרק המוצא תפלין הקשה הלכתא אהלכתא דהלכתא שבת לאו זמן תפלין וכאן כתבו המוצא תפלין מכניסן זוג זוג, והלא לפי המסקנא דהכא אי שבת לאו זמן תפלין יכול להכניס אפילו שנים שנים, כמו דסבר באמת ר"ג והניח הדבר בצ"ע, ע"ש ועיין בתוס' ד"ה לא ס"ד, וגם עיין במהרש"א בד"ה, משום דלא מתרצא מילתא ועפ"ז ק' תי"ט לק"מ, דלדברי הר"ן אף אי אמרינן שבת לאו זמן תפלין אפ"ה זוג אחד אין טפי לא, משום דכי מנח להו בחול הוי בל תוסיף, בשבת נמי אינו רשאי להכניס יותר אף דבשבת אינו זמן תפלין ולא שייך בל תוסיף, והא דלא [אוקמיה] מתניתן הכי היינו משום דמתני' אתיא כר"מ, ור"מ ס"ל באמת שבת זמן תפלין כדדייק בגמ'. כן תירץ מהרש"א, אחר זמן מצאתי כדברי במ"א סימן לח ושמחתי מאוד, אמנם לפ"ז ק' הר"ר י"ט מוויען במקומה עומדת, דלפי הר"ן תירוץ ב' דתוס' בוודאי ליכא למימר, ותירוץ ראשון מלבד שהוא דוחק גדול גם הקשה עליהם מהרש"א בד"ה לא ס"ד, ונראה דק' הרב י"ט מוויען ל"ק מידי, דאי כקושייתו א"כ טעמי דר"י נמי הכא דבאשה לא פליגי משמע דבטעמא דאשה נמי לא פליגי, א"כ סתם ספרא דנשים סומכת לאו רשות, נמי דלא כר"י, ומה"ת נימא לדחות תרי סתמא דהיינו הך מתניתן דנשים מעכבין דלא כר"מ נגד כלל שבידינו סתם מתניתין ר"מ וגם סתמא דספרא נשים סומכות לאו רשות דלא כר"י נגד כלל שבידינו סתם ספרא ר"י משום חד סתם דברכות שיהא אתא כר"מ, עדיף טפי לומר דר"מ ור"י ס"ל דנשים סומכת לאו רשות ואתי' מתניתן דנשים מעכבין כר"מ וסתם ספרא ג"כ כר"י כמו כללא שבידינו, וטעמא דר"מ ור"י משום דתפלין מצוות עשה שלא הזמן גרמא, וסתמא דברכות באמת דלא כר"מ. ובזה מיושב הא דקאמר הגמ' ע"כ לא פליגי אלא בחדשות אבל באשה לא פליגי, דלכאורה שפת יתר הוא דהא חזינן בפירוש בפלוגתייהו דבאשה לא פליגי, ולפי הנ"ל מיושב דלא נימא כק' הר"ר י"ט מווין מאי אולמא הך סתמא מהך סתמא דלמא סבר ר"מ שבת לאו זמן תפלין ותפלין מצות עשה שהזמן גרמא הוא ואתי' מתניתן דברכות כר"מ והכא הוא טעמא דר"מ דנשים סומכת רשות

וסתם דנשים מעכבין דלא כר״מ ור״י ס״ל דנשים סומכת לאו רשות וסתם ספרא כר״י והכא היינו טעמא דר״י דסבר שבת זמן תפלין ותפלין מ״ע שלא הזמן גרמא ותו ליכא תרי סתמא נגד כלל שבידינו וא״כ לר״מ לא מוכח כלל דס״ל שבת זמן תפלין והגמ׳ רצה להוכיח דגם ר״מ ס״ל שז״ת מש״ה אמר באשה לא פלגי פירוש בטעמי׳ דאשה לא פלגי וא״כ ל״ל כנ״ל דאז הוי ב׳ סתמא נגד כלל שבידינו כנ״ל, ובזה מיושב נמי הא דאמר לא ר״מ סבר לה כר׳ יוסי ולא ר׳ יהודה סבר לה כר׳ יוסי, דלכאורה הי׳ די באם אמר לא ר״מ סבר לה כר״י, או באם אמר לא ר״י סבר לה כר״י דע״כ האי תנא דלא סבר כר״י, ע״כ טעמא דהכא דתפלין מצות עשה שלא הזמן גרמא ושבת זמן תפלין, ולפי הנ״ל מיושב דאי אמר לא ר״מ סבר לה כר״י ק׳ ק׳ הר״ר י״ט מווין, וטעמי׳ דר״מ ור״י משום דנשים סומכת רשות, ואין לומר דא״כ הוי תרי סתמא נגד כלל שבידינו כנ״ל, זה אינו דאי לא ידעינן כלל מסתם ספרא, מש״ה אמר ולא ר״י סבר כר״י מכח סתם ספרא, ואי הוי אמר לא ר״י סבר כר״י הי׳ ק׳ כעין קושי׳ הר״ר י״ט מווין, דמאי אולמא הך סתם ספרא מסתם דמתניתן דברכות דאי ר״י סבר דנשים סומכת לאו רשות, וטעמי׳ דהכא דתפלין מעשלהז״ג ע״כ טעמא דר״מ נמי הכי כנ״ל, ע״כ סתמא דברכות לאו כר״מ, ומזה אולמא דלמא להיפך דכולהו ס״ל דתפלין מעשהז״ג ואתי׳ מתניתן דברכות שפיר כר״מ וטעמייהו דהכא דנשים סומכת רשות וסתם ספרא באמת דלא כר״י. ואין לומר הא יש עוד סתם מתניתן דס״ל דנשים סומכת לאו רשות דהיינו הך דנשים מעכבין, וא״כ הוי תרי סתמא נגד כלל שבידינו כנ״ל, זה אינו דהא לא ידעינן כלל מהך סתמא דנשים מעכבין מש״ה אמר לא ר״מ סבר כר״י מכח הך דנשים מעכבין והוי תרי סתמא נגד כלל שבידינו כנ״ל וע״כ טעמא דר״מ ור״י דתפלין מעשלהזג״ר הוא ושז״ת, ובזה מיושב נמי הא דאמר האי תנא הוא בלשון יחיד, ולכאורה קשה תרי תנאי נינהו, ולפי הנ״ל מיושב כיון דמחד תנא לא מוכח מידי, כחד תנא חשיב לי׳ כנ״ל ודו״ק.

ואגב נתרץ גם ק׳ ראשונה בזה הדבור [ד״ה לא ס״ד] דהקשו מסוגי׳ דברכות, דמה פריך פשיטא דלמא לאפוקי מדר״מ ור׳ יהודה. עיין בתוס׳ ד״ה אבל באשה לא, א״כ י״ל דסוגיא דהתם קאי אליבא דאביי דס״ל ר״מ ור״י ס״ל דתפלין מ״ע שהזמן גרמא היא והיינו טעמא דאשה מותרת להכניס משום דלגבי איש מלבוש הוא, ושפיר פריך פשיטא ודו״ק.

באופן אחר נראה לתרץ ק׳ תוס׳ דלעיל דהתם במתניתן קתני תפלין גבי ק״ש, ובק״ש נמי ק׳ פשיטא כדפריך התם באמת והתם ל״ל לאפוקי ממ״ד דק״ש לאו מעשהז״ג דליכא מ״ד דס״ל הכי, אלא דאתי לאשמועינן, דה״א דאע״ג דהוי מעשהז״ג חייבים הנשים משום קבלת מלכות שמים, ה״ה תפלין דקתני גבי ק״ש, לא אתי לאשמועינן לאפוקי ממ״ד דתפלין מעשלהז״ג, אלא אתי לאשמועינן דאע״ג דהוי מעשהז״ג ה״א שיהיו חייבין הנשים, מש״ה פריך פשיטא דמה ה״א יש כאן דאפילו תפלין מעשהז״ג יהיו הנשים חייבין, ומשני דה״א דנקיט למזוזה ודו״ק.

עוד באופן אחר דלכאורה יש לדקדק בקושי׳ התוס׳ דלעיל שהאריכו בלשונם וכתבו ומשני דה״א דאיתקש למזוזה דזהו שפת יתר הוא קצרה ה״ל להקשות דמה פריך פשיטא, הא איצטרך לאפוקי מדר״מ ודר״י, וע״כ צ״ל דעל המקשין לק״מ, די״ל דס״ל כמקשין דהכא ודילמא טעמא דר״מ ור״י משום דנשים סומכת רשות, וכולהו ס״ל דתפלין מעשהז״ג אבל על התרצן ק׳ דידע המסקנא דהכא ה״ל לשנויי לאפוקי מדר״מ ור״י מש״ה הקשו רק על התרצן, ובאמת על התרצן נמי לק״מ, די״ל דעדיפי

מיני׳ משני דאפילו למ״ד תפלין מעשהז״ג, נמי איצטרך לאשמועינן דנשים פטורות משום דה״א דנקיש למזוזה ודו״ק.

ואני הצעיר אמרתי בהלכה זו ובקושי׳ התי״ט דהנה תירוץ המ״א הובא בדברי אאמ״ו זצוק״ל ולענ״ד הוא דבר שאינו יכול להתקיים אפי׳ שעה אחת דהנה יסוד דבריו הוא תי׳ מהרש״א בתוס׳ ד״ה לא ס״ד וא״א להולמו דלכאורה תי׳ מהרש״א הוא ממש תי׳ שתירץ רבא בתחילת הפרק ועיין פירש״י דרבא ס״ל שבת לאו זמן תפלין ומהרש״א רוצה לומר אף אי שבת לאו זמן תפלין ואף אם נאמר דהמהרש״א לא ס״ל בזה כפירש״י עכ״פ המהרש״א הביא דברי ר׳ יונתן ובפירוש ר׳ יונתן מוכח דמפרש כפרש״י דמפרש משום דבחול עובר על בל תוסיף לפיכך לענין הצלה גם כן זוג א׳ דוקא וע״כ דמפרש למ״ד זמן תפלין דאי למ״ד לאו זמן תפלין ליכא דמיון דבחול זמן תפלין ושבת לאו זמן תפלין ובאמת עוד מקום פליטה שמהרש״א מפרש כהריטב״א דמפרש בפירוש דברי רבא למ״ד לאו זמן תפלין, אכן מאוד יקשה ק׳ המהרש״א בעצמו לוקמי באוקימתא ה׳ דפליגי אי דרך מלבוש כחול התירו או כפי מקום תפלין ומה שתי׳ דעכ״פ משום אשה אינה הוכחה תמוה מאוד דהא מאשה באמת ליכא הוכחה וכקושי׳ התוס׳ בד״ה לא ס״ד והראי׳ שהביא המהרש״א מאביי שבת ס״ד הוא ק׳ מכולם דהא ליכא שם שום רמז דשבת לאו זמן תפלין דלא קאמר רק דתפלין מצות עשה שהזמן גרמא ומנ״ל דהוא משום שבת דילמא משום לילה עיין פירש״י שם ד״ה לילה וצל״ע בכל זה.

ובשו״ת יד אליהו תירץ קושי׳ תי״ט הנ״ל בדרך אחר ותוכן כוונתו ע״פ סוגי׳ הש״ס דתחלת הפרק ובתוס׳ ד״ה אי וכו׳ יע״ש והנה פשוט דמש״כ דאתי׳ כרבא דאל״כ אלא דמצות צריכות כוונה וגם בל תוסיף בעי כוונה א״כ ק׳ למה לא התיר ת״ק רק א׳ יכניס ב׳ ולא מכוון לבל תוסיף אע״כ כרבא דאפי׳ בלא כוונה איכא בל תוסיף, והנה לרבא שפיר נפקא מינה בין אי אמרינן שבת זמן תפלין או לאו זמן תפלין דאי זמן תפלין עובר בלא כוונה ואי לאו זמן תפלין אין עובר בלא כוונה אבל לדידן דפסקינן מצות צריכות כוונה ומזה דגם בל תוסיף בעי כוונה אם כן ליכא נפקא מינה בין אי אמרינן לאו זמן תפלין או זמן תפלין דאם מכוון עובר עכ״פ ואם לא יכוון אינו עובר עכ״פ וע״כ דלא פליגי רק בתכשיט או לאו תכשיט ומיושב פסק המ״א. עד כאן דבריו. ולענ״ד מופרך הוא דהא באמת לדידן דמצות דאורייתא צריכות כוונה ודרבנן אינן צריכות כוונה כפסק המ״א סי׳ סא בשם רדב״ז וצ״ל דספקא הוא אי צריכות כוונה או לא ובדאורייתא לחומרא וכיון דהוא רק מצד החומרא אם כן התינח לענין מצות צריכות כוונה דהוא לחומרא אבל לא לענין שלא לעבור עי״ז בב״ת דהוא קולא ולפ״ז הקושי׳ במקומה עומדת.

ובס׳ מפרשי הים תרצו הגאונים הקושי׳ ע״פ ג׳ הנחות: א) דהרמב״ם פסק אין צריכות כוונה אפי׳ בדאוריי׳. ב) סבר׳ דרישה דאם משנה מהמנהג דעשיי׳ המצוה בוודאי צריך כוונה. ג) דאם שבת לאו זמן תפלין אינו עובר על בל תוסיף בלא כוונה ועפ״ז תירצו דלעולם שבת לאו זמן תפלין ואפילו הכי לת״ק רק זוג א׳ מפני מראית עין דהעולם יחשדהו שיכוין כיון דאינו עושה כמו שעושים השאר אבל בזוג א׳ בוודאי לא יחשדהו אותו. עד כאן תוכן דבריו. אכן לפי זה לכל היותר ניחא פסק הרמב״ם דפסק אפילו בדאורייתא מצות אין צריכות כוונה מה שאין כן לדידן וכנ״ל וקושי׳ התי״ט הי׳ על הש״ע ולא על הרמב״ם. גם יקשה לפי זה קושי׳ מהרש״א דלוקמי באוקימתא ה׳ דהיינו דכולי עלמא ס״ל לאו זמן תפלין ופליגי בחשד.

והנלע"ד ביישוב קושי' תי"ט דהנה בפירוש שבת לאו זמן תפלין יש לפרש ב' פירושים או דאסור להניח תפלין או דאין אנו צריכין להניח תפלין, והנה כמעט בכל הסוגי' חוץ מפרש"י באוקימתא ב' בסוף העמוד דאי שבת זמן תפלין לאו תכשיט ולהיפך והסברה נלע"ד דבאמת ק' לומר דתפלין הוא מלבוש אלא אם א"א לומר שהם תפלין עצמם דהיינו אי לאו זמן תפלין בע"כ צריך לומר דהוא תכשיט אבל אי זמן תפלין ליכא הכרח ע"כ אמרינן כפשוט' תפלין הן ולאו תכשיט ולפי זה תלוי בב' פירושים הנ"ל דאי הפירוש דלאו זמן תפלין דהוא איסור בע"כ תכשיט הם דאם לא כן עובר על האסור אבל אי הפירוש רק שאינו חייב להניח לפי זה שפיר נוכל לומר לאו זמן תפלין ואף על פי כן לאו תכשיט הן והנה ב' פירושים האלו תלוים בזה אי אמרינן כר' יוסי הגלילי דאיכא בע"כ איסור ושמרת או כר' עקיבא דלדידי' י"ל לכאן ולכאן וכשיבואר והנה כל אותן האוקימתות בתחלת הסוגיא ע"כ לא הוי ידעי כלום מר' עקיבא דהא הש"ס רוצה לומר אחר כל האוקימתות דר"ע ס"ל שבת זמן תפלין ובאמת סבר לאו זמן תפלין וע"כ שלא הי' ידע הש"ס מר"ע כלום וע"כ סבר הש"ס כר' יוסי הגלילי דאי לאו זמן תפלין איכא איסור ולפי זה בע"כ תכשיט הוא ובאמת זה תלוי בזה מה שאין כן לדידן דהלכה כר' עקיבא ליכא הוכחה די"ל דליכא איסור ולפי זה ליכא הוכחה דאיכא תכשיט וכנ"ל ועתה נדבר בזה — והנה מקור הפירוש הזה הוא בבית יוסף א"ח סי' כט ע"ש מש"כ ליישב שיטת רבינו האי ותמוה מאוד דעל ב' תירוצים ק' דאף אם הוא אסור לר"ע עכ"פ ליכא איסור ושמרת דקאי רק על פסח ולתירוץ א' יקשה ממה נפשך איכא איסור יהי' כל א' מחויב לברך ולתירוץ ב' יהי' כל א' פטור ואסור לברך דספק ברכות להקל וצ"ע — ויעויין בשאגת אריה סי' מא ותוכן כוונתו על פי דברי תוס' שם ד"ה ימים דר' יוסי הגלילי סמוך על דרשה של ר' עקיבא ומפרש הנ"ל דצריך תרווייהו דהיינו דרשה של ר' עקיבא על י"ט ודרשה שלו משום דמר' עקיבא לא נשמע איסור. עד כאן תוכן דבריו. ובאמת תמוה דלעולם איכא איסור אכן אינו לאו דושמרת וכמדומה לי דהשאגת אריה בעצמו מדחה כן בתשובה אחרת ואין לי עת האסף עתה — עוד הביא ראיי' ע"פ דברי רש"י בסוגי' צה ע"ב פרש"י ד"ה ת"ק סובר וכ' וכ"ש וכ' עי' מהרש"א ותוכן כוונתו דלפי' אותו וכ"ש אפילו אם הוא תכשיט עם כל זה ע"י איסור בל תוסיף נעשה כמשאוי ולפי זה הקשה הנ"ל לפי' לישנא בתרא דר' ספרא שבת סא ע"א אמאי לא אמרינן דאיסור ושמרת עושה אותו כמשאוי אלא שיכול לסבור כר' עקיבא אכן התינח אי לר' עקיבא ליכא איסור אע"כ דבאמת ליכא איסור עד כאן תוכן דבריו — אכן מלבד דגם מדיחוי הנ"ל ידחה גם זה דליכא הוכחה דליכא שום איסור דלא מוכח מפרש"י רק דאיסור ושמרת משווה אותה למשאוי והבו דלא לוסיף עליה א"כ יוכל להיות דאיכא איסור אבל לא איסור לאו אלא דכל פירוש מהרש"א בפירש"י מעיקרא קשה מאוד עד להפליא דהנה יקשה עליו: א) קושי' עצמו בסוף העמוד בפרש"י במה שרוצה שם רש"י לומר דאוקימתא ב' הוא ממש כאוקימתא א' הא לעיל תרווייהו ס"ל דתכשיט הוא לפי פירוש מהרש"א בפירש"י. ב) קושי' רש"י לקמן לא לכוון ולא ליתסרו (עין באריכות על זה בשו"ת מפרשי ים). ג) דליכא שום רמז בפרש"י מכלל גדול הלזה. ד) קושי' השאגת אריה מסוגי' דמנחות לז לית' לר' ישמעאל איסור בל תגרע ולישווי עליו כמשאוי (עיי' בהנ"ל שגם כן דרכו בפרש"י בו דרך אחר) ומכל הקושי' הלזה נלע"ד דלעולם לא נתכוון רש"י לומר באותו „מכ"ש" דאפילו אי תכשיט הוא נעשה משאוי ע"י בל תוסיף אלא דרצה להשלים מה שאמר ממש לפני זה דמשום הצלה לא התירו טפי מן המצוה ועכשיו רוצה לומר

דאף אם תטעה דיכול להכניס שנים ונוכל לומר על כל א׳ וא׳ זו היא מצוה והיינו ממש כמו שמפרש רש״י מקודם באוקימתא ב׳ וע״ז השיב ממש מש״כ שם דהא עכ״פ יוצא באחד ואיכא איסור שבת ורק דהכא מכנה רש״י איסור שבת זה בשם בל תוסיף אבל לעולם דרש״י קאי בכל הדיבור אי לאו תכשיט הוא כנלע״ד וא״כ עוד אין לנו ראיי׳ דלר״ע ליכ׳ איסור — ונלע״ד בדרך זה דהנה התוס׳ בתחלת הסוגיא הקשו אמאי לא הקשו הש״ס ר״מ דברייתא בסוף הסוגיא על ר״מ דדליקה ותרצו בדוחק גדול ע׳ מהרש״א ונלע״ד דהנה הריטב״א הקשה מה פריך הש״ס הכא זוג א׳ אין טפי לא נגד ר״מ דדליקה דילמא הכא משום בל תוסיף דלא שייך התם ונלע״ד דחדא מתורץ בחברתה דמשום הכי לא הקשו הש״ס דר״מ אדר״מ דברייתא די״ל דהתם טעמא משום בל תוסיף והיינו דבברייתא איתא בפירוש אחד האיש ואחד האשה ש״מ שבת זמן תפלין וליכא בל תוסיף אבל במשנתינו לא קתני אחד האיש ואחד האשה והי׳ ס״ל להש״ס דמשנתינו ס״ל שבת לאו זמן תפלין וע׳ ריש מגלה „זו דברי ר״ע סתימתאי״ ועי׳ פירש״י ז״ל ובאמת סובר ר״ע שבת לאו זמן תפלין אבל התינח אי ליכא שום פקפוק איסור לר״ע א״כ מתורץ קושית הריטב״א הנ״ל אבל אי איכא שום פקפוק איסור אבל (?) אי ליכא עשה או לאו דושמרת יהי׳ ק׳ קושית הריטב״א על הש״ס אלא ודאי דליכא איסור כלל אם כן אינו הוכחה דאיכא תכשיט אפילו למ״ד שבת לאו זמן תפלין ומתורץ קושית התי״ט.

ועל דבר מה שהעיר גדול אחד יצ״ו מקאונא בחוברת א.

איך יוצאים ידי חובה בלולב על־ידי מה שאחד נותן לחברו הא אמרינן פרק א׳ דזבחים יד, דולקח משמע שיקח הוא בעצמו ע״ש בפרש״י וכן נסתפק רב אחד בווילנא במי שאחז אתרוג קודם שעלה עמוד השחר אם יוצא במה שהאתרוג בידו. והנה כבר עמד במדוכה זו אמ״ו נ״י בספרו בכורי יעקב בסוף סי׳ תרנב ובמהד״ב שם בהער׳ לסימן זה יעו״ש, שכבר האריך בכל זה, אלא שלא הביא סוגיא זו בחי׳ רק סוגיא אחרת דיומא. ולישב מה דתנינן בעמ׳ הנ״ל נלע״ד, דלעולם כזה מקרי לקיחה והא דקאמר הש״ס אצל דם חטאת חיצונה דאי אתי קוף רמי להו אידיה בעי למשקל זימנא אחריתא היינו משום דשם כתיב ולקח הכהן מדמו דהיינו שיקח חלק מכל הדם ואם נותן אחר הדם לכהן על האצבע א״כ אף אם באמת לקח הדם (ע״י האחר) אבל לא לקח מדם מה שאין כן הכא דבאמת לקיחה כזו מקרי לקיחה, כנלע״ד.

ז

קול קורא [11]

תוצאות הפליטת סופרים והשפה לנאמנים, נקוה לה׳ כי מעתה תצאנה לאור במשרים, תמידין כסדרן, וראשי גאוני דורנו, וחכמי גדולי עמנו, יצאו לישע הדבר הגדול הזה, כאשר עיני ישרים תחזינה משרים בהחוברות הבאות ברצות ה׳.

ואליכם עיני העדה, וסוכנים נכבדים ואוהבינו הידידים, אשר בכל עיר ועיר, נשים דברינו, כי יתאזרו עוז בצדקתם, לעמוד על משמרת הקודש, וכל אחד מכחו ישחר לקבץ פעלים לזה, ברוב אונים, ולהיות זריזים ונשכרים, ולבוא בכתובים ע״י הפאצט [12], בחיש ומהר, למען נדע את אשר לפנינו — וברבות הטובה כי ירבו העם

11. בא בסוף כתב־היד של חוברת ב.
12. הדואר.

לקחת, כן תרבה הדעת, וכן נוכל להוסיף הוספות על כל חוברת בתוספת מרובה, (וההוספות יותן לכל קונה החוברת, חנם אין כסף).

מחיר כל חוברת שלשים קא"פ כסף בווילנא ובערי המדינה שלשים ושלשה קא"פ בעד כל חוברת, עם השילוח ע"י הפאסט בזמנו ומועדו, לשבעה חתומים ביחד, כי שבע חוברות משקלן פונט א', ובעירות קטנות מקום אין פאסט, יכתבו האדרעססי אל עיר הפאצט הקרובה להם, ויושלח למו, —

כל החפץ לכתוב ולשלוח, ישלח על אדרעססי.

חומר נוסף

בתיק העורך נמצאים גם רשימות, חידושים, מאמרים ומכתבים, שנועדו לחוברות הבאות. הוכן אפילו עיטוף לחוברת השלישית, אם כי סופית עדיין לא נקבע מה ייכנס לתוכה. מחומר זה אני מפרסם במדור השלישי.

א

מפתחות[1] מחי' תורה להפ"ס, ושפל"נ[2]

א) מהגאב"ד מווין להשפל"נ, דרוש לפסח[3].

ב) מהדאקט' עטלינגער (חתן הרה"ג ר"ש צו"מ) ע"ד השאלה ב' מאתרוג[4].

ג) מהג' ר' יחזקאל ראטנער ממאהליב ע"ד השאלה א', מחלה.

ד) מהר' יוסף דוב[5], ע"ד השאלה א, ב, חלה, ואתרוג.

ה) מהגאב"ד מוואלקאוויסק, בענין שניות לעריות ובענין מ"ש הרמב"ם המלך מצוה לכתוב לו ס"ת כו', ובענין ב"ב (י"א) והמשכילים וגו', להשפל"נ[6].

ו) שפה אחת ודברים אחדים להשפל"נ, מהתלמיד משה זלמן אהרנזאהן[7].

ז) מהרה"ג האב"ד מלובטש, ע"ד להניח תפילין קודם הטלית ועוד דברים הרבה וקונטרס להשפל"נ, ושינוים הרבה, אשר יפלא בעיני.

ח) השגה ע"ד קונטרסי מהרה"ג מ"ו הר"ז ריבלין משקלאב (במכתבו מן כ"ח אייר).

ט) מהגאב"ד מאמציסלאוו[8], ע"ד השאלה ב מאתרוג (במכתבו מן ל"ב לספירה).

י) מהגאב"ד מבאברויסק[9], ע"ד הבן במקרא בהשפל"נ (במכתב מהרה"ג מיכאל מארגלין בבאברויסק, מן אסח"פ).

יא) מהרה"ג ר"ז ריבלין משקלאב, בענין אחורי הגדר נפנה מיד ברכות (סב.) ושבת (קנה) לענין המשתמש בצדדין, להשפל"נ.

יב) מהגאב"ד מאחו"נ הוראדנא בשאלה ב מאתרוג (במכתבו מן א"ח פסח).

1. זוהי כנראה רשימת החומר שהכיל תיק המערכת. חלק מן החומר אבד. במיוחד יש להצטער על אבדן התשובה של הגר"א מחילנא בדין כתם (עיין סי' כז).
2. לה„פליטת סופרים" ו„שפה לנאמנים".
3. אנו מפרסמים אותו במדור זה (ב).
4. עיין במדור זה ג (4).
5. עיין במדור זה ג (7).
6. נדפס במדור הקודם ד.
7. עיין במדור זה ד.
8. עיין במדור זה ג (1).
9. עיין במדור זה ג (3).

יג) מאהליב, מהגאון החסיד ר' נחמי' מדובראוונע בענין תפילין.
יד) מוואלקאוויסק, מהר' יוסף ליפשיץ, בסנהדרין, ובפרה.
טו) מהאברך החוב"ק שלום דוד משניפשאק בענין השאלה א מחלה.
טז) מפינסק מהר"ה ר' יעקב צבי ב"ר גרשון בשאלה ב בדין אתרוג, ומחמיר.
יז) הבן במקרא (הושע ד) אך איש אל ירב וגו' מהתלמיד הר' משה זלמן אריינזאהן [10].
יח) מאחי החוב"ק מוהר"ש לעווין בהירושלמי ברכות, כגון אנו שעסוקין בד"ת כו'.
יט) מהר' העשיל מקאוונא, ע"ד שמות האמוראים ותשובתי ע"ז, להשפל"נ.
כ) מקאניגסבערג מהגאב"ד [11], בענין לא תבשל גדי וגו', ובענין נסכי התמיד לקיים דברי חז"ל, להשפל"נ.
כא) מהרה"ג מרדכי אליעזר קאוונער [12] מווילנא ע"ד השאלה ב בענין אתרוג.
כב) מהר"ה ר"ש דין בוולאזין [13], ע"ד השאלה ב' בענין אתרוג.
כג) מזאסלאב בוואלין [14], מהגאב"ד ע"ד השאלה ג' בענין הצוקער.
כד) מנאווהרדאק, מהגאב"ד, שו"ת בנידון מקואות הסמוכות לנהר.
כה) לעמבערג, מהגאב"ד, אין משיבין את הארי' ז"ל, השגה על האבקת רוכל מה שהשיג על האר"י, וכן מהרב ה' מ' יוסף שטראשון, דברים בזה.
כו) קונטרס מהג"ר נחמי' מדובראוונע, בדין פלוגתות ואחרי רבים וגו'.
כז) שו"ת מהגר"א זצ"ל, בדין כתם.
כח) שו"ת מהגר"ש (רבו של הרמ"א) בדין סבלונות [15].
כט) כתבים מהגר"מ מאיליע.
ל) חי' קטנים משלי, ודרושים.
לא) מעיני יהושע על אבות.
לב) הספד על הגר"א זצ"ל.
לג) מהג' ר' הירש קאלישער ע"ד השאלה מאתרוג, ומצוקער.

ב

בענין פסח מהרב הורוויץ מווינה [16]

פסחים (קטז, א) במתני' ר"ג היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום שפסח וכו', בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים שנאמר וכו', כאן הבן שואל מה ראה התנא האלהי לסמוך מאמר זה האחרון בכל דור ודור וכו' למאמרו הקדום כל שלא אמר וכו' ומה קשור ויחוש יש בין אלו שני המאמרים? ועוד יש לשאול על הלשון כל שלא אמר וכו' הכי יש די וספוק באמירה לבד והלא עיקר המצוה בפועל ובמעשה תליא והל"ל כל שלא קובע וכו'? ואשר אחזה לי בהיתר שתי שאלות הללו

10. עיין במדור זה ד.
11. עיין במדור הקודם ג.
12. עיין במדור זה ג (6).
13. רבי שמשון ד"צ בחלוז'ין. עיין מדור זה ג (5).
14. עיין במדור הראשון ח (8).
15. עיין בהערתי שם.
16. זהו הדרוש הנזכר ב„מפתחות" של הרב אלעזר הלוי איש הורוויץ, רבה של וינה. עיין מכתבו להרב לוי יצחק פרענקיל, בוקארשט, על הריב בבוקארשט, שנתפרסם בחוברת א.

הוא עפ"י הידוע מה שנחלקו רבותינו הראשונים ז"ל בענין עבודת הבורא ית"ש בקיום מצותיו איזה דרך ישכון אור, אם מצד העיון והחקירה לבא עד תכלית שדי אל ההכרה ואל המטרה, אם מצד חק האמונה לבד מבלתי לתור ולחקור אחרי טעמי המצות הוראותיהן ורמיזותיהן, הללו אומרים טוב הדבר לחקור ולדרוש היטב ולהתחקות על שרשי המצות למען דעת על מה אדניהן הטבעו. ואפס על הדרך הזה תפארת האדם אשר גם חלק השכלי שבו יקח שכם בעבודת ה', ובעבור זה בא הציווי מפי המלך החסיד לבנו החכם דע את אלהי אביך ועבדהו וגו', כלומר ראה והשתדל בכח שכלך להשיג ידיעה ברורה בעיון ובחקירה בכל הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם, והללו אומרים לא כי נהפוך הוא יען אשר קצר שכל אנושי מלהשיג דעת עליון וקרובה המכשלה, על כן הטוב טוב לנו מבלי לתור ולחקור כלל אחרי טעמי המצות כי אם לעשותן בעצם וראשונה אך ורק מפאת חק המצוה המוטלת עלינו וגזירת מלכותו יתב' אלינו, וגם המה דרשו מקרא זה לעצמם, דע את אלהי אביך ועבדהו וגו', הרצון אך מצד הקבלה המסורה לך מאביך שקבל מאביו ואביו מאביו וכן דור ודור עד מרע"ה כן תעבוד את ה' ולא תשאל כלל אחרי טעם וסברא, אמנם כן נמנו וגמרו הבאים אחריהם ההולכים בעקבותיהם, כי כן המדה נכונה שיבור לו האדם לאחוז בזה וגם מזה אל ינח ידו, ירצה כי בודאי מחק החיוב לדרוש ולחקור בשקידה עצומה בטעם כל מצוה ממצות ה' כאשר תשיג יד שכל אנושי, ואולם עם כל זה בל יאמר בלבו כי יש בחק האפשרי לבא בסוד אלוה ולמצוא דעת קדושים עד תכלית הענין, כ"א יאמן באמונה שלימה כי עוד יש לכל מצוה ומצוה גם טעם נעלם ונסתר מנגד שכל האדם וכי הוא מהנמנע להשיגו, ועל זה נאמר הנסתרות לה' אלהינו, לו לבד נגלו ולא לשום נברא, ורק הנגלות, ר"ל טעמים הנגלים לנו ולבנינו נתונים להשיגם. ובהיות כן תמיד כל היום נשתדל לעשות את כל דברי התורה הזאת, ר"ל אף אם יקרה שבמרוצת הימים וחלוף הזמנים יבטל טעם איזו מצוה הנגלה לנו, עכ"ז חק קיום המצוה נטל עלינו מצד טעם הנסתר מעמנו.

ואחרי האמת והדברים האלה יש להבין דברי חכמים וחידותם במס' סוכה (כח, א) אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח וכו' דבר גדול ודבר קטן, דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן הויות דאביי ורבא, ורבים ראו וכן תמהו הלא ענין הויות דאביי ורבא יסוד ויתד שכל גופי תורה שבעל פה תלויים בו ואם כן איפה איך יתכן לכנהו בשם דבר קטן? אמנם על פי האמור צדקו מאד בדבריהם וזכו בשופטיהם משום דהויות דאביי ורבא הן הנה טעמי המצות, דהיינו חלק הנגלה לנו והמושג מאתנו באמת דבר קטן הוא בערך חלק הנסתר הרם והנשגב בענין טעמי המצות המכונה בשם מעשה מרכבה שהוא דבר גדול לתקן עולם העליון במלכות שדי כנודע ליודעי חן. ובהנחה זו יובן על נכון נוסח ברכת המצות אשר קדשנו במצותיו וצונו, דלכאורה יקשה כפל הלשון במצותיו וצונו, ואולם כבר נתן הרשב"א ז"ל טעם לשבח למה מתחיל נוסח הברכה בלשון נוכח ברוך אתה ה' ומסיים בלשון נסתר אשר קדשנו וכו', והיינו כי נודע שיש ב' יסודות בענין אמונת היחוד הבב"ה שעליהן נבנה הכל, א' לדעת שהוא ית"ש מחוייב המציאות ושאין ספק בזה כלל כמו שנתבאר ונתפרסם המופת עליו בבאור רב, ב' שאין זהות אמתתו מושגת כ"א לעצמו יתב' לבד, והוא במציאת נגלה ונתפרסם לעין כל, ואולם מהות עצמותו נסתר ונעלם מן הכל. וכדי לקבוע שתי הפינות אלו בלבבינו קבעו נוסח הברכה בנגלה ובנסתר, ברוך אתה כמדבר עם מי שהוא נמצא ומפורסם אצלו עד שהוא מדבר עמו פנים בפנים. ולמען שלא תשתבש המחשבה שהוא יתב' נמצא כשאר הנמצאים כולם שיש יחוש בין מציאותו יתב' למציאותנו, קבעו לומר

מיד אשר קדשנו במצותיו, להשריש בלבבינו דאף על פי שהוא נמצא מפורסם בהנהגת התבל ומלואה, עכ"ז מהות מציאותו נעלם ונשגב שאי אפשר לדבר בו רק בנסתר. וענין זה רמוז במקרא כשמך אלהים כן תהלתיך, משום דגם אותיות של שם הוי' ב"ה מורות על בחינה זו על פי הידוע דאותיות אהו"י באות לפעמים בנח נראה ולפעמים בנח נסתר, ולהורות נתן שמו יתעלה באותיות אלו למען נדע ונכיר שהוא יתב' נראה וגם נסתר לנו, וז"ש כשמך אלהים באותיות נראות ונסתרות כן תהלתיך, ומעתה דעת לנבון נקל דלכך תקנו חז"ל נוסחא זו בברכת המצות משום דגם בטעמי המצות והוראותיהן יש חלק נסתר וחלק נגלה, ומעצם הדבר הזה יתכן נמי כפל הלשון אשר קדשנו במצותיו וצונו, והבן.

ולא אכחד תחת לשוני מה ששמעתי בענין זה דבר נאה ומתקבל לפרש דברי התנא בר קפרא במ"ש אלו הי' נותן בה קורטוב של דבש אין אדם יכול לעמוד מפני ריחה ולמה אין מערבין בה דבש מפני שהתורה אמרה וכו', דלכאורה יפלא כפל הדברים כיון שכבר נתן טעם מספיק למה שאסרה תורה ליתן בה דבש, מה זה ששאל שנית ולמה אין מערבין בה דבש, גם אינו במובן מה שהשיב מפני שהתורה אמרה, דמי לא ידע בכל אלה והלא מקרא מלא הוא, ועוד יש הרגש עצום דברישא אמר אלו הי' נותן, ובסיפא אמר למה אין מערבין, אמנם עם האמור א"ש דהוא הדבר אשר דברנו כי בכל המצות יש טעם נגלה וגם טעם נסתר, וכי מחק החיוב על כל אדם מישראל לדרוש ולחקור אחר טעמי המצות כאשר תשיג יד בינתו, וזה הוא עיקר מצות תלמוד תורה אשר נצטווינו בה להגות ולעיון להבין ולהשכיל, ואולם כשהשיג טעם המצוה בל יאמר האח ראיתי אור ומצאתי דעת עליון עד תכליתה, כ"א יאמר אמונת אומן אשר מבלעדי זה עוד יש טעם נסתר ונשגב מדעתי ואין לי רשות לדרוש במופלא ממני. וזוהי כוונת התנא באמרו טעם נכון ומספיק למה שאסרה התורה לתת הדבש, אך מדאגה מדבר פן יבא רוקח ויאמר כי תמצא יד שכלו לתת הדבש בקטורת באמצעות תערובת דבר מה באופן שלא יגדל ע"ז כח הריח מנשוא, על כן חזר ושאל עוד הפעם ולמה אין מערבין בה דבש, ר"ל בדרך תערובת שלא ירע ולא ישחית, והשיב על שאלה זו מפני שהתורה אמרה וכו', כלומר דיש עוד טעם נסתר ולכן בכל אופן אין לשנות ממה שאמרה התורה.

והנה מקום אתי לאמת את כל הדברים האלה מפסח ראשון, אשר נצטוו בו אבותינו במצרים ככל חקותיו וככל משפטיו, והי' זה עוד בזמן קדום טרם פסח ה' על בתי בני ישראל, וכן נצטוו אז על המצה בעוד שלא אפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות, וכמו כן נצטוו על המרור בעוד שלא נוטל עול הברזל מעל צואריהם, ועל שום מה באו אז אלו המצות? הרי אות נאמן וראי' גדולה שאין עלי' תשובה אשר גם מבלעדי טעם הנגלה של כל מצוה ומצוה יש עוד טעם נסתר ונעלם שאין יד שכל אדם שולטת בו. ומעתה י"ל דאלה הדברים אשר דבר התנא ר"ג, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא י"ח, ר"ל הנה מחק החיוב של איש הישראלי לחקור ולדרוש אחרי טעמי המצות כאשר תגיע יד השגתו ומסת חכמתו וכאמרו פסח על שום וכו' מצה על שום וכו', אשר כפי הנראה והנגלה ופשט הכתובים הם המה טעמים האמתיים במצות אלו. ואמנם למען לא יעלה על רוח אדם כי אך טעמים הללו יש בהן לא זולת, לכן סמך ענין לו בכל דור ודור חייב אדם לראות א"ע כאלו הוא יצא ממצרים, ר"ל שמחוייב ועומד לקיים אלו המצות ג"כ ע"צ האמונה כחק בלי טעם כשם שקיימו אותן אבותינו במצרים, יען כך היא המדה זולת טעמים הנגלים לעינים, עוד טעמים נעלמים נאצלו לתושי' לנו כפלים.

ג
תגובות לחוברת הראשונה

הופעת החוברת הראשונה עשתה רושם ניכר באותו דור דעה. רבנים ותלמידי חכמים הגיבו עליה ומיהרו לכתוב לעורך, לעודדו, להעיר על כללים ופרטים ואף להשיג על דברים שלא נראו להם. חלק מן המכתבים אמר העורך לפרסם והוא שמור בתיקו.

1

ב״ה, אור יום ד לב למב״י, רב להושיע לפ״ק, מסטיסלאוו.

אדברה שלום לכבוד ידידי חתן נ״ד הרב הגדול חכם ירא רב תבונות מפורסם כש״ת מ׳ יהושע העשל הלוי נ״י, ביתו וזרעו לברכה.

ידידי, החוברת הא׳ של פליטת סופרים ושפה לנאמנים עם כל השייך לזה בצרוף מכתבו מן ב ניסן העבר, הגיעוני איזה ימים קודם ח״פ, ואנכי לעת זקנה ועמוס תלאה על גבי תלאה ל״ע, וגם טרדות שונות מעלמא באמת, וגם בני הרב מ׳ חיים יוסף שי׳ הוא עמוס בטרדות דמתא, כי הטלתי עליו כל עסק הדיינות וגם עוזר לי בהוראות. וסוכן המוכשר לענין כזה פה אין, ובפרט משום פרנסה מעוטה כזו 5.50 רו״כ לשנה, ורק הסוכן הכללי ישנו גם פה חנם אין כסף, יצר סוכן בנו, והעולה על כל, כי אנשי פ״ק מוטרדים מתפחדים מהנשמע שבקיץ הלז תנגוש ח״ו הממשלה לגבות פה סך גדול חלק מהסך 100000 רו״כ שעזרה לנו הממשלה על בנין בתים פה אחר התבערה הנוראה שהייתה פה רח״ל בשנת תרי״ח. לזאת אין איש פה מטה אזן לענינים כאלו, ושלחתי יום ה׳ העבר לחסלאוויטש אולי יקבלום שם, ועדין אין לי ידיעה משם. וכנראה שהסך 45 ק״כ ד״ק [17] ודאי לא יתנו, כי על הד״ק הכל מתמיהים וכמצחק בעיניהם. לולי שבדעתי מנוי׳ וגמורה להביא תשובותיי בדפוס בעז״ה הייתי שולח לכ״ת איזה תשובות מהם להדפיסם בפליטת סופרים, אך איזה גרגרים חידושים אשלח אי״ה ולעת עתה טרידנא, ואך הפשיטות שלדעתי על השני ספיקות שבהשאלה ב׳ שבהפליטת סופרים אני שולח עתה, ידפיסם נא בשמי בלשוני, כי למה אעלים שמי.

ראיתי בקונטרס הנכבד פליטת סופרים חוברת א הביא בשאלה ב דשם קושיא בשם גדול אחד [ושמו פלאי] על מה שנהגו בעולם לצאת ידי חובת מצות ולקחתם לכם ביום הראשון וגו׳ על ידי שנותן אחד לחברו במתנה על מנת להחזיר, והקשה ע״ז מהא דא׳ בזבחים (יד, א) גבי ולקח הכהן וגו׳ באצבעו דאי רמי להו קוף אידי׳ בעי למיהדר ולמישקל זימנא אחריתי, א״כ ה״נ דכתיב ולקחתם לכם צריך בעצמו ליקח, וכשלוקח במתנה הלא קודם שלקח עדיין אינו שלו כי לא זכה עד שלקחו ואח״ז הלא כבר הוא בידו ואינו עושה לקיחה אחרת, ולפי זה יש להסתפק אם צריך להניח אחר זה האתרוג מידו ולקחת אותו אחר כך לצאת ידי לקיחה עכ״ל. נ״ל ליישב זה בפשיטות מתלמוד ערוך גיטין (עז, ב) דמפרש הש״ס על הך דזרק לה גיטה לתוך חצרה דמגורשת, דהטעם הוא משום דגיטה וחצרה באין כאחד, משום דאלת״ה ק׳ מיד דעבד למ״ד בשטר על ידי עצמו ועל כרחך משום דגיטו וידו באין כאחד, ושם ההוא שכ״מ וכו׳ ליקניי׳ ניהלה ההוא דוכתא דיתיב בה גיטה ותיזול איהי ותיחוד וכו׳ ותחזיק בי׳ וכו׳ גיטה וחצרה באין כאחד, והוקבע כן להלכה ברורה ברמב״ם ובטוש״ע סס״י קלו, והא בגט נמי בעינן שתהא נתינה מידו או מיד שלוחו שהוא כידו ושתקבלנו לידה או ליד שלוחה או בחצרה וקלתה וכי״ב שהם כידה, אמרינן בזה גיטה וחצרה

17. דמי קדימה.

באין כאחד, וה"נ נ"ד דכוותה ממש זכייתו ולקיחתו באין כאחד, מה שאין כן בהך דרמי להו קוף אידי' שלא היה שם שום לקיחה בעצמו וקרא כ' ולקח.

עוד שם בשאלה הנ"ל בשם רב הנ"ל מסתפק במי שאחז הד' מינים בידו מן קודם עמוד השחר אם יוצא במה שהאתרוג כבר בידו או צריך להניחו ולחזור וליטלו אחר עמוד השחר וכנ"ל עכ"ל. נראה לי לפשוט גם ספק זה ממתני' שם (עח, א) נתן בידה והיא ישנה ניעורה קוראה והרי הוא גיטה אינו גט עד שיאמר לה הרי זה גיטך, אבל א"צ לחזור וליקח אותו ממנה כשניעורה וליתנו שנית לידה כמש"ש, אף על גב דאם היה נופל מידה כשהיא ישנה אינו גט עד שיחזור ויתננו לה כמ"ש הרא"ש שם בשם הרמ"ה והוקבע כן להלכה ברורה בשו"ע בסי' קלח ס"ג, וע"כ לומר דהא דמגורשת אם לא נפל מידה בשינה, הוא משום דנתינה וקבלה אריכתא היא מן בתוך השינה עד אחר שניערה, וה"נ נ"ד דכוותה ממש לקיחה אריכתא היא מן קודם עה"ש עד אחר עה"ש, וכל זה ברור לדעתי.

יקבל כ"ת שלום וברכה בכל כנפשו ונפש בד"ז הדו"ש וטובו בכל באהבה.

אברהם שמחה בהרב מ' נחמן [18] זללה"ה חופ"ק מסטיסלאוו יצ"ו.

שלמא כפילא לכבוד איש שארי ידידי הרב הגדול בתוי"ר ומפורסם כש"ת מוהר"י העשל הלוי נ"י.

ד"ש אלי במכתב אבא מארי הרב הגאון שי' קריתי באהבה, וצר לי מאד, אשר לא אוכל להמנות על דבר מצוה זו, כי מרובי טרדותיי קשה עלי מאד לקבל עלי עסק זה מידי חדש בחדשו לחלקם ולגבות התמורה, נוסף על זה, כי איזה מהרוצים לקבלם, הם כנעני ארץ אשר רוב השנה אינם פה. מובטחני בתבונת כת"ר, כי ידיעני בזה לכף זכות, כי אין דנין אפשר משא"א, ומאשר הפאסט נחוצה מוכרחני לקצר, ושלום כת"ר יגדל כנפשו ונפש שב"ז המתיקר באהבתו דו"ש באהבה.

חיים יוסף בהרב הגאון מ' אברהם שמחה

2

ב"ה יום ב יא מנ"א תרכ"ג פה"ק הוראדנא באחו"נ יצ"ו.

כבוד יד"נ הרב המפורסם לגאון חו"ב סועו"ה כו' כ"ש מו"ה העשיל נ"י לעוין בעהמ"ח ע"א [19] ופ"ס, ולכא"ל [20] שוי"ר [21],

אחדשה"ט, מאוד תמהני על איחור באות עלי הפ"ס אשר החל, מהראוי לזרז בזה, לזכות הרבים, ונקוה בהמשך זמן לא כביר, יראה שכר טוב בעמלו, בלי פה חנף אומר, כי פעלו עלה לפני, נגד כל מחוקקי ח"ת בעלי העיתים, אשר החטיאו המטרה, ועליהו לתרופה רק פריו יתן בעתו לחדשים יבכר, וכל אשר יעשה יצליח. התראיתי עם כבוד גיסו החריף מוהר"ש נ"י יעווין, והערני לכתוב לכ"ת בארוכה הערותי על כבוד עלי הלבנון הראשונים אשר היו למראה עינו והוא, במ"ש הארז אשר בלבנון הגאבד"ק קוטנא נ"י בב"ב דכ"ג תוד"ה רוב כו' שרש"א הק' דמאי ק"ל מן ט"ח [22] דה"ל רובא דאיתא קמן ותי' נ"י דכיון דה"ל נגד חזקת איסור גרע מרובא דליתי' קמן, ואולם מסייעתא דדם פרוזדור (ששם העמיד רש"א קושיתו) משמע דר"ח נמי

18. עיין לעיל במכתבים שבמדור א.
19. עליות אליהו.
20. ולכל אשר לו.
21. שלום וישע רב.
22. ט חנויות.

מירי אפי' נגד חזקת טהרה וכ"כ תיקשי אתלמודא נדה די"ח דפריך לר"י מט"ח לשני דל"ח ר"י אלא רודל"ק [23], וצ"ל דבתר דנפקא לן דאזלינן בת"ר [24] אפי' בל"ק [25] שוה לגמרי לדא"ק [26], וה"ט נמי דתה"ד סי' שי"ד (וצ"ע בסנהד' ד' ג תוד"ה ד"מ כו' והי' אפ"ל דהתה"ד נמי ל"ק אלא בשמא ושמא דאיירי בי', לא בברי וברי, וע"ד מ"ש תו' בכורות ד' כ ד"ה ור"י כו' דל"ק רב אלא משום דמ"ל ק"ל [27] דאנא מרובא, אך י"ל דהתם ה"ל ברי ושמא דמוכר לא מ"ל ק"ל בנפשיך ובטל מקח, כמו"ש התו' בב"ק ד' כז ובב"ב ד' צב, ולפ"ז בכתובות ד' טז תוד"ה כיון כו' שכתבו לרב פריך, ולס"ל שיטת בעה"מ והתו"י דלמסקנא נמי רובא משוי לי' כברי ושמא, צ"ל דמ"מ חזקת הגוף משוי לה כברי ושמא אפי' למסקנא, ושפיר קשה לרב, או דאזלי לתי' השני דבבכורות) ומ"מ צ"ע דנ"ל דט"ח ה"ל מיעוטא דמיעוטא, וצ"ל דסיפא הלך אחר הרוב משמע להו בכל גווני וא"ש.

ומה שהעיר הרה"ג מוהרש"ס נ"י אם יו"ח [28] בכזית מצה וירקות ביחד מהיקש מצה לחמץ דהיתר מצטרף לאיסור, מתו' מנחות דכ"ג וזבחים דע"ח שכתבו דמצה ומרור ביחד דלא יצא ה"ט שמתבטל טעם ממקצת מצה דמשמע דלא מצטרף, יש לדון דאזלי לטעמייהו בפסחים דמ"ג ד"ה כמאן כו' דאין המצל"א [29] אלא בבלוע, אך י"ל דמקצת מצה שנבטל טעמה כיון שנאפית עם השאר ומעורבת, דמיא לבלוע. אולם נ"ל דאפי' מאן דמקיש מצה וחמץ לגמרי אינו אלא לכרת דחמץ עי' פסחים ד' לה אבל האי בלאו גרידא (ומכל מחמצת נפקא לא מבל תאכל חמץ) כמו"ש רש"י פסחים ד' מד ד"ה אפי' כו' וכמו לר"ש דס"ל כ"ש למכות ואינו יו"ח מצה אלא בכזית. אלא שיש לתרץ ע"פ דרכו ע"ד החדוד את הירושלמי (שכ' דבפסח ראשון נמי ידחה עשה דמצה ל"ת דחדש שהקשה הגרי"פ מהא דנשתכחו שיעורין וא"כ אם יאכלו שיעור היותר קטן ה"ל ספק ח"ש [30] ובשיעור היותר גדול ה"ל ס' יתר מכשיעור) ע"פ מה שנ"ל סמך להמקילין בשכר וש"ד של חדש בחו"ל, דהנה המג"א סי' תפט הביא מ"ש הרמ"א דאין לחוש לפליטת כלים חדש דה"ל דרבנן, ותמה עליו דהא טכ"ע [31] מה"ת, ונ"ל דחדש לכו"ע לא נהוג עד שעברו ישראל את הירדן דביאה כתיב בי', אפי' למ"ד בבכורות ד' ה דקדשו בכורות במדבר ה"ט דכתיב יהיו, ובהכי מיושב קושית רש"א קדושין ד' לז לר"א ביאה דחדש למאי אתא, ולפ"ז א"ש, וכ"מ שם ד' לח ג' מצוות נצטוו בכניסתן לארץ אע"ג דס"ל דנהיג בחו"ל (וצ"ע ברש"י שם) (ול"ל דארץ סו"ע [32] ה"ל ביאה דהא ברה"ש ד' יג פריך עומר ראשון מהיכן הקריבו ולא משני דמעבר הירדן הביאו, ול"ל דה"ט משום דתלי' בתנאי דב"ג וב"ר [33] וה"ל ספק א"י אבל לעינין איסור ה"ל סד"א [34] ולחומרא, ז"א דהתנאי הי' באם לא

23. רובא דליתא קמן.
24. בתר רובא.
25. דליתא קמן.
26. לדאיתא קמן.
27. דמצי למימר קים לי.
28. יוצא חובתו.
29. היתר מצטרף לאיסור.
30. חצי שיעור.
31. טעם כעיקר.
32. סיחון ועוג.
33. דבני גד ובני ראובן.
34. ספיקא דאורייתא.

במעכשיו (דלהרמב"ם פ"ו מה"א [35] א"צ ת"כ [36] במעכשיו) עי' חומש דברים ק' ב' פ' כ"ט ועי' ברע"ס [37] פ' מטות, ועוד דבע"ז ד' נג פריך ואשיריהם תשרפון באש מכדי ירושה היא ואי"א אוסר דשא"ש [38], לשני בהני דעבר הירדן דלאו ירושה, וצ"ל מדכתיב בארץ אשר נתן ד', משמע דבעיקר א"י משתעי עי' תו"כ פ' מצורע, ה"נ בחדש, הארץ אשר אני נותן לכם כתיב והני מעצמן קדשינהו כדאיתא בספרי, עי' רמב"ן פ' חוקת) וא"כ לא היה בכלי מדין בליעה דחדש עדיין ולאח"ז יהי' אב"י ונב"נ [39] והיתירא בלע, וליכא למילף (מ)שאר איסורין מג"מ [40] טכ"ע בחדש, דאסורין לעולם ואין להם היתר כמו"ש התו' פסחים דף מד ד"ה אלא כו', ומנזיר ליכא למילף שכן המצל"א, ומתרויהו נמי לא שכן ישנן במדבר וחובת גוף עי' חולין דף קטז דעל מה הצד פרכינן כ"ד. א"כ י"ל דבחדש טכ"ע ל"ד וא"ש הכל, מעתה לדעת הר"ח המובא באשרי פג"ה * סי' לא דס"ל דיי"ח ** מצה בכזית מעיסת חיטים ואורז כשהחיטים כזית בכא"פ [41], דס"ל טכ"ע לגמרי, א"כ מצי אכלי בפ"ר [42] מצה שיעור היותר גדול מעיסה כזו שהחיטים יש בו כשיעור ההוא בכא"פ, ול"ת דחדש ליכא עד שיאכל כשיעור מהחיטין עצמן, שאז יתחייב משום חדש אם שיעור הגדול הוא עד חצי פרס כדי פסול גוי' עי' ערובין ד' פב לא יותר, (שאם לא כן בטלו החיטים ברובא כיון דטכ"ע בחדש ל"ד) ומכל מקום אין היתר נהפך לאיסור אפילו ברובא איסור רק (?) בטכ"ע כמו"ש המשנה למלך פ"ז מה' מעילה ה"ו (ותי' מצטרף שם ט"ס וצ"ל נהפך) ואע"ג דאם השיעור קטן באמת עובר בהיתרון על ח"ש שלא במקום מצוה, מ"מ כיון דבכללו ה"ל מצות מצה וודאית ליכא לבטולי' בשביל ח"ש, אלא דיש לחוש שמא הוא יתר מכשיעור ובהיתרון נשלם לשיעור איסור חדש, או יותר, ועובר באכילת היתרון (מה ששיעור הגדול עודף על הקטן) בל"ת שלא במקום מצוה, דשמא כבר יי"ח בשיעור הקטן, ובזה י"ל דכשם שוודאי עשה דוחה וודאי ל"ת, ה"נ ס' עשה דוחה ס' ל"ת, וכיון דשמא צ"ל השיעור באמת גדול, וא"כ בהעודף משלים לקיום העשה בלי דחיית הל"ת, כנ"ל דטכ"ע בחדש ל"ד, (ואדרבא אם לא יגמור העודף, יעמוד באיסור ח"ש שלא במקום מצוה) אתי ס' עשה ודחי ס' ל"ת, ובזה יתישב ק' הר"ן פ"ד דרה"ש בס' אמר או"י [43] דחוזר מהא דברכה שא"צ עובר בלא תעשה ולפי זה אתי שפיר, אלא דעשה דלפה"ד * לא דחי לא תעשה, וכיון דלא מצי אכיל היתרון לא יאכל כלל אפילו שיעור הקטן, דה"ל ס' ח"ש דה"ל ד"ת אפילו על־ידי תערובות, עי' חולין דף צח ותו' פסחים דף מד ד"ה לענין כו' (ומכל שכן ברובא דה"ל ככולו) ואם כן איסור ח"ש וודאי ומצות מצה ספק, ואם כן יש לומר דכוונת הירושלמי על ס' השיריים, ובזה אסיים, בברכת השלום והחיים, כנפשו ונפש תדרשנו לטובה.

אלכסנדר משה בלא"א מו"ה צבי נ"י לפדותזאהן [44] חופ"ק הנ"ל.

35. מהלכות אישות. 36. תנאי כפול.
37. ברבנו עובדיה ספורנו.
38. ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו.
39. אינו בן יומו ונותן טעם בר נותן טעם.
40. מגיעולי מדין.
*. פרק גיד הנשה.
**. דיוצאין ידי חובת.
41. בכדי אכילת פרס. 42. בפסח ראשון.
43. אמת ויציב. *. דלפני הדבור.
44. עיין: משה מארקאוויץ, לקורות עיר ראסיין ורבניה, וארשא תרע"ג, עמוד 31, ו„שיבת ציון" לאברהם יעקב סלוצקי, חלק ראשון, וארשא תר"ס, עמוד 35.

בעלי התבונה מהגרי"ס שכ' בצד ט ציון ג דעדות בשטר י"ל דלכו"ע ה"ל מד"ס דכיון שאין כותבין שעות ה"ל עשאאי"ל [45], ובצד נד ציון לב, נדפס בשמי דלפי מה שכתב הרי"ף בפ' ד"א [46] דשטר דה"ל כנחקרה עדותו ה"ט שיכול להוציאו ולהראותו, א"כ מאז שנמסר היה יכול להזימו גם בשעות שעד אותה שעה היו העדים במקו"א יעוי"ש, ונשמט שם שורה או נמחק על כן השיג עלי הגרי"ס נ"י וזה לשונו בהטופס ולענ"ד בד"מ [47] לכו"ע מהני שנה זו, דבסנהד' דף מ אמרו דה"ט כדרשב"א כדי שיחזרו והצילו העדה, מה שאין כן בד"מ, ועי' דף ב תוד"ה אד"מ כו' דבמאי דתלי בזכות וחובה אינם שוין כמו בפותחין לחוב, יעוי"ש ע"ב. אבקשו להשיב האבידה לבעליה ידידו דו"ש המעתיר הנ"ל ואם יכשר בעיניו אוסף לשלוח הרבה כנ"ל.

3

עמ"י אסח"פ יהושע פני הלבנה לפ"ק באברויסק.

כבוד ידידי אהוב למקום ולבריות, לו שם בתהלה בגילית עליות, הרב המאוה"ג סיני ועוקר הרים, יפה כלבנה המאירה לארץ ולדרים, חכם חרשים, דובב שפתי ישנים גם חדשים, זה ידידי וזה רעי מוהר"ר יהושע לפני שמש נ"י.

החגים אשר הקיפוני, גם חגיגת המועד, עצרוני להשיבו עד שעברתי מהם, ולהודיעו כי כבודת מכתבו מן כ"ד לחודש החולף גם השבעה חוברות פ"ס ש"נ קבלתי אל נכון, ואותיום שלחתי שנים מהם בצרוף שני חוברות לבעליהם לפאריץ. והנה בשגם ידעתי להכיר ולהוקיר את כבוד הודו והדרו מימים ימימה, כאשר הי' באמנה אתי בפה פעמים אחדות, ולבי מה יגל מאוד לראות כי הנה יצא החוצה ע"פ תבל מפעל מחברתו הגדול והנורא אשר הי' עם לבבו עוד לעשותו זה שנים רבות. אמנם ידידי למן היום סוגר מבית מבוא עץ החיים בלהט המתהפכת לאותן העומדים בחוץ אשר אכלו מפרי העץ בתוך הגן, ולא לחכמים לחם, כן בריח התיכון הוא סך בעד אותן העומדים בפנים ללקט אורות המסחור וחי בהם בלתי ינגועו גם בעץ הדעת, ולא בסחרנים לא בתגרנים, הממלאים עיר מושבי, עינים להם לראות את אשר לפניהם, ואזניהם אטומות משמוע גם כי אפתה אותם בשפתים דולקות לאסוף ברכה כזה לתוך ביתם, וכי לא ידבר בחזון לחסידיו בספר הזה. וע"כ לא אוכל להיות לו מעירי לעזור, רק את החמשה החוברות אשר בידי חלילה להשיבם על פניו, וארא להוציא אי"ה בכסף ממכרם בלא דמי קדימה, בעצמי לא ע"י סוכן כחס על הוצאות נכיון הראבאט, וכהוציאם אשלח לכבודו תמורתם אי"ה.

להבן במקרא, ד"ה א, כד, פ"ו, שמעתי דבר נאה ומתתקבל עפ"י פשוטו, מידידינו הרב הג' האב"ד דקהלתינו האשכנזים, כי ממספר חמשים שבועות בשנה, יצאו שבועים ימים להמועדים אשר שרתו בהם כל המשמורות יחדיו, ונשארו מ"ח שבועות על כ"ד משמרות, לכל משמר שני שבועות, ובסירוגין, רצונו שבוע אחת לאלעזר, והשבוע השני לאיתמר, השלישי לאלעזר, הרביעי לאיתמר וכן חוזר חלילה, צא מהמ"ח שבועות כ"ד שבועות בדלוג לאלעזר כנ"ל, נשארו כ"ד שבועות בדלוג לאיתמר, וכשרבו בני אלעזר על איתמר גרעו שמונה שבועות מהכ"ד דאיתמר, והוסיפו לאלעזר, ונשארו לאיתמר ט"ז שבועות, ולאלעזר ח' שבועות, עפ"י גורל

45. עדות שאי אתה יכול להזימה.
46. בפ' ד' אחין.
47. בדיני ממונות.

וקלפי, אחד אחוז לאלעזר, ואחוז אחוז לאיתמר אחת כנגד שתים, והוא שמונה שבועות דאלעזר כנגד ששה עשר שבועות דאיתמר, והכל על הכ"ד שבועות דאיתמר, ודפח"ח. ויהי נועם ד' עליו ומעש"י יכונן, ויגביה קרן הצלחתו רם ונשא וגבוה מאוד כנפשו ונפש ידידו מוקירו ומכבדו כערכו הרב.

מיכאל מארגאלין

4 [48]

ראיתי בפליטת סופרים (שאלה ב) שנסתפק לגדול אחד על פי מה דאמרינן בזבחים ולקח וכו' שיקח מעצמו הכי נמי אצל לולב ולקחתם שיקח מעצמו ואם כן יען המקבל מתנה לא זכה עד שלקחו ואז כבר בידו אם צריך להניח הלולב מידו ולקחתו שנית — בתחילה אומר כי לענ"ד אין הנדון דומה לראי' וכמו שכתבו התוס' ביומא מט. בעי ר"פ חפן חבירו תימא הא איבעי' לעיל כה"ג וי"ל את"ל בין הביניים לא דלא קרי ביה ולקח והביא דלא אתא מכח גברא וכו' וא"כ כיון דלא אמעט בזבחים שם רק אי אתי קוף ורמי לי' אידי' אבל אולי אם יבא כהן אחר ויתן ע"י שפיר מיקרי ולקח (וכבר משמע מתוספתא ריש חולין דבענייני דאורייתא קוף לא מיקרי כח גברא) והכא נמי אם נתנו חבירו הלולב ולקח יוצא בו. אמנם מה שנוגע להספק אומר כי מהנראה בסוכה מא: במעשה דר"ג מלשון נתנו לר"י במתנה ונטלו ר"י ויצא בו משמע כי הוא מקבלו מיד הנותן (אבל לא לוקחו) במתנה ואח"ז תיכף בשעת מגביהתו יוצא בו י"ח וראי' כי בלקיחה ראשונה כבר יצא מדמקשינן שם הא מדאגבהי' יצא בו ואם כספקת הגדול נר"י למה לא תירץ דמיירי דלקחו במתנה ומדאגבהי' זכה בו ואח"כ מוציאו ויוצא בו י"ח אלא ודאי בהגבהה בעלמא כבר יצא ובסמוך אעתיק דברי אאמ"ו הג' נר"ו בזה.

גם מה שנסתפק להרה"ג בווילנא במי שאחז האתרוג קודם שעלה עמוד השחר ועלה אם יצא במה שהאתרוג בידו, כבר הביא מר אבי נ"י בספרו בכורי יעקב סי' תרפב, סק"י והיה רצה לפשוט הספק מסברת הטור, שתהא הברכה עובר לעשייתן ולהתכוון שלא לצאת עד אחר הברכה ע"ש אמנם חלק על זה ופשט ממה דפרכינן מדאגבהי' נפק בי' ולא מתרץ כגון שהיה בידו קודם ע"ה והוציאו בשעת החיוב אחר ע"ה דאז טריד במצוה ועדיין לא יצא אע"כ דיצא דלקיחה מיקרי כל זמן שהוא בידו ע"ש. ובמהדורא תנינא בקונטרס תוספת בכורים הביא בזה"ל: הבאתי ספק במי שנטל לולב קודם וכו' אם נימא לקיחה מיקרי מה שהוא בידו או הגבהה דוקא ופשטתי ממה דפריך הא מדאגבהי' וכו' וכן נראה להוכיח ג"כ ממה דאמרינן שם הנותן לולב לחבירו במתנה עמל"ה [48*] נוטלו ויוצא בו והאיך יצא הא קודם שהגביהו עדיין אינו שלו עד לאחר שקנאו בהגבהה ואז אינו מגביה עוד רק שהוא בידו אע"כ דגם מה שבידו לבד בלא הגבהה מקרי לקיחה דאם לא כן היה צריך להגבי' בו פעמים ושלא לברך רק בהגבהה שניה מה שלא הוזכר בשום מקום אלא דלכאורה יש להביא ראיה אפכא ממה דאמרינן יומא מט בעי ר"פ חפן חבירו ונתן לתוך חפניו וכו' תיקו. ועיין בתוס' שהאבעי' היא אם הלוקח והמביא בעינן חד או די שאחד יקח ואחד יביא ואי ס"ד דמה שהוא בידו מיקרי לקיחה מה מבעי' לר"פ הרי הכהן הגדול שנושא בחפניו מיקרי ג"כ לוקח אע"כ מוכח דלקיחה לא מיקרי רק שיעשה מעשה הגבהה וזו לענ"ד

48. מעבר לדף רשום: „מהרב הדאקטער בן ציון עטלינגער חתן ר"ש צוקערמאן" והוא בנו של רבי יעקב ב"ר אהרן עטלינגער, בעל „בכורי יעקב", חידושים על הלכות סוכה ולולב (אלטונא תקצ"ו) ועם תוספת בכורים, שם תרי"ח.

48*. על מנת להחזיר.

ראיה גדולה היא ומה שהוכחתי איפכא מדלא מתרץ אקושי' מדאגבהי' וכו' שנוטלו קודם עמוד השחר יש לדחות דהרי בלא"ה משני שפיר וגם הראיה מנוטל לולב במתנה יש לדחות קצת דיוצא כיון דהקנין וזה שיוצא בו באין כאחד אבל בנוטלו קודם ע"ה ובשעת החיוב לא עשה מעשה רק שהוא בידו נ"ל שלא יוצא עד שיניחו ושוב יגביהו. והנה לכאורה היה נראה לי גם כן להוכיח מהא דיומא דגם בנותן אחד לחבירו לולב או אתרוג בידו לא יצא כמו דלא מקרי לקיחה שם מה שנותן לו אחר לתוך חפניו, אמנם אחר עיון נראה שאין ראיה משם, דשם איירי שנתן לתוך חפניו כגון שהיו חפניו פתוחות ונתן שם מבלי שעשה הכהן הגדול שום מעשה, אבל בנתן לו חברו שע"כ צריך לפתוח ידו ולקבלו ושוב לסתום ידו ולאוחזה שפיר יש לומר דמקרי לקיחה, אבל היתה ידו פתוחה קצת ותחב לו חבירו לולב או אתרוג ולא עשה מעשה לקיחה כלל רק שהוא בידו נלענ"ד להוכיח מהא דיומא דלא יצא ותמהני שלא ראיתי מי שהעיר על זה עכ"ל. ונפשטו בזה ב' הספיקות.

בן ציון עטטלינגער

5[49]

מה שהקשה הרב מזבחים מדם הפר יש לתרץ דהתם כשנתן קוף הדם לא הוי כלל לקיחה, אבל הכא על כל פנים הוי לקיחה מעיקרא ועל־ידי אותה לקיחה אוחז זה עתה בידו כלקח עכשיו בשעת שהוא שלו. וכהאי גונא מצינו לענין לאו שאב"מ[49*] אין לוקין מכל מקום גבי לבוש כלאים במסכת מכות דף כא מסיק ר"א לא פושט ולובש ממש, אלא אפילו רק שהא כדי לפשוט וללבוש נמי חייב אף שעתה אין בו מעשה מכל מקום כיון שהתחלת המעשה הוי על ידי מעשה נחשב גם עתה מעשה ואף היכי שהמעשה בהתחלה הי' בהתיר כמו נזיר, שהלך בבה"ק בשידה תיבה ומגדול ובא חבירו ופרע המעזיבה כמבואר בשבועות ובנזיר דף מ ועיין ש"א סימן לב שהוכיח כן מכמה סוגיות דאפה"כ חייב הרי אף דעיקר המעשה הי' בהתיר מכל מקום חייב מלקות שעבר על לאו על נפש מת לא יבא אף על השהי' בעלמא ולא מיקרי לאו שאב"מ כיון שעל כל פנים ההתחלה הי' על ידי מעשה, כן נמי אף שעיקר הלקיחה לא היה שלו מכל מקום האחיזה וההשי' בידו נחשב למעשה לקיחה רק יש להקשות ממס' פרה פ"ב מ"א: פרה מעוברת כשרה וחכמים פוסלין. ועיין שם בר"ש, שהביא בשם ר"י מסיפונו והובא בתוספ' בבא מציעא, דף ל, דלכך פסלי חכמים משום דכתיב ויקחו אליך פרה בעינין פרה בשעת לקיחה וכן הוא בסיפרי זוטא ולפי זה הכי נמי לבעי שתהא לקיחה בשעת שהוא שלו כדכתיב לכם, אבל באמת גם זה לא קשה דהתם אי־אפשר כלל לתקן הלקיחה, דאם ימכורו לאחר הרי בטל הלקיחה דאולי לא ירצה עוד לימכור להם, אבל הכא כיון שבידו תמיד להניח האתרוג ולקחנו עוד הוי האחיזה בידו כמו שכבר תיקון ומצינו זה החילוק לענין דיחוי למצות בתוספ' ופוסקים היכי דהוי בידו לתקן לא הוי דיחוי ומקורו בזבחים כיון שהכהן יכול להחזיר לא הוי דיחוי.

שמשון באאמ"ו יהודא ליב זללה"ה ד"ץ מוולאזין

6[50]

כבוד ידידי הרב הג' חו"ב מפורסם מוהרר"י העשיל לעווין נ"י,

הנני להודיע לכ"ת, כי קבלתי החוברת הראשונה פליטת סופרים אתמול בבקר,

49. זוהי תשובה לשאלה (ב) מגדול אחד מקובנה, שנדפסה בחוברת א, עמוד 12.

49*. שאין בו מעשה.

50. ההערה על שאלה ב.

פתחתיו וראיתי שאלה מרב א׳ בווילנא במי שאחז אתרוג בידו קודם שעלה עמוד השחר ועלה עמוד השחר אם יוצא במה שהאתרוג כבר בידו ע״כ. ונראה דיוצא בזה דבסוכה דף מא במשנה איתא דיום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים פטור ואמר על זה בגמרא: אמר אביי ל״ש אלא שלא יצא בו, אבל יצא בו חייב ופריך מדאגבי׳ נפק בי׳ וא״א דאינו יוצא בזה מאי קושי׳ לימא דמיירי שאחזו בידו מקודם עמוד השחר דלא נפק בי׳ כל עוד שלא הניחו ולמ״ל לדחוקי שהוציאו בכלי, אלא וודאי דיוצא בו. והגרע״א הקשה שם, דמאי פריך מדאגבי׳ נפק בי׳ דמה בכך דנפק בי׳ הא מכל מקום העקירה היתה ברשות שטעה בד״מ ובדלא עקירה לא יתחייב ע״כ ונראה בזה דבאתרוג יוצא כשמגביהו מן הקרקע כ״ש או טפח לפיר״ת ודרכם הי׳ להחזיקו על גבי קרקע, כמו דאיתא שם: קורא בתורה ונושא כפיו מניחו על גבי קרקע. וכן הוא בירושלמי. ולענין שבת לא הוי עקירה, עד שיגביהו שלשה טפחים מן הארץ, דכלבוד דמי ודברים האלה כתבו תוס׳ כתובות, דף לא, לענין גונב כיס בשבת ד״ה נימא ולפי זה הא העקירה שלא ברשות, דהעקירה מתחיל אז כשהגביה ג׳. ומה שמסתפק שם גם כן במתנה על מנת להחזיר אם צריך להניח האתרוג מידו וליקח אחר כך, נראה פשוט דאין צריך דכמו דאמרינן בקדושין, דף כג, גבי עבד דגיטו וידו באים כא׳ ה״נ הקני׳ ולצאת ידי מצוה באים כא׳ ואין עתה פנאי להאריך יותר, ידידו עוז.

מרדכי אליעזר קאוונער [51]

7

ז אייר תרכ״ג לפ״ק דרעטשין.

ידידי נפשי הרב הגאון המפורסם פאר ישורן כ״ש מ׳ יהושע העשיל שי׳ לעוין וביחוד לאחיו ידיד יקיר החריף ובקי כו׳ מ׳ שמואל לעוין שי׳ ולגיסו היקר מה׳ החריף מ׳ שמואל יעווין,

כבואי בעש״ק העבר לבית מו״ח הגאב״ד שי׳ מצאתי את שאהבה נפשי ספרו הנחמד „פליטת סופרים״ התענגתי להשתעשע בש״ק בדבריו הנחמדים מפז, ותהי בפי כדבש למתוק, ולמשיב נפש היתה לי [52]. והנה בדבר ההערה [53], שיפריש א׳ חלה בערב פסח לכל מי ששכח, צריך עיון למאי דאיתא בעירובין דף לז דבעינן שיריה נכרין אם כן צריך שיהיה מסוים תרומה זו על פרט זה דווקא. ואף על גב דהכא איכא שיריים דידיה מכל מקום משמע דבעי כל שירי׳ נכרין, ובהכי יתיישב מה שהקשה הג׳ מאה״ג רע״א [54] ביבמות צג אהא דמוכיח, דר״י ס״ל אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם דדלמא הפריש משלו על של חבירו, דע״כ תרם גם כן דהוי טבל וודאי כדמוכח בסוכה כג תוד״ה שני, ולפי מה שכתבתי א״ש קושית הטו״א בראש השנה דף יג ברש״י, דאתערבי טבל בחולין במנחות לא למה לא צבר גרנו לתוכו דיש לומר משום תרומת מעשר דבעינן שירי׳ ניכרין, עי׳ חולין, דף קלו, תו׳ ד״ה אף ופרק ג דתרומות, משנה ז. עי׳ מכות יט ופסחים לג, אבל בפול המצרי תרוויהו מעשר נינהו ושפיר הו״ל שיריה נכרין, ענ״ל דלמי ששכח שני פעמים דהו״ל פושע כמו בערובי תבשילין.

ובדבר ההערה אם היוצא באתרוג של חבירו צריך ליטלו שני פעמים, מהא דזבחים דף יד ומו״ח הגאב״ד דאתונ׳ שי׳ הערה מתוס׳ סוכה דף לט, שכתבו, שיכוון, שלא

51. הוא בעל „קרני ראם״, עיין: הלל נח מגיד (שטיינשנייידר), עיר וילנא, עמוד 253.
52. מלה לא ברורה.
53. בחוברת המודפסת שאלה א מרב אחד מווילנא, עמוד 12.
54. רבי עקיבא אייגר.

לצאת בו עד אחר הברכה, ואם כן בשעת עקירה אינו יוצא, ולאחר שיוצא אינו לוקח, ול"ל דכוונת התוס' דלאחר הברכה יניח ויחזור ויקחנו, דא"כ כ"ש דהו"ל עובר דעובר ואפ"ת דמכל מקום כיון שאוחז בידו יכול לברך, דלשון התוס' לא משמע הכי, על כן נראה לי דאפ"ת דולקח משמע עקירה מכל מקום לאחר שהוא בידו ומגביה נראה לי דגם כן לקיחה מקרי, ולפי זה באתרוג של חבירו סגי בשיגביה שני פעמים וכן כוונת התוס' שיגביה לאחר הברכה בעודו בידו אבל בהא דזבחים כיון דכתיב ולקח מדם החטאת א"כ בפירוש רבתה תורה שיעקור הדם באצבעו מן החטאת דאם לא כן בנותן סגי, ועוד דבגמ' דריש דם מהפר והכי נמי הכוונה דם מהחטאת, להכי לא מהני ברמי קוף אידי' מה שאין כן הכא שלא כתבה תורה מהיכן יעקור וסגי בהגבהה בעלמא ממקום למקום.

עודני משתעשע את ידיד נפשי שי' אמרתי להעיר הדרת גאונו באחד שתבעו קנסא וממונא והודה בקנס וכפר בממון אי חייב ש"ד, דלכאורה הדבר תלוי בחיוב כמו בהעדאת עדים דמחייב, והכא מודה בקנס פטור אלא דבבבא קמא דף לה תוד"ה לימא כו', כתבו דלר"ג נמי פטור משעורים ואפילו הכי חייב ש"ד ואולי יש לומר דר"ג לטעמיה דלא תלוי בחיוב בבבא מציעא דף ה דס"ל העדת עדים פטור מה שאין כן לדידן וצ"ע.

ידידו האהוב בלו"נ יצליח ד' שיפוצו מעינות יהושע בעולם דו"ש באהבה נאמנה

יוסף דובער לוינשטין מדרעטשין

ד[55]

הלכות והליכות עולם

רבים המה חקי הטבע אשר כמו זר נחשבו בעינינו, ואין די באר לסתרי מפעליו הכבירים. גם רבים ושונים המה מפעלי גבר ועלילותיו בארץ החיים, אשר לפי ראות עין בשר פרעות רבות נחזה בהליכות ההשגחה הרוממה, טרם יצאו לאור וטרם יבצע את אשר יזם לעשות, מבלי דעת פשר דבר ועל מה עשתה ההשגחה ככה? לכן נשים עצות בנפשנו לחוות דעתנו כי לא ישר יחזו פנינו בסדרי הטבע וההשגחה, על כן נוציא משפט מעוקל, ושניהם צדקו יחדיו ונאמנו מאוד אף כי נסתרה דרכם מאתנו. רבות נראה כי כל צמח יעשה קמח יציץ ציץ בכבדות ובעצלתים, ואך מעט מזער יעלה יונקתו, וכל שיח השדה קוץ ודרדר אשר לא ביד יוזרעו, המה ירחיבו שרשיהם יגדלו ויצמחו למכביר, כן רבות נתבונן אשר כל מפעל טוב ונעלה דל ורזה הנהו, ואף בידי חרוצים יצא לאור רק בעמל ויגיעה רבה, ומפעלים לא רצוים יפרו בנקל ויעצמו במאוד מאוד. אולם לישר ההדורים האלה ולתקון ברעיונינו את המעוות הנראה לעינים הזה, נתגדר בתחלה במסתרי האמונה הנעלה מבינת אדם, ואחרי כן נציג את הזרות האלה לפני משפט השכל הישר, וכמעט נמצא פתרון נכון אל החדה העמוקה הזאת באמרנו: „כי גם הטבע גם ההשגחה חפצו להכביד עלינו כל דבר טוב ומועיל, למען נשנן את כשרונותינו ונאמן את כחות נפשותינו וגויותינו בחריצות

55. משנתייאש העורך מהוצאת החוברת השנייה של „פליטת סופרים" מחוסר רשיון מהשלטונות עלה בדעתו להוציא מאסף במתכונת דומה בשם „הלכות עולם" (במקום המדור של „פליטת סופרים") ו„הליכות עולם" (במקום המדור „שפה לנאמנים"). מאמר זה שבא לעודד את רבי יהושע העשיל ביזמתו החדשה נועד כנראה לפירסום באחד העתונים. כותבו, משה זלמן אהרנזאהן, שימש בהמשך הימים עורך־דין בקובנה, תירגם מגרמנית את כתבי רש"ר הירש: „אגרות צפון" (וילנא תר"נ), „חורב" (וילנא תרנ"ג—תרנ"ה).

נפלאה בתחבולות חכמה להשיג ולמצוא את הדבר הטוב הזה, יען וביען לא נאכל לחם עצלות אם יתן לנו הטבע אכל בשפע מבלי עמל ויגיע כפים, גם למען נשיג שכר טוב על כל דבר נעלה אשר נוציא לאור בעמל מרבה להכיל, אף נסה תנסה אותנו ההשגחה אם בל נמשוך את ידינו אחור מכל פעולה מעולה מפני כובד התלאה".

אמנם עוד יש רעה חולה גם בעלילות הטבע גם בהליכות עולם־המעשה של בני אדם תחת משטרי ההשגחה העליונה, בראותנו הרבה, כי הקוצים הסרבים והסלונים, ימיצו עוד את ליח הצמח הטוב האובד בחברתם, ויגדלו את יונקתו עד כי ייבש יחרב ויקמל פתאום, כן ישחיתו ויבלעו חוחי הסבות המפריעות את שושנת הפעולה הנכבדה, עד כי יכריתו ממנה שם ושארית ואחריתה עדי אובד, ומי יפתור את התעלומה הזאת המכאיבה את לבבינו והמרפה את רוחנו עד מאוד? — אכן אם כי קשה עלינו שאת את משא התמהון הזה מדוע מכתיר ה ר ע את ה ט ו ב להפוך אותו משרשהו? הלא אין טוב לפנינו כי אם להניח את השאלה הזאת לפני גדולים חקרי לב כמו שהיא. ואנחנו לרגל המלאכה נשתדל למנות את החסרון הזה בתקונים אחרים למען יעמוד לנו רוח וההצלה ממקום ומאופן אחר, עד כי יצליח חפצנו בידנו בעז"ה, את הצמח הטוב שיבלע לו במסבת הקוצים נטע ונשריש במקום אחר, או נוסיף להרטיב אותו במקומו, עד כי יגדל כח יונקתו מאוד, ובל יוכלו לו הקוצים למצוץ ממנו את כל חלבו ודשנו, ואת הדבר הטוב והיקר אשר הציקוהו המסבות הרבות לאבדהו ולכלהו, נוסיף לכוננהו מחדש במקום ובדרך אחרת, ולשים בו כח נשגב לנצח את כל הסבות הנוגעות בו לרעה, עד כי יצליח ה' ויחזקהו, ויגדל כבוד הדבר הנכבד החדש הזה מן הראשון לברכה ולפליטה גדולה.

ככל החזיון הזה ראיתי במפעלי אוהבי הרב הגאון בישראל גדול שמו החכם הכולל מו"ה יהושע העשיל הלוי לעווין נ"י מווילנא בוולאזין איתן מושבו עתה הוא האיש הדגול מרבבה אשר יהיו מרבית עתותיו וחייו תקרובות (אויפאפפערונג) לכל דבר טוב ונשגב המכונן אל מטרה גבוה ותכלית מאוד נעלה, ובתעצומות לבבו הטהור והלהוט באהבת עמו, יתעצם לפעול פעולות כוללות תמיד בעד אחיו ועמו בפעולת צדיק לחיים לרומם קרן התורה ומצב עמנו בזמן הזה הדורש מעשה ולא מחשבה לבדה, ורבות מחשבות בלבבו המלא רגשות המפעלים הנעלים בתורה וחכמה ביראת אל, אשר כבר החלו לצאת לאור הפעולה, וכלם אהובים וברורים לטוב ואושר עמנו. אולם גם המה נפצו רבות פעמים על סלעי המסבות המפריעות, גם רבים מהם יחכו עוד על זמן נכון וחזון למועד להתיצב בקהל המעשים אשר יעשה אותם עם ישראל ותחי רוחו המוסרי והחומרי יחד. והנה אחד מהמפעלים הכלליים אשר יזם ואשר כבר החל הרב הנ"ל לעשות, הוא אופן נאמן ונכון מאוד לאחד לבבות אחינו עם ה' אל התורה והחכמה ביראת ה', גם אל כל מוצא הזמן ומצב ישראל בימינו אלה, לדאוג ולפעול בטובת הכלל ואשרו, אחרי כי הרויח ה' לנו בחסדי השליטים הישרים בלבותם, וביחוד בארצנו תחת ממשלת אדונינו הקיר"ה, ובנסותו בחכמה את כל העניינים הנדרשים לתקומת הרוח המוסרי של בני עמנו, אמר ועשה והוציא לאור את החוברת הראשונה מהמכ"ע שלו בשם „פליטת סופרים" „ושפה לנאמנים" להיות למורה תורה והלכה ברורה, גם למליץ נאמן פועל ועושה יחד בעד כל עניני הכלל בדורנו זה. ודעתו הרמה היתה להוציא לאור את החוברות האלה תמידין כסדרן; אפס רבות מחשבות בלב איש, גם רבים המה המפעלים היקרים אשר ילכו תמס לפני הסבות המפריעות והיו כלא היו!! — וכן היה עם המכ"ע הזה, אשר אף כי כל בני עמו קבלו אותו בלב שמח, וגדולי דורנו ענדוהו בזרי תהלה לכבוד הגאון המאסף

והמחבר, וישימו תקוה בלבבו כי יעלה ויגדל כבוד המכ"ע ותעלתו עד מאוד ויתברכו בו למודי ה' וזרע ישרון בו יתהללו, בכ"ז לעת צאת החוברת השניה, פרעות ותלאות רבות הקיפוה מכל צד, וביחוד כי פקידי הבקרת מווילנא לא אבו לתת רשיון עליה, באמרם כי למען הוציא לאור מכתבי עתים נדרש לנו רשיון גבוה מעל גבוה, (אף כי דרך אחרת להחוברת פליטת סופרים ושפה לנאמנים עם מכ"ע) עד כי רפו ידי הגאון המחבר, ועבר זמן מבלי כל מפעלים בדבר הגדול והנאדר בקודש, ומלאכת הקודש הזאת נשבתה לדאבון לבבינו. עתה תהלה לאל הרחיב ה' את גבול הרב המו"ל והשכיל לצאת עוד הפעם מחדש למפעליו הקדושים להפיץ תורה וחכמה ביראת אל ברבים, ובחכמתו הרבה ראה לתקן אופן אחר ישר ונרצה בעיני כל, להדפיס את רבי תורתו ותורת גדולי המורים בחבורים מיוחדים מדי עת בעת מבלי המשך איש לרעהו (ובזה לא יעברו תחת חוק הבקרת כמכתב עת) החוברות האלה תקראנה בשם: שו"ת „ה ל כ ו ת ע ו ל ם" יבואו בהנה שו"ת להלכה למעשה מגאוני הדור אשר הריצו למו דבריהם, ואשר הריץ הוא אליהם, וכתבי יד קודש מהגאונים מדורות שלפנינו, גם חוברת מיוחדת „הליכות עולם" יסודרו בה מכתבים מכלכלים ענינים נשגבים בחכמת גדולי דורנו אשר יריצו אל כבוד הגאון המאסף והמחבר, ובקרוב תחל מלאכת הקודש הזאת ותצא לאור הדפוס ע"י הגאון המחבר והמאסף וע"י אוהביו אשר גם אנכי הצעיר אחד מהם, ובהיותי עתה בווילנא על אדות הדבר הנכבד הזה, אמרתי לפרסם את דבר הדפסת החוברות האלה בקרוב אי"ה, ולהודיע לאחי ועמי מכל הטוב הנעשה עתה ביעקב, וכי האיש אשר התורה והחכמה ואהבת עמו יקרה בעיניו, יבחן את התועלת הנפלאה ושפע הטוב אשר נשיג מהחוברות היקרות האלה, אשר שניהן כאחת טובות וישרות הנה.

אנא אחי ועמי! חושו נא להכניס את החוברות בבתיכם, ולהחזיק בידי הרב המו"ל למען יוכל להוציא לאור החוברות במועדן, אקוה כי יתעוררו רבים וכן שלימים לתת יד נדיבה ולהיות בתומכי „הלכות והליכות עולם" ולמודי ה' אשר את הרב הגאון המאסף והמחבר, למען יוציא פריו בעתו, ויזכה רבים בתורת חיים ואהבת חסד בפעולות נעלות בעד כלל עמנו, כמשאלת לבב חובב עמו העבד לעבדי ה' שוחר תורה ומודע לבינה.

משה זלמן אהרנזאהן מקאוונא

ה[56]

לידידי ח"ג הרב החריף משכיל ביראת ה' כ"ש מ' יהושע העשיל הלוי שי'.

מוכן הייתי להשיב ע"ד סמוך לקבלתי, אבל מפני כבוד השבת שלא לפרוע מנוחתו השבתי ידי, כי אלצני האמת להוכיחו ע"פ במסתרים כחק התורה והמצוה וכחק האהבה כמאמרם ז"ל בבראשית רבא פ' וירא כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. והנני רואה אשר כבודו מתברך בלבבו במבוא[57] שרוצה להדפיס לייסר רבים וכן שלומי אמוני ישראל אשר קטנם עבה ממתנינו בתורה וביראת ה', ולהורותם דרכי תושיה האיך ראוי להתחזק ולהודות עה"א. והנה כבודו בעצמו לא יכול לעמוד ולהתייצב עה"ד וירא כי על פי דבריי אשר כתבתי בתומי יגרע אותיות הפתיחה אשר לו, או

56. בתיק נמצא גם מכתב ארוך בכתב־ידו של ראש ישיבת וולוז'ין, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב). במכתב זה נשמעים הדים ברורים למתיחות שבין הנצי"ב והעורך. ספק רב אם התכתן העורך לפרסמו.

57. הכוונה למאמרו הראשון של העורך בחוברת המודפסת „דבר אמת וענוה צדק" ולמאמרו על הדין הראשון באורח חיים.

אולי יתמוטט היסוד ח"ו, ויזור דברי אחרי גוו, והשיב בזה הלשון, כי מש"כ להחליף דברי ר"י לרחב"י יתבונן בכובדו בהמשך קונטרוסי ומוכח כנ' הק"ע, דר"י לשיטתי' ע"ש, וכי זה דרך החכם להשיב דברים ריקם, הלא אנכי הוכחתי נ' זו מצד המדרש אשר אי־אפשר להגיהו, וביר' מוכרחנו להגיה בל"ז כמבואר בקה"ע, וודאי אלו ראה קה"ע את המדרש הודה לדברי, וחי נפשי, כי גם אנכי רצוני לעמוד על נ' קה"ע מטעם ידוע לי, ולא ספק בידי, ואיך אשיב דעתי מחמת שאתבונן בקונטרוסו אשר לא עבר עליו עין עיוני, וגם ידידי מנעו ממני, וככותאי שוי' לנפשי להרחיק עלי את הדרך והזמן, ואלו בקרתיו כבקרת רואה אידורו של חבירו, ובמה הוא מתהדר לפני גדולי ישראל, הייתי יודע איך ומה, על כל פנים על כבודו היה מוטל ליישב הדבר עה"נ ולא להשיג בפשיטות מתוך קונטרוסו, כמשיג מספר מפורסם. השיב עוד, ואשר כתב כי בש"ס שלנו מבואר דאין צריך לחבר מדרשב"י כ' כבר מלתי אמורה דרשב"י לשטתי' ברכות פעמים כ'. והנה כבר ראה ידידי אשר גם בהשקפה ראשונה הי' הדבר לזרא בעיני, ועתה אחר העיון אין לזה מקום כלל, שהרי עיקר חיבור הוא מיום ללילה כמבואר ביר' יומא שם, רחבי"א מכיון שמסר יום ללילה די', וכלשון הכתוב יומם ולילה, וקריאת שמע דרשב"י ברכות הוא מלילה ליום, ותו, דממה נפשך, אי לשיטת ת' שם ד"ה לא, שכ' והאי דנקט לאחר שיעלה עמוד השחר ל"ד מיד דהא צריך להמתין לכל הפחות שיעורא דמתניתין עד שיכיר כ', דמפרשי דמיירי לכתחילה וכדעת בעה"מ, ולפני כדי שיכיר לי' אפי' בדיעבד כמו שכתב הב"י סי' נח ע"ש, אם כן לא יצא בשני ק"ש אלו ידי חיבור, שהרי לכל התורה כולה מיחשב יום תיכף משעלה עמוד השחר לענין דיעבד, ולענין לכתחילה אפילו לאחר שיכיר גם כן אסור כידוע [וידע ידידי, שדברי הת' שם [58] אינו מובן שכ' לעולם ליליא הוא בשאר מצות דבעינן בהו יום (בגליון: הקדימו בס' סדר זמנים סי' ג ע"ש) כמו תפלין וציצית, הא משיכיר כ' יום הוא לגבייהו אף לכתחילה, והאמת דטעות הדפוס הוא, והני תלתא מילי כמו תפילין וציצית מקומם בת' דבסמוך ד"ה לעולם כ' דהאי יממא הוא לענין שאר מצות כמו תפילין וציצית אבל כאן מיירי בשאר מצות כמו לולב ושופר וכל הני דתנן במגילה פרק ב] ואי לשיטת הרי"ף ופוסקים ז"ל דמיירי תיכף אחר עמוד השחר, ולענין בדיעבד או בשעת הדחק, דלכתחילה בעינן משיכיר כ' [ורשב"י לטעמי', דטעם שקבעו משיכיר כ' הוא כמו שכתוב במלחמות ה' או משום דאז קיימי אינשי, או משום דאי' במנחות פ' התכלת וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו כ' ואיזו זו קריאת שמע כ', וזה תלוי במחלוקת רשב"י ורבנן, דרשב"י סובר לילה לאו זמן ציצית מפרש וראיתם אותו כפשוטו על מצות ציצית דקאי בי', ועל כן הטעם דבעינן בקריאת שמע כדי שיכיר כ' הוא משום דרוב אינשי קיימי בהאי שעתא, ולהכי בדיעביד סמכינן אאינשי דקאי וקיימו בהאי שעתא, אבל לרבנן דסברי לילה ז"צ, וע"כ וראיתם וזכרתם לקריאת שמע אתי, אפילו בדיעביד א"י, והלכה כר"ש גם לענין ציצית גם לענין קריאת שמע], ואם כן האיך אי' במנחות ד' צט, ב ודבר זה אסור לאמרו בפני ע"ה, ופרש"י הטעם שלא יאמר דבקריאת שמע סגי כ', והרי אסור לקרות שמע לכתחילה עד שיכיר, ועל כן צריך ללמוד תורה לצאת ידי חיבור יום ולילה, וזה א"צ לפשט, דמימרא שני' דרשב"י משום ר"ע לא שייך לחיבור, שהרי שניהם יום הוא לענין תורה, אלא ודאי דרשב"י לא בעי חיבור להלכה, ורק משנת חסידים הוא בזוה"ק, ואי בעי למימר דרשב"י לטעמי', י"ל עפ"י הי' שבת פ"א

58. ברכות ח, ב.

דרשב"י סובר כגון אנו שעסוקין בת"ת אפי' לק"ש אין אנו מפסיקין, ומקשי ולא מודי רשב"י שמפסיקין לעשות סוכה כ' ומשני טעמי' דרשב"י זה שינון וזה שינון כ' וסובר רשב"י דקריאת שמע בעונתה אינו אלא תלמוד תורה, ואם כן יוצא בה משום תלמוד תורה, אבל חכמים ס"ל דקריאת שמע בעונתה הוא כסוכה ולולב, ואינו אלא כשאר מעשה המצות, ומשום הכי בעי ביר' ברכות והוא ששנא על אתר ונתקשה הרא"ש שם פ"א והרי קורא קריאת שמע וזהו תורה, אבל לטעמייהו אזלי דלא כרשב"י שקריאת שמע בעונתה הוא מעשה המצות, ולהכי אינו יוצא בה משום תלמוד תורה, ומשום הכי לא פסק הרמב"ם ז"ל כרשב"י בהא דמנחות. ועוד יש לדבר בזה ואינו מעניינו, על כל פנים מהא דרשב"י מבואר שאין צורך לחבר, ולא הסביר כבודו האיך אפשר לומר להיפך, והרי עושה לדברי גדולי הדור פתיחה, ומיבעי לי' לחוש לקימחא ולא להוי דבריו לחוכא, הן אמת שהתהדר כמה פעמים לפני בלבוש יקר ונפלא של ענוה, שקיים בעצמו להיות זנב לאריות, ולא ידעתי במה. ועתה במחילת כבודו מצאתי על פי ביאור התנחומא פ' שופטים על הפסוק ונתנך ה' לראש ולא לזנב, שלא יהי' בהם שופטים כחשים ותהי' כולכם ראשים לתורה כשם שאתה אומר ונביא מורה שקר הוא הזנב, וכונתם ז"ל, שהדורש ומקיים קודם כל אדם, נקרא ראש, תחלת הדבר, אבל הנאה דורש ואין נאה מקיים רק לבסוף מיקרי הזנב, וזהו ונביא מורה שקר, שאינו מקיים נביאותו הוא הזנב, הן ידידי דורש שהכל יודו לחבירו ויחשיבו דברי חביריהם ולמיהדר בי', וכאשר פירשתי לפניו מאמרם ז"ל במ' שבת אין אדם עומד על דבר תורה עד שיכשל בה שנ' והמכשלה הזאת ת"י, וזה אינו מובן בלשון הפסוק כ"כ, לאמר לגדול ממנו שמלה לך וג' והמכשלה וג' שאתה נכשל בה, אבל הכוונה שבדבר שנכשל הוא ת"י ותוכל להתגבר עליו ולכובשה, וזהו גבור במלחמתה של תורה לכבוש את יצרו להעבות קונטרוסו להתהדר בכתרה של תורה ולפגמה בדברי שקר [יצאתי ממחיצתי לדבר דברים קשים כגידים, אבל ביני לבינו, והקב"ה יודע כונתי, אולי ישוב ונחם כי דבר גדול לפניו, לכבוש את המלכה בבית הדפוס].

החזיק לי טובה על אשר זכרתי מדרש שוחר טוב, שקילנא טיבותי', ושדינא על המדפיס מדרש שוחר טוב, אבל יש לו להחזיק לי טובה על ביאורי אותו אשר ר"ב קבע דבריו על הא דתני בר קפרא שני הלכות כ', ובתלמוד דידן אמר ר"א פרק א', והלא דבר הוא, אבל ב"ק סובר כאבות הראשונים דצריך לחבר כ', ודייק אבות הראשונים, דחסידים היו, ולהלכה א"צ אלא פרק א' ולא לחבר, והא דנקיט ר' אמי פרק א שחרית, ולא נקיט לשון ביום, דבר גדול השמיענו בזה, דס"ד דבעינן דוקא משהנץ החמה כמו שאר מצות דכתיב בהו יום, ובאמת אינו, דבשלמא לולב וחבירו מצותן שלא יטלם ויקיימם כלל לפני נה"ח, ואסור לכתחילה ליטול את הלולב לפני נה"ח, שהרי כיון דאגבהי' נפיק בי', ואם יטול עוד הפעם לאחר נה"ח, יברך ברכה לבטלה, משא"כ ד"ת כתיב בהו לא ימוש וג', ומצותן ממש כל היום וכל הלילה וע' בר"ן נדרים ד' ח א, דזהו מצותן מה"ת, אלא דיצא בדיעבד בפרק א ביום ופרק א בלילה, ואם כן האיך אפשר לומר שלא ילמוד משעלה השחר ח"ו, וכיון שלמד כבר יצא בו ידי חובתו, וזהו שהביא הגמרא הפסוק לא ימוש וג', ולא סוף פסוק והגית בו יומם ולילה, ללמדינו עיקר הטעם דיוצא שחרית, משום דכתיב לא ימוש וג', וכפשוטו שלא ימוש ממש, אלא דיצא גם בזה, כמו בתמיד דלחה"פ לר' יוסי, דלכתחילה המצוה כפשוטו וכדתנן אלו נוטלין ואלו מניחין כ', אלא שאם סילק את הישנה שחרית כ' אין בכך כלום ולא ביטל מצות תמיד.

ותמה אני על כבודו, שרוצה לקבוע הלכה בדפוס דמצות תלמוד תורה לחבר דוקא יום ולילה, ואיך לא ירא מאבותיו ואבות אבותינו ז"ל שלא נזהרו בזה, וגם כבודו אינו חשוד בעיני לעבור על מצוות עשה מפורשת, ויאמר נא באמת אם נזהר בזה. ואולם יפה אמרתי שנאה דורש כ' ויהי' הוא הזנב לקיים מצוה זו באחרונה, ומי כהרמב"ם ז"ל אשר שאב מים חיים ממקור היר', ולא קבע להלכה אלא חייב לקבוע לו זמן ביום ובלילה, והנה כבודו מתפאר להרים קרן התורה, והרי מחללה בשתים, שרשאים לחדש דבר על פי פלפול, האף שלא נזכר בראשונים, רק הפכו, וזהו באמת רק חילול כבוד דעת הראשונים ז"ל, ושרשאים לדרוש הלכה אף שלא לקיים, וגמור גמרא זמורתא תהא, ומעולם לא נתייסדו מי מגדולי הדור לקונטרוס פליטת סופרים, אלא לבאר ולחזק דעת הראשונים ז"ל וכמאמרם ז"ל במ' נגעים חכם גדול אתה שקיימת דברי ראשונים, או לחדש דבר שאינו מצוי כי אם לפרקים, ואין מדרכו להתברר בפירוש בדברי ראשונים ואף גם זאת דרך החכמים לחפש אחרי דבריהם למצוא רב וחבר לו, ולא לסמוך על הבנתו מדעת התלמוד אשר גאו המים לפנינו, ואי אפשר לנו לשוטט בו בלתי אם כבר שמו הראשונים ז"ל נתיבה במים עזים של ים התלמוד, ובדבר הזה לא נזכר להלכה בשום פוסק רק למדת חסידות.

הוסיף ידידי לפרש מימרא דר"ב בתענית ד, דסמיך על סיפי' דקרא, הן דברי אגדה ואין משיבין, גם שלא מדרכי הנה, ומאי איכפת לי בזה, בכל זאת לא אוכל להתאפק, דבזה אי־אפשר להכיל פירושו, דמבואר במימרא פרש"י שהיא שאלה דבר שאינו נראה לפרקים, וכי לא בקשה דמכל מקום ישגיח עלי' תמיד, ועיני ה' אלהינו עלינו יהיו תמיד, אלא דבקשתה על הלב, הוא ממילא דבר שאינו נראה תמיד, אם לא במעשה ההתגלות, והשיב הקב"ה שיעשה לה באופן שממילא גם כן יהי' נראה, וזהו על כפים, ובמחילת כבודו ראה ידידי דרכו של רד"ל וכדומה דמפרשים כמה פעמים איזה מדרש על זה האופן, וכסבור דראוי לעשות כן בכל מקום, ובאמת הוא דרך לא סלולה גם בהלכה גם באגדה, אם לא שהענין לוחצנו לפרש כן, ומכל שכן כאן דפרש"י ראוי למפרשו, איברא מש"כ הלח"מ אמתים, ומבואר ביר' יומא שם מה אין תמן שכתיב בה תמיד כ.

הן לפי דברי הקשים, אדמה שלא ישלח עוד את קונטרוסו אלי, ואם שמדעתי לא עלה על רצונו מעולם שאבקרהו עה"נ ורק לסמות את העין העבירו על עיני, ובכל זאת אנכי לא אמנע להעביר לפניו איזה קונטרוס שיחפוץ אם בספרי או במקום אחר מה שחנני ה', ישים עינו עליהם, ויגלה טעותי ויסקל אבני השגיאה, ואיישר חילי', ואין מסקלין אלא דרכים הסלולים, המיושרים לכל עובר, רק הטבע מעלה אבנים וצונמא, כך הדברים הנאמרים באמת, ובא רעהו וחקרו לסקל ולנקות מה שטבע האדם אנוש מכתו להעלות גם איזה טעות אגב שיטפי', ואף כי אנכי העני בדעת צריך אנכי לברי לב ועין להבר את דברי הרבה. ואלהי האמת ית' לא יציל דבר אמת, ממי שדורשה באמת, כאות נפשות מישרים אוהבי האמת, ונפש ידידו אוהב טהר לב ושפה, אם יחדיו צרופה, ולקח כמטר לערפה, בנפת אמת להנפה.

נפתלי צבי יהודא ברלין

חומר שלא זוהה

בתיק המערכת נמצא עוד חומר מועט שלא הצלחתי לזהות את מחבריו וכן רשימות קצרות, שהוכנו על ידי מישהו בשביל העורך, כי אינן בכתב ידו. הרשימות מפנות את תשומת לב העורך למאמרים וידיעות שנתפרסמו ב־ der Israelit, המגיד וכו'.
בתוך החומר ביאורים קצרים במקרא והערות תלמודיות.

פליטת סופרים

אמרות טהורות. לדעת ולהורות. לשעה ולדורות.

נאספו

מגאונים אדירים. וגדולי המורים. בכל הערים. ומרועים אבירים. הנודעים בשערים. משקם עדרים.
מכתבי יד חדשים גם ישנים. מדורות שלפנים. ומזמנו מגדולי הרבנים.

ויצאו על יד כחוברות. ע"ד אמת וצדק נאמנות.

מאת הרב וכו' מוה' יהושע העשיל בהרה"ג הצדיק מוה' אלי' זאב זצ"ל הלוי מווילנא.

בוולאזין

שנת הוו מתנים בדין לפ"ק.
(פתום פ"ת מ"ת)

השער של פליטת סופרים

כתבי־יד מספרייתו של רבי נחום דובער פרידמאן מסאדיגורה

מאת
נפתלי בן־מנחם

באוסף העשיר של כתבי־היד בגנזי מוסד הרב קוק בירושלים מצאתי קבוצה של כתבי־יד חשובים, שהועתקו על־ידי סופרים מיוחדים, שהצטיינו בכתב נהדר, בשביל ר' נחום דובער פרידמאן, בנו של רבי שלום יוסף (—תרי"א), בנו בכורו של רבי ישראל מרוז'ין (תקנ"ח—תרי"א).

ר' נחום דובער פרידמאן, שידע "שבעים לשונות" ו"שבע חכמות" [1], אסף ספרים בתשוקה גדולה ובהבנה מרובה. חלק קטן מספרייתו קיבל מבית אבא, חלק קנה בכספו, חלק ניתן לו על־ידי חסידיו של חותנו־דודו, רבי אברהם יעקב פרידמאן מסאדיגורה (תק"פ—תרמ"ג). ושלוש חותמות היו לו: הספרים שקיבל מבית־אבא נחתמו בחותמת "נחלת אבותי"; אלה שקנה בכספו נחתמו בחותמת "קנין כספי" ואלה שקיבל מחסידיו נחתמו בחותמת "מנחת שי". יש אומרים, שבספרייתו היו גם ספרים שקיבל מגרים ועליהם רשם בכתב־ידו "מתנת גר": מתנות גרים שבאו לחותנו־דודו לבקש תיקון לנשמותיהם [2].

בשנת תרל"ז כתב ר' רפאל נטע ראבינאוויטש, בעל "דקדוקי סופרים", אל שוח"ה, על ספרייתו של ר' נחום דובער: "אומר לך חדוש כי הרבי מסאדיגאריץ כתב לי כי אשלח אליו את ספרי ד"ס כולם והוא ישלח לי את המחיר ויש לו עקד ספרים גדול מאוד ושאל לי כמה שאלות בדבר ספרים ומזה ראיתי שמבין גדול הוא על ספרים" [3].

הגיע אלינו גם דף בודד של רשימת ספרים מבוקשים על ידי ר' נחום דובער [4]: "מי שיש לו מאלו הספרים כולם או מקצתם יפן אלי ויכתוב לי המקחים האחרונים... גם זאת לדעת כי ספרים חסרים אין אני קונה זולת אותן אשר אוכל להשלים החסרונות בספרי חסר אשר לי: וגם מי שנמצא אצלו רשימת ספרים הנדפסים מבבילטיעץ... וגם מי שיש לו חיבור כעין מלאכת שה"ג, או כמו סדר הדורות, שפתי ישינים, ימחול להודיע לי". רשימה זו חולקה כנראה בין החסידים שבאו לחצר דודו־חותנו, ר' אברהם יעקב.

1. עיין: ש"א הורודצקי, החסידות והחסידים, ספר שלישי, ברלין תרפ"ג, עמ' קכג.
2. עיין: הימן ירושלמי, גוילים, תל־אביב תש"ב, עמ' ק—קב.
3. עיין: ישראל דאחידזאן, לקט מכתבים מחכמי ישראל לשזוה"ה — יד ושם לזכר אברהם ולמן פריידוס, ניו־יורק תר"ץ, עמ' ו (העירני על כך מר א"מ הברמן).
4. תצלום מכון בן־צבי. המקור בבית המדרש לרבנים על שם שעכטער בניו־יורק. ותודה למר מ' בניהו שהעירני על כך.

לאחר פטירתו[5] נמכרה הספרייה. החלק הרביעי ממנה נמכר לקהילת ווינה ונרשם על־ידי דובער וואכשטיין ב„מ נ ח ת ש ל מ ה והיא רשימת הספרים אשר קנה... ר' שלמה ב"ר מנחם ברוך הכהן מעזבון הרב ר' נחום דובער פריעדמאנן ז"ל מסאדאגארא לבית אוצר הספרים דקהל ווינא", ווינא תרע"ב. חלק הועבר ללונדון ונמכר שם במכירה פומבית[6].

להלן רשימה של עשרה כתבי־יד, שתיארתים תיאור מדוייק.

1] ספר מ ג ד ל ד ו ד פירוש שיר השירים על דרך הקבלה להרב הגדול האלהי כמהר"ר דוד ן' אבי זמרא זלה"ה הנקרא בפי כל הרדב"ז. פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה. נכתב פה סאדאגורא ה אלפים תרכ"ה לפרט גדול... קעח דף. 20 : 24 ס"מ.

קולופון: נשלם בע"ה ז שבט עש"ק שנת ח י ר ו ת לפ"ק... ע"י הפועלים המסתעפים (!) בצל הקודש ה"ה הרבני שמואל בן... והשני שואל בן רחל.

נדפס בלעמברג תרמ"ג: ספר מגדל דוד פירוש על שיר השירים להנשר הגדול ראש גולת אריאל איש אלקים קדוש מרנא ורבנא דוד ן' זמרא הנקרא רדב"ז זללה"ה נדפס כעת מהכ"י הנמצא תוך אוצר הספרים לאדמו"ר הצדיק בוצינא קדישא חסידא ופרישא רבינו מנחם מענדל מוויזניצע. ונדפס ע"י הרב המופלג בנימין בהמנוח יהודא ליב מסלאטוינא הדר בארץ צפת תובב"א. לעמבערג בדפוס של ה"ה מו"ה אורי זאב וואלף סאלאט שנת תרמ"ג לפ"ק.

במכתבו של ר' מנחם מענדל האגר (תק"ץ—תרמ"ה) בראש הספר הוא מספר, שכתב־היד ניתן לאביו, ר' חיים מקאסוב (תקנ"ה—תרי"ד) „מאה"ק... והוא נפל לחלקי ולגורלי מאבי מורי הק' זצללה"ה והי' מונח זמן זמנים כן, כי הוא בכתב ספרדי ואין בכאן איש אשר יכול להעתיקו ולהעלותו בדפוס".

ר' מנחם מענדל [האגר] מוויזניצע היה חתנו של ר' ישראל [פרידמאן] מרוז'ין ז"ל, דודו של ר' נחום דובער פרידמאן, ואין ספק שמקור משותף לשני כתבי־היד.

יש וקוראים לספר: מכתם לדוד. ר' יוסף סמברי כותב (נאיבואיר, סדר החכמים וקורות הימים, א, אוקספורד תרח"ם, עמ' 158): וחבר פירוש על שיר השירים על דרך הנסתר וקרא שמו מכתם לדוד. בן־יעקב (אוצר הספרים, עמ' 329, מס' 1229) סבור, שהספר נדפס תחילה בקונשטנטינא.

על הדף הריק שלפני השער בכתב־יד: זה ספר מגדל דוד שייך לנחום דובער פרידמאן. ועל השער שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן... 2. מנחת שי.

2] ספר ה נ ה ג ת מ ה ר ש "ל אשר מצאתי בקובץ ישן נושן מן תלמיד מובהק

5. ר' נחום דובער נולד בשנת תר"ג ונפטר בווינה ביום כז מנחם־אב תרמ"ג (29.8.1883). עיין: לוי הלוי גרוסמן, שם ושארית, תל־אביב תש"ג, עמ' סא; אברהם שטערן, מליצי אש על חדשי מנחם־אב ואלול, וראנוב תרצ"ט, עמ' 50.

6. עיין: A catalogue of the extensive Library of Hebrew books formed by the late Chief Rabbi Nahum Dob Friedmann of Sadagura... London 1927. נראה שהופיעה גם רשימה של כתבי־היד (עיין: גרשם שלום, כתבי־יד בקבלה, ירושלם תר"ץ, עמ' 116), אבל לא ראיתיה.

נאמן ביתו של הגאון מהרש"ל זלה"ה אמרתי להעלותם על הספר להיות לאות ולמשמרת לעד ולדורות: הועתק מכתב־יד פה סאדאגורא שנת תרל"ב לפ"ק. 9 13: ס"מ. כא דף.

על הדף הראשון שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. מנחת שי. ועל הדף הריק שבתחילת הספר בכתב־יד: זה ספר שייך לנחום דובער פרידמאן.

שלוש ההנהגות הראשונות:

א. מורי מהר"ש צוה לטוח בטיט אותן כלים שלשים בהם כל השנה, כגון עריבות ושאר כלים, שהן אפילו פשוטות ולשין בהם כל השנה. וכן ראיתי בביתו שהיה עושין כן, אבל הסגירות בבית עם שאר חמץ ימכר אותם עם המפתח ולע"ד דסגי בהכי.

ב. הא דשוברין המצה האמצעית קודם ההגדה ולא בשעת ברכת המוציא משום שעתה אנו רצים לומר "כהא לחמא עניא" ודרכו של עני בפרוסה.

ג. מה שאמר ב"מה־נשתנה", במאמר "עבדים היינו": "מצוה לספר ביציאת [מצרים]" ואחר זו אמר: "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח" משמע ש ב ח איכא ולא מ צ ו ה, נראה לי, ש"כל המרבה לספר" קאי אפילו על גוים, שאינן מחויבים לספר ביציאת מצרים מכל מקום אם מספרים ש ב ח הוא להם, אבל עלינו מ צ ו ה היא.

הנהגת מהרש"ל ב

א מורי מהר"ש צוה לטוח בטיט חיתן כלים שלשים בהם כל השנה כגון עריבות ושאר כלים שהן אפילו פשוטות ולשין בהם כל השנה וכן ראיתי בביתו שהיה עושין כן אבל הסגירות בבית עם שאר חמץ ימכר אותם עם המפתח ולע"ד דסגי בהכי:

ב הא דשוברין המצה האמצעית קודם ההגדה ולא בשעת ברכת המוציא משום שעתה אנו רוצים לומר כהא לחמא עניא וכרכו של עני בפרוסה:

ג מה שאמר במה נשתנה במאמר עבדים היינו מצוה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח מכאן

הנהגת מהרש"ל

מכאן חיכה ולח מצוה נ"ל שכל המרבה לספר קאי אפילו על גוים שאינן מחויבים לספר ביציאת מצרים מכל מקום אם מספרים שבח הוא להם אבל עלינו מצוה היא:

ד בדברי חכם כמה נשתנה לעפ"י שבמקצת תלורים כתוב שיהיה מסמע שהוציא עצמו מן הכלל כמו הרשע ומה לי לכם ומה לי שתכם מכל מקום אין לריך למחוק ולכתוב במקום שתכם שותנו להרמ מכניס עלמו בכלל במה שאמר ה' שלקינו:

ה שותם נגדים שמכנסים בשרלית הללו פולין ורייסין ונטחן שותם בחלב חמה

3] ספר עץ החיים... זה ספר עץ החיים אשר חיבר הרב המאו׳ איש אלהי מוהרר חיים וויטל ז״ל אשר קבל מרבו הנשר הגדול בוצינא נהורא עילאה אספקלרי׳ מאירה ה״ה האר״י זלה״ה ואחריו לא קם כמוהו אשר יצק מים ע״י אליהו ז״ל שניתן רשות ממתיבת׳ דרקיע לגלות לו רזין דרזין של ספר הזוהר ותקונים ושאר סודות התורה וחידושים נוראים אשר עצמו מספר והכל מסר לתלמידו המובהק רח״ו זלה״ה וסמך ידו עליו ומה שלמד מרבו האר״י זלה״ה הכל כתב בספר עץ החיים ופרי ע״ח [1] ואוצרות חיים [2] ונוף ע״ח [3] ומבוא שערים [4] ושאר קונטרסים אשר כבר הם ידועים ונמצאים בין גדולי עולם והכל כתב כדי לזכות הדורות הבאים אחריו כי בלימוד זה אנו מבערים הקוצים והחרוצים וקמשונים מן הכרם ה׳ צבאות ע״י מחצדי חקלא וברזי של ספר הזוהר ותקונים אנו נגאלים מן הגלות המר הזה ויבא משיח צדקינו במהירה בימינו אמן סלה. בסדר ובשנת תקל״ד לפ״ק. אני הכותב אברהם בן לא״א יצחק זלה״ה מק״ק ווילנא הבירה ולע״ע קבעתי דירתי מכמה שנים בק״ק פעטריקאב הסמוך לפינסק. קלו דף.

קולופון: ותשלם המלאכה בעז״ה ביום ו פ׳ מקץ בזאת החנוכה בשנת תקל״ד לפ״ק. אני הכותב אברהם בן לא״א כמהור״ר יצחק זצ״ל מק״ק ווילנא הבירא ולע״ע קבעתי דירתי בק״ק פעטריקאב.

פותח דף ב, א (שער הכללים, פרק א): כשעלה ברצונו הפשוט יתברך שמו לברוא את העולם כדי להטיב לברואיו.

על הדף הריק שבראש הספר: זה ספר שייך לנחום דובער פרידמאן. ועל השער שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. נחלת אבותי.

הספר נדפס בפעם הראשונה בקארעץ תקמ״ב (אחר כך נדפס שם עוד שלוש פעמים: תקמ״ד, תקמ״ה—תקמ״ו, תקנ״ו. עיין: אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ״ב, עמ׳ 23, מס׳ 10; עמ׳ 25, מס׳ 20; עמ׳ 33, מס׳ 46. וכן עיין: פרידברג, בית עקד ספרים, כרך ג, תל־אביב תשי״ד, עמ׳ 807, מס׳ 1017 ב).

4] ... ספר קן צפור למרנא ורבנא עיר וקדיש מן שמיא חד מקמאי הוא רבינו הקדוש ר׳ מנחם עזריה מפאני זצ״ל הנקרא רמ״ע מפאני זצ״ל בעל עשרה מאמרות. הובא מפראג הבירה הכ״י זה ישן נושן והוגה בעיון רב ע״י האנשים האלה המבוארים בהקדמה מעבר לדף ונדפס כעת בדפוס יד במלאכת יד האברך הצעיר ר׳ דוב בעריל בהמנוח ר׳ יצחק אריה ז״ל מזאלישטשיק בשנת תרל״א לפ״ק. [3], לא דף. 13.5 : 22 ס״מ.

דף 2, א: הקדמת המעתיק והכותב.

אליכם אישים אקרא. שמעו נא רבותי מומחים. הן אנכי הצעיר עני ורש הנדכאה והנבזה. יגעתי ומצאתי אבן ספיר יקר אשר עדן לא היה בעולם. ולא השביע ממנו שום אנוש ממטעמיו. כי הוא היה טמור וגנוז במטמונים. ועתה הנה הגיע העת להתגלות בעולם. למען להאיר עיני יחידי סגולה מאורו הטהור. והזכני השי׳ת

1. נדפס בפעם הראשונה בקארעץ תקמ״ב. עיין: פרידברג, בית עקד ספרים, ג, עמ׳ 851, מס׳ 778.
2. נדפס בפעם הראשונה בקארעץ תקמ״ג. עיין: פרידברג, שם, א, עמ׳ 44, מס׳ 1055.
3. עיין: בן־יעקב, אוצר הספרים, עמ׳ 394, מס׳ 66; ג׳ שלום, כתבי־יד בקבלה, ירושלים תר״ץ, עמ׳ 135.
4. נדפס בפעם הראשונה בקארעץ תקמ״ב—תקמ״ג. עיין: פרידברג, שם, ב, עמ׳ 540, מס׳ 329.

אשר על ידי יתגלה כמבואר בהמודעה רבה מעבר לדף. והנה כאשר מצאתי הספיר יקר הזה. אמרתי עוד איגע בו לתקנו ולפארו בתפארת הכתיבה. כי הלא הוא היה בכ״י מטושטש ונמחקת ישן נושן. ואנכי הצעיר חרטתי אותו בכתב חדש ומפואר כאשר יראה עינכם. וישמח לבכם. והנה בעת מצא אותו אמרתי כאשר יעזור לי השי״ת ואגמור אותו לטוב להביאו למנחה לפני צדיקים וישרים. ועתה שמע ה׳ בקולי ועזר לי כי גמרתי אותו. לכן קיימתי מוצא שפתיך תשמור והביאותיו לפניכם למנחה חדשה. ע״כ באתי לבקש ולעתיר מלפני כבודכם הרמה. שיהיה חשוב ומקובל מלפניכם כמנחה מרחשת. כי הלא רחש לבי דבר טוב כי אין טוב כערכו. ואומר אני מעשי למלך הני מלכי רבנן. ולשוני עט סופר מהיר. כי יפיפתו מבני אדם. הוצק חן בשפתותיו. ע״כ ברכנו אלהים לעולם. ובזה אוחילה לאל כי אקרב הגאולה כמאמר רז״ל האומר דבר בשם אמרו וכו׳ וזה נאמר רק על דיבור אחד. ובפרט על דיבורים רבים. ומכש״כ מי אשר יחרוט כמה דיבורים אשר לעד יחצבון. ותמיד נזכרים ונעשים. בודאי מצפים ומיחלים אנחנו כי במהרה בימינו יבוא גואל צדק ויגאלנו גאולת עולם אמן ואמן סלה היום יום ג לסדר למען תשכילו את כל אשר תעשון שנת **כי יקרא** קן צפור לפניך [תרל״א] לפ״ק כ״ד חדל אישים הק׳ דוב בעריל בהמנוח מו״ה יצחק אריה ז״ל מזאלישטשיק.

דף 3, א: מודעה רבה לאחב״י.

הן הכ״י של הקן צפור היקר הזה עד הנה לא נודע בעולם. כי צ פ ו ר מצאה בית ודרור קן לה בעיר פ ר א ג הבירה. ושם חלקת מחוקק ספון. בין שאר כתבי הקודש דשם וקם אחד מתושבי ק״ק הזאת ושמו יעקב בת שבע וחפר ומצא באר מים חיים הזאת והוא יגע א״ע להעתיק אות באות[5]. והוגה אותו בעיון רב... ומשם הובא לק״ק הוסיאטן ליד הצעיר מנחם מענדיל שארף בארג והוא העתיק אות באות מגוף כ״י הישן הנ״ל. ומשם הובא אצלי הצעיר החדל אישים דוב בעריל בהמנוח יצחק אריה ז״ל. ואנכי יגעתי ביגיעה רבה והעליתי אותו כמו על מכבש הדפוס ממעשה ידי. וזכותו של המחבר הקדוש והטהור יעמוד לי ולכל ב״י למליץ בעדינו להציל אותנו מכל רע ושיבנה עיה״ק בבי״א.

קן צפור הוא קיצור הספר „כנפי יונה" לרמ״ע מפאנו, קארעץ תקמ״ו; לעמבערג תרמ״ד; חלק חמישי, וארשא תרנ״ט. עיין: בן־יעקב, אוצר הספרים, עמ׳ 530, מס׳ 393.

פותח: סוד נשמת ישראל. הקב״ה נשמת ישראל ע״ד כי חלק ה׳ עמו חלק אישי... מסיים, דף לא, ב: ויש זיווג אחר למלכות לעשות מלבושים לצדיקים ונראה דאינון נפשות הגרים שגם הם צריכין זיווג להמציא אותם כי רב ייבא סבא כסותה הם שם אלוה.

על הדף הריק שבתחילת הספר: זה הספר שייך לנחום דובער פרידמאן. ועל השער שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן... 2. מנחת שי.

5] ספר ע ו מ ר מ ן פירוש על אדרא זוטא קדישא להרב הגדול המקובל הקדוש המפורסים בכל קצוי ארץ האלהי כי׳ כמוהר״ר מנחם בן יהודא די לונזאנו זלה״ה. בעל המחבר ספר שתי ידות[6] אשר הוא כולל כמה ספרים יקרים: ובסוף: ספר

5. על משפחת בת־שבע בפראג עיין: קלמן ליעבן, גל עד, פראג תרט״ז, עמ׳ 23—28; Encyclopaedia Judaica, III, 1160—1161.

6. ויניציאה שע״ת.

ע״מ הנ״ל פירוש על ספרא דצניעותא להרב המקובל הנ״ל. והספר הנ״ל לא בא בדפוס מעולם זה כמה מאות שנים. נכתב פה סאדאגורא בשנת ב ר כ ה ו י ש ו ע ה [=תרכ״ד] לפ״ק. פו דף. 16.5 : 20 ס״מ.

דף פו, א : נכתב פה סאדאגורא בשנת תרכ״ד לפ״ק יום ב יג לחודש אדר שני. המעתיק את זאת ארי׳ ליב חתן ר׳ יוסף שו״ב.

דף א, א שתי חותמות : 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. מנחת שי. ובדף הריק שבראש הספר חתימתו בכתב ידו : זה הספר שייך לנחום דובער פרידמאן.

דף א, ב : הקדמה. אמר מנחם בן יהודא בן מנחם די לונזאנו זצקלה״ה בעזרת השם יתברך ראיתי לכתוב העין אשר הבנותיו בקצת לשונות של האדרא זוטא קדישא [7] ולפי שידעתי שלא אוכל לבוא לתכלית הדברים לכן קראתיו בשם הפירוש הזה עומר מן כלומר מעט דבש ועוד כי עומר בכל התורה חסר כתוב נמצא עמר מן גמטרי׳ ד מאות שהי׳ כמנין מנחם בן יהודא די לונזאנו.

קיצור של הספר כבר נדפס :

ספר ע מ ר מ ן והוא באור יקר ונפלא על האדרא זוטא שבזה״ק פרשת האזינו הכינו וגם חקרו . . . מנחם די לונזאנו . . . הספר היקר הזה היה ספון עד כה בכתב יד ועין הדפוס לא שזפתו עוד. והובא בכמה ספרים. גם הגאון הרחיד״א ז״ל הביאו בחבורו נצוצי אורות על האדר״ז בשם כ״י כי לא נדפס מעולם. הכנתיו וסדרתיו כראוי . . . שמואל בלאא״מ אליעזר אהרן לוריא ז״ל . . . ווילנא בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם שנת תרמ״ג לפ״ק . . . 1883. [2], 38 עמוד. — עיין : G. Scholem, Bibliographia Kabbalistica, Berlin 1933, S. 199 שרשם גם : עמר מן, ווילנא תרמ״ב ; שם תרע״ג. ונגד „עמר מן״ נדפס בן דוד לר׳ נפתלי ב״ר דוד, אמשטרדם תפ״ט. עיין : שלום, שם, עמ׳ 202, מס׳ 72.

6] ספר א מ ר י א מ ת השגות על פירוש ספרא דצניעותא להאר״י ז״ל ועל פירוש האדרא רבא לרח״ו ז״ל ולר״י מערבי זלה״ה : אשר חיבור הרב המקובל הקדוש ר׳ מנחם די לונזאנו. כתב יד נכתב פה סאדאגורא בשנת תרכ״ו לפ״ק. [1], כג דף. 10 : 13.5 ס״מ.

הקדמתו של ר׳ מנחם די לונזאנו :

אמר מנחם בן יהודא דילונזאנו ז״ל, לפי שידעתי שמורנו כמהר״ר האר״י ז״ל עשה פירוש למעט מספרא דצניעותא מעיונו בטרם יעלה למדרגת החכמה וטרם יגלה אליו דבר ה׳, לכן הסכמתי לבדוק הפירוש ההוא עד מקום שידי מגעת ולהעיר המעיין על מה שראוי, כדתנן באבות ומעמידו על האמת ולכן קראתי הקונטרס הזה א מ ר י א מ ת וכל אוהב האמת יקבל האמת ממי שאמרה וה׳ אלהים אמת ינחני בדרך אמת. ופן יחסדני [8] שומע באומרו מה האדם שיבוא אחר המלך להשיב את האר״י אחר מותו ואיך לא יראתי לשלוח יד קולמסי על משיח ה׳, אודיע למעיין כי אדרבא גם הוא לי לישועה וישמח אדוני במעשי אלה, לפי שהוא עשה הפירוש ההוא בתחלת עיונו מסברתו ולכן באו בו קצת דברים אשר לא כן ואח״כ כנוח עליו רוח הקדש רוח חכמה ובינה אלו היה יכול היה מתקנו או גונזו, אבל לא יכול, כי מיד כשכתבו

7. בכתב יד שבספרייתי הפרטית : ראיתי לכתוב המכתן אשר הבינותי בקצת לשונות של אדרא זוטא ואתחיל מההקדמה ולפי שידעתי . . .
8. עיין : משלי כה, י.

קפצו עליו אחיו וקרוביו ואוהביו ורעיו רודפי צדק מבקשי ה׳, כי רבים היו בימים ההם, והעתיקוהו וכל א׳ מהם חברא חברא אית לי׳ [דף א, ב] וחברא דחברי׳ חברא אית ליה באופן שנתפשט הספר בעולם ולא היה יכול לתקנו אחר זמן והן עתה הוא בעלם האמת ואין לפניו לא שנאה ולא קנאה ומה חפצו בקיום שגיאות אינו חפץ אלא בקושט דברי אמת וידעתי נאמנה כי תברכני נפשו על כך, כי אינני בזה אלא כמודיע למעיין, שהרב ז״ל עשה הפירוש ההוא קודם שהשיג החכמה ובזה נמצאתי מועיל למעיינים. וגם בזה יש התנצלות גדול להרב זלה״ה וזהו כבודו והנני כבן יכבד אב וכי אזילנא לההוא עלמא יפוק לאפאי ויימא לי יבא שלום. והנה תמהתי עליו, שבא לפרש ספר ולא הלך בדרך המפרשים ז״ל, שיביאו בפירושם מספרים אחרים הצריך והמוכרח בלבד, אבל הרב ז״ל נתפשט בזה יותר מדאי, עד שנראה שהיה רוצה להכניס כל הזוהר בזה הפירוש והאריכות הגדול הוא על המעיין לטורח ומבלבל שכלו ולא כן אנכי עמדי, אלא אקצר כל מה שאוכל ואתחיל ואומר . . .

סיום הספר, דף כג, א:

וכאן אשים קנצי למילין, כי כבר כתבתי בפתח דברי, שלא נתכוונתי אלא לדעת מה טיבו של פירוש זה ולכן לפי כוונה זו די בזה ואין צריך לבדוק יותר וכאן נשלם מה שראיתי לכוללו בקונטרס שקראתיו אמרי אמת תהלה לה׳ אלהים אמת: תושלב״ע.

קטע מדברי ההקדמה שהובאו למעלה מובא על־ידי י׳ בן־יעקב ב״אוצר הספרים״, עמ׳ 42, מס׳ 792, מתוך כתב־יד ווילנא. כן מובאים קטעים מן הספר בספר ״הצדיק ר׳ יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו״ מאת אליעזר רבלין, ירושלים תרפ״ז, עמ׳ קמה—קמו. עיין גם: ג׳ שלום, כתבי־יד בקבלה, ירושלם תר״ץ, עמ׳ 116.

ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי מספר ב״שם הגדולים״ (ווילנא תרי״ג, עמ׳ 13), שר׳ אברהם מונסון, תלמידו של ר׳ בצלאל אשכנזי, מחכמי מצרים (נפטר בקושטא, בשנת ש״ץ לערך) חיבר קונטרס בו מתווכח עם ר׳ מנחם די לונזאנו על ספר אמרי אמת שחיבר.

בדף 1, א שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. קנין כספי.

7] ספר פרשת אלה מסעי מדבר מתכונות ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש וכותל מערבי להרב הגדול נר ישראל ר׳ משה חאגיז זלה״ה. נכתב בסאדא־גורא שנת תרמ״א לפ״ק. לב דף. 10 : 13.5 ס״מ.

בדף א שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן. 2. מנחת שי.

דף ז שנשמטו ממנו תחילה כמה מלים נכתב שנית. קשה לקבוע אם המעתיק העתיק את הספר מתוך כתב־יד או מדפוס ראשון, ואנזבעק תצ״ח. מהדורות נוספות: ירושלם תרמ״ד; שם תרצ״ב.

8] ספר תולדות יעקב פירוש על קונטרס כתיבת סת״ם מהרב המקובל הקדוש איש אלהי מו״ה משה זכותא זלה״ה חברו הרב המקובל הקדוש המפורסי׳ איש אלהי בוצינא קדישא מוהר״ר יעקב קאפיל איש ליפשץ זלה״ה בעל המחבר סידור הנקרא קול יעקב[9] וספר שער גן עדן[10] והספר תולדות יעקב הזה לא היה בדפוס מעולם. נכתב בפולנאה. [1], כד, [4] דף. 17 : 21 ס״מ.

9. קארעץ תקנ״ד [עיין: אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ״ב, עמ׳ 34—35]; סלאוויטא תקס״ד; לבוב תרי״ט.

10. קארעץ תקס״ג; סדילקאוו תקפ״ו; לבוב תרי״ד; שם תר״ך; קראקא תר״ם.

נדפס בברדיטשוב תר"ן [11]:

ק ו ל ה ר מ "ז והוא ספר התיקונים הכולל דיני סופרי סת"ם ע"פ הקבלה מאת... כמהור"ר משה זכותא... ועליו פירוש להרב המקובל ר' יעקב קאפיל זלה"ה. בעהמ"ח ספר שערי גן עדן... ברדיטשוב תר"ן. הספר הובא לדפוס על־ידי ר' אברהם יהושע העשיל בהרב ר' ישעיה מקאריסטישוב, "זעירא דמן חבריא ממקורבי הרב הקדוש דטשערנאביל" מתוך כתב־יד שמצאו "בין אמתחת הכתבים של הק' ר' מאיר האב"ד דק' קאריסטשוב".

על דף כחול לפני השער: זה ספר שייך לנחום דובער פרידמאן. ועל השער שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן... 2. מנחת שי. חתימות בעלים נוספות: יצחק אייזיק בן חוה עטיא מטעטיאם [דף א, א; כד, ב; כה, א]; זה הספר שייך לה"ה הרבנים הנגיד והקצין מו"ה ברוך מק"ק בארדיטשוב.

אפשר שכתב־יד זה שימש יסוד לדפוס.

דף כה, א: סגולה נפלאה מהבעש"ט זי"ע.

דף כה, ב: סגולה נפלאה מהרב הצדיק ר' זוסיא מהניפאלי לחולי קדחת. — דף כו, א: רפואה לוואשיר מאן. הסימן טרינקט אין שפאיט. וגם דיא אויגען גלאנצין [= שותה ויורק והעינים נוצצות]...

דף כז—כח: העתקה מהרב הקדוש מ' אברהם קאליסקיער להרב הקדוש מ' שניאור זלמן מלאדי. אהובי אחי בטרם תחיל הארש פי מגיד וחוזר ומגיד... היא־היא האיגרת משנת תקנ"ז שנדפסה ב"חיבת הארץ" לר' ברוך דוד הכהן מצפת, ירושלם תרנ"ז, דף ע—עא; ספר אגרת הקודש חלק שני מספר לקוטי אמרים... הכינו והגיהו בנימין... שמערלער, לעמבערג תרע"א, דף לט, ב—מ, ב, מכתב לז, ועיין: ישראל היילפרין, העליות הראשונות של החסידים לארץ־ישראל, תל־אביב תש"ז, עמ' 75, מס' 61; אברהם יעקב בראוור, על המחלוקת בין הרש"ז מלאדי ור' אברהם הכהן מקאליסק — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 144. עיין נספח.

9] ספר ל ק ו ט י ם נ ח מ ד י ם מכבוד אדמ"ו גאון תפאר' ישראל חסידא ופרי' בוצינא קדושה עמודא דנהורא אור המאיר לארץ וחוצות כבוד שם קדושתו מהור"ר מנחם מענדיל בהרב מהור"ר משה זצוק"ל אשר מקום ישובתו היה בעיר הקו' טבריא תוב"ב וזכות המחבר הקדוש יגון עלינו ויעמו' לנו ויגלה לנו משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

הכותב ישעיהו מרדכי בן יוסף בסאדאגורא תרכ"ט לפ"ק. [4], ב—סז, [2] עמוד. 13 : 18.5 ס"מ.

בעמוד שלפני האחרון: סדר שבעה כוכבי לכת, לדעת מה ששולט בכל שעה ושעה.

"לקוטים נחמדים" אלה הם המהווים: ספר פ ר י ע ץ מכבוד אדמו"ר גאון תפארת ישראל... מוהר"ר מנחם מענדיל מוויטיפסק... והועתק אות באות מכ"י הנמצא ת"י הרב הקדוש ונורא אדמו"ר וכו' מהו' אהרן מטשורנאביל זצוקללה"ה אשר היה מנחה שלוחה לו מעה"ק ירושלים... הובא לביה"ד ע"י הרבני מו"ה אלטער כ"ץ נ"י... בזיטאמיר... בשנת תרל"ד לפ"ק... 1874. "פרי הארץ" שנדפס בירושלים בשנים האחרונות כולל עם "פרי עץ".

דף 4 שבכתב־היד הוא דף ב, א מ"פרי עץ": הצוואה שצווה לבנו קודם מותו.

11. ר' תשבי רושם בטעות: תרנ"ב. עיין: ישעיה תשבי, בין שבתאות לחסידות — כנסת, ט, תל־אביב תש"ה, עמ' 239, הערה 5.

בעמוד האחרון בא „שיר המעתיק", ישעיהו מרדכי בן פרימא לישועה בנו"ג [= בנפש וגוף] ולהרמת קרן בקרב אכי"ר, שראשי חרוזיו הם: ישעיהו מרדכי בן יוסף:

יראו עיני וישמח לבבי.
ששתי כעל כל הון בהקרובי
עשות חפץ ורצון הקדושים
ירצו מעשה אצבעותי מפורשים.
הון ורכוש כאפס ואין
ואגיל את עבדי ה' יפקחו עין
מכתב ידי יראו ויבוטי (!)
רב לי כי חסדם עלי יטי
די תודה לה' מאוד קטונתי
כאשר זכיתי ברצונם נצמדתי
יזכר שמי בספר הקדוש נתחדתי
בזאת אבטח ויגיל מאוד
נפשי ולבבי בין שמחה ורעדה תנוד
יען אדע בהפתחם הספר
ויראו שמי ושם אבי טוב לי מזהב אופיר
סוף דבר בעת יהגו בספר
פרי מעשי אצבעותי תהי' מכסף וזהב אופיר.

בעמ' 3 שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. מנחת שי.

10] דברי תורה מהרב הצדיק הקדוש המפורסים מוהר"ר זאב וואלף ז"ל מזבאריש בהרב המגיד הקדוש המפורסים מוהר"ר יחיאל מיכל זלה"ה. בשנת תרז"ך לפ"ק. נכתב פה סאדאגורא יע"א. טו דף. 17.5 : 25 ס"מ.

דף טו, א: ותמו החידושי תורה של הרב הצדיק החסיד ועניו המפורסים בוצינא קדישא נר ישראל מורינו הרב ר' זאב וואלף זלה"ה בן הרב הקדוש איש אלהי אור עולם מורינו הרב ר' יחיאל מיכל המגיד זלה"ה זי"ע ועל כל ישראל.

הדברים נדפסו בספר רזין דאורייתא, ווארשא תרס"ג, בשינויים סגנוניים [העירני על כך מר י' רפאל].

על הדף החלק שבראש הספר: זה הספר שייך לנחום דובער פרידמאן. ועל השער שתי חותמות: 1. נחום דובער פרידמאן . . . 2. מנחת שי.

נספח

איגרת מהרב הקדוש מ׳ אברהם קאליסקיער להרב הקדוש מ׳ שניאור זלמן מלאדי [טבריה, תקנ״ז]

איגרת זו אף־על־פי שכבר נדפסה פעמיים, ראוייה היא שנפרסמה כאן שוב מתוך כתב־יד חשוב, שתואר למעלה (עיין מס׳ 8). הנוסח שנדפס ב„חיבת הארץ״ לר׳ ברוך דוד הכהן מצפת, ירושלם תרנ״ז, לקוי בשיבושים ובהשמטות ואין להבינו כלל. הנוסח שנדפס על־ידי ר׳ בנימין שמערלער ב„לקוטי אמרים״, לעמבערג תרע״א, אף־על־פי שהוא שלם, רבים בו השיבושים. הנוסח המלא שבכתב־יד וגילוי מקור הדברים בספרותנו • הם־הם שסייעו בידינו לפרסם כאן נוסח מתוקן ושלם של האיגרת, שיש בה עניין רב לתולדות החסידות.

האיגרת נזכרת כמעט על־ידי כל החוקרים שכתבו על ר׳ אברהם מקאליסק: שמעון דובנוב, תולדות החסידות, תל־אביב תר״ץ, עמ׳ 335; יצחק ורפל (רפאל), החסידות וארץ־ישראל, ירושלים ת״ש, עמ׳ פח—פט ; מאיר שצ׳רנסקי, דמויות גדולי החסידות, תל־אביב 1945, עמ׳ קנט.

אהובי אחי. בטרם תחיל [1] האר״ש פי מגיד וחוזר ומגיד [2]. ואעידה בי את־אלהי השמים והארץ [3], כי מעולם חפצתי צדקו [4] ולבי לא זז מחבבו [5], אף חובב [6] בתוונאי דליבאי [7]. [ו]ככח[י] אז כחי עתה [8]. מים רבים לא יוכלו לכבות את־האהבה [9]. ואברהם עודנו עומד לפני ד׳ [10] פתח שער השמים [11] בצלותא ובעותא [12] : יהא רעוא דתרום רישך אכולה כרכא [13], יגדיל תורה ויאדיר [14].

ואלם חי־אני [15], מי יתן בית־אל אמצאנו [16], שם אדבר בו נכבדות [17], מדובר

• וחן־חן להרב יהודה אבידע ולר׳ שמואל אשכנזי, שסייעו בידי לגלות כמה מקורות של אמרות ומליצות בדברי ר׳ אברהם מקאליסק.

1. ישעיה סו, ז. — כך מתחילה גם אחת מאיגרותיהם המשותפות של ר׳ מנחם מענדיל מוויטבסק ור׳ אברהם מקאליסק (לקוטי אמרים, דף ה, ב): בטרם תחיל האר״ש להודיע.
2. כתובות יח, ב: כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד. עיין גם: בבא בתרא קסח, א; סנהדרין מד, ב.
3. דברים לא, כח: ואעידה בם את־השמים ואת־הארץ. עיין באיגרתו משנת תקס״ו (לקוטי אמרים, דף מה, ב): והעידותי בו את־השמים ואת־הארץ.
4. איוב לג, לב: דבר כי־חפצתי צדקך.
5. שמות רבה נב, ה: לא זז מחבבה; לא זז מחבבן.
6. דברים לג, ג.
7. בתוונאי דליבאי (יש לתקן: בּתַנואני) — בחדרי הלב. עיין: ערוך השלם, חלק ח, עמ׳ רי.
8. יהושע יד, יא: ככחי אז וככחי עתה.
9. שיר השירים ח, ז.
10. בראשית יח, כב.
11. בראשית כח, יז. ר׳ אברהם חוזר בכמה מאיגרותיו על משפט זה. עיין, למשל, באיגרתו משנת תקס״ו (לקוטי אמרים, דף מה, ב): והנני עומד לפני ד׳ פתח שער השמים.
12. „בחרבי ובקשתי״ (בראשית מח, כב) מתרגם אונקלוס: בצלותי ובבעותי. ועיין בבא בתרא קכג, א: וכי בחרבו ובקשתו לקח ? והלא כבר נאמר (תהלים מד, ז) ,כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני׳, אלא חרבי זו תפלה, קשתי זו בקשה.
13. יומא נג, א. כלומר: יהי רצון, שיגבה ראשך על כל הכרך. במקור: יהא רעוא דתורום רישי׳ אכלוהו כרכא. חיבת הארץ: דתרום רישי׳ אכלהו כרבא. לקוטי אמרים: דתרום רישא אכולא כרכא.
14. ישעיה מב, כא.
15. במדבר יד, כא; שם שם, כח.
16. הושע יב, ו: בכה ויתחנן לו בית־אל ימצאנו ושם ידבר עמנו.
17. תהלים פז, ג: נכבדות מדובר בך.

בדברים שבלב [18] לעילוי כבודו יתברך שמו. ואלמלא משום קדושת הארץ וחולשת כחי, לבי ברשותי [19], בעזרת השם יתברך שמו, להיות ממציא לבבי [20] לגבי דמר ונראהו עין בעין [21] לרוות צמאי ולמלאות חפצי באומר ודברים [22] ככל הצורך [23]. והן עתה גבה טורא רב המרחק בינינו [24] ודברים לכתבן הוא דאתי [25], וכל הדברים יגיעים לא־יוכל איש לדבר [26] ולא הלבלר בקולמוסו [27] והדברים עתיקין [28]. ומילי לא ממסרי לשליח [29], כי אחר כוונת הלב הן הן הדברים [30] ואינם נקנים באמירה [31], כי אם חרש קופץ ונרמז רומז [32] מן התורה במה שאין הפה יכול לדבר [33] והלב לחשוב [34], על כן חשבתי דרכי [35] ואשים ידי למו פי [36]. יפה שתיקה [37]. ולהתייחד ולהתקשר עמו במקום חיותא [38] ולהמשיך עליו אור פני מלך חיים [39], יאיר פניו אתנו סלה [40] ולאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא [41], הליכות עולם [42] ומלואה [43],

18. עיין קידושין מט, ב.
19. עיין בראשית רבא לד, י (מהדורת טהעאדאר, עמ' 320) : הרשעים הן ברשות לבן... אבל הצדיקים ליבן ברשותן.
20. בחיבת הארץ ובלקוטי אמרים: ממציא נפשי. ובאיגרת שלו משנת תקמ"ט (לקוטי אמרים, דף לז, א): ואני ממציא נפשי גבייהו. וכן באיגרת משנת תקס"ו (שם, דף מו, א): הנני ממציא נפשי לגבייהו.
21. במדבר יד, יד; ישעיה נב, ח.
22. על־פי תהלים יט, ד: אין־אומר ואין דברים.
23. במקורות שבדפוס: בכל הצורך.
24. חולין ז, ב: גבה טורא ביניהו. — במקורות שבדפוס: ורב המרחק.
25. במקור: ודברן לכתבן — ותיקנתי. לקוטי אמרים: ודברים לכתבא. עיין פסחים כא, ב: אלא לר' יהודה דאמר לדברים ככתבן הוא דאתא.
26. קהלת א, ח.
27. משנה שבת א, ג. עיין גם באיגרתו משנת תקס"ו, שהוא חוזר על משפט זה (לקוטי אמרים, דף מה, ב): וכל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר ולא הלבלר בקולמוסו.
28. דברי הימים א ד, כא.
29. גיטין כב, א: מילי לא מימסרן לשליח.
30. ברכות טו, א. ועיין: חסד לאברהם, פי' שנים בדרושים על התורה... הכהן הגדול מו"ה אברהם קליסקר זצוק"ל, לבוב תר"מ, דף מג, ב: שעיקר הולך אחר כונת הלב הן הן הדברים ואפילו כשמדבר שיחת חולין וכל כונתו בלתי לה' לבדו.
31. עיין כתובות קב, א: הן הן הדברים הנקנין באמירה. והרב יהודה אבידע מעיר, שביידיש אומרים, על סמך טור שולחן ערוך, חשן משפט, סי' קפט, ורמב"ם, משנה תורה, ריש הלכות מכירה: המקח אינו נקנה בדברים. ועל משקל „בראיה בעלמא לא קני"" (בבא מציעא ב, א) אומרים: באמירה בעלמא לא קני.
32. משנה גיטין ה, ז.
33. עיין שבועות כ, ב: מה שאין יכול הפה לדבר ומה שאין האוזן יכול לשמוע.
34. עיין ירושלמי חגיגה, פרק ב, הלכה ב (ויניציא רפ"ג, דף עז, ד): בפומי לא אמרית בלבי חשבית; קהלת רבתי א, טז—יז.
35. תהלים קיט, נט.
36. איוב מ, ד. במקור: ואשיב.
37. פסחים צט, א: יפה שתיקה לחכמים.
38. עיין חולין מו, א. ברכות סא, ב: מקום חיותנו.
39. משלי טז, טו.
40. תהלים סז, ב. 41. יומא כו, א.
42. חבקוק ג, ו. — עיין באיגרתו משנת תקס"ו (לקוטי אמרים, דף מה, ב), שהוא חוזר על משפטים אלה: „להתייחד ולהתקשר עמהם במקום חיותא, ולהמשיך עליהם אור פני מלך חיים. לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, הליכות עולם".
43. במקרא אין אלא „ארץ ומלואה" (דברים לג, טז; ישעיה לד, א: הארץ ומלאה; ירמיה ח, טז;

ואחר שובי נחמתי[44], חם לבי בקרבי[45]. חמותי ראיתי אור פניו[46] ודמות דיוקנא[47] קא חזינא, המה הרהיבוני[48], רשפי־אש שלהבת־יה[49] ואהבה מקלקלת השורה[50] לדבר איזה דברים ההכרחים, אפס קצהו[51]. זכאה מליל על אודני דשמעין[52].

אהובי אחי, חביבי. לקול השמועה מכל באי הארץ מקרוב, יראי ד' הקטנים עם־הגדולים[53], קול ברמה נשמע[54], מוציאים בקולי קולות[55] מכל פרשת העבור[56] במדינתם וגודל חילול השם אפילו בין האומות, לשמוע זאת נבהלתי מראות[57], לשמוע זאת דאבה נפשינו[58], צר־לי מאוד[59]. מיום באה השמועה ממחיצת בני ישראל, אחת הנה ואחת הנה, בדבר שבמנין בפני עצמו[60] תיוהא קא חזינא[61]. אני אמרתי: מאי מחיצה? פלוגתא[62]. ובמחלוקות היא שנויה[63]. ואף גם זאת דקדקתי מכמה שנים בכל האיגרת השלוח אלי משם, ממכתבים ניכר, אשר ירדו עשר מעלות אחורנית[64].

שם מז, ב; יחזקאל יט, ז; שם ל, יב; מיכה א, ב; תהלים כד, א) ו„תבל ומלאה" (תהלים נ, יב; פט, יב), אבל בבראשית רבא א, ב (מהדורת תהעאדאר, עמ' 9) „עולם ומלואו". וביאליק—רבניצקי קראו לחלק הששי של „ספר האגדה": עולם ומלואו.

44. ירמיה לא, יח.
45. תהלים לט, ד.
46. ישעיה מד, טז: חמותי ראיתי אור.
47. עיין יומא סט, א; מועד קטן טו, ב; סנהדרין צו, ב. — סוטה לו, ב; מדרש תנחומא, וישב, אות ט; רש"י על וישב לט, יא.
48. שיר השירים ו, ה.
49. שם ח, ו.
50. בראשית רבא נה, ח (מהדורת תהעאדאר, עמ' 592). ועיין גם סנהדרין קה, ב.
51. במדבר כג, יג.
52. זוהר שמות, דף קפו, ב: זכאה מאן דמליל על אודנין דשמעין. אשרי מי שמדבר על אזנים שומעות. עיין משלי כה, יב: מוכיח חכם על־אוזן שומעת. ועיין: בן המלך והנזיר, תל־אביב תשי"א, עמ' 150: אבל אשרי אנוש דובר עלי אוזן והיא שומעת; ספר החינוך, ויניציאה שנ"ה, דף קסב, א: ואשרי המדבר באזן שמעת. בספר החינוך, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, ירושלים תשט"ז, עמ' תקלב: לאוזן שומעת. חיבת הארץ: על אודני דשמעי. לקוטי אמרים: זכאה מאן דממלל על אודנא דשמעי.
53. תהלים קטו, יג.
54. ירמיה לא, יד.
55. ברכות טו, ב.
56. במקור: פרשת העבר. לקוטי אמרים: קול ברמה נשמע בקולי קולות מכל פרישת העיבור. ו„פרשת העבור" נזכרת במשנה ברכות ד, ד. ועיין ברכות כט, ב. וידועה „פרשת העיבור", פסק בעניין עירובי מבואות בעיר באיונה שבצרפת מר' רפאל מילדולה, אמשטרדם תצ"ד.
57. ישעיה כא, ג: נעויתי משמע נבהלתי מראות.
58. עיין: אשרי עין ראתה כל אלה, הלא למשמע אזן דאבה נפשנו — בהוספה לעבודה שבתפילת מוסף ליום הכיפורים.
59. שמואל־א כח, טו; שמואל־ב כד, יד; דברי הימים כא, יג.
60. חיבת הארץ: ומיום באה השמועה ממחיצת בני ישראל אשר חצי אחת הנה ואחת הנה בדבר ש ב מ מ ו ן כ"א בפ"ע תוהא קא חזינא. לקוטי אמרים: ומיום באה השמועה ממחצית בנ"י אשר חצו ויחצו אחת הנה ואחת הנה בדבר שבממון כ"א בפ"ע. תיוהא קא חזינא. — ממחיצת בני ישראל. עיין במדבר לא, מז: ממחצית בני־ישראל. — אחת הנה ואחת הנה. מלכים ב ד, לה. — בדבר שבמנין. עיין ביצה ג, ב: כל דבר שבמנין.
61. בבא בתרא ג, ב: תיוהא חזא ביה.
62. עיין בבא בתרא ג, א.
63. ברכות לח, ב.
64. עיין מלכים־ב כ, יא; ישעיה לח, ח.

וכשאני לעצמי [65] לא מצאתי קורת־רוח [66] ממה דעיל כת״ר חמה בנרתיקה [67] להלביש דברי אדומ״ר הרב הקדוש ממעזיריטש [68], שהן הן דברי הרב הקדוש הבעש״ט נ״ע, בתוך דברי הרב הקדוש האר״י ז״ל. הגם שהכל הולך אל־מקום אחד [69], לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד [70], ובפרט מפני הסכנה, שבעוונותינו הרבים הגשם יורד ונוקב [71] ולא אכשורי דרא [72], אשר על כן „ותבחר לשון ערומים״ [73] ומילין [סתימין] אתגלייא בינא [74] בדרכי היראה והאהבה לזכך הגוף מהמידות רעות, שיהיה בלתי לה׳ לבדו [75]. ויש לי הרבה לרצות בזה [76] עד אין סוף וקץ מה שיכול לצאת ולא ניתן לכתוב [77]. ורואה אני את הנולד מזה [78] ח״ו.

וחזינא לספר הבינונים, שהדפיס כת״ר [79] ולא מצאתי בו תועלת כל־כך להצלת נפשות, כי המה מלומדים ברבוי עצות במצות אנשים מלומדה [80], גמרא גמור זמירתא תהא [81], קשה עתיקא [82]. ולפי דרך המקובלים, שיספיק להם ניצוץ אחד והוא מתחלק לכמה טעמים [83], כי כך דרכה של תורה [84]. ורבוי השמן בנר הוא סיבה לכבותו [85] ויצרו של אדם מתגבר בכל יום [86] , יביע אומר [87], דבר חדש הוא בחכמה ובתבונה ובדעת [88] ולבו בל עמו [89] וחסר־לב [90] הוא בבל יבין [91], כמאמר אליהו ז״ל: בינה ליבא ובה

65. אמרת הלל: אם אין אני לי, מי לי ? וכשאני לעצמי, מה אני ? אבות א, יד.
66. יבמות סג, ב.
67. בבא מציעא פו, ב: הוציא חמה מנרתיקה.
68. ר׳ דוב המגיד ממעזיריטש (נפטר ביום יט בכסלו תקל״ג באניפולי).
69. קהלת ג, כ.
70. לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן. חולין קלו, ב.
71. עיין סנהדרין צז, ב: נוקב ויורד. ו„הגשם״ הוא הגשמיות. עיין לקוטי אמרים, דף ה, ב, שכותב באחת מאיגרותיו: ואם ח״ו יתגשם כל־כך... כי הוא נוקב ויורד עד אין שיעור.
72. עיין יבמות לט, ב; חולין צג, ב: אכשור דרי.
73. איוב טו, ה.
74. עיין ספר הזהר, במדבר, דף רכד, א (רעיא מהימנא): זכאה חולקנא דרזחנא מלין סתימין באתגלייא. לקוטי אמרים: וממילא אתגליין להבינו דרכי היראה והאהבה.
75. שמות כב, יט.
76. עיין סנהדרין סח, א: הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן.
77. מה שיכול לצאת (!) ולא ניתן לכתוב. כלומר: דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב (גיטין ס, ב). ועיין יומא כט, א: אסתר לא ניתנה ליכתב.
78. איזהו חכם — הרואה את הנולד. תמיד לב, א.
79. הוא ספר לקוטי אמרים... הנקרא בשם ספר של בינונים, שנדפס בפעם הראשונה בסלאוויטא תקנ״ו—תקנ״ז. עיין: א״מ הברמן, שערי חב״ד — עלי עין, עמ׳ 306, מס׳ 47.
80. ישעיה כט, יג.
81. שבת קיג, א.
82. יומא כט, א: מיגמר בעתיקתא קשי מחדתא.
83. עיין סנהדרין לד, א: מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. עיין גם שבת פח, ב.
84. אבות ו, ד.
85. עיין: ר׳ יהודה אלחריזי, תחכמוני, מהדורת א׳ קאמינקא, וארשא תרנ״ט, עמ׳ 226 (מהד׳ י׳ טופורובסקי, תל־אביב תשי״ב, עמ׳ 229): ורוב שמן יכבה הפתילה.
86. סוכה נב, א; קידושין ל, ב.
87. תהלים יט, ג.
88. שמות לא, ג.
89. משלי כג, ז.
90. נמצא כמה פעמים במשלי (ו, לב; ז, ז; ט, ד; י, יג; שם, כא; יא, יב; יב, יא; טו, כא; יז, יח; כד, ל).
91. עיין תהלים צב, ז: וכסיל לא־יבין את־זאת.

הלב מבין [92]. וקורא אני עליהם: למה זה מחיר ביד־כסיל [לקנות חכמה] ולב־אין [93]. וכך היה מנהג אבותינו: היו נשמרים ונזהרים בדבריהם, שלא להשמיע לרוב החסידים ורובם ככולם כי אם דרך מוסר ולהכניסם בברית אמונת חכמים [94] ודיבור של תורה קב ונקי [95]. והמועט מחזיק המרובה [96]. והברכה מצוי באותו דיבור אור גנוז ויאר לו [97]. כמאמר תנא דבי אליהו: כל שיראת ד' בלבו, כל התורה והחכמה בלבו [98].

ולא אכחד מאחי חביבי את אשר עם לבבי: מתיירא אנכי ברבוי החסידים, אולי ח"ו, עצת הסט"א היא, לאבד הבר בתוך התבן [99] ר"ל, כי בני עליה המה מועטים [100], אחד בעיר ושנים ממשפחה [101], ובפרט בזמנינו זה, שגבר השקר בעוונותינו הרבים ומתעטף בטלית שאינו שלהם [102], בדברי גדולות ונפלאות, רזי דרזין, ומשוקעין בכל מיני תאות ומידות רעות, כאשר בעיני ראיתי מבאי הארץ מארבע פינות. ומי שאמר לעולמו די [103] וכו'. על כן ד' עמך גבור החיל [104], חזק והתחזק בעד עמינו [105],

92. תקוני הזהר, דף יז, א; דף קכג, א. עיין גם: הזהר, במדבר, דף רלה, ב (רעיא מהימנא); הזהר, שמות, דף קטז, ב. ועיין שם ב"ניצוצי זהר" של הרב ראובן מרגליות, סי' יג. ובתפילת „אהבה רבה": ותן בלבנו בינה להבין. וב„חסד לאברהם", דף מה, ב: „כמאמר הזוה"ק בינה לבא ובה הלב מבין שע"י אמונה בא לידי לב שומע, שהלב ישמע ויבא לידי התבוננות שהוא בינה לבא ואח"כ לחכמה תורה שבכתב והחכמה מאין תמצא". ועיין גם ברכות סא, סוף עמ' א.
93. משלי יז, טז.
94. „אמונת חכמים" היא אחד מארבעים ושמונת הדברים שהתורה נקנית בהם. עיין: פרק קנין תורה, ו. „אמונת חכמים" בחסידות היא אמונה בצדיקים, שהיא אחת המעלות החשובות ביותר, שלא כל חסיד זוכה בה בנקל.
95. משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. בכורות כג, ב.
96. בראשית רבא ה, ז (מהד' טהעאדאר, עמ' 36).
97. עיין חגיגה יב, א: אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקדוש ברוך הוא בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן... ולמי גנזו לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר [בראשית א, ד] ,וירא אלהים את־האור כי־טוב' ואין טוב אלא צדיק... כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח. ועיין: מנחם מ' כשר, תורה שלמה, חלק א, עמ' עט, סי' תג. הבעש"ט פותח את ספר הזוהר ורואה בו. עיין: שבחי הבעש"ט, מהדורת ש"א הורודצקי, ברלין תרפ"ב, עמ' עז—עח, פב. ר' מנחם מענדיל מוזיטבסק אומר באחת מאיגרותיו (לקוטי אמרים, דף ה, א): „ואור שברא השי"ת בששת ימי בראשית שגנזו לצדיקים, היכן גנזו אם לא בתורתו הקדושה".
98. המאמר אינו בתנא דבי אליהו, אלא בדברים רבה יא, ו: כל מי שמתיירא אותי ועושה דברי תורה כל החכמה וכל התורה בלבו. עיין גם אבות ג, ט: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת. והמאמר מיוסד על הפסוק: ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא, י).
99. עיין ירמיה כג, כח.
100. סוכה מה, ב.
101. ירמיה כג, ב.
102. הרב יהודה אבידע מעיר: לדעתי העניין מיוסד על הירושלמי נדרים, פרק ג, הלכה יב (ויניציא רפ"ג, דף לח, א): ר' אחא בשם רב הונא: עתיד עשו הרשע לעטוף טליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא והקדוש ברוך הוא גוררו ומוציאו משם. מה טעמא ,אם־תגביה כנשר ואם־בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם־יי' [עובדיה א, ד]. — ועיין באיגרתו משנת תקנ"ז (לקוטי אמרים, דף מא, ב), שחוזר על ביטוי זה.
103. בראשית רבא צב, א (מהד' טהעאדאר, עמ' 1138); הזהר, במדבר, דף רנא, ב. עיין גם: תנחומא, מקץ, אות י; תנחומא, מהד' באבער, אות יב ואות טז; ילקוט שמעוני, שם; רש"י על בראשית מג, יד.
104. שופטים ו, יב.
105. שמואל־ב י, יב; מלכים־א יט, יג.

אל זה יביט רוח נכאה [106] ולב נשבר ונדכאה [107], שפל מארץ [108], להחיותו באיזה ניצוץ אור החיים, דבר וחצי דבר [109], ויתברך במעי׳ ויהיה דבר הסמוי מן העין [110], והכלל, החסידים די להם באמונת חכמים [111] ושיכירו חסרוניהם וחס אנכי על זרעא דאבא [112], הלא הוא בנו, הלא הוא המופלא הוותיק שם תפארתו מו״ה דובער נ״י, אשר כת״ר הכניסו אותו בניסיון גדול [113] כאניה בלב־ים [114], שצריך פרקליטין גדולים [115], שינצל ממצודת הגאוה והגדלות, שאפילו ר׳ אבהו, כי חזי אמבוהא דספרא אבתרי׳ [116] אמר „אם־יעלה לשמים״ [117] וכו׳. וכל גדולי הדור בזמנינו זי״ע נצטערו הרבה על פרסומם ובפרט מ׳ הרב הקדוש מו״ה מנחם מענדל נ״ע [118] קודם הסתלקותו נצטער מאוד, ממש תלש שער ראשו על זה, וכת״ר הכניס בנו בזה והוא רך בשנים וכלי־מלחמה אין לו כל־כך. איה רחמי אב על הבן [119] ? ומכל שכן אחרים, קטני האיכות ורבי הכמות [120], אשר בכל עיר ועיר, אשר נקראו ראשי מנינים, ללמדם ספר הבינונים [121]. חוששני עליהם, לנצח לא יראו אור בהיר בשחקים [122]. האמת והישר [123] כתבתי לאהובי אחי, שיעמיד איש אחד בעזרו, להקל מעליו איזה דבר. כוונתי היה, שיהיה [האיש] ההוא זקן ורגיל [124] ומכיר ערכו ושלא ידבר כי אם דברים פשוטים ועם כל זה, שכת״ר ישים עיניו ולבו, שלא ירום ויגבה לבו [125].

106. משלי יז, כב; שם יח, יד. 107. תהלים נא, יט: לב נשבר ונדכה.
108. ישעיה כט, ד: ושפלת מארץ.
109. שמא: דבר ולא חצי דבר. עיין בבא קמא ע, א.
110. תענית ח, ב; בבא מציעא מב, א: אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין. ועיין רש״י על דברים יא, טו: ואכלת ושבעת... שתהא ברכה מצויה בפת בתוך המעיים; רש״י על ויקרא כו, ה: והוא מתברך במעיו.
111. עיין למעלה, הערה 93.
112. קידושין מד, א: חס ליה לזרעא דאבא.
113. הוא „האדמו״ר האמצעי״ (ט בכסלו תקל״ד—ט בכסלו תקפ״ח). בשנת תק״ן—תקנ״א נמסרה לידו הדרכת צעירי החסידים. עיין: מ״ש סלונים, תולדות משפחת הרב מלאדי, ירושלים תש״ו, עמ׳ 45.
114. משלי ל, יט.
115. ועיין שבת לב, א: פרקליטין של אדם — תשובה ומעשים טובים.
116. סנהדרין ז, ב. ועיין גם: יומא פז, א; סוכה נה, א. לפנינו ר ב במקום „ר׳ אבהו״.
117. איוב כ, ו.
118. ר׳ מנחם מענדל מוזיטבסק. עלה ארצה באלול תקל״ז, יחד עם ר׳ אברהם מקאליסק, והתיישבו תחילה בצפת ואחר־כך בטבריה. ר׳ מנחם מענדל נפטר בראש חודש אייר תקמ״ח.
119. עיין: בראשית רבא נד, ב (מהדורת טהעאדאר, עמ׳ 577): עד כאן רחמי האב על הבן.
120. דומה, ש ה ב ח ו ר היה הראשון שהשתמש בביטוי „מעט הכמות ורב האיכות״, בהקדמתו לפרק שירה (פרקי אליהו, ויניציאה ש״ו, דף מה, ב). וכן בספר התשבי (מאראמאראשסיגעט [תר״ע], דף ג, א): וכן אמרתי אני בהקדמתי לפרק שירה מעט הכמות ורב האיכות. ור׳ אהרן מפיסארו בראש „חזות קשה״ לר׳ יצחק בן ערמאה, סביוניטה שי״ב: קטן הכמות ורב האיכות; „הקדמת המגיה״ לספר הזהר, מנטובה שי״ח, דף [2], ב: והציב לה ציוני׳ ושרשי׳ מעטי הכמות ורבי האיכות. ובשאלות ותשובות... כמהר״ר משה מטראני, ויניציאה שפ״ט, שאלה מא, דף כ, ד (תשובה משנת רפ״ט): בראותי מגלה עפה... ארוכת הכמות וקצרת האיכות.
121. עיין למעלה הערה 78.
122. על פי איוב לז, כא.
123. דברי הימים ב לא, כ: והישר והאמת.
124. משנה תענית ב, ב.
125. תהלים קלא, א: לא־גבה לבי ולא־רמו עיני. יחזקאל כה, ז: ויגבה לבבך בחילך. דברי הימים ב יז, ו: ויגבה לבו בדרכי ה׳.

ומדי דברי המו מעי[126], כי הוא מרגלא בפומא דהרב הקדוש מנחם מענדל נ״ע ואנא אבתריה[127] על אנ״ש דמדינת רייסין, שירגילו אותם, שיכירו מיעוט ערכם ופחיתות נפשם בעיניהם וחטאתם נגדם תמיד[128], זבחי אלהים — רוח נשברה[129], ושלא ילכו בגדולות ונפלאות[130], כי אם לחפש חפש מחופש[131] ומאין לאין עד מידות אין[132], מה שאין כן מדינות אחרות חסיד בן שנה רבי יתקרי[133] ומבקשים גדולות ונפלאות[134], ועתה רואה אני, שבמדינתם רבתה המספחת[135] ביותר ואנכי מחמת שעיני ראו[136] בחינות שונות המסתעפים מזה, הרחמן יצילנו[137], מי יודע מה יולד יום ח״ן[138] ודין גרמא[139] לכת״ר, כי מעולם היה נחבא אל־הכלים[140] והיה חושך עצמו[141] ובורח מן הגדולה[142] ובעבור זה לא־שת לבו[143] ללמוד סדר־נשיאות מפי הרב הקדוש ז״ל[144] ומשום הכי מלאני לבי להודיעו קושט דברי־אמת[145] ויושר, כפי מה שקבלתי מרבותי, והן עתה כגבור יאזור חלציו[146] מיני ומיניה תסתייע מלתא[147], בעזר אלהים ולתקן המעוות[148], יפה שעה אחת קודם[149], פן תרבה

126. ירמיה לא, יט.
127. ברכות יז, א: מרגלא בפומייהו. — ואנא אבתריה. בבא בתרא יב, ב: ואנא בתרא.
128. כלומר: חטאיהם מרחפים תמיד לפני עיניהם. תהלים נא, ה: וחטאתי נגדי תמיד.
129. תהלים נא, יט.
130. תהלים קלא, א: ולא־הלכתי בגדלות ובנפלאות ממני.
131. תהלים סד, ז. במקור: לחפש חיפוש מחיפוש. ועיין פסחים ז, ב. עיין גם: חסד לאברהם, לבוב תר״מ, דף מב, ב: „עד כמה היה [אברהם] מחפש בחפש מחופש בעצמו״.
132. לא מצאתי מקורו של פתגם זה ואין ספק שר״א עצמו יצרו. ועיין באיגרתו משנת תקנ״ח (לקוטי אמרים, דף מג, א): „גם אמרו ז״ל [סוטה כא, ב] במי שמשים עצמו כאין וזו היא שימת אי״ן, שמשים עצמו כהפקר ומדבר וכשיריים״. וכן ב„חסד לאברהם״, דף מו, ב: „והעצה שצריך האדם להתחזק בעבודתו . . . עד שנתבטלו כל המדות ויבא למדת א י ן״. שם, דף מז, א: „כשיעשה האדם בכ״ד לבא למדת א י ן שהוא חכמה ולהתבונן בבינה אז ימלא הארץ דיעה את ה״ ועיין עוד שם. ועיין חגיגה טו, א: מאין ולאין; פירוש האגדות לרבי עזריאל, מהדורת ישעיה תשבי, ירושלם תש״ה, עמ׳ 107. ועיין דברי המהרש״א על חגיגה שם: שאין לאדם להתגאות, אבל יחשוב כי בריאותו שפלה, מ א י ן — מטיפה סרוחה, ו ל א י ן — ולאן אתה הולך.
133. עיין בבא מציעא פו, א.
134. לקוטי אמרים: ושיכירו מעט ערכם ופחיתותם. וקטנות נפשם בעיניה׳ וחטאתם נגדם תמיד. זבחי אלהים רוח נשברה. ושלא ילכו בגדולות ובנפלאות. כאשר ראיתי בימי חרפי חסיד בן שנה או שנתים רבי יתקרי. ועתה רואה אני...
135. ויקרא יג, ח: פשתה המספחת.
136. איוב יט, כז.
137. קידושין פא, ב.
138. משלי כז, א: כי לא־תדע מה־ילד יום.
139. מליצה על פי דברי ר׳ יוחנן (ברכות ה, ב): דין גרמא דעשיראה ביר. ויש דיני דגרמי.
140. שמואל־א י, כב.
141. חושך עצמו מן הדין. עיין אבות ד, ז.
142. עיין עירובין יג, ב.
143. שמות ז, כג.
144. לקוטי אמרים: מפי הגדולי׳ ז״ל.
145. משלי כב, כא: קשט אמרי אמת; קהלת יב, ז: וכתוב ישר דברי אמת.
146. איוב לח, ג; מ, ז: אזר־נא כגבר חלציך.
147. פסחים פח, א: מני מניה תסתיים שמעתתא.
148. על פי קהלת א, טו.
149. אבות ד, כב.

המספחת[150], נפלה ולא תוסיף קום[151] ח״ו, ויהיה ח״ו מעוות לא יוכל לתקן[152] ואל יהיה דבר זה קל בעיני כת״ר, כי לא־דבר רק הוא[153], עמדתי עליו לא יום ולא יומים ולא עשר[154], זאת חקרנוהו[155] ואני הנני נגש אל המענה[156] בתוקף יד ד׳ החזקה, למען האמת והשלום[157], ומהראוי שכת״ר ממני יראה וכן יעשה[158], כדי שיהיו דברינו בסיגנון אחד עולה[159] ולד׳ הישועה[160].

ואחלה פני אחי להנהיג הצאן כרועה נאמן, באהבה וחמלה וחנינה, וימשכם לחבלי העבותת האהבה[161], כי אנן בחביבותא תליא מלתא ושלא להנהיג על־פי דינים ומשפטים, כי לא חרבה ירושלים אלא [על] שהעמידו דבריהם על דין תורה[162], וכמה דינים של תורה שינו חכמים לפי הדור, משום שאי־אפשר להתקיים[163], וקל וחומר וכל שכן בדבר שדן דין לעצמו[164] ולאו מידות חסידות הוא. ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי מרבותי, שנהגו כן, כי אם על־ידי תוכחת מגולה ואהבה מסותרת[165], שמאל דוחה וימין מקרבת[166].

ונפלאתי על המראה[167], שכת״ר הרחיק לאהובי כנפשי מעולם, המופלא הוותיק מו״ה אהרון[168], אשר היה מקורב אצלו באמת ובתמים[169] ומדוע כת״ר הרחיקו כל־כך? ומה שעבר אין[170] ועל להבא מובטחני בו יתברך שמו וברחמנותו של כת״ר אם לי ולקולי ישמע, כאמור ומפורש, וישמע חכם ויוסף לקח[171] לקרב את ידידי הרב הזקן ונשוא־פנים[172], מו״ה אהרון הלוי מוויטיפסק, כי זה כבודו ית״ש להחזיקו ולהחשיבו כבראשונה, כי כל העולם מכירין אותו מנעוריו, עובד ד׳ בתמים, ואין לך חילול השם גדול מזה בהשפלת אדם כמותו, אשר על כן, למען קדוש השם, לשלוח אחריו ולדבר על לבו[173] באמת ובתמים ובאהבה. ואל ישמע אחי לעצת נערים,

150. ויקרא יג, ז: תפשה המספחת.
151. עמוס ה, ב.
152. קהלת א, טו.
153. דברים לב, מז.
154. במדבר יא, יט.
155. איוב ה, כז.
156. על־פי ישעיה נג, ז: נגש והוא נענה.
157. לקוטי אמרים: ואני הנני כותב אגרת לכל המדינה בתוקף יד ד׳ החזקה. ע״ד האמת והשלום.
158. שופטים ז, יז: ממני תראו וכן תעשו.
159. סנהדרין פט, א: סיגנון אחד עולה לכמה נביאים.
160. תהלים ג, ט.
161. הושע יא, ד: בחבלי אדם אמשכם בעבתות אהבה.
162. בבא מציעא ל, ב: על שהעמידו ד י נ י ה ם .
163. עיין ברכת „אשר יצר את־האדם בחכמה״.
164. עיין חשן המשפט, סימן ד: כיצד אדם עושה דין לעצמו.
165. משלי כז, ה; הקדמת הרמב״ן לפירושו לתורה. עיין גם באיגרתו משנת תקנ״ג (לקוטי אמרים, דף לט, א): עתה קצרתי בתוכחה מגולה ואהבה מוסתרת. ועיין שם, דף ט, ב.
166. סוטה מז, א.
167. דניאל ח, כז: ואשתומם על־המראה.
168. לקוטי אמרים: החותיק ותמים מו״ה אהרן הקטן.
169. שופטים ט, טז.
170. שבחי הבעש״ט, ברלין תרפ״ב, עמ׳ עה. וכן באיגרתו משנת תקל״ח, שגם ר׳ מנחם מענדיל מחיטבסק חתום עליה (לקוטי אמרים, דף לד, א): מה שעבר אין והיה כלא היה.
171. משלי א, ה.
172. ישעיה ט, יד.
173. עיין שופטים יט, ג: וילך אחריה לדבר על־לבה.

כי בנין נערים סתירה [174], ובפרט במדינות שמאמת השקר בתנועת האמת [175]. והרב הקדוש מנחם מענדל נ"ע רוח ד' דיבר בו [176], שכתב לאנ"ש במדינתם, שיזהרו, שלא יתערבו בגוים וילמדו לשונם קשתם שקר [177].

אהובי אחי, יצאתי חוץ לגדרי [178] ונדרשתי ללא שאלוני [179], כי האהבה מקלקלת השורה [180] ומהראוי, שכת"ר יתן דעתו לכל אשר אמרתי, כי בעזרת השם יתברך הרבה למדתי מרבותי [181] וגדולה שימושה ששמשתי [182], וכל ימי גדלתי בין החכמים [183] ומאוירא דארץ־ישראל קא רבינא [184], כדאי הוא כת"ר, שישמיעהו השי"ת פלא יועץ עצת ד' ע"י מקום קדוש [185].

דברי...

174. מגילה לא, ב: בנין ילדים סתירה.
175. הרב יהודה אבידע מעיר: גדולי החסידים אמרו כך על הפוליטיקה. ר' זלף מסטריקאוו אמר: פוליטיקה היא הרכבה של שקר וחניפה. — לקוטי אמרים: ובפרט במדינת היון, שמאמיני' השקר בתנועת האמת.
176. שמואל־ב כג, ב: רוח ה' דבר־בי.
177. לקוטי אמרים: ומורי הרה"ק ג"כ רוח ד' דיבר בו, שכ' לאנ"ש דמדינתנו, שיזהרו מאוד, שלא יתערבו בגוים ולא ילמדו לשונם לשון שקר. ועיין ירמיה ט, ב: וידרכו את־לשונם קשתם שקר; תהלים קו, לה: ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם.
178. הרשב"א כותב למונטפשליר: ומעלתך מגדרי תוציאני, כל ימי גדרתי בעדי ולא אצא חוץ מגדרי. שאלות ותשובות, האנוא של"ם, דף קד, ד, סי' תיג.
179. ישעיה סה, א: נדרשתי ללוא שאלו.
180. עיין למעלה, הערה 49.
181. תענית ז, א.
182. ברכות ז, ב: וגדולה שמושה של תורה יותר מלמודה.
183. אבות א, יז.
184. מאוירא דארץ־ישראל [המחכים] קא רבינא [=אני גדל]. עיין בבא בתרא קנח, ב.
185. חובת הארץ: עצת ה' ממקום קדוש. לקוטי אמרים: כדי הוא כת"ר שישמעני, והשי"ת הוא פלא יועץ, ועצת ד' ממקום קדוש. — פלא יועץ, ישעיה ט, ה.

ציונים ביבליוגראפיים

מאת
ראובן מרגליות

יורדי־ים לא יפליגו כל עוד לא לקחו עמהם מצפן שיכוון דרכם; תיירי שטחים בלתי נודעים, נזקקים לספר־מדריך. כמותם המפליגים בים הספרות ותיירים בנתיבות־חכמה, זקוקים הם למצפן ולמדריך, שיכוון את דרכם, ימציא להם החומר שאינו מצוי ויחסוך להם עמל החיפוש.

גם בעלי־מקצוע בענף ספרותי אינם יודעים על הרוב אלא חלק מן הספרות הנוגעת בנושא המעניין אותם; מכירים הם אך ספרים מיוחדים באותו מקצוע ומעטים הם היודעים חלק מאשר נתחדש אחר הופעת הספר הנודע להם.

הרבה מספרי קדמונינו נתפרסמו מכתבי־יד וכל מהדיר משקיע הרבה עמל בהערותיו, אבל הניח עוד כמה וכמה פרטים, שלא עמד על מקורם, או על תיקונם. ואחר הופעת הספר חזר המהדיר עצמו, או מבקרי־הספר והשלימו, תיקנו והוסיפו ואיפשרו הוצאת מהדורה מחודשת, משוכללת ומתוקנת. והנה נדפס הספר פעם שנייה ושלישית והמוציא לאור אינו יודע מה שנתפרסם במאספים תורניים ומדעיים. הספר יוצא אפוא בלא תיקונים והוספות.

חושבני, שיהיה בכך משום תועלת רבה לכל חוקר ומעיין אם יחד עם שם הספר ומחברו, מקום ושנת הופעתו יובאו מראי־מקומות של חומר נוסף לבירור תכנו.

אמנם עבודה רבת־היקף זו יש לעשותה בעקביות, על־ידי אנשים שיתייחדו לכך. בציונים הבאים אין אני חושב אלא ליתן ד ו ג מ א מתכניתה ותועלתה של עבודה זו. רשמתי על־פי סדר „בית עקד ספרים" של ר' חיים דוב פרידברג, מהדורה שנייה, תל־אביב תשי"א—תשט"ז, כדי לקמץ בהבאת פרטים ביבליוגראפיים שכבר נרשמו. לא רשמתי סקירות והערכות אלא הערות, תיקונים ומילואים. כאמור, הציונים הבאים אינם אלא דוגמא בלבד. יבואו מתייחדים עצמם למלאכת־מחשבת זו וישלימו.

רשימת הקיצורים

HUCA = Hebrew Union College Annual.
JQR = The Jewish Quarterly Review.
Ltbl. d. O. = Literaturblatt des Orients.
MGWJ = Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.
REJ = Revue des études Juives.
ZfHB = Zeitschrift für Hebraeische Bibliographie.

א

12. **אבודרהם.** בשרשי לבנון או בית האוצר של ר' יצחק בער לעחינזאהן, וילנא תר"א, עמ' 248—250, הובאו קצת תיקונים. — אוצר החיים, שנה ה (תרפ"ט), קונטרס "עין יעקב"; שם, שנה יב (תרצ"ו), בנתי בספרים, עמ' 12—13. ועיין: קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 527—528; שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 166, 169, 171.

17. **אבות דרבי נתן, מהדורת שניאור זלמן שעכטער.** ביקורת והערות: MGWJ 36 (1887), 374—383. — אוצר החיים, שנה יב (תרצ"ו), עמ' 13. — HUCA, 19 (1945—1946), 97—120.

30. **אבטליון, ברלין תק"ן.** המאסף, ברלין תק"ן, עמ' 224.

135. **אבן הבוחן.** ב"הפלס", שנה ב (תרס"ב), עמ' 633—634, ושנה ג (תרס"ג), עמ' 50, מוכיח, שזהו פלאגיאט.

136. **אבן בוחן, מאת ר' פנחס מנחם הייליפרין.** Ltbl. d. O., 7 (1846), S. 496—493. — אוצר השירה והפיוט, א, עמ' 160, מס' 3410.

140. **אבן בחן מר' קלונימוס ב"ר קלונימוס.** המזכיר, יח (1878), עמ' 13—15. — המגיד, שנה ח (תרכ"ד), עמ' 7.

165. **אבן העזר הוא ספר ראב"ן, מה־דורת הרב שלמה זלמן עהרענרייך.** אוצר החיים, שנה ו (תר"ץ), עמ' 193—197.

179. **אבן השהם מר' אליקים געץ,** בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 254.

192. **אבן שמואל, תולדות חכמי ירו־שלים, מאת ר' אריה ליב פרומקין, והערות ומילואים, מאת אליעזר ריבלין.** הצופה לחכמת ישראל, שנה טו (תרצ"א), עמ' 158—163. — קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 28—29. — אוצר החיים, שנה ה (תרפ"ט), עמ' ע.

210. **אבני בית היוצר, תולדות רבני פרעשבורג.** ZfHB, 5 (1901), עמ' 75—76.

225. **אבני זכרון, מצבות פראנקפורט דמיין.** ZfHB, 6 (1902), עמ' 39—43.

245. **אבני משפט... על ש"ע אה"ע וחו"מ.** לחשן משפט נקרא "אבני החושן" וכבר נרשם למעלה, מס' 227.

271. **אבני שיש.** ביקורת נמרצה מר' מאיר אליעזר הכהן רפאפורט־הרטשטיין (אויהעל) ב"אוצר החיים", שנה ה (תרפ"ט), עמ' 155—158, ותשובת המחבר שם, עמ' 223—224.

280. **אבק סופר... מאתי אהרן בן קלמן חארין.** Ltbl. d. O., 2 (1841), S. 541.

285. **אבקת רוכל, מאת ר' יוסף קארו.** בועז כהן, קונטרס התשובות, עמ' 262. — קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 252.

286. **אבקת רוכל, מאת ר' מכיר.** יעללינעק בספרו על ר' משה דיליאון כותב, שזוהי העתקה של "הנפש החכמה" ו"ספר המשקל" של ר"מ דיליאון. ועיין: כרם חמד, מחברת ח, איגרת כב; המגיד, שנה ב (תרי"ח), עמ' 103; שם, שנה ד (תר"ך), עמ' 90, ובשולי עמ' 111.

289. **ר' אברהם אבן עזרא המדקדק, מה"ר בנימין זאב בכר.** הערות י"ל פליישער ב"אוצר החיים", שנה ח (תרצ"ב), עמ' 110—112. — בכר: REJ, 5 (1882), עמ' 137—142.

294. **אברהם אזכור.** יש בו חומר מעניין על כת ש"ץ. ועיין: Isr. Monatschrift. Juedische Presse, 1891, No. 5.

361. **אגדת אגדות... ה"ר חיים מאיר הורוביץ.** תיקונים והערות מאת מאיר איש־שלום ב"בית תלמוד", שנה ב (תרמ"ב), עמ' 187—192. — המזכיר, שנה כא (1881), עמ' 3. — Brüll, Jahrbücher, 6, S. 153.

366. **אגדת אסתר, מהדורת ר' שלמה באבער.** הערות ר' חנוך אלבעק: MGWJ, 72 (1928), עמ' 155—158.

369. **אגדת בראשית, מהדורת שלמה באבער.** הערות ר' יעקב רייפמאן ב"בית תלמוד", שנה ג (תרמ"ג), עמ' 334—337. — REJ, 47 (1903), 154—155.

383. **אגדת שיר השירים, מהדורת שניאור זלמן שעכטער.** REJ, 36 (1898), עמ' 115—116.

401. **אגור.** קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 525; שם, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 166, 169.

404. **אגלי טל**, ה"ר אברהם בורנשטיין [מסאכטשאב]. השגות בס' הלכתא רבתי לשבת מר' נחום פייגענבוים, פרמפול תרע"ג. — ר' מאיר דן פלאצקי בספרו „חמדת ישראל", חלק ב, האריך להצדיק את דבריו.

434. **אגרות יש"ר**. כרם חמד, חלק ב (1836), עמ' 94—96. — פרחי צפון, ב, עמ' 87, 190. — בית האוצר, עמ' 251—256.

441. **אגרות הרמ"ז**, ה"ר משה זכות. איגרות נוספות מכתב־יד המוזיאום הבריטי ב„מזכרת עמנואל" לכבוד אברהם חיים לעף, בודפשט תש"ז, החלק הלועזי, עמ' 324—333. ועיין: REJ, 37 (1898), עמ' 111—119.

454. **אגרות שד"ל**. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), 84—90.

475. **אגרת אל תהי כאבותיך**. Ltbl. d. O., 7 (1846), S. 493—496.

480. **אגרת בעלי חיים**, ה"ר קלונימוס ב"ר קלונימוס. קרית ספר, שנה יג (תרצ"ו—תרצ"ז), עמ' 394—398 ; שנה יד (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 272. על התרגום הספרדי, שם, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 111 [ועיין: א. מ. הברמן, אחרית דבר ב„אגרת בעלי חיים", מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ט].

485. **אגרת בקרת**, ה"ר צבי חיות. עיין: עטרת צבי. Ltbl. d. O., 1 (1840), S. 681—742; 2 (1841), S. 33, 118.

491. **אגרת דופי הזמן**. עיין: יצחק ריב־קינד, דקדוקי־ספרים — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, חלק עברי, נויורק תש"י, ע' תכד.

495. **אגרת הויכוח**, ה"ר שם טוב ב"ר יוסף ן' פלקירא. Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 204.

517. **אגרת המוסר** ה"ר שלמה אלעמי. כרם חמד, מחברת ט, ברלין תרט"ז, אגרת ח, עמ' 44—49 הערות אליעזר ראזענטהאל ומשה שטיינשניידער.

532. **אגרת הפורים**. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 111.

528. **אגרת הנחמה**, ה"ר מימון ב"ר יוסף (אבי הרמב"ם) JQR, 2 (1990), עמ' 62—101; 7, עמ' 1—25 [ועיין: אגרת הנחמה, מהדורת הרב י"ל הכהן פישמן, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ה].

555. **אגרת הקודש המיוחסת להרמב"ן**. Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 166. קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 176—186, 316; שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 84.

562. **אגרת רב שרירא גאון**. ZfHB, 14 (1910), S. 140—144. — REJ, 61 (1911), 151—154. — Festschrift zum 75 jährigen Bestehen des Jüdisch-Theologischen Seminars Franckelscher Stiftung, Breslau 1929, S. 61—84. — בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 97, והערות נוספות, עמ' 204.

565. **אגרת השבת**, ה"ר אברהם אבן־עזרא. כרם חמד, מחברת ד, פראג תקצ"ט, עמ' 158—174. — אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 128—133, 160—168.

579. **אגרת תימן מהרמב"ם**. ב„נובלות חכמה" לר' יש"ר מקנדיאה הוספה, שאינה בשאר הדפוסים. ועיין: המזכיר, שנה יא (1871), עמ' 62; שנה טו (1875), עמ' 11—14, 61—63. — Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), 194—198; REJ, 34 (1897), 101—105; JQR, 44 (1953), 170—175.

612. **אדם וחוה כו'** ה"ר מנחם ב"ר יצחק אייזיק חבר־וילדמן. סעות. המחבר הוא ר' מנחם מענדל אייבענשטיין ב"ר יצחק אייזיק מזידיטשוב.

644. **אדר היקר**, ה"ר אברהם יצחק קוק. עיין כתבי ד"ר יוסף זלינגר, עמ' רלח—רמג.

665. **אדרת אליהו הר' רפאל עמנואל חי ריקי**. מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 321; שם, כרך ה, עמ' 25—31.

743. **אהבת ציון... ספור מסעו לארץ־ישראל**. ירושלם, שנה ד, עמ' 137—152.

745. **אהבת ציון וירושלים**, הר' דוב בער ראטנער. הערות ר' שלמה באבער ב„המאסף", ב, עמ' 48—62. — אביגדור אפטוביצר: MGWJ, 54 (1910), עמ' 160—172. — REJ, 42 (1900—1901), 253, 310; הערות בנימין זאב בכר: על ברכות: REJ, 43 (1901), 310—313; שבת: שם, 46 (1903), 154—159; תרומות וחלה: שם, 50 (1905), 140—144; שביעית: שם, 52

(1906), 311—314; כלאים ומעשרות: שם, 53 (1907), 277—280; פסחים: שם, 57 (1909), 308—311; יומא: שם, 60 (1910), 151—154; סוכה: שם, 62 (1911), 157—159; מגילה: שם, 64 (1912), 315—317.

781א. אהל יעקב, ה"ר יעקב ששפורטש. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 275.

791. אהל ישרים, ה"ר יצחק בונאן. מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 148.

801. אהל מועד, ה"ר שמואל ב"ר משלם ירונדי. JQR, 11 (1899), עמ' 345—349.

837. אהלי יעקב, ה"ר יעקב קאשטרו. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 282.

865. אוהב ישראל, ה"ר אברהם יהושע העשיל מאפטא. עיין שם, פ' וירא, פסוק "המכסה אני מאברהם" ומה שכתבתי ב"קרית ספר", שנה יז (ת"ש), עמ' 118 [ועיין כאן להלן, עמ' 481—483].

895. אולם הבית. המליץ, כרך ל (תר"ן), גל' 68—69.

905. אומר השכחה. השמטות בתלמוד על־ידי הצנזורה. המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 2.

906. אומר השכחה, ה"ר ישעיה פיק מברלין. הערות במאסף "שערי ציון", שנה ג (ירושלים תרפ"ג), חוברות א—ב.

926. אוצר בדויי השם. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 297—300.

931. אוצר הברייתות. JQR, 33 (1942), עמ' 93—98.

933. אוצר הגאונים. קרית ספר, שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 89—91; שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 238—242; שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 76.

934. אוצר דברי חכמים ופתגמיהם, מאת ר' אהרן הימאן. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 14—17. — ההד, שנה יא (תרצ"ו), חוברת ז, עמ' ל.

952. אוצר החיים, ה"ר יעקב ב"ר יצחק צהלון. הרופא העברי, כרך כח (1955), עמ' 175—180.

957. אוצר חכמה, מאת יהודה ברש. MGWJ, 6 (1857), עמ' 274—278.

967. אוצר ישראל, אנציקלופדיה. הערות ותיקונים ב"הצופה מארץ הגר", שנה ב (תרע"ב), עמ' 164—167; שנה ג (תרע"ג), עמ' 140—142; הצופה לחכמת ישראל, שנה ה (תרפ"א), עמ' 58—60, 134—143, 176, 301—304; שנה ו (תרפ"ב), עמ' 74—77, 167—171.

968. אוצר הכבוד, ה"ר טודרוס הלוי אבולעפיא. אוצר החיים, שנה ה (תרפ"ט), עמ' 133—135.

971. אוצר כל מנהגי ישרון... ה"ר אברהם אליעזר הירשאוויץ. ביקורת והערות מאת שמואל קרויס ב"קרית ספר", שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 311—312.

974. אוצר לשון ארמית, ה"ר משה שולבוים. ביקורת חריפה ב"המגיד", שנה ט (קראקא תר"ס), עמ' 156—157, 168—169, ותשובת שולבוים שם, עמ' 224.

979. אוצר לשון המשנה... מה"ר חיים יהושע קאסאווסקי. התקופה, ספר יט, עמ' 277—296. — JQR, 20 (1929), עמ' 143—150.

990. אוצר מדרשים כתבי יד... ר' שלמה אהרן וואַרטהיימער. MGWJ, 60 (1916), עמ' 93.

991. אוצר המונחים הפלוסופיים מאת יעקב קלצקין. REJ, 22 (1931), עמ' 191—198. — קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 338—344.

1013. אוצר נחמד, אגרות. המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 25—28. — לקוטים מס' כתב תמים לר' משה תקו: JQR, 61, עמ' 60—70. המזכיר, שנה ג (1860), עמ' 62; שנה ז (1864), עמ' 25—28. — MGWJ, 54 (1910), עמ' 600—607. — בית אוצר הספרות, שנה א (תרמ"ז), עמ' XIII. — המגיד, שנה טו (תרל"א), עמ' 125—166, 221. — הצופה לחכמת ישראל, שנה ט (תרפ"ה), עמ' 89—91.

1019. אוצר הספרות, שנה ב. המליץ, שנה כט (תרמ"ט), גליונות 93—173.

1022. אוצר הספרים, ה"ר יצחק אייזיק בן־יעקב. היקב (פטרבורג תרנ"ד), עמ' 42—48. — MGWJ, 30 (1881), עמ' 375, 570.

1033. **אוצר השירה והפיוט.** תיקונים והערות: HUCA, 12—13 (1937—1938), עמ׳ 715—824. — JQR, 16 (1925), עמ׳ 14—98; 21 (1930), עמ׳ 89—150; 22 (1932), עמ׳ 417—424. — קרית ספר, שנה ז (תר״ץ—תרצ״א), עמ׳ 118—121; שנה ט (תרצ״ב—תרצ״ג), עמ׳ 379—387; שנה י (תרצ״ג—תרצ״ד), עמ׳ 346—348; שנה יא (תרצ״ד—תרצ״ה), עמ׳ 245—255.

1071. **אור האמת... מה״ר דוב בער ממעזריטש.** ציון, שנה כ (תשט״ו), עמ׳ 107—108.

1079. **אור בקר, מאת יעקב רייפמאנן.** המגיד, שנה כג (תרל״ט), עמ׳ 263.

1103. **אור זרוע, ה״ר יצחק ב״ר משה מוינה.** הצופה מארץ הגר, שנה א (תרע״א), עמ׳ 88—90. — קרית ספר, שנה יז (ת״ש), עמ׳ 118, אות ב. — Jahrbuch, Frankfurt a. M., 4 (1906), S. 75—124. — בספרי ״נפש חיה״, סי׳ כז, סעיף ב, על ״אור זרוע״ בעודו בכתב־יד. ובס׳ היובל ״תפארת ישראל״ לכבוד... ישראל לוי, ברסלוי תרע״א, עמ׳ 10—23, אור זרוע למס׳ שבועות.

1127. **אור החיים, מאת ר׳ חיים מיכל** תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt 20 (1891) S. 73, 77.

1129. **אור החיים ה״ר יוסף יעבץ.** כרם חמד, מחברת ט, ברלין תרט״ז, עמ׳ 46—47.

1131. **אור החכמה, לאשצוב.** א׳ טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, עמ׳ 35; קרית ספר, שנה ב (תרפ״ה—תרפ״ו), עמ׳ 220; שנה יב (תרצ״ה—תרצ״ו), עמ׳ 241.

1144. **אור ה׳, ה״ר חסדאי קרשקש.** MGWJ, 15 (1866), 466. — Wolfson, Crescas critique of Aristotele, Cambridge 1929. — JQR, 7 (1916), 1—44, 175—221; 8 (1918), 305—337, 455—475; 9 (1918), 181—213; 10 (1919), 1—17, 25—47, 291—308. — Festschrift Guttmann, Leipzig 1915, 54—28. — מחקרים לזכרון ר׳ עמרם קאהוט, ניו־יורק תרצ״ו, החלק הלועזי, עמ׳ 325—349. ועיין: תרביץ, שנה יא (ת״ש), עמ׳ 188—206.

1154. **אור הישר, סדור התפלות...** פיורדא תקכ״ד. שם, דף מט, ב, בתפילת ״עלינו לשבח״ הוספה שבתאית.

1155. **אור הישר, על הגט מקליווא.** עיין: ר״י לובעצקי, בדקי בתי״ם, מאמר כבודם של ראשונים; ר׳ יוסף שטיינהרט, זכרון יוסף, מס׳ יו״ד ואילך. ועיין להלן, מס׳ 1160 (אור ישראל).

1159. **אור ישראל, ה״ר ישראל יפה,** פירוש הזהר. התנצלות על ענייני שבתי צבי המרומזים בו נתפרסמה בס׳ ״תפארת ישראל״, פראנקפורט דאודר תקל״א. ועיין: השחר, שנה ו (תרל״ה), עמ׳ 229—232; גרשם שלום, שבתי צבי, כרך א, תל־אביב תשי״ז, עמ׳ 355 בהערה.

1160. **אור ישראל, על הגט מקליווא.** Ltbl. d. O., 7 (1846), S. 322; 14 ( ), S. 20. — Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), S. 189.

1175. **אור הלבנה, ה״ר יצחק הקראי.** המזכיר, שנה טו (1875), עמ׳ 26.

1182. **אור לי, ה״ר חיים חזקיהו מדיני.** בועז כהן, קונטרס התשובות, עמ׳ 294.

1205. **אור מאיר, מאת ר׳ זאב וואלף מזיטאמיר.** קרית ספר, שנה ב (תרפ״ה—תרפ״ו), עמ׳ 221—223.

1207. **אור המאיר, מאת ר׳ זאב וואלף מזיטאמיר.** קרית ספר, שנה ב (תרפ״ה—תרפ״ו), עמ׳ 221—223.

1209. **אור המאיר, ה״ר יהודה מאיר שפירא.** השגות והערות בספר ״פורת יוסף״ מר׳ יוסף הלוי צוויג, חלק שני, סי׳ ז—כג; דרכי שלום מר׳ יחיאל מיכל לייטער, חלק ראשון, סי׳ נד—נח; אביר יעקב מר׳ יעקב אביגדור, חלק ראשון, סי׳ ב; מאסף ״קול תורה״ (פאבניץ תרפ״ו), סי׳ סח, אות ד. ועיין בספר היובל לכבוד... מאיר שפירא, לודז תר״ץ, עמ׳ מט—ס.

1225. **אור נגה על שמי התלמוד.** י״צ יאנובסקי, תחת השבט, ברדיטשוב תרנ״ו. — הצפירה, שנה כד (תרנ״ז), גל׳ 94—97, 157, 163.

1234. **אור עולם, פירוש שיר השירים מרב סעדיה גאון.** ב״המזכיר״, שנה א (1858), עמ׳ 80, מוכיח, שאינו לרב סעדיה גאון.

1256. **אור צדיקים... עץ הדעת... מה"ר משה ן' חביב.** תרביץ, שנה כא (תש"נ), עמ' 58—60.

1290. **האורב [ה"ר ברוך ב"ר יונה ייטליש].** במאסף "ארשת", במחקרי על הספר "בשמים ראש" של ר' שאול לוין, הבאתי בשם "יודע ספר", שהחוברת "האורב" אף היא מעשה ידי ר' שאול לוין. אמנם מצאתי ב"טעם המלך" שעל הרמב"ם מר' ברוך ייטליש, הלכות גרושין, פרק א, שמזכיר מה שכתב רהגהה ל"האורב". אפשר שההגהות בלבד זון של ר' ברוך. מעניין נוסח מצבתו, שר' ברוך רשם בעצמו והוא מובא ב"קסת הסופר", מאת יעקב לאפין, ברלין תרי"ז, עמ' 139:

מעט ורעים היו ימי מגורותי
הרבה יגעתי ולא מצאתי
הרביתי לי אוהבים
גם הרביתי לי אויבים
אלה מאהבה הרימו הודי
אלה משנאתם הורידו כבודי וכו'
אני ברוך בן החכם המפואר
מו"ה יונה זצ"ל לבית ייטליש...

שם יתואר ר' ברוך כבעל טעם המלך והאורב. ו'מחקרי הנזכר הערתי, ש"סניור הערשעל" הנזכר במאמר קברות התאוה שבחוברת זו הוא ר' שאול ועדיין הדבר טעון בירור.

1294. **האורה, מיוחס לרש"י, מהדורת ר' שלמה באבער.** כתבי אברהם עפשטיין, ירושלים תש"י, עמ' רפד—רפו.

1316. **אורות התשובה, מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק.** עיין במאסף "אמנה", ירושלים תשט"ו, עמ' 29—34.

1325. **אורח חיים, ה"ר רפאל מנורצי.** Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), 170.

1330. **אורח לחיים, ר' אברהם חיים מזלוטשוב.** קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 207, ומה שכתבתי ב"לתולדות אנשי שם בלבוב" בערכו [סיני, כרך כו (תש"י), עמ' רט—רי; תדפיס, עמ' יד—טו].

1360. **אוריין תליתאי... חדושי מס' עכו"ם להריטב"א.** סיני, כרך מ (תשי"ז), עמ' מא—מב.

1371. **אורים ותומים, דובנא תקס"ו.** ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס, ניו־יורק תש"ג, עמ' 26.

1373. **אורים ותומים, ה"ר מאיר עראמה, ויניציאה שס"ג.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תכו.

1433. **אזהרות ר' שלמה אבן־גבירול.** הערות בס' כוכבי אור לר"מ אבוביץ, וילנא תרפ"ח. — בס' מלכי רבנן, ערך ר' וידאל הצרפתי, דף ל, א.

1438. **אזהרות ר' אליהו הזקן.** אוצר הספרות, שנה ג (תרמ"ט—תר"ן), עמ' 128—133. ועיין: JQR, 6 (1894), 698—709.

1501. **אחיקר החכם, ספר אפוקריפי.** השלח, כרך ד, עמ' 438; כרך ה, עמ' 137. — ספר זכרון ליובל השבעים של א"ז רבינוביץ, תל־אביב תרפ"ד, עמ' 122. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 30.

1594. **איל משולש, ה"ר אליהו מווילנא.** Festschrift d. Religionsgemeinschaft zu Frankfurt a. M. 1903, S. 1—29.

1596. **איל נואיבו.** קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 111.

1611. **אילם, ה"ר יוסף שלמה דילמיידיגו.** הערות מר' מתתיהו שטראשון ב"הכרמל", שנה א (תרכ"א), עמ' 395. — Ltbl. d. O., 1 (1840), 331.

1645. **איסור והיתר, פירארא.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תין.

1694. **איתן האזרחי, ר' אברהם שרעבניצל.** אמת ליעקב, ספר יובל... יעקב פריימאנן, ברלין תרצ"ז, עמ' 93—104. — מרגליות, לתולדות "אנשי שם" בלבוב, עמ' יב—יג.

1698. **אכלה ואכלה, המסורה הגדולה.** עיין: אלעזר אטלאס, הכרם, עמ' 27—32, 83—92. — MGWJ, 14 (1865), עמ' 31, 75, 269, 313; 36 (1887), עמ' 1—34, 299—309; 70 (1926), עמ' 130—131.

1743. **אלדד הדני.** Rahmer, Lit. Blatt, 20 (1891), S. 63, 70, 73, 77. — Orient, 7 (1846), S. 121. — REJ, 25 (1892), 30—43; 26 (1893), 75—82. — JQR, 1 (1889), 95—114. — **החוקר,** שנה א, עמ' 158—163, 326—333. — **ר' יעקב ריימאן ב"המגיד",** שנה ב (תרי"ח), עמ' 15. — **כתבי אברהם עפשטיין, חלק ראשון, ירושלים תש"י.** — **תרביץ, שנה ח (תרצ"ו),** עמ' 208—232.

1747. **אלה בני הנעורים, מאת אפרים לוצאטו.** תרביץ, שנה כד (תשט"ו), עמ' 323—326.

1774. **קונטרס אלה שמות ספרי מוהר"ן ז"ל מברסלב... מעשה ידי גרשם שלום.** מילואים בקרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 565—570; שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 482.

1801. **אלון בכות, הספד על ר' יחזקאל לנדא.** בחוברת ציור כיצד ר' יחזקאל לנדא ורמבמ"ן מתחבקים בשערי גן עדן ועל הציור רשום: „ויפגעהו בהר האלהים וישק לו" (שמות ד, כז).

1855. **אלמדכל אלי אלתלמוד לר' שמואל בן־חפני.** JQR, 5 (1914), עמ' 17—27.

1857. **אלמה. תולדות ר' בחיי מר' יעקב רייפמאנן.** דומה לי, שכבר נדפס בהמבשר — הנשר של יוסף כהן צדק, שנה א או ב. ועיין להלן, אות ב, ערך ביאור רבינו בחיי על התורה, מס' 51.

1899. **אלפא ביתא דבן סירא. עיין:** אברהם עפשטיין, מקדמוניות היהודים, מעמ' 112 ואילך [הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז, עמ' קי—קטו]; הצופה לחכמת ישראל, שנה י (תרפ"ו), עמ' 250—284; שם, שנה יב (תרפ"ח), עמ' 193; JQR, 17 (1905), עמ' 238—239; 41 (1950), עמ' 303—306; ZfHB, 11 (1907), עמ' 125—126; REJ, 53 (1907), עמ' 62—66; 54 (1907), עמ' 107—112, 279—280. — מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 128—129. ועיין: ראובן מרגליות, עוללות, ירושלים תש"ז, עמ' 30—33. — [א. מ. הברמן, אלפביתא דבן־סירא נוסחה שלישית — תרביץ, שנה כז (תשי"ח), עמ' 190—202].

1956. **האמונה והבטחון מיוחס לרמב"ן.** המגיד, שנה ה (1861), עמ' 222. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 67. — מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 22, 131. — מילואים לתולדות הרמב"ן שלי, שפירסמתי ב„הרמב"ן וירושלם" של ר' פנחס מ' גראייבסקי, חוברת ד, ירושלם תרצ"ט, עמ' 5—9.

1966. **האמונה הרמה, ה"ר אברהם ב"ר דוד הלוי.** הערות וביאורים ב„כרך של רומי" מר' ישראל משה חזן, ליזרנו תרל"ו, סי' כו. — MGWJ, 1 (1852), עמ' 232, Festschrift Hermann Cohen, — .582 .Berlin, S. 135—144

1968. **ספר האמונות ה"ר שם טוב ב"ר שם טוב.** אפרים דיינארד, אור מאיר, רשימת ספרי ר' מאיר זולצבערגער, נויארק תרנ"ז, עמ' 8.

1971. **האמונות והדעות ה"ר סעדיה גאון.** המזכיר, ב (1859), עמ' 75; כא (1881), עמ' 18—19. — MGWJ, 9 (1860), עמ' 312—313; 19 (1870), עמ' 401—414, 449—456. — Magazin, 7 (1880), עמ' 73—100; 15 (1888), עמ' 123—134, 160—169. — JQR, 33 (1942—1943), עמ' 109—401; 37 (1946), עמ' 107—124. — תהלה לדוד קוים־מאנן, ברסלוי 1900, עמ' 188—221. — המגיד, שנה יא (תרכ"ג), עמ' 37. — תרביץ, שנה יב (תש"א), עמ' 51—64 (הגהות על פי המקור הערבי ודפוסים ראשונים) = בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, עמ' 220—242. — רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תנט—תפ.

2163. **אמרי משה, ה"ר משה מהרימ־לוב.** נ' בן־מנחם, בשערי ספרים — קרית ספר, שנה לא (תשט"ו), עמ' 257.

2225. **אמרי שפר, ה"ר אברהם שלום מזרחי.** המזכיר, שנה יד (1874), עמ' 3; יז (1877), עמ' 95.

2266. **אמרכל, פסקים.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' קמג—קעג.

2299. **אמת מארץ, תגליות וחפירות.** REJ, 58 (1909), עמ' 315—318.

2307. **אמתחת בנימין, מינקאוויץ תקנ"ו.** ספר היובל לכבוד פרופיסור אלכסנ־דר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 39.

2378. **אנשי קירואן, מחקרים מה"ר שמואל אברהם פאזנאנסקי.** הערות א' מארכס: ZfHB, 13 (1909), עמ' 73—74.

2405. **אסיפת גאונים.** ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 26.

2470. **אפלטון, קרית ספר, שנה ח** (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 294—298.

2477. **אפריון: ביבליוגראפיה של מפר־שי רש"י על התורה, מאת ר' יעקב**

משה טולידאנו. ZfHB, 9 (1905), עמ' 137—138; 11 (1907), עמ' 156—157, 188—191; 12 (1908), עמ' 26—28. — Brüll, Jahrbücher, 9 (1889), S. 137.

2524. **ארבע מאות שקל כסף.** בספר היובל לכב' פרופ' אלכסנדר מארכס, ניו־יורק תש"ג, עמ' 37, הביא, שבדפוס קארעץ נדפס טופס אחד עם הסכמת ר' לוי יצחק מברדיט־שוב וטופס שני עם הסכמת ר' חיים מוולוז'ין, כלומר, אחד למתנגדים ואחד לחסידים.

2560. **הארוך מש"ך.** קרית ספר, שנה ה (תרס"ח—תרס"ט), עמ' 207.

2568. **ארות מאופל יאיר אור על סודות... אברהם בן מאיר אבן־עזרא.** ביקורת נמרצה בס' קשת ומגן לדוד קרי־ויצקי, ברדיטשוב תרע"א, ובמאמר „אור מתעה" ב„הפלס", שנה ב (תרס"ב), עמ' 152—161.

2585. **ארחות חיים.** MGWJ, 18 (1869), עמ' 433—450, 531—541.

2586. **ארחות חיים, מוסר** Brüll, Jahrbücher, 6 (1885), S. 85—87.

2595. **ארחות צדיקים ממחבר פלאי.** הכרמל, שנה ב, עמ' 271. — כנסת הגדולה, שנה ב (תר"ן), עמ' 108; שם, שנה ד (תרנ"א), עמ' 88.

2596. **ארחות צדיקים, שאלוניקי תר"ל.** קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 291.

2600. **ארי נוהם, מאת ר' יהודה אריה ממודינה.** MGWJ, 77 (1933), עמ' 384—385. ועיין להלן, אות ב, מס' 342, בחינת הקבלה, ואשר ציינתי שם.

2639. **ארץ החיים, מאת ר' אברהם חיים ב"ר שמואל פייבוש הכהן.** קרית ספר, שנה לא (תשט"ז), עמ' 265—267.

2675. **ארץ ישראל ושכנותיה, אנציקלופדיה... לארץ־ישראל.** הערות ב„הצופה לחכמת ישראל", שנה ח (תרס"ד), עמ' 205—207.

2717. **אש דת, מאת ר' דוד ניטו, נגד כת ש"ץ.** קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 130—135.

2755. **אשכל הכפר, מאת יהודה הדסי, הקראי.** JQR, 8 (1896), עמ' 431—444.

ב

40. **באור מלות ההגיון להרמב"ם.** הערות ר' יעקב רייפמאנן ב„אוצר טוב", שנת תרמ"ד, הנלוה אל Magazin, עמ' 17—50; הכרמל, שנה א (תרכ"א), בהמשכים, עמ' 136—316; המגיד, שנה ו (1862), עמ' 62, 151; שם, שנה ט (1865), עמ' 325; המליץ, שנה לח (תרנ"ט), גליון 276; בסוף ספר מורה הלשון לחיים צבי לערנער (חצ"ל), וילנא תרס"ט, עמ' 19—27; תרביץ, שנה ז (תרצ"ו), עמ' 219—222; Festschrift Hermann Cohen, Berlin 1912, S. 423—456; המזכיר, שנה יז (1877), עמ' 134—135 לביאור כומטיאנו; Proceedings, VIII (1938), 66—136.

48. **באור על ספר שמות מה"ר אברהם אבן־עזרא, מהדורת י"ל פליישער.** [אוצר החיים, שנה ב (תרפ"ו), עמ' קא. — א. מ. ליפשיץ, כתבים, כרך ג, ירושלם תשי"ז, עמ' רז]. — MGWJ, 73 (1929), עמ' 489—493; 74 (1930), עמ' 305—309. — ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 363—369.

51. **באור על התורה מה"ר בחיי ב"ר נתן.** להלן, אות כ, בערך „כד הקמח", נרשם „ר' בחיי ב"ר אשר" כמסורת וכמו שנדפס בכל הדפוסים הראשונים של באור ר' בחיי על התורה. כאן נגרר אחר השערה בלתי מיוסדת, שהובאה במאסף „אלמה", עמ' 100, בסמכם על מה שכתב בפ' בהעלותך והאיש משה ענו מאד גו', שהביא דבר־תורה ששמע „מפי א"א ר' נתן ז"ל" וחשבו, ש„א"א" הוא ראשי התיבות של „אדוני אבי" בעוד שאפשר לומר „אבי אבי" או „אבי אמי" ולא לסתור המבואר בכל הדפוסים הראשונים ובכתבי־יד עתיקים. ב„סיני", כרך מא (תשי"ז), עמ' קפה, הבאתי מכתב־יד, ששמו של ר' בחיי הוא „ר' יהודה בהר"ר אשר המכונה רבי בחיי אבן חלאוה" [ו„בחיי" הוא כינוי, עיין שם]. על דפוסי הביאור על התורה עיין: ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תה.

56. **באור שמות קדש וחול להרמב"ם, מהדורת גאסטר.** אוצר החיים, שנה יא

(תרצ"ה), עמ' 78—80 = ר' מנחם קירשבוים, מנחם משיב, חלק שני, סי' ו.

57. באור תשעים מלות בודדות לרב סעדיה גאון. בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, עמ' 259—275 = רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' רעה—רץ.

59. באורי אונקלוס, מאת ר' שמעון ברוך שפטל. Central Anzeiger, S. 14—15.

107. באר הגולה: על ארץ־ישראל, משכן שילה ובית המקדש. המזכיר, שנה יז (1877), עמ' 25. — ג' שלום, שבתי צבי, א, עמ' 215.

128. באר יצחק, תשובות ר' יצחק מפוזנא. בסוף ספר תוספות הרא"ש על מס' סוכה, מהד' רש"א ווערטהיימער, ירושלם תרס"ג, נדפסו תשובות נוספות מר' יצחק מפוזנא מכתב־יד.

145. באר מיכל, ביאורים לפיוטים. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 335.

170. באר משה, תשובות הרד"ק לה־נוצרים. REJ, 66 (1913), עמ' 246—251.

176. באר עשק, ה"ר דוד לידא. עיין: אהרן פריימאנן, ר' דוד לידא והצטדקותו ב"באר עשק" — ספר היובל . . . לכבוד . . . נחום סאקאלאוו, וארשא תרס"ד, עמ' 455—480.

180. באר שבע, ה"ר יששכר בער איילנבורג. הערות בשאלות ותשובות הלכה למשה, חלק שני, טירנוי תרצ"ה, כה—כז.

189. בארות אברהם, מאת ר' אברהם צבי קליין. הערות באוצר החיים, שנה ד (תרפ"ח), עמ' קסו—קסח.

204. בבא בוך. המזכיר, שנה ו (1863), עמ' 22.

266. בדקי בתי"ם, ה"ר יהודה לובעצקי. ZfHB, 2 (1897), עמ' 110—111.

278. הבהיר . . . ועם אור הגנוז. מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 22—25, 130—131. — קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 263.

328. בחור, ה"ר אליהו בחור אשכנזי. עיין: המאסף הביבליוגראפי „קרית ספר" שיצא בוארשא בשנת תרס"ט, עמ' 59; קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 127; השחר, שנה יב (תרמ"ד), עמ' 498—505, 539—548.

337. בחינת הדת ה"ר אליהו דילמדיגו. ב„אוצר טוב", שנת תרל"ז—תרל"ח, עמ' 82—84, נתפרסם מה שנשמט בדפוס. — MGWJ, 31 (1882), עמ' 555—563; 32 (1883), עמ' 28—46. — המזכיר, שנה כא (1881), עמ' 60—71. — ספר הזכרון לישראל אברהמס, ניו־יורק 1927, עמ' 192—208.

341. בחינת העולם . . . עם פירוש ה"ר יום טוב ליפמאן העליר. ב„הלבנון", שנה ג (תרכ"ו), גליון 3, עמ' 232—233, מאמר משניאור זק"ש.

בחינת העולם . . . עם פירוש השעשוע, פראג. הדואר, שנה כה (תש"ו), גליון ח (כד בטבת), עמ' 193. ב„המגיד", שנה ט (1865), עמ' 6—7, מעיר על הסגנון השוה ש! „בחינת העולם" ו„אבן בוחן". — ביבליוגראפיה של המהדורות השונות מאת יצחק ריבקינד ב„קרית ספר", שנה יג (תרצ"ו—תרצ"ז), עמ' 238—242.

342. בחינת הקבלה ה"ר יהודה אריה מודינא. כוכבי יצחק, חוברת ל (1864), עמ' 37—41. — Korrespondenzblatt, בר־לין 1920, עמ' 35—36. — MGWJ, 77 (1933), עמ' 384—385. — Journal of Jewish Bibliography, 4 (1943), עמ' 32—35. — JQR, 38 (1948), עמ' 227—265, 369—408; 39 (1949), עמ' 63—78; 40 (1950), עמ' 135—156; 41 (1951), עמ' 307—327. — HUCA, 21 (1948), עמ' 1—28. — תרביץ, שנה יג (תש"ב), עמ' 65—66 = בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, עמ' 359—378.

473. בינה לעתים ה"ר עזריה פיגו, ברונא תקנ"ט. שם מדרוש כו ליום א של פסח החסירה הצנזורה. — HUCA, 7 (1930), עמ' 457—495.

491. ביעור טיט היון, נגד „החלוץ" של יה"ש. המגיד, שנה לג (1889), גליונות 23—29. — Rahmer, Lit. Blatt, 18 (1889), S. 35, 39, 43, 47, 51. — Central Anzeiger, S. 12—14.

496. בירוסי הכשדי. MGWJ, 31 (1882), עמ' 476—480.

514. בית אבות ה"ר מנחם ב"ר שלמה

המאירי... מהדורת זלמן כוכב־טוב. MGWJ, 3 (1854), עמ' 431.

541. בית אהרן... אשר בנה ויסד... מו"ה אהרן פולד Magazin, 18 (1891), עמ' 258—260.

552. בית אהרן, ה"ר אהרן [פריישטטל]. סיני, כרך לא (תשי"ב), עמ' צט—קד.

554. בית אהרן, מפתח לדרשות חז"ל על סדר התנ"ך. Literaturblatt 10 (1881), S. 59.

590. בית הבחירה, ה"ר מנחם ב"ר שלמה המאירי. הערות ב„תלפיות", שנה ד (תש"ט), עמ' 91—150, 525—537; שנה ה (תשי"א), עמ' 209—243. — אוצר החיים, שנה יג (תרצ"ד), בינתי בספרים.

596. בית דוד, הר"ד חיים קורינאלדי. המגיד, שנה יט (תרל"ה), עמ' 194, באיגרת לשוח"ה.

599. בית דוד, ה"ר יוסף ב"ר דוד פילוסוף. קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 495—496; שם, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 271—272.

622. בית ועד לחכמים ה"ר אהרן הימאן. הערות והשגות בירחון בית ועד לחכמים (תרס"ב—תרס"ג) בהמשכים.

682. בית יעקב, תשובות. בס' „מצמיח ישועה", נאוידוהאהר תקמ"ב, חלק ישועות יעקב, האריך לתרץ דבריו שהשיגו עליהם.

767. בית מדות, ה"ר יהודה ליב מרגליות. ביקורת חריפה ב„המאסף" שנת תק"ן, עמ' 177. ובמהדורה שנייה, דיהרנפורט תקס"ב, הושמטו הדברים שהתקיפו אותם. ועי' בראש ספר טל אורות. — המזכיר, שנה א (1858), עמ' 79. — Brüll, Jahrbü-cher, 2 (1876), S. 173.

768. בית מדות ה"ר יחיאל ב"ר יקו־תיאל הרופא. איטליה, שנה א (תש"ה), ספר א, עמ' 12—17; מר' ש"ח קוק.

771. בית המדרש... מה"ר אהרן יעללינעק. MGWJ, 2 (1853), עמ' 347—356. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 119—134.

806. בית נאמן, ה"ר יצחק משה פערלס. ZfHB, 12 (1908), עמ' 68—70.

810. בית נכות ההלכות. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 59. — Brüll, Jahr-bücher, 6 (1883), S. 155.

829. בית עקד האגדות. Brüll, Jahr-bücher, 6 (1883), S. 156—160.

867. בית תלמוד... בעריכת ה"ר אייזיק הירש ווייס והר"מ איש־שלום. האסיף, שנה ב (תרמ"ו), עמ' 314—337.

897. בכורי הלמודיות. כנסת הגדולה, א (תר"ן), עמ' 178.

927. בכי נהרות, אמשטרדם תקנ"ד. המאסף, תקמ"ו, עמ' 61.

955. בליל חמיץ, ויניציאה שפ"ד. הצופה לחכמת ישראל, שנה טו (תש"ד), עמ' 231—243; ג' שלום, שבתי צבי, ב, ירושלים תשי"ז, עמ' 632 בהערה.

1010. בן־אבויה, ה"ר מאיר הלוי לעטעריס. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 70—136 בהמשכים. — בן־חנניה, 8 (1865), עמ' 13, 37. — תרביץ, שנה א (תר"ץ), עמ' 191, 375.

1013. בן אברהם, ה"ר אברהם ב"ר משה בוקארה. מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 143.

1037. בן גרני, אסיפת מאמרים. MGWJ, 2 (1853), עמ' 75—78.

1078. בן המלך והנזיר. המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 42—44; שנה טו (1875), עמ' 66—67. — קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 376—378.

1082. בן משלי לה"ר שמואל הנגיד. תרביץ, שנה יז (תש"ו), עמ' 74—86; שנה כה (תשט"ו), עמ' 301—322, 354; שנה כו (תשי"ז), עמ' 102—104. — JQR, 16 (1926), עמ' 267—278; 38 (1947), עמ' 167—188. — הכינוס העולמי למדעי היהדות בירושלים, ירושלים תשי"ב, עמ' 274—284. — סיני, כרך לב (תשי"ג), עמ' שנד—שער.

1086. בן סירא. MGWJ, 14 (1865), עמ' 101—112, 136—147, 178—200. — המזכיר, י (1905), עמ' 134—135. — Brüll, Jahrbü-cher, 7 (1885), 48—49, JQR, 10 (1888), עמ' 470—488; 11 (1889), עמ' 150—162. — 12 (1890), עמ' 92—111, 171—176, 266—290,

456־480, 688־702. סדרה חדשה: 1 (1903), עמ׳ 440—474, 604—631; 13 (1923), עמ׳ 303—335, 461—502; 14 (1923), עמ׳ 53—83; 21 (1931), עמ׳ 91—149. — REJ, 29 (1894), עמ׳ 197—205; 34 (1897), עמ׳ 1—50; 35 (1897), עמ׳ 19—47; 37 (1898), עמ׳ 308—319; 39 (1899), עמ׳ 1—15, 177—190; 40 (1900), עמ׳ 1—36, 253—255; 43 (1901), עמ׳ 231—236, 272; 46 (1903), עמ׳ 296. — זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), ס״ט פטרבורג תרס״ט, עמ׳ 15. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש״י, עמ׳ 585—602 (החלק הלועזי). — רב סעדיה גאון, ירושלים תש״ג, עמ׳ צח—קיג. — תרביץ, שנה ב (תרצ״א), עמ׳ 295—307; שם, שנה ו (תרצ״ה), עמ׳ 108—111. — בחינות, חוברת 6, עמ׳ 85—93.

1147. **בני יוסף, ה״ר יוסף ב״ר שלום הכהן טנוגי.** מזרח ומערב, כרך א (תר״פ), עמ׳ 234.

1192. **בנימן זאב, ויניציאה רצ״ט.** השגות חריפות בים של שלמה, בבא קמא, פרק ח, סי׳ עח; זקן אהרן, סי׳ קצח; ש״ך, חשן משפט, בכמה מקומות. ועיין: בועז כהן, קונטרס התשובות, מס׳ 429.

1195. **בנימין זאב יטרוף, אמשטרדם.** המזכיר, שנה יח (1878), עמ׳ 98—100.

1238. **בנין שלמה, ה״ר שלמה זלמן הענא.** המגיד, שנה ט (תרכ״ה), עמ׳ 149. ולהתנצלות על דף מיוחד עיין: ZfHB, 8 (1904), עמ׳ 93—94.

1293. **בעלי הנפש להראב״ד.** הערות ר׳ עקיבא איגר במאסף „אהל תורה״ (בארא־נאוויטץ תרפ״ד), סי׳ א.

בעלי התוספות, מאת א׳ א׳ אורבך. בחינות, חוב׳ 9, עמ׳ 39—53. — קרית ספר, שנה לא (תשט״ו), עמ׳ 9—16. — תרביץ, שנה כו (תשט״ו), עמ׳ 215—227.

1298. **בעקבות משיח, אוסף מקורות... יוצאים לאור מתוך כתבי־היד על־ידי גרשם שלום.** קרית ספר, שנה כא (תש״ד—תש״ה), עמ׳ 12—17.

1366. **בקרת לתולדות הקראים. מאת אברהם בער הכהן גאטטלאבער.** אוצר נחמד, חוב׳ ד, עמ׳ 8—36. — המגיד, שנה י (תרכ״ו), עמ׳ 158—198, בהמשכים. — הערה מר׳ צבי הירש קאלישער, שם, עמ׳ 261.

1461. **ברייתא דמעשי בראשית, [מאת אליעזר גולדשמידט].** [עיין להלן, בספר זה, עמ׳ 484—485].

1462. **ברייתא דשמואל הקטן. המזכיר,** שנה יז (1877), עמ׳ 8—10.

1463. **ברייתא מעשה תורה. המגיד,** שנה ד (1860), עמ׳ 79.

1537. **ברייתא דרבי אליעזר.** קרית ספר, שנה כח (תשי״ב—תשי״ג), עמ׳ 206—209, מרש״ח קוק.

1558. **ברכה משלשת... ע״מ ברכות.** המגיד, שנה כג (תרל״ט), עמ׳ 206, 214, 222, 230. — REJ, 65 (1943), עמ׳ 47—53, 245—273.

1592. **ברכת אברהם והוא פירוש ראב״ע על ספר משלי.** Brüll, Jahrbuecher, 7 (1885), S. 168—170. — MGWJ, 60 (1916), S. 41.

1593. **ברכת אברהם, ה״ר אברהם... טריוויש, ויניציאה שי״ב.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש״י, עמ׳ שמו—שמט.

1595. **ברכת אברהם, ה״ר אברהם... קצנלבוגין.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, עמ׳ 28.

1608. **ברכת אברהם.** ZfHB 7 (1903), עמ׳ 136—139, 165—175. — REJ, 47 (1903), עמ׳ 133—147.

1629. **ברכת הזבח... באורי המסכתות בס׳ קדשים, אמשטרדם תכ״ט.** קרית ספר, שנה ל (תשט״ו), עמ׳ 279.

1641. **ברכת טוב, ה״ר משה נראל הכהן.** Brüll, Jahrbücher, 6 (1883), S. 105. — REJ, 21 (1890), S. 140—142.

1737. **בשמים ראש... מיוחסות לה־ראש... מה״ר שאול ב״ר צבי לוין.** עיין מאמרי ב„ארשת״, ירושלים תש״ד, עמ׳ תיא—תנז, והערות בשולי המאמר מאת יצחק ורפל [רפאל], עמ׳ תיז—תיח [ועיין עכשיו: יצחק רפאל, ראשונים ואחרונים, תל־אביב תשי״ז, עמ׳ 123—130]. המכיר את האיש ואת סגנונו לא יהיה מוזר בעיניו לזהות את השם הבדוי ר׳ יצחק די מולינא בפסבדונים של חברו לעט יצחק סטינוב [מולינא = 137 =

סטינוב]. ביקורת חריפה על תכנו של הספר וער־ עורים על יחסו של הספר להרא"ש נמצאים עוד: בס' שיורי ברכה לרחי"ד אזולאי, אורח חיים, סי' נג וסי' תעג, ובתשובותיו טוב עין, סי' ח—ט, ושם סי' יח לאורח חיים, סי' תעג. — שו"ת הרא"ם לר' אלכסנדר סענדר מרגליות מסאטינב, מהד' תנינא, לבוב תרנ"ח, סי' ט. — חת"ם סופר, יורה דעה, סי' שכו, אות ג, ואורח חיים, סי' קנד. — שואל ומשיב, מהדו' רא תנינא, חלק שני, סי' נה. — שו"ת רמ"ץ, אורח חיים, סי' ט, אות יוד. — בספר פסקי תשובה, חלק ב, מג, הובאו דברים נמרצים מהגאון ר' אברהם מסאכאטשוב וכן ב„פרי צדיק" מרבינו צדוק הכהן מלובלין, בקונטרס שבי׳תת שבת, ובס' כלי חמדה מר' מאיר דן פלאצקי, כרך מלואים (פיעטרקוב תרצ"ט), בתחילת פרשת בראשית, אות א. — המאסף „שערי תורה" שיצא בוואַרשא, שנה י—יא. — המגיד, שנה ח (1864), עמ' 294. — קריה נאמנה, וילנא תר"ך, עמ' 295, הערה 4. — Ltbl. d. O. 5 (1844), עמ' 53, 140, 712. — ZfHB 4 (1900), עמ' 159. — Zunz, Ri- tus, S. 226, Beilage 7. — Isr. Monatschrift. Beilage z. Jüd. Pres- se No. 6. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 162.

ג

5. ספר הגאולה, ה"ר משה ב"ר נחמן. ZfHB 15 (1911), עמ' 35—36. — 19 (1890), S. 139, 143; 20, S. 75, 79, 82, 87, 91, 107, 111.

28. גאון הגאונים... עם מבוא והערות הרש"א וועדטהיימער. גנזי קדם, כרך ג, עמ' 79—86. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 5—6.

30. גאון ושברו... יצחק יעקב ווייס־בערג. באמת נתחבר הספר על ידי מיכל בן אהרן דוד גורדון. עיין: המליץ, שנה כט (תרמ"ט), גליון 128, מאמרו של א. ד. דובזעוויץ.

53. גבול מנשה... מכ"י. ZfHB 4 (1900), עמ' 38.

76. גבורת אנשים, ה"ר שבתי ב"ר מאיר הכהן. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 467.

83. גביעי גביע הכסף, ה"ר בנימין ריבליס. ר' שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, וילנא תר"ך, עמ' 162, 276—277.

94. גבעת ירושלם... על התלמוד הירושלמי. ביקורת ב„המגיד", שנה יז (תרל"ג), עמ' 186—222, בהמשכים, וביקורת לביקורת שם, עמ' 277.

107. גבעת שאול, ה"ר שאול הלוי מורטירה. המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 239.

128. גדולת דוד ומלוכת שאול. קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 384—388.

143. גדולת שאול... ואהל... מה"ר צבי הירש עדלמן. Rahmer, Lit. Blatt, 19 (1890), S. 139, 143; 20, S. 75, 79, 82, 87, 91, 107, 111.

163. גודר פרץ... הקדמת ס' מנחת שי. MGWJ 25 (1876), עמ' 204—208.

197. גורל לה', ה"ר יהודה... אלקלעי. הפלס, שנה ד (תרס"ד), עמ' 179—189, 366—372.

204. הגורלות אבומנצור... מהראב"ע. ZfHB 8 (1904), עמ' 27—29.

218. גזירת איסטרייך, [קראקא שמ"א]. ייוזא היסטארישע שריפטען, באנד 2, עמ' 18—25.

251. גיאוגרפיה היסטורית של ארץ־ישראל... מיכאל אבי־יונה. בחינות, חוברת 2, עמ' 78—81.

284. גל עד... מצבות משדה הקברות בעיר פראג. MGWJ 5 (1856), עמ' 429, ותיקוני תאריכים: Rahmer, Literatur Blatt, 16 (1887), S. 145, 148.

297. ספר הגלוי, ה"ר יוסף... קמחי. כנסת הגדולה, שנה א (תר"ן), עמ' 1—17. — Magazin, 18 (1891), S. 1—26, 119—132, 197—208, 269—286; 19 (1892), S. 79—85, 205—226. — JQR, 5 (1883), 167—168; 12 (1890), 502—554, 703—707.

317. גליון מהרי"ל. ביקורת חריפה בס' מעיני מים, מאת ר' מ"ח שולמאן, וילנא תרנ"ח.

353. הגן, ה"ר יצחק ב"ר אליעזר.

Brüll, Jahrbücher 6, (1883), S. 83—90.

370. **גן המשלים והחידות, אסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה.** הצופה לחכמת ישראל, שנה יב (תרפ"ח), עמ' 31—32. — MGWJ, 72 (1933), עמ' 392—394. — REJ, 6 (1941—1945), עמ' 1—33. — קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 10—13 = קלאר, מחקרים ועיונים, עמ' 149—153.

397. **גנזי חכמת הקבלה.** MGWJ, 2 (1853), עמ' 25—29.

401. **גנזי ירושלם, העתקות מכתבי־יד.** JQR, 9 (1897), עמ' 162. — בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 63.

402. **גנזי ישראל בס"ט פיטרבורג.** המגיד, שנה י (תרכ"ו), עמ' 271, 287. — הכרמל, שנה ו (תרכ"ז), עמ' 15, 24, 183, 190, 350.

408. **גנזי נסתרות, מכתבי הבעש"ט ותלמידיו.** קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 201—204. — ד"צ הילמן, אגרות בעל התניא ובני דורו, ירושלים תשי"ב.

409. **גנזי קדם מאסף לתקופת הגאונים ערוך על־ידי ד"ר בנימין מנשה לוין.** REJ, 76 (1923), עמ' 99—104. — דביר, א (ברלין תרפ"ג), עמ' 310—312; ב (תרפ"ד), עמ' 322—334 (י. נ. אפשטיין). — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 182—184; שנה ז (תר"ץ—תרצ"א) עמ' 188—189. — מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 414—416. — בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 69.

410. **גנזי שירה ופיוט, ניו־יורק תרצ"ג.** קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 480—484.

411. **גנזי שעכטער.** ZfHB, 15 (1911), עמ' 12—13. — MGWJ, 72 (1928), עמ' 506—518, 621—625; 75 (1931), עמ' 410—412; 77 (1933), עמ' 149—151. — JQR, 21 (1930), עמ' 205—209; 22 (1931), עמ' 33—41. — קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 319—334, 506—509. — מזרח ומערב, כרך ג (תרפ"ט), עמ' 148—151, 421—433; כרך ד (תר"ץ), עמ' 267—269. — קונטרס התשובות, מס' 73, ושם עמ' 204. — הדאר, שנה ח (תרפ"ח), עמ' 215.

466. **גרושין, ה"ר משה קורדובירו.** עיין „אור בהיר" לס' הבהיר, אות א, מהק' דמת „ראשית חכמה", שהיו מתגרשים חוץ מבתיהם בכפרים לעסוק בתורה. ועיין: קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה) עמ' 164; שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 382, 392; שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 408.

473. **הגרן, מאסף לחכמת ישראל.** ב: המגיד, שנה ט (קראקא תר"ס), עמ' 398. — ה: ZfHB, 10 (1906), עמ' 66—70. — לספר ששי: ZfHB, 10, עמ' 130—132. — לספר שביעי: שם, 12 (1908), עמ' 2, 4, 38. — REJ, 56 (1909), עמ' 134—135. — לספר שמיני: ZfHB, 15 (1911), עמ' 130—132.

ד

125. **דבר שמואל ה"ר שמואל . . . אבוהב, ויניציאה.** בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 485. ב„פחד יצחק", אות ע, דף קלט, נדפסו ס' רמד ורמו בשינויים.

185. **דברי אמת ומשפט שלום . . . בענין הריב בין הקהילות . . . מה"ר יעקב עמדין.** קונטרס התשובות, מס' 488.

218. **דברי דוד, ה"ר דוד לידא.** בהערה על ס' זר זהב — עיין: הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 403.

223. **דברי דוד, ה"ר דוד ב"ר רפאל מילדולה.** קונטרס התשובות, מס' 490. — סיני, כרך לד (תשי"ד), עמ' רמא—רסד.

250. **דברי חיים . . . על הלכות מקואות, סדר הגטין והשמות בגטין.** השגות בס' אהלי שם ותשובה חריפה בס' מלחמת חובה. ושוב נדפס קונטרס מכסה לאהל [נספח לקצור שלחן ערוך] לחזק ההשגות.

351. **דברי ימי ישראל, ה"ר צבי גרץ, מתורגם . . . ועם הערות על־ידי ה"ר שפ"ר.** ZfHB, 2 (1897), עמ' 39—43. — MGWJ, 45 (1901), עמ' 187—190.

357. **דברי ימי ישראל בתוגרמה.** קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 342—344.

363. **דברי ימי הערבים . . . אברהם**

ג. פולק. קרית ספר, שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 20—24.

450. דברי משה, לקוטים. כנסת הגדולה, וארשא, שנה א (תר"ן), עמ' 160—161.

464. דברי נחמיה, הר"נ חייא חיון. סיני, כרך כא (תש"ז), עמ' שכז—שלה.

504. דברי הריבות בין ה"ר זרחיה... הלוי והראב"ד. REJ, 59 (1910), עמ' 210—224.

506. דברי ריבות, ה"ר יצחק ב"ר שמואל אדרבי. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס' 514.

580. דברי תורה, [ה"ר משה נוסבוים]. חלקת מחוקק (קברי הר־הזיתים), חוברת ז, דף מו, אות כד.

715. דור ודור ודורשיו, ה"ר יוסף לעווינשטיין. הצופה לחכמת ישראל, שנה יב (תרפ"ח), עמ' 319—323.

742. דורות הראשונים, ה"ר יצחק אייזק הלוי. MGWJ, 46 (1902), עמ' 1—48, 439—448; 48 (1904), עמ' 31—41; 56 (1912), עמ' 567—580, 690—699. — Jahrbuch, Frankfurt a. M., 2 (1904), עמ' 184—85; 4 (1906), עמ' 283—292. — ZfHB, 5 (1901), עמ' 100—107; 6 (1902), עמ' 134—136. — REJ, 44 (1902), עמ' 45—62, 132—151. — שערי תורה, וארשא, חלק י—יב, סי' יא. — ספר השנה של נ' סאקאלאוו, א (תר"ס), עמ' 102—124. — התקופה, יא, עמ' 427—444; יד—טו, עמ' 577—606. — דברי משולם בעהר (פראנקפורט דמאין תרפ"ו).

743. דורש אל המתים. ייוא פילאלא־גישע שריפטען, 3, עמ' 473—484.

757. דורש לציון, ה"ר יעקב בריל. המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 99—102.

772. די השב, ה"ר דוד בונאן. מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 146—147.

778. דיואן, ה"ר אברהם בן־עזרא. MGWJ, 36 (1887), עמ' 233, 275. — תרביץ, שנה ה (תרצ"ד), עמ' 61—74; שנה יג (תש"ב), עמ' 250—258.

779. דיואן, ה"ר אלעזר ב"ר יעקב הבבלי. MGWJ, 81 (1937), עמ' 186—188. — ספר זכרון לכבוד הד"ר ש"א פוזננסקי, ורשה תרפ"ז, עמ' 22—24. — תרביץ, שנה ח (תרצ"ז), עמ' 233—236; שנה כו (תשי"ז), עמ' 317—327.

780. דיואן, ה"ר יהודה הלוי... עם מבוא והערות הרש"ד לוצאטו. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 376. — המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 50—51.

דיואן... עם מבוא והערות ה"ר חיים בראדי. MGWJ, 76 (1932), עמ' 609—614.

781. דיואן, ה"ר יהודה אריה ממודינא. קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 94—99. — HUCA, 15 (1940), עמ' ז—ח.

782. דיואן, ה"ר עמנואל ב"ר דוד פראנסיש. HUCA, 15 (1940), עמ' ט—יג; 18 (1943—1944), עמ' א—נז.

783. דיואן ה"ר שלמה ב"ר משולם דאפיירה... עם מבוא והערות ה"ר שמעון ברנשטיין. עלים, שנה ג (תרצ"ז), חוב' א—ב. — HUCA, 19 (1945—1946), עמ' א—עד.

784. דיואן, ה"ר שמואל הנגיד... עם הקדמה והערות ה"ר דוד ששון. הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג), עמ' 288—298; שנה יא (תרפ"ז), עמ' 191—192. — תרביץ, שנה י (תרצ"ט), עמ' 375—396. — ציון, שנה א (תרצ"ו), עמ' 261—283, 357—376.

860א. ספר הדמעות... שמעון ברנפלד. MGWJ, 71 (1927), עמ' 234—236.

916. דעת זקנים, פירוש בעלי התוספות על התורה. מנחת יהודה. REJ, 50 (1905), עמ' 45—52; 54 (1907), עמ' 64—101. — MGWJ, 30 (1881), עמ' 19—25. — Orient, 8 (1847), עמ' 542.

950. הדפוס העברי בארצות המזרח, מה"ר אברהם יערי. הוספות ותיקונים ב"קרית ספר", שנה כב (תש"ה), עמ' 82—83, ושנה כד (תש"ז), עמ' 65—72.

951. הדפוס העברי בקראקא. ZfHB, 14 (1910), עמ' 135—136.

959. דקדוק, ה"ר דוד ב"ר יוסף ן' יחייא. המזכיר, שנה ב (1859), עמ' 110.

961. ספרי דקדוק, ה"ר יהודה חיוג. JQR, 11 (1899), עמ' 504—514.

967. דקדוק לשון המשנה, מאת משה צבי סגל. קרית ספר, שנה יג (תרצ"ו—תרצ"ז), עמ' 299—308.

990. דקדוקי הטעמים, ה"ר אהרן ב"ר משה בן אשר. MGWJ, 30 (1881), עמ' 524—515. Brüll, Jahrbücher, 6 (1883), S. 186—189.

991. דקדוקי סופרים, ה"ר רפאל נתן נטע ב"ר שלמה ראבינאוויץ. כנסת הגדולה, תראשא, שנה ג (תרנ"א), עמ' 103—108. — MGWJ, 17 (1868), עמ' 113, 152; 42 (1898), עמ' 381. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 70—91. — תיקונים של ר' רפאל נתן נטע ראבינאוויץ למה שכתב בהקדמתו ב"המגיד", שנה יב (תרכ"ח), עמ' 86.

1097. דרך אמונה, ה"ר אברהם ב"ר שם טוב ביבאגו. MGWJ, 32 (1883), עמ' 79—95, 144, 239.

1104. דרך אמונה, ה"ר מאיר ן' גבאי. ישרון של קאבאק, שנה ד (תרכ"ד), עמ' יד. — ZfHB, 10 (1906), עמ' 52—58.

1140. דרך חיים, ה"ר מנחם די לונזאנו. JQR, 8 (1846), עמ' 525—527.

1251. דרכי הוראה, ה"ר צבי הירש חיות. עיין מכתב שי"ר ב"ישרון" של קאבאק, שנה א (תרט"ז), חוב' ב, עמ' 46 ואילך.

1272. דרכי ישרים, ה"ר מנחם מנדל מפרמישלן... לאשצוב תקע"ו. קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 243.

1279. דרכי לשון הקדש, ה"ר משה ב"ר יוסף קמחי. REJ, 21 (1890), עמ' 281—285. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 279.

1281. דרכי משה, ה"ר משה ב"ר ישראל איסר"ל [הרמ"א]. "דרכי משה" שנדפס בשולי ארבעה טורים עם "בית יוסף" הוא מקוצר ומשונה מ"דרכי משה" זה שנדפס בפני עצמו.

1297. דרכי נעם, מאת יצחק אייכל. Jüdische Presse. Wissenschaftliche Beilage, 32 (1901), No. 3.

1301. דרכי הנקוד והנגינות, ה"ר משה הנקדן. REJ, 12 (1886), עמ' 73—79.

1307. דרכי ציון, ה"ר עובדיה מברטנורא. ניתרגם על־ידי נאיבויאר ב־ Jahrbuch, III, Leipzig 1863, S. 193—224.

1304. דרכי צדק, ה"ר אלימלך וויסבלום מליזענסק. טעות.

1348. דרשה, מה"ר משה ב"ר נחמן... ועם מבוא אשכנזי מהר"א יעלליגנעק. MGWJ, 2 (1853), עמ' 152—156.

1363. דרשות, ה"ר נסים ב"ר ראובן גירונדי. Festschrift Schwarz, Wien 1917, S. 489—498. ועיין בפתיחתי לס' שם עולם, פרק ג, הערה ב.

1364 דרשות, ה"ר שלמה מלכו. REJ, 34 (1897), עמ' 121—127. — קרית ספר, שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 249—250.

1368. הדרשות בישראל... מה"ר יום טוב ליפמן צונץ. JQR, 41 (1950), עמ' 207—210.

1384. דרשות על התורה, מה"ר יהושע אבן שועיב. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' שלד—שלה.

1401. הדת והחיים. הפסגה, קובץ ד, וילנא תרנ"ז, עמ' 24—27.

ה

412. הגהות, ה"ר יוסף צבי דינענר. הפלס, שנה ה (תרס"ה), עמ' 115, 184, 244, 257, 373, 389, 414—419. — MGWJ, 41 (1897), עמ' 429—432; 42 (1898), עמ' 385—433; 43 (1899), עמ' 283—288. — ZfHB, 2 (1897), עמ' 1—2; 7 (1903), עמ' 35—36; 9 (1909), עמ' 132—135; 14 (1910), עמ' 34—36.

425. הגהות מיימוניות REJ, 58 (1909), עמ' 134—136.

451. הגיון הנפש, ה"ר אברהם ב"ר חייא הנשיא. המזכיר, ד (1861), עמ' 108—109; ז (1864), עמ' 84—95; יז (1877), עמ' 109. — MGWJ, 44 (1900), עמ' 193—215. הצופה מארץ הגר, שנה א (תרע"א), עמ' 1—30.

497. הדר זקנים, באורי בעלי התוספות על התורה. REJ, 49 (1904), עמ׳ 33—50; 51 (1905), עמ׳ 59—86. — ZfHB, 4 (1900), עמ׳ 147—150.

הדר זקנים... ובתוכם מה״ר אשר [הרא״ש]. REJ, 51 (1905), עמ׳ 59—86; 54 (1907), עמ׳ 66—101.

516. הדרת זקנים... תרגום התורה לשפה היונית. ייצא פילאלאגישע שריפטען, 3, עמ׳ 368—374.

539. ההגיון של החכם רבי שמעון. עיין מה שציינתי למעלה, אות ב, מס׳ 40.

555. ההערכה... בקהלת מנטובה. ZfHB, 11 (1907), עמ׳ 112—121.

556. ההרכבה, ה״ר אליהו בחור. קרית ספר, שנה יב (תרצ״ה—תרצ״ו), עמ׳ 125.

618. הושענות... מיוחסות לרבינו סעדיה גאון. MGWJ, 37 (1893), עמ׳ 522—566; 39 (1895), עמ׳ 111—112.

631. היכל ה׳... על פי ספר השם מהר״מ די ליאון. קרית ספר, שנה א (תרפ״ד—תרפ״ה), עמ׳ 45—52.

633. היכל מלך, ה״ר אברהם לב אריה. קרית ספר, שנה ח (תרצ״א—תרצ״ב), עמ׳ 276.

704. הליכות עולם, ה״ר ישועה ב״ר יוסף הלוי. קרית ספר, שנה יב (תרצ״ה—תרצ״ו), עמ׳ 368—369.

726. הלכה למעשה רב, ה״ר שאול ב״ר אריה ליב אבד״ק אמשטרדם. בועז כהן, קונטרס התשובות, מס׳ 549.

745. הלכות ארץ ישראל, מה״ר יעקב בה״ר אשר. עיין: הרב אברהם יצחק הכהן קוק, משפט כהן, עמ׳ קכד וקכז; שבת הארץ, דף כז, ב, שמערער על ייחוס הספר לר׳ יעקב בעל הטורים. ועיין: סיני, כרך ל (תש״ב), עמ׳ קסא—קע = יובל מזרחי, ירושלים תש״ב, עמ׳ ה—יד.

748. הלכות גדולות. הערות ר׳ יעקב רייפמאן ב״המגיד״, שנה ה (תרכ״ב), עמ׳ 293—294. — MGWJ, 7 (1858), עמ׳ 217—228; 8 (1859), עמ׳ 379—386; 31 (1882), עמ׳ 472—475; 36 (1887), עמ׳ 457—461; 61 (1917), עמ׳ 127—132. — הגרן, ספר ג (תרס״ב), עמ׳ 46—81. — קרית ספר, שנה יב (תרצ״ה—תרצ״ו), עמ׳ 266. — תרביץ, שנה א (תר״ץ) חוב׳ ג—ד, עמ׳ 146—153.

752. הלכות ואגדות... י״ל על פי כתבי יד עם הערות ומראי מקומות ה״ר מיכאל היגער. אוצר החיים, שנה י (תרצ״ד), עמ׳ 24. — קרית ספר, שנה יא (תרצ״ד—תרצ״ה), עמ׳ 309—311.

760. הלכות הירושלמי, [מיוחס] לרבנו משה ב״ר מימון. קרית ספר, שנה כז (תשי״א), עמ׳ 329—349, 389.

775. הלכות פסוקות, מן הגאונים. המ־גיד, שנה כב (תרל״ט), עמ׳ 329, 390. — Jahrbuch, 14 (1921), S. 208—216. — קונטרס התשובות, מס׳ 51.

776. הלכות פסוקות, מיוחסות לתל־מידי רבי יהודאי גאון. REJ, 63 (1912), עמ׳ 232—244.

777. הלכות פסחים, לה״ר יצחק אבן־גיאת. המגיד, שנה ז (תרכ״ג), עמ׳ 303; שנה ח (תרכ״ד), עמ׳ 5, ושנה ט (תרכ״ה), עמ׳ 175. — Juedische Presse, 15 (1884), S. 236—237.

779. הלכות קצובות מיוחס לרבי יהודאי גאון. קרית ספר, שנה יט (תש״ב—תש״ג), עמ׳ 84—86.

915. הקדמת המעתיק... עם הערות [ה״ר אהרן יעלליגעק]. המזכיר, שנה ב (1886), עמ׳ 76.

928. הר המור, ה״ר מרדכי בנעט. קונטרס התשובות, מס׳ 56.

971. הרמב״ם והמכילתא דרשב״י... על ידי ה״ר מנחם כשר. ביקורת והערות ב„תלפיות״, שנה א (תש״ד—תש״ה), עמ׳ 187—191, 455—456.

992. השגות, ה״ר משה אלאשקר. עיין בתשובותיו סימן קיד.

997. השיב ר׳ אליעזר ושיח השדה. MGWJ, 50 (1906), עמ׳ 215.

1027. התהוות התלמוד בשלמותו... מה״ר אברהם ווייס. JQR, 35 (1944), עמ׳ 437—444.

ו

35. **והזהיר.** הערות ר׳ יעקב רייפמאן ב״ה־מגיד״, שנה כ (תרל״ו), עמ׳ 14, 24, 32, 226; שנה כא (תרל״ז), עמ׳ 36. — המזכיר, ח (1865), עמ׳ 20—26. — Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 131—134.

159. **ויכוח מים חיים, ה״ר חיים ב״ר בצלאל... קנאותא דאליהו... בענין הנביא.** ישרון של קאבאק, ה (תרכ״ו), עמ׳ קסד—קסה.

161. **ויכוח על האהבה, ה״ר דון יהודה ב״ר יצחק אברבנאל.** המגיד, שנה טז (תרל״ב), עמ׳ 287, 307, 317, 327, 337. — אברהם גייגר, מלא חפנים, עמ׳ 21. — MGWJ, 74 (1930), עמ׳ 5. — Soncino Blätter, 1 (1925—1926), S. 213—221. — JQR, 29 (1938), עמ׳ 201. — ציונים לזכר שמחוני, ברלין תרפ״ט, עמ׳ 142—148. — תרביץ, שנה ג (תרצ״ב), עמ׳ 67—98, 287—313.

162. **ויכוח על חכמת הקבלה... מה״ר שמואל דוד לוצאטו.** ישרון של קאבאק, שנה ג—ד (תרכ״ד), עמ׳ קו—קיג, קפה—רד.

177. **ווילנא בתקופת הגאון... מאת ישראל קלויזנר.** קרית ספר, שנה יט (תש״ב—תש״ג), עמ׳ 95—97.

216. **ויקהל משה, הר״מ ב״ר מנחם גראף.** גראף היא פראג. עיין: ג׳ שלום, שבתי צבי ותנועתו, א, עמ׳ 54.

229. **ויקם עדות ביעקב, הר״י ב״ר יצחק הלוי פולק.** Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 36.

ז

1. **זאב יטרוף.** עיין מה שציינתי למעלה בערך „בשמים ראש״. — המזכיר, שנה טז (1876), עמ׳ 116.

63. **זבחים שלמים... ליוורנו.** שטיינ־שניידר, המזכיר, שנה א (1885), עמ׳ 113.

118. **די זיבן ווייזן מאנסטרס פון רום.** ייוא בלעטער, 13 (1938), עמ׳ 377—389.

128. **זית רענן, ה״ר אברהם אבלי גומבינר.** עיין מה שכתב ר׳ מתתיהו שטראש־שון ב„המגיד״, שנה ט (תרכ״ו), עמ׳ 525.

205. **זכר רב, ה״ר בנימין מוספיה... ברונא תק״ן... המצאה חדשה.** ההמצאה לוקחה מס׳ שיר אמונים. נרשם להלן בערכו.

225. **ספר הזכרון, ה״ר אברהם ב״ר שלמה בקראט הלוי.** Ltbl. d. O., 9 (1848), S. 301.

313. **זכרון יוסף, הר״י שטיינהרט.** קונטרס התשובות, מס׳ 598. — Ltbl. d. O., 8 (1847), S. 246.

347. **ספר זכרון לאברהם אליהו הר־כבי.** JQR, 1 (1911), עמ׳ 425—445. — להמאמר על ס׳ תקע בשופר מרי״פ תאומים: ZfHB, 13 (1909), עמ׳ 66—68.

367. **זכרון לראשונים וגם לאחרונים, ה״ר אברהם אליהו הרכבי.** א) **זכרון רבי שמואל הנגיד:** ZfHB, 7 (1903), עמ׳ 107—113. — המגיד, שנה כג (תר״מ), עמ׳ 402. — איים, לונדון תרפ״ח, מחלקה ג, עמ׳ 92—121. ב) **זכרון הגאון רב שמואל בן חפני:** המזכיר, שנה כ (1880), עמ׳ 132—134 (מלואים). ג) **תשובות הגאונים:** קונטרס התשובות, מס׳ 60. — הפוסק, חוברת קו, מס׳ תתשמא. ד) **זכרון הגאון רב סעדיה אלפיומי.** המזכיר, שנה כא (1881), עמ׳ 13. **לס׳ הגלוי:** המזכיר, שנה י (1870), עמ׳ 43—52. — REJ, 24 (1892), עמ׳ 307—318; 68 (1914), עמ׳ 1—14; 40 (1900), עמ׳ 260—263. — JQR, 12 (1900), עמ׳ 502—554, 703—707. — JQR, 3 (סדרה חדשה, 1913), עמ׳ 487—497. — קובץ רב סעדיה גאון, ירושלים תש״ג, עמ׳ תרכד—תרכו, תרנו. — יד ושם לזכר אברהם זלמן פריידוס, ניו־יורק תר״ץ, עמ׳ קכ—קכא. **לספר האגרון:** המזכיר, שנה כא (1881), עמ׳ 96—97. — קובץ רב סעדיה גאון, עמ׳ רמא—רעד, תקעא—תקעב, ושם עמ׳ תרמד מ׳ ורפל—רפאל. — תרביץ, שנה יט (תש״ח), עמ׳ 89—104; שנה כא (תש״י), עמ׳ 63.

444. **ספר הזכרונות, [ה״ר שמואל אבו־הב].** עיין סוף ההקדמה לספרו „דבר שמואל״ ושם, סימן קנו.

450. ספר הזכרונות חברו... אליהו בחור. Jahrbücher, 3 (1877), S. 181— MGWJ, 12 (1863), S. 96—108.—182.

451. זכרונות, מ' גליקל מהאמלן. MGWJ, 49 (1905), עמ' 96—106; 51 (1907), עמ' 480—500. — ZfHB, 2 (1897), עמ' 106—108.

452. זכרונות, ה"ר דוב בירקנטהל מבולחוב. MGWJ, 69 (1925), עמ' 121—122. — ZfHB, 16 (1913), עמ' 84—91.

486. זכרונותי... מה"ר אייזק הירש וייס. אוצר הספרות, שנה ה (תרנ"ו), עמ' 50—69, 368—370.

502. זמיר עריצים... ועם מבוא מאת אפרים דיינארד. ספר היובל של הדאר, ניו־יורק תש"ב, עמ' 286—300. — Memorial Volume Joshua Star, New-York 1953, p. 183—189.

524. זמירות ישראל. ZfHB, 4 (1900), עמ' 125—128.

526. זמירות ישראל, ה"ר ישראל... נגארה... ועם מלון, מפתחות והערות ה"ר יהודה פריס־חורב. קרית ספר, שנה כה (תש"ט), עמ' 39—47.

593. זקוקין דנורא כו'... באורי ופי־רושים על ספר תנא דבי אליהו. עיין: ר' חיים בכרך, יאיר נתיב — המאסף „בכו־רים", שנה א (תרכ"ד), עמ' 24.

635. זרע אנשים, שו"ת עם פסקים... מכתב־יד. REJ, 66 (1913), עמ' 98—103. — קונטרס התשובות, מס' 609.

650. זרע יעקב, הר"י ב"ר חיים הכהן. עיין: ספר היובל לכב' פרופ' אלכסנדר מארכס, ניו־יורק תש"ג, עמ' 17—19.

ח

2. החבור וספר המצרף, ה"ר ברכיה ב"ר נטרונאי הנקדן. ZfHB, 7 (1903), עמ' 36—44.

3. חבור יפה מהישועה, ה"ר נסים. Ltbl. des O., 4 (1843), S. 617 —. תהלה למשה (שטיינשניידר), ליפסיא תרנ"ו, עמ' 9—26. — קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 350—358; שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 313—314. — תרביץ, שנה כד (תשט"ו), עמ' 469—472; שנה כה (תשט"ז), עמ' 331—336.

5. חבור המשיחה והתשבורת, ה"ר אברהם ב"ר חייא. הצופה מארץ הגר, שנה א (תרע"א), עמ' 1—30. — ZfHB, 8 (1904), עמ' 90—92. — MGWJ, 62 (1918), עמ' 186—194. — JQR, 17 (1926), עמ' 129—164; 18 (1927), עמ' 323—368.

6. חבור התשובה... מה"ר מנחם ב"ר שלמה המאירי. עיין: נ' בן־מנחם, הקדמתו של המאירי לספרו „משיב נפש" — סיני, כרך טז (תש"ה), עמ' עג—פא. — הערות ב„תלפיות" שנה ה (תשי"ב), עמ' 880—887.

7. חבורי לקוטים, ה"ר אבי עזרא זליג ב"ר יצחק אייזק מרגליות. קרית ספר, שנה כו (תש"י), עמ' 317—318.

38. חבצלת השרון, ה"ר משה אלשיך... וואנזבעק תפ"ז. מאיר בניהו, הבדלים בטפ־סים שונים של ספרים בני מהדורה אחת — קרית ספר, שנה כד (תש"ז—תש"ח), עמ' 63—64; נ' בן־מנחם, בשערי ספרים — קרית ספר, שנה לא (תשט"ז), עמ' 256—257.

163. חדושי מהר"ם חלאווה. המזכיר, שנה יג (1873), עמ' 74—75.

176. חדושי מסכת קדושין, מאחד הקדמונים. קרית ספר, שנה כה (תש"ט), עמ' 126—131.

179. חידושי הראב"ד על מסכת בבא קמא... בהוספת מבוא הערות והגהות מאת שמואל אטלס. קרית ספר, שנה כ (תש"ג—תש"ד), עמ' 25—28.

187. חדושי הרח"ה, ה"ר חיים הירשנזון. קול תורה, הוצ' ר"י יוסקוביץ, פביניץ תרפ"ו, סי' ט.

191. חדושי הריטב"א. על מס' שבת: קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 160. על מס' יומא: סיני, כרך מ (תשי"ז), עמ' מה—מו. על מס' בבא מציעא: בית תלמוד, שנה ג (תרמ"ג), עמ' 302—307. על מס' עבודה זרה: סיני, כרך מ (תשי"ז),

עמ' מט. **על מס' נדה וספר הזכרון**: MGWJ, 17 (1868), עמ' 458—461. — הצפה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג), עמ' 299—304. ועיין מהדורת ר' קלמן כהנא.

204. **חדושי הר"ן... על מסכת שבת.** עיין בס' „עמודי אש", קונטרס כללי תורה (דף לח, א), ושם, קונטרס מועד ושבת, אות לא (מ, ד). — שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' ד, אות ד—ה. — המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 110. — תחכמוני, הוצאת ד"ר ב. מ. לוין, ב, עמ' 36—42. — REJ, 60 (1909), עמ' 260—263; 61 (1910), עמ' 130—133.

209. **חדושי הרשב"א על מס' שבועות**: קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 397. **על מס' בבא בתרא בארבע שיטות, פיורדא תקי"א**, אבל אינם להרשב"א אלא להרמב"ן. עיין: מהר"י בן לב, חלק ג, סי' כו. **על מס' גיטין, ויניציאה רפ"ג**: ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, עמ' תח. **על מס' מנחות**: קרית ספר, שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 229—231, ותשובת המוציא לאור ב„תבונה", אייר תש"ג, חוב' ח. ועיין במבוא לאוצר הגאונים, בבא קמא, עמ' יא בהערה. ובמכתב רא"י בלייחייס שבסוף שאלות ותשובות מן השמים עם הערותיי, סי' ב, הביא ממשנה למלך, הל' שבת, פרק י"א, הלכה ה, ששיטה זו למס' מנחות לא נודע למי היא. ועיין: שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' י, אות ה, שיש מיחסים אותה לר' ישעיה דיטראני. ועיין בהקדמת דקדוקי סופרים לברכות, עמ' פ בהערה. ובמכתב ר"י שור בראש ס' המכריע חשב, שחידושי מנחות אלה הם תוספות רי"ד, שהזכיר הרב חיד"א בשם הגדולים ולא דק בזה. עיין שם.

256. **חובות הלבבות, ה"ר בחיי. המזכיר**, שנה טז (1913), עמ' 102—106. — המגיד, שנה יז (תרל"ד), עמ' 51; שם, שנה יט (תרל"ה), עמ' 59. — הערות ר' יעקב ריפמאן ב„אוצר הספרות", שנה ב (תרמ"ח), עמ' 47—86. — MGWJ, 50 (1906), עמ' 117—124; 54 (1910), עמ' 481—490, 730—740; 60 (1915), עמ' 394—400. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 57; שנה יג (תרצ"ו—תרצ"ז), עמ' 398. — עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, חוברת א (תמוז תרצ"ד), עמ' 20. — ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 31—33.

חובות הלבבות... מתורגם מחדש מערבית לעברית על ידי ה"ר יוסף ברודא בשם תורת הנפש. ZfHB, 1 (1896), עמ' 121—128. S. Yahuda, Prolegomena, Darmstadt 1904. — REJ, 49 (1904), 154—160. — JQR, 8 (1917), 379—391 [א. מ. הברמן, לחקר ספר „חובות הלבבות' ונוסחאותיו העבריות — סיני, כרך כח (תשי"א), עמ' שטו—שכט; כרך כט (תשי"א), עמ' נח—עט].

286. **חחוט המשלש... תולדות ר' לוי בר סוסי.** ביקורת מפורטת מר' שלמה באבער ב„המגיד", שנה כא (תרל"ז) בהמשכים, עמ' 261—438, ומענה המחבר, ר' אהרן משה פאדוא.

290. **חוט השני... סדילקאב תקצ"ג.** ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, עמ' 33.

293. **חויא דרבנן, נגד כת ש"ץ.** קרית ספר, שנה ל (תשט"ו), עמ' 99—104.

336. **חוקה, ה"ר יוסף קמחי, באור ספר משלי.** ZfHB, 5 (1901), עמ' 143—146, 178—183; 6 (1902), עמ' 24—28. פירוש ר' יוסף קמחי לאיוב, עיין: REJ, 37 (1898), עמ' 86—102.

342. **חוקי חיים, הר"ח אברהם גאגין.** עיין: כפי אהרן, חלק שני, דף קמא, א — קמג, ד.

380. **חות יאיר.** ז' לייטער, בית דוד, סי' נ. — ר"מ ניימן, הלכה למשה, חלק שני, טירנוי תרצ"ה, א—ד. — הצופה מארץ הגר, שנה א (תרע"א), עמ' 70, 104—112; שנה ב (תרע"ב), עמ' 39. — המגיד, שנה יד (תר"י), עמ' 246; שם, שנה יז (תרל"ג), עמ' 14—45. — ספר היובל לכבוד... יוסף צבי הרץ, לונדון תש"ג, החלק הלועזי, עמ' 307—311.

387. **חותם תכנית, ה"ר אברהם בדו שי.** המגיד, שנה טו (תרל"ב), עמ' 342, 350, הערות ר' יעקב ריפמאן.

391. **חוזה ציון, ה"ר רפאל עמנואל חי ריקי.** נהרג תוך כדי ההדפסה ועיין: המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 84. — קרית ספר, שנה כה (תש"ט), עמ' 311—314. — שאילת יעב"ץ, חלק ב, אלטונא תקכ"ח, סי' מו, ונשמט במהדורה השנייה, לבוב תרמ"ד.

431. **חזונות אסר שאלתיאל.** קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 160—170.

484. **חיבר לטהרה, [ה"ר חיים הלבורט].** טעות. הספר הוא של רמ"ד טבערסקי מהרוס־טונופול. עיין: קרית ספר, שנה לא (תשט"ז), עמ' 268.

524. **חיוי הבלכי.** JQR, 38 (1948), עמ' 317—344, 419—430; 39 (1948), עמ' 79—94. — REJ, 56 (1909), עמ' 136—137. — רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תרכג—תרכד, תרנה. — ספר קלוזנר, תל־אביב תרצ"ז, עמ' 210—225. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' צה—קג. ולהלן, אות ת, מס' 2116, תשובות רס"ג לשאלות חיוי הבלכי.

552. **חיי יהודה, ה"ר יהודה אריה מודינא.** ZfHB, 15 (1911), עמ' 80—82.

554. **חיי היהודי, על פי התלמוד.** הערות ותיקונים ב„כנסת הגדולה", שנה א (תר"ן), עמ' 148—154; שנה ג (תרנ"א), עמ' 53.

560. **חיי יוסף, המכונה יוסיפוס פלוי־יוס.** ציון, שנה ה (תרצ"ג), עמ' קפד—קפו.

569. **חיי מהר"ן... מברצלב.** MGWJ, 54 (1910), עמ' 749—755, מר' אהרן מארכוס.

592. **חיי עולם.** Brüll, Jahrbücher, 6 (1883), S. 83. — Festschrift Feilchenfeld, Pleschen 1907, S. 66—76. ובחלק העברי, עמ' 43—49.

668. **חיים שאל, ה"ר חיד"א. שדי חמד, כללי הפוסקים,** סי' טו, אות כב.

682. **ספר החינוך, מיוחס לה"ר אהרן הלוי מברצלונה.** בהערותיי לס' החינוך הערתי בפ' משפטים, מצוה קה, על מה שכתב שם, שכלאי הכרם וחמץ בפסח אוסרין תערובתן באחד ומאתים, שזה מובא בריטב"א, עבודה זרה עד, א בשם „הרא"ה" ומכאן הוכחה, שהרא"ה ובעל ספר החינוך זהים. ועיין: שם הגדולים, א, ערך רא"ה; קונטרס ר' חיים יונה (פיעטרקוב תרנ"ז, דף יא, א); ר' חיים מיכל, אור החיים, בערכו; בית אוצר הספרות, שנה א (תרמ"ז), עמ' 68—70; כנסת הגדולה של סובאלסקי, שנה א (תר"ן), עמ' 69, ושנה ד (תרנ"א), עמ' 135—137; MGWJ, 21 (1872), עמ' 178—182; ספר היובל לכבוד . . . יוסף צבי הרץ, לונדון תש"ג, עמ' 145—158; קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 160; שנה יז (ת"ש), עמ' 83—86, 682.

697. **חכם צבי.** עיין: ר' משה ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, יא—יז; ר"ז לייטער, בית דוד, סי' קו.

732. **חכמת הנפש... מה"ר אלעזר מגרמייזא.** המזכיר, שנה יז (1914), עמ' 53.

743. **חכמת השרשים... האג תקמ"א.** עיין בס' בכי נהרות (למעלה אות ב, מס' 927), דף יט, א.

799. **חלק הדקדוק... מכלול.** המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 110. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' שלה—שלו, שמד—שמו.

823. **חלקת יואב.** עיין ס' קשות מיושב מר' שלמה ליב בריגל, שלושה חלקים, לודז תרפ"ז, שתירץ כל קושיותיו.

846. **חמדה גנוזה, קבוצת מאמרים על פי כתבי יד עתיקים על־ידי ה"ר צבי הירש עדעלמאן, איש חן טוב.** MGWJ, 5 (1856), עמ' 352—356.

847. **חמדה גנוזה, ... שו"ת גאונים קדמונים.** הערות שזח"ה ב„ישרון" של קאבאק, ו (תרכ"ח), עמ' 124—130.

854. **חמדת הימים [מיוחס לנתן העזתי].** עיין בספרי „נפש חיה", אורח חיים, סי' תכז, סעיף ד; עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, חוברת ב (תשרי תרצ"ה), עמ' 54, וחוב ג, עמ' 81; אברהם יערי, תעלומת ספר, ספר חמדת ימים, מי חיברו ומה היתה מידת השפעתו, מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ד; ביקורת עליו: בחינות, חוברות 8—9; תרביץ, שנה כד (תשי"ג), עמ' 441—455, שנה כה (תשי"ד), עמ' 66—92, 202—230; ג' שלום, שבתי צבי ותנועתו, חלק ב, עמ' 727 בהערה.

864—865. **חמדת משה; חמדת הנפש, הר"מ פערלמוטער.** מילואים בסוף ספר אבן שהם, דף קיח, א—קיט, ד.

1001. **חנוכת התורה, ה"ר יהושע העשיל מקראקא.** ביקורת מפורטת ב„היהו־די" (לונדון תרס"ב), גליון לה—מב.— ZfHB, 5 (1901), עמ' 168.

1078. **חסידים [קטן].** המזכיר, שנה ט (1866), עמ' 113.

1084. חפירות החומה השלישית, של ירושלים העתיקה מאת אליעזר ליפא סוקניק. JQR, 22 (1932), עמ' 409—416.

1101. חצרות השיר. Ltbl. d. O., 2 (1841), S. 597—631.

1105. חק לישראל... קארעץ תקמ"ה. קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 216, ושנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 64.

1182. חקרי מקרא, באורי מקראות מאת דוד ילין. א) איוב... בשבילי החנוך, חוברת ד (יד), עמ' שט—שיג. — MGWJ, 72 (1928), עמ' 546—549. — JQR, 32 (1941), עמ' 221—224. — קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 416—420.

1213. חרדים, ה"ר אלעזר אזכרי. ציונים לזכר י. נ. שמחוני, ברלין תרפ"ט, עמ' 149—158.

1273. החשמונאים, ספר ראשון (המ־כבים), י"ל על־ידי אברהם כהנא. תרביץ, שנה ג (תרצ"ב), עמ' 469. — קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 274—277. — תרביץ, שנה א (תר"ץ), חוב' א, עמ' 31—45. — ספר יוחנן לוי, ירושלים תש"ט, עמ' 13—27.

1281. החשק, על שמות מטטרון. המז־כיר, שנה יד (1910), עמ' 6—8, 32—36. — Magazin, 1 (1874), עמ' 42.

1282. חשק שלמה, [ה"ר יעקב לומב־רוזו]. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 499—506.

1285. חשק שלמה, הר"ש ב"ר יצחק הלוי. המגיד, שנה ג (תרי"ט), עמ' 151.

ט

29. טהרת הקודש, ה"ר שמואל העליר, פסק דין בענין איסור צורות בבית הכנסת. עיין תשובת ר' יעקב בירב: JQR, 9 (1897), עמ' 254—269.

71. טוביה... מן הכתובים אחרונים. MGWJ, 28 (1879), עמ' 145—163, 385—408, 433—455, 509—520.

100. טורים... קושטא... סביוניטה שי"ט... עם ויגש יהודה. קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 513—519. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' שמא—שמג. — Magazin, 1 (1874), עמ' 8.

102. טור ארח חיים... לעאיריה רנ"ה. ZfHB, 8 (1904), עמ' 46—47. — ייחוא בלעטער, באנד 26, עמ' 50—57.

105. טור חשן המשפט... ואדי אל־חגארה רמ"א. אהרן פריימן, שני דפוסים קדמונים—עליהם לביבליוגרפיה וקורות ישראל, חוברת א, תמוז תרצ"ד, עמ' 14—15.

109. טוב גיטין, ה"ר אפרים זלמן מרגליות, ... קארעץ תקע"ט. קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 227.

119. טיט היון, ספור הגזרות בשנות ת"ח—ט. המזכיר, שנה ז (1864), עמ' 36—38.

140. טל אורות... שירים קדמונים אשר העתיק מכ"י הרש"ד לוצאטו. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 90-92.

174. טעם זקנים, קובץ. MGWJ, 4 (1855), עמ' 307—315. — על „מנחת יהודה שונא הנשים" עיין: קאבאק, גנזי נסתרות, קובץ ג, 1872, עמ' 81—109. — ישרון, ז (תרל"א), עמ' 33—37.

176. טעם לש"ד, ה"ר אליהו בן אמוזג, בקורת על ספר ויכוח על חכמת הקבלה מהרשד"ל. בן־חנניה, ח (1865), עמ' 53.

180. טעמי אמ"ת... עם מבוא ה"ר אברהם ברלינר. MGWJ, 36 (1887), עמ' 462—472. — REJ, 15 (1887), עמ' 316—318.

184. טעמי המסורה... ועם קונט' פנים מסבירות, השגות ה"ר יהושע פייבל תאומים. ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), ס"ט פטרבורג תרס"ט, עמ' 417.

189. טעמי המצוות בספרות ישראל. JQR, 42 (1951), עמ' 217—224.

190. טעמי מצות, ה"ר מנחם ב"ר משה הבבלי. קרית ספר, שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 273—274.

ו

51. יגל יעקב, ה"ר יעקב חי בורלא. בספרייה התורנית מדעית על שם הרמב"ם בתל־אביב שני טפסים שונים.

125. יד יוסף, מאת שמואל דוד לו־צאטו, רשימת הספרים מעזבון ה"ר יוסף אלמנצי. MGWJ, 14 (1865), עמ' 116.

132. יד יצחק, ה"ר אברהם יצחק גליק, שו"ת. הערות וציונים בס' "צפנת פענח" מר' יוסף הכהן שוארטץ, מונקאטש תרס"ט.

137. יד כל בו... עשרה הלולים. Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 172.

149. יד מלאכי... כללי התלמוד. מזרח ומערב, כרך ג (תרפ"ט), עמ' 245—261.

158. יד משה, ה"ר משה ב"ר אליעזר פערלמוטער. ליישב השגותיו על רי"מ מגור נדפס קונטרס "המבאר", וארשא תרנ"ד, ועיין מילואים מר"מ פערלמוטער בסוף ספרו "אבן שהם", דף קכג, א.

218. ידיעות המכון לחקר השירה העברית. קרית ספר, שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 78—86; שנה יז (ת"ש), עמ' 123—128; שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 14. — בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, ירושלים, עמ' 153—168.

243. ר' יהודה אריה מודינא... מאת נחמיה שמואל ליבאוויטש. ZfHB, 1 (1896), עמ' 133—135; 2 (1897), עמ' 97—99. — REJ, 22 (1891), עמ' 82—86.

250. יהודה יעלה, ה"ר יהודה אסאד, שו"ת. ר' משה ניימן, הלכה למשה, טירנוי תרצ"ה, חלק ב, לה—מג.

275. יהודי המזרח בארץ־ישראל. קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 15—16; שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 15—18.

319. ס' יהודית. ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), ס"ט פטרבורג תרס"ט, עמ' 105—111.

362. היובלים. JQR, 6 (1894), עמ' 710—745; 7 (1895), עמ' 297—328; 30 (1939), עמ' 1—32.

365. יודע ספר, ה"ר אליעזר ראזנ־טהל, רשימת ספריו. Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), S. 187-192.

370. יוחסין... קושט' שכ"ו. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' תכ—תכא. — הערות ב„ישרון" של קאבאק, לבוב תרי"ז, בהמ־שכים. — תהלה למשה (שטיינשניידר), לפסיא תרס"ט, עמ' 209—219. — ההוספה נגד אפיון של יוסף בן־מתתיהו עיין: MGWJ, 1 (1852), עמ' 7, 41, 81.

382. ר' יום טוב ליפמן מיהלהויזן. JQR, 18 (1928), עמ' 257—265; 19 (1929), עמ' 75—76.

400. יון מצולה... ספור המאורעות... בשנות תח־ט. איט"א היסטאריש שרים־טען, באנד 1, עמ' 1—26. — רשמות, סדרה חדשה, ב (תש"ו), עמ' 164—167.

422. יוסף אומץ, ה"ר יוסף יוזפא האן. Festschrift Aron Freimann, Berlin 1935, S. 35-50. — אמת ליעקב, ברלין 1937, עמ' 78—91.

429. יוסף בן גוריון. הקדמה מכתב־יד נדפסה ב„אוצר טוב" הנלוזה ל־Magazin, שנה תרל"ז—תרל"ח, עמ' 17—23. — המגיד, שנה ב (תרי"ח), עמ' 30. — הכרמל, שנה ג (תרכ"ג), עמ' 144. — JQR, 11 (1899), עמ' 355—364; 12 (1900), עמ' 733; 20 (1929), עמ' 1—50; 37 (1947), עמ' 407—422; 43 (1952), עמ' 1—26. — REJ 28 (1894), עמ' 147—148; 31 (1895), עמ' 283—288. — ZfHB, 16 (1913), עמ' 109—114. — MGWJ, 82 (1938), עמ' 190—198. — בצרון, כרך יט (ניו־יורק תש"ט), עמ' 287—291. — ציון, שנה יח (תשי"ג), עמ' 109—126. — ספר דינאבורג, ירושלים תש"ט, עמ' 178—205. — ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 391—403. — ספר היובל לכבוד אלכס:דר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, החלק הלועזי, עמ' 637—667.

473. יורה חטאים, ה"ר אלעזר מגר־מיזא. הספר נקרא גם „יסוד תשובה" ומסדרו הוא ר' יצחק עליס. נרשם להלן, מס' 775.

486. יושר לבב, ה"ר עמנואל חי ריקי.

שאילת יעבץ, חלק ב, אלטונא תקכ"ח, סי' סו. במהדורה השנייה בהשמטות.

506. ייחוס של צדיקים. תרביץ, שנה ד (תרצ"ג), עמ' 370—374.

534. ייטב לב... מה"ר יקותיאל יהודה טייטלבוים. הצופה מארץ הגר, שנה ב (תרע"ב), עמ' 133—136. — קרית ספר, שנה לא (תשט"ו), עמ' 397—398. — נ' בן־מנחם, מספרות ישראל באונגאריה, ירושלים תשי"ח, עמ' 105—106.

537. יין לבנון... פאריס תרכ"ו. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 141—253.

555. ילד זקונים, ה"ר אהרן חארין. Ltbl. des O., 1 (1840), S. 26, 61, 73.

615. ילקוט חדש. המגיד, שנה יד (תרל"א), עמ' 397. — הדביר, שנה ג (ירושלים תרפ"א), חוברות י—יב, עמ' לב.

633. ילקוט המכירי . . . על ספר ישעיה. אגרת בקורת מר"ש באבער ב"החר־קר", עמ' 564.

ילקוט המכירי... על ספר תהלים. המאסף, פטרבורג, חלק ב, עמ' 37—43. — ZfHB 4 (1900), עמ' 39—41. — REJ 40 (1900), עמ' 282—286.

ילקוט המכירי... על הושע. JQR, 15 (1924), עמ' 141—212.

ילקוט המכירי... על זכריה. ZfHB, 13 (1909), עמ' 131—134.

ילקוט המכירי... על עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום וחבקוק. ZfHB, 14 (1910), עמ' 131—134. — על עובדיה: REJ, 2 (1892), עמ' 44—64.

ילקוט המכירי... על יואל, צפניה חגי ומלאכי. ZfHB, 16 (1913), עמ' 2—3.

661. ילקוט הרועים... אספת מכתבים [על פולמוס צאנז—סאדיגורה]... לה"ר חיים האלברשטאם. קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 111—112.

673. ילקוט התורה, הנקרא שמעוני... שאלוניקי רפ"א. קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 60. — המזכיר, שנה א (1858), עמ' 22. — ספר היובל... לכבוד נחום סאקאלאוו, וארשא תרס"ד, עמ' 232—240.

...ועם פירוש ברית אברהם. קרית ספר, שנה כה (תש"ט), עמ' 113—123, 230—231.

681. ים של שלמה... יבמות: אל־טונא ת"ק... חולין: קראקא. עיין הסכמת ר' יעקב עמדין שם (יבמות) וקרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 128 (על חולין).

758. יסוד מורא וסוד התורה, ה"ר אברהם ן' עזרא. הערות ב„אוצר הספרות", שנה ב, קראקא תרמ"ח, עמ' 187—197; כרם חמד, מחברת ב, זיין 1836, מכתב ז; שם, מחברת ג, פראג תקצ"ט, מכתב טז—יז; אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 75, 107—111; MGWJ, 33 (1884), עמ' 327—332; JQR, 7 (1896), עמ' 140—154.

767. יסוד עולם, ה"ר יצחק ב"ר יוסף הישראלי. ZfHB, 6 (1902), עמ' 101. — מחקרים לזכרון ר' עמרם קאהוט, ניו־יורק תרצ"ו, עמ' 583—598.

778. היסודות, ה"ר יצחק ב"ר שלמה הישראלי. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 107-109. — Rahmer, Lit. Blatt, 14 (1885), S. 3. — ZfHB, 5 (1901), S. 71.

792. יסודי חכמת השיעור, ה"ר חיים זעליג סלאנימסקי. ביקורת בס' תוספת להערבון, מאת גבריאל יהודה ליכטענפעלד, וארשא תרל"ה.

800. יסודי המשכלות. עיין בסוף ספר מורה הלשון מאת חיים צבי לערנער, וילנא תרס"ט, עמ' 28—30.

801. יסודי המשפט העברי. MGWJ, 68 (1924), עמ' 192—202.

803. יסודי העבור, ה"ר חיים זעליג סלאנימסקי. Rahmer, Lit. Blatt, 18 (1889), S. 167.

804. יסודי העקרים, ה"ר יצחק דאנ־ציג. המליץ, שנה לב (תרנ"ב), גליון 76.

805. יסודי הפוניטיקה העברית... מאת משה צבי סגל. קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 24—26.

807. יסודי התורה, ה"ר שמואל דוד לוצאטו. בית תלמוד, שנה א (תרמ"א), עמ' 208—209.

832. יערות דבש, ה"ר יהונתן אייבשיץ. HUCA, 10 (1935), עמ' 553—597.

881. ספר יצירה... עם פירוש... רבנו סעדיה גאון. Magazin, 19 (1892), עמ' 76—85. — REJ, 29 (1894), עמ' 61—78; 93 (1932), עמ' 136—145; 6 (1941—1945), עמ' 64—86. — רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תרד—תרה. — JQR, 2 (1912), סדרה חדשה, עמ' 557—583; 3 (1913), עמ' 517—546. עם פירוש ר"י מברצלונא: הערות שזח"ה בקובץ על יד, ב, עמ' 1—17; ג, עמ' 13—27. — JQR, 19 (1929), עמ' 79—80. פירוש הראב"ד: קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 286. עם הוספת פירוש ה"ר שבתי דונולו: MGWJ, 37 (1893), עמ' 458—462. — REJ, 22 (1891), עמ' 213—218. פירוש... הרמ"ב"ן: קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 385—419. — ראובן מרגליות, מילואים לתולדות הרמב"ן שלי, שפירסמתי ב"הרמב"ן וירושלם" של ר' פנחס מ' גראייבסקי, חוברת ד, ירושלם תרצ"ט, אות יד. פירוש... ר' אלעזר מגרמייזא: MGWJ, 37 (1893), עמ' 75—78, 117—120. פירוש... ר' משה בוטריל: MGWJ, 28 (1879), עמ' 79—83; 37 (1893), עמ' 266; 70 (1926), עמ' 371—376. — REJ, 28 (1894), עמ' 95—108; 29 (1894), עמ' 61—78. — JQR, 2 (1912), עמ' 557—583; 3 (1913), עמ' 517—544. — מצודה, כרך א, לונדון תש"ד, עמ' 105—110. ועם תרגום לגרמנית על־ידי ה"ר אליעזר גולדשמידט: MGWJ, 39 (1895), עמ' 46, 134. רלא שערים: ספר היובל... לכבוד נחום סאקאלאוו, ווארשא תרס"ד, עמ' 329—334.

921. היראה, ה"ר יונה גירונדי. Brüll, Jahrbücher, 5—6 (1883), S. 84.

923. יראים השלם... עם פירוש תועפות ראם. שערי תורה, ווארשא, שנה א, סי' עט, עמ' 228.

945. ירושלים, מאסף... יצא לאור על־ידי ה"ר אברהם משה לונץ. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 119—123.

967. ירושלמי כפשוטו... מה"ר שאול ליברמן. אוצר החיים, שנה יא (תרצ"ה), עמ' 85—86, 90, 91, 175.

995. יריעות שלמה, ה"ר שלמה ב"ר זעליגמן פאפענהיים. המאסף, תקמ"ה—תקמ"ו. — ר' יעקב עמדין, התאבקות, דף סה, ב. — ספר זכרון לאברהמס, ניו־יורק 1927, עמ' 426—440.

1028. ספר הישוב. קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 408—414; שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 144—150.

1050. ישועות יעקב. באוסף ספריי החלק על אבן העזר, זאלקווא תקס"ט—תקע"א, ובגל־יון השגות ר' שמחה נתן עלינבערג, ששימש חבר בית־הדין של ר' יעקב משולם אורנשטיין.

1090. ישמח ישראל, ה"ר ישראל שמואל בן ר' שלמה הרופא קליפארי. אוצר הספרות, שנה ד (תרנ"ב), עמ' 244—254. עם פירוש חקי חיים: קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 452.

1092. ישמח ישראל, שירים ותשבחות... מלוקטים על־ידי ה"ר יעקב חי בורלא. המזכיר, שנה יח (1878), עמ' 74—77.

1094. ישמח לב, ה"ר שלום משה ב"ר אברהם חי גאגין. עיין תוכחת מגילה בסוף ספר „שער אשר", חלק שני.

1116. ספר הישר, מיוחס לרבינו תם. הצופה לחכמת ישראל, שנה יא (תרפ"ז), עמ' 239. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 59. — Brüll, Jahrbücher, 6 (1883), S. 81.

1118. ספר הישר, ה"ר יעקב תם, חדושי הלכות על מסכתות ופסקים. כרם חמד, מחברת ז (תר"ג). — MGWJ, 44 (1900), עמ' 56—58. — סיני, כרך לט (תשט"ז), עמ' נב—סא, קו—קטו.

1135. ישראל בערב... מאת חיים זאב הירשברג. קרית ספר, שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 88—89. — JQR, 38 (1948), עמ' 473—480.

1155. ישרש יעקב, ה"ר יעקב ב"ר אברהם באבאני. רח"ד אזולאי, יוסף אומץ, סי' יו"ד.

1611. יתדות אוהלים. המאסף, תק"ו, עמ' 203—207.

כ

6. **כבוד אלהים, ה"ר יוסף ב"ר שם טוב.** MGWJ, 32 (1883), עמ' 459—479, 514—521.

14. **כבוד חכמים, ה"ר דוד מיסר ליאון.** קרית ספר, שנה כו (תש"י), עמ' 96—100.

68. **הכדור.** אוצר נחמד, מחברת א (תרט"ז), עמ' 4.

99. **כוורת דבש"ש... שאלות ותשובות בחכמת הטבע.** המליץ, כרך ל (תר"ן), גליון 170.

100. **הכוזרי, ה"ר יהודה ב"ר שמואל הלוי.** הכרמל, שנה ה (תרכ"ה), עמ' 120. — המגיד, שנה ה (תרכ"א), עמ' 183. — הלבנון, שנה ח (תרל"א), עמ' 112—160; שנה ה (תרכ"ט), עמ' 728. — MGWJ, 72 (1927), עמ' 66—70; 41 (1897), עמ' 264—273, 312—321. — JQR, 26 (1936), עמ' 221—226. — Proceedirgs, (1931), 3—6; 13 (1943), p. 47—96. — תרביץ, שנה כו (תשי"ז), עמ' 297—303.

ועם פירוש חדש מה"ר גדליה ברעכער. כוכבי יצחק, מחברת ה (1946), עמ' 28—36; מחברת ו (1846), עמ' 95—100; מחברת ז (1846), עמ' 77—80. — יוסף כהן צדק, אור תורה, א (תרל"ד), עמ' 40—43.

וכלו עת"א ומבוא מאת דוד קסל. Ltbl. d. O., 2 (1841), S. 289, 331, 345.

131. **כונת שלמה, ה"ר שלמה ב"ר משה רוקקה, כונות התפלות כמנהג איטליה על פי ספרי הקבלה.** עיין שם, דף נז, ותוזכח כי הוא נוטה לש"ץ.

160. **כורת הברית, ה"ר אליהו ב"ר משה צבי פוסק.** עיין שאלות ותשובות ויחי יעקב, סי' סו.

164. **כזריה... מאת אברהם נ. פולק.** קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 19—24.

176. **כי זה כל האדם.** קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 114.

203. **כל בו.** עיין כרם חמד, מחברת ח (תרי"ד), עמ' 167—169. — MGWJ, 4 (1855), עמ' 399. — **נאפולי ר"ן: קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 56, 159.**

273. **כלי נחושת, ה"ר אברהם ן' עזרא.** ביקורת בספר האסיף של צבי פיליפאוסקי, לייפציג 1849, עמ' 106—109.

286. **כליל תפארת... על מדות משה רבינו.** נגד הבדותא שהובאה ב"תפארת ישראל" על ציור תמונתו של משה רבינו. ועיין איגרת הרב אברהם יצחק הכהן קוק בס' "שער שמעון" מר"ש כהן ממיטוי, תרס"ב.

298. **כלילת יופי, ה"ר חיים נתן דעמ־ביצער.** תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 14 (1885), S. 93, 97, 101, 105. — JQR, 2 (1890), p. 514—517.

346. **כנור נעים, מאת שמואל דוד לוצאטו.** תשלום ההקדמה במחקרים לזכרון ר' עמרם קאהוט, ניו־יורק תרצ"ו, עמ' קכט—קמה.

355. **כנסת הגדולה, ה"ר חיים ב"ר ישראל בנבנשתי.** שדי חמד, כללי הפוסקים, סימן טו, אות א—ו.

356. **כנסת הגדולה... נערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי.** הערות על ספר ב (תר"ן) ב"החוקר", שנה א (תרנ"א), עמ' 80—82, 104—107, 163—165.

374. **כנסת ישראל, ה"ר שמואל יוסף פין.** א' אטלאס, הכרם, עמ' 257—265.

375. **כנסת ישראל... נערך על־ידי ה"ר שאול פנחס ראבינאוויטץ.** כנסת הגדולה, שנה א (תר"ן), עמ' 162—168.

461. **כפתור ופרח, ה"ר יעקב ב"ר יצחק לוצאטו.** עיין מה שכתב שד"ל בשנתון של בוש (1848), עמ' 98.

489. **כרם חמד, [מאסף].** תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 19 (1890) S. 119, 132, 140.

526. **כרמי שומרון, ה"ר רפאל ב"ר שמעון קירכהיים.** MGWJ, 1 (1852), עמ' 182—191.

531. **כרתי ופלתי, ה"ר יהונתן אייב־שיץ.** עיין בס' מטעמי יצחק מר"י הלוי איש הורוויץ (פיעטרקוב תרס"ה) הממלא מקומו ברבנות האמבורג ועיין במאסף "שערי ציון", שנה י (תר"ץ), סי' כה.

628. כתבי הגאונים, מכתבי הגר״א ובני דורו. MGWJ, 73 (1929), עמ׳ 180—182; 74 (1930), עמ׳ 64—65.

630. כתבי הירודוטוס, מתורגמים מיוניית, עם מבוא והערות ה״ר אלכסנדר שור. קרית ספר, שנה יב (תרצ״ה— תרצ״ו), עמ׳ 226—228.

632. כתבי הרב יהודה אריה ממודינא. MGWJ, 53 (1909), עמ׳ 750—752. — ZfHB, 10 (1906), עמ׳ 1—13; 11 (1907), עמ׳ 4—6; 15 (1911), עמ׳ 80—82. — ספר זכרון לאברהמס, ניו־יורק 1927, עמ׳ 384—401.

642. כתבי פילון האלכסנדרוני. קרית ספר, שנה ט (תרצ״ב—תרצ״ג), עמ׳ 155—158.

675. כתבים לתולדות חבת ציון. קרית ספר, שנה י (תרצ״ג—תרצ״ד), עמ׳ 405—408.

686. כתבים נבחרים, מאת דוד ילין. קרית ספר, שנה יז (ת״ש), עמ׳ 281—284.

705. כתוב ישר... על היתר גלוי השער לנשים. עיין: שאלות ותשובות נחמת אריה, סי׳ ט.

711. כתובה, לחג השבועות. קרית ספר, שנה יא (תרצ״ד—תרצ״ה), עמ׳ 114.

715. כתובים אחרונים... על־ידי ד״ר אברהם כהנא. קרית ספר, שנה ט (תרצ״ב—תרצ״ג), עמ׳ 271—274; שנה טז (תרצ״ט—ת״ש), עמ׳ 23—36, 158—172. — תרביץ, שנה ג (תרצ״ב), עמ׳ 469; שנה יא (ת״ש), עמ׳ 156—163. — JQR, 37 (1947), עמ׳ 219—248.

726. כתות בישראל, כולל א): זמרת עם הארץ, מכתבים נגד החסידים נעתק מכתב־יד... עם הקדמה מאת אפרים דיינארד. עיין ס׳ יובל הדאר, ניו־יורק תשי״ב, עמ׳ 290.

752. כתר כהונה, ה״ר דוד יצחק הכהן די לארא. MGWJ, 17 (1868), עמ׳ 224—225.

755. כתר כהונה... שאלות ותשובות. ר׳ טוביה גוטמן הכהן ראפופורט, ברכת כהן, פיעטרקוב תרס״ח, סימן ט.

773. כתר שם טוב... פירוש שם המפורש. עיין ס׳ ברוך שאמר, אות ו. — MGWJ, 2 (1853), עמ׳ 78; 13 (1864), עמ׳ 1100—114.

789. כתר תורה, ה״ר דוד ב״ר שלמה ויטאל. Ltbl. d. O., 7 (1846), S. 198. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, חלק עברי, נוירק תש״י, עמ׳ שלז—שלח.

ל

129. לבנת הספיר, ה״ר דוד ב״ר יהודה החסיד. עיין: קרית ספר, שנה ד (תרפ״ז—תרפ״ח), עמ׳ 302—327; ראובן מרגליות, תולדות הרמב״ן, עמ׳ 25, הערה לא, ושם עמ׳ 48; ש״ח קוק, בחוברת „הרמב״ן וירו־שלם״ של פ״מ גראייבסקי, חוברת ב, ירושלם תרצ״ט, עמ׳ 10.

158. להט החרב. MGWJ, 71 (1927), עמ׳ 103—109.

167. להר סיני... מה״ר צבי כשדאי. הצופה לחכמת ישראל, שנה טו (תרצ״א), עמ׳ 83—86.

172. לוח... קושט׳ [ר״ע]. עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, שנה ב (תרצ״ה), עמ׳ 16—20.

246. לוח השנה... [יצא לאור על־ידי יוסף פערל]. עלים, שנה ב (תרצ״ה), עמ׳ 27—28.

254. לוחות זכרון. שברי לוחות, מאת פ. ה. ווטשטיין ב„האשכול״, כרך ה (תרס״ה), עמ׳ 249—255. — ZfHB, 9 (1905), עמ׳ 31.

300. לוחות אבנים... עם מבוא והערות ה״ר אברהם ברלינר. המזכיר, שנה כא (1881), עמ׳ 72—76. — HUCA, 10 (1935), עמ׳ 483—552; 15 (1940), עמ׳ כד—לג.

266. לוחת עדות, ה״ר יהונתן... אייבשיץ. עיין מחברתי „להקטיגוריא שנתחדשה״, תל־אביב תש״א; יצחק רפאל, ראשונים ואחרונים, תל־אביב תשי״ז, עמ׳ 227—243.

310. לחם הבכורים, ה"ר שאול הכהן. מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 399—400.

356. לחקרי הלכות... מה"ר חיים העליר. נר מערבי, חלק ב, עמ' 52—62.

372. לידן פון שבתי צבי. קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 374—376; שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 131.

408. ליל שמורים... עם תרגום לאדינו. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 114.

445. לכסיקון לפילוסופיה. קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 46—47.

565. לקוטי אמרים (המכונה תניא). קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 142—150.

617. לקוטי מהרי"ל, ה"ר יהודה ליב מזאקליקוב. ב"עוללות ביבליוגרפיות" שלי (קרית ספר, שנה יז, ת"ש, עמ' 118) הערתי על הדמיון של זה הספר לספר "אוהב ישראל" לר' אברהם יהושע העשיל מאפטא [ועיין להלן, עמ' 482—483].

618. לקוטי מהרי"ל. ר' חיים מוולוז'ין במכתבו שבראש הספר "מעשה רב", מנהגי הגר"א, כותב, שלקוטי מהרי"ל נכתבו על־ידי "שמש קטן". ור' יוסף ענגיל בספרו "בית האוצר", חלק א (פיעטרקוב תרס"ג), כלל קצ, הביא מה שכתוב בלקוטי מהר"ל ומעיר: ולא אאמין כלל שיצאו מפה קדוש המהרי"ל; ולא אאמין שאמר המהרי"ל ז"ל דברים כאלה. וכבר הערתי ב"עוללות" (ירושלים תש"ז), אות יב, על הבדותה של לידת בן־סירא, שחי כמאתיים שנה אחר ירמיהו קדוש ה'. כן יש בליקוטים אלה עוד כמה דברים מוזרים בהלכה.

640. לקוטי הפרדס מיוחס לה"ר שלמה יצחקי (רש"י). MGWJ, 44 (1901), עמ' 52, 289; 52 (1908), עמ' 710—738.

647. לקוטי קדמוניות, מאת שמחה פינסקער. אוצר נחמד, מחברת ד (תרכ"ד), עמ' 8—36. — MGWJ, 10 (1861), עמ' 176—186.

668. לקוטי שכחה ופאה. עיין: גרשם שלום, כתבי־יד בקבלה, ירושלים תר"ץ, עמ' 1, שהספר הוא של ר' עזריאל.

674. לקוטי ש"ס... ועם סיפור ר' יוסף דילה ריינה. גרשם שלום, למעשה ר' יוסף דילה ריינה — ציון, ספר ה (תרצ"ג), עמ' קכד—קל.

686. ספר הלקוטים, העתקות מדרשים ישנים מכתבי יד על־ידי ה"ר אלעזר גרינהוט. ZfHB, 4 (1900), עמ' 98—101; 5 (1901), עמ' 99—100.

694. לקוטים... ה"ר שם טוב גאון... לפרש סודות התורה מהרמב"ן. קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 397—408, 534—542; שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 126—133.

701. לקוטים מפירוש התורה של ה"ר רפאל מרדכי מלכי. התור, שנה ג (תרפ"ג), גליון כד.

709. לקוטים ממדרש אבכיר, עם הערות הר"ש באבער. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 145—147.

711. לקוטים מן ס' המספיק מה"ר תנחום ב"ר יוסף הירושלמי. ZfHB, 5 (1901), S. 14—16, 122—126, 184—189.

722. לקורות הגזרות על ישראל... עם הערות ה"ר חיים יונה גורלאנד. MGWJ, 38 (1894), עמ' 478—479.

732. לקורות היהודים בלובלין. ZfHB, 4 (1900), עמ' 102—103.

745. לקח טוב, ה"ר אברהם יגל. המזכיר, שנה ב (1859), עמ' 7—8.

747. לקח טוב, ה"ר טוביה ב"ר אליעזר. המגיד, שנה כה (תרמ"א), עמ' 149—150, 201—202. — השחר, שנה י (תר"מ), עמ' 385—389, 447—450, 497—503. ועל ספר בראשית־שמות עם הגהות הר"ש באבער: בית תלמוד, א (תרמ"א), עמ' 159, 189. — המגיד שנה כה (תרמ"א), עמ' 201—202. — חלק שני עם הגהות ראמ"ם פדווא. המגיד, שנה כה (תרמ"א), עמ' 149—150. — ועל שיר השירים: המזכיר, שנה כא (1881), עמ' 29—32. — JQR, 38 (1947), עמ' 63—66. — ZfHB, 13 (1909), עמ' 75—80. — Brüll, Jahrbücher, 6 (1883), S. 132—138. — Beilage z. jüd. Lit. Blatt, (1899), S. 68, 76, 80, 87, 91, 95, 97, 139, 146, 151, 163.

748. **לקח טוב, ה"ר יום טוב ב"ר משה צהלון.** אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ"ב, עמ' 5.

770. **לקט מדרשים.** MGWJ, 47 (1903), עמ' 381. — **זרובבל:** REJ, 68 (1914), עמ' 131—160; 69 (1919), עמ' 108—121; 71 (1920), עמ' 57—65.

782. **לקט שושנים, שירים... מסודרים על־ידי ... צבי גרעץ.** המזכיר, שנה ה (1862), עמ' 69.

806. **לשאלת העגונה... מה"ר יהודה ליב אפשטין.** עיין תשובה למציע תקנות עגונות מרי"ז לוין, ניו־יורק תש"ז.

832. **לשון חכמים... מאת אפרים פורת.** קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 170—172.

840. **לשון למודים, ה"ר אליקים מלמד... אמשטרדם תמ"ו.** קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 454; שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 167.

842. **לשון למודים... שקל הקדש.** חנוך ילון, שני חיבורים זה מול זה (לשון למודים לר' דוד יחיא ושקל הקדש שנדפס בסופו): סיני, כרך לב (תשי"ג), עמ' צ—צו.

מ

14. **מאה ברכות... אמשטרדם תמ"ז.** תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 17 (1888), S. 178.

24. **מאה שערים... שאלוניקי ש"ג.** אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים תרצ"ב, עמ' 32. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 217.

28. **המאור, ה"ר יוסף ליב זוסניץ.** המליץ, שנה כט (תרמ"ט), גליון 192—195. — הפסגה, קובץ ד (תרנ"ד), עמ' 13—19.

38. **מאור עינים, ה"ר עזריה מן האדומים.** שדי חמד, כללי הפוסקים, סימן טו, אות לט. — ZfHB, 3 (1899), עמ' 53—58; 4 (1900), עמ' 79. — REJ, 30 (1895), עמ' 313—316; 33 (1896), עמ' 77—87; 38 (1899), עמ' 280—281; 86 (1928), עמ' 151—175; 87 (1929), עמ' 41—78. — המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 143, 150—151; שנה יד (תר"ל), עמ' 117; שנה טו (תרל"א), עמ' 134; שנה יז (תרל"ג), עמ' 210, 221, 229, 239. — הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 369. — כרם חמד, מחברת ה (פראג תר"א), מכתב יג—יד. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' תכא. — ספר הזכרון לכב' ישראל אברהמס, ניו־יורק 1927, עמ' 12—52. — HUCA, 21 (1948), עמ' 29—72.

55. **מאורי אור, ה"ר אהרן ב"ר אברלי וירמש.** בית אוצר הספרות, שנה א (תרמ"ו), עמ' 20—31.

75. **מאזני לשון הקדש... מה"ר אברהם ן' עזרא.** המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 28—29. — אוצר החיים, שנה ח (תרצ"ב), עמ' 169—171.

76. **מאזני צדק, מאת אבן חאמד אלגזאלי.** Ltbl. d. O. 5 (1844), S. 573.

97. **מאיר איוב, ה"ר מאיר ב"ר יצחק עראמה.** קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 455; שנה ז (תר"ץ— תרצ"א), עמ' 168.

110. **מאיר נתיב... קונקורדנציא.** קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 141.

119. **מאיר עיני חכמים, ה"ר מאיר... מלובלין.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תכז—תכח. — שאלות ותשובות זקני יהודה לר' יהודה אריה ממודינה, ירושלים תשט"ז, סי' כח, עמ' מד—מה.

120. **מאמץ כח, ה"ר משה אלמושנינו.** המגיד, שנה י (תרכ"ו), עמ' 5, 14, 21, 29, 37, 45, 56. — ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 7—9. — נ' בן־מנחם, כתבי רבי משה אלמושנינו (רשימה ביבליוגרפית) — סיני, כרך יט (תש"ו), עמ' רסח—רפח.

153. **מאמר האחדות... ועם קערת כסף, מה"ר יוסף האזובי.** כרם חמד, מחברת ג (תקצ"ח), עמ' 187; מחברת ד (תקצ"ט), מכתב ד, עמ' 11—13.

168. **מאמר השכל, מיוחס להר"ר אליעזר ב"ר נתן.** MGWJ, 3 (1854), עמ' 244.

189. **מאמר מרדכי, ה"ר מרדכי האל־**

ברשטט. יודע ספר, עמ' 383, מס' 1960, מספר, שהספר הוא יקר המציאות משום שחכמי פראנקפורט על נהר מאין ביערוהו. עיין ברית אברהם, עמ' 24 בהערה.

194. **מאמר מרדכי, ה"ר מרדכי ב"ר אברהם כרמי.** שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות כג.

240. **מאמר תחיית המתים להרמב"ם.** ZfHB, 2 (1897), עמ' 125—128, 181—188. — תרביץ, שנה יא (ת"ש), עמ' 260—270; שנה יג (תש"ב), עמ' 37—42.

284. **מאסף נדחים... יצא לאור על־ידי ה"ר אברהם אליהו הרכבי.** המזכיר, שנה כ (1880), עמ' 107—108.

304. **מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי, מה"ר שמחה פינסקער.** החוקר, ב (תרכ"ד), עמ' 41—43. — MGWJ, 12 (1863), עמ' 355—359, 399—402.

325. **מבוא המשנה.** ד' שיפמאן, הבכורים והראיון, ירושלם תרל"ט, עמ' 7—23. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 59—70.

333. **מבוא התלמוד, ה"ר יוסף ן' עקנין.** הערות ר' יעקב רייפמאנן ב„אוצר הספרות", שנה ג (תרמ"ט—תר"ן), עמ' 43—55. — המזכיר, שנה יג (1873), עמ' 38—43.

353. **מבחר הפנינים.** המזכיר, שנה ב (1859), עמ' 433—448. — ZfHB, 1 (1896), עמ' 61. — HUCA, 4 (1927), עמ' 433—448. יעקב רייפמאן, חוט המשולש, פראג תרי"ט. — תרביץ, שנה יט (תש"ח), עמ' 45—52; שנה כג (תשי"ב), עמ' 192—197. — קרית ספר, שנה ג (תרפ"ו—תרפ"ז), עמ' קכב—קכד. — שמואל אשכנזי, מבחר הפנינים בספרות העברית של ימי הביניים — מנחה ליהודה מוגש להרב י"ל זלוטניק, ירושלים תש"י, עמ' 105—128. — סיני, כרך יד (תש"ד), עמ' קמה—קסו; י' טופורובסקי, מבחר הפנינים — סיני, כרך כ (תש"ז), עמ' קנה—קנח; א. מ. הברמן, ספר מבחר הפנינים (רשימה ביבליוגרפית) — סיני, כרך כה (תש"ט), עמ' נג—סג, רפח—רצט (ה„תוספת" שבספר „מבחר הפנינים"); הוספות והשלמות ל„ספר מבחר הפנינים" (רשימה ביבליוגרפית) — כרך כח (תשי"א), עמ' קכב—קכד.

355. **מבחר השירה העברית.** קרית ספר, שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 265—266.

383. **המבקש, ה"ר שם טוב ן' פאלקי־רא.** קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 257 = בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, ירושלים תשי"ד, עמ' 355—356.

429. **מגדול דוד, ה"ר דוד לידא.** הכרמל, שנה א (תרכ"א), עמ' 377.

446. **מגדל חננאל, רבנו חננאל, פירוש מסכת מכות.** Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 177—187. — Magazin, 4 (1877), S. 59—60, 161.

449. **מגדל עוז... ה"ר משה חיים לוצאטו.** קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 373—374.

510. **מגילות גנוזות.** קרית ספר, שנה כו (תש"י), עמ' 293—242; שנה כז (תשי"א), עמ' 163—175; שנה כח (תשי"ב—תשי"ג), עמ' 65—74; שנה ל (תשט"ו), עמ' 36—46, 277—281; שנה לא (תשט"ז), עמ' 341—345, 405—409. — JQR, 39 (1949), עמ' 337—364; 40 (1950), עמ' 51—78, 291—296; 41 (1951), עמ' 71—81, 251—275; 43 (1953), עמ' 121—152. — יהודה רוזנטאל, ספר יובל הדאר, ניו־יורק תשי"ב, עמ' 229—246.

515. **מגילת אחימעץ.** Proceedings, 5 (1934), 85—93; 21 (1952), 63—73.

516. **מגלת איבה, ה"ר יום טוב ליפמן העליר.** ניר דוד, לכבוד החכם ר' דוד סימאנסון, פרנקפורט ע"נ מין תרפ"ג, עמ' 206—212. — REJ, 21 (1890), עמ' 270—277.

521. **מגלת אנטיוכוס.** השקפה, שנה ד גליון יא, עמ' 86 (אלעזר גרינהוט). — בית תלמוד, ג (תרמ"ג), עמ' 94—95. — תצלום כתב־יד New Haven 1951. — Proceedings, 14 (1944), עמ' 1—23.

532. **מגלת ווינץ.** ייחא בלעטער, 39 (1955), עמ' 284—286.

542. **מגלת יוחסין... תולדות ה"ר יהודה ליווא ב"ר בצלאל מפראג.** Jahrbuch der juedisch-literarischen Gesellschaft, 20 (1929), S. 315—336; 21 (1930), S. 259—263.

547. **מגלת המגלה, ה"ר אברהם ב"ר חייא הנשיא.** MGWJ, 29 (1880), עמ' 366—374; 47 (1903), עמ' 446—448, 545—569.

558. **מגלת ספר**, ה"ר יעקב עמדין. MGWJ, 41 (1897), עמ' 333—336, 362—369, 426—429. — David Kaufmann, Gesammelte Schriften, III, Frankfurt a. M. 1915, S. 138—149. — ZfHB, 2 (1897), S. 135. — המליץ, לו (1897), גליון 171—190. — יד ושם לזכר אברהם זלמן פריידוס, החלק הלועזי, עמ' 373—376.

569. **מגלת סתרים**, ה"ר יצחק יהודה יחיאל ספרין... בצרוף הערות מאת נפתלי בן־מנחם. במישור, שנה ז (תש"ו), גליון רעו, הערות ר' משולם ראטה; שם, שנה ו (תש"ה) גליון רמז, הערת ש' אברמסון; שם, גליון רכד, הערת דב שטוק (סדן).

580. **מגלת תענית**. ר"ד ראטנער, הכרם, הוצ' אנטוקולסקי, וילנא תרפ"ו, עמ' 11—14. — המאסף, פטרבורג תרס"ב, עמ' 95—105. — ספר היובל... לכבוד נחום סאקס־לאוו, וארשא תרס"ד, עמ' 500—511. — REJ, 41 (1900), עמ' 266—268. — MGWJ, 25 (1876), עמ' 375—410; 64 (1920), עמ' 87—89. — JQR, 9, סדרה חדשה (1918), עמ' 71—102; 10 (1919), עמ' 49—80, 237—290. — HUCA, 8—9 (1931—1932), עמ' 257—351.

635. **מדבר יהודה**, ה"ר יהודה אריה מודינא. HUCA, 23 (1950—1951), עמ' 295—317.

671. **המדינה**, לאפלטון. קרית ספר, שנה יג (תרצ"ו—תרצ"ז), עמ' 419—424.

691. **מדעי היהדות**. על קבלת ר' יעקב ור' יצחק הכהנים. מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 137—141.

693. **המדפיסים בני שונצינו**. קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 427—428. — עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, חוברת א (תמוז תרצ"ד), עמ' 17; חוברת ב (תשרי תרצ"ה), עמ' 36.

707. **מדרש אגדה על התורה... עם מבוא והערות** ה"ר שלמה באבער. Jüd. Lit. Blatt, 22 (1894), S. 8, 12. — REJ, 27 (1893), p. 153—160, 302—316.

714. **מדרש אלה אזכרה**. MGWJ, 2 (1853), עמ' 182. — JQR, 36 (1945), עמ' 1—16. — מזכרת עמנואל לכבוד אברהם חיים לעף, בודפשט תש"ו, עמ' 334—338.

721. **מדרש בראשית רבא... ובאור מנחת יהודה** מהר"י טהעאדאר. MGWJ, 71 (1927), עמ' 466—472; 78 (1934), עמ' 609—615; 79 (1935), עמ' 51—53. — המזכיר, שנה ח (1904), עמ' 6—11. — REJ, 46 (1903), עמ' 301—310.

724. **מדרש הגדול, על ספר בראשית... על פי כתבי־יד על־ידי מרדכי מרגליות**. קרית ספר, שנה כד (תש"ז—תש"ח), עמ' 183—185. — ויקרא: קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 51—58. — JQR, 25 (1934), עמ' 161—170. — **במדבר**: קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 33—40. — מלילה, א (תש"ד), עמ' 129—141.

726. **מדרש דוד**, הר"ד נכד הרמב"ם. אינו מביא בספר מדברי הרמב"ם! ועיין: במישור, שנה ה (תש"ד), גליון רכ; שנה ו (תש"ה), גליון רלו, רמא.

733. **מדרש ויושע... ובתרגום י"א**. ייחא פילאלאלגיישע שריפטען, 3, עמ' 223—242.

735. **מדרש זוטא... עם מבוא והערות** ה"ר שלמה באבער. MGWJ, 39 (1895), עמ' 562—566. — Rahmer, Lit. Blatt, 26 (1902), S. 4—6. — JQR, 8 (1896), p. 179—184. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' קג—קד.

743. **מדרש חמדת ימים**. קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 266—272; שנה יז (ת"ש), עמ' 245—248.

766. **מדרש משלי... ועם מבוא והערות** ה"ר שלמה באבער. JQR, 6 (1894), עמ' 164—165. — MGWJ, 40 (1896), עמ' 95, 137.

772. **מדרש עשרה הרוגי מלכות**. ZfHB, 9 (1905), עמ' 123 (אלכסנדר מארכס).

783. **מדרש רבה. על הפירוש המיוחס לרש"י**: תפארת ישראל, מנחת תודה... לכבוד... ישראל לוי, ברסלוי 1911, החלק העברי, עמ' 132—154. — Festschrift Schwarz, Wien 1917, S. 361—388. **ובהוספת פירוש זרע אברהם**. עיין: Wachstein, Inschriften, 2, S. 147—150. **איכה**: תהלה למשה, קבוצת מאמרים בחכמת ישראל לכבוד משה שטיינשניידר, לייפציג 1896, עמ' 27—32. — **ועם מבוא**

והערות הר"ש באבער: ZfHB, 4 (1900), עמ' 41—42. — REJ, 39 (1899), עמ' 137—138. — שיר השירים ... עם מבוא והע־רות מה"ר אלעזר הלוי גרינהוט: ZfHB, 3 (1899), עמ' 3.

789. מדרש שכל טוב ... עם מבוא והערות הר"ש באבער. ZfHB, 5 (1901), עמ' 97—99.

793. מדרש שמואל ... ועם מבוא והערות ה"ר שלמה באבער. MGWJ, 39 (1895), 331, 368. — Beilage z. jüd. Lit. Blatt, 23 (1894), No. 34, S. 135. — Magazin, 17 (1890), S. 258—260. — REJ, 26 (1893), p. 302—309.

796. מדרש תדשא. REJ, 21 (1890), עמ' 80—97; 22 (1891), עמ' 1—25.

797. מדרש תהלים. ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' מט—עג. — JQR, 26 (1936), עמ' 349—368.

800. מדרש תנאים ... עם הגהות ה"ר דוד צבי האפמאן. Jahrbuch der juedisch-Literarischen Gesellschaft, 6 (1909), S. 304—323.

802. מדרש תנחומא ... עם מבוא והערות ה"ר שלמה באבער. MGWJ, 34 (1885), עמ' 35, 422, 501. — האסיף, שנה ג (תרמ"ז), עמ' 903—912. — בית תלמוד, שנה ג (תרמ"ג), עמ' 180—186, 215—223, 237—243, 276—279, 367—372. — תנחומא — ילמדנו: REJ, 13 (1886), עמ' 224—238; 14 (1887), עמ' 92—107.

808. מדרשי התורה, ה"ר אנשלמה אשתרוק. ZfHB, 4 (1900), עמ' 132—135.

840. מהות הנפש, מאבונצר. המזכיר, שנה יב (1872), עמ' 42—43.

857. מהרי"ל. שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות יב. — MGWJ, 71 (1927), עמ' 364—371.—רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, אהל אברהם, מינכען תרמ"ח, עמ' 5, מס' 56.

877. מודע לבינה, ה"ר מנחם מענדיל לעפין. ספר קלוזנר, תל־אביב תרצ"ז, עמ' 461—464.

918. מוסדות תורה שבעל פה, ה"ר חיים הירשענזאהן. המגיד, שנה לג (1889), גל' 33, 35, 37.

927. המוסר, ה"ר אפרים ממודינא. המזכיר, שנה יא (1871), עמ' 103—104.

928. המוסר ... שקלאוו תקמ"ג. קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 308—310.

929. המוסר, ה"ר יהודה כלץ. ג' שלום, שבתי צבי, א, עמ' 98.

934. מוסר, באור פרקי אבות מה"ר יוסף ב"ר יהודה. MGWJ, 49 (1905), עמ' 637—650; 56 (1912), עמ' 308—323, 496—498. — ZfHB, 15 (1911), עמ' 66—69. — ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, החלק הלועזי, עמ' 389—424.

960. מוסר לרופאים, ה"ר יצחק הישר־ראלי. MGWJ, 63 (1914), עמ' 156—164.

1054. מורה המורה, ה"ר שם טוב ב"ר יוסף ן' פלקירא. Ltbl. d. O. 1 (1840), S. 177, 225, 257.

1058. מורה הנבוכים. המגיד, שנה טז (תרל"ב), עמ' 200, 275. — הצפירה, שנה יט (1892), גליון 95, על כתב־יד רומא. — תרביץ, שנה ו (תרצ"ה), עמ' 41—98. — ובמקורו הערבי ... על־ידי ה"ר שלמה מונק: MGWJ, 5 (1856), עמ' 422—428; 6 (1857), עמ' 114—120, 150—159. — ומהדורה מנוקדת... ועם פי' ה"ר יהודה אבן־שמואל־קויפמן: קרית ספר, שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 155—162. — HUCA, 12—13 (1937—1938), עמ' 461—497. — JQR, 28 (1937), עמ' 143—145. — ברכת אברהם ... לכבוד מו"ה אברהם ברלינר נ"י, ברלין תרס"ג, עמ' 345—363. — בכתב ידו של הרמב"ם: תרביץ, שנה א (תר"ץ), חוב' א, עמ' 93—106. — מתרגומי מורה הנבוכים: תרביץ, שנה כג (תשי"ב), עמ' 170—191.

1263. מחברות עמנואל הרומי. הקדם, ג (תרס"ט), עמ' 79—83. — JQR, 4 (1892), עמ' 64—89; 7 (1895), עמ' 711—728; סדרה חדשה, 5 (1915), עמ' 529—536; 16 (1925), עמ' 209—212. — Proceedings, 6 (1935), עמ' 277—308. — MGWJ, 72 (1928), עמ' 213—218; 73 (1929), עמ' 303—308, 488. — קרית ספר, שנה כד (תש"ז), עמ' 159; שנה

כו (תש"י), עמ' 135—138. — ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 444—458.

1268. מחברת מנחם, ה"ר מנחם בן סרוק. MGWJ, 4 (1855), עמ' 275. — REJ, 29 (1894), עמ' 152—154. — א' אשלאם, הכרם, עמ' 137—142. — קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 24.

1272. מחברת הערוך, ה"ר שלמה ב"ר אברהם ן' פרחון. ZfHB, 1 (1896), עמ' 57—61. — אוצר נחמד, ב (תרי"ז), עמ' 32—42 (שד"ל). ועיין בס' פני תבל, אמשטרדם תרל"ב, עמ' 264.

1314. מחזור... כמנהג אראגון. MGWJ, 20 (1871), עמ' 176—178.

1316. מחזור... סביוניטה־קרימונה שי"ז—שכ"א. קרית ספר, שנה ג (תרפ"ו—תרפ"ז), עמ' 173—176; שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 162—164; שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 257. — מחזור אפ"ם: קרית ספר, שנה ל (תשט"ו), עמ' 118—136, 264—278. — מחקרים לזכרון עמרם קאהוט, נויורק תרצ"ו, עמ' פט—קא. — מנהג כפא: ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), פטרבורג תרס"ט, עמ' 449—469.

1332. מחזור ויטרי. Central Anzeiger, S. 36—37. — MGWJ, 40 (1896), S. 335. — REJ, 35 (1897), p. 308—313. — כתבי אברהם עפשטיין, ירושלים תש"י, עמ' רפו—רץ.

1333. מחזור יניי. ZfHB, 22 (1919), 50—52. — Jahrbuch, 20 (1929), 21—70. — MGWJ, 74 (1930), 94—104. — JQR, 11 (1920), 553—557. — HUCA, 18 (1943—1944), 199—220. — קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 70.

1338. ספר המחזות, מה"ר משה חיים לוצאטו. הדאר, שנה ח (תרפ"ט), עמ' 259.

1349. מחזיק ברכה, ה"ר חיד"א. כרם חמד, ב (1836), עמ' 87.

1370. מחיר יין, ה"ר משה איסרלש... [מעזיראוב]. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, נויורק תש"י, עמ' 30.

1372. מחכים... עם הערות ה"ר יעקב פריימן. MGWJ, 54 (1910), 274—288, 417—419. — REJ, 60 (1915), 154—160.

1450. מחקרים בספרות הגאונים... מה"ר אביגדור אפטוביצר. קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 320—328.

1500. מטה דן וכוזרי חלק שני, ה"ר דוד ניטו. מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 323—326.

1506. מטה יוסף, ה"ר יוסף הלוי נזיר. קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 313—315.

1511. מטה לוי... מה"ר מרדכי הלוי הורוויץ. תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 21 (1892), 115, 119.

1537. מטמוני מסתרים... על־ידי ה"ר חיים בראדי. ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), פטרבורג תרס"ט, עמ' 309—356.

1565. מי באר, ה"ר בר אופנהיימר. אוצר נחמד, מחברת א (תרי"ו), עמ' 42—43. ועיין: עין הבדולח, סי' ד.

1577. מי הים, ה"ר בנימין מוספיא. המגיד, שנה ג (תרי"ט), עמ' 134—135 (ר' מתתיהו שטראשון).

1650. מילין דרבנן. קרית ספר, שנה כז (תשי"א), עמ' 390; שנה כח (תשי"ב—תשי"ג), עמ' 416; שנה לב (תשי"ז), עמ' 112.

1688. מים רבים, ה"ר רפאל מילדולה. המגיד, שנה יב (תרכ"ט), עמ' 13, 20, 29, 37 57, 60, 119. — סיני, כרך לד (תשי"ד), עמ' קו—קכא.

1735. מכילתא... עם פירוש מדות סופרים, מה"ר איזיק הירש ווייס. המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 77—80. — ועם תוספות מאיר עין, מה"ר מאיר אישׁ־שלום: MGWJ, 19 (1870), עמ' 278. — ועם חלופי גרסאות והערות ה"ר חיים שאול הורוביץ וה"ר ישראל רבין: MGWJ, 75 (1931), עמ' 401—410. — JQR, 11 (1920), עמ' 169—196; 26 (1936), עמ' 301—306; 35 (1945), עמ' 1—16. — תרביץ, שנה ו (תרצ"ה), עמ' 112—123. — אוצר החיים, שנה ה (תרפ"ט), עמ' 127, 213; שנה ח (תרצ"ב), עמ' 29.

1737. מכילתא דר' שמעון בר יוחאי. — MGWJ, 49 (1905), 667—691.

Jahrbuch, Frankfurt, 3 (1905), 191—205. — JQR, 18 (1906), 548—553. — ספר היובל „תפארת ישראל" לכ־בוד... ישראל לוי, ברסלוי תרע"א, עמ' 403—436. — ספר היובל ... לכבוד... סאקאלאוו, וארשא תרס"ד, עמ' 232—240. — מהדורת אפשטיין־מלמד: קרית ספר, שנה לא (תשט"ו), עמ' 155—159.

1814. מכתבי מוסר, מאת סנקא... בתרגום ה"ר אהרן קמינקא. קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ' 295—296; שנה כ (תש"ג—תש"ד), עמ' 194—196.

1856. המכתם. הצופה מארץ הגר, שנה ג (תרע"ד), עמ' 57—61.

1869. מלא חפנים. המגיד, שנה ח (תרכ"ד), עמ' 279.

1893. מלאכת מחשבת, ה"ר משה זרח אידלין. פני תבל, אמשטרדם תרל"ב, עמ' 246.

1894. מלאכת מחשבת, ה"ר משה ב"ר מנשה (!) חפץ. הלבנון, שנה ג (תרכ"ו), גליון 19, עמ' 301—302.

1941. מלון הלשון העברית... מאת אליעזר בן־יהודה. MGWJ, 68 (1924) 167—169; 70 (1926), 216—218; 72 (1928), 94—97. — JQR, 2 (1912), 591—606. — הצופה מארץ הגר, שנה א (תרע"א), עמ' 46—57; שנה ב (תרע"ב), עמ' 11—15, 139—144. — לשוננו (הערות א' אברונין).

1969. מלחמה לה' וחרב לה'... נגד ה"ר נחמיה חייא חיון. המגיד, שנה ב (תרי"ח), עמ' 142—143.

1980. מלחמות ה', טענות הקראי ה"ר סלמון בן ירוחים נגד רס"ג. JQR, 28 (1937), עמ' 91—94; 34 (1943), עמ' 313—320, 475—480. — קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 441—442.

1982. מלחמות הלוים, ה"ר שמעון יואל הלוי. קרית ספר, שנה ד (תרפ"ו—תרפ"ח), עמ' 63, 284.

1984. מלחמות השם, ה"ר לוי ב"ר גרשם. קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 116—117. — המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 64—65. — MGWJ, 63 (1919), עמ' 71—74; 37 (1893), עמ' 125—126; 72 (1928), עמ' 427—428. — JQR, 7 סדרה חדשה (1917), עמ' 553—594; 8 (1918), עמ' 113—156, 231—268. — Beilage z. jüd. Lit. Blatt, 23 (1894), 142—143. — Festschrift d. Franklischen Seminars, 1929, 131—149.

2018. מלחמת סופרים... השגות על ספר המפתח. מילואים ב„המגיד", שנה טז (תרל"ב), בהוספה לגליון 35, ושם עמ' 427.

2046. מליץ אחד מני אלף. האסיף, שנה ב (תרמ"ו), עמ' 466—495.

2092. מלכי צדק. ביקורת בשם „אין כמוה לרוע" ב„המגיד", שנה כז (תרמ"ג).

2104. מלמד להועיל. JQR, 19 (1929), עמ' 275—280.

2110. מלמד התלמידים, ה"ר יעקב ב"ר אבא מרי ב"ר שמעון ב"ר אנטולי. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 246. — HUCA, 11 (1936), עמ' 391—424.

2126. ממלכת ירושלים הצלבנית. קרית ספר, שנה כד (תש"ו), עמ' 108—114.

2173. מנהגים, ה"ר אברהם קלויזנר. קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 66.

2174. מנהגים, ה"ר יצחק אייזק טיר־נויא. Festschrift Hoffmann, Berlin 1914, S. 56—57.

2182. המנהיג. המגיד, שנה יא (תרכ"ח), עמ' 111. — תפארת שיבה (יובל צונץ), ברלין תרמ"ד, החלק הלועזי, עמ' 122—137. — ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' של—שלב. — תשלום מכתב־יד בספר היובל אמת ליעקב פריימאנן, ברלין תרצ"ז, עמ' 105—115. — סיני, כרך מא (תשי"ז), עמ' עה—פ, קפח.

2182א. מנהיר עיני חכמים, ה"ר מאיר ב"ר גדליהו מלובלין. בדפוסים מאוחרים הושמטה תשובה קלח.

2215. מנורת המאור, ה"ר יצחק אבו־הב. JQR, 9 (1919), עמ' 337—357; 11 (1920), עמ' 259—264; 21 (1930), עמ' 461—468; 27 (1936), עמ' 59—63. ועיין: קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 59.

2216. מנורת המאור, ה"ר ישראל ב"ר יוסף אלנקוה. קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—

תרצ"ב), עמ' 459—461. — אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 81—83. — JQR, 21 (1931), עמ' 461—468; 27 (1936), עמ' 59—63.

2219. מנות הלוי, ה"ר שלמה אלקבץ. קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 493—496.

2226. מנחה בלולה, ה"ר אברהם מנחם הכהן רפא מפורט. יעקב רייפמאן, המגיד, שנה ה (תרכ"א), עמ' 197, 207.

2330. מנחת יהודא, ה"ר יהודה צבי ב"ר חיים קאבאק. במקום "קאבאק" יש לומר: באמבאך.

2415. מנחת עני, ה"ר יששכר בערל ב"ר סיני. Magyar Zsido Szemle, 1932, 6—23.

2438. מנחת קנאות, ה"ר יחיאל מפיסא. ZfHB, 4 (1900), עמ' 92—95.

2451. מנחת ש"י, ה"ר ידידיה שלמה רפאל ב"ר אברהם מנורצי. Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), 159—163. — MGWJ, 25 (1876), 204.

2454. מנחת שלמה, רשימת הספרים... בעריכת ה"ר דובער וואכשטיין. ZfHB, 15 (1911), עמ' 178—179; 17 (1914), עמ' 13—16 [ועיין למעלה, עמ' 397].

2464. מנחת תודה, מאת יהודה קלאצ־קא. זהו המשומד יוליאן קלצקא שר"י. עיין: התורן, שנה ז (תר"ף), גליון כא.

2513. מסורת התורה והנביאים... מה"ר פסח פינפער. ZfHB, 11 (1907), עמ' 34—41.

2546. מסכת עניות. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 266. — ייוא פילאלא־גישע שריפטען, 2, עמ' 239—344.

2572. מסילת ישרים, ה"ר משה חיים לוצאטו. קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 542; שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 497. — ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנ־דר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 38. — בחינות, 3, עמ' 66—73; 4, עמ' 77—100.

2587. המסע לארץ הקדושה, ה"ר יעקב בכרך. האסיף, שנה א (תרמ"ה), עמ' 246—248.

2605. מסעות חבשוש. קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ' 21—26. — ספר מאגנס, ירושלים תרצ"ח, עמ' 89—96.

2611. מסעות של ר' בנימין. MGWJ, 9 (1860), עמ' 217—218. — המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 31—32. — Ltbl. d. O., 2 (1841), עמ' 395—453. — JQR, 16 (1904), 453—473, 715—733; 17 (1905), 123—141, 286—306, 514—530, 762—781; 18 (1906), 84—101, 664—691. — REJ, 52 (1906), 154—160; 56 (1909), 144—146. — קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 116—117. — תרביץ, שנה ח (תרצ"ז), עמ' 208—232.

2671. ספר המספר, ה"ר אברהם אבן־עזרא. JQR, 8 (1896), 657—662. — Jubelschrift Isr. Hildesheimer, Berlin 1890, S. 99. — אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 193—199.

2672. המספר, ה"ר אליהו מזרחי. MGWJ, 54 (1910), 224—232.

2679. מספרות הגאונים. תרביץ, שנה ד (תרצ"ג), עמ' 395—400.

2690. מסתרי האגדה... מה"ר מנחם מנדל ווהלמן. אוצר החיים, שנה ח (תרצ"ב), עמ' 47. — מאזנים, שנה ג, גליון יא—יג.

2702. מעבר יבק. Magazin, 1 (1874), S. 99.

2710. מעגל טוב השלם. REJ, 65 (1913), 245—273. — קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 146—150.

2725. מעדני מלך... מה"ר יהודה אריה מודינא. המזכיר, שנה יב (1872), עמ' 60.

2773. מעיל צדקה, ה"ר אליהו הכהן האתמרי. HUCA, 11 (1936), 503—567; 12—13 (1937—1938), 635—696; 14 (1939), 479—558.

2792. מעין גנים, ה"ר יוסף שלמה דילמדיגו. המגיד, שנה ח (תרכ"ד), עמ' 279.

2794. מעין גנים, ה"ר שמואל מסנות, באור ס' איוב, עם מבוא והערות ה"ר

שלמה באבער. כנסת הגדולה, הוצ' סו־
באלסקי, ספר ג (תרנ"א), עמ' 157—164;
הערות ר' יהודא כהן וויסטינעצקי. —
Rahmer, Lit. Blatt, 19 (1890), S.
82. — Central Anzeiger, S. 35—36.
REJ, 21 (1890), 118—132.

2834. מעלות היוחסין, ה"ר אפרים זלמן מרגליות. ZfHB, 5 (1901), עמ' 165—166.

2839. מעלות המדות. איטליה, שנה א, עמ' 14—17.

2843. מעלפת ספירים, ה"ר שלמה ב"ר אברהם אלגאזי. ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, א, עמ' 315.

2847. מעם לועז. ZfHB, 14 (1910), עמ' 80—82, 185—186. — מזרח ומערב, כרך ב (תרפ"ט), עמ' 19—22. — עלים, א, חוב' א (תרצ"ד), עמ' 7. — קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 271—274.

2899. מערכת האלהות, ה"ר פרץ ב"ר יצחק הכהן. קרית ספר, שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 55—57; כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 284—295; כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 73.

2913. מערכת השלחן, מאת אהרן יש־ראל ברימן. עיין: מאחורי הפרגוד, חלק ב, עמ' 131.

2960. מעשה אפד, ה"ר יצחק ב"ר משה המכונה פריפוט דוראן. המזכיר, שנה י (1870), עמ' 109.

2997. מעשה בריאה וזמרה. ייוא פילא־לאגישע שריפטען, 1, עמ' 153—162.

3003. מעשה הגאונים, תשובות ופסקי דינים. הצופה מארץ הגר, א (תרע"א), עמ' 93—95. — MGWJ, 56 (1912), עמ' 628—745. — REJ, 62 (1911), עמ' 142—145.

3014. מעשה חושב, ה"ר לוי ב"ר גרשם. MGWJ, 54 (1910), עמ' 625; 61 (1916), עמ' 216—220. — REJ, 62 (1911), עמ' 145—146.

3026. מעשה טוביה. REJ 21 (1890), עמ' 140. — א' לוינסון, טוביה הרופא, ברלין 1924.

3070. מעשה עשרה הרוגי מלכות. ZfHB, 9 (1905), עמ' 123.

3104. מעשה תעתועים... נגד ה"ר נתן הכהן אדלער. המזכיר, שנה ה (1862), עמ' 78.

3132. ספר המעשיות... מה"ר משה גאסטר. הצופה לחכמת ישראל, שנה ט (תרפ"ה), עמ' 171—176. — HUCA, 4 (1927), 345—364: Kraus Samuel, Sprachliche Bemerkungen.

3181. מפעלות אלהים, ה"ר יואל בעל שם. Volkskunde, 1912, עמ' 41. — המז־כיר, שנה ב (1859), עמ' 64—65.

3200. מפתח אל מגלת אסתר, מאת יצחק שמואל ריגיין. פני תבל, אמשטרדם תרל"ב, עמ' 267.

3212. מפתח ההספדים... מאת דובער וואכשטיין. מילואים ב"קרית ספר", שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 500—504.
מפתח לתשובות הגאונים. הערות ר"ח אפפנהיים ב"החוקר", שנה א (תרנ"א), עמ' 23—27, 52—56, 78—80. — Central An-zeiger, S. 100—104.

3226. מפתח מנעולי התלמוד, רב נסים גאון. Geiger, Zeitschrift f. jüd. Theo-logie, 5 (1844), S. 441—445. — REJ, 44 (1902), 294—297 (סנהדרין). — תרביץ, שנה ב (תרצ"א), עמ' 1—26, 380; שנה כו (תשי"ז), עמ' 49—70.

3233. מפתח שלמה, מיוחס לשלמה המלך. JQR, 7 (1912), עמ' 595—601.

3235. מפתח התלמוד... מאת יחיאל מיכל גוטמן. MGWJ, 54 (1910), עמ' 419—432, 553—560. — קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 372—375.

3250. מצב הישר... על המאמרים הנגלים בהזהר. כנסת הגדולה, שנה א (תר"ן), עמ' 171—177.

3269. מצבת קודש... בעיר לבוב. תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 17 (1888), S. 150, 155.

3291. ספר המצות לענן הקראי. קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 256.

3294. מצות גדול... שונצינו רמ"ט. עלים, שנה ב (תרצ"ב), עמ' 72. — ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ'

ת—תד. — Magazin, 4 (1877), עמ' 94—98. — שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות טז.

3298. **מצות כהונה, ה"ר אברהם ב"ר יצחק יצחקי.** מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 230—231.

3343. **מצפה יקתאל... השגות על ספר תורת יקותיאל.** המאסף, תקמ"ט, עמ' רסא—רעג.

3349. **מצרף, ה"ר ברכיה ב"ר נטרונאי הנקדן.** MGWJ, 46 (1902), עמ' 536—547.

3351. **מצרף לחכמה ה"ר יוסף שלמה הרופא דילמדיגו.** MGWJ, 74 (1930), עמ' 41—43.

3355. **מצרף לכסף... ה"ר עזריה מן האדומים.** MGWJ, 5 (1856), עמ' 33—36. — ZfHB, 3 (1899), עמ' 53—58.

3360. **מצת מצוה ועלילת דם.** המגיד, שנה כז (תרמ"ג), עמ' 31, 70—71.

3366. **מקדמוניות היהודים, ה"ר אברהם עפשטיין.** מילואים מהמחבר במאסף „הכרם", עמ' 92. — ביקורת והערות בבית תלמוד, שנה ה (תרמ"ט), עמ' 230—233, 257—259. — כנסת ישראל של שפ"ר, ב, עמ' 132—135.

3373. **מקדש מלך, ה"ר שלום בוזאגלו.** הצופה מארץ הגר, שנה ד (תרע"ד), עמ' 1—16, 133—141.

3375. **מקדש מעט, ה"ר שלמה גולדשמיט, רשימת עקד הספרים.** ZfHB, 4 (1900), עמ' 175—176.

3383. **מקוה ישראל, ה"ר מנשה בן ישראל.** קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 333—334.

3407. **מקור ברוך... מקורי התפלות.** ZfHB, 11 (1907), עמ' 2—3.

3434. **מקור חיים... מה"ר שלמה ן' גבירול.** MGWJ, 7 (1858), עמ' 59—72; 8 (1859), עמ' 24—32, 273—276; 9 (1860), עמ' 310—313. — תרביץ, שנה ו (תרצ"ה), עמ' 180—189.

3446. **מקור חיים, ה"ר שמואל צרצה, באורים על פירוש התורה מהראב"ע.** המגיד, שנה ג (תרי"ט), עמ' 110. — נ' בן מנחם, בסוד ספרים — סיני, כרך טז (תש"ה), עמ' שכג—שכד. — ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תיח.

3474. **המקח והממכר, לרב האיי גאון.** הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג), עמ' 278—287. — תרביץ, שנה יט (תש"י), עמ' 296—315 [= ספר היובל לכבוד... י' נ. אפשטיין]. ועיין: שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות כז.

3502. **מקרא כפשוטו.** ZfHB, 6 (1902), עמ' 37. — MGWJ, 46 (1902), עמ' 280—298.

3568. **מראה מוסר.** ייוא היסטארישע שריפטען, 1, עמ' 27—54.

3598. **מרגליות טובה, פירוש התורה להראב"ע.** HUCA, 12—13 (1937—1938), עמ' 573—581. — על „אהל יוסף" (הוא „צפנת פענח") עיין: ספר יובל הדאר, נוירק תרפ"ז, עמ' קפו—קפח. — סיני, כרך ט (תש"א—תש"ב), עמ' שנג—שנה.

3676. **מרפא לשון ארמי.** Ltbl. d. O., 2 (1841), No. 1—2.

3678. **מרפא הנפשות... מה"ר יוסף ן' עקנין.** ספר היובל... לכבוד נחום סאקאלאוו, עמ' 371—388. — Proceedings, 14 (1944), 25—147.

3717. **משאת בנימן... תשובות.** Ltbl. d. O. 9 (1848), S. 277. — MGWJ, 26 (1877), S. 328.

3730. **משבח [הגהות וביאורים לירושלמי].** ביקורת חריפה בסוף „תורת שערי ארץ־ישראל" מר"ז רבינוביץ. ועיין: הצופה לחכמת ישראל, שנה יא (תרפ"ז), עמ' 86—93. — אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 83—86.

3732. **המשביר או ערוך החדש.** הערות מישו"ב ב„המגיד", שנה יט (תרל"ה), עמ' 154, 160.

3734. **משבית מלחמות, פסקים בדבר מקוה המים ברויגו.** קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 360—364, 497.

3769. **ר' משה חיים לוצאטו [לתולדותיו].** כרם חמד, מחברת ג (תקצ"ח), עמ' 112—169. — קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 198—202, 266—274; שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 131—139.

3797. משחא דרבותא, ה"ר מסעוד רפאל אלפאסי ובניו. מזרח ומערב, כרך א (תר"פ), עמ' 403—405.

3805. המשטר הרומאי בארץ־ישראל. JQR, 29 (1939), עמ' 409—414. — קרית ספר, שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 300—304.

3842. משירי ישראל באיטליה... עם מבוא והערות ה"ר שמעון ברנשטיין. HUCA, 15 (1940), עמ' לג—לו.

3851. משכיות כסף, ה"ר שלמה ב"ר משולם דיפיארה. י' בן־יעקב, אוצר הספרים, עמ' 376, מס' 2379.

3893. משל הקדמוני, ה"ר יצחק ב"ר שלמה ן' סהולא. קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 109—118; שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 199—203. — בחינות, חוב' 5, עמ' 39—43.

3897. משלוח מנות, ה"ר יעקב ריימאן. MGWJ, 11 (1862), עמ' 75.

3904. משלי אריסטו. [יש לתקן: משלי אירסטו. עיין: משלי אירסטו, מהד' אברהם אלמאליח, ירושלים תש"ה].

3926. משלי סנדבר. המזכיר, שנה יג (1873), עמ' 126—128; שנה יד (1874), עמ' 12—15, 53—60. — [וזאת ליהודה, קובץ מאמרים בחכמת ישראל מוגש ל... יהודה ליב לנגא, תל־אביב תרצ"ו, החלק הלועזי, עמ' 7—39, מאת משה גאסטר].

3934. משלי שועלים, ה"ר ברכיה הנקדן. המזכיר, שנה ט (1866), עמ' 92; שנה יג (1873), עמ' 80—85. — MGWJ, 46 (1902), עמ' 536—547. — JQR, 2 (1890), עמ' 520—526.

משלי שלמה, ויניציאה שע"ז. באיטלקית ובאותיות עבריות: Ost. u. West, 1 (1901), S. 359, 383.

3972. משמרת שלום, הר"ש שכנא טשרניאק... ודינים ומנהגים על פי הש"ע או"ח. טעות. זהו ספר בפני עצמו מר"ש מקיידאנוב.

3989. הקדמת המשנה להרמב"ם [מהדורת גולדציהר]. Deutsche Literatur Zeitung, 24 (1903), S. 1024. — אלמה, ירושלם תרצ"ו, עמ' 33—46. — סיני, כרך י (תש"ב), עמ' קפג—קצא: על התנאים הנזכרים במשנה פעם אחת בלבד. — קרית ספר, שנה כה (תש"ט), עמ' 10—11: על מהד' רבינוביץ.

3990. פירוש המשנה להרמב"ם. ביבליוגראפיה מצויינת של חלקי הפירוש שהוצאו או על פי כתבי־יד, מאת אברהם יערי, ב"קרית ספר", שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 101—109, 228—235. — על פירוש המשנה בכתב ידו של הרמב"ם: תרביץ, שנה כג (תשי"ב), עמ' 72—88.

3993. פירוש המשנה להרמב"ם — מסכת כלאים. JQR, 4 (1892), עמ' 326—327.

3996-3998. — מסכת שבת (פרק ח—כד). Jahrbuch, Frankfurt, 2 (1904), S. 360—364.

— מסכת עירובין. MGWJ, 44 (1900), עמ' 452—454.

3999 — מסכת פסחים. ZfHB, 5 (1901), עמ' 138—139. — REJ, 42 (1901), עמ' 280—283. — מהדורת ר' יעקב משה טולידאנו, צפת תרע"ה.

4001. מסכת שקלים. מהדורת ר' יעקב משה טולידאנו, ירושלים תשי"ב. Jahrbuch, פראנקפורט, 2 (1904), עמ' 368.

4003. — מסכת יומא. ZfHB, 7 (1903), עמ' 6. — Jahrbuch, פראנקפורט, 1 (1903), עמ' 301. — רבנו משה בן מימון... בעריכת הרב י"ל הכהן פישמן, חלק שני, ירושלים תרצ"ה, עמ' עט.

— מסכת ראש השנה. שי למורה, ר"ע הילדעסהיימער, ברלין תר"ן, עמ' 95—103. — ספר היובל לר' דוד צבי האפפמאנן, ברלין תרע"ד, עמ' 248—260.

4005. — מסכת סוכה. Jahrbuch, Frankfurt, 2 (1904), S. 374.

4007. — מסכת תענית. Jahrbuch, Frankfurt, 1 (1903), S. 300.

4008. — מסכת מגילה. MGWJ, 46 (1902), עמ' 380. — REJ, 42 (1901), עמ' 280—283.

— — מועד קטן. Jahrbuch, Frankfurt, 1 (1903), S. 288. — Deutsche Literatur Zeitung, 24 (1903), S. 1024.

4009. — מסכת כתובות. Jahrbuch, Frankfurt, 1 (1903), S. 384. — MGWJ, 48 (1904), S. 20.

4012. — מסכת גטין. Jahrbuch, Frankfurt, 2 (1904), S. 387.

4013. — מסכת קדושין. Jahrbuch, Frankfurt, 1 (1903), S. 305.

4014. — מסכת בבא בתרא. JQR, 5 (1914—1915), 108—110. — Theologische Literatur Zeitung, 28 (1913), S. 336. — Orientalische Lit. Zeitung, 16 (1913), S. 309—311.

4016. — מסכת סנהדרין. לפרקים ד—ה: Jahrbuch פראנקפורט, 2 (1904), עמ' 394. — פרקים ו—ז: אזכרה לגשמת . . . רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, מחלקה ג, עמ' ג—מג. — פרקים י—יא: MGWJ, 54 (1910), עמ' 233—238.

4017. — מסכת מכות. REJ, 2 (1881), עמ' 335—336.

4020. — מסכת אבות. Magazin, 6 (1878), S. 170—178, 237—249. — MGWJ, 49 (1905), S. 616—619.
ספר היובל „תפארת ישראל" לכבוד . . . ישראל לוי, ברסלוי תרע"א, עמ' 76—103. — שי למורה, ר"ע הילדעסהיימער, ברלין תר"ץ, עמ' 76—77, ובחלק הלועזי, עמ' 121—125. — מהד' רבינוביץ, תל־אביב תש"ט.

4023. — מסכת ערכין. MGWJ, 55 (1911), עמ' 254—256.

4024. — מסכת תמיד. Jahrbuch, Frankfurt, 1 (1903), S. 308. — ZfHB, 7 (1943), S. 5—8.

4026. — סדר טהרות. Wissenschaftliche Beilage zur jüd. Presse, 22 (1891), No. 6. — מס' כלים: תפארת שיבה לצונץ, ברלין תרמ"ד, עמ' 175—191, ושם, החלק הלועזי, עמ' 122—137.

4029. המשנה, מנוקדת, צלום כתב־יד . . . דוד קויפמן. MGWJ. 51 (1907), עמ' 54—142, 323—445.

4092. מסכת אבות עם פירוש ה"ר יוסף נחמיאש. הצופה מארץ הגר, שנה ד (תרע"ד), עמ' 121—131.

4149. משנה כסף . . . מה"ר יוסף כספי. JQR, 18 (1906), 158—171. — Festschrift Hermann Cohen, Berlin, 1912, S. 119—133.

4159. משנה תורה . . . מה"ר משה ב"ר מיימון. על כתב יד הרמב"ם עצמו עיין: קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 150—155; שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 140—143; שנה כ (תש"ג—תש"ד), עמ' 52; שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 145—148; שנה ל (תשט"ו), עמ' 447—448.

4185. משנת אליעזר, הר"א מישל. ר"ז לייטער, בית דוד, סי' לז.

4200. משנת חסידים, ה"ר רפאל עמנואל חי ריקי. קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 60. — מזרח ומערב, כרך ה (תר"ץ), עמ' 33—85, 97—103.

4221. משנת רבי נתן, ה"ר נתן אדלר. כופר האשכול, עמ' 5.

4214. משנת רבי אליעזר, או מדרש שלשים ושתים מדות. ש' ליברמן, גנזי קדם, ה (תרצ"ד), עמ' 186—190. — ש"ח קוק, קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 312. — אלמה, ירושלם תרצ"ו, עמ' 146—147. — י' פריס־חורב, אדר היקר, תל־אביב תש"ז, עמ' סז—עה. — JQR, 23 (1954), עמ' 63—67. — Proceedings, 23 (1954), עמ' א—לט. — HUCA, 22—23 (1950—1951), עמ' א—טו, מאת י"נ אפשטיין.

4236. משפחות ק"ק פראג. הערות והגהות של ואכשטיין במחקרים לזכרון עמרם קאהוט, נוירק תרצ"ו, עמ' כה—מ.

4267. משפט לשון המשנה, ה"ר אייזק הירש ווייס. בית אוצר הספרות, שנה א (תרמ"ו), עמ' 115. — MGWJ, 16 (1867), עמ' 234—239.

4307. משפטי שבועות, לרב האיי גאון. הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג), עמ' 277—278.

4324. משרא קטרין. ג' שלום ב„קרית ספר", שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 163; שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 111—141, 269—273; שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 149—165, 440—456; שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 262—265, 277.

4327. **משרת משה, ה"ר קלונימוס, יבאר דעת הרמב"ם במורה נבוכים.** Ltbl. d. O., 6 (1845), S. 315—320.

4351. **מתורגמן, ה"ר אליהו בחור.** ר' אהרן פולד, בית אהרן, פראנקפורט תר"ן, עמ' קיב—קיד.

4357. **מתיבות, תלמוד קטן... עם מבואות והערות הרב"מ לוין.** תרביץ, שנה ד (תרצ"ג), עמ' 127—152. — קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 161—166.

4361. **מתליא דסופוס. המזכיר, שנה ב** (1859), עמ' 105. — MGWJ, 9 (1860), עמ' 71—75.

4381. **מתק שפתים, ה"ר עמנואל פראנשיס. החוקר, שנה א** (תרנ"א), עמ' 222—223. — הצופה לחכמת ישראל, שנה טו (תרצ"א), עמ' 76—82. — MGWJ, 38 (1894), עמ' 379.

4387. **מתת־יה, ה"ר מתתיהו שטרא־שון.** בראש הספר תולדות ר' מתתיה ורשימת מחקריו במאספים שונים. רובם נתפרסמו בשם "מנחה בלולה בשמן": בשמן = מתתיה בן שמואל. בייחוד מצוי הפסבדונים "והוא והוא" בו נרמז שמו ותפקידו. הוא נתמנה מטעם הממשלה הרוסית מנהל סניף של באנק ממשלתי בווילנא ועסק בהפצת שטרי־ערך ממשלתיים שזכו לפעמים בגורל: פייס בלשון חכמים. והנה במנחות ק, א שנינו: מתתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח והוא אומר הן. ובתוספות שם הביאו ממשנה שקלים ומגמרא יומא כח, שמתתיהו בן שמואל הוא שהיה ממונה על הפייסות.

ג

63. **נגיד ומצוה, ה"ר יעקב חיים צמח.** קרית ספר, שנה כו (תש"י), עמ' 185—194; שנה כז (תשי"א), עמ' 97—109, 284.

99. **הנדר. המגיד, שנה ח** (קראקא תר"ס), עמ' 357.

114. **נהר פישון, ה"ר יצחק אבוהב.** ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' שלח—שמא.

132. **נודע ביהודה, ה"ר יחזקאל סג"ל לנדא.** ר' משה ניימן, הלכה למשה, ויז תרפ"ו, קטז—קכא. — לאשצוב תקע"ח: עיין: קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 246.

196. **הנותן אמרי שפר, ה"ר אליהו ן' חיים.** ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 217—222.

202. **נזד הדמע, ה"ר ישראל ב"ר משה מזאמושטש.** ג' שלום, ציון, שנה כ (תשט"ו), עמ' 73—81; בצרון, שנה יז (תשט"ז), כרך לד, עמ' 114—122.

219. **נזר הקדש... פירושים על המד־רש רבה.** Wachstein, Inschriften, 2, S. 192—195.

249. **נחל יצחק, ה"ר יצחק אלחנן ספעקטאר.** השלמות מכתב־יד רי"א ב„תל־פיות", שנה ו (ניו־יורק תשט"ו), עמ' 873—881.

255. **נחל קדומים, ה"ר יהודה ליב דזקעס.** הכרמל, שנה א (תרכ"א), עמ' 245. — MGWJ, 2 (1853), עמ' 468—472.

278. **נחלת אבות, ה"ר דון יצחק אבר־בנאל... ויניציאה שכ"ו.** קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 126.

322. **נחלת יעקב, ה"ר יעקב ב"ר אלחנן היילפרון... פאדובאה שפ"ג.** ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תכט.

327. **נחלת יעקב,... השגות על פירוש הר"א מזרחי.** בספר „משכנות יעקב", שאלוניקי תפ"א, תשובות על השגות אלו.

341א. **נחלת עולמים... אבני מצבות הרבנים ואנשי שם בבית קברות העיר ווארשא.** תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 16 (1887), S. 192.

350. **נחלת צבי... תקע"ב.** קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 227.

360. **נחלת שמעון... פשטים על התו־תורה בדרכי החסידים.** קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 298.

551. **נפוצות יהודה, ה"ר יהודה ב"ר**

יוסף מוסקאטו. HUCA, 6 (1929), עמ' 297—326.

575. הנפש. אגרות יש"ר, חלק ב, איגרת כא.

576. הנפש, ה"ר שם טוב ן' פלקירא. JQR, 1 (1910), עמ' 151—181.

600. הנפש החכמה, ה"ר משה ב"ר שם טוב דיליאון. MGWJ, 2 (1854), עמ' 245.

749. נשמת חיים, ה"ר מנשה בן־ישראל. REJ, 49 (1904), עמ' 98—109. — JQR, 16 (1904), עמ' 562—572.

ס

1. סאה סלת, ה"ר רפאל מנורצי. Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 169. — HUCA, Jubilee Volume, Cincinati 1925, 333—378.

32. סדור מברכה... פירארא. ZfHB, 13 (1909), עמ' 187—188.

34. סדור רב סעדיה גאון. ZfHB, 9 (1905), עמ' 104—107. — קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 61—68, 336—348. — רב סעדיה גאון, ירושלים, עמ' תקלג—תקס, תקפו—תקצד, תרמח—תרמט. — קובץ לזכר אלכסנדר קאהוט, ברלין תרנ"ז, עמ' 388—395. — ספר אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 237—260.

67. סדר הדורות... ועם הוספות על ידי ה"ר נפתלי משכיל לאיתן. ר' רפאל גורדון, נחל עדן, וילנא תרנ"ח. — ר' ח"י כהנא, כוכבי אור, וילנא תרל"ז. — אטלאס, הכרם, עמ' 193—222. — כנסת הגדולה, שנה ד (תרנ"א), מאמרי בקרת, עמ' 23—30.

94. סדר החכמים וקורות הימים... מאת אברהם נייבויער. ZfHB, 1 (1896), עמ' 11; 2 (1897), עמ' 159—164; 3 (1899), עמ' 30—31; 8 (1904), עמ' 190—191.

סדר הקבלה מהראב"ד. הצופה לחכמת ישראל, שנה ה (תרפ"א), עמ' 93—108, 165—175; שנה ח (תרפ"ד), עמ' 24—35; שנה ט (תרפ"ה), עמ' 85—88. — Festschrift Guttmann, Leipzig 1915, S. 186—205.

99. סדר טרוייש. ZfHB, 9 (1905), עמ' 143—148 (א' מארכס).

132. סדר מודעה. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 115.

181. סדר עולם. המזכיר, שנה ד (1877), עמ' 141—144. — MGWJ, 61 (1917), עמ' 7—25. — JQR, 43 (1952), עמ' 177—192, 249—270. — ועם הערות ה"ר דוב בער ראטנער: ZfHB, 3 (1898), עמ' 68—70. — REJ, 28 (1894), עמ' 301—304; 36 (1898), עמ' 118—119.

186. סדר רב עמרם גאון. Jahrbuch, Frankfurt a. M., 5 (1907), S. 341—366, בחלק העברי, עמ' 1—38. — ZfHB, 13 (1909), עמ' 9—10; 17 (1914), עמ' 184. — ציונים לזכר שמחוני, ברלין תרפ"ט, עמ' 122—141 (י. נ. אפשטיין).

240. סדר תנאים ואמוראים. כרם חמד, ד (תקצ"ט), מכתב כג—כד. — המגיד, שנה ו (תרכ"ב), עמ' 310—311 (ר' יעקב ריפ־מאנן). — אוצר החיים, שנה ז (תרצ"א), עמ' 104.

261. סדרי טהרות, ה"ר גרשון חנוך ליינער. המגיד, שנה יט (תרל"ה), עמ' 283, 293, 409.

271. סוגיות הש"ס... מבוא התלמוד, מהר"ש הנגיד. קרית ספר, שנה ל (תשט"ו), עמ' 254—256.

282. סוד ישרים, ה"ר יהודה אריה מודינא. JQR, 24 (1933), עמ' 47—50.

436. סליחות... בקראקא. ZfHB, 9 (1905), עמ' 189—190.

462. סם חיים ...פראג ש"ן. אוצר הספרות, שנה ב (תרמ"ח), עמ' 138.

512. רב סעדיה גאון, קובץ תורני—מדעי יוצא לאור למלאת אלף שנה לפטירתו... בעריכת הרב יהודה ליב הכהן פישמן [מימון]... ירושלים תש"ג. — עיין: Schechter, Saadyna. — ZfHB, 7 (1903), עמ' 107—113, 142—147, 178—181.

523. ספור דוד הראובני. JQR, 1 (1889), עמ' 408—423; 28 (1937), עמ' 1—45; 30 (1939), עמ' 217—219; 34 (1943), עמ' 243—259. — קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ'

302—312. — ציון, שנה ה (תרצ"ג), עמ' קג—קכג; שנה ו (תש"א), עמ' 101—105. — תרביץ, שנה יב (תש"א), עמ' 237—240.

525. ספור החלומות. ג' שלום, שבתי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, חלק ב, עמ' 643, הערה 2.

651. ספרא... עם פירוש הראב"ד. המזכיר, שנה ו (1863), עמ' 78.

ספרא... עם פירוש ה"ר שמשון משאנץ. שערי תורה, שנה יא, חוב' ג, עולת חודש, אות ט, מוכיח, שאינו לר"ש משאנץ אלא מר' משה בר חסדאי.

655. ספרא דצניעותא דיעקב Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 45—47. — Wachstein, Inschriften, 1, S. 462—465.

670. ספרי... עם פירוש מאיר עין. המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 6—8. — מהדורת פינקלשטיין—הורוויץ: קרית ספר, שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 323—336.

672. ספרי דאגדתא... עם מבוא והערות הר"ש באבער. המגיד, שנה לא (תרמ"ז), עמ' 115, 114. — קובץ לזכר אלכסנדר קאהוט, ברלין 1897, עמ' 167—178.

673. ... ספרי זוטא. עטרת צבי (גרץ), ס' יובל, ברסלוי 1887, עמ' 179—193. — תרביץ, שנה א (תר"ץ), חוב' א, עמ' 46—78. — JQR, 6 (1894), עמ' 656—663.

ע

49. עבודת הלוים, ה"ר יהונתן, באור על הלכות רב אלפס ממסכת חולין. עיין: ד' שיפמן, הבכורים והראיון, ירושלם תרל"ט, עמ' יב—יט. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 61.

53. עבודת המלך, ה"ר מנחם קרקובסקי. אוצר החיים, שנה יב (תרצ"ו), עמ' 30—31.

72. העבור, ה"ר אברהם ב"ר חייא הנשיא. MGWJ, 1 (1851), עמ' 26, 63, 149, 277; 24 (1875), עמ' 231—286.

73. ספר העבור, ה"ר אברהם ב"ר מאיר ן' עזרא. Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), S. 163—171. — המזכיר, שנה יד (1874), עמ' 90. — תרביץ, שנה כו (תשי"ז), עמ' 304—316 (א. א. עקביא); שנה כז (תשי"ח), עמ' 508 (נ' בן־מנחם).

115. העגולות הרעיונות. בית תלמוד, שנה א (תרמ"א), עמ' 284. — המגיד, שנה כח (תרמ"ד), גליון יא, עמ' 87. — [החוקר, שנה א (תרנ"א), עמ' 43].

185. עוז לאלהים... נחמיא חייא חיון. קרית ספר, שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 284. — אמנה, ירושלים תרצ"ט, עמ' רנט—רעד.

230. עולם הקטן, ה"ר יוסף ן' צדיק. ZfHB, 8 (1904), עמ' 5—6. — MGWJ, 3 (1854), עמ' 159—197. — REJ, 46 (1903), עמ' 314—318.

298. העורבים ובני יונה, ה"ר אליקים כרמולי. המזכיר, שנה יד (1874), עמ' 5.

329. עזרה להבין... באור על פירוש התורה מהראב"ע. מאסף, פטרבורג תרס"ב, עמ' 63—68.

355. עט סופר, ה"ר דוד קמחי. המגיד, שנה ט (תרכ"ה), עמ' 29—30, 38.

380. עטרת חכמים, ה"ר ברוך תאומים־פרנקל. עיין: ר' משה נייימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, כז—לב.

425. עטרת צבי... ר' צבי הירש גראטץ. האסיף, שנה ה (תרמ"ט), עמ' 49—80.

466. העיטור. MGWJ, 20 (1871), עמ' 173—176. — מפתח של תשובות הגאונים המובאות בו: הצופה לחכמת ישראל, שנה ו (תרפ"ב), עמ' 289—309. — החוקר, שנה א (תרנ"א), עמ' 151—154, 217—343. — אמת ליעקב פריימאן, ברלין תרצ"ז, עמ' 105—111.

471. עיטור סופרים... הוראדנא תקס"ג. ספר היובל לכב' פרופ' אלכסנדר מארכס... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 27.

491. עין יעקב... שאלוניקי שנ"ג. קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 279.

497. עין יצחק, ה"ר יצחק אלחנן ספעקטאר. תלפיות, שנה ג (תש"ז), עמ' 50—57.

566. עיר גבורים... דברי ימי העיר הוראדנא. תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 16 (1887), S. 205.

572. עיר ווילנא, ה"ר הלל נח מגיד. ZfHB, 5 (1901), עמ' 108—109.

584. עיר הצדק, ה"ר יחיאל מתתיהו ב"ר אלימלך צונץ לתולדות הרבנים וראשי הישיבות בעיר קראקא. הערות ותיקונים מר' רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ ב"המגיד", שנה יט (תרל"ה), עמ' 311, 321, 331, 385; שנה כ (תרל"ו), עמ' 17, 53, 395. מענה מר' י"מ צונץ, שם, שנה כ (תרל"ו), עמ' 361—362. — השחר, שנה ח (תרל"ז), עמ' 502—520, 539—552, מפלת עיר הצדק. — תיקוני תאריכים: Rahmer, Lit. Blatt, 16 (1887), S. 197, 200, 204.

627. על הכל [פסקים]. REJ, 58 (1909), עמ' 145—149.

668. על נהרות בבל, ה"ר נחמן צבי געצאוו. האסיף, שנה ה (תרמ"ט), עמ' 111—119. — א' אטלאס, הכרם, עמ' 281—289. — כנסת הגדולה, שנה א (תר"ן), עמ' 158—160.

727. עלוי נשמות, ה"ר נתן עמרם. קרית ספר, שנה לא (תשט"ז), עמ' 258.

757. עליות אליהו... קורות ימי חיי ה"ר אליהו מווילנא. הצפירה, שנה יד (תרמ"ז), גליון 4.

848. עמודי גולה סמ"ק. המזכיר, שנה א (1858), עמ' 83—86, 102—104.

851. עמודי יעבץ... מנשסתר. הצופה לחכמת ישראל, שנה ט (תרפ"ה), עמ' 121—123.

856. עמודי העבודה, ה"ר אליעזר ליזר לאנדסהוטה. ZfHB, 16 (1913), עמ' 65—67, 93—97, 154—164, 191—194.

889. עמק הבכא... ספור תלאות. המזכיר, שנה א (1858), עמ' 110—112. — המ־גיד, שנה יז (תרל"ג), עמ' 34 (ר"י רייפמאן). — REJ, 16 (1888), עמ' 28—56, 211—235; 17 (1888), עמ' 74—95, 247—271.

918. עמק המלך... חכמת הקבלה. הכרמל, שנה א (תרכ"א), עמ' 377. — קרית ספר, שנה ל (תשט"ו), עמ' 413. — ג' שלום, שבתי צבי, ב, עמ' 437.

949. ענה כסיל... להוצאת סדר ירו־שלמי על חולין. REJ, 56 (1909), עמ' 141—143.

962. עניני שבתי צבי. JQR, 18 (1927), עמ' 97—129.

963. ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים מד"ר ש"א פאזנאנסקי. ZfHB, 13 (1909), עמ' 70—73. — REJ, 61 (1911), עמ' 297—316.

989. עסיס רמונים, ה"ר שמואל גאלי־קו. HUCA, 14 (1939), עמ' 467.

1067. ספר העצמים... מרבנו ר' אברהם ן' עזרא. המגיד, שנה יד (תר"ל), עמ' 45 (שד"ל). — ZfHB, 6 (1902), עמ' 38—39. — הצופה לחכמת ישראל, שנה יא (תרפ"ז), עמ' 75—85, 170—174.

1087. עקבי הצאן, קבוצת מאמרים מאת ר"י הכהן קוק. כתבי ד"ר יוסף זלינגר, עמ' רלח—רמג.

1094. עקדת יצחק, ה"ר יצחק ב"ר משה ן' עראמה. המגיד, שנה ב (תרי"ח), עמ' 99: מכתב מעניין מבנו ר' מאיר על הספר. — HUCA, 12—13 (1937—1938), עמ' 583—634.

1116. עקרים, ה"ר יוסף אלבו. ספר זכרון לגולאק—קליין, ירושלים תש"ב, עמ' 57—75 = י' גוטמן, דת ומדע, ירושלים תשט"ו, עמ' 169—191. — Festschrift Kaminka, Wien 1937, S. 1—9. — Festschrift Leo Bäck, Berlin 1938, S. 107—118.

1146. ערוגת הבשם... מה"ר אברהם ב"ר עזריאל. תרביץ, שנה י (תרצ"ט), עמ' 30—55. — קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ' 13—14.

1149. הערוך, ה"ר נתן ב"ר יחיאל מרומא. ספר זכרון לשלמה סאלי מאיר, ירושלים תשט"ז, עמ' 126—141.

ובשם ערוך השלם. הערות שוחה"ה בס' הזכרון לאלכסנדר קאהוט, עמ' 235—236. — הערות אה"ו בבית תלמוד, שנה א (תרמ"א), עמ' 286—288, 317—324. — השחר, שנה ט (תרל"ח), עמ' 275—287; שנה י (תר"מ), עמ' 317—326. — המגיד, שנה כה (תרמ"א), עמ' 295—296. — לתשלום הערוך מאת ש' קרויס: קרית ספר, שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 218—228.

1152. **הערוך הקצר.** עטרת צבי גרץ, ברסלוי 1887, עמ' 1—38.

1168. **ערך מלין, ה"ר שלמה יהודה ליב הכהן רפאפורט.** מילואים ב"לשוננו", שנה ג (תר"ץ), עמ' 323—327. — MGWJ, 1 (1852), עמ' 343—509; 2 (1853), עמ' 391; 3 (1854), עמ' 418—461.

1169. **ערך מלין... חיים יעקב שעפטל.** ZfHB, 9 (1905), עמ' 135—137.

1215. **עשרה כלי כסף... מה"ר יוסף כספי.** ZfHB, 7 (1903), עמ' 131—132. — REJ, 47 (1903), עמ' 147—154; 52 (1906), עמ' 71—76.

1275. **ספר העתים, ה"ר יהודה ב"ר ברזילי אלברצלוני.** Jahrbuch, Frankfurt, 3 (1905), S. 306—311. — תפארת ישראל, מנחת תודה... לכבוד... ישראל לוי, ברסלוי תרע"א: מחוקקי יהודה מר"ש אלבעק, עמ' 104—128. [סיני, כרך טז (תש"ה), עמ' קטז—קלח].

1276. **עתים לבינה.** ביקורת נמרצה ב"כנסת הגדולה" של סובאלסקי, שנה ד (תרנ"א), עמ' 87—97, מאת ר' יצחק מעליר.

פ

7. **פאר הדור, רבינו משה ב"ר מימון.** ZfHB, 2 (1897), עמ' 151—153.

120. **הפזמונים... מהר"י נגארה. המזכיר, שנה א (1858), עמ' 94—95. — המגיד, שנה יב (תרכ"ט), עמ' 350, 357.**

146. **פי צדיק, ה"ר מנחם מנדל קראכמאל.** לעניין הזיוף עיין: Wachstein, Nachtraege, Wien 1936, S. 104—107.

155. **פיוטי רב שמעון ב"ר יצחק.** קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 178—182 [= בנימין קלאר, מחקרים ועיונים, ירושלים תשי"ד, עמ' 145—149].

156. **פיוטי יניי.** קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה) עמ' 76—79; שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 287—293. — ספר יובל דב הלר, בודפשט תש"א, עמ' 32—60. — מזכרת עמנואל לעף, בודפשט תש"ו, עמ' 147—157.

158. **פיוטי רש"י... על־ידי הרא"מ הברמן.** קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 239—241.

165. **פיוטים ספרדיים חדשים.** קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 123—129. — ההד, שנה יב (תרצ"ז), חוב' ח, עמ' לב. — לפיוטי תימן: קרית ספר, שנה כב, עמ' 247—261; שנה כז (תשי"א), עמ' 378—381.

177. **הפילוסופיה של היהדות.** בחינות, מס' 2, עמ' 3—8, 82—85.

189. **פירוש האגדות, לה"ר עזריאל** ספר זכרון לגולאק—קליין, ירושלים תש"ב, עמ' 201—222. ועיין: שערי זהר, ברכות ג, א.

196. **פירוש... מה"ר יוסף קרא.** יהושע: Jahrbuch, Frankfurt a. M., (1907) 5, החלק העברי, עמ' 39—60, החלק הלועזי, עמ' 335—340. — שופטים: שם, 4 (1906), החלק העברי, עמ' 1—28, החלק הלועזי, עמ' 238—268. — REJ, 54 (1907), עמ' 147—152. — שמואל־א: Jahrbuch, 7 (1909), החלק העברי עמ' 1—37, הלועזי, עמ' 362—366. — שמואל־ב: שם, 8 (1910), החלק העברי, עמ' 1—28, הלועזי, עמ' 422—436. — מלכים: שם, 13 (1920), עמ' 1—48.

201. **פירוש על אסתר, מה"ר יוסף ן' נחמיאש.** ZfHB, 1 (1896), עמ' 118; 3 (1898), עמ' 117—118. — ירמיהו: Jahrbuch, Frankfurt a. M., 9 (1912), S. 60, 88—89; 10 (1913), S. 381—387, 1—60; 11 (1914), S. 60.

203. **פירוש על אסתר מיוחס להרמב"ם.** ספר זכרון לאלכסנדר קאהוט, ברלין 1897, עמ' 248—253, 373—375.

207. **פירוש הגאונים על סדר טהרות.** JQR, 13 (1922), עמ' 102—105. — ישרון של קאבאק, כרך א, חוב' ג, עמ' 128—132 (ר' יעקב ריפמאן). — תרביץ, שנה טז (תש"ה), עמ' 71—134.

209. **פירוש על דברי הימים, מאחד מתלמידי רבינו סעדיה גאון.** Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 191—194. — כרם חמד, ה (תר"א), מכתב יח.

219. **פירוש חמש מגלות וכתובים, מה"ר דון יוסף ן' יחייא.** קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 279.

223. **פירוש לס' יחזקאל ותרי עשר מה"ר אליעזר מבלגנצה.** ZfHB, 17 (1914), עמ' 99—102.

225. **פירוש על ספר יצירה מה"ר יהודה ב"ר ברזילי הברצלוני.** קובץ על יד, ב, עמ' 1—17; ג, עמ' 13—23. — JQR, סדרה חדשה, 19 (1928—1929), עמ' 79—80. — REJ, 13 (1886), עמ' 137.

227. **פירוש על ירמיה, מה"ר יוסף קרא.** אוצר נחמד, ד (תרכ"ד), עמ' 43. — Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 170—173. — MGWJ, 31 (1882), S. 381.

פירוש על יחזקאל מר' יוסף קרא. המזכיר, שנה יב (1872), עמ' 12—13.

233. **פירוש רב סעדיה גאון בערבית על מסכת ברכות.** קובץ רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תקצה—תקצו, תרן. — סיני, כרך יג (תש"ג—תש"ד), עמ' מט—נד.

234. **פירוש מסכת כלה רבתי, מה"ר אברהם ב"ר נתן הירחי.** JQR, 24 (1934), עמ' 331—348.

243. **פירוש על מיכה, מה"ר יוסף קרא.** HUCA, 16 (1941), עמ' 157—162.

248. **פירוש משלי, מיוחס לה"ר אב־רהם ן' עזרא.** אוצר הספרות, שנה ד (תרנ"ב), עמ' 282—295. — ישרון של קא־באק, ו (תרכ"ו), עמ' 102—104 (אברהם בר־לינר). — המגיד, שנה טו (תרל"א), עמ' 5. — Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 168—170.

פירוש על איוב לר' אברהם ן' עזרא. ZfHB, 6 (1902), עמ' 47—48.

פירוש על נביאים ראשונים לר' אברהם ן' עזרא. ZfHB, 7 (1903), עמ' 81—82.

252. **פירוש על ספר משלי לה"ר יוסף ן' נחמיאש.** הצופה מארץ הגר, שנה ג (תרע"ג—תרע"ד), עמ' 114—121 (לוי גינצ־בורג).

255. **פירוש... הראב"ד על משניות... קינים.** REJ, 61 (1911), עמ' 133—135.

259. **פירוש מסכת משקין... מה"ר של־מה בן היתום.** המזכיר, שנה ט (1869), עמ' 6—7. — Festschrift Schwarz, Wien, החלק העברי, עמ' 19—22. — REJ, 62 (1911), עמ' 149—150.

263. **פירוש על נביאים ראשונים, מה"ר דוד קמחי.** ספר היובל לכבוד אלכ־סנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' תג.

267. **פירוש הפסוק נעשה אדם בצלמנו מה"ר שבתי דונולו.** MGWJ, 4 (1855), עמ' 238.

271. **פירוש עזרא ונחמיה מרבינו סעדיה גאון.** מאסף, פטרבורג תרס"ב, עמ' 137—154. — REJ, 4 (1882), עמ' 283—284.

278. **פירוש על מסכת זבחים מרבינו חננאל, מהדורת ר"מ בן־מנחם, ירו־שלים תש"ב.** ביקורת ר"ש אסף ב"קרית ספר", שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 229—231, ותשובת המהדיר ב"תבונה", ירושלים תש"ג, חוברת ח. ועיין במבוא ל"אוצר הגאו־נים", בבא קמא, עמ' יא.

279. **פירוש פרקי אבות להר"י ן' נח־מיאש.** הצופה מארץ הגר, שנה ג (תרע"ג—תרע"ד), עמ' 121—131; הצופה לחכמת יש־ראל, שנה ד (תרע"ד), עמ' 97—98.

287. **פירוש הרמב"ם על מסכת ראש השנה.** ב"הכרמל", שנה ו (תרכ"ז), עמ' 253, כתב חז"ס, שאינו של הרמב"ם, ועיין: המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 37, 111.

292. **פירוש רש"י, ה"ר אליהו מזרחי.** השגות עליו בס' נחלת יעקב, קראקא ת"ב, ובס' משכנות יעקב, שאלוניקי תפ"א, תשו־בות על ההשגות.

296. **פירוש על שיר השירים... מיו־חס להרמב"ן.** ZfHB, 3 (1899), עמ' 119, 161—168. ועיין מה שכתבתי בחוברת הרמ־ב"ן וירושלם של פ' גראייבסקי, חוברת ד, ירושלם תרצ"ט, במילואים לתולדות הרמב"ן שלי, אות יג, עמ' 8.

297. **פירוש על שיר השירים, מה"ר משה ן' תבון.** Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 171—175.

298. **פירוש על שיר השירים מרבינו סעדיה גאון.**

Dukes, Mitteilungen, S. 104.

305. פירוש על ספר תהלים, מה״ר מנחם המאירי. קובץ על יד, ד (תש״ו), עמ׳ רכט—רמ.

307. פירוש על ספר תהלים, לה״ר דוד קמחי. HUCA, 10 (1935), עמ׳ 309—443; 12—13 (1937—1938), עמ׳ 499—503. — Greenup A. W., The Commentary of the book of Psalms, London 1918.

309. פירוש התורה, ה״ר אברהם ן׳ עזרא. Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 202—204. — חלופי נוסחאות ב״אוצר טוב״ (הנלוה ל־ Magazin), תרנ״א, עמ׳ 1—51; תרנ״ג, עמ׳ 55—108. — קרית ספר, שנה ו (תרפ״ט—תר״ץ), עמ׳ 529; שנה ז (תר״ץ—תרצ״א), עמ׳ 166, 172.

312. פירוש התורה, ה״ר יוסף בכור שור. REJ, 58 (1909), עמ׳ 307—314; 77 (1923), עמ׳ 41—60.

316. פירוש על התורה, ה״ר לוי ב״ר גרשם, מנטובה רל״ו. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס . . . נוירק תש״י, עמ׳ תב—תג.

317. פירוש התורה, ה״ר מנחם מרי־ קאנטי. קרית ספר, שנה יא (תרצ״ד—תרצ״ה), עמ׳ 530.

318. פירוש התורה, ה״ר משה ב״ר נחמן גירונדי. Rahmer, Lit. Blatt, Jahrg. 26 (1902). — MGWJ, 2 (1853), S. 280. — ZfHB, 22 (1919), עמ׳ 1—2. — הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ״ג), עמ׳ 133—153. — ר׳ אברהם ליב־ ליין, כסף מזוקק, לעמבערג תרנ״ח. — ר׳ א״ל שטיינהארט, כור זהב, ירושלם תרצ״ו. — ר״מ גימפל יפה, תכלת מרדכי, ירושלם. — מאהרשען, תפארת למשה, אמשטרדם 1918.

319. פירוש התורה לה״ר שלמה בה״ר יצחקי . . . ריגייו די קאלאבריה רל״ח. קרית ספר, שנה יד (תרצ״ז—תרצ״ח), עמ׳ 369. — המגיד, שנה י (תרכ״ז), עמ׳ 342—343. — ברכת אברהם . . . לכבוד אברהם ברלינר, ברלין תרס״ג, עמ׳ 156—163. — MGWJ, 51 (1907), עמ׳ 246. — Jüdische Presse, Beilage, 44 (1913), No. 5—11. — HUCA, 15 (1940), 37—56. ועיין למעלה, אות א, מס׳ 2477, ערך „אפריון״ ומה שציינתי שם.

320. פירוש על התורה מה״ר שמואל ב״ר מאיר . . . מה״ר דוד ראזין. בית תלמוד, שנה ב (תרמ״ב), עמ׳ 157—160. — המליץ, שנה לב (תרנ״ב), גליונות 237, 243—249, 267. — Brüll, Jahrbücher, 5—6 (1883), S. 174—178. — MGWJ, 29 (1880), S. 95—96, 142—143, 238—240, 285—288; 32 (1883), S. 161, 217, 271—285, 330—335. — המזכיר, שנה כ (1880), עמ׳ 86—87; שנה כא (1881), עמ׳ 47. — כרם חמד, ח (תרנ״ד), אגרת ז. — מאיר שטיין, אבן המאיר, טירנוי, חוב׳ א. — ספר אסף, ירושלים תשי״ג, עמ׳ 357—369. — אוצר החיים, שנה ט (תרצ״ג), עמ׳ 150.

321. פירוש על ספר שמות לה״ר מיוחס. REJ, 60 (1910), 154—160.

330. פירושים והארות, מאת אברהם קראכמל. בית תלמוד, שנה ג (תרמ״ג), עמ׳ 59—83, 91—94. — המגיד, שנה כח (תרמ״ד), גליון יב—יג.

332. פירושים וחדושים בירושלמי . . . מאת לוי גינצבורג. JQR, 33 (1942), עמ׳ 83—88, 419—434.

350. פלגי מים, ה״ר משה הכהן פורטו. קרית ספר, שנה י (תרצ״ג—תרצ״ד), עמ׳ 360.

359. פלח הרמון, ה״ר מנחם עזריה מפאנו. HUCA, 14 (1939), עמ׳ 467—478.

364. הפליט, מאת יום טוב ליפמאן צונץ. הערות ר׳ יעקב רייפמאן ב״ישרון״ של קא־ באק, שנה ד (תרכ״ד), עמ׳ ס—סג.

370. פליטת סופרים . . . ה״ר אברהם ברלינר. MGWJ, 22 (1873), עמ׳ 46.

376. פלפול על זמן זמניהם. ZfHB, 14 (1910), עמ׳ 20—23. — REJ, 58 (1909), עמ׳ 150—151.

386. פנוי עצמות מתים בהלכה מה״ר יחיאל יעקב ווינברג. אוצר החיים, שנה ג (תרפ״ז), עמ׳ עב—עד.

393. פני אריה, ה״ר אריה ליב ב״ר חיים ברסלא. אוצר הספרות, שנה ה (תרנ״ו), עמ׳ 265—268.

417. פני יהושע; שאלות ותשובות. ר׳ משה ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ״ה, לב—לה.

421. **פני יצחק, ה"ר יצחק אבואלעפייא.** בספרו „לב נשבר", אזמיר תרל"ח, תשובות למשיגיו.

448. **פני משה, ה"ר משה ב"ר פנחס מקלעואן.** אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, עמ' 92—93.

469. **פנים מאירות, ה"ר מאיר ב"ר יצחק אייזנשטאט.** ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), עמ' 417. — Ltbl. d. O., 8 (1847), S. 380, 444, 459.

494. **פנקס מדינת ליטא.** חורב, ב, ניו־יורק תרצ"ה, עמ' 67—86. — סנה, עמ' 325—336. — JQR, 16 (1926), עמ' 483—491.

505. **פסח לה'... קושט' ש"ך.** קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 388—393.

508. **פסי ביראות, ה"ר צבי פלאטו.** המגיד, שנה כח (תרמ"ד), גליון ה, עמ' 34; גליון ח, עמ' 62.

514. **פסיקתא זוטרתא... לקח טוב.** עיין למעלה, אות ל, מס' 747, לקח טוב, ומה שציינתי שם.

515. **פסיקתא רבתי.** אוצר הספרות, שנה ה (תרנ"ו), עמ' 73—89 (ר"ש באבער).

ועם פירוש מאיר עין, מה"ר מאיר איש שלום. בית תלמוד, שנה א (תרמ"א), עמ' 353—356. — Brüll, Jahrbücher, 5—6 (1883), S. 139—144. — MGWJ, 30 (1881), S. 284, 328. — REJ, 33 (1896), 40—46; 35 (1897), 224—229.

516. **פסיקתא דרב כהנא... עם מבוא והערות ה"ר שלמה באבער.** השחר, שנה ב (תרל"א), עמ' 385—398 (ד"ה מיללער). — המגיד, שנה יד (תר"ל), עמ' 53, 61, 166; שנה טו (תרל"א), הוספה לגליון 18; שנה כ (תרל"ו), עמ' 253, 261, 413. — MGWJ, 22 (1873), עמ' 183. — תהלה למשה, קבוצת מאמרים... לכבוד משה שטיינשניידר, לייפציג 1896, עמ' 41—71. — Proceedings (1954), 41—58.

540. **פסקי חלה, ה"ר שלמה... בן אדרת... ירושלם תש"ח.** המגיד, שנה כא (תרל"ז), עמ' 77. — קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 184—185.

575. **פענח רזא... על התורה.** המגיד, שנה טו (תרל"א), עמ' 221, 229.

588. **פקודת המלך, ה"ר ישראל נחמן ב"ר יוסף דראביטשער.** נ' בן־מנחם, בשערי ספרים — קרית ספר, שנה לא (תשט"ו), עמ' 255—256.

606. **הפרדס, ה"ר ידעיה הפניני.** אוצר הספרות, שנה ג (תרמ"ט—תר"ן), עמ' 1—18.

607. **ספר הפרדס, ה"ר שלמה ב"ר יצחקי, פסקי הלכות.** MGWJ, 44 (1900), עמ' 289—296; 52 (1908), עמ' 710—738. — על מהדורת הרב חיים יהודה עהרענרייך: גנזי קדם, ג, עמ' 87—92. — הגרן, ו, עמ' 69—73. — REJ, 79 (1924), עמ' 215—218. — כתבי אברהם עפשטיין, ירושלם תש"י, עמ' רעז—רפד.

628. **פרדס רמונים, ה"ר משה קורדוברו.** קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 304.

629. **פרדס רמונים, ה"ר שם טוב ב"ר יצחק ן' שפרוט.** המגיד, שנה י (תרכ"ז), עמ' 310—311, 319, 327.

727. **פרי חדש... על שולחן ערוך יורה דעה.** השגות מכתב יד החכם צבי ב„שערי תורה", שנה ד, סי' ל.

778. **פרי עץ חיים, ה"ר חיים ויטאל... לשצוב תקע"ט.** קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 247.

869. **פרקי רבי אליעזר.** מבוא גדול מר' חיים מאיר הורוויץ ב„המגיד", שנה כג (תרל"ט), בכ"ב המשכים, עמ' 63—238. — ועם תרגום לאנגלית על־ידי ג' פרידלנדר. עיין עליו: JQR, 8 (1918), עמ' 477—488.

874. **פרקי שירה.** המזכיר, שנה יג (1873), עמ' 103.

879. **פרקים בהצלחה, מיוחסים להרמב"ם.** JQR, 9 (1897), עמ' 270—274.

892. **פרשנדתא, רבינו שלמה ב"ר יצחקי... עם מבוא והערות ה"ר יצחק מאהרשען.** קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 45—46; שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 444—447. — אוצר החיים, שנה י (תרצ"ד), עמ' 153—154; שנה יג, בנתי בספרים, א—ב. — JQR, 27 (1936), עמ' 87—91.

918. פשטים ופירושים, על התורה מה"ר יעקב מוינא. Central Anzeiger, S. 10—12.

965. פתח דברי, [ה"ר דוד ב"ר יהודה מסיר ליאון]. עיין: עומר השכחה, לז, א, שאבן־חסדאי חיבר "פתח דברי". ועיין: קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 166.

974. פתח עינים, ה"ר בן־ציון רפאל הכהן פריצי. תרביץ, שנה כא (תש"י), עמ' 241—264 = ספר היובל לכבוד י. נ. הלוי אפשטיין, ירושלים תש"י, עמ' 241—264.

צ

1. צאינה וראינה. Grunwald, Volks-kunde 1911, S. 37, 49, 130. — קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 244.

40. צדה לדרך, ה"ר מנחם ב"ר זרח. קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 485. — ספר היובל לכב' אלכס.דר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' תסז.

42. צדה לדרך, ה"ר משה נוסבוים. עיין: חלקת מחוקק (קברי הר הזיתים), חוב' ז, דף מו, א, ציון כד.

— צדקת הצדיק, מאת ר"ל פרידמן, ירושלם תשי"ג. על צורת אות צ. עיין בספר ברית אבות ובבאור לוחות הברית מר' נפתלי הירץ מיפו, חלק ב, ירושלים תרצ"ח, שער אות צ; בס' הצדיק ר"ז מסלאנט ורבותיו, ירושלם תרפ"ז, עמ' מה—מו; בשאלות ותשובות יין הטוב, ירושלים תש"ו, עמ' כד—כז.

95. צוואות, ה"ר יהודה בה"ר אשר ואחיו ה"ר יעקב בעל הטורים. REJ, 12 (1886), עמ' 138—139.

98. צוואות גאוני ישראל, נערכו ונתרגמו לאנגלית על ידי ד"ר ישראל אברהמס. הדאר, שנה ח (תרפ"ט), עמ' 217—219.

111. צוואת, ה"ר שבתי שעפטל. Wachstein, Inschriften, 1, S. 389—392.

142. צוק העתים... בשנות ת"ח—ט. אוצר הספרות, שנה ג (תרמ"ט—תר"ן), עמ' 105—165; שנה ד (תרנ"ב), עמ' 409—503. — קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 375—379.

178. צידה לדרך, ה"ר ישכר בער איילינבורג. אריה טויבר, מחקרים ביבליוגרפיים, עמ' 7.

1021. מאמר פתיל תכלת, ה"ר גרשון חנוך ליינער. אוצר הספרות, שנה ג (תרמ"ט—תר"ן), עמ' 1—26.

1026. פתרון חלומות, מיוחס לרב האיי גאון. Festschrift für A. Freimann, Berlin 1935, S. 89—90.

1030. פתרוני ה"ר מנחם ב"ר חלבו. המזכיר, ח (1865), עמ' 67—69, 158—159. — ספר היובל... לכבוד נחום סאקאלאוו, וארשא תרס"ד, עמ' 389—439. — REJ, 48 (1904), עמ' 280—288.

225. ציוני, ה"ר מנחם ציוני... באור על התורה. קרית ספר, שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 55—57.

271. ציצת נובל צבי. עם מבוא והערות מאת ישעיה תשבי, ירושלים תשי"ב. ביקורת ב„בחינות", מס' 10, עמ' 50—66. — תרביץ, שנה כו (תשי"ן), עמ' 338—344. — ג' שלום, שבתי צבי, ב, מפתח השמות, עמ' 810, ועיין: עלים, שנה ב (תרצ"ב), עמ' 20—23.

287. צל העולם, ה"ר מתתיהו ב"ר שלמה דלאקרוט. ר' יעקב רייפמאן, קבוצת חכמים, וינה 1861, עמ' 27. — השחר, שנה ב (תרל"א), עמ' 437. — הכרמל, שנה ד (תרכ"ד), עמ' 106. — המגיד, שנה ג (תרי"ט), עמ' 159. — כנסת הגדולה, שנה ג (תרנ"א), עמ' 93.

321. צמח דוד, ה"ר דוד גאנז. המגיד, שנה ב (תרי"ח), מעמ' 174 ואילך.

341. צמח צדק, ה"ר מנחם מנדל קראכמאל. ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, יז—כ.

364. צער בת רבים... ספור הגזרות... בשנות ת"ח—ת"ט. קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 369; שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 282; שנה לא (תשט"ו), עמ' 136.

382. צפנת פענח, ה"ר יוסף ב"ר אליעזר טוב עלם. קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 302—304. — נ' בן־מנחם, ר' יוסף טוב־עלם וספרו צפנת פענח — סיני, כרך ט (תש"א—תש"ב), עמ' שנג—שנה.

ק

26. **קב הישר, ה"ר צבי הירש ב"ר אהרן שמואל קאידנובר.** בדפוס הראשון, פראנקפורט דמאין תס"ה, יש בפרק האחרון, קב, מאמר ארוך ששמע מפה קדוש ה"ה האיש האלקי מו"ה העשל צורף ז"ל בדבר קליפת צפו בן אליפז בן עשו, שממשלתו בארץ פולין ומרמז פלוני כו' באריכות ונשמט במהדורות המאוחרות.

40. **קבוצת חכמים, מאסף.** המזכיר, שנה ה (1862), עמ' 114.

64. **קבץ דברים נחמדים, העתקות מכתבי־יד.** ZfHB, 8 (1904), S. 131.

133. **הקדם, מאסף... בעריכת ה"ר יצחק דב מרקון.** ZfHB, 11 (1907), עמ' 130—132.

146. **קדמוניות התלמוד, ה"ר שמואל קרויס.** השלח, כרך כה (תרע"א), עמ' 257 ואילך; כרך כו (תרע"ב), עמ' 87—92.

208. **קהלת משה, ה"ר שמואל ווינער.** MGWJ, 41 (1897), עמ' 708—714. — JQR, 9 (1897), עמ' 157—161.

215. **קהלת שלמה, שו"ת... מועתקות מכתבי יד, עם הערות ה"ר שלמה אהרן ווערטהיימער.** MGWJ, 44 (1900), עמ' 142, 548. — המגיד, שנה ט (קראקא תרס"א), עמ' 598—599. — קרית ספר, שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 64.

235. **קובץ מאמרים, ה"ר אלכסנדר זיסקינד מיימון.** MGWJ, 40 (1896), עמ' 431.

333. **קו"ל החיי"ם, ה"ר חיים אברהם עוזיאל.** אברהם יערי, רשימת ספרי לאדינו, ירושלים, עמ' 23, מס' 158.

389. **קול מבשר, ה"ר יעקב רייפמאן.** MGWJ, 8 (1859), עמ' 157.

402. **קול מחצצים, מאת טוביה גוטמן פעדער.** קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 114—133.

605. **הקונדס.** קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 129; שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 251; שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 265.

637. **קונטרס הכללים, הר"א יעלליגעק.** המזכיר, שנה יח (1878), עמ' 51. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 187.

641. **קונטרס המגיד, הר"א יעלליגעק.** המזכיר, שנה יח (1878), עמ' 2—3. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 189.

643. **קונטרס המזכיר, הר"א יעלליגעק.** המזכיר, שנה יז (1877), עמ' 53. — Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), S. 197—200.

646. **קונטרס המספיד, הר"א יעלליגעק.** Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 174—175. — Rahmer, Lit. Blatt, 17 (1888), S. 144.

648. **קונטרס המפרש, הר"א יעלליגעק.** Brüll, Jahrbücher, 3 (1877), S. 197—200.

649. **קונטרס המפתח, הר"א יעלליגעק.** המזכיר, שנה כא (1881—1882), עמ' 4.

651. **קונטרס המקונן, ה"ר אהרן יעללי־נעק.** בית תלמוד, שנה ב (תרמ"ב), עמ' 224.

668. **קונטרס הרמב"ם, ה"ר אהרן יעל־לינעק.** המזכיר, שנה יח (1878), עמ' 51. — Brüll, Jahrbücher, 4 (1879), S. 190—194.

690. **קונקורדנציה (היכל הקדש).** JQR, 40 (1949), עמ' 173—188: תיקונים. — MGWJ, 42 (1898), עמ' 529—537. — קרית ספר, שנה ב (תרפ"ה—תרפ"ו), עמ' 141—144.

715. **קורות חשבון העבור... מה"ר צבי הירש יפה עם מבוא... מאת אב־רהם אריה עקביא.** קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 150—151, 528.

719. **קורות היהודים בתורקיה.** קרית ספר שנה יד (תרצ"ז—תרצ"ח), עמ' 47—52.

730. **קורות עם ישרון.** א' אטלאס, הכרם, עמ' 265—276.

732. **קורות העתים.** קרית ספר, שנה כט (תשי"ג—תשי"ד), עמ' 174—286.

855. **קיקיון דיונה, ה"ר יונה תאומים.** MGWJ, 3 (1854), עמ' 75.

884. קמח פסח, ה"ר פסח אשכנזי. קניגסברג. עיין בספר הפרדס לר' אריה ליב עפשטיין מקניגסברג, דף רנה, שלא רצה ליתן הסכמה על הספר מפני ששקר ענה בר' יהונתן אייבשיץ ומפני שמשיג על המהרש"א.

903. הקנה. שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות מט. — קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 295. — אהרן מרכוס, החסידות, עמ' 391—408 [במקור הגרמני, עמ' 244—261].

933. קערת כסף, ה"ר יוסף האזובי. REJ, 1 (1888), עמ' 72—82; 11 (1885), עמ' 105—112. — JQR, 8 (1896), עמ' 534—540.

943. קצה מגאדלה אלאסקף. המזכיר, שנה כ (1880), עמ' 75.

980. קיצור סמ"ג... ועם עובר אורח. קרית ספר, שנה י (תרצ"ג—תרצ"ד), עמ' 252.

998. קיצור התלמוד... מהר"ח טשרנוביץ. איים, לונדון תרפ"ח, מחלקה ג, עמ' 11—23. ועיין: כרם חמד, מחב' ב (1836), מכתב ל.

1026. הקראים, מאת רפאל מאהלר. קרית ספר, שנה כו (תש"י), עמ' 121—125.

1087. קריה נאמנה, ה"ר שמואל יוסף פין. Rahmer, Lit. Blatt, 17 (1888), No. 21; 19 (1890), No. 12, 17.

1088. קריה הנאמנה... מה"ר שמעון לנגסם. שאלות ותשובות משיב נפש, חלק שני, סי' כט.

1089. קריה נשגבה, ה"ר שלמה בא־בער. ZfHB, 7 (1903), עמ' 34—35.

1182. קשת ומגן, ה"ר שמעון בר צמח דוראן. MGWJ, 3 (1854), עמ' 320—327. — אוצר טוב, ח (תרמ"א), עמ' 1—36.

ר

1. ראביה, ה"ר אפרים אליקים גציל... המילזאהגי. כרם חמד, מחברת ו (תר"א), מכתב ח. — קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ' 87—94.

11. ראומה, ה"ר נחשון גאון. יוסף יצחק קאבאק, גנזי נסתרות, באמבערג תרכ"ח, עמ' 115.

92. ראשית חכמה, ה"ר אליהו ב"ר משה די וידאש. HUCA, 14 (1939), p. 458—463.

109. ראשית מעשה הדפוס בישראל. REJ, 36 (1898), עמ' 1200—122.

141. רב פעלים, ה"ר אברהם בן הגר"א. MGWJ, 39 (1895), עמ' 136—139.

167. רבנן סבוראי ותלמודם. REJ, 33 (1896), עמ' 1—17; 34 (1897), עמ' 241—250; 36 (1898), עמ' 222—236.

219. רוח חן, ה"ר יהודה אבן תיבון. הכרמל, שנה ג (תרכ"ב), עמ' 47—48, 80. — Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 166.

240. רומא וירושלם, ה"ר משה העסס. שיבת ציון, ב—ג, ירושלים תשי"ג, עמ' 63—66. — קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 253—254.

274. רזיאל המלאך. הכרמל, שנה ג (תרכ"ג), עמ' 191. — המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 101, 134.

319. הרכסים לבקעה. הדביר, שנה ב (ירושלים תר"ף), חוב' ב—ג, עמ' לד—לז; חוב' ד—ו, עמ' לא—לד; חוב' ז—ט, עמ' מד—מז.

375. רני פלט, ה"ר יהושע סגרי. ZfHB, 8 (1904), עמ' 20—27, 92—93, 94—96.

382. רנת דודים, ה"ר אליהו ב"ר משה לואנץ. ZfHB, 7 (1903), עמ' 125—126.

384. רסאלה, ה"ר יהודה בן קוריש. MGWJ, 7 (1857), עמ' 470—473.

427. רעשים ורעמים. Grumwald, Volkskunde, 1901, S. 113—115. — Festschrift Brody, Berlin 1930, S. 129—137.

457. רפואת הנפש להרמב"ם. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, נוירק תש"י, עמ' רכג—רלה.

474. הרקמה, ה"ר יונה אבן גנאח. MGWJ, 22 (1873), עמ' 384—432; 29 (1880), עמ' 145—166, 205—215; 74 (1930),

עמ' 473; 76 (1932), עמ' 540. — JQR, 21 (1930), עמ' 211—217. — קרית ספר, שנה ו (תרפ"ט—תר"ץ), עמ' 236—237.

516. **רשימת אנשי מופת.** ראובן מר־גליות, עוללות, ירושלים תש"ו, עמ' ט.

517. **רשימת הגדות־פסח... מה"ר שמואל ווינער.** ZfHB, 8 (1904), עמ' 15—16.

531. **רשמי שאלה... תשובות.** Grunwald, Volkskunde, 1909, S. 124.

ש

3. **שאגת אריה, ה"ר אריה ליב ב"ר אשר.** ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, ד—יא.

18א. **ר' שאול פינחס רבינוביץ (שפ"ר) מאת יוסף מייזל.** קרית ספר, שנה כ (תש"ג—תש"ד), עמ' 191—194.

25. **שאילת שלום, ה"ר שמואל שמלקא טויבש.** האסיף, שנה ד (תרמ"ח), עמ' 30—34.

28. **שאילתות דרב אחאי גאון. הערות** ר"י רייפמאן ב„בית תלמוד", שנה ג (תרמ"ג), עמ' 26—29, 52—59, 71—79, 108—117. — הערות ר"ש באבער שם, עמ' 209—215, 249—253. — עוד הערות ר"י רייפמאן ב„המגיד", שנה יט (תרל"ה), עמ' 318, 328. — שאילתות חדשות מן הגנוז בכתבי־יד ב„תלפיות", שנה ה (תש־"ב), עמ' 411—446. — שרידי שאילתות בכתב־יד ב„תרביץ", שנה ו—ז—ח, י וי"ג בהמשכים, Festschrift Schwarz, Wien 1917, S. 437—453. — Festschrift Wohlgemuth, Frankfurt a. M. 1928, S. 32—40. — Jahrbuch, 14 (1921), S. 208—216. — REJ, 58 (1909), p. 151—152. — HUCA, 8—9 (1931—1932), 373.

42. **שאלה ותשובה, בענין נחירה,** שאילת יעב"ץ, חלק ב, סימן קמו.

64. **שאלות ותשובות ה"ר אשר ב"ר יחיאל (הרא"ש).** רי"מ טולידאנו, שריד ופ־ליט, סימן ד. — הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 7.

70. **שאלות ותשובות ה"ר דוד ב"ר זמרה (הרדב"ז)... ויניציאה תק"ט.** המגיד, שנה ו (תרכ"ב), עמ' 269—270.

75. **שאלות ותשובות ה"ר חיים ב"ר יצחק אור זרוע.** REJ, 53 (1907), עמ' 67—84, 267—269; 54 (1908), עמ' 102—106.

80. **שו"ת, ה"ר יהודה מינץ וה"ר מאיר ב"ר יצחק קאצינלנבויגין.** אוצר נחמד, מחברת ד (תרכ"ד), עמ' 1—4. — JQR, 11 (1899), עמ' 266—290.

88. **שאלות ותשובות ה"ר יוסף ב"ר דוד ן' לב.** ר' יצחק הירשענזאהן, קבוצת קונטרסים, ירושלם: „חלום נפלא". — סיני, כרך יח (תש"ו), עמ' שנו—שסא. — ע' בן־עזרא, ר' מרדכי־לי מסלונים זצ"ל, תל־אביב תשי"ח, עמ' 55—60.

92. **שאלות ותשובות ריב"ם שנייטוך.** ב„קרית ספר", שנה יז (ת"ש), עמ' 117, הערתי, שבתשובות אלו נמצאות עשר תשו־בות מועתקות אות באות מ„תרומת הדשן". ר"י שנייטוך היה בידו טופס חסר של „תרומת הדשן", לקח בהשאלה טופס שלם והעתיק לעצמו התשובות שחסרו בטופס שלו. בינתיים עלה לחיי עד. כשבאו נינין ונכדין, אחר עש־רות בשנים, להדפיס תשובותיו של ר"י שניי־טוך שנמצאו בעזבונו, סדרו את התשובות לפי הסדר של ארבעת חלקי השולחן הערוך וגם התשובות המועתקות מ„תרומת הדשן" בתוכן.

94. **שאלות ותשובות, ה"ר יעקב בי רב.** הצופה מארץ הגר, שנה ב (תרע"ב), עמ' 25—33, 105.

97. **שאלות ותשובות ה"ר יעקב ב"ר ישראל לבית הלוי... ויניציאה שצ"ב.** MGWJ, 26 (1877), S. 197—213, 329—327.

111. **שאלות ותשובות ה"ר ישראל ב"ר חיים מברונא.** המזכיר, שנה ג (1860), עמ' 25—26.

115. **שאלות ותשובות ה"ר לוי ב"ר יעקב ן' חביב.** ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נויורק תש"י, עמ' תיט—תכ.

117. **שאלות ותשובות, ה"ר מאיר די בוטון.** מלילה, א (תש"ד), עמ' 62.

128. **שאלות ותשובות, ה"ר משה**

אלאשקר. המזכיר, שנה י (1870), עמ' 190—191.

139. שאלות ותשובות, ה"ר נסים ב"ר ראובן גירונדי. שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' ד, אות ז. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 52—54.

143. שאלות ותשובות, ה"ר שלמה ב"ר אברהם בן אדרת (הרשב"א). המגיד, שנה טז (תרל"ב), עמ' 137—138. — תהלה למשה, קבוצת מאמרים בחכמת ישראל לכבוד משה שטיינשניידר, לייפציג 1896, עמ' 166.

147. שאלות ותשובות, ה"ר שלמה ב"ר שמעון דוראן. עיין מה שכתבתי: סיני, כרך ב (תרצ"ח), עמ' כה—לו.

149. שאלות ותשובות, ה"ר שלמה ב"ר יחיאל לוריא (מהרש"ל)... לובלין. קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 279. ועיין: ר"מ ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, כ—כב.

158. שו"ת בית חדש, ה"ר יואל ב"ר שמואל סירקיש. Jahrbuch, Frankfurt a. M. 2 (1904), S. 203—211. — היום, שנה ב, גליון 177. — ניימן, הלכה למשה, חלק ב, טירנוי תרצ"ה, כב—כה.

161. שו"ת הגאונים... ליק תרכ"ד. הערות ר' יעקב שור ב„שערי תורה" שנה ט, חוברת ג—ה; שנה י. — המזכיר, שנה ח (1865), עמ' 49. — ישרון של קאבאק, שנה ה (תרכ"ה), עמ' לה—מו, קלה—קמב, קסא—רי.

162. שאלות ותשובות הגאונים מן הגניזה... מהד' לוי גינצבורג. ZfHB, 13 (1909), S. 165—175 (אלכסנדר מארכס); 14 (1910), S. 23—28 (צ"פ חיות); תשובת גינצבורג שם, עמ' 84—93, 115—117; 15 (1911), עמ' 127.

167. שו"ת התשב"ץ. המגיד, שנה י (תרכ"ו), עמ' 117, 125, 133.

211. שארית יוסף, ה"ר יוסף ב"ר מרדכי גרשון הכהן... קראקא ש"ן. ספר היובל לכבי אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תכב—תכג.

212. שארית יוסף, ה"ר יוסף ב"ר שם טוב. קרית ספר, שנה כב (תש"ה—תש"ו), עמ' 236—238; שנה כג (תש"ו—תש"ז), עמ' 160. — באור לוחות, מה"ר אברהם זכות: JQR, 26 (1936), עמ' 385—388.

252. שב שמעתתא. הערות ר' אלחנן וואסרמאן במאסף „דגל התורה", וארשא תרפ"ב, סי' עג, צג.

282. שבחי האר"י. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 116.

286. שבחי הבעש"ט... לאשצוב. קרית ספר, שנה יב (תרצ"ה—תרצ"ו), עמ' 241, 129—131.

306. שבט יהודה, ה"ר שלמה ן' וירגא. REJ, 24 (1892), עמ' 1—29. — ציון, שנה יא (תש"י), עמ' 148—149. — תרביץ, שנה ו (תרצ"ה), עמ' 152—179. — קרית ספר, שנה כד (תש"ז—תש"ח), עמ' 173—178. — ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג, נוירק תש"ו, עמ' 253—273.

309. שבט לגו כסילים. מאזנים, כרך יז (תש"ד), עמ' 41—53, 143—151.

347. שבילי אמונה, ה"ר מאיר ב"ר יצחק אלדבי. עיין הקדמתו של מ' שטיינשניידר לס' תגמולי הנפש מר' הלל מוחירונה. — המזכיר, שנה טז (1876), עמ' 90. — Brüll, Jahrbücher, 2 (1876), S. 167. — Steinschneider, Hebraeische Uebersetzungen, S. 9—27. — ספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י, עמ' תל.

359. שבילי עולם, ה"ר אברהם מנדל מוהר. המגיד, שנה ו (תרכ"ב), עמ' 71, 78, 118.

373. שבלי הלקט. חלק ב מכתב־יד ב„ה־סגולה" שיצאה על־ידי ר' מ"ז חסידה. ועיין REJ, 27 (1893), 239—246; 28 (1894), עמ' 154—155.

381. שבע מסכתות קטנות... על־ידי ה"ר מיכאל היגער. JQR, 22 (1931), עמ' 182—185. — המגיד, שנה יט (תרל"ה), עמ' 15.

404. שבעים שנה לעתונות. קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 282—285.

465. שדה ארם, ה"ר יעקב רייפמאנן. המגיד, שנה כ (תרל"ו), עמ' 226—227; שנה כג (תרל"ט), עמ' 271, 286, 302, 342, 350.

495. ספר השהם, ה"ר משה ב"ר יצחק מאינגלטירא. MGWJ, 32 (1883), עמ' 229—239. — JQR, 1 (1889), עמ' 182—183.

526. שוט לשון, ה"ר שלום הכהן. ר"מ קרנר, אגרת רשפי אש, עמ' 34.

563. שומר ציון הנאמן. במישור, שנה א, ירושלים ת"ש, גליון ז—ח. — יצחק רפאל, ראשונים ואחרונים, תל־אביב תשי"ז, עמ' 327—335.

594. שושן סודות, מיוחס לתלמידי הרמב"ן. הכרמל, שנה ב (תרכ"ג), עמ' 31; שנה ג (תרכ"ג), עמ' 207. — קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 129.

633. השותפות, שיורי הספר לה"ר שמואל בן חפני. REJ 15 (1887), עמ' 277—288; 16 (1888), עמ' 106—123.

669. ספר השטרות, ה"ר יהודה הברצלוני. MGWJ, 46 (1902), עמ' 449.

670. ספר השטרות לרב האיי גאון. קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 331—332. — על ספר השטרות לרב סעדיה גאון עיין: רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' סח—צז, תקצו—תקצח, תרנא, תרעו.

785. שיטה מקובצת . . . על מסכת נדרים. ב"המגיד", שנה ה (תרכ"א), עמ' 287, שאינו לר' בצלאל אשכנזי. ועיין: ישרון (של קאבאק), שנה ד (תרכ"ד), עמ' צד—צז.

1174. שירי החול, לה"ר משה אבן־עזרא. קרית ספר, שנה יט (תש"ב—תש"ג), עמ' 14—16. — תרביץ, שנה ז (תרצ"ו), עמ' 241—245, 319—334. — JQR, 24 (1934), עמ' 309—310.

1200. שירי מוסר השכל, רב האיי גאון. המזכיר, ג (1860), עמ' 45. — המגיד, שנה ז (תרכ"ג), עמ' 111. — אוצר הספרות, שנה ה (תרנ"ו), עמ' 69—72. — מזרח ומערב, כרך ד (תר"ץ), עמ' 347—351. — תל־פיות, שנה ה (תשי"ב), עמ' 889—890.

1233. שיר השירים, לה"ר שלמה בן גבירול, עם הערות ה"ר שניאור זק"ש. המגיד, שנה יד (תר"ל), עמ' 253.

1235. שירי שלמה, הר"ש ז' גבירול, עם מבוא והערות ה"ר יהודה ליב דוקעס. MGWJ, 8 (1859), עמ' 317.

1255. שירי תימן, אספם ובארם א. צ. אידלזון. קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 148—150.

1256. שירי תימן, מה"ר שלום אל־שבזי. JQR, 24 (1934), עמ' 357—361.

1264. שירים, מה"ר יצחק ב"ר אברהם אבן־עזרא, על פי כתבי־יד עם מבוא ובאורים מאת נפתלי בן־מנחם. קרית ספר, שנה כז (תשי"א), עמ' 300—308. — סיני, כרך כז, עמ' שפג—שפד. — תרביץ, שנה כה (תשט"ז), עמ' 93—96.

1629. שירים, מה"ר דונש בן לבראט, בצרוף מבוא והערות מאת נחמיה אלוני. JQR, 36 (1945), עמ' 141—146. — קרית ספר, שנה כד (תש"ז), עמ' 16—19.

1306. השירים, לעת מצוא מה"ר משה חיים לוצאטו. REJ, 39 (1899), עמ' 133—136, 317—318.

1358. שירת ישראל, לה"ר משה אבן־עזרא. קרית ספר, שנה טז (תרצ"ט—ת"ש), עמ' 252—257.

1391. שלום אסתר . . . קושט' [שמ"ג], קרית ספר, שנה ז (תר"ץ—תרצ"א), עמ' 281, 589.

1414. שלום על ישראל, ה"ר אליעזר צבי הכהן צווייפעל. מזרח ומערב, כרך ב (תרפ"ט), עמ' 366—375, 441—452.

1451. שלחן המערכה. האסיף, שנה ד (תרמ"ח), עמ' 37—41.

1465. שלחן ערוך אורח חיים, עם . . . באר היטב . . . על־ידי ה"ר ישעיה ב"ר אברהם. נשרף עם אשתו ובתו בעלותם לארץ־ישראל. עיין: כתנות אור מאורי אש, פ' שמיני, דף נ, א.

1467. שולחן ערוך . . . ובהוספת שערי תשובה, מה"ר חיים מרדכי מרגליות. שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות כח.

1473. שלחן ערוך יורה דעה עם יד אפרים מר' אפרים זלמן מרגליות. מכתב מעניין מר' אברהם בנימין קלוגר ב"המגיד", שנה ה (תרכ"א), עמ' 151—152.

1495. שלחן של ארבע, מיוחס לה"ר בחיי. קרית ספר, שנה ד (תרפ"ז—תרפ"ח), עמ' 276. ועיין למעלה, אות ב, מס' 51.

1561. **שלש הלצות... מיוחסים לר״י זבארה.** ZfHB, 8 (1904), עמ׳ 66.

1584. **שלשה ספרים נפתחים... על־ידי ה״ר שמואל שענבלום.** המגיד, שנה כג (תרל״ט), עמ׳ 174.

1602. **שלשלת זהב, תולדות ה״ר נפתלי כ״ץ וצאצאיו.** REJ, 36 (1898), עמ׳ 256—286; 37 (1898), עמ׳ 274—283.

1604. **שלשלת הקבלה.** אייזינשטאט, דעת קדושים, פטרבורג תרנ״ז, עמ׳ 46 (פסק החרם).

1609. **ספר השם, ה״ר אברהם אבן־עזרא.** המזכיר, שנה ב (1859), עמ׳ 39. — אוצר החיים, שנה ו (תר״ץ), עמ׳ 201, 204.

1617. **שם הגדולים, ה״ר חיד״א... ועם תקונים ותולדות המחבר על־ידי ה״ר יצחק אייזק בן־יעקב.** MGWJ, 2 (1853), עמ׳ 472.

1618. **שם הגדולים החדש.** הכרמל, שנה ו (תרכ״ו), עמ׳ 181, 190.

1661. **שם עולם, ה״ר יהונתן אייבשיץ.** ראובן מרגליות, להקטגוריה שנתחדשה, תל־אביב תש״א [גרשם שלום, לקט מרגליות, תל־אביב תש״א. — יצחק רפאל, ראשונים ואחרונים, תל־אביב תשי״ז, עמ׳ 227—243].

1685. **שמואל בוך.** Grunwald, Volkskunde, 1908, S. 79, 97, 129.

1694. **שמונה פרקים להרמב״ם... על־ידי ה״ר יוסף יצחק גרפינקל.** JQR, 4 (1914), עמ׳ 475—479.

1752. **שמחת הנפש.** ייוא בלעטער, כרך א, עמ׳ 187, 220—227. — MGWJ, 72 (1928), עמ׳ 552.

1783. **שמלה חדשה... סדילקוב תק״פ.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס... נוירק תש״י, עמ׳ 31.

1883. **שנות אליהו, ה״ר אליהו מווילנא, פירושים על המשנה סדר זרעים.** תלפיות, שנה ד (תש״ט), עמ׳ 184—238.

1908. **שני המאורות, כולל: מאמר היחוד להרמב״ם.** Magazin, 19 (1892), S. 86—88.

1915. **שני המטות, ה״ר נפתלי הלוי.** עיין: אלה פוסקיך ישראל, מאת יוסף כהן צדק.

1936. **שניאור זק״ש.** אוצר הספרות, שנה ג (תרמ״ט—תר״ן), עמ׳ 97—102. — Rahmer, Lit. Blatt, 21 (1892), S. 192 — יד ושם לזכר אברהם זלמן פריידוס, ניו־יורק תר״ץ, עמ׳ מד—קיט.

1973. **שער הגמול, ה״ר משה ב״ר נחמן גירונדי... פירארא שט״ז.** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש״י, עמ׳ תיז.

1984. **שער החשק, ה״ר יוחנן אלימן.** המזכיר, שנה ה (1862), עמ׳ 28.

1987. **שערי טעמי ג ספרים אמ״ת.** המזכיר, שנה א (1858), עמ׳ 44. — MGWJ, 9 (1860), עמ׳ 271—274.

2012. **שער המלך... ועם הוספות באור טעם המלך.** Ltbl. d. O., 1 (1840), S. 553. ועיין למעלה, אות א, מס׳ 1290.

2042. **שער השמים, ה״ר גרשון ב״ר שלמה [אבי רלב״ג].** MGWJ, 9 (1860), עמ׳ 223—226; 21 (1872), עמ׳ 182—184. — כרם חמד, ח (תרי״ד), איגרת כ. — תרביץ, שנה כד (תשי״ג), עמ׳ 150—166, 274—289, 400—425; שנה כה (תשי״ד), עמ׳ 36—43.

2079. **שערי דורא... לובלין [של״ד].** ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש״י, עמ׳ תכב.

2116. **שערי ירושלם, ה״ר משה נוסבוים.** המזכיר, שנה כא (1881), עמ׳ 6—7.

2145. **שערי ציון, ה״ר יצחק ב״ר יעקב די לאטיש... עם מבוא והערות ה״ר שלמה באבער.** בית אוצר הספרות, שנה א (תרמ״ז), עמ׳ 84—87.

2157. **שערי קדושה, העתק מכתבי ה״ר חיים ויטאל.** הערות וציונים בספר „מנחם משיב״, חלק ב, סי׳ יג.

2174. **שערי שמחה, ה״ר יצחק ן׳ גיאת... עם פירוש יצחק ירנן מה״ר יצחק דוב באמבערגער.** המזכיר, שנה ד (1861), עמ׳ 60—61. — ישרון, ד (1864), עמ׳ 38—40.

2183. **שערי תורת ארץ ישראל... מה״ר זאב רבינוביץ.** תרביץ, שנה יב (תש״א), עמ׳ 88—95.

2184. **שערי תורת התקנות, ה"ר משה אריה בלאך.** Magazin, 7 (1880), S. 62—70. — ZfHB, 4 (1900), S. 66—67; 7 (1903), S. 33—34. — האסיף, שנה א (תרמ"ה), עמ' 237—240.

2191. **שערי תשובה... שו"ת הגאונים... לייפציג תרי"ח.** MGWJ, 7 (1858), עמ' 263—270. למהדורת ר"ז לייטער, קרית ספר, שנה כד (תש"ז—תש"ח), עמ' 129. ועיין בהגהותי לשאלות ותשובות מן השמים (מהדורה שלישית, תל־אביב תשי"ז) ובפתיחה עמ' כד, הערה יא.

2207. **ספר שעשועים, ה"ר יוסף ב"ר מאיר ן' זבארה.** עיין: יין לבנון. — ZfHB, 17 (1914), עמ' 35—37. — MGWJ, 60 (1915), עמ' 120—130, 170—179. — הצופה לחכמת ישראל, שנה יא (תרפ"ז), עמ' 175—179; שנה יב (תש"א), עמ' 227—241; שנה יג (תש"ב), עמ' 81.

2221. **שפה ברורה, ה"ר אברהם ן' עזרא.** הצופה לחכמת ישראל, שנה יג (תרפ"ט), עמ' 82—88. — דביר, ספר ב (תרפ"ד), עמ' 274—304. — נפתלי בן־מנחם, „שפה ברורה" של ר' אברהם אבן־עזרא — סיני, כרך ח (תש"א), עמ' מג—נג [= ספר הטעמים, ירושלים תש"א, עמ' 45—62].

2264. **שפת אמת... תולדות ה"ר מרדכי פלונגיאן.** ביקורת נמרצה ב„האסיף", שנה ד (תרמ"ח), עמ' 199—205.

2291. **שפת יתר, ה"ר אברהם אבן־עזרא.** שם הספר מיוסד על לשון הכתוב בדברי הימים א ד, יז: „ובן־עזרה יתר". ועיין משלי יז, ז: לא נאוה לנבל שפת יתר. — כרם חמד, ה (תר"א), עמ' 100. — Ltbl. d. O., 4 (1843), S. 657, 677, 700. — MGWJ, 71 (1927), S. 387—391; 72 (1928), S. 88—89, 428—432.

2354. **שקל הקדש, מיוחס להה"ר יוסף ב"ר יצחק קמחי.** JQR, 13 (1923), עמ' 507—512. — HUCA, 4 (1927), עמ' 433—448. — REJ, 28 (1894), עמ' 212—227; 29 (1894), עמ' 100—110, 292—297; 70 (1920), עמ' 216—223. — קרית ספר, שנה יח (תש"א—תש"ב), עמ' 192—198; שנה כ (תש"ג—תש"ד), עמ' 217—218.

2371. **שרביט הזהב.** כנסת הגדולה, א (תר"ן), עמ' 154—156.

2392. **שריד בערכין, ה"ר שמחה אברהם לינדרמן.** המגיד, שנה ט (תרכ"ו), מעמ' 7 עד 222 בהמשכים. — MGWJ, 14 (1865), עמ' 398—393.

2398. **שרידים, מכתבי הפילוסופיה של ה"ר יוסף חמיץ.** ספונות, א (תשי"ז), עמ' 80—117. — ג' שלום, שבתי צבי, ב, עמ' 631.

2405. **רב שרירא גאון מאת ד"ר בנימין מנשה לוין.** הצופה לחכמת ישראל, שנה יא (תרפ"ז), עמ' 147—162.

2421. **שרשי אמונה.** ייוא בלעטער, כרך יג (1938), עמ' 429—459.

2427. **השרשים, ה"ר דוד קמחי.** אוצר נחמד, מחברת ב (תרי"ז), עמ' 34—36. — המסדרונה, ב (תרמ"ח), עמ' סג ואילך.—ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש"י, עמ' שכו—שכח, תד—תה, תיד—תטו.

ת

21. **תבואת יקב, ה"ר אברהם בלאעיש.** מזרח מערב, כרך א (תרפ"ב), עמ' 141—142.

47. **תגין... עם הערות ה"ר שניאור זק"ש.** הערות ר' יעקב רייפמאן ב„הכרמל", שנה ו (תרכ"ו), עמ' 103, 109—111, 126—133. — המגיד, שנה יא (תרכ"ז), עמ' 37 (חו"ס). — MGWJ, 73 (1929), עמ' 465—471.

49. **תגמולי הנפש, ה"ר הלל ב"ר שמואל מווירונה.** המזכיר, שנה יג (1873), עמ' 6—7; שנה יד (1874), עמ' 91—92. — MGWJ, 24 (1875), עמ' 563—572. — קרית ספר, שנה יז (ת"ש), עמ' 248.

68. **תהלה לדוד... לזכרון ה"ר דוד קויפמן.** ZfHB, 5 (1901), עמ' 167—173.

75. **תהלה למשה, קבוצת מאמרים... לכבוד משה שטיינשניידר.** האסיף, שנה ה (תרמ"ט), עמ' 44—49.

103. **תו זכרון... הדינים משלחן**

ערוך יורה דעה. MGWJ, 14 (1865), עמ׳ 278—280.

106. תו חיים, תולדות הרב חיד״א. ZfHB, 9 (1905), עמ׳ 99—102.

130. תודת שלמים... מה״ר ישעיה באסאן. קרית ספר, שנה כז (תשי״א), עמ׳ 111—114.

151. תוכחת מגולה... איסור האת־רוגים מקורפו. תלפיות, שנה ג (תש״ז), חוב׳ א—ב, עמ׳ 86.

152. תוכחת מגולה, ה״ר שלמה יהודה ליב הכהן רפאפורט. Ltbl. d. O., 7 (1846), S. 202.

165. תולדות אב״ן רש״ף. MGWJ, 25 (1876), עמ׳ 418, 471.

208. תולדות אליהו התשבי, ה״ר שלמה באבער. MGWJ, 37 (1893), עמ׳ 398—404; 38 (1894), עמ׳ 252—267.

211. תולדות אלישע בן אבויה. בית תלמוד, א (תרמ״א), עמ׳ 62—63.

217. תולדות אנשי השם ופעולתם בעדת ברלין מה״ר אליעזר ליזר לאנדס־הוט. Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 147—151. — Beilage z. jüd. Pres-se, 23 (1894), S. 204—205.

231. תולדות בני יהונתן. תרביץ, שנה כד (תשי״ג), עמ׳ 102—108.

244. תולדות גדולי ישראל, מה״ר מרדכי שמואל גירונדי. Rahmer, Lit. Blatt, 18 (1889), S. 134, 148. — ZfHB, 17 (1914), S. 171—183 ספר זכרון לשלמה ס׳ מאיר, ירושלים תשט״ז, עמ׳ 99—109.

250. תולדות הדפוס העברי בפולניה. קרית ספר, שנה ט (תרצ״ב—תרצ״ג), עמ׳ 432—439; שנה יא (תרצ״ד—תרצ״ה), עמ׳ 95—101.

254. תולדות ההלכה, מאת רב צעיר. קרית ספר, שנה יד (תרצ״ז—תרצ״ח), עמ׳ 400—416.

261. תולדות ה״ר זרחיה הלוי, בעל המאור. ישרון, שנה ד (תרכ״ד), עמ׳ צח—קה. — מגד ירחים, הוצ׳ יוסף כהן צדק. — נר מערבי, א, עמ׳ 15—34. — MGWJ, 4 (1855), עמ׳ 37, 71.

290. תולדות ה״ר יהודה מוסקאטו... מה״ר אברהם אבא אפפעלבוים. המגיד, שנה ט (קראקא תר״ס), עמ׳ 509—530, ותשו־בת אפפעלבוים, שם, עמ׳ 579.

295. תולדות היהודים במצרים וסור־יה... מאת א׳ שטרויס. קרית ספר, שנה כב (תש״ה—תש״ו), עמ׳ 21—26.

302. תולדות יוסף בן מתתיהו... מה״ר קלמן שולמאן. הוספות המחבר ב„המגיד״, שנה ג (תרי״ט), עמ׳ 143.

306. תולדות יעב״ץ... ה״ר יעקב עמדין... מה״ר אברהם חיים וואגנה. Rahmer, Lit. Blatt, 19 (1890), S. 163.

322. תולדות יעקב יוסף. JQR, 31 (1941), עמ׳ 245—257.

333. תולדות יצחק, ה״ר יצחק ב״ר יוסף קארו. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש״י, עמ׳ שכט—של.

339. תולדות הישוב היהודי בארץ־ישראל... מהר״ש קליין. התקופה, כרך כט, עמ׳ 373—378.

349. תולדות ישראל בגולה... מאת בן־ציון דינבורג. קרית ספר, שנה ג (תרפ״ו—תרפ״ז), עמ׳ 249—253, ועיין שם, שנה טו (תרצ״ח—תרצ״ט), עמ׳ 18—21.

371. תולדות ר׳ מנחם עזריה מפאנו. REJ, 35 (1897), עמ׳ 84—90; 36 (1898), עמ׳ 108—111; 38 (1899), עמ׳ 148—150; 39 (1899), עמ׳ 113—118.

385. תולדות המשפט בישראל... מאת אשר גולק. קרית ספר, שנה יז (ת״ש), עמ׳ 137—147.

417. תולדות הערבים בארץ־ישראל... מאת מיכאל אסף. קרית ספר, שנה יח (תש״א—תש״ב), עמ׳ 215—220.

422. תולדות הפוסקים... מאת חיים טשרנוביץ. קרית ספר, שנה כה (תש״ט), עמ׳ 164—176.

447. תולדות ה״ר שלמה יהודה רפא־פורט. JQR, 31 (1940), עמ׳ 123—139.

448. **תולדות שלמה מימון.** HUCA, 21 (1948), 105—153; 22 (1950—1951), 517—547. — ספר אסף, ירושלים תש"ג, עמ' 141—148.

457. **תולדות תנאים ואמוראים...** מה"ר אהרן הייימן. הצופה לחכמת ישראל, שנה ז (תרפ"ג), עמ' 163—192.

459. **תולדות התנועה הפראנקית.** REJ, 29 (1894), עמ' 282—288.

510. **תוספות רי"ד, ה"ר ישעיה די טראני.** ZfHB, 13 (1909), עמ' 46—58, 87—92, 118—123, 188—189. — כ.סת הגדו־לה, ואראשא, א (תר"ן), עמ' 66—68; ב (תר"ן), עמ' 44—46; ג (תרנ"א), עמ' 41—45; ד (תרנ"א), עמ' 66, 82, 137.

תוספות ר"ש משאנץ לסוטה. דגלנו, שנה ז (תרפ"ו), חוב' ח, עמ' יד; שנה ח (תרפ"ח), חוב' ג, עמ' יא.

528. **התוספתא.** ביבליוגראפיה, דפוסים ומפרשים: קרית ספר, שנה כט (תש"י־ג—תשי"ד), עמ' 148—161. — למהדורת צוקער־מאנדעל: MGWJ, 45 (1901), עמ' 20—44.

531. **התוספתא... עם פירוש חשק שלמה מה"ר שלמה ליב פריעדלאנדער.** ביקורת נמרצה ב„כנסת הגדולה", שנה ג (תרנ"א), עמ' 209—235, ועיין שם, שנה ד (תרנ"א), עמ' 71—80. — המליץ, שנה לב (תרנ"ג), גליון 97, 136. — ספר היובל הפרדס, ניו־יורק תשי"א, עמ' 345—349.

532. **התוספתא... עם פירוש הגיון אריה, מאת אריה שוואַרץ.** Magazin, 18 (1891), S. 145—154. — ZfHB, 6 (1902), S. 43—44.

557. **תוצאות חיים, ה"ר אליהו די וידאש.** HUCA, 14 (1939), עמ' 459; 16 (1941), עמ' 248.

583. **התורה והחיים, מאת משה גידע־מאנן.** האסם, פטרבורג תרנ"ח, עמ' 21—33.

603. **התורה והפילוסופיאה, ה"ר יצחק שמואל ריגייו.** Ltbl. d. O., 1 (1840), S. 584—587.

615. **תורה נביאים וכתובים...** [טו־לידו—מונטלבן ר"מ]. אהרן פריימן, עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל, חוברת א (תרצ"ד), עמ' 12—14.

616. **תורה נביאים וכתובים... עם פירוש ר' אברהם אבן־עזרא.** ישעיה: אוצר החיים, שנה ד (תרפ"ח), עמ' כג; תהלים: אוצר הספרות, שנה ב (תרמ"ח), עמ' 143—146; שנה ג (תרמ"ט), עמ' 72—85; שנה ד (תרפ"ח), עמ' 138—142. — איוב: MGWJ, 47 (1903), עמ' 375.

617. **קהלת משה.** המגיד, שנה ב (תרי"ח), עמ' 30.

692. **תורה שלמה... ה"ר מנחם מנדל כשר.** JQR, 36 (1945), עמ' 317—324.

774. **תורה נביאים וכתובים. קהלת** עם פירוש רב סעדיה גאון: ZfHB, 9 (1905), עמ' 50—56.

854. **תורה נביאים וכתובים. תהלים... עם פירוש הארוך לרד"ק.** המגיד, שנה כח (תרמ"ד), עמ' 121—122, 148.

927. **תורה נביאים וכתובים. משלי עם תרגום יונתן.** אוצר החיים, שנה א (תרפ"ח), עמ' י—יא; שנה ב (תרפ"ו), עמ' ו; שנה ג (תרפ"ז), עמ' מה, קי.

954. **תורה נביאים וכתובים. איוב... ובאור הרס"ג.** ZfHB, 5 (1901), עמ' 73—75.

991. **תורת אמת... באורי הטעמים בספר אמ"ת.** MGWJ, 2 (1853), עמ' 327.

1032. **תורת חיים, ה"ר חיים שבתי.** קרית ספר, שנה ח (תרצ"א—תרצ"ב), עמ' 275.

1035. **תורת חיים, ה"ר שניאור זלמן מלאדי... קאפוסט תקפ"ו.** על השמטות הצנזורה בספר היובל לכב' אלכסנדר מארכס במלאת ארבעים שנה לכהונתו בתור ספרן בישראל... בעריכת דוד פרענקיל, ניו־יורק תש"ג, עמ' 34—36.

1048. **תורת חכם, ה"ר חיים ב"ר אב־רהם הכהן.** ג' שלום, ציון, שנה ז (תש"ב), עמ' 183; שבתי צבי, ב, עמ' 630.

1149. **תורת העולה, ה"ר משה איסר־לש.** Magazin, 7 (1880), S. 193—194.

1159. **תורת הקבלה של הר"מ קור־דובירו.** קרית ספר, שנה א (תרפ"ד—תרפ"ה), עמ' 203—205, ותשובה שם, שנה ב (תרפ"ה—

תרפ"ו), עמ' 28—31. ועיין מהדורה שנייה, עם הוספות ותיקונים, ירושלים תשי"א.

1168. תורת הקרבנות. בעמוד 21 מונה „קבין" כאחד מסימני הקטורת.

1207. התחיה, העתקות מכתבי־יד עתיקים, על־ידי ה"ר שניאור זק"ש. MGWJ, 1 (1852), עמ' 67.

1211. התחיה והפדות... מרס"ג. תהלה למשה (שטיינשניידר), לפסיא תרס"ט, עמ' 98—112, ובחלק הגרמני, שם, עמ' 219—226. — רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תרט.

1222. תחכמוני, ה"ר יהודה ב"ר שלמה אלחריזי. MGWJ, 4 (1855), עמ' 220—226; 8 (1859), עמ' 213—223, 266—273; 44 (1900), עמ' 217—220. — ZfHB, 4 (1900), עמ' 34—37, 58—60, 67—72; 5 (1901), עמ' 158. — REJ, 62 (1911), עמ' 155. — תרביץ, שנה יז (תש"ו), עמ' 87—100. — מזרח מערב, כרך א (תרפ"ב), עמ' 359—364. — קרית ספר, שנה כח (תשי"ב—תשי"ג), עמ' 317—324. — תרביץ, שנה כג (תשי"ב), עמ' 205—209.

1232. תחנה אמהות, מ' סערל אשת ה"ר יוקיל הורוביץ. לא נכון. המחברת היא בתו של ר' יוקיל הלוי איש הורוויץ מגלוגא, אשת ר' שבתי, רבה של קראסני, ושמה שרה רבקה רחל לאה. עיין: רי"ח מיכלזון, תירוש ויצהר, סי' לט, דף נו, ד, ונקראות התחינות על שמה „אמהות".

1274. התכונה, ה"ר חיים ויטאל. המזכיר, שנה יט (1879), עמ' 99—101.

1324. תלמוד בבלי... שונצינו. ZfHB, 12 (1908), עמ' 14—19.

1331. תלמוד בבלי... קראקא שע"ג. REJ, 63 (1912), עמ' 300—303.

1333. תלמוד בבלי... מתורגם גרמנית על־ידי ה"ר אליעזר גולדשמידט. ביקורת נמרצה מר' דוד צבי הופמאן, בהמשכים, ב־ZfHB, 1 (1896).

1361. מסכת דרך ארץ זוטא. REJ, 36 (1898), עמ' 27—46, 205—221; 37 (1898), עמ' 45—64.

1365. מסכת שמחות... עם מבוא והערות ה"ר מיכאל היגער. קרית ספר, שנה ט (תרצ"ב—תרצ"ג), עמ' 53—56. — אוצר החיים, שנה יא (תרצ"ה), עמ' 93—96, 165—172.

1367. תלמוד ירושלמי... קראטאשין. MGWJ, 16 (1867), עמ' 194—198.

1367א. תלמוד ירושלמי... עם פירוש ה"ר שלמה סיריליאו. המגיד, שנה יט (תרל"ה), עמ' 220, 228, 236, 244, 252. — ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש"י, עמ' שא—שב.

תלמוד ירושלמי... עם פירוש ר"א אזכרי. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש"י, עמ' שד, שמג.

1377. תלמוד ירושלמי... שקלים. מהדורת הרב אברהם סופר, נוירק תשי"ד: קרית ספר, שנה לא (תשט"ו), עמ' 326—328.

1382. תלמוד ירושלמי, סדר קדשים. מלאכת ר"ש פריעדלאנדער. ZfHB, 11 (1907), עמ' 23—29, 157—158.

1384. תלמוד בבלי וירושלמי... מה"ר יקותיאל יהודה גרינוואלד. אוצר החיים, שנה יב (תרצ"ו), עמ' 20—21.

1412. תם הכסף... מה"ר יוסף כספי. עיין שם, עמ' 44, על ביאת המשיח.

1440. ספר התמר. הכרמל, שנה ו (תרכ"ו), עמ' 116, 125. — [ג' שלום, קרית ספר, שנה ג (תרפ"ו—תרפ"ז), עמ' 181—222].

1446. תנא דבי אליהו. בית תלמוד, שנה א (תרמ"א), עמ' 265—270, 304—310, 337—346, 369—377. — מחקרים לזכרון ר' עמרם קאהוט, ניו־יורק 1935, עמ' 5—39. — ספר אסף, ירושלים תש"ג, עמ' 370—390.

עם מבוא והערות ה"ר מאיר אישׁ־שלום. MGWJ, 44 (1900), עמ' 380—550; 47 (1903), עמ' 70—79. — ZfHB, 6 (1902), עמ' 3—5. — מאסף, פטרבורג תרס"ב, עמ' 74—80.

1546. תפארת ישראל... לכבוד ה"ר ישראל לוי. ZfHB, 15 (1911), עמ' 69—73. — JQR, 5 (1915), עמ' 453—466. — REJ, 66 (1913), עמ' 297—215; 67 (1914), עמ' 133—151.

1553. תפארת למשה, הערות לפירוש התורה מהרמב"ן. ZfHB, 22 (1919), עמ' 1—2.

1584. תפארת שיבה... לכבוד ה"ר

יום טוב ליפמאן צונץ. האסיף, שנה ה (תרמ"ט), עמ' 25—44. — REJ, 9 (1884), עמ' 311—315.

1593. ספר התפוח, מיוחס לאריסטו. המזכיר, שנה כא (1881), עמ' 41—42.

1788. תפסיר ספר איוב ותהלים... רב סעדיה גאון. ZfHB, 5 (1901), עמ' 73—75; 6 (1902), עמ' 50—51; 8 (1904), עמ' 98—99; 9 (1905), עמ' 34—35. — רב סעדיה גאון, ירושלים תש"ג, עמ' תקעב—תקפו. תפסיר ספר משלי. REJ, 37 (1898), עמ' 72—85, 226—251.

1791. תפתה ערוך, ה"ר משה זכות. ישרון, ברלין (תרפ"ד), עמ' קא—קח. — סיני, כרך כה (תש"ט), עמ' שד—שיט; כו, עמ' קא—קיב.

1832. תיקון סופרים, ה"ר משה אל־מושנינו. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 497. — נ' בן־מנחם, רבי משה אלמושנינו, ירושלים תש"ו, עמ' 50.

1848. תקון קריאה לכל לילה ויום... אמשטרדם. ג' שלום, שבתי צבי, ב, עמ' 415, 434, 649.

1869. תקוני הזהר... ועם באור חמדת צבי. הוא חיבר גם ספר בשם ש ב ת א דריגלא ונחלת צ ב י. ועיין מלואים ל„ניצוצי זהר" שבסוף תקוני הזהר (דף קלח, ג); השחר, שנה ו (תרל"ה), עמ' 226—229.

1877. תקוני הנפש. קרית ספר, שנה יא (תרצ"ד—תרצ"ה), עמ' 116.

1885. תקוני תשובה, ארץ צבי. ג' שלום, שבתי צבי, ב, עמ' 444.

1961. תקנות חכמים... בפירארא. המזכיר, שנה יט (1879), עמ' 51.

1978. תקע שופר... הריב בענין הרבנות בין ה"ר יחזקיה יהושע פייבל תאומים וקהלת פרעמישלא. ZfHB, 13 (1909), עמ' 66—68. — ספר זכרון לאברהם אליהו (הרכבי), פטרבורג תרס"ט, עמ' 414—442.

1995. תרגום אונקלוס על התורה... עם מבוא והערות ה"ר אברהם ברלינר. MGWJ, 33 (1884), עמ' 333, 380. — שיר השירים: JQR, 10 (1920), עמ' 377—410; 12 (1921), עמ' 57—117. — איכה: Festschrift... Dr. Kroner, Breslau 1917, S. 11—26.

997. תרגום דברי הימים... עם הע־רות ה"ר מאיר ראהמר. MGWJ, 16 (1867), עמ' 348—357. תרגום נחום. JQR, 7 (1895), עמ' 630—657.

2014. תרגום שני, על אסתר. שדה ירושלם מר' אפרים זילבר. — MGWJ, 25 (1876), עמ' 161, 276, 398; 70 (1926), עמ' 485—487.

2025. התרומה... ויניציאה רפ"ג. ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, תש"י, עמ' תז—תח.

2028. תרומת הדשן... פסקים וכת־בים. שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' טו, אות ז.

2052. התרשיש... ה"ר משה ב"ר יעקב ן' עזרא. MGWJ, 36 (1887), עמ' 415. — Jahrbuch, Frankfurt a. M., 18 (1927), S. 1—19. — הגרן, ספר י (תרפ"ח), עמ' 60—80. — קרית ספר, שנה ג (תרפ"ו—תרפ"ז), עמ' 267—269.

2058. תשבי, ה"ר אליהו בחור. MGWJ, 2 (1853), עמ' 278. — ZfHB, 12 (1908), עמ' 29—30. — כנסת הגדולה, שנה א (תר"ן), עמ' 184—189; שנה ג (תרנ"א), עמ' 146—157.

2060. תשב"ץ... פסקי הלכות. Jahr-buch, Frankfurt, 6 (1909), S. 18—24. — עלים, שנה ג (תרצ"ח), חוב' ב, עמ' 36.

2080. תשובה מאהבה, ה"ר אלעזר פלעקלש. המגיד, שנה י (תרכ"ו), עמ' 197—317 (בהמשכים).

2091. תשובות רבנו אברהם בן הרמ־ב"ם. קרית ספר, שנה טו (תרצ"ח—תרצ"ט), עמ' 177—179.

2093. תשובות ה"ר יוסף קולון. בדפו־סים מאוחרים נשמטה התשובה סי' פח.

2094. תשובות ה"ר יצחק ב"ר ששת. MGWJ, 24 (1875), עמ' 86—91; 31 (1882), עמ' 86—91; 32 (1883), עמ' 190—192. א' אטלאס, הכרם, וארשא תרמ"ח.

2098. **תשובות הגאונים . . . עם הגהות ה"ר נחמן נתן קורוניל.** המגיד, שנה טו (תרל"א), עמ' 199.

2101. **תשובות הגאונים מתוך הגניזה, עם מבואות . . . מאת שמחה אסף.** קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 290—292.

2102. **תשובות הגאונים, על־פי כתב־יד, עם הקדמת ה"ר אברהם מרמור־שטיין.** קרית ספר, שנה ה (תרפ"ח—תרפ"ט), עמ' 335—336.

2104. **תשובות גאונים קדמונים.** Ltbl. d. O., 8 (1847), S. 689, 705, 739, 759, 775. — Jahrbuch, Frankfurt, 10 (1913), S. 372—380. — L. Ginzberg, Geonica, New-York. — ZfHB, 13 (1909), S. 165—175; 14 (1910). S. 23—28, 82—93, 115—117.

2107. **ספר תשובות דונש הלוי בן לבראט על רבי סעדיה גאון.** MGWJ, 46 (1902), עמ' 62—83, 141—153, 478—480. — HUCA, 15 (1940), עמ' 485—495. — JQR, 24 (1934), עמ' 209—216. — המגיד, שנה יד (תר"ל), עמ' 55. — תהלה לדוד (קויפמאנן), ברסלוי תר"ס, עמ' 245—250. — ספר הזכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין, ירושלים תש"ב, עמ' 105—115.

2109. **תשובות חכמי צרפת ולותיר.** Brüll, Jahrbücher, 7 (1885), S. 92—94. — אוצר טוב, תרמ"ג—תרמ"ד, עמ' 11—14, הערות שוח"ה. -- REJ, 3 (1882), עמ' 137—142.

2115. **תשובות הרמב"ם.** המזכיר, שנה ג (1860), עמ' 105—107; שנה ד (1861), עמ' 89; שנה ה (1862), עמ' 29—31. — REJ, 24 (1892), עמ' 112—117. — תרביץ, שנה י (תרצ"ט), עמ' 135—154, 309—332. — תשורות בכתב יד הרמב"ם: JQR, 6 (1915), עמ' 225—245, 588—589.

2116. **תשובות רבנו סעדיה גאון על שאלות חיוי הבלכי.** הצופה לחכמת ישראל, שנה ו (תרפ"ב), עמ' 158—160. מהד' וועדטהיימער, ירושלים תרצ"ח. ועיין למעלה, אות ח, מס' 524.

2119. **תשובות רש"י . . . עם מבוא והערות ומפתחות מאת ישראל ש' אלפנביין.** קרית ספר, שנה כא (תש"ד—תש"ה), עמ' 265—269.

2122. **תשובות תלמידי מנחם ותלמידי דונש.** ספר־היובל לפרופיסור שמואל קרויס, ירושלים תרצ"ו, עמ' 127—135.

2151. **תשלום אבודרהם.** הוספות ותיקונים מר' אליעזר ליפמן פרינץ בחוברת לזכרו, ירושלים תרצ"ט, עמ' 24—27.

מאמר מ„מגיד מישרים" בפירוש ר' אברהם גאלנטי לאיכה

מאת
דוד תמר

אחת השאלות שנחלקו בה ביותר חכמי ישראל היא בדבר החיבור מגיד מישרים [1], אם נתחבר על ידי רבינו יוסף קארו אם לאו. למן ימי שי"ר [2] וקאסל ועד ימינו [3] לא פסקה המחלוקת בפרשה זו. ואף שרובם של החכמים דעתם נטתה לצד החיוב [4],

1. הובא לדפוס לראשונה רק חלק א (עד פרשת אחרי מות) על ידי ר' יצחק בינגא בלובלין בשנת ת"ו (עי' עוד סוף הערה 13, סוף הערה 16 והערה 23) וחלק שני הובא לדפוס על ידו ועל ידי ר' אלישע חיים אשכנזי בויניציאה בשנת השק"ט (עי' גם הערה 23 שם — בדרך כלל מקובל אצל החכמים, שהכתונה לשנת ת"ד, אבל דעתו של ג' שלום נוטה לכך, שהכתונה לשנת ת"ט — עי' עכשיו בספרו הגדול על שבתי צבי, כרך א, עמ' 164, הע' 1. אין כמדומה נימוקים מכריעים לא לכאן ולא לכאן — לפיכך אנקוט להלן שנת השק"ט). עלי להטעים בתחילת הדברים, שאינני בא כאן לדון בפרשת המגיד של מרן, אלא בפרשת החיבור, שבו נמסרו דברי המגיד למרן. ואין לערבב את הפרשיות. יש מן החכמים שמודים בדבר ראשון ואינם מודים בדבר אחרון. על המגיד של מרן יש בידינו כמה עדויות. ידוע ומפורסם המעשה, שאירע בליל שבועות וש„הועתק מכתב המקובל הר"ר שלמה הלוי אלקביץ" (של"ה, אמשטרדם ת"ט, מס' שבועות, קפ — ונדפס תחילה בשינויים מועטים בהקדמה לספר מגיד מישרים, לובלין ת"ו — והשוה גם חמדת ימים, ויניציאה תקכ"ג, ג, דף נז, ב). ברם מפקפק אני עדיין מכמה טעמים אם עדות זו אמנם הועתקה ממש מכתב־ידו של ר' שלמה אלקביץ. וטעם אחד שלא מצינו, שאלקבץ יחתום א ל ק ו ו י ץ, כמו שנמצא בכתב שלפנינו וכבר העיר על־כך רוזאניס. יש בידינו עדויותיהם של ר' חיים ויטאל בספר החזיונות (ירושלים תשי"ד, עמ' ב, והשוה שם הגדולים, ערך ר' חיים ויטאל) ובספר הגלגולים (פפד"מ תמ"ד, מג, א; פרעמישלא תרל"ה, פז, ב) ושל ר' שלומיל מדרעזניץ (תעלומות חכמה, באסיליאה שפ"ט, מז, א — ועי' להלן, הערה 16). כן מצא כותב הטורים עדותו של אחד מחכמי צפת, תלמידם של האר"י ושל ר' אלישע גאליקו ושל ר' שמואל די אוזידא, ונתפרסמה על ידו אשתקד ב„תרביץ" (כרך כז, עמ' 107).
2. שי"ר היה סבור, שבעל מגיד מישרים הוא ר' שלמה אלקבץ. עי' אגרות שי"ר, עמ' 207—208; ישרון לקאבאק, שנה ו, עמ' 90.
3. רק לאחרונה יצאו לאור שני ספרים, שמכלל ספרות יצאו ולכלל מדע לא באו, שמתעסקים בפרשה זו, האחד בכולו והאחר בחלקו. האחד הוא The Maggid of Caro (ניו־יורק 1949) לה"ל גורדון. ספר משונה ויוצא דופן ברובו (ועיין את ביקרתו החריפה של צ. ן[רבלובסקי] ב J. J. S. כרך ז, עמ' 119—121). דעתו נוטה לצד החיוב. הספר האחר הוא הרב ר' יוסף קארו וזמנו לי' י' גרינוואלד, שדן בבעייה שלפנינו בשלושת הפרקים האחרונים של ספרו (עמ' 184—233 — ועיין דבריו של צ. ו. שם, עמ' 118—119). דעתו נוטה לצד השלילה. יש להתריע ולמחות על דרכו של המחבר בפרשה זו, שנוקט יחס של שרירות לב וקלות דעת במקורות שלפניו, מוציא לשונות ממשמעותם, מקיים פעמים שאתה מתעלם — ראייה ואינה לפי רוחו, וטועה ומטעה בהבנת הדברים. כן מעיד דיונו בתוכנו של מגיד מישרים, שהשערים לעולמות המסתורין, האכסטאזה והפיוט נשארו נעולים לפניו.
4. רד"ל, שד"ל, גייגר, גריץ, שפ"ר, ברייל, פין, שכטר, ד' כהנא, ל' גינצבורג, שלום, הורודצקי ואחרים. מן השוללים יש להזכיר במיוחד את רוזאניס.

עדיין לא הביאו ראייות מכריעות לכך. הראשון בין רושמי הקורות שמנה ספר זה בין ספרי ר' יוסף קארו הוא ר' דוד קונפורטי [5] והחזיק אחריו חיד"א [6]. הראייה החזקה ביותר לדעה זו הובאה על ידי ר' אבי־עד שר שלום באזילה בספרו אמונת חכמים, סוף פרק כז [7]. ראייתו סמוכה על ציטאט שמובא בספר פרדס רמונים [8] לר' משה קורדובירו, תלמידו של מרן. בפרדס, שער סדר האצילות, פרק ג, אנו קוראים: „והיא קבלת מורי ורבי החסיד כמהר"ר יוסף קארו נר"ו וז"ל, הא אתינא לאודעא לך" וכו' ומצוטט שם בארוכה מאמר שנמצא ממש באותו לשון „במגיד מישרים דף יא, ע"ג [9] ונאמר לרב קארו עם דברים אחרים אור לראש חודש ניסן הרצ"ו ליצירה, ומ"ש בתחלת לשונו אתינא לאודעא לך היה הקול שהיה אומר שבא להודיע לרב קארו הסודות ההם, וא"כ איך אפשר שדברים כאלה המדברים בסתרי תורה יכתוב הר"ם קורדויארו בשם רבו מהרי"ק בחייו ובעירו של מהרי"ק ויעלם על ספר ויפרסם אותם בפני רבו וישלח' להרמ"ע ובכמה מקומות אחרים אם לא היה האמת שהרב קארו כתבם ופרסמם. יתעקש המתעקש ויאמר מה שירצה, שזו היא בעיני תשובה נצחת שאין להשיב עליה" [10]. עד כאן לשונו של ר' אבי־עד שר שלום באזילה. והדין עמו, שזו ראייה, שקשה להשיב עליה. אף על פי כן נטענו כנגדה שתי טענות רופפות מצדדים מהופכים. רוזאניס, שסבור (על סמך הוכחות שאין בהן ממש), שר' אליהו די ווידאש, בעל „ראשית חכמה", הוא אחד ממחברי „מגיד מישרים", מבקש לומר, ש„הוא בעצמו (כלומר די ווידאש — ד. ת.) הוסיף הענין ההוא בפרדס רמונים שהיה בידו ובמגיד משרים", שהרי „ברור הוא שהרב קורדוירו נפטר בשנת ש"ל ורבו ר' יוסף קארו בשנת של"ה, אם כן מובן מאליו כי חבורו נכתב בהיות רבו בחיים, ואיך יעלה על הדעת שהקדים לכתוב דברים שהיו עתידים להכתב אחרי

5. קורא הדורות, מהדורת קאסל, לה, ב. אבל לא נמנה חיבור זה בין חיבורי ר' יוסף קארו לא בהקדמת בנו של מרן לשו"ת אביו על אבן העזר, שאלוניקי שנ"ח, ולא בצמח דוד ולא בשלשלת הקבלה. אף כאן חוטא גרינוואלד בהעלם דבר, מדעת או שלא מדעת. מתוך לשונו של קונפורטי „וי"א שבהיותו בעיר ניקופולו עלה אליו המגיד ואמר לו שילך לצפת" (שם, לה, א) מבקש הוא להסיק „מכאן שלא היה ברור בעיניו" עניין המגיד ועניין החיבור מגיד מישרים, והוא מתעלם מכך, שממש ב א ו ת ו ד ף כותב בעל „קורא הדורות" בפירוש: „ועוד חיבר . . . וספר מגיד מישרים והם סודות גדולים וסתרי תורה שהיה מגלה לו המגיד שהיה נגלה אליו וכמו שיראה המעיין שם" (שם, לה, ב).

6. שם הגדולים, ערך ר' יוסף קארו וערך ר' משה קורדובירו ועיין גם להלן הערה 21.

7. מנטובה ת"ץ, מט, ב—ג, א.

8. קראקא שנ"ב, לא, עמ' ג.

9. ויניציאה השק"ט. צריך לומר: ע"ג וע"ד. ועיין גם להלן בפנים ובהערה 15.

10. שם. מדבריו שם אתה רשאי להסיק, שכבר בדורו, במחציתה הראשונה של המאה הי"ח, היו שפיקפקו ושהכחישו, שמרן הוא מחבר מגיד מישרים. ונעלמו דבריו של באזילה מן ר' דוד לוריא, שהביא אותה ראייה בשמו שלו (מאמר קדמות הזוהר, קניגסברג תרט"ז, דף לג). כבר חיד"א הזכיר דבריו של בעל אמונת חכמים (שם הגדולים ערך רמ"ק). מן החכמים המודרנים שנתעסקו בפרשה זו הובאה ראייה זו רק על־ידי פין (הכרמל, שנה שנייה [תרל"ג], עמ' 581), בריל (jahrbücher, כרך ט, עמ' 151—152), רוזאניס (קורות היהודים בתורקיה, מהדו' ב, סופיא תרצ"ז—תרצ"ח, כרך ב, ציון א, עמ' 255—256), הורודצקי (לאו בפירוש אלא מכללא — עיין: תורת הקבלה של רבי משה קורדובירו, מהדו' ב, ירושלים תשי"א, עמ' טז והע' 2 שם — ועיין גם בספרו עולי ציון, תש"ו, עמ' 46 ועמ' 212 הע' 27, 28), גורדון (שם עמ' 126—131) וגרינוולד (שם, עמ' 196—197 הע' 37 — שם כתב בטעות, שהספר אמונת חכמים יצא בפאדובה בשנת תפ"ט). מן הראוי להעיר, שהחכמים ברובם לא הביאו כל ראייה לדעתם, שמרן חיבר את מגיד מישרים, אם מפני שהדבר היה ברור ופשוט בעיניהם ואם מפני שדעתם הכריעו בה טעמים שהמקום ושהזמן גרמום.

מותו של ר' יוסף קארו בס' שנקרא מגיד משרים"[11]. ומצד שני טוען גרינוואלד: „אלמלי היה המגיד משרים נדפס טרם שהדפיסו הספר פרדס רמונים, היתה ראיה זו מוכרחת, אבל המגיד משרים הופיע כששים שנה אחרי הפרדס רמונים, א"כ בנקל יש לאמר, שהמגיד משרים לקח דבריו מהפרדס כדי לעוור עיני חכמים" (כן הוא טוען: „הרי הרמ"ק לא הזכיר שם שאלה הדברים נאמרו למרן מפי מגידו")[12]. דומה שרפיונן של הפירכות הללו מוכח מתוכן. ועצם העובדה ששניים מראשי המדברים שמבקשים להוציא את החיבור מגיד מישרים מחזקתו של ר' יוסף קארו, עמלים לסתור את דבריו של בעל אמונת חכמים משני צדדים מהופכים, זה מצד אחד וזה מצד שני, אף היא מעידה על־כך.

וביותר נראה שאין להן בית אחיזה לפירכות הללו (בעיקר לאלו של גרינוואלד) מכיוון שלשונו של הרמ"ק בפרדס מובא הרבה יותר בארוכה בשל"ה בשם „דברי המגיד שהיה להרב הגדול הבית יוסף ז"ל וזכינו לקונטריסי' ההם ואעתיק מה ששייך לענין זה" וכו'[13] — ונמצא כל זה במגיד מישרים, ויניציאה השק"ט יא, ב—יב, ב (סוף פרשת ויקהל). ונעלם הדבר לא רק מן החכמים הנז' ומשאר החכמים[14], אלא גם מבעל אמונת חכמים[15]. אף על פי כן לכלל וודאי גמור עדיין לא באנו ועדיין ניתנה רשות למפקפק לפקפק.

והנה זכיתי למצוא ראייה שאין אחריה כלום, שיש בה לקיים את החיבור מגיד מישרים בחזקתו של מרן ללא ספק כלשהו ונמצאת אף העדות שבספרו של הרמ"ק מאומתת ומקויימת ביתר תוקף[16]. הראייה כלולה בתוך הספר קינת סתרים (פירוש

11. שם, עמ' 255—256. ועיין כל דבריו בפרשה זו, שם, עמ' 254—274. ועיין גם כרך ד, עמ' 436.
12. שם, עמ' 197, הע' 37.
13. של"ה, אמשטרדם ת"ט, שער הגדול, לד, ב. והשווה דבריו של בעל השל"ה באיגרתו מצפת משנת שפ"ב: „והנה היום מכבדים אותי בחידוש גדול להעתיק כל דברי המגיד מה שהגיד להרב ב"י ז"ל ויש בו כמה סתרי תורה סודות גדולות ויש בהם כמה מוסרים וכמה הנהגות וכמה פרישות שהזהיר אותו לא תאכל זה וזה לא תאכל, והזהירו על כמה מאכלות מותרות כמו על מאכלות אסורות; והנה שלש אלה קדושי עליון היו בזמן אחד, מהר"י קארו ז"ל ומהר"ם קורדווארי ז"ל ומהר"י לוריא ז"ל, הי' ממש מלאכי ד' צבאות, נתגלו עליהם מגידים מישיבת נביאים ומישיבת תנאים וגם אליהו ז"ל" (העתקתי מ„שומר ציון הנאמן", אלטונא טבת תרי"ג, גליון קמב — והשווה העתקתו של יערי באגרות ארץ ישראל, עמ' 217). לכאורה נראה, שבעל השל"ה פורתא לא דק בדבריו האחרונים. שהרי לא שמענו שנתגלו להם מגידים להאר"י ולרמ"ק. ברם נראה יותר, שהשל"ה נתכוין לומר, שהם זכו לרוח הקודש ושנשמותיהם עלו לעתים לישיבה של מעלה, כפי שמסופר לפחות על האר"י. והסבר אחרון נראה עיקר. והשווה עמק המלך, אמשטרדם ת"ח, הקדמה השלישית, פרק א, דף י: „ואין מדריגת המגיד כמדריגת אליהו ז"ל אפילו כשיעור חלק א' מן אלף חלקים . . . ואתה המעיין תראה ספר מגיד מישרים של הרב רבי יוסף קארו ע"ה שנתגלה אליו המגיד לעתים ידועים וגילה לו איזה טעמי תורה, ואעפי"כ כלא נחשבו לפני רזי האר"י זלה"ה, כי עדיין לא נשלמו ניצוצי עולם התוהו ולא יכלו להתגלות ניצוצי עולם התיקון". אגב, בעל עמק המלך, שספרו נדפס כשנתיים לאחר מגיד מישרים דפוס לובלין, הוא כמדומני הראשון שמזכיר את הספר הזה: „הלא תראה שגם הרב רבי יוסף קארו ז"ל היה לו מגיד שלוח אליו מן השמים שהעלה אותם על הספר וקראם ספר המגיד הנדפס בק"ק לובלין מקרוב" (שם, הקדמה השנייה, פרק ב, דף ז, א).
14. פרט לבריל. עיין יאהרביכר שם, עמ' 151—152.
15. אף על פי שהוא מביא מן השל"ה את הסיפור על המעשה שאירע בליל שבועות — אמונת חכמים שם תחילת פרק כז, מט, א. מן הלשון המובא בשל"ה משמע, שטעה באזילה בפירוש דברי רמ"ק, שמה שכתב „בתחלת לשונו אתינא לאודעא לך, היה הקול שהיה אומר שבא להודיע לרב קארו הסודות ההם".
16. יש להזכיר גם את עדותו של ר' שלומיל מדרעזניק, שכותב באיגרתו ממרחשון שס"ז, ששלח

לאיכה על דרך הקבלה) לר׳ אברהם גאלנטי, שנדפס על ידי ר׳ יצחק גרשון בויניציאה שמ״ט בספר קול בוכים[17] מן ״אוצרות האלוף הרמ״ע נר״ו מפאנו״. ר׳ אברהם גאלנטי, תלמידו המובהק של רמ״ק ובן דורו ובן מקומו של ר׳ יוסף קארו, נפטר לא־יאוחר משנת שמ״ט[18] (י״ד שנה לאחר פטירתו של מרן), מכיוון שבאותה שנה הוא נזכר כבר בברכת המתים על שער הספר הנז׳ ובהקדמתו של ר׳ יצחק גרשון שם. פירושו קינת סתרים נתחבר בין השנים של״ו—של״ז[19] — שמ״ט. והנה בפירושו על

מצפת לר׳ ישכר בער מקרעמניץ: ״וכן ר׳ יוסף קארו ע״ה שבכל פעם ופעם שהיה חוזר על המשניות בעל פה נתגלה עליו המגיד והיו בני אדם שומעים את קולו דרך הדלת ודרך אחורים (אחורים ? צריך לומר: החורים ?) שהיה אומר שלום עליך ר׳ יוסף קארו, אני הוא המשנה שלמדתני יצאתי לאלפך בינה, כמה מתפאר בך הקב״ה בישיבה של מעלה ואומר בני יוסף כך וכך הם מעשיו, כך וכך הם דרכיו, כך הוא שקידתו בלימודו... ואני המשנה ראיתי את מקומך שהכינו לך בג״ע, כמה טובה גנוזה לך בג״ע, כמה תפנוקין ועידונים הם מעותדים לך, חזק ואמץ ביראת השם... וכל הדברים שגילה לו המגיד העלה אותם על ספר וקרא אותו ספר המגיד״ (תעלומות חכמה, מז, א = עמק המלך, הקדמה השלישית, פרק ו, דף יג, א). משום מה נתעלמו כל החכמים מעדות זו — הובאה רק על־ידי גרינואלד, שכותב: ״במצרף לחכמה ליש״ר מקנדיאה דף מז שם הביא שהמלאך גילה לו והעלה על ספר וקרא אותו ספר המגיד״ (שם, עמ׳ 192, הע׳ 27). כנראה סבור היה, שהדברים נאמרו על־ידי יש״ר בספרו ״מצרף לחכמה״ ולא ראה ולא התבונן, שספרו של יש״ר בקובץ ההוא מסתיים בדף לו, ב, ולאחר־מכן באות בו אגרותיו של ר׳ שלומיל. גרינואלד ממשיך שם בלשון של קושיא: ״ושם (במגיד מישרים לובלין ת״ו — ד. ת.) כתב המו״ל בפירוש שהוא קרא שם לספר זה ״מגיד משרים״ — ואיני יודע מה קושיא היא זאת. אין ספק, שהשם מגיד מישרים ניתן לחיבור על־ידי ר׳ יצחק בינגא, שהביא לדפוס חלק א בלובלין בשנת ת״ו, כפי שהוא מעיד בהקדמתו: ״ע״כ קראתי בשם את הספר מגיד משרים״ (ועיין גם גרינואלד, שם, עמ׳ 189 והע׳ 20). וכמה מגאוני גאליציה שמסכימים לספר אינם מכנים אותו בשם כלל או שהם קוראים לו ספר המגיד (הגאון ר׳ משולם אשכנזי אב״ד לבוב [בהסכמתו שם] קורא לחיבור מגלת סתרים). וכך (ספר המגיד) הוא מכונה בפי גאוני ירושלים בהסכמתם לחלק ב ויניציאה השק״ט. אף בקטעים מספר מגיד מישרים שנמצאים בשני כתבי־יד באוכספורד (נאיבויאר 1822, 1823), שהיו לנגד עיניי, נקרא החיבור ספר המגיד (בכתב־יד 1823 נשנה וחוזר שם זה פעמים הרבה בכותרת שבראשי העמודים — עיין שם למשל 23, א, 24, ב, 27, ב, 28, ב, 13א, 15א, 22ב, 25א). והוא הדין בכתב־יד אדלר 1024 (שנכתב בשנת 1602), שהוא אחד מארבעת כתבי־היד שנמצאים בספריית בית המדרש לרבנים, שכלולים בהם קטעים מן מגיד מישרים — עיין גורדון, שם, עמ׳ 118; אדלר בקטלוג שלו עמ׳ 76; לעומת זאת בכתב־יד אחר שם, שנכתב כנראה לאחר שמגיד מישרים כבר נתפרסם בדפוס, שם החיבור הוא: מגיד מישרים, חלק ב — עיין גורדון, שם, עמ׳ 116—118. והשווה גם סוף הע׳ 13 וסוף הע׳ 23. איני יודע מה שם החיבור בשני כתבי־היד שבספריית ד׳ קופמאן — עיין קטלוג וייס מס׳ 219 ומס׳ II 268).

17. נקרא גם קול נגידים. ויש כמה שינויים בשער הספר ובלשונו של ר׳ יצחק גרשון בהקדמתו שם — ואעמוד על־כך אי״ה במקום אחר.

18. איני יודע מה המקור לדבריו של י״ד וילהלם על ״ר׳ אברהם גלנטי שנפטר בצפת ב־1560״ (במאמרו ״סדרי תקונים״ בקובץ ״עלי עין״, ספר היובל לש״ז שוקן, ירושלים תש״ח—תשי״ב, עמ׳ 125), שהם מוטעים ללא־ספק. ודי להעיר על־כך, שבכל ספריו מזכיר ר׳ אברהם גאלנטי בברכת המתים את רבו רמ״ק, שנפטר כידוע בכ״ג תמוז ש״ל, ועל העובדה, שהספר ירח יקר של ר׳ אברהם גאלנטי נקרא כך משום שהוא מכוון כנגד הספר אור יקר של רמ״ק, שנתחבר (או נשלם) בשנת שכ״ג — עיין שם הגדולים בערך אור החמה ובערך אור יקר (ועיין גם במאמרנו בפנים ובהערה הבאה).

19. בדף צט, ב נזכר בברכת המתים ר׳ שלמה אלקבץ: ״ומה נמלצו לחכי אמרי קדוש הרשב׳ הלוי ז״ל״ — הוא ר״ש אלקבץ. הדעה המקובלת לאחרונה אצל החכמים, שאלקבץ נפטר סמוך לשנת שמ״ד (עי׳ זנה, קרית ספר, שנה ז, עמ׳ 282; א״מ הברמן בערכו באנציקלופדיה

הפסוק „מימינו בכסף שתינו" וכו' (איכה ה, ד) אנו קוראים: „ומצאתי כתוב בדברי המגיד שהיה מדבר למורנו ורבינו הגדול מוהרר"י קארו זלה"ה שהבטיחו שידרוש בג"ע שבעה ימים, וסימן מסר לו משתה שבעת ימים בחצר גנת ביתן המלך, והימי' שיראה גודל מעשיו לכל נשמות הצדיקי' אשר בגן יהיו ק"ף יום, וסי' בהראותו את עשר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו ימים רבים שמנים ומאת יום מלבד הבטחות מופלאות י"ד לבושין דיקר וכו' זכאה חולקיה; יהא רעוא דנזכה אף אנן אכתריה (צ"ל אבתריה?[20] — ד. ת.) לאורך ימים".[21] ונמצא כל זה בפרטות בתחילת חלק שני של מגיד מישרים[22], ויניציאה השק"ט, ב, ד—ג, א[23]! וקרוב בעיניי, אף על פי שאין זה ודאי גמור, שדברי המגיד הללו היו לנגד עיניו של ר' אברהם גאלנטי בעצם כתיבת־ידו של ר' יוסף קארו! שהרי מסתבר מאד, שבימי חייו לא היה מרן נותן רשות להעתיק את הגילויים שנתגלו לו מפי המגיד ור' אברהם גאלנטי נפטר בשנים הסמוכות לפטירתו של מהרי"ק[24].

העברית; מ' בניהו בערכו באנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל בעריכת מרדכי מרגליות; יצחק בן־צבי, ארץ ישראל וייישובה, עמ' 181 הערה 1 ועמ' 438. כנראה, שכל החכמים הסיקו כך מכיוון שבסידור התפילה, דפוס ויניציאה שמ"ד, נזכר אלקבץ בברכת המתים בכתובת שעל גבי שירו „לכה דודי" — והעיר על כך לראשונה זנה שם) אינה מיוסדת כדבעי. יש בידי ראיות מוכיחות שיתפרסמו אי"ה במקום אחר, שאלקבץ נפטר כבר בשנות של"ו—של"ז.

20. כך הוא בהוצ' השנייה, פראג שפ"א, דף נח, ד.

21. שם צח, א. מעניין, שסמברי בחיבורו דברי יוסף מביא מעין אותו קטע: „והרב מוהרר"י קארו הנז' נפטר בשנת חמשת אלפים ושל"ה, והיה לו מגיד מדבר עמו והבטיחו שידרוש בג"ע שבעת ימים, וסימן מסר לו משתה שבעת ימים בחצר גנת ביתן המלך, והימים אשר יראה גודל מעשיו לכל נשמות הצדיקים אשר בג"ע יהיו ק"פ יום (כאן רשום בצידו של הגליון משפט שנשמט כנראה בטעות: וסימן בהראותו את עשר כבוד מלכותו וכו' ק"פ יום). והבטיחו כי הרמב"ם והר"י בעל הטורים ז"ל יוצאים לקראתו עם ג כתות של מלאכי השרת, זכאה חולקיה, תנצב"ה" — קטע זה אינו כלול בליקוטים שהוציא נאיבויאר בסדר החכמים, חלק א, אוכספורד תרמ"ח ולא בליקוטים שהוציא ברלינר, ברלין תרנ"ו והעתקתי באוכספורד מגוף כתב־היד (נאיבויאר 2410, 188).

22. כאן כמובן אין מקום לטענותיהם של רוזאניס וגרינוואלד, שהרי לא מדובר כאן בשני לשונות דומים או שונים אלא בתוכן־דברים שונה, שרק עיקרו מובא על־ידי ר' אברהם גאלנטי.

23. כתב־היד של הוצ' ויניציאה בא כנראה לידו של ר' אלישע חיים אשכנזי אם בצפת עצמה ואם בירושלים מידו של אחד מבני צפת. עיין בהסכמת גאוני ירושלים בראש הוצאה זו של מגיד מישרים: „והחלק הנשא' לא נמצא בידו (של ר' יצחק בינגא — ד. ת.) כי היה בצפת ת"ו", אלא בידי „כה"ר אלישע חיים בכמ"ר יעקב זלה"ה אשר נמצא בידו חלק הנשאר מספ' המגיד הנז'". כדאי להזכיר כאן, ששנה אחת לאחר שהביא לדפוס את ספר מגיד מישרים, חלק ב, הביא ר' אלישע חיים אשכנזי לדפוס את הספר זהרי חמה של ר' אברהם גאלנטי. שלום, שבתי צבי, כרך א, עמ' 164 והערה 1 שם. כן הביא עמו בשליחותו למכנאס שבמארוקו כתב־יד של הספר ירח יקר של ר' אברהם גאלנטי. עיין: ג' שלום, כתבי־יד בקבלה, עמ' 104; שבתי צבי, שם; י"מ טולידאנו, שריד ופליט, קובץ א, תש"ה, עמ' 21—22; א' יערי, שלוחי ארץ־ישראל, תשי"א, עמ' 155. כתבי־היד של שלושת החיבורים הללו באו לידו כנראה באותו אופן. כן מן הראוי להעיר, שבאחד מכתבי־היד הנז' שברשות בית המדרש לרבנים בניו־יורק מכורך כאחד ובא מיד לאחר הקטעים מן מגיד מישרים הפירוש קינת סתרים של ר' אברהם גאלנטי, שדיברנו עליו בגוף מאמרנו. עיין גורדון שם, עמ' 116.

24. לפי שעה אנו יכולים אמנם רק להוכיח שר' אברהם גאלנטי נפטר לפני שנת שמ"ט, אבל אין זה מן הנמנע כלל וכלל שהוא כבר נפטר מיד לאחר שנת של"ז. והשוה גם כתב־יד ששון 248 (כתב־יד מזרחי מן המאה השש־עשרה או השבע־עשרה — ששון שם ב„אהל דוד", כרך א, עמ' 441), שכולל קטעים מן מגיד מישרים: „ספר מוסר ה' שהועתק מכת"י של

ותמיהני כיצד נעלמו הדברים מעיני כל החכמים שנתעסקו בפרשה זו, והרי דבריו של ר' אברהם גאלנטי כבר הובאו בשמו על־ידי ר' יוזפא האן בספרו יוסף אומץ![25].

תוספת בשעת ההגהה

עכשיו ראיתי, שקטע מן הלשון של ר' אברהם גאלנטי שהבאנו בפנים מובא על ידו גם בפירושו לאבות „זכות אבות" (נדפס בספר „בית אבות", בילגוריי תרע"א). בתוך דבריו לאבות פרק א, משנה טז, הוא כותב: וכמו שאמר לו המגיד למורינו הרב הזקן, שהבטיחו שידרוש ז' ימי משתה בחצר גינת ביתן המלך ועושר כבוד מלכותו שיראה לצדיקים ק"פ יום ויהיו לו י"ד מלבושים" (שם נב, ג). אמנם יש להעיר, שכאן לא נזכר הלשון „ומצאתי כ ת ו ב". אף על פי שר"י קארו לא נזכר כאן בברכת המתים ואילו שאר החכמים שמובאים בספר נזכרים בברכת המתים קשה להסיק, שהפירוש „זכות־אבות" נתחבר עוד בחיי מרן (כלו' לפני ניסן של"ה). הרי שם בדף סו, ג, מובא מאמר ששמע המחבר „מהחכם החסיד ה"ר יוסף ארזין ז ל ה " ה", שחתום על שטר ההתקשרות של תלמידי האר"י, שזמנו מנ"א של"ה (ועיין גם שלום, „ציון", ה, עמ' 143).

מ ו ה ר " י ק א ר ו, שהיה מיסר ומוכיח ומגיד לי (צ"ל לו ז — ד. ת.) המגיד בכל שבוע על ח' הפרשיות בהיותו בחו"ל בעיר ניקופול". ראוי להעיר כאן על אחד מכתבי־היד הנז' שברשות בית המדרש לרבנים, שחשוב לדיון שלפנינו במאמר זה. מכתב־היד ההוא אנו למדים (אם קרא גורדון נכונה), שכבר בשנת שמ"ד (תשע שנים לאחר פטירתו של מרן) העתיק סופר באיטליה קטעים מדברי המגיד של ר' יוסף קארו (הוא קורא לחיבור קונטרס של מורנו ר' יוסף קארו ז"ל) — עיין גורדון שם, עמ' 115—116.

25. בתחילת חלק שני, שער התוך, פפד"מ תפ"ג, קמז, א; שם, תרפ"ח, עמ' 263. ושמא לא התבוננו ולא דקדקו כדבעי, מכיוון שמלשונו של בעל יוסף אומץ לא ברור אם הם דבריו שלו או דבריו של ר' אברהם גאלנטי (ברם יש להעיר, שהציטאט מדבריו של ר' אברהם גאלנטי מסתיים שם בלשון „ע"כ").

ארבע מהדורות של „מסילת ישרים", זאלקווא

מאת
נפתלי בן־מנחם

„מסילת ישרים" לר׳ משה חיים לוצאטו נדפס בפעם הראשונה באמשטרדם בשנת ת״ק. אחר־כך נדפס הספר ארבע פעמים בזאלקווא (תקכ״ו, תקכ״ח, תק״ל ותקמ״ב) על ידי נכדי ר׳ אורי פייבוש הלוי מאמשטרדם. בשנת תקמ״א נדפס הספר שוב באיטליה, במנטובה.

ארבע המהדורות שנדפסו בזאלקווא כמעט ואינן ידועות ואמרתי לרשום אותן כאן.

1. זאלקווא תקכ״ו

ספר מסילת ישרים כולל כל ענייני מוסר ויראת ה׳, חברו הרב הגדול מש״ה איש האלהים קדוש יאמר לו כמהור״ר משה חיים לוצאטו זלה״ה. הובא לבית הדפוס ע״י החסיד העניו הרב הגדול מוהר״ר אליהו בן מוהר״ר ישראל זלה״ה מק״ק בריסק דליטא חתן הגאון הגדול המפורסם מוהר״ר נחמן זלה״ה אב״ד ור״מ דק״ק הנ״ל. נדפס פה ק״ק זאלקווא תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול והחסיד הדוכוס ואווידה (!) ווילענסקי קארל סטאניסלב ראדזוויל יר״ה: בדפוס המחוקקים מהור״ר גרשון בהר״ר חיים דוד סג״ל ז״ל וחתן אחיו מוהר׳ דוד במוהר״ר מנחם מן נר״ו ובן אחיו מהור״ר חיים דוד במוהר״ר אהרן הלוי זצ״ל: נכדי של הר״ר אורי פייבוש שהי׳ מקדם בעל מדפיס באמשטרדם בשנת כי עת לחננה כי בא מועד לפ״ק [= תקכ״ו].

°16. 66 דף. אותיות רש״י. המפתחות נשמטו.

דף 62, א — 66, א: דרך עץ החיים.

בעמ׳ האחרון: על ידי הפועל העוסק במלאכת הקודש הזעצר בצלאל ארי׳ ליב בהר״ר אברהם זצ״ל מק״ק זאלקווא; ועל ידי הפועל... הדרוקר משולם פייבל בהר״ר אברהם אבא זצ״ל מק״ק זאלקווא; ועל ידי הפועל... הדרוקר יואל בהר״ר דוד זצ״ל מק״ק זאלקווא; ועל ידי הפועל... הזעצר אלקנה מאיר בהר״ר בצלאל ארי׳ ליב יצ״ו מק״ק זאלקווא.

ועי׳: פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תל־אביב תש״י, עמ׳ 67, הכותב, שיואל ב״ר דוד היה פעיל בשנת תק״ט ואלקנה ב״ר בצלאל אריה בשנים תקכ״ז—תקמ״א.

בהקדמת המביא לבית הדפוס: „ומצאתי... כתבים מן המחבר... ובתוכם... ספר פתחי חכמה פירוש על עץ החיים של הרח״ו... ואפס כי אין צרור הכסף באמתחתי גלל כן ראיתי להדפיס זה הספר פעם שנית [הדפוס הראשון, כאמור, אמשטרדם ת״ק] וסמכתי לזה דרך עץ חיים מהרב המחבר... והיא הקדמה

אחת מספר פתחי חכמה הנ״ל... אולי אבנה ממנו לבא לידי גמר מעות״י. ועתה אחינו בני ישראל תדעו נאמנה שנדרתי נדר שכל הריוח שתפול בגורלי יהיו פריו קדש לבלתי יתערב בשמחתו דברים זרים כ״א לפתו״ח חכמה״. תקוותו, שידפיס גם את קל״ח פתחי חכמה לא נתקיימה. הספר נדפס בשנת תקמ״ה בקארעץ.

2. זאלקווא תקכ״ח

ספר מסלת ישרים כולל כל ענייני מוסר ויראת ה׳ חברו... משה חיים לוצאטו זלה״ה. ומחמת רוב תועלתו וחשיבותו אינו בנמצא הודפסנו פעם שנית בכרך קטן למען ישא כל איש בחיקו ויהגה בו בכל עת ומלאה הארץ דעה. ויעלו לציון ברננה. נדפס פה ק״ק זאלקווא תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול והחסיד הדוכוס וואוידה ווילענסקי קארל סטאניסלב ראדזוויל יר״ה. בדפוס המחוקקים מוהר״ר גרשון בהר״ר חיים דוד סג״ל זצ״ל: וחתן אחיו מו׳ דוד במו׳ מנחם מן נר״ו: ובן אחיו מו׳ חיים דוד במו׳ אהרן הלוי סג״ל זצ״ל: נכדו של הר״ר אורי פייביש שהיה מקדם בעל מדפיס באמשטרדם בשנת כי עת לחננה כי בא מועד לפ״ק [= תקכ״ח].

°16. [72] דף. אותיות רש״י. עם דרך עץ חיים.

עי׳: י׳ בן־יעקב, אוצר הספרים, שרשם „זאלקווא, חש״ד (תקכ״ח), °12״.

3. זאלקווא תק״ל

ספר מסילת ישרים... ומחמת רוב תועלתו וחשיבותו אינו בנמצא הודפסנו פעם שלישית בכרך קטן... זאלקווא בדפוס המחוקקים מוהר״ר גרשון בהר״ר חיים דוד סג״ל ז״ל וחתן אחיו מהור״ר דוד במו׳ מנחם מן נר״ו ובן אחיו מו׳ חיים דוד במו׳ אהרן סג״ל ז״ל באותיות אמשטרדם בשנת תק״ל לפ״ק.

°16. אותיות רש״י.

נרשם על ידי ר׳ ח׳ ליברמן, ספריית הרבי מליובאוויטש, ניו־יורק.

4. זאלקווא תקמ״ב

ספר מסילת ישרים כולל כל ענייני מוסר ויראת ה׳. חברו הרב הגדול מש״ה איש האלהים קדוש יאמר לו כמהור״ר משה חיים לוצאטו זלה״ה. ומחמת רוב תועלתו וחשיבותו אינו בנמצא הודפסנו פעם רביעית בכרך קטן למען ישא כל איש בחיקו ויהגה בכל עת ובכל רגע. ומלאה הארץ דעה: ויעלו לציון ברננה: נדפס פה ק״ק זאלקווא תחת ממשלת אדונינו המיוחס הגדול החסיד הדוכוס וואי... דמדינת ליטא קארל סטאנסלאב [ראדזוויל] יר״ה: בדפוס המחוקקים מהורר חיים דוד במו׳ אהרן הלוי זצ״ל: ובן דודו מהו׳ זאב וואלף במוהרר גרשון הלוי זצ״ל. באותיות אמשטרדם לפרט מה ה׳ שואל מעמך כי אם ליראה [= תקמ״ב].

°16. עם דרך עץ חיים. מהדורה זו הנמצאת ברשותי חסרה בסוף.

ידועה לנו גם מהדורה נוספת של „מסילת ישרים״ שנדפסה בזאלקווא [תקס״ט]. עי׳: נ׳ בן־מנחם, כתבי רבי משה חיים לוצאטו, עמ׳ 74, מס׳ 135.

על הספר „אוהב ישראל" להרב מאפטא

מאת

יצחק אלפסי

רבי אברהם יהושע העשיל מאפטא, תלמידו של רבי אלימלך מליז'נסק, היה ראש הצדיקים בדורו, שהאריך ימים ושנים לאחר פטירתם של תלמידי רבי אלימלך מליז'נסק ויורשיו, רבי יעקב יצחק, „החוזה" מלובלין, רבי ישראל, „המגיד" מקוז'ניץ, ורבי מנדלי מרימנוב.

ברצוננו להתעכב כאן על ספרו המפורסם שעל שמו גם נקרא, על פי רוב, הצדיק בעצמו: „אוהב ישראל".

שני ספרים מיוחסים לר' אברהם יהושע העשיל: „תורת אמת" ו„אוהב ישראל". איזה מהם הופיע לראשונה? מסתבר שהספר „תורת אמת", שכן ספר זה נדפס לראשונה בלבוב תרי"ד (ומהדורה זו היתה גם לנגד עיני). הסכמתו של רבי שלמה מראדומסק ניתנה עוד בשנת תר"ח.

רבי שלמה הכהן מראדומסק, בעל „תפארת שלמה", מעיד, שספר זה מכיל את דברי תורתו של ר' א"י העשיל. בלשונו: „כתבי קודש הקדשים מהאלקי האמתי רשכבה"ג מוהרא"יה זלה"ה האבד"ק אפטא ומעזיבוו, אשר היו עד כה צפונים וגנוזים בסתר עליון במכתב פתוחי חותם ת"י האלקי אדמו"ר מוהרי"ב זצ"ל ה"ה האבד"ק פרשעדבארז וראדשיץ".

מוציא הספר „תורת אמת", ר' יצחק משה בר"א, מוסיף פרטים מעניינים. את כתב היד מצא אצל רבי שלמה הכהן מראדומסק שקיבלו מכותבו — רבו, רבי ישכר בער מראדושיץ (כמה מכתבי היד שהיו אצל רבי ישכר בער המפורסם בשם ה„סבא הקדוש" עברו לידיו של רבי שלמה מראדומסק: פירוש על עשרה פרקי תהלים מהמגיד מקאזניץ, עיין: „אמרי צדיקים" לר' מאיר בערנשטיין מראדום, ווארשא תר"נ); „ה"ה כתבי קודש חשובים וספונים, אשר יצאו מפום ממלל רבבן, שפת אמת, הקדוש האלקי, הגאון אספקלריא המאירה, בוצינא קדישא, מנורה הטהורה, גולת הכותרת, הנשר הגדול בעל כנפים, אשר יכסה באורו כפים, רשכבה"ג, רכב ישראל ופרשיו, מרנא ורבנא כקש"ת מ' אברהם יהושיע העשיל זלה"ה האבד"ק מעזיבוז ואפטא ויאס... בלתי אחת אשר הותיר לנו ה', למחיה שלחו ה' לפנינו, ה"ה אביר האבירים מופת דורינו, שמש צדקה ומרפא, חמדת לבבנו, ארי שבחבורה, עוטה אורה, הקדוש האלקי אדומו"ר הרב מהרי"ב זלה"ה האבד"ק פרשעדבארז וראדשיץ, הוא אשר יצק מים ע"י הרב המחבר זצ"ל והיה תלמידו מובהק, אליו גלה רב סודיו ופענח רזיו ...הוא אשר שת בטוחות אליו לכתוב החוקים והתורות, אשר קחו אזניו והחזיקו ידיו מאת רבו הרב זלה"ה... נוסטה רוח ה' על כבוד אדומו"ר הרב מהר"ש הכהן נ"י ויחיל לפעמו... והשיג כתבי הקודש האלו ויהי ה' אלקיו עמו. והשיג את אשר מצא

ידו מהם ומהמהם, אלו הקונטרסין במספרם לפקודיהם. ויפקח עלימו להציגם בסדר הנאות, לטובה אות וישים אותם כדי ספר".

אין ספק שהספר „תורת אמת" היה לנגד עיניו של רבי משולם זוסיא מזינקוב, שכן הספר נדפס בלבוב ונכדו של הרב מאפטא בוודאי שמע וראה את הספר, ששם סבו עליו.

מפליא אפוא, שרבי משולם זוסיא מזינקוב בהקדמתו הארוכה לספר „אוהב ישראל" אינו מזכיר אפילו ברמז קל את הספר „תורת אמת", שאסרו בחרם להדפיסו במשך עשר שנים מאז סיום ההדפסה, כלומר מתרי"ד עד תרכ"ד. המוציא לאור מיהר להדפיסו שנית בתרכ"ד, שלא יקדימו אחר.

לעומת זה הוא מספר בהקדמה ארוכה לספר „אוהב ישראל" שנדפס בזיטאמיר תרכ"ג (אישור הצנזורה משנת תרכ"ב, 1862) על השתלשלות כתיבת הספר: „אמנם מועטים הם הדברים הנחקקים בעט סופר לזכרון כי אם בקאלביסוב היה איש אחד מיוחד ורשם בידיעת זקני זלה"ה ובק"ק יאס היה ג"כ איש אחד שרשם מעט ולסוף ימיו קם בנו הוא אבי אדומו"ר הרב המפורסם חסידא קדישא כשת"ק (כקש"ת ?) מהו' יצחק מאיר זלה"ה בראותו כי רבו המעתיקים כל אחד לפי דעתו וחשש מפני הטועין ואח"ז יתלו בוקי סריקי באילנא רברבא ע"כ בחר באיש אחד חריף ומופלג בתורה ספרא רבא ומינה אותו לרשום הדברים הקדושים היוצאים מפיו".

בסופה של ההקדמה הוא מבקש לא להדפיס את הספר „או אפילו באיזו שינוי".

מעניינת העובדה, שלא נזכרו שמותיהם של אלה שרשמו את דברי תורתו של הרב מאפטא, הלא שמותיהם היו מוסיפים חשיבות, בעיקר שמו של אותו „חריף ומופלג בתורה, ספרא רבא". למעשה, נדפסו כמעט כל התורות שב„תורת אמת" בספר „אוהב ישראל" ללא כל שינוי. השינויים הם במלות־עזר, כמו הא — דהא, הנה — דהנה, או ראשי תיבות שפוענחו ב„תורת אמת" וכדומה. אפילו הוספות כמו „והבן וכו'" נדפסו לפעמים בשני הספרים. גם שמועות שהובאו בשם צדיקים אחרים כמו רבי יחיאל מיכל מזלאטשוב (תורת אמת, דף ג, א) הובאו ב„אוהב ישראל" (עמוד 8) בשם רבי משה מפשעווארסק (תורת אמת ג, ב — אוהב ישראל, עמ' 11).

ראוי לציין, שבכל מקום שב„תורת אמת" כותב הצדיק מראדושיץ „ואמר הרב", „שמעתי מאדמו"ר" וכו' הושמטו הדברים ב„אוהב ישראל" כדי לשוות אחידות לספר (השווה תורת אמת, ג, ד"ה על — אוהב ישראל, 8, ד"ה „ויבוא"; תו"א ג, ב, ד"ה וירא — או"י, 11, ד"ה וירא; תו"א ה, ב, ד"ה ויצא — או"י, 22, ד"ה ויצא, ועוד). יש גם לפעמים, שאמרות המובאות בתו"א בצורה זו של „שמעתי מאדמו"ר" הושמטו לגמרי ב„אוהב ישראל". אני חייב לציין, שהטכסט של „אוהב ישראל" גדול מזה של „תורת אמת".

באותו עניין יש משהו מפתיע ביותר. בשנת תרכ"ב („אספה הצלעה והנדחה אקבצה לפ"ק") הוציא ר' יהודה ליב נתן אייזנשטאט את הספר לקוטי מהרי"ל לסבו רבי יהודה ליב מזאקילקוב וזאוויחוואסט, מתלמידיו של רבי אלימלך מליז'נסק ו„החוזה מלובלין" ומראשי חולקיו של ה„יהודי הקדוש" מפשיסחא, בהסכמתו של רבי חיים מצאנז ובאישורו של רבי דוד משה מטשורטקוב, שישב עדיין בפאטיק. והנה רוב התורות בספר נלקחו אף הן מ„תורת אמת", אם כי יש דברים שנדפסו ב„תורת אמת" וחזרו ב„אוהב ישראל" ולא בליקוטי מהרי"ל וכן שנדפסו ב„ליקוטי מהרי"ל" ולא ב„אוהב ישראל".

לפנינו אפוא דברי תורה שנדפסו ב„תורת אמת" בתרי"ד, חזרו ונדפסו ב„לקוטי

מהרי"ל" בתרכ"ב, נשנו ונדפסו ב„אוהב ישראל" בתרכ"ג. רק כדוגמאות, מני רבות, אזכיר:

ויאמר אלהים תדשא הארץ. תו"א, דף ב; לקוטי מהרי"ל א; או"י ב.

ויקרא האדם שם אשתו חוה. תו"א, דף ב, ב; לקוטי מהרי"ל א, ב; או"י, 7.

ויאמר ה' אל־אברם לך־לך. תו"א, דף ג, ב; לקוטי מהרי"ל ב, ב; או"י, 9.

ואלה תולדות יצחק. תו"א ה, א; לקוטי מהרי"ל ו, ב; או"י, 17.

ויצא יעקב מבאר שבע. תו"א ה, ב; לקוטי מהרי"ל ח, ב; או"י, 22.

כאמור מביא תו"א לפעמים את ה„תורות" בתוספת „שמעתי מאדמו"ר" או בתוספת אחרת. מובן, שתוספות אלו אינן מופיעות ב„לקוטי מהרי"ל", שהם, לפי ההקדמה, כתב ידו של רבי יהודה ליב, אבל הן אינן מופיעות גם ב„אוהב ישראל" וכך מורגש הדמיון, ביתר חוזק, בין „אוהב ישראל" ו„לקוטי מהרי"ל" ועל כך העיר בקצרה, הרב ראובן מרגליות ב„קרית ספר", שנה יז, עמ' 117, ולא שם לב ש„תורת אמת" קדם גם ל„לקוטי מהרי"ל" וגם ל„אוהב ישראל".

כדוגמא אופיינית אני מביא את הפסקה שהזכרתיה: „ויצא יעקב". רבי ישכר בער מראדושיץ מקדים ב„תורת אמת": „אמרתי לרשום בכאן מה ששמעתי מכבוד אדומ"ו הרב נ"י, אעפ"י שאיני יודע לכוון על נכון והוא שייך לחנוכה וכך אמר דחנוכה לשון חינוך". בלקוטי מהרי"ל ובאוהב ישראל מתחילים מיד: „חנוכה לשון חינוך".

קשה גם להבין מדוע המוציא של „תורת אמת" וגם רבי שלמה הכהן מראדומסק, בעל „תפארת שלמה", לא הגיבו כלל על העובדה, שחלקים גדולים מ„תורת אמת" נדפסו בלקוטי מהרי"ל וב„אוהב ישראל" והיתה להם הזדמנות נאותה לכך, שהרי הם הדפיסו את „תורת אמת" גם בשנת תרכ"ד וגם בשנת תרכ"ה, אחר הופעת שני הספרים הנזכרים, וקשה להניח, שלא הגיעו לידיהם שני ספרים אלה, בפרט שר' שלמה הכהן היה ידוע כחובב ספרים.

מעשה נערות של ר׳ אליעזר גולדשמידט

מאת
אלימלך ש׳ רימלט

משעמדתי לסיים את לימודי בבית־המדרש לרבנים בווינה הציעו לי מוריי לחקור אימתי בערך חובר המדרש „ברייתא דמעשי בראשית" ומה הן ההשפעות שמהן ינק המחבר.

ברייתא זו כתובה ארמית מוזרה, כי בשפה היו מעורבים יסודות לשוניים קדומים ומטבעות־לשון של הזוהר ושל ספרי־המקובלים מימי הביניים. גם תכנו של הספר היה מעניין ומוזר. בהקדמה קצרה הודיע המביא לבית הדפוס, לאצארוס (אליעזר) גולדשמידט (המתרגם הידוע של התלמוד לגרמנית, משלימו של המלון של יעקב לוי וכו׳), שגילה במסיבות מיוחדות כתב־יד עתיק וגנוז, ששם מחברו נקרא עליו: ערזלאי בר ברגלאי. לפנינו כנראה, כך כתב גולדשמידט, אחד ממקורותיה הראשונים והבלתי ידועים לקהל החוקרים של תורת הקבלה שלנו ואולי גם אב־טיפוס חלקי לספר הזוהר.

על „ברייתא" זו הדנה בבריאת העולם ובמעשה מרכבה, נטוש היה בשעתו וויכוח ער בין מלומדים אחדים. היו שהקדימו את זמן הספר מאוד ויש שאיחרוהו.

בעבודתי, ניסיתי להוכיח ששמות המלאכים, הביטויים והמושגים השכיחים בספר נמצאים אצל המקובלים ומן הדין לחשוב, שתקופת חיבורו היא מאוחרת למדי. הערתי שלפי דעתי השתמש המחבר לעתים בכוונה בארמית קדומה, כדי לשוות למדרשו אופי של מקור עתיק יומין, כפי שהדבר היה נהוג בימים אלה. כמו כן הצבעתי על יסודות קוסמולוגיים וקוסמוגוניים מוזרים שבספר שאין למצוא דוגמתם בספרות שלנו, לא במדרשים מאוחרים וגם לא בספרי ח״ן.

העזתי להניח, שאולי פעלו על המחבר גם השפעות של תורות מסתורין זרות, כגון של הגנוסטיקנים המאוחרים. אולם מסקנותי נראו לי קלושות ובלתי מבוססות ולא הניחו את דעתי (אף על פי שהניחו כנראה את דעת מוריי). היתה לי הרגשה, שלא מציתי עדיין את הנושא ושבספר דבקים יסודות זרים, שלא הצלחתי לעמוד על טיבם. הדבר היה בסוף שנת תרצ״א או בתחילת שנת תרצ״ב.

זמן קצר לאחר מכן גרתי בעיר אינסברוק שבטירול. מתוך עבודתי בבלשנות שמית נתקלתי בביתו של פרופ׳ הפנר, שעמד בראש המכון המזרחני שבאוניברסיטה המקומית, בספר שהוצא וניתרגם מכתב־יד חבשי—נוצרי בשפת גז, מן המאה השמינית או התשיעית, אם זכרוני אינו מטעני.

והנה פלא. מצאתי את „המדרש" שלי! אלא שהמקורות הכריסטולוגיים והמושגים הנוצריים שבמקור הנוצרי הוחלפו בכתב־יד „העתיק" של גולדשמידט בתיאורים ובמושגים השכיחים בספרי המקובלים שלנו, או שהפלאגיאטור הנוצרי שינה מושגים

יהודיים לנוצריים. כמעט שקפצתי מרוב שמחה, כי חשוב חשבתי שעלה בידי לגלות או את המקור הנוצרי של המדרש שלנו, שגר או משומד קדום הלבישו לבוש יהודי והשמיט מתוכו או שינה בו את סימני ההיכר הנוצריים, או גם שהבישוף והמלומד הנוצרי החבשי קנה „במשיכה" מדרש יהודי ושינה את צורתו, עד שהפך לתיאור מעשה בראשית ברוח הנצרות המזרחית. מיהרתי ושיגרתי מכתב לד״ר גולדשמידט לברלין, בו הודעתי לו בתמימות על תגליתי „החשובה" וביקשתיו למסור לי פרטים על כתב־היד ועל מקום הימצאו, שאוכל להמשיך במחקרי. לאחר ימים אחדים קיבלתי את תשובתו, שהנני נותן כאן את תרגומה העברי.

גולדשמידט
ברלין—ליכטנפלדה
רחוב דראקה 40

ברלין 21.9.33

ד״ר נכבד מאוד,

כאשר חזרתי ממסע נופש קצר, מצאתי את מכתבך החשוב מיום 11.9.33. אני מקווה שתסלח לי על האיחור שחל בתשובתי.

לצערי, עלי לגרום לך מפח נפש רב. כתב־היד של „ברייתא דמעשה בראשית" לא היה קיים ואינו בנמצא בשום מקום אחר מאשר במוחי. כתב־יד זה אינו אלא מעשה נערות של אדם צעיר שובב (Ubermutig) שהרשה לעצמו מהתלה על חשבון המדע. הספר הקטן חובר על־ידי, כלומר, ניתרגם על־ידי מאתיופית. ונכון הדבר, כפי שעמדת על־כך, שהשמטתי את המקומות הכריסטולוגיים.

השם ארזלאי בר ברגלאי, הוא אנגרמה של שמי העברי: אליעזר בר גבריאל.

ביחד עם הלימודים האתיופיים שלי, עסקתי בשעתו הרבה בספרות הקבלה (באותה השנה הופיעה גם מהדורתי של „ספר היצירה") ורציתי ליתן לקח למעריצי הזוהר.

סלח נא לי את התעלול (Streich) של סטודנט צעיר והאיש שהתגבר ישמח לקבל ממך מלים אחדות על פעולתך הספרותית והמדעית.

בכבוד רב,
שלך
(—) לאצארוס גולדשמידט

לאחר שקראתי את המכתב, קרעתיו לשני גזרים בחמת נעורים, שלא היתה מוכנה לסלוח למלומד את משובת־הנעורים שלו, ששמה לאל במחי־קולמוס את כל בניני „המדעיים". ושני קרעי המכתב נשמרים אצלי עד היום הזה. ומובן שלא עניתי לגולדשמידט על מכתבו *.

* [עיין: חיים בראדי: Isr. Lehrer u. Cantor, Beilage zur "Jüdischen Presse", 25 (1894), No. 2, S. 7; אייזנשטיין, אוצר מדרשים, חלק שני, עמ׳ 313].

אבטוביוגראפיה של הרב מאזעס חיים ליטש ראזענבוים

מאת
נפתלי בן־מנחם

הרב משה המכונה מַאזעס חיים ליטש ראזענבוים היה אחד הרבנים החשובים ביותר באונגאריה בתקופה האחרונה[1]. ידוע ספרו „לחם רב" על סידור התפילה, קליינוואַרדיין תרפ"א. שימש ברבנות בשתי קהילות גדולות: תחילה בשאמלויא[2] (עשר שנים: תרמ"ח — תרנ"ז) ואחר־כך בקליינוואַרדיין (ארבעים וחמש שנה: תרנ"ח — תש"ג).

אביו, ר' גרשון סג"ל ליטש, רבה של טאלליא[3] (נפטר בשנת תרס"א), חיבר את הספר „משיב דברים" (שאלות ותשובות על אורח חיים ויורה דעה, שני חלקים, מונקאטש תר"ס — תרס"ב, עם הערות בנו ר' מאזעס חיים).

בקיץ תשי"ג ראיתי בגנווא (Genève) שבשווייץ בבית נכדו, ר' פינחס רוזנבאום, כתב־יד המכיל „קורות תולדותיו" מיום הוולדו (יד מנחם־אב תרכ"ד) עד ראש השנה שנת תרמ"ה, שכתבו בעצמו — והוא מלא עניין לקורות ישראל באונגאריה במאת השנים האחרונה[4].

להלן יבוא הפרק הראשון של „קורות תולדותיו" וכתבי הסמיכות מר' יואל צבי ראטה, רבה של חוסט, ור' שמחה בונם סופר, פרשבורג.

קורות תולדותי אשר קרוני מיום הולדי עד ר"ה שנת תרמ"ה, כפי העולה על לוח לבי ורוח זכרוני ...

שיל"ת א' דר"ח אלול תרמ"ד לפ"ק פרעסבורג.

למען יהי' ספור תולדותי שלם, עלה בלבי ורעיוני השיבוני להמשות ממצולות הנשיה והמון דכים עוד איזה רגעים אחדים אשר זכר אזכרם עוד.

ביום יד לירח מנחם אב שנת ה' תרכ"ד נולדתי פה פרעסבורג ומן ימי הילדות והזקנות הלא לא אוכל לזכור מאומה, הימים האלה הטובים מכל הימים

1. עיין עליו: פנחס זעליג הכהן שוחארטץ, שם הגדולים מארץ הגר, חלק שני, מונקאטש תרע"ד, עמ' 37; שמואל נח גאטליב, אהלי־שם, פינסק תרע"ב, עמ' 283; שוחארטץ, שם הגדולים החדש ... קליינוואַרדיין תרצ"ה, עמ' 31. נפטר בשנת תש"ב. עי': הנשר, כרך יא (תש"ב), עמ' ק.
2. עיירה בטראנסילוואניה: Szilagysomlyó, Şimleul Silvaniei.
3. Tallya.
4. עיין גם: נ' בן־מנחם, הרב מאזעס חיים ליטש ראזענבוים וכו' — מחברות לספרות, כרך ה, מחב' ד (ניסן תשי"ד), עמ' 87—89.

אשר יחי' האדם, אף אם אלף שנים יחי', בטרם ידע הנער קרוא אבי ואמי לא ידע בין טוב לרע ולבקר בין נעים לאי־נעים, מר ומתוק, אור לחושך וכהנה רבות. יחד שעשענו אני עם אחי יוסף שמואל ע"ה ויהי דרכינו צלחה. כאשר שמעתי ילד יפה־מראה הייתי ויהללוני לפקח, ילד חכם, אשר אילן רב יתעבד ממנו.

ביום א' לפני ר"ח חשון שנת תר"ל לפ"ק נסע אאמ"ו הגאון נ"י עם בני ביתו לנחול כסא הרבנות בק"ק טאלליא, שחרית נסענו מפה ונסע עד ערב והגענו לבודאפעשט, שם התעכבנו עד יום המחרת, יום ג, שהוא ר"ח חשון, ואז שמנו לדרך פעמינו לבוא עירה מישקאלטץ [5], ושם המתינה דעפוטאטיאן [6] על אאמ"ו נ"י, ובהגענו לסערענטש [7] היו שם אנשים רבים מב"ב [8] דסערענטש והרבה מטאלליא. ולעתותי ערב כאשר כבר נטו צללי ערב ויגיעו עד לארץ באנו לטאלליא, וכל הב"ב מקצה באו לקראת אאמ"ו נ"י בנרות דולקות. טרם באנו לעיר דרש דרש אאמ"ו נ"י על העגלה לכבוד האנשים הבאים לקראתו, אח"ז באנו לקרית חוצות, עד ביהכ"נ ויעלה אאמ"ו נ"י על אה"ק וידרוש בקול חוצב להבות אש ויקבלוהו בשמחה עצומה. יותר לא נשאר בזכרוני, כי שני הזמן נחתו בו ויאכלוהו עד בלי השאיר כל מאומה. כן הנחלתי יחי' חסד וחנינה מאת ה' אלהי הארץ ואדוני האדונים אשר בידו כל היצור.

למדתי בבית הספר אצל ר' בנימין זאב וואהלבערג נ"י, ואצלו התחלתי ללמוד משניות ותהי ראשית למודי פ' אור לארבעה עשר. לא אזכור עוד כמה היו שני ימי חיי עת התחלתי ללמוד כזאת, אולם זאת ידעתי, כי הייתי צעיר במאוד. אח"ז למדנו יחד אני עם אחי והוא הבכור יוסף שמואל ע"ה, אצל השו"ב מו"ה ישראל שלמה וואהלבערג נ"י גמ' פ' המפקיד, ואם לא יטעני זכרוני, ואשגה ברואה, אדמה כי למדנוהו כולו מן הקצה עד הקצה. בכל ענין כבר למדתי בהיותי בר שבע משניות וגמרא כן אראה מתוך המכתב הזה אשר הספחתיו הנה, הנה הוא כתוב מאמי מורתי הצדקת ע"ה בעת שהי' אחי ע"ה בן תשעה שנים ואני הייתי צעיר מאתו שתי שנים, הייתי אז בן שבע שנים, ואז כבר למדנו גמ' כפי הנראה מהמכתב הזה. וכן ראיתי ג"כ מתוך מכתב הזה, שביום עש"ק ט"ו למב"י שנת תרל"א לפ"ק אירע לי שנפלתי למקוה מים לבוש בבגדי ואחרי צהרים הי', ונס עמד לי שנצול נצלתי בעזרת האל הטוב והמטיב.

גם אירע לי פעם אחד נס גדול, לא אזכור מתי הי' רק אותו אדע שעוד בימי חיתה עוד אמי מורתי ע"ה הי', נסע אאמ"ו הגאון נ"י לסערענטש על אודות הבחירה לדעפוטירטען, אבגעארדנעטען אל בית ועד המדינה. ויבוא סאבא יאזף Szabo Jozsef אינו יהודי, נכבד גדול בעיני בני עם בעיר טאלליא מראשי העיר ויבקש את אאמ"ו הגאון נ"י, שילך גם הוא לסערענטש על אודות הדבר הזה ויען כי הי' שם בעגלתו והרבה לדבר ולבקש לא יכול אאמ"ו נ"י עמוד כנגד הפצרתו ויעתר לו ויסע עמו. ואני היותי נער קטן ג"כ רציתי לסע עמו, ויניחוני גם אותי לבוא עירה סערענטש, אולם בהיותינו בדרך באם הדרך בין אנד Ond לסערענטש נפלתי מהעגלה, והעגלה במרוצה עברה כמעט על ראשי ולולי כי ה' שלח עזרתו מקודש בזכות אבותי הקדושים זי"ע ע"י כי בנפשי היתה הנפילה היא.

אח"ז לא למדנו אצל שום איש גמ' רק אצל אאמ"ו הגאון נ"י הוא למד אתנו מדי

5. Miskolcz.
6. משלחת.
7. Szerencs.
8. מבעלי בתים.

יום ביומו עד כי התחלנו וסיימנו מס׳ מכות ולמדנוהו כולה. ובסיום אמרה אמי מורתי הצנועה ע״ה אל אמא״ו נ״י, כי נחת זה לשמוע למוד בניה הוא מעין עולם הבא. יחד למדנו אני עם אחי ע״ה בבית הספר אצל ר׳ אפרים לאקנער נ״י. גם התחלנו לילך אל בית הספר סימולטאן Közös iskola[9], אשר אז נבנתה בטאללי׳א, אולם לא רצתה אמי מורתי ע״ה לתתינו לישב שם בלי כסוי ראש, ותמאן לשלחיני שמה, ותלך בעצמה בכבודה ואני עמה, גם ר׳ דוב בער קאהן הי׳ עמה אל המורה, ותשאל את פיו ע״י ר׳ בער הנ״ל, כי היא לא הבינה שפת הארץ הונגארית, האם ינתן לנו הילדים הרשות לישב שם כסוי ראש, ויען הן — — —

כתבי־סמיכות

יואל צבי ראטה
אבד״ק חוסט והגליל

בעז״ה

המוכ״ז האברך החריף ובקי המופלג בתורה וביראה הרוממת כש״ת מו״ה משה חיים נ״י חתן הרה״ג אב״ד ק״ק סעלעש נ״י[10] ובן הה״ג אב״ד מטאלע נ״י היו לי עמו שעשועים בדברי תורה ומצאתיו מלא וגדוש בחריפות ובקיאות והי׳ בנפשי לתמכו ולסעדו להוראה עוד מכבר אמנם אנכי עצל בדבר זה יען כי ערבך ערבא צריך, אמנם כעת כי אנכי רואה שכבר קדמוני בזה לעטרו בתפארת הוראה וע״כ בודאי גם אנכי ידי תיכון עמהם כי לפי ראות עיני הוא ראוי לאיצטלא זה כי כנראה הוא ירא שמים גדול ובודאי ילך בדרכי אבותינו הצדיקים ואזי בודאי זכות אבותינו יעמדו שלא לכשול בדבר הוראה ויעלה מעלה מעלה בעזה״י.

ובעה״ח פ״ק חוסט ה מסעי תרמ״ו לפ״ק.

הק׳ יואל צבי ראטה חופ״ק[11].

בעזה״י

יען כי אהובי תלמידי הרבני המופלג בתורה ויראה מו״ה משה חיים סג״ל ראזענבוים שי׳ יש לו כבר כתב תעודה ממני שנתתי לו בעת שעזב ישיבתנו גדולה לאלהים ובו הרבתי בשבחו ותפארתו בתורה ויראה, ע״כ לא באתי כעת רק לאשר ולקיים את חתימת ידי הרבנים הגדולים אשר נתנו מהודם עליו וסמכו אותו בסמכה שיש בו ממש להורות ולדין ודבריהם אינם צריכין חיזוק וראוי ונכון לסמוך על עדותם בכל אתר.

הכ״ד פה פרעסבורג אור ליום ג לסדר ויצא תרמ״ז לפ״ק.

הק׳ שמחה בונם בה״ג מהראשב״ס ז״ל.

9. בית ספר תיכון.
10. ר׳ פינחס חיים קליין, רבה של סוליש : Nagyszöllös. עיין עליו : שוארטץ, שם הגדולים מארץ הגר, חלק שני, עמ׳ 60 ; שוארטץ, זכרון צדיקים, מהד׳ תניינא, חלק ב, תש״ג, עמ׳ 2.
11. נפטר בשנת תרנ״ב. עיין שם, חלק ראשון, פאקש תרע״ד, עמ׳ 79.
12. ר׳ שמחה בונם סופר (תר״ג — תרס״ז). עיין : שם הגדולים מארץ הגר, ב, עמ׳ 83 ; ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר־שרייבער, כתב זאת זכרון, ניו־יארק תשי״ז, עמ׳ 171—182.

תוספת למאמר „רשימות ספרים כתבי־יד"

1. עמ' 44. על דוד מטיבולי כתב מ"ד קאסוטו מאמר מיוחד: U. Cassuto, La famiglia di David da Tivoli, Corriere Israelitico di Trieste, XLV (1906/7), pp. 149—152; 261—264; 297—301.
השתמשתי בתדפיס מעזבונו של פרופ' קאסוטו ז"ל. לפי מאמר זה שלשלת דוד מטיבולי היא: בן יואב בן יוסף בן יקותיאל בן יואב בן אליה.
2. עמ' 46. בכתב־יד אורבינאטי 2 יש שטר מכר של כתב־יד לאהרן בן מנחם מוולטירה כט אוגוסט רכ"ט (=1469). וגם בכתב־יד בארביריני, מס' 110, רשום, שנפל בחלקו כתב־יד זה כשחילק את הספרים עם אחיו בשנת רל"ה. ובאותו כתב־יד עצמו רשום, שהיה שייך למנחם בן אהרן מבולטירא. ושני דברים מעניינים כאן: א) למנחם בן אהרן היו שני בנים ושם האחד מהם הוא אהרן הנזכר בהערה זו והיה כנראה בעל כתבי היד של אביו וממנו עברו כתבי־היד לאוסף אורבינאטי. ב) כאן רשום מספר רכא (ע' דיון בעניין זה שם, עמ' 46).
משלושת כתבי היד שרשם צונץ השייכים למנחם בן אהרן מוולטירא 2, 4, 6 (ע' במאמר הערה 18) לא מצאתי בתצלומים שהגיעו למכון לכתבי היד העבריים אלא מס' 6 ואילו במס' 2 יש אהרן בן מנחם ומס' 4 חסר לגמרי. לעומת זאת יש רשימה של בעלות למנחם בכתב־יד מס' 5, שלא נמנה על־ידי צונץ, ובסך הכל 12 כתבי־יד שלא מנה באוסף מנחם מוולטירה.
3. עמ' 47. יצחק מטיבולי. כתובת כזו בדיוק נמצאת גם בכתב־יד בארביריני, מס' 110. לפי וולף, Biblioteca Hebraica, א, עמ' 657, היה יצחק זה מחבר פסקים וציין כתב־יד אורבינאטי, מס' 4, שהוא נ"ר; נרשם גם במורטארה, מזכרת חכמי איטליה, עמ' 65.
4. עמ' 48. יקותיאל תם מטיבולי. בכתב־יד הספרייה של האקדמיה הלאומית בבודפשט, אוסף דוד קויפמן (קטלוג וייס, מס' 18) רשום כשם בעלים: „שלי יקותיאל תם בכ"ר יואב לב"י מב"ע (שם בטעות: לכ"י מכ"ע) שקניתיו מכ"ר ניסים בכ"ר יצחק מעלייקומא ע"י מ"ר אברהם יג"ל כח בטבת (?)". חסרה כאן השנה.
5. הוא נקרא יקותיאל והשם „אליה" הבא רצוף אחריו, הוא על שם סבו. ע' קאסוטו שם, עמ' 3.
6. שם הערה 28: קאסוטו לא ידע אלא כתבי־יד אורבינאטי: 17, 23.
7. שם הערה 31 יש להוסיף: ע' קאסוטו, עמ' 2—3.
8. לפי קאסוטו מת יקותיאל ב־17 באוקטובר 1437. היו לו שני בנים: אברהם ויואב. הראשון והמשך שושלתו רשומים במאמר ואילו יואב בן יקותיאל אינו נזכר ושושלתו רשומה בתוספת כאן מס' 1.
9. עמ' 49 ועמ' 51 הערה 9. המונח ר י ט ו נ י ל ה נמצא גם ברשימת ספרים אחרת במוזיאום הבריטי, Harley 5711, דף 302, ב, חמש פעמים (!) ויבואר במקום אחר.
10. עמ' 50. שמות אנשים. יש להפריד את השם דיטראני: א) דיטראני ישעיה א 19; 24, ב) דיטראני ישעיה בן מאלי א 23; ג 11.
11. עמ' 51. מפתח, רי"ף. צריך לומר: פירוש על הרי"ף.
12. עמ' 53, הערה 3 מן = של, על, כי הכוונה לפירוש על הרי"ף.
13. שם הערה 7. ההערה יתירה, כי ספר קדושה הוא בין הספרים המצויים בכתבי־היד של היד.
14. עמ' 56 ש' 9 צריך לומר: מב"ע (ולא מכ"ע).
15. עמ' 57 מס' 4] לפי קאסוטו זהו יואב בן יקותיאל וטעה ברלינר בקריאת השם. הוא נקרא בתעודות Dattilo di Consiglio da Tivoli ישב בבולנייא בסוף 1437 ופתח באנק בפירנצי. ע' קאסוטו, עמ' 3—4.
16. שם אחר 5] צריך לבוא 13], כי התאריך שם הוא 1464, כפי שהעיר קאסוטו שם, עמ' 2, והוא בן אברהם בן יקותיאל הנזכר שם בראש העמוד.
17. שם אחר 8] יש להוסיף:
דוד בן יואב בן אברהם מטיבולי, שלו הקדיש את מאמרו הנזכר בתוספת זו מס' 1.

יוסף בן יהושע מטיבולי, שמכר כתב־יד בשנת 1489. עי׳ IX, REJ (1884), עמ׳ 153; קאסוטו, עמ׳ 10, הערה 10. לו היו שני בנים ובת (על סמך כתב־יד מדיצ׳י לאורנציאנה 88 מס׳ 12 דף יג, א; קאסוטו, עמ׳ 10; 14 הערה מס׳ xi). ושם הבן האחד יואב בן דוד, כתב־יד אוכספורד, מס׳ 1998; קאסוטו, עמ׳ 10. ושם הבן השני יחיאל, הנזכר שם 10], עי׳ קאסוטו, עמ׳ 9—10.

18. שם אחר 9] יש להוסיף:
מנשה בן יקותיאל מטיבולי מכר מקרא כתב־יד בשנת 1504 והוא נמצא בפאריס מס׳ 15 (עי׳ במאמר, עמ׳ 60 הערת לוינגר ועי׳ להלן מס׳ 30).

19. שם, מס׳ 10]. עי׳ מס׳ 17.

20. שם אחר מס׳ 10] יש להוסיף:
שמואל בן משה מטיבולי חי ברומא 1536—1542, עי׳ פוגלשטיין—ריגר, חלק ב, עמ׳ 419.
זרחין בן מתתיה הרופא. עי׳ שם, עמ׳ 98, 111, 419.

21. שם מס׳ 12] כתב־היד באוכספורד הוא 912 (ולא 2912).

22. שם אחר מס׳ 12] יש להוסיף:
דוד בן מרדכי מטיבולי חי ברומא והיה מחשובי הקהילה בשנת 1554. עי׳ פוגלשטיין—ריגר, ב, עמ׳ 421.

23. שם אחר 13] יש להוסיף:
שלומיאל בן־יחיאל מטיבולי, שהיה ברומא ב־12 בפברואר 1578 הוא נכדו של דוד מטיבולי (עי׳ מס׳ 15). עי׳ קאסוטו, עמ׳ 10.

24. עמ׳ 58 אחר 15] יש להוסיף:
יואב בן עובדיה מטיבולי, שחי ברומא ביום 8 בדצמבר 1599 וקנה כתב־יד של מקרא שנכתב בשנת 1536, הוא כתב־יד קמברידג׳, מס׳ 38. עי׳ קטלוג שילר—סינסי, עמ׳ 70; קאסוטו, שם, עמ׳ 10, הערה 6; פוגלשטיין—ריגר, ב, עמ׳ 422 (כאן הוא נמנה בין נכבדי קהילת רומא).
ברשימת נימולים, שנתפרסמה על־ידי A. Ravenna, Appunti sulla conunità del Lazio בכתב־העת XVII, RMI (1937), עמ׳ 378 נמנים בשנה 1608: יוסף בן עובדיה מטיבולי ושלמה בן יחיאל מטיבולי ובשנה 1610 שני בנים נוספים להורים אלה: יקותיאל בן יחיאל מטיבולי ורפאל בן עובדיה מטיבולי.

25. שם אחר 18] יש להוסיף:
אברהם מטיבולי, בעל חומש, אמשטרדם תפ״ו (1726). עי׳ במאמר, עמ׳ 60.

26. שם מס׳ 19] ועי׳ קאסוטו, עמ׳ 10, הערה 6; מורטארה, מזכרת חכמי איטליה, עמ׳ 65. כתב סוניטה על בן זקונים.

27. שם אחר מס׳ 19] יש להוסיף:
יוסף מטיבולי שחי בטריאסטי ובפדואה במאה התשע־עשרה. מורטארה, מזכרת חכמי איטליה, עמ׳ 64; קאסוטו, עמ׳ 10, הערה 6.
נוספו כאן עוד 14 אנשים תושבי טיבולי ויוצאיה ובסך הכל נמנו 40 איש בערך.

28. שם ספרות. מס׳ 7 יש להשמיט, כי במהדורה הגרמנית מתברר שזהו שם עצם פרטי של ראש העיר פדואה: Tipole, והטעני הכתיב העברי במהדורה העברית. ואף שם כבר הופיע פקפוק בזיהוי.

29. עמ׳ 59 מפתח כתבי־היד יש להוסיף:
פירנצי, מדיצ׳י לאורנציאנה 88 מס׳ 12.
פאריס הספרייה הלאומית 15 — עי׳ בסמוך (מס׳ 30).
קמברידג׳, קטלוג שילר—סינסי, מס׳ 38.

30. עמ׳ 60, תוספת, הערת לוינגר, מס׳ 1:
אין יקותיאל הנזכר בכתב־יד פאריס, מס׳ 15, יקותיאל הנזכר במאמר זה, כי מת בשנת 1437 ואילו יקותיאל בכתב־היד של פאריס חי במחצית הראשונה של המאה השש־עשרה.
כאן עלי להודות לד״ר ש׳ סימונסון, שציין ספרות ועזר לי להשיג חלק ממנה. ההערות הנוספות מבוססות עליה ואף נשתייר מקום לאחרים להתגדר בו, כי לא היה מקום לכולה במסגרת מאמר זה.

נחמיה אלוני

אזכרה

מחברים שנפטרו בשנת תשי"ח

מאת

נחום אריאלי ויצחק גולדשלג

שמעון דוד יפה

ינואצי (בסרביה), ראש חודש שבט תרמ"ט (1889) —
תל־אביב, ד תשרי תשי"ח (29.9.57)

פועל וחקלאי, מפקד ומדריך, ממניחי היסוד ל„הגנה" בארץ וממעצבי דמותה, בלשן, סופר ועורך, ערך במשך לח שנים את הירחון החקלאי „השדה".

מצאצאי ר' מרדכי יפה, בעל ה„לבושים". ראשית חינוכו קיבל ב„חדר" וכשגדל נשלח על־ידי הוריו לאודיסה ושם למד זמן־מה בישיבת אודיסה. מצוייד במיטב המסורת היהודית ומורשתה עלה ארצה בשנת תרס"ט ונאחז בה. הלך לכפר ונעשה פועל חקלאי ושומר בשעת הצורך. עד מלחמת העולם הראשונה עבד במשך כל הזמן כפועל חקלאי ברחובות, בן־שמן, חולדה, פתח־תקוה, כינרת ומגדל. היה ממייסדי קבוצת „האיכר הצעיר" בחוות כינרת ובהתפרד החבילה הצטרף למייסדי נהלל.

כשנכבשה הארץ על־ידי הבריטים היה מן היחידים שבמפלגת „הפועל הצעיר" שהתנדב לגדוד העברי הראשון ליהודה ועלה לדרגת סמל, כמומחה ללימוד קליעה. עם התחלת השלטון המאנדאטורי, כשאחיו אליעזר יפה ז"ל, מייסדו ועורכו הראשון של הירחון החקלאי „השדה", פרש לתפקידים חשובים אחרים שהזמן גרמם, הוטלה עליו עריכת „השדה". בשקידה, בהתמדה ובכשרון עסק בעריכת העתון והעלה אותו לדרגת ביטאון חקלאי מעולה. הוא נתן הבעה כנה ונאמנה לחקלאות על כל ענפיה וכאדם ששלט שליטה רבה במכמני הלשון העברית לדורותיה, חידש שמות ומונחים רבים למכשירי העבודה השונים בחקלאות, שנתקבלו ונפוצו ברבים באמצעות „השדה". הצטיין ביצירת סגנון עברי מקורי בספרות החקלאית שלנו והביא להסתעפותה של הספרות החקלאית העברית, בהשאירו אחריו מפעל מסועף הכולל את „השדה", „השדה לנוער", „מיכון חקלאי", „רפואה וטרינרית", ה„לוח החקלאי" וספרייה יסודית במקצועות חקלאיים שונים.

בעבודת השדה ובעריכת „השדה" ראה את תמצית חייו. הורה דרך, מאיר ומסביר כיצד מוציאים לחם מן הארץ. היה מראשוני המלמדים בני־יהודה קשת, פיקד והדריך בקורסים הראשונים למדריכים, מפקד תל־אביב וממתכנני הגנתה. הוא היה גם בין הראשונים, ואולי הראשון, שהתחיל ביצירת מונחים לכלי הנשק וחלקיהם.

בראשית תשי"ט הופיע בהוצאת „ספריית השדה" הספר „ש ב י ל י ב ש ד ה", הכולל פרקי זכרונות מאלפים מאת ש. ד. יפה, על ראשית דרכו בארץ.

י. ג.

הרב אברהם חן

טשרניגוב (רוסיה), מרחשון תרל"ח —
ירושלים, יום הכיפורים תשי"ח (5.10.57)

מעיין המפכה בשלוה ובדממה, בשלוה של גבורה ובדממה של כמיהה ויופי; של משיכת נפש ומשיבת נפש; תענוג בקודש ותפארת שבקדושה.

מטשרניגוב החב"דית ומבית אביו ר' דוד צבי יצא לשוט על פני הארץ. לבטים וסדרי־עולם, שאלות נצח שביהדות ובאנושיות חלחלו בקרבו. במין תהייה שבעירגון עמד אל מול פני התעלומה שבבריאה וסודות ורזים הטרידוהו. ומשנכנס לפני ולפנים של תהייתו, מצא במרכז הגותו את קדושת ההתייה ובטבורה עומד היחיד. „אדם יחידי נברא". כיון שהתבהרה לפניו שאלת האדם־היחיד, התחיל להרבות חקר וירד לעמקי סודו של האדם וקדושת היחיד. הדממה שהקיפתו נפרצה מאליה ומתוך סערה יצא לזעוק את זעקת האדם־היחיד.

כבר בראשית דרכו ביצירה, במסתו שנתפרסמה ב„הזמן" שלא בידיעתו, „פרשת הקרבנות" (תרס"ה), קורא תגר על מולך המלחמה השופך דם נפשות נקיות של בני־אדם שנבראו בצלם. ה„פרשה" רק התחילה והוא מגולל אותה על פני יריעות רבות: „על הדם" (תר"פ) ו„על הזבח", „שועתנו" (תש"ד) ו„מלכות השטן" (תרצ"ט), „ממלכות הדממה" (תרצ"ח) ו„סוד האדם" (תרפ"ה).

שקדושת האדם היא מעל לכל: המדינה בשביל היחיד ולא היחיד בשביל המדינה. לפיכך לעולם לא תהא הצדקה לשפיכות־דמים, לא בידי משטר ולא בידי מדינה. ואין בין פשע הרצח לגרדום ולמלחמה, אלא שהאחרונים הם הרע החוקי, המותר, כביכול, והלכך אויבים הם לאין שיעור מן הרע היצרי.

בשנת תרע"ג (1913), שנת עלילת־הדם במשפט ביילים, יצא ב„יהדות ודם" (רוסית), נגד העוול המשותע שעושים לישראל בעלילת־הדם.

והנה באו ימים וממשלת ישראל ישבה על מדוכת עונש המוות. הוא יוצא בהתרעה גדולה ושואל: „הראית את המוות ?". כביכול, נתגלו עליו כל האימה והזוועה שיש בכריתת האדם ואת אלו ביקש למסור למבקשי פתרון על פשעים.

ולא איש מחשבה בלבד היה. משנתמנה בשנת תרס"ט (והוא בשנות השלושים) רב בנובוזיבקוב, ירד מעט מעליותיו ונרתם לעול הציבור וצרכיו, בדאגה ובמסירות נפש. עד שנעשה פליט ובא לרבנות צופוט ודאנציג ולאחר מכן עבר לביאליסטוק ומשם לפאריש ואף שם שימש ברבנות. כיון שהגיע לירושלים, בשנת תרצ"ה, חזר אל שלותו, אך לא אל הדממה. מיד הוקף שומעים ומבקשי הגות טובה והוא השמיע את דברו ב„בית מדרש הרמב"ם", שהקים בסביבתו.

תורתו שבעל־פה אף היא נאמרה לא ברוח הספה או דרשנות, אלא כמין הגיגים הקולחים באיטיות; לא בקול ענות גבורה ולא בקול ענות חלושה, אלא כשיחת רעים נעימה. וגדולה היתה מידת החסיד שבו. הלהט שבנשמתו החב"דית היה עובר ממנו לשומע, שנתעלה מן הקסם שבהגותו ובדיבורו. בימי חג חב"דים היה מקיים בבית מדרשו „התוועדויות" חסידיות שנמשכו לעתים עד שעות הבוקר.

חזון תקומת־ישראל תפס את ישותו והוא היפנה את הגותו לדמות המדינה בתפיסה היהודית. גאולה היא גאולת הקודש והמקדש ולא עניין של הרווחה בלבד. „אלא הבעת תמצית נשמתנו... אף אבן אחת ממקדש היהדות לא תנותק, להפך, תחייתנו היא כולה מבצר למקדש". אך משהעמיק חקור וביקש את הנשמה שבמדינה וראה שעדיין עולם כמנהגו נוהג; עוד לא מלאה הארץ דעה את ה', תקף אותו הפחד האיום: איזה מין יהודי משונה יצמח כאן, בלא יהדות ובלא קדושת ישראל, כלום נזדקק לייהד יהודים ? אם כך, הרי ש„גורא הוא החזון", שברגע הגדול ביותר תתקוף השאלה: איזו גאולה ואיזו תחייה ואיזו מלכות ? „גאולה לגוף בכלל אין, יש רק זו של הנשמה, ולנו היא גאולת השכינה". שזו מהותה של היהדות. „ובשורה המעשית קודם כל גאולת השבת, תחיית הכשרות והקמת המשפט העברי, הן־הן המיוחדות בנקודות ההפלאה שבין אנו ולא אנו". ואם לא כן, לא יעלה ולא יבוא היום אם יעמידו את השאלה „מיהו זה שבעד הקמתו ותחייתו הפכתם את כל העולמות ?" ודבריו חוצבים להבות־אש. לשונו הפיוטית מעלה את היחיד משיגרתו ומעמידתו במירוצו השוטף. הוא חושף את חזון התקומה לעין כל ; את המוסר שביהדות; את המאור שבגאולה ואת חכמת החיים. אין הטפה בדבריו; שירה גדולה היא הכובשת לבבות ואורגת מסכת־חיים יהודית לאומה קדושה.

כתביו המרובים מפוזרים בכתבי־עת שונים [מוסד הרב קוק כינסם ומדפיסם], אך הם

אינם מאמרים הקשורים בזמן כתיבתם; יפים הם לשעתם ולדורות. כל מאמר הוא מעין תורה שלימה ומבוססת המקפת עולמות טמירים: רזא דשבת (תרצ"ז); סיני; עצמיות והתחדשות; מתן תורה וקבלתה (תרצ"ח); שבת ומועד (תרצ"ט); ישראל וסדר (ת"ש—תש"א) וכו'.

חייו היו מסכת גדולה אחת של מחשבה צרופה וכמיהה לעלייה. הוא אמר: בעל שם טוב העמיד סולם בעולם והרב הזקן מלאדי קרא חסידים לעלות בשלביו. הנני טורח כל הימים לעלות, אך המדריגות מרובות הן.

ועלייתו הגדולה היתה בעיצומו של יום־הכיפורים.

נ. א.

יקותיאל גינצבורג

ליפניק (וחלין), 15 אבגוסט 1899
ניו־יורק, יב תשרי תשי"ח (7.10.57)

ראש המכון של ישיבה־אוניברסיטה ומגדולי המתמטיקאים בעולם. אחיהם של שמעון ופסח גינזבורג. היה אבטודידאקט בילמודיו וכשרונותיו והתמדתו עמדו לו בהליכתו מחיל אל חיל. עוד בעיירת מולדתו רכש ידיעות עמוקות בתורת־ישראל ובלשון העברית. בבואו לארצות־הברית, והוא בן כג, השתלם בלימודים כלליים. שימש כמה שנים מורה עברי ופירסם מאמרים בעתונים עבריים. פליטוניו ושיחותיו הקלות שפירסם ב"הדואר" ("שיחות חולין מעולם המדע") הצטיינו בפולקלור עממי, בחריפות ובפקחות וחיבבוהו על הקורא העברי.

ברם, הקאריירה הספרותית שלו נפסקה כשנתמנה פרופיסור למתמטיקה באוניברסיטת קולומביה בשנת תרפ"ו וכשש שנים אחר כך בישיבה־אוניברסיטה בניו־יורק. במשך 25 שנים הקדיש רוב זמנו ומרצו לעריכת הרבעון Scripta Mathematica, שנוסד ונערך על ידו ושקנה לו שם בין אנשי המדע באמריקה ובעולם כולו. על־ידי רבעונו עורר בלבם של אנשי מדע ברחבי העולם יחס של כבוד והוקרה אל הישיבה־אוניברסיטה ואל תרבות ישראל בכללה.

הוא היה "מאוהב" במתמטיקה. חיפש את היופי הגנוז בה וביקש לגלות את פלאי המדע הזה לרבים. ואמנם הצליח לעורר עניין רב בלימוד המתמטיקה, שכן בהיותו מחנך דגול ידע להמחיש את שיעוריו על־ידי משלים, דוגמאות ו"משחק" תגים ותוים, קחים ועיגולים, שחיברם וצירפם כמלאכת־מחשבת של צייר־אמן. „כל משוייה מתמאטית — כתב באחד ממאמריו — היא תמונה ולכל אחת מן התמונות האלו יופי מיוחד". יתירה מזו: הוא ראה במתמטיקה לא מקצוע יבש והטעים, ש"בספירות העליונות של המתמטיקה שולטים השירה והדמיון".

מתמטיקה וספרות עברית היו שתי האהבות הגדולות בחייו ואף על פי שבמשך שנים רבות לא פירסם דבריו בעברית, מפני שנשתקע כולו בעבודתו המדעית, הרי היה בכל מהותו סופר עברי. ואכן, עוד בראשית שנות העשרים הכריזה הוצאת שטיבל על הפרופ' גינצבורג, שיכתוב בעברית את תולדות המתמטיקה הכללית והיהודית בששה כרכים. כמה פרקים שפירסם מעבודה זו הוכיחו, שידיו רב לו לקיים את הבטחותיו הספרותיות והמדעיות ואמנם בסוף ימיו תיכנן לבצע את המפעל הגדול, אך לא זכה להגשים את חזונו.

הפרופ' גינצבורג היה חבר האקדמיה הניו־יורקית למדעים, חבר האקדמיה הבינלאומית להיסטוריה, חבר החברה האמריקאנית למתמטיקה ובחברות מדעיות אחרות.

עם פטירתו נסתלק אחד מחכמי ישראל המעולים, שתורה, מדע והשכלה התמזגו ברוחו מזיגה שלימה.

י. ג.

הרב משה ראזין

ברייגסק (פלך הוראדנא), תרל"ז —
ניו־יורק, א של חול המועד סוכות תשי"ח (12.10.57)

משרידי גדולי ישראל וגאוני ליטא שבתקופה האחרונה. זקן רבני אמריקה ומעמודי התוך של אגודת הרבנים שם, „משיב" מובהק ומחבר ספרים רבים וחשובים בהלכה.

אביו, ר' יהודה לייב, היה ממשפחה מכובדת של בני תורה. משחר נעוריו השתלם ר' משה בישיבות בילסק ורוזינוי המפורסמות וכן הסתופף שנים מספר בכולל האברכים־הפרושים שבקובנה, שם ישב בהתמדה ובשקידה רבה על התורה, עד שנעשה בקי בכל הש"ס ויצא לו שם כאחד הגדולים.

בעודנו צעיר לימים לקחו הרב ר' הלל דוד הכהן טריווש מחילקי לחתן לבתו ובהיותו בן כ"ב נתמנה רב בקהילת חחיידאן הליטאית בה שימש ברבנות שנים מרובות. קיבל כתב־רבנות מקהילת סאלאנט החשובה, אולם בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה. בה בתקופה הצליח לשחרר יהודים מעבודות כפייה בשבת ולשמור על חינוך יהודי דתי. עם שיקומה מחדש של יהדות ליטא, במוצאי מלחמת העולם הראשונה, היה ממייסדיה הראשונים של אגודת הרבנים בליטא וממעצבי דמותה. נבחר מטעם אגודת הרבנים לעמוד בראש מפעל החזקת התורה והיהדות במדינה ההיא והוא נשא באחריות רבה זו תוך מסירת נפש. יחד עם הגאון בעל ה"חזון איש", שהיה "בעל־בית" בעירו חחיידאן, ייסד שם ישיבה גדולה, אף הקים ישיבות בערים אחרות ועשה רבות להפצת לימוד התורה.

בשנת תרפ"ח יצא לארצות־הברית ולעת זקנתו ישב לו הגאון בפינה חבוייה, הרחק משאון־החיים, במזרחה של ברוקלין היהודית ובמשך עשרות בשנים שם לילות כימים ושקד ללא הרף על לימודה של תורה וכך נתפרסם, למרות צניעותו וענוותנותו, כאחד מעמודי התורה ופאר הרבנים באמריקה, שבאישיותו התורנית המובהקת העשיר את יהדות התורה באמריקה בשפע רב של תורה ואורה.

הרב ראזין נתפרסם בשני חיבוריו הגדולים „גזר הקודש" [על זבחים, מנחות, תמורה, ערכין, כריתות, מעילה, מכות, בכורות ונדה, שני חלקים, וילנא תר"ץ — ניויורק תש"ו. על ברכות: ניויורק תש"ה. על יומא: שם תש"ב. על סוכה: שם תש"י. על חולין: שם תש"י] ו„שאילות משה" [ניויורק ת"ש]. חיבורו הראשון הוא פרי עבודה שקדנית על ט"ו מסכתות, שיצאו לו מוניטין בעולם הישיבות. ספרו השני „שאילות משה", מכיל שאלות ותשובות ובירורים על ארבעת חלקי שולחן ערוך. בספריו, שמספרם מגיע לשבעה־עשר, גנוזה בקיאות עצומה בכל מכמני אוצרותינו בש"ס בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים, שהפתיעה את עולם התורה והרבנות.

הרב ראזין, שכיהן כנשיא כבוד של אגודת הרבנים לארצות־הברית וקאנאדה, היה ה„משיב" המובהק של היהדות התורנית באמריקה ובעל סמכות תורנית עליונה בתחום ההלכה וההוראה.

י. ג.

אברהם שרון (שבדרון)

ביניוב (מזרח גאליציה), תרמ"ג (1883) —
ירושלים, כג תשרי תשי"ח

בן למשפחה של גדולי תורה; בן־אחיו של ר' שלום מרדכי הכהן מברז'אן, מגדולי התורה בדורו.

עוד בשחר־נעוריו נתפרסם כעילוי בהצטיינותו בלימודיו התורניים. כבר אז התעניין בספרות עברית ובחכמת ישראל. למד חימיה ופילוסופיה באוניברסיטת וינה ובהיותו סטודנט הרצה באגודה הפילוסופית שליד האוניברסיטה, במעמדם של פרופיסורים.

ציוני היה בכל להט נפשו ואת הלהט הזה ספג עוד בנערותו בבית אביו ר' יצחק שבדרון, יהודי תלמיד־חכם וחרד, איש עסקים ידוע וחובב־ציון גלהב, שהקים את האגודה הציונית הראשונה בזלוטשוב, ובנו אברהם עזר על ידו. וכציוני שאינו יודע פשרות התריע בעט שנון נגד כל אשלייה ושאננות בנכר וראה בעצם קיום חיי הגלות מקור הפורענות. הוא לחם על דעותיו בהתמדה ולעתים היה יחיד במערכתו. בעל מחשבה אמיצה היה, בלתי תלוי בזרם ובמפלגה, והכל רחשו לו אימון והכניסוהו בשעריהם. במות ומסיבות, בכתב ובעל פה, פתוחות היו לפניו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרפ"ז, עלה לארץ־ישראל והמשיך בפירסום כתבים וחוברות. ואף־על־פי שעם עלייתו לארץ באה לו מנוחה, המשיך ללחום למען האמת והצדק וכל ימיו ביקש לעשות לגאולת היחיד.

ידועה היתה גישתו לשאלה הערבית. הוא הפיץ את רעיונו לחילופי אוכלוסין וליישוב הערבים בארצות ערב. ואף־על־פי שדעותיו ועקרונותיו נאמרו בשנינות ובסגנון מעולה, ללא פשרה וסטייה, לא היתה בהם פגיעה כלשהי בכבוד הזולת. בעל סגולות היה, שהצטיין בפשטות הליכותיו, בצניעות ובטוהר מידות.

הירבה לכתוב דברי שנינה ולעג כלפי היהודים המתבוללים בשל התרפסותם והתבזותם בפני העמים. כתב על השחיתות, על התרוקנות הלבבות ועל אהבת ציון אמיתית; על השבטים והעדתיות בישראל. ונאמן היה לדעותיו עד מותו, עד ועד בכלל (הוא קבור בחלקה הספרדית).

ידוע היה הרבה בשל אוסף האבטוגראפים שלו, המיוחד במינו, שהתחיל בו בשנת 1896. האוסף כולל תמונות ודוגמאות של כתבי־יד של אנשים מעולם ההלכה, התרבות והמדע, בשטחים יהודיים וכלליים.

באמצעים דלים ובכספו הפרטי התחיל אוסף בהתמסרות ובהתמדה עצומה במשך עשרות שנים וכך עלה בידו לאסוף אלפי אבטוגראפים ופורטריטים של אישים מגדולי ישראל.

בשנת תרצ"ו מסר את אוספו במתנה לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ונתמנה כמנהלו עד סוף ימיו.

חיבר גם מגינות וכתב מחקרים בפילוסופיה, נגד השפעות הלועזים והמתבוללים. כן כתב הרהורים במהות הצמחונות; על תחית הלשון העברית ועל ‚מפלצת הגלות הנצחית'; ‚התאחדויות של פירוד'; ‚תורת הציונות האכזרית' ו‚משני עברי השעה'.

נ. א.

פינחס חורגין

פאהוסט (רוסיה), כה מרחשון תרנ"ד (1894) —
ניו־יורק, ו כסלו תשי"ח (29.11.57)

איש האשכולות ואישיות יוצרת גדולה, תלמיד־חכם מובהק והיסטוריון מעמיק, הוגה־דעות ומדינאי, סופר ומחנך דגול, אציל־הנפש ונעים־הליכות ובאחרית ימיו יוזמה, מחוללה ונשיאה של אוניברסיטה בר־אילן בישראל.

אביו, הרב ראובן יונה (נפטר בירושלים ביום כח בכסלו תרפ"ח), שימש רב בחלוז'ין והיה נצר של משפחת רבנים חשובה ואצלו קנה אהבת־תורה ואהבת־ארץ־ישראל. בשנת תרס"ה עלה עם הוריו לארץ־ישראל וכאן למד תורה בישיבת „עץ חיים" בירושלים. לאחר זמן־מה הלך ללמוד תורה בישיבת וולוז'ין הנודעת לתהילה. בשובו ארצה פרצה מלחמת העולם הראשונה והוא גלה לארצות־הברית. הוסיף ללמוד תורה בבית־המדרש, קנה חכמה ומדעים באוניברסיטאות וקיבל תואר ד"ר באוניברסיטת ייל. עד מהרה התערה בחייה הרוחניים והציבוריים של יהדות ארצות־הברית. שימש פרופ' לתולדות ישראל בישיבה־אוניברסיטה ובשנת תרס"ו נתמנה ראש בית־המדרש למורים שעל־יד ישיבת ר' יצחק אלחנן, הישיבה־אוניברסיטה בניו־יורק. במשך ל"ג שנה עמד בראש מוסד חינוכי זה, שהעמיד מאות תלמידים ומורים לתורה ולתעודה, לחינוך למצוות ולציון, לקנייני יהדות ולערכי תרבות כללית.

המחנך הדגול חיבר מחקרים חשובים בסוגיות היסטוריות, בייחוד מתקופת בית שני, פירסם בירורים בשאלות חינוך, ערך קבצים מדעיים־תורניים, הפיץ את הלשון העברית וספרותה בקרב הנוער ובכל עבודתו המדעית והחינוכית טבועה המחשבה הציונית־הדתית, חינוך לתורת ישראל ומדינת ישראל.

עם שעשה רבות להרחבת החינוך העברי והדתי בארצות־הברית, התמסר גם לפעולה ענפה בתנועה הציונית ושימש ציר בקונגרסים והיה מן העושים והמעשים להעמקת רעיון גאולת־הארץ ובניינה ביהדות אמריקה. הוא נתגלה לא רק כאיש הרוח וההוראה, אלא גם כאיש ציבור רב־פעלים וברוך־מעש ומן הבולטים בשיעור קומתם ביהדות הדתית־הלאומית. בשנת תש"ה נבחר סגן־נשיא הסתדרות המזרחי באמריקה. בשנת תש"ט נקרא לעמוד בראש התנועה שם וגילה בתפקיד זה כוחו והשפעתו.

עוד בסוף שנות הארבעים הגה את רעיון הקמת אוניברסיטה דתית בארץ־ישראל. בתקופת כהונתו כנשיא התנועה באמריקה שיכנע את חברי התנועה בגודל רעיונו ורתם אותם לעזרת המפעל. בשנת תש"ג הגיע לישראל ותיכנן את הנחת אבן־הפנה לאוניברסיטה בר־אילן ומאז נשא על שכמו את כל הטורח הרב הכרוך בהקמת מפעל־אדירים תורני־מדעי זה, שהפך מפעל־חייו. הוא היה המתכנן והבנאי, הנגיד ומעצב־הדמות.

בשטח המחקר הניח אחריו שלושה ספרים: הראשון, שהופיע באנגלית ויצא על־ידי אוניברסיטת ייל, נושאו הוא תרגום יונתן לנביאים. בשנת תש"ה יצא בהוצאת „חורב" ספרו „תרגום כתובים",

בו הראה חוש בלשני והיסטורי מובהק בבירור האגדות והפירושים השקועים בתרגומים. מן הרמזים ההיסטוריים בתרגומים מסיק הוא מסקנות בנוגע לזמן חיבורם ותגובת החכמים שעסקו בתרגום למאורעות הזמן. בשנת תש"י יצא ספרו „מחקרים בתקופת בית שני". בספרו זה מתגלה ד"ר חורגין כהיסטוריון, שמפיץ אור חדש, ולעתים מקורי למדי, על תקופה, שאמנם נזקקו לה כמה וכמה חוקרים, אלא שמקורותיה מעטים ביותר. במחקריו מצויים גרעינים רעיוניים של הוגה־דעות המגשר בין העבר וההווה. מלבד ספריו פירסם מאות מחקרים, מסות ומאמרים בעתונות העברית והיהודית של אמריקה, ערך את העתון „אונזער שטימע" (תרס"ו—תרפ"ח) וקיים את הבמה „חורב", מאסף „לתולדות ישראל וספרותו", שיצא בעריכתו באחד־עשר כרכים בשנים תרצ"ג—תש"ד. הוא לקח גם חלק פעיל בעריכת הירחון העברי „בצרון" באמריקה.

ציון היתה תמיד בראש מחשבותיו ואליה שב באחרית ימיו כנשיא האוניברסיטה בר־אילן ברמת־גן ובעודנו מתכונן להגדיל את המוסד ולהרחיבו השיגו המות. לקול צלילי „התקוה", שביקש מבנותיו לשיר ברגעי חייו האחרונים, יצאה נשמתו.

י. ג.

אפרים די־זהב (גולדשטיין)

ירושלים, כט תשרי תרס"ג (1902) —
ירושלים, ב מרחשון תשי"ח (27.10.57)

סופר, זמר, חזן וקריין, מחבר סיפורי ילדים, יוצר ומעצב התכניות המסורתיות „קבלת שבת" ו„מלוה מלכה" בשירות השידור העברי.

נולד בשכונת ימין משה בירושלים לאביו ר' אברהם משה, יליד אודיסה, שהיה ידוע בשמו „החזן האודיסאי" וממנו באה לו הנטייה לחזנות ולזמרה. את חינוכו קיבל ב„חדרים" ובבית־הספר של חברת „עזרא" הברלינית בירושלים. בהיותו בן שבע נסע עם הוריו לאנגליה בה שהה ארבע שנים. שם למד בבית ספר עירוני בלונדון ובשעות הערב בתלמוד תורה בהנהלתו של הרב גולדבלום, מראשי הציונות באנגליה. בתרע"א חזר ארצה והמשיך ללמוד תורה ולהשתלם בהשכלה כללית.

בן שבע־עשרה כתב את סיפורו הראשון „חסידות", שנדפס בעתון הנוער העברי הראשון בארץ בעריכתו של א' סולודר. מאז השתתף בפרי עטו בעתוני הארץ וחוץ־לארץ במאמרים, כתבות, פיליטונים וכן כתב רומאן מחיי הארץ.

כשהוקם שירות השידור של „קול ירושלים" התחיל עובד בו בקביעות כזמר, קריין, עורך, סופר, עורך תכניות, מארגן פינות נוער וכותב תסכיתים. בייחוד הצטיין כאחראי לתכניות קבלת שבת ומלוה מלכה בראדיו.

כסופר ילדים פירסם עשרות סיפורים, אגדות ורשימות בעתוני הילדים והנוער על ירושלים, גדולי המוסיקה בעולם וכן תירגם, ליקט ועיבד ממיטב הספרות העולמית לילדים. בהוצאות שונות הופיעו ספרי אגדות שלו לילדים ולנוער „מספורי הדוד אפרים" (שתי מהדורות), „צרור אגדות" (שתי מהדורות) וספרו האחרון „ספרי ירושלים" בו קיבץ כחמישים אגדות ומעשיות על ירושלים העתיקה והחדשה, זכה להערכה מיוחדת. בסיפוריו חדר לנבכי נפשם של טיפוסים ירושלמיים מופלאים מן הדור הישן ומן הדור החדש, דלה משם פנינים יקרות ושזרן למערכת סיפורים מלאי תוכן והבעה, שקסם הגיגון משוך עליהן. את נשמת הגיגון היהודי ביקש להנחיל בקולו ובעטו.

י. ג

צבי ויסלבסקי

גראייבה (פולין), תרמ"ט —
ירושלים, ו כסלו תשי"ח (29.11.57)

למד בישיבות ובאוניברסיטאות בגרמניה. ובאותן שנים הצטרף אל הסופרים העבריים ופירסם שורת מאמרים ב„השלוח" ובכתבי־עת אחרים. מין אצילות שבתלמיד־חכם היתה נסוכה על כל

הליכותיו. ואצילות זו מצאה את ביטוייה בכתביו הספרותיים־הפילוסופיים. במסותיו דן בעיקר מן הבחינה הסוציולוגית ובה השקיע השקפות־עולם מבוססות. אך בספריו: „חבלי תרבות", „ערובי רשויות", „במזל מאזנים", „יחידים ברשות הרבים" ובספרים אחרים שלו, הוא מתגלה כסופר מובהק, כמסאי וכמבקר, ולא פחות כפובליציסט המעורה בהתיות ישראל ובהתרחשויות העולם. פירסומיו וספריו הוכתרו בפרסים שונים.

בשנת תרצ"ד עלה לארץ־ישראל ובשנות תש"ו—תש"ז שימש עורך „מאזנים".

עסק גם בתרגום דברי הגות ומחשבה, ספרי שופנהאור, מארכס ופרויד, שהלבישם בלשון עברית נקייה.

מאז שנת תשט"ז שימש נשיא פא"ן בישראל.

נ. א.

ר' בנימין (יהושע רדלר־פלדמן, התלמי)

זבורוב, יב סיון תר"מ —
ירושלים, כב כסלו תשי"ח (15.12.57)

מהלך היה מין הילוך שברישול. מהורהר. עיניו מורדות. הולך מעט ומחזיר פניו לאחוריו, כמונה את פסיעותיו וכבודק את רישומי הילוכו; מהסס, כביכול.

יושב שעות בגן שברחוב המלך ג'ורג', נועץ מבטים שבטוב ושבתהייה. זקנו המגודל מתבדר לרוח. מוזר וחביב. סופר גדול בעל סגנון משלו. שומר מצוות ומרחיק לכת בדעות. סגנונו המיוחד במינו לא היה דבר שמבחוץ; הוא נבע מעצם מהותו ואישיותו, מאורח־חייו המשונה והמוזר בתכלית. על כן משניסו רבים לחקות את נוסח כתיבתו, לא עלה בידם. הוא חי חיי סתירה, חיים כפולים, כביכול, ומכאן דעותיו המנוגדות והמוזרות שלא נתקבלו ושלחם עליהן בשנינות ובמתינות.

עורך כתבי־עת מרובים של הציונות הדתית: המזרחי הצעיר, ההד, האהלה, התור, למועד ו„הצופה", בראשית דרכו של עתון זה. ואף על פי כן סוטה מן הדרך שרבים הולכים בה. ב„משא ערב" שלו סלל נתיב לעצמו, שהגיע בו עד השתתפות פעילה בייסוד „ברית שלום" (תרפ"ה) ועורך „שאיפותינו". אך לבסוף הוא פורש מאגודה זו. הוא מצטרף ל„איחוד" ועורך בטאונו „גר".

חייו היו מעין חיים „על הגבולין" (שם ספרו, תינה תרפ"ג), רבי גונים ומרובי אנפין. בקי בספרות העולם ומבושם ממיטב שירתה. מכאן הכרתו ב„פרצופים" (תל־אביב תרצ"ד—תרצ"ו) שונים ורחוקים זה מזה. הוא כותב על הרב קוק ועל גאנדי, פרקי הודו מופלאים ועל הרבי מגור, על אמרסון ועל ויטמן, על ר' בן־ציון אלפס ושוב על הודו.

ר' ב. אוהב הזייה והרהורים היה ואף על פי כן לא נסגר בארבע אמות של בדידות. היה עסקן פעיל. ומשבא לארץ בשנת תרס"ז ועבר לפתח־תקוה, עבד רוב הקיץ כפועל חקלאי. שנה לאחר מכן עובר לקבוצת כינרת בגליל התחתון ובתרס"ט יוצא לחוץ־לארץ לתעמולה בעניין יישוב הארץ.

פעילותו היתה רבגונית. מראשוני האישים שפעלו לעליית התימנים, אחר מלחמת העולם הראשונה, וכתב מאמרים על עלייה זו. שימש מזכיר בחברת „נחלת בנימין" וממייסדי העיר תל־אביב ושכונות במערב ירושלים (בית הכרם, בית וגן). בימי מלחמת העולם השנייה עורר את היישוב בארץ־ישראל למלחמה בנאצים וייצר את התנועה „אל־דמי".

ופעילותו גדולה בשטח החינוך; הוא ייסד את ישיבת „אלומה" בירושלים. תבע בעקשנות ייסוד בתי־ספר גבוהים בתל־אביב ובחיפה. דרישתו הנועזת להקים אוניברסיטאות בתל־אביב ובחיפה נתקבלה תחילה בליגלוג, אך לבסוף כינן משרד החינוך ועדה לבירור השאלה וקיבלה את דעתו.

ר' ב. היה קשור בכל נימי נפשו להתיישבות הדתית וראה ביישובי הקיבוץ הדתי את חזונו. בעיקר היה קשור לקיבוץ כפר עציון שנחרב ושם אף היה לו חדר משלו.

אך בעיקר היה סופר. יוצר פורה, שעשה בכל מלאכת הכתיבה. כתב מונוגראפיות ומסות מזהירות ותירגם ספרים.

כשרונו הגדול מתגלה גם בספרו „מזבורוב ועד כנרת" (תש"י). לכאורה ספר זכרונות הוא, פרקי אוטוביוגראפיה ואירועים שאירעו לו בלבד. ואף על פי כן אתה רואה כאן בלטריסטיקה טהורה. כאן מתגלה ר' ב. כאחד ממספרי העיירה המעולים. כל כשרונו הפיוטי וקסמי לשונו הביא בספר

זה. במין קלילות אתה נכנס להחי זבורוב. כביכול, היית שרוי שם ומכיר את כל אחד בפני עצמו. הכל נחשף, נהיר, סמטאותיה ובני האדם שבה. ועם זאת פרקי זכרונות הם שמהם אתה מכיר את י ה ו ש ע, את אופיו ואת מאוויו.

נ. א.

הרב אשר זאב וורנר

ירושלים, — — —

טבריה, ז טבת תשי"ח (30.12.57)

רב ואב בית־דין בטבריה, גאון בתורה, בנגלה ובנסתר, ו„משיב" גדול, צדיק וגומל חסדים ומופלג באהבתו לישראל ולארץ־ישראל.

נולד בירושלים להרב ר' שמחה בונם, חבר בית־הדין בירושלים ומגדולי הפוסקים בעיר הקודש. בעודנו צעיר לימים נתגלה ר' אשר זאב בכשרונותיו ובמידותיו התרומיות והיה בין העילויים בישיבותיה של ירושלים. בישיבת „תורת חיים", בהנהגתו של רבי יצחק וינוגרד, קנה שלימות בתורת הנגלה, בפלפול, בסברה ובהלכה. ברם, הוא נשא את נפשו להרחבת אפקים וביקש להיכנס לטרקלין הרז של תורת הקבלה, ואמנם, לא נח ולא שקט עד שאביו המקובל גילה לפניו מסתריה של תורה והכניסו בסוד תורת הח"ן.

מצעירותו נקשר קשר נפשי אמיץ לעיר טבריה ובמיוחד לחצרות החסידות שבתוכה, שם התחמם לאורם של הצדיקים מבתי קוברין, לכוביץ ובעיקר סלונים. תורת החסידות הציתה בו אש־קודש והלהיבה נפשו בעבודת ה'.

בימי מלחמת העולם הראשונה יצא לארצות־הברית ושם כיהן ברבנות בקהילות גדולות של פטרסון, לין ופרובידנס במשך עשרים שנה ובכל מקום ומקום נתחבב על הבריות בשל מעלות־רוחו, מידותיו התרומיות ופעולותיו הברוכות, לטובת הציבור. הקים בתי תלמוד־תורה ומוסדות צדקה וחסד ובנאומיו הצליח לקרב רחוקים לתורה ולמצוות. בייחוד סייע רבות למוסדות התורה בארץ.

ר"מ קליערס ז"ל, רבה של טבריה, שעמד בראש המוסדות „אור תורה" בטבריה, נקשר אליו בקשרי אהבה עמוקים וראה בו האדם המתאים לממלא מקומו. עוד בחייו פנה אל רא"ז לבוא ארצה ולקבל את הרבנות בטבריה. עלה ארצה בשנת תרצ"ה ונתמנה אב בית־דין בטבריה. כאן נתגלה כאוהב ישראל גדול. הוא אהב את כלל ישראל וכל אדם מישראל ועזר לכל נדכה וכושל בגופו ובממונו, בעצה טובה ובמאור־פנים. גם אהבתו לארץ־ישראל היתה ללא גבול. השתדל לקרב את הדור לתורה בעבותות אהבה, חסד ורחמים. חיבתו לארץ וליישובה קירבה אותו לכל מפעל ופעולה שנועדו ליישב את הארץ ולהפריחה.

רא"ז וורנר היה אחד „המשיבים" המובהקים בענייני הלכה ובייחוד השיב הרבה תשובות בענייני עגונות ורבים־רבים השכימו לפתחו לשם בירור שאלותיהם. שבועות אחדים קודם פטירתו, יצאו לאור שנים מספריו: „טעם זקנים" ו„בנעורינו ובזקנינו", בהם באו לידי ביטוי גאונותו וגדלותו בהלכה, אגדה וקבלה. בכל דבריו וחיבוריו היה קושר־מחבר את הגוף עם הנשמה, את הנגלה עם הנסתר, בבחינת „וילכו שניהם יחדיו".

י. ג.

מרדכי ליפסון

ביאליסטוק, תרמ"ו —

תל־אביב, כב טבת תשי"ח (14.1.58)

ליפסון נכנס לספרות ספוג תורה והלכה. למד בחדרים ובישיבת ראדין. ומשהגיע לשמונה־עשרה נסמך להוראה. בפרק זמן זה התחיל משתלם במדעים ובשפות. עבר לבלגיה ועסק שם בהוראה ובליטוש יהלומים. בשנת 1907 התחיל עוסק בספרות. פירסם מאמרים ופיליטונים בעתונים שונים. הוציא עלון הומוריסטי ביידיש וערך עתון יידיש הראשון בבלגיה, „דער מערב". שנים

רבות התמסר לעריכת עתונות יידיש ועברית. ומשעבר לאמריקה בשנת 1913 והשתתף שם בעתונות המקומית, שימש סגן עורך הבטאון הראשי של הפדראציה הציונית באמריקה „דאס יידישע פאלק". לאחר מכן חזר לעתונות העברית וערך את השבועון „העברי". יסד את העתון היומי היחיד בעברית בארצות הברית „הדאר", שהפך שבועון ויוצא עד היום כשבועון עברי יחיד.

בשנת 1930 ערך את השבועון „בוסתנאי" ובשנים הראשונות לקיומו של „הצפה" שימש עורכו בפועל.

בשנת 1945 עבד כעורך בהוצאת „אמנות" ולאחר מכן נתמנה עורך „דבר הכנסת" ופירסומים ממשלתיים.

ואף על פי שליפסון עסק שנים מרובות בעתונאות, היה בעיקר סופר, ששקד על מלאכת הלשון בליטוש ובעיבוד ויצר סגנון מקורי, מבוסס על מקורות עתיקים. הוא מיזג את לשון המדרש בסגנונו. והמיזוג עלה יפה.

בייחוד הצטיין בספרו „מדור דור", שיצר בו פולקלור והראה בו את כל כוחו בעצמת הביטוי.

גם בשאר ספריו ובעיקר ב„מדרש זוטא" וב„אמשול לך משל" מתגלה סיגנונו המנופה, החריף והתמציתי.

עסק גם בתרגומים שונים. ואף בהם הצליח לערות את לשונו המקורית היפה.

נ. א.

אביגדור צ'ריקובר

פטרבורג, תרנ"ד (1894) —
ירושלים, כד טבת תשי"ח (16.1.58)

מגדולי החוקרים בתולדות העולם העתיק ותולדות היהדות בדורנו, פרופ' להיסטוריה עתיקה וראש החוגים להיסטוריה כללית וללימודים קלאסיים באוניברסיטה העברית בירושלים.

נולד לאביו אליעזר, שהיה מחשובי העסקנים הציוניים בפטרבורג שברוסיה. למד בגימנסיה קלאסית ובמוסקבה ואחרי כן השתלם בפילוסופיה ובהיסטוריה באוניברסיטת מוסקבה. בשנת תרפ"א עבר ללמוד באוניברסיטת ברלין, בה הוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה על חיבורו „יסודי הערים ההלניסטיות". בין מוריו המובהקים היו: אולריך וילקין, אבי הפאפירולוגיה, ואדוארד מאיר, מגדולי ההיסטוריונים של העולם העתיק.

בשנת תרפ"ה עלה ארצה ולאחר זמן קצר הצטרף לחבר אנשי המדע והמורים של האוניברסיטה העברית. בתרפ"ח הועלה לדרגת מדריך. בתרצ"ד למרצה ובתרצ"ז לפרופיסור מן המניין.

בשנת תרצ"א פירסם את ספרו הראשון בחקר התקופה ההלניסטית בשם „היהודים והיהודים בתקופה ההלניסטית". בספר זה עלה בידו לשפוך אור חדש על המומנט החשוב של פגישת ישראל עם העולם היהני. מתוך הסבך של בעיות התמזגות מזרח ומערב והצורה המיוחדת של תהליך זה אצל היהודים, הצליח להעלות את הרקע החברתי של ההתרחשויות, שהדן הגיע אלינו בעיקר דרך הפולמוס האידיאולוגי.

היה אחד המעטים בין מלומדי דורנו בהיסטוריה העתיקה. היה מלומד רחב־אפקים והיסטוריון דגול של העולם העתיק, כשבמרכז מחקריו — היהודים, חייהם ומעמדם בתוך העולם היוני־רומי. בספריו ובמאמריו העלה מתוך ניתוח מעמיק ובהרצאה ברורה את הבעיות של היהדות ההלניסטית ובמיוחד את בעיות קיומה של גולת ישראל במצרים, שנאבקה על ייחודה הלאומי במסגרת מדיניות זרה ועויינת.

תרומותיו העיקריות לתולדות עם ישראל הן בשני תחומים: א) בספרו „היהודים והיהודים בתקופה ההלניסטית" עלה בידו להאיר באור חדש את המיפגש של ישראל עם העולם היוני; ב) באיסוף הפאפירוסים היהודים, שבכך יצר ענף מדעי חדש — הפאפירולוגיה היהודית. גולת הכותרת של מחקריו מהווה ה„קורפוס פאפירורום יודאיקארום" (אוסף הפאפירוסים היהודיים), מפעל גדול עליו שקד למעלה מעשרים שנה, הכולל את כל הפאפירוסים והחרסים במקורם ביוונית הנוגעים ליהודים וליהדות במשך תקופה של אלף שנה (מן המאה השלישית לפני הספירה הרגילה ועד המאה השביעית לאחר ספירתם). יש כאן חומר רב־ערך לתולדות ישראל בגלות מצרים בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזאנטית. כרך ראשון יצא לאור, הכרך השני כבר נמסר לדפוס וכן נשלמת עתה הכשרתו לדפוס של הכרך השלישי והאחרון.

כתביו העיקריים הם :

א. יסודי הערים ההלניסטיות (גרמנית, לייפציג 1927) ;

ב. התעודות בספר חשמונאים ב (תרביץ, תר"ץ) ;

ג. היהודים והיונים בתקופה ההלניסטית ; חקירה היסטורית (תרצ"א) ;

ד. ארץ־ישראל לאור הפפירוסים של זנון (תרביץ, תרצ"ב) ;

ה. ארץ־ישראל בימי התלמאים (אנגלית, ניו־יורק 1933) ;

ו. שקיעתה של הגולה היהודית במצרים בתקופה הרומית (כנסת, תש"ה) ;

ז. היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית־הרומית לאור הפאפירולוגיה (הוצאת האוניברסיטה העברית, תש"ה) ;

ח. ראשי פרקים לחקר הספרות היהודית האלכסנדרונית (ספר יוחנן לוי, האוניברסיטה העברית, תש"ט) ;

ט. המצע האידיאולוגי של „אגרת אריסטיאס" (ספר דינבורג, תש"ט) ;

י. המקורות הספרותיים לתולדות היהדות ההלניסטית במצרים לאור הפאפירולוגיה (הוצאת האוניברסיטה העברית, תשי"ב).

כן חיבר שורה של ספרי לימוד בהיסטוריה כללית ותולדות העולם העתיק המיועדים ללימוד בבתי־הספר התיכוניים. הספרים יצאו לאור במהדורות רבות.

פרופ' צ'ריקובר נתגלה לא רק כחוקר והיסטוריון מעולה, אלא גם כמורה מחונן, שנתחבב על תלמידיו הרבים ונחשב אחד מטובי המורים בישראל. במשך שלושים שנה הורה את תולדות יחן ורומי באוניברסיטה העברית בירושלים ולא זו בלבד שהעמיד תלמידים הרבה, אלא אף היה מורם של מורים וחוקרים.

בשנים האחרונות הכין עצמו לכתיבת ספר גדול בארבעה כרכים על תולדות יחן ורומי, אך לא זכה להביא את מפעלו לידי גמר.

י. ג.

בן ציון כ"ץ

דויג (ליטא), כ כסלו תרל"ו —
תל־אביב, יג שבט תשי"ח (3.2.58)

תחילתו בן ישיבה, שנתפרסם כ„העילוי מדוויג". חיבר חידושי תורה בבקיאות ובחריפות. בעל זכרון ומהיר תפיסה. ובהיותו צעיר לימים פירסם שני ספרים : „מזקנים אתבונן" ו„אור נוגה על שמי התלמוד". ידען בספרי שאלות ותשובות וכתיבתו עזה ומלאת חידושים.

לימים עבר לספרות היסטורית־מחקרית ופירסם מאמרים חשובים על התלמוד ועל נושאים אחרים קרובים. מאמריו נתפרסמו ב„השלוח" והיקנו לו שם של סופר וחוקר. אחר כך פירסם את ספרו „לקורות היהודים ברוסיה, פולין וליטא", במאות השש־עשרה והשבע־עשרה, על פי „שאלות ותשובות". ספר זה זיכהו בפרס צייטלין. חדשים מספר אחר כך זכה בפרס שני בעד מחקרו „הצדוקים והפרושים".

בשנת 1903 נטש את המחקר ועבר לעתונאות. הוא קיבל רשות להוציא בפטרבורג את השבועון „הזמן", שהפך עתון יומי. והוא שפירסם בעתון זה את הצעת הקונסטיטוציה הרוסית, שהועתקה למחרת בכל העתונות הרוסית. פירסם את „כרוז המרד" וגידון על כך לשנה מאסר.

בשנת 1914 הגיע לביקור בארץ־ישראל, לשם בדיקה אם ניתן להוציא בארץ עתון יומי. ב־1920 בא לקובנה ונתמנה על ידי הממשלה חבר המשלחת הליטאית לכריתת ברית שלום עם רוסיה הסובייטית. השתתף גם בניסוח חוזה השלום.

בשנת 1931 עלה לארץ־ישראל ומכאן המשיך את השתתפותו בעתונות יידיש בחוץ לארץ ובעיתוני הארץ „הבוקר", „הזמן" ו„הארץ".

כ"ץ היה עיתונאי בכל רמ"ח איבריו. סוער ועירני, עז ביטוי ולוחם אמיץ. ללא חנופה ובלא איבה אישית. הוא כתב על הכל, מדיניות חוץ ופנים, בעיות דת וחברה, על ספרים ועל סופרים. לשונו היתה חיונית ובהירה. בעל ידיעות מרובות ומלא חידושים. נעים הליכות וצנוע.

נ. א.

הרב משה שטרנברג

אלכסנדריה (וואלין) —
כפר פינס, טו שבט תשי"ח (5.2.1958)

רבו של כפר פינס, דמות מופלאה של רב־חלוץ, תלמיד־חכם גדול ומרביץ תורה ברבים, אציל־הרוח וחסיד בכל דרכיו, לן בעומקה של ההלכה ומומחה בחקלאות.

חוטר ממשפחת רבנים בפולין. למד אצל אביו ר' מרדכי, רבה של אלכסנדריה, פלך רובנה שבוואלין. אחר כך למד בישיבות הגדולות של פולין, הצטיין בלימודיו, עשה חיל והיה שופע תורה ודעת. כבעל השקפה ציונית־דתית עמוקה אהב את הארץ בכל לבו ובכל נפשו. משחר נעוריו הצטרף לשורות החלוצים הדתיים, עמד על ערשו של „החלוץ הדתי" בפולין והיה ממסביריה המצויינים של משנת „תורה ועבודה".

בשנת ת"ש עלה ארצה ונתמנה רב בכפר־פינס, כשהיה עדיין בראשית התהוותו. מאז נכרתה ברית־אהבה בינו ובין חברי המושב, בו השקיע במשך ח"י שנים כל כוחו ורוחו להרבצת תורה ולהעמקת תפישת־העולם הציונית־הדתית בין המתיישבים. כמחנך מובהק הקדיש התעניינות וחיבה יתירה לדור הצעיר ולהדרכתו הרוחנית־התורנית. אף היה נאות לעתים קרובות לבקשותיהם של החברים במושבים ובקיבוצים של הפועל המזרחי לתרום מתורתו ולהאציל מרוחו עליהם בביקוריו, בשיעוריו ובהרצאותיו. ודברי תורתו, שנאמרו ביישוב־הדעת, בהגיון צלול ובהמיית־לב, השאירו אחריהם השפעה והשראה מרובות. השתתף בפעילות יתירה במפעלים התורניים־הרוחניים של חבר הרבנים של המזרחי והפועל־המזרחי, בסיורים ביישובים חדשים, בימי עיון, בכינוסים ארציים ואיזוריים.

היה רב למופת ולדוגמה ומיחידי הסגולה בין הרבנים, שראה לעצמו תפקיד־חיים להיות חלוץ התורה בשדה העבודה.

כתב מחקרי הלכה בקבצי „התורה והמדינה" היוצאים לאור מטעם חבר הרבנים של המזרחי והפועל־המזרחי והניח בכתב־יד כתבים בהלכה ובמחשבה.

י. ג.

שכנא שטיין

קריזה (פלך וילנא) —
ניו־יורק, שבט תשי"ח

אישיות ידועה בעולם החינוך. קיבל חינוך תורני. לוחם אמיץ להחדרת הלשון העברית בעם. בליטא יסד „חדר מתוקן", שנתפרסם כאחד מבתי הספר המעולים בארץ זו. חיבר פירוש קל ומדוייק ל„פרקי אבות" (וילנא תרמ"ז). ובשנת תרע"א חיבר את הספר „גנתנו" : הוראות בלימוד הדיבור העברי, הכתיבה וראשית הקריאה, על־פי משחקים, התעמלות, שירטוט, שירה, שיחות, סיפורים ותמונות. בספרו „דרך קצרה" (תרע"ב) הרחיב את היריעה ולכל שיעור הוסיף חומר לשיחה, מלבד תמונות ותרגילים. בחלקו השני של הספר נתן קובץ יצירות בפרוזה ובשירה משל טובי הסופרים, המשוררים והמחנכים.

שימש כאחד המורים הראשיים ללימודים עבריים בגימנסיה של ורינסקי בוארשה. בשנת 1912 הגיע לבוסטון וגם שם התמסר לחינוך עברי. חיבר ספרי לימוד עבריים כ„שחרית" (תרע"ו) וספרים אחרים. בתרצ"ז חיבר ספר „אבני חן" והתחיל באסיפת ספרים עתיקים וחדשים העוסקים בפירוש המקראות ובחקירת התנ"ך.

הוא וחבריו הניחו את היסוד לבית־המדרש למורים. לחם למען העברית גם בתעודות ציוניות והיה בין המייסדים וראשי המדברים של ההסתדרות העברית באמריקה.

נ. א.

ריכרד קבנר

ברסלוי, תרמ"ה (1885) —
לונדון, ט אייר תשי"ח (29.4.58)

פרופ' להיסטוריה חדשה באוניברסיטה העברית בירושלים והיסטוריון בעל שיעור קומה בינלאומי.

השתלם באוניברסיטאות ברלין, ברסלוי וגנואה. בשנת תר"ע (1910) גמר את חוק לימודיו בפילוסופיה באוניברסיטת ברלין ובשנים תרפ"ד — תרצ"ג כיהן כפרופ' להיסטוריה באוניברסיטת ברסלוי. בתרצ"ד עלה ארצה והצטרף לסגל האקדמי של האוניברסיטה העברית כפרופ' להיסטוריה חדשה והוא שהניח בה את היסודות למחקר ולהוראה במקצוע זה. אף על פי שכבר היה בן חמישים כשנעקר מהחוייתו הרוחנית בגרמניה, עלה בידו להתגבר על כל המכשולים ולהתחיל בדרך חיים חדשה. הוא היה מורה נערץ לדור שלם של אנשי מדע ישראליים צעירים. רבים מן המורים הצעירים בפקולטות למדעי הרוח ולמדעי החברה של האוניברסיטה העברית הם מתלמידיו. חינך דור של מורים וחוקרים לא רק בהיסטוריה כללית, אלא גם בפילולוגיה ובתרבות קלאסית, בתרבות צרפת, במדעי המזרח ובמדעי החברה.

בראשית עבודתו בארץ השלים את מחקרו המקיף וההיסטורי על התיישבות הברברים באירופה, שנתפרסם בחלק הראשון של Cambridge Economic History. כפרופ' באוניברסיטה הירצה על מדינות ועמים בימי־הביניים ובתקופה החדשה בבקיאות עצומה, בשליטה מוחלטת באלפי תעודות ומיסמכים ותוך תפיסה מקורית של היסטוריון דגול. עמל רב השקיע בהכנת ספרו הגדול על תולדות המושג Imperium מן התקופה העתיקה עד ימינו, אבל לא זכה לראות בהופעתו.

בתקופת עבודתו באוניברסיטה העברית דאג גם לספרות היסטורית בעברית. הוא ערך את תרגומם של „דברי ימי אירופה" לי' פישר, מסות על מאקאולי, ועוד. כן אירגן את החברה הישראלית להיסטוריה, כסניף של החברה הבינלאומית להיסטוריה, וערך את הכרך הראשון של „סקריפטא" — במת האוניברסיטה לפירסומים בלועזית.

באחרונה עסק בסיכום מפעל חייו בשדה ההיסטוריה והפילוסופיה. כפרי ראשון של סיכום זה יצא לאור הספר „על היופי והאמת שבו" (מסה שחיבר יחד עם אשתו), על משמעותה הפילוסופית של ההחייה האסתיטית, והוכן לדפוס הכרך הראשון של מפעלו הגדול על תולדות מושג האימפריאליזם.

י. ג.

יעקב פיכמן

בלצי (Bălti, בסרביה), ג כסלו תרמ"ב —
תל־אביב, כז אייר תשי"ח (17.5.58)

חניך החדר ובית־המדרש. ספוג אחירה בסרבית ונופי שדותיה, עליהם שר בימי נעוריו. בגיל רך עזב את עיירת מולדתו והגיע לקישינוב, בה שקד על לימודי חול ולשונות ובה טעם מן השירה והפרוזה האירופית, בעיקר הרוסית והגרמנית. בעקבות מהפכה פנימית נטש את הלועזיות וחזר ללימודי היהדות ואל הספרות העברית העתיקה והחדשה. בשנות 1899 — 1900 התחיל מפרסם את שיריו הראשונים בעברית. באותו פרק הגיע לאודיסה ומאז נדד ממרכז ספרותי אחד למשנהו כסופר שפרנסתו על הספרות: מאודיסה לוורשה ומוורשה דרך בסרביה לוילנא, חזרה לאודיסה ולוורשה עד שעלה לארץ ישראל (1912) על־פי הזמנת הסתדרות המורים לערוך את הירחון „מולדת" לנוער.

בשנות מלחמת העולם הראשונה ישב באודיסה וב־1919 חזר ארצה וערך את הירחון „מעברות" וספרים שונים.

במשימות ספרותיות חזר לגולה, אך מ־1925 קשורה עבודתו הספרותית בקביעות בארץ־ישראל. מלבד יצירותיו המקוריות ותרגומי המופת שלו חיבר ספרי לימוד, שהופצו הרבה בארץ ובחוץ לארץ ושימש כעורך מיטב הבמות הספרותיות בעברית בשני הדורות האחרונים.

בעיקר מתגלה כוחו בשירה ובביקורת. שירתו הלירית היא בהירה ומובנת ומשקפת את עולמו הפנימי הצלול. אף לשונו מהלכת בנחת. כמבקר התעכב בעיקר על הצד האסתיטי שביצירה. השקיע כוחות רבים בעבודתו הביקורתית ופיתחה לאמנות בפני עצמה.

יצירתו זורמת באפיקים רבים ובכולם מתגלה האמן שבו. בספריו הביקורתיים: „אלופי ההשכלה", „שירת ביאליק", „אמת הבנין", „רוחות מנגנות", „בני דור" כבספרי השירה והמסות: „בית היוצר", „פאת שדה", „סלעים בירושלים", „ערוגות", ועוד.

בעשרים השנים האחרונות היה גם עסקן ספרותי. שימש יושב־ראש אגודת הסופרים העברים, פעיל במוסדותיה ושנים רבות עורך בטאונה „מאזנים". יצירותיו ופעלו הספרותי זיכוהו בפרסים שונים והגדול שבהם „פרס ישראל" תשי"ו.

פיכמן היה בין מניחי היסוד לספרות העברית החדשה. בן בית אצל גדולי הסופרים העברים בדור הקודם ומקובעי דרכה של ספרותנו ומקרביה אל הקורא העברי קרוב לששים שנה.

נ. א.

יהושע פישל שניאורסון

קאמניץ פודולסק (רוסיה), תרנ"ה —
תל־אביב, ז סיון תשי"ח (26.5.58)

ספרות ופסיכולוגיה שני תחומים הם, שתי גישות ומהויות אחרות, ואף על פי כן משהן מתמזגות, משלימות זו את זו ושוב אין טעם להפרידן.

שניאורסון, בעיקר פסיכולוג היה, שעסק בפסיכולוגיה ויצר בה שיטות משלו. אך גם סופר והוגה דיעות היה. וכיון שבא ליצור דמות־ספרותית, יצר מתוך ידיעת כוחות הנפש, מתוך חדירה לנבכי האדם ולבטיו והכרת סגולותיו וחולשותיו. לפיכך טעם מיוחד במינו יש לספריו ולסיפוריו המקוריים. כביכול, רופא הנפש יושב ומספר על חוליו שמכירם הכרה מוחלטת. ומתוך שביקש לחדור באדם לפני ולפנים וראה את האורות המרובים המצויים בו ועשויים לטשטש לחלוטין את הצללים, אם יועלו, יצר והעלה דמויות מרתקות בעלייתן ובנפילתן, במאבקן הנואש והטוב בסופו, על אף הכל, שכן האמין בנצחון הטוב ובהתגלות האור הגנוז בכל נשמה אנושית.

נצר לבית האדמו"רים משושלת חב"ד. דור שביעי לבעל „התניא" וספוג משנת חב"ד, למד בחדרים ובישיבות מיסודה של תנועת חב"ד. סיים חוק לימודיו כ„אכסטרן" בגימנסיה רוסית ולאחר מכן עבר לגרמניה, שם סיים, באוניברסיטת ברלין, את לימודיו ברפואה. ובשנת 1920 נתמנה פרופ' באוניברסיטת קיוב שבאוקראינה. בשנת 1927 עזב את רוסיה הסובייטית ועבר לארצות־הברית, שם עסק בפסיכו־היגיינה לילדים. ומשעלה לארץ־ישראל, בשנת תרצ"ז, עסק במכון לפסיכו־היגינה לילדים מטעם עיריית תל־אביב. כן יסד את המפעל לחינוך מיוחד לילדים פרובלימאטיים.

בימי שבתו בארץ נתפרסם כסופר מובהק. ספריו המרובים היקנו לו מקום בשורת הסופרים המעולים. בייחוד נתפרסם ספרו „חיים גרביצר", שנכתב על ידו לפני כשלושים שנה ביידיש ולאחר מכן נדפס בהמשכים ב„הצופה" בתרגום עברי. הספר עורר הדים בארץ ובעולם. בין ספריו האחרים שפירסם ידועים „הרופא והפילוסוף", „מלשינות וסניגוריה", „נקמה יהודית". ערך גם את הרבעון הפסיכולוגי „החינוך". היה ממיסדי חברת „אל־דמי" (בימי השואה) וממיסדי אגודת „אל־תירא" לחקר יהדות רוסיה ואוקראינה.

שניאורסון סלל את „הדרך אל אדם" (שם ספרו המדעי). הדגיש את יסוד הדביקות שיש בכל אדם, שבכולם יש הצמאון להתעלות.

נ. א.

זיגפריד להמן

ברלין, 4.1.1892
בן־שמן, כה סיון תשי"ח (13.6.58)

מייסדו ומנהלו של כפר הנוער בן־שמן, מחנך מובהק ומסוללי הדרך לחברה החדשה בישראל. למד באוניברסיטאות ברלין ופרייבורג והוכתר כד"ר לרפואה, בעלומיו התנדב לצבא הגרמני,

שלא יאמרו שיהודי מתחמק מסכנה. לאחר המלחמה העולמית הראשונה הצטיין כרופא־ילדים מעולה, אך הוא נשא את נפשו לעבודה חינוכית־סוציאלית בשביל הציבור היהודי הרחב.

עוד בהיותו בגולה חשב את מחשבת החינוך היהודי והתאמץ להקים גשר בין הנוער היהודי בתפוצות לבין עיצוב האדם והחברה החדשים בארץ־ישראל הקמה לתחייה. נסיונו הראשון בשטח זה היה ה־Volksheim שהקים בברלין בשנת תרע"ו (1916) בשביל יהודי אירופה המזרחית שנאלצו, מחמת המלחמה העולמית הראשונה והתנאים הכלכליים, לעזוב את מקומות מגוריהם ולחפש את קיומם בערי המערב. השלב השני בעבודתו החינוכית־הסוציאלית הוא, כשעזב את גרמניה ונדבק באהבה ליהדות ליטא העסיסית. בקובנה, בירת ליטא, עמד בראש מחלקת הסעד לילדים של המיניסטריון היהודי בליטא ושם יזם ויצר בסוף מלחמת העולם הראשונה, בשנת תר"פ (1920), את "בית הילדים" היהודי, שנתן מחסה למאות ילדים מחוסרי־בית ועזר להם למצוא את דרכם לחיים פרודוקטיביים. הוא עמד בראש המוסד הזה עד שנת תרפ"ו (1926). ברם, כציוני הבין, שאין ליצור חיים פרודוקטיביים אלא תוך התערות ודביקות באמת־המולדת. וכך הגיע לשלב השלישי של דרכו בחיים: בשנת תרפ"ו עלה ארצה, יחד עם חלק מחניכיו בקובנה וייסד את כפר הנוער בן־שמן, שהחינוך בו מושתת על עצמאותו של הנוער. בכך היה אביהם של כפרי הילדים והנוער בישראל. מאז ועד יום מותו עמד בראש כפר הנוער בן־שמן, הגדול שבכפרי הנוער בישראל, וחינך אלפי בנים ובנות בישראל חינוך ציוני־חלוצי.

בשנת ת"ש, בשעה שהבריטים גילו נשק ה"הגנה" בבן־שמן, נאסר ונשפט לשבע שנות מאסר, אך הודות להתערבותם של ראשי היישוב ואנשי־שם בחוץ־לארץ שוחרר לאחר כמה שבועות. במלחמת השחרור, כשהכפר היה במצור, העביר את חניכיו לכפר ויתקין וייסד מוסד בן־שמן ב, כיום "נעורים".

לפי הצעת עליית הנוער, שהוא היה אחד מבוניה הראשונים, העניק לו האירגון הבינלאומי למען הילד אות הוקרה ומדליה על עבודתו החינוכית ובשנת תשי"ז זכה בפרס ישראל.

בשבתו בחוץ־לארץ השתתף מפרי עטו בירחון Der Jude שיצא בברלין בעריכתו של מ' בובר. בארץ כתב כמה מאמרים על החינוך הכפרי וחיבר ספר על השאלה הערבית בחינוכנו ("הבעיה היהודית־הערבית בחינוכנו", הוצאת ראובן מס, תשי"ג), שהוא גם הספר היחיד שנכתב בכלל על נושא זה. ספר זה מהווה החלק הראשון מטרילוגיה שתיכנן. בשני החלקים הנוספים עמד לדון בתרבות הכפר בארץ, בחינוך הכפרי ובגורמים הבלתי ראציונאליים בחינוך (הבעייה הרליגיוזית). הוא כאב את בעיות הדור ובשנים האחרונות הטרידה אותו בעיקר שאלת החינוך הדתי. על הטרילוגיה עבד עד סמוך למותו ונעשים מאמצים להוציאה לאור.

י. ג.

רבקה אלפר (אלפרוביץ)

פלך וילנא, תרס"ב (1902) —
תל־אביב, כח סיון תשי"ח (16.6.58)

סופרת ועתונאית, חברת מערכת "דבר הפועלת" ומחברת הספרים "המתנחלים בהר" (הוצאת "עם עובד", תש"ד) ו"קורות משפחה אחת" (הוצאת "דבר", תשט"ז).

נולדה בעיירה קטנה בפלך וילנא. בת ארבע עברה עם הוריה לעיירה בדרום־רוסיה, בה שימש אביה בכל שירותי הקודש של הקהילה הקטנה: שו"ב, מוהל, חזן, מלמד, וכו'. עברית למדה מפי אביה והשכלה כללית מפי מורה, שבאה להעניק ידיעות כלליות לכל תלמידי ה"חדר". בגיל 14 עברה לחארקוב, שם התפרנסה מעבודתה והמשיכה בלימודיה, מפי מורים פרטיים ובלימוד עצמי מתוך ספרים, עד כדי השכלה תיכונית.

במוצאי מלחמת העולם הראשונה נדדה בדרום־רוסיה תוך חיפוש דרך לצאת מרוסיה ולעלות ארצה. לאחר טילטולי־נידודים, עמל ותלאות, הצליחה להגיע בשנת תרפ"ה ארצה. כאן הצטרפה לקבוצת גבעת השלושה והטילה על עצמה כל עבודה קשה, גם בהר ובמחצבה. כשלוש שנים היתה חברה בקבוצה ואחר כך עבדה כפועלת חקלאית בשדות־יהודה, השרון והדרום. בשנות השלושים התחילה עוסקת בהוראה ומחנכת נערות במשקי הפועלות של ההסתדרות הכללית, מדריכה של חוגי חברות ללימודי ספרות ותנ"ך ומשנת תרצ"א חברת המערכת של "דבר הפועלת".

מנעוריה פעם בה הרצון לכתוב ובהיותה פועלת חקלאית בארץ הוסיפה להשתלם בערבים בספרות עברית, עד שהגיעה ליכולת לכתוב בשביל קהל הקוראים. כתבה רשימות ב„דבר הפועלת", ב„מאזנים" וב„דבר".

ספרה הראשון „המתנחלים בהר" הוא תיאור סיפורי של תולדות משפחת ראשונים במוצא ושיחזור היאחזותם בסלעי מבואות ירושלים. ספרה השני „קורות משפחה אחת" עניינו: קורות משפחתו של ר' יחזקאל דנין־סוכובולסקי, שראשיתה לפני מאה שנים בסימטאות העיר העתיקה בירושלים.

בעזבונה נמצא חלק של ספרה הבלתי גמור המוקדש לפקיעין, זה הכפר העברי הקדום בגליל־העליון, שהיהודים מעולם לא נטשוהו כליל.

רבקה אלפר הצטיינה גם באצילות־נפשה ובסגולותיה המוסריות.

י. ג.

ישראל קאנוביץ

יאסי (רומניה), כה מנחם־אב תרל"א
ניו־יורק, יג תמוז תשי"ח (1.7.58)

מחנך, מלומד וסופרי עברי. חיבר ספרי מחקר וספרי־לימוד.

הרב ד"ר קאנוביץ תרם רבות לעיצובו של החינוך העברי באמריקה כמורה, מנהל ומחבר ספרי לימוד. היה פעיל בתנועה העברית באמריקה והשתתף בעתונות העברית במדינה ההיא.

קנה לו שם כחוקר תלמודי שקדן בחיבוריו החשובים: „האלהות", אוסף רב תוכן מכל הספרות התלמודית על מושג האלהות של חז"ל. בשנת תרפ"ט יצא ספרו „חיי היהודי על פי השלחן ערוך". בשנת תשט"ז יצא בהוצאת מוסד הרב קוק ספרו „רבי עקיבא", בו מכונסים כל המאמרים של רבי עקיבא ב"ר יוסף המפוזרים בכל רחבי הספרות התלמודית והמדרשית. המאמרים ערוכים לפי נושאים ונוסף עליהם כל מה שנאמר ומסופר על רבי עקיבא והליכותיו. הספר, המאפשר למעיין לעמוד על אישיותו של גדול התנאים, מהווה תרומה חשובה לספרות המחקר העברית.

כן פירסם סקירה ממצה על השתלשלות תנועת החינוך העברי באמריקה, המבוססת על נסיונותיו האישיים בשדה זה במשך ששים שנה.

י. ג.

ספרי מוסד הרב קוק בשנת תשי״ח

רבינו משה בן מימון / ספר המצוות

תירגם מערבית ופירש הרב יוסף קאפח. ניקד מרדכי דב רבינוביץ. עורך התרגום והלשון ד״ר משה גושן־גוטשטיין בעריכת הרב מרדכי יהודה ליב זק״ש. °8. [8], שנב עמוד.

רבינו משה בן־מימון / משנה תורה

משנה תורה הוא היד החזקה לרבינו משה בן־מימון. מהדורה מנוקדת עם פירוש לעם.

ספר אהבה מפורש על־ידי הרב שמואל תנחום רובינשטיין. ניקד מרדכי דב רבינוביץ. °8, [10], תד עמוד. עמ׳ שסט—שצט: תשובות הרמב״ם, שהשיב לשואליו בהלכה, ושאר דבריו שהוסיף בקשר עם כל ההלכות הנידונות בספר אהבה.

ספר נשים מפורש על־ידי הרב שמואל תנחום רובינשטיין. ניקד מרדכי דב רבינוביץ. בעריכת הרב מרדכי יהודה ליב זק״ש. °8, 10, תעו עמוד. עמ׳ תסט—תעה: תשובות הרמב״ם.

ספר המדע וספר הזמנים (שני כרכים) נדפסו בשנת תשי״ז.

הרב אברהם אליהו קפלן זצ״ל / דברי תלמוד

חלק ראשון. °8, 14, ז—שמו, [2] עמוד. בראש הספר: אגרת מאת ר׳ איסר זלמן מלצר; הרב יחזקאל סרנא: שרטוטים לדמותו [של המחבר]; הקדמת המביא לבית הדפוס [צבי קפלן]. בספר שלושה מדורים: על עריכת פרוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו; שאלות ותשובות; בירורים הלכתיים.

הרב ראובן מרגליות / מרגליות הים

מסכת סנהדרין. חלק ראשון. הארות ובאורים, חידושים ובירורים, בעמקי הלכותיה ובפרטי ענייניה, מסתעפים להרבה מקצועות התורה. °2, 192, [2] עמוד.

— חלק שני. °2, 214, [2] עמוד.

ר׳ אריה ליבש הורוויץ ז״ל / שאלות ותשובות הרי בשמים

מהדורה שלישית ורביעית. הקדמה ותולדות המחבר מאת הרב ד״ר שמעון פדרבוש. °2, 12, ה—שפב עמוד. ב״תולדות המחבר״ מספר פדרבוש על גורלו של כתב היד של ספר זה שהיה בידי בן המחבר, ר׳ פינחס, שהתחיל בהדפסתו עוד קודם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ״אולם בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נפסקה ההדפסה. בגמר המלחמה ניסה שוב למסרו לדפוס ולא עלה בידו. אחרי פטירת ר׳ פינחס נשארו הכתבים ביד בנו ר׳ משולם ישכר, שניספה בידי הצוררים הגרמנים. בימי השואה של מלחמת העולם השניה נעלם כתב־היד בשעת הדליקה של העיר ביסטריץ [בטראנסילוואניה], וכבר אמרו נואש לגלות אותו. אולם מעריצי מהרא״ל לא נחו ולא שקטו והוציאו כסף רב לחפור תחת חורבות הבית הנשרף של ר׳ משולם ישכר... ולשמחתם הגדולה של תלמידי מהרא״ל נמצא שם כתב־היד בשלמותו״.

המחבר, ר׳ אריה ליבש ב״ר יצחק הלוי הורוויץ ז״ל, נולד ביום טו מנחם־אב תר״ז. בשנת תרס״ד נקרא למלא מקום אביו בסטאניסלבוב ונפטר שם ביום כא בסיון תרס״ט.

עמ׳ שעה—שעח: קצה ההר . . . מאת הרב אפרים אליעזר הכהן יאלעס.

שני החלקים הראשונים של „הרי בשמים״ נדפסו בלבוב תרמ״ג, תרנ״ז.

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי / ספר השמיטה

כולל הלכות שביעית — דינים ומנהגים לשומרי שביעית, היתר מכירת קרקעות להפקיע שביעית. מהדורה שניה. 8°. קכו עמוד.

המהדורה הראשונה יצאה בשנת תשי״ב.

יאיר בן שבתי מקוריו / חרב פיפיות

יוצא לאור מתוך כתב־יד [אוכספורד 2568] על־ידי ד״ר יהודה רוזנטאל. ספרית מקורות / יז. 8°. 112, [2] עמוד.

ספר וויכוח עם הנצרות בשנות הששים של המאה השש עשרה, שבו ביקש מחברו לספק תשובות מוכנות למומרים מלומדים היודעים את הספרות הרבנית מבפנים והפונים בוויכוחיהם אל חוגים אינטלקטואליים. כל השאלות מסתובבות מסביב לשאלה המרכזית אם ישו הוא המשיח המקווה ואם יש עוד לצפות לבואו של משיח אחר.

רבי דוד ניטו / הכוזרי השני הוא מטה דן

יוצא לאור על פי דפוס ראשון [לונדריש דע״ת] עם מבוא מאת הרב י. ל. הכהן מימון; תולדות המחבר, מאת ד״ר בצלאל רות. 8°. [4], 24, רעו עמוד. בראש הספר: פורטריט. עמ׳ 23: ציור של הכוזרי והחכם ב„מטה דן״ כתב־יד בספריית מוסד הרב קוק. עמ׳ רמט—רס: השגות מאת ר׳ משה חיים רימוני ז״ל — מתוך ספרו „מחר חדש״, פיריינצי תקנ״ד.

אברהם יערי / מחקרי ספר

פרקים בתולדות הספר העברי. 8°. 506, [2] עמוד.

פרקי הספר: אל הארץ, ספרים שנדפסו תוך עלייה לארץ־ישראל; נסים על הים, נסים שנתרחשו לספרים ולמחבריהם על הים; חזרו ונכתבו, ספרים שנכתבו שנית משאבדה המהדורה הראשונה; אוד מוצל מאש, ספרים שנדפסו לאחר שניצולו מן הדליקה; ללהב יצאה, שריפת פראנקפורט דמיין והספר העברי; מן המצר, ספרים שנכתבו בבית הכלא; מיד שוסיהם, ספרים שנדפסו לאחר שנפדו מידי שוסים ובוזזים; מדבר באופל יהלך, ספרים שנתחברו בשעת מגיפה; קרבן תודה, ספרים שנתחברו לאחר שמחברם ניצל מצרה; שם ושארית, ספרים שנתחברו משום שמחבריהם היו חשוכי־בנים; ההולכים בחושך ראו אור גדול, חכמים סגיאי־נהור בספרות העברית; מוכר ספרים בצפת במאה השש־עשרה; מכירת ספרים בתימן על־ידי שלוחי ארץ־ישראל; תלונות מגיהים על הדפסה בשבת על־ידי גויים; השאלת ספרים; שריפת התלמוד באיטליה; הרפתקאותיו וספריו של ר׳ יצחק עקריש; גרים במלאכת הקודש; נשים במלאכת הקודש; שתי איגרות בעברית מאת מנחם ציון פורטו אל יוהאן בוכסטורף הבן; מצאצאי שונצין; המדפיסים בני פואה;

תעודה לא נודעת בעניין הפולמוס ברוויגו; מבית דפוסו של מנשה בן ישראל באמשטרדם, קטלוג ראשון של ספרים עבריים; גורלו של מוכיח, ר' ברכיה בירך בן אליקים געציל וספריו; לתולדות מלחמתם של חכמי פולין בתנועת פראנק; ציור שבע חומות ירחו בכתבי־יד עבריים.

הרב יהודה ליב הכהן מימון / מדי חודש בחדשו

פרקי זכרונות לחדשי ישראל. מחזור רביעי. 8°. 196 עמוד.
שלושת המחזורים הקודמים נדפסו בירושלים תשט"ו, תשט"ז, תשי"ז.

ד"ר ישעיהו אביעד / הרהורים בפילוסופיה של ההיסטוריה

8°. 233 עמוד. מדברי המחבר בהקדמתו: רבות פקפקתי לחבר ולהוציא ספר זה. נסיון נועז הוא לגשת למלאכה זו. אין השעה כשרה לכך עדיין... שקלתי הרבה ונמלכתי בדעתי, מה עדיף: לעסוק עוד שנים בהכנה מאומצת ולברר הרבה פרובלימות ולהעלות על הכתב את תוצאות העיון בנושאים מוגבלים ומצומצמים... או להשאיר לאחרים, יותר מוכשרים ומוסמכים את המלאכה לגמור... אולם בהיותי נתון לעבודה זו בכל לבי ומאהבתי אותה תקותי תשעשעני, שחכמי ישראל יתיחסו בסלחנות להעזתי ויעיינו בספרי, יקבלו את הטוב, אם ימצאו בו, וידחו את הפסול. ואם נסיוני זה יקדם אפילו רק במעט, זעיר שם וזעיר שם, את העיון הזה ויוסיף למחשבת היהדות רק נופך צנוע משלי, והיה זה שכרי.
המחבר, ששימש ציר ישראל בשווייץ, נפטר תוך כדי הדפסת הספר, בברן, ביום ה מנחם־אב תשי"ז (2.8.57) והובא לקבורה בירושלים ביום יא מנחם־אב.

א. ל. גלמן / נצח האומה. חלק ראשון

עיונים במחשבת ישראל, בנצחיות האומה ובבעיות המדינה. 8°. 303 עמוד.
מדברי המחבר בהקדמה: דעותי והשקפותי מבוססות על דברי מאורי היהדות שמפיהם אנו חיים, כמו רב סעדיה גאון, רבינו הרמב"ם, רבי יהודה הלוי, רבינו בחיי הדיין הספרדי, רבי יצחק עראמה, הגאון מהר"ל מפראג ועד הענק הרוחני שבדורנו רבינו מרן הרב א"י הכהן קוק ז"ל שתמונתו הרוחנית והמוסרית מרחפת נגד עיני תמיד. בספרי זה... נמשך אותו הקו המקביל שהיה לי לקו ולמשקולת בכל ימי חיי, האישיים והציבוריים, — להתיחס אל כל אישי האומה, מפלגותיה וחוגיה, אפילו אל המתנגדים והיריבים, באהבה וברעות, בסבלנות ובמתינות, מפני ששיטת חיים זו נעוצה ביסודה ובשרשה של נצחיות האומה.

אנציקלופדיה של הציונות הדתית

אישים. מושגים. מפעלים. חלק ראשון: א י ש י ם (א—ד). בעריכת יצחק רפאל. עורך משנה: גאולה בת־יהודה. 8°. [2], XVI עמוד, 670 עמודות, [3] עמודים.
שלוש מטרות עיקריות עמדו לפנינו ב„אנציקלופדיה של הציונות הדתית" — אומר מר י' רפאל בדברי־הקדמתו: א. לאסוף, לרכז ולסדר במידת האפשר את כל הפרטים הנחוצים לידיעת פועלה, הגותה ואישיה של תנועת הציונות הדתית מראשיתה עד ימינו, ולתת בידי הקורא בן דורנו והנוער, המתחנך לאור האידיאלים הלאומיים ולהגשמתם, ספר־עזר, מתוכו יכיר וילמד את העושים והמעשים, את

מוסדי הרעיון עליהם נשענו ומקורות הרוח מהם שאבו; ב. לסכם בציוני עובדות ותולדות אישים את תרומתה של יהדות התורה, שומרת מצוות ומסורת אבות, לתנועת התחייה הלאומית ולבנין ארצנו, הלכה למעשה. לגלות ולתאר את חלקה המלא, שכותבי תולדות הימים וזכרונותיהם למיניהם נהגו ונוהגים למעטו, לטשטשו ואף לסלפו; ג. להציב גל־עד, יד־עולם, למורי־הוראה ותלמידים ממשיכים, מנהיגי עדות ועסקני ציבור, רבנים וסופרים, מחדשים ומסבירים, מגידים ומטיפים, מחנכים ומארגנים, יוזמים ומצעים, שצמחו וגדלו בתחום היהדות הנאמנה והקדישו את זמנם וכשרונם, גם מסרו חייהם לתנועת התחייה; לאלה אשר ביססו רעיונותיה, הפיצו משנתה, גיבשו מסגרותיה האירגוניות וחישלו כלי בניין ועשייה וברבות הימים ובסערת מאורעות טראגיים נשכחו ואבד זכרם. הספר בנוי על שני חלקי יסוד: האחד יספר תולדות האישים והשני יסביר מושגים רעיוניים, מפעלים ומעשים, שנוצרו, התהוו וקמו במסגרת הציונות הדתית, במשמעותה הרחבה.

משה פראגר / מאבדן אלי פדות

פרקי הגות לעשור המדינה. °8, 101 עמוד.

יעקב אבן־חן / מעבר להרים

שירים. °8, 204 עמוד. ספריית אמונים. ספר רביעי.

ששה מדורים בספר: בלהבות עציון; בארץ ההרים; מן השבי; רננות באור; תפלות דמומות; יום ונוף.

סיני. ספר יובל

קובץ תורני מדעי. יוצא לאור לציון הופעת כרך הארבעים של „סיני", ירחון לתורה למדע ולספרות בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון. °8, תרח, 98, [2] עמוד.

תוכן העניינים: העורך: לתולדות „סיני" (מעין הקדמה); י. ל. ביאלר: ירושלים (שיר); יצחק בן־צבי: שלוחי ארץ־ישראל באיטליה (תעודות משנות ת"פ—תק"י); הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג: למידותיו של חזקיהו מלך יהודה; הרב יצחק נסים: הגהות הרמ"א על שלחן ערוך; הרב מנחם מ' כשר: הזוהר; שלום אלבק: סוף ההוראה ואחרוני האמוראים; חנוך אלבק: סוף ההוראה וסיום התלמוד; שאול ליברמן: הפסח שעשה חזקיהו המלך לשיטת הירושלמי; הרב י. ל. הכהן מימון: רבי בצלאל אשכנזי וספריו; יהודה אבן־שמואל: טענתו העיקרית של הרמבם נגד אריסטו; הרב שמחה אסף (ז"ל): לתולדות היהודים בטבריה; הרב יעקב משה טולידאנו: תקנת וואלאדוליד; הרב שלמה גורן: לחימה בשבת לאור המקורות; ד"ר משה זיידל: אדם — זה יוסף; הרב ח. י. קסובסקי: אלמלא — אלמלי, לא — אלמלא אין (אילו לא); שמעון ברנשטיין: שיר־תהילה של שלמה דאפיירה לכבוד רבה של קאשטיליה ר' מאיר אלגוואדיש; א"א עקביא: ספר אנגלי על הכרונולוגיא העברית (הטעות בקביעת שנת חורבן בית ב); הרב ראובן מרגליות: ציוני הפסוקים בתלמוד ובמדרש; חנוך ילון: הערות למקראות וללשונות חז"ל; יצחק זאב כהנא: שכר שבת ויום טוב; ישעיהו אביעד (וולפסברג): הסופר והקוראים; הרב ירוחם ליינער: הערות למדרש רבה; הרב צבי יהודה הכהן קוק: על המחשבה והדיבור ביחסיהם להחלטת ערכם המעשי של דברים על פי דיני תורה; יצחק רפאל הלוי

עציון: המוסר והדת; הרב שלמה זלמן אויערבאך: בענין הפרשת מעשר; הרב מרדכי פוגלמן: דין והוראה; טוביה וכסלר: ספורות; ד"ר ז. מונטנר: ר' שם טוב בן יצחק מטורטושה על חיי הרופא העברי ומוסרו באירופה; הרב שמואל אליעזרי: זכויות הבעל והאשה בדיור; ח. ז. הירשברג: קהילות ישראל בנאות המדבר של אלג'יריה; משה רייך: מבוא ל„יראים השלם", ספרו של רבינו אליעזר ממיץ ז"ל; בנימין ליפקין: להגדרת מושג „רצון הבעלים" בקניינים; שרגא אברמסון: מתשובות הגאונים; הרב מרדכי הכהן: פרק ממסכת יראת חטא?; הרב ברוך רקובר: פירוש לביאור הגר"א על אבן העזר; ד"ר נ. מ. גלבר: אל־עריש וסיני בתולדות הציונות; ד"ר יהודה קומלוש: כתבי יד של תרגומים; א. מ. הברמן: מנהגי חודש אדר מתוך ספר מנהגי וירמייזא לר' יוסף יוזפא שמש; מאיר בניהו: רבי יצחק לאמפרונטי ורבי שבתי אלחנן מן הזקנים; ד"ר נחמיה אלוני: המספרים בשורת ספרד; נפתלי בן־מנחם: איגרות חכמי ישראל לד"ר אלעזר הלוי גרינהוט ז"ל; ח. בר־דרומא: זה סיני; ד"ר עזריאל הילדסהיימר: האם הלכות פסוקות של רב יהודאי גאון בידינו?; ד"ר יהושע בראנד: לאורך האמה העתיקה שלנו; ש. ז. שרגאי: הליכות־המדינה במשפט התורה; יצחק רפאל: עלי גליון [הבבלי של רבי גדליהו שמעלקיש; תלמודו של רבי אריה שוואַרץ; ה„שיטה מקובצת" לזבחים; שרידי הש"ס של רבי מאיר שפירא]; הרב כ. פ. טכורש: עשרים שנות „סיני"; יעקב רימון: משירי ירושלים.

נספח לקובץ: מפתחות לכרכים א—מ של „סיני" (סיון תרצ"ז — אדר תשי"ז); מפתח שמות המחברים; מפתח המקצועות.

עלי עשור

דברי תורה מחקר וספרות מוגשים ליום העצמאות העשירי למדינת ישראל בעריכת הרב י. ק. הכהן מימון. 8°. [4], קנד, [2] עמוד = סיני, כרך מג, חוב' ז—ח, ניסן—אייר תשי"ח.

התוכן: י"ל ביאלר: הללויה, הללויה לשנת העשור; יצחק בן־צבי: „כתר התורה" של בן אשר שנכתב בארץ־ישראל; הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג: התורה והמדינה; הרב יצחק נסים: עריכת נישואין ותספורת ביום העצמאות; הרב יעקב משה טולידאנו: רבי רפאל נפתלי הלוי מראשוני הישוב בירושלים; הרב ראובן כ"ץ: בענין בכורים; הרב שלמה זלמן אויערבאך: דיני שביעית בעציץ נקוב; הרב י"ל הכהן מימון: אהבה משולשת; הרב נתן צבי פרידמן: מדינת ישראל לאור ההלכה; יעקב אבן־חן: עליות אליהו; אברהם יערי: מסע לארץ־ישראל לפני שמונים שנה; משה פראגר: בסימן של קפיצת־הדרך; הרב יונה דוב בלומברג (ז"ל): אמוראי בבל בארץ־ישראל; הרב ראובן מרגליות: דרשו את שלום העיר; יעקב אביעד: אגודה חשאית בירושלים; מאיר בניהו: ידיעות על צפת מזמן חידוש יישובה; יעקב רימון: כקשת בענן; ד"ר יהושע בראנד: ביטול הנשיאות מבית דויד; הרב ד"ר יצחק זאב כהנא: מעות רבי מאיר בעל הנס בספרות ההלכה; יצחק רפאל: „שנות אליהו" בירושלים; א. לבי"א: העשירי יהיה קודש.

סיני, ירחון דתי לאומי לתורה, למדע ולספרות בעריכת הרב י"ל הכהן מימון. שנה כא (תשי"ח). יב חוברות: רנא—רסב. שני כרכים: מב—מג. כרך מב: שפד, [2] עמוד. כרך מג: תכח, [2] עמוד.

הכינוס הארצי הראשון לתורה שבעל פה מוקדש לנושאים: ירושלים, סדר זרעים. מקורות ותמציות. 8°, 29 עמוד. תמצית ההרצאות בכינוס הארצי הראשון לתורה שבעל פה שנערך על ידי מוסד הרב קוק בביתו בימים יא—יג מנחם־אב תשי"ח. הירצו: הרב י"ל הכהן מימון, חנוך אלבעק, ש"י זוין, מי"ל זק"ש, בנימין ליפקין, מ"צ נריה, י"ז כהנא, שמואל ספראי, הרב צ"י הכהן קוק, הרב י"מ טולידאנו, הרב מ' פוגלמן, הרב ב"ז בנדיקט, ע"צ מלמד, יהודה אליצור, ש' דובדבני, יהודה פליקס, י' בראנד, חיים מ"י גבריהו והרב כ"פ טכורש.

ספרים שיצאו בסיוע מוסד הרב קוק

הרב יוסף צבי הלוי / ותאמר ציון

יכיל בתוכו מאה ושבעים ותשע מאמרים על חומש ויקרא, במדבר, דברים ועוד ענינים שונים. בכל מאמר ומאמר כולל ביאורים ודרושים יקרים ונעימים על פסוקי התורה ומדרשים קשים בענינים שונים. חלק שני. ממני המחבר... רב ואב"ד בעיה"ק יפו תל אביב ת"ו. 8°, 16, שכט עמוד.

הרב חיים פימשטין / מגדי חיים

עיונים, באורים והערות יקרות בדף היומי. חלק ג: בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, סנהדרין, שבועות, מכות, עבודה זרה, הוריות מאת הרב הגאון מהור"ר חיים פימשטין זצוק"ל בן לאביו הרה"צ ר' אברהם ואמו מרת ליבה זכרונם לברכה מתושבי עיר קלעצק שברו"פ. גבעתיים תשי"ח. 2°. [4], קס עמוד.

החלק הראשון, על זרעים וחצי מועד, יצא בשנת תשי"ג; החלק השני, על ראש השנה, יומא, סוכה, ביצה, תענית, מגילה, מועד קטן, חגיגה וחולין בשנת תשט"ו.

המחבר נפטר ביום י באדר ראשון תשי"ז במגדיאל.

הרב גרשון אריאלי / תורת המלך

חדושים ובאורים על הלכות מלכים להרמב"ם. 8°, 16, שלב עמוד.

בראש הספר באו איגרות הרב יצחק נסים, הרב צבי פסח פראנק, הרב יחיאל יעקב ווינברג (מונטרה). כן בא בראש הספר מאמר על „המלכות בישראל" מאת הרב יצחק אריאלי, אבי המחבר.

מתוך דברי המחבר בהקדמתו: הורתו של ספר זה היתה בימי המצור והמצוק של ירושלים עיר קדשנו בשנת תש"ח. באותם ימים כאשר בירתנו מותקפת ומופגזת באשם הקטלנית של צוררים ומרצחים, הקדשתי עתותי ללימוד הלכות מלכות ישראל במשנת רבנו הרמב"ם ז"ל. ראיתי זאת בבחינת „לי קיוו רשעים לאבדנו — עדותיך אתבונן". המשכתי להתעמק בשטח זה כאשר בעזרת ה' גברו ידי ישראל והונחלה תבוסה לאויב.

הרב ישראל בארי / משנת ראשונים

כולל דברי רבותינו הראשונים פרושיהן שיטותיהן והלכותיהן בהלכות קדשים לפי סדר פסקי רבנו הרמב"ם עם ש ל ש ל ת ה ל כ ה ריכוז מקורות וציונים הנוגעים לפסקים וסביב להם ש ב י ל ה ק ו ד ש, חידושים והארות בדברי הראשונים חובר

ע"י בעזה"י ישראל ב"ר שמואל זאב הלוי בארי (קולודנר) רב דמתא נס ציונה והסביבה. חלק שני: הלכות ביאת מקדש. °2. שיב עמוד.

בראש הספר באו „דברי הוקרה" מאת ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג, ר' בן־ציון מאיר חי עוזיאל ז"ל, ר' יעקב משה חרל"פ ז"ל, ר' איסר יהודה אונטרמן, ר' ראובן כ"ץ ור' א"י נימרק.

החלק הראשון נדפס בירושלים תש"י.

הרב אהרן זסלנסקי / קובץ על יד, כרך ב

הערות ובאורים ל„יד החזקה" של רבנו משה בן מיימון. °8. [8], רמח עמודים.

הרב מאיר יוסף כ"ץ / שאר יוסף

ביאורים ופלפולים בדברי הרמב"ם; הערות והארות בסוגיות ועניינים עמוקים בש"ס. חלק חמישי. ממני הצעיר והזעיר מאיר יוסף ב"ר אברהם כ"ץ הכהן (מפליטי רבני רוסיא) מ"ש מקודם רב דעיר קרוטשא ברוסיא לבן וכעת רב שכונת מרכז בעלי מלאכה ובית הכנסת גאולת ישראל בתל־אביב באה"ק ת"ו. נדפס בדפוס „נתיבה" תל־אביב... שנת תשי"ח לפ"ק... °8. קס עמוד.

החלקים הקודמים נדפסו בירושלים תש"ג, תש"ה, תש"י.

הרב בצלאל כהן / משכן בצלאל

באורי הלכות ברמב"ם מאת... לפנים רב לאגודת הקהלות בפטרסון נ. ג'... בן מו"ר הרב ר' בנימין הכהן זצ"ל (שקוביצקי) המגיד ממינסק. °2, [8], רח עמוד.

ח. בר־דרומא / וזה גבול הארץ

גבולותיה האמתיים של ארץ־ישראל לאור המקורות. °8. ל, 808, [40] עמוד.

גבולות ארץ־ישראל במקרא ובמשנה, בתרגומים הירושלמיים ובשני התלמודים, לאור הגיאוגראפיה הפיסית של הארץ והחומר ההיסטורי שבמקורות לועזיים, מכתבי אשור ובבל והספרות הקלאסית עד האונומאסטיקון ופירושי המקרא להירונימוס, מתוך הקבלה לדעותיהם של חכמים וסופרים משלנו ומשלהם, מאז ר' אשתורי הפרחי, רילנד, ריטר ורובינסון עד ימינו, בצירוף מפה פיסית של המזרח התיכון עם שש מפות סכימטיות וכשבעים צילומי־נוף.

CONTENTS

Bernstein, S.	The Constantine Mahzor : A Bibliography of Its Poetry	9— 43
Allony, N.	Manuscript Book Lists	44— 60
Habermann, A. M.	The Parenzo Printers in Venice	61— 90
Goldschmidt, E. D.	*Selihot* According to the Ritual of Cologne	91— 96
Yaari, A.	Hebrew Printing at Izmir	97—222
Benayahu, M.	Letters of R. Moshe Hayim Morpurgo on Hebrew Books	223—253
Scheiber, A.	Samuel of Strassnitz, Scribe and Artist at Nicolsburg	254—259
Posner, A.	The Monash Printing House at Krotoschin	260—278
Katzburg, N.	Hebrew Periodicals in Hungary	279—298
Cohen, J. Joseph	Seventy Years of Rabbinic Periodicals in Transylvania	299—326
Raphael, Y.	שפה לנאמנים and פליטת סופרים	327—395
Ben-Menahem, N.	Manuscripts from the Library of Rabbi Nahum Dov-Ber Friedman	396—413
Margaliot, R.	Bibliographical Notes	414—472
Tamar, David	A Quotation from "Magid Mesharim" with a Commentary by Abraham Galanti to the Book of Lamentations	473—478
Ben-Menahem, N.	Four Editions of מסילת ישרים Printed at Zolkiew	479—480
Alfasi, J.	On the Book אוהב ישראל by the Rabbi of Opatow	481—483
Rimalt, E. S.	Lazarus Goldschmidt's Hoax	484—485
Ben-Menahem, N.	Rabbi Mases Hayim Litch-Rosenbaum's Autobiography	486—488
Arieli, N. and Goldschlag, J.	In Memoriam : Authors deceased in 5718	491—505
Mossad Harav Kook:	List of Books Published in 5718	506—512

ARESHETH

AN ANNUAL OF HEBREW BOOKLORE

VOLUME I

Edited by

N. BEN-MENAHEM · Y. RAPHAEL

TALMUDICAL RESEARCH INSTITUTE —

MOSSAD HARAV KOOK, JERUSALEM 1958

מוסד הרב קוק. ירושלים

ספר רש"י

יצא במלאת שמונה מאות וחמישים
שנה לפטירתו של רש"י
בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון
613 עמ'

*

לכבוד יום־טוב

מאמרים ומחקרים

יצא במלאת שלוש מאות שנה
לפטירתו של
ר' יום־טוב ליפמאן העליר
בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון
230 עמ' —.4 ל"י

*

ספר אסף

קובץ מאמרי מחקר

מוגש לפרופ' שמחה אסף (ז"ל)
במלאת לו ששים שנה
בעריכת
פרופ' מ"ד קאסוטו
פרופ' יוסף קלוזנר ויהושע גוטמן
560 עמ'. — 5.500 ל"י

*

סיני. ספר יובל

קובץ תורני מדעי

יצא לאור לציון הופעת כרך
הארבעים של „סיני"
ירחון לתורה, למדע ולספרות
בעריכת הרב י. ל. הכהן מימון
708 עמ' —.10 ל"י